

2. pld.

15.592

~~50.043/~~

Almási terac

40 15

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1967

1. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 83. ÉVF., 1. SZ. 1—112. I. BUDAPEST, 1967. JAN.-MÁRC.

1967. JAN. MÁRC. KÖNYVTÁR

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ
RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: MÁLYUSZ ELEMÉR, a történettudományok kandidátusa, a Történettudományi Intézet munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője, V. KOVÁCS SÁNDOR, az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, PETROVICH EDE levéltáros, Pécs, HALÁSZ MARGIT, az Akadémiai Kiadó munkatársa, DONÁTH REGINA, az Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, V. BUSA MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TURÁNYI KORNÉL a Danuvia Központi Műszaki Könyvtár munkatársa, TURCZEL LAJOS, egyetemi tanár (Pozsony), SZIJ REZSŐ, tudományos kutató, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SILFEN JÁNOS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PAPP GÉZA, a Tankönyvkiadó munkatársa, SZÉKELY DÁNIEL, az Akadémiai Könyvtár munkatársa, NAGY LAJOS, a jogtudományok kandidátusa, az Állam és Jogtudományi Intézet munkatársa, VÉRTESY MIKLÓS, az Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, TÓTH ANDRÁS az Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, SOMKUTI GABRIELLA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MUNKÁCSI PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár h. osztályvezetője, H. LAKATOS ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZIKLAY LÁSZLÓ, az irodalomtudományok kandidátusa, az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, MEZEY LÁSZLÓ, az irodalomtudományok kandidátusa, egyetemi docens, KULCSÁR PÉTER, a szegedi Egyetemi Könyvtár munkatársa, IZSÉPY EDIT, az Egyetemi Könyvtár munkatársa, GALAMBOS FERENC, tudományos kutató, KOVÁCS ILONA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PODONYI ANDRÁS, az Országgyűlési Könyvtár h. vezetője

Technikai szerkesztő: KÓKAY GYÖRGY

A szerkesztőség legfeljebb 1 fv terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el

Szerkesztőség: Budapest, VIII. Múzeum krt. 14–16. Telefon: 134–400

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

6115

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI, BIBLIOGRÁFIAI ÉS DOKUMENTÁCIÓS
FOLYÓIRATA

LXXXIII. ÉVFOLYAM

1967.

AKADÉMIAI KIADÓ

TARTALOM

<i>Dezsényi Béla</i> : A Magyar Kurír és a cenzúra 1787—1793.....	12
<i>Kóhalmi Béla</i> : A Nagy Október öröksége	317
<i>Lülling, Hans</i> : A korai könyvnyomtatás fejlődési problémái	221
<i>M. Pásztor József</i> : Kassák Lajos folyóirata, a „Munka” 1928—1939.....	126
<i>Mályusz Elemér</i> : A Thuróczy-krónika XV. századi kiadásai.....	1
<i>Sinka Erzsébet</i> : A Kelet Népe 1935—1939	144
<i>Tóth András</i> : Tervek az Egyetemi Könyvtár fejlesztésére (1906—1914).....	228
<i>V. Waldapfel Eszter</i> : Rendi kísérletek a külföldre került korvinák visszaszerzésére a XIX. század első felében. A két modenai kódex további sorsa	113

KÖZLEMÉNYEK

<i>Bakos József</i> : Comenius Januája első kiadásának egyetlen magyarországi példányáról	159
<i>Bisztray Gyula</i> : Folyóirataink példányszáma és olvasóközönsége az 1840-es és 50-es években	177
<i>Botka Ferenc</i> : A Sarló és Kalapács könyvtára (1930—1933)	340
<i>V. Busa Margit</i> : A Kultúr-könyvtár ismeretlen árverési jegyzéke	60
<i>V. Busa Margit</i> : Chownitz Julian ismeretlen életrajza és Németországban kiadott folyóiratai	184
<i>Csapodi Csaba</i> : Az oxfordi „Liber Sancti Albani” és a Corvina Könyvtár.....	157
<i>Csapodi Csaba</i> : Filipec (Pruisz) János nagyváradi és olmützi püspök könyvei.....	243
<i>Debreczeni István</i> : Arany János könyvtára	186
<i>Dezsényi Béla</i> : A magyar újságírók tájékoztatása a cenzúra kijátszásával 1797-ben	364
<i>Donáth Regina</i> : A könyvcenzúra az állam kezében — Mária Terézia és Barkóczy primás	43
<i>Sz. Garai Judit—Ujhelyi Gabriella</i> : A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára orosz és szovjet cserekapcsolatainak vázlatos története.....	325
<i>Halasz Margit</i> : Batikolt könyvkötések Magyarországon	49
<i>Herepei Lános</i> : Tótfalusi Kis Miklós temetése	160
<i>Kindlovits Kálmán</i> : Régi Irodalmi Szemle (Staré Noviny Literního Umeni).....	171
<i>Kókay György</i> : Bessenyei György levele a Realzeitung szerkesztőihöz.....	164
<i>Kókay György</i> : Egy feltételezhetően Bessenyei-mű a sajtószabadságról	167
<i>V. Kovács Sándor</i> : Suso a középkori Magyarországon	40
<i>Markovits Györgyi</i> : A Szovjetunió Alkotmányának álcázott kiadása.....	355
<i>Markovits Györgyi</i> : Az Új Hang és az ellenforradalmi cenzúra.....	263
<i>Markovits Györgyi</i> : Kassák Lajos az osztálybírótság előtt.....	371
<i>Mészáros István</i> : Egy XV. század végi tankönyv példaszövegei Mátyás királyról..	357
<i>Nagy D. Ferenc</i> : Martosy Mórocz János és egy elfelejtett sajtóorgánum.....	260
<i>Petrovich Ede</i> : Ismeretlen adatok a pécsi Egyetemi Könyvtár történetéhez.....	40
<i>Radó György</i> : Magyar költők egy 1927. évi szovjet antológiában	350
<i>Remete László</i> : A Nagy Október hatása a Fővárosi Könyvtárra.....	319
<i>Silfen János</i> : A „Névtelen költő” két verse a Tűz című bécsi folyóiratban.....	67
<i>Silfen János</i> : Az 1917-es forradalom emigrációs és magyarországi visszhangja....	258
<i>Sulyok János</i> : A székesfehérvári Pauer-gyűjtemény.....	191
<i>Szjij Rezső</i> : Adalékok a XX. századi magyar író és kiadója közötti kapcsolathoz...	70
<i>Szilágyi János</i> : A munkásság két világháború közötti irodalmi olvasmányai.....	271
<i>Tardy Lajos</i> : A magyar—orosz—szovjet könyvtári kapcsolatok múltjából.....	346
<i>Tardy Lajos</i> : Kossuth illegális emigrációs folyóirata: a „Negyvenkilenc”.....	254
<i>Terbe Lajos</i> : Ligeti Károly 1917. május 1-i beszéde az ivanovo-voznyeszenszki Izvestyijában	344

<i>Tiszay Andor</i> : Magyar nyelvű könyvkiadványok a Szovjetunióban a két világháború között	334
<i>Turányi Kornél</i> : Az első műszaki és ipari szakfolyóiratok Magyarországon	255
<i>Turányi Kornél</i> : Kertbeny Károly egy elkobzott levele	62
<i>Turczel Lajos</i> : A csehszlovákiai magyar folyóiratirodalom kezdetei	63
<i>Vida Tivadar</i> : Makula nélkül való tükkör	250
<i>Zsoldos Jenő</i> : Marx-cikk a pozsonyi Hírnökben	367

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Géza</i> : Régi magyarországi nyomtatványok a jugoszláviai gyűjteményekben	280
<i>Borsa Géza</i> : Tévesen feltételezett XVI. századi magyarországi nyomdahelyek Deschamps földrajzi szótárában	76
<i>Papp Géza</i> : Szőlősy Benedek és énekeskönyveinek nyomdahelye	78

FIGYELŐ

<i>Bükymé Horváth Mária</i> : Irodalomtörténeti tanulmánykötetek és folyóiratok analitikus bibliográfiai kartotékjai	291
<i>Csapodi Csaba</i> : Kiállítás az Akadémiai Könyvtár épületterveiből	156
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Külföldre került korvinák lelőhelymegállapítása	208
<i>D. B.</i> : A brémai állami könyvtár sajtótörténeti osztálya	384
<i>D. B.</i> : T. P. Sevensma (1879—1966)	283
<i>Da.</i> : Egy francia könyvtáros emléke	383
<i>Da.</i> : Negyven éve jelenik meg a szovjet cikkbibliográfia	209
<i>Dezsényi Béla</i> : Az úgynevezett szóbeli történelem és a tudományos tájékoztatás új útjai	285
<i>Gombocz István</i> : World Index of Scientific Translations	385
<i>Keresztényi József</i> : A sportbibliográfia hazai és nemzetközi feladatai	210
<i>Kóthalmi Béla</i> : Bibliográfiai nyomozás József Attila és az illegális kommunista párt viszonya kérdésében	206
<i>H. Lakatos Éva</i> : Lengyel ex libris kiállítás	95
<i>H. Lakatos Éva</i> : Reneszánsz könyvkötőműhelyek	295
<i>Munkácsi Piroška</i> : Az ötödik magyar plakátkiállítás	11
<i>Munkácsi Piroška</i> : Diskay Lenke ex librisei és alkalmi grafikái	199
<i>Munkácsi Piroška</i> : Lengyel plakátkiállítás a MOM Szakasits Árpád Művelődési Otthonában	296
<i>Nagy Lajos</i> : Az állam- és jogtudomány új könyvtári osztályozási rendszere a Szovjetunióban	90
<i>Rózsa György</i> : A társadalomtudományi folyóiratok világjegyzékének harmadik kiadásáról	377
<i>Rózsa György</i> : Egy nagyjelentőségű társadalomtudományi reference-munkáról	290
<i>Somkuti Gabriella</i> : Kiállítás a nyomdászkönyvtár 100 éves jubileuma alkalmából	96
<i>Szekely Dániel</i> : A magyar könyvtárügy útmutatója	88
<i>Szentmihályi János</i> : A tudományos tájékoztatás szakembereinek képzéséről tartott nemzetközi konferencia	379
<i>Tiszay Andor</i> : Három búcsúztató (Szimonidesz Lajos, Borsodi Bevilacqua Béla, Frank László)	200
<i>Tombor Tibor</i> : Firenze tragikus novembere	203
<i>Tóth András</i> : Két nyugatnémet könyvtári intézmény jubileuma	94
<i>Vértessy Miklós</i> : Hungarika bibliográfiát!	283
<i>Vértessy Miklós</i> : Tíz éves a Humboldt Egyetem Könyvtártudományi Intézete	93
π : Az AIBM varsói kongresszusa	95
(—): A könyv nemzetközi ünnepe	383

SZEMLE

Beiträge zur Inkubabelkunde (Ism. <i>Kulcsár Péter</i>)	104
Buch und Welt (Ism. <i>Móra László</i>)	217
Budzislawski, H.: Sozialistische Journalistik (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	387

Calligraphy and Paleography (Ism. <i>Kelecsényi Ákos</i>)	219
A cenzúra árnyékában. Szerk. Markovits Györgyi és Tóbiás Áron (Ism. <i>D. B.</i>)	101
Csapodi Csaba: Állományvédelem módszerek és eredmények (Ism. <i>Podonyi András</i>)	102
Čada, F.: Rukopisy knihovny státního zámku v Knižvarte (Ism. <i>J. Hajdu Helga</i>)	391
Dersi Tamás: A rejtélyes doktor. Mikes Lajos és az Est-lapok (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	98
Dressler, I.: Kinderbibliotheksarbeit in der Deutschen Demokratischen Republik (Ism. <i>-la</i>)	109
Ekschmitt, W.: Das Gedächtnis der Völker (Ism. <i>Mezey László</i>)	103
Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae 1—2. (Ism. <i>Käfer István</i>)	301
Főtűvös József levelei Szalay Lászlóhoz (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	299
Fitz József: A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története II. (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	297
Hawken, W. R.: Copying methods manual. (Ism. <i>Tőkés László</i>)	304
Hering, E.: Az írás rejtélye (Ism. <i>D. B.</i>)	303
Historicky Rok — Pamätnica z oslav storocnice Matice Slovenskej v roku 1963 (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	300
Jahrbuch der Deutschen Bücherei 1. (Ism. <i>Móra László</i>)	216
A magyar műszaki egyetemeken elfogadott doktori disszertációk jegyzéke 1958—1963 (Ism. <i>Dér Mária</i>)	389
II. Bienniale Exlibrisu Współczesnego (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	108
A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a korabeli kapitalista sajtó tükrében (Ism. <i>K. B.</i>)	386
Október fényei Szegeden (Ism. <i>K. B.</i>)	386
Die österreichische Nationalbibliothek in der Neuen Hofburg (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	214
Ötven éves a Nagy Októberi Forradalom (Ism. <i>K. B.</i>)	386
Raue, G.: Im Dienste der Wahrheit (Ism. <i>D. B.</i>)	106
Remete László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története (Ism. <i>Berléusz Jenő</i>)	212
Rocznik Biblioteki Narodowej (Ism. <i>Izsépy Edit</i>)	105
Rocznik Historii Czasopiemiennictwa Polskiego (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	301
Sailer, A.: Das Plakat. (Ism. <i>D. B.</i>)	107
Sengupta, B.: Cataloguing: its theory and practice (Ism. <i>Szelle Béla</i>)	306
Servolini, L.: Gli Ex libristi d'Italia. (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	220
Stokes, R.: Bibliographical control and service (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	391
Szűj Rezső: A könyvvédőlap (Ism. <i>Munkácsi Piroska</i>)	219
Szilágyi János: Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919—1945 között (Ism. <i>Kovács Ilona</i>)	98
Takács József: A könyvtári szolgálat jogi szabályzása II. (Ism. <i>Tóth András</i>)	298
Taubert, S.: Bibliopola. Bilder und Texte aus der Welt des Buchhandels (Ism. <i>D. B.</i>)	302
Unesco handbook of international exchanges (Ism. <i>Gombocz István</i>)	390
Viswanathan, C. G.: Cataloguing theory and practice. (Ism. <i>Szelle Béla</i>)	305
Walther, W.: Journalistik und Philosophie (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	215
Williamson, H.: Methods of book design (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>)	303

BIBLIOGRÁFIÁK

Bibliography of Hungarian legal literature 1945—1965. (Ism. <i>Takács József</i>)	308
Eperjessy Kálmán: A magyar falu története (Ism. <i>Balogh György</i>)	311
A Fejér megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (Ism. <i>Nagydiósi Géza</i>)	111
Kandidátusi és doktori disszertációk katalógusa (Ism. <i>H. Lakatos Éva</i>)	310
Katalóg slovákumových knih Knižnice Matice slovenskej do roku 1918.	110
Katonai könyvkiadás Magyarországon 1945—1965. (Ism. <i>Vigh Károly</i>)	307
Két új tudományos műszaki bibliográfia (Ism. <i>V. F.</i>)	311
Rost, G.: Bibliographie und Bibliograph (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	312
Az Új Írás repertóriumai (Ism. <i>V. Busa Margit</i>)	310

MÁLYUSZ ELEMÉR

A Thuróczy-krónika XV. századi kiadásai

VARJÚ Elemér sokoldalú tudós életművének egyik legragyogóbb emléke az az alapos tanulmány, amelyben felderítette, hogyan volt lehetséges, hogy az 1488. márc. 20-án Brünmben napvilágot látott THURÓCZY-krónika jún. 3-án Augsburgban új kiadásban megjelenhetett.¹ A XV. századi nyomdai tevékenység beható ismerete nemcsak sok téves vélekedés megcáfolására képesítette VARJÚT, hanem oly megállapításokra is, amelyek azóta a THURÓCZY-kutatás megingathatatlan alapjai. Közülök kettőt emelünk ki: a brünni és augsburgi kiadásokon kívül a XV. században más nem jelent meg, Augsburgban pedig a brünni példányt nyomták ki újból. Ezekhez a kutatási eredményekhez az elmúlt évtizedek alatt számottevő kiegészítést senkinek sem sikerült hozzáfűznie s ilyenre mi sem vállalkozunk. De VARJÚ nyomdatörténeti tanulmányának megjelenése óta jelentősen előre haladtunk egyrészt THURÓCZY életrajzi adatainak összegyűjtése, másrészt írói munkássága jellegének megismerése terén.

VARJÚ 1902-ben még oly kevés adatot ismert THURÓCZYRÓL, hogy tanulmánya befejezésében egyenesen óvta a kutatókat azok szintézisbe foglalásától.² Azóta a helyzet gyökeresen megváltozott. Igaz, nem oly értelemben, hogy nyomdai munkálatokról egyenesen megemlékező adat került volna elő. Ebben a vonatkozásban a helyzet a régi maradt. Magának a könyvnek a szövegében találhatunk ellenben oly utalásokat, amelyek a nyomdai munka menetét burkoló homályt segítenek némileg eloszlatni. Az eleve is valószínű sejtést, hogy a tartalom vizsgálatától semmiképpen sem függetleníthető a megjelenési formáé, megjegyzéseink — úgy hisszük — alkalmasak bizonyossá tenni.

1. Arra vonatkozólag, hogy az augsburgi kiadás a brünni javított változata, VARJÚ számára a legfőbb érv a képek összehasonlításából adódott. Éles szemmel és megfigyelő képességgel ismerte fel, hol eredetiek, hol utánzatok a rajzok s meggyőzően következtette ki a vonások eltéréseiből az ábrák egymásutánját. Bár magyarázatai vitathatatlanná teszik, hogy Augsburgban a brünni képeket rajzolták át, hiányzott a bizonyíték, hogy a szöveg sem Budáról került Németországba. A brünni kiadás igen sok sajtóhibája és a gondos augsburgi szöveg láttára arra is lehetett gondolni, hogy Budáról kapott kézirat szolgált a második kiadás alapjául. A brünni kiadás egy tördelési hibája alkalmas a kérdést végleg tisztázni.

¹ A *Thuróczy-krónika kiadásai és a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött példányai*. Magy. Könyvszle. 1902. 362. sk. l.

² „Háttra van még a krónika keletkezésének és szerzője életének megvilágítása. Ehhez azonban a ma rendelkezésünkre álló adatokkal nem szabad, nem lehet hozzáfogni.” I. m. 402. l.

A brünni kiadásban G5 levél *a* lapja, ahol SALAMON meneküléséről van szó, ezekkel a szavakkal végződik: „matrem quoque et uxorem suam, quando in prelium ivit, illic reliquerat, ob quam causam victus in prelio ob timorem.” A szöveg csonka és értelmetlen. Az, hogy mi a hiányzó rész, megállapítható THURÓCZY forrásának segítségével. A THURÓCZY által átírt szöveg a *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, amely mintaszerű kiadásban áll rendelkezésünkre. Ebből világosan kitűnik, hogy valamennyi kéziratvariáns szerint az eredeti szöveg így hangzott: „ob quam causam victus in prelio ob timorem ducum ibi se recepit”.³ A kiemelt szavakat a brünni nyomdász azért hagyta el, mert azok új oldalra (G5, *b*) mint csonka sor részei kerültek volna át a következő fejezet címe (Quomodo devicto fugatoque Salomone rege rex Geysa primus extitit coronatus), valamint a GÉZA királyt ábrázoló fametszetű kép elé. Tehát félsornyi szöveg a lap élén mint fejezetet záró rész állott volna magában. Nemesak ma, 1488-ban is tipográfiaiilag elfogadhatatlan volt ilyesféle tükör. A brünni nyomdász nem sokat töprengett: a szöveg értelmének rovására elhagyta a félsornyi szöveget s a fejezet végére az *a* lap utolsó szava után tett pontot. Az augsburgi nyomdász szedésében a fejezet a G4 levél *b* lapjának első harmadánál végződött. Hely tehát itt bőségesen volt, hogy a teljes szöveg kinyomattásra kerüljön. A nyomdász azonban a brünni szöveget nem kiegészítette, hanem tovább rövidítette, amennyiben a csonka és értelmetlen félmondatot teljesen el mellőzte. (A fejezet végső szavai tehát: „in prelium ivit, illic relinquerat”). Amit nem tesz meg, ha a teljes kézirat fekszik előtte. Az értelmetlen rész elhagyása azt jelenti tehát, hogy a brünni szöveget javította át, szedte újra. Nem kézirat, hanem valóban az első kiadás volt ezek szerint kezében.

2. KARDOS Tibor sikerült felismerése volt, hogy THURÓCZY ATTILÁT jellemezve MÁTYÁS portréját rajzolta meg. Amíg RIEDL Frigyes csak szellemesen megjegyezte, hogy THURÓCZY a renaissance finomságával ruházta fel ATTILÁT és némiképp nagy condottieret csinált belőle,⁴ addig KARDOS egy nagy politikai koncepciót értetett meg a krónika ugyanazon szavainak súlyát mérlegelve. KARDOS bizonyításában kezdettől fogva döntő érvként szerepelt, hogy a krónika SCHWANDTNER-féle mindhárom kiadása, amelyeknél újabb máig sincs, MÁTYÁST kifejezetten és félre nem érthetően „második Attilának” nevezte.⁵ KARDOS jóhiszeműen THURÓCZYNak tulajdonította a rendkívül találó jelző megfogalmazását, amely az uralkodó és kora kölcsönhatását ritka szerencsés módon juttatja kifejezésre.⁶ Dicsérete THURÓCZYT érdemtelenül jutalmazta. A brünni kiadásban nincs szó „secundus Atila”-ról. Ennek MÁTYÁST csak az augsburgi kiadás nevezi, nem is valamennyi példányában. Mint megállapítható, nyomdatechnikai okok voltak az elhatározóak.

³ SZENTPÉTERY, Emericus: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* (SRH). 1937. I. k. 394. l.

⁴ *A magyar hünmondok*. Bpesti Szle. 1881. 27. k. 339. l.

⁵ SCHWANDTNER, Ioannes Georgius: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*. Vindobonae 1746. I. k. 291. l.

⁶ *A magyarországi humanizmus kora*. Bp. 1955. 175. l. („Thuróczi János az első, aki Hunyadi Mátyást nyíltan „második Attilának” (secundus Attila) nevezi”), *Monumenta Hungarica*. I. (1957) 17. l. („Thuróczi... Attilájának végzetszerű küldetése, hogy uralkodjék a világon, és Hunyadi Mátyás végzetszerűen „második Attila”. Nem egészen véletlen, hogy éppen Thuróczi János fogalmazta meg először és nyíltan ezt a párhuzamot.”)

A brünni kiadás T8 levelének *b* oldalán, amely a krónika szövegének, THURÓCZY tulajdonképpeni munkájának befejezése, az első harmadban a következő négy sort olvassuk: *Victoriosum quidem hunc hominem reddidere fata: quapropter in suorum gloriam facinorum hii versus compositi fuere.*

Sorte nova rediit Hunorum clarissima quondam
Tempore⁷que fuit Atile victoria regis.

Az augsburginak Magyarország részére kinyomott példányai változtatás nélkül megismétlik a szöveget, azokban a példányokban ellenben, amelyeket a kiadó a német olvasóknak szánt, a megfelelő helyen — V2 levél *a* oldalán — mindössze egy, nem is teljes sornyi szöveget találunk: „*victoriosum quidem hunc hominem ut secundum Atilam reddidere fata.*” Az összevonásra a nyomdát a kényszerűség vitte rá: csak a vers kihagyásával tudta elérni, hogy a krónika szövege lap alján végződjék. Nem ez volt az első rövidítése. Üzleti érdekből, hogy a vásárlók érzékenysége ne gátolja a könyvnek német területen való elterjedését, már előbb kihagyta a befejezésből Bécs elfoglalását s vele együtt a krónika legvégéről az utalást a FRIGYES császár elleni háborúra, mellőzte továbbá a MÁTYÁST dicsőítő részeket, így ezt a mondatot is: „*Pre-fulgida rege de hoc per orbem fama volat et ensis illius vicinis regionibus terrori est.*” A kihagyások eredményeül a befejezés utolsó szakasza, amely a teljes példányokban egy levél, (V2) terjedelmű volt, csaknem ráfért egy lapra. Mindössze négy sorral maradt hosszabb a megengedettnél. A nyomdász idegenkedett attól, hogy ezt a pár sort átvigye a következő lapra. Igaz, a könyv itt még nem fejeződik be, mert függelék gyanánt ROGERIUS munkája következik, csak hogy ezt, mint a brünni is tette, úgy látszik, új lapon akarta kezdeni. A könyv belsejében egy lap, amely négy sor híján üres, túlságosan feltűnő lett volna s nyomdász szemével nézve joggal kifogásolható. A nyomda úgy segített magán, hogy a négy sorból egyet beszorított az utolsó lapra. Egyáltalán nem tűnik fel, hogy ez nem 38 soros, mint a könyv többi lapja, hanem, mint az utolsó előtti lap is, 39 soros. Három sorral azonban a kelleténél még mindig hosszabb volt a szöveg. Itt csak a további rövidítés segíthetett. A vers látszott a legkönnyebben kihagyhatónak. Azért is, mert lényegét a korrektor kitűnően át tudta menteni három szó: „*ut secundum Atilam*” beiktatásával. A megoldás a korrektor tehetségének bizonyossága, ugyanakkor tanúságot tesz, hogy MÁTYÁSRól a német közvéleményben milyen kép élt. A korrektor bizonyára azért tudta a vers lényegét megragadni, mert nemcsak Magyarországon hasonlították MÁTYÁST ATTILÁHOZ.

Bármennyire kétségtelen, hogy THURÓCZY ATTILA korát látta visszatérni MÁTYÁS uralma alatt, a „második Attila” jelző megfogalmazását nem tulajdoníthatjuk neki. Egyetlen író intuícója helyett egy egész kor személytelen értékelése volt az elhatározó.

3. Az augsburgi kiadásnak van egy egész lap terjedelmű képe, amely azért sem lehet a brünniének utánzata, mert abból hiányzik. Behelyezését az augsburgi nyomda VARJÚ megállapítása szerint⁷ azért találhatta szükségesnek, mert a kiadónak MÁTYÁS királyhoz intézett ajánlása, amellyel a könyv, az első kiadáshoz képest, megbővült, a második levélnek csak *b* lapját töltötte ki s így a kép az üresen maradt *a* lap sivárságát volt hivatva eloszlatni.

⁷ I. m. 373., 380. l.

A rajz, mint tárgya tanúsítja, nem Augsburgban készült. Itt csak fába vésésére kerülhetett sor. A kép a krónikának SZT. LÁSZLÓRÓL szóló elbeszélését illusztrálja s két jelenetet ábrázol: alsó részén egy vár felé vezető úton a herceg a leányrabló kúnt üldözi, a felső felén ugyanők lovukról leszállva küzdenek egymással, miközben a leány a herceg kardjával hátulról elrablója ballábába vág. Az eseményt a krónika részletesen elbeszéli s így a szöveg olvasása augsburgi művészt is ösztönözhetett volna a kép megszerkesztésére. A rajzoló azonban nem a szöveg alapján dolgozott, ami abból is látszik, hogy az üldöző hercegnek lándzsa helyet csatabárdot adott kezébe, a kunnak pedig kifeszített íjját. A kép magyarországi eredete mellett szól a második epizód rajzában megnyilvánuló felfogás. Nálunk volt ugyanis szokásos, mint a *Képes Krónika* miniatűrja mutatja, a küzdelmet lovagi párbaj helyett birkózásnak feltüntetni s itt élt az a néphagyomány, amelynek SZT. LÁSZLÓ alakjához fűzésül foghatjuk fel az egész jelenetet. Maga a hagyomány, hogy küzdők, fegyverüket letéve, birkózással igyekeznek ellenfelük fölé kerekedni, szkíta aranylemezek ábrázolásáig nyúlik vissza. Egyébként az is néphagyomány, hogy az ellenfelet lábán kell megsebezni. A mondahősök sebezhetetlenek, egyedül lábuk idegének elvágásával győzhetők le, így a vogul *Jávorsillag-énekben*, a valóságban pedig a magyar pásztorok is a szilaj marhát úgy zabolázták meg, hogy megvagták inát.⁸ Több XIV. sz.-i magyarországi templomi falfestmény, valamint a vatikáni könyvtár egyik XIV. sz.-i kéziratának miniatűrái⁹ egyaránt úgy örökítették meg, amint a herceg megmenti az elrabolt leányt s ennek segítségével, birkózva megöli a rablót, ahogyan az augsburgi metszet ábrázolja. Az időrendi egymásután is igazolja, hogy a tipikusan hazai felfogást kifejező kép mintája Magyarországon készült rajz lehetett. Sőt azt is feltehetjük, hogy Magyarországon elterjedt, sokszorosított kép egy példánya került Augsburgba.

4. A brünni és az augsburgi kiadás utolsó előtti fejezetében hosszabb költemény olvasható, amely MÁTYÁSNAK 1467. május 3-án Olmüchen cseh királyá történt választását ünnepli. A két kiadás, hét eltérést leszámítva, egyezik egymással, vagyis az augsburgi javított lenyomata a brünninek. A költemény kilenc sapphoi versszakból áll. Tartalmánál fogva lehetne kétszer hosszabb, de ugyanígy felényi terjedelmű is. Arról, hogy miért éppen kilenc versszakba foglalta össze az ismeretlen szerző mondanivalóját, a szövegnek a prágai egyetemi könyvtár egyik XV. századi kódexében¹⁰ napjainkra maradt változata ad felvilágosítást. Címe így hangzik: *Carmen de electione Mathie regis Vngarie in regem Bohemie celebrata in Olomucz circa festum inventionis sancte crucis anno domini M° CCCC° LXIX°*, utána pedig — szerencsénkre — ez a figyelmeztetés következik: Et colliguntur anni ex capitibus versuum subsequendum. Sőt a második még tovább ment és a versszakok kezdő betűit díszesebb, szembetűnőbb formában rajzolta meg. Lehet,

⁸ A kép értelmét tisztázta LÁSZLÓ Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*. Bp. 1944. 421. sk., 428. sk. 1.

⁹ LUKCSICS Pál: *Szent László király ismeretlen legendája*. Bp. 1930. 18. l. XII. kép, ennek felirata szerint: „puella incidebat pedes eius.” A THURÓCZY-krónika, illetőleg az alapjául szolgáló Gesta szenvedő szerkezettel fejezve ki a leány szerepét, ugyanezt a jelenetet így írja le: „dux diu cum eo luctando et absciso nervo illum interfecit”. (SRH I. k. 369. l., Schwandtner: I. m. I. k. 117. l., ERDÉLYI László: *Krónikáink magyarul*. Szeged 1943. 183. sk. 1., téves fordítással.)

¹⁰ IV. D. 23., fol. 201° VÖ. TRUHLÁŘ, Iosephus: *Catalogus codicum manu scriptorum Latinorum, quae in c. r. bibliotheca publica, atque universitatis Pragensis asservantur*. Pragae 1905. I. k. 677. szám.

hogy a kiemelkedő nagybetűk magukban is ösztönöznék a kódex olvasóját, hogy észrevegye az akrosztichont. A megjegyzés mindenestre még inkább biztosítja, hogy a kortársak és mi, késői utódok elsodálkozzunk az író verselési ügyességén. Azt, hogy a költemény nem könnyű szöveg, a krónika minden olvasója észrevehette. De hogy a költőt megkötötte tárgya kifejtésében, a kifejezések összeválogatásában az a körülmény, hogy a római számokkal leírt 1469 évet kezdőbetűkként kellett alkalmaznia, oly ritkán használt szóra, mint *xenia*, vagy a *Xantus* tulajdonnévre pedig azért volt szüksége, hogy a római tízes jelét leírhasssa, mindezt csak az akrosztichon érteti meg velünk. A filológiai kutatás, be kell vallanunk, az akrosztichonra nem jött reá. KARSAI Géza a közelmúltban felfedezte, hogy a THURÓCZY-krónika három előszavának szökezdő betűi megörökítették a krónikáiró nevét,¹¹ arra azonban, úgy látszik, még ő sem gondolt, hogy az olműci költemény versfőiben évszám van elrejtve.

A költemény prágai és brünni szövege helyenkint eltér egymástól. Csak a korabeli latin nyelvű irodalom beható ismerete alapján lehetne eldönteni, hol melyik a helyesebb. Két dolog tüzetesebb vizsgálat nélkül is bizonyosnak látszik: egyrészt a brünni legelső sora kétségtelenül hibás, másrészt a prágai tévedései — legalább részben — a másolási hibák következményei. Illusztrálásul állítsuk egymás mellé a szöveg két változatát. Előbb a brünnit, utána a prágait.

Maximo cultu veneranda cuique
Egimus nonis Maii iocunde
Festa victricis crucis et beate
Digna repente.

Maximo cultu veneranda quintis
Egimis nonis Maÿ iocunde
Festa victricis crucis et beate
Digna reperte.

Mindkettő a kereszt ünnepét jelöli meg, *inventio sancte crucis* napját, amely május 3-ra esik. Az első két sor ugyanezt a napot római naptári megjelöléssel adja: V. Non. Maii. A prágai változat „quintis” szava helyén a brünniben azonban a „cuique” szó áll, ami nemcsak zavarja, hanem értelmétől is megfosztja a szöveget. A THURÓCZY-krónika tehát valóban romlottabb ezen a lényeges helyen, mint a prágai. Ez utóbbi sem hibátlan ugyan, mert kétségtelen, hogy „egimis” és „reperte” helyett „egimus” és „repente” helyénvalóbb, ezek azonban valóban csak másolás során keletkezett tollhibáknak tekinthetők.

A költeményt a krónika egy sajtáságos mondattal vezeti be: „hymnus iste infra scriptus nova editione extitit decantus”. Annak hangsúlyozására, hogy újonnan szerzett verset lát az olvasó, nem volt szükség, mivel a tartalom világosan tanúskodik róla. A megjegyzés alapján arra gondolhatnánk, hogy a verset a brünni nyomda illesztette be s arról THURÓCZYNak talán tudomása sem volt. A feltevés mellett az a tény szól, hogy 1467-ben a költemény nem jelenhetett meg Olmüchen nyomtatásban, mivel akkor még nem működött nyomda Morvaországban s így mint egylapos alkalmi nyomtatvány nem is kerülhetett el Budára, hogy itt azután a magyar krónikáiró megismerkedjék vele. Valószínűnek látszik az is, hogy Brünnben 1488-ban inkább lehetett

¹¹ *Névtelenség, névrejtés és szerzőnév középkori krónikáinkban. Századok. 1963. 666. sk. 1.*

tudomásuk az embereknek egy morva vonatkozású versről, mint Magyarországon. A feltevés ellen szól viszont, hogy a krónikában közölt szöveg, éppen a leglényegesebb helyen, romlottabb, mint a prágai. Mivel pedig logikusabb, hogy egy olműci költemény budai példánya legyen pontatlanabb, mint ugyanannak brünni változata, azt kell gondolnunk, hogy a költemény kéziratban Budára került s mégis csak THURÓCZY határozta el a krónikába illesztését.

5. Már VARJÚ Elemér észrevette, hogy a brünni kiadás magyar személynevei sokkal hibátlanabbak, mint az augsburgié,¹² de csak FITZ József állapította meg ugyanezt a helynevekre vonatkozólag, majd vont le a magától értetődő, ugyanakkor jelentős következtetést, hogy Brünnben magyar embernek részt kellett vennie a szedés vagy a korrektúra munkájában.¹³ Az ő és VARJÚ útján tovább is haladhatunk. Eleve logikusnak látszik a feltevés, hogy a magyar korrektor gondoskodása kiterjedt a neveken kívül a teljes latin szövegre s munkájának eredményeül a nyomtatvány hű tükörképe a kéziratnak. THURÓCZY önállóan megfogalmazott részeit illetőleg az egyezés mértéke megállapításának nincs különösebb jelentősége, mivel hiányzik oly kézirat, amellyel összehasonlíthatnók a kinyomatott könyvet. A krónikának az a terjedelemlre jelentős része azonban, amely a magyarok bejöveteletől KÁROLY RÓBERT haláláig terjed, THURÓCZY néhány könnyen felismerhető módosítását figyelmen kívül hagyva, az ún. XIV. századi krónikakompozícióval azonos, amely a *Budai*- és a *Képes Krónika*-család szövegét különböző variációkban tartotta fenn. Addig, amíg valamennyi krónika-variáns nem volt nyomtatásban hozzáférhető, a kutatás esetlegessége következtében pedig éppen a legértékesebbek (Sambucus, Acephalus) kiadatlanul maradtak, még gondolni sem lehetett arra, hogy megvizsgáljuk, van-e a brünni kiadásnak kéziratpótló szerepe. Ma, DOMANOVSKY-nak nem csak mintaszerű, hanem felülmúlhatatlanul gondos forráskiadásával kezünkben¹⁴ már a siker reményével kereshetjük, vajon melyik ismert, máig fennmaradt krónika-szöveggel egyezik, vagy melyikhez áll legközelebb a Budáról Brünnbe juttatott kézirat.

A probléma tisztázásának alapfeltétele a brünni szöveg és a DOMANOVSKY-kiadás minuciózus összehasonlítása. Ezt a munkát elvégeztük s eredményeül azt találtuk, hogy a THURÓCZY-kiadás alapjául szolgáló krónika-variáns ahhoz áll a legközelebb, amelyet DOMANOVSKY V_3 jeggyel jelzett. Nem teljesen azonos V_3 -al, mintha ennek egyszerű másolata volna. Ez esetben nem is volna különösebb értéke. Egyszerűen V_3 -el jelölhetnők. Értékét az adja meg, hogy helyenkint, bár ritkán, V_2 -el és V_4 -el egyezik, azaz a *Képes Krónika*-család önálló tagja.

Az egyezést legfeltűnőbbben a nevek tanúsítják. Minél tévesebb alakban szerepelnek, annál meggyőzőbben. Eltorzított formában tűnik elénk a Gesta 137. fejezetében¹⁵ a kománok 1091-i betörésének leírásában annak a magyar vitéznek a neve, akinek hűségében — a Gesta szerint — LÁSZLÓ király kételkedett, azonban ok nélkül, mivel ő hűen és derekasan harcolt. Mint PAULER Gyula találóan megjegyezte, a Gesta mint valami ismert személyiségről beszél, mi azonban semmi közelebbit sem tudunk róla.¹⁶ Neve V_4 -ben és THURÓCZY-ban

¹² I. m. 376. l.

¹³ *Die Ausgaben der Thuroczy-Chronik aus dem Jahre 1488.* Gutenberg-Jahrbuch. 1937. 102. l.

¹⁴ SRH I. k. 239—505. l.

¹⁵ SRH I. k. 414. l.

¹⁶ *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt.* Bp. 1899². I. k. 448. l. 317. jegyzet.

ENSEM, a *Képes Krónika* többi variánsában CUSEM. Minden bizonnyal azonos a Gesta 145. fejezetében¹⁷ említett ALMÁSI nembeli comes EUZEM-mel, aki bátran harcolt KÁLMÁN király 1099-i oroszországi hadjáratában, azonban életét veszítette.¹⁸ Ez a személynév EUZEN, EUZIN, EUZE, EUZI alakban előfordul XII–XIII. századi oklevelekben.¹⁹ KARÁCSONYI János ŐZE,²⁰ PAULER a valószínűbbnek látszó ESZÉNY névvel egyezteteti.²¹ Bármelyiket fogadjuk el a két vélemény közül, az bizonyos, hogy CUSEM és ENSEM egyaránt elírás. Ugyanazt a hibát a szövegnek ugyanazon a helyén elkövető két variáns — THURÓCZY és V₄ — között joggal tételezhetünk fel kapcsolatot.

V₂-vel és V₃-al megegyezőnek találjuk a brünni kiadásban II. BÉLA notariusának, IOHANNES filius OTHONISnak a nevét, amely a többi variánsban OTTHONIS, sőt ORTONIS alakban fordul elő,²² V₃-al és V₄-el egyezőnek pedig az 1312-i rozgonyi csatában elesett BAGEN fia ISTVÁN nevét. BAGEN zalai ispán volt 1275/6-ban, fiát, ISTVÁNT ugyanakkor említik oklevelek,²³ abban tehát nem kételkedhetünk, hogy a BAGEN névalak a helyes. Bizonyos ennél fogva, hogy THURÓCZY tévesen írja BAGERI-nek, de mert ugyanezt a hibát V₃ és V₄ is elköveti,²⁴ ezekhez közel álló variánst kellett használnia.

A tulajdonneveken kívül a stiláris egyezések szintén V₄-re mutatnak, például a Nándorfehérvár 1071-i ostromát elbeszélő részben, ahol congressi . . . utinam . . . reclusi szavakkal találkozunk THURÓCZYNÁL és a *Képes Krónika* variánsai közül egyedül V₄-ben, míg valamennyi többi változatban e kifejezések helyén az egressi . . . tunc . . . inclusi szavakat találjuk.²⁵

Azonban V₂ és V₄ egyezései a brünni kiadással számra messze elmaradnak V₃-éi mellett. Ezeket egyenként felsorolni lehetetlen és felesleges is volna. THURÓCZY munkája szövegkiadásának kritikai jegyzetapparátusában volna a helyük. Mégis szabad talán egy-két jellemző példára utalnunk. Így THURÓCZY LIPPA nevére, amely V₃-on kívül valamennyi variánsban másképp (LYPUA, LIPPUA, LYPPA, LYPPUA) fordul elő,²⁶ vagy a CSÁK nembeli PÓS mester fia UGRINUSnak, a XIII. és XIV. század fordulója egyik közismert szereplőjének nevére, amely oly eltorzultan, mint a brünni kiadás VGEMUS alakja, egyedül V₃-ban olvasható.²⁷ Az egyezés különösen szembevető jelét vehetjük észre az 1132-i aradi gyűlésről szóló részben. A jelenet leírásánál, ahol arról van szó, hogy LAMPÉRT ispán fejét saját testvére hasította ketté egy székkal, valamennyi codexben a „cum sedili” szavak után egy szónyi hely

¹⁷ SRH I. k. 424. l.

¹⁸ Az azonosságra már SCHWANDTNER kiadása utalt (I. m. I. k. 132. l.), továbbá MARCZALI Henrik: *Magyarország története az Árpádok korában. (A magyar nemzet története. Szerk. SZILÁGYI Sándor. II. k.)* Bp. 1896. 168. l.

¹⁹ Kovács Nándor: *Betűrendes névmutató Wenzel Gusztáv Árpád-kori Új Okmány-tárához.* Bp. 1889. 231. l.

²⁰ *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* Bp. 1900. I. k. 122. l.

²¹ I. m. I. k. 461. l. 387. jegyzet.

²² SRH I. k. 450. l.

²³ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. SZENTPÉTERY Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette BORSA Iván. II. k. 2–3. füzet. Bp. 1961. 2662, 2687, 2710, 2726, 2727. sz.; FEJÉR, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* Budae 1829. V/2. k. 366. l.

²⁴ SRH I. k. 489. l.

²⁵ SRH I. k. 372, 374. l.

²⁶ SRH I. k. 491. l.

²⁷ SRH I. k. 477. l.

üresen maradt. Egyetlen kivétel V_3 ,²⁸ továbbá THURÓCZY. Mindkettőben ugyanazon, értelem szerint is helyes, „quodam” szó olvasható. V_3 és THURÓCZY rokonságának további bizonyítéka, hogy rajtuk kívül a forrásukul szolgáló összövegnek egy teljes sora hiányzik a *Képes Krónika* többi variánsából. A teljes szöveget az *Acephalus-codex* tartotta fenn. Ez SZT. LÁSZLÓ leányáról, PIROSKÁRÓL feljegyezte, hogy megüzente öccsének, II. ISTVÁNNAK, mily lenézően nyilatkozott róla férje, a bizánci császár: „nunciavit regi Stephano, imperator Maurinus maritus eius improperasset regi Stephano, dicens regem Hungarie esse hominem suum.”²⁹ Az aláhúzott szavak kimaradása a *Képes Krónika* variánsaiból tipikus másolói elnézés következménye. A másoló tekintete a nunciavit regi Stephano szavak leírása után egy sorral lejjebb tévedt a regi Stephano szavakra s máris kihagyta a közbeeső részt. De nem V_3 scriptora, aki DOMANOVSZKY kiadása szerint ezt írta: imperator Mauritius (!) maritus eius imperasset (?) regi Stephano³⁰ s nem a THURÓCZY által használt variáns írója, akinek szövege a THURÓCZY stílusára jellemző módon átfogalmazva és kibővítve, de még felismerhetően maradt fenn a brünni kiadásban: „nunciavit regi Stephano, quod imperator ipse, videlicet maritus suus in eius obprobrium ipsi regi improperaret dicens...”

Ezek után még tovább haladva azt is megállapíthatjuk, hogy a brünni kiadásban reánk hagyományozódott Gesta-szöveg közelebb állott az egyébként egymással szoros rokonságban álló V_3 és V_4 közül az előbbihez. Éppen a II. ISTVÁNRÓL szóló rész a cseh—magyar háborút leírva a nádorról elbeszéli ugyanis, hogy a király táborától távol szállott meg s így észrevétlenül tudta övét fegyverbe szólítani, majd támadt velük a fosztogató csehekre. V_4 -ben az egyedül logikus értelemnek s annak megfelelően, hogy a mondat alánya a nádor, az állítmányok egyes számban következnek egymás után: descendrat, audisset, armavit, impetum fecit, V_3 -ban ellenben indokolatlanul a többes számú audissent és armaverunt zavarják az értelmet.³¹ Bizonyosnak látszik, hogy THURÓCZY, ha V_4 kerül a kezébe, változatlanul hagyja az állítmányokat. Mivel azonban V_3 változata feküdt előtte, a „fecit” szót „fecerunt”-tá változtatta. Bár egyik variánsban sem többes számú az, ő így ragozta, mert ezt találta nyelvtanilag logikusnak.

Már az elmondottakból is látszik, hogy V_3 feltételezett változata nem egyszerűen egy a sok variáns közül. Jelentősége még szembetűnőbb, ha a *Krónika* azon helyeinek vizsgálatához hívjuk segítségül, amelynek értelmét a fordítók csak konjektúrákkal tudták megállapítani. Ilyen, meglehetősen zavaros rész a SZT. LÁSZLÓ koronázásáról szóló: László potius celestem coronam optabat, quam terrenam et vivi regis coronam. Sed usque legittime coronari et coronam habere noluit in eius animo, ut si firma pax inter eos esse posset, a királyságot átengedi Salamonnak, maga pedig a ducatum tartja meg.³² A brünni kiadás szövege teljesen világos, nyelvtanilag és értelmileg egyaránt: potius celestem coronam optabat quam terrenam. Et vivi regis coronam, usque legittime coronaretur, habere noluit, proponens in eius animo, ut, si

²⁸ SRH I. k. 449. l.

²⁹ SRH I. k. 434. l. hibásan, amennyiben az eredetiben nem „imperasset”, hanem „improperasset” van.

³⁰ SRH I. k. 439. l.

³¹ SRH I. k. 436. l.

³² SRH I. k. 405. l. „Nem akarta a koronát, a törvényes koronázást sem, mert az volt a szándéka, hogy ha erős béke lehetne köztük...” ERDÉLYI: I. m. 203. l.

firma pax inter eos esse posset stb. Arra gondoljunk-e, hogy a *Krónika* romlott szövegét javította ki ily sikerülten THURÓCZY? Azt hisszük, természetesebb a feltételezés, hogy az előtte fekvő kézirat volt hibátlan.

Még inkább erre kell gondolnunk az 1071-i görög háború befejezését leíró részt olvasva. A hadifoglyok, a zsákmány felosztásával együtt járó viszálykodásról van szó. SALAMON király kétharmadot követel magának, de GÉZA herceg ellene szegül, mert kevesli az egyharmadot. Huza-vona után a végleges osztozásnál a herceg még rosszabbul jár s be kell érnie a negyeddel, mert két SALAMON-párti főúr is részt kíván magának. Ezt a könnyen érthető jelenetet a *Krónika* szövege nehézkesen és zavarosan beszéli el: „thesaurum . . . rex . . . in quatuor partes divisit, et quartam partem *duci*, de tribus partibus unam haberet, *ut* omnibus militibus, secundam autem Vyd, tertiam autem Ilia”. DOMANOVSKY, hogy értelmet adjon a szövegnek, két coniecturát javasolt: a *duci* szó után qui vonatkozó névmás betoldását, az *ut* kötőszónak pedig unam szóval való felváltását.³³ Ha most a brünni kiadásban fennmaradt szöveget az ily módon kijavított mellé helyezzük, magunk is meglepődünk, mennyivel természetesebben hangzik az: „thesaurum . . . rex . . . in quattuor partes divisit. Et quartam partem duci de tribus partibus ut unam haberet cum omnibus militibus, secundam autem Vid, tertiam autem Ilia”. Megint csak azt kell mondanunk: a XX. századi filológus-történész megoldási kísérleténél a XV. századi krónikás nem azért tud jobbat ajánlani, mert inkább képes megérteni a szöveget, hanem mert ez a szöveg jobb, kevésbé romlott változatban került eléje.

Mellőzzük a további vizsgálatot, hogy a brünni szövegből mily tanulságok vonhatók le a *Krónika* homályos részeinek értelmezéséhez. Nem lehet célunk a feltételezett variáns rekonstruálása, erre nincs is szükség. Arra annál inkább, hogy a brünni kiadást egy elveszett krónika-variánst pótolni alkalmas változatnak tekintsük. Nyugodtan jelölhetjük szövegét V₆-al, és ajánlhatjuk, hogy a jövőben a kutatók, jelentőségéhez mérten, használják fel.

Bár még most sem áltathatjuk magunkat, hogy immár minden számbajöhető változattal megismerkedtünk. Csak akkor mondhatjuk ezt el, ha már utána jártunk, hogy a külföldi középkori krónikások milyen magyar krónika-variánsokat használtak fel. Ebben a vonatkozásban tanulságos EBENDORFER Tamás bécsi egyetemi tanár (†1464) osztrák krónikája magyar vonatkozású részeinek átvizsgálása. Nem kétséges, hogy a XIV. századi magyar krónika-kompozíció szolgált számára forrásul. Oly részleteket említ ugyanis, amelyeket csak abból meríthetett. De vajon melyik változat jutott el hozzá? IV. LÁSZLÓ nevének magyaros alakja van segítségünkre a kérdés eldöntésénél. A KUN ragadványnév a Gesta variánsai közül egyedül V₄-ben fordul elő, még pedig a magyarországi latinságban szokásos módon „Ladislaus Kwn dictus” alakban.³⁴ THURÓCZY a magyar élőbeszédben használatos megjelölést alkalmazza. Úgy is fel lehetne fogunk, hogy a KUN LÁSZLÓ (KWNLACZLO) név tanúsága szerint a magyar nyelvűség az ő korára kezdett a latin irodalomba behatolni. Ily következtetés azonban helytelen volna. A „KUN LÁSZLÓ” névvel már EBENDORFERNÁL is találkozunk „CUNSLAO” alakban³⁵ s így helytállóbb a követ-

³³ SRH I. k. 375. l.

³⁴ SRH I. k. 471. l.

³⁵ GOMBOS, Albinus Franciscus: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum*. Bp. 1938. III. k. 2217. l.

keztetés, hogy a THURÓCZY által használt s ebben a pontban V_4 -hez közel álló krónikavariáns volt mind az osztrák, mind a magyar történetíró forrása. Ugyanez a körülmény arra is utal, hogy a másoló tevékenység, amely krónika-kompozíciónk középkori elterjedését lehetővé tette, nagyobb méretű volt, mint a korunkra maradt példányok alapján gondolnók.

V_4 és V_3 kapcsolatára nem egyedül THURÓCZY krónikája a bizonyosságunk. A két kódex rokonsága régtől fogva ismeretes, mint egymáshoz közel álló variánsokat tárgyalta meg őket DOMANOVSKÝ is. Az ő magyarázatából tudjuk, hogy az egri érseki könyvtárban őrzött V_4 , azaz a BÉLDI-kódex a XV. és XVI. sz. fordulójáról való, V_3 pedig a XVIII. sz.-ból származik, a marosvásárhelyi TELEKI-könyvtárban őrzik s azért nevezik CSEPREGI-kódexnek, mert valaha CSEPREGI Ferenc birtokában levő hártayakéziratról másolták le. Erről az eredeti CSEPREGI-kódexről DOMANOVSKÝ még azt jegyezte fel, hogy hol léte ismeretlen.³⁶ Azt, hogy mi volt a kódex sorsa, egyszersmind hogy bizonyosra vehető elpusztulása, a közelmúltban tisztázta fáradságtalan utánjárással JAKÓ Zsigmond kolozsvári egyetemi tanár.³⁷ Nemcsak azt állapította meg gondos levéltári kutatásokkal, hogy az 1758-ban elhunyt CSEPREGI TURKOVICS Ferenc hagyatékából előbb BÁNYFI Farkas tulajdonába került a kódex, majd ennek adományából a nagyenyedi református kollégiumé lett, hanem azt a lehetőséget is felveti, hogy CSEPREGI apja SZENCZI MOLNÁR Albert könyvtárából szerezte meg. A kézirat, amelynek értékével, mint megállapítható, tulajdonosai mindenkor tisztában voltak, kiadásának tervével pedig a XVIII. sz.-ban ismételten foglalkoztak az erdélyi kulturális élet jelesei, Nagyenyed pusztulásakor 1849-ben semmisülhetett meg. További kutatásra vár annak megállapítása, hogy a kódex második fele milyen munkát tartalmazott. Ennek a kérdésnek a tisztázása éppen oly mértékben segítene megismerni a XV. századi magyar társadalom irodalmi érdeklődésének jellegét, mint az a megállapítás, hogy a BÉLDI-kódex kiegészítő részei a *Historia de gestis Alexandri Magni*, továbbá *János pap országának leírása* voltak. Éppen ezért remélhetjük, hogy iskolázásunk és latin nyelvű művelődésünk társadalmi vonatkozásainak megértéséhez is közelebb jutnánk, ha JAKÓ Zsigmond óhajai teljesednének.

ELEMÉR MÁLYUSZ:

DIE AUSGABEN DER THURÓCZY-CHRONIK IM 15. JAHRHUNDERT

Die sich auf die gedruckte, formelle Beschaffenheit zweier Ausgaben der Chronik (Brünn, am 20. März 1488 und Augsburg, am 3. Juni desselben Jahres) erstreckende Untersuchung läßt folgende Folgerungen zu: 1. Die Augsburger Druckerei hat einen Satz, den die Brünnener Werkstatt nur fragmentarisch druckte, ganz weggelassen, da sie die vollständige Handschrift offensichtlich nicht kannte. — 2. Die Apposition des Königs MATTHIAS CORVINUS „secundus Attila“ stammt nicht vom Verfasser der Chronik, sondern vom Augsburger Korrektor, der sie darum verwendete, weil er den Text der Brünnener Ausgabe aus drucktechnischen Gründen mit vier Zeilen kürzen mußte. — 3. Eine ganzseitige Illustration der Augsburger Ausgabe, die den HL. LADISLAUS darstellt, indem er den kumanischen Jungfrauentführer verfolgt und besiegt, ist die Kopie einer in Ungarn entstandenen Zeichnung, da sie vom Text der Chronik abweicht, den ungarischen Darstellungen aber entspricht. — 4. Beide Ausgaben enthalten ein aus neun sapphischen

³⁶ SRH I. k. 232. l.

³⁷ Az enyedi régi könyvtár kéziratos ritkaságairól. Nyelv- és Irodalomtud. Közl. 1964. 214. sk. l.

Strophen bestehendes Gedicht, das die im Jahre 1469 in Olmütz erfolgte Wahl MATTHIAS' zum König von Böhmen feiert. In den Versanfängen wurde ein Akrostichon mit der entsprechenden Jahreszahl versteckt: Die Strophen wurden mit je einem Buchstaben der mit den römischen Ziffern geschriebenen Jahreszahl MCCCCXLIX begonnen. Wenn wir dieses Gedicht mit dem Text der Handschrift IV. D. 23. der Prager Universitätsbibliothek vergleichen, so dürfen wir vermuten, daß das Gedicht noch als Handschrift nach Buda kam und seine Eingliederung in die Chronik von THURÓCZY beschlossen wurde. — 5. Jener Teil der Brünner Ausgabe, der die historischen Ereignisse bis 1342 verfolgt und mit der sog. »Chronikfassung des 14. Jahrhunderts« identisch ist, vertritt eine Variante, der zwischen den Varianten V_2 und V_4 der Bilderchronik (jedoch der letzteren näher) steht. Die Textkritik konnte bisher nur fünf Varianten der Fassung V feststellen. Nun kann sich die Brünner Ausgabe als V_6 mit Recht in der Zukunft Beachtung fordern. Die Augsburger Ausgabe hat keine ähnliche textkritische Bedeutung.

Az ötödik magyar plakátkiállítás. Az előző négy plakátkiállítással szemben — írja ARADI Nóra a katalógus bevezetőjében — ezúttal elsősorban reklámgrafika látható: könyvborítók, prospektustervek, naptárgrafika, hanglemezgrafika, csomagolási tervek, dobozok és bélyegek. Ezen belül vannak elhelyezve a plakátok, mint a reklámgrafika egyik műfaja.

A plakát mindig fontos és némely történeti periódusban korszakmeghatározó szerepet betöltő képzőművészeti műfaj. Az alkalmazott grafika legautonómabb műfaja és mint ilyen háttérbe szorította a reklámgrafikát. Eddig legfeljebb egyik-másik egyéni, vagy csoportos kiállításon kapott villanásnyi helyet.

Ez az első átfogó reklámgrafikai kiállítás alkalmat nyújt sokoldalú következtetésekre, vitákra. Van egy gondolkör, amelynek szempontjából különösen időszerűnek látszik e kiállítás megrendezése, ez az új gazdasági mechanizmus, mely maga után vonhatja a reklámgrafika lendületes fejlődését.

Az V. Plakátgrafikai kiállítás nemcsak témájában tér el az eddigi bemutatóktól, hanem rendezése is újszerű. A Magyar Képzőművészek Szövetsége lehetővé akarta tenni a kiállító művészek egyenértékű szereplését — a kiállított anyag mennyiségét illetőleg. Minden művész azonos méretű külön tablón szerepel, amelyen saját maga rendezte el, komponálta meg a zsűri által elfogadott alkotásait. A tablókon a művészek fényképei is láthatók.

A kiállítás installációját és a katalógust PAPP Gábor grafikusművész készítette.

DEZSÉNYI BÉLA

A Magyar Kurir és a cenzúra 1787–1793.

A francia forradalom első másfél évében „nemcsak hogy nem volt olvasóközönségünk, hanem hírlapíróink sem voltak, az egy SZACSVAYT kivéve, noha egy kis hírlapíró sereg lankadatlanul dolgozott csekély tehetségével”. A *Magyar Kurir* „egykorú hírlapjaink közül . . . a legjobb. Nem csoda, hiszen szerkesztője az igen eleven lelkű, élénk képzeletű, ügyes tollú Szacsvay, ki daczára annak, hogy a többi lapok mintájára szerkeszti azt, mégis ügyességével és józan ítélőképességével ezt a többi lap fölé emeli.”

Ezt írta némi túlzással, de nem alap nélkül hetven évvel ezelőtt a francia forradalom magyarországi sajtóviSSHangjának történésze, JÁSZAI Rezső,¹ aki a *Magyar Kurir* francia vonatkozású híreit nem csak az egykorú magyar, de osztrák és német lapok, valamint a hivatalos párizsi *Moniteur* hírszolgálatával is egybevetette.

Sajtótörténeti és irodalomtörténeti irodalmunk egyaránt sokáig hangoztatta SZACSVAY kiemelkedő szerepét az újságírás sajtósághoz művészetének, stílusának hazai meghonosításában, de a nyílt szókimondásban, a kérlelhetetlenül progresszív állásfoglalásában is. A politikai cikkek műfaja az ő keze alatt fejlődött ki a pusztá hírtovábbadás vagy a némi tendenciával magyarázott tudósítás fölé.² Egyik legfőbb ihletője és mintája az eliziumi beszélgetések Németországban kedvelt műfaja, amelyben hol híreket foglalt össze mintegy elevenebb keretbe, hol tréfás célzásokkal tette érthetőbbé a kor nyíltan sokszor nem kimondható mozgató eszméit az események mögött, hol már egészen önálló és hazai viszonyokra alkalmazott reflexiókat adott elő mozgalmassá, vitatkozó, vagy anekdotázó kompozícióban. A mesélő-parabolás gondolatfűzést azután újra meg újra ki is emeli az Elysiumból és mint saját használatra áthasonított, önálló módszert is alkalmazza.³

E köztudott és számontartott⁴ tények ellenére az utóbbi két évtized kutatásai olyan nyomokat hoztak napvilágra, amelyek a sajtótörténet hazai menetében más régi újságokat és azok íróit helyezték új megvilágításba és

¹ A francia forradalom első másfél esztendejéről szóló egykorú hírlapirodalmunk kritikai méltatása. Szeged 1897. 11. 13. l.

² FERENCZY József: A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. Bp. 1886. 39–44. l. ECKHARDT Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bp. [1934]. 100–110. l. JAKAB Elek: Szacsvay Sándor. Figyelő. 11. köt. 1881. 161–174. 252–264. 321–346. l. DEZSÉNYI Béla — NEMES György: A magyar sajtó 250 éve. Bp. 1954. 24–27. l. DÖRNYEI Sándor kéziratoss disszertációja: Az első magyar újságok politikai közleményei. 1780–1803. Bp. 1948.

³ DÖRNYEI: I. m.

⁴ A magyar irodalom története. III. köt. Bp. 1965. 56. l.

ezzel akarva, nem akarva háttérbe szorították SZACSVAY szerepét. Kiderült, hogy a *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, meg folytatása, a bécsi *Magyar Hirmondó* sokkal sűrűbben vertek visszhangot a külföldi kormozgalmakra, mint előbb gondoltuk, a magyar haladó gondolkodás, a bontakozó magyar felvilágosodás irodalmába pedig SZACSVAYnál élenkebben kapcsolódnak. KÓKAY György újabb adatai már az első magyar szerkesztőt, RÁT Mátyást is tudatos, átgondolt programot hozó újságíróként mutatják be, DÖRNYEI Sándor pedig egy kis dolgozatában valószínűvé teszi, hogy SZACSVAY csak később kapcsolódott be a *Magyar Hirmondó* szerkesztésébe, mint az egyébként pótolhatatlan családi hagyomány adataira támaszkodó JAKAB Elek hitte.⁵

Így mai megítélésünk a JÁSZAI-féle túlértékelés ellentétéppen erősen közeledik SZACSVAY író és szerkesztő kortársainak a korai magyar periodikák megoszlásáról alkotott képéhez, amelyben a *Magyar Hirmondó*, a *Magyar Museum*, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* (BATSÁNYI is így állította őket egy sorba) állnak az egyik, mondhatni jó oldalon, míg velük szemben a perifériára, vagy éppen az ellenséges szárnyra szorul SZACSVAY és a *Magyar Kurir*. „Érdekes, hogy amilyen sokat és amilyen meleg hangon írnak a korabeli szépirodalmi folyóiratokról Görögék, bécsi hírlaptársukról, a *Magyar Kurir*ről, annál kevesebbet olvashatunk újságjaikban. Mindössze néhány alkalommal emlékeznek meg róla és akkor sem az elismerés, hanem sokkal inkább a bíráló hangján.”⁶

A méltányosság is azt kívánja, hogy a kutatás mai mérlegén összes ellenfeleivel szemben egyedül maradó SZACSVAY szerepét újból megvizsgáljuk. De amellett előlegeznünk is kell számára annyi bizalmat, amennyi a cikkforma kétségtől első magyar irodalmi mesterét — az első politikai publicistát — meg a felvilágosult eszméknek legharciasabb baloldali képviselőjét megilleti. És még egy elgondolkodtató van SZACSVAY szerepében pusztán az eddigi adatok alapján mérlegelve is: ő volt az egyetlen magyar, akinek a korai hírlapi harcok az egzisztenciájába kerültek, az egyetlen, akit a lapszerkesztéstől végleg elűtött a hatalom — feltétlenül hátrányosabb elbánásban részesítve őt, mint a bécsi *Magyar Hirmondó* szerkesztőit —, aki kétségtelenül bebizonyított tehetségét alig negyvenéves korában kényszerű erdélyi magányában temette el.

Nem SZACSVAYnak valamiféle rehabilitációjára készülünk, erre nem is szorul rá. Hanem néhány eddig nem ismert vagy eléggé figyelembe nem vett adatot csoportosítunk néhány csomópont köré; ezek a csomópontok a *Magyar Kurir* SZACSVAY szerkesztése alatt álló éveinek a kritikus pillanatait jelzik. Végso következtetéshez elegendő támpontot nem nyújtanak, de talán módosítják és jobban megértetik SZACSVAY szerepét, meg a kortárs-hírlapok egymáshoz és a politikai-társadalmi élet együtteséhez való viszonyát is.

⁵ D. SZEMZŐ Piroska: *A magyar folyóiratillusztráció kezdetei*. Magyar Művészet-történeti Munkaközösség Évkönyve. 1953. Bp. 1954. 101–181. l. KÓKAY György: *A bécsi Magyar Hirmondó. (1789–1803.)* Az Orsz. Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1957. 164–190. l. U.a. Göttinga, Rát Mátyás és felvilágosodás kori irodalmunk kezdetei. A Magy. Tud. Akad. I. Oszt. Közl. 1966. 23. köt. 121–145. l. U.a. Batsányi a Magyar Museum elődeiről és követőiről. Magy. Könyvszle. 1963. 249–252. l. DÖRNYEI Sándor: *A pozsonyi Magyar Hirmondó történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1958. 263–267. l.

⁶ KÓKAY György: *A Magyar Hirmondó... i.h. U.a. Batsányi... i.h.* KÓKAY nyitva hagyja a kérdést, hogy a két lap szembenállásában „esetleges elvi és személyi ellentétek, vagy pedig csupán üzleti féltékenység játszott közre.”

I. Az első válság: Hermolaus támadása

Saját lapért Pozsonyban folytatott meddő küzdelem után SZACSVAY 1786 decemberében mutatványszámot adott ki a *Magyar Kurir*ből, majd hetenkint kétszer rendszeresen megjelentette Bécsben. Első életrajzírója, JAKAB Elek, még nem tudott róla, de FERENCZY⁷s nyomában a korszak sajtójának többi kutatója egyöntetűen — és ugyanazokra a kancelláriai iratokra hivatkozva — adja elő, hogy a *Magyar Kurir* fennállásának már ötödik hónapjában komoly ellentétbe került a cenzúrával: egy HERMOLAUS nevű kapucinus szerzetes, bécsi magyar prédikátor feljelentette lapjának izgató szelleme miatt. SZACSVAY szerinte a pápát szidalmazza, gyűlöletet és megvetést kelt a katolikus egyház és a papság iránt.

A császár a vizsgálat lefolytatását a magyar udvari kancellárra, gróf PÁLFFYRA bízta. SZACSVAY kihallgatása folyamán kiderül, hogy a lapot SZEKERES Atanáz (ő is pap, de nem szerzetes) cenzúrázza, bemutatott imprimaturjai szerint a cikkeket nem kifogásolta. A kancellár a jövőre nézve szigorúbb felügyeletet javasolt és új cenzort, PÁSZHORY Sándor udvari tanácsos kancelláriai titkár személyében. Az egykorú cenzúratörténet legmodernebb szintézisének írója, SASHEGYI Oszkár, megállapítja, hogy ez II. JÓZSEF (és cenzúraügyekben főtanácsadója, Gottfried VAN SWIETEN) politikai elgondolásának is megfelelt annyiban, hogy törekvésük az újságok cenzúrájának az udvari cenzúra- (ill. tanulmányi) bizottság illetékessége alól való kivétele és a helyi hatóságok kompetenciájába való utalása volt. SZACSVAY esete jó alkalom volt arra, hogy ezt az alapgondolatot (amelynek egyébként csak célszerűségi oka volt, ti., hogy a sajtó megjelenési ütemét a cenzúra ne fékezze) Bécsben is érvényesítsék. És SZACSVAY esetében érdekes módon volt még egy különleges jogi alapja az intézkedésnek: a II. József-féle cenzúrainstrukciókon alapuló szabályzat Magyarországra érvényes változata magyar közjogi kérdéseket illető közlemények tekintetében még a bécsi német újságok fölött is felügyeleti jogot biztosított a magyar kancelláriának.⁸

A kor kutatói az eredeti iratokat csak kivonatossan idézik szorosan vett témájuk igényei szerint — és nem vetették egybe egy ízben sem a *Magyar Kurir* tartalmával, még kevésbé SZACSVAY újságírásának előzményeivel és későbbi alakulásával.

Ha az akták szövegébe tüzetesebben beletekintünk, az események képe kiegészül és a magyarázat lehetőségei is bővülnek.⁹

⁷ I. m. 43—44. l. DEZSÉNYI Béla — NEMES György: i. m. 26. l. WALDAPFEL József: *A hazai hírlap- és folyóiratirodalom történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1930. 55—89. l. SASHEGYI, Oskar: *Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II.* Bp. 1958. 147—148. l.

⁸ Ezt is SASHEGYI hangsúlyozza, u. o. A cenzúrabizottság összetételéről, az egyes hatóságok egymáshoz való viszonyáról, SZEKERES Atanázról és PÁSZTHORYról l. még SASHEGYI: I. m. 41—45. l. U. a. II. *József sajtópolitikája*. Századok. 1958. 1. sz. 88—118. l.

⁹ Az aktákat SASHEGYI Oszkár, őt megelőzőleg pedig GORIUPP Alice vizsgálták utoljára. Azóta az államtanási iratok el is pusztultak. GORIUPP Alice másolatainak, ill. kivonatainak rendelkezésemre bocsátásáért köszönettel tartozom. GORIUPP, SASHEGYI által nem idézett, *A kormányzat sajtópolitikája és a magyar hírlapok a XVIII. század fordulóján*. Bp. 1944. c. tanulmánya a HERMOLAUS-incidenst nem tárgyalja, de a sajtópolitikai összefüggéseknek korszerű megvilágítása kis tanulmányát valóságos vezérfonallá avatja az általam leírt időszak előtti és az azt követő évekre.

HERMOLAUS (igazi nevén MORÉ György¹⁰) feljelentése 1787 május 24-ről volt keltezve és azt a magyar kancellária először június 18-án tárgyalta. De már előbb magasabb fórum előtt is megfordult az ügy: ugyanis június 6-án gróf PERGEN rendőrfőnök egyenesen az államtanácsnak tett jelentést.¹¹ Csakhogy ebben a jelentésben (amelyet az államtanács valószínűleg jún. 8-án tárgyal — legalább is a magyar kancelláriához intézett leirat erről a napról kelt — nem HERMOLAUS, hanem SZACSVAY a feljelentő! A szövegnek eredetiben lejegyzett része így hangzik:

„Nota des Grafen von Pergen dto 6. Junius 787 wodurch die von dem hungarischen Zeitungsschreiber Alexander Szatsvay gegen den hiesigen hungarischen Prediger Kapuziner Ordens P. Hermolaus gemachte und von der Polizeyoberdirektion untersuchte Anzeige dem allerhöchsten Befehl gemäss vorgeleget wird. . . . Aus dieser Untersuchung erhele, dass der gedachte Prediger auch seines Orts bei der hungarisch-siebenbürgischen Hofstelle gegen den Szatsvay eine Anzeige eingereicht habe.”

A továbbiakban a Staatsrathnak öt sajátkezűleg aláírt tagja — EGER, IZDENCZY, MARTINI, REISCHACH, HATZFELD (úgy látszik az ismeretlen által szerkesztett előterjesztést körözüvény formájában láttamoztatták az öt tanáccsal, mert az aláírások mellett különböző dátumok szerepelnek) — így állapítja meg a tényállást és tesz javaslatot a császárnak:

„In dem Verhör läugnet Pater Hermolaus die harten Ausdrücke deren er von dem hung. Zeitungsschreiber Szatsvay beschuldigt ward, und da Kläger und Beklagter nicht gegeneinander verhört worden sind, so ist die Anklage weder einbekannt, weder erwiesen. Es kömmt darauf an, ob Seine Majestät die Sache wichtig genug finden um der hung. Kanzlei aufzutragen, dass nach dem Allerhöchstdemselben bekannt wäre dass Pater Hermolaus bei Ihr eine instruirte Anzeige gegen den hiesigen Hung. Zeitungsschreiber Szatsvay eingereicht habe, Sie solche mit ihrem Gutachten vorlegen zugleich aber anzeigen solle, von wem diese gedruckte Zeitung zensuriert werde oder wem Sie solche aufzutragen glaube.”

Az ügy folytatása a császár részéről PÁLFFY grófhoz, mint magyar kancellárhoz intézett kézirat (Handbillet), melyben az előterjesztés szellemében véleményes jelentést kért. A kancelláriai vizsgálat közel egy hónapig tartott, a július 30-ról keltezett jelentés augusztus 10-én került az államtanács elé. Ismerteti HERMOLAUS feljelentésének lényegét: a *Magyar Kurir* „höchst anstössige [kiemelés tőlem D. B.] Stellen wider die Religion und die Geistlichkeit enthalte” továbbá nem cenzúrázzák rendszeresen, végül privilégium nélkül adják ki. A vizsgálat kiderítette, hogy SZACSVAY 1786. december 1-én cenzúráztatta a *Magyar Kurir* előfizetési felhívását. De ez az *Ankündigung* (magyar címét nem is ismerjük, mert mint látni fogjuk csak töredéke maradt fenn) „sich bloss auf die Erlaubnis andere hiesige schon gedruckte deutsche Zeitungen, worunter es besonders auf die allerhöchsten Befehle und Anordnungen auch in Kirchensachen den Bedacht genommen, in die hung. Sprache zu übersetzen und zu besserer Bekanntmachung und Aufklärung des hungarischen Publi-

¹⁰ SZINNYEI: Magyar írók.

¹¹ Kanc. 7032/1787: ennek alapján FERENCZY és SASHEGYI: I.h.A kancelláriai iratokat (ezenkívül még 9595, 9352, 10137/1787) GORIUPP jegyzeteinek nyomán használom: csak ezekben találhatók meg a *Magyar Kurir*nak HERMOLAUS és egy másik feljelentő által kifogásolt helyei, pedig a 7031. sz. iratot már FERENCZY is látta. Csak GORIUPP Alice kéziratában maradt fenn a legérdekesebb két irat: Staatsrat 2849 és 3337/1787.

kums drucken lassen zu dürfen bezogen habe." A lapot egyébként SZEKERES cenzor bírálja felül. Az idézett *Ankündigung* UNGI korrektornál volt, nem található.¹² Következik az ismert cenzor-változtatást illető javaslat — az indokolásban a HERMOLAUS által kifogásolt cikkek minősítését enyhítve „höchst anstössig” helyett csak „etwas anzügliche Stellen”-nek minősíti azokat — amit a Staatsrat el is fogad. Érdekes még, hogy a szavazásnál a legreakciósabb IZDENCZY pártolja a kancelláriai álláspontot és vele van a II. JÓZSEF által háttérbe szorított MARTINI is, a liberálisabb EGER viszont SZEKERES cenzorsága mellett szavaz.

Az események lefolyását a hierarchia tetőpontján álló Staatsrat tárgyalása alapján ismertettük. Ezeket a már FERENCZY és WALDAFFEL által ismert, de nem részletesen idézett kancelláriai iratok kiegészítik a) a HERMOLAUS által inkriminált helyekkel; ezek: *Magyar Kurir* 1787. május. 2. és 23., 281—283, 285, 334, 335. l., *Magyar Musa* u. e. keltezésű számok, 273—274, 327. l., b) azzal, hogy SZEKERES nem minden cikket látott, a cenzúrázott cikkekről SZACSVAY néhány imprimaturt mutatott be c) hogy SZACSVAY ellen VILT József káplán is tett feljelentést, mert a *Magyar Kurir* 1787. máj. 5-i 36. számában azt írta, hogy a papok a gyónási titok alatt tett vallomásokat a jövőben kötelesek lesznek a rendőrségnek felfedni, d) hogy HERMOLAUS május 17-én már „barátságos” megkeresést intézett SZACSVAYhoz — nyilván az egyház elleni támadások megszüntetése érdekében.

Legjellemzőbb, hogy a magyar kancellária — és ez egyik oka az ügyintézés lassúságának — az adatokat a cseh-osztrák kancelláriától kapja (sürgetés után), mert SZACSVAY és bécsi lapja, meg a szintén bécsi feljelentő ennek az illetékességi körébe tartoznak.

Az akták részletes vizsgálata tehát eddigi tudásunkat a következőkkel egészíti ki:

1. Megadja az inkriminált cikkek jegyzékét.
2. Rávilágít a hatóságok egymáshoz való viszonyára s ennek a viszonynak a jelentőségére az újságok életében. Erről egyelőre elég annyi, hogy SZEKERES Atanáz, a pap, aki már MÁRIA TERÉZIA alatt is cenzor volt, tehát nem képviseli a VAN SWIETEN-féle bizottság szélső haladó szárnyát — kevésbé megbízható a közismerten reakciós IZDENCZY számára, mint PÁSZTHORY, a szabadkőműves, a magyar kancellária titkára. Csakhogy a kancellária és IZDENCZY érdekei egyeznek a jozefinizmussal szemben, amelyet SZEKERES képvisel (mert mégis csak tagja, és magyarul egyedül tudó tagja a cenzúrabizottságnak). míg PÁSZTHORY minden felvilágosodottsága mellett is magyar rendi fenntartásokkal méri JÓZSEF túlzó híveit és magának a császárnak dinasztikus vonal-

¹² UNGI Pál 1787 első felében segédszerkesztő volt SZACSVAY mellett. Onnan Pozsonyba ment és az év végéig a *Magyar Hirmondónál* töltötte be u.azt a szerepet. Meghalt 1788. SZINNYEI: Magyar írók. WALDAFFEL: I.h. vette eddig egyedül észre az *Ankündigung* jelentőségét. Azt a következtetést vonta le belőle, hogy SZACSVAY az előfizetési hirdetés cenzúra alá bocsátásával megkerülte az engedélykérést. Azonban erre nem is volt szükség.

II. JÓZSEF a lapengedélyeket beszüntette, a privilégiumokat eltörölte. Egy hasonló esetben éppen 1787. febr. 15-én Kanc. 1530/787. SZABÓ Sándor kérésére, melyben magyar gazdasági lap kiadására kért engedélyt úgy döntenek, hogy privilégiumot nem adnak, lapját cenzúra mellett bármikor kiadhatja. A „bécsi német (Oeconomica) gazdaságra tartozó újság leveleknek magyarra fordítások” megjelenéséről SZABÓ Sándor szerkesztésében a *Magyar Kurir* is tudósít 1787. márc. 21. 187. l. A lapot WEBER pozsonyi nyomdász, TÁLLYAI Dániel és SZACSVAY pozsonyi nyomdása nyomtatta volna.

vezetését. IZDENCZY a jozefinizmust szabadabb, világiasabb gondolkodásáért, PÁSZTHORY a császári abszolútizmus korlátlan kiszolgáltatásáért látja veszélyesnek.

3. Talán a legfontosabb és eddig a leginkább homályban maradt tény, hogy SZACSVAY is feljelentette HERMOLAUST, nemcsak az őt — sőt, a dátumok ugyan nem pontosan követhetők, de lehet, hogy az első panaszos ő volt és nem HERMOLAUS! A „barátságos megkeresés” olyan formában történhetett, hogy az SZACSVAYnak alapot adott elégtétel követelésére, a rendőrség előtt is. A rendőrség bécsi, az osztrák kancellár alá tartozó hatóság — vele szemben HERMOLAUS, a magyar pap, a magyar kancelláriában talál támaszt. Innen van talán, hogy a rendőrségi jelentés tükrében (noha az a magyar kancellária szűrőjén is átmegy) a „höchst anstössig” minősítés „etwas anzüglich”-hé szelidül. És elhíhető, hogy ezért fordul a Staatsrat a felség személyes döntéséhez, tőle téve függővé (alig burkoltan az államtanács idézett iratának elején), hogy SZACSVAY vagy HERMOLAUS ellen kell-e eljárnia. Valószínű, hogy már a rendőrség is azért nem szembesítette a két pörös felet, hogy ne vágjon elébe a császári döntésnek, amelyet nem láthatott előre. A látszólag jelentéktelen ügy mögött fontos elvi háttérre mutat, hogy csak a császár maga hozhat benne határozatot!

A császár személyes döntése alapján lesz SZACSVAY a vádlott — a jozefinista a kapucinus helyett. JÓZSEF határozatának oka talán, hogy 1787-re már óvatosabb lett a napilapokkal szemben (a nyomtatás úgyszólván korlátlan szabadsága 2 év alatt meg is szűnt!) — de a hivatali apparátus logikája is lehet (amelyre utaltunk): a tartományilag illetékes állami hatóság tartsa kézben az újságokat, nem a cenzurabizottság, amelynek hatásköre pedagógiai, s főleg könyveket érintő. Hanem az egész ügy lefolyása és eredménye mégiscsak azt mutatja, mintha a hivatalok közti hatásköri birkózás a kancellária győzelmével végződött volna; a feudális, de egyben nemzeti érdekeket védő kancellária visszahúzta SZACSVAYT a saját illetékességi köréhez a jozefinista, de egyben dinasztikus központi hatóságok illetékessége alól.

Hogyan tükröződnek a szembenálló felek mögött sorakozó történelmi-társadalmi erők magukban a szövegekben, a *Magyar Kurir* cikkeiben?

A HERMOLAUSTól kifogásolt első cikk a *Magyar Kurir* 1787. május 2-i 35. számában jelent meg. A várkonyi káplán II. JÓZSEF rendeletének megfelelően hat heti oktatás után bizonyítványt adott egy vallásváltoztatásra készülő parasztnak, de a bizonyítvány szövege (latinul is, magyarul is közli a *Magyar Kurir*) a trágárságig durva szavakkal illeti mind a vallásváltoztatót, mind az attól felvenni szándékolt „eretnekséget”.

Érdekesebb a *Magyar Musa* ugyanezen dátummal megjelent számának 273—274. lapján kifogásolt közlemény, amely kétségtelenül igen határozott hangú bírálata az egyház fejének, a pápa és a pápai szék visszaéléseinek.¹³ Lényegében könyvismertetés egy állítólag Bécsben megjelent ilyen című munkáról: „*Száz jutalom alatt kiadott kérdések*” A kérdések egyike: Mellyik az az (Epocha) idő-szakassza, melyben a Római Pápák magokat az ISTEN szolgálai szolgálának kezdték nevezni? És a betsületes Titulus ifjabbé, vagy vénebb annál a szokásnál, melly szerint a Pápák lábaikat meg-engedik tsó-

¹³ Érdekes, hogy JAKAB Elek i.h., aki HERMOLAUS-ról még nem tudott, egész terjedelmében közli ezt a cikket, mint SZACSVAY antiklerikális tevékenységének kiemelkedő bizonyítékát.

kolni?" De nemcsak a könyvből vett idézetek, hanem az ismertetés bevezetésében SZACSVAY saját szavai is elég világosan hirdetik az antiklerikális célt:

„A Római Eklezsia látható nagy FEJÉN halálos sebet ejteni kívánó Bécsi és Német Országai Könyvnyomtatás, és gondolkodás szabadsága úgy össze kapcsolatotttnak láttatik lenni, hogy a PÉTER sok századoktól fogva mind eddig igen szerentsés szelektől vitetett Hajótskájának viseltes vitorlái egészen össze-szaggatni kívánó könyvek... az itt olvasó népben nagyon változtattják az érzékenységeket.”

Az ismertetett röpirat tendenciája egyébként, hogy a német papok a pápa túlhatalmával szemben követeljük vissza a püspökök nagyobb hatáskörét. Ez a motívum az újság 1787. évfolyamának első felében máshol is előfordul.

Nem HERMOLAUS, hanem VILT kifogásolta a *Magyar Kurir* május 5-i számának ezt a közleményét:

„Tsak ugyan igaz vala azon kegyelmes rendelés, melly szerént a gyóntató atyák ennek-utánna a fő bünösöket tartoznak ki-nyilatkoztatni, és ebből már egynéhány igen szép példák következtek. Bécsben a közönséges Betegek-házában gyóna meg a napokban egy viseltes szegény legény, hogy ő a főbb Kalmároknak boltjait verte légyen fel, melly által sok ártatlan rabok, és betsületes emberek szabadulának ki a gyalázatból; minthogy a gyóntató atya legottan Fejedelme parantsolatjának eleget tenni kívánván, kinyilatkoztatta vala.”

Ez a hír érthetően bánthatott minden papot, hiszen a klérus mindig hirdette, hogy a gyónási titok sérthetetlen — de nem lehetett opportunus, ha tartalma igaz volt, a hatóságoknak sem, hiszen többé senki se mert volna komolyabb bünt a gyóntatószékekben bevallani. VILT feljelentése jobb helyre célozott, mint HERMOLAUSÉ.

A *Magyar Kurir* május 23-i ismét HERMOLAUS által célba vett passzusa megint a pápai udvar egy fondorkodását fedi fel: a franciák, a muszkák, a törökök s mások is általános háborúra készülnek.

„Mindenütt készülnek a tsatára; de kivált a tenger partján heverő hadihajókat rendkívül való szorgalmatossággal készítik, hogy a fel zavarodott vízben ki ki halat foghasson magának. A Péter tiszta és tsendes időben hanykodó hajótskájáról - is (a német Surnálok) azt írják, hogy ezen tengeri halászatból kimaradni teljességgel nem akarván, már előre készíti a Matrózokat... sőt a mostani Belgiumban támadott belső zavarokat is — igen tudják: honnan futta a szél...”

Az utolsó kifogás tárgyává tett cikk a *Magyar Muzsa* 42. számának 327. lapján kellene, hogy legyen. Azonban a közlemény már a 326. lapon kezdődik, s a 328-on fejeződik be. Egészében már az első számban megkezdett folytatásos története a pannonhalmi bencés-apátságának.

A kifogásolt szövegek tehát — talán a *Magyar Muzsa* cikkének és a gyónási titkot idéző egyetlen passzusnak kivételével — eléggé vaktában, a legutolsó egyenesen értelmetlenül volt kiválogatva. Mindenesetre frappánsabb, bővebb és az egyházat az elavult papi szokásokat, az áhitatos gyakorlatokhoz fűződő babonákat ezeknél keményebben és következetesebb hangon is ócsárolja SZACSVAY. Főleg a felvilágosult császár és különösen cenzúra-főnöke, VAN SWIETEN által is könyörtelenül üldözött babonák ellen támad az első számtól kezdve. De arról is tud, hogy a bujakórosok bécsi kórházában sok papot ápolnak. Megírja, hogy egy pap gyónási penitencia címén akart egy fiatal lányt

megejtteni. A február 21-i számtól kezdve már sorozatosan közöl pápaellenes cikkeket. Március 3-án írja, hogy Madridban kihírdették az exkommunikációt, azok ellen, akik a *Mi a pápa* c. könyvet olvassák^{14a} „Ezen Könyvetske majd minden Európai nyelveken meglévén, ha mind azok az Ekkleziásból kirekesztethetnének, a' kik ezt olvasták, úgy a' Lelki pásztorok nyáj nélkül maradnának . . . még ezen Szent Városban Madridban is találkoztatnak ollyatén vallással tsufolódó gonoszak, kik ezen hirdetés alkalmatosságával elmosojdtak — hátha még Bétsben, Londonban, Párisban, vagy Berlinben esnék az efféle.” És a hasonló helyek hemzsegnének SZACSVAY lapjában.

HERMOLAUSnak tehát még igen bő választéka lehetett volna. HERMOLAUS feljelentése mögött semmi esetre sem spontán felháborodás állt, hanem következetes ártó szándék. Lehetett ennek oka személyes bosszú vagy rendi érzékenység is. SZACSVAY papellenes közelményei közt több is kifejezetten a kapucinusokat veszi tűhegyre, más szerzetesrendet névszerint szinte meg sem említ. És nem érdektelen, hogy a szerzetesi élet sötét oldalait példázó legborzalmasabb hír is kapucinusokról szól, dátuma pedig május 16. Tehát a HERMOLAUS és SZACSVAY közti személyes összeszólalkozás előestéjén jelent meg.¹⁴

„Egy Bétsi Kalmár, ki a Kaputzinusok klastromának és kertének egyik részét meg-vévén, éppen most építtetett, egy földalatt való rejték kőfalban bé-vakolva egy lántzon levő Kaputzinus áldozott' megsenyvett tetemét találta. Ennek Kaponyáját és lántzát a Kalmár magához vette és olly szándékkal vagyon, hogy az utolsót (a Barátok felebaráti szeretetének örök emlékezetére) építendő háza kapujának felibe függessze.”

A *Magyar Kurir* bécsi pályája már egy szelíd kapucinus-ellenes szúrással kezdődik. Az 1786. dec. 2-i mutatóvényszám 8. lapján olvassuk: „Itten Bétsben a P. Kaputzinusok Templomában közönséges isteni tiszteletre kitétetett Istenannyát a szentségtörő Tolvajok nem régiben minden drága ékességeitől (melyek 6000 aranyból többre betsültetnek) megfosztván azt mondják a tsufolódók, hogy itt nem a Boldogságos-szűz, hanem az Ekkleziái Cassa vallott kárt.”

Március 3-án pedig (18. sz. 147—148. l.) a pozsony-megyei Bázing szintén kapucinusrendi papjának Mária fogantatására tartott prédikációjából ragad ki az abszurdumig vitt Mária-kultuszt jellemző részeket. Maga SZACSVAY utal arra, hogy ezt a felsőbb egyházi hatóság sem helyeselné teljesen. „Ha azt akarja ezen Kaputzinus Atya, hogy egész Európában kámzsájánál fogva ne hordozzák az írók, javasolom, mennyen a Posoni Kaputzinus Kontzionátorhoz és attó-tanuljon.”

Persze, be is fejezhetnénk adataink további vizsgálatát, ha másra nem utalnának, mint SZACSVAY és egy kapucinus barát személyes haragjára. A teljes igazság feltárása akkor sem lenne érdektelen, de nem igazolná a belé fektetett fáradságot.

Utolsó idézetünk egyik félmondata azonban visszavezet Pozsonyba. Nemcsak SZACSVAY, de HERMOLAUS is Pozsonyból került Bécsbe, mégpedig jóformán egyidőben mindketten. HERMOLAUS 1786-ban, sőt még 1787-ben is

^{14a} *Magyar Kurir* 1787. 8, 16, 113, 147. l. EYBEL József Bálint *Was ist der Papst* c. röpirata magyarul is megjelent és Bécsben és Pozsonyban is kapható volt. BALLAGI Géza: *A magyar politikai irodalom 1825-ig*. Bp. 1888. 147, 153—154. l. II. JÓZSEF azonban ezen a ponton tiltakozott először saját híveinek túlbuzgósága ellen: a pamflet éppen VI. Pius bécsi látogatásakor jelent meg s azt a látszatot keltette, mintha szerzője hivatalos véleményt fejezne ki. SASHEGYI Oszkár, Századok. i. h.

Magyar Kurir 1787. 39. sz. 315. l.

Pozsonyban adott ki nyomtatásban elmélkedéseket és imádságokat.¹⁵ SZACSVAY 1786-ban Pozsonyban tett először kísérletet önálló lapalapításra.

Elkerülhetetlenül vissza kell térnünk ezért a pozsonyi előzményekhez, mielőtt a *Magyar Kurír* bécsi sorsának záró fejezetére, II. LIPÓT, majd I. FERENC újabb cenzúrakezelésének hatására kerülhetne a sor. Valószínű, hogy SZACSVAY ellentétei a hatóságokkal Pozsonyba vezetnek vissza: nem kapucinus-harag, nem bosszu, hanem *Szacsvay* előéletébe visszanyúló politikai-világnézeti ellentét van a bécsi viták mögött.

Néhány adattal kell még azonban kiegészítenünk a *Kurír* első mozgalmas bécsi évének történetét.

A levéltári adatok fonalán már felmerült SZACSVAY bécsi előfizetési felhívásának, az *Ankündigung*nak a kérdése. Mind PERGEN gróf nyomozását a maga idejében, mind az utókor kutatóinak munkáját egyszerűsítene, ha az *Ankündigung* nem veszett volna el. A *Magyar Kurír* — Pozsonyban megjelent első számát kivéve¹⁶ — nem ritka. Annál különösebb, hogy ez az előfizetési hirdetés nem maradt meg valamelyik példány elejére kötve — hiszen a jóval korábbi, kevesebb olvasóval bírt *Magyar Hirmondó* sok példányban ismert.¹⁷ E tanulmány írása közben derült ki, hogy mégis megtalálható, a *Magyar Muzsa* 1787. január 6-i száma elé kötve, az Országos Széchényi Könyvtár példányában^{17a} — de csak töredékben. Egy levél, melynek két lapja a 15. és 16. oldalszámot viseli. A version SZACSVAY Sándor neve, mint aláíróé, dátum nincs a nyomtatványon. Nyomatott a 16. l. impresszuma szerint a Siketnémaónál, mint a *Magyar Kurír*.

Ezen a két utolsó lapon hiába keresünk felvilágosítást a *Magyar Kurír* terveiről, előzményeiről, kiadási körülményeiről. Csak adminisztratív, az előfizetésre, árra stb. vonatkozó adatokat tartalmaz. Pedig 14 oldalon kellett, hogy valamit mondott legyen SZACSVAY, aki szívesen tréfált és anekdotázott, de fölös bőbeszédűséget nem foghatunk rá! Nem állíthatjuk, hogy valami oka volt annak, hogy a bécsi hatóságok sem tudtak példányt keríteni az *Ankündigung*-ből, sem magyarázatot nem adhatunk arról, miért veszték el 2 lap kivételével az összes példányok. De gyanúra ezek a körülmények elég okot adnak. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a vizsgálatot máskülönben is „szőrmentiben” kezelték és SZACSVAYnak a cenzorcserén kívül más baja nem történt.

Hogyan hatott a cenzorváltozás és a fokozottabb felügyelet?

1787 utolsó harmadában mintha valamit szelidült volna a *Magyar Kurír* hangja. Augusztus 4-én¹⁸ találunk még egy enyhe oldalvágást a kapucinusok ellen. Ők szítják a belgiumi „pártos zenebonát”. „Kaputzinusok és más szerzetesek fabotkoros vitézek módjára, mindeneknek szemek-láttára fegyverben execéroznak.”

Július 7-én¹⁹ (de ekkor a vizsgálat még folyik) támadja a pápaságot a szenttéavatások különöc formaságaival, ceremóniáik barbár avultságával.

¹⁵ SZINNYEI: Magyar írók.

¹⁶ FERENCZY: I. m. 39. l.

¹⁷ A korszak monografikus feldolgozását készítő KÓKAY György nem látta, az 1705 — 1848 közti periodikák bibliográfiája érdekében az ország számottevő, sőt a szomszédos országok minden megközelíthető könyvtárát végigvizsgáló BUSA Margit sehol sem találkozott vele. Szóbeli közlésükért köszönet jár mindkettőjüknek.

^{17a} Jelenlegi jelzete az OSZK Hírlaptárában 1294a.

¹⁸ 62. sz. 499. l.

¹⁹ 55. sz. 438. l.

De a támadások ritkulnak és el is maradnak. A második félévben pápa és Róma már alig fordul elő, rosszálló szöveggel egyszer sem. Ez persze lehet a cenzor „érdeme” is, akinek személyes és erélyes jelenlétét először a november 24-i szám 764. lapján mutatja egy félig kivonalkázott sor; a december 5-i számból már 8 vonalkákkal pótolta sor maradt „a Rostában”. Igaz, hogy ez katonai hír volt. SZACSVAY, akit a császár és hatóságai feltehetőleg enyhén kezeltek, a katonákkal később is majdnem ugyanannyira hadilábon állt, mint a papokkal.²⁰

II. A pozsonyi előzmények

SZACSVAYnak a pozsonyi *Magyar Hirmondónál* betöltött szerepét az adatok újabb, precízebb felülvizsgálata szűkebbre szorította, mint JAKAB Elek, SZACSVAY első életírója hitte.²¹ SZACSVAY ezek szerint nem volt kezdettől jelen a *Magyar Hirmondónál*, nem vitt valami technikai szerkesztői, de még csak korrektori szerepet sem 1784-ig; ekkor előbb (júl. 3-tól) a PATZKÓ által szerkesztőnek szerződttetett TÁLLYAI mellett volt fordító, majd szept. 25-től szerkesztő. 1786-ban pedig a szerkesztést nem május 13-án adta át BARCZAFALVI SZABÓ DÁVIDnak,²² hanem az utóbbi május 21-től volt szerkesztő, előtte néhány hétig ismeretlenek — talán többen is — állítgatták össze a *Hirmondót*.

Bizonyos azonban, hogy az első magyar újság SZACSVAY alatt érte el legnagyobb népszerűségét: 449 olvasóval rendelkezett, míg előbb csak 196 előfizetője volt.²³ Lehetett volna ez így, ha SZACSVAY TÁLLYAI segítségére lett volna rászorulva, mint azt GYARMATHI Sámuel írta egy levelében? PATZKÓ GYARMATHIVAL is tárgyalt a *Hirmondó* szerkesztői hivatalának átruházásáról, de mint állítja — s állításának ez a része valószínű, mert PATZKÓ fukarságára más adat is van — megghiúsult az ügy, PATZKÓ olcsóbb megoldást talált. Ez a megoldás: TÁLLYAI, aki a *Pressburger Zeitungot* is szerkesztette, magyarul nem tudott; de ő mondta meg SZACSVAYnak miről írjon. Így ment ez, állítólag, 1784 júliustól szeptemberig.

Csakhogy TÁLLYAI kétségtelenül tudott magyarul; Lőcsén született, de debreceni diák is volt,²⁴ tanulmányait a pozsonyi liceumban fejezte be. Nyelvi szempontból tehát nem volt szüksége SZACSVAYra. Utóbbinak pedig nyilvánvalóan tanácsra nem volt szüksége, hiszen — nem kell részletesebben összehasonlítani a *Pressburger Zeitungot* és a *Magyar Hirmondót* — SZACSVAY bár kevésbé pontos és szabályos, de lendületesebb lapot írt magyarul mint TÁLLYAI németül. GYARMATHI mindkettővel szemben elfogult volt: lebecsülte SZACSVAYT, mint író, TÁLLYAIT, mint vállalkozót. TÁLLYAINAK az utóbbi kvalitása érvényesült döntően az 1786. évben kirobbant harcban: TÁLLYAI három lapot akart saját kiadásában egyesíteni. Az első a már eddig is általa kiadott szlovák lap, a *Presspürské Nowiny*, a második a *Pressburger Zeitunggal* konkurráló

²⁰ Az utóbbit tanúsítják 1791-ben és 1792-ben a *Kurirban* megjelent támadásai az egri papság, általában a klerikális vezetés alatt sínylődő város képmutató szelleme ellen. Informátora nem kisebb ember, mint DAYKA GÁBOR. ABAFI LAJOS: *Dayka Gábor élete*. Figyelő VIII. 1880. 213–235. l.

²¹ Jakab: I. h. Vele szemben DÖRNYEI SÁNDOR: I. h.

²² Így még DEZSÉNYI BÉLA: *A magyar hírlapirodalom első százada*. Bp. 1941. 45. l.

²³ WALDAFFEL JÓZSEF: *A hazai hírlap- és folyóírtirodalom történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1930. 55–89. l.

²⁴ *Magyar Irodalmi Lexikon*. Bp. 1965. 3. köt.

Pressburger Merkur lett volna, a harmadik a SZACSVAY által indítandó új magyar lap, a *Magyar Kurir*. A TÁLLYAI—SZACSVAY íróegyüttes és a *Patzkó—Landerer* nyomdász-érdekeltség közötti harc WALDAPFEL József óta részletesen ismert s az is, hogy a nyomdászok kerekedtek felül s megvédték privilégiumaikat — noha a lap-privilégiumokat II. JÓZSEF eltörölte.²⁵ Már WALDAPFEL Józsefnek is feltűnt, hogy TÁLLYAI mellett a hivatalos iratváltásokban SZACSVAYnak másodrendű szerep jutott. Az alábbiakban talán sikerül valószínűsítünk, hogy SZACSVAY nem is a TÁLLYAI tervezte „író-konzern” miatt ment el Pozsonyból, hanem már előbb megingott lába alatt a talaj.

Az író—nyomdász—kiadó viták és aktaváltások a nyomdászok győzelmével végződtek és — paradox módon — az ő újságkiadási egyeduralmukat erősítették meg abban az évtizedben, amelyben a felvilágosodás pártolásával tetszelgő császár a privilégiumokat nem ismerte el. Nem is volt szó privilégiumról a beadványokra adott helytartósági és kancelláriai iratokban, sőt ezek a hatóságok TÁLLYAI „Zeitungskontoir” tervét eleinte igen komolyan látszottak venni. Megint csak feltevésre vagyunk utalva annak eldöntésénél, hogy miért estek gondolkodóba az év második felében a hatóságok, amelyek eleinte komolyan foglalkoztak TÁLLYAI-val. TÁLLYAI júliusban kiad egy számot a *Pressburger Merkur*-ból, SZACSVAY a *Magyar Kurir*-ből — engedély nélkül. De még erre sem következik azonnali megtorlás, sőt megróják a városi tanácsot, amely WEBER nyomdászt lefogatta!

Hihető azonban, hogy nem is az engedély nélküli lapkiadás, hanem SZACSVAY személye körül támadnak nehézségek.

II. JÓZSEF cenzúraszabályzata Magyarországon nehezebben érvényesült mint az osztrák és cseh tartományokban. És végül több ponton kompromisszum alakult ki: PÁSZTHORY kancelláriai titkár helyet kap a cenzúrabizottságban, mint megfigyelő. Továbbá a *magyar közjogot* illető minden nyomtatvány fölött ellenőrzési jogot nyer a kancellária.²⁶ A helytartótanács, mint revíziós hatóság általában szigorúbb, mint a bécsi cenzúrabizottság. A magyar revizorok azonkívül továbbra is kizárólag papok voltak,²⁷ noha Bécsben a papok majdnem teljesen kiszorultak a cenzúra irányításából.

A pozsonyi helyzetet nyilván még kényesebbé teszi BATTHYÁNY József hercegprímás személyes jelenléte, aki nem győzi „a vallás ellen rakoncátlankodó sajtó” megfékezését követelni.”²⁸ És tovább árnyalja az amúgyis zaklatott, az egyes hatóságok közt is feszültséget keltő viszonyokat, hogy a pápa 1782-i bécsi látogatása alkalmával a magyar klérus lojális volt a császárral szemben, amiért BATTHYÁNY primás legfelsőbb elismerésben is részesült.²⁹

Ebben a pozsonyi légkörben SZACSVAY hivatalosan is ismert újságírói működése második évének derekán már nem számíthatott a hangadó körök barátságára, ha erre az eddig ismert iratok nem is nyújtanak adatot.

²⁵ A TÁLLYAI által indított akeiónak a *Magyar sajtó 250 évé*-ben adott értékelését fenntartom, de azzal szeretném módosítani, hogy TÁLLYAI-ban nemcsak és nem is első-sorban író, hanem üzletembert kell keresnünk. A *Presspürské Nowinynek* mindig szlovák anyanyelvű szerkesztői voltak (elsősorban evangélikus papok), a *Magyar Hirmondónál* pedig — ezt PATZKÓ írja egyik WALDAPFEL (i. h.) által idézett beadványában — legfeljebb a címeket kezelte, írni semmit sem írt (PATZKÓ tehát ellentmond GYARMATHI állításának).

²⁶ SASHEGYI: I. m. 60—66. l.

²⁷ Uo. 66. l.

²⁸ BALLAGI Géza: I. m. 132—139. l.

²⁹ Uo. 167—168. l.

Beszél róla maga SZACSVAY a *Magyar Hirmondó* 1786-i újívi beköszöntőjében.³⁰ A *Magyar Hirmondó* kopog és bebocsátást kér.

„... nebotsásd a' rossz gazembert, nem méltó a' béeresztésre, igen szabad szájú, már sokat hazudott rólunk, Prédikátorokról, Papokról, Barátokról sem Istene, sem vallása, sem Apja, sem Anyja, sem Ekklesiája...” A nőkről is csak rosszat mond. „Mi Dámák, kik-nélkül az egész ország semmit sem ér, mi tettük az Országot koldussá a' Párisi módos költségekkel...” Mégis éppen a nők megengesztelődnék: „Botsássuk-bé, hiszen ő a Tsászárokról, Királyokról, Pápáról, Püspökökről, Egről, Földről, Tengerről, mindenről eleget hazud...” de „egy Ujság-író olyan Kalmár, ki minden portékáját tsak úgy adja, a' mint veszi... Ne gondold szivem, hogy az Ujságírókban olly bőv mértékben lagnék a' szent-Lélek ereje, mint a' Papokban...” de hiszen, ha őszinték vagyunk, éppen ezt a pletykálgató szókimondást kívánjuk: „... 's miért is fizetnének nekik egyébért? had irjanak. Tudod szivem, mely jó iziun olvasod te-is, ha ollykor jó kedve lévén furtsálgodik.”

Erre az inas beereszti az ajtón az újságíró, csak előbb kioktatja, hogyan viselkedjék... „mindenkor fejet hajtson, szavára vigyázzon, és egész tisztelettel viseltessék hozzájuk. — Ha a' fejért feketének mondaná is valamelyik, *igen is minden bizonynyal úgy vagyom!* ezt felelje...” Bent aztán szemébe mondják bűneit és hogy a Budai Ujság (Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten?) azt írta róla, hogy „rossz madár, aki saját fészkebe sz—ik.” És ekkor — most már nyilván SZACSVAY véleményét és konklúzióját kifejezve — újra megvédi az egyik „dáma”: „A' Verébről sem lehet mindgyárt azt itélni, hogy rossz, ha fészkebe sz—; mert ha a fészek rossz, még betsületére szolgál, ha belé sz—ván, ott hadja 's jobbat keres”.

Nincs, mint mondtuk, cenzúra-nyom arról, hogy vétkezett-e SZACSVAY konkrét esetben a pozsonyi papok és dámák fokozott érzékenysége ellen. De március 4-én³¹ már helyreigazítást kénytelen adni és beismerni, hogy a 7. számban két tudósítás (az egyik nőrablásról, a másik gyilkosságról szolt s az előkelő szereplők nevük kezdőbetűivel voltak bennük megjelölve!) hamis volt. A helyreigazítást egyébként nem SZACSVAY írta: ezen a számon nincsenek rajta az Sz. S. betűk és visszaforgatva azt látjuk, hogy ez már a február 15-i 13. számtól kezdve így volt.³² Az okát nem tudjuk, de kétségtelen, hogy itt interregnum volt, mert a közben megjelent számok egyikét teljesen Győnyössi János leoninusai töltik ki, amelyeket ESTERHÁZY Ferenc kancellár halálára írt, egy másikat ugyancsak teljesen PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám Levele a magyar versformáról, a leoninusi vers védelmével.

Még érdekesebb a márc. 8-i 19. szám utolsó oldalán (156. l.) olvasható „Jobbítás”.

Ezt mondja:

„Közelebb botsátott Levelünknek 2 dik Lapján, hol szálkás betűkkel a P. Kaputzinusok Prédikációjáról van a szó, nem igaz, hibázott a' Tudósító. — Megbotránkoztak némellyek abban is, hogy a' Pozsonyi Generále Semináriumban levő Szerzetes Kis-Papokról való Tudósítást mingyárt a' Farsángosok után tettük, noha ennek tsak az az oka, hogy mindeniket Pozsonyról irván, edgy más után kellett tennünk és ez semmi sértő szándékból nem esett.”

³⁰ *Magyar Hirmondó*. 1786. jan. 4. 1. sz. 1—4. l.

³¹ *Magyar Hirmondó*. 18. sz. 148. l.

³² Az eddigi kutatás nem vette észre, hogy SZACSVAY már az év elején is félbeszakította a *Magyar Hirmondó* szerkesztését.

Tegyük még hozzá, hogy ez a szám már alá van írva az Sz. S. betűkkel. A „jobbitani” kívánt számról a betűk még hiányoznak. Mégis alig kétséges, hogy már az is újra SZACSVAY műve volt. Ez a Bőjt-Más hó (márc.) 4-én megjelent 18. szám. Kiderül már az elején, hogy nem ok nélkül keltek ki ellene egyesek és hogy nem is volt a szöveg annyira ártatlan, mint a „Jobbitás” feltüntetni akarta. Már maga az állítólagos kapucinus-prédikáció is — amelyet SZACSVAY maga is valótlannak ismert el — a farsangi tudósításba van szöve: szövege inkább a felvilágosult szerkesztőé, mint a képzelt kapucinusé: „A’ *Ti Fárságon tselekedett bűneiteket meg-gyónván, bőjtöljete, és tartsatok penitentiát. En jól tudom, hogy most sokan közületek mind a’ gyónásról mint a’ bőjtről mely keveset tartanak, de én üstökinél fogva senkit az idvességre nem vonhatok.*”³³

A másik inkriminált hely még világosabban mutatja, hogy írójuk éppen nem szimpatizál a papokkal és a barátokkal — és az sem igaz, hogy ügyüket nem szándékosan szőtte a farsangi tudósításba:

„Feljebb mondtam, hogy oda a’ Fársáng, el-vitte a’ múlt szerdára virradólag minden Maszkara ruháját, talán örökössön magával. Hozott ezek helyett a’ Bőjt tisztos és érdemesebb köntösöket; mert ezen hónapnak első napján a’ Posonyi *Generale Seminariumban* lévő minden szerzetes ifjú Papoknak, kik mindenféle Klastromokból gyülekeztenek vala a’ tanulás végett ide, tisztességes fekete papi öltözet adaték. A’ Kaputzinusok szépen meg-borotválkoztak, keménytalpú fejetlen paputsokat elhányták. . . Bizonyos jele ez annak, hogy ezek nem igen fognak többé Klastromok lakosi lenni.”

Nem tudjuk, ki volt a pozsonyi cenzor. József császár rendeleteinek szellemében az a városi magisztrátus tisztviselője is lehetett. De hogy a helytartótanács papi revizorai megakadtak rajta — azt kétségtelennek kellene tartanunk, akkor is, ha a „Jobbitás” nem mutatna erre. SZACSVAY koszorúja be volt kötve még mielőtt a *Magyar Kurir* engedély nélküli száma megjelent.

Nem győznénk válogatni a *Magyar Hirmondó* SZACSVAY-szerkesztette utolsó hónapjaiban az antiklerikális cikkeket, amelyeket — talán mert helyi és személyes célzások nem voltak bennük — nem kellett „jobbitani”.

„Az úgy nevezett Sz. Officium Palotájából³⁴ — írja az április 29-i 33. szám római tudósítása — igen sok fegyveres őrzők között 6 megítéltetett Bűnösök hozatának véghetetlen nagy sokaságtól kísértetvén — le; kik a’ Minerva nevű Templomba vitetének, és ott meggyújtott fekete viaszgyertyát tartván kezekben mind addig a’ szégyen köven állának, valámig a’ Sz. Misének vége leve, mellyet a’ fő Inquisitor olvas vala. Annak utánna (a’ meg-égettetés elengedték) sok gyászos Ceremoniák között holtig tartandó Gállya huzásra küldetének. Ezeknek tsak a’ vala bűnök, hogy másoknak hallatára káromkodtanak.”

Ha a tudósításnak a *Wiener Zeitungban* megjelent eredetijét³⁵ mellé állítjuk, világosan kitűnik, hogy — noha a bécsi lap is rosszállással kezeli a korszerűtlen kegyetlenség leírását — mégis SZACSVAY szövege a keményebb, de egyben képszerűbb, amellet az utolsó mondata a súlyos büntetéshez képest a bűn enyhességét frappánsabban emeli ki.

„Aus dem Pallaste des sogenannten heiligen Offizium zog ein Tross von Schergen, die in ihrer Mitte 6 in die Inquisition gerathene Unglückliche führten. Sie zogen mit denselben bis an die Kirche della Minerva genannt, wo sie zwar nicht

³³ „Szálkás betűk” az eredetiben. D. B.

³⁴ 277—278. l.

³⁵ *Wiener Zeitung* 1786. ápr. 26. 33. sz. 948. l.

verbrannt, aber doch mit einer schwarzen Kerze so lange der Schande ausgesetzt blieben, als die Messe währte, so der Inquisitor las; darauf aber wurden sie unter allerley ärgerlichen Schwänken und Ceremonien der Galeerenstrafe überliefert. Sie waren beschuldigt, öffentlich geflucht zu haben.”

A *Pressburger Zeitung* megfelelő számában a hírt hiába keressük onnan egészen kimaradt.

A pozsonyi cenzúráról különben később, már Bécsben, maga SZACSVAY is megmondja véleményét. A *Magyar Kurir* 1787 február 14-i 13. száma³⁶ egy luteránus bányász esetét mondja el, akit a selmecbányai exjezsuita plébános nem engedett a keresztény temetőbe temetni „hanem egy óra járásnyi földdel túl azon, az út mellé, a hová a hamut hánnyák.” Csak a kamarai elnök, gróf KOLLOREDO parancsára engedte meg a pap végül, hogy az elhunytat „a maga vallásának tzeremóniája szerint” temessék el. Így végzi SZACSVAY: „Ezen történetet a' Pozsonyi Cenzor az ott levő újság Levelekben közönségessé tétetni meg nem engedte; nekünk vagyon hát szerentsénk ezen szép türedelembéli történettel Olvasóinknak udvarolni.”

Változik-e a *Magyar Hirmondó* SZACSVAY távozása után? BARCZAFALVI SZABÓ beköszöntőjében³⁷ nem hagy kétséget afelől, hogy változást akar és milyent.

„Én, ez előtt negyed nappal az újság-íróságot fel vállalván, és egyszerűsmind annak mostani miben léte minden Környülállással tudtomra adódván: úgy látom szomoruan, hogy a' Magyar ujjságoknak dőlgek már olly nagy megzavarodásba hozódott, hogy hatsak a' Nemes Haza (Nemes Haza — ezt SZACSVAY sohasem írta így!) fel nem vigyáz, igen veszedelmes következesei lesznek. Ímé minden eddig volt Levelező jó Urak meg-szüntek! Nints egy is, a' ki Hazabéli történetekkel tudósítson! Mit használ pedig a' hir-leveleket egyedül tsak ollyakkal tölteni bé, mellyek Hazánkra vagy egy tseppet se, vagy igen keveset tartoznak? ”A belföldi híreknek kell a „Haza fényjét” sugározniuk külföldön.

A lap tartalmát is a Nemes Haza kívánságaihoz akarja alkalmazni s hogy kikből áll ez a hangsúlyozottan „nemes” haza, lássuk:

„A' mi illeti kelendő hír-leveleimet: egygy átaljában szükségesnek itélem, hogy azoknak lejendő minéműségek felől a' Nemes Hazát tudósítsam. Nem tsak azért, hogy ha valakik lehetnek akár itt Magyar Országban, kivált a' Fő Tisztelendő Férjfiak között, akár pedig ama Nagy Erdélyben, kivált a' felsőbb rangu Méltóságok között, kik a' Magyar Hirmondó Levelektől talán elidegenedhettek. . . szíveket Pozsonyba vissza nyerjem. . . Azon lesznek, hogy hirmondó Leveleim mivoltokra nézve, senkinek ártalmasok, ellenben mindenkinek tetszők légyenek.”

„Sok féleképpen lehet az ujjság gyönyörködtető, ha kisebbítő szókkal nem él is” — hangzik tovább az elhatárolás mindentől, ami SZACSVAY korszakát jellemezte.

És valóban, BARCZAFALVI SZABÓ mindent megtett, hogy az újság csak mérsékelten legyen gyönyörködtető, de megfeleljen a Fő Tisztelendőknek és Méltóságoknak. Már a következő szám³⁸ kiemelt híre a barokk pompájú bécsi

³⁶ 103. l.

³⁷ *Magyar Hirmondó* 1786. Szent János hava (június) 21. 48. sz. „Pozsonyból különösen”. BARCZAFALVI SZABÓ egyébként nem írja alá kezdőbetűit az egyes számok végére, mint SZACSVAY.

³⁸ Jún. 24. 49. sz. 409—410. l.

úrnapi körmenet negyven soros hosszadalmas leírása, az összes Felségek, Fenségek, Méltóságok, ts. k. Kamarások, Asszonyságok, testőrök és Granatérosok felsorolásával. Ugyanitt oldalakon keresztül az ekkor folyó párizsi nyakláncpör tárgyalásának részletes leírása — éppen csak a lényegnek, a nyaklánc elrablásának említése nélkül, nyilván, mert az egy felséges személyt sértene.

A lap valóban egyre egyhangúbb lesz, a komikum határait súroló ürességét csak még kirívóbbá teszik BARCZAFALVI szómagyarosításai. Maga mondja ki a méltó ítéletet az általa szerkesztett félév felett:

„Ha ujjság leveleim meg nem találták ütni az Érdemes Olvasók kívánságának mértékét, arról alázatosan engedelmet kérek. Ha én úgy gondolkodtam, hogy az a' leg jobb Ujság levél, mellyben legtöbbféle, legfontosabb és leghasznosabb dolgok közöltetnek. . . ezen okból teljes erővel azon igyekeztem, hogy minden alávaló rendű dolgot kirekesszek hirleveleimből, papirosomat mindenkor tömve tele irjam; senkit meg ne sértsek s e képpen a Magyar Hirmondó leveleknek mivoltokat az ő eredeti fontosságokra visszavigyam.”³⁹ SZACSVAY tudta, hogy a jó újságíró néha kénytelen sérteni és ha a *Magyar Hirmondó* „eredeti fontosságán a RÁT Mátyás alatti hanghordozást értette BARCZAFALVI, annak irodalmi színvonalától ugyanolyan messze elmaradt, mint SZACSVAY politikai mondanivalójának időszerű tartalmától és lendületes formájától.

A közvetlen, személyes és személyeskedő vita a papokkal, amint az HERMOLAUS esetében Bécsben a rendőrség elé is elkerült — vajon Pozsonyban kezdődött-e már? Mindenesetre a *Magyar Hirmondó*-ban írta SZACSVAY az első gúnyos kritikát SZAICZ Leó könyvéről.⁴⁰ Szaicz, az egri szervita, az „Aufklärungsfantaszták” ellen írt durva hangú röpirataiban főleg SZACSVAY és KOVACHICH Márton György ellen intézte támadásait.⁴¹ Ezek nem annyira a *Magyar Kurir*, mint a SZACSVAY által állítólag olaszból fordított röpiratok, az IZÉ és a ZAKKARIÁS ellen íródtak. Ő leplezte le SZACSVAY szerepét ezeknek a röpiratoknak a kiadásában. És jellemző, hogy 1787-ben a bécsi cenzúra még SZAICZ Leó egyik pamfletjének megjelenését akadályozta, illetve hátráltatta két évig.⁴²

Lehet, hogy HERMOLAUS is már Pozsonyból ismerte a *Magyar Kurir* szerkesztőjét. Pozsonyban született, majd Budán végezte az egyetemet. 1786-ban és 1787-ben még Pozsonyban adott ki egyházi beszédet és elmélkedéseket MORÉ György. De az előbbinek címlapja elárulja, hogy az ISTVÁN királyról szóló beszédet már Bécsben mondta 1785 aug. 21-én. És 1791 augusztus 30-i számában a *Magyar Kurir* (!) hirdeti ismét újabb egyházi beszédeit, a „Bétsi Ns Magyar Gyülekezetnek néhai Lelki Tanítója” címmel illetve a szerzőt. Ebből következik, hogy a 6 év, ameddig bécsi lelkeszsége tartott,⁴³ valószínűleg 1785-ben kezdődött és 1791-ben ért véget. Nem SZACSVAYval egyidőben került tehát Bécsbe, de a *Magyar Hirmondó* első antiklerikális küzdelmei idején még minden bizonnyal Pozsonyban volt. De akár közvetlenül, akár megszakítás után követte sötét kapucinus-ruhájában fekete gondként Bécsbe a *Magyar Kurir* címkéjének lovasát — személyével szimbolizálja a SZACSVAY körül már Pozsonyban megsűrűsödött vallási-politikai felhőket. Nem a TÁLLYAI-

³⁹ *Magyar Hirmondó* 1786. dec. 30. 102. sz. 865. l.

⁴⁰ *Magyar Hirmondó* 1786. jan. 25. 7. sz. 53—54. l.

⁴¹ BALLAGI: I. m. 169—171. l.

⁴² Uo. 204. l.

⁴³ SZINNYEI: *Magyar írók*. — Hermolaus beszédének hirdetésére a *Magyar Kurir*-ban TARDY Lajos figyelmeztetett.

féle nagy terv bukása kergette Szacsvayt Bécsbe, a terv sikere utolsó lehetőség lett volna számára, hogy ifjúsága és tanulmányai városában ismét megvesse a lábát. De PATZKÓ mindenképpen már előbb felmondani készült (ezt bizonyítja az eddig figyelemre nem méltatott rövid februári interregnum) és bizonyára fel is mondott veszélyesen jótollú szerkesztőjének.

SZENT ISTVÁNT sirató bécsi beszédében a II. JÓZSEF rendeletei alatt görnyedő magyar nemességet siratja HERMOLAUS: „Oh a nemes ország! a szentek földje! a b. szűz Mária öröksége! a földi paradicsom! mivé lett? és mivé leszén még ezután?... nem szólhatnak többet, szívem bus gyötrelmétől eláll a lélegzet”⁴⁴ A régi nemesi dicsőség, a Regnum Marianum fáj HERMOLAUSnak. A nemesi ellenállás és a vallási előítélet egyaránt az, ami az ekkor még teljesen jozefinista SZACSVAYVAL szembeállítja, ami a feljelentésre ösztönzi. És ez az a talaj, ahol bécsi magyar hívei közül is sokan egyetérthettek vele. Az újságokkal szemben óvatossá vált császár pedig nem SZACSVAY pártjára állt, aki pedig pár hónapja azért jött Bécsbe, hogy az ő dicsőségét hirdesse, hanem a kancelláriának adott igazat. Az államtanácsban, mint láttuk, a kérdés teljesen nyitva, József döntésére bízva maradt. JÓZSEF bár személyében — ezt az iratok elárulják — messzemenően kímélte SZACSVAYT, a cenzorcsereivel mégis a *Magyar Kurirt* dezavualta. És a vallási kérdések mögött is a rendi nemesség — amelynek WERBŐCZY értelmezésében is élén áll a főpapság! — Pozsonytól kezdődő ellenszenve kíséri SZACSVAYT.

III. A betiltás okai és körülményei

II. Lipót színleg megszüntette a józsefi önkényuralmat, valójában azonban mesteri módon használta fel a nemesség önzését arra, hogy a népi mozgalmaktól elszigetelje a rendi ellenállás egykori vezetőit, majd teljesen visszatérjen a dinasztikus politika kérlelhetetlen érvényesítéséhez. Magyar ügyekben a legreakciósabb államtanácsosra, IZDENCYRE támaszkodik. „A patriótákat a kancellárián legnyomatókosabban képviselő PÁSZTHORYTól fokozatosan elveszik az ügyeket — helyébe a Magyarországon hazaárulónak ismert LÁNYI József kerül —, végül Fiuméba küldik kormányzónak. A főispánokat leváltják. A kancelláriába és a helytartótanácsba visszahelyezik a JÓZSEF alatt kiszorult egyháziakat. A cenzúrahivatal éléről elkerül VAN SWIETEN és utódja a jezsuiták embere, MARTINI lesz. A két év alatt végrehajtott fejlődés utolsó stádiumában az új császár — részben már a francia forradalom fejleményeinek hatására is — teljesen elfordul a polgárság és parasztság mozgalmaitól éppúgy, mint a patrióta nemességtől, s természetesen az egykori jozefinista értelmiségtől is.”⁴⁵

SZACSVAYnak és újságjának sorsát az események ilyen alakulása között már eléggé részletesen tisztázta a kutatás. A *Magyar Kurirra* a PÁSZTHORY által kezelt cenzúra relatív békessége után már 1790 elején újból ráterelődött a főhatóságok figyelme. És mostantól kezdve már nem a vallási kérdés, az egyház- és klérusellenes hang az, ami a hatóságokat nyugtalanítja, hanem a franciaországi és belgiumi események hírei. Már február 24-én tárgyalásra került a

⁴⁴ Id. BALLAGI, i. m. 211. l.

⁴⁵ BENDA Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai*. Bp. 1957. I. köt. XLVII. — XLVIII. l. SZACSVAYTól uo. XXVI. és XXX. l — Ua. *A jozefinizmus és jakobinizmus kérdései a Habsburg Monarchiában*. Tört. Szemle. 1965. 4. sz. 388–421. l. — MÁLYUSZ Elemér: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*. Bp. 1926. 36–37, 77–78. l. SASHEGYI: I. m. 46. l.

híres brabanti manifesztum, amelynek terjesztését eltiltja a cenzúrabizottság. De kiderül, hogy a manifesztum a bécsi magyar újságokban megjelent.⁴⁶ II. LIPÓT még aznap elrendelte a kérdéses lappéldány lefoglalását. De IZDENCZY továbbra is napirenden tartotta a kérdést és különösen a *Magyar Kurir* márc. 23-i számának egy izgató verse alkalmából újabb vizsgálatot kért, amelynek eredménye ismét cenzorváltozás lett: az amúgyis kegyvesztett PÁSZTHORYT visszahívták s helyére újból SZEKERES került. Jellemző, hogy a kancellária megpróbálta PÁSZTHORYT védeni, de mégis kénytelen volt végrehajtani a rendelkezést, sőt, felsőbb parancsra maga a kancellária dolgozza ki az új cenzor számára a lapok felülvizsgálatánál követendő szabályokat, amelyeket nemcsak a bécsi lapok ellenőrzésére szánnak zsinórmértékül, hanem a helytartótanács útján az összes magyarországi lapok vizsgálata számára is kötelező erővel adnak ki.⁴⁷

A hivatali hatalomért folyó vetélkedésben ezúttal a kancellária maradt alul. Ez éppúgy megfelelt az új politikai kurzusnak — a rendi ellenálló, mérsékelt aufklerista PÁSZTHORY tekintélyének megingása, általában a „tartományi” hatóság rovására a központi hatalom megerősítése — mint három évvel előbb az ellenkező fordulat.

Hogyan érvényesült az új rendszer hatása a továbbiakban a *Magyar Kurir*nál? Nagyrészt az akták által adott nyomokon járunk, nem megyünk bele a *Magyar Kurir* teljes tartalmi elemzésébe, amely pedig ebben a periódusban lenne a legérdekesebb, hiszen ezekben az években alakítja ki SZACSVAY elsőnek a magyar politikai cikk formáját, a megadott lehetőségek engedte sajtóságot öltöztetésben.

Egy katonai természetű feljelentés után,⁴⁸ amely még a „manifesztum” által kirobbantott tárgyalások folyamán érkezett, az első vizsgálat 1790 októberében már az irodalmunk és sajtónk történetében ismert *Halotti beszélgetések* ügyében indult.⁴⁹

Gróf NEMES János hívja fel HATZFELD államtanácsos figyelmét a *Magyar Kurir* 1790 szeptember 17-i és 21-i számára. Felháborodva kér intézkedést az azokban megjelent elysiumi beszélgetések szatirikus hangja és téves értesülései ellen. HATZFELD elkészítteti a cikkek kivonatos fordítását, majd október 15-én és 22-én megnyugtató választ küld NEMESnek; amelyben közli, hogy a *Kurir* beküldött számai csak más lapokból vett szözszerinti fordítások. Ugyanakkor gratulál NEMESnek a háromszéki törvényszék bírójává történt kinevezéséhez. . .

Az első cikk⁵⁰ elysiumi jelenetének hőse CALEPINUS a szótáríró, aki mint szerkesztő lép fel (a cikk hátralevő része valóban csak eseményeket tartalmaz

⁴⁶ „Zeitungen” az aktában egy újságot is jelenthet, de többet is. Bizonyos, hogy az egész vizsgálat elsősorban SZACSVAY ellen irányult, de eredménye az ekkor már egy-éves *Hadi és Más nevezetes Történetekre* is kihatott.

⁴⁷ SASHEGYI: I. m.: 148—150. l. GORIUPP: I. m. 6. l. GORIUPP-tól tudjuk, hogy a cenzúraszabályzat a magyarországi sajtóra is kötelező erővel bírt. Az utasítás részletes kivonatát SASHEGYI és GORIUPP megegyezően közlik. Az IZDENCZY által kifogásolt költeményt: „Egy igaz Magyarországi Hazafinak Társaihoz való Intései”-t GORIUPP ismer-teti s idéz is belőle.

⁴⁸ Egy tábori pap Canc. 10844/790 sz. alatt iktatott beadványa. GORIUPP Alice kiadatlan gyűjtéséből.

⁴⁹ Staatsrat 3268/1790.

⁵⁰ *Magyar Kurir* 1790. szept. 17. 1065/1072. l.

az elysiumi formába öltöztetve) és gúnyos szavakat mond „felső világbéli Magyar Tudósaink”-ról „kik le-ülnek ugyan a’ Kementze mellé, szorgalmatosan dohányoznak, tubákolnak, sétálnak, de hogy holtig tudósoknak maradjanak, semmit sem írnak, — és kivált újságokon — Isten őrizz! nem kapnak — az egész Oskolával tsak a’ régi *Despotica Monarchia*⁵¹ mellett maradnak.”

Ez az első cikk sem teljesen ártatlan tehát akkor, amikor a rendi ellenállás még nem egyezett ki az uralkodóval és a „Despotica Monarchiával”.

Még nyíltabban támadja az önkénykedő kormányt és szerveit a második cikk.⁵² Ismeretlen érkezik az alvilágba és mert ott is „a’ Nemzetek között pártütés lévén”, legott a Politzájhoz kísérik, az irányítja el az érkezőket, „hogy a’ tsendességben lévő Nemzetek a’ zenebonásokkal össze ne elegyedjenek.” Az unjonjött Mózesnek nevezi magát és azt mondja, hogy a felvilágban Historiát írt... Kháron már beengedi a hajójába, de a Politzáj Komisszárjának feltűnik nagy hasa — felvágja s abból újságok hullanak ki: *Erlangi újság*, *Gratzi Paraszt Újság* és *Nájdídi Újság*. Kacagásra fakadnak a rendőrök: miért jöttél ide, hiszen az újságokat most nagyon keresik a felső világban! Mire Mózes: „Uraim! én tsinosan hazudni nem tudtam — igazságot írni nem szabad — s a’ mi szabad volt-is, hidegen találtam...” végül is a hazudni nem tudó újságíró éhen halt és az alvilágba jutott.⁵³

A két kifogásolt cikk talán alkalmas annak általános jellemzésére, hogy az elysiumi formában — amelyet SZACSVAY a Neuwiedben megjelenő *Gespräche im Reiche der Todten*-ből vett át — hogyan lehetett nagyon-nagyon személyes szatirikus célzásokat elhelyezni a való életre, a való politikára. Mai szemmel leleplező erejüket csak a kor mindenkori, mindennapi helyzetébe visszaképzelve érthetjük meg. De modern újságíró is szellemes glosszáknak fogadná el őket. És bizonyos, hogy ezt a műfajt a kortárs magyar újságírók — bár ismerték és bizonyára szívesen olvasták a neuwiedi újságot,⁵⁴ amelyet még 1810-ben is magyarra fordított mellékletként jelentetett meg KULTSÁR István — nem használták olyan mértékben mint SZACSVAY, aki nemcsak szorgalmasan fordítgatta a *Magyar Kurír* számára, de önállóan, saját híreinek kereteként, meg véleményének burkolt kimondására is adaptálta.

Valószínű, hogy a halotti beszélgetések műfaji és tartalmi értékének felismeréséhez a jozefinisták segítették SZACSVAYt. Maga II. JÓZSEF már uralkodása kezdetén a sajtóval és a cenzúrával foglalkozva rámutatott, hogy „az ún. elysiumi beszélgetések és a szabadkőműves iratok közül sokban egészséges morál van.”⁵⁵ És az előbb elemzett egyik kifogásolt cikkben el is árulja, hogy az újságíró MÓZES által használt külföldi lapok közt milyen fontos helyen áll

⁵¹ Aláhúzás az eredetiben. D. B.

⁵² *Magyar Kurír*. 1790. nov. 21. Címe: *Az Elyseiumból*.

⁵³ GORIUPP A. feljegyzése szerint ezt a bevezető részt a cikk HATZFELDnek készített fordításából kihagyták!!

⁵⁴ A neuwiedi újság hazai elterjedéséről I. D’ESTER Karl: *Egy német újság magyarországi pályafutása*. Magy. Könyvszle. 1925. 363–367. l.

⁵⁵ SZACSVAY halotti beszélgetéseinek hatását a francia forradalom eszméinek terjesztésében több példán elemzi ECKHARDT i. h. ECKHARDT véleménye is az, hogy a forradalmi eszmék terjesztői közt az újságírók között SZACSVAY volt az első. A beszélgetések jelentőségére a magyar politikai újságírás kialakulása szempontjából rámutat DÖRNYEI Sándor id. kéziratoss disszertációja. Jelentőségüket a cikkforma magyarországi kialakulása szempontjából hangsúlyozza: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954. 26–27. l.

⁵⁵ SASHEGYI: Századok, i.h.

a *Nájvidi Ujság*. A mellette említett *Erlangeni Ujság*ot pedig egyenesen JÓZSEF engedélyével terjesztették bécsi utánnyomásban.⁵⁶

Egyáltalán valószínű, hogy SZACSVAY a francia irodalmat és a Franciaországban terjedő forradalmi eszméket nem közvetlen tapasztalásból vette, hanem a — részben hivatalosan támogatott, részben a józsefi enyhítések jóvoltából könnyebben érvényesülő — jozefinista hírlap- és pamfletirodalomból. JAKAB Elek minden bizonnyal téved SZACSVAY születési idejét és ennél fogva tanulmányai és tanulmányútjai sokoldalúságát illetően is. Nem születhetett 1752-ben, mint JAKAB írja. Csak 1780-ban fejezte be tanulmányait a pozsonyi evangélikus liceumban, ahol egyébként TÁLLYAI kurzustársa volt.⁵⁷ GYARMATHI levelének⁵⁸ az a része, amelyben „szegény diák”-nak nevezi, valószínűleg valóság. Az újságírás a fiatal, vagyontalan kisnemesnek megélhetési forrás lehetett, amint az iskola falai közül kikerült s talán még joggyakorlatát befejezte. Aligha volt Párizsban, mint JAKAB hitte, hiszen oda az utazgató magyarok közül ekkor csak a gazdagok, a TELEKI Józsefek és hozzá hasonlók juthattak el. Nem járt Németországban sem, Svájcban sem — oda csak teológusokat küldtek a protestáns egyházak. Bécsben is csak alkalmilag járhatott s így az ottani szabaddkőműves páholyt sem ismerhette, ahol Jakab szerint a császár „kabinettitkárával” ismeretséget kötött.

1779-ben vagy 1780-ban még bizonyosan nem, de talán 1–2 évvel a DÖRNYEI által feltételezett időpont előtt mégis már a *Hirmondó* szolgálatában állt. Ideje sem lehetett előtte tanulmányútra, hacsak nem fogadjuk el, hogy 1784-ben valóban 32 éves volt már — de akkor miből élt, mivel foglalkozott addig? Harmincéves fejjel lett egyszerre újságíró? Ilyen meglelt emberhez illett-e SZACSVAY harcias hangja, tréfás szatírája?

Valószínűbb, hogy a lap azonnal, már az iskola után megélhetési forrása volt, az újságírást hivatásának tekintette, már csak anyagi szükségből is. A pozsonyi küzdelem kedvezőtlen kimenetele tette azután számára az újságírást az egyetlen lehetséges kenyérkereső foglalkozássá. Évekig tartó külföldi tanulmányút helyett iskolai végeztével azonnal ennek szentelte magát. Politikai, világnézeti, irodalmi, sőt alighanem műfajbeli mesterei a német felvilágosult és jozefinista írók voltak; röpiratait is német közvetítéssel nem olasz eredetiből fordította (ha egyáltalán volt ilyen). Párizsból nem személyes élmény alapján tudósított, nem is saját levelezők útján mint JÁSZAI hitte (i. m.!) — aki naivul mindig elfogadta „saját levelezőtől” vett hírnek azt, amiről az újság mint levélbeli tudósításról írt. Forrása legtöbbször a *Neuwieder*.

SZACSVAY és a cenzúra viszonyában a végkifejlet előtt már csak egy újabb fordulat történt.⁵⁹ 1792 február 24-én SAUER államtanácsos előterjesztést tett a magyar lapok cenzúrázásának újbóli felülvizsgálatára és az erről folyó tárgyalások következménye az volt, hogy a cenzúrát visszaadták a kancelláriának, mégpedig IZDENCZY javaslatára, aki habozás nélkül teljes nyíltsággal azzal indokolja, hogy két évvel előbb csak azért adták a cenzúrát újra SZEKERES kezébe, mert PÁSZTHORYval, a magyar kancellária irodalmi referensével szemben bizalmatlanok voltak. PÁSZTHORYt közben leváltották, most már LÁNYI

⁵⁶ SASHEGYI: I. m. STRASSER, Kurt: *Die Wiener Presse in der josephinischen Zeit*. Wien 1962. 40. l.

⁵⁷ CSAPLOVICS János, a pozsonyi szlovák akadémiai könyvtár igazgatója szíves közlése.

⁵⁸ V.ö. DÖRNYEI i. h.

⁵⁹ GORIUPP: i. m. 8. l. SASHEGYI: I. m. 148–150. l.

a referens, nincs tehát akadálya annak, hogy a cenzúrárt újra a kancelláriára bízzák. A hatóságok hatásköre, amely mindig a hatalmi helyzet szerint alakult, megint visszabillent kiindulópontjára, oda, ahová első ízben HERMOLAUS feljelentése lendítette.

A bizalmas bécsi iratnak (ti. a SAUER-féle előterjesztésnek) van egy része, amely a bécsi magyar újságokat jellemzi. A *Magyar Hirmondót* (ez a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* folytatása) KEREKES szerkeszti, munkatársa GÖRÖG, a fiatal KOLLONITS gróf udvarmestere. Mindkettő szerény és értelmes ember, de újságjuk túlságosan passzív, nem ismerteti kellőképpen a legfontosabb intézkedéseket „und landesväterlichen Anstalten” s ezért a lapjuk nem is eléggé érdekes, nem is eléggé olvasott, fenn sem tarthatná magát, ha TELEKY, az erdélyi kancellár, és gróf SZÉCHÉNYI nem támogatná. KEREKES TELEKY házában lakik.

Velük szemben „Szatsvay ist der Verfasser der anderen hungarischen Zeitung, er steht ganz unter dem Einfluss des Grossing, ohne dessen Wissen und Mitwirkung er nichts unternimmt.”⁶⁰

SAUER szavai nem hagynak kétséget aziránt, hogy a grófi nevelők, a kancellár barátai sokkal megbízhatóbbak az ő szemükben, mint SZACSVAY, aki csak GROSSINGERre hallgat — arra a GROSSINGERre, akit JAKAB Elek is SZACSVAY legfőbb protektorának tüntetett fel és aki a hivatalos iratokban SZACSVAYval kapcsolatban itt fordult elő először. És SZACSVAY helyzetét Pozsony óta ez határozza meg döntően: nem antiklerikalizmusa választja el döntően kortársaitól, hiszen GÖRÖG és KEREKES is kimondják véleményüket a rossz papokkal szemben,⁶¹ nem is az, hogy azok kétségtelenül műveltebbek, a franciás szellemű magyar felvilágosodás irodalmi áramlatával közelebbi kapcsolatban állnak — hanem társadalmi és politikai elhelyezkedése. A „szegény diák”, a mesterségéből élő újságíró marad alul nemcsak méltatlan támadóival, a Hermolausokkal és másokkal, hanem a vele lényegében egyformán gondolkodó, de a rendi kapcsolatokból nem kiszakadt, az előkelő pártfogókon át a kormányhivatalok előtt is megbízhatóbbaknak látszó, nála korban és tapasztalatban is érettebb ellenfelek mögött. Jellemző, hogy GÖRÖG és KEREKES szemében az újság jövedelme nem saját rendelkezésükre álló bér vagy nem csak az, hanem olyan kereset, amelyet pályadíjakon, jutalmakon, tehetséges fiatalok támogatásán át kell a nemzetnek visszajuttatni. Kétségkívül erkölcsi magasrendűségük jele ez — de osztályhelyzetüké is. Ők nem tollukból éltek, vagy nem csak abból.

SZACSVAY lapja a kancellária megkerülésével indult meg — betiltása viszont a kancellária műve. Persze, ez a kancellária, LÁNYIVAL, mint cenzorral, más, mint a megelőző, amelyben PÁSZTHORY volt az illetékes referens. De a hivatali kontinuitás jelenlétét mutatja, hogy a betiltás alapját képező ügyben nyíltan kedvezőtlenebb elbánásban részesült SZACSVAY, mint a másik bécsi magyar lap szerkesztői. Nyilvánvaló, hogy a betiltásra okot adó tény ezúttal is ürügy volt: SZACSVAY személye s az általa képviselt irány volt célbavéve, éppúgy, mint néhány évvel előbb HERMOLAUS esetében.

Közismert tény, hogy a *Magyar Kurirt* a francia király porének tárgyalásáról közölt tudósítás miatt tiltották be, majd vették el SZACSVAYTÓL.⁶²

⁶⁰ Privatbibliothek Fasc. 30. 559, 560. GORIUPP Alice kivonata.

⁶¹ KÓKAY György: *A bécsi Magyar Hirmondó*. i.h.

⁶² FERENCZY: i.m. 44–46. l. GORIUPP: i.m. 10–11. l.

Az újság 1793. évi 1. számában közölte a király kihallgatásáról szóló cikket, annak ellenére, hogy azt a cenzor eredetileg törölte. A cikk önmagában véve is kellemetlen hatást kelthetett Magyarországon, de rosszul is volt fogalmazva (schlecht abgefasst.) Tudjuk, hogy ez alatt azt értették, hogy a „Sie” megszólítást „kegyelmed”-nek fordították a magyar cikkben, ami királlyal szemben tiszteletlenségnek számított. A kancellária január 3-án jelentette, hogy ezért a *Magyar Kurir*t betiltotta.

SZACSVAY védekező beadványa feltárja mindazokat a nehézségeket, amelyekkel hat éven át lapja fenntartásáért a hatósági zaklatásokkal szemben meg kellett küzdenie.⁶³

Váratlanul érte feleségével és gyermekével, hogy kenyerétől megfosztották. Kéri, hogy a felség rendelje el, hogy a vele szemben egyedül illetékes hatóság, az alsóausztriai Landesregierung vizsgálja felül ügyét. Elmondja, hogy II. JÓZSEF dicsőséges uralkodása alatt kezdte újságját és az uralkodó megvédte minden igaztalan támadással szemben — ezt a rendőrigazgatóság is igazolhatja. (A HERMOLAUS-esetre gondol?) Hat év alatt a *Magyar Kurir* 30 000 forinttal növelte a kincstár bevételét, 14 000 forintot keresett rajta a nyomda. Jóllehet a cenzor a kancellária hivatalnoka volt, az ő közvetlen hatósága az alsóausztriai Landesregierung. Az közölte vele a rendeleteket, többek között azt is, hogy amit cenzúra nélkül akar lapjában közölni, azt a *Wiener Zeitung*ból vagy más megengedett lapokból kell vennie. Ezt a rendelkezést a cenzor nem tartotta tiszteletben, mindenfélét törölt, ami más lapokban megjelent.⁶⁴ Így a betiltást okozó cikk is megjelent a másik magyar újságban, melyet a kancellária egyedül az ő (Szacsvay) elnyomására engedélyezett⁶⁵ — és ugyanaz a cenzor engedélyezte azt a cikket, amelyért őt büntetik. Mégpedig 8 oldalt törölt a cenzor az expedíció napján d.u. 2 órakor, amikor 5-kor a lapokat el kellett küldeni. A lapokat pedig ki kellett nyomtatni előre, mert „die Buchdruckerey-gesellen, mit welchen man ohnedies selbst in Werktagen nicht heiklich genug umgehen kann, um so mehr in einem Neujahrstage sich nicht gerne einschränken lassen wollen.” Látván, hogy a kifogásolt cikk a *Magyar Hirmondó*ban is megjelent, szétküldte a lapját. Erre következett a betiltás.

A beadvány a lapszerkesztés technikai körülményeinek, a bécsi hatósági formák és eljárások jellemző részleteinek felsorolása mellett világossá teszi, hogy Szacsvay évek óta hátrányosnak látja helyzetét a másik magyar lappal szemben. És ha nem is szószerint igaz, hogy a *Magyar Hirmondót* csak az ő bosszantására engedélyezte a kancellária — az bizonyos, hogy a kancellária megkerülésével lapot indító SZACSVAY már csak a hivatali érzékenység miatt is hátrányosabb helyzetben volt a kancellária tudtával és beleegyezésével indult másik lappal szemben, amely azonkívül legalábbis kezdetben — a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* 1789-ben indult — a kancellária politikai vonalához is közelebb simult.

A kancelláriának SZACSVAY kérésére adott véleményéből még néhány érdekes részlet tűnik elő.⁶⁶ Csak most derült ki, hogy GÖRÖG és KERÉKES is

⁶³ Kanc. 239/1793. Az eddig sehol sem ismertetett részleteket GORIUPP Alice kivonatából közlöm.

⁶⁴ Aláhúzás tőlem. D. B.

⁶⁵ Kiemelés tőlem. D. B.

⁶⁶ Kanc. 341/1793.

megkerülték a cenzúrárt. A LÁNYIHOZ revízióra került fogalmazványban a királyt illető kritikus passzus még nem volt benne. A kancellária annak a véleménynek ad kifejezést, hogy *mindkét lapot* be kellene tiltani. GÖRÖG éppoly bűnös, mint SZACSVAY. De (itt következik a hivatali elbírálás szuverén lehetőségeinek a felhasználása) a két lap együttes betiltása visszatetszést keltene, tehát a *továbbiakig* a *Magyar Hirmondót* hagyják meg, de mindkét laphoz állítsanak új, megbízható szerkesztőt.

Egy következő irat⁶⁷ jelzi, hogy SZACSVAY tekintetében megtették az intézkedéseket, GÖRÖGÉKET azonban — bár az általuk hangsúlyozott érdemeket nem ismerik — az engedély megvonása helyett csak pénzbüntetésre ítélik, mert első esetben hibáztak, nem ismételten, mint SZACSVAY (!) Tehát megint más indokolás!! Ezt a pénzbüntetést is elengedik április 14-én, miután GÖRÖGÉK egy újabb hosszú kérvényben összes közérdekre fordított kiadásait felsorolják.

SZACSVAY tehát már Pozsony óta halmozott „bűnei” miatt végleg egyedül marad. Ebben antiklerikalizmusa, forradalmi szimpátiái éppúgy részesek, mint újságírói kvalitásai, melyekkel több sikert ért el, mint magyar kortársai együtt. De főleg azért maradt egyedül, mert a mindenkori hatalmi helyzet úgy hozta magával, hogy sem a dinasztikus, sem a rendi érdekekkel nem tudott teljesen harmonizálni. Amikor — 1792-ben és 1793-ban — ezek kompromisszum alapján újra egybefonódtak és a politikai agitációt évtizedekre lehetetlenné vagy fejesztéssel járó kockázattá tették, a Szacsvay-féle újságszerkesztési mód éppoly lehetetlenné vált, mint a cikkeiben hirdetett eszmék további terjesztése az újságokban.

Ha SZACSVAY tovább szerkeszthette volna a *Magyar Kurírt*, lapja elkerülhetetlenül a magyar jakobinusok hivatalos orgánumává válik. SZACSVAY személye és sorsa már előrevetítette a túrhetetlen helyzetbe került jozefinista értelmiségiek és a rendi ellenállás következetes híveinek végzetes találkozását, amely a jakobinus-mozgalomban robbant ki és lobbant el.

IV. Ki volt Grossinger?

SZACSVAY a debreceni református kollégiumban végzett tanulmányai után Bécsbe került az egyetemre bölcésznek, ott „a szabadkőművesi páholyban megismerkedett a II. JÓZSEF császár kabinettitkárával, GROSSINGERREL, és ezen ismeretségnak eredménye lett, hogy később egy bécsi magyar hirlap szerkesztésére főlőltatott”⁶⁸ — JAKAB Eleknek ezt a családi hagyományból szerzett értesülését átvette FERENCZY és nyomában a SZACSVAYVAL és a *Magyar Kurírral* foglalkozó egész további irodalom.⁶⁹

Láttuk, hogy JAKABNAK SZACSVAY koráról és tanulmányairól adott felvilágosításai valószínűleg tévesek, aligha volt 1786 előtt tartósan Bécsben és szabadkőműves legalább akkor még nem volt. De GROSSINGGAL vagy GROSSINGERREL való kapcsolatáról a hivatalos iratok is tudnak. Jogos a kérdés, ki volt ez a GROSSINGER nevű barátja, helyesebben melyik GROSSINGERREL állott kapcsolatban.

⁶⁷ 1304/1793. Kanc.

⁶⁸ i. h.

⁶⁹ FERENCZY: i. m. 39. l. ECKHARDT: i. m. 103. l.

Mert GROSSINGER Ferenc komáromi hentesmester és városi tanácsosnak, GROSSINGER Keresztély dragonyos katona fiának egy testvére és három gyermeke volt: testvére GROSSINGER János, tudós geológus, gyermekei József, Ferenc Rudolf és egy leány.⁷⁰

A két fiú, éppúgy, mint nagybátyjuk, tanulmányaik után a jezsuita rendbe léptek. GROSSINGER János 1723-ban született Komáromban, 1762-ben a nagyszombati papnevelő igazgatója, 1769—1770-ben kassai konviktusi igazgató, 1771—1773-ban tábori pap Olaszországban, 1780-tól a komáromi óvár lelkésze, ott halt meg 1883-ban.

József 1751-ben, Ferenc Rudolf 1752-ben született. Rudolf, a fiatalabb testvér, látványos karriert futott be. Nemesi, vagy éppen bárói címet nem szerzett ugyan, mint azt később szeretne hangoztatni, de a komáromi jezsuita gimnáziumban, majd Győrben és Nagyszombaton végzett tanulmányok után 1773-ban Budán hitszónok, majd rendje ugyanazon évben történt feloszlata után Olaszországba, majd Bécsbe került. Bemutatták Mária Teréziának, aki parancsot adott, hogy a feloszlott jezsuita-rend tagjai közül azokat, „die Kopf und Willen hätten” támogassák és helyezték el. Wodzeck szerint — aki azonban GROSSINGER szélhámosságának egyik áldozata s ezért elfogult — nők kegyén keresztül jutott báró BINDER titkos tanácsos bizalmába s rajta keresztül közvetlen kapcsolatba a királynővel, aki udvari titkári címet (Hofsekretair) adott neki és 600 Ft kegydíjat. Állást nem kapott, alkalmi munkát juttatott neki a királynő, azzal, hogy előbb mutassa meg mit tud. Egy sor könyvet írt, amelyeket azonban tulajdonképpen francia brosúrákból és újság-cikkekből fordított és saját neve alatt adott ki. II. JÓZSEF trónralépése után titkári címét és fizetését elvették, amellet szélhámosságaiért előbb Bécsből, majd az összes tartományokból kiutasították. Ekkor harminc éves volt. Halleban majd Berlinben élt. Halleban tette fel a koszorút kalandori pályájára: Rózsarend elnevezéssel titkos társaságot alapított nők számára. A nők körében már Bécsben szerzett népszerűségét (azt is híresztelte, hogy Mária Terézia törvénytelen fia) kamatoztatva előkelő neveket állított előtérbe s azok vonzó erejét felhasználva vagyonos és urhatnám dámák „tagdíjaiból” vagyont jelentő összegeket vett be. Női folyóiratokat is adott ki, *Flora ein Journal für Damen* és *Monatsschrift für Damen* címmel.⁷¹ Végül Berlinben 1787-ben *Staatenjournal* című lapot indított, azzal a büszke bevezetéssel, hogy *Schlözer Staatsanzeiger*inél átfogóbb és jobban értesült folyóiratot kíván indítani. Valójában a *Staatenjournal*nak három irányú volt a tartalma: innen-onnan átvett felvilágosult irányú (főleg gazdasági tartalmú) értekezések, öndicsérő és önvédő cikkek, végül egy a magyar közjogot bíráló tanulmány.

Nem valószínű, hogy GROSSINGER Rudolf szabadkőműves lett volna. A *Staatenjournal* 1787-i 6. számában⁷² durván kikel az illuminátusok és a

⁷⁰ A GROSSINGEREK életrajzának egykorú forrása: Friedrich WODZECK: *Leben und Schicksahl des berühmten Franz Rudolf Grossing, eigentlich Franz Matthäus Grossinger genannt*. Frankfurt und Leipzig 1789. V.ö. SASHEGYI, i. m. 113—114. l. U. a. századok, i. h. Robert GRAGGER: *Preussen, Weimar und die ungarische Krone*. Berlin—Leipzig 1923. 25—34, 81. l.

Az irodalom ingadozik a GROSSING és a GROSSINGER név között. Nyilvánvaló, hogy az utóbbi a helyes: az előbbi eredetileg VON GROSSING formában használta maga Rudolf, de ehhez joga nem volt. (L. alább.)

⁷¹ L. a fenti forrásokon kívül Hugo LACHMANZKI: *Die deutschen Frauenzeitschriften des achtzehnten Jahrhunderts*. Berlin 1900. 66. l.

⁷² Megj. 1787. jún. 306—316. l.

szabadkőművesek ellen, — de a jezsuiták ellen is, bevallva egyben, hogy maga is az utóbbiak közé tartozott. A következő számban „Auf Verlangen eingerückt” bevezetéssel egy névtelen író „aus der Loge von O. im Namen aller Söhne der W[itwe]” visszautasítja a szabadkőművesek elleni támadást és kijelenti, hogy GROSSINGER sohasem fogják szabadkőművesnek elismerni.⁷³ Nem valószínű, hogy a Rózsarenddel üzőtt szélhámosságot — amely végelemzésben a szabadkőművesek nyomán keletkező számtalan 18. századi titkos társaság karikatúrája⁷⁴ — igazi szabadkőműves elkövette volna.

GROSSINGERnek a leleplezés elől kellett Halleből Berlinbe menekülnie. Onnan hasonló körülmények között tűnt el. Már csak arról hallunk, hogy 1789-ben Kufsteinbe zárták és ott is halt meg.

GROSSINGER Rudolf főműve a *Jus publicum Hungariae unica complexum dissertatione*, amely 1786-ban, impresszuma szerint Halleban, a kor nyomtatványait azonban mégiscsak jól ismerő BALLAGI szerint Pesten jelent meg.⁷⁵ Nem önálló munka, WODZECK szerint vagy egy PARNITZKY nevű zólyomi nemes, vagy „ein gewisser BENZUR” írta.⁷⁶ GROSSINGER maga előszavában 10 évvel korábbra antedatálja a könyv megírását s azt állítja, hogy MÁRIA TERÉZIA kívánságára készítette.

A mű irányát és felfogását jól jellemzi kirohanása Werbőczy ellen: „Quid jam Werbőczy deferens Gens Inclyte Hungariae? an posteaquam ea, quae tuae hactenus substracta fuerunt notitiae, in apriculum educuntur, in nefanda scelerati hominis verba utra quoque jurabis? Major aequiorque de Te mihi constat opinio. Hungara Gens aequi justique nunquam non fuit amantissimus, et si unquam a laudabili hac recessit consuetudine, non id sua factum est culpa, sed eorum scelere, qui Iniquitatem aequi, justique nomine obtexerunt. Ejura itaque, in quae jurasti: Werbőcii verba, et praejudicium, que perfidus homo [!] induxit, tenebra excute. Fruere lumine, quod depulsa errorum nube tuo restituta vigori Veritas redeuntibus in gratiam propinat, et exuto licentiae tegmine libertatem induce, Te et Rege tuo dignam.”

WERBŐCZY ócsárlásában szinte hajlandók volnánk egyetérteni GROSSINGER-rel. Hiszen a jozefinista felvilágosodás haladó vonásait az egykori művelt magyarok, a franciás kultúrájú nemesek, az aufklerista értelmiségiek is magukévá tették. Persze, a mű célja a magyar rendi ellenállás letörése, a császári korlátlan jog védelme volt. De kétségtelen, hogy a szerzője (vagy fordítója), ha az anyagi és társadalmi siker elkapatott kalandorrá nem teszi, ugyanolyan szerepet játszhatott volna, mint BRETSCHNEIDER, HOFMANN Lipót Alajos⁷⁷ vagy mások. A kor jellegzetes alakja a hol őszinte, hol garázda kalandor: TRENCCK, CASANOVA, CAGLIOSTRO. És különösen beleillik ebbe a kiegyensúlyozatlan, de nagyon értelmes és művelt embercsoportba az exjezsuita, aki előtt a rend feloszlatása a biztos karriert vágja el. A visszaélésre ráébredve vallásból és istenből kiábrándul. Ha elég erős, új eszmét keres a valláson kívül vagy éppen ellene — ha nem, azt hiszi, hogy a visszaélés, a kétszínűség a

⁷³ 7. Heft. 102–103. l.

⁷⁴ „Ordenssucht breitete ihre mächtigen Schwingen über Teutschland, und man musste entweder in einem Orden initiirt seyn, oder den Anspruch an *bon ton* verlieren.” WODZECK, i. m. 69. l.

⁷⁵ BALLAGI: i. m. 78–80. l.

⁷⁶ BENZUR József, híres jogtanár többek közt egy a *ius placet*it védelmező JÓZSEF-korabeli broszúra szerzője.

⁷⁷ V. ö. Gragger: i. m. 25–34. l.

kötelező és a helyes. Nagyratörésében elveszti a mértéket és a biztos talajt. Lehet, hogy GROSSINGER sem a legaljasabb képviselője a típusnak. Említettük, hogy életrajzírója elfogult.

És munkáit komolyan vették. Közjogi könyve ellen a rendi alkotmány szellemében cáfolatot írtak Magyarországon.⁷⁸ Az 1787-i *Staatenjournal*-ban megjelent ugyancsak magyar rendiségellenes cikkét 1790-ben egy porosz röpirat vitatja.⁷⁹ Magát a *Staatenjournal*-t 1787-ben több bécsi könyvkereskedő hirdeti.⁸⁰ — noha a szerkesztő Bécsből ki van utasítva és ott állítólag nem kívánatos személy.

A valószínű az, hogy mind őt, mind bátyját, Józsefet állandóan foglalkoztatták jozefinista illetőleg dinasztikus iratok készítésével és fordításával. Különösebb megbízás nélkül is érdemes volt ilyen iratokat írni és terjeszteni. Mindenesetre VAN SWIETEN cenzúrája nem bántotta őket, sőt, ha ő cenzúrázta, javíttatott, segített rajtuk. És úgy látszik, ez a fajta „pártosság” az uralkodónak sem volt ellenére.⁸¹ A bécsi WUCHERER-nyomda másodrendű aufkleristák iratainak tömegét adta ki,⁸² de nagy nyomdászok is terjesztették ezt a felvilágosult, reformista, antiklerikális és rendiségellenes anyagot, például TRATTNER János Tamás.⁸³

A kisebb jelentőségű jozefinista pamfletírók közt van a helye GROSSINGER Rudolf sokkal szerényebb pályát megfutó bátyjának, Józsefnek. Nagyszombatban tanult, Egerben lett tanár, majd 1773-ban Bécsbe került. 1785-ben foglalkoznak vele először a bécsi hatóságok,⁸⁴ s ekkor még úgy látszik, a magyar nemesi mozgalom érdekében írt és másolt. Később IZDENCZY pamfleteket írat vele,⁸⁵ s ilyen alkalmazásába maga a császár is beleegyezett. Főműve az *Irrthümer der meisten Ungarn von der Staatsverfassung ihres Vaterlandes*.⁸⁶ GROSSINGER József messze túlélte a józsefi évtizedet, valószínűleg II. LIPÓT alatti kegyvesztettsége miatt ment Grácsba, ott halt meg 80 éves korában. Orvosi és nyelvtudományi tanulmányokat is folytatott, kéziratok hagyatékában — amelyet a budapesti Egyetemi Könyvtár őriz — szumátriai, maláj, braziliai, perui és mexikói indián, jávai szótárak és nyelvtanok vannak.

A két aufklerista GROSSINGERT sokszor összetévesztik, WURZBACH lexikona is vegyesen tulajdonítja könyveiket hol egyiknek, hol másiknak. Lehet, hogy vagy mindkettő, vagy József szándékosan adott tápot ennek a névcserének. Mert ezen az alapon sikeresebb és tehetségesebb bátyjának adhatta ki magát. És mindenesetre bátyja „hagyatékából” vette fel a „kabinet-titkár” címet (Rudolf valóban viselt „Hofsekretair” címe után), amely őt sohasem illette meg.

Mint már egy fentebbi utalásból láttuk, kétségtelen, hogy SZACSVAY barátja GROSSINGER József volt, nem Rudolf, aki 1787-ben, a *Magyar Kurir* indulásakor már régóta elköltözött Bécsből s amellet pamfletjaiban és lapjaiban hol oktató, hol korholó, de mindig tiszteletlen hangon írt II. JÓZSEF

⁷⁸ SASHEGYI: i. m. 172. l.

⁷⁹ BALLAGI: i. m. 529—530. l.

⁸⁰ *Wiener Zeitung*. 1787. 33. sz. 970, 1081. l. 36. sz. 1079. l. 40. sz. 1205. l.

⁸¹ SASHEGYI: i. m. 46. l.

⁸² BALLAGI: i. m. 113—128. l.

⁸³ GIESE, Ursula: *Johann Thomas Edler von Trattner*. Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel. 1960. 16. évf. dec. 22. 101. a. sz. kül. 2239—2275. l.

⁸⁴ SASHEGYI: i. m. 113—114, 133—135. l.

⁸⁵ SASHEGYI: Századok i. h.

⁸⁶ Megj. 1790. v.ö. GRAGGER: I. m. 81. l.

ellen. Mégis lehet, hogy továbbra is foglalkoztatták, mindenesetre erre látszik mutatni közjogi műve, amelyet csak megrendelésre írhatott és amelyet Pesten nyomtak ki, meg *Staatenjournal*jának bécsi kelendősége.

SZACSVAY maga a GROSSINGERREL való barátságot sehol sem említi. Az egyetlen GROSSINGER, akit említ, a tudós geológus, GROSSINGER János, a két testvér nagybátyja.⁸⁷

Az akták vallomása azonban szoros kapcsolatról, kollaborálásról tud GROSSINGER József és SZACSVAY között, tehát a baráti viszonyt és az írói és politikai kapcsolatokat igazolja.

1791. március 10-én GROSSINGER egy „allerunterthänigste Note”-t intéz a császárhoz. Az itteni magyar újságíró SZACSVAY, mondja benne, „hat dem Höchstseligen Monarchen durch mich mehrere wichtige Schriften in Betreff des Königreiches Ungarn eingeschicket; worüber Allerhöchstdieselben jederzeit Ihre allergnädigste Zufriedenheit äussern geruhten.” Erre a régi kapcsolatra hivatkozva mellékelte egy iratot, amelyet a Felség bírálata alá bocsát, mielőtt az újságban (a *Magyar Kurir*ban?) közzétenné. Az irat címe: *Beantwortung der Frage: Welche sind die Hauptursachen des jetzt in Ungarn so schnell überhand nehmenden Mangels an Nahrung für Menschen und Viehe.*⁸⁸

Ugyanez év szeptember 9-én IZDENCY már óvja II. LIPÓT GROSSINGER Józseftől, aki haszontalan ember. De ugyanekkor elismeri, hogy II. JÓZSEF bízott benne és alkalmazta a rendőrségnél. IZDENCY itt említi, hogy GROSSINGER József Magyarországon kabinettitkárnak adja ki magát. Javasolja, hogy az udvarnál való további alkalmatlankodástól tiltsák el.⁸⁹

De úgy látszik, GROSSINGER pillanatnyilag erősebb volt a hatalmas tanácsosnál, vagy átmenetileg megbocsátottak neki, mert 1792. szept. 25-én és okt. 9-én fizetésemelést, majd előleget kér. És ugyanezen év november 10-éről keltezett jelentésében II. JÓZSEF rendszerének és a francia forradalomnak az összefüggését fejtegeti. Utolsó levele 1793. január 5-én kelt és ezzel zárul: „selbst meine geschworenen Feinde sagen mir es frei ins Gesicht, dass ich seit 8 Jahren ohne allen eigenen Vortheil ein wirklicher Martyrer der gerechten Sache für den Monarchen und den Staat gewesen seye.”⁹⁰

Kétségtelen, tehát, hogy SZACSVAY ismerőse a GROSSINGER-testvérek között József volt. Lehet, hogy valóban ő pártfogolta eleinte Bécsben s lapja szerkesztéséhez is adott tanácsokat. Valószínű az is, hogy a GROSSINGEREKEN keresztül — és nem szabadkőműves alapon — került SZACSVAY a bécsi jozefinista írók társaságába, s mint ők, fordított és írt röpiratokat, pamfleteket.

Személyesen ez az összeköttetés azonban aligha vált javára. IZDENCY, ki, mint láttuk közvetített II. JÓZSEF és GROSSINGER között, kitől a megbízásokat vette nemcsak ő, de öccse is, még pedig még akkor is, amikor már Bécs elhagyta — kíméletlenül megtagadta őt LIPÓT előtt.

A már Pozsony óta a rendi nemesek, az egyház és a hivatalok által más-más okból de egyformán bizalmatlanul tekintett SZACSVAYNAK a pamfletíró kis-jozefinisták társasága nem emelhetette a tekintélyét. Az újabb bécsi magyar lapalapítások egyik elindítója minden bizonnyal éppen a bizalmatlanság az első bécsi magyar lappal szemben. És ez magyarázza, hogy az első alkalmat

⁸⁷ *Magyar Hirmondó* 1786. márc. 25. 127. l.

⁸⁸ Privatbibliothek. Fasc. 5.

⁸⁹ Privatbibl. Fasc. 6.

⁹⁰ Uo. Fasc. 23.

felhasználják SZACSVAY megbuktatására. A *Magyar Hirmondó* szerkesztői a felvilágosodást és a francia forradalmat ugyanolyan rokonszenvvel kísérték, mint ő. De személyükben a helyreállt feudális-dinasztikus rend kevesebb kivetnivalót talált.

E tanulmány célja SZACSVAY életére és a *Magyar Kurira* tartozó néhány adat felsorakoztatásán és a felhasználhatóság szempontjából való kritikai felmérésén túl az volt, hogy kimutassa, mennyire hatott a mindenkori sajtópolitika a korai magyar sajtó egyes orgánumaira, sőt azok egymás közti viszonyára is. A mindenkori gazdasági-politikai-történelmi helyzet, vele párhuzamosan az egyes hatóságok felfogása és ügykezelése, sőt az egyes hatóságok egymás közti politikai, vagy csak tisztán hivatali természetű súrlódásai egy-egy, sokszor sorsdöntő, intézkedést váltottak ki.

Ezenkívül azt hisszük, sikerült felhívni a figyelmet a következőkre:

1. SZACSVAY lapja Bécsben néhány hónapig szabadon, a pozsonyi sajtónál sokkal rugalmasabban írhatott vallásról, sajtópolitikáról, államjogi kérdésekről.

2. Ez a szabadság hamarosan véget ért, mégpedig sajátságos módon a magyar „tartományi” hatóság győzelmével.

3. Az első támadás egyházi részről érte a *Magyar Kurirt*, de alapja politikai, mégpedig a magyar rendi politikában rejlő volt.

4. SZACSVAY egyfelől, egyházi és világi „Méltóságok” másfelől már Pozsonyban is ellentétbe kerültek. SZACSVAY valószínűleg TÁLLYAI ismert lapalapítási kísérletei nélkül is elvesztette volna állását.

5. A kancellária SZACSVAYval szemben a második bécsi lapot részesítette előnyben és ez a hátrányos helyzet többszöri — a hivatalok rivalizálását és a politikai helyzet alakulását jellemző — cenzorváltozások között is egyformán megmaradt.

6. A szerkesztők között SZACSVAY volt az egyetlen ortodox jozefinista (és vallásilag a két katolikussal szemben az egyetlen református).

7. A kancellária csak későn vette észre, hogy a *Magyar Kurir* betiltására szolgáló jogcím alapján a *Magyar Hirmondó* ellen is el lehetett volna járni. Döntését ezért ismételten magyarázgatni volt kénytelen.

8. SZACSVAYra kétségtelenül hatott GROSSINGER József és Richárd is. A hatás mértékét nem lehet még pontosan felmérni, de valószínű, hogy ez a hatás hajtotta SZACSVAYt a jozefinisták második, szélsősegebb vonala felé.

9. SZACSVAY baloldaliságát és antiklerikalizmusát szabadkőműves volta egyedül nem indokolná. Cenzora PÁSZTHORY, szabadkőműves volt. Lehet, hogy ő maga nem is volt az.⁹¹

10. A GROSSINGERREL (vagy a GROSSINGEREKKEL) való kapcsolat SZACSVAY politikai és társadalmi helyzetét súlyosbította.

11. SZACSVAY valószínűleg fiatalabb volt, mint eddig hitték.

12. Tanulmányúton aligha járt, Párizsban bizonyosan nem. A cikkforma története még irodalomtörténeti vizsgálatot kíván, de valószínű, hogy SZACSVAY mintái nem közvetlenül a franciák, hanem német felvilágosult (és joze-

⁹¹ JANCsó Elemér: *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században*. Cluj, 1936, 115. l. 1793-ban, tehát az itt leírt események után említi nevét először egy páholyjegyzékben.

finista) újságok voltak, talán a II. JÓZSEF által pártolt erlangeni, de főleg a neuwiedi újság.

SZACSVAY magáramaradottsága, — a jozefinista fiatal értelmiségi sorsa, amely alól előbb a rendi visszahatás, majd a rendek és az udvar közötti kompromisszum húzta ki a talajt — a kor társadalmi viszonyai között szükségszerű volt. A magyar hírlapirodalom fejlődésének pedig egyik legtöbbet ígérő, leg-erőteljesebb ágát fűrészelte el.

E tanulmány nem életrajz, nem is SZACSVAY ōuvrejének méltatása. Csak néhány csomópont köré gyűlt adat feldolgozását és mérlegelését ígértük. SZACSVAY írásművészetének és cikkformája kialakításának kérdése egyfelől, világnézeti állásának felderítése, a sok átvett vagy átdolgozott téma mögött másfelől — még nyitott feladat. De megoldásra érett és érdemes.

BÉLA DEZSÉNYI: DER MAGYAR KURIR UND DIE ZENSUR 1787—1793

Magyar Kurir ist der Titel der zweiten in ungarischer Sprache erscheinenden Zeitung (die erste hieß *Magyar Hirmondó* 1780—1788), die vom Jahre 1787 an in Wien herausgegeben wurde. Der Redakteur, Sándor SZACSVAY, war der erste ungarische Berufs-journalist, oder doch der erste der außer seiner Feder über kein anderes Existenzmittel verfügte. Es ist bekannt, daß er bereits im fünften Monat des Bestehens seiner Zeitung wegen seiner betonten josephinistisch — antiklerikalen Stellungnahme angeklagt, aber außer Einsetzung eines neuen (anstatt von der kaiserlichen Zensurkommission von der ungarischen Hofkanzlei bestimmten) Zensors nicht behelligt wurde. Im Jahre 1793 wurde er aber wegen eines Berichts über die Verurteilung des französischen Königs Ludwig XVI. seines Amtes enthoben. An Hand unbekannter archivalischer Zeugnisse und mit Bezugnahme auf zeitgenössische biographische und journalistische Quellen wird im Aufsatz das Verhältnis SZACSVAYS zu den jeweiligen Vertretern der Hof- und Landesstellen aufgeklärt. Es zeigt sich, daß er bereits am Anfang seiner Laufbahn, als er einige Jahre lang die Redaktion des *Magyar Hirmondó* in Pozsony (Preßburg, Bratislava) führte, wegen seiner fortschrittlichen Denkungsweise in sozialer und weltanschaulicher Hinsicht verfolgt wurde, ja, daß er auch seine erste Redaktionsstellung deswegen verloren hatte. Seine josephinistischen Ratgeber in Wien — besonders Joseph GROSSINGER, ex-Jesuit und geheimer Agent — konnten ihn gegen die Verfolgung der ständisch - nationale Interessen vertretenden ungarischen Behörden nicht schützen, ungeachtet dessen, daß die führenden Persönlichkeiten in denselben zum Teil auch aufklärerisch gesinnt und Mitglieder der ungarischen und österreichischen Freimaurerlogen waren. Trotz mehrmaligen Wechsels in der Leitung der zuständigen Amtssellen und ungeachtet der Veränderungen im Machtverhältnis unter den Nachfolgern des aufgeklärten Monarchen, hat sich an der Stellung des *Magyar Kurir* nichts geändert. Die politische und weltanschauliche Stellung SZACSVAYS konnte nicht zum Durchbruch gelangen und erst recht nicht als unter Leopold II. ein dauerndes Kompromiß zwischen dem Reichsfürsten und dem ungarischen Adel zustande kam.

Jedenfalls war SZACSVAY der Begründer des journalistischen Stils in Ungarn und der erste ungarische Meister des politischen Artikels. Dies wird auch vom Erfolg bezeugt. *Magyar Hirmondó* ebenso wie *Magyar Kurir* hatten unter seiner Leitung die größten Auflagen erreicht.

KÖZLEMÉNYEK

Suso a középkori Magyarországon. H. A. Suso személyével egybeforrt a misztika hazai recepciójának fogalma. VARGHA Damján sokáig időtállóan bizonyult adatai alapján eddig úgy tudtuk, hogy Suso műveinek ismerete a XV–XVI. század fordulójára tehető s ennek irodalmi dokumentuma az 1512–1513-ban keletkezett Nagyszombati-kódex.¹ Benne olvasható ugyanis a *Horologium sapientiae* magyar fordítása *Teljes bölcsesség* címen.

A brnói Egyetemi Könyvtár R. 60. számú XV. századi vegyes tartalmú kódexe azonban bizonyos kronológiai korrekcióra jogosít fel. Ez a kódex ugyanis a rend magyarországi provinciájának területén keletkezett és „Anno Dni 1424 auf 22 Martzo de wan das heiltum her gen Nurnberg pracht von ungern Sigmont Stram und Jocus Pfintzing . . .”,² így került a 20-as években a nürnbergi domonkosok tulajdonába, amit az elülső bekötési tábla belső felén olvasható bejegyzés tanúsít: „Das puch gehort in dz closter zu Sant katerina zu Nurninberg predig. ord.” FRIDERICUS scriptor tollából pedig első helyen tartalmazza németül Suso tömüvét *Die ewige weissheit von Hainrich Suso* címmel.³

Mindebből arra következtethetünk, hogy Suso mindkét munkája, a *Das Büchlein der ewigen Weisheit* (1334) és a *Horologium sapientiae* (1335) eljutott magyar földre és a misztika gondolatának hazai feltűnése — ha nem is magyar nyelven, de — kereken száz évvel korábbra tehető, mint ahogy eddig hittük.

V. KOVÁCS SÁNDOR

Ismeretlen adatok a pécsi Egyetemi Könyvtár történetéhez. A középkori pécsi egyetem közelgő jubileuma kissé ráirányítja figyelmünket a mai pécsi Egyetemi Könyvtárra, amely alapításakor nem volt más, mint a régi egyetem visszaállításának egyik részlete. KLIMÓ György pécsi püspök (1751–1777) ugyanis azzal a céllal szervezte meg ezt a könyvtárat, hogy ezzel és az időközben létesített érem- és ásványtárral, valamint a csillagvizsgálóval sikeresebben dokumentálhassa az uralkodónó előtt egyetem-alapítási elhatározását.¹

¹ Seuse Henrik Amand a magyar kódexirodalomban. Bp. 1910.

² Fol. 1a.

³ Ff. 4a-121b.

¹ A KLIMÓ-könyvtárra vonatkozó irodalmat összefoglalta: SZARVASI Margit: *Magánkönyvtáraink a XVIII. században*. Bp. 1939. 124 l. — KLIMÓnak a könyvtáralapításra vonatkozó levelezéséből és a hagyatéki elszámolásaiból közölt levéltári adatokat: HORVÁTH Margit: *Klimó püspök könyvtáralapítása*. Pécs 1932; és: *Mit tudunk meg Klimó püspök hagyatéki irataiból könyvtárára vonatkozólag*. Pécs 1937. (Közlemények a Pécsi Erzsébet-Tudományegyetem Könyvtárából 12. és 37. sz.)

Egyelőre még nyitott kérdés, szóbeli hagyományból (ISTVÁNFFY, Evlia CSELEBI), vagy pedig más hiteles okmányokból (Carolus COQUELINUS: *Bullarium privilegiorum ac diplomatum Romanorum Pontificum*, Roma 1741; KERCESELICH: *Episcopatus Penthe seu Quinqueecclesiensis ecclesiae notitiae veteres* c. kézirat) tudta meg a püspök hogy Pécssett valaha egyetem működött. Annyi bizonyos, hogy nem KOLLER József pécsi kanonok és történetíró római kutatásaiból, mert KOLLER csak később, 1767-ben került Rómába. Sőt valószínű, hogy a püspök elsősorban azért küldte le KOLLERT, hogy ez az egyetemre vonatkozó összes okmányokat kutassa föl. Ez az oka annak, hogy KLIMÓ csak 1769. január 6-án, tehát KOLLER hazatérése után terjesztette elő MÁRIA TERÉZIÁNAK az egyetem alapítására irányuló kérelmét, amelyhez különben az 1367. évi két pápai megerősítő oklevél másolatát is csatolta. Ha figyelembe vesszük a KLIMÓ-könyvtárnak már 1760-ban elkészített hatalmas *Katalógusát* és KLIMÓNAK ugyancsak már 1760-ban igazolható érdeklődését Rómában a graduálási jog elnyerése iránt, akkor könnyen elfogadható, hogy az egyetem- és könyvtár alapítási terv egyidős KLIMÓ pécsi püspökségével.

KLIMÓ könyvtárának alapját állítólag az a 3000 könyvből álló gyűjtemény alkotta, amelyet BERÉNYI Zsigmond pécsi püspök (1739—1748) hagyományozott végrendeletileg BALOGH Károly szerint² a pécsi káptalanra és amelyet később KLIMÓ a káptalantól megvásárolt és saját gyűjteményéhez csatolt. Csakhogy BALOGH forrása³ semmit sem szól a káptalani örökségről, hanem csak annyit mond, hogy BERÉNYI az utódjára hagyta említett könyvtárát. Nem is sikerült a vonatkozó káptalani ülések jegyzőkönyveiben sem az örökségnek, sem a könyvtár megvásárlásának nyomaira bukkannunk, mert BERÉNYI végrendelet nélkül halt meg. De ellentmond BALOGH állításának a székesegyházi levéltárban elfekvő könyvjegyzék, amely FONYÓ Sándor nagyprépost rendeletére 1760-ban készült és címlapja szerint a pécsi káptalan könyvtárának könyveit tünteti föl: *Catalogus Librorum Bibliothecae Capitularis Ecclesiae Cathedralis Quinqueecclesiensis*. Ez a könyv 276 számozatlan oldalon 15 szakasportba osztva 723 mű 1302 kötetét írja le.

Bonyolulttá teszi a problémát a címlap elé ragasztott 8 számozatlan oldal, amely 4 oldalon keresztül hosszabb általános jellegű bevezetés után a könyvtárosnak 6 pontba foglalt kötelességeit tartalmazza. Bizonyos, hogy ez az *Utasítás* nem e *Katalogus* számára készült: nem azonos a kettőnek papírja, a kézírás; az *Utasítás* 5. pontja továbbá azt rendeli, hogy a kölcsönvevő „in hunc librum”, ebbe a könyvbe írja be nevét, a kölcsönvett könyv címét és a kölcsönzés pontos idejét. Mivel a *Katalogus* csak a könyveket tartalmazza, és nem a kölcsönzés adatait, nyilvánvaló, hogy ez a 4 lap a Kölcsönzési Naplóhoz tartozott, onnan lett kivéve és a *Katalogus*ba ragasztva. Mivel azonban az *Utasítások* a káptalani könyvtár könyveit tartják szem előtt (a könyvekbe a káptalan pecsétjét kell beütni!), azt gondoljuk, hogy az *Utasítások* a *Katalogus*ba foglalt könyvek-re vonatkoznak.

Az *Utasítások* arról rendelkeznek, hogy 1. a Könyvtár mindig jól be legyen zárva; 2. évenként négyszer a könyveket le kell porolni és ügyelni kell arra, hogy a templomban keletkező por be ne húzódjék a könyvek közé. 3. Az ablakok télen ne legyenek sokáig nyitva, a nedvesség kiküszöbölése végett. 4. A kölcsönkérő nevét e könyvbe be kell vezetni. 5. Bár a könyvtár elsősorban a papság számára áll rendelkezésre, mégis bárki vihet ki onnan könyvet, de előzőleg tartozik nevét, a kölcsönzés pontos idejét saját kezűleg e könyvbe beírni. A kikölcsönzés határideje egy év! 6. Az összes könyvbe be kell ütni a káptalan pecsétjét.

² Magyar Művészet. 1928. 569. 1.

³ (CSAJÁGHY Károly:) *Klimó György pécsi püspök élete*. Munkálatai a' pesti növénydek-papság' magyar iskolájának. 5. kötet. Buda 1838. 330. 1.

Az előadottak szerint e könyvtár a székesegyház valamelyik mellékhelyiségében (az egyik torony földszinti szobájában?) volt elhelyezve.

A *Katalógus* a könyveket 15 szakcsoportban sorolja fel, megjelölve a bejegyzett művek, illetve kötetek számát is. Ezt szemlélteti a következő táblázat:

	Művek száma	Kötetek száma
1. Biblia sacra	71	78
2. Theologi scholastici et speculativi	27	32
3. Ascetae	61	68
4. Polemici et controversistae	36	50
5. Historici profani	84	130
6. Historici ecclesiastici	76	116
7. Canonistae	63	119
8. Legistae	34	39
9. Theologi morales	70	105
10. Concionatores	115	342
11. Politici, statistici et critici	29	34
12. Philosophi et medici	29	31
13. Mathematici, Geographici, Topographici	üres	
14. Grammatici	19	21
15. Miscellanei	109	137

A *Katalógus* minden egyes könyvnél föltünteteti a mű rövid címét, szerzőjének nevét, a kiadás helyét és évét. Természetesen ez utóbbit nem sikerült mindig bejegyezni, sőt a 15. szakcsoport, mely az elűtő írásból következtetve későbbi bejegyzés, egyszer sem közli a kiadás évét.

Időrendileg e gyűjteményben van

5 mű nyilván a XV. századból, amit a szöveg mindig így jegyez: „Typo Gottico, locus et annus editionis desideratur”,

23 mű az 1500–1600. évekből,

223 mű az 1600–1700. évekből.

A többi mind az 1700 utáni évekből, a legfiatalabb könyv 1747-ből való. A könyvek kora tehát megengedné a föltevést, hogy e gyűjtemény BERÉNYI püspök idejéből származik. Ellentmond azonban ennek, hogy e könyvtárban XV. századi könyvek is vannak. Ismerve KLIMÓ püspöknek a régi könyvek, főleg az inkunábulumok iránti érdeklődését, alig hihető, hogy ezeket ne vette volna át a saját könyvei közé, melyek *Katalogusa* már 1760-ban elkészült.

Meg kell még említenünk, hogy a *Katalógus* egyik utolsó lapján olvasható az első könyvtáros, HEMMERICH Gáspár esküje 1761 augusztusi dátummal. Mivel nevezett 1769 február 19-én meghalt, és mivel az új könyvtáros nevét a *Katalogus* már nem tartalmazza, arra gondolunk, hogy a könyvtár nem működött már az említett év után.

További kutatást igényel annak kiderítése, mi lett a gyűjtemény sorsa: beolvadt-a KLIMÓ-könyvtárba, vagy pedig átadták az akkor kiteljesedő papneveldei intézet könyvtárának.

A KLIMÓ-könyvtár kezeléséről és látogatottságáról számol be az a levél, melyet a KLIMÓ-könyvtár első őrre, KOLLER József írt 1775. június 21-én a Pozsonyban tartózkodó püspöknek. Ezt a levelet itt közöljük:

Excellentissime Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine et Praelate mihi Gratosissime Benignissime!

Humillime refero Excellentiae Vestrae Bibliothecam horis publicatis, nimirum diebus Martis et Jovis, nisi incidat festum de Praecepto, mane a 3-tio quadrante ad 8-am usque 3-ium quadr. ad 12-am, post meridiem ab hora 4-a ad 6-am iam frequentari. Veniunt aliqui Presbyteri saeculares et PP Capucini, aliqui Theologi, Philosophi, sed Rhetores et Poetae ita magno numero, ut eos Cubiculum Bibliothecae vicinum capere non possit. Heri mane aderant 18, a meridie 28. Hi omnes libros selectos expetunt, singuli perlectis prius Bibliothecae Regulis ad sua loca se conferunt, diligentissime legunt et exseribunt, neque nisi horis exeuntibus exhibito egregio observantiae Regularum specimine discedunt. Jucundissimum certe spectaculum et cuius gratiam nullis ego satis verbis possum explicare. Ecquidem nec in Palatina Bibliotheca tantam legentium frequentiam usquam vidi, atque omnino confido fore, ut Deus optimae voluntati Excellentiae Vestrae fructus et et uberrimos et perennes largiatur. Ego nihil praetermittam, quod ad fovendam augendamque omnium diligentiam spectare possit; cartam, calamos, atramentum subministro, quarum rerum haud parum in dies singulos consumi laetus aspicio. Quodsi Deus Opt. Max. Excellentiam Vestram sospitem ad sua reduxerit, haec suismet spectabit oculis, et longe maximam inde capiet voluptatem. Quod ut fiat brevi, vehementer exopto et Sacras ac Paternas manus reverentissime exosculans submissa Excellentiae Vestrae

Quinqueecclesiis, 21. Junii 1775

humillimus servus et cliens
Josephus Koller

Ismeretes, hogy KLIMÓ György az 1773—1774. években könyvtára számára olvasóteremmel ellátott épületet emelt, melyet 1774. őszén adott át rendeltetésének. Mivel e könyvtárat bárki látogathatta, érthető, hogy a püspök még idegenben is melegen érdeklődött a könyvtár élete után. Ezt az érdeklődést elégítette ki KOLLER a fenti levélben. Ebből tudjuk, hogy a könyvtár hetenként két napon volt nyitva: szerdán és pénteken 3/4 8-tól 12-ig és délután 4-től 6-ig. Előző nap, tehát június 20-án délelőtt 18, délután 28 látogatója volt a könyvtárnak. Érdekes a látogatók személyéről szóló jelentés: a világi papok, kapucinusok és teológusok mellett megemlíti a levél a filozófusokat, rétorokat és poétákat. Az elhihető, hogy mindezek alig fértek el az olvasóteremben, Különösen érdekes, hogy a teológusokon és a KLIMÓ által létesített filozófiai tanfolyam hallgatóin kívül (ez utóbbiak között civilek is voltak) a helybeli gimnázium retorikai és poetikai osztályának növendékei is látogatták az olvasótermet. Így tehát elsősorban diákok használták ezt a könyvtárat. Így megérthetjük azt is, amit a továbbiak során KOLLER írt: örömmel adja ezeknek az olvasóknak a kezébe a papirost, tollat és tintát, amiket az ifjúság mégis csak nehezebben tudott beszerezni. Az sem lehetetlen azonban, hogy ezúttal KOLLER a püspök által létesített papírmalom sikeres forgalmával is akart kedveskedni.

Bár a könyvtár hetenként csak két napon volt nyitva eleinte a városi közönségnek, a többi napokon is hozzáférhető volt. Tudomásunk van arról, hogy KLIMÓ a növendékpapság számára kötelezővé tette a könyvtár naponkénti látogatását, sőt elrendelte azt is, hogy a történelmi órákat a könyvtár helyiségében kell megtartani és ezeken az előadásokon sokszor maga is részt vett.

PETROVICH EDE

A könyvcenzúra az állam kezében — Mária Terézia és Barkóczy prímás. A cenzúra eredetileg teljesen egyházi könyvbírálat volt.¹ Minthogy a katolikus vallás a Habsburg-birodalomban államvallás volt, a cenzúra legfőbb felügyeletét Magyarországon az államvallás vezető főpapja, a prímás gyakorolta. A prímási méltóság betöltetlensége idején a

¹ Vö. DONÁTH Regina: *Néhány adat a cenzúra történetéhez az 1754. évből.* Magy. Könyvszle. 1957. 375—379. l.

főfelügyeletet a valláspolitikai bizottságban elnöklő érsek vagy püspök látta el.² A tényleges cenzori munkát viszont egészen feloszlataásáig a jezsuita rend tagjai végezték, helyesebben a rend tagjai közül azok, akiket a tartományfőnök kijelölt és a primáshoz felterjesztett.³ A primás a kijelöléseket rendszerint változtatás nélkül elfogadta.

Mint ahogy a XVIII. század közepén a Habsburg-birtokok összessége a modern állammá alakulás útjára lépett,⁴ a cenzúra jellegén és szervezetén is változtatni kellett, már csak azért is, mert a XVII. század vallásháborúi idején kialakult felekezeti megoszlás megszilárdítása miatt is szükség volt a könyvterjesztés állami ellenőrzésére. MÁRIA TERÉZIA idejében az állam sorozatosan saját hatáskörébe vont olyan intézményeket és közéleti területeket, amelyek korábban az egyház ellenőrzése alatt állottak, pl. az iskolaügyet.⁵ Ez a törekvés elérte a cenzúraügyet is. A könyvbírálat állami feladat lett, természetesen nem egyszerre, viszont aránylag nem is hosszú idő alatt. A következőkben ennek a folyamatnak főbb állomásait mutatjuk be.

Amikor ez a változás kialakulóban volt, BARKÓCZY Ferenc a primás-érsek.⁶ A cenzurával kapcsolatos álláspontjáról FINÁCZY és SCHERMANN azt állítják, hogy ő a könyvcenzúrát teljesen egyházzá akarta tenni.⁷ Ez a megfogalmazás így nem pontos, hiszen a cenzúra attól kezdve, hogy I. LIPÓT 1688. március 4-én a jezsuitákra bízta, egészen BARKÓCZY idejéig valóban egyházi és primási jogkörhöz tartozott. Mint majd látni fogjuk, BARKÓCZY mindenképpen arra törekedett, hogy a cenzúra egyházi jellegét sértetlenül megőrizze. Ez nem sikerült. Három-négy év leforgása alatt az esztergomi érseknek tudomásul kellett vennie, hogy az egyház könyvvizsgálati hatásköre szigorúan csak a vallásos és szertartási könyvekre vonatkozik. Az egész irodalmi termelésnek ellenőrzése ezentúl az úgynevezett felvilágosodott abszolutizmus államrendszerének megfelelően állami feladattá válik.

A változás előszelét 1762. március 29-én az a királyi leirat jelzi, amelyben egyrészt közli ugyan a bécsi cenzúrahivatal által cenzúrázott könyvek jegyzékét, hogy azok a régi rendszernek megfelelően a harmincadhivatalok által ellenőrizhetők legyenek, s az országba jutásukat megakadályozzák, másrészt azonban már felvilágosítást kér, hogy milyen módszerrel milyen könyveket vizsgáltak felül Magyarországon.⁸ A bécsi cenzúra szűrője ugyanis csak a nyugat felől érkező könyveket tartóztathatta fel. De

² FINÁCZY Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában.* Bp. 1899. I. 350–351. l.

³ Vö. *Elenchus Categoriae IX Litterariae Tit. VI.* Esztergom Bibl. Metrop. Kézirat-tár. a 1; b 1, 3, 10, 13, 14, 28, 32, 46, 62, 64. FINÁCZY: I. m. 67. l.

⁴ *Magyarország története.* (BEREND Iván, HANÁK Péter, LACKÓ Miklós, RÁNKI György. . .) Bp. 1964. I. 356. l. Régebbi irodalom: WOLF Adam: *Österreich unter Maria Theresia.* Wien. 1855. ARNETH Alfréd: *Geschichte Maria Theresia's.* X. Bd. Wien. 1879. *Maria Theresia's letzte Regierungszeit.* 1763–1780. IV. Bd. 1–234. l.

⁵ WOLF Adam: I. m. 439 k. k. ARNETH Alfred i. m. IX. — III. Bd. 1–23; 57–89. l; és ennek a kötetnek legtöbb fejezete. FINÁCZY i. m. 21–47; 80–87. l. Mint a Habsburg-monarchia államigazgatásának korszerűsítéséhez tartozó folyamatot tárgyalja legújabbban WINTER Eduard: *Der Josephinismus.* Berlin. 1962. 35–45. l.

⁶ BARKÓCZYról eddig teljesen kielégítő életrajzi méltatással nem rendelkezünk. ENTZ Géza: *Barkóczy Ferenc gróf a magyar barokk-kor nagy mecénása.* Bp. 1939. MESZLÉNYI Antal: *Egy barokk főpap, Barkóczy Ferenc érsekprimás.* Vigilia. 1966. 9. sz. 161–168. l. A legsikerültebb bemutatása máig FINÁCZY i. munkájában olvasható 280–292. l. Ld. még ZELLIGER Alajos: *Egyházi írók csarnoka.* Nagyszombat. 1893. 27–29. l. Barokkos túlzásokkal ugyan, de mégis eleven, érdekes rajzát adja BARKÓCZY életének PINTÉR József kassai egyetemi kancellárnak a primás felett tartott gyászbeszéde. (*Laudatio funebris. . . Francisci e comitibus Barkóczy de Szala. . . Tyrnaviae 1765.*)

⁷ FINÁCZY: I. m. 287. l. SCHERMANN Egyed: *Adalékok a könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig.* Bp. 1928. 38. l.

⁸ Cat. IX./b 47. (I.; . jegyzet.)

például Lengyelországból közvetlenül érkeztek Magyarországra könyvek, úgyszintén Szilézia felől is. Mivel a primás legfőbb könyvbíráói feladatát a helytartótanácsban belül látta el, az évtizedek folyamán felgyűlt cenzúrajegyzékeket ott őrizték. Az 1762. június 4-én kelt királyi rendelet arról intézkedik, hogy ezeket az elenchusokat adják ki a primásnak, hogy az ezekből összeállítsa a március 29-i rendeletben kívánt összesített jegyzéket. Sőt a királyi rendelet a munkát végző cenzorok papírral való ellátásáról is gondoskodik.⁹

Úgy látszik azonban, hogy egyelőre minden marad a régiben. 1762. november 23-án a helytartótanács még mint teljesen magától értetődő dologról szól az esztergomi érsek könyvcenzúra jogáról.¹⁰ A következő év elején (1763. január 7-én) az összes császári és királyi rendeleteket, amelyek a nem katolikus könyvek revíziójára vonatkoznak, a primás rendelkezésére bocsátja.¹¹ Hogy mennyire nem változott a helyzet, azt egy kicsiny, de jellemző példán láthatjuk. Az említett év május 13-án Anton EISENPERGER kéri a primást, hogy nyomdájára részére külön cenzort jelöljön ki.¹² Ugyanazon a napon EISENPERGER egy, a primás bizalmát teljes mértékben élvező oldalkanonokhoz (RICHVALDSZKY György) fordul külön levélben. Kéri, hogy támogassa folyamodását a primásnál. Egyébként a királytól nyert nyomdászprivilegiumát is csatolta folyamodásához.¹³

A hivatali rutinmunkának ebben a csendes folyásában az említett levél kelte után két héttel váratlan és igen komoly fordulat következett be. 1763. május 27-én PICHLER György udvari tanácsos¹⁴ egy levélben közli BARKÓCZY primással szigorúan bizalmas értesülését, hogy a királynő a könyvcenzúra teljes átalakítására több pontból álló tervezetet dolgozott ki.¹⁵ E tervezetet PICHLER mellékelte leveléhez, de ez a melléklet elveszett. Hogy a tervezet tartalma mi lehetett, azt mégis meg lehet állapítani BARKÓCZY észrevételeiből, amelyeket a hozzá hivatalosan is eljuttatott szöveghez fűzött (Reflexiones). Az észrevételeket RICHVALDSZKY kanonok, a primás oldalkanonokja készítette, az ő fogalmazata meg is maradt.¹⁶ Lehetséges, hogy a primás hivatalos, vagy félhivatalos felszólítást kapott az észrevételek helyett részletesebb terv kidolgozására, tény az, hogy RICHVALDSZKY sajátkezűleg megfogalmazta azt a legaláztosabb tervezetet, amit Magyarország primása a könyvcenzúra ügyében készített (Propositio).¹⁷ Erre a

⁹ Cat. IX./b 48–49.

¹⁰ Cat. IX./b 50.

¹¹ Cat. IX./b 51.

¹² Cat. IX./b 53.

¹³ Uo.; RICHVALDSZKYRÓL KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok*. 1100–1900. Esztergom. 1900. 374–375. 1.

¹⁴ Karl Joseph PICHLER (a megszokottabb név alakjában PÜCHLER) Johann Cristoph alsóausztriai kormánytanácsos fia, császári és királyi udvari tanácsos és titkos kabinettitkár. Atyja 1759-ben osztrák lovagi, ő maga öccsével ifjabb Johann Cristophfal (császári és királyi tanácsos, főudvarmesteri hivatali tisztviselő) 1770-ben bárói rangemelést nyert. Fiában Benedict PÜCHLER báróban a család már kihalt. WURZBACH: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*. Bécs. 1872. 24. Bd. 54–55. 1.

¹⁵ Cat. IX./b 54.

¹⁶ Cat. IX./b 54–55. Pichler Consilarii Litterae ad suam Celsitudinem Primatem Barkóczy, quibus eidem communicat sub secreto, de iussu Suae Maestatis de Censura Librorum puncta. Puncta haec desunt. Humillimae Reflexiones Primatis Hungariae ad propositionem factam de Censura Librorum, est minuta Canonici Richvaldszky.

¹⁷ Propositio Primatis Suae Maestati Caesareo-Regiae facta de Censura Librorum 1763: L. Fasc. 3° 50°. A „Humillimae Reflexiones” elején utal RICHVALDSZKY arra, hogy ez a propositio a korábban kelt előterjesztés: „Ostendit autem Primas iam in nuperna sua humillima Propositione...” A fogalmazatok mindkét esetben RICHVALDSZKY kezétől származnak, még a javítások és széljegyzetek is. Természetesen nincs kizárva, hogy az utóbbiakat a primás diktálta.

részletesebb előterjesztésre június 18-án már Pozsonyban van a válasz.¹⁸ A Benignae Manuales tartalma röviden az, hogy a primás tartsa magát a királyi elhatározáshoz, és ne vitakozzék tovább, hiszen a bécsi bíboros is alkalmazkodik az új utasításokhoz.¹⁹ Arról ugyanis ezek után nem lehet szó, hogy a püspökök más könyvek cenzúrázásával is foglalkozzanak, mint amelyek szigorúan egyházi tárgyúak (de rebus sacris tractant.) A világi jellegű írásművek ellenőrzése világiakra tartozik.²⁰ A királynő állásfoglalása egyértelmű. A könyvcenzúrát ketté kell választani. A királynő még közli BARKÓCZYVAL, hogy bár a cenzúraügyre vonatkozó észrevételeit nem fogadhatja el, hiszen a vallást nem érintő könyveket a bécsi bíboros sem cenzúrázhatja, a primás észrevételeit természetesen ezután is meghallgatja.²¹

A királynő álláspontja ugyan világos volt, de — úgy látszik — nem számolt azzal, hogy az esztergomi érsek államjogi helyzete merőben különbözött a bécsi érsekétől. A magyar primásérsek részt vett az ország kormányzásában, és szereplése a magyar állam életében nem volt kizárólagosan vallási jellegű.²² Nem lehetett tehát cenzúrázási jogát sem minden további nélkül csak az egyházi könyvbírálat területére korlátozni. Valószínűleg ez a megfontolás készítette a királynőt arra, hogy Magyarországon a sajátos államvezetési viszonyoknak megfelelően mégis másképp intézkedjék. Külön bizottságot létesített tehát az egész cenzúraügy újjászervezésére. A bizottság élére a primást állította. A királyi elhatározás július 25-én kelt.²³ Úgy látszik, hogy a primás továbbra sem akarta feladni eddigi cenzúrázási jogát. Feltételezhetően ezért figyelmezteti augusztus 19-én a királynő BARKÓCZYT, hogy elhatározásához ragaszkodik, és azt kívánja, hogy a primás is tartsa magát a július 25-i királyi resolúcióban közöltekhez.²⁴

Ezzel a királyi leirattal az átalakulás érdemi része be is fejeződött. A cenzúraügy megváltoztatása érintette a primást, és érintette a jezsuitákat, akik eddig a könyvbírálat végezték. Az utóbbiak talán bíztak abban, hogy a primás ellenállása sikerrel jár, és ezért a jezsuita provinciális 1763. november 10-én PUECHPERGER atyát javasolja revizornak, azaz cenzornak.²⁵ Itt jegyezzük meg, hogy cenzor és revizor között általában nem szoktunk különbséget tenni, és a két állás megjelölést az egész cenzúrairodalom azonos értelműnek tekinti, holott már FINÁCZY figyelmeztetett arra, hogy más volt a cenzor, és más volt a revizor feladata. Az előbbi foglalkozott a könyvek tartalmi vizsgálatával, és összeállította a kifogásolt, vagy kifogásolható könyvek jegyzékét. Az utóbbi a jegyzék

¹⁸ Litter. VI. b, 57 (Korábbi jelzete L. Fas. 3° N° 55°.) Érdekes, hogy MÁRIA TERÉZIA BARKÓCZY propositiójának a szóhasználatára szerint felel a primásnak: „Episcoporum Munus esse, ut invigilent, ne inter libros...” Ugyanez a kifejezés BARKÓCZY előterjesztésében is előfordul. Meg kell még azt is jegyezni, hogy 58 szám alatt 1763. július 18-i dátummal is őriznek a kéziratárban egy királyi kéziratot, de ez nem más, mint a most ismertettnek hibás keltezésű másolata.

¹⁹ Hi animi Mei Sensus respondent omnino instituto Censurae librorum Viennae stabilito, ubi Cardinalis Archiepiscopus tres Theologos selegit, qui praevia Mea approbatione Consessui, cui librorum censura incumbit, adsident, observaturi, ne quid detrimenti Religionis, fideique integritas accipiat: Cardinalis caeteroquin censurae aliorum librorum, qui Religionis Materiem non attingunt, nullo modo se ingerit...” Uo.

²⁰ Az egyéb könyvekre vonatkozóan MÁRIA TERÉZIA véleménye: „Sed qui libri profanas Scientias, artes ac Negotia pertractant, horum inspectio et Censura Statui Politico praecipue competit...” uo.

²¹ „...nunquam tamen abnuam et hisce in casibus (állami censura) Dilectionis Vestrae Consilia, quae pro Sanctae Religionis Nostrae bono Mihi Suggester, pro More Meo benigne auscultare...” uo.

²² TÖRÖK János: *Magyarország primása*. Közjogi és történeti vázolat. Pest. 1859.

²³ Cat. IX./b 59.

²⁴ Cat. IX./b 60.

²⁵ Cat. IX./b 62.

alapján megvizsgálta a könyvszállítmányokat, és kiválogatta azokból a meg nem felelőket. Ebből következik, hogy a pozsonyi jezsuiták az országhatáron Bécs felől érkező szállítmányok felülvizsgálását végezték, mint revizorok.²⁶

De akárhogy is intézkedett a prímás, a jezsuita cenzor hivatalbalépésének lényeges akadálya mutatkozott. A királyi elhatározás BARKÓCZY habozása ellenére minden esetleges további meggondolásnak elejét vette azáltal, hogy a pozsonyi cenzorok 400 forintos fizetését, amelyet eddig a cassa parochorum terhére folyósítottak, megszüntette. Erről a helytartótanács 1764. január 30-án külön is értesítette a prímást.²⁷ Ugyanerről szó van abban a január 23-án kelt leiratban is, amelyben egyébként a királynő felszólítja BARKÓCZYt, hogy mindazokat az iratokat, amelyek összefüggnek a primásérsek legfőbb cenzúráirányító szerepével, sürgősen terjessze fel hozzá.²⁸ Amikor ez a királyi leirat Pozsonyba megérkezett, a prímás már betegen feküdt. Ebből a betegségből nem is épült fel, és a következő év 1765. június 18-án meghalt.²⁹ A következő napon már aláírásra készítette elő az udvari kancellária azokat az új intézkedésekről szóló iratokat, amely intézkedések fogantatását a prímás még betegen is igyekezett akadályozni. Ezek: a tanügy, általában a művelődési ügyek. Ezek sorában a könyvcenzúra állami ügygé változtatása, mint elengedhetetlen követelmény szerepelt.³⁰

Befejezésül visszatérünk a röviden már megemlített két nevezetes emlékirat, a *Reflexiones* és a *Propositio* rövid tartalmi ismertetésére. A bennük foglalt gondolatok az előbbieken elmondott összefüggésbe helyezve világosabban mutatják a magyarországi cenzúra történetében már nagyon esedékes fordulat ellen irányuló egyházi elképzeléseket.

1763. május 27-én PICHLER udvari titkár, a királynő egyik bizalmasa, amint magát aláírja „consiliarius et secretarius intimus” ír a primásnak. A királynő megparancsolta neki, hogy a könyvcenzúra ügyében kialakult álláspontokat titokban közölje az egyházfővel, és kérje ki véleményét. A pontok maguk hiányoznak — mint már említettük —. PICHLER levélpapírjának tiszta oldalára azonban — úgy látszik — RICHVALDSZKY kanonok ráírta a primás megjegyzéseit a vele közölt udvari javaslatra. Ezek a megjegyzések, mint olvasásukból kiderül, nem mások, mint a prímás terjedelmesebb javaslatából készült kivonatok. RICHVALDSZKY, aki úgy látszik mind a *Propositiónak*, mind a *Reflexionesnek* szerzője, a következőképpen ismerteti a prímás nézeteit: Egy általános bevezetés után, amiben főképp PÁL apostolra hivatkozik, és amiben kifejti, hogy a világi hatalomnak engedelmeskedni kell, azonnal álláspontjának elvi megalapozására tér át. Az egyház feladatai közé tartozik, hogy megkülönböztesse a helyes tanítást a tévestől, és a püspökök nemcsak pásztorok, hanem tanítók is. Ezt bibliai és kánonjogi idézetekkel támasztja alá. Ebből következik, hogy az írásban terjesztett vallásos irodalom e tanítói hatalom birtokosainak, a püspököknek felügyelete alá tartozik. Következésképpen a cenzúra joga és kötelessége nemcsak a prímást illeti meg, hanem az összes püspököket. Ez a felfogása a szoros értelemben vett cenzúráról. De kötelességének érzi az esztergomi érsek azt is, hogy a veszélyes akatolikus irodalomnak az országba áramlását megakadályozza. Kivételes elbírálás alá eshetnek a bibliák. A katolikus fejedelmek súlyos lelkiismereti kötelességének tekinti, hogy minden eszközzel meggátolják az eretnokség terjedését, tehát az annak kedvező könyvek terjesztését is. Ezért az ilyen könyveknek

²⁶ Ezt a lényeges különbséget a vonatkozó irodalom nem mindig vette figyelembe. FINÁCZY: I. m. a különbségtételt határozottan és világosan elvégezte.

²⁷ Cat. IX./b 64.

²⁸ Cat. IX./b 63.

²⁹ KHEVENHUELLER-METSCH, Johann Josef FÜRST: *Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch... 1764—1767* Wien—Leipzig. 1917. 100—101. l. FINÁCZY: i. m. 299. l.

³⁰ FINÁCZY: I. m. 299—300. l.

az országba szállítását meg kell akadályozni. Ehhez a két javaslatához csatlakozik rögtön a királyi leirat tervezetének fogalmazata, arra az esetre tudniillik, ha a királynő a primás javaslatait elfogadja.

A fogalmazvány a következőket tartalmazza (számos törlés és javítás van benne): Az egyház pásztorainak és tanítóinak kötelességük, hogy az olvasmányokra és a tanokra ügyeljenek, ezért Magyarország püspökeire és az általuk kijelölt könyvvizsgálókra kell bízni a cenzúrát, akik ebben a működésükben a primástól függhetnek. Helyesli továbbá azt is a királynő, hogy ezentúl csak azok a nem katolikus vallásos könyvek kerülhetnek be az országba, amelyek a türt vallásfelekezetek gyakorlásához szükségesek. Meg kell akadályozni, hogy az örökös tartományokból ily veszedelmes könyvek vásárlására pénzt vigyenek ki, és könyveket hozzanak be. Ezért a harmincad tisztviselői igen gondosan vizsgálják meg a könyvkereskedőket és az országba visszatért diákokat és ezeknek poggyászát. Hogy milyen keretek között lehet mégis akatolikus könyveket az országba szállítani, azt a primás javaslatának 13-ik pontja határozza meg. Egyebekben jóváhagyja az eddig szokásos cenzúragyakorlatot, és előírja a primás tervezetét mint királyi rendeletet. Bár RICHVALDSZKY itt a 13-ik pontot említi, a valóságban ez BARKÓCZY tervezetének 14-ik pontja. A 13-ik pont végére az akatolikus könyvek szállításához vonatkozó javaslatnak csak bevezető szavai kerültek.

A 14-ik pont tartalma röviden a következő:³¹ Az ország határán levő harmincad-hivatalok előljárói hivatalból való elbocsátás terhe alatt kötelesek az összes külföldről érkező árut átvizsgálni, és ha gyanús könyveket találnak, a helybeli katolikus plébános-hoz betekintésre elvitetni. Ez a kifogás alá nem eső könyveket azonnal adja vissza, azokat pedig, amelyeket a bécsi vagy a pozsonyi primási cenzúra egyszer tiltott könyvnek minősített, foglalja le; a többi kifogásolható könyveket pedig küldjön el a megyés püspöknek vagy helynökének. Az egész eljárásról készítsen jegyzőkönyvet, a könyveket fajtánként felsorolva; a jegyzőkönyvből a tulajdonosnak, vagy ügyvédjének, esetleg a kocsisnak vagy fuvarosnak, végül a harmincadhivatalnak egy példányt adjon át. A plébános egy példányt a jegyzőkönyvből a jegyzékekkel együtt küldje el a püspöknek.

Ez az egy pont is mutatja, hogy a primás javaslata lényeges állami jogokat érintett például a határok és az áruforgalom ellenőrzésének jogát. Általában a primás terjedelmes javaslata a hit tisztaságának megőrzése címén az egész könyvforgalom feletti ellenőrzést a püspökök jogkörébe utalta. Igényei annyira túlzottak voltak, hogy azokat MÁRIA TERÉZIA nem is fogadhatta el.

Június 18-án a királynő egy kéziratot intéz a primáshoz, amelyben röviden közli vele: gondos megfontolás után úgy látja, hogy a püspökök dolga csak az, hogy a teológiai tartalmú könyvek ellenőrzésével foglalkozzanak. Ezt ő soha nem ellenezte. De mindazoknak a könyveknek, amelyek a világi tudományokkal, művészetekkel és az üzleti élettel foglalkoznak, az ellenőrzése politikai feladat (*horum inspectio et censura statui politico praecipue competit*),³² bár e vonatkozásban is esetenként figyelembe veszi a primás javaslatait. A Bécsben megállapított könyvbírálati gyakorlat felel meg legjobban nézeteinek. Ennek lényege az, hogy a bécsi bíborosérsek teológusai, mint megfigyelők részt vesznek az állami cenzúrabizottság ülésein. Ügyelnek arra, hogy a vallás érdekeit sérelem ne érje. Végül közli a királynő, hogy ez ügyben hamarosan nyilvánosságra hozza határozatát, de véleményét előre tudatni akarta a primással.³³

³¹ „Omnes Confiniarum Tricesimarum Praefecti et eorum administri sub fide sui iuramenti et sub poena cassationis ab officio terreantur...”

³² Litter.: VI. b 57.

³³ „... itaque... quid sentiam, Dilectioni Vestrae confidenter significare volui.” Litter. VI. b. 57.

A most röviden vázolt fordulat, az egyházi és állami cenzúra szétválása különösen azzal kelti fel figyelmünket, hogy rendkívül gyorsan zajlott le. Két-három hónap alatt a cenzúra, ez az ellenreformációs barokk államrendszerrel annyira összefüggő intézmény teljesen új arcot öltött.

DONÁTH REGINA

Batikolt könyvkötések Magyarországon. A köteszkutatás történetében nem ismeretlenek a XVIII. század végén és a XIX. század elején batiktechnikával készült, nagyrészt empire stílusú könyvkötések. Az eddigi magyar köteszkutatás nem fordított különösebb figyelmet rájuk, mivel a három ismert könyvkötést egyedi jelenségnek tartotta. A ma ismert tíz könyvkötés már csoportot alkot és ezért szükséges, hogy az azonos stílusban és technikával készült könyveket megvizsgáljuk. A díszkötések közül kettő az Országos Széchényi Könyvtár, három a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, három az Iparművészeti Múzeum, egy a győri Szemináriumi Könyvtár s egy a szegedi Egyetemi Könyvtár tulajdonában van.

A korábbi magyar köteszkutatás eredményeit összefoglaló két munka közül a korral ROMHÁNYI Károly foglalkozik könyvében.¹ ROMHÁNYI a kiadás helye szerint határozta meg a kötések is. Ezzel szemben az újabb, levéltári kutatások eredményeként napvilágot látott könyvkötészeti tanulmányok rávilágítanak ennek az álláspontnak a helytelenségére.² ROMHÁNYI munkájában a korábbi kutatás álláspontjának megfelelően azonban több téves megállapítás is található. Így például az idősebb FISCHER Jánosnak tulajdonít a két, batiktechnikával készült és mesterjelzéssel ellátott³ díszkötésen kívül egy jelzés nélküli munkát.⁴ A negyedik ismert kötést — MÁRTON: *Lexicon A—L*. (Pest, Heckenast, 1818.) — ROMHÁNYI mint pesti könyvkötést ismerteti a mester meghatározása nélkül,⁵ s az előzőekkel való stílus- és technikai kapcsolat fel sem merül a meghatározásnál.

Az utolsó években még további hat könyvkötés került elő, amelyek a XVIII. század végén, illetve a XIX. század elején készültek. Ezeknek a munkáknak az ismeretében megkíséréljük a csoportról alkotott képet kiegészíteni, illetve az újabb kutatások alapján helyenként módosítani.

A XVIII. században a könyvek míg túlnyomó részben kötve kerültek forgalomba, csak a század vége felé növekszik meg a fűzött könyvek száma. E századra már jellemzőbb a félbőr-kötés, de mi itt a művészi kötésekkel foglalkozunk, amelyek többségükben, az itt tárgyalt kötécsoport pedig kivétel nélkül, egészbőr-kötés. Az európai kötéstörténeti

¹ ROMHÁNYI Károly: *A magyar könyvkötés művészete a XVIII—XIX. században*. Bp. 1937. — A korszakra vonatkozó szakirodalomból l. még: GÁRDONYI Albert: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedeleme a 18. században*. Bp. 1917. — GOTTLIEB, Theodor: *K. K. Hofbibliothek. Katalog der Ausstellung von Einbänden*. Wien 1908. — GOTTLIEB, Theodor, K. K. Hofbibliothek Bucheinbände. Wien 1910. — HELWIG, Hellmuth: *Handbuch der Einbandkunde*. Hamburg 1953. — LOUBIER, Jean: *Der Bucheinband in alter und neuer Zeit*. Berlin—Leipzig é. n. — NÉMETHY Lajos: *Nyomdászok, könyvkereskedők és könyvkötők Budán és Pesten a XVIII. században*. Magyar. Könyvszle 1901. — VÉGH, Julius: *Die ungarische Barockeinbände*. H. n. é. n.

² Vö. SZ. KOROKNAY Éva kötéstörténeti tanulmányai. KOROKNAY Éva, B.: *Alföldi városok könyvművészete*, Kecskemét 1955. — KOROKNAY Éva, B.: *Győr régi könyvkötészete*. Magyar Könyvszemle 1955. 1—2. sz. 88—110. — KOROKNAY Éva, B.: *Reneszánsz könyvkötészet és a Korvina problémái*. Művészet 1962. 4. sz.

³ Országos Széchényi Könyvtár (A Lat. 2104.) RK 2. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár B 870/2.

⁴ Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár B/875/9/1—2.

⁵ Iparművészeti Múzeum 15 909.

fejlődésre is a legjellemzőbb a bőrkötés. A tartós, szépen és jól díszíthető bőrkötéseken alapulnak az európai kötésdíszítés stílusváltozatai. A bőrkötéseket aranyozzák, különböző bélyegzőkkel és más könyvkötő szerszámokkal, más-más technikai eljárással lehetőleg mindig egymástól eltérő táblafelületet alakítanak ki.

A kötéstáblákon számos szép stílusvariáció született a XVIII. század folyamán is. Az általunk tárgyalt korszakra a csipkedisz, a lemezzel nyomott rokokó díszítés, és végül mint új stílusjelenség az etruscanstyle alkalmazása jellemző. Az utóbbi képviselője az angol Roger PAYNE, akinek munkásságával és annak magyarországi hatásával bővebben fogunk foglalkozni. Csoportunk díszkötései empire stílusban készültek. Az empire kötések egy fajtájára jellemző, hogy a könyvtáblán keskeny keret fut körbe, a tükrében pedig ovális mezőbe foglalt figurális ábrázolás látható. Olykor az ovális keret is elmarad. A gerinc néhány kivételtől eltekintve klasszicizáló stílusú bélyegzőkkel díszített. Ezen az empire csoporton belül is különlegességnek számít az az eset, amikor a kötésen a figurális ábrázolás batiktechnikával készült. Olyan empire kötés is ismeretes, amelynek a keretdíszje palmettás, batikolt díszű. Két ilyen győri kötést ismerünk, az egyiknek a középdíszje rézkarc.

Az empire kötéseknek ezt a medaillonos fajtáját a XV. századi kameás vagy plakett kötésekkel szokták összevetni. A kameás kötésdíszítést legelőször Milánóban alkalmazták. A XVI. század első évtizedében keletkezett korai Grolier-kötéseken találkozzunk vele először. Gazdag figurális ábrázolást először a kameás kötésekben találunk. Az olasz renaissance kötések egy sorozata Apollo-medaillonnal díszített, ezeket sokáig — tévesen — „Cannevari”-kötéseknek nevezték. E kötések készítése idejét az 1545—1547 közötti időre határozták meg. A kameás díszítésmód egy Corvina-kötésen is megtalálható, s a XVI. század folyamán Franciaországban is elterjedt. Angliában Roger PAYNE kötései mutatnak nagy stílushasonlóságot az előzőkkel.

Roger PAYNE Londonban dolgozott 1739 és 1797 között. Kortársai szerint korának összes könyvkötőjét felülmúlta. PAYNE a könyvkötéshez szükséges valamennyi technikát ismerte és alkalmazni tudta, művei mind technikai, mind művészi szempontból tökéletesek. A könyvek kötéséhez legszívesebben oliv színű vagy kék maroquent használt, az aranyozás és más díszítés háttérbe szorult nála. A klasszicista stílus felé hajlik. A középmező díszítésére kameás díszeket alkalmaz. Az első művészi könyvkötő, aki szimbolikusan célzott a könyv tartalmára. Kötéseit főleg főúri magánkönyvtárak részére készítette. Főként Georg JOHN 2nd Earl of SPENCER althorpi gyűjteménye, Clayton Mordaunt CRACHERODE gyűjteménye és Michael WODHULL klasszika-filologus számára dolgozott. Ezek közül a munkák közül a legtöbb Roger PAYNE-kötés ma az althorpi SPENCER-gyűjteményből alapított manchesteri John RYLAND Library könyvtárban és a londoni British Museumban található, ahová CRACHERODE könyvei is kerültek.

A szakirodalom Roger PAYNE munkásságának befejezésével lezártnak tekinti a kötésdíszítésnek ezt a fajtáját. Megállapíthatjuk azonban, hogy Európa más részén is vannak a XVIII. század utolsó éveiben, illetve a XIX. század elején ennek a kötésstílusnak követői, amint azt a Magyarországon található kötéscsoport bizonyítja. Ezek a kötések a díszítési eljárások között szerepel a batikolás. Mielőtt részletesebben megvizsgálnánk ezt a kötéscsoportot, nézzük meg technikailag is ezt a díszítésmódot.

A batik mintegy 2000 éves kézimunkanem. A jávaiaktól került át Európába. Kelet-Ázsia országaiban egyaránt megtalálhatjuk szöveten, fán és fémen kivitelezve. Batikolásnak nevezzük azt a rajzolási és festési eljárást, amikor a tárgy festése alkalmazva a kívánt díszítő motívumok helyére viasszal rajzolnak azért, hogy ott a festék ne színezzon. Használatos még a viaszrajzolás és a maratás elnevezés is, mert a színező festés maratásnak is tekinthető. Szövet, fa, bőr és üveg díszítésére egyaránt alkalmazzák Európában is. A batikrajzoló segítségével viszik fel a folyékony viaszt a díszítmény

vonalai mentén, miáltal a festés vagy maratás hatástalan lesz, s ott megmarad az anyag eredeti színe. Az így előkészített anyagot festik. A festés bőr esetén sötétebb színre pácolás vagy színezés lehet. A barna és fekete színeket hígított maróvízzel, illetve kén-savoldattal való maratással érik el. A színezés a megfelelő festékekkel elő- vagy utólagos pácolással érhető el. Több festékszín esetén újabb viaszrajzolást alkalmaznak. Az eljárás után a viasz melegvízzel is könnyen eltávolítható. A batiktechnikával készült kötések tehát a fejlett művészi érzék mellett jó technikai felkészültséget is kívánnak a könyvkötőtől. (Technikai kivitelezésük mellett további érdekességük, hogy ezeken alkalmazzák először Európában bőrfelületen a batiktechnikát.)

Itt utalunk arra is, hogy a batikolt könyvkötéseken található világos alapon vörös, illetve sötét színű figurák alkalmazása a görög vázafestészet fénykorának, az ún. vörösalakos stílusnak a felújítása. Az antik elemeknek az európai klasszicizmusra oly jellemző alkalmazása jelentkezik a könyvkötés művészetében is.

Ezek után visszatérhetünk tulajdonképpeni feladatunkra, az eddig fellelt batikolt díszű empire kötések csoportjának vizsgálatára.

A csoport vizsgálatánál azokból a Pesten és Bécsben készült kötések közül kell kiindulnunk, amelyeket készítőik mesterjelzéssel láttak el. Három ilyen kötést ismerünk.

Két munkán „Fischer Buch-binder in Pest”, a harmadikon „G. F. Krauss Relieur a Vienne” mesterjelzés található.⁶ Ez utóbbit a szegedi Egyetemi Könyvtár őrzi.

A két jelzett FISCHER-kötés az Országos Széchényi Könyvtár, illetve a Szabó Ervin Könyvtár tulajdona. Mindkettő márványozott barna bőrkötés, elő- és hátlapján aranyozott meanderes kerettel. (1. kép.) Tükrében koszorúval keretelt ovális mezőbe világosabb, kissé vöröses színű, mindkét példányon más — elő- és hátlapján is eltérő — álló allegorikus nőalak. Hatmezős gerincén aranyozott körös minták és leveles díszek váltakoznak. Az előzéke kék papír, amelyen felül négyszögű mezőben található a mesterjelzés. Metszésük aranyozott. (Függelék 1—2.) A szegedi Egyetemi Könyvtár példányának készítője Georg Friedrich KRAUSS. A XVIII. század második felében Bécsben dolgozó könyvkötőmester munkái közül eddig egyet ismertünk, amelyet Theodor GOTTLIEB ismertetett.⁷ Ez a kötet a bécsi Hofbibliothekben található. Kötése azonban a miénktől eltérő: barna bőr borítja és aranyozott bélyegzőkkel díszített. Azt, hogy batiktechnikával is dolgozott, a szakirodalom nem említi. A Magyarországon levő jelzett KRAUSS-kötés tükrének közepében koszorúval keretelt ovális mezőben allegorikus álló nőalak látható. Gerincén aranyozott díszek: körök, csillagok és láncsoros minták váltakoznak. (Függelék 3. 2. kép.) A fentihez rendkívül hasonló a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár egy jelzetlen kötése, amelyet az eddigi magyar szakirodalom FISCHER János munkájának tartott. Barna bőr borítja, elő- és hátlapján keskeny, aranyozott meanderes keret fut körbe. Tükrének közepében koszorúval körülvelt ovális mezőben az előlapon álló, a hátlapon ülő allegorikus női alak. Gerincén aranyozott csillagos és urnás díszek váltakoznak. Stílusában és felépítésében, valamint a technikai kivitelben csoportunkban legközelebb a jelzett KRAUSS-kötéshez áll. (Függelék 4., 3. kép.) — Ismeretes, hogy több XVIII. századi magyar főúr dolgoztatott bécsi könyvkötőmesterrel. Így például RÁDAY Gedeon is, akinek többek között egy KRAUSS nevű bécsi könyvkötő is dolgozott. Ma még nem tudjuk, hogy ez a Johann Paul KRAUSS mester a fentiekben említett Georg Friedrich KRAUSS-szal milyen kapcsolatban volt. A két mester munkássága között időbeli eltérés van, mert a RÁDAY-könyvtár számára dolgozó KRAUSS-ra vonatkozó adatunk 1769-ből való, amíg az itt vizsgált KRAUSS nevű mester működése a XVIII. század utolsó éveire tehető.

⁶ Szeged, Egyetemi Könyvtár, Esterházy Cc 2.

⁷ GOTTLIEB: Theodor, K. K. *Hofbibliothek Bucheinbände*. Wien, 1910. 97. sz.

A csoportba tartozó következő kötések készítőiről már kevesebbet tudunk. Ezek közül a kötések közül az egyik az Iparművészeti Múzeum egy újabb szerzeménye.⁸ A barna bőrkötés tükrében nagyméretű, koszorúval határolt medaillonban, világosbarna alapon vöröses színű ábrázolás: HÉRAKLÉSZ küzdelme a lernai hüdrával látható. A mondai hős ábrázolása a betegségek hétfejű szörnyének leküzdésére utal.⁹ A művész itt is szimbolikusan céloz a könyv tartalmára, mint arra ROGER PAYNE-nél is utaltunk. Az előlapon lent jobbra jelzés található: „... Viertein”. A szignatúrát nem sikerült feloldani, nem tudjuk azt sem, hogy a könyvkötő vagy a kép készítőjének személyére vonatkozik-e, bár az előbbi a valószínűbb. Ez a XIX. század elejéről való kötés SZ. KOROKNAY ÉVA meghatározása szerint bécsi vagy budai eredetű. (Függelék 5., 4. kép.)

A másik két munka Győrben készült, az egyik a győri Szemináriumi Könyvtár,¹⁰ a másik az Iparművészeti Múzeum tulajdona.¹¹

A két kötés tükrének kerete batikolt technikával készült palmettás díszekből áll. (Függelék 6—7.) A Győrben található kötés tükrének közepében rézmetszetről készült kép helyezkedik el. SZ. KOROKNAY ÉVA megállapítása szerint a kötések mestere SCHATTEN Ferenc győri könyvkötő, a rézmetszet pedig HOFBAUER János munkája. HOFBAUER 1831 és 1838 között Győrben tartózkodott.¹² Ugyancsak SZ. KOROKNAY ÉVÁTÓL tudjuk SCHATTEN Ferencről azt is, hogy apja bécsi könyvkötő volt, aki azután Győrben telepedett le. További kutatások ma még ismeretlen összefüggésekre is fényt deríthetnek.

Még kevesebb támpontunk van a következő két kötés mesterének személyére vonatkozóan. Az egyik az Iparművészeti Múzeum barna bőrkötése,¹³ amelynek tábláján a tükör közepén szabad mezőben harsonát tartó szárnyas angyal áll, amely a tudás hívívó szimbóluma. Ez a XIX. század elején készült magyar kötés. (Függelék 8., 5. kép). A másik, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban levő, eddig ismeretlen, díszes tokban elhelyezett barna bőrkötés egy emlékkönyvet borít.¹⁴ Itt a könyvkötés és a tok tábláinak sarkaiban levő sugaras díszítmény készült batikotechnikával. Batikolt a tükör alapja is, míg a közepén uralkodó kör alakú medaillonban festéssel alakították a díszítést. Elő- és hátlapján más és más színes tájképet ábrázol (Függelék 9., 6. kép.)

E kötések készítői közül a pesti FISCHER János munkássága a legismertebb. Az ő munkáihoz áll legközelebb az a könyvkötés, amelyet a csoportból utoljára sikerült megtalálni az Országos Széchényi Könyvtárban.¹⁵ Ez a munka felépítésében, béléggzőinek rajzában és végül a batikotechnikával készült alakok körvonalában a két jelzett FISCHER-kötéssel sok megegyezést mutat. Így ez, bár jelezve nincsen, kétséget kizáróan FISCHER János munkái közé sorolható. (Függelék 10.) Bizonyítja ezt az is, hogy tükrének allegorikus nőalakja még nagyságban is megegyezik az Országos Széchényi Könyvtár jelzett példányának előlapján levő nőalakkal, hátlapjának középdíszé pedig a Szabó Ervin Könyvtárban levő jelzett kötés hátlapjának középdíszével. A középdíszek azonos nagysága miatt a könyvtábla itt zsúfoltabbnak hat. Mindez azonban azt mutatja, hogy ezeket a batikolt középdíszeket nem szabadkézzel, hanem valamilyen sablonnal készít-

⁸ Iparművészeti Múzeum 61. 831.

⁹ Köszönetet mondok lektoromnak, VOIT Pálnak, aki a fenti, és még néhány hasonló összefüggésre volt szíves figyelmemet felhívni.

¹⁰ Győr, Szemináriumi Könyvtár, G. XV. 4. 5—6.

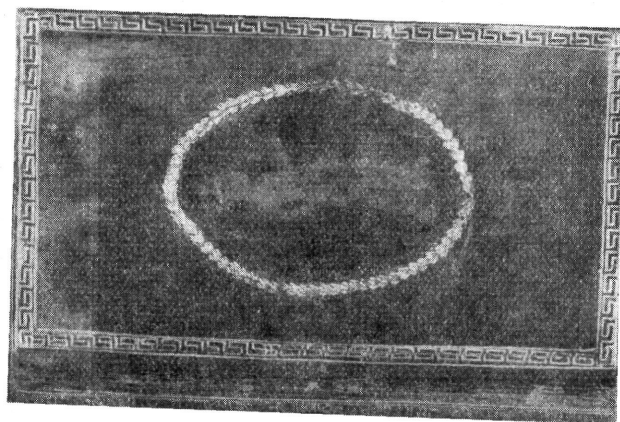
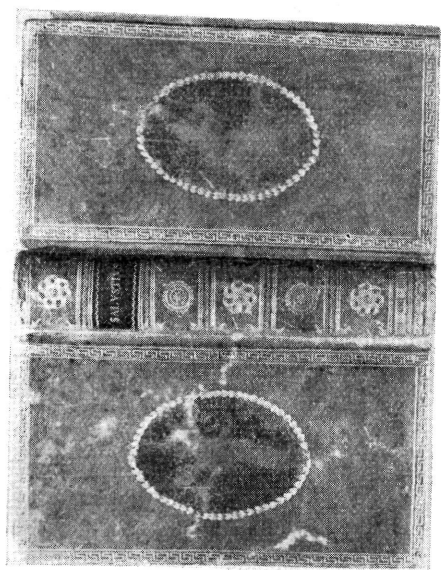
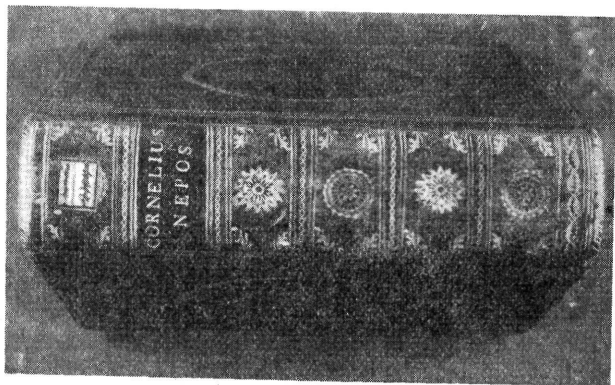
¹¹ Iparművészeti Múzeum 54. 174.

¹² B. KOROKNAY ÉVA: *Győr régi könyvkötészete*. Magy. Könyvszle. 1955. 88—110. 1.

¹³ Iparművészeti Múzeum 15. 909.

¹⁴ Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 09/1303.

¹⁵ Országos Széchényi Könyvtár RE 672. 1. pld.

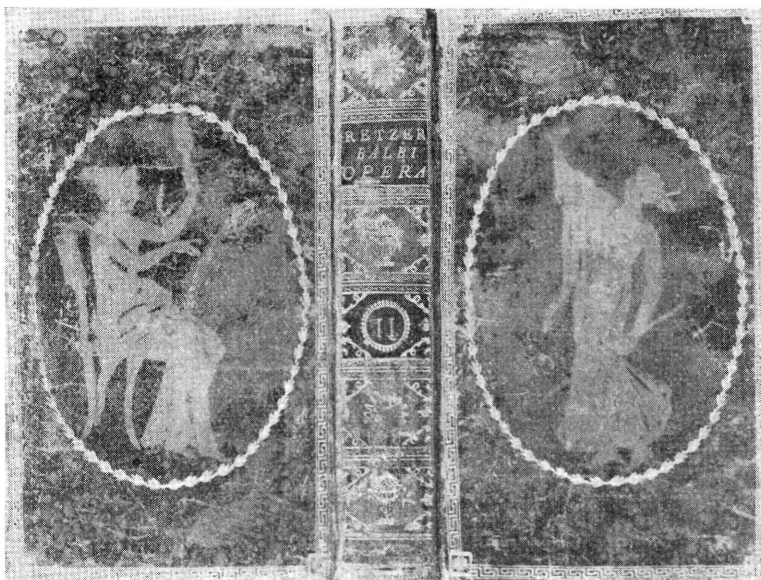

I. Ifj. Fischer János kötési (mesterjelzéssel)

2. A jelzett Krauss-kötés

3. Krauss-kötés

4. Könyvkötés a XIX. század elejéről

hették,¹⁶ s így ezért feltételezhetjük még néhány kötés létezését, többek között ennek a munkának a második részéét is.

A kötet külön érdekessége, hogy tulajdonosa JANKOVICH Miklós volt. Elképzelhető, hogy az ő megrendelésére is készült, hiszen JANKOVICH — mint ismeretes — külön tervet készített könyveinek bekötésére.

Annak megállapítása, hogy a jelzetlen kötések melyik mester munkái, csak akkor lehetséges, ha eldöntöttük, hogy a két FISCHER János,¹⁷ apa és fia közül melyiknek a munkái a batikolt kötések. Itt több alternatíva állítható fel. Az idősebb FISCHER János személye mellett szól az, hogy a város és a főurak számára is dolgozott. A munkák stílusa és mintakészlete azonban eltér azonosítható könyveinek stílusától, minthogy azok mind gerindíszes, barokk stílusú kötések, a díszkötések pedig klasszicista stílusúak mind a felépítés, mind a bélyegzők tekintetében. Ez azonban még nem kizáró ok, mert az 1789. évi árvíz műhelyét és talán szerszámai is tönkretette. Az új bélyegzők beszerzése azonban még nem teszi érthetővé, hogy éppen ekkor új, eddig Magyarországon sem használt kötésstílusra térjen át. Az ifjabb FISCHER Jánosnak eddig ugyan még nem ismertük hitelesen azonosítható munkáját, azonban feltételezhetjük róla, hogy jó felkészültségű mester. Tudjuk, hogy apja műhelyében tanult, és az 1800-as évek elején több ízben járt vándorúton. Arra, hogy volt Csehországban, adatunk is van. Valószínű, hogy Bécsben is járt, hiszen Pest és Bécs között rendkívül élénk volt a kapcsolat; a könyvkötők is sűrűn fordultak meg ott. Mindkét FISCHER János esetében elképzelhető, hogy Bécsben járt, lehetett közös mesterük, esetleg a fiatalabb FISCHERnek KRAUSS volt a mestere. Inkább ez utóbbi feltevés mellett szól az, hogy a FISCHER- és a KRAUSS-kötések majdnem egy időben készültek, stílusuk és bélyegzőik is nagy hasonlóságot mutatnak.

A négy kötés megközelítően azonos időben, a XVIII. század 90-es évei végén, illetve a XIX. század első éveiben készült. A csoport többi tagjának készítési ideje a századfordulótól kb. a 30-as évekig tehető. Ennél a meghatározásnál figyelembe vettük a bekötött nyomtatványok keletkezési idejét is, ami terminus ante quemként szerepel.

A FISCHER-kötések készítési idejének és mesterének meghatározásában az Országos Széchényi Könyvtár újabban azonosított példánya nyújtott segítséget. A művet 1792-ben Bécsben adták ki.¹⁸ Ez a tény bizonyíték arra, hogy a batikolt kötések az ifjabb FISCHER János készítette, miután kétségtelenül tudjuk: ez a kötés már nem lehetett az idősebb FISCHER munkája.¹⁹ Ugyanakkor a kötés megegyezik a jelzett FISCHER-kötésekkel, s így igazoltnak tekinthetjük, hogy ezek a szép batikolt kötések az ifjabb FISCHER János munkái.

E legújabban azonosított kötet még egy érdekes eredményhez vezet. A fent említett jelzetlen FISCHER-kötést összehasonlítva az eddig neki tulajdonított, a Szabó Ervin Könyvtárban levő jelzetlen kötéssel, még jobban feltűnik, hogy az közelebb áll KRAUSS kötéséhez, mint a FISCHER-kötésekhez. A két mester között a stílusrokonság rendkívül szoros és szinte lehetetlen elképzelni azt, hogy ne lett volna közvetlen kapcsolatuk. A behatóbb vizsgálat során feltűnik a táblák középdíszénél a körülvevő koszorú pontosabb kivitele, a középdísz és a tábla nagyságarányának eltérése stb., s nem utolsósorban az a tény, hogy a jelzett KRAUSS-kötés előlapjának nóalakja — amennyire azt mai állapotá-

¹⁶ Köszönetet mondok CSENKI Éva restaurátornak, aki erre a technikai lehetőségre felhívta a figyelmemet.

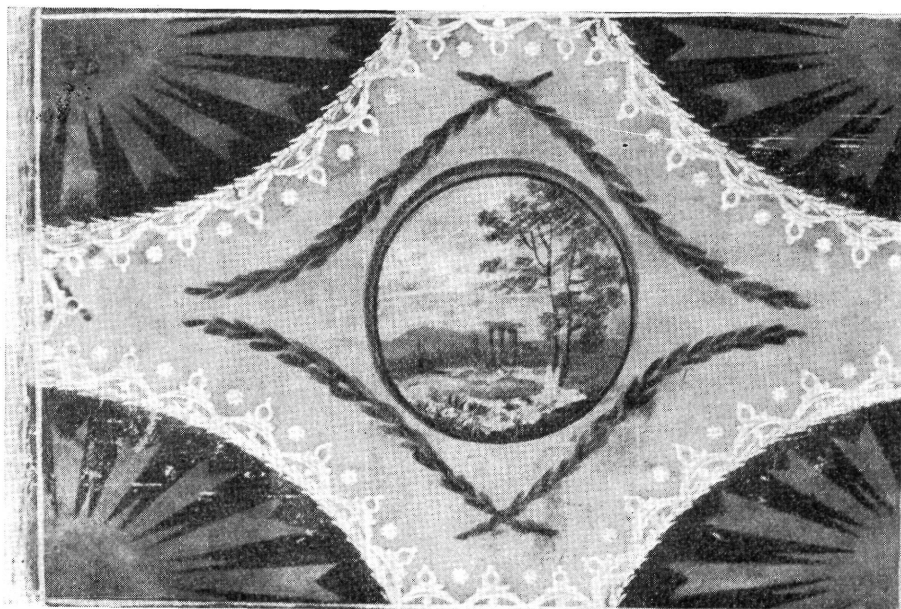
¹⁷ Id. FISCHER János 1776-ban kapott Pesten polgárjogot, míg fia, ifj. FISCHER János 1806-ban kapta meg ugyanitt. — A FISCHER család történetére l. még: Magy. Könyvszle. 1966. 138—144. l.

¹⁸ Országos Széchényi Könyvtár RE 672. l. pld.

¹⁹ Id. FISCHER János 1791-ben meghalt.

5. Batikolt kötés a XIX. század elejéről

6. Az emlékkönyv táblája

ban megállapíthatjuk — a jelzetlen, a Szabó Ervin Könyvtárban levő kötés előlapján található középdísz tükörképe. Mindezek alapján bebizonyosodott, hogy a jelzetlen díszkötés, amelyet ROMHÁNYI az idősebb FISCHER Jánosnak tulajdonított, KRAUSS bécsi mester munkája.

A Magyarországon található batikolt kötések most először összeállított érdekes csoportja bizonyára még további kötetekkel fog bővülni.

Az ismert kötések támpontot nyújtanak majd a ma még műhelybe nem sorolható művek meghatározásához, továbbá az itt említett mesterek munkásságának biztosabb körvonalazásához.

További eredményeket várhatunk még a pesti könyvkötészet történetének kutatásától, amely kiegészíti a FISCHER családra vonatkozó ismereteinket, s feltehetően tovább bővíti az itt ismertetett kötéscsoportra vonatkozó adatainkat is.

Függelék

1. Országos Széchényi Könyvtár (A Lat. 2104.) RK 2. Márványozott barna bőrkötésben, elő- és hátlapján aranyozott meanderes keret. Tükrében koszorúval keretelt ovális mezőben világosabb és kissé vöröses színű, elő- és hátlapján eltérő, álló allegorikus nőalak. Hatmezős gerincén aranyozott díszek. Felülről a második mezőben zöld alapon a cím, a többi mezőben kétféle körös minta váltakozik, a sarkokban leveles díszek. A mezőket kettős vonal és láncsor választja el egymástól. A táblák élén láncsor, belül egymást metsző kettős hullámvonalas indával keretelt. Előzéke kék papír. Belső tábláján felül négyszögű mezőben jelzés: „Fischer Buch-binder in Pest”. Metszése aranyozott.
Tartalma: Cornelius NEPOS: *Vitae excellentium imperatorum ... Lugduni Batavorum*, Academiae Typographum, 1734.
Származás: Pest, XVIII. század vége, ifj. FISCHER János.
Állapot: Karcolt, apróbb kopásokkal.
Méret: M: 20 cm. Sz: 13 cm.
Irodalom: ROMHÁNYI: I. m. 67. 1.
2. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár B 870/2. Márványozott barna bőrkötésben, elő- és hátlapján aranyozott meanderes keret. Tükrében koszorúval keretelt ovális mezőben sötétebb alapon világosabb és vöröses színű, elő- és hátlapján eltérő allegorikus, álló nőalak. Hatmezős gerince aranyozott. Felülről a második mezőben a cím. A többi mező sarkaiban apró tulipános minták, közepében kétféle váltakozó kör alakú dísz, az egyikben közepén csillag, a másikban hurkolt szalagokból alkotott hétszirmú rozetta. A mezők között kettős vonal és láncordísz. A táblák élén láncordíszítés, belül egymást metsző hullámvonalas, indás keret. Metszése aranyozott, előzéke kék papíros. Belső tábláján felül négyszögű mezőben jelzés: „Fischer Buch-binder in Pest”.
Tartalma: SALLUSTIUS, Caius Crispus: *Accedunt recensio novissimae versionis Hispanicae ... Berolini*, 1790.
Származás: Pest, XVIII. század vége, ifj. FISCHER János.
Állapot: Kisebb karcolásokkal és kopásokkal.
Méret: M: 23 cm. Sz: 14 cm.
Irodalom: ROMHÁNYI: I. m. 67. 1.
3. Szeged, Egyetemi Könyvtár. Esterházy Cc 2. Egykor márványozott barna bőrkötésben, aranyozott díszítéssel. Táblájának kerete aranyozott láncordísz, négy sarkában egy-egy apró rozetta. Tükrének közepében elő- és hátlapján eltérő álló allegorikus nőalak koszorúval körülvelt ovális mezőben. A táblák belső kerete egymást metsző hullámvonalas, indás díszű. A hátsó tábla jobb alsó sarkában mesterjelzés: „G. F. Krauss Relieur a Vienne”. Hatmezős gerinc, a gerincmezők közepén körös, csillagos díszek, közöttük kettős láncordísz.
Származás: Bécs, XVIII. század vége, G. F. KRAUSS.
Állapot: Erősen kopott, horzsolts.
Méret: M: 25 cm. Sz: 18 cm.
4. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár B 875/9. Márványozott barna bőrkötésben, elő- és hátlapján keskeny aranyozott meanderes keret, a sarkokban egy-egy négyszögbe helyezett rozetta. A tükrök közepében koszorúval körülvelt ovális mezőben sötétebb

alapon világosabb és vöröses színben az előlapon álló, a hátlapon ülő allegorikus nőalak. Hatmezős gerinc, felülről a második mezőben zöld alapon a cím, a negyedik mezőben zöld alapon középen piros berakás, ezen kötetszám. A többi mezőkben csillagos és urnás díszek váltakoznak, a sarkokban csigás levél. A mezők között láncsordisz. Belül egymást metsző kettős hullámvonalú indával keretelt. Előzéke kék papír.

Tartalma: (Retzer, Joseph) Balbus, HIERONYMUS: *Opera poetica, oratoria* ... Vol. 1—2. Vindobonae, Jos. Stahel, 1792.

Származás: Bécs, XVIII. század vége, G. F. KRAUSS.

Állapot: Kissé kopott, karcolt.

Méret: M: 20 cm. Sz: 12,5 cm.

Irodalom: ROMHÁNYI: I. m. 67. l.

5. Iparművészeti Múzeum 61 831. Festett és aranyozott barna bőrkötés. Vonallal keretelt, sarkaiban egy-egy rozettával. Táblája feketére festett aranyerezettel. Tükrében nagyméretű, koszorúval határolt ovális mezőben világosabb barna alapon vöröses színű antik alakok. Gerincén címmező és függélyesen futó indadisz. Metszése aranyozott. Előzéke kék papír. A belső táblát széles barna aranyozott sáv kereteli. A táblán lent jobbra apróbetűs jelzés: „... Viertein”.

Tartalma: THOMANN, J. N.: *Annalen der klinischen Anstalt* ... 1801. Arnstadt-Rudolstadt, 1805.

Származás: XIX. század eleje, Buda? Bécs?

Állapot: Restaurált

Méret: M: 21 cm. Sz: 12,5 cm.

6. Győr, Szemináriumi Könyvtár G. XV. 4. 5—6. Világosbarna bőrkötésben. Elő- és hátlapja egyező festett, batikolt és duccal nyomott, aranyozott díszítéssel. Egykor fekete szalagkeretén egymást metsző, hullámvonalú inda. Ezen belül drapp alapon vörösesbarna sávban batikolt palmettás díszek sora. A tükrök sarkait égetett, legyezős díszek töltik ki, míg a tükrök közepében — elő- és hátlapján eltérő —, ovális mezőt kitöltő rézmetszetű tájkép látható.

Tartalma: VERGILIUS Maro: *Opera*. 1—2. köt. London, 1800.

Származás: Győr, XIX. század eleje, SCHATTEN Ferenc.

Állapot: Kissé kopott.

Méret: M: 21,5 cm. Sz: 13 cm.

Irodalom: B. KOROKNAY Éva: *Győr régi könyvkötészete*. Magy. Könyvszle 1955.

7. Iparművészeti Múzeum 54. 174. Világosbarna bőrkötésben. Elő- és hátlapja megegyező; festett, batikolt és duccal nyomott aranyozott díszítéssel. Egykor fekete szalagkeretén egymást metsző, kettős hullámvonalú inda. Ezen belül drapp alapon vörösesbarna sávban batikolt palmettás díszek. Tükrét újabb fekete sáv határolja. Tükre barna márványozású aranyozott urnás díszek sorával keretelt. Gerince sima, két piros mezős címfelirattal, alatta és felette rozettás középdisz, fekete és barna alapon többsoros keskeny szegély. A két piros mező közötti sáv közepében fekete rozetta, körülötte lefelé, illetve felfelé szélesedő minta copf ízlésű apró díszekből összeállítva. A táblák élén láncfonál, belül kettős hullámvonalú indás és körös, négyszöges szegélydíszek. Metszése aranyozott. Belül rózsaszínű jelzőszalag. Előzéke terrakotta színű papír.

Tartalma: KLOPSTOCK: *Werke* ... I. Bd. Leipzig, 1798.

Származás: Győr, XIX. SCHATTEN Ferenc, század eleje.

Állapot: Kissé kopott.

Méret: M: 21,5 cm. Sz: 13 cm.

Irodalom: B. KOROKNAY Éva: *Győr régi könyvkötészete*. Magy. Könyvszle 1955. 103—104 l.

8. Iparművészeti Múzeum 15. 909. Barna bőrkötésben részben aranyozott, részben vaknyomásos görgetős díszítéssel. A tábla kerete aranyozott vonalkeretben fekete alapon félkörökből képzett sordisz. Ezen belül újabb vaknyomásos díszek sora. A tükrök közepén szabad mezőben két kézben harsonát tartó szárnyas angyal. Elő- és hátlapja megegyező. Ötmezős, aranyozott filigrános díszű gerinc. Metszése sötétzöld. Előzéke fehér papír.

Tartalma: MÁRTON, Josephus: *Lexicon A—L*. Pest, Heckenast, 1818 (?).

Származás: Magyar, XIX. század eleje.

Állapot: kopott, horzsol.

Méret: M: 23 cm. Sz: 13 cm.

Irodalom: ROMHÁNYI: I. m. 103. és 318. l.

9. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 09/1303. Barna bőr emlékkönyv tokkal. A tok két táblája vaknyomásos bélyegzőkkel díszített. Kerete sötétbarna alapon vonalak között egymást metsző diagonálisok, a metszésnél négy apró tulipánból összeállított virágdísz. Négy sarkában apró virágokból díszek. Tükrében világosbarna alapon sötétebb barna márványozású sugárdísz. Tükrének közepén lyra. A könyv táblája aranyozott, festett díszítéssel. Négy sarkában egy-egy félkör alakú keretdísz virágokból és levelekből összeállítva. Ezen belül világosabb barna sugárdísz. Tükrének közepében kör alakú medaillon van, elő- és hátlapján eltérő színes tájkép, alapja batikolt, rajta színes festés. A medaillont négy leveles ág fogja közre. Sima gerince öt mezőre osztott, aranyozott virág és vonaldíszekkel. Rajta címfelirat: Angenehme Erinnerung. A tábla élén sávozott vonaldísz. A belső tábla kerete kettős, hullámvonalas virágos, a külső, a belső lándzsa alakú levelekből készült sordísz. Előzéke zöld selyem. Metszése aranyozott. A metszés hajlításakor festett tájkép lesz látható ülő női alakkal. Tartalom: Emlékkönyv.

Származás: Magyar, XIX. század 20-as évek.

Állapot: Kissé kopott, karcolt.

Méret: M: 18,5 cm. Sz: 11,5 cm.

10. Országos Széchényi könyvtár RE 672. 1. pld. Aranyozott barna bőrkötés. Táblája márványozott barna bőr, kerete keskeny aranyozott meanderszalag. Tükrének közepén levélkoszorúval körülvevett, elő- és hátlapján eltérő, világosabb színű antik nőalak. Gerince hatmezős, aranyozott díszítéssel. Felülről a második mezőben piros alapon címfelirat. A mezőkben virág és forgó díszek váltakoznak. A mezők között vonal és láncsordíszek. A tábla éle aranyozott láncsordíszes, belső élén egymást metsző kettős hullámvonalas díszítmény fut körbe. Metszése aranyozott. Előzéke sötét-kék papiros.

Belsejében bejegyzés: Biblioth. Hung. Jankowichianae L. ord. II.

Tartalma: VIRGILIUS *Éneása*. BLUMAUER német fordításából ford. SZALKAY Antal.

1. kiad. 1. rész. Béts, Alberti Ignatz, 1792.

Származás: Pest, XVIII. század vége, ifj. FISCHER János.

Állapot: Kopott.

Méret: M: 18 cm. Sz: 11,5 cm.

HALÁSZ MARGIT

A Kulcsár-könyvtár ismeretlen árverési jegyzéke. KULTSÁR István a *Hazai Tudósítások*, utóbb *Hazai és Külföldi Tudósítások* szerkesztője, a magyar irodalmi élet szorgalmas munkása, saját kb. 4000 kötetből álló könyvtárát nyilvános könyvtárnak szánta. „Ajánlás T. N. Vármegyéhez” című felirata szerint, „... Hazafiúi indulatból szülőföldemnek óhajtanám megnyitni a’ ditsőségnek azon útját, hogy első lenne Magyarországban egy nyilvánvaló, ’s köz használatra megnyitott Könyvtár’ felállításában. . .” A „Jegyzőkönyvi Kivonás”-ban olvassuk, hogy „Kulcsár István . . . könyörög: hogy a Nemes Vármegye egy Gondviselőt rendelni méltóztassék, a’ ki minden esztendőben egy Deputációnak . . . jelenlétében a Bibliothecának tökéletes állapotjáról számot adni tartozzék . . .”¹

Az értékes, nagy könyvállomány sorsa nem világos előttünk. ERDÉLYI Pál 1886-ban, a Komárom-megyei levéltárban végzett kutatásaiból tudjuk, hogy az 1827-ben átadott könyvtárat ideiglenesen az alispáni hivatal egyik szobájában helyezték el.² KULTSÁR Istvánné, PERGER Anna, férje halála után, 1828-ban, 1832-ben és 1833-ban még újabb kb. 2000 kötettel egészítette ki férje könyvadományát.

1829 őszén a megyei főjegyző MAGYVÁTHY Vendel levéltárnoknak „hiteles lajstrom szerint” adta át KULTSÁR könyveit. 1831-ben Komárom vármegye közgyűlése KOMÁROMY János fiskálist bízta meg a könyvtár gondozásával, aki a rábízott könyvtárat

¹ Magyar Kurír. 1827. II. 51/52. sz.

² ERDÉLYI Pál: *A komárommegyei Kulcsár Könyvtár*. Magy. Könyvszle. 1886. 75–90. l.

„elenchus mellett” vette át. Ezeket az adatokat is ERDÉLYITől tudjuk.³ Szerinte KOMÁROMY az első könyvtárnok, ő készítette el a könyvek „szakaszok és sorok szerint való jegyzékét”, és mutatta be a megyének. ERDÉLYINél olvassuk, hogy „1838–40-től megszakadnak történetünk számai, az adatok, melyekre támaszkodtunk... a mondott időn túl nem lépnek. 1857-ig tart az a kor, melyről beszámolni nem tudunk tényleges adatokkal...”.⁴

A megye 1857-ben NYULASSY Antalt bízta meg az állomány őrzésével. NYULASSY 1862-ben készített *Katalógusa* ránk maradt, ebben 4238 kötet könyv nyilvántartását találjuk.⁵

ERDÉLYI véleménye, hogy 1862. szept. 22-ig, míg NYULASSY kezelte a könyvtárat, nem volna okunk annak állapotára felől aggódni, bár NYULASSY leltár nélkül vette át a könyveket és adta át J. J.-nek, aki 1867-ben ugyanígy adta át dr. P. A.-nak.⁶ A megye nem nézte jó szemmel a leltár nélküli, hanyag ügykezelést és 1867-ben bizottságot rendelt a helyzet kivizsgálására. Megállapították, hogy 338 könyv hiányzik, mégpedig 50 db. KULTSÁR által ajándékozott, 278 db. pedig az utóbb kiegészített állományból. Ezután 1874-ben volt egy újabb leltározás. A bizottság a könyvtárat felülvizsgálta „normatívumul az 1862-ben készült katalógust vevén... kiderült, hogy... sok darab könyv hiányzott... az értékes könyvgyűjtemény minden tekintetben hasznavehetetlen állapotban, az elkallódás szélén a legnagyobb rendetlenségben sínylik.”

Meglepve kell tudomásul vennünk azt az eddig ismeretlen tény, hogy KULTSÁR István könyvtára nemcsak a hanyag kezelés, hanem nyilvános elidegenítés miatt is ment veszendőbe. A bizonyíték az Országos Széchényi Könyvtár Könyvraktárából került elő. A kis füzetke címlapján ezt olvassuk „Árverezendő könyvek jegyzéke melyek a néhai Kultsár-féle hagyatékok után folyó 1857 Május 11-én és a következő napokon többet ígérés útján adatnak el, zöldkert-utca 2. sz. ház első emeletén. Megbízásokat elfogad: Magyar Mihál hites könyvbecsüs Pesten. Asher et Comp. in Berlin. Weigel T. O. in Leipzig. Klang und Prandl in Wien.” Az impresszum adatai: „Pest, 1857. Nyomatott Gyurián Józsefnél, papnövelde-utca 7. sz. a. „A címlap verzőjén ez áll: „A könyvek mind jó állapotban vannak, ha az ellenkező nincs kitéve; nagyobbára fűzve v. kötve.” Mindez a címlapon van magyarul és németül.

Nem tudtuk, hogy egyáltalában létezett a KULTSÁR-könyvtárról nyomtatott katalógus és most előkerült egy nyomtatott árverési összeírás. Kérdés, hogy ki készítette a jegyzéket? Nyilván az, aki a könyveket árulta, de ki volt az, aki árulta? Ki lakott a Zöldkert-utcában? Lehetséges, hogy a Peste megbízásokat elfogadó MAGYAR Mihály? Milyen sikere volt az aukciónak? Az árverés megtörténhetett, ezt bizonyítja, hogy egykorú, ismeretlen kéz nemcsak kijelölte ceruzával az őt érdeklő könyveket, hanem ezek mellé az áraikat is feljegyezte.

Az árverési jegyzékben a könyvek felsorolása méretek szerint történt; 8r. 2–27. l.=850 tétel. 4r. 28–34. l.=200 tétel. 2r. 35–38. l.=105 tétel. Vagyis összesen 1155 tétel, ezek között van több kötetes mű, a kisebb nyomtatványokat részletezés nélkül, csak darabszámmal jelölték. Mármint hogy függ össze ez az 1857-ben készült lajstrom az 1867. évi jegyzékkel? Akkor csak 338 hiányzó kötetet állapítottak meg. KULTSÁRnak két életrajzírója van; ALAPI Gyula, aki a könyvtárat 3591 darabra becsüli,⁸ MARKOS János, aki 4000 kötetről ír,⁹ az 1862-ből ránkmaradt NYULASSY-jegyzék *Katalógusa*

³⁻⁴ Uo.

⁵ Pannonhalmi Szentbenedekrend Főkönyvtára. Levelestár. BK 153/3.

⁶ A nevek rövidítését a szerző nem oldotta fel, személyük ismeretlen.

⁷ OSzK. Könyvraktár 207 572.

⁸ ALAPI Gyula: *Kultsár István 1760–1828*. Bp. 1911. 44. l.

4238 kötetet számlál. Hogyan lehet az, hogy 1852-ben árverésre került 1155 tétel könyv és 1862-ben az állomány mégis 4238 tétel?

Szomorú tény az, hogy az 1827-ben alapított közkönyvtár ERDÉLYI Pál tanulmányának megjelenése évében, 1886-ban még mindig a „teljes felbomlás és szervezetlenség állapotában van.” ALAPI munkája 1911-ben látott napvilágot. Itt olvassuk, hogy „Komáromvármegye dicséretes buzgalommal és a nagylelkű alapító iránt tartozó hálás kegyelettel azon működik, hogy a könyvtár mielőbb méltó helyre kerüljön. Erre a célra épül 1911. évben a Komáromi Múzeum és Könyvtár palotája a régi kisgimnázium helyén 200.000 korona költséggel.”

V. BUSA MARGIT

Kertbeny Károly egy elkobzott levele. A kiegyezés előtti években újra visszaállított Helytartótanács elnöki iratai között KERTBENY Károly egy Brüsszelből érkezett levelét őrzik (jelzete: Ht. Eln. 1993/1864-IV. B.), amely érdekesen világítja meg írójának jellemét és működését.

KERTBENY hányatott életének 1863-tól 1866-ig terjedő éveit Brüsszelben töltötte s itt kezdett hozzá azon munkájához, amely a szabadságharcot követő magyar emigráció életrajzeit és irodalmi munkásságát ismertette volna. Ennek megrásakor az a cél lebegett bibliográfusunk előtt, hogy a földrajzilag és sokszor törekvéseiben is szétszórt emigrációt közelebb hozza egymáshoz és rádöbbsen az ellenséget és a velük szimpatizálókat a külföldre kényszerített magyarok politikai, társadalmi és irodalmi aktivitására. A mű az eredetileg lefektetett terjedelem és elképzelések szerint — bár kiadását már 500 előfizető aláírása sürgette — nem készült el, csupán egy biográfiai utalásokkal kiegészített jegyzék született meg belőle (*Die Ungarn im Auslande. Namensliste ungarischer Emigration seit 1849. 2000 Nummern mit biographischem Signalement. Brüssel—Leipzig, 1864, Kiessling et Comp.*). KERTBENY, hogy adatokat gyűjtsön, mintegy 600 levelet küldött szét. Elsősorban a Nyugat-Európában élő emigránsok tájékoztatására próbált támaszkodni; ezekben az években azonban már többen hazatértek s így az ő számára csak bizonytalan segítséget jelenthettek. Ezek közé tartozott THALY Zsigmond honvédezredes, aki korábban KERTBENY szűkebb ismeretségi köréhez tartozott, és aki emigrációja idején irodalmi tevékenységet is fejtett ki.

KERTBENY 1864. január 23-án kelt levelében megkérte THALYT, hogy küldje el számára életrajzat és irodalmi működésének bibliográfiáját. Szívesen látná, ha más emigrációt megjáró honfitárs életrajzához is szolgáltatna adatokat és abban reménykedik — ismerve az ezredes tájékozottságát — hogy a magyar ügyre vonatkozó angol nyelvű könyvek és cikkek címére és megjelenési helyére is emlékszik. A Pusztaszentmihályra címzett levél a Komárom megyei Pusztaszentmihály helyett — itt húzta meg magát az amnesztia nélkül hazatért THALY — a hasonló nevű Vas megyei községbe érkezett. Itt mint nem kézbesíthetőt a rendőrséghez, majd onnan a Helytartótanácsához szolgáltatták be, amely a levelet hivatalosan felbontatta. Nemcsak THALY Zsigmond neve volt gyanús a hatóságok szemében, de feltűnt az is, hogy a feladó a borítékon a következő szokatlan tartalmat jelölt meg: *Affaire Bibliographique*. A levelet természetesen lefoglalták, mivel egy „államellenesnek” minősített munka megjelenéséhez kért adatokat.

Értékes számunkra ez a levél abból a szempontból, hogy közelebb hoz bennünket KERTBENY jellemének, életcéljának megismeréséhez. Így ír: „Megvallom, ami úgyis

már magától ismerendő, hogy édesanyai nyelvünket teljesen semmikor sem bírtam és sok évi távollétem folytán még kevésbé tudtam gyakorolni, azonban ... még inkább elfáradhatatlan vagyok csekély erőm után igazságos ügyünknek szolgálni irodalmi téren.”

A feladó a levél borítékát egy előfizetési felhívásból hajtogatta össze. Ez bejelenti, hogy KERTBENY Károlynak a genfi Nationalinstitut tagjának szerkesztése és TETTEI Ferdinánd pesti könyvkereskedő közreműködése mellett az 1473–1863-as évek teljes magyar és Magyarországon megjelent irodalmát feldolgozó kilenc kötetes *Handbuch ungarischer Bibliographie* fog megjelenni.

TURÁNYI KORNÉL

A csehszlovákiai magyar folyóiratirodalom kezdetei. A csehszlovákiai magyar irodalom fejlődésében érzékeny fogyatékossgot, súlyos akadályt jelentett az a körülmény, hogy rövid időszakoktól eltekintve, nem volt olyan stabil és színvonalas irodalmi folyóirat, amely a kibontakozó erőket egyrészt összefogta, másrészt egy szükséges és kívánatos minőségi szinten kiválasztotta volna. A koncentráló és kristályosító szerepet betöltő folyóirat kialakulását a döntő akadályon: a kisebbségi élet politikai, gazdasági és kulturális korlátozottságain kívül a politikai és osztálymegosztottság sajátos kiélezettsége is megnehezítette, lehetetlenné tette.

„Mennyi indulás és mennyi letörés! — emlékezik vissza keserűen FÁBRY egy 1958-ban írt cikkében.¹ — Hány indulást éltem meg eddig? Mennyi volt és milyen volt? Indultak, indultunk és megrekedtünk... Végig egy lap sem bírta, 5–6 év a maximum. Indultunk, és máris belénk fojtották a szót. Indultunk és lecsaptuk a tollat: megcsalattunk. Indultunk és máris megtorpantunk: kinek, minek? Közöny mindig volt és árgus, figyelő szemek is, és lecsapó sorompók: tiltó végzések. Volt úgy, hogy a lap meg sem indulhatott, a kérvény ad acta vagy egyenesen a papírkosárba került. Volt folyóirat, amely első és egyetlen számában az őszinteség cinizmusával haldoklóként köszöntette a nyájias olvasót: „Morituri te salutant!”

Ha végigtekintünk a húszas évek irodalmi életén, akkor a rövidéletű, s legtöbbször már a csírájukban elhaló folyóiratok egész sorának neve cikázik fel előttünk: *Este, Hajnal, Jövőnk, Képes Hét, Mátyusföldi Lapok, Őrszem, Remény, Revü, Szép, Tavasz, Tűz, Új Élet, Új Társaság, Vagyunk* stb.

Ezek közül az úttörő, de zömmel dilettáns színvonalú kezdeményezések közül a *Tavasz*, a *Revü* és a *Tűz* éltek viszonylagosan hosszabb időt: két-három eszeka évfolyamot.

Az 1919 áprilisában induló és 1921 júniusáig fennálló *Tavasz* konzervatív és nemzetiszellemű, dilettáns lap volt. „Szépirodalmi, művészeti és közgazdasági folyóirat”-nak nevezete magát, és KUMLIK Emil, majd SZEREDAI GRUBER Károly szerkesztésében hetenként, 18–20 oldalnyi terjedelemben Pozsonyban jelent meg. Irodalmi ízlésének avatagságára jellemző, hogy *Trubadúrszerelem* címmel folytatásos verses eposzt közölt. Maradi társadalomszemléletét a legkirívóbb módon az I. évf. 25. számában közölt, KÁROLYI Mihályt gyalázó *Átok* című vers tükrözi.

A *Tavasz* dilettánsoktól hemzsező munkatársi gárdájában (ALBERT József, GALÁNTAI F. Gyula, HERCEG Gábor, SZEREDAI GRUBER Károly, VAJDA Ernő stb.) olykor-olykor jövőt jelentő ígéretes nevek is felbukkannak; az I. évf. 26. és 27. számában MÉCS László novellája és költeménye², a 30. számban MÁRAI Sándor *Amerika* című verse, a II.

¹ Arról a cikkről van szó, amelyet FÁBRY az *Irodalmi Szemle* első számába útravalóként írt („Ideje már bizony”. *Irodalmi Szemle* 1958. I. sz.)

² ALBERT Józsefnek ez a szerzeménye az I. évf. I. számában indult.

³ A novella címe: *Az öreg Szedlák csizmái*; a versé: *Fürdés közben*.

évf. 29. számában pedig TAMÁS Mihály dráma-részlete (*Asszony és a lánya*) jelenik meg. A *Tavaszbán* tűnik fel SZVATKÓ Pál neve is (eleinte HARANGFALVI SZVATKÓNAK írva); versek és esztétikai tanulmányok jelennek meg tőle. A lap vers-anyagában néhány szlovákból és csehből való fordítás is előfordul (szlovák népdalok és SLÁDKOVIČ, VAJANSKY és VROHLICKY versei).

Az 1919 májusában induló és 10–12 hónapig élő pozsonyi *Revű* nem annyira szépirodalmi, mint inkább riportlap volt. A kis formátumú, s hetenként megjelenő lap cikkei, hírei és szépirodalmi anyagát (tárcák, regény) a szerkesztő, VAJDA Ernő⁴, hosszabb ideig egyedül írta.⁵ Valószínűleg ő írta, ötlötte azokat a magasztaló olvasói leveleket is, amelyeket a *Levelezéseim* című rovatban sűrűn közölt.⁶

A lapnak, illetve VAJDÁNAK a hangját agresszív nagyképűség, szertelen önteltség és leereszkedő módon megjátszott jólértesültség jellemezte. Ez a magatartás legtöbbször tartalmi ürességet és semmitmondást takart. A *Revű* politikai szelleme teljesen reakciós volt. Cikkei és riportjai a Tanácsköztársaságot gyűlölködve és izléstelenül gyalázták, a hírhedt fehér terrort pedig egyrészt a „budapesti rémhírgyárosok mendemondáivá”, másrészt a felháborodott tömegek spontán „népítélkezéseivé” torzították. A lap egyik cikke diadalérzessel közölte azokat a „riadókat”, amelyeket SZABÓ Dezső és LENDVAI István írtak a magyarországi irodalom haladó csoportjai ellen.

Az 1921–23 között megjelenő *Tűz* nemcsak a csehszlovákiai magyar irodalomnak, de az egyetemes magyar irodalomnak a történetében is számontartott értékes folyóiratnak számít. GÖMÖRI Jenő Tamás⁸ szerkesztésében 1921 végén Pozsonyban indították el az emigráns írók. Pozsonyból csakhamar az emigráció akkori központjába, Bécsbe költözött, és ott rotációs formában előállított hetilapként jelent meg.

Az irodalmi, művészeti, tudományos és kritikai folyóirat profilját mutató *Tűz* „az egyetemes kultúra magyar nyelvű folyóiratá”-nak nevezte magát, és eszmei célkitűzésként a politikamentességet, a békének s az „ember-politikának” szolgálatát és „a háború utáni korszak gyűlölet-pszichózisének” enyhítését hirdette meg.⁹ Ezt a nemes, de meglehetősen absztrakt humanista magatartást a *Tűz* megjelenését szeretettel üdvözlő Henri BARBUSSE kritikával illette.¹⁰ Eszmei vonatkozásban sokkal konkrétebb volt az a *Tűzre* rendkívül jellemző törekvés, amely egyrészt a magyar irodalom egységének elve

⁴ VAJDA a világháború előtt alapított és az államfordulat után még néhány évig fennálló régi vágású pozsonyi hírlapnak: a *Híradónak* volt belső munkatársa.

⁵ Az I. évf. 27. számáig bezárólag a címfejen ez a szöveg szerepelt: „Kéziratokat nem fogadok el, miután a *Revű* minden cikkét, hírét magam írom.”

⁶ Az egyik „olvasó” a következő vallomást teszi VAJDÁNAK: „Főképp Ön miatt olvasom évek óta a *Híradót* és csakis az Ön írásai kedvéért a *Tavaszt*.”

⁷ *Új magyar irodalom* (I. évf. 25. sz.)

⁸ GÖMÖRI Jenő Tamás neve egy nagyszerű vállalkozása, az 1910-től 1915-ig szerkesztett *Modern Könyvtár* révén vált általánosan ismertté. 1920–1922-ben a *Modern Könyvtár* folytatásának tekinthető *Új Modern Könyvtár*at létesítette és szerkesztette Bécsben.

⁹ GÖMÖRI Jenő: *Induló*. *Tűz* I. évf. 1. sz.

¹⁰ BARBUSSE üdvözlő levelé: fakszimilében és magyar fordításban is hozta az első szám. BARBUSSE üdvözlötte a „szép szándékot”, mellyel „a humanizmus szellemét a mindennapi életbe akarják bevenni”, de megjegyezte, hogy „a mi napjainkban már nem elegendő csakis és kizárólag emberszeretőnek lenni... Nem lehet elhallgatni, hogy a humanisták, akik egyszersmind individualisták is, ... a határozatlanság miatt, mely vezető szellemeiknél eszközeiket illetőleg megnyilvánul, az eszmék harcába bizonyos zavarosságot visznek. Úgy gondolom, itt az ideje, hogy arra hívjuk fel őket: ésszerű és keresztyül-vihető eszményeket tüzzenek maguk elé és az eddig szétforgácsolt erőket ezek megvalósítására koncentrálják.”

alapján a részekre szétvált magyar irodalmat akarta összefogni,¹¹ másrészt a kultúrközösség szellemében a magyar irodalom és az utódállamok nemzeti irodalmi között óhajtott baráti kapcsolatot teremteni.

Az első számban közölt programcikk irodalmi célkitűzése a folyóiratot erősen a *Nyugattal*, illetve a *Nyugat* osváti irányvonalával, közléspolitikai koncepciójával rokonítja: „A Tűz nem akar egy kizárólagos szellemi iránynak, áramlatnak, világszemléletnek képviselője lenni, hanem minden irányt, áramlatot, szemléletet szóhoz juttat, ha az egyetemes emberi kultúra kereteibe beilleszthető, s ha a megszólalásában ihlet és tehetség érzik... Minden irodalmi konzervativizmustól távol állva a Tűz a tehetségek lapja kíván lenni.¹² Ezen a szélesre tárt kapun belül a szerkesztő ízlése a *Nyugat* által képviselt, klasszikussá higgadt irodalmi modernséggel egyezett meg; a *Ma*-isták szépirodalmi alkotásainak és vitacikkeinek készségesen helyet adott, de eszményeikkel és produkcióikkal szemben többször is észrevehető tartózkodást tanúsított.¹³

A *Tűz* irodalmi programjában jelentős helyet foglalt el a csehszlovákiai magyar irodalmi élet kibontakozásának elősegítése, a tehetséges írók összefogása, új talentumok felfedezése, és nevelése útján. A veszedelmes mértékben elburjánzott dilettantizmus ellen a lap kezdetétől írtóhadjáratot hirdetett, és a dilettantizmus leghatékonyabb ellenszerének tekintett egészséges kritikai szellem és irodalmi közvélemény megteremtésére törekedett.

A feladatul tűzött eszmei és irodalmi program teljesítése a lap pályájának első szakaszában meglepően magas szinten valósult meg. Az impozáns terjedelmű¹⁴ és nagyszemű összetételű első két számban (I. évf. 1–2. és II. évf. 1–2–3. sz.) — melyeknek színvonal a korabeli legjobb folyóiratokéval vetekszik — izgalmasan érdekes ankétok indulnak, bennük a külföldi irodalom és az emigráció kiváló képviselői szólalnak meg; a szépirodalmi anyagban egy sor reményteljes fiatal csehszlovákiai magyar író lép fel; a tudományos, kritikai és közgazdasági rovatban többek között IGNOTUSNAK, SINKO ERVINNEK, LENGYEL JÓZSEFNEK és KOMLÓS ALADÁRNAK a tanulmánya, KIERKEGARD filozófiájának és a STINNES-féle közgazdasági elméletnek az elemzése szerepel; a II. évf. 4. számában a *Korunk* későbbi szerkesztőjének, GAÁL GÁBORNAK a neve a kritikai rovat vezetőjeként tűnik fel.

A *Tűz* ankétjai közül az irodalomtörténeti szempontból legérdekesebb visszhangot az a hosszan hullámozó ankét váltotta ki, amelyet a korabeli magyar irodalom fejlődési problémáiról az első számban indítottak meg. Ennek az ankétnak központi kérdésévé a *Ma*-isták avantgardista mozgalma vált, amelyről többek között BALÁZS BÉLA, BARTA SÁNDOR, KOLNAI ARTÚR, LENGYEL JÓZSEF, LESZNAI ANNA, MÁCZA JÁNOS és MIHÁLY ÖDÖN nyilatkoztak. A mozgalomról bévülről szóló BARTA, LENGYEL és MÁCZA nyilatkozatai mellett¹⁵ BALÁZS BÉLA és LESZNAI ANNA hozzászólása emelkedik ki. BALÁZS BÉLA a *Ma* képviselőit „egy bomló és hitetlen kultúra elvetélt, kétségbeesett hangadóinak” nevezi akik azonban szerinte „a missziójukat méltán fogják betölteni, mert becsületesek s tehetségesek, és tagadásuk forró szenvedélyű és tartalmas. Kassák Lajos, és Barta Sándor bizonyára a magyar irodalom legelső sorába tartoznak.” LESZNAI ANNÁT „Kassák és sok

¹¹ „A kultúra platformján akarjuk összehozni és egyesíteni a szertehúzó és ezért gyengülő magyarságot, magyar erőket” — írja GÖMÖRI JENŐ az induló *Tűz* programcikkében.

¹² GÖMÖRI JENŐ: i. m.

¹³ Az 1923. évi 6. számban például FORBÁTH IMRE aktivista versét (*Dialogus*) a következő szerkesztői megjegyzéssel közli: „A modern magyar „aktivista” líra egyik képviselőjét mutatjuk be e verssel, abból a szempontból kiindulva, hogy a *Tűz* közönségének minden irodalmi irányt meg kell ismertessünk.”

¹⁴ Az első kettős szám 128, a második hármas szám (II. évf. 1–2–3. sz.) pedig 160 oldalas terjedelmű volt.

¹⁵ Ezek az I. évf. 1–2. számában jelentek meg.

schizmájú követői jobban érdeklik", mint ADY és BABITS, akik — az ő véleménye szerint — „iskolájukkal együtt már a tegnapié.”¹⁶

Az európai kultúra jövőjéről 1922. szeptember 24-én meghirdetett ankét három kérdés¹⁷ mintegy száz élvonalbeli írónak tette fel GÖMÖRI Jenő Tamás. A hozzászólók között — akiknek a szkepticizmus és pesszimizmus az optimizmussal s az európai kultúra megújódásának reményével váltakozott — többek között Bertand RUSSEL, Sig-mund FREUD, CHESTERTON, GALSWORTHY, Andersen NEXÖ, Theodor DREISER, MARI-NETTI és MAX BROD szerepeltek. Ehhez az ankétához — egy másik ankét kapcsán — a szlovák Štefan KRČMÉR is hozzászólott. KRČMÉR az ankét kérdésfelvetési módját a maga részéről és a szabadságához eljutott szlovák nép részéről is pesszimistának nyilvánította, és azt a reményét fejezte ki, hogy „talán a kibontakozásban levő szláv élet megoldja Európának egynémely krízisét.”

A *Tűz*ben szereplő csehszlovákiai magyar írók népes gárdájából DARKÓ István, FALU Tamás, FORBÁTH Imre, FÖLDES Sándor, N. JACZKÓ Olga, KOMLÓS Aladár, KULTSÁR Miklós, LÁNYI Menyhért, MÁRAI Sándor, MÉCS László, MERÉNYI Gyula, MIHÁLYI Ödön, NEUBAUER Pál, SÁNDOR Imre, VOZÁRI Dezső stb.) MÉCS Lászlót és N. JACZKÓ Olgát a lap saját felfedezettjének tartotta. MÉCCSEL kapcsolatban ezt később jobb oldalról kétségbe-vonták, és arra hivatkoztak, hogy versei más szlovákiai lapokban — így például a kassai *Esti Újságban* és a *Tavaszbán* — korábban jelentek meg. Ez a valóságnak megfelelő tény nem mond ellent annak, hogy Mécsset a *Tűz* fedezte fel: első jelentős versei (*Ballada az életről, Hajnali harangszó*) itt jelentek meg, és költőjük nem mindennapi tehetségét első ízben és hozzáértő módon a *Tűz* szerkesztője állapította meg. Mécs kezdő lírájának „világszerető” és „emberölelő” pátosza a *Tűz* profiljába, elvont emberszeretetet, „ember-politikát” hirdető eszmei krédójába tökéletesen beleillett. Nem csoda, hogy a lap Mécsset kezdettől fogva lelkesen népszerűsítette és irodalmi estjeinek központjába állította.¹⁷

A nyilvánosság előtt még ismeretlen N. JACZKÓ Olga írásai MÉCS László közvetítésével jutottak el a *Tűz* szerkesztőjéhez.¹⁸ GÖMÖRIT különösen a novellák érett ízei lepték meg, *Egy szlovenszkói új magyar író* címmel lelkes felfedező cikket írt a novellákkal és versekkel is bemutatott N. JACZKÓRÓL: „Író

született. Új magyar író. Neve: Nátolyá-né Jaczko Olga. Nem akarom, még nem szabad, de nem is szükséges azt mondani, hogy: nagy író. Még nem az. . . De: író. Annyira tisztetem ezt a szót: író, hogy nem mernék vele visszaélni. . . Nagyon mondom már akkor is: író született! Nem minden ereszt alatt születnek a magyar írók, dobbantani kell és felfigyelni, ha egy született.”¹⁹

Annak a törekvésnek, amellyel az induló *Tűz* „a kultúra közös platformján” ígérte „közelebb hozni a magyar, szlovák és cseh lelket”,²⁰ a lap teljes mértékben eleget tett. A csehszlovákiai magyar folyóiratokban rendszeressé váló — és, sajnos, meglehetősen egyoldalú — kapcsolat-kultuszt a *Tűz* honosította meg. GÖMÖRI már a lap első számának élén egy olyan általa szerzett verset hozott (*Izenet a szlovák költőkhöz*), amelyet Martin RÁZUSnak a magyar költőkhöz intézett versére (*Odkaz. — Maďarskymi básnikom*) írt. RÁZUS versének 11 sorát (szlovák eredetiben és magyar fordításban) az *Induló* című

¹⁶ II. évf. 1. (4.) sz. 13–14. l. (Ez a szám volt a *Tűz* első rotációs száma; 1922. VII. 9-i dátummal jelent meg.)

¹⁷ A *Tűz* többek között Pozsonyban és Kassán rendezett irodalmi esteket.

¹⁸ Mécs közvetítő leveléből GÖMÖRI idézi azt a részt, melyben arról van szó, hogy N. JACZKÓ Olga világtól távoles paplakban nőtt fel, s magánúton végzett 4 polgárijával autodidaktának számít.

¹⁹ II. évf. 1–2–3. sz. 32–33. l.

²⁰ GÖMÖRI Jenő: *Induló*. I. évf. 1–2. sz.

²¹ GÖMÖRI versének az alcíme ez: *Martin Rázusnak, az Odkaz (Maďarskymi básnikom) (Izenet magyar költőkhöz) költőjének ajánlom.*

programcikkében idézte. Az első számban ezen kívül még egy VAJANSKY-novellának, egy VRCHLICKY- és egy Antonín SOVA-versnek a fordítása, valamint egy szlovák tárgyú ismeretetés (KENESSEY László: *Két szlovák antológiáról*) szerepelt. A lapnak a szlovák és cseh irodalom iránti érdeklődése és figyelme a további számokban is intenzív maradt.

A *Tűz* — annak ellenére, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom fellendítésében aktív szerepet vállalt és töltött be, és a csehszlovák-magyar kulturális közeledés útját úttörő módon egyengette — nem tudott a csehszlovákiai magyar irodalmi élet szerves, immanens részévé és szélesebb hatást és befolyást kiváltó belső orgánumává válni. Ennek oka egyrészt a lap külső (bécsi) szerkesztésében és kiadásában, másrészt a kisebbségi irodalmi közvélemény teljes kiforratlanságában — felkészületlenségében és a strukturális eltolódásokat akkor átélő kisebbségi társadalom szellemi kapacitásának gyengeségében rejlett. Azt a színvonalat, s irodalmi kultúrát, amit a *Tűz* képviselt és kínált, az eltartó bázisul hivatott kialakulatlan és létproblémákkal küzdő kisebbségi közönség még nem volt képes sem megemészteni, sem honorálni. Ilyen körülmények között „a lap csakhamar beszűkült. . . , fokozatosan elszűrkült”²², és elsorvadt. A *Tűznek* ezt a szükségszerűség jellegével beálló visszaesését és elsorvadását VASS László a következőképpen jellemzi: „... Jóllehet minden irányzatnak, szellemi áramlatnak helyt adott hasábjain, és mindenkor a magyar kultúra magasságait akarta mutatni, s ugyanarra a magasságra akarta hozni az utódállamok egész magyarságának kulturális szintjét, mégis rövid idő alatt el kellett sorvadnia, mert még nem alakult ki egészséges irodalmi közvélemény, egyszerűen nem volt még jelen a művelt olvasó, aki minden előkészület nélkül be tudta volna fogadni a légűrbe fűrődő magasságok hideg szikrázását.”²³

TURCZEL LAJOS

A „Névtelen költő” két verse a *Tűz* című bécsi folyóiratban. A GÖMÖRI Jenő Tamás által szerkesztett *Tűz* című bécsi emigrációs folyóirat 1921-ben Pozsonyban indult meg és azt az utódállamok, valamint az emigrációs írók fórumaként tartja számon az irodalomtörténet. A lap terjesztésére Pozsonyban csak az első évben nyílt lehetőség. A második és a harmadik évfolyam már Bécsben jelent meg.

Bécsben rotációs gépen nyomták a lapot; ez volt talán az első rotációs eljárással készült magyar hetilap. Terjeszteni természetesen csak Csehszlovákiában, Jugoszláviában és Romániában lehetett. Magyarországra csak csempészúton juthatott be.

A lap szelleme és a munkatársi gárda személyi összetétele kihívta a kurzus ellen-szenvét és dühét. Az ugyancsak GÖMÖRI Jenő által szerkesztett *Új Modern Könyvtár* sorozatának egyes füzetait 1922-ben tiltották ki Magyarországon a postai forgalomból.

Ilyen előzmények után kereste fel GÁBOR Andor, még az *Új Modern Könyvtár* kitiltásának évében a *Tűz* főszerkesztőjét, akit két legújabb versének közlésére kért fel. A szóbanforgó költemények — a *Negyven felé* és a *Tehetlenség* — szerzőként a „Névtelen költő” aláírást viselték.

GÁBOR Andor bécsi emigrációs pályafutása során politikai verseit, cikkeit neve alatt adta ki. A horthysta cenzúragépezet jól ismerte a „hangját.” A Bécsi Magyar Kiadó gondozásában megjelent két gyűjteményes munkáját, az *Ezt ízenem* című politikai cikkgyűjteményt (amely a felszabadulás után *Bécsi levelek* címen látott napvilágot), valamint *Az én hazám* c. verskötetét 1920-ban (*Posta és Távirdai Rendeletek Tára* 1920. 61. sz.), illetőleg 1924-ben (Uo. 1924. 57. sz.) juttatta a kitiltás sorsára. Az említett költemények a *Tűz* 1922 július 23-i és november 5—12—19-i számában jelentek meg.

²² Ezt a megállapítást SZABOLCSI Miklós teszi a *Tűzről* a *Fiatallal* életkezdése — *József Attila pályakezdése* című könyve (Bp. 1963.) *Kitekintés és korkép* című fejezetében (521. l.)

²³ VASS László: *Az irodalom*. Az Ország Útja 1938. 6. sz. 119—126. l.

A rejtély megoldásával BARTA Lajos *Névtelen magyarországi költő 1922-ben* című verselemző cikkében foglalkozott. (*Tűz* 1922. augusztus 13.) Ebben az analízáló munkában a szerző azt óhajtja bizonyítani, hogy a „Névtelen költő” KOSZTOLÁNYI Dezső.

BARTA verselemző cikkét szerkesztői sorok vezetik be, amelyekben GÖMÖRI Jenő a leghatározottabban állást foglal KOSZTOLÁNYI szerzősége ellen:

„Közljük Barta Lajos írását. Ám nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy a bírálattal semmi tekintetben sem értünk egyet s azokért minden felelősséget természetesen BARTA Lajosra kell hárítanunk. Különösen pedig nem vállalhatjuk a felelősséget Barta Lajos ama csodálatos alaptévedéséért, hogy a „Névtelen költő” aláírással megjelent verset Kosztolányi Dezső írta volna. Kosztolányi Dezsőt mi a modern magyar irodalom egyik reprezentatív költőjének tartjuk és mondanunk sem kell talán, hogy örömmel hozzuk a „Tűz”-ben műveit, amint hogy egy prózai művét hoztuk is már a „Tűz”-ben teljes nevével. Azonban az igazság és a valóság kedvéért nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy a „Negyven felé” című verset nem K O S Z T O L Á N Y I D e z s ő írta, akit Barta Lajos e cikkében a vers szerzőjéül állít be s akit előttünk névleg is szilárd hittal a vers szerzőjének állított.”

Ezek után BARTA Lajos sorról-sorra elemzi a költeményt és megállapítja: „E versben — amilyent Ady óta nem írtak az élet végső dolgait illetően — nem az Emberiség keres magának az élet-vonalak kaoszában eredőt, de egy ember csinál magának életösszefoglalást, egy ember marcangolja szét idegeit, döfi törét kortársaiba és ordítja ki végrendeletét.”

A *Tűz* augusztus 27-i számában GÖMÖRI Jenő főszerkesztő újabb, KOSZTOLÁNYI szerzőségét cáfoló önálló eszmefuttatása lát napvilágot. Ebben a cikkében a szerkesztő részletesebben fejti ki az augusztus 13-án megkezdett gondolatmenetét.

A heves vitát FRANYÓ Zoltán, a kiváló műfordító szeptember 24-i rövid tanulmánya zárja le. Ebben a következőket írja:

„Azok mellett a vitatkozó analógiák mellett, melyek BARTÁT, a kritikust zsákutcába csalták — a KOSZTOLÁNYIÉVAL is fölerő formai tökéletesség, a ritka rímek rutinos perdülése, a stancák öblösen zengő processziója, a képzelet-kapcsolás megdöbbenő eredetisége — ezek mellett az ismertető — illetve félreismerető — jelek mellett bőségesen akadnak a versben, melyek első villanásra elárulják költőjüket:

„Szeretnék lenni egy a dús tömegből,
A milliók dalából egy ütem
E dal fel fog zendülni s tőle megdől
Az óriási börtön, ez hitem.”

Vagy

„Én türelmet, várászt prédikálok
És nem megnyugvást és nem enyhülést,
Csak néha álmodozva félreállok,
Megnézni, mellyel ölni kell, a kést!”

Ha bárhol egyebütt még lehetne kétség, ez a sor — „mellyel ölni kell, a kést” döntő írja mellett. Ez a „kell” egy egész világszemléletet fejez ki.”

Eddig a FRANYÓ-idézet, és ennek alátámasztására, hadd idézzük magát GÁBOR Andort, aki a *Mert szégyen élni s nem kiállani* című verskötetéhez írt ajánlásában a *Negyven felé* című versben kifejezett *Ars poetica*-ja mellett tesz újból hitet:

„Én mindent félretettem,
Mi embert halni gátol,
És éles penge lettem,...
Mely már ölésre bátor...
Végé hát kezdedbe küzdő,
S vigy ellenséged ellen.”

GÖMÖRI Jenő már 1933-ban érezte Bécsben a fasizmus előszelét, és elhatározta, hogy hazatér. Egy alkalommal összetalálkozott KOSZTOLÁNYIVAL, akinek elmondta a BARTA-féle feltevést. KOSZTOLÁNYI e fantasztikus feltevés hallatán csendesen elmosolyodott. Ennyit talán a *Negyven felé* című verssel kapcsolatos apróságról, amelyet GÖMÖRI Jenő volt szíves közölni velem.

Ma természetesen szinte érthetetlennek tűnik, hogy miképp lehetett egyetlen pillanatig is arra gondolni, hogy a költemény szerzője KOSZTOLÁNYI. A vers forradalmi hangja, a lázadás szelleme, minden kétséget kizáróan KOSZTOLÁNYI ellen vallott.

A *Negyven felé* című vers proletárköltő vallomása.

A másik *Névtelen költő* aláírással publikált költemény, a *Tehetetlenség* pályafutását: hoz nem hangos újságviták kapcsolódnak, hanem egy érdekes cenzúratörténeti adalék-

Szám: 196 185/1925.

Magyar királyi belügyminiszter

VII.

Tárgy: Gábor Andor: „Mert szegyen élni s nem kiáltani”
című versfüzete terjesztésének eltiltása. —

Valamennyi vármegye alispánjának, a m. kir. állami rendőrség budapesti és valamennyi kerületi főkapitányának és valamennyi csendőrkerületi parancsnokságának.

Megfelelő eljárás végett közlöm, hogy Gábor Andor Wienben „Ama” kiadásában megjelent „Mert szegyen élni s nem kiáltani” című versfüzetének terjesztése az 1914. évi XIV. t. c. 10. §-ának 3. bekezdése alapján eltiltván a kereskedelemügyi miniszter úr e sajtótermék postai szállítási jogát is megvonta. —

E sajtótermék bárhol található példányai elkobzandó és terjesztői ellen eljárás indítandó. —

Budapest, 1925. évi június hó 5-én. —

A miniszter rendeletéből:
Dr. Boócz
miniszteri osztálytanácsó

Ebben a versfüzetben szerepelt többek között a „Tehetetlenség” című vers is. A cenzor figyelmét nem kerülhették el a következő sorok, melyek a vers mondanivalóját egyértelművé teszik:

Én érzem, én érzem és nincs
nyugvásom.
Ha kezem kinyújtom, halál a fogásom.
Még nem ölhetem meg. De legalább
sirját
Hadd ásom, hadd ásom!

Az 1922. évben még egy alkalommal választotta GÁBOR Andor a „Névtelen költő” megjelölést. A *Panoráma* című bécsi hetilap II. évfolyamának 38. számában jelent meg az „Ezerkilencszázhuszonkettő” című verse. Ebben a költeményében kiabrándultságáról vall, de a csalódás érzésén keresztül jut el GÁBOR Andor az új erőgyűjtés szakaszába, amely a további kemény harcok lankadatlan folytatásához vezet.

A kérdéses GÁBOR Andor versek megjelenése óta több mint negyven esztendő telt el. Akkoriban GÖMÖRI Jenő Tamáson kívül, a „Névtelen költő” kilétéről csak egy-két beavatott tudott. A versek megjelenésének körülményeire a 75 éves volt főszerkesztővel folytatott beszélgetéseim során derült fény. Az említett három vers eredeti címmel szerepel a felszabadulás után megjelentetett GÁBOR Andor-kötetben.

SILFEN JÁNOS

Adatok a XX. századi magyar író és kiadója közötti kapcsolathoz. (Részletek a Kner levelezéséből.) A XX. századi író kapcsolatairól kiadójához, nyomdászához jóval kevesebbet tudunk, mint régebbi korokéból. Valóban úgy van, hogy mióta megszakadt a közös feladatból fakadó kapcsolat író és kiadó között s az jóformán csak a honorárium kérdésére szorítkozik, azon túl alig nyílik alkalom eszmecserére irodalmi, művészeti, társadalmi kérdésekről, a könyv előállításának formai vonatkozásairól nem is beszélve. Ebben a modern kiadó személytelen volta is szerepet játszik, régen a részvénytársasági formában működő kiadó igazgatója és az író között legalább annyi áttétel volt, mint napjainkban. Magasabb szintű megbeszélésre tőkés viszonyok közt is ritkán adódott alkalom, de kivétel volt ez alól a gyomai KNER-kiadó, bár nem mérhető a korszak nagy kiadóvállalataihoz. De éppen ennek köszönhetjük, hogy Thomas MANN, BALÁZS Béla, LESZNAI Anna, SZABÓ Dezső, LUKÁCS György, SZABÓ Lőrinc, KARDOS László, GELLÉRT Oszkár stb. korai műveinek kiadására vállalkozó KNER Imre személyes ügyének tekinthette az irodalmat, a tipográfia esztétikai vonatkozásainak társadalmi vetületét is kutathatta, s eközben közte és az író, a szerkesztő és az illusztrátor között olyan természetű kapcsolat alakult ki, amely az író-kiadói viszony szokványos kapcsolatainál sokkal mélyrehatóbb.

TEVAN Andoré sem fogható hozzá, mert közte és írói között a levelezés alig terjedt túl a honorárium s esetleg a terjedelem néhány kérdésén, még TEVAN Andor—KELETI Arthur—HINCZ Gyula levelezés is csak részben kivétel ez alól. KNER Imrét azonban erős társadalmi érzéke hajtotta a problémák észrevezésére, s a benne élő reformer indulat azok boncolásához, még ha tenni egyébként vajmi keveset tehetett is.

Mi minden tükröződik ebben a kiadó és írója közti viszonyban, a ránk maradt levelezésben, természetesen nem lehet tárgya egy rövid s inkább csak illusztratív jellegű bemutatásnak. De talán mégis fölhívja a figyelmet a problémára, író és kiadó közötti kapcsolat vizsgálatának szükségességére. Ezen a téren nem elég ugyanis csak az egyik fél, tehát az író levelezését közölni, főleg nem akkor, amikor a kiadóé is bőven tartalmaz az irodalomtörténet számára közérdekű mondanivalót. KNER Imrét az irodalmi élet pletykái nem érdekelték, őt a mű, az ember és a társadalom érdekei izgatták, ezért veti fel saját munkája problémáit s állítja villámfénybe. Ezért láttat messzeágazó összefüggéseket. Az emberiség egyetemes érdekével nála mindig összhangban állott a nemzeti érdek. Közben a magával való soha meg nem elégedés megint olyan jellemvonás, ami ebben a formában és mélységben csak egyéni kiadó esetében lehetséges.

Mindezek hogyan is tükröződnek írók és kiadójuk levelezésében: milyen irodalmi, esztétikai, társadalmi, tipográfiai kérdések merültek föl, milyen szempontok határozták meg a közönséghez eljutó munka formai követelményeit, ezt mutatom be az alábbiakban egyetlen év, még hozzá a gazdaságilag igen nehéz 1932-es esztendő gyomai könyvtermékeivel kapcsolatos levelek alapján.

1932 bizonyos tekintetben vízválasztó a KNER-könyvkiadó történetében. Mert bár 1933-ban jelenik meg az északi sorozat utolsó része, ez még ennek az 1932-es esztendőnek eredménye s ezután már javarészt csak olyan könyvek készülnek, amelyeket bizonyos alkalmak szülnék avégből, hogy nem is annyira a kiadó, mint inkább a nyomda ily formában is életjelt adjon magáról. A KNER Imre részéről sokszor elhangzott fenyegetőzés ettől kezdve válik valósággá: csakugyan felhagy a kiadással. Ami ezután történik, az már nem könyvkiadás — a szónak megszokott értelmében.

1932 márciusában készült el a Magyar Bibliophil Társaság megbízásából FITZ József: *Hess András a budai ősnymondász* című könyve 400 számozott példányban, a társaság tagjai számára, diósgyőri bordázott és merített papíron s további 200 példány diósgyőri famentes papíron a könyvpiac részére. A 195 oldalas mű a lipesei egyetemi (Univ) betűből készült, amely betű, mint éppen ez a könyv bizonyítja, kitűnően tudta megteremteni a XV. század könyvvilágának hangulatát. A könyvet természetesen

KNER Imre tipografizálta. Ennek egyes kérdéseiről FITZ Józsefhez írt nagyszámú és igen értékes levelezésében olvashatunk.¹

A könyv tipográfiájával is kivívta a néhány hozzáértő elismerését, de KNER Imre, tudta hogy kedvezőbb körülmények közt még ennél is lényegesen jobb, tökéletesebb munkát végezhetne.

„Őszintén megírom — olvassuk egy FITZ Józsefnek 1932. április 7-én küldött levélben — hogy a festékezés nem sikerült olyan egyenletesre, mint szerettem volna, de hát nem tehetek róla, mert a példányszám oly kicsiny, hogy alig indul el, már le is járt s nincsen elég idő a beigazításra. Maga az, hogy a 600 példányt kétféle papiroson kell nyomni, is zavar s zavarnak nagyon a klisék, amelyeknek más festékezés kellett, mint a szövegoldalaknak. A Jegyzetek pedig, amelyek betűje egykorú, cca 6 éves, a garmonddal, élénken illusztrálják azt az állítást, hogy a kis grádusok élettartama mennyivel kisebb a nagyokénál”. — „De hát hiba nélkül nincsen munka s ki tudja, késői kutatók milyen mélyreható következtetéseket vonnak le ezekből a differenciákból.” — „Kérem — írja egy másik, 1932. május 14-én kelt levelében — vegyen kezébe német tudományos műveket, majd meglátja, nincsen semmi okom arra, hogy magammal megelégedett legyek. Ott künn ennél sokkal szebb kiállítást is természetesnek találnak, nemcsak maradandó értékű műveknél, de olesó sorozatok esetében is.” — Nálunk pedig „egy tiszta, famentes papirosra nyomtatott, rendes fekete festékezésű, korrektül szedett oldalpár” már művészi élményt jelenthet — egyéb magyar kiadványokhoz képest. Úgy érzi: nagysága csak gulliveri a többi magyar nyomdász között. Hiszen a „nívósüllyedés itthon óriási, a reklám egészen szemérmetlen, — és az emberek kvalitásérzéke annyira leromlott, hogy akármit el lehet velük fogadtatni.”²

Noha FITZ József könyve nem BODONI betűjéből készült, hanem az említett Univ (lipcei Egyetemi) antiquából, igen szépen illeszkedik bele a nyomda ezévi termékeibe, amelyeknek már mindegyike klasszicista stílusban készül.

Ebben a felfogásban született meg az a két művészeti mű is, amely ugyancsak 1932-ben került ki a gyomai sajtóból, az év november havában. ABA-NOVÁK huszonnégy és IVÁNYI-GRÜNWALD tizenkilenc reprodukciójáról van szó. Mindegyik 250 példányban készült, BODONI-antikvával, a félévásznonkötéseket KNER Erzsébet készítette. Olasz és magyar nyelvű önéletrajz vezetni be mindegyik kötetet, amelyek az egyszínnyomású művészettörténeti kiadványok között — nyomás tekintetében — a magyar nyomdaipar legszebb termékei. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy ezekéhez hasonló gondossággal a mai napig sem készültek ugyanilyen szinten művészeti kiadványok. Ennek oka természetesen nem az, hogy mindössze huszonnégy illetve tizenkilenc reprodukcióról volt szó, mert hiszen más kiadók is adtak már ki és más nyomdák is készítettek hasonló terjedelmű művészeti munkákat, de hol marad ezek tipográfiai gondossága KNERÉK munkája mögött?!

Ebben az évben készült a nyomdában MÁRAI Sándor: *Teréz* című elbeszélése, japán fűzésben. Minden második oldalpáron jön csak a szöveg. HAIMAN—KNER György tipografizálta. BODONI-antikvából készült egészvászonkötésben.

Az 1932. évi GOETHE emlékünnepek alkalmából az egyetemes kultúrközösséggel való szolidaritását a KNER „könyvnyomtató” négy remekbekészült kiadvánnyal fejezte ki. Nagy formátumban megjelentette a lipcei GOETHE kiállításra a költő híres versét: a *Wanderers Nachtlid*-et. A lipcei Verein Deutsche Buchkünstler, amelynek KNER Imre levelező tagja volt, 1932 nyarán *Goethe in der Buchkunst der Welt* címmel kiállítást rendezett. Ennek egyik kiemelkedő látványosságát a *Hundert Drucker der Welt huldigen Goethe* című csoport alkotta. Benne száz különféle nemzetiségű nyomdász egy-egy erre a kiállításra készített kompozícióját állították ki. A rendezőség KNER Imrét is felkérte a részvételre. Erre válaszul egy 50×36 cm-es lapon kinyomtatatta GOETHE fenti versét

¹ H. KNER Zsuzsa birtokában.

² KNER Imre — FITZ Józsefnek 1932. december 17.

a kompozíció közepébe állítva, keretdíszben s körülötte helyezte el SZÁSZ Károly, MÓRICZ Zsigmond, TÓTH Árpád, KOSZTOLÁNYI Dezső, PÁSZTOR Árpád, GELLÉRT Oszkár, SPONER Antal, KABOS Ede, DÓCZI Lajos és KARDOS István fordítását, összesen tizet. Az egyetlen lapból álló nyomtatványt a GOETHE-kor legjobb betűjével, Giambattista BODONI antikvájából, a klasszicista tipográfia szellemében készítette. A tipográfus számára a feladatot az jelentette, hogy mindegyik versnek más volt a külső képe, a sorok különböző hosszúsága miatt mindegyik más-más folthatást adott s ezek között kellett egyensúlyt teremteni. Ebből az egészen ritka nyomdatermékből néhány példányt külön nyomtatott szöveg kíséretében barátai számára is készített. Ma csak egyetlen példánya ismeretes.

A *Wanderers Nachlied* mellett a hazai közönség részére pedig három színes kis kötetben GOETHE három korszakát mutatta be, az ifjú, a férfi, és az öreg GOETHE-t. A verseket SZABÓ Lőrinc fordította, a prózai részeket TURÓCZI-TROSTLER József és ő írta a záró tanulmányokat is. A kötetek mindegyike tiszta klasszicista stílusban készült ideiglenes szürke papírkötésben, amelyből könnyen kiemelhető a szövegrész s tetszés szerinti kötésbe köthetethető.

Az 1932-es évben a KNER-ék által készült könyvek közül csak néhány jelent meg saját kiadásban. Ebben az évben egy egészen érdekes és különleges munkát bocsátott ki a KNER-cég, éspedig KAZINCZY Ferencnek NAPOLEONnal kapcsolatos epithalamiumát, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött egyetlen példányról készült hasonmás kiadásban. Az 1932 decemberében megjelent könyv kereskedelmi forgalomba nem került s kizárólag közgyűjtemények és a sajtó alá rendező, bevezetőt író REXA Dezső és a tipográfiai magyarázattal szolgáló KNER Imre barátai számára készült, 240 számozott példányban. A 25,5-szer 42 cm-es nagyságú kiadvány fakszimile része a Gross-Ullersdorf-i papírgyár papírján készült, a könyv többi része diósgyőri papíron. Nemcsak a nyomtatott epithalamium szövegét adta ki fakszimilében, hanem KAZINCZY Ferencnek a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában lévő eredeti kéziratát is közli ugyancsak hasonmásban, mindkettőt eredeti nagyságban. Ez indokolja a szokatlanul nagy formátumot.

Az ily természetű kiadványok természetesen csak szűk körben számíthatnak érdeklődésre, ami körül érdekes vita kerekedik KNER Imre és SZABÓ Lőrinc között.

SZABÓ Lőrincnek egyik kötete ugyanis, amelyen a Pantheon szerepel kiadóként, a *Te meg a világ* című, a gyomai nyomdában készült ugyancsak az 1932-ik évben. E könyv egyik legszebb puritán stílű terméke a nyomdának. Az alább ismertetésre kerülő igen tanulságos levélváltásból nemcsak SZABÓ Lőrinc kötetének egyes körülményeire találunk mai szemmel nézve is érdekes és jellemző adatokat, hanem e levelek olyan műhelytitkokba engednek bepillantást, amelyek érdekfeszítők mindazok számára, akik nemcsak szeretik a könyvet, hanem a könyv sorsa és rajta keresztül a magyar kultúra helyzete iránt is érdeklődnek.

Van-e értelme az ilyen KAZINCZY-féle kiadványnak, nem luxus-e ez, ebből indult ki e sok mindenre rávilágító levélváltás. SZABÓ Lőrinc „vita”-indító levelében úgy állítja be a kérdést, mintha nem a maga véleményéről volna szó, noha — a sorok közt — egy kicsit a maga aggályára is választ vár:

„... Bizony, ha én magam is nem helyeselném a dacot és tüntetést a korral szemben, igazat adnék azoknak, akik ilyenkor felháborodnak: — 'micsoda örülség ilyesmit és így kiadni!' Aztán meg végtelenül tisztellem az egyéni munka öncélúságát és így csak tetszéssel tudok szólni a kiadványról. Tetszéssel, anélkül, hogy pártolnám, anélkül, hogy bíztatnám hasonló dolgokra. Mert jobb szeretném, ha hasonlóan dacos és korelles tüntetést más tartalommal csinálna: filológia helyett valami művészetivel. Ugye nem ért félre? Én az egyént tisztellem, a létrehozott szépet és nagyszerűt; és természetesen tartom, hogy az egyén céljai, szükségyszerűen támadt produktumai nem ítélték meg kívülről (egy másik egyénből) igazságosan, függetlenül. Igazságosan csak akkor ítélték meg

meg az ilyen nyomdai csodák értékét, ha *mint a halottal*, olyan érdektelenek vagyunk. Ezért mondtam egy valakinek, aki kifakadt nálam a Kazinczyra:

— Nézd, ha egy 100 éves német író valamely újonnan felfedezett versét adta volna ki faksimilékkel egy lipcei kiadó és elküldte volna neked a könyvet, akkor nem lennél felháborodva. Akkor csak a nyomdatechnikát néznéd benne (amit most is elismersz) és zavartalan lenne az élvezeted. Most a te saját érdekeid közbeszólnak, megkeserítik a tetszésedet és kétségbevonatják veled, hogy joga volt-e Knernek ilyesmit csinálni. Kérdeznéd ezt, ha lipcei cégről volna szó?”

Így adja elő tépelődéseit a KAZINCZY-kiadvány kapcsán s feladja a kérdést KNER Imrének, mit szól hozzá? Majd más témára csapva, azt kérdezi:

„Nem látta véletlenül a Pesti Napló karácsonyi számában megjelent 'Gyermekverseimet'? Egész kötetet akarok csinálni ilyesimből, — magamból, a saját gyermekeim által adott anyagból s magyar, német, angol és francia népművészeti gyerekeskedésekből. Ezekkel volt legnagyobb közönségsikerem, minden oldalról újakat kérnek, felnőtt-helyeken szavalják, stb. . .”³

E levélre, mihelyt megkapta, KNER Imre azonnal hosszan válaszolt. Elméleti és gyakorlati szempontból elemzi azokat a kérdéseket, amelyek nemcsak annak a kornak könyvbarát-gondolkodásába engednek bepillantást, de hasznos útmutatásokat tartalmaznak minden idők könyvbarátai számára is. Ezen — 1933. január 31-én kelt — levélben először is megköszöni a SZABÓ Lőrinc: *Te meg a világ* című verskötetéről megjelent recenziókat, amelyeket a költő elküldött hozzá, aztán megkérdezi, vajon milyen konkrét eredményt ért el a Pantheon az eladásban? Ami pedig a *Pesti Napló*ban megjelent gyermekverseket illeti, csak futtában olvashatta őket, rengeteg dolga miatt. Jelenleg is, egyebek mellett, el kell olvasnia, sőt át kell tanulmányoznia az állategészségügyi törvény végrehajtási utasítását, amely 615 §-ból áll és 178 oldalon jelent meg a *Buda-pesti Közlöny*ben! Ezután tér rá a KAZINCZY-kiadvány ügyére:

„... Ami az Ön és barátja állásfoglalását illeti a Rexa-féle Kazinczy-könyvet illetően, engedje meg, hogy röviden válaszoljak rá s kimutassam, mennyire igazságtalan és elfogult, sőt egyszempontú az.

A Goethe szerintem időszerű is volt, fontos is volt, kötelessége is volt a magyar kultúrának, hogy valami módon leadja névjegyét a Goethe-évben. És íme: eddig a Pantheon értesítése szerint kb. 120 példány kelt el, s ennél jóval többet adtunk ki tisztelet-példánynak. Most nem akarok arról írni, hogy *hány* esetben tettem én már ilyesmit és a közönség válasza mi volt rá. Most nem szólok arról se, hogy a nemzeti megújulás idejében kiadott Kner-Klasszikusokból, amelyek 1200 példányban jelentek meg, többet adtunk oda ajándékba és bírálatra, mint amennyit eladtunk és fele még talán most is megvan. *Velem* szemben senkinek sincsen joga ilyen szemrehányást tenni. —

Most csak arra akarok rámutatni, hogy a legkisebb kiadvány elterjesztése is legalább 50—60 példány ingyen kiosztását, legalább 100 példány bizományba kihelyezését és egy csomó propagandát jelent. — Itt [ti. a Kazinczy — fenti művénél] minderről nincsen szó. Egy privát kiadványról van szó, amely senkitől nem kér semmit, senkitől nem akar semmit, egyszerűen odatevődik egy pár olyan ember asztalára, akiről feltesszük, hogy érdekli őket.” —

Ezután elmondja, hogyan került hozzá az anyag és hogyan formálódott könyvvé.

Megismerkedett REXA Dezsővel, aki megtalálta KAZINCZY-nak egyik kéziratát. Ezen a szedő számára meglepően pontos utasítások olvashatók, szeretné a kéziratot faksimile-ben kiadni. KNER Imrét több szempontból is nagyon érdekelte az ajánlott kézirat, mert arról volt szó, hogyan érintkezett annakidején a szerző a nyomdással. A legnagyobb meglepetéssel vette észre, hogy „Kazinczy olyan abszolúte pontosan értette és érezte saját korának nyomdai stílusát, ahogy ma a szakemberek sem érzik, nem is szólva, a csak félig szakember iparművészekről és grafikusokról.”

³ SZABÓ Lőrinc — KNER Imrének 1933. január 29.

REXA Dezső a saját költségén elkészíttette a kliséket, KNER Imre pedig vállalta a kinyomtatást. E vállalkozásban különösebb üzleti számítás nem vezette. A kiadást azért vállalta, hogy egy addig archívumban elfekvő, érdekes és minden tekintetben értékes dokumentumnak megszerezze a nyilvánosságot, tekintettel azokra a szakemberekre, akikről REXA Dezső és KNER Imre feltételezett némi érdeklődést. A papírt az utóbbi adta, mint egyéb munkák maradékát és a nyomdai munkálatok akkor folytak, amikor egyéb munka nem akadt. E miatt készült a könyv majdnem nyolc hónapig. Majd így folytatja:

„Ön tiszteli ebben a könyvben az egyéni munka öncélúságát, barátja azonban felháborodik ezen az örültségen. Viszont az a negyvenöt külföldi könyvtár és szakember, aki eddig megkapta, a legnagyobb reverenciával emeli meg kalapját a Kazinczy teljesítménye és a mai magyar nyomdaipar kultúra ilyen dokumentuma előtt. — Fogadjunk, hogy az Ön barátjának eszébe sem jutott észrevenni azt, ami az egész könyvben a lényeges: azt a viszonyt, amely a Kazinczy kéziratának kompozíciója és a régi nyomtatvány között fennáll, s amelyben Kazinczy vázlatának térelosztás és a halvány vonalakkal előhúzott beosztás rendszere és elvei, valamint az 1810-es esztendő európai tipográfiájának tendenciái között fennáll.

Hát így vagyunk Uram: a kiadott 45 külföldi példányra több mint fele válaszolt a címzetteknek, a legnagyobb elragadtatással és elismeréssel — a jóval több hazai címzett közül talán tizenötön, de egyetlen egyről se tudtam még megállapítani, hogy észrevehette volna, miről van szó!!!!

Hogy Ön sem, annak bizonyítéka az, hogy azt írja, jobban szeretné, ha filológia helyett művészi dolgot adtam volna. Hiszen ez az, tipográfiai művészeti dokumentum, még pedig a legérdekesebbek közül. Egy frankfurti kollégámnál látta a könyvet a Gutenberg-Museum igazgatója, Dr. Ruppel s mivel az ő példánya akkor még nem érkezett be, azonnal iratott, hogy kér egyet a múzeum számára!...”

Ami pedig az ő jogát illeti, arra nézve válasza az, hogy ilyen természetű munkát minden magára valamit adó külföldi nyomdász csinál, nemcsak német, de angol is, sőt az északiak is majdnem minden évben. 1932-ben alakult meg az Északi Nyomdász-Céh, amelynek a tizenkét legjobb skandináv nyomdász a tagja. Ezek saját elhatározásból arra kötelezték magukat, hogy minden évben megjelentetnek egy magánkiadványt. Mi ennek az értelme? Az, hogy

„... a nyomdásznak munkája közben ezer koncessziót kell tenni a rendelő, a szerző, a kiadó kívánságainak. Tekintettel kell lennie a divatra, a konkurrenciára, s ezer más szempontra. Úgy, ahogy ő maga képzei a dolgokat, csak akkor csinálhat valamit, ha *magának* dolgozik. Ez az erőpróba, hogy az ember maga állítson magának olyan feladatot, amelynek törvényeit és kötöttségeit maga szabja meg, minden rendes embert kell hogy foglalkoztasson”.

Csakis ezért válhatott szokássá az ilyen természetű könyvek kiadása és cserélése. KNER Imre ilyeneket állandóan kap külföldről. Már legalább száz darab található könyvtárában és ezeket tartja könyvtára „legértékesebb, legtanulmányosabb” részének. Kijelenti: *nem* az a harminc-negyven darab a fontos számára, amelyeket itthon kiosztogat hozzáértő barátainak, hanem éppen azok értékesek neki, amelyeket külföldiektől, kitűnő szakember kollégáitól viszonzásul kap. Majd így folytatja egészen gyakorlatiasra fordítva a szót:

„Nem tudom, ki lehet az Ön barátja, de ezek után azt kell hinnem, olyasvalaki lehet, aki az ismert művészgöggel várja el azt, hogy a világot érdekelje az, amit ő csinál, de ugyanezzel a szuverén művészgöggel tart teljesen mellékesnek mindent, amit *más* csinál más diszciplínák területén.

Éppen ez a felfogás az, amely ellen én harcolok. Emlékeztetem Önt egy régi vitánkra az Üllői úton, amikor Ön kijelentette, hogy egyáltalában nem fontos az, hogy egy könyv szépen van-e nyomtatva, csak el lehessen olvasni. S amikor erre azt válaszoltam, hogy egyáltalában nem fontos az, hogy verseket írják-e az emberek, amikor olyan borzalmasan ronda házak vesznek körül bennünket, mint amilyenek az Üllői-úton láthatók,

akkor Ön nagyon meg volt sértve. — Azóta Ön egyszer már kijelentette nekem, hogy felfogását revideálta, amit én örömmel vettem tudomásul. — Barátja azonban, úgy látszik, még nem jutott el arra a magaslatra, honnan az ember belátja, hogy *mindenkinek* egyformán kötelessége az egyetemes emberi munka *minden* területén a tökéletességre törekedni, a maga dolgát jól és becsületesen elvégezni. És minden kultúrembernek kötelessége ezt az egységet, amely mindnyájunk munkája mögött van, megérezni és ennek szempontjából minden emberi teljesítményt egyformán annak belső igazsága és értéke szerint értékelni.

Hogy az én felfogásom mennyivel igazabb, emberibb és amellett milyen felismerésekkel jutalmazza az embert, arra nézve rövidesen egy kis cikkem különlenyomatát fogom majd megküldeni. Majd kettőt küldök belőle, hogy barátjának is juttathasson.”

Majd elnézést kér ezért a „kirohanásért”, amely természetesen nem SZABÓ Lőrincnek szól, hanem barátjának. „Az én egész életem azért pazarlódik el — írja befejezésül — hogy belevigyem az emberekbe a tipográfiai kvalitás iránti érzéket s bizony nem szabad esodálkozni, ha dühbe gurulok, húsz esztendei szakadatlan küzdelem eredményeinek a láttára. — Hogy ennek nem muszáj szükség szerint így lennie, arra nagyon sok külföldi bizonyítékom van. És hogy az Ön barátjának felfogása neki saját magának árt elsősorban, azt az bizonyítja, hogy itt *minden* disciplina nevelői és élvezői külön hitközségeket alkotnak s nem tud az egyetemes szépség megértése és értékelése egy egyetemes összefüggő és összefogó kultúra kultuszává emelkedni. .⁴

SZABÓ Lőrinc némi késéssel válaszolt, s elismerte, mily sokat „profitált” KNER Imre leveléből. E levélváltás ismertetésével a mi célunk is éppen az, hogy e szokatlan megnyilatkozási formán keresztül a könyv barátaiban felszínre segítsük annak belátását, ami — válasza tanúsága szerint — SZABÓ Lőrincben is megszületett s amelynek következtében a könyv formai szépségét már nem felesleges luxusnak, hanem elemi követelménynek tekintette:

„...Végleg tisztázódtak és eldőlték számomra bizonyos kérdések, mostmár végleg ki tudom választani a magam számára a legjogosultabb, legigazságosabb, legtermékenyebb szempontot az ilyen munkákkal szemben, mostmár tudom azt, amit elméletileg nem lehet kitalálni az íróasztal mellett, a nyomdai művészet bizonyos ilyen esetekben természetes öncélúságának értelmét. Igazán hálás vagyok érte. És, ha jól emlékszem, Ön ígért valami brosurát is e kérdéstről, ami épp készült: higgye meg, különös érdeklődéssel vártam, de nem jött meg.

Szóval semmi ilyenféle baj nem volt. Annyira éreztem, hogy helyes szempontokkal gazdagodtam, hogy még azt az elszégyenkezést sem éreztem a levele után, amit ilyenkor esetleg lehet érezni. Egyszerűen beláttam megint, hogy áldás a szakember. . .”

Ezután a *Te meg a világ* című könyvével kapcsolatban nyilatkozik KNER Imréről: „A dedikációban írtam, hogy Önt tekintem az igazi kiadónak. Ez a legkevesebb, amit tehetek”. — Majd egy más természetű, de jellemző vallomással zárja levelét:

„Nagyon boldoggá tehetne ez a kötet és a sikere, amelyet az életben is léptenyomon tapasztalok, ha az én boldogságom nem volna valami nagyon komisz és komplikált dolog, és ha még igazán érdekelné, úgy érdekelné az irodalom, a szellemi élet, mint valamikor. Most már, attól tartok, én nem ambícióból dolgozom az irodalomban, hanem illúziótlanul, egyszerűen csak azért, mert mást nem tudok csinálni. (De talán ez az igazi, gondolom néha.)”⁵

Így kényszerült KNER Imre magyarázni törekvéseit, még a hozzá oly közelálló SZABÓ Lőrincnek is, ami egymagában is igazolja, mennyire elszigetelten állt művészi felfogásával és célkitűzéseivel. Még szerencsénk, hogy ily tartalmas levelek születtek az értetlenség miatt, legalább az utókor bepillanthat a látszatok mögé, ahol sok érdekes és jelentős vonást fedezhet fel az akkori könyvkiadás és közművelődés arculatán.

SZÍJ REZSÓ

⁴ KNER Imre — SZABÓ Lőrincnek 1933. január 31.

⁵ SZABÓ Lőrinc — KNER Imrének 1933. március 25.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Tévesen feltételezett XVI. századi magyarországi nyomdahelyek Deschamps földrajzi szótárában. Ritkán fordul elő, hogy egy nyolevan évvel korábban megjelent könyvismertetést ugyanabban a folyóiratban egészítenek ki. Az alábbiakban erre kerül sor, amikor Paul DESCHAMPS névtelenül megjelentetett *Dictionnaire de géographie ancienne et moderne* c. művének (Paris 1870) magyarországi vonatkozásaival foglalkozunk. E munka az egyes városokban működött első nyomdászokat, ill. az azok által készített legkorábbi könyveket regisztrálta. Az összeállítás — eltekintve a XV. századtól, ahol már korszerűbb áttekintés áll rendelkezésre¹ — máig is nemében egyedülálló és ilyenformán kora ellenére továbbra is nélkülözhetetlen segédkönyve a nyomdatörténettel foglalkozóknak. Ezért látszik indokoltnak, hogy KROFF Lajos után, aki nyolc évtizeddel ezelőtt, inkább csak tallózva, semmint módszeresen, magyar szempontból ismertette ezt a művet,² most a XVI. századi magyarországi adatait szemügyre vegyük és megrostáljuk.

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy DESCHAMPS gyűjtése — különösen ha figyelembe vesszük, hogy száz év előtt és kora korlátozott lehetőségei között egyedül készítette — rendkívül gazdagnak és viszonylag igen teljesnek mondható. Áll ez még olyan Franciaországtól mind földrajzilag, mind nyelvileg távol fekvő országnál is, mint hazánk: a 32 ma ismert XVI. századi nyomdahely közül 27 szerepel munkájában. Ezek a városok egykori magyar elnevezésük betűrendjében és DESCHAMPS hasábszámainak megjelölésével a következők: Abrudbánya, 1402 — Alsólindva, 50 — Bártfa, 162, 1005 — Besztercebánya, 923 — Brassó, 204 — Buda, 87—88, 221 — Debrecen, 402 — Detrekő, 411 — Galgóc, 542 — Gyulafehérvár, 30—31 — Kassa, 279 — Keresztúr, 686 — Kolozsvár, 327—328 — Monyorókerék, 889—890 — Nagyszombat, 1227 — Nedelic, 917—918 — Németújvár, 568—569, 1345 — Óvár, 980 — Pápa, 994 — Rárbók, 1907 — Sárvár, 1144—1145 — Sempte, 1166 — Sicz, 919, 1154 — Szeben, 318 — Szeged, 1212 — Várad, 1311 — Vizsoly, 1360—1361. (Ismerteti továbbá még Fiume, 489 és Zeng, 1173 nyomdait is.) A hiányzó öt város (Komjáti, Pozsony, Simánd, Szászsebes, Szászváros) korabeli nyomdatermékei közül ma is összesen csak hat ismeretes. Így igazán nem csodálható, hogy ezek kimaradtak a mintegy százéves összeállításból.

Az egyes műhelyeken belüli adataival is több esetben igen értékes adatokat tárt fel a nagy francia „bibliofil”. (Ezt az álnevet használta anoním műve címlapján.) Így például már KROFF Lajos felhívta a figyelmet³ egy 1584. évi németújvári nyomtatványra, amelyről DESCHAMPS tudósított, de hazai szakirodalmunkban addig ismeretlen volt.

¹ TEICHL, Robert: *Der Wiegendruck im Kartenbild*. Bibliothek und Wissenschaft. Bd. I. Wiesbaden 1964. 201—265.

² *Magy. Könyvszle* 1887. 131—135. l.

³ *Magy. Könyvszle* 1887. 134. l.

Mintegy háromnegyed évszázadnak kellett eltelnie, amíg az Országos Széchényi Könyvtár állományából előkerült végre egy példány Nikodemus FRICSHLIN e munkájából.⁴

Sajnos nem minden esetben az ilyen megbízható adatok a jellemzők DESCHAMPS művére. Nem ritkán egy-egy városon belül a műhelyeket illető közlései nem fedik a valódi helyzetet. Legyen erre példa Kassa esete, ahol legrégebbi nyomtatványként — ha némi fenntartással is — nem HUSZÁR GÁL 1560-i ma is ismeretlen énekeskönyvét (vö. RMK I 40), hanem a CORNIDES-féle katalógusra⁵ való hivatkozással az 1600. évből MATTHIAS HEINZELIUS (DESCHAMPS-nál tévesen HEINZELIR) *Modus praedicandi synonymus* c. művét közölte. A nyomtatványon, amely az OSzK-ban is megtalálható, valóban a „M. DC.” évszám áll, azonban az utána következő nyomdászjelölés „apud Johann. David. Tüirsch” ennek ellene mond, mert — amint ezt már SZABÓ Károly megállapította⁶ — ez a nyomdász 1663 és 1668 évek között működött Kassán.

Míg a fenti esetben DESCHAMPS téves adata egykorú sajtóhibán alapult, műve 50. hasábján levő félreértése nyilván a magyar nyelvben rejlik, amelynek nemismerete vezette őt tévútra, amikor „Also, Also Sclavonia Ban, Also Sebes” szavakat egyetlen erdélyi városnak vélte és felvetette ennek esetleges azonosságát Alsólivnával, amelynek adatait — lényegében helyesen — e helyen közölte is.⁷

Más kutató, az angol COTTON téves vélemezését vette át DESCHAMPS a 188. hasábon, amikor a „Bistrovitsium” városnév feloldását az erdélyi Besztercebén kereste. A XVI. század utolsó évtizedében ugyanis ezzel a helymegjelöléssel dolgozott egy héber nyomda Kalonymus ben Mordecai Jafe vezetésével, azonban ez a város nem Magyarországon, hanem Lengyelországban található.⁸

Esztergom esetében a 12. hasábon DESCHAMPS 1586-ban jelölte meg az első nyomda alapításának évét. Ezt könyve 1202. hasábján megismételte, amikor is hozzátette, hogy a korai magyar szakirodalom (NÉMETH) 1762-től ismer csak nyomdát ebben a városban. DESCHAMPS semmi forrásra, vagy adatra sem hivatkozott, így tehát őt kell cáfolnunk: a XVIII. század dereka előtt egyetlen műhely sem ismeretes ebben a városban, amelyet 1586-ban a török tartott megszállva.

Egészen különös hibára vezethető vissza DESCHAMPS adata az 1151. hasábon, ahol „Schemnicium . . . Scheimnitz” címszavak alatt *Selmebányáról* közöl egy XVI. századi nyomtatványt. Forrásául a frankfurti vásárok katalógusát jelölte meg, amelyből a következő címet adta: „Danielis Solomonis Tractatus, vom wort „PERSON”. In Scheimnitz der H. Dreyfaltigkeit. 1591, in 8°.” Sajnos számomra közvetlenül nem voltak a nevezett vásárcatalógusok hozzáférhetőek, de Dr. Helmut KIND a göttingeni könyvtárból volt szíves közölni velem az 1580/97. évek összefoglaló jegyzékéből a következő adatot. „1591. Von Wort Person in Geheimnuss der Heyligen Treyfaltigkeit etc. 8°.” Ha a két idézetet összevetjük, megállapítható, hogy az lényegében csupán egyetlen, de a mi szempontunkból egyedül fontos szóban tér el egymástól: „Scheimnitz”, ill. „Geheimnuss”. Miután a DESCHAMPS által leírt „In Scheimnitz der H. Dreyfaltigkeit” szavak összefüggéstelenek, és selmebányai nyomdáról különben a XVIII. század vége előttről semmi adatunk sincs, jogos, ha helyette a másik szöveget fogadjuk el hitelesnek. Hogy miképpen lett

⁴ Az OSzK Évkönyve 1959. 188. 1.

⁵ *Cornides Danielis bibliotheca hungarica*. Pestini 1792. 227. 1.

⁶ RMK II. 1081.

⁷ A franciától idegen, kisebb nyelvek a magyarhoz hasonlóan számos esetben okoztak nehézséget, sőt nem egyszer megtévesztették DESCHAMPS-t. Így a cseh nyelvű nyomtatványok impressumában sűrűn használt „Leta Pane” (az Úr esztendejében) szavakat ismeretlen cseh-, ill. magyarországi nyomdahelynek vélte könyve 727. hasábján.

⁸ FREIMANN, Aron: *A gazetteer of hebrew printing*. Bulletin of the New York Public Library 1945. 366. 1.

„Geheimnuss”-ból DESCHAMP-nál „Scheimnitz”, arra csak következtetni tudunk. Lehetőséges, hogy kezében olyan kiadású vásárkatalógus volt, amelyben ez az általa közölt hibás szöveg állott. Ez esetben arra kell gondolnunk, hogy ez a sajtóhiba még a kézirat félreolvasásából keletkezett, ami az azonosan tíz-tíz betűből álló két szónál könnyen elképzelhető, hiszen öt azonos és a másik öt is az írásban igen hasonló.

BORSA GEDEON

Szölősy Benedek és énekeskönyveinek nyomdahelye A régi magyar zene dokumentumai között az egyik legjelentékenyebb hangjegyes gyűjtemény az 1651-es kiadású katolikus énekeskönyv, a *Cantus Catholici*.¹ Számos régi énekünknek — közöttük nem egy világi eredetűnek (pl. históriás éneknek) — dallarra ebben jelent meg először nyomtatásban, szinte hibanélküli hangjegyzéssel.² Az énekeskönyvben azonban sem a kiadás helye, sem pedig a gyűjtemény szerkesztője nincs feltüntetve. De míg az utóbbinak személyét már három évtizeddel ezelőtt ismertté tette a tudományos kutatás, a kiadás helyét illető feltevéseket még senki sem bizonyította be hitelt érdemlően. Az alábbi írásnak az a feladata, hogy — a szerkesztő életútjának ismertetése mellett — az énekeskönyvnek és szlovák nyelvű „testvérének” a lőcsei BREWER-nyomdában történt kinyomtatása mellett foglaljon állást, s ehhez bizonyítékokat nyújtson. Hogy a magyar énekeskönyvet Lőcsén nyomták, nem új feltevés,³ de az utolsó évek tudományos kiadványai arra mutatnak, hogy ezt irodalom- és zenetörténeteink nem fogadták el.⁴

A *Cantus Catholici* szerkesztőjének kilétét szlovák kutató, Stanislav WEISS-NÄGEL állapította meg,⁵ mégpedig egy szlovák nyelvű énekeskönyv, az ugyancsak *Cantus Catholici*⁶ címet viselő kottás gyűjtemény kapcsán. Mindkét énekeskönyvet ugyanis SZÖLŐSY Benedek jezsuita szerkesztette, akiről már a legrégibb jezsuita bibliográfiák is megemlékeznek, kiemelve irodalmi munkásságát, hogy magyar—latin és latin—szlovák énekeket adott ki nyomtatásban.⁷ Ezt olvashatjuk a Budapesti Egyetemi Könyvtár Ab 118. jelzetű kéziratában,⁸ amely bővebb élet- és jellemrajzot ad SZÖLŐSY-ről. Erre a kéziratra hivatkozott STRIPSKY is, amikor magyar részről először adott hírt a szóban forgó énekeskönyvek szerkesztőjéről.⁹ A SZÖLŐSY Benedekről szóló elogium azonban még korábbi forrásra megy vissza, annak a levélnek a szövegére, melyet SZÖLŐSY előljárója, a nagyszombati jezsuita kollégium akkori rektora, PALKOVICH Márton írt a tartományfőnök Georgius MAURUSnak, a kremsi kollégium rektorának 1656. december 28-án, mintegy két héttel SZÖLŐSY halála után, jelentvén rendtársának elhúnytát. Ennek a levélnek

¹ RMK I. 856. — A továbbiakban CC 1651 rövidítéssel utalunk rá.

² Vö. CSOMASZ TÓTH Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai*. Régi magyar dallamok téra I. 56. l.

³ HAJNÓCZY Iván: *A Cantus Catholici nyomdahelye és szerkesztője*. Magy. Könyvszle. 1941. 84. l.

⁴ L. *Magyar irodalmi lexikon* I. köt. (1963) 194. l., *A magyar irodalom története* II. (1964.) 147., *Zenei lexikon*. Átdolgozott új kiadás I. (1965) 335., 559. l.

⁵ *Kto je autorom spevníka Cantus Catholici?* Kultúra VII. Trnava 1935. 426. l.

⁶ *Cantus Catholici*. Pýsne Katholicke. . . (1655) — RMK II. 830., (Zdeněk TOBOLKA) Knihopis českých a slovenských tisků. Praha 1941., 1456. — A továbbiakban: PK 1655.

⁷ J. N. STOEGER: *Scriptores provinciae Austriacae Societatis Jesu Viennae*—Ratisbonae 1856., 357. l. A. DE BACKER: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Liège 1854. VI. 699. és C. SOMMERVOGEL: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. Bruxelles—Paris 1902, VII. 1787. h. L. még SZINNYEI: *Magyar írók XIII*. 1099. h.

⁸ *Liber ordinis Societatis Jesu continens Elogia Societatis Jesu Tyrnaviae defunctorum*. 85. l.

⁹ *A Cantus Catholici és szerzője*. Irod. tört. Közl. 1936. 199. l., L. még BURLAS—FIŠER—HOŘEJŠ: *Hudba na Slovensku v XVII storočí*. Bratislava 1954. 82. l.

a szövegét, mint a SZŐLŐSY Benedekre vonatkozó, eddig még közzé nem tett fontos dokumentumot, teljes egészében közreadjuk.¹⁰

[Kívül:]

X Reuerendo Patri in Christo
P. Georgio Mauro
Societatis Jesu Collegij Rectori
Cremsij

[Más, de kb. egykorú kézzel a dorsumon, a „Rectori” és „Cremsij” szavak közé írva:]

P. Benedictus Szőlőssi (!)
Turocij 15 decembris 1656

[Belül:]

X Reverende in Christo Pater Pax Christi.

Dominica 2da Aduentus quae in 15 diem currentis mensis 10bris inciderat, coelo ut pie confidimus est adscriptus P. Benedictus Szőlősy Coadiutor Spiritualis Formatus. Natus is erat Anno huius saeculi nono, ad Societatem ex Rhetorica Tyrnaviae admissus, ac Tyrocinium 24 8bris 1630 Leobij ingressus, eos in virtute fecit progressus, ut domesticis aequae ac externis charus, nulli etiam in diuturnis et grauibz infirmitatibus esset molestus, pro talentis sibi a Deo concessis varia obiit munia: nam inferiores litteras plures docuit annos, egit munus Ministri Collegij magna cum charitate, et humilitate, potissime tamen in Missionibus eximio cum fructu, cuius sementis magna fuit patientia, est versatus; et vero singularem habuit gratiam influendi in animos hominum praesertim rudiorum, a quibus publice et privatim sine taedio audiebatur. Unde complures immo integras villas Catholicae asseruit Religioni, interea placuit Deo gnavum in sua vinea operarum varijs exercere morbis: atque imprimis erisypelide in pede, quem ita consumpsit, ut quod infra talos est prorsus emoreretur, unde ultimo pes a tibia sine difficultate proxime elapso mense Augusti est auulsus. Sperabat nihilominus chyrurgus reliquam partem sanari posse: verum os tibiae sacer ignis ita consumpserat, ut nulla arte caro superinduci potuerit: successere deinde cholyci et calculi dolores, noctes insomnes, inapetentia ciborum, quae omnia semper religiose laetus pertulit. Praemissa tandem generali confessione, et frequentato Sacrosanctae Eucharistiae usu, ultimam quotidie praestolabatur vitae mortalis horam, quam ut felicem haberet, inter alia ieiunijs Deiparae festa praeveniebat. Dum vero Dominica 2da Adventus Sacrum audire parat, delinqui animo magis quam mori visus placidissime animam Deo reddidit. Vir Aposcolici zeli vita longiore dignus pro suo in promovendam devotionem zelo, *typis vulgavit cantus Vngarico-Latinos et Latino-Slavonicos*. Paupertatis cultor adeo, ut praeter valde necessaria nec admiserit nec retinuerit. Eius animam iterum Sacris Reverentiae Vestrae, suorumque sacrificijs et precibus, et me cum isto Collegio impense commendo.

Tyrnaviae 28. 10bris 1656.

Reverentiae Vestrae Servus in Christo Martinus Palkouich

A levél életrajzi adatai a fennmaradt jezsuita anyakönyvek és katalógusok bejegyzései alapján jelentős mértékben ki tudjuk egészíteni.¹¹ Az eddig napfényre került dokumentumokra támaszkodva SZŐLŐSY életrajzát röviden így vázolhatjuk fel:

1609-ben született, valószínűleg Garamszőlősen (Rybnik).¹² Középfokú tanulmányait Nagyszombatban a jezsuitáknál végezte. Először 1625-ben írták be az anya-

¹⁰ *Epistolae. Elogia defunctorum societatis Jesu*. A BEK kéziratárában: Ab 148/XII. köt., 62. levél (fakszimilében: 1. és 2. ábra). — A közlésben a kiemelés tőlem.

¹¹ Az osztrák rendtartomány — amelyben a magyar jezsuiták is tartoztak — anyakönyveinek és katalógusainak egy részét a bencésrend pannonhalmi főkönyvtára őrzi. Több adatot tárt föl Branislav VARSÍK a nagyszombati egyetem nemzetiségi problémáiról szóló munkájában (*Národnostny problém Trnavskej Univerzity*. Bratislava 1938) és HITES Endre Kristóf: *A magyar és tót katolikus egyházi énekköltészet kapcsolatai a XVII. században* c. szakdolgozatában. Bp. 1941 Kézirat).

¹² VARSÍK: I. m. 153 l. (370. jegyz.)

könyvbe, a principisták közé, szülőhelye szerint így: „Benedictus Szöllösi Slavus”.¹³ Tehát szlovák származásának tartották nyilván. 1630. október 24-én, 21 éves korában, felvették a jezsuiták leobeni (Ausztria) rendházába, ahol noviciátusát töltötte. Ekkor három nyelven tudott: latinul, szlovákul és magyarul.¹⁴ A következő években továbbra is a növendékek sorában találjuk SZÖLÖSYT.¹⁵ 1633-ban a nagyszombati kollégiumban tanított mint „magister parvistarum”, jeles rendtársával, DOBRONOKI Györggyel együtt.¹⁶ SZÖLÖSY Benedek számára ez után az egyévi nagyszombati tanárkodás után újabb háromévi studium következett, ezúttal Bécsben. Ott végezte filozófiai tanulmányait (1634: logicus, 1635: physicus, 1636: metaphysicus).¹⁷ Az 1637. évi katalógus ismét a nagyszombati kollégium magisterei, gyakorló tanárai között említi.¹⁸ Közben már teológiát tanult, s 1639-ben fejeződött be hittudományi kiképzése; ekkor szentelhetők áldozópappá.¹⁹ 1640-ben a minister (gazdasági intéző), valamint a templom és a kongregáció prefektusi tisztét töltötte be a kollégiumban,²⁰ majd hitszónok, hitoktató, továbbá szlovák nyelvű gyóntató (1641).²¹ Harmadik próbaévet ismét Leobenben töltötte (1642);²² csak ezután tehetett ünnepélyes fogadalmat: a rend végleges tagjává vált, s mint coadjutor spiritualis formatus (segédlelkész) működött tovább. 1643-tól kezdve hét éven át a Borsod megyei Szendrőn népmissziós tevékenységet végzett: lelkipásztorkodott és ellátta az iskolamesteri teendőket is.²³ Az 1646. és 1650. évről nem vallanak a pannonhalmi könyvtárban őrzött egykorú jezsuita katalógusok, de feltételezhető, hogy ezekben az években készítette sajtó alá énekeskönyveit, s anyaggyűjtés céljából több helyen megfordult. 1651-ben Kassán működött mint szlovák nyelvű lelkipásztor,²⁴ valamint Ung-

¹³ Uo. 1626-ban a második évfolyamban, a grammatisták között tünteti fel az anyakönyv: „Benedictus Szöllösi Söllösiensis Slavus”.

¹⁴ Nomina Novitiorum secundum ordinem quo ingressi sunt in hanc Domum Probationis Leobensem Provinciae Austriae Societatis Jesu, ab anno 1614 usque 1689. Anno 1630. Pannonhalma: 118. D. 19^r. A táblázatban a következő adatok olvashatók (a fejcímek zárójelben): (*Nomen Cognomen*) Benedictus Selessy — (*Patria Natio*) Slavus Selezienensis — (*Aetas in ingressu Annus dies mensis*) Natus annos 21 — (*Vires*) bonae — (*Tempus quo est ingressus*) 24 octobris — (*Ubi receptus*) Tyrnaviae — (*Professio in saeculo & gradus*) Rhetoricus unius anni — (*Quas linguas teneat*) Latinam, Slavonicam, Ungaricam — (*Vota et devotiones*) üres — (*An fuerit haereticus et quando conversus*) Semper Catholicus.

¹⁵ Liber examinum novitiorum Leobensium ab anno 1614. Pannonhalma: 118. E. 6. (85., ceruzával utólagosan számozott lap); ezen a lapon található SZÖLÖSY sajátkezű aláírása is. *Catalogus brevis Personarum Societatis Jesu Provinciae Austriae Anno 1631.* Uo. 118. J. 1. (19^r); *Catalogus brevis personarum et officiorum Societatis Jesu Provinciae Austriae Anno 1632.* Uo. 118. J. 1. (16.)

¹⁶ *Catalogus...* Anno 1633. Uo. 118. J. 1. (23.); vö. Varsik, i. m. 84.

¹⁷ *Catalogus...* Anno 1634. Uo. 118. J. 1. (5.); Anno 1635. Uo. 118. J. 1. (12.); Anno 1636. Uo. J. 1. (13.)

¹⁸ *Catalogus...* Anno 1637. Uo. 118. J. 1. (20.)

¹⁹ *Catalogus...* Anno MDCXXXVIII. Uo. 118. J. 1. (22.); Anno MDCXXXIX. Uo. 118. J. 1. (24.). SZÖLÖSY neve szerepel még a nagyszombati egyetem naplójában az 1639. III. 18-ra vonatkozó sorok között (*Actuum Academicorum Collegii Societatis Jesu Tyrnaviae. Tom. XVII. — BEK, Collectio Prayana XXX.*).

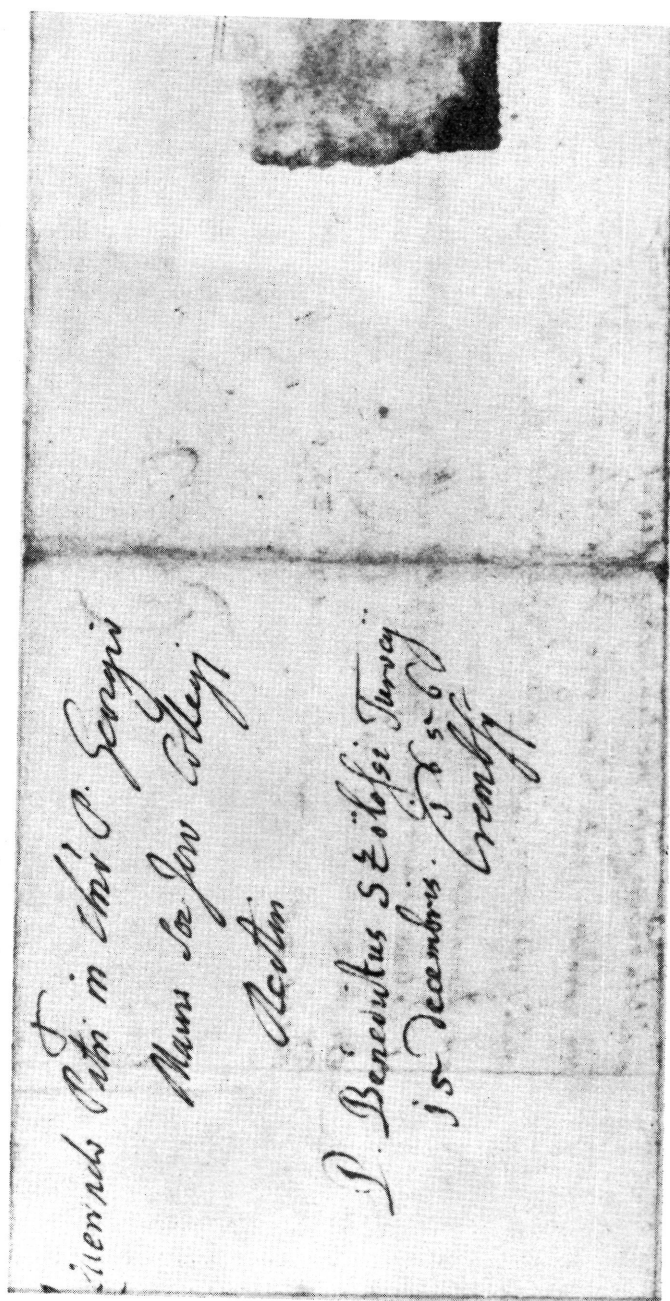
²⁰ „Minister. Praefectus templi et Congregationis Sanctae Crucis”. *Catalogus...* Anno 1640. Pannonhalma: 118. J. 1. (orig.) 34.

²¹ „Concionator. Catechista et Confessarius Slavonicus”. *Catalogus...* Anno 1641. Uo. 118. J. 1. (29.)

²² *Catalogus...* Anno 1642. Uo. 118. J. 1. (18.)

²³ „Operarius et Magister in scholis”. *Catalogus...* Anno 1643. Uo. 118. J. 1. (13.); Anno 1644. Uo. 118. J. 1. (orig.) 13.; Anno 1645. Uo. 118. J. 1. (38.); Anno 1647. Uo. 118. J. 1. (orig.) 11.; Anno 1648. Uo. 118. J. 1. (28.); Anno 1649. Uo. 118. J. 1. (orig.) 49.

²⁴ „Operarius Slavonicus”. *Catalogus...* Anno 1651. Az 1650–59. évi katalógusok egybekötve, uo. 118. J. 1. (orig.) 43.

2. ábra

várt is.²⁵ 1652-ben és 1953-ban a túróci rendházban, azaz Znióvárálján volt hitszónok.²⁶ Még az 1654. évben is ott működött egy darabig, majd a szepesi rendházba (Szepesvárálja) került át; ez utóbbi helyen misszionárius volt Csáky főispán mellett.²⁷ Ez a megbízatása a következő évben is tartott; egyúttal a tartományfőnök monitora (tanácsadója) volt.²⁸ PALKOVICH Márton idézett levele szerint életének utolsó évében orbánc támadta meg a lábát; nem tudták meggyógyítani s hosszú szenvedés után 1656. december 15-én meghalt, a rend túróci házában, Znióvárálján. Eltemetve is ott van.²⁹

A CC 1651 kiadási helyétől eddig három város, Pozsony, Nagyszombat és Lőcse jött számításba. STRIPSKY helyesen állapította meg, hogy Pozsonyban nem adhatták ki, mert ott katolikus érdekeket szolgáló nyomda abban az időben nem volt, „hiszen a vitás Pázmány-nyomda Pozsonyból 1640 táján Nagyszombatba visszaküldt, sőt 1650-től egészen 1665-ig Pozsonyban egyáltalában semmiféle könyvet nem nyomtattak.”³⁰ Nagyon elvetette azonban a súlykot, amikor azt állította, hogy „betűtípusából, fejléceiből és szakasz-záró vignettáiból ítélve az egyformán negyedréti alakú két Cantus határozottan nagyszombati nyomtatvány.” Ezek a sorok nem a Nagyszombatban működő jezsuita-, hanem a lőcsei BREWER-nyomdára illenek. Ezt kellett megállapítanom még 1940-ben, amikor is átvizsgáltam mintegy 50 korabeli nyomtatványt, a bécsi, bártfai, debreceni, kassai, lőcsei, nagyszombati, pozsonyi, sárospataki, somorjai és váradi nyomdák 1647 és 1659 között megjelent kiadványait. STRIPSKY idézett mondatának azonban van egy igazság-magva: kétségtelen, hogy a magyar és a szlovák nyelvű *Cantus Catholici* ugyanabból a nyomdából került ki. Mindkettőt azzal a könyvdísz-, hangjegy- és betűkészlettel nyomták, amellyel a lőcsei BREWER-nyomda 1650–54-ben kiadásra került könyveit.

Négy, egyaránt negyedréti alakú kiadványt hozok fel bizonyásként. Ezek: (A) KITIONICH János: *Directio methodica* (Lőcse 1650 — RMK I. 835.), (B) Uő: *Centuria certarum contrarietatum* (Lőcse 1650 — az előbbivel egybekötve, RMK I. 835.), (C) a genfi zsoldárok első magyarországi kottás kiadása SZENCZI MOLNÁR fordításával (Lőcse 1652 — RMK I. 859.), (D) *Keresztyéni Isteni Dicsőretek* (Lőcse 1654 — RMK I. 890.), evangélikus énekeskönyv, amelynek himnuszai hangjegyekkel együtt jelentek meg. Az (A), (C) és (D) címlapján levő keret díszítő elemei megtalálhatók CC 1651 és PK 1655 címlapján is (3–4. ábra); a BREWER-nyomda fenti, 1650., 1652. és 1654. évi hiteles kiadványainak tipográfiája a címlapokon is azonosítható a SZÖLÖSY-féle gyűjteményekével; a (B) címlapján levő könyvdísz megvan a CC 1651 előszavának végén — ugyancsak a (C) 195. és a (D) 284., valamint utolsó (sztlan) lapján —, a (C) címlapján levő könyvdísz a CC.1651 34. lapján — ugyancsak a (D) 339. lapján is. A PK 1655 gótikus betűinek összehasonlítására legalkalmasabb LUTHER katekizmusának fordítása, mely szintén BREWER Lőrinc műhelyéből (8^r alakban) került ki (Lőcse 1634 — RMK II. 490.). E bizonyítékokhoz járul nem utolsó sorban a kottatípusok egyezése is. Az itt közölt fakszimiléken a PK 1655 genfi zsoldárdallama (5. ábra) ugyanannak a zsoldárnak (Domi-

²⁵ VARSIK: I. m. 153. Az ottani bejegyzés szerint beszélt latinul, szlovákul, magyarul és egy keveset németül is.

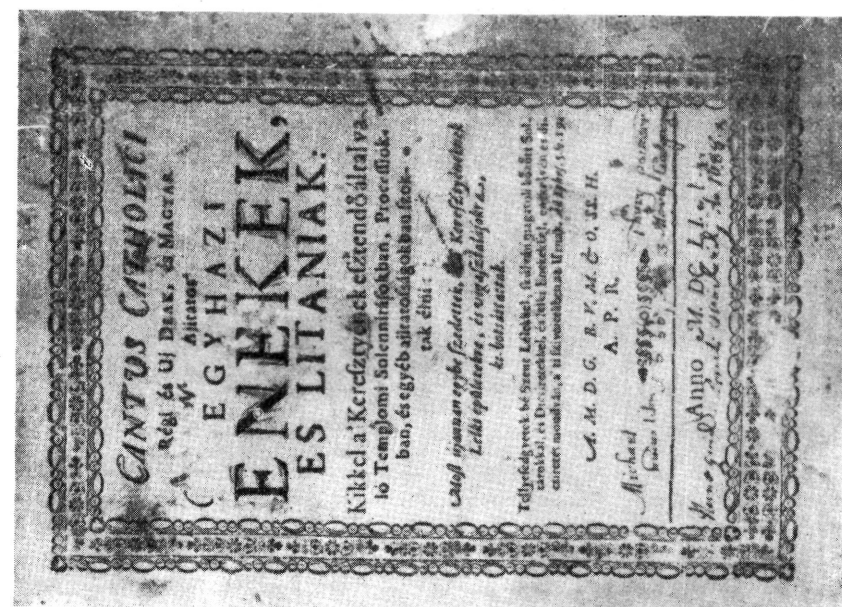
²⁶ *Catalogus*. . . Anno 1652. Pannonhalma: 118. J. 1. (orig.) 27.; Anno 1653. Uo. 118. J. 1. (29.); Anno 1654. Uo. 118. 1. (36.)

²⁷ „Missionarius apud Illustrissimum Comitem Czacki”. *Catalogus*. . . Anno 1654. Uo. 118. 1. (38.)

²⁸ „Confessarius nostrorum. Missionarius apud Illustrissimum Comitem Paulum Czaki, Monitor”. *Catalogus Brevis Provinciae Austriae ad annum MDCLV. confectus*. Uo. 118. J. 1. (orig.) 38.

²⁹ STILLA, Milos: *Zniev a okolie*. Banska Bystrica 1963, 146. 1.

³⁰ I. m. Irod. tört. Közl. 1936. 201. 1.

3. ábra

4. ábra

218. *Psalmus 22. Dominus regit me.*

*Ós kedvesi dobrega Pane, Pry misie na wety zaslani, z
ya budu w-Pane domu probywat, werym tomu, z goso dnu
liti budu, Amen.*

Idem Psalmus 22. Dominus regit me.

*Ós podin rati sam Paslye móg byti. Zbuduj w
čem nedostatu myti. z. Oni mne pasie, na pastyrstwach
koshnyh: Dvodyi shlashe, z pramenu wod jznych, po
grmno swe. Dushy zni obicestruge. Po cshach prymito
shlashe prorozyge.*

*Zy ty se pat tby doshalo y gyti: Pry uboly shva sine
shve omity. z. Ty Pane semnu: nebogym se shbo. Zsh
se z-Berli, tsh. y z Prutu twého. Ty mne sam lyrisz bogia po
swoim stole. z. A na to patry mogy zepretele.*

*Ty Olegem me blawit pomagajesh. Y Kalich móg sam
shedre naplanyesh. z. z to potud slawa mého jwota. Dve
swowody mne, mlosi, y dobrota, Y budu w-domu Pane
brywati, Po wissek swog wst, se wyslawowati. Amen.*

Nash

5. ábra

219. *Psalmus 22. Dominus regit me.*

*Kik mostan kornyú-vörte nagy moidul, O rarts meg engem, z
Kiert szent nevredet híven dísztém. Az én szíám fialnak hirdetem, Es
a szent gyólkészben tífalelem. Fellegetet.*

*z. 12. Dísztírték lten-szók őrt, Jakob fiai szógátok nevét, Izrael
népe földet felleget, Mint ltenedet. Mert nem uddlya a szegénynek
ügyét: Estőle el nem fordítva szent szímet, De ha kiált: meg-halgtatja
kérelmét, Nagy kegyelűen.*

*13. Azért dísztírtém rólad lészen, Minden eldű a gyólkészben, Es
én fogadtam szomú képpen, Meg nem törtetnek. A szegények színek
meg elégtének, Az lten keresők téged dísztírték. Ké az őlkék, és
benedívenek, Mind örökké.*

*14. Ez földi népek minden télege. Az Urhoz gyűlez emlekezette,
Esa pogányoknak nemasétege, Néki hajt fejt. Mert az Ur egyredű
bár mindeneket, Övé az ország. Ő a pogány népet, Bija, rajtok meg-
mutarván erőjét, Kézinek.*

*15. A kövértek, kik meg-élegetnek, Es kik már porrá lenni ké-
szek, Dísztírték téged minden szegénynek, Es nyomorultak. Es minden
őmaradék azoknak, Néked szolgáiván térdet fejt hajtnak, Es síról fi-
ra ők réged utainak, Oh nagy lten!*

*16. A tövörtek őrnép jórendben, Te igazságodart dísztírték, Ma-
gáraly ak tífazék szívekben, Az egész földön.*

XXIII. SOLTAR. CLM.

Dominus regit me.

Hála a fűszé Davidnak az szíven, Kik a szent gondviselést ért szíval.

A

*Z Ur énnekem őriző palátorom, Azért sem
meg nem fogyatkozom, Örömyőm szép mezőn engem
Es szép lés folyó-vízre legeltet, Lelkemmet meg-nyí*

6. ábra

nus regit me) a (C)-ben, SZENCZI MOLNÁR fordításához közölt kottájával (6. ábra) vethető egybe. (Az utóbbi — sajnos — az egyetlen ismert példányban csonkán maradt fenn.) A BREWER-nyomdában ugyanezekkel a hangjegytípusokkal nyomtatták ki később, még 1675-ben is az Istenes himnuszok (RMK I. 1183.), 1682-ben a genfi zsoltárok (RMK I. 1288.), 1674-ben, 1684-ben és 1696-ban a szlovák evangélikusok énekeskönyvének, a TRANOVSKY-féle *Cithara Sanctorum*nak (RMK II. 1339/b [OSzK], 1551., 1839)³¹ dal-lamait. Ekkor azonban már a nagyszombati egyetem nyomdája is be volt rendezkedve hangjegynyomtatásra, úgyhogy a *Cantus Catholici* második kiadását már ott nyomták 1675-ben — a két kiadás tipográfiája világosan elüt egymástól —, s 1700-ban a szlovák énekeskönyvét is. E két időpont között még két hangjegyes nyomtatvány látott napvilágot a nagyszombati nyomdában, ILLYÉS István (1693) és NÁRAY György (1695) énekeskönyvei. Ezeknek tipográfiája sem téveszthető össze a lőcsei kiadású énekes-könyvekével.

Megengedjük, hogy abban, aki ezt az összehasonlítást nem végezte el, bizonyos kétségek merülhetnek fel. Így például egy ellenvetés, amelynek Fritz VALJAVEC adott hangot egyik, több szempontból vitatható művében,³² valószínűtlennek tartva — minden bizonyítás nélkül — hogy a *Cantus Catholici* Lőcsén jelent meg. Szerinte, „a jezsuita Szőlősy a katolikus restaurációt szolgáló művét nem nyomathatta ki a Brewer család protes-táns nyomdájában”. Kétségtelenül lehettek nehézségek a megrendelő részéről, de nem-különbben a könyvnyomtató részéről is. A BREWER-nyomda ugyan nem volt hivatalos felekezeti nyomda, mint a gyulafehérvári (református) vagy a nagyszombati (katolikus), hanem üzleti jellegű magánvállalkozás, és így bárkitől elfogadhatott megrendelést, s bizonyára el is fogadott, ha egyébként jól megfizették a munkát. De az sem lehet vitás, hogy a város protestáns, túlnyomóan evangélikus polgársága — enyhén szólva — nem jó szemmel nézett volna BREWER Lőrincre, ha tudomást szerzett volna a nyilvánvalóan katolikus jellegű művek kinyomtatásáról.

És éppen ezzel magyarázható, hogy az énekeskönyveken miért nem tüntették fel a nyomdahelyet. Indokolt lett volna-e ez nagyszombati kiadás esetén? Minden bizony-nyal nem! A CC 1651 ajánlása az egri káptalanban kelt — a mecénás KISDI Benedek egri püspök székhelyén³³ — 1651. október 4-én. A „Keresztyén Olvasóhoz” intézett magyar előszót azonban a *szepesti káptalanban* keltezi SZŐLŐSY, ugyanazon a napon. Ez az egyetlen nyoma annak, hogy a könyv a Szepeességben látott napvilágot. A kétféle helymegjelölésre másképpen nem is tudnánk elfogadható magyarázatot találni! A szlovák énekeskönyv latin nyelvű előszava, illetve dedikációja eléggé egyértelműen a szepesti káptalanban kelt (Datum in Capitulo Scepusiensi, die 22. Julij. Anno 1655.). Ezt másik pártfogójához, Soós György kanonokhoz intézi a szerkesztő. Szlovák nyelvű előszó ebben nincs is. STRIPSKY úgy sejtette, „hogy a magyar Cantus szerkesztésében Soós-nak is tevékeny része lehetett...” „Talán ez is volt annak oka, hogy a Cantus egyáltalán szerzői név nélkül, a címlapon csupán a még megfejtetlen A. P. R. jelzéssel jelent meg: Szőlősy szerénysége folytán nyilván nem akarta, hogy a címlapon csak az ő neve szerepel-jen.”³⁴ Erre vonatkozóan semmi határozott adatunk nincs. Az említett rövidítés jelentését

³¹ TRANOVSKY énekeskönyve először 1636-ban jelent meg; ezt nem állt módom-ban tanulmányozni. A rá vonatkozó irodalom szerint a többi hangjegyes kiadáshoz hasonlóan Lőcsén jelent meg. I. SZILÁDY Jenő: *A magyarországi tót protestáns egyházi irodalom 1517—1711*. Bp. 1939, 98—132. I. Vö. BURLAS—FIŠER—HOŘEJŠ: I. m. 13., TOBOLKA: I. m. VIII. Praha, 1963. 16.302—310.

³² *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa II. Reformation und Gegenreformation*. München 1955. 138. l. (79. jegyz.)

³³ Meg kell jegyeznünk, hogy Eger török megszállása miatt a püspökség székhelye ekkor még ideiglenesen Kassa volt.

³⁴ I. m. Irod. tört. Közl. 1936. 200. l.

illető találgatások is meddők maradtak. Még a legvalószínűbbnek látszó magyarázat — az Anno Post Redemptionem (ill. Reparationem) rövidítése³⁵ — sem állja meg a helyét; ugyanis a) a CC 1651 címlapján ezt nem követi az évszám, sőt még egyszer ki van téve az Anno, s csak azután az 1651.; b) mindkét énekeskönyv végén ismételten megtalálható a három betű, a szokásos jezsuita jelmondat (Ad maiorem Dei gloriam, Beatae Virginis Mariae & omnium sanctorum honorem) rövidítése után, de ott meg az évszám hiányzik. Így az A. P. R.-nek ez a jelentése értelmét veszti. Nem csodálkozhatunk, hogy egyesek a korábban feltételezett szerkesztő, RAGYÓCZI Péter egri kanonok nevét vélték belőle kiolvasni.³⁶

Mint érdekes adatot — amely azonban nem lehet perdöntő a kérdésben — kell megemlítenem, hogy a jezsuiták túrói rendházának könyvtári katalógusában³⁷ a *Cantus Catholici* megjelenési helyeként Nagyszombat van nyilvántartva: „Cantionale Ungaricum — Tyrnaviae 1651.” A nagyszombati kollégium könyvtárának katalógusában viszont a kiadás helye üresen maradt. Az 1681. évi bejegyzés szerint: „Cantus sacri Ungarici quar(to) — — — 1651.”³⁸ SZŐLŐSY szlovák énekeskönyve hasonlóképpen a kiadás helyének megjelölése nélkül szerepel: „Cantionale Slauonicum quar(to) — — — 1655.”³⁹ A legelső adatot tehát, amely több mint fél évszázaddal az énekeskönyv megjelenése után került bejegyzésre, tévesnek, minden alapot nélkülözőnek minősíthetjük. Lényegesebb, hogy a nagyszombati kollégium könyvtárosának 25–30 évvel később nincs tudomása az énekeskönyvek helybeli megjelenéséről — amit érthetetlennek találnánk, ha valóban ott jelentek volna meg —, ugyanakkor természetes, hogy nem tudhatott titokban tartott löcsei kinyomatásukról, vagy ha hallomásból tudott is róla, kötelességének tartotta azt (az említett okok miatt) elhallgatni.

PAPP GÉZA

³⁵ VARSIK: I. m. 153. l.

³⁶ TOLDY Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története*. Pest 1868². I. 59. Említi HAJNÓCZY Iván: I. m. Magy. Könyvszle. 1941. 84. l.

³⁷ *Catalogus librorum residentiae Societatis Jesu Thurocziensis*. Confectus anno ab Incarnatione Dominica 1704. Országos Levéltár: Kam. It. Jesuitica Tyrnav. fasc. 22. No. 49.

³⁸ *Catalogus novum librorum Collegii Tirnaviensis Societatis Jesu* (I. köt. C — Vngarici & Bohemici) — BEK 72.

³⁹ Uo. 1673. évi bejegyzés.

FIGYELŐ

A magyar könyvtárügy útmutatója.¹ A tudományos és műszaki forradalom korának könyvtára már nem passzív szolgáltató intézmény, hanem a kutatás és művelődés aktív segítője, mely munkája során maga is alkotó munkát végez, tudományos könyvtár esetében pedig önálló tudományos műhellyé is válik. A magyarországi könyvtárakat e minőségi jellegű változás mellett igen nagyarányú mennyiségi és szervezeti fejlődés is jellemzi, mely indokolttá, sőt kívánatossá tette, hogy a hazai könyvtárakról vagy inkább a könyvtárügy egészéről önálló útmutatót bocsássanak a kutatók és minden könyvtárt használó ember rendelkezésére.

A *Könyvtári Minerva* két tekintélyes kötetét a több mint harminc év előtti *Magyar Minerva* részleges folytatásának tekinthetjük, annak ellenére, hogy a bevezetés leszögezi: „jelen kiadvány nem szerves folytatása a Magyar Minervának, nem tartalmazza a múzeumok, levéltárak, tudományos intézetek ... adatait”. Kétségtelen, hogy csak könyvtárakra szorítkozik, de ezt viszont rendkívüli részletességgel és alapossgal. Reméljük és kívánjuk, hogy a könyvtárak kezdeményezését követni fogják a tudomány és a kultúra egyéb intézményeinek hasonló teljességgel és körültekintéssel elkészített „rész-Minervái”, melyek együtt alkotnák az annyira hiányolt új *Magyar Minervát*.

A *Könyvtári Minerva* felépítésében a hasonló külföldi vállalkozások legjobb hagyományait egyesíti, de sok tekintetben jóval többet is ad azoknál. Az első kötet a *Tudnivalók a használatához* c. bevezetéssel kezdődik, melyet Kovács Máténak *A magyar könyvtárak országos rendszere* c. áttekintése követ. Ez a rész a felszabadulás utáni új magyar könyvtári kultúra fejlődésének főbb mozzanatait, tényezőit és eredményeit mutatja be számos érdekes adat és ábra segítségével, ismerteti a magyar könyvtárkultúra szervezeti felépítését, a hálózati elv jelentőségét és rendszerét. (Ez után kívánkoznék — véleményünk szerint — az országos könyvtárügyi intézmények és hatóságok működésének ismertetése, ami azonban a második kötetben található.)

A fejlődés és a rendszer elemzését a hazai könyvtárak hálózatonkénti leírása követi. A hálózatok szerinti csoportosítás — úgy gondoljuk — a legalkalmasabban megválasztott rendszerezési elv volt, mely módszertani „korszerűsége” mellett az eligazodást is jelentős mértékben megkönnyíti, és egy-egy nagyobb szakterületről jobb áttekintést nyújt. Ez tette egyébként könnyebbé az újszerűen végzett adatgyűjtési munkát is: az adatgyűjtést ugyanis hálózatonként és a hálózatot ismerő belső munkacsoportok segítségével, a megkérdezett intézmény viszonylagos fontosságától függően nagyobb vagy kisebb részletességgel, de azonos szempontok szerint hajtották végre.

¹ *Könyvtári Minerva*. (Fel. szerk. FARAGÓ Lászlóné.) [Közread. az] OSzK Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. soksz. — 1. köt. 1965. XLII, 684 l. 2. köt. 1965. 234 l.

Az akadémiai könyvtári hálózatot követi az iskolai, levéltári, mezőgazdasági, műszaki, orvostudományi, szakszervezeti, területi (városi és megyei, ezen belül járási és községi), tudományegyetemi könyvtári hálózat, majd a nemzeti könyvtár, illetve az OSzK és a műemléki könyvtárak ismertetése után a hálózathoz nem tartozó vagy hálózattal nem rendelkező könyvtárak zárják a sort. Az egyes hálózaton belül a sorrend az országos, illetve a hálózat központi könyvtára és viszonylagos súlyuk sorrendjében a hálózati könyvtárak, a területieknél a megye és ettől lefelé. A hálózaton kívüli könyvtárak igen tarka képet mutatnak, melyben — ezúttal betűrendben — országos hatáskörű intézetek, szervezetek, intézmények, iskolák, múzeumok, kiadók, stb., nagyobb vagy kisebb könyvtáraitól különböző jellegű magángyűjteményekig minden fellelhető.

Az ismertetések részletessége is a bemutatott könyvtár nagyságától és súlyától függ. A legkisebb könyvtár esetében is megtaláljuk a nevét, címét (telefonját), az Országos Gyarapítási Jegyzékben használt kódját (ha van), alapítási évét, jellegét, állományát és a legtöbb esetben a vezetőjét is. Nagykönyvtárak esetében az alapvető adatok még a következőkkel egészülnek ki: a könyvtár részletesebb címe (nevének angol és orosz fordítása), katalógusainak típusa és rendszere, története, főhatósága, gyűjtőkörének részletes leírása, részesül-e kötelespéldányban, igénybevétele, olvasótermei, tájékoztatómunkája és egyéb szolgáltatásai, állományának részletes leírása, a dolgozók száma, a könyvtárról szóló irodalom és a könyvtár kiadványai. Az ismertetések részletessége e két véglet között számos változatot mutat, ami azonban nem tekinthető a munka fogyatékoságának, mivel egyrészt a szerkesztők itt is tekintetbe vették a bemutatott intézet viszonylagos fontosságát, másrészt az adatszolgáltatás gyakran elkerülhetetlen hiányossága nem teszi lehetővé a teljességgel egységes feldolgozást. Ez utóbbi különösen a hálózaton kívüli könyvtárak esetében szembetűnő.

A második kötet túlnyomó része mutatókat tartalmaz (intézmények betűrendes, rendkívül sok szempontot sűrítő, szinte túlságosan is alapos mutatója, angol és orosz nyelvű betűrendes mutató, helység és névmutató, gyűjtőkörök, különgyűjtemények, hagyatékok betűrendes mutatója).

A mutatókat követi az országos könyvtárügyi intézmények ismertetése (összeállítók: FARAGÓ Lászlóné, KÖHALMI Béla, SZÉKELY Sándor és GOMBOCZ István), valamint egyéb szervek és intézmények bemutatása: központi könyvtárügyi szolgáltatások (HARASZTHY Gyula), a Könyvtártudományi és Módszertani Központ (BERECZKY László), a könyvtárosképzés rendszere (FÜLÖP Géza és VADÁSZ Ferencné), a könyvtári vonatkozású kiadványok (BERECZKY László). A *Könyvtári Minerva* igen hasznos kiegészítése KÉKI Béla összeállítása a magyar könyvkiadás és könyvterjesztés szervezetéről.

Megemlítendő, hogy a *Könyvtári Minervát* egyidejűleg orosz és angol nyelven is megjelentették. Mindkét idegennyelvű kiadásban azonban a munka legfontosabb része, a könyvtárak ismertetése magyar nyelven, a magyar kiadás változatlan szövegével jelent meg, s ez felvetheti a kérdést, vajon érdemes volt-e így három nyelven kiadni. Talán célszerűbb lett volna többnyelvű tartalomjegyzékkel és bevezetővel, rövidebb; de többnyelvű ismertető tanulmányokkal, s a könyvtárismertetésekben egységes; mindhárom nyelven feloldott rövidítésekkel egyetlen kiadásban megoldani.

A kiváló szakemberek közreműködésével készült *Könyvtári Minervának* pusztán tartalmi ismertetése is kellően megmutatja, milyen nagyigényű és fáradságos munkát végeztek összeállítói, mikor ilyen részletes képet adtak a magyarországi kulturális élet egyik szektoráról, s ezzel — mint említettük — több szempontból felülmúlták a hasonló külföldi vállalkozásokat. Nagyon reméljük, hogy a tudományos és kulturális intézetek *Minervái* sem sokáig váratnak már magukra.

SZÉKELY DÁNIEL

Az állam- és jogtudomány új könyvtári osztályozási rendszere a Szovjetunióban.

I. A szovjet könyvtári és bibliográfiai osztályozási rendszer. Táblázatok a tudományos könyvtárak számára c. sorozat 17. kötete az Állam- és jogtudományok (az osztályozási rendszer X jelzete) osztályozását tartalmazza.¹ A kötetet az állam- és jogtudomány osztályozásának elvi kérdéseiről, az állam- és jogtudomány és más érintkező tudományterületek elhatárolási problémáiról, továbbá a munka egyes részeinek szerkezetét és tartalmát magyarázó, részletes ismertetés vezeti be. A bevezető rész végül rövid gyakorlati útmutatást ad a jelzetezés technikai kivitelezéséhez.

A szovjet új osztályozási rendszerben az Állam- és jogtudomány főcsoport főosztályai a következők:

X0 Általános állam- és jogelmélet; X1 A politikai tanok története; X2 Állam- és jogtörténet; X6 A szocialista országok állama és joga; X7 A gyarmati függőség alól felszabadult országok állama és joga; X8 A tőkés országok állama és joga; X91 Nemzetközi jog (nemzetközi közjog); X93 Nemzetközi magánjog; X99 Egyes jogágak.

Az egyes főosztályokat megelőzően a táblázat kb. az ETO közös alosztásainak megfelelő részletezéssel, de magában a főtáblázatban osztályozza az általános kérdéseket (tudománytörténet, személyi kérdések, nemzetközi kongresszusok, konferenciák, a kutatóintézetek, a tudományos kutatás szervezete, a személyi utánpótlás, a jogi oktatás, a kutatómunka módszertani és technikai kérdései, a jogi bibliográfia, a jogi irodalom egyes közzétételi formái: könyv, folyóirat, gyűjteményes mű, enciklopédia, szótár stb.). Ezzel a részletezéssel a táblázatok nemcsak az osztályozásnál, hanem — ezen túlmenően — a katalógusépítésénél is jelentős feladatot töltenek be s a katalógusok szerkezetének egységességét is biztosítják.

II. A szovjet szakozási rendszer általánosságai (betű- és szám-kombinációk) általában ismereteseek. Az új táblázatok azonban tartalmi szempontból figyelemreméltóak. Az állam- és jogtudomány szovjet osztályozási táblázatainak általános szerkezete ugyanis a szocialista állam- és jogtudományban általánosságban elfogadott jogrendszeri tagozódáson épül fel. Ez annyira eltér a könyvtári osztályozásban eddig nálunk alkalmazott rendszerektől (ETO, a porosz rendszer különféle változatai stb.), hogy a jogi könyvtári osztályozás és főleg a katalógusépítés számára meggondolkoztató és a használt rendszerek továbbfejlesztésénél alkalmazható megoldásokat is tartalmaz. Az ilyen jellegű áttekintés azonban ezeken túlmenően a nem-jogász könyvtárost is érdekelheti, mert éppen az ETO-ban nem szereplő fogalmak szakozásához ad tájékoztatást.

Az *Általános állam- és jogelmélet* című főosztály (X0) öt osztályra tagozódik,² az egyes osztályoknak a szovjet könyvtári osztályozási rendszer technikai megoldásainak megfelelően betű-, illetőleg számjelzetekkel ellátott, további részletes tagozódásuk van.

¹ Библиотечно-библиографическая классификация. Таблицы для научных библиотек. Выпуск XVII. X Государство и право. Юридические науки, Москва, Издательство „Книга”, 1965. 369. p. A művet V. F. GUBIN — L. A. KROTOVA — Sz. M. POTAPOVA állította össze, számos neves jogász (Sz. N. BRATUSZ', Sz. L. ZIVSZ, Sz. F. KECSEKJAN, E. A. FLEJSIC, M. G. KIRICSENKO és A. V. MICKEVICS) bevonásával.

² X01 Az állam- és a jog lényege, keletkezése, típusa, formái és funkciói; X02 A kizsákmányoló állam és jog elmélete; X05 A gyarmati függőség alól felszabadult országok államának és jogának elmélete, a nemzeti demokráciák államának és jogának elmélete; X06 A szocialista állam- és jogelmélet; X07 Állam- és jogelmélet a kommunizmusban; X08 A MARX előtti és a nem marxista irányok és kritikájuk.

A *politikai tanok története* c. (XI) főosztály táblázatai³ bizonyos periodizációt is tartalmaznak.⁴ A politikai tanok egyetemes története [$(\times 1(0))$] c. osztályba több ország együttes anyaga kerül. Ennek a résznek további alosztása nincsen. A politikai tanok története a Szovjetunióban c. rész a [X1(2) 41/43] feudalizmus kifejlődésétől kezdődően az orosz állam, illetőleg a szovjetunió további fejlődésének egyes szakaszain végigmenve rendezi az anyagot. Itt elsősorban irányzatokra, iskolákra történik a bontás és az egyes irányzatokon belül példálózólag neveket, szerzőket is felsorol a táblázat. Elég részletes A szocializmus és a kommunizmus kibontakoztatott építésének politikai tanairól (1917—) szóló rész, amely az egyes szövetséges köztársaságok szerinti földrajzi alosztásban további bontást is ad. Az egyes országok — köztük Magyarország⁵ politikai tanainak története c. rész [X1(4/8)] kb. ugyanezt a rendszert használja. Az országokat a táblázat egyébként földrészek szerint csoportosítja. Kb. ugyanennek az elgondolásnak felel meg az *Állam- és jogtörténet* [X2] c. főosztály⁶ felépítése.

A jogrendszereket és az egyes jogágakat, valamint a jogtudományi szakágakat rendező rész az egész osztályozási rendszer gerincét jelenti. [X6—X93]. A részek elején a táblázat korlátozottan közös alosztásokat is használ, betű- illetőleg számjelzéssel.⁷

A jogrendszerek és az egyes jogágak anyagát a táblázatok három főosztályban foglalják össze: X6 A szocialista országok állama és joga; X7 A gyarmati függőség alól felszabadult országok állama és joga; X8 A tőkés országok állama és joga. Ezeknek a részletezése nem egyforma mélységű, mert a szocialista országokra vonatkozó táblázatok természetesen sokkal differenciáltabbak, mint az egyébként igen röviden tagolt felszabadult országok, vagy a tőkés országok táblázatai.

A szocialista országok államáról és jogáról szóló főosztály [X6] két osztályra tagozódik. X62 A szovjet állam és jog; X63 A külföldi szocialista országok állama és joga.

³ A X1 főosztály osztályai következők: X1(0) A politikai tanok egyetemes története; X1(2) A politikai tanok története a Szovjetunióban; X1(4/8) A politikai tanok története az egyes külföldi országokban.

⁴ A rendszerben általában — nemcsak itt, hanem más összefüggésekben is — használt periodizáció a következő: 3 A rabszolgatartó időszak; 4 A feudalizmus időszaka; 5/6 A kapitalizmus időszaka; 5 A kapitalizmus 1640—1917 között; 6 A kapitalizmus 1917 után; 7 A szocializmus (kommunizmus) időszaka.

⁵ A magyarországi politikai tanok c. rész [jelzése X1(4 Vn)] felosztása a következő: 1 A politikai tanok 1944-ig; 101 A marxista politikai gondolkodás; 102 A forradalmi demokraták (ADY Endre, PETŐFI Sándor, TÁNCSICS Mihály stb.); 104 A felvilágosodás kora (BESSENYEI György és társai); 106 A liberálisok (KÖLCSEY Ferenc, KOSSUTH stb.); 109 Más irányzatok képviselői (MARTINOVICS Ignác, SZÉCHENYI István, HAJNÓCZY József); 7 A politikai tanok a szocialista forradalom és a szocializmus építésének időszakában (1949—).

⁶ A főosztály tagozódása: X2 Egyetemes állam- és jogtörténet; X2(2) A Szovjetunió állam- és jogtörténete; X2(4/8) Az egyes külföldi országok állam- és jogtörténete. Ez utóbbiaknál szintén a földrészek szerinti csoportosítást használja.

⁷ A főbb betűjelzések korlátozottan közös alosztások: a) A marxizmus-leninizmus klasszikusai a szakágról, illetőleg a szóbanforgó tárgyról; b) A kommunista- és munkáspártok a tudományágról vagy a tárgyról; v) Az adott tudományág elmélete és módszertana. A tudományág és a dialektikus materializmus; g) Az egyes tudományágak története; d) Személyi kérdések.

A főbb számjelzéses korlátozottan közös alosztások: 0 Általános művek; — 0 A jogág tárgya és rendszere; — 1 A jogág, illetőleg a jogintézmény története. A jogszabályalkotás fejlődése; — 2 A jogág vagy a jogintézmény alapvető elvei; — 3 Jogforrások (formák) (itt egész részletes további bontás követi a jogszabályalkotás menetét); — 4 A jogi norma és a jogviszony; — 5 Az adott intézmény, szerv vagy szervezet helye a jogrendszerben, feladata és funkciói; — 6 A szerv létrehozása, átszervezése és megszüntetése; — 7 Szervezeti kérdések (tagság, káderek); — 8 Az igazgatási eljárás, ügyintézés és technika; — 9 A munkaszervezés, tevékenység.

A szovjet jogrendszeren belül a táblázatok a mai szovjet tudományos jogrendszernek megfelelő alosztályokra tagozódnak.⁸ Ezeket a részeket is megelőzik a már említett jelzéssel ellátott általános kérdések. A táblázatok az egyes jogágakon belül kb. a jogrendszer mostani tagozódásának megfelelő további (az X62 jelzés mellett legfennebb hat számjegyű) alosztásokat adnak. A Külföldi szocialista országok állama és joga elnevezésű alosztály [X63] általában ugyanezt a felosztást követi.

A gyarmati függőség alól felszabadult országok számára a táblázat elsősorban országok szerinti földrajzi alosztást ad. Az országokon belül az anyag a szovjet jogrendszerből már ismert tagolással (0—9) bontható tovább. A tőkés országok államáról és jogáról szóló táblázati részek szintén ennek a jogági felosztásnak felelnek meg.⁹

A nemzetközi jog a X91 jelzet alatt szerepel. Az osztály a szovjet tudományos rendszernek megfelelő alosztályokra tagozódik. Az alosztályok szintén erősen bontottak,¹⁰ s emellett többkombinációs (idő, hely stb.) továbbbontási lehetőségek vannak. A nemzetközi magánjog (X93) viszont csupán a legfontosabb alosztási lehetőségeket veszi figyelembe.¹¹

III. Figyelemreméltó a kiadvány technikai apparátusa is, amely a mű terjedelmének *több mint egynegyedét teszi ki*. Az egészen részletes és nagyterjedelmű tárgymutató (272—360. old., kéthasábosan) mellett a munka külön névmutatóval (irányzatok, iskolák képviselői, fontosabb szerzők stb.) könnyíti meg a szakozók nehéz munkáját s e téren megszívlelendő példát mutat hazai vonatkozásban is, ahol nem mindig fordítunk kellő figyelmet a hasonló jellegű munkák kezelhetőségére mint nagyon fontos szempontra, s nem a sokszor terjengős szöveges részeket rövidítjük meg, hanem a mutatók terjedelmével takarékoskodunk.

IV. Az új táblázatok gyakorlati alkalmazására egyes szovjet nagykönyvtárakban már sor is került. Egyelőre a kurrens anyag feldolgozását kezdték meg, de a rekatalogizálás is ezzel párhuzamosan fog folyni. Az egész könyvtári anyag feldolgozása még hosszú idő kérdése, az egységes osztályozási rendszer megteremtése a szovjet könyvtári munka szempontjából új időszakot nyit. A szovjet osztályozási rendszer táblázatainak

⁸ A szovjet állam és jog c. fejezet alosztályai pl. a következők: X620 Szovjet államjog; A szovjet építés; X621 Szovjet államigazgatási jog; X622 Szovjet pénzügyi jog; X623 Szovjet polgári jog; X624 Szovjet családjog; X625 Szovjet földjog; X626 Kolhozjog; X627 Szovjet munkajog; X628 Szovjet büntetőjog. Kriminológia. A javító-nevelő munka joga; X629.0 A bírósági szervek rendszere a Szovjetunióban; X629.1 Az ügyészség szerveinek rendszere a Szovjetunióban; X629.2 Szovjet polgári eljárásjog; X629.3 Szovjet büntető eljárásjog; X629.4 Szovjet kriminalisztika; X629.5 Híres perek a Szovjetunióban; X629.6 Igazságügyi statisztika. Itt megjegyzendő, hogy a táblázat — anélkül, hogy elfogadná az ún. törvénykezési jog sokat vitatott koncepcióját illetőleg főfogalmát — lényegében egy szám alá sorolja a törvénykezési jog egyes elemeit (szervezet, eljárások).

⁹ A főosztály további tagozódása: X80 Államjog; X81 Államigazgatási jog; X82 Pénzügyi jog; X83 Polgári és kereskedelmi jog; X87 Munkajog; X88 Büntetőjog. Katonai büntetőjog. Kriminológia. Börtönügy; X891 Igazságügyi szervezet; X892 Polgári eljárásjog; X893 Büntető eljárásjog; X894 Kriminalisztika; X895 Híres perek; X896 Igazságügyi statisztika.

¹⁰ Az osztály tagozódása: X910 A nemzetközi jog alanyai; X911 A lakosság kérdései a nemzetközi jogban; X912 A terület kérdései a nemzetközi jogban; X913 A külkapcsolatok állami szervei; X914 A nemzetközi szerződés; X915 A nemzetközi konferenciák. A nemzetközi szervezetek; X916 Nemzetközi együttműködés szakkérdésekben; X917 A nemzetközi viták békés elintézési módjai; X918 A béke biztosításának kérdése a nemzetközi jogban; X919 A háború és a nemzetközi jog.

¹¹ X930 Általános rész; X931 Tulajdonjog; X932 Kötelmi jog; X933 Szerzői jog. Találmányi jog. Védjegyjog; X934 Családjog; X937 Munkajogi kérdések a nemzetközi magánjogban; X938 Öröklési jog; X939 Nemzetközi polgári eljárásjog.

megjelenése a táblázatoknak a katalógusépítés terén vitt s már kiemelt gyakorlati jelentősége mellett a könyvtári osztályozás általános fejlődése szempontjából ezen túlmenően azért is fontos esemény, mert ez az első egészen részletes és — legalábbis a könyvtári anyag szempontjából kellően differenciált — gyűjteménye a szocialista jogban kifejlődött új, sajátos jogfogalmaknak, jogintézményeknek. Mindez az ETO társadalomtudományi táblázatainak küszöbön álló reformja szempontjából is igen fontos, mert ez a fogalom-katalógus „szókinestár” — megfelelő rendszerezéssel és logikus besorolással — az ETO táblázatok továbbfejlesztésénél is sok tekintetben felhasználható.

NAGY LAJOS

Tíz éves a Humboldt Egyetem Könyvtártudományi Intézete. A német tudomány^s könyvtárakban 1893 óta szervezett könyvtárosképzés folyik, ennek lényege két évi könyvtári gyakornokoskodás volt az egyetem elvégzése után. A Német Demokratikus Köztársaságban csak a fasiszta állam széthullása után kezdtek vitázni arról, hogy megmaradjanak-e az addigi rendszer mellett, az abszolutorium utáni könyvtárosképzésnél vagy pedig szovjet mintára bevezessék az egyetemen a könyvtárosi szakot. Az előnyök és hátrányok gondos mérlegelése után az utóbbi mellett döntöttek. 1955-ben megkezdődött a berlini Humboldt egyetemen a szervezett könyvtárosképzés, s ezzel kapcsolatban 1955. november 1-én megalakult ott a Könyvtártudományi Intézet. A tíz éves jubileum alkalmából a *Zentralblatt für Bibliothekswesen* ünnepi számot adott ki, s ebben Horst KUNZE professzor számol be az azóta végzett munkáról.

A legsürgősebb feladat a tanterv megállapítása volt. Az első évek a kísérletezés jegyében teltek el. 1959-re kialakult egy végleges tanterv, ezt azután 1964-ben még módosították. A fő tárgy öt éven át a könyvtártan (Bibliothekslehre). Ehhez járul az első két évben a könyvtártörténet és a könyvismeret (Buchkunde). Ez utóbbi tárgy összegezi a könyvről szóló legkülönbözőbb tudnivalókat, így a paleográfiát, írás- és könyvtörténetet, a kódexekről, ősnymtatványokról szóló ismereteket, a kötetéstörténetet, a modern könyvművészetet stb. A harmadik és negyedik év tárgyai az általános bibliográfia, a tájékoztatás, a dokumentáció és a tudományelmélet (Wissenschaftslehre, vagyis a tudományok története, osztályozása és szervezése) összefüggésben a szakbibliográfiákkal. A két utolsó évben magasabb fokú szemináriumi gyakorlatok keretében szakosított képzés folyik a könyvismeret, valamint a könyvtári gyakorlat egyes részeinek (könyvtári technika, könyvtárvezetés, tájékoztató munka stb.) alaposabb elsajátítására. Igen lényeges követelmény az idegen nyelvekben való jártasság. Az Intézet ebből a célból, angol, francia, orosz és latin nyelvű szakszövegeket állított össze, és adott ki.

A végzett hallgató két évig alacsonyabb fizetéssel asszisztensi besorolásban dolgozik valamelyik tudományos könyvtárban. Ezalatt szűkebb munkaterülete valamelyik speciális részéről dolgozatot ír, s ezt az a könyvtár, ahol dolgozik, és a Könyvtártudományi Intézet közösen bírálja meg.

1965 áprilisa óta minisztertanácsi határozat kötelezi az Intézetet, hogy társadalomtudományi vonalon dokumentálistákat képezzen ki. Ezeknek alapkiképzése azonos a könyvtárosokéval, különleges tárgyaik csak a második, harmadik évtől kezdődnek. (A műszaki és természettudományi dokumentálisták képzése még nincs megnyugtatóan megoldva, a tervek szerint a drezdai műszaki egyetemre fogják ezt bízni.)

Az Intézet különleges, az egyetemi oktatással össze nem függő feladatai közt megemlítendő, hogy jegyzékbe vették a tudósoknak és íróknak az NDK könyvtáraiban őrzött hagyatékát.

KUNZE professzor beszámolója után a *Zentralblatt* hasábjain az Intézet professzorai és docensei részletesen ismertetik az egyes tanszékek (Könyvtártan—bibliográfia, tájékoztatás, dokumentáció — könyvismeret — könyvtártörténet — tudományelmélet) problémáit és terveit, végül jelentést olvashatunk az Intézet kutatómunkájáról, könyvtáráról és tagjainak publikációiról.

VÉRTESY MIKLÓS

Két nyugatnémet könyvtári intézmény jubileuma. A *Zeitschrift für Bibliotheks- und Bibliographie* c. szakfolyóirat két legutóbb megjelent külömfüzetét neves nyugatnémet könyvtári intézményeknek szenteli, évfordulóik alkalmából.

A *Die Deutsche Bibliothek 1945—1965* c. kötet (Sonderheft 3.) — egyúttal „Festgabe” H. W. EPPELSHEIMER 75. születésnapjára — a majnai Frankfurtban működő nyugatnémet nemzeti könyvtár történetét adja. A könyvtár elsősorban politikai okoknak köszönheti létét: a nyugatnémet állam szükségesnek vélte, hogy a lipcei Deutsche Bücherei-hez hasonló intézményt hozzon létre.

A kötetet szerkesztő K. KÖSTER tanulmánya ismerteti a könyvtár fejlődéstörténetét. Feleslegesen élehangú, politikai polémiaira emlékeztető sorai nem tudják sem kétségesse tenni a lipcei intézmény anciennitását, sem bizonyítani a frankfurti könyvtár kizárólagos illetékességét.

A könyvtár megőrző jellegű (Archivbibliothek) s elsősorban a német vonatkozású termést gyűjti s dolgozza fel bibliográfiailag. Alapgyűjtőköre az 1945. április 8. óta belföldön megjelent német és idegen nyelvű, valamint a külföldön megjelent német nyelvű és -vonatkozású irodalom. Tanulságosak az önkéntes beszolgáltatásról (mint a beszerzés egyik főforrásáról) olvasható sorok: az üzleti szellem kifogásolja az ellenszolgáltatás nélküli beszolgáltatást; a „demokratikus”-nak minősített önkéntes beszolgáltatási rendszer viszont nem biztosítja még a viszonylagos teljességet sem. A reklamációknak mintegy 30%-a eredménytelen marad.

A közel kétszáz főnyi személyzettel dolgozó könyvtár állománya az 1964. évi adatok szerint mintegy 750 000 kötet; az év folyamán 55 317 olvasó 128 345 kötetet használt. A tájékoztató szolgálat a beérkezett kérések 90%-ára adott pozitív választ. A magas létszámot a könyvtár intenzív bibliográfiai munkássága teszi indokolttá: gondozásában jelennek meg olyan kiadványok, mint a *Bibliographie der Deutschen Bibliothek*, a *Deutsche Bibliographie* (s ezek különböző kumulációi), folyóiratbibliográfiák és a *Das Deutsche Buch* alcímű kítőő ajánló bibliográfia.

A többi szerzők a könyvtár különböző fő- és mellékfunkcióit ismertetik, így többek között az 1933—1945 évek ún. „Exil-Literatur”-jának gyűjtési munkálatait, valamint a könyvművészeti különgyűjteményt.

A *Fünfzehn Jahre Bibliotheksarbeit der Deutschen Forschungsgemeinschaft 1949—1964* c. kötet (Sonderheft 4.) egy elődjeiben is nagymultú német tudományos intézmény könyvtártámogató tevékenységét ismerteti. Az intézmény az 1920-ban létesített, hasonlóan nehéz körülmények között 1949-ben új életre keltett Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft-nak s az 1949-ben keletkezett Forschungsrat-nak az egyesítéséből született meg 1951-ben. Mindkét előd-intézménynek az volt a feladata, hogy a háborús események következtében működésképtelenné vált német tudományos szervezetet lábra állítsa s megeremtse többek között a tudományos munka könyvtári bázisait.

D. OERTEL tanulmánya jelzi, hogy a szervezetet könyvtári munkájában tanácsadószervként egy könyvtári bizottság támogatja, melynek 12 tagja közül 8 könyvtár-igazgató s mely számos szakmai albizottságot működtet. Végrehajtószerve az ún. „Bibliotheksreferat”, mely 20 főből áll; belföldi osztálya a bizottságok határozatainak végrehaj-

tásával, külföldi osztálya külföldi csere- és egyéb kapcsolatok ápolásával foglalkozik. A szervezet általában kérelem alapján, a jelentkező kritikus pontokon nyújt anyagi és tanácsadási támogatást.

Működése során a szervezetnek számos oly kérdéssel is foglalkoznia kellett, melyek csupán tudományszervezési vonatkozásúak. H. TIEMANN tanulmánya így érdekes bepillantást nyújt a nyugatnémet gyűjtőköri munkálatokba s megadja a jelenleg érvényes gyűjtőköri felosztást. Egy másik tanulmány a fontossági csoportokba sorolást is ellátó folyóiratbizottság munkáját ismerteti. Figyelemreméltóak — s az intézmény egyik nem mindennapos területére mutatnak W. GRÜNWALD tanulmánya s annak mellékletei a tudományos könyvtárak költségvetési normáinak kialakíthatóságáról, a beszerzés, állományvédelem és személyzet vonatkozásában. Beszerzési téren átlagárakkal számolni (p. o. egy műszaki folyóirat 55,— DM, egy társadalomtudományi folyóirat 40,— DM). A személyi szükségletet az állomány, az évi gyarapodás és a használat adatai alapján próbálják normásítani. Több kisebb tanulmány után ismét D. OERTEL nyújt áttekintést a szervezet által támogatott területekről, az 1949 óta befektetett összegekről. A tekintélyes összeg (37,5 millió DM) mintegy 75%-át állománygyarapításra fordították.

A tudománytörténeti és -szervezési szempontból jelentős kötet hangvétele szigorúan akadémikus s örvendetes módon kerül minden bántó stílárius elemet.

TÓTH ANDRÁS

Az AIBM varsói kongresszusa. Az AIBM — a Zenei Könyvtárak Nemzetközi Szövetsége — 1966. szeptember 4—8. között Varsóban tartotta évi kongresszusát, melyet jelentős eseménynek könyvelhetünk el. Először fordult elő ugyanis a szervezet történetében, hogy ülését szocialista országban tartja. Az ötnapos értekezletsorozaton számos fontos kérdést tárgyaltak meg a különböző (szakkönyvtári, közművelődési könyvtári, hanglemeztári, RISM, RILM, dokumentációs központok, himnológiai) munkabizottságokban. Különösen fontosnak tűnik két mozzanat. Az 1967. január 1-ével Barry S. BROOK professzor vezetésével induló RILM (*A Zenetudományi Szakirodalom Nemzetközi Forrástárja*) munkájának részletes ismertetése, melyet gépi indexelési eljárással két sorozatban indítanak meg. Az egyik sorozat a tulajdonképeni index, a másik az abstracts, melyek anyagát a különböző nemzeti dokumentációs intézmények, könyvtárak, vagy más szervek útján kívánják összegyűjteni. A másik fontos esemény egy, az AIBM keretén belül létesítendő Osztályozási Bizottság előkészítő munkájának megindítása. Az 1967. évi Salzburiban rendező kongresszusra elkészítendő széles körű, a jelenlegi világhelyzetet értékelő áttekintést PETHES Iván foglalja össze, Hans-Martin PLESSKE (Deutsche Bücherei, Leipzig) közreműködésével. A kongresszus nagy érdeklődéssel kísért előadásait és vitáit, valamint az igen igényes és jó előadásokat, kiállításokat a mintegy 120 delegátusból álló közönség nagy tetszéssel fogadta.

π

Lengyel ex libris kiállítás. Azoknak, akik szeretik a szép könyvet és szeretik a kisgrafikát: egy-egy ex libris kiállítás mindig ünnep. Örvendetes jelenség, hogy ezek az eddig oly ritka ünnepek mostanában gyakrabban és csaknem szabályos időközökben ismétlődnek. Az 1964 szeptemberében az Országos Széchényi Könyvtárban rendezett exlibris kiállítást tekinthetjük a fellendülés kiindulási pontjának. Az Országos Széchényi Könyvtár és a Kisgrafika Barátok Köre együttműködésével két év alatt már az ötödik exlibris kiállításra került sor, s mindegyikhez katalógus is készült.

A kiállítások periodikussá váló jellegének már csak azért is örülünk, mert ezek nemcsak a nagyobb érdeklődés felkeltésére alkalmasak, hanem arra is, hogy eloszlassák azokat a téves nézeteket, amelyek az ex libris művészet „exkluzív”, „nem akárcikinek való” voltával kapcsolatosak. Ebből a szempontból is nagyon szerencsés az a tény, hogy a kiállítás éppen a modern lengyel ex libris művészetből ad ízelítőt. A lengyel grafika formanyelvére ugyanis a friss, elfogulatlan, korszerű és merész újítókedvű vonások jellemzőek.

31 tábló, mindegyiken 8–10 ex libris, összesen négyszázhetvenkét db. kisgrafika a Malborki Múzeum gyűjteményéből. Ezt a mennyiségileg is impozáns anyagot huszon-négy mester neve fémjelzi. A legelső, ami szembeötlik: az ex librisek tematikája rendkívül változatos. Tejesen hiányzik a kultúrális hordalékanyag, amely igen gyakran megtalálható hazai ex libris termésünkben. A nálunk oly gyakori könyvábrázolások elmaradnak, vagy ha nagynéha jelentkeznek is, akkor is csupán mellékesen, soha sem főmotívumként. Az ábrázolások sűrítetten adnak vissza egy-egy hangulatot, pillanatnyi benyomást vagy ötletet, néha címerjellegűek, máskor a humor ellenállhatatlan erejével hatnak.

Az előadás-, a felfogásmód legalább ilyen változatosságot mutat, mint az ábrázolások tárgya. Vannak lapok, amelyek a román stílus nagyvonalúságával és merev nehézségével szinte kőszzerűen súlyossá teszik a maguk néhány négyzetcentiméterét, mások egészen az Európán kívüli népek buja vegetációit idéző ábrázolásmódját juttatják eszünkbe. De felfedezhetjük az absztrakt grafika stílusjegyeit is. Az összkép azonban mégis egységes, függetlenül az esetleges stílusjegyeiktől: szabad, levegős, merész és vidám, de mindenképpen megújult és korszerű.

Változatosság jelentkezik az alkotások anyagában és technikájában. Kínai rizs-papír, durva fatartalmú és finom merített papír, itatós és pergament. A technikai eljárások: rézmetszet és rézkarc, fa- és linómetszet, litográfia, foto-offset nyomat.

És: színes ex librisek. Nálunk még kevéssé elterjedt műfaj. Némi idegenkedést vált ki; úgy tűnik, hogy az ex libris jóértelemben vett igényességével és előkelőségével kevésbé egyeztethető össze ez a kissé harsány, plakátszerűnek tűnő előadásmód. Némelyik egyenesen bőrdőcímke emlékeztet.

Örömmel láttunk a magángyűjtők mellett a legkülönbözőbb intézmények (könyvtár, politechnikai intézet, autókлуб stb.) kifejező ex-libriseit is. Nálunk az ex libris-művészet legújabb fellendülése még nagyon kevés pártfogást talált az intézményekben, a kiállítások tanúsága szerint kevés megrendelő került ki közülük.

Mindent összevéve: a hazai ex libris művészet bőségesen meríthet azokból a tanulságokból, amelyeket egy ilyen reprezentatív seregszemle nyújt.

H. LAKATOS ÉVA

Kiállítás a nyomdászkönyvtár 100 éves jubileuma alkalmából A Nyomda-, a Papír- és a Sajtó Dolgozói Szakszervezete 1966-ban ünnepelte könyvtára alapításának 100 éves évfordulóját. Az első magyar munkáskönyvtár hagyományaihoz méltó emlékünnepe és kiállítás keretében emlékeztek meg a szakma képviselői és a könyvtár munkatársai az elődök küzdelmes és eredményes munkájáról.

A kiállítás gerincét a könyvtár történetét bemutató dokumentumok alkotják. 1865-ben alakult meg a Nyomdászok Önképző Egylete, az első hazai munkás kultúregylet, mely a „Művelődéssel a szabadságért!” osztályharcos jelszavát írta zászlajára. Egy év múlva szervezték meg az egylet könyvtárát, mely a kezdeti 500 kötetről a századfordulóra már 11 000 kötetes gyűjteménnyé fejlődött. A korabeli „népkönyvtárakkal” szemben itt színvonalas irodalmat adtak a munkások kezébe, először juttatva el közvetlenül a dolgozókhoz a baloldali szocialista írók műveit. A tárlókban kiállították a könyvtár

kezdeti korszakából származó könyveket: ROUSSEAU mellett MARX és ENGELS művei, valamint CSERNISEVSKIJ, LASSALLE, BABEL, MEHRING és DARWIN írásai láthatók. A külföldi szépprózát már korán a haladó szellemű írók képviselték, elsősorban ZOLA, majd GORKIJ. A szakmai műveltség emelésére kezdettől fogva nagy gondot fordítottak, e célból szerezték be a fontosabb nyomdászati és nyomdászattörténeti szakmunkákat járatták a szaklapokat. E gyűjtemény 1941-ben külön szakkönyvtárrá szerveződött s máig egyik leggazdagabb gyűjteményünk a tipográfia terén.

Régi tagsági lapokon, kölcsönzési kártyákon, a gyakran kiadott nyomtatott katalógusokon, a könyvtár korabeli képein, a *Typographia* c. nyomdászlap könyvtári vonatkozású cikkein vándorol a tekintet, s nyomon kísérheti a kezdeti hősi korszak évtizedeit, majd az első világháború előtti virágkort, amikor 1909-ben 1 192 beiratkozott olvasónak 59 600 kötetet kölcsönöztek. A két háború közötti idő a hanyatlás korszaka: a szakszervezeti mozgalom hanyatlása következtében a munkások többé már nem tömörültek a mozgalom és annak központi könyvtára köré. A nyomdász-könyvtárosok azonban a változó körülményekhez is tudtak alkalmazkodni: jelentős baloldali írók közreműködésével, mint BENEDEK Marcell, HATVANY Lajos és MÓRA Ferenc, sikeres irodalmi előadásokat szerveztek, a vidéki nyomdászok közé pedig vándorkönyvtárak útján juttatták el a könyveket. Képek, adatok illusztrálják a szakszervezeti könyvtári mozgalom felszabadulás utáni fejlődését: 1965-ben 4009 szakszervezeti könyvtárban 5 321 200 kötet között válogathatott 558 100 beiratkozott olvasó.

A kiállítás anyaga jól érzékelteti a könyvtár összefonódottságát a munkásmozgalommal. A nyomdászok, mint az ipari munkásság legműveltebb rétege, mindig is élen jártak az osztályharcban. A mozgalom sorsában mindenkor osztozott a nyomdász-könyvtár is: 1898-ban átmenetileg a rendőrség lefoglalta az egész könyvtárat, a Tanácsköztársaság bukása után évekig zárva maradt. Az 1944 áprilisában elrendelt fasiszta könyvselejtezt a könyvtárosok nem hajtották végre, hanem elrejtették a könyveket.

Végigkíséri a kiállítás a nyomdászok társadalmi, szakmai és kulturális egyesületi életét és tevékenységét is. Az először 1860-ban megtartott János-ünnepély, az 1870-ben alakult Pest-Budai Továbbképző Egylet, a munkásdalárda, a színjászó csoport, a nyomdászok Gutenberg zenekara, az 1927-ben alakult munkás szavalókórus mind valamilyen formában kapcsolódott a könyvtárhoz.

Megemlékezik a kiállítás a könyvtár áldozatkész munkásairól, a nyomdász-könyvtárosokról is, akik napi munkájuk után, fizetség nélkül végezték munkájukat. Az első könyvtárosok MAYER János és TÜRKE József voltak. A választott könyvtárosok mindig a nyomdász szakszervelet legkiválóbb tagjai közül kerültek ki. Közülük FRÖLICH Sámuel még az első világháború előtt kezdett dolgozni s egészen a legutóbbi évekig viselte hivatalát, a szakkönyvtárat 1942 óta — ma is — VÉRTES Jenő vezeti.

Néhány tárlóban nyomdászattörténeti anyagot is talál a szemlélő, inkább csak rövid jelzés formájában, mintegy a szakma illusztrálására. Egy ADY-vers kéziratán ötleletesen mutatják be a gondolat útját a nyomdai megjelenésig. Az ADY-kéziratot az egykori lelkes nyomdászok őrizték meg. A könyvtár kéziratári gyűjteményében még igen sok jeles írónk kézírata megtalálható, valamennyi a nyomdászok gyűjtéséből. Egy másik tárló a legutóbbi évek díjnyertes legszebb magyar könyveit sorakoztatja fel.

A kiállítás megnyitásakor rendezett bensőséges hangulatú emlékünnepelet — melynek egyik külföldi vendége Heinz OEHLER, a Nyomdaipari Dolgozók Nemzetközi Konzultatív Konferenciájának elnöke volt — a könyv dicséretének szentelt művészi műsor követte.

SOMKUTI GABRIELLA

SZEMLE

Szilágyi János: Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919-1945 között. Bp. 1964. Akad. K. 135 l.

Az *Értekezések a történettudományok köréből* c. sorozatban látott napvilágot SZILÁGYI Jánosnak ez a munkája. Örven detes, hogy történészeink érdeklődése egyre inkább kiterjed a művelődéstörténeti kérdésekre is. A szerző vizsgálja a munkásság kulturális életét, és művelődési viszonyait a két világháború közötti időszakban. Különösen hasznos és érdekes ez a munka számunkra, könyvtárosok számára, mert érdekes adatokat szolgáltat a munkásosztály általános művelődési feltételeire vonatkozóan, másrészt a minket közelebbről érdeklő olvasási viszonyokat illetően. Kutatásainak külön érdeme, hogy jelentős szerepet vállalt a munkásság olvasására, kulturális életére vonatkozó, meglehetősen szétszórott és szórványos dokumentum anyag felkutatásában. Tanulmánya így igen értékes közvetlen forrásanyagot tár fel a művelődéstörténeti kutatás számára.

A szerző többek között vizsgálja, hogy az olvasás más művelődési alkalmakhoz képest milyen szerepet töltött be és milyen arányokat öltött a munkásosztály körében. Kitér röviden olvasmányaik minőségére, a nők és a férfiak, a vidéki és a fővárosi munkások olvasásának különbségeire. Elemzi továbbá, hogy a munkásosztály kereseti viszonyai és életkörülményei milyen lehetőségeket biztosítottak az olvasásba való bekapcsolódásuk számára. Vizsgálataiból kitűnik, hogy a munkásosztály a korszak társadalmának legtudatosabban művelődő és a művelődés iránt leghatározottabb igényekkel fellépő rétegei közé tartozott. Összegezi és világosan bemutatja azt is, hogy egyrészt a hivatalos népművelési politika, a jobboldali munkás szervezetek, másrészt a munkásság saját szervezetei: szakszervezet, SzDP, a KMP stb. milyen indítékokból, milyen céllal, s milyen eszközökkel igyekeztek ezt az igényt kielégíteni. Kimutatja, hogy a leghatékonyabbaknak és legeredményesebbeknek a baloldali

munkásszervezetek bizonyultak. Tevékenységük révén Magyarországon az adott körülményekhez képest magas színvonalú, haladó és forradalmi tartalmú munkáskultúra alakult ki, amely alapja és előiskolája lett a szocialista kultúra felépítésének.

KOVÁCS ILONA

Dersi Tamás: A rejtélyes doktor. Mikes Lajos és az Est-lapok. Budapest, 1965. Szépirodalmi Könyvkiadó, 520 l. 1 t.

A két világháború közötti idő költőinek és prózaíróinak egyre-másra megjelenő nagyszabású monográfiái egy eddig eléggé alá nem húzott tanulságot hoztak: a sajtó, a hírlapírás döntő jelentőségének a felfedését. Melléjük állítva DERSI Tamás életrajza MIKES Lajosról — akiben az író már teljesen a kritikusban és a szerkesztőben oldódik fel —, mi kell még több, hogy megértsük, a XX. század irodalomtörténete nem érthető sajtótörténete nélkül.

MIKEST — állapítja meg — még legszeretetteljesebb egykorú méltatói sem értették meg egész jelentőségében: az irodalmi köztudat elnagyoltan kidolgozott emlékképet őriz róla, mert szerkesztői, kritikai-műfordítói tevékenységét nem tudták egybefüggően áttekinteni és főleg elfelejtették vagy sohasem ismerték fel egész nagyságában az irodalomszervezőt, akit a húszas években méretben és hatásban OSVÁT mellé kell állítani. De eltakarva maradt részben éppen MIKES furcsa, komolyt és éleest, lelkest és cinikust vegyítő „rejtélyes” egyénisége miatt a kortársainál haladóbb, az átlag polgári radikálisokénál hangsúlyozottabban a balszél felé mutató politikai felfogása, világnézete is. Az irodalmi életbe és egyben a magyar sajtó történetébe is a PALÁGYIAK nemzetit és forradalmi vegyítő folyóiratában, a *Jelenkorban* lépett be. Egyik legelső tanulmánya MARXRól szólt; azután a plebejus lázadó egyetemet mint

kasztképző diplomagyárat. VAJDA Jánosért rajongott — de nemcsak a költőért, hanem a politikus, a publicista VAJDÁért; az ember- és szabadságyszeretetet negyvennyolc fényében tanulta látni, mikor magyar szabadság és az ember szabadsága egyet jelentett. Kedves filozófusával, SCHOPENHAUERrel is az igazságtalanság, a nyomor és a tudatlanság feletti felháborodásában értett egyet, ez tette szenvedélyes és önfeláldozó interpretátorává, ugyanezért, meg a nagy író kérelhetetlen realizmusáért vállalta STRINDBERG óriási erőfeszítést kívánó fordítását. A szociológiát és jogbölcseletet PIKLER Gyulától, a magyar radikalizmus eszméi alapvetőjétől tanulta. A *Huszdik Század* 1912-ben tartott sajtóankétján nem csatlakozik azokhoz, akik úgy vélik, hogy az újságíró munkáját mint „mesterséget” űzheti akkor is, ha nem ért egyet azzal, aminek megírására lapjának és a lap irányítóinak felfogása kényszeríti. E szigorú erkölcsi felfogásából levonja a következtetést, amikor a baloldali mozgalmak átmeneti hanyatlása idején elhagyja a kormánypárti lapnál betöltött kényelmes állását. A szociáldemokraták felé közeledik, a pártnak a baloldalt képviselő KUNFival köt barátságot. 1919-ben odaáll a Tanácsköztársaság mellé, nevével vállalja (akkor, amikor régi baloldali szerkesztők is névtelenségbe és háttérbe húzódnak) az *Est* kommunista szellemű szerkesztését, majd a lap megszűnése után a MARX műveit fordító bizottság szervező munkáját.

Mint olvasószervező került az *Est*hez. Így kezdődött szoros kapcsolata MIKLÓS Andorral a lapvezérel — és ezzel kezdődnek DERSI könyvének, legfontosabb, legtöbb újat tartalmazó, legtanulságosabb fejezetei. A MIKES-portré a XX. századi magyar sajtó portréjává szélesedik. Ha talán úgy érezhettük az elején, hogy DERSI mélyebben merül a mesterektől átvett eszméi hatások elemzésébe és igényeinkhez képest szűkmarkúbban osztogatja nyomozásának eredményeit MIKES szerepéről a *Magyar Szó*, a *Magyar Nemzet*, a *Pesti Napló* körül — most a MIKLÓS Andorral való összeköttetés kapcsán a hírlapirodalom képe a biográfiai kereten messze túl-emelkedő domborzatot kap. Ez az 1910-es, de főleg az 1920-as évek magyar sajtóviszonyainak az első történetész alaposággal készült analízise, egy nagyszabású sajtóvállalkozó — mondhatjuk nyugodtan, a legnagyobb magyar kapitalista sajtótrösztvezér — karrierjének a tükrében. Minden forrást felkutat, ami eddig hozzáférhető, főleg az egykorú sajtót (különösen az első világháború utáni emigráció sajtóját), de egykorú irattárak átmenekített

anyagát is. Nyugodt módszerességgel veti egybe és mérlegeli az adatokat, nem siet el a következtetéseket, egy-egy már bizonyosnak látszó eredményt hirtelen más nyomon újraindulva tesz teljesebbé, árnyaltabbá. Felfedi MIKLÓS Andor szerény pályakezdését, a közgazdasági rovat-szerkesztő állásával járó nem különösebben jóízű lehetőségeket a gyors pénzszerzésre (amelyekre tragikomikus ártatlansággal úgy látszik maga MIKES vezette a költőnek induló MIKLÓS Armand-t), majd az *Est* alapításához vezető pénzmanővert, a közönséges revolverezéstől sem visszariadó lapalapító további pozícióhódításait, az Athenaeum egész vállalatának megszerzését, egy a fondorlatosság határán csak valamivel innen álló szerződéssel, HATVANY Lajosék „átejtését” a *Pesti Napló* tulajdonjoga körül stb. DERSI a szakemberek, de sokszor az átlagkortársak előtt is ismert tényeket ad elő, de jegyzeteit átlapozva vesszük észre, mennyire határozatlan, memoár-szerű volt mindaz, amire eddig még a tudományos közfelfogás is támaszkodott.

Hogyan lehetett az *Est*-lapoknak olyan fontos szerepük a magyar irodalom két világháború közti történetében? Ez DERSI-nek — aki elsősorban mégis irodalomtörténeti könyvet ír, — központi problémája, amelyet több oldalról közelít meg. Meggyőzően és az adatok sűrű cölöppéptményére szerelve vázolja fel a magyar irodalom helyzetét a Horthy-korszak első éveinek bénultságában. A *Nyugat* vezet, de tekintélye múltján nyugszik, jelen hatása már csak anyagi okból is korlátozott, új írógárdát pedig már nem tud felszínre hozni, alakítani. Más, eszmeileg ugyanolyan sikon mozgó felelős irodalmi fórum nem bontakozik ki. Ilyen helyzetben nyújt kezét az írónak MIKLÓS Andor. MIKLÓS irodalompartolása ismét többoldalú felderítésre szorul. Nem zárja el DERSI azt a gondolatot, hogy a szerencsés tőkes spontán jóindulata is közrejátszott írók, költők felkarolásában, akik közé maga is kíváncsított kezdő korában. A parvenü műkedvelő és műértő fitogtatási gesztusát sem lehet számításra kívül hagyni: a színésznevelés szalonjába jól illettek a szellemi élet kiválóságai is. De a közeledés legfőbb alapja mégis az üzleti számítás. Az irodalompartolás olvasókat, sőt hirdetőket vonz. De ezen túl: megnyeri azoknak a kegyét, akikről az újság sorsa is függ, a hatalom birtokosaiét. Egyik módja a kormányhoz más utakon már sikertelenül próbált törleszkedésnek, különösen, amikor ennek a kormánynak tagját, KLEBELSBERG grófot cikkeinek közlésével meg tudta nyerni. Egészen sohasem bíztak benne a

kurzus kormánytényezői és ez — DERSI finoman állapította meg — mellette is szól: az *Est* és a *Pesti Napló* tartalmában és színvonalban is sokkal közelebb állt a régi magyar sajtó színvonalához, mint a jobb és szélsőjobb orgánumok (*Szózat*, *Nép*, *Magyarság*). Az irodalom helyreillesztette MIKLÓS egyensúlyát a hatalom felé — de egyben rehabilitálta az ellenforradalom idején az irodalmi társaságokból számkivetett nagyokat és újak, fiatalok szóhozjuttatása az *Est*-lapok irodalmi tekintélyét növelve, növelte az irodalom tekintélyét is. A tőkés szemében ez becsületes paktum: MIKLÓS így jutott társadalmi tekintélyhez, az írók orgánumhoz, hanghoz, érvényesülési lehetőséghez. A lapvezér a „public relations” korai magyar zsenije is...

MIKESben viszont az *Est*-konszern törököt fogott a szó jó értelmében. MIKLÓST jól ismerve felmérte a nagy meglepetésre órá, MIKESre ruházott általános rovatvezetői megbízás háttérét — de a kétes értékű megtiszteltetést az egész irodalom javára fordította. 1919 reakciója által megesonkított pályájukat újra biztos mederbe terelte az állandó munkatársként szerződötett „nagyoknak”, az általa felfedezett újakat, „fiait” FODOR Józseftől GELLÉRI Andor Endréig, nem csak megélhetéshez segítette, de tanította őket, útjukat az irodalmi élet útvesztővé vált kuszaságában az általa felismert legjobb irányba terelte, igényeket, kritikusi önvizsgálatot támasztott bennük. Ez mentésge — ha kell ilyen — az utókor előtt.

Mert, persze, az ő szerepének a megítélése sem egyöntetű. DERSI joggal veszi védelmébe a szektás túlkövetelések ellen. Még a fenti rövid elemzésből is világos, mennyire igazságtalan MIKLÓS Andornak, és az általa képviselt megalkuvó, lagymatag liberalizmusnak a kiszolgálóját látni benne. De az is világos, hogy a VAJDA János-féle negyvenyolc nemzeti fényével bevont forradalmisága viszont más volt, mint amit szocialista kortársai annak tartottak. DERSI fejtegetéseiből kiderül, hogy az egykorú polgári írókhöz képest mégis a legmesszebb jutott el, és hogy a magyar irodalom igazán értékes eszméiformai hagyományait az ő védenecsei vitték tovább.

Sőt, végig tekintve a fejezeteken — amelyekben DERSI most már sorra veszi az *Est*-lapok egyes íróit és egész írócsoportját, részletesen elemezve kapcsolatukat MIKLÓS irodalmi rovataival, és amelyeket itt megközelítő részletességgel nem tudnánk bemutatni — önként adódik egy általánosítás, amelyet DERSI nem mond ki, és amely a magyar polgári sajtó egészére

érvényes: a magyar irodalom és a magyar sajtó viszonyában az egész kapitalista korszakban jellemző, hogy az író-munkatársak felette állnak az újságok politikai és gazdasági erkölcs szempontjából elfoglalt színvonalán. A magyar sajtótörténet jellemző paradoxona az ellentmondás a vállalatok kéréllhetetlenül önző üzleti szempontjai és a lapok által foglalkoztatott írók erkölcsi-szellemi színvonala között. Ezért fontosabb irodalom és sajtó kölcsönös összefüggése nálunk, mint más kapitalista multú vagy jelenű népeknél.

1922-ben, pontosan tíz évvel a *Huszadik Század* sajtóerkölcsi vitája után, újabb irodalmi ankétot vezetnek a *Pesti Napló*-ban. Ezúttal az irodalom pangása a téma. A résztvevők DERSI szerint arra a megállapodásra jutnak, hogy kulcskérdés a sajtóban az irodalmi publikáció rangjának és jogainak visszaállítás. Persze, ez nem általánosítható: sajtó és irodalom ilyen szoros kapcsolata nem szükségszerű. (Némely nyugati államban egyes kivételes orgánumok függetlenségének biztosításával szeretnék a monopóliumok ronesoló hatását megelőzni: *Le Monde*, *Times*.) De a magyar sajtó életében az irodalom becsületmentő szerepe mondhatni döntő történeti tényező.

Vázlatosan sem térhetünk ki már DERSI könyvének két utolsó fejezetére: SZENDREY Júlia rehabilitálására és a Baumgarten-díj körül MIKES által betöltött jelentőség-teljes szerep ismertetésére. Pedig legalább az utóbbi a *Magyar Könyvszemlé*t szorosan érdeklő kiadástörténeti témakört is érinti. És itt is sok új mondanivalója van.

Általában: DERSI alapos részletezése nem bőbeszédűség. Bár helyenkint talán túl részletesen időzik egy-két már közismert irodalomtörténeti emlék felidézésénél. (Pl. GELLÉRI-mél.) És igaz, hogy a minden árnyalat felderítésére irányuló törekvés okoz egyenetlenségeket: így az OSVÁT—MIKES ellentétet tárgyaló fejezet még egyszer visszakanyarodik MIKLÓS Andor irodalomfelfogásának kérdéséhez. Általában a MIKES—MIKLÓS ellentét néha epikusan eltúlzott angyal-ördög arányokat kap. Nem vont volna le a *Pesti Napló* nagy írójának tekintélyéből, ha még őszintebben tárja fel az ellentmondást a MIKLÓS ditirambikus nekrológjai és a későbbi visszaemlékezések kegyetlen — persze bizonyára igazságos — szókimondása között. Talán innen származik a fel nem oldott ellentét MIKLÓS teljesen értetlennek jelölt irodalmi felfogása és más helyen (229. l.), anyagi érdekek felett elsikló „nosztalgiaja” között.

De inkább többet volnánk hajlandók kérni ettől a könyvtől — amely pedig fel-

vetett témájánál így is többet ad — mint kevesebbet. A legnagyobb magyar sajtó-tröszt teljes megértéséhez nem ártott volna a viszonylag kisebbeket is röviden bemutatni (LÉGRÁDY. Központi Sajtóvállalat). A MIKLÓS-tröszt helyett LÉGRÁDYÉknak író KOSZTOLÁNYI, mint ellentét, egy-maga érdekesen árnyalhatná az *Est*-lapok hatását az irodalmi életre.

Az alapos, szép monográfia megérdemelt volna egy teljes névmutatót. Nemcsak az adatok és eredmények könnyebb felhasználásához lett volna ez segítség, de olvasás közben is könnyítene egy-egy bonyolultabb összefüggés visszakeresését.

DEZSÉNYI BÉLA

A cenzúra árnyékában. Válogatta, szerkesztette, előszóval és összekötő szöveggel ellátta MARKOVITS Györgyi és TÓBIÁS Áron. Budapest, 1966. Magvető. 796, 1 l. Illusztr.

Könyvtáros-agyunk, filológus idegzeitünk kezdetben csak fanyalagva percipálja ezt a különös összetételű nagy könyvet. Szövegkiadás, történelmi forrásnak számító dokumentumok sokoldalú gyűjteménye, a HORTHY-rendszer sajtópolitikájának igényes válogatású okmánytára. De a tudományos érdeklődésű olvasó több rendszert szeretne benne. Például, hogy az „összekötő szövegek” (tipográfiailag vagy más módon) pontosabban valjanak el a dokumentumoktól (pl. 313—321. l.), hogy a vers faksimilék ne olvadjanak össze a nem reprodukcióban felvett eredeti szövegekkel (pl. 271. l. után), hogy egymást követő bírósági és rendőrségi iratokból ne közöljék kétszer vagy háromszor egymásután ugyanazokat a verses vagy prózai idézeteket, pláne, ha azok közismertek, hogy legyen pontosan megmondva, hol teljes a közölt dokumentum, hol kurtított. Idén is lehetett volna viszont az irodalmat, ahol egyes tényeknek, pereknek már irodalma van. Különösen, ha éppen a szerzők egyike írt róluk.

De ezzel ki is merítettük lelkiismeret diktálta kifogásainkat. Amit ezen túl mondhatunk, az csak dicséret, elismerés a szép anyag összehordásáért, egyszerű, minden hamis nagyképűségtől, meg túlméretezett s ezért fölösleges, „agitatív” törekvéstől mentes bemutatásáért. Még a filológus is el kell, hogy ismerje: *első* közlése ez egy soha még fel nem használt, értékben még fel nem becsült forráscsoportnak. Nem kétséges, hogy a tudományos kutatás is sokáig fogja hasznát látni. És — emellett nem

ennek ellenére — magas feszültségű olvasókönyv is — az irodalom barátai — a kortörténet mélyebb ismeretére törekvő közönség és az ifjúság számára. Fáradság nélkül ismerteti meg velünk a letűnt korok irodalmi életének sok rejtett rugóját, a gondolat, a szó kimondását kísérő veszélyeket, könyvkiadás, könyvkereskedelem haladó képviselőinek áldozatát. Emberi erkölcsöt, bátor kiállást, logikus szép és merész érvelést a megtámadott, írók mellett (l. VAJDA Ödön védőbeszéde!). Csak néhány száz dokumentumot ad a majd 800 oldalon — de ezek a legpatetikusabb pillanatok, a döntő fordulatokat ragadják meg és ezzel a kor egész légkörét éreztetik. Minden kedvezőtlen legkört teremti, ami a sajtót korlátozza. Gondoltuk-e, ha MARKOVITS és TÓBIÁS nem hoznak rá adatot, hogy volt magyar cenzor, aki a cárt, a már tizenöt éve megdöntött cári rendszert védte magyar író ellen!

Sok hasonlóan éles világot vető részletet idézhetnénk, a könyv három fő részéből — ezek elsője a jogi szövegeket, az intézkedések alapját, a második a pereket, tárgyalásokat, titkos és nyílt rendelkezéseket egyes írók, könyvek, lapok ellen, a harmadik maguknak az íróknak nyilatkozatait, tiltakozásait, visszaemlékezéseit fogja össze — adatok meglepő sokaságát. Könyvtáraink öröndetes szerepet játszanak a kevés örömet keltő helyzetekben: a Szabó Ervin (akkor Fővárosi) Könyvtár szabadon adja ki a marxista szerzők műveit (fiatal munkatársait ezért meg is róják), az Országos Széchényi Könyvtár viszont elzárkózik emigráns írók munkáinak ügyészégi eljáráshoz való rendelkezésre bocsátása elől.

De a legérdekesebb a könyv második részében PETŐFI híres versének, a *Dicsőséges nagyuraknak* a története. Nemcsak a csendőrök és a nyomozók, nemcsak a szegedi kir. törvényszék, de még egykorú újságírók sem tudják, hogy a parasztszszonyok olyan verset dalolnak (és szenvednek üldözést érte), amelyet a legnagyobb magyar költő írt. Itt kivételesen helyeselni kell, hogy az összeállítók különböző aktákból több változatban közlik a vers átalakult szövegét. Igazuk van: itt fityelhető meg, hogyan jut el egy költői alkotás a nép érzelemlvilágán át a folklorizálás határáig.

Még sok hasonló részletet idézhetnénk. A kiadó és a nyomda is méltónak bizonyult a feladathoz: nemcsak az növeli a könyv értékét, hogy sok ma már alig ismert folyóiratról és könyvről közöl képet, de papírja, tipográfiája bibliofil kiadvánnyá avatja. Kár, hogy sajtóhiba mégis akad!

D. B.

Csapodi Csaba: Állományvédelem módszerek és eredmények az Akadémiai Könyvtár Kézirattárban és Régi-könyv Gyűjteményében, 1949-1964. Bp. 1965, (Akad. ny.) 48 p. 18 t.

Nyomatásban eddig még nem jelent meg olyan mű, amely ilyen tömören és hűen tükrözné állományvédelmi helyzetünket. Külön értéke a tanulmánynak, hogy a szerző nemcsak azt mutatja be, hogy az Akadémiai Könyvtár Kézirattárban és Régi-könyv Gyűjteményében hogyan érték el eredményeket e téren az elmúlt 15 év alatt, hanem a bevezetőben azt is leírja, milyen volt és milyen ma általában a könyvtári állományvédelem hazánkban és a környező országokban.

A könyvtári állományvédelem valóban mostohagyermek a könyvtáruknak, ha azt a könyvtári munka egyéb területein elért jelentős és szép eredményekkel hasonlítjuk össze. Az állományvédelem valamennyi — nagyobb gyűjteménnyel rendelkező — könyvtárat érint, éppen ezért olyan sürgős intézkedésekre lenne szükség, amelyek országosan megoldanák ezt a fontos problémát.

A Magyar Tudományos Akadémia 1949. évi újjászervezésével gyökeres változás történt az Akadémiai Könyvtárban. A korszerű könyvtári szervezet kialakításán túlmenően, az anyagi erők megsokszorozásával megnyíltak a lehetőségek az Akadémiához méltó Kézirattár és Régi-könyv Gyűjtemény létrehozására. A program alapján megindult a gyűjtemény szervezetének, tároló és feldolgozó tevékenységének kialakítása. A gyűjteménynek ugyanis eddig nem volt sem önálló szervezeti egysége, sem megfelelő berendezése. Mindent teljesen előről kellett elkezdeni, méghozzá olyan körülmények között, amikor az egész intézmény igen súlyos helyiséghiánnyal küzdött.

A helyiségek kialakításánál, a tároló-berendezések készítésénél már érvényesültek az állományvédelmi szempontok. A legértékesebb anyagok részére tűzbiztos és páncélajtóval ellátott külön termet létesítettek. A helyiségek kialakítása előtt azonban nem mérték fel kellően a gyűjteménybe kerülő meglévő és várható új gyarapodás anyagát. Ennek az lett a következménye, hogy ma már helyhiánnyal küzdenek. A teremkönyvtárnál jobb és korszerűbb megoldásra is lett volna lehetőség.

Az állományvédelmi munka — kötés, restaurálás, stb. — megindítása sem volt egyszerűbb a helyiségek, a tároló hely és a berendezés megteremtésénél, mivel a gyűjtemény anyaga még az ősnymatványokat is beleértve aggasztóan rossz állapotban volt. Nagyrésze széteső kötetekből, föl-

hasadozott borításokból, félbetört fatáblákból állt. Sok esetben a fedőkarton is hiányzott. Legjobb esetben kötőző zsinag fogta össze az egységek részeit. Mindezen túlmenően igen nagy volt a restaurálásra váró kéziratok és könyvanyag. Tisztázatlanok voltak akkor még a restaurálás módjának általános szempontjai is. Nem volt megfelelő jogi szabályozás az állományvédelemre sem, bár ez a kérdés ma is várat magára. Ilyen körülmények között igen nehéz volt eldönteni, hogyan, melyik és milyen jellegű anyagrésszel induljon el az állományvédelmi munka.

A tanulmányból kitűnik, hogy merészen de eredményesen fogtak a kérdés megoldásához. Részletes adatok jelzik a kötések és a restaurálás mennyiségét és a felmerült költségeket az 1950—1963 közötti időszakban. Összesen: 2895 db kézirat javítását végezték el 144 200,— forintot költséggel. 364 ősnymatvány és 312 antiqua kötésére és restaurálására: 326 500 forintot költöttek. Ez kéziratoknál: 49,81 forint, a könyvek kötésénél, ill. restaurálásánál: 482,99 forint egységárnak felel meg. Ez látszólag magasnak tűnik az utóbbinál, de figyelembe kell venni, hogy egyes esetekben a 100 munkaórát is meghaladta az egyes kötetekre és restaurálásra fordított munkaidő.

A régi kötések restaurálásánál igen helyesen az volt a cél, hogy lehetőség szerint mindent megőrizzenek a tudományos kutatás számára. Éppen ezért minden olyan kötést, kötetet meghagynak eredeti állapotában, amelyet javítással sikerült használhatóvá tenni.

A modern vászon és félvászon kötésű megoldásokat is alkalmazzák. A régi és az új megoldások tehát egyaránt megtalálhatók a gyűjteményben. Ezzel is előbbre jutnak az évszázados lemaradás behozásához és a költségek csökkentéséhez.

Az új kötéseknel az elsőrendű szempont a kéziratok és könyvek megmentése és tartósítása volt, a gyűjtemény egészének messzemenő figyelembevételével. Ahol pl. fatáblára, vagy annak csak kiegészítésére volt szükség, ott azt alkalmazták. Helyesen nem törekedtek típuskötések kialakítására. Az elkészített új kötések azt bizonyítják, hogy a konzerválást végző iparművészeknek lehetőségük nyílt arra, hogy egyéni elképzeléseikkel is hozzájárulhassanak a gyűjtemény gazdagításához. Kár, hogy erre jelenleg nincs lehetőség, mivel most csak egy külső szakember végzi a restauráló munkát.

Az Akadémiai Könyvtárnak fokoznia kellene az állományvédelem terén elért eredményeket, fejlesztenie a különböző új megoldási módokat és technikai fel-

szereléseket. Törekedjék arra, hogy minél előbb saját belső restauráló és konzerváló részlege legyen, különben nem tud lépést tartani a meglevő és a várható új beszerzésből származó feladatokkal.

A másfél évtizedes állományvédelmi munka eredményeinek, problémáinak feltárása, különféle megoldások és további célkitűzések leírása nagyon hasznos és tanulságos volt. Az eredmények jól mutatják annak lehetőségeit is, hogy a nagyobb gyűjteménnyel rendelkező könyvtáraink állományvédelmének megindítására milyen módon volna lehetőség. A megoldások során számtalan olyan részkérdésre is feleletet találhatunk a műben, amely felmerülhet a köteteknél, tárolásnál, a kötések utókezelésénél, továbbá a sérült papír és pergamen javításánál stb. A szöveghez jól kapcsolódik a könyv képanyaga, amely eredetibbé és szemléletesebbé teszi az egyébként is gondosan, tudományos igényességgel összeállított munkát.

PODONYI ANDRÁS

Ekschmitt, Werner: Das Gedächtnis der Völker. Berlin, Safari-Verlag 1964, 446 l.

A népek emlékezete évezredek óta az írás segítségével működött. A különböző kultúrák az írás segítségével tudtul adták az utókornak, hogy hogyan éltek és mit alkottak a maguk korának emberei. És valóban az embernek az idővel folytatott küzdelme a legtöbb sikert mégis az írásban emlékezés felfedezése óta érte el. EKSCHMITT könyve ennek a sok évezredes próbálkozás és siker sorozatnak a változásairól, eredményeiről és emlékeiről számol be, egészen időszámításunk első évszázadáig. Igaz ugyan, hogy az írás és az írásos emlékek története ma már egy kis könyvtárra való irodalmat mondhat magáénak, éppen ezért minden újabb próbálkozás az előzmények felhasználásával készülő összefoglalások összefoglalásának, mindinkább jellegtelenné váló műfaji megoldása felé vezethet. A szerző minden bizonnyal még inkább tisztában volt ezzel a veszéllyel mint a témakörben valamennyire is járatos olvasója. A szokványosság, a dimenziótlan képekönyszerűség veszélyét azonban a hatalmas tájékozottságnak, jólismert, világosan szintetizált anyagban való mozgás biztonságával tudta elkerülni. A sikeres, jól informált alkotói munkának bizonyára évtizedes és kitűnően használható eredményeit foglalja össze ez a rendkívül jól olvasható, tudós és élvezetes könyv.

A népek emlékezésének legrégibb emlékei a Földközi tengeri kultúrák területéről

a *babilóniai és asszír írásműveltség* emlékeanyagával azonosak. (14. – 30. l.) A sivatag homokjából BOTTA és LAYARD ásták ki ASSURBANIPAL könyvtárát. Az „oroszlánok szobájában” talált könyvtár hatalmas anyagával korábban el sem képzelhetően részletes képet adott, a mezopotámiai birodalom művelődési és jogi életéről. Ezt egészítette ki a Nippur-i templomkönyvtár, s a társadalmi gyakorlat szélesebb vonatkozásaira adott gazdag emlékeanyagot a Mari-ban talált levéltár. ASSURBANIPAL birodalmában az íróanyag tudvalevőleg az agyagtábla volt, esetleg még fa és elefántesont. A *fáraók országának* írásos emlékei (82. – 132. l.) a Nílus völgyének növényi termékeire, papiruszra íródtak, hieroglifákkal. Az egyiptomi írásos emlékek két gazdag tárházát mutatja be EKSCHMITT. Az „élet házában” találták meg a legnagyobb papirusz-könyvgyűjteményt, az Edfu-i templom mellett. Hozzá mint természetes társ, csatlakozik El-Amarna levéltára. A *Hethiták* (134. – 152. l.) mindössze néhány évtizede ismeretes magas kultúrájáról nem kevesebb mint tízezer agyagtábla tájékoztatta az utókort. Ugyanígy nagy számban, templomkönyvtár, palota- és magán levéltár emlékeanyagával maradt meg a népek emlékezésében az *Ugarit-i* kultúra. (153 – 172. l.) *Kréta-szigete* már Európához és az antik Hellének világához tartozott. Mykene kultúrája (174 – 210. l.) sok problémát jelentett az archeológus számára és lényegében csak a régészeti munka eredményességével párhuzamosan sikerült a krétai írás rejtélyét is meglehetősen biztonsággal megfejteni. Az ábécé ahogyan azt mi értjük (mássalhangzókra és magánhangzókra használható jelek) a görögöknél jelenik meg először a *görög és római* könyv és könyvtár-kultúra tárgyalása (212 – 296. l.) – a sokat megírt téma hozza ezt magával – sok újat nem mond, de nem is igen mondhat. Az írásgyakorlat az antik társadalmat annyira átjárta, hogy az írás már nem csupán a könyvvel kapcsolatosan hordozta az emlékezést. Legalább akkora, ha nem jóval nagyobb volt a jelentősége azoknak a papirusz-daraboknak és tekereseknek, amelyek leveleket, szerződéseket, rendeleteket és irodalmi emlékeket is tartalmaztak. Teljesen a *használati írás* az antik korban hatalmas arányú gyakorlatának felel meg az, hogy EKSCHMITT külön tárgyalja a *papirusz-kutatásnak*, azaz az antik levél, akta és oklevél ismeretnek fejlődését és eredményeit (298 – 326.). Az utóbbi évtizedekben nagy feltűnést keltő és hosszantartó érdeklődés tárgya volt a *Holt-tenger melletti sivatagi barlangokban* véletlenül vagy módszeresen folyó

tatott ásatások következtében előkerült tekintélyes írásanyag. Egy barlang levelekkel, szerződésekkkel, rendeletekkel volt tele, mint ahogyan az a mediterrán kultúra világában — ahová a zsidóság is tartozott — másként nem is lehet. De előkerült egy szigorúan aszkétikus zsidó irányzatnak sivatagi kolostora és annak könyvtára is. Részben ószövegségi könyvek (IZAIÁS) szövegével részben pedig a szekta liturgikus szövegeivel. Nagyon érdekesen adja elő a szerző a leletek felfedezésének sok tekintetben még nem teljesen ismert történetét, és a leletek további sorsáról a feldolgozás jelenlegi állásáról is tájékoztat. (341–373.) Jóval kevésbé ismert az a Nag-Hamadiban előkerült igen tekintélyes mennyiségű görög nyelvű papirusz-lelet ami ezer nyomtatott oldal terjedelmében egy *gnosztikus*-keresztény irányzatnak a könyveit tartalmazza. Új apokrif evangéliumok kerültek elő illetőleg váltak most teljesebben ismertté, valamint az ókeresztények világ végét váró beállítottságát tükröző *Apokalipszisok* (374–402.). Egy külön fejezetben (403–418.) a *Codex Sinaiticus* igen régi és nagy értékű bibliai kéziratának felfedezését és feldolgozásának történetét mondja el a szerző.

Ez a rövid áttekintés is meggyőzhet bennünket arról, hogy a sok és kitűnően sikerült melléklettel kísért szöveg olyan témát tárgyal eddig nem tapasztalt tájékozottsággal, aminek érdekesebb, művelődésünk története szempontjából jelentősebb aligha képzelhető el. Sok-sok év fáradsztó lankadatlan kritikai készséget és szellemi éberséget kívánó munkája, eredménye ez a könyv. S azt hisszük, hogy aki ezt a sok fáradság gyümölcseként létrejött könyvet elolvassa, azzal az érzéssel teszi le kezéből, hogy a szerzőben és művében egy igen sok problémában eligazító, megbízható segítőtalárat talált.

MEZEY LÁSZLÓ

Beiträge zur Inkunabelkunde. 3. Folge 1.

Im Auftrage der Deutschen Staatsbibliothek zu Berlin hrsg. v. Hans Lülfing u. Ursula Altmann. Berlin, 1965, Akademie Verlag. VIII, 119 l., 14 t.

Nem lenne könnyű összehasonlítani tenni az ősnymtatványkutatás háború előtti és mai jelentősége, feltételei, lehetőségei között. A háború — éppen a kutatás németországi központjában — felmérhetetlen és részben helyrehozhatatlan károkat okozott. A *Gesamtkatalog* alapítói, a régi nagy nevek közül ma már csak elvétve találkozunk némelyikkel; az új generációt

elárasztták a ma feladatai, s aligha van könyvtár, mely erősít e területre összpontosíthatná. Am az utóbbi évtizedekben jelentékenyen bővült azoknak az országoknak a köre, melyek képesek arra, hogy megteremtsek a feltételeket e tudományág számára (elég e tekintetben a szocialista országokra, hazánkra utalni), szerte a világon növekedett a tudományos nagy-könyvtárak száma, s míg a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* munkálatai annak idején nagyjában — egészében Németországban folytak, az ősnymtatványkutatás azóta nemzetközi méretű tevékenységgé vált. Sorra jelennek meg az egy — egy könyvtár, egy — egy ország inkunábulum — állományát feltáró katalógusok, melyek nemcsak a térképezett terület határait szélesítik, hanem mind újabb és újabb kérdéseket is vetnek fel. Ha századunk elején a Gesellschaft für Typenkunde des XV. Jahrhunderts szükségesnek látta, hogy a munka közben felmerülő problémák tisztázása érdekében nemzetközi fórumot hozzon létre, e vállalkozást ma még nagyobb jelentőségűnek kell tartanunk. A GW munkálatai lassacskán bár, de előrehaladnak, s a hatalmas vállalkozás befejezése, továbbfejlesztése, az új s már nem egy szűk körből származó eredmények hasznosítása másképp nem biztosítható. Nem kell tehát bizonygatni, milyen fontos szerepre vállalkozott a csaknem harminc éves kényszerű szünet után ismét megjelent *Beiträge zur Inkunabelkunde* (a Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke után most a berlini Staatsbibliothek gondozásában), amikor alkalmakként kikerülő füzetekben helyt ad a világnyelveken írt cikkeknek, s ezáltal lehetővé teszi, hogy az eddig csak esetlegesen összehangolt kutatások közös nevezőre jussanak.

Horst KUNZE, a Staatsbibliothek főigazgatója a most induló harmadik folyam elé írt rövid bevezetőjében néhány gondlattal megvilágítja azt a helyet, amit az ősnymtatványkutatás ma betölthet, majd a szerkesztők ismertetik célkitűzéseiket, s ezután következik 11 kisebb-nagyobb tanulmány német, szlovét, magyar, holland, amerikai, dán, angol könyvtárosok tollából. A szerkesztő — igen helyesen — meglehetősen tágra értelmezi az ősnymtatványkutatás fogalmát: a GW-hez fűződő kiegészítések, helyesbítések mellett, újonnan felbukkant kiadványok, variánsok és példányok ismertetésén túl alkalmat nyújt nyomda-, könyv- és irodalomtörténeti vonatkozások tárgyalására is.

A legnagyobb lélegzetű tanulmány Borsá Gedeon tollából való, aki számos forrásértékű dokumentum segítségével a

bécsi tipográfia első időszakába vezet el bennünket. Ursula ALTMANN a magyarországi születésű Mikuláš Štetina BAKALÁR pilzeni ősnymdász munkásságát tekinti át a GW megjelent kötetei és kéziratos anyaga alapján. Gottfried LANGER az „ősnymtatványvariáns” problémáját vizsgálja. Friedmar GEISLER a Johannes DE CAPUA fordításában elterjedt *Directorium vitae humanae* kiadásáról, változatairól és kétszáznál több tudomásra jutott példányáról ad roppant gazdag apparátus segítségével igényes összefoglalást. (Magyar vonatkozású a gyulafehérvári példány.)

A többi szerző részletkérdésekkel foglalkozik. Az ismertetett nyomtatványok körét bővíti Frederick R. GOFF a washingtoni Kongresszusi Könyvtár néhány efemer kiadványával; Fritz JUNTKE egy könyvtáblából kiáztatott 1487-es magdeburgi almanachot ír le. Eduard STRÜBING számunkra különösen érdekes nyomtatványnak, a magyar vonatkozású *Dracole Waidának* Nürnbergben Marx AYRER által 1488-ban nyomtatott kiadásáról tudósít. Lotte és Wytze HELLINGA mintegy 60, CAMPBELL-nél nem található holland ősnymtatványt ír le részben a GW kéziratos anyaga alapján, részben még azt is kiegészítve (Közöttük XXI. JÁNOS pápa: *Summulae logicales*, Zwolle, Johannes de Vollenhoe, 1479. Az OSZK példánya.) Dennis E. RHODES viszont Petrus FELT-RUS *Prohemii Auerrois in libros phisicorum Aristotelis expositio* c. munkáját, melyet a korábbi irodalom Mathias MORAVUS termékének vélt s az 1480-as évek legelejére datált, biztos okfejtéssel zárja ki a 15. század nyomtatványai közül. Vladimir LUBLINSZKIJ a leningrádi Szaltükov-Sesedrin Könyvtárnak egy, a háborúban éppen csak hogy megmenekült kötetéről szól, melynek táblájából a 33 soros Biblia egy töredéke került elő. Cikkének másik részében azokra a könyv- és könyvtártörténeti érdekű adalékokra hívja fel a figyelmet, melyek Francesco Mario GRAPALDI (1464–1515) *De partibus aedium* c. kötetében találhatók. Erik DAHL a kopenhágai Királyi Könyvtár néhány nyomdászattörténeti kuriózumáról (korrekturafévek stb.) számol be.

E szűkszavú ismertetésből is kitetszik, hogy a kiadvány első füzeté megfelel kitűzött céljainak; saját körén belül tág keretek között mozog, s ezért nemcsak a székebb értelemben vett szakemberek, hanem a könyvkultúra, az irodalom- és művelődéstörténet kutatói számára sem lesz érdektelen.

Az évtizedek óta alvó orgánus felélesztésével a kiadók nyilván azt a meggyő-

ződésüket akarták kifejezésre juttatni, hogy az inkunábulumokkal való foglalkozás nem sikkadt el a könyvtárak ezer más tennivalója között, s a háborús veszteségek után immár megérték a feltételek arra, hogy ismét elfoglalja helyét a nemzetközi méretekben művelt tudományok sorában. Ami a dolog lényegét illeti, kiadványuk igazolja is ezt. Feltűnő azonban, hogy a nemzetközi szerzőgárda nem tesz utalást arra, hogy a könyvtári munka majd' minden ágát forradalmasító technikai és szemléletbeli fejlődés, mely az utolsó évtizedek legjellemzőbb jegye volt, az ősnymtatványkutatók műhelyét is gazdagítaná. A legújabb irodalom eredményeinek bőséges kiaknázásától eltekintve semmi sincs a kötetben, amit 30 évvel ezelőtt meg ne írhattak volna. E tudományág művelése — úgy látszik — ma is a régi módszerekkel folyik, s nem merünk vállalkozni annak eldöntésére, vajon ez a tény az elődöket dicséri-e, vagy az utódokat rója meg.

KULCSÁR PÉTER

Rocznik Biblioteki Narodowej. (—The National Library year-book.) I. Redaktor Witold Stankiewicz. Warszawa, 1965. Biblioteka Narodowa 463, 11 l.

A varsói Nemzeti Könyvtár első évkönyve nemcsak kiállításával és terjedelmével, hanem témagazdagságával s az egyes cikkek feldolgozási módjával is méltón tükrözi a Lengyelország legnagyobb könyvtárában folyó munkákat. A történeti jellegű tanulmányok nem nyomják el a könyvtári gyakorlat kérdéseivel foglalkozó cikkeket.

ZAWADZKI, K.: *Folyóiratgyűjtemények a lengyel könyvtárakban* c. tanulmányában a lengyel folyóiratok hiányaival s azok kiegészítésének lehetőségeivel foglalkozik. Mivel a világháború alatt igen sok lengyelországi könyvtár elpusztult, az állománykiegészítés legfőbb módja számukra, a duplumeserén kívül, a hiányzó számok és évfolyamok mikrofilmre vétele. A Nemzeti Könyvtár 1951 óta már hatszáz periodikát vett filmszalagra a legrégebb időktől a XX. századig. Ki akarják ezt terjeszteni a ma már csak külföldön található lengyel folyóiratokra is. Céljuk, hogy a teljes lengyel periodika állományt mikrofilmen egybegyűjtsék.

A népkönyvtárakkal több cikk is foglalkozik. JAKÓBCZIK, W. a század körüli helyzetről ír. A nemzeti elnyomás és germanizálás idején ezek a könyvtárak nagy szerepet játszottak a tömegek haza-

fias öntudatának ébrentartásában s a lengyel nyelv és kultúra terjesztésében. A mai falusi könyvtárak szervezését, problémáit, könyvvállományának összetételét MAY, J., valamint WOŁOSZ, J. vizsgálja.

WYSOCKI, A. a tudományos tájékoztató szolgálat néhány problémáját fejtegeti. A különböző országok tudományos tájékoztató szolgálati rendszereinek ismertetése után a tudományos munkatársak felelősségének fontosságát hangoztatja. Végül tárgyalja azokat az eszközöket, melyekkel megszüntethető a hasznavethetlen kiadványok áradata.

DZIADKIEWICZOWA B. a tudományos tájékoztató szolgálat helyzetét és gátló tényezőit vizsgálja. Sorra veszi ezeket a módszerbeli megalapozatlanságtól kezdve a szervezési, személyi elégtelenségen keresztül a különböző technikai és anyagi hiányokig.

A könyvtár dokumentálással is foglalkozik. A zenei élet dokumentációján s a színházi fényképek dokumentáló szerepén kívül a Tudományos-Technikai és Gazdasági Dokumentációs Központ aktuális feladatairól kapunk híreket.

PRZECŁAWSKA A. az olvasás és a közönség kapcsolatát vizsgálta. Az olvasás problémája lényeges új kutatási terület a társadalmi és kulturális forradalom országában. Ezt a kérdést KRASNIEWSKA K. a gyakorlatban tanulmányozta s megfigyelte a varsói ruhagyári munkások olvasmányait.

Az évkönyv történeti részében a Czytelnik Kiadó múltján kívül (SIEKIERSKI, S.), két folyóirattörténeti cikket (RUDNICKA, J., KOCÓWNA, B.) találunk. Majd az első lengyel nyomtatott könyvről (KAPEŁUSZ, H.), az első varsói nyilvános könyvtárról (KUPŚĆ, B. S.), a varsói városi nyomdáról (LECH, M. J.) kapunk értékes adalékokat.

OLSZEWSKA, H. és ROGOZIŃSKA, W. a külföldi polonikák bibliográfiájának munkálatairól számolnak be. A Nemzeti Könyvtárban 1901-től 1963-ig 70 000 címléírást gyűjtöttek a polonika kartotékokba különböző külföldi bibliográfiák és eredeti könyvek alapján. Az 1939–1955 közti anyagot 1965-ben adták nyomdába, az 1956-os és későbbi évek anyagát évkönyvként fogják kiadni, az 1901–1939 közti anyagot pedig később publikálják. Az utóbbi évek külföldön megjelent polonikáiról számszerű adatokat is közölnek. Érdeemes megjegyezni, hogy 1956–1959 között Magyarországon 22 népszerű tudományos és publicisztikai mű jelent meg Lengyelországról, ezeken kívül 9 könyvet lengyel szerzőktől, a lengyel klasszikusoktól 12-t, mai íróktól pedig 19-et fordítottak le.

Az utolsó részben több igen részletes könyv- és folyóiratismertetés található. Az egyes cikkek után angol nyelvű tartalmi összefoglalások, továbbá öt nyelvű tartalommutatók egészítik ki a kötetet. A Nemzeti Könyvtár érdekes problémákat felvető és adatokban gazdag évkönyvének folytatását érdeklődéssel várjuk.

IZSÉPY EDIT

Rauc, Günter: Im Dienste der Wahrheit. Ein Beitrag zur Pressepolitik der sowjetischen Besatzungsmacht 1945–1949. Leipzig 1966, Karl-Marx-Universität. Fakultät für Journalistik, 212 l.

A Marx Károly-egyetem zsurnalisztikai fakultásán folyó két évtizedes élénk tevékenységről tanúskodik és ugyanakkor a maga meghatározott területén éppen e tevékenység egyik ágát foglalja össze ez a sajtótudományi doktori értekezésből könyvvé fejlesztett alapvetés a Német Demokratikus Köztársaság sajtójának érlelési korszakáról. Két főrészében – a szovjet megszállási politika általános jellemzése után – a hivatalos sajtópolitikai rendelkezéseket és intézkedéseket tárgyalja egyfelől, a szovjet hadsereg által a német lakosság számára indított napilap, a *Tägliche Rundschau* történetét másfelől.

A potsdami egyezmények határozmányainak alkalmazása a sajtó területén egy egész korszakra rányomta bélyegét, az egyezményhez hűségesen ragaszkodó szovjet intézkedések hatására az NDK-ban kialakult demokratikus német sajtó és a nyugatnémetországi ún. „Lizenzpresse” és annak leszármazottai a zsurnalisztika két ellentétes típusát valósítják meg: rövid látszat-változás után határozott visszakanyarodást a háború előtti formákhoz nyugaton, egy újfajta újságyszerkesztés és újságírás következetes megvalósulását a szocialista német államban. A kérdés fontosságát ékesszólóan bizonyítja RAUC által idézett önéletrajzában a hányatott szerepű, Budapestről származott újságíró és író, BÉKESSY János, aki Hans HABE álnéven 1945-től az amerikai megszállási övezetben indított *Neue Zeitung* szerkesztője volt. HABE szerint munkájában több ízben maga EISENHOWER tábornok adott direktívákat; mind ő, mind a másik két nyugati övezet megszállásának irányítói éberén őrködtek az új életet kezdeni vágyó német sajtó „nyugati jellege” fölött.

Részben éppen ezért tekinti feladatát RAUC polemikusnak, eszmetisztázónak. Forrásai a szovjet katonai adminisztráció sajtóvonatkozású rendelkezései, másrészt

a *Tägliche Rundschau* évfolyamai. Magának a lapnak a szerkesztését és kiadását, illetőleg, annak szovjet és német munkatársai nyújtottak értékes felvilágosításokat. Végül a megszállás idejének kommunista aktivistáitól származó feljegyzésekre és visszaemlékezésekre támaszkodik a szerző. A nyugatnémet feldolgozások inkább cáfolásra, mint felhasználásra szolgáló adatokat nyújtottak.

A NDK területén meginduló sajtótevékenység alapvető jogforrása a németországi szovjet katonai igazgatás vezetőjének 2. sz. rendelete 1945 január 10-től, amely a demokratikus-antifasiszta pártok és tömegszervezetek működését engedélyezte olyan időben, amikor a nyugati megszállási övezetekben még minden politikai tevékenység büntetendő cselekménynek számított. A pártok és szervezetek alapalapításra is kaptak engedélyt. Ez tette lehetővé még a potsdami konferencia előtt a *Tägliche Rundschau*-n kívül három további napilap megindítását. Az ún. „licenc”-eknél, amelyeket a nyugati zónákban kizárólag egyéneknek adtak meg, a szovjet megszálló erők kezdettől fogva azt tartották szem-előtt, hogy a sajtó minden monopolista érdekeltségtől független maradjon. Az engedélyeket ezért pártok és szervezetek nyerték el.

A marxizmus-leninizmus szellemében a szovjet sajtópolitika Németországban is a sajtószabadság anyagi feltételeinek biztosítását helyezte előtérbe. RAUE részletesen ismerteti azt a segítséget, amelyben szovjet részről a német antifasiszta sajtó részesült. Németország leverése után a cenzura fokozatosan megszűnt, az 1947. ápr. 17-i 90. sz. parancs szabályozta a kiadók feladatát.

Külön gondját képezte a szovjet hatóságoknak a német sajtó hirannyal való ellátása. A felszabadulás után alakult szovjet hírtügnökség (SNB) helyére 1946. október 5-én az Allgemeiner Deutscher Nachrichtendienst (ADN) lépett, amely 1953-tól kezdve az NDK állami hírszolgálati szerve.

A dolgozat második főrésze a *Tägliche Rundschau* története. A lap története a fogolytáborok és az ellenállás antifasiszta szervezkedéséig nyúlik vissza. Programját a leninista újságírás normái szerint alakították ki. A haladó német sajtó – állapítja meg RAUE – ugyanolyan problémák előtt állt 1945-ben, mint a bolsevikok sajtója 1917-ben.

Az újság öt évfolyamát tematikusan elemzi három fő problémakör köré csoportosítva, a német–szovjet barátság, az aktivisták mozgalmának támogatása és szervezése, végül a kulturális–szellemi

megújulás szolgálata. A szerkesztés jellemzőjeként kiemeli a tömegekkel való állandó kapcsolat kiépítését és fenntartását – elsősorban a munkáslevezők széles gárdájának megszervezésével – valamint német és szovjet munkatársak állandó termékeny együttműködését. A szerkesztőség számban egyre növekvő német része a lap nevelő és átnevelő munkájának is fokmérője volt.

Munkája sajtótörténeti eredményeit és elvi tanulságait RAUE tömören foglalmazott zárófejezetben foglalja össze. Ehhez csatlakozik a többoldalas bibliográfia, amely a könyv- és tanulmányanyag mellett a hozzáférhetően kiadott hivatalos dokumentumokra is kiterjed és mindenestől egy egész korszak tanulmányozásának hosszú időre szóló segédlete marad.

D. B.

Sailer, Anton: Das Plakat. Geschichte, Stil und gezielter Einsatz eines unentbehrlichen Werbemittels. München, 1965, 207 l.

Kevés idővel ezelőtt ismertettük ezen a helyen a német plakát történetének legújabb feldolgozását (Hellmut RADEMACHER: *Das deutsche Plakat von den Anfängen bis zur Gegenwart.*) A most megjelent új plakát-könyv nem történeti mű – bár bevezetőjében a művészi plakát fejlődéséről is közöl néhány tanulságos részletet – hanem segítő kézikönyv a falragasz hírverő hatásával élő vállalkozók, üzletemberek számára. A plakát hatásának, figyelemkeltő, elhatározásra hívó szerepének titkait vizsgálja és közli. Ilyen szempont vezeti a grafikai művészet technikájának rövid ismertetésében is: mindig szakszerű, de a szakmai tudnivalót a szakmán kívüliek igényéhez alkalmazva egyszerűsíti. Így is van sok olyan mondanivalója, ami a nyomda- és könyvművészet, a nyomdai termelés legmodernebb útjait, kísérleteit teszi világosabbá. És a könyv a maga egészében egyetlen ki nem mondott központi tendenciájáról árulkodik: a gazdasági verseny tényezőjéből igazán művészi fokra akarja segíteni, illetve a már elért magasságban megtartani a falragasz-kultúrát. Tanácsainak, útmutatásainak az az értelme, hogy a közönségszervezés, a reklámozás sikere is a plakát belső értékétől, művészi rangjától függ. Ezt a művészi rangot különben messzemenően védi a német grafikusok szervezete is, amely a plakát-megbízások kiadására, a pályázatokra s egyéb részletekre pontos és szigorúan betartott szabályzatokat készített.

De a művészi, az eszmei célt legjobban szolgálja a könyv gazdag bőkezűséggel válogatott, túlnyomóan színes illusztrációs anyaga, a mai művészi plakát kiemelkedő értékeinek tarka tárlata. A régi mesterek — CHÉRET, TOULOUSE-LAUTREC s mások — neve mellett a most élő német, svájci, finn, lengyel, szovjet művészek által készített reklámképek reprodukcióinak ez a hol művészi érték, hol a témák, típusok, történelmi fordulók, hol a kidolgozás, a kivitel műszaki módozatai szerint válogatott sorozata könnyen kezelhető tájékoztatást ad a szakember kezébe. Érdekes összehasonlításra is szolgáltat alkalmat. Megtudjuk például, hogy a plakátok művészi tekintélyét legszorosabban a svájciak óvják, mégpedig hatósági, hivatalos pártfogás útján is, hogy a sok vitatható megoldást hozó moziplakát ma egyedülálló mesterei a lengyelek, hogy miképpen használható fel és alakítja a saját céljaira a modern plakát - grafika a fotográfiát, hogy a plakát méretét, de szövegének terjedelmét is mennyire befolyásolja, hogy ma már a gyorsan elsuhanó gépkocsi utasaira is tekintettel kell lennie. Megtudjuk, hogy a művészi reklámábrázolások, különösen a kisebb méretű plakátok gyűjtése rendkívüli módon elterjedt.

SAILER kézikönyvét tehát nem csak a kereskedő vagy a hirdetési szakember, de a grafikus, a nyomdász és a bibliofil is örömmel fogja forgatni.

D. B.

II. Biennale Exlibris Współczesnego.
Katalog Malbork 1965, Muzeum Zamkowe W Malborku. 42 l., 136 t.

Valószínű, hogy a velencei biennále, a luganoi grafikai biennále s a többi, nagy képzőművészeti seregszemle adta az ötletet a lengyeleknek, hogy 1963-ban Malbork csodálatos szépségű kastélymúzeumában rendezzék — először a világon — az I. Nemzetközi Ex libris Biennálét. A lengyeleket a biennále megrendezésére ex libris-kultúrájuk nemes hagyományai, mai ex librisművészeik nagy száma predesztinálta. A kiállításon csak meghívott művészek vehettek részt és a jó szervezés, a zsűri magas mércéje következtében a biennále nagy sikert aratott. A kiállítás művészi kivitelű katalógusa átfogó képet adott napjaink ex libris művészetéről.

Az 1965. júniusában megrendezett II. Nemzetközi Ex libris Biennale ugyancsak Malborkban talált otthont. E kiállítás az I. Biennále komoly sikeréhez viszonyítva

is nagyot lépett előre. Az ex libris mellett szóhoz jutott a kisgrafika is és a kiállító művészek száma is megszorodott. A japán művészek részvétele még jobban kiterjesztette a határokat. Mi, magyarok most vettünk először részt a biennálén és három meghívott művésztünk (FERY Antal, GÁL Ferenc, NAGY Arisztid) igen jó benyomást keltett. Ugyancsak először vettek részt a seregszemlén a szovjet ex librisművészek is.

Húsz japán művész mellett negyvenhét európai művész mutatkozott be a kiállításon. Számszerűleg ez évben is a lengyelek vezettek, Jerzy BANDURA fehér rajzi fametszetei a klasszikus hagyományok és a modern törekvések ötvözetei. Czesław BOROWCZYK sokarú művész, ereje a tömör képi megfogalmazásban rejlik. Andrzej BORTOWSKI réztechnikájú lapjait JAKUBOWSKI ex librisei mellett előnyösen ismerik az egész világon. Zbigniew DOLATOWSKI legújabb lapjai is kimeríthetetlen ötletgazdagságról és fölényes technikai felkészültségről tesznek tanúságot. Henryk FAILHAUERT expresszionista látásmódja sem teszi avulttá; magas igényű vonalkultúrát képvisel. Stefania DRETLERFLIN hol a régi fametszeti szentképek primitív hangulatát idézi, hol az absztrakcióval kacérkodik. Józef GIELNIAK ex librisei meghaladott stílusirányzatot képviselnek. Kár volt lefújni róluk a port. Antoni GOLEBIAK lapjain a betű éppen olyan központi szerepet kap, mint a kép s a kettő harmóniája maradandó élményt nyújt. Wojciech JAKUBOWSKI — akár csak az első biennálén — a kiállítás legeredetibb egyénisége; varázslatos metszőtechnikája, japánosan finom képszerkesztésmódja, a hajszálfinom vonalakat művészi rendbe simító gondolati mélysége olyan grafikus erények, amelyekről csak felsőfokban lehet beszélni. Jerzy JARNUSZKIEWICZ görög vázarajzokra emlékeztető fametszetei igen erős művészegéniséget állítanak elénk. Zbigniew KAJA cinkotípiái szokványos ex librisek. Alina KALCZYNSKA már egyénibb hangú művész, de a tömörség erejét még nem ismeri. Jan KRUSZYNSKI gazdag ex libristermését gyakran építi növényi motívumokra; egyébként mind mondanivalójában, mind lágy kontúrú formanyelvében lírikus alkatú művészként jelentkezik. Adam MŁODZIANOWSKI zaklatott ritmusú, új formanyelvet kereső fametszetei a nemes értelemben vett konzervativizmus iskolapéldái. Józef SZUSZKIEWICZ egyszerűségében is erős, zsúfoltságában is világos, nyugtalanságában is harmonikus művész. Andrzej SZELES új név a lengyel ex librisgrafikában. Egyéni stílusú lapjait szaggatott vonalritmus és

feszülő dinamika jellemzik. Jerzy NAPIERACZ nagyszerű ötleteivel a technikai kivétel nincs mindig arányban. Stanisław SZYMANSKI fametszetei a tollrajzok hatását keltik. Konstanty M. SOPOCKO kis méreteken belül is sokat mondó, gazdag fantáziával dolgozó művész. Stanisław ROLICZ a linometszet modern hangszerelésű művésze. Bronisław Józef TOMECKI festőiségre törekvő, egyéni látású alkotó. Krystyna WRÓBLEWSKA ex libriseiben a gyengéd női lélek finomsága férfias kifejezőerővel párosul. Zygmunt WASNIEWSKI lapjainak meszeszerű báj, a fanyar humor és az egyéni metszőtechnika az erőssége. A 47 európai kiállító művész közül 24 a lengyel. Az olaszok közül Lorenzo ALESSANDRI, Maria Elisa LEBORONI és Tranquillo MARANGONI szerepelnek. Nem jártak jobban a belgák sem, sem a hollandok. GAUDAEN (Belgium) sokkal nagyobb művész sem hogy ki lehetett volna hagyni; a belga grafika töretlen felfelé ívelését SEVERIN mellett elsősorban ő biztosítja. Lou STRIK (Hollandia) minden értéke mellett is kevés ahhoz, hogy a szintén kitűnő holland ex librisművészetet egyedül képviselje. A franciákat két ex librisművész reprezentálja s ez meg is felel az erőviszonyoknak. Albert CAMI klasszikusan kimért és hideg szépségű lapjai, Jocelyn MERCIER könnyed kézzre valló könyvjegyei a francia ex librisművészet mai maximális teljesítményét nyújtják. Toni HOFER változatlanul méltóan képviseli Ausztriát. Lapjai egyre oldottabbak, egyre több bennük a játékoság és az egyéni ötlet. A két Németország vegyesen vonulat fel régi és új neveket. Hermann HUFFERT a német FERY Antal: népművészetbe gyökerező lapjai bővérű humort nyújtanak. Herbert OTT most van felszabadulóban édesapja, Norbert OTT hatás alól; exlibrisei nyersebb megmunkálásuk ellenére is kifejezők és művészek. Heinz OLBRICH seriográfiái festői hatásokra törekszenek s témái erős érzelmi felfűtöttségről vallanak. A szovjet ex librisművészek először vesznek részt a malborki biennálén, még hozzá legtehetségesebb ex librisművészeikkel. Vagyim FROLOV fiatal kora ellenére is komoly ex librisgrafikusi múlttra tekintet vissza. Tösgyökeres oroszága nem a külsőségekben és a témában, hanem a realista szépséglátás kifinomult megvalósításában nyilvánul meg. Jevgenyij GORJAKOVSKIJ klasszicista művész: a fekete és a fehér éles elhatárolásával, statikus nyugalmával, mértéktartó kompozícióival erős élményt ad. Konstantin KOZLOVSKIJ az illusztráció felől közelíti meg az exlibrist s így lapjaiban kevés a drámai erő, de annál több a elbeszélő és a lírai elem.

Peteris UPITIS a lett kisgrafika legjobb hagyományait fejlesztí tovább s ha konzervatívizmusa feloldódik, csakhamar a legjobbak közé kerülhet. Míves technikája ötletgazdagsága erre enged következtetni.

Három meghívott művészüket nem kell bemutatni a magyar közönségnek. FERY Antal kiállított lapjain ismét a népművészeti motívumok domináltak; kár, hogy a katalógus reprodukciói finomságukat nem tudták visszaadni. GÁL Ferenc a rézmetszés kivételes képességű művésze, csak hangszerelését kell modernre váltania. NAGY Arisztid urgásszerű fejlődése még barátainak is meglepetést okozott.

A hűsz japán művész részvétele a fametszés ősi hazájának üzenetét hozta el Európának. Színes fametszeteiken az ősi japán stílus és a modern európai stílus-törekvések keverednek a változatok olyan bőségével, a színek olyan tobzó kavargásával, hogy a kiállítás legnagyobb meglepetése nevükhöz fűződik. Keleti szépséglátásuk még az absztrakt lapokat is emberközeliségbe hozzák.

A kiállítás katalógusa — gyengébb papírra miatt — sajnos nem éri el az I. Biennale katalógusának a színvonalát. Maga az illusztrációs anyag azonban olyan gazdag, hogy a kis kötetet méltán nevezhetjük a mai ex librisművészet reprezentatív képeskönyvének.

GALAMBOS FERENC

Dressler, Irmgard: Kinderbibliotheksarbeit in der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin, 1965. Deutscher Bibliotheksverband. 63 l.

1964 végén az NDK közművelési könyvtáraiban összesen 3 980 millió kötetre terjedt a gyermekeknek szánt irodalom. Ez ezen könyvtárak teljes állományának 25%-át jelenti.

Ez magyarázza meg a gyermekkönyvtárak páratlan kulturális, nevelési és politikai jelentőségét a szocialista Németországban. Ezért érdemel figyelmet az előttünk fekvő broszúra, amelyből a felszabadulás utáni könyvtárügy történetének a kutatója is értékesíthet néhány fontos adatot. Az 1945 előtti időszakban összesen 8 gyermek- és ifjúsági könyvtár volt ezen a területen. A fellendülés kezdetét egy 1950 február 6-án kibocsátott törvény jelentette, amely az NDK felépítésében megjelölte az ifjúság szerepét és irányvonalat adott a fiatalok tanügyi, hivatási, sport és üdülési lehetőségeinek fejlesztéséhez. A törvény nemcsak a gyermek- és ifjúsági könyvkiadás fejlesztését illetően

adott határozott rendelkezéseket, de az iskolai könyvtárak és a nyilvános könyvtárak ifjúsági részlegeinek fejlesztéséhez is. Ifjúsági mintakönyvtárak létesültek, elméleti konferenciákon vitatták meg a feladatokat és gyermekek könyvvél való ellátása terén.

A gyermekekkel folytatott könyvtári munkát jelenleg az 1964. május 4-i ifjúsági törvény szabályozza, valamint az egységes szocialista nevelésügyről hozott 1965. február 25-i törvény.

— LA

BIBLIOGRÁFIÁK

Katalóg slovákumových kníh Knižnice Matice slovenskej do roku 1918. (A Matica Slovenská könyvtára szlovákumjainak katalógusa az 1918. évig.) Martin, Matica, 1964. I.: A-J. 504 l., II.: K-P. 505–1019 l., III.: Q-Z. 1020–1644 l.

A Slovenská Matica könyvtárosai hatalmas munka eredményeképpen állították össze — a katalógus cédulái alapján — azoknak a kiadványoknak a jegyzékét, amelyeket „szlovákum”-nak minősítettek könyvtárak anyagából, s amelyek a legrégibb időktől kezdve 1918-ig kerültek kiadásra. A régi s az új cédulakatalógus adatainak egységesítése, a különböző korokban kiadott latin, szlovák, cseh, német, magyar stb.; nyelvű könyvek eredeti helyesírásának tiszteletben tartása mellett egy bizonyos egységes írásmód kialakítása, a szerzők nevéből, a címnek a mű tárgyára utaló szavából, illetőleg a műben szereplő személy nevéből kialakított címszavak megalkotása, végül pedig a kronológia s a kiadás helye szerint összeállított kétféle regiszter arról tanúskodik, hogy a modern tudomány legmagasabb követelményeinek is megfelelő munkáról van szó, amelyet mindenki haszonnal forgathat, akinek a benne foglalt nyomtatványok az érdeklődési körébe tartoznak.

Könyvtárosainkat és társadalomtudományokkal foglalkozó kutatóinkat e kiadvánnyal kapcsolatban az is érdekli, hogy mit neveznek a könyv összeállítói „szlovákum”-nak. Ezt az előszó így határozza meg: „szlovákum” minden olyan nyomtatvány, amely a) szlovák nyelven jelent meg a világ bármelyik részén, b) a mai Szlovákia területén került kiadásra bármely nyelven, c) szlovák író más nyelven írt műve, vagy a szlovákokról szóló mű. Keletközép-Európa területén indokoltnak tartjuk a nemzeti, illetőleg a nemzetre vonatkozó művek körének ilyen értelmű kiszélesítését, hiszen a „hungarikákkal” — mutatis mutandis — nekünk is hasonló gondjaink vannak. A „szlovákum”-ok bemutatott meghatározásához az előszó szerzői még azt is hozzáteszik, hogy régeb-

ben még a magyarországi tankönyveket, hivatalos rendeleteket s azokat a könyveket is ide számították, amelyekben bármilyen csekély megjegyzés is van Szlovákiáról. Ezúttal ez utóbbiak felvételétől eltekintettek, mert az rendkívül aprólékos munkát igényelt volna.

Annak, hogy a szerzők ily nagy területről származó anyagot foglaltak össze a „szlovákum” fogalmában, a mi szempontunkból sem elhanyagolható következménye van. A kiadvány a többi érdekelt nemzet kutatói számára is fontos. A kronológiai mutató szerint a Matica könyvtárában fellelhető legrégibb „szlovákum” 1493-ban jelent meg. Ezt a bibliográfiát tehát számos magyar szakembernek is érdemes kézbe vennie.

Használhatóságát mindössze az teszi nehezkessé, hogy összeállítói a bemutatott hármas szempont alapján „szlovákum”-nak minősített kiadványokat nem csoportként közlik, hanem betűrendben, mechanikus egymásutánban sorolják fel. Ennek az az eredménye, hogy a minden kétséget kizáró módon szlovák könyvek között pl. magyar nyelvű elektrodinamikai szakkönyv (Rózsahegy, 1903), SCHILLER filozófiájáról szóló bölcsészdoktori értekezés (Pozsony, 1899), a kazánkőről és a rozsdásodás elleni védekezésről szóló tanulmány (Kassa, 1903), BEETHOVEN oratórium magyarrá fordított szövege (Kassa, 1903), stb. is található. A földrajzi elv alkalmazása alapján érthető, hogy ANONYMUS három kassai kiadása (1747, 1752, 1772) is ott szerepel a katalógus címszavai között, de miért van ott SZABÓ Károly 1892-ben Budapesten, a Franklin-társulatnál megjelent fordítása is? A szlovákiai születésű, magyar regényírónak sem jelentéktelen, s Cleveland-i professzor korában a magyar irodalmat angolszász nyelvterületen népszerűsítő REMÉNYI József is bekerült két korai novelláskötetével (Pozsony, 1912, 1913) a „szlovákum”-ok közé.

A kiadvány áttekinthetőségét még nehezebbé teszi, hogy olyan műveket is

felsorol, amelyek az egész történeti Magyarországára vonatkoznak, amelyekből tehát csak következtetni lehet a mai Szlovákiára. E címek száma igen nagy; itt most csak egy-kettőt említünk, amelyeknek a „szlovákum”-voltát kétségesnek tartjuk. Így pl.: DÖBRENTÉI Gábor *Régi magyar nyelvemlékei*-t vagy FALUDI Ferenc győri kiadását (1768). Ez utóbbi talán csak azért került ide, mert a dunántúli származású író egy ideig Pozsonyban tanárkodott? SZINYEYI Ferencnek BATSÁNYI Jánosról 1904-ben Budapesten megjelent tanulmánya a felvilágosodás magyar költőjének Kassán töltött évei révén lett „szlovákum”-má? Kimondottan cseh kiadványok (pl. ERBEN cseh népdalai, FRIÜ emlékiratai stb.) is növelik a zavart, nem beszélve SZABÓ Oreszt *A magyar oroszokról (Ruthének)* c. könyvéről. Szépirodalmi művek esetében is tisztább vizet kellett volna önteni a pohárba. ARANY János: *Murány ostroma* c. műve Samo BODICKÝ-nak 1886-ban megjelent szlovák *Toldi*-fordításával együtt egy címszó alatt szerepel, holott nyilvánvaló, hogy az egyik tárgyánál fogva, a másik nyelve következtében került a listára. Még zavarosabb a helyzet JÓKAI-nál: BENYÓVSZKY Móríeról szóló regényes életrajza (valószínűleg hőse származása révén), *Rab Ráby* c. regényének Pozsonyban 1879-ben megjelent kiadása (nyilván a kiadás helye miatt) a szlovák fordításokkal egybeömlesztve található.

Mindössze csak néhány kiragadott példával akartuk illusztrálni, hogy a kiadvány használhatóságát, áttekinthetőségét nagymértékben növelte volna, ha a „szlovákum”-ok három nagy csoportját a kiadók külön-külön fejezetekbe osztva közölték volna.

Végezetül néhány apró tévedésre szeretnénk felhívni a figyelmet. Az a KOSSUTH Lajos, aki 1898-ban adta ki Kassán „Kassa szab. kir. város összes érvényben levő szabályrendeletei”-t, nem lehet azonos a nagy magyar államférfival, akiről František SLÁMA Pesten 1871-ben kiadott értekezése szól. (II. 584). Ez a két kiadvány semmi esetre sem tartozhat egy címszó alá. A *Kassa – Rákóczi városa* c. vendégforgalmi kalauz nem lehet 1918. előtti nyomtatvány, mert a WIKO-nyomdát csak a két háború között alapították (II. 517), a Baross-szövetség kassai csoportja (II. 518.) is csak 1938 után működhetett; e jobboldali szövetség a HORTHY-Magyarországgal jellegzetes csoportosulása volt. Ügyelni kellett volna a magyar nyelvű címek helyesírására is, pl.: örög béke, közölkötás-ügy, Pozso-ny, Éi-ptószentmiklós; néha egészen deformált magyar szavak is találhatók; pl.: utvrsztője (III. 1215.).

Megjegyzéseinkkel nem akartuk kibéni a kiadók kétségtelenül nagy érdemét. Egy esetleges második kiadás esetén viszont az általunk felvetett szempontok érvényesítésével áttekinthetőbbé, használhatóbbá lehetne tenni ezt az így is jelentős művet.

SZIKLAY LÁSZLÓ

A Fejér megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Összeáll. Fülöp Attila. Székesfehérvár, 1965. Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár. 191 [1] l.

Az utóbbi tíz évben egymás után jelennek meg a helyismereti irodalomnak – így a sajtónak is – dokumentumait feldolgozó munkák. Ujaban e dokumentumok felkutatása, összegyűjtése és feldolgozása a helyi könyvtárak feladatkörét is gazdagítja, de lelkes vállalkozók már korábban is fáradoztak azon, hogy megyéjük sajtótermékeit címekben, adatokban, nevekben ismertté tegyék és a helytörténeti kutatások megkönnyítésére segédkönyvet adjanak.

Az eddigi regionális sajtóbibliográfiák (Somogy, Veszprém, Komárom, Vas, Borsod-Abaúj-Zemplén) csoportját legutóbb Fejér megye hírlap- és folyóiratbibliográfiája bővítette a Vörösmarty Megyei Könyvtár gondozásában és FÜLÖP Attila szerkesztésében.

A fehérvári sajtó történetéből jelentek meg már összefoglalások, de a megyén belül megjelent hírlapok és folyóiratok rendszeres feldolgozására ez az első „kísérlet”, ahogyan a szerző szerényen nevezi. A munka azonban a kísérlet kereteit messze túlhaladja és éppen ezzel időszerűvé tesz egy kérdés érintését.

A korábbi hasonló jellegű kiadványok ismertetői és bírálói bátorítást adtak arra, hogy a helyi sajtó ismertetői a szoros értelemben vett bibliográfiai adatokon felül adjanak bővebb tájékoztatást is, így: közöljék az egyes lapok indulásának, megszűnésének vagy szünetelésének okait és körülményeit, célkitűzéseit, jelentősebb harcait, vitáit – ismertessék munkatársaikat, politikai állásfoglalásukat, szerepüket a helyi társadalmi vagy mozgalmi életben – vagyis közelebbi tájékoztatást is adjanak a periodikák életéről. A szerző igyekezett követni e tanácsot (helyenként talán túlságosan is részletezően: l. a 72, 84, 158, 171, 217, 224. stb. tételeknél).

FÜLÖP Attila munkája rendkívül értékes, gondos és megérdemel alaposabb taglalást is. A 241 tétel részletezése körültekintő utánjárást tükröz. Az természetes, hogy ez a mű is az ország leg-

nagyobb periodika-gyűjteményét (OSzK) vette alapul, ezenkívül 3 helyi gyűjteményt dolgozott fel, a legnagyobbakat. Egyes esetekben egyéb köz- és magángyűjteményt is felhasznált. (Jó lett volna a megyében minden létező lelőhelyet felkutatni: az esetleg rejtőzködő periodikák feltalálása lenne igazán értékes!) Hogy e lelkiismeretes munkát teljesebbé tegyük, kiegészítésképpen megemlítünk egy-két címet, amelyik kimaradt a bibliográfiából (pl. *Egyesült Erővel*, Székesfehérvár, 1909; vagy: *Fejérmegyei Néplap Tájékoztatója a Munkás-Paraszt Levelezői Számára*, Székesfehérvár, 1952. jan.) — amelyekre tévesen jegyzi meg, hogy nincs meg az OSzK-ban (l. 32, 42, 223, 231. tétel) — továbbá amelyet nem egészen helyesen írt le (a borítólapról): *Ébredjünk és egyesüljünk* (l. 34.), helyesen: *Ébredjünk és Szövetkezzünk* (a lapfejen).

Külön szólnunk kell a *megjegyzés rovatáról*, amely négy részből áll: 1. a címléírásához közvetlenül hozzátartozó adatok (azaz a tulajdonképpeni megjegyzések); 2. a lelőhely-kimutatás; 3. az irodalmi hivatkozások; 4. a lapok jellemzése, annotáció, sajtótörténeti ismeretek közlése.

Nagyon alapos munka a címváltozások, mellékletek stb. megállapítása, kezelése és főleg a *lelőhely-kimutatás*, azaz az egyes feldolgozott gyűjteményekben található sorozatok részletes leírása, a kiegészítések, hiányok feltüntetése. Az egy éven belüli hiányok pontosan kitűnnek, és az is, hogy az egyes könyvtárakban mely számok vannak meg. (Talán túlalaposságra vall és elhagyható lenne az ilyen megjegyzés: „az OSzK-ban 1914-ig a főlap kötetekben található” (l. 108.) Az *irodalmi hivatkozásokban* elhagyhatónak tartanánk a korábbi szakirodalom kisebb tévedéseinek kihangsúlyozását (l. 135, 171.).

Meggondolandó lehetne a továbbiakban az *alkalmi lapok* kérdése is. Helyi viszony-

latban éppoly érdekesek lehetnek ezek, mint a csupán egyetlen számot megért és máris megszűnt sajtótermékek, vagy az évenként egyszer kiadott „évkönyv”. Ha ezeket felvették — a megye történetének átfogó megismeréséhez és többoldalú bemutatásához segédkezet adva a kutatói munka művelőinek —, érdemes lett volna figyelmet fordítani az egyes alkalmakkor kiadott lapokra is.

A hatféle mutató (időrendi, földrajzi szak, kiadók, nyomdak, név) rendkívül megkönnyíti a kiadvány használatát, amennyiben mindig visszautal a tétel-számra.

A földrajzi mutatóban mellékelt térkép ügyesen szemlélteti a periodikák helységei szerinti megoszlását. Egy kis hiba azonban becsúszt: a térképen szereplő helységek mellett feltüntetett számok összege eltér a kiadvány tételek számainak összegétől (241 helyett 245).

A bibliográfiában az egyes helységeket mindenhol a mai névalakukban vette fel a szerző. Talán nem felesleges annak említése, hogy a címfelvételekben a megjelenési helyet a megjelenés idején élő elnevezéssel kell feltüntetnünk. (Adott időben még nem létező helységnévet nem írhatunk.) Olyan helységeknél, ahol a név is változott (pl. Dunapentele, majd Sztálinváros, majd Dunaújváros), és nem csupán helyesírásban jelentkező névmódosulás történt, a periodikán közölt helységnevet kell leírunk. A későbbi elnevezést dátumjelöléssel közöljük.

A kiadvány szép kiállítású, jól áttekinthető, rendszeresen tagolt, levegős szedésű; sajnálatos, hogy a klisék lenyomatai helyenként elkenődtek, olvashatatlanok.

A három nyelvű kivonat (francia, német, orosz) a kötet végén a külföldi kutatókra is gondol: ismerteti a bibliográfia célját, módszerét.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

TARTALOM

<i>Mályusz Elemér</i> : A Thuróczy-krónika XV. századi kiadásai — Die Ausgaben der Thuróczy-Chronik im 15. Jahrhundert	1
<i>Dezsényi Béla</i> : A Magyar Kurir és a cenzúra. 1787—1793. — Der Magyar Kurir und die Zensur 1787—1793.	12

K Ö Z L E M É N Y E K

<i>V. Kovács Sándor</i> : Suso a középkori Magyarországon	40
<i>Petrovich Ede</i> : Ismeretlen adatok a pécsi egyetemi könyvtár történetéhez	40
<i>Donáth Regina</i> : A könyvcenzúra az állam kezében — Mária Terézia és Barkóczy primás	43
<i>Halász Margit</i> : Batikolt könyvkötések Magyarországon	49
<i>V. Busa Margit</i> : A Kultsár-könyvtár ismeretlen árverési jegyzéke	60
<i>Turányi Kornél</i> : Kertbeny Károly egy elkobzott levele	62
<i>Turczel Lajos</i> : A csehszlovákiai magyar folyóiratirodalom kezdetei	63
<i>Silfen János</i> : A „Névtelen költő” két verse a Tűz című bécsi folyóiratban	67
<i>Szij Rezső</i> : Adatok a XX. századi magyar író és kiadója közötti kapcsolathoz (Részletek a Kner-levelezésből)	70

M A G Y A R K Ö N Y V E S H Á Z

<i>Borsa Gedeon</i> : Tévesen feltételezett XVI. századi nyomdahelyek Deschamps földrajzi szótárában	76
<i>Papp Géza</i> : Szőlősy Benedek és énekeskönyveinek nyomdahelye	78

F I G Y E L Ő

<i>Székelly Dániel</i> : A magyar könyvtárügy útmutatója	88
<i>Nagy Lajos</i> : Az állam- és jogtudomány új könyvtári osztályozási rendszere a Szovjetunióban	90
<i>Vértesy Miklós</i> : Tíz éves a Humboldt Egyetem Könyvtártudományi Intézete	93
<i>Tóth András</i> : Két nyugatnémet könyvtári intézmény jubileuma	94
<i>II: Az AIBM varsói kongresszusa</i>	95
<i>H. Lakatos Éva</i> : Lengyel ex libris kiállítás	96
<i>Somkuti Gabriella</i> : Kiállítás a nyomdászkönyvtár 100 éves jubileuma alkalmából	11
<i>Munkácsi Piroška</i> : Az őtödik magyar plakátkiállítás	11

S Z E M L E

<i>Szilágyi János</i> : Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919—1945 között Bp. 1964. (Ism. <i>Kovács Ilona</i>)	98
<i>Dersi Tamás</i> : A rejtélyes doktor. Mikes Lajos és az Est-lapok. Bp. 1965. (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	98
<i>A cenzúra árnyékában</i> (Szerk. Markovits Györgyi és Tóbiás Áron) Bp. 1966. (Ism. <i>D. B.</i>)	101
<i>Csapodi Csaba</i> : Állományvédelmi módszerek és eredmények az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában és Régi-könyv Gyűjteményében. Bp. 1965. (Ism. <i>Podonyi András</i>)	102
<i>Ekschmitt, Werner</i> : Das Gedächtnis der Völker. Berlin, 1964. (Ism. <i>Mezey László</i>) ..	103
<i>Beiträge zur Inkunabelkunde</i> 3. Folge. Berlin, 1965. (Ism. <i>Kulcsár Péter</i>)	104
<i>Rocznik Biblioteki Narodowej</i> . Warszawa, 1965. (Ism. <i>Izsépy Edit</i>)	105
<i>Raue, Günter</i> : Im Dienste der Wahrheit. Ein Beitrag zur Pressepolitik der sowjetischen Besatzungsmacht 1945—1949. Leipzig, 1966. (Ism. <i>D. B.</i>)	106
<i>Sailer, Anton</i> : Das Plakat. Geschichte, Stil und gezielter Einsatz eines unentbehrlichen Werbemittels. München, 1965. (Ism. <i>D. B.</i>)	107
<i>II. Biennale Exlibrisu Wspolczesnego</i> . Katalog. Malbork, 1965. (Ism. <i>Galamboš Ferenc</i>)	108
<i>Dressler, Irmgard</i> : Kinderbibliotheksarbeit in der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin, 1965. (Ism. <i>-la.</i>)	109

B I B L I O G R Á F I Á K

<i>Katalóg slovákumovích knih</i> Knížnice Matice slovenskej do roku 1918. Martin, 1964. (Ism. <i>Sziklay László</i>)	110
<i>A Fejér megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája</i> . Összeáll. Fülöp Attila. Székesfehérvár, 1965. (Ism. <i>Nagydiósi Gézáne</i>)	111

TABLE DES MATIÈRES

<i>E. Mályusz</i> : Les éditions de la Chronique de Thuróczy au XV siècle (Avec résumé en allemand)	1
<i>B. Dezsényi</i> : Le journal Magyar Kurir (Courrier Hongrois) et la censure aux années 1787—1793. (Avec résumé en allemand)	12

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>S. V. Kovács</i> : Suso en Hongrie au moyen âge	40
<i>E. Petrovich</i> : Données inconnues sur l'histoire de la Bibliothèque Universitaire de Pécs	40
<i>R. Dondth</i> : La censure de l'État. Marie Thérèse et le primat Barkóczy	43
<i>M. Halász</i> : Livres reliés en batik en Hongrie	49
<i>M. V. Busa</i> : Le catalogue inconnu de la licitation de la bibliothèque d'István Kulcsár	60
<i>K. Turdnyi</i> : Une lettre confisquée de Károly Kertbeny	62
<i>L. Turczel</i> : Les premiers périodiques hongrois en Tchécoslovaquie	63
<i>J. Silfen</i> : Deux poèmes du «Poète anonyme» dans la revue littéraire hongroise éditée à Vienne: Tüz (Feu)	67
<i>R. Szij</i> : Écrivain et éditeur hongrois au XX ^e siècle (Quelques détails de la correspondance de I. Kner)	70

ANCIENS IMRIMÉS HONGROIS

<i>G. Borsá</i> : Lieux d'impression erronés dans le Dictionnaire géographique de Deschamps	76
<i>G. Papp</i> : Benedek Szőlősy et le lieu de la typographie de ses chansonniers	78

CHRONIQUE

<i>D. Székely</i> : Guide des bibliothèques hongroises	88
<i>L. Nagy</i> : Le système de la nouvelle classification bibliothécaire des sciences juridiques dans l'Union Soviétique	90
<i>M. Vértessy</i> : Dix ans de l'Institut de Bibliothéconomie de l'Université Humboldt ...	93
<i>A. Tóth</i> : Le jubilé des deux institutions bibliothécaires de la République Fédérale Allemande	94
<i>II</i> : Le congrès de l'AIBM à Varsovie	95
<i>É. H. Lakatos</i> : Exposition des ex-libris polonais	95
<i>G. Somkuti</i> : L'exposition du centenaire de la bibliothèque du Syndicat des Imprimeurs à Budapest	96
<i>P. Munkácsi</i> : La cinquième exposition hongroise des affiches	11

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Szilágyi, János: Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919—1945 között. Bp. 1964. (<i>I. Kovács</i>)	98
Dersi, Tamás: A rejtélyes doktor. Mikes Lajos és az Est-lapok. Bp. 1965. (<i>B. Dezsényi</i>)	98
A cenzura árnyékában. (Szerk. Markovits Györgyi és Tóbiás Áron) Bp. 1966. (<i>B. D.</i>)	101
Csapodi, Csaba: Állományvédelmi módszerek és eredmények az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában és Régi-könyv Gyűjteményében. Bp. 1965. (<i>A. Podonyi</i>)	102
Ekschmitt, Werner: Das Gedächtnis der Völker. Berlin, 1964 (<i>L. Mezey</i>)	103
Beiträge zur Inkunabelkunde. 3. Folge. Berlin, 1965 (<i>P. Kulcsár</i>)	104
Rocznik Biblioteki Narodowej. Warszawa, 1965 (<i>E. Izsépy</i>)	105
Raue, Günter: Im Dienste der Wahrheit. Ein Beitrag zur Pressepolitik der sowjetischen Besatzungsmacht 1945—1949. Leipzig, 1966. (<i>B. D.</i>)	106
Sailer, Anton: Das Plakat. Geschichte, Stil und gezielter Einsatz eines unentbehrlichen Werbemittels. München, 1965 (<i>B. D.</i>)	107
II. Biennale Exlibrisu Wspolczesnego. Katalog. Malbork, 1965 (<i>F. Galambos</i>)	108
Dressler, Irmgard: Kinderbibliotheksarbeit in der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin, 1965 (-la)	109

BIBLIOGRAPHIES

Katalóg slovákumovich knih Knížnice Matice slovenskej do roku 1918. Martin, 1964 (<i>L. Sziklay</i>)	110
A Fejér megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Összeáll. Fülöp Attila. Székesfehérvár, 1965 (<i>I. Nagydiósi</i>)	111

Dejcsy B.

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1967

2. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 83. ÉVF., 2. SZ. 113—220. I. BUDAPEST, 1967. ÁPR.-JÚN.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ,
RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAFFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: V. WALDAFFEL ESZTER, a történettudományok kandidátusa, M. PÁSZTOR JÓZSEF tudományos kutató, SINKA ERZSÉBET, az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, CSAPODI CSABA, az Akadémiai Könyvtár osztályvezetője, BAKOS JÓZSEF, a nyelvészeti tudományok kandidátusa, főiskolai tanár, HERPEI JÁNOS tudományos kutató, KÓKAY GYÖRGY, az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, KINDLOVITS KÁLMÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BISZTRAY GYULA tudományos kutató, BUSA MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SÜLYOK JÁNOS levéltáros, DEBRECZENI ISTVÁN tudományos kutató, TISZAY ANDOR tudományos kutató, TOMBOR TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, egyetemi tanár, az irodalomtudományok kandidátusa, CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, KERESZTÉNYI JÓZSEF, az Egyetemi Könyvtár munkatársa, MUNKÁCSI PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BERLÁSZ JENŐ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA egyetemi docens, az irodalomtudományok kandidátusa, MÓRA LÁSZLÓ, a Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának osztályvezetője, KELECSÉNYI ÁKOS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, GALAMBOS FERENC tudományos kutató

Technikai szerkesztő: KÓKAY GYÖRGY

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és a MSZ 9651. sz. szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum krt. 14–16. Telefon: 134–400

V. WALDAPFEL ESZTER

Rendi kísérletek a külföldre került korvinák visszaszerzésére a XIX. század első felében. A két modenai kódex további sorsa

A másfél évszázados török uralom alatt számos kulturális értékünkkel együtt semmisült meg, mint közismert, MÁTYÁS király világhírű könyvtára, a Bibliotheca Corvina is. A legnagyobb pusztítást 1526-ban, s talán 1686-ban, Buda várának visszafoglalása során követték el; a menekülő törökök elhurcoltak mindent, ami csak mozdítható volt. Hogy a törökdúlás előtt, MÁTYÁS király halála után közvetlenül, mennyit ajándékoztak el, juttattak vagy hurcoltak külföldre utódai, ezt ma már a fennmaradt szépszámu adat ellenére sem lehet, még csak hozzávetőleges pontossággal sem megállapítani.¹ Annál kevésbé lehet, hiszen magának a világhírű Bibliotheca Corvinának nagyságát, állományának számát sem ismerjük, a különböző auktorok sokszor igen magas számokról beszélnek, olyanokról, amelyek az akkori viszonyok között elképzelhetetlenek.² E nagy számokat cáfolják a korabeli legnagyobb könyvtárak állományadatai is, annyi azonban bizonyos — ebben többé-kevésbé valamennyi ránk maradt dokumentum, valamennyi egykorú auktor megegyezik —, hogy a törökdúlásnak a budai várban igen sok könyv és kézirat esett áldozatul.³

Ennek a csodás könyvtárnak hagyománya itthon is nemzedékről nemzedékre szállt,⁴ s azok a tudós férfiak, akik a XVIII. század végétől, a nemzeti ébredés első pillanatától kezdve, azon fáradoztak, hogy itthon egy *nemzeti könyvtárnak* alapjait megvessék, erre irányuló törekvéseik során ismét és ismét emlegették MÁTYÁS király híres könyvtárát analógiaképpen.⁵

Már 1802 novemberében, alighogy a Nemzeti Múzeum, illetőleg az Országos Könyvtár megalapításáról, SZÉCHÉNYI Ferenc adományának befejezett tényéről tudomást szereztek a rendek,⁶ azonnal állást foglaltak a Buda várának a török általi feldúlása során külföldre került korvinák felkutatása és

¹ Vö.: *Bibliotheca Corvina. Mátyás király budai könyvtára*. Írta FRAKNÓI Vilmos, FOGEL József stb. Bp. 1927. 23–26 l.; CSAPODI Csaba: *Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára?* Magy. Könyvszle. 1961. 4. füzet 399. és kk. l., valamint az e két tanulmányban idézett irodalmat. Vö. továbbá: ZOLNAI Klára: *Bibliographia bibliothecae Mathiae Corvini*. Bp. 1942. 24–35. l.

² Vö. az 1. sz. jegyzetben elsőnek idézett mű 20. l., s az ott idézett 50. jegyzetet.

³ Vö. ZOLNAI Klára: *i. m.* 32–37. lapokon felsorolt bibliográfiát.

⁴ BETHLEN Gábornak a Könyvtár visszaszerzésére irányuló kísérleteit említi: *Szalárdi János Síralmas magyar krónikája*. Kiadja KEMÉNY Zsigmond. Bp. 1853. 33. hasáb; RÁKÓCZI György ez irányú kísérleteire vö.: SZILÁGYI Sándor: *A korvina történetéhez* Magy. Könyvszle. 1882. 336. l.; SZILÁGYI Sándor: *Levelek és okiratok. I. Rákóczi György keleti összeköttetései történetéhez*. Bp. 1883. 35, 65, 116, 175. l.

⁵ Vö.: KOLLÁNYI Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára. 1802–1902. I.* Bp. 1905. 46. l.

⁶ Vö.: OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia. 16.157/836.

hazahozatala érdekében. A kérelem nem volt meglepő: az Országos Levéltár — az Archivum Regni — hosszú évtizedekig vajúdó és 1756-ban történő megalapítása s az azt megelőző tárgyalások során ismételten kérték a rendek s két alkalommal törvényben is kimondta az uralkodó,⁷ hogy mindazok az oklevelek és egyéb hivatalos dokumentumok, amelyek évszázadok során az udvari kamarai vagy egyéb, a Habsburg birodalom fennhatósága alá tartozó levéltárakba kerültek, haladéktalanul az újonnan megalapítandó, illetőleg megalapított magyar Országos Levéltárba kerüljenek. A korvinák hazakerülése érdekében folytatott, csaknem félévszázados rendi küzdelmek során ismételten történik hivatkozás úgy a rendek, mint az uralkodó, s annak tanácsosai részéről ezekre a törvényekre, mint precedensekre, magyarázzák különféleképpen,⁸ a korvinák azonban — nagy részük mind a mai napig — nem kerültek az őket megillető méltó helyükre, a Nemzeti Múzeumba, illetőleg az Országos Széchényi Könyvtárba vissza.

Lássuk tehát eredeti okmányok alapján, hogyan folytak ezek a rendi küzdelmek az országgyűléseken, a magyar udvari kancellária és a Geheime Hof- und Staatskanzlei közti levelezésben, hogyan tükröződnek királyi rezolúciókban és mit tett a magyar társadalom annak érdekében, hogy ezek a felbecsülhetetlen kincsek, amelyekből a Magyar Nemzeti Múzeum országos könyvtára a megalapítás pillanatában egy 1844-es rendi felterjesztés, illetőleg az azt kísérő, JÓZSEF nádor által magyar nyelven írt nota szerint egyetlen egy darabot sem bír.⁹

Mint említettük, először 1802-ben, majd 1807-ben, 1818-ban, 1827-ben, 1830-ban, 1836-ban, 1840-ben, 1844-ben és 1847-ben¹⁰ ismételten kéri a rendek az uralkodót, kövessen el mindent, hogy ezeket a Konstantinápolyba hurcolt, s minden bizonnyal a Szeráljban vagy más közintézményben elhelyezett, a magyar nemzet történelmét érintő okmányokat, illetőleg a MÁTYÁS király könyvtárába tartozó, *számunkra* felbecsülhetetlen értékű kéziratokat felkutassák és a nemzetnek a Magyar Nemzeti Múzeum számára megszerez-zék. Sajnos, itt még — ez első felterjesztésekben általában — erősen összekeveredett a magyar történetkutatás számára jelentős oklevelek fogalma a MÁTYÁS király könyvtárából származó korvinákkal. A fogalmaknak ez az összezavarása okozhatta, hogy évtizedeken keresztül a különböző kancelláriák között folyó levelezésben mindenütt a visszaszerzendő írott dokumentumoknál, kéziratoknál az „eredetiben vagy másolatban” kitétel szerepel, függetlenül attól, hogy a történelmi szempontból jelentős oklevelekről, vagy a nemzet számára kincseket jelentő Corvin-kódexekről van-e szó. 1847-ben említi először az egyik kancelláriai átirat,¹¹ hogy a Corvin-kódexek általában nem tartalmuknál fogva, hanem mint nemzeti múltunk dicső emlékei értékesek, tehát ezeknek másolatban való megszerzése érdektelen, kivéve, ha azok egyike-másika a magyar történetírás számára is fontos forrásmunkát je-

⁷ Vö.: 1723. évi 45. tc. és 1764. évi 12. tc.

⁸ Vö.: OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 3258/830, 12.617/836, 16.157/836; 6225/1835, 11.505/1835, 15.504/836, 16.886/1844, 12.754/845, 889/845, 16.804/844, 7859/1846, 215/1847 3052/1847; Wien Haus- Hof-, und Staatsarchiv. Staatskanzlei Gesandtschaft Toscana. Adm. Akten. 2. Berichte. Ges. Rom. K. 32; Ges. Frankreich 337; Ges. England 251.

⁹ Vö.: OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 16.804/844.

¹⁰ Vö.: Részben a későbbi években idézve: a 8. sz. jegyzetben felsorolt aktákban.

¹¹ Az iratok gyakran használják a korvinákkal kapcsolatban a thesaurus nationalis kifejezést. Pl. OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 16.804/844 és 215/847. is.

lent. Ez utóbbira példaképpen hozza fel a wolfenbütteli hercegi könyvtárban őrzött Alexander CORTESIUS: *Laudes bellicae Mathiae Corvinae regis dictae* c. művet, amely, ha eredetiben nem is szerezhető meg, másolatban is érték. S felveti mindjárt a kérdést, hogy nem volna-e lehetséges a hercegi könyvtárban őrzött 8 korvina közül egyik vagy másik átengedése?

De térjünk vissza az időrendi sorrendhez! 1807-ben ismét — az 1802-es kérelemre, s az e tárgyban történő királyi rezolúcióra¹² való hivatkozással — állást foglalnak a rendek a kérdésben, ismét kéri az uralkodót, hogy a korvinákat szerezze vissza. Arra vonatkozólag nincs egyidejű adatunk, hogy ekkor volt-e valami eredménye a rendek kérésének, annyi azonban bizonyos, hogy később ismételten történik az 1807-es állásfoglalásra hivatkozás.¹³

1818-ban MILLER Jakab Ferdinánd, a Nemzeti Múzeum igazgatója, veti fel más formában a gondolatot, nem volna-e lehetséges, hogy a nádor, aki az ősz folyamán Németországba készül, a wolfenbütteli könyvtárból a MÁTYÁS király által alapított könyvtárnak némi maradványait a Nemzeti Múzeum számára megszerezze. Ez év október 28-án előterjesztést intéz a nádorhoz, „hogy Ófensége közbenjárására talán meg lehetne szerezni onnan néhány Corvin-kódexet. Az ország ezt az eredményt várná — úgymond — a németországi úttól.”¹⁴

Legközelebb 1827-ből van adatunk arra, hogy a rendek megismételve korábbi kérésüket, az 1825/27-es országgyűlésen ismét szóba hozzák a korvinák kérdését.¹⁵ Amint az Országos Könyvtárnak a megalapítása — hiába változtatta át az udvar, még a szótól is félve, a *Nemzeti* elnevezést *Országosra*¹⁶ — komoly hatással volt a nemzeti felbuzdulás kibontakozására, úgy a korvinák ügye is a nemzeti érzés és törekvések fellángolásával, mindenekelőtt az 1825-ben SZÉCHENYI István által megalapított Magyar Tudományos Akadémia létrejöttével, megint előtérbe került. Az 1832/36-os, majd a 43/44-es országgyűléseken egyre hangosabban, s egyre követelőbben kéri az uralkodót, hivatkozva az 1802-es királyi egyetértő rezolúcióra is, hogy a korvinákat mielőbb felkutassák és megfelelő helyükre, a Nemzeti Múzeumba juttassák.¹⁷

Míg korábban, a kezdeti lépések után, alig-alig találkozunk az aktákban bármiféle intézkedéssel, már 1836-ban nyilván a 30-as évek elejétől kezdődő, állandóan erősödő, Európa-szerte hangot kapó forradalmi megmozdulások hatása alatt is, tanácsosnak látja az uralkodó s udvara, maga METTERNICH is, hogy legalább a látszat kedvéért engedjenek a rendek egyre határozottabban megfogalmazott kérésének, a kancellár, az udvar konstantinápolyi internunciusa, OTTENFELS báró által, egyre intenzívebben keresteti e kódexeket. OTTENFELS báró 1836-os jelentése szerint, ha ezeket az iratokat és MÁTYÁS király könyvtárának maradványait valóban Buda elfoglalásakor török katonák hurcolták is el, ezek az általános konstantinápolyi vélemény szerint csak magánkézbe kerülhettek. A Szeráljban nincs nyomuk. De hiszen nem is nagyon lehet, mondják, a jelentés szerint az illetékesek, mert a Sze-

¹² A rezolúció szövegét idézve l.: az előző jegyzetben idézett 215/847.

¹³ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 16.157/836

¹⁴ Vö.: KOLLÁNYI: i. m. 398. l.

¹⁵ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 16.804/844

¹⁶ Vö.: KOLLÁNYI: i. m. 41. l. valamint az OSzK alapítólevelét.

¹⁷ Vö.: OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 3258/1830; 15.504/1836; 6225/1835; 19.292/844, 16.886, 912.754/845; 889/845; 16.804/845 számokat. L. még A Corvinák ügye az 1843/44. évi országgyűlés előtt. (*A Könyvtáros*. 1964. 9. sz. 514. l.)

ráljban csak a három keleti nyelven írott (török, arab és perzsa) iratokat, könyveket őriznek. Egyébként is, amennyiben mégis idekerültek volna, nyilván a hosszú évszázadok során az ismételt tűzvész stb. bizonyára elpusztította volna ezeket. Magánkézben viszont annál kevésbé valószínű, hogy megőrizték volna, mert hiszen ismeretes, hogy a muzulmánok mennyire lenéznek és megvetnek mindent, ami keresztény.¹⁸ E notát 1836-ban METTERNICH írja alá, s bár — mint megjegyzi — minden további kutatást OTTENFELS kitalástalannak tart, amennyiben a rendektől további részletes adatokat tudna kapni a keresett korvinák tartalmát, külsejét és számát [!] illetően, a kutatásokat megpróbálná folytatni.

Az 1843/44-es országgyűlésen, mint említettük, egyszerre megélénkült a rendek tevékenysége, s most már egyre követelőbben lépnek föl a korvinák visszaszerzése tárgyában. Bécsen, Bolognában, Rómában a Vatikáni Könyvtárat, Berlint, Velencét és Firenzét nevezik meg, mint ahol ilyen korvinák találhatók, „... Qae pro illis quidem provinciis minoris pretii sunt, pro hoc regno tamen inaestimabilem thesaurum diplomaticum constituunt, in origine aut adminus authenticum transsumpti extradentur, ac pro hac maiestas vestra summa clementia perennem homabilem, summam gratitudinem iudem S. S. et O. O. humillime vovent.”¹⁹

A rendek a fentebb említett²⁰ felterjesztésükben azt kérik, hogy ezen az országgyűlésen történjék végre intézkedés, s igen határozott formában fogalmazzák meg kívánságukat: szülessék meg végre a dekrétum is. Mellékelve van — 1844. október 20-i kelettel — a dekrétum tervezete, mely szerint mindaz, ami e tárgyban fellelhető lesz „sua via Hungariae dispositum esse”. Ezen aktában szerepel a már fentebb említett, szeptember 3-i kelettel e tárgyban egyetlen magyar nyelven kiadott nota, JÓZSEF nádor és KORÁCSI érsek aláírásával. A jegyzék kiemeli, hogy mennyire méltatlan, hogy ezekből a nemzeti kincsekből „hacsak reá maradt polgári ereklje gyanánt is, egy darabot sem bír a nemzet”.

Ugyanezen az aktán megvan az elintézés is, amely megint hivatkozik az 1802-es felterjesztésre,²¹ s ígéri, hogy az uralkodó az 1802-es rezolúció, valamint a korábban a levéltári dokumentumok tárgyában hozott 1723/45 és 1765/12-es articulusok értelmében fog eljárni.²² „... in quantum porro ex arce etiam Budensi per turcam olim notabilem literalium documentorum quantitatem ereptam fuisse notorium est, circa horum, in quantum existant restitutionem...” a következő országgyűlésen fogja megadni a végleges választ.²³

1844-ben a rendek egyre hangosabban, egyre követelőbben kérik az uralkodót, hogy számukra, az 1838 decemberében kiadott rezolúció értelmében, a kért kódexeket szerezzé vissza. 1844. november 3-án adja ki újabb rezolúcióját FERDINÁND, mely azonban elég üres és semmitmondó.²⁴

Míg csaknem egy fél évszázadon keresztül a korvinák visszaszerzése tárgyában elég egyoldalú a tevékenység: a rendek ismét és ismét kezdemé-

¹⁸ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 15.504/1836.

¹⁹ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 16.804/1844.

²⁰ L. az előző jegyzetet.

²¹ „... Jam e comitiis anni 1802. SS et OO Regni divo Majestati vestrae summae genitorum supplices facti sunt...” OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 16.804/1844.

²² Uo.

²³ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 16.804/1844.

²⁴ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 19.292/1844, 16.886/1844.

nyeznek, s ha időnként kapnak is egy-egy langyos választ, lényegében nem történik semmi, addig 1845 januárjában diplomáciai téren bizonyos mozgás észlelhető. Ekkor tűnik fel az első külföldi akta, melyben válaszul az 1844. december 5-én METTERNICH által hozzá intézett megkeresésre, LÜTZOV római követ azt feleli, hogy van ugyan a Vatikán könyvtárában néhány MÁTYÁS királyi könyvtárából származó kódex, de ezek eredetiben való megszerzése csaknem lehetetlen. Önként e könyvtár vezetősége semmiképpen le nem mondana róluk, s e pillanatban a politikai légkör sem olyan, hogy GERGELY pápa szívesen vállalná azt, hogy politikai megfontolások alapján latba vesse hatalmát, s így kényszerítse ki a kódexek átadását.²⁵

1846-ból van egy kancelláriai aktánk, mely a *párizsi könyvtárban* található *egyetlen* korvináról szól.²⁶

Az e kéziratra irányuló kutatás, amint azt a fenti iratból megtudjuk, 1845-ben indult meg. A párizsi Királyi Könyvtárban található kódex²⁷ az akta szerint folio alakú pergamenkódex, oroszlanos pajzsos fehér-vörös mezőben a Corvin-hollóval budai származását kétségtelenül hitelessé teszi. Címe: *Domini Mathiae invictissimi Ungariae et Bohemiae regis impensa opus a Petro de abbatis Burdegalensi cive scripto*. Az első oldalon: „Incipit prefatio Joannis qui Cassianus dicitur in duodecim libros de Institutis Caenobiorum et de octo principalium virorum remediis.” A követség önként felajánlja, hogy kifejezett kérésre, hajlandó lemásoltatni ezt a kódexet, de ez természetesen bizonyos költségekkel járna, és vajjon ezt — kérdi a Staatskanzlei átirata a nádort, — miből fogják fedezhetni?²⁸

1847-ből, február elejéről, Apponyinak a párizsi osztrák követnek egy METTERNICHhez intézett levelét ismerjük, melyben Ausztria párizsi követe arról számol be, hogy eredetiben az illető kódex semmiképpen nem lesz megszerezhető, viszont, bár a párizsi Királyi Könyvtár általában nem szívesen bocsátja rendelkezésre, még másolatkészítés céljából sem értékes kézirateit, mégis, kivételesen elképzelhető, hogy egy ilyen lemásolásba belemenjenek.²⁹

1847 elején — amint említettük — egyre élénkebbé válik a külföldi követségek és METTERNICH között az iratváltás. METTERNICH, úgy látszik, a krakkói és a svájci forradalmi megmozdulások után, jónak véli a már 1844-ben megígért, az országgyűlésen a karok és rendek által felsorolt helyekre (Bécs, Bologna, Róma (Vatikán), Berlin, Velence és Firenze) a követségeken keresztül lépéseket tenni, hogy ezek a követelt archiváliák és kéziratok eredetiben vagy *másolatban* megszereztesse.³⁰ Hogy ilyen intézkedés a párizsi és a római

²⁵ Wien. Haus- Hof, und Staatsarchiv. Staatskanzlei. Rom. Adm. Akten. K. 32. Ezzel az aktával csaknem egy időben (1845. jan. 5.) METTERNICH a magyar kancelláriát is értesíti, hogy a magyar rendek kívánságának eleget teendő, elküldte Róma, Firenze és Berlin követségeire megkeresését a Corvin-kódexek tárgyában, sőt a bécsi Archivdirection által összeállított jegyzék alapján Drezdába, *Párizsba* és Hannoverbe is. OL. M. Kanc. lt. 889/1845.

²⁶ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 7859/1846.

²⁷ A kódex ma is a párizsi Nemzeti Könyvtár tulajdonában van Cod. Lat. 2129 sz. alatt elhelyezve. (Vö.: a Bibliotheca Corvinában FOGEL József: *A Corvina Könyvtár katalógusa* c. fejezetét. Meglepő azonban, hogy e leírásban a következő áll: „a Hunyadi-ház hollóit mindenütt átfestették a Jagello-ház fehér sasára. A címlapot egyenest II. ULÁSZLÓ rendeletére készítették s a fenti cím FOGEL szerint a 123. lapon található.”) (L. Bibliotheca Corvina. 4. r. 72. l.)

²⁸ L. OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 7859/846. (1846. május 22.-i irat.)

²⁹ Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Staatskanzlei. Frankreich. K. 337.

³⁰ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 19.292/1844.

követségeken kívül ez időben hová ment, s a követségek megtették-e a szükséges lépéseket — 1847 előttről — alig van adatunk.

1847-ben azonban már év elejétől kezdve megindulnak az iratváltások. A legérdekesebbek Firenze és Modena ez irányú válaszai. 1847. február 6-án báró NEUMANN, Toscana osztrák követe, hivatkozással egy 1845. február 18-i levélre, közli, hogy „unentgeltlich” átengedésről nem lehet szó. Kéri, hogy közölje vele METTERNICH, hogy cserébe vagy fizetés ellenében való átengedésről tárgyaljon-e, s ez utóbbi esetben milyen összegekről lehetne szó. Ugyanennek az aktának egy másik, Florenzből december 28-án kelt levelében SCHNITZER Meeran, NEUMANN utóda közli METTERNICH-hel, hogy a korvina-gyűjteményből Firenzében csak négy darab van. A minisztérium által tett javaslatok, hogy csere vagy vásárlás útján e négy, a híres Laurenzianában őrzött kódexet megszerezzék, elképzelhetetlen. Kérésre azonban a *másolatot* szívesen átengedik. Még sokkal érdekesebb az ugyanebben az aktában fekvő, ugyancsak 1847. február 6-án kelt másik, METTERNICH által aláírt irat, amelyik utal valamiféle, a magyar udvari kancelláriának tett, s általa visszautasított javaslatra, mely szerint menjen Modenába egy irodalmilag művelt ember, egy bizonyos GAR úr — minden valószínűség szerint a magyar történelemben, a szabadságharc utolsó szakaszában Velence követeként szerepet játszó Thomas GARRól lehet szó³¹ — a modenai ESTE-könyvtárban esetleg valóban meglévő szóban forgó irodalmi anyag felkutatására. Mivel azonban mindkét uralkodó, a firenzei és a modenai, magyar királyi hercegek, s mivel a modenai herceg ezen felül tekintélyes földbirtoktulajdonos is Magyarországon — Arad megyében voltak a modenai hercegi birtokok — így az utóbbi áldozatot is hozhatna Magyarország rendjeinek, amely lényegében nem is tekinthető áldozatnak, — mondja más rovására nagylelkűen a kancellár — miután lényegében csak visszaadásról van szó. Viszont maguk és a Habsburg-ház számára egyaránt hasznót jelent, ha a *rendek előtt kedvező benyomást tudnak tenni*.

Válaszában METTERNICH a lehető leggyorsabb intézkedést kéri „da mann noch vor Beginn des nächsten ungarischen Reichstages in dieser Angelegenheit wo möglich eine Resolution zu ergeben wünscht”.³² Ugyanezen akta a Schnitzer Meeran-féle jelentésben részletesen leírja a négy szóbanforgó korvinát. E leírás szerint a négy kódex a következő: 1. Macrobius: De saturnali 5 könyve,³³ 2—4. Szent Ágoston Genesisének 3 különböző másolata.³⁴

1847-ből még egy sikertelen kísérletről van adatunk. Dietrichstein követ 1847. március 20-án Londonból jelenti METTERNICH-nek, egy 1846. november 7-i levelére adott válaszában, hogy a British Museum könyvtárában csak egyetlenegy korvina van, amit semmi pénzért, sem bármiféle megfelelő érté-

³¹ Thomas GAR jónévű irodalomtörténész és bibliográfus. 1848-ban Párizsban Firenze követe. 1849-ben a Velencei Köztársaság Magyarországra kinevezett követe. Később Firenze állami levéltárának vezetője.

³² Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Gesandtschaft Toscana. Adm. Akten. 2. Berichte.

³³ Vö.: FRANKÓI Vilmos: *Két hét olaszországi könyv- és levéltárakban*. Magy. Könyvszle. 1878. 129. l. (Ez a MACROBIUS kézirat egyébként FOGEL fentebb idézett *Corvina-katalógusában*, „Nem lévén sem címlapján, sem pedig kötésén Mátyás címere, a *Corvina Könyvtár katalógusában* (59 és köv. 11.) nem szerepel. (Vö.: Bibliotheca Corvina 31.)

³⁴ FOGEL *Corvina-katalógusában* Firenzében csak egy Genesis-kódex szerepel. Plut. 12. Cod. 10. jelzettel (Bibliotheca-Corvina 67. l.)

kért az intézmény vezetősége nem hajlandó átengedni, annál kevésbé, mert a parlament által szentesített törvény is tiltja a gyűjtemény állományából bármit is elidegeníteni, bárkinek is illet átengedni. Másolatot azonban természetesen szívesen bocsátanak rendelkezésre.³⁵

Ha végigtekintünk az adatok tömkelegén, nem lehet véletlennek tekinteni azt, hogy egyik-másik könyvtárral kapcsolatban részletes adatokat, átiratokat és válasziratokat találunk, úgy Budapesten az Országos Levéltár, mint Bécsben a Haus-, Hof- und Staatsarchiv iratai között. Bizonyára az egyes szóban forgó könyvtárak irattárai is — amint arról Modenával kapcsolatban biztos tudomásunk is van³⁶ — a diplomáciai levélváltások gazdag iratanyagát őrzik. Vannak azonban könyvtárak, amelyekről pedig tudjuk, hogy a rendek felterjesztésében szerepeltek, de további adatunk az ottlévő korvinákról nincsen. Egyik első, számunkra fennmaradt, s a magyar rendek által tételiesen felsorolt követelés Rómát, Ferrarát, Bolognát, Firenzét, Londont, Berlint, Drezdát és Wolfenbüttelt (Ducatus Braunschvicensis) említi, mint olyanokat, ahol ilyen korvinákról tudni vélnek. Ferrara, Dreza és Bologna a későbbiekben rendelkezésünkre álló akták szerint az e tárgyban megkeresett könyvtárak között nem szerepel. Hannoverbe, egy másik akta szerint, a Magyar Kamara ír át 1844. december 12-én, de ott csupán az okleveleket keresik.³⁷

Ami azonban a legmeglepőbb, az az, hogy noha a rendek Bécsét ismeltelen s nyomatékka emlegetik, mint ahová tudomásuk szerint a török uralom kezdete óta eltelt századok folyamán, de különösen Buda várának visszafoglalása, az 1686-i esztendő óta, igen sok korvina került, a Staatskanzleiktől származó válaszokban alig-alig szerepel a bécsi Hofbibliothek. Valahányszor a rendek Bécsét emlegetik, egyszerre sűrűsödnek a félreértések, az államkancellária iratai legtöbbször csak levéltári anyagról beszélnek, s amennyiben mégis könyvtári anyagról, kéziratokról, Corvin-kódexekről „lenne szó, a rendek követeléseiben”, úgy a Staatskanzlei ügyesen a bécsi Egyetemi Könyvtárra irányítja a figyelmet.³⁸ De hogy mennyire sejtelmük sincs sem Bécs diplomatáinak, sem a magyar kancellária, sem a Staatskanzlei tisztviselőinek — s vajon a rendek többségének a századok óta őrzött hagyományokon kívül van-e? — arról, hogy mit is követelnek, hol keressék, milyen alapon kérjék vagy követeljék e kéziratokat vissza, azt néhány korvina későbbi sorsa világosan bizonyítja.

Kétségtelen az, hogy az osztrák uralkodókörök, s mindenekelőtt a mindenható államkancellár, METTERNICH szemében e rendi követelések éppen olyan gravameneknek tűntek, mint az egyéb, közjogi követelések. Ennek megfelelően játszottak velük aszerint, hogy a pillanatnyi erőviszonyok mivel kecsegtették, vagy mivel fenyegették az 1830 óta a forradalom „kísértetétől” időnként meg-megreszkető udvari köröket, akik az 1846-os esztendő tapasztalatai, a krakkói felkelés alapján az 1847/48-as országgyűlés

³⁵ Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Staatskanzlei. Gesandtschaft England K. 251. A szóban forgó kódex bizonyára a mai napig is a British Museumban őrzött Lansdowne MS. 836. jelzetű kézirat, mely vétel útján került 1805-ben a könyvtár birtokába.

³⁶ Vö.: CSONTOSI János: *Két modenai Corvin-codex története*. Bp. 1893. 68 l., 37 — 68. l.

³⁷ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 19.292/1844 és 889/1845.

³⁸ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 3052/847, 19.292/1844.; CSONTOSI János: *Két modenai Corvin-codex története*. 13, 14, 15. sz. iratok.

előkészítése során, ennek a kérdésnek kedvező lezárását óhajtották.³⁹ Természetesen, amennyire lehet, úgy, hogy az udvarnak a legcsekélyebb engedményt ne kelljen tennie, s még olyan kis áldozattól is vonakodott, amelynek meghozatalát METTERNICH a modenai udvarnak — mint láttuk — melegen ajánlotta.⁴⁰

Mielőtt rátérnénk a modenai kódexekre s tovább indulnánk a már több mint fél évszázaddal ezelőtt CSONTOSI János, a kiváló korvina-szakértő által megkezdett nyomon, s felkutatnánk, volt-e valami eredménye METTERNICH „nagyilekű” felhívásának, még egy érdekes aktára kell felhívunk a figyelmet. Láttuk már az előbbieken, hogy a külföldre került korvinák felkutatásának kérdése a levéltári anyag példája alapján került szóba az országgyűléseken, s ez a körülmény, a kézirat s egyéb irat fogalmának tisztázatlansága eredményeképpen, s a kérdéssel foglalkozó politikusok teljes tájékozatlanságának következtében, a korvina-kutatások is mindenütt, kezdve a rendek felterjesztésétől a diplomáciai iratokig „eredetiben vagy szövegű másolatban” való megszerzésről beszélnek.⁴¹

Csak 1847-től kezdve szerepel mind erősebben az *eredetiben* való megszerzésre irányuló törekvéssz az a szempont, hogy a korvinákat mint könyvészeti értéket tekintsék. Így veti fel az egyik kancelláriai átirat⁴² a kérdést: nem volna-e lehetséges a Wolfenbütteli Országos Könyvtárból, ahol 8 korvinát őriznek,⁴³ egyiket vagy másikat eredetiben megszerezni? Vagy a Vatikán könyvtárában levő Missale és Breviarium⁴⁴ nem volna-e megkapható eredetiben?

*

Mint láttuk, 1847-ben már egyre sürgősebbé válik METTERNICH számára a magyar rendek jóindulatának kiérdeklése, az ország belső forrongásának lecsillapítása.⁴⁵ S mily ügyes politikai sakkhúzás volna, ha mindezt mások rovására, adott esetben a modenai ESTE-könyvtár kontójára lehetne keresztülvinni!

Van-e azonban valami konkrét nyomunk, amely útbaigazít bennünket? Van-e írott dokumentumunk, amely bebizonyítaná, hogy a ma modenai kódexek néven az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött kéziratok⁴⁶ azonosak az 1847-ben megígért korvinákkal? A probléma nem új keletű, mégis a két kézirat értéke — és további hányatott sorsa miatt is — megérdemli, hogy részben elődeink kutatásai alapján,⁴⁷ részben új nyomokon megkíséreljük vándorlásukat napjainkig követni.

³⁹ Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Gesandtschaft Toscana. Adm. Akten. 2. Berichte.

⁴⁰ Vö.: 32. sz. jegyzetben idézett aktát.

⁴¹ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia. L. az idézett aktákat passim.

⁴² OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 215/1847.

⁴³ A FOGEL-féle Corvina-katalógus 10 ilyen kéziratot sorol fel.

⁴⁴ Mindkét kézirat ma is a Vatikánban van. Cod. lat. Urb. 110. és Cod. lat. Urb. 112. jelzet alatt. A FOGEL-féle katalógus ezeken kívül még egy Corvinát ismertet: Andrae Pannonie de regis virtutibus, Cod. Lat. Vat. 3186. jelzet alatt.

⁴⁵ OL. M. Kanc. lt. Acta Generalia 215/1847. Wien Haus-, Hof u. Staatsarchiv. Staatskanzlei. Toscana Adm. Akten. Berichte.

⁴⁶ OSzK. Kézirattár 1891/17. Naplósorszám.

⁴⁷ A kérdésre vonatkozó legjelentősebb irodalom: ROMER Flóris: *A Corvina ügyében tett újabb vizsgálatról.* (M. Tud. Akad. Értesítője. II. évf. 1868. 3. sz. 39–40. l.);

1891. május 8-áról az Országos Széchényi Könyvtár kéziratári naplójának 17. száma a fenti korvin-kodexek leltárba vételénél a következőket mondja: „Ő cs. kir. apostoli Felség ajándéka”, s a megjegyzés rovatban FEJÉRPATAKI írásával a következő bejegyzés található: „A két modenai kódex Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszternek rendeletére 1919. dec. 213/720. sz. alatti rendeletére Pekár Gyula államtitkárnak kiadatott. L. 1392/1919. ig. Fejérpataki igazgató.”

Nézzük meg tehát mi rejlik e régi bejegyzések mögött, s azok milyen összefüggésben állnak az általunk tárgyalt korvinák sorsával. E kéziratok, melyek ma is az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában vannak Cod. lat. 346 és 347 sz. alatt elhelyezve, vajon valóban azonosak-e azokkal a modenai korvinákkal, melyekről a fentebb tárgyalt iratok említést tesznek. Vajon valóban Modena fejedelme — egyedül valamennyi megkeresett korvina-tulajdonos közül — bizonyára a magyar rendekkel való jó kapcsolat fenntartása érdekében, gazdag állományából átengedett kettőt a magyar Nemzeti Könyvtárnak? S ha igen, mit jelent a naplóbejegyzés második fele? S hogyan került vissza a két kódex jogos helyére az Országos Széchényi Könyvtárba? Nézzük meg közelebbről a kérdést, részben az eredeti dokumentumok, részben elődeink által folytatott kutatások eredményeinek tükrében. A legtöbb támpontot e kérdés feltáráshoz az Országos Széchényi Könyvtár irattára nyújtja,⁴⁸ de sok tanulságot nyújtanak CSONTOSI Jánosnak, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára nagyhírű, tudós, de politikai okokból meghurcolt,⁴⁹ állásvesztésre ítélt és csak halála után rehabilitált őrének publikációi is.⁵⁰ Azé a CSONTOSI Jánosé, aki a legtöbbet tett e kéziratok hollétének felderítésére és visszaszerzésére. E kódexekre először RÓMER Flóris hívta fel a figyelmet.⁵¹ Amikor ugyanis 1868-ban Modenába utazott, az ott őrzött s az irodalomból ismert 17 korvin-kódex tanulmányozására, itt legnagyobb meglepetésére két kódexszel, a *Joannes Chrisostomos: Homélia* és *Hieronymos: Commentarii epistolae beati Pauli apostoli ad Galatos* c. műveket tartalmazó két Corvinával kapcsolatban azt a felvilágosítást kapta, hogy azoknak Budapesten, a Nemzeti Múzeumban kell lenniök. Azokat már 1847 októberében a nagyherceg Bécsen keresztül, a magyar rendek kérésére átengedte e nagyhírű intézmény-

RÓMER Flóris 1869-ben SIMONYI Ernő által készített jegyzéket, összehasonlítva a modenai ESTE-könyvtárban őrzött korvinákkal, megállapította, hogy valóban 2 kódexet Magyarországra küldtek. (*Archeol. Ért.* 1870. 14, 15. sz.) CSONTOSI János: *Modenai Corvinák*. (Ellenőr: 1878. jún. 24. Esti kiadás); CSONTOSI J.: *Újabb adatok Attavantestől festett Corvin-kódexekről*. (*Archeol. Ért.* U. F. XXIX. évf. 1909. 221–232. l.) CSONTOSI J.: *A két modenai Corvin-Kódex története*. Bp. 1893. (Klny. a Magy. Könyvszle. 1891. évf.-ból.) 68 l.

⁴⁸ 1891. sz. n. OSZK irattárában egy Elismervény, CSONTOSI J. fogalmazványa, melyben a két modenai kódex átvételét elismeri. „Melyekből az első a Bécsi Udvari Könyvtár 13.697 (Suppl. 2609.) és a másik 13.698 (Suppl. 2610.) signatúráját viseli és melyeket Ő császári és Királyi Apostoli Felsége legfelsőbb elhatározásával a Császári és Királyi Főudvarmesteri Hivatal 1891. május 6-áról 2756 sz. alatt kelt rendelete értelmében a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumnak legkegyelmesebben ajándékozni méltóztatott; MNM. Könyvtára 379/1919; (Ebben az aktában VKM M 253/1919. sz. leirat); M. Nemzeti Múzeum. Kt. 262/1927 (Benne a VKM 9007/1927. III. b. ü. o. sz. ügyirat másolata a visszaajándékozás tényéről.)

⁴⁹ PÁLVOLOGYI Endre: *A Csontos János elleni jegyzelmi vizsgálat és annak politikai háttere*. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei II. Bp. 1964. 163–192. l.

⁵⁰ Vö.: 47. sz. jegyzetben felsorolt irodalmat.

⁵¹ RÓMER Flóris: *A Corvina ügyében tett újabb vizsgálatról*. (Akad. Ért. 1868. 3. sz.)

nek. CSONTOSI csodálkozva vette tudomásul RÓMER Flórisnak ezt a közlését, annál inkább, mert hiszen nagyon jól ismerte a Kézirattár akkor még nem túlzottan gazdag kódexállományát, s biztosan tudta, hogy a keresett kéziratok azok között nincsenek.

Hosszú ideig tartott, míg sikerült neki felettes hatóságait meggyőzni arról, hogy kutatásainak színhelyét át kell tennie Bécsbe, mivel azok csak ott, valószínűleg az udvari könyvtár állományában lesznek fellelhetők.⁵² Valóban sikerült is — amint arról 1891-ben kelt a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára aktái között elhelyezett CSONTOSI János kezeírásával fogalmazott elismervény tanúskodik⁵³ — nyomukra bukkannia s azokat az OSZK Kézirattára számára visszaszerezni.

CSONTOSI több jelentése és tanulmányai⁵⁴ fényt derítenek e kódexek 1848—1891 közötti sorsára. 1847 őszén, miután a tárgyban METTERNICH, a modenai herceg s Toscana külügyminisztere, MOLZA gróf között ismételt levélváltás történik,⁵⁵ ennek eredményeképpen valamikor év végén útnak indítják Bécsen keresztül az oly régóta sürgetett korvinákat Magyarországra. Időközben azonban, bizonyára az Európa-szerte lángra lobbanó forradalmak, az udvar és a magyar rendek szembenállása miatt, Bécs már nem továbbítja ezeket rendeltetési helyükre, mivel az ajándéokra a magyar nemzet „méltatlanná” vált. Március közepe óta maga METTERNICH sincs a helyén, aki pedig, mint láttuk — ugyancsak politikai okokból — éppen a forradalmak küszöbén, nagyon buzgólkodott e kéziratok megszerzése érdekében. A kéziratokat előbb a cs. kir. udvari titkos levéltárnak adják át. Itt 1868-ig letétként őrizték, majd ekkor csereképpen a levéltár számára értékesebb XIII—XVIII. századi oklevelekért és egyéb történeti anyagért átadták az udvari könyvtárnak, ahol azokat Cod. lat. 13.697 és 13.698-as jelzet alatt állományba is vették. Itt őrizték aztán 1891-ig, amikor is CSONTOSI állandó sürgetésére és a magyar kormány kezdeményezésére az uralkodó „ajándékképpen” visszaadta a Nemzeti Múzeumnak.⁵⁶ Azt gondolhatnánk, hogy ezzel lezárult a sokat hányatott két értékes kézirat kalandos sorsa. De korántsem!

1919-ben, az első világháborút lezáró békekötési tárgyalások során az olasz kormány bejelentette igényét e két kódexre, mint amelyeket IV. FERENC jogtalanul engedett át 1847-ben, az akkor már nyilvános használatra megnyitott Estei-könyvtár állományából. Egyébként is — mondja a jegyzék — annakidején a modenai osztrák követség 1847. október 16-i jegyzékében kilátásba helyezte azt, hogy az értékes ajándékért megfelelő ellenszolgáltatást fog adni. HALLER kultuszminiszter sürgősen egy albizottságot hívott egybe PEKÁR aláírásával december 20-ára. A bizottság tagjai GEREVICH Tibor (előadó), FEJÉRPATAKI László, VARJU Elemér, VÉGH Gyula és CZAKÓ Elemér. A bizottság még másnap, december 21-én (CZAKÓ kivételével) összeült, a minisztériumot BIBÓ István képviselte.⁵⁷ A Bizottság két pontban foglalja össze álláspontját. 1. Nem érzi magát hivatottnak arra, hogy állást foglaljon

⁵² CSONTOSI: *Két modenai Corvin-codex története*. 2—4; 17—22; 25—34. l.

⁵³ Vö.: 48. sz. jegyzetet.

⁵⁴ Vö.: 47. sz. jegyzetet.

⁵⁵ Vö.: CSONTOSI: *Két modenai Corvin-codex története* c. munkában közölt 17, 21, 24, 25. számú iratokat.

⁵⁶ Vö.: a 48. sz. jegyzetben idézett 1891-es Elismervényt.

⁵⁷ Vö.: Az OSZK irattára MNM. kt. 379/1919. sz. iratot.

oly irányban, hogy IV. FERENC jogosítva volt-e a kódexek ajándékképpen való átengedésére. Az ügy 1847-ben az összes illetékes fórumok közbenjöttével, hosszú tárgyalások után, a nagyfejedelem ajándékozásának tényében nyert befejezést. A két kódex 1891. évi május havában került a Nemzeti Múzeum tulajdonába. Addig, 1847 óta, Bécsben őriztettek. Sem 1847 után, sem pedig 1891 óta, amikor a Magyar Nemzeti Múzeum az átengedésre vonatkozó hivatalos iratokat nyomtatásban közzétette, s erről hírlapokban a legnagyobb nyilvánosság előtt beszámolt — észrevétel vagy kívánság — a nagyfejedelem ajándékozására vagy a kódexek visszaadására nézve nem merült fel. A Magyar Nemzeti Múzeum azokat mint jogos és törvényes úton birtokába kerülteket kebelezte be anyagába. Ennek következtében a Bizottság nincs abban a helyzetben, hogy a két Corvin-kódexről való lemondást és a kódexeknek önként való kiadását javasolja. 2. A Bizottság megállapítja, hogy a toszkánai osztrák követ, MOLZA márkí modenai külügyminiszterhez írt 1847 október 10-i jegyzékében a nagyherceg kívánságát fejezte ki e szavakkal: „S. A. R. ne secaurait recevoir un prix de ces deux précieux codex, mais il lui sera agréable d’avoir en échange des manuscrits qui pourraient avoir de l’intérêt pour sa bibliothèque.” A hivatalos levélváltásból nyilvánvaló — írja a Bizottság jelentése —, hogy a két kódex ajándékozásának a csereanyag nyújtása nem volt feltétele. Az ajándékozás jogi ténye már be volt fejezve akkor, amikor a nagyherceg csereanyag iránti óhaját fejezte ki. A Bizottság tehát úgy határozott, hogy a kódexeket ne adják át.

HALLER kultuszminiszter ennek ellenére „meghallgatva és fontolóra vevén” a magyar békedelegáció elnökének ez ügyben adott véleményét és tanácsát, úgy határozott, hogy a két kódexet átadják. Ugyanerről a napról, amelyben ez a határozat megszületett, kelt FEJÉRPATAKI és MELICH aláírásával egy nyilatkozat, mely szerint ragaszkodván azon állásponthoz, melyet az 1919. dec. 21-én tartott értekezlet elfoglalt, alulírottak tiltakozás kíséretében adták át a m. kormány megbízottjának azokat. Az akták mellett egy elismervény a két kódexről PEKÁR aláírásával.

Ezzel azt gondolhatnánk, hogy a két modenai kódex sorsa végleg lezárult, s azok visszakerültek — joggal vagy jogtalanul — korábbi őrzőhelyükre, a modenai ESTE-könyvtárba. Azt gondolhatnánk, ha azok, akik a Széchényi Könyvtár kódex-állományát ismerik, nem tudnák, hogy ott a maga helyén van két kézirat — a két fentebb leírt kódex — melyeket általában a Kézirattár állományát ismerők modenai kódex néven emlegetnek. Az OSZK irattára bizonyítja, hogy 1919-ben a kódexek kiadása megtörtént. Nem valószínű, hogy PEKÁR Gyula, akinek az elismervényét az OSZK őrzi, avagy HALLER István, aki a kiadást szorgalmazta, az utolsó pillanatban meggondolták volna magukat s mégsem engedték volna át azokat az olasz kormányynak. Mi tehát a rejtély nyitja? Hogyan került vissza e két kódex a könyvtár birtokába?

Újabb politikai fordulat s bár számunkra kedvezően, de újabb önkényeskedés a hatalom birtokosai részéről, eredményezte, hogy 1927-ben MUSSOLINI „úri” gesztussal „visszaajándékozta” a magyar nemzetnek ezt a sokat hányatott, s a magyar nemzet számára oly felbecsülhetetlen kincset jelentő kéziratot.⁵⁸ Visszaadta ajándékképpen, nem pedig mint őt jogosan megillető tulajdonát juttatta vissza. Az ajándékozás ténye jogosan, a formai kritériumok-

⁵⁸ Vö.: Uo. MNM. kt. 262/1927. (Benne a VKM. 9007/1927. III. b. ü. o. sz. ügyirat.)

nak is megfelelően, de a méltányosság szempontjait is figyelembe véve, már 1847-ben befejeződött. Csaknem másfél évszázad kellett ahhoz, hogy a végleges tulajdonbavétel az Országos Széchényi Könyvtár állományába megtörténjék.

Ha a sors a modenai kéziratok esetében a legmegfelelőbb helyére sodorta is e korvinákat, mennyit őriznek még mindig a különböző külföldi könyvtárak kéziratтары vásárlás vagy ajándékképpen jogos tulajdonként, s mennyi hányódik még szerte a világban olyan, amelyiknek sorsáról e pillanatban semmit sem tudunk. Mindenesetre örömmel kell elkönyvelnünk azt a tényt, hogy míg JÓZSEF nádor 1844-ben még az uralkodóhoz intézett felterjesztésében amiatt panaszkodik, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumnak egyetlen korvinája sincs, ma már, a Magyar Nemzeti Múzeumból kiszakadt Országos Széchényi Könyvtár 34 korvinával büszkélkedhetik, az országban 47 korvina van, szerte a világban 180-ról van hitelesen tudomásunk. Reméljük, hogy a még mindig kallódó példányokból az elkövetkezendő időkben újabbak is fognak legnagyobb korvina-gyűjteményünkbe, az addigra már a budai várban székelő Országos Széchényi Könyvtárba bekerülni.

ESZTER, V. WALDAPFEL: VERSUCHE DER UNGARISCHEN LANDESSTÄNDE
IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS UM DIE INS AUSLAND
VERSCHLAGENEN CORVINEN ZURÜCKZUBEKOMMEN

DAS WEITERE SCHICKSAL DER BEIDEN MODENESER KODIZES

Nach dem Tode König MATTHIAS', unter der Regierung seiner Nachfolger, zuletzt infolge der türkischen Verwüstungen ging die Bibliotheca Corvina zugrunde. Die berühmte Sammlung wurde zerstört und verschleppt. Der Ruhm ihres Reichtums und die Erinnerung an ihre Schätze wurden aber sowohl in Ungarn als auch im Ausland treu aufbewahrt. Jahrhundertlang hindurch begegnete uns immer erneut Bestrebungen, die die Zurückerwerbung dieser Schätze bezweckten. Besonders intensiv wurden diese Bestrebungen in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, als der Wunsch der Stände an den Landestagen — parallel mit dem Erwachen des nationalen Geistes — immer dringender wurde, daß der Hof Schritte tun sollte, um die ins Ausland — in erster Linie nach Wien und Konstantinopel — geratenen Handschriften zurückzubekommen.

Zur gleichen Zeit als die Széchényi-Bibliothek als ungarische National-Bibliothek gegründet wurde, im November 1802, sind solche Forderungen laut geworden, indem man auf ähnliche Bestrebungen, die mit der Gründung des Staatsarchivs parallel verliefen, Bezug nahm. Auch in den Jahren 1807, 1818, 1825, 1830, 1836, 1840, 1844 und 1847 können wir solche Bestrebungen der Stände beobachten. 1802, 1807, 1836, 1844 und 1847 sind die Jahre, in denen auch die Spuren einiger dieser Bestrebungen entgegenkommenden königlichen Resolutionen aufzufinden sind, in erster Linie in den Akten der ungarischen Hofkanzlei.

Trotz dieser dringenden Verlautbarungen und einiger mit diesen einverständenen Resolutionen beschäftigte sich der Hof ziemlich flau mit den Gravamina der Stände, und außer Konstantinopel, wo er bereits früher manches unternommen hatte, machte er nur unter dem Druck der sich allmählich ihrem Siedepunkt nähernden europäischen politischen Atmosphäre Versuche, daß seine ausländischen Botschafter den Kodizes nachforschen und gegebenenfalls ihre Zurückerwerbung befördern sollen.

Es wurde in dieser Angelegenheit mit den Botschaftern in London, Paris, Roma und Toscana von 1845 an — und zwar, indem wir uns dem Ende 1847 nähern, in einem immer dringender gewordenen Ton — korrespondiert. Das Ergebnis blieb aber überall aus. Selbst wo man von Corvinen Kenntnis hatte, bekam man die Antwort, daß die Bibliothek solche Schätze um keinen Preis, auch nicht in der Form eines Tausches, entfremden kann. Zumeist wird aber je eine Kopie gerne angeboten. Erst im Jahre 1847 nahmen die ungarischen Stände in ihren Anregungen Bezug darauf, daß die Kopien der Kodizes nicht die originalen ersetzen können.

In Konstantinopel, von wo — wie wir es wissen — in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts mehrere Corvinen als Geschenk des Sultans zurückkamen, und wo die entsprechenden Forschungen am frühesten eingeleitet wurden, wollte man in diesen Jahren über verschleppte Kodizes noch nichts wissen. Auf Grund einer Nachricht aus amtlichen Kreisen unterrichtete Baron OTTENFELS, österreichischer Botschafter in Konstantinopel, METTERNICH, daß es unwahrscheinlich sei, daß solche Handschriften je nach Konstantinopel gebracht wären, wenn schon, dann seien sie längst vernichtet.

Wien reagierte ganz überraschend. Die Leitung der Hofbibliothek schwieg sich darüber sehr weise aus, daß sich manche der gesuchten Handschriften auch in ihrem Besitz befinden, und als sie auf Andringen der Stände eine entscheidende Antwort geben mußte, lenkte die Aufmerksamkeit auf die Universitätsbibliothek Wien.

Wie wir bereits erwähnt haben, wurde die diesbezügliche Tätigkeit METTERNICHs in den Jahren 1846—47 plötzlich rege. Er selbst empfahl nun den Fürsten von Toscana und vor allem FRANZ IV, dem Fürsten von Modena, der auch in Ungarn Gutsherr war, daß sie, um das Wohlwollen der Stände zu gewinnen, ihnen einige Kodizes dringend überlassen sollten; dringend, d. h. noch vor dem Anfang des nächsten Landtages.

Franz IV. ließ Mitte Oktober tatsächlich zwei von den 17 Corvinen der Este-Bibliothek zu Modena (S. Johannes CHRYSOSTOMUS: *Homiliae in epistolas I. et II. S. Pauli*, von ATTAVANTE reichlich illuminiert, und die von GHERARDUS und MONTA DE FORA verzierten Commentarii des HIERONYMUS; heute beide in der Széchényi-Nationalbibliothek: Cod. Lat. 346 und 347) nach Ungarn abschicken.

Es dauerte beinahe ein halbes Jahrhundert, bis die Handschriften ihren Bestimmungsort erreicht hatten. Die Ende 1847 nach Wien gelangten Kodizes hielt nämlich METTERNICH zurück, und sie wurden solange zurückgehalten, bis METTERNICH, angesichts der revolutionären Lage Europas, es nicht mehr für zeitgemäß hielt, diese Geschenke den rebellierenden Ungarn auszuhändigen. Erst im Jahre 1891 — nach den Nachforschungen János CSONTOSI's — gelang es Ungarn diese Kodizes von der Wiener Hofbibliothek zurückzubekommen. Infolge einer neuen politischen Wendung, auf Anforderung einer 1919 zur Realisierung des italienischen Friedensvertrages nach Budapest geschickten italienischen Delegation, hat die ungarische Regierung die beiden Handschriften, trotz Einspruchs der Leitung des Nationalmuseums und der damals ihm einverleibten Nationalbibliothek, herausgegeben. Die beiden Raritäten sind heute dennoch im Besitz der Széchényi-Nationalbibliothek. Im Jahre 1927 hat nämlich MUSSOLINI die Handschriften — mit der Geste eines Grandseigneurs — wieder Ungarn zurückgeschenkt.

M. PÁSZTOR JÓZSEF

Kassák Lajos folyóirata, a „Munka” 1928–1939

A XX. századi haladó magyar társadalmi és művészeti-irodalmi folyóiratok sorában jelentős helyet foglalnak el a KASSÁK Lajos szerkesztésében megjelenők. 1915-ben *A tett*, majd a *Ma* 1916-ban a *Nyugat*-tól előbbre lépő forradalmi irodalom és művészet képviselőinek, valamint a társadalom forradalmi átalakításáért küzdőknek volt a fóruma.¹ E lapokban jelentkeztek azok a fiatal értelmiségiek, akik a magyar kommunista mozgalom első írói, művészei és szervezői lettek; így BARTA Sándor, KAHÁNA Mózes, KOMJÁT Aladár, MÁCZA János, RÉVAI József, SALLAI Imre, UITZ Béla. A bécsi emigrációban a *Ma* nemzetközi jelentőségű folyóirata volt a modern művészeti és irodalmi törekvéseknek.

1926 novemberében KASSÁK Lajos visszatért Magyarországra. Úgy ítélte meg ekkor, hogy „a szocialista hazafiság elsősorban a honi földön elvégzendő munka kötelezettségét jelenti”, s ezért aki teheti, „s úgy hiszi személyében viszonylag szabadon tud működni”, térjen haza és dolgozzon itthon.² Számára „a következmények nélküli” hazatérést az tette lehetővé, hogy a Tanácsköztársaság alatti forradalmi tevékenységéért ellene indított bűnvádi eljárások amnesztia következtében elévültek. Itthon folyóiratot alapított *Dokumentum* néven, melyet a bécsi *Ma* avantgarde-szellemében szerkesztett. Fel kellett azonban ismernie, hogy Magyarországon ennek nincs közönsége. Rádöbrent arra — amint írja —, hogy 1919 óta Magyarországon gyökeresen megváltozott a helyzet, s ezért a körülmények kívánta új célkitűzéssel új folyóiratot indított: ez volt a *Munka*”.³

Politikai és ideológiai állásfoglalás

A *Munka* „társadalmi és művészeti beszámoló” 1928 szeptembere és 1939 júliusa között jelent meg — 65 számban. Történelmileg az emberiség számára sorsdöntő események játszódtak le e tizenegy év alatt, s a folyóirat mondanivalóját, tematikáját és tartalmát ez határozta meg. Elsősorban az égető társadalmi problémákról: a tőkés világgazdasági válságról, majd a fasiszmusról és a háborúról mondta el véleményét — a munkásosztály érdeke, az emberi haladás szempontjából megítélve az eseményeket. Reménnyel és

¹ A KASSÁK-folyóiratok tevékenységéről lásd KASSÁK Lajos: *A magyar avantgard három folyóirata*. Helikon 1964. 2–3. sz. 215–256. l.

² Andor LEON: *Tíz határon át*. Bp. 1965. 60. l.

³ *Helikon* i. h. 256. l.

munka

szocialista társadalmi és művészeti beszámoló

szerkeszti: kassák lajos budapest bulcsu-utca 19

Balmazújváros:
Pap György!
Nyírtura:
Szabó Pál!

a 23-ik szám tartalomjegyzéke: a magyar helyzet (nédass józsef) • emberi vereték (johar tácskhoz) • a német szocialista munkáspárt kongresszusa (vajda imre) • a válság új szakasza (gró tajos) • hol álltok, kultúra mesterei? (maxim gorki) • falusi reggel (taragó andre) • áprilisi jeremiád (kolmar györgy) • a kínai forradalom utja (falus ervin) • magnógorok (ernst may) • munka iskolája (falus a.) • figyelők • jegyzetek

1932 ápr.-május

23 szám

IV évfolyam

bizalommal figyelte az első és akkor egyetlen szocialista állam, a Szovjetunió gazdasági, politikai és kulturális életét, s az ott történekről állandóan tájékoztatta olvasóit. Irodalmi és művészeti alkotásait, valamint tudományos és népszerűsítő írásait is a társadalmi valóság felé való fordulás, az agitatív és nevelő szándék jellemezte.

A lap alapítói „marxista szocialistáknak” vallották magukat. (594.)⁴ A *Munka* céljaul azt határozták meg, hogy „tudományos megállapításokkal és agitatív lendülettel a munkásság osztálytudatosítását szolgálja s a szocializmus útjának és céljának kitisztázását elősegítse”. (Uo.) A munkásmozgalmon belül a „produktív szocialista kritika szükségességét” hirdették, s úgy ítélték meg, hogy a két munkáspárt tömegeinek egymás ellen folytatott gyűlölködése már „testvérharc”, s ezért kritikus függetlenségük biztosítása érdekében egyik párthoz sem csatlakoztak. (324.) E kívülről ellenére nem akartak egyik munkáspártnak sem ellenségévé válni: sőt úgy vélték, hogy tevékenységük „nem a meglévő mozgalmi erők, szellemi és anyagi értékek destrualálásában, hanem a széteséssel fenyegető magyarországi munkásmozgalom reorganizálásában, az ellenséges egységgel szemben az egységes szocialista tábor előkészítésében, érzelmi felfrissítésében és értelmi elmélyítésében” fog eredményt elérni. (225.) A tudományos szocializmus tanításainak propagálását a szocializmusért folytatott harc „nélkülözhetetlen elemének” tartották, s az ideológiai vértettségét az osztályharc követelményének tekintették. (99.) A magyar munkásmozgalom elméleti elmaradottságát állapították meg, s ezért 1930-ban egy „Szocialista Munkás-Szabadiskola” létesítését kezdeményezték. (322–24.) Ennek keretében szemináriumokat szerveztek, s a folyóiratban a marxizmus klasszikusai közül ENGELS: *A munka szerepe a majom emberré válásban* c. művét folytatásokban közölték. (590–92., 619–21., 652–54.) Tanulmányokat és vitacikkeket publikáltak a marxizmus elméleti problémáiról, a materializmus és idealizmus mibenlétéről, a történelmi és dialektikus materializmus tartalmával kapcsolatos kérdésekről. Az elméleti problémák tárgyalásánál az a törekvés érvényesült a lapban, hogy azok gyakorlati jelentőségét tegyék nyilvánvalóvá az olvasók előtt. MARXra emlékezve halálának 50. évfordulóján például azt hangsúlyozták, hogy elmélete „már eleve nemcsak a világ megmagyarázására, hanem annak megváltoztatására van beállítva”, s hogy a „marxi dialektikus gondolkodás a valóság eleven megismerését, a társadalmi folyamat belső megértését jelenti”, ami „az elmélet és gyakorlat megbonthatatlan egységében” nyer megvalósulást. (770–73) A társadalmi törvények ismertetésénél azt hangsúlyozták, hogy „az ember nem passzívan áll benne a természetben, hanem mint gondolkodó lény cselekvően járul hozzá a társadalmi életnek dialektikus alakulásához”. (227.)

A folyóirat a történelmi események elemzésénél is a marxista világnézet alkalmazására törekedett. A tőkés termelés adott fejlődési szakaszát „a kapitalizmus utolsó fázisa”-ként értékelte. (532.) Szerinte a kapitalizmus általános válsága „megoldhatatlan” jelensége a tőkés világnak, de az 1920-as évek végén kibontakozó gazdasági válságból „a kapitalizmus megtalálhatja a kiutat abban az esetben, ha a proletariátus nem talál módot arra, hogy ezt a válságszakaszt magával a termelési rend átalakításával likvidálja”; ennek következtében az események alakulása szempontjából „a válság további

⁴ A *Munka* folyamatos lapszámozással (1-től 2260-ig) jelent meg; az idézeteknél ezért az oldalszámot adjuk meg.

menetében a proletariátus szubjektív magatartása lesz a döntő tényező”. (642.) Tudományos szabatosssággal és objektivitással vizsgálta ezért az egyes országok és a nemzetközi munkásmozgalom helyzetét, forradalmi felkészültségét. Az osztrák munkásmozgalomról például 1929 végén azt állapította meg, hogy „relatív egységét” megőrizve sohasem rendelkezett forradalmi célkitűzést képviselő vezetőkkel, s ezért e munkásmozgalom „fájdalmas és lealázó tehetetlensége” tragédiáknak lehet az okozója, mivel — mint írta — „számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy (Ausztriában) a polgárság offenzív ereje... a városban és a vidéken hamarabb és erőteljesebben méri a döntő csapást, semmint a munkásság harcképessége kellő mértékben felkészült és megerősödött”. (311—12.) E tudományos következtetése 1934-ben a bécsi munkásság leverésekor valósággá lett. A német szociáldemokrata párt és a II. Internacionálé elméleti és gyakorlati tevékenységét az osztályharc feladásának mondta. (369.) Nem tette azonban magáévá a III. Internacionálé elméleti és gyakorlati-politikai álláspontját sem. A Komintern ideológusainak azt vetette szemükre, hogy nem veszik figyelembe a kapitalizmus háború után kialakult új gazdasági és szervezeti sajátosságait. Nem értett egyet azzal az elméleti megállapításukkal, hogy a kapitalizmus „a belső s külső ellentétek miatt sem tarthatja sokáig magát”, hogy a kapitalizmus „halott”, létezni pedig csak azért tud, mert „a szociáldemokrácia támogatja”. (499.) Nem tette magáévá „a küszöbön álló világforradalom” tézisé, valamint a szociáldemokrácia elleni megsemmisítő harc jelszavát sem. A III. Internacionálé „tévedésének” tartotta azt, hogy „egy központból akarja egy sémára beállítva az összes nemzetek munkásmozgalmát irányítani”. (393.)

A munkásmozgalom kettészakadását a szociáldemokrata pártok oportunista politikájából eredő történelmi szükségszerűségnek mondta a *Munka*, azt azonban tragikusnak tartotta, hogy a két párt nem követi azt a „lenini útmutatást”, hogy a feladat „együtt ütni és külön menetelni”, hanem külön mennek és „egymást ütik”. (764.) Különösen veszélyesnek ítélte meg ezt a nemzetközi fasizmus térhódítása idején. A fasizmus osztálytartalmát és jelentőségét a munkásmozgalom szempontjából időben felismerte, s az ellene folytatandó eredményes harc feltételének „a proletariátus kettészakadt táborának” egyesülését tartotta. (597.) A hatalomra került fasizmusnal szemben új harci formákat keresett és propagált a folyóirat. Véleménye szerint a munkásmozgalomnak az új helyzetben „elsősorban a demokráciáért kell harcolni, amelyben adva vannak a megszerveződés, a legális mozgalom előfeltételei”. (821.) „Az a meggyőződésünk — írta a lap —, hogy a fasiszták elleni mozgalom első lépésének demokratikus követelésekkel kell megindulnia”, mert „csakis a demokrácia nevében érhetjük el a gyülekezéshez és szervezkedéshez való jogunkat, ami pedig előfeltétele a mozgalom újbóli erős, egészséges megindulásának”. Új helyzet állott elő, melyben „a proletariátusnak kell maga előtt tolni a szabadszellemű polgárságot. De a kényszerű manőverezés a mozgalom részére nem szabad, hogy az osztályfront feladását és a tömegek összekeveredését eredményezze”. (904). Ebből az álláspontból kiindulva pozitívnak tartotta a Komintern VII. kongresszusának határozatait, amelyek — szerinte — „egy új mozgalmi irányzat kialakíthatóságának előfeltételeit hordják magukban”. (1328.)

A különböző osztályok, politikai és társadalmi csoportok összefogásának problémája Európában — az 1920-as évek végén és a 30-as években — az új európai, illetve világháború fenyegető veszélyeivel és az ellene folytatandó

harccal kapcsolatban is felvetődött. A *Munka* álláspontja az volt, hogy „nincs olyan cél, amelyet háborúval lehetne szentesíteni”. (208.) Rámutatott azokra az imperialista törekvésekre, amelyek egy szovjet elleni háborút akartak előkészíteni. (601.) Amikor pedig az agresszív fasiszta államok helyi háborúkat kezdeményeztek — mint az olaszok Abesszíniában —, akkor „az éhes és a jóllakott imperialista nagyhatalmak” viszálya, vagyis az olasz és angolszász hatalmak ellentéte mögött felfedezte és — megmutatta a haladás és reakció erőinek felsorakozását. Az egyes országokon belül — állapította meg a lap — „az önmaga útján haladó munkásmozgalom” közös hangot talált „a progresszív humanizmussal, a még megmaradt szabadság mindenfajta védelmezőivel”. Nemzetközi téren — a fasiszta államok létrejöttével — „a szabadság és a demokrácia bizonyosfokú tradícióit” hordozó, illetve képviselő tőkés államok „szövetségesre találtak a szocialista mozgalomban, ahogy viszont a szocialista mozgalom is fegyvertársakra talált bennük”. (1448.) E kialakulóban levő szövetség nem tudta megakadályozni a háborút, s a *Munka* megjelenésének utolsó időszakában a fasiszta terror fokozódásának légkörében hirdette, hogy „az életért harcolni érdemes”, hogy harcolni kell „a megtartható életért, az oktan halál ellen. A háború ellen a békéért. Az egymás lemészárlása ellen, a szociális összetartozásért.” (1379.)⁵

A tőkés világ káoszával, zűrzavarával az első proletárállam magabiztos építőmunkáját állította szembe a folyóirat. A szovjet állam „elfogulatlan megismerését” és az „objektív megismerésre és értékelésre” törekvők tájékoztatását kívánta szolgálni a szovjet gazdaságról és kultúráról szóló beszámolóiban. Elítélte a polgári sajtót, mely „hátborzongató történeteket mesél az »orosz rabszolgamunkáról«, de nem fogadta el azt a magatartást sem, amely „kizárólag a ragyogó teljesítményeket látja és hajlandó a kérdést lelkesedéssel elintézni”. (483.) Az 1930-as évek elején az volt a véleménye, hogy Oroszország problémája „elsősorban és mindennek felett egy új termelési rendszer problémája, amelyen áll vagy bukik a politikai rendszer is”, ezért „az orosz kérdés nemcsak politikum többé... hanem rideg termelési probléma, a *szociális termelés kérdése*”. (441—42.) Ezért nagy figyelmet szentelt az öt éves tervek eredményeinek, s az első évek teljesítményei láttán kijelentette, hogy „az orosz tervgazdaság szervezeti fölénye a kapitalizmussal szemben nyilvánvaló”, s gazdasági haladás, „produktív többtermelés” csak a szocialista tervgazdaság alapján lehetséges. (484.) Különösen jelentősnek tartotta a kollektivizálás politikáját, s az volt a véleménye, hogy ha „sikerül az orosz parasztság tömegeit oly módon semlegesíteni, hogy érdekei ne ütközzenek az ipari munkásság érdekeivel, akkor egyszer és mindenkorra kiszedik az orosz ellenforradalom méregfogát”. (398.) A Szovjetunió gazdasági terveinek valóráváltása — szerinte — nemcsak a belső stabilitást jelentené, hanem „az egész világpolitikába, főleg a *nemzetközi munkásmozgalom belpolitikájába* a biztonság és stabilitásnak oly tényezője jutna be, melynek hatásai ma még felbecsülhetetlenek”, s „ezzel a munkásság harci ereje világszerte nagy mértékben fokozódna, a harc feltételei javulnának”. (398.) Ezért — mondotta a *Munka* — a világ munkásságának kötelessége „aktívan támogatni... az orosz munkásságot abban, hogy az öt éves terv sikerüljön”. (483.) Megállapította a lap azt is, hogy az új gazdasági és társadalmi viszonyok között „új embertípus” van kialakulóban, s ez azon alapszik, hogy „a munkás már nem a termelés rabszolgája, hanem aktív,

⁵ KASSÁK Lajos: *Anyám címére*. Bp. é. n. (1935) 53. l.

termelő hatóerő”. (484.) Erről az új életről, alakuló világról és formálódó emberről számot adó szovjet írói alkotások közül többet ismertetett hasábjain. Az irodalmi alkotásokban feltáruló valósággal kapcsolatban az volt a reflexiója, hogy „van valami általános pszichológia, amely igen sok külső változást elbír, s amely mellett az emberek a jobb és gazdaságosabb élet, de ugyanúgy a legnagyobb csapások és kényszerűségek közepette is emberek maradnak”. (589.)

A szovjet társadalom új erkölcsét és humanitását reprezentálták az orosz kultúra és irodalom nagyjainak megnyilatkozásai a lap hasábjain. Maxim GORKIJ az amerikai „kultúra mestereihez”, majd Romain ROLLAND-hoz írt levelet az emberiség sorsát érintő kérdésekben, más alkalommal pedig a proletáriródalomról, illetve a proletáriró jellemvonásairól nyilatkozott. A *Munka* szerkesztőinek a nagy író iránti nagyrabecsülését bizonyítja az, hogy külön GORKIJ-számot jelentettek meg GORKIJ negyvenéves írói jubileuma alkalmából, halálakor pedig nekrológban búcsúztak tőle. Ilja EHRENBURG szintén a lap szerzői közé tartozott. Szovjetunióbeli megnyilatkozásai közül egy „Tomszki beszélgetés”-ét, egy regényrészletét és a moszkvai írókongresszuson elhangzott felszólalását közölte a folyóirat, a magyar és német nyelven akkor megjelent műveiről pedig kritikai ismertetésekben tájékoztatta olvasóit. A többi szovjet szépírók közül Iszaak BÁBEL, KRUPSZKAJA és TARASSEVITS prózával, Szergej JESZENYIN kettő és Alekszej GASZTYEV egy verssel, TROCKIJ pedig TOLSZTOJ-tanulmánnyal szerepelt. Műveik kritikai ismertetése kapcsán még az alábbi szovjet írók nevével ismerkedtek meg a *Munka* olvasói: Fjodor GLADKOV, Vera INBER, Nagyvezsda KRUPSZKAJA, Berta LASK, Leonid LEONOV, Vlagyimir LIGIN, Vlagyimir MAJAKOVSZKIJ, Fjodor PANEJROV, PILNYAK, Mihail PRISVIN, REMIZOV, Lidia SZEJFULINA, Ivan SMELJOV, SZTOLJAROV, Alekszej TOLSZTOJ, Zamjatin JEVGENIJ, Pjotr ZAMOJSZKIJ. A *Munka* „a szovjet filmek népszerűsítésével, marxista szellemű kritika gyakorlásával hatalmas lépéssel segítette elő a magyar filmelméleti irodalom ügyét” — állapítja meg NEMESKÜRTY István.⁶ A lap megjelenésének első másfél évében — 1928 szeptembere és 1930 áprilisa között — húsz filmvonatkozású tanulmányt közölt: tizenhat filmkritikát, a *Patyomkin* c. film forgatókönyvét és PUDOVKIN, valamint Hans RICHTER filmről szóló könyvének ismertetését. Megismertette olvasóival Szergej EIZENSTEIN, PUDOVKIN, Nyikoláj EKK, Osep FJEDOR és Dziga VERTOV nevét, alkotásaikról pedig meggyőzően kimutatta, hogy mondanivalójukkal és új kifejezési eszközeikkel koruk kimagasló teljesítményei.

Művészet és irodalom

A *Munka* művészeti és irodalmi tevékenysége mind elvi megnyilatkozásaiban, mind gyakorlati produktumaiban jelentős szerepet töltött be a magyar kulturális életben. A fentiek meggyőzően bizonyítják, hogy társadalomszemlélete szocialista volt. Művészi és irodalmi munkásságát eszmei célkitűzéseiben szintén ez a világnézet határozta meg. Ami sajátossá, mondhatni egyedivé tette tevékenységét, az az volt, hogy a forradalmi mondanivalót a huszadik századi művészi forradalom forma- és stílus eszközeivel fejezte ki. Híven *A tett*-ben és a *Má*-ban megkezdett és folytatott művészi-

⁶ NEMESKÜRTY István: *A mozgóképtől a filmművészetig. A magyar filmesztétika története (1907–1930)*. Bp. 1961. 241. l.

irodalmi munkásságához, a modern törekvések alkalmazójának és propagálójának vallotta magát. Tiltakozott azonban az ellen, hogy a modern művészi törekvéseken csupán „formai megoldásokat” értsenek. Felismerte, hogy a művészet forradalma összefügg a technika forradalmával, s kifejtette, hogy „a modernséget”, az „új kultúrát” nem a formai megoldások, hanem az ember és technika viszonya felől kell megközelíteni és értelmezni. Követelményként állította a művész elé az anyag törvényeinek megismerését, hogy annak „ne szolgálja” hanem ura legyen. (195—97.) A művész számára azonban nemcsak a fizikai anyag leküzdését tűzte ki feladatul, hanem a társadalom anyagi-szellemi életében való tájékozódás képességét is. A társadalom és művészet kapcsolatáról azt írta, hogy „az ember társadalmi lény. . . képtelenség abszolút individuumnak elképzelni”. (33.); a társadalomban pedig az osztályok harca a fejlődést eldöntő tényező. Létezik tehát egy olyan művészet, mely „a munkásosztály aspirációit fejezi ki”. (34.) A munkásosztály „élettendenciájának” — a *Munka* véleménye szerint — „a szocialista, kollektív művészet felel meg”, amely „szocialista ideológiával alkotott” művészet. (Uo.) A folyóirat szerkesztősége az elkötelezett művészet hívének vallotta magát: „Nem verseket írunk magáért a versért, nem szobrokat faragunk magáért a szoborért” — mondták bemutatócikkükben (1.) —, s ehhez hozzátették azt is, hogy a proletariátusnak „az élettereje és aspirációi szólnak meg a művészetünkben”. (67.)

A folyóirat e törekvéseinek megfelelően a művészeti írók és alkotók közül a társadalmi és művészeti haladás élenjáróit ismertette meg olvasóival. A képzőművészet elvi és esztétikai problémáiról Guillaume APOLLINAIRE, Georges BRAQUE, Pierre GUÉGUEN és Georges LAMARQUE cikkei jelentek meg a lap hasábjain. A művészeti forradalom szervezett fellegetvára, a dessai, illetve weimari BAUHAUS-iskola tanárai közül Hannes MAYER, MOHOLY NAGY László, KÁLLAI Ernő szerepelt elméleti írással a folyóiratban. KASSÁK Lajos az itthon és külföldön élő magyar haladó képzőművészek kiállításairól rendszeres tájékoztatót adott. Értékelte BERÉNY Róbert, BERNÁTH Aurél, BOKROS-BIRMAN Dezső, CZIGÁNY Dezső, DERKOVITS Gyula, DIENER-DÉNES Rudolf, FERENCZY Noémi, FÖLDES Lenke, HEGEDŰS Béla, HINCZ Gyula, IVÁNYI GRÜNWALD Béla, KÁDÁR Béla, KEPES György, KERNSTOK Károly, KMETTY Károly, KORNISS Dezső, MODOK Mária, PERLROTT Csaba Vilmos, SCHUBERT Ernő, SUGÁR Andor, SZANDAI Sándor, SZÉKELY KOVÁCS Olga, SZŐNYI István, TIHANYI Lajos, TRAUNNER Sándor, VAJDA Lajos és VEDRES Márk művészetét. Rajta kívül elméleti, illetve művészetkritikai cikket írt a lapban BOR Pál, CSÁKY József, FISCHER József, FORGÓ Pál, GADÁNYI Jenő, MOLNÁR József, PETERDI Gábor és RÓZSA Miklós. A felsoroltak majd mindegyike képzőművészeti alkotásával is bemutatkozott a lapban. A rajzok, festmények és más művek közül zömmel a „tematikus”, figurális és társadalmi mondanivalóval rendelkezőket közölte a szerkesztőség. Az eddig nem említettek, Marc CHAGALL „Járvány” c. rajza, Pierre DEVAL aktja, Georg GROSZ tőkés elnyomást leleplező szatirikus rajzai, Aristide MAILLOL gyermek-szobra, Ewald MATARÉ teheneket ábrázoló fametszete, MATISSE női portréja, REMBRANDT tájképe, Otto Rudolf SCHATZ három metszete a tőkés kizsákmányolásról is igazolja állításunkat. A haladó magyar képzőművészetet — a fent említetteken kívül — BENCE László (Füst Milán portréjával), BODA Gábor (leányfej-szobrával), FENYVES Sándor (KASSÁK Lajosról és BARTÓK Béláról készített portréjával), FORRAI József (politikus témájú raj-

zaival), GEDŐ Lipót (férfi-rajzával), LŐRINCZ Gyula (alak-rajzaival), MAJOR Henrik (SZOMORY Dezsőről készített rajzával), MÉSZÁROS László (fiatal munkást ábrázoló szobrával), NAGY BALOGH János (kubikosokat ábrázoló rajzaival), PAP Gyula (metszetével), SÜSZ István (férfi-rajzával), S. SZŐNYI Lajos (anya—gyermek linómetszetével), WALLESHAUSEN Zsigmond (mikrovilágot ábrázoló metszetével) képviselte a lapban. Az egyes absztrakt irányzatokat legnevesebb alkotóik műveiből ismerhették meg az olvasók. A kubizmust Fernand LÉGER, a purizmust egyik megalapítója, Amadée OZENFANT, a szürrealizmust Max ERNST, a konstruktivizmust Willi BAUMEISTER reprezentálta. Pablo PICASSO figurális rajzai közül három egy-egy lapszám címodalán jelent meg. A cenzúra által halálra ítélt folyóirat utolsó számának borítóján szinte jelkép- és mementóként a realista művészi absztrakció halhatatlan terméke, a kost és szörnyet ábrázoló PICASSO-kép jelent meg.

A *Munka* nevéhez fűződik a fotoművészetben a magyar munkás- és szocialista foto megteremtése. A többi művészethez hasonlóan e művészeti ágban is az új tartalom és kifejezési forma igényét hangsúlyozta. A BAUHAUS tanárai és hazai követői írásaival propagálta az új elveket, valamint munkás- és értelmiségi fiatalokból foto-csoportot szervezett. Alkotásaikból itthon és külföldön kiállítást rendezett, s megjelentette az első magyar munkás fotókönyvet. A lapban az alábbi fotósok felvételeit közölte: BRÜCK László, GÖNCI (FRÜHOF) Sándor, GYAGYOVSKY Emil, HAÁR Ferenc, LENGYEL Lajos, dr. MÜLLER Miklós, MOHOLY NAGY László, REITER László, dr. TOTIS Béla.

A magyar könyvművészet, a grafika és tipográfia területén szintén úttörő szerepet töltött be a *Munka*. KASSÁK Lajos és a hozzá csatlakozó nyomdász, illetve grafikus fiatalok, mint LENGYEL Lajos, KOC SIS Vilmos és MÜLLER Lajos elsősorban a szakfolyóiratokban: a *Grafikai Szemlében* és a *Magyar Grafikában* cikkeikkel és grafikai alkotásaikkal harcoltak a fejlett technika kívánta új grafikai és tipográfiai eljárások bevezetéséért. A *Munkában* Herbert BAYER írásával és Jan TSCHICHOLDnak az új tipográfiáról írt könyve ismertetésével bizonyították „az elementáris tipográfia” szükségességét. (19—20, 126—27.)

A *Munka* a proletár előadóművészetet agitatív jellegű versek és prózai alkotások közlésével, a szavalókórusok számára írt kórus-versekkel segítette. KASSÁKNÉ SIMON Jolán és JUSTUS György zeneszerző elvi cikkeiben foglalkoztak a szavalókórusok művészi problémáival. Az első a lap mellett megszerveződött „Munka-kör” szavalókórusának, az utóbbi pedig e kör népdalkórusának volt a vezetője.⁷ JUSTUS György a magyar zeneélet aktuális problémáival foglalkozott több cikkében. Írt a munkászenéről, a zenegép és gépzene viszonyáról, követelte a magyar zeneélet elszigeteltségének megszüntetését és bekapcsolódását a nemzetközi haladó zeneéletbe. BARTÓK Béláról több értékelő cikket írt. Ismertette *Népzenénk és a szomszéd népek népzenéje* című könyvét. Ugyancsak ő foglalkozott MOLNÁR Antal *Zeneesztétika és Szellemtudomány* című tanulmányával; tollából jelent meg ismertető értékelés Igor SZTRAVINSZKIJRÓL, SALJAPINRÓL és a JOOSS-balettről. Az új táncművészetéről NAGY Etel adott történelmi áttekintést, KASSÁK Lajos pedig PALUCCA drezdai táncosnő művészetét értékelte, egy másik írás a LÁBÁN-

⁷ SZALMÁS Piroska: *A Szalmás-kórus krónikus-könyve 1930–40*. Bp. 1940. A szerző ebben a *Munka-kör* népdalkórusát az első magyar munkásmozgalmi népdalkórusnak mondja. (22. l.)

féle mozgáskórusról adott ismertetést. GÁRDOS Magda a mozgásművészettel kapcsolatban a munkás testkultúráról írt cikket.

A folyóirat szépirodalmi rovatát — már jellegéből eredően is — még inkább jellemezte a társadalom felé fordulás. A közölt költői és prózai alkotások a társadalom problémáira érzékeny, a munkásosztály és más dolgozó rétegek törekvéseivel együttérző, az ember felszabadításáért küzdő írók gondolat- és érzélemlilágát tárták fel az olvasók előtt. Ha a költői alkotásokat nézzük, látjuk, hogy tiltakoztak az embert megalázó és elpusztító társadalmi viszonyok ellen. Az első számban például JÓZSEF Attila fordítás-verse búcsúzott az amerikai imperializmus áldozataitól, a munkásmozgalom két mártírjától: SACCO és VANZETTI ártatlanul kivégzett munkásoktól. (6—7.) Versek vallottak a lapban arról a fájdalomról, mely a munkásszíveket eltöltötte a német, majd osztrák nép rabszolgasorba süllyedése láttán. (799., 982.) Együttérzést fejeztek ki a Madrid falain harcolókkal (1730—31.) Két versben (KASSÁK Lajos és NÁDASS József — talán egyedülállóan a korabeli legális magyar sajtóban — siratták el SALLAI Imrét és FÜRST Sándort. (703., 728.) Nyíltan nem beszélhettek a két mártírról, s ezért a *Munka* SACCO és VANZETTI búcsúszavait közölte; bevezetőjéül az utolsó szó jogán elmondott beszédeknek pedig „a politikai halálos ítéletek” korszakáról tett említést, mellyel a nép „mindenütt és minden alkalommal perbe száll”. (700—03.) A folyóirat költői állandóan felemelték szavukat az intézményes emberirtás, a háború ellen. CARL SANDBURG és VAJDA János az első világháború oktanul elpusztult milíói nevében tiltakozott a készülő új háború ellen. (3., 35.) Tanúnak hívta a lap e harcához az ókor kínai katonáit, katona-anyáit és özvegyeit, akik ezer átkukat szórták a tábornokokra. (1815—17.) Amikor pedig a nép- és fajgyűlöletet hirdető államhatalom távol akart tartani az országtól minden emberséget kiálló és kiáltó hangot, akkor a *Munka* egymás után szólaltatta meg az európai és a világirodalom olyan költőit, akik nem voltak hajlandók elfogadni a vandalizmus morálját. A lap szerkesztői és szerzői a jövő zálogának a munkásosztályt tartották. KASSÁK Lajos *Májusi kórus*-a az öntudatos munkástömegek harci törekvéseit tolmácsolta. (194.)

Mi a rendet akarjuk
A munka rendjét
A közös megbecsülés rendjét
Az emberi igazságosság rendjét.

A folyóirat munkatársai

A *Munka* szerkesztői és írói a magyar szellemi élet különböző csoportjaiból verbuválódtak. Ott voltak KASSÁK Lajos régebbi — mozgalmi és írói-művészi — harcostársai, elsősorban a bécsi *Ma* munkatársai. Közülök DÉRY Tibor, ILLYÉS Gyula, NÁDASS József és NÉMETH Andor KASSÁKKAL egy időben tért haza az emigrációból. NÁDASS József a lap „szerkesztő helyettese” lett 1935 februárjáig. Írt verseket és irodalmi értékű szociográfiát, de főleg könyvkritikái és politikai-publicisztikai írásai voltak a jelentősek. Tollából a szovjet gazdaság, politika és kultúra fejlődését együttérzéssel ismertető cikkek kerültek ki, melyek alapján „a forradalmak utáni Oroszországnak kulturális és művészeti kérdésekben kitűnő ismerője” jellemzést érdemelt meg a

MADZSAR József szerkesztésében megjelent *Társadalmi Lexikon*-ban. Cikksorozatban elemezte a válság hatására mélypontra jutott magyar tőkés és földesúri rendszer gazdasági és politikai helyzetét, melyből kivezető útnak a demokratikus átalakulást jelölte meg. (577—580) Leleplező írásokat közölt a nemzetközi fasiszmusról, s utoljára „a legyőzött Bécsről” írt riportot — 1934-ben. NÉMETH Andor mint műfordító — megszakításokkal — végig szerzője volt a folyóiratnak: HEMINGWAY- André MALRAUX- Sherwood ANDERSON- és André GIDE- műveket tolmácsolt. DÉRY Tibor a 32. számig szkeptikus, borongó hangú verseivel és a német fasiszta terrort bemutató prózai írásokkal jelentkezett a lap hasábjain. ILLYÉS Gyula — aki a *Dokumentum*nak még főmunkatársa volt — csak az első négy számban szerepelt a hazatérés hangulatát kifejező versekkel. A kinnmaradt társak közül a Bauhaus-iskola tanárává lett KÁLLAI Ernő és MOHOLY NAGY László, valamint a Bécsben élő DANZIGER Kálmán továbbra is elküldték művészeti, illetve pedagógiai tárgyú írásaikat.

A folyóirat szerkesztői és írói gárdájának másik csoportját a hazai szociáldemokrata mozgalom baloldálán állók alkották. Ezek voltak: BALOGH Vilma, FALUS Ervin, GRÓ Lajos, JUSTUS Pál, NÁDAS Endre, SZÁNTÓ Róbert. Közülük GRÓ Lajos fejtette ki a legjelentősebb tevékenységet a lapban, aki egy-egy számban két-három írással is szerepelt. Szépiróként *Semmelweis* című drámájának első felvonását közölte, mint fordítónak politikai és szépprózai írások alatt szerepelt a neve. Tanulmányt írt filozófiai, társadalomtudományi, szociológiai, pszichológiai problémákról, értékelte MEHRING, GORKIJ, LEÓ TOLSZTOJ, BERZSENYI Dániel és JÓZSEF Attila munkásságát, kritikákat írt kora legjelentősebb íróinak műveiről. Egyedül álló tevékenységének a magyar szellemi életben, a magyar marxista filmesztétika és filmkritika megteremtésének folyamatában a *Munka* jelentős szerepet töltött be. A kolozsvári *Korunk*-ban és a budapesti *Népszava*-ban megkezdett ez irányú elméleti és kritikai munkássága itt teljesedett ki, s a *Munka* kiadásában jelent meg — mind ez ideig nem eléggé ismert — könyve, *Az orosz filmművészet*.

FALUS Ervin — 1933 áprilisa és 1938 decembere között — a *Munka* felelős kiadójaként szerepelt. Politikai íróként először az egységfront törekvést képviselő *Együtt*-ben jelentkezett. A nemzetközi politikai élet problémáiról; az orosz—kínai viszályról, az indiai eseményekről, a dél-afrikai kérdésről, a spanyol forradalom mozgalmi helyzetéről írt történeti áttekintést és elvi elemzést tartalmazó tanulmányokat. Az ő fordításában jelent meg ENGELS említett műve a folyóiratban. JUSTUS Pál 1930-ig, a lappal történő szakításáig, aktív tagja volt a szerkesztő bizottságnak. Költeményekkel, kritikai és politikai cikkekkel, valamint ilyen írások fordításával szerepelt a folyóiratban. SZÁNTÓ Róbert mérnök fordításaival segítette a szerkesztőséget; ezek között volt a *Patyomkin* c. film novellája. A taylorizmusról és a sztahanovizmusról önálló cikket írt. BALOGH Vilma — aki 1919-ben az Írói Direktóriumban együtt dolgozott KASSÁK Lajossal — szintén fordításaival jelentkezett az első öt számban; Jack LONDON novellája és BARBUSSE Kínáról írt cikke volt jelentősebb fordítása. NÁDAS Endre tisztviselő elméletileg képzett, nagy tudású filozófiai és közgazdasági írója volt a folyóiratnak. Megnyerte munkatársnak barátját, VAJDA Imrét is, aki akkor Bécsben élt és az osztrák szociáldemokrata párt esti főiskoláján oktatott. Ők ketten a tőkés világ gazdasági és társadalmi helyzetéről tudományos elemzést adó cikkeikkel, a világpolitika eseményeiről írt marxista tájékoztatóikkal a *Munka* politikai és közgazdasági „rovatának” világszínvonalát biztosították.

A magyar proletár és szocialista írók közül JÓZSEF Attila az első számban szerepelt Dos Passos versének fordításával, majd 1938-ban, SIMON Jolán halálakor *Simon Jolán* című versét közölték. Róla, a költőről *Nincsen apám, se anyám* kötetének kritikája kapcsán, valamint halála alkalmából emlékezett meg a lap. Ez alkalommal HAVAS Endre versben búcsúzott tőle, MURÁNYI KOVÁCS Endre emlékező, GRÓ Lajos pedig értékelő cikket írt róla. ZELK Zoltán a 11. számig belső munkatársnak számított; verset, novellát, könyvkritikát írt. BERKÓ Sándor, FARAGÓ Endre, GARAI János, KIS Ferenc, KESZTHELYI Zoltán, MOUSSONG PIROSKA, SZABADOS ANDRÁS, SZŐNYI MAGDA és VAS ISTVÁN — a korabeli munkásmozgalmi sajtóban szereplő — költőknek a *Munka* is megjelentette a verseit. Az utolsó évfolyamban pedig az akkor jelentkező munkás-költők, illetve prózaírók: FÖLDEÁK János, ÉNCZI Endre és VÉSZI Endre mutatkoztak be az olvasóknak.

A haladó polgári írók közül VAJDA János és SZÉKELY Béla lett a folyóirat állandó munkatársa. VAJDA, mint a többi belső munkatárs, sok irányú tevékenységet fejtett ki. Elsősorban versekkel szerepelt, de írt könyvkritikákat is és jelentős alkotók — PANAIT ISTRATI, ODIS, ARMAND BERNIER, MAURICE CAMERE — fordítójaként mutatkozott be. SZÉKELY Béla a 16. számig írt a lapban; politikai és pszichológiai cikkeket, könyvkritikákat, valamint fordításokat jelentetett meg. Ő vezette le és foglalta össze a *Munka* háborús és szexuális ankétját. LESZNAI ANNA egy állatrajzzal és három prózai írással, FÜST MILÁN egy verssel, GELLÉRI ANDOR novellával, RUBIN LÁSZLÓ a Galilei-körre visszaemlékező cikkel, DORMÁNDI LÁSZLÓ pedig LION FEUCHTWANGER- és TRAVEN-művek fordításával szerepelt a lap hasábjain.

A 30-as évek közepétől hangadó szerepet töltött be a *Munká*-ban az az értelmiségi nemzedék, amelynek kiteljesedését a fasiszta terror gátolta meg. Közülük RADNÓTI MIKLÓS kapta meg eddig a méltó elismerést, a többiek munkássága az „elsüllyedt irodalom” részét képezi, s csak egynek-egynek a neve kezd ismertté válni. HAVAS Endre és FORGÁCS ANTAL belső munkatársként sokoldalú író tevékenységet fejtett ki. Az ismeretlenek: BÁNÁTI OSZKÁR, FELLEG GYÖRGY, HAJDÚ JENŐ, KELETI JENŐ, SZIRTES ANDOR, TAMÁSSI GYÖRGY, TAUSZIG ZOLTÁN (BALÁZS ZOLTÁN és FARKAS ÖDÖN álnéven), FUCHS PÉTER PÁL (FÜLÖP PÁL álnéven is) rövidebb-hosszabb ideig szerepeltek a lap hasábjain.

A Szlovákiában élő magyar írók közül ANDREÁNSZKY ISTVÁN szociográfiai írásokkal, novellákkal és versekkel, FARKAS LÁSZLÓ (kinek halálát RADNÓTI MIKLÓS adta hírül az országnak) verssel, JÓCSIK LAJOS, SELLYEI JÓZSEF, SZALATNAI REZSŐ, SZÓ GYULA, SZÁRAZ JÓZSEF és VASS LÁSZLÓ több műfajú írással adtak hírt az ottani életéről. DOKTOR SÁNDOR Jugoszláviából küldött cikket, MÁRIA BÉLA saját és fordított versekkel Olaszországból jelentkezett. REMÉNYI JÓZSEF Amerikából az ottani nemzetiségi problémákról tájékoztatta a folyóirat olvasóit.

A *Munká*-nak még két — külföldről hazatért — munkatársáról kell említést tenni. HERNÁDI GYÖRGY a bécsi *Ma* lapjain jelentette meg első verseit. 1934-ben visszatért Magyarországra és az akkor megjelenő KASSÁK-folyóiratban jelentkezett újra költeményeivel (HERCZ, illetve HERCEG GYÖRGY néven). MURÁNYI KOVÁCS Endre szintén 1934-ben tért haza Párizsból. A lapal kapcsolatotba kerülve — a *Munká*-t akkor elhagyó — NÁDASS JÓZSEF helyét foglalta el a szerkesztőségben, s mint belső munkatárs sokat és sokfelét írt a lapban. Versei, novellái és műfordításai mellett ő írt nekrológot Kosz-

TOLÁNYI Dezső és JÓZSEF Attila halálakor. Kritikusként értékelte KASSÁK Lajos, MÓRICZ Zsigmond, SZOMORY Dezső és más neves szerzők műveit.

A *Munka* tehát a magyar szellemi élet jelentős alakjait mondhatta szerzőinek. A képzőművészetekről és a műfordításokról beszélve láthattuk, hogy a külföldi művészek és írók közül is a szocializmus, a demokrácia és a béke élen járó harcosai szólaltak meg a lapban. Akik nem saját írásaikkal, műveikkel szerepeltek, azokról alkotásaik vagy életművük ismertetése, értékelése kapcsán szereztek tudomást az olvasók.

A *Munka* könyvei

A *Munka* szerkesztői könyvkiadói tevékenységet is folytattak. Az első kiadványok a „*Munka* kiadása” megjelöléssel kerültek a könyvpiacra, majd — a sikeren felbuzdulva — a „*Munka könyvtára*” néven könyvsorozatot indítottak. Ennek kötetei témájuknál fogva egyedülállóak voltak a korabeli könyvkiadásban.

Az első *Munka*-kiadású könyv KASSÁK Lajos 35 vers c. kötete volt. 1931 elején adták ki, a folyóirat 1931 márciusi száma közölte a megjelentét. A címlapon KASSÁK Lajos — SZÉLPÁL Árpád által készített — fényképét közölték, a szöveget pedig a szerző, valamint SCHUBERT Ernő és DOR (TRAUNNER Sándor) rajzai illusztrálták; e rajzok a folyóiratban is megjelentek. A számozott, cím nélküli versek modern kifejezési eszközökkel vallottak a kor társadalmáról, a költő vágyairól, szerelméről, társáról és társairól az élet és mozgalom küzdelmeiben. Világának határait két halott-búcsúztató verse szemlélteti. A „75”-ik versben STROMFELD Aurélhoz szól:

Egyszerű ember te megszólíthatlanul is barátom
te kemény katona s te ébresztő szavú testvére a szegényeknek
kiről most lehajtott fejjel emlékeznek a munkapadok
rabszolgái s az otthon számkivetettjei

.....
te a szocializmus katonája voltál
te a munkások katonája voltál
dicséret neked derék testvérünk.

A másik, a kötet egyetlen címmel ellátott verse OSVÁT Ernőt idézte:

... ki volt Ő kérdezem s nem tudok feleletet adni a kérdésre
s ki tudná megmondani honnan jött és merre távozott
emlékszem átható nézésére férfias kézzorítására
mosolyára amivel dicsért és megvert bennünket
s egy szürke terméskő oszlopra ami állandóan ott állt
árnyéktalan teste mögött...

A *Munka* adta ki 1931 első felében NÁDASS József *Te és Ti* című verseskötetét. A budapesti királyi ügyészség 1931. június 19-én indítványozta a kötet elkobzását, s egyben vádat emelt a költő ellen.⁸ A vádirat szerint a kötetben megjelent *Éjszakai vers* „a munkásosztályt a tőkés osztály elleni gyűlöletre izgatta”, *Az elitéltnék* című költemény pedig „az állam és törvényes rendjének erőszakos felforgatására és megsemmisítésére, különösen a mun-

⁸ Fővárosi Levéltár. Törvényszéki iratok 1932–8348.

kásosztály kizárólagos uralmának létesítésére izgatott". Egy évig — 1932 júniusáig — folyt a bírói eljárás. Az elsőfokú bíróság nem adott helyt az ügyészi vádnak, az Itélőtábla és a Kúria azonban bűnösnek találta a vádlottat és egyhónapi fogházra ítélte, illetve a Kúria — „méltányolva háborús rokkantságát s hogy csak 2 vers inkriminált” — a büntetés végrehajtását 3 évi próbaidőre felfüggesztette.

A *Munka* harmadik könyve a magyar marxista könyvkiadás egyedülállóan jelentős kiadványa volt. Egyrészt az ellenforradalmi korszak egyetlen marxista filmesztétikai terméke, másrészt a szovjet filmművészet egyetlen tudományos ismertetője és propagálója volt. A mű GRÓ Lajos *Az orosz filmművészet* c. tanulmánya volt — KASSÁK Lajos és LENGYEL Lajos fotomontázsaival, valamint a szovjet és nyugati haladó filmekből vett 16 képpel díszítve. A szovjet-orosz filmekről szóló elméleti és esztétikai értékelés politikai tett is volt, s kár, hogy máig sem kapta meg a méltó elismerést és — főleg — a nyilvánosságot.⁹

A *Munka*-könyvek sorában a negyedik KIS Ferenc proletárköltő *Így vagyunk együtt* c. verseskötete volt; 1932-ben jelent meg. A fiatal nyomdász az osztálytudatos munkás érzés- és gondolatvilágát szövegeiben. A címadó vers a *Munka* köré tömörült munkás- és értelmiségi fiatalokhoz szólt, eszmei és baráti összetartozásukat fejezte ki.

E kötetek megjelentetése után, 1932 márciusában a folyóiratban *A Munka hírei* címszó alatt az alábbi közlemény jelent meg:

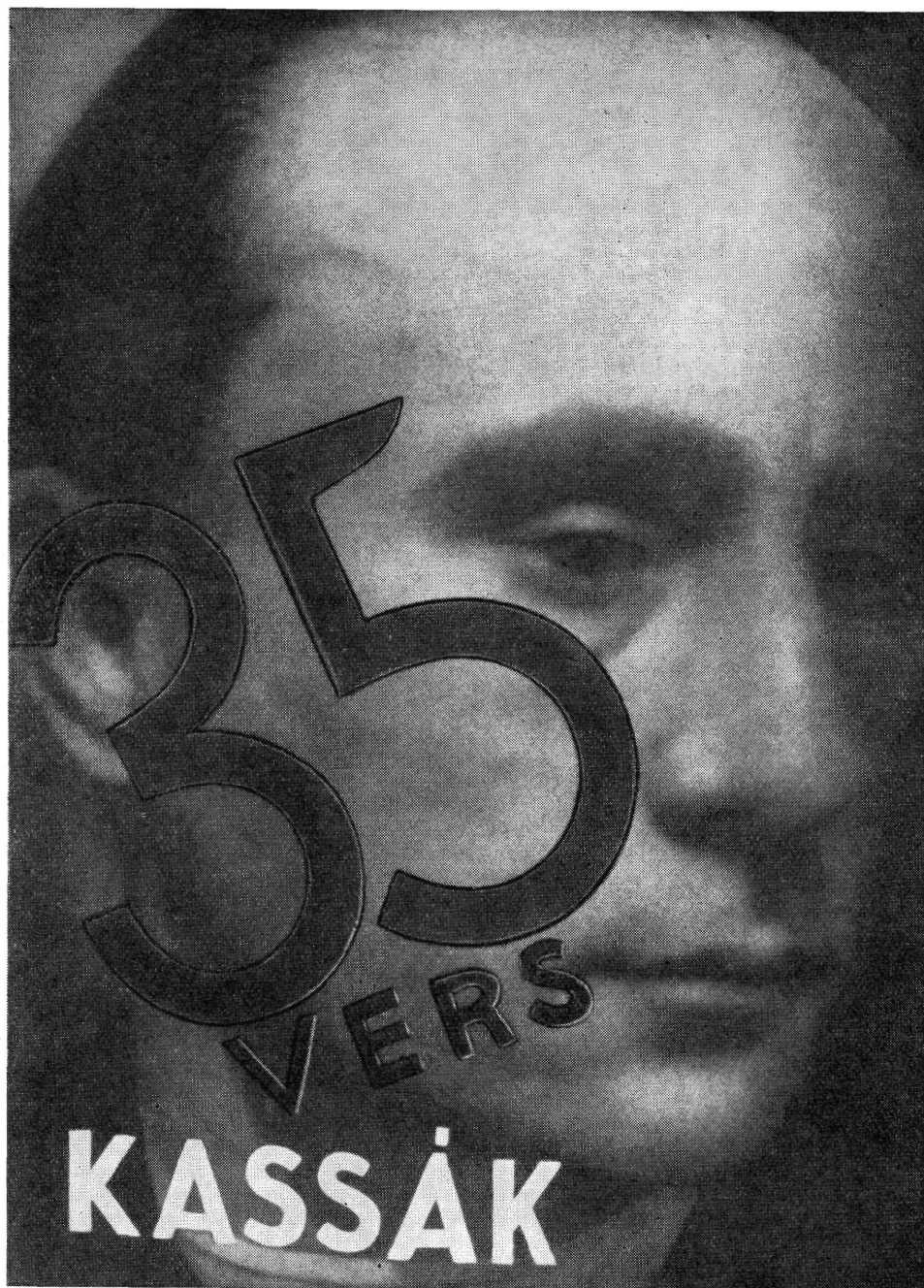
„Bejelentjük olvasóinknak, hogy a „munka” új könyvsorozatát jelentet meg. Eddigi könyveink első kiadása elfogyott. Hisszük, hogy második könyvsorozatunk is megtalálja olvasóközönségét elvtársaink között. Legközelebb megjelennek: 1. A második orosz ötéves terv. 2. A mi életünkben. (Munkás-fotokönyv.) 3. Munkát, kenyeret! (A munkanélküliség problémájának feldolgozása.) 4. Új orosz novellák. 5. A hétköznapi problémái. 6. Földrajz és politika. 7. A történelmi materializmusról. 8. A marxizmus politikai és gazdasági kérdései.” (608.)

E műveket szándékoztak a *Munka könyvtára* kiadványaiként megjelentetni. A sorozat felelős szerkesztőjeként KASSÁK Lajos, felelős kiadójaként pedig FALUS Ervin szerepelt a megjelent könyvekben. A fenti hír után két hónappal a következő folyóirat-szám már közölte az olvasókkal, hogy „A sorozat első száma A »második ötéves terv« már megjelent és egy hét alatt el is fogyott.” (654.) Egy szerkesztői üzenetben pedig a következőket írták:

„P. K. Örülünk neki, hogy a Molotov-könyvnek Önöknél olyan sikere volt. Az ilyen munkák kiadása elemi szükségletet jelent a mozgalmában. A könyv első kiadása egy hét alatt elfogyott — kérjük Önt és ezúttal mindazokat az elvtársakat, akik könyvpropagandánál segítségünkre vannak —, továbbra is dolgozzanak kitarással. A napokban jelenik meg fotokönyvünk, mindjárt utána Falus Ervin: Kína forradalmi útja c. könyve jelenik meg.” (656.)

A V. MOLOTOV referátumot SZÁNTÓ Róbert fordította, s a szerkesztőségi előszóban arról írtak, hogy az orosz ötéves terv „az egész világra kihat”, s ezért „ma már nemcsak a munkástömegek, hanem a polgári rétegekből is egyre többen érdeklődnek az orosz ötéves terv fejleményei iránt.” A magyar ol-

⁹ NEMESKÜRTY István részletes ismertetést ad róla, s filmesztétikai elemzését „világviszonylatban is figyelemreméltónak” tartja. (*A meseautó utasai. A magyar filmesztétika története 1930–1948.* Bp. 1965. 91. l.)

vasók mindezekről azonban a tájékoztatás hiánya miatt keveset tudnak, és „nem könnyű dolog a rosszindulatú rágalmak, félrecsúsztott védelmek, különböző hamisítások és ferdítések útvesztőjében a megbízható ismeretek fonalát kibogozni”; ezért a *Munka könyvtára* kiadói „ezt az ismertetést minden kommentár nélkül, mint elsőkézből származó érdekes kortörténeti dokumentumot” adja mindazok kezébe, „akik a világtörténelem aktuális problémáival nemcsak a divat pillanatnyi szeszélyének engedve, hanem komoly és felelősségteljes érdeklődéssel kívánnak foglalkozni.” E könyv is egyedül állt az ellenforradalom alatt legálisan kiadott könyvek között: a Szovjetunió kommunista pártja egyik vezetője kongresszusi referátumát Magyarországon ki nyomtatni és kiadni forradalmi tett számba ment.

A következő kiadvány, *A mi életünkől. A Munka első fotókönyve* címmel megjelent könyv korszakhatár a magyar fotótörténetben. Első jelentkezése a szocialista eszmeiségű és a legmodernebb kifejezési eszközökkel ábrázoló fotónak. A könyv 1932 májusában jelent meg. Szerkesztette és tipografizálta KASSÁK Lajos, a címlapot tervezte LENGYEL Lajos. Az előszót írta KASSÁK Lajos és németre fordította LÁSZLÓ György. A könyvben BASS Tibor, BERGMANN Teréz, BRUCK László, FRÜHOF (GÖNCI) Sándor, HAÁR Ferenc, SCHMIDT Anna (KOVÁCS Zsuzsa), LENGYEL Lajos és TABÁK Lajos „fotográfiai” jelentek meg. Az „Előszó” arról szólt, hogy e fotósok a szocialista szemével látják a körülöttük levő világot, s ezért újszerűek a képeik is. LENINT idézte arról, hogy „a specialista munkáját” a szocializmusban mi jellemezze, s a szocialista fotóssal szemben követelményként állította fel a technika feletti uralmat. Azt hangsúlyozta, hogy fel kell használni az avantgardista művészek mesterségbeli eredményeit. A szocialista fotó feladatáról azt írta, hogy ne a szenzációt keresse, hanem „a jó szocialista fotós szemlélete, harci jelentősége képeinek egyszerűségéből, tárgyilagosságából és szigorú komponáltságából tükröződjék elő”.

A *Munka* a hatalomra törő német fasizmust már akkor leleplezte, amikor még széles tömegek előtt nem volt világos annak osztálylényege. 1932-ben külön könyvkiadványban is igyekezett e felvilágosító tevékenységét kiszélesíteni. H. JÄGER *Mi a hűlerizmus* című brosróját GRÓ Lajos fordításában jelentette meg — a *Munka könyvtára* 3—4. számaként. Az előszó itt is a szerkesztő, illetve kiadó világnézetét propagálta. A *Munka könyvtára* kötetei ezzel lezárultak. Anyagi és politikai okok játszódhattak közre a jól induló sorozat megszűnésénél. A kiadások költségeit ugyanis a szerzők, illetve a *Munka* köré tömörült fiatalok viselték. Szerzői honoráriumról itt nem volt szó. Később még két könyv jelent meg a *Munka* kiadásaként; KASSÁK Lajos *Napjaink átértékelése* című tanulmánykötete 1935-ben, HAVAS Endre *Sebesülten* című verseskötete 1937-ben, 1936-ban BÁNÁTI Oszkár: *Afonya*, KELETI Jenő: *Asszony és kenyér*, valamint MURÁNYI KOVÁCS Endre: *Börtön c. verskötete*.

A *Munka* értékeléséhez

A *Munka* a szakkörökben is kevésbé ismert, s főleg kevésbé méltatott folyóirat. A *Magyar Irodalmi Lexikon* 1963-ban megjelent első kötetében — a KASSÁK Lajos címszó alatt — a folyóiratról csak annyit mondanak, hogy benne KASSÁK „továbbra is figyelemmel kíséri a külföld avantgardista kísérleteit”. (596.) A lexikon második kötetében, 1965-ben a *Munka* már önálló

címszóként szerepel, s érdemi megállapítása szerint „a lap köré baloldali, de főleg szociáldemokrata beállítottságú írók csoportosultak, akik más kiadványokkal és előadásokkal is a szocialista kultúrát igyekeztek terjeszteni. Több kérdésben szemben álltak a kommunista párt akkori vezetőségével, s a 100% igen élénk harcot folytatott velük, hogy a munkásságra gyakorolt befolyásukat ellensúlyozza”. *A magyar irodalom története* 1966-os kiadású hatodik kötetében a *Munka* a korabeli folyóiratokról írt fejezetben nem szerepel, pedig ott rövidebb életű és jelentőségben sem nagyobb lapok önálló címszót kaptak. A kötetben a KASSÁK életmű értékelése során annyit írnak a lapról jellemzőként, hogy „a munkásmozgalom egészével szembeni nyílt és egyre határozottabban agresszív állásfoglalás” jellemezte. (221.) E kevés és egymásnak ellentmondó megállapítások mutatják, hogy az objektív értékelés feltétele a lap tevékenységének részletes feltárása. Ezzel érhetjük el azt, hogy a régi — dogmatikus szemléleten és szubjektív megítélésen alapuló — helytelen *Munka* (és KASSÁK)-megítélést egy objektív, tudományos elemzésen alapuló értékelés váltsa fel. A fenti bemutató ismertetés nyilvánvalóvá teszi, hogy a *Munka* a magyar szocialista munkásmozgalom egy irányzatát, csoportját képviselte: fennállásának idején végig a társadalmi haladás, az emberi szabadság szószólója és harcosa volt.

A folyóirat forradalmi szerepét felismerte az ellenforradalmi rend államapparátusa, s igyekezett tevékenységét gátolni. Először a folyóirat kiadása miatt indítottak eljárást a felelős kiadó KASSÁK Lajos ellen. „Sajtórendőri vétség”-nek nyilvánították azt, hogy nem jelentette be a lap kiadását a polgármesternél. Hiába hivatkozott arra, hogy az évente tízszer megjelenő „nem időszaki kiadvány” nem esik bejelentési kötelezettség alá, majd egy évig folytatták ellene az eljárást.¹⁰ E zaklatás célja nem lehetett más, mint figyelmeztetés és megfélemlítés. A lap figyelésére a budapesti rendőrfőkapitányság politikai nyomozó csoportja volt hivatott. Eddig előkerült az 1929. december 28-ról keltezett jelentésük.¹¹ Ebből kiderül, hogy a 100% és a *Munka* folyóiratokról együtt adtak jelentést, egyformán ítélve meg forradalmi tevékenységüket. E jelentésükben a *Munka*-ról azt írták, hogy „legújabb számával második évfolyamába lépett” s hogy az ez alkalomból írt 1930 című cikk „először vallja be nyíltan a lap igazi célkitűzéseit”. Ennek igazolására idézték a cikknek azt a részét, ahol a lap „gyakorlati program”-ját ismertette, s hozzátették, hogy „a termelőeszközök társadalmasítása és kollektív társadalom alatt természetesen kommunizmus értendő minden terminológia szerint”. Felhívták a figyelmet a „Szocialista Munkás-Szabadiskola” létrehozását kezdeményező cikkekre. SZÉKELY Béla *A Munka székszuális ankétja* c. cikkével kapcsolatban megjegyezték, hogy a *Munka* „most már a házasság intézménye ellen is izgat”. A *Skid* c. szovjet regény ismertetéséről az volt a véleményük, hogy a cikkíró SZÁNTÓ Róbert „évig dicséri a könyvben népszerűsített orosz diákrendszert”. GRÓ Lajosra is felhívták a főkapitány figyelmét, mivel az „most már körülbelül tizedik alkalommal”, „az orosz filmművészetet dicséri” a *Munka* hasábjain. Ugyancsak „az orosz viszonyokat dicséri” — a jelentés szerint — dr. GOLDBERGER J. *Az orosz egészségügyi kultúra fejlődése* c. cikke is. Megemlítették továbbá, hogy a *Munka* „Luxemburg Rózának, az annak idején agyonvert kommunista vezérnek egy régebbi riportját közli”.

¹⁰ Párttörténeti Intézet Archivum. Bp. Törvénytörvény 1929–4082.

¹¹ Uo. A. VI. 11/3.

Következő, 1930. február 16-án írt jelentésükben először a *Munka* tevékenységéről számoltak be.¹² Közzölték, hogy a lap 12. számában „még élesebb hangon ír, mint eddigé”. Ezt a megállapításukat az alábbiakkal támasztották alá: „Justus Pál az »Orosz forradalom naptára« című cikkében ismerteti az orosz kommunista forradalom kimagasló eseményeit, kommentárokat ugyan nem fűz hozzá, de szó szerint ezt mondja: »Úgy hisszük, az események itt beszélnek minden kommentár nélkül«. . . Szántó Róbert fordításában közli a »Munka« Krupszkájának Lenin halála 6. évfordulójára írott tanulmányát és a következőket mondja: Lenin eszméi mind mélyebben hatolnak a tömegekbe, kezdik mind jobban megérteni, hogy miért harcoltak. Mindinkább Lenin szavai lesznek tetteik indító okai. . .” A jelentés — a 100%-ról szóló beszámoló után — közli, hogy a két folyóirat számainak eredeti példányait elküldték ISSEKUTZ h. államtitkárnak. É szerint a két folyóirat ügye a belügyminiszter elé került, aki 1930. április 3-án — „Valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének!” szóló — körrendeletében intézkedett róluk. Íme a rendelet:

„Értesítem Címet, hogy Budapesten Tamás Aladár szerkesztésében és kiadásában »100%« címmel, Kassák Lajos szerkesztésében és »az ifjú szocialisták munkaközössége« kiadásában pedig »Munka« címmel oly nem időszaki folyóirat jelenik meg, melynek utcai (házaló) terjesztésére azért, mert közleményeik egyrészt a közrend veszélyeztetésére, másrészt osztályelleni gyűlölet ébresztésére alkalmasak, a sajtóról szóló 1914. XIV. tc. 11. §-ának negyedik bekezdése értelmében engedély nem adható.

Felhívom ehhez képest Méltóságodat, hogy amennyiben a nevezett folyóiratok utcai vagy házaló terjesztésére engedélyt adott volna, azt fentiekre tekintettel haladéktalanul vonja vissza, s tett intézkedését jelentse.”¹³

Az ügyészi szervek is serénykedtek. Ma még nem ismerjük a *Munka* szerzői ellen indított bűnvádi eljárások mindegyikét. A lap szerkesztősége 1932 októberében azt közölte olvasóival, hogy „lapunk szerkesztői és munkatársai ellen lázítás, társadalmi rend elleni izgatás stb. címén jelenleg *kilenc* sajtóper van folyamatban. . .” (695.) Az eddig előkerült iratok szerint NÁDAS Endre 1934-ben két hónapot ült fogházban az 1931 novemberi számban megjelent cikke: *M. Sz. D. Párt kongresszusa elé* miatt¹⁴. Gró Lajos ellen az 1932. ápr. — máj.-i számban közzétett GORKIJ-írás: *Hol álltok, kultúra mesterei? Válasz amerikai levelekre fordítása* miatt indítottak eljárást, mely felmentéssel végződött.¹⁵ FARAGÓ Endre ugyanebben a számban egy verset jelentetett meg, melyért őt is perbe fogták.¹⁶ TAUSZIG Zoltán szintén két hónapot ült börtönben 1934-ben az 1932 júniusi számban megjelent *Quante bella giovanezza!* című cikkéért.¹⁷ KASSÁK Lajos a *Munka* melléklapja, a *Munka Kultúrstúdiója* egyetlen számában megjelent *Szolgálók élete* c. verses-jelentéért került vád alá.¹⁸ A folyóiratban megkezdett, majd kötetben kiadott *Anyám címére* c. leveleiért 1940-ben ült két hónapig fogházban.¹⁹

¹² Uo. BM VII. res. 1930 — 3 — 3010.

¹³ Uo. i. h.

¹⁴ Fővárosi Levéltár. Törvényszéki iratok 1932 — 2134.

¹⁵ Uo. 1932 — 11791.

¹⁶ Uo. 1932 — 11791.

¹⁷ Uo. 1932 — 10533.

¹⁸ Uo. 1932 — 2714.

¹⁹ Uo. 1937 — 50.

Az ellenforradalmi rendszer ellenségeit nyilvánartató *Fekete könyv*ben a *Munka* szerzőinek nagy része szerepelt, s amikor a pusztulásához érkező magyar uralkodó rend ezek megsemmisítését határozta el, sokan estek áldozatul a terrornak.

JÓZSEF M. PÁSZTOR: LAJOS KASSÁKS ZEITSCHRIFT „MUNKA” IN DEN JAHREN 1928—1939

Die von KASSÁK redigierten Zeitschriften (*A Tett, Ma, 2×2, Fundamentum, 363 Dokumentum, Munka, Alkotás, Kortárs*) haben unter den ungarischen gesellschaftlichen, literarischen und künstlerischen Presseveröffentlichungen und in der Geschichte dieses Genres überhaupt eine große Bedeutung. Die Zeitschrift *Munka (Arbeit)* gehört zu den sozialistischen Presseorganen, die in Ungarn zur Zeit der Konterrevolution erscheinen durften. Ihre Veröffentlichung fiel mit solchen Ereignissen zusammen, die für die ganze Menschheit schicksalhaft wurden. Diese Ereignisse haben auch ihren Inhalt, Themenkreis und Aussagewert bedingt. In erster Linie äußerte sie über die brennendsten gesellschaftlichen Probleme, über die Weltwirtschaftskrise des Kapitalismus, dann über den Faschismus und Krieg ihre Meinung, indem sie die Ereignisse stets aus dem Gesichtspunkt der Arbeiterklasse und des menschlichen Fortschritts beurteilte. Sie beschäftigte sich oft mit dem wirtschaftlichen, politischen und kulturellen Leben der Sowjetunion. Von den ungarischen und ausländischen Künstlern, Schriftstellern, den Gestalten des wissenschaftlichen und gesellschaftlichen Lebens stellte sie den Lesern jene vor, die Bahnbrecher der gesellschaftlichen literarischen und künstlerischen Entwicklung waren. Die veröffentlichten literarischen und künstlerischen Stücke, die besprochenen Künstler und ihre Werke repräsentierten eine der gesellschaftlichen Wirklichkeit zugewandte Kunst und Literatur. Außer ihr weltanschauliches Engagement förderte die Zeitschrift die modernen künstlerischen Bestrebungen in der Formgebung und Wahl der Ausdrucksmöglichkeiten.

Im „Munka-Kreis“ entstand auch die moderne sozialistische Kunstfotographie der ungarischen Arbeiterklasse. Die jungen Drucker und Graphiker, die sich der Zeitschrift angeschlossen haben, kämpften durch ihre Artikel und Kunstwerke für die Einführung neuer, der fortgeschrittenen Technik entsprechender graphischer und typographischer Methoden. Der Sprechchor, das Volkslied-Gesangverein und die Theatergruppe des „Munka-Kreises“ haben durch ihre Programme vom hohen künstlerischen Niveau die ungarischen Proletarier erzogen und unterhalten. Die Architekten, Künstler und Kunstgewerbler des „Munka-Kreises“ vertraten und propagierten auf ihrem Fachgebiet die modernen Bestrebungen (Avantgard, Bauhaus, CIRPAK).

Die Redaktion der Zeitschrift hat auch Bücher verlegt. Die als *Bücher der Munka* veröffentlichten zwölf Bände gehören zu den bedeutenden Publikationen der Zeit. Die Herausgabe des Referats von Molotow über den zweiten Fünfjahrplan der Sowjetunion (1932), sowie des Buchs von H. Jäger, das das Wesen des HITLER-Faschismus enthüllte, war eine politische Tat. Auch die Veröffentlichung der Studie von Lajos Gró — dem ersten ungarischen marxistischen Filmästhetiker und -Kritiker — war allein stehend, und für die Geschichte der ungarischen Kunstfotographie bedeutete das erste Fotobuch der *Munka: Über unser Leben* den Beginn einer neuen Epoche.

Die Zeitschrift *Munka* wurde vom Gewaltapparat des konterrevolutionären Systems für eine aufrührerische, kommunistische Publikation gehalten. Berichte von verschiedenen Geheimpolizisten, politischen Schnüfflern des Innenministeriums beschäftigten sich mit ihrer Tätigkeit. Etwa dutzendmal wurden ihre Redakteure und Mitarbeiter der Aufwieglerei, der hetzerischen Tätigkeit gegen die bestehende gesellschaftliche Ordnung angeklagt und in gerichtliche Verfahren verwickelt. Viele von ihnen erlitten Kerkerhaft oder fielen dem faschistischen Terror zum Opfer.

SINKA ERZSÉBET

A Kelet Népe 1935—1939

A harmincas években a magyar kormány politikája egyre inkább a szélsőjobboldalra tolódik. BETHLEN István konzervatív kormányát 1932-ben GÖMBÖS Gyula kormánya váltja fel. Kezdeti reform-taktikázásai nem tudják sokáig leplezni egyre nyíltabban szélsőjobboldali és németbarát politikáját. Programjába vett ígéretei csak az ellenzék lecsendesítését szolgálták. HITLERT uralomra jutása után GÖMBÖS látogatja meg először. Ez azonban nem akadályozza meg ECKHARDT Tibort, a legnagyobb ellenzéki párt, a Független Kisgazda Párt vezérét abban, hogy pártja tömegeit semmibe véve, megegyezzen GÖMBÖSSzel az 1935-ös választások előtt. Ebben az időben egyre erősebb baloldali, ellenzéki erők lépnek fel. Nemcsak a munkásosztály, hanem a parasztság, kispolgárság nagyrésze is szervezkedik.

Ezen a talajon terebélyesedik a népi írók tábora, ekkor vetődik fel körükben a munkásosztállyal való összefogás gondolata, fokozódik a magyar függetlenségért folytatott harc. De nemcsak a politikai harc éleződése jellemző ekkor a népi mozgalomra, hanem az irodalmi munkásság mennyiségi és minőségi megnövekedése is. A legjobb írók, szociográfusok könyvei mellett megszorodnak azok a lapok, folyóiratok is, amelyek hangot adnak a mozgalomhoz tartozó írók elképzeléseinek, politikai, irodalmi törekvéseinek. Mozgalmuk fénykora 1935—38.

Az 1934-ben meginduló *Válasz* egészen 1938-ig a népi írók legfontosabb folyóirata maradt. Mellette azonban hamarosan megjelennek a testvérként üdvözölt folyóiratok, köztük a legjelentősebb és leghosszabb időt megért *Kelet Népe*, SZABÓ Pál szerkesztésében. Jelentőségét mutatja az is, hogy a *Kelet Népével* egyesült a *Válasz* akkor, amikor a belpolitikai helyzet további önálló létét lehetetlenné tette, 1938 júniusában.

*

Ha a folyóirat születését kutatjuk, Tiszántúl egyik ismeretlen kis helyi lapocskájához jutunk el. BARSÍ Dénes, aki ekkor Komádi-Dobai pusztán fiatal és irodalmi becsvágyakkal teli tanítója volt, bekapcsolódott egy jelentéktelen helyi lapocska, a *Komádi és Vidéke* munkájába. A lapot egy ügyvéd indította, BARSÍ hamar kezébe veszi a lap irányítását, bevonja a munkába SZABÓ Pált, SINKA Istvánt és VERES Pétert. Az volt a céljuk, hogy megszerezik a lapengedélyt, s a kis lapból forradalmi szellemű, országos sajtó-organumot fejlesztenek. Így jött létre a három író, SZABÓ Pál, BARSÍ Dénes és SINKA István beszélgetése eredményeként a megegyezés, hogy az eljövendő újság neve *Kelet Népe* legyen. SINKA István erre így emlékezik vissza:

„Délután mikor mentünk elfelé Komádiból, a Sebes Körözs hidon megállottunk, Szabó Pál elővett egy noteszt s beleírta: Elismeri, hogy Barsi és én leheltük életre a folyóirat nevét, s amennyire tőle telik, ő is támogatja, ha egyébbel nem is, de írásokat ad...”

(Fekete Bojtár vallomásai, 1942. 178. l.)

A beszélgetés eredményeként a *Komádi és Vidéke* laptulajdonosa költségére titokban, több ezer reklámszalagot nyomattak *Kelet népe* felírással s teleragasztották vele a környéket, hogy még megjelenése előtt bekerüljön a köztudatba a leendő lap neve. BARSÍ Dénest eddigi cikkei miatt azonban terve megvalósítása előtt kitették a laptól, sőt majdnem tanítói állásából is.

A sikertelen terv után BARSÍ Dénes felfedezte, hogy színvonalasabb sajtótermék is működik, mégpedig a Debrecenben megjelenő *Tiszántúli Figyelő*. Szerkesztője BORNEMISZA László bölcsészhallgató volt, munkatársai hasonló fiatalok. Ide küldte be BARSÍ Túl a kerítésem című novelláját, amit közöltek is. Ez a szám volt a *Tiszántúli Figyelő* utolsó száma. Megjelenése után BORNEMISZA László Debrecenbe hívta BARSÍ Dénest, hogy felajánlja neki a folyóirat szerkesztését és tulajdonjogát. BARSÍ SZABÓ Pállal és SINKA Istvánnal folytatott újabb megbeszélés után átvette a lapot. A tulajdonjog átruházása mindössze abból állt, hogy BARSÍ Dénes kapott mintegy 170—180 előfizetőt felmutató listát, akik közül hatvanan be is küldték az előfizetési díjat. A hátralékok beszedése már az új szerkesztőség feladata lett. BARSÍnak meg kellett ígérnie, hogy ezentúl is régi helyén, NAGY Károly debreceni nyomdájában nyomtatja a folyóiratot. Később azonban kiderült, hogy a régi szerkesztő úszott az adósságokban. Mivel ennek anyagi vonatkozásait az új szerkesztők nem tudták vállalni, elhatározták, hogy a *Tiszántúli Figyelő* előfizetési listáját megtartják, az örökölt szerkesztőségi anyagot leadják, a folyóirat nevét azonban megváltoztatják. Ha nincs *Tiszántúli Figyelő*, adósságai sem lehetnek. Ellenben volt egy titokban megreklámozott folyóirat-cím: a *Kelet Népe*. A lap címe nyilván néplélektani hagyományokra, keleti, ősmagyar misztikára utal, valami közös faji egységet képviselő paraszti-magyar nacionalizmusra. Itt is SZABÓ Dezső hatása kísért.

Az első szám főcíme alá tervbe vették, hogy kisbetűkkel odairják: *Tiszántúli Figyelő*, azonban nyomdászuk, a berettyóújfalusi ADLER József figyelmeztetésére ezt is elhagyták. Így csak az átvállalt írások mutatták az olvasók előtt, hogy a lap lényegében a régi folyóirat folytatása. Ennek következménye volt az a furcsaság is, ami az új olvasót méltán mehökkentette, hogy a folyóirat — már a *Kelet Népe* — első számában korábbi írások folytatásait olvashatták.

A súlyt SZABÓ Pál neve adta a folyóiratnak, a még ismeretlen fiatal író BARSÍ Dénes neve mellé. (Az eddigi adatok BARSÍ Dénes közlései.)

A legnehezebb körülmények között csaknem minden anyagi alap nélkül az írók tettvagyára, áldozatkészségére, és az előfizetők támogatására számítva kezdte meg munkáját a folyóirat 1935 októberében. Írói, szerkesztői a Tiszántúl forradalmi hagyományai folytatóinak érzik és vallják magukat. Célul tűzik ki a parasztság, értelmiség és fizikai munkásság együttműködését. Ezek mellett azonban különösen fontosnak tartják a „középosztály”, különösen az idetartozó fiatalok megnyerését is. Tehát már az indulásnál megmutatkoznak az ideológiai ellentmondások, a „harmadik utas” nézetek és paraszti-plebejusi, a munkásosztály szövetségéig előretekintő álláspontoknak keveredése.

A folyóirat összeállítása nem okozott nehézségeket, annál nagyobb gondot okozott az, hogy miből fedezik az előállítás költségeit? Anyagi támogatást sehonnan sem várhattak, pénzük nem volt. BARSÍ Dénes feláldozta felesége, VÁRY Rózsa tanítónő hozományát az első számok kiadására, ebből azonban nem sokra futotta. Így már az első lépés anyagi gondokkal indul el, az első számok meghozzák az első adósságot is.

Szerkesztők SZABÓ Pál és BARSÍ Dénes. Később a szerkesztők változnak, de a főszerkesztő végig SZABÓ Pál marad. Ezért indult el a Tiszántúli íróinak folyóirata Biharugráról, a berettyóújfalusi ADLER-nyomda kiadásában, de országos igényekkel. Bár a folyóirat első számainak igénytelen külseje megmutatja a vidéki írók anyagi gondjait, belső tartalma már többre utal (az ügyészség ezt észre is vette, már az első számokra felfigyelt). A címlapon linóleum-metszet fejezi ki a folyóirat fő mondanivalóját: ez a felkelő nap fényében szántó paraszt alakját ábrázolja. Az első évfolyam számai végig megtartják az első szám borítólapját egyszerű fehér-fekete nyomással. A durva papírra nyomott kisebb formátumú folyóirat általában ötven oldalnyi terjedelemben jelenik meg. Később nagyobb alakú, modernebb külsejű folyóirattá válik, terjedelme is igen változó. A III. évfolyamig 50 oldalas, később ez csökken annyira, hogy egyik összevont száma mindössze 36 oldalas. Az utolsó évfolyam számainak kisebb terjedelme indokolt, mivel előbb csak havonta egyszer, de 1939. 8. számtól havonta kétszer jelenik meg 20 oldalon. A havi kétszeri megjelentetés oka politikai: fontosnak tartották a friss aktualitást. Szembetűnő a külső borítólap későbbi gyakori változása. Ennek oka SZABÓ Pál szavai szerint részben a forma keresése, nagyobb részben azonban anyagiak. Az állandóan súlyos gondokkal küzdő folyóirat új köntösben próbálja felhívni magára az előfizetők figyelmét. Ezenkívül a nagyobb erkölcsi siker igénye is ösztönözte erre a *Kelet Népe* szerkesztőit.

A gyakori előfizetési felhívások is bizonyítják, hogy a *Kelet Népet* még olvasói sem támogatták lelkiismeretesen. Pedig az előfizetési díj (egy évre 5, majd 6 Pengő) is azt mutatja, hogy írói inkább erkölcsi, mint anyagi sikerre törekedtek. Számos példányt küldtek szét intézményeknek, személyeknek „tiszteletpéldány-”ként.

A folyóirat olvasótáborra főleg a falusi, vidéki értelmiség soraiból tevődött össze, különösen falusi tanítók, papok támogatták. Gyenge anyagi eszközeikkel azonban alig tudtak segítséget nyújtani. Néhány paraszti előfizető is volt, ezek azonban főként a Kisgazda Párt kortesei, szervezői voltak, kevesen olvasták el közülük a folyóiratot (SZABÓ Pál visszaemlékezése).

Az anyagi nehézségek kényszerítették a szerkesztőséget arra, hogy a megjelenő könyveket ajánló hirdetések, előfizetési felhívásokon kívül egyéb hirdetéseket is közöljenek. Az anyagi küzdelmekből kiútnak mutatkozik a Kisgazda Párt anyagi segítsége. Megegyezés jön létre SZABÓ Pál és ECKHARDT Tibor között, így kerül az 1937 novemberi számra a szerkesztő bizottság elnökeként ECKHARDT Tibor neve és ez így szerepel az 1938. 6. számig, amikor a *Kelet Népe* a *Válasz*-szal egyesül.

Hogyan jött létre ez a megegyezés? SZABÓ Pál ECKHARDTtal tárgyalt a folyóirat nehézségeiről. ECKHARDT anyagi támogatást ígért, mert úgy látta, felhasználhatja a *Kelet Népet* a Kisgazda Párt céljainak propagálására is. SZABÓ Pál viszont arra számított, hogy mint a Kisgazda Párt baloldalához tartozó író, ezzel a lépéssel a párt baloldalát erősítheti és ugyanekkor a folyóirat is lélegzethez juthat az anyagi segítséggel. BARSÍ Dénes visszaemlékezése

szerint havi 1000 pengő támogatást kaptak egy ideig. Így tehát ez a megegyezés valóban eredményez bizonyos gazdasági javulást a folyóiratnál. Lehetővé válik, hogy ettől kezdve tiszteletdíjat fizessen munkatársainak. Korábban csak SINKA István, VERES Péter és a folyóirat leginkább rászoruló munkatársai kaphattak némi honoráriumot. A megegyezéssel sem BARSÍ, sem TATAY nem értettek egyet, ezért lassan kivonták magukat a folyóirat munkájából, amely most már Budapesten jelenik meg. A Kisgazda Párt anyagi támogatása azonban nem lett hosszú életű. Az ugyancsak SZABÓ Pál szerkesztésében megjelenő *Szabad Szó* baloldali politikájával ECKHARDT nem értett egyet, mint ahogy a *Kelet Népe* ilyen irányú megnyilatkozásaival sem. Ezt később egyik beszédében nyilvánosan is kifejezésre juttatta mondván, hogy nem ért egyet azokkal a népi írókkal, akik Dózsát tartják eszményképüknek. Ez bizonyítja, hogy a Kisgazda Párt csak népszerűségének visszaszerzése céljából támogattott egy ideig olyan folyóiratot, mely kezdettől fogva hangot adott a szegényparasztság követeléseinek és kiállt azok mellett.

A *Kelet Népe* kiadása nem volt egyszerű. A Biharugrán szerkesztett és Berettyóújfalun nyomtatott folyóirat törekvése kezdettől az volt, hogy Pestre kerüljön, hogy szélesebb tömegekhez szólhasson. Az anyagi bizonytalanság miatt több helyen nyomták a folyóiratot: később Gyulán, majd Miskolcon adták ki, végül felkerül Budapestre, de a szerkesztőség megjelölése a régi marad. Budapesten is több helyen nyomják, kiadását és terjesztését először PÜSKI Sándor vállalta, de anyagi támogatást az ekkor kezdő, lap- és könyvkiadással csak próbálkozó fiatalember nem tudott biztosítani. Néhány szám után TATAY Sándor veszi kezébe a kiadást, a Kisgazda Párttal történt megegyezésig.

A szerkesztőség is változott, annak ellenére, hogy főszerkesztője mindvégig SZABÓ Pál maradt. A szerkesztők korábban: BARSÍ Dénes, MUHORAY Elemér, később TATAY Sándor. A harmadik évfolyam 11. számától ECKHARDT Tibort a szerkesztő bizottság elnökeként tüntetik fel a fentebb említett okokból. Miután a *Válasz* és a *Kelet Népe* egyesül, a szerkesztő SZABÓ Pál és FÉJA Géza.

Az első számokban feltüntetett „szépirodalmi, művészeti, társadalomtudományi és kritikai folyóirat” megjelölés valószínűleg politikai megfontolásból később egyszerűen csak „szépirodalmi folyóirat” megjelöléssé szűkül. A rovatok változók ugyan, de már az első számokban állandóan szerepel a művészeti, színházi és könyvrovat. A harmadik évfolyam 11. számától megjelenik a *Szemle* és *Külpolitikai Szemle* rovat is.

A folyóirat keresztmetszete tehát a következő: rendszeresen tartalmaz szépirodalmat, kritikákat a művészeti élet minden területéről, társadalomtudományi tanulmányokat (kulturális életünk helyzete, politikai eszmefuttatások, szövetkezetek, szociográfia stb.). Ezen a tartalmi keresztmetszeten belül az arányok változóak. A harmadik és különösen a negyedik és ötödik évfolyam számaiban közölt írások közül egyre több a politikai tárgyú. Mellettük megtalálhatók ugyan a szépirodalmi munkák is, azonban a lap arányain belül kis helyet kapnak. Ez különösen az ötödik évfolyam számaira jellemző, amikor a fasiszta uralom, a német befolyás növekedése, elhatalmasodása elleni eleven tiltakozás a folyóirat minden egyes száma. A folyóirat írógárdája, csalódva minden felülről kiinduló reform-ígéretben, saját erejére támaszkodva harcol eszméi megvalósításáért. Ez az aktivitás biztosította állandó időszerűségét.

A *Kelet Népe* munkatársai elsősorban a népi írók soraiból kerültek ki, írógárdája igen széles. Ezek az írók más rokon folyóiratok mellett (*Válasz, Tovább*) rendszeresen publikálnak itt is. A *Válasz* és a *Kelet Népe* közös írógárdájába tartoznak: FÉJA Géza, VERES Péter, KERÉK Mihály, MATOLCSY Máttyás, ERDÉLYI József, FODOR József. Az állandó munkatársak mellett gyakori az olyan író neve, aki csak ritkán szerepel a *Kelet Népe*-ben, mint például SZABÓ Lőrinc, WEÖRES Sándor. Vannak, akik a parasztság soraiból jelentkeznek egy-egy írással és újra eltűnnek az ismeretlenségben.

A folyóirat célja volt, hogy szilárd írógárdát tömörítsen maga mellé, új írókat neveljen, fejlődésüket elősegítse és mellettük megszólaltassa a parasztság egyszerű, de igényes tagjait is, akik nem annyira irodalmi célokkal jelentkeztek írásaikkal, hanem azért, hogy a parasztság sorsának, problémáinak, vágyainak hangot adjanak.

Igen fontos az ideológiai és szociográfiai tevékenység, főként FÉJA Géza, VERES Péter, KOVÁCS Imre, MARÉK Dénes, KERÉK Mihály neve alatt.

A képzőművészeti rovat állandó munkatársa OLTVÁNYI-ÁRTINGER Imre, főleg azokat a realista művészeket kíséri figyelemmel, akik a *Kelet Népe* célkitűzéseivel együtthaladva a nép életének, szenvedéseinek, múltjának megörökítését választották művészetük tárgyául, mint például DERKOVITS, BUDAY György.

Politikai álláspontját tekintve a *Kelet Népe* BAJCSY-ZSILINSZKY egységtörekvéseinek is megszólaltatója, de emellett megtaláljuk a munkásmozgalommal kapcsolatot kereső írók írásait, és azokat is, akik később a jobboldalhoz sodródtak.

„1945-ig minden odaállás a parasztság mellé a nagybirtok ellen: politikailag szembeállított a reakció erőivel s a forradalmi haladás erőinek potenciális szövetségeseivé tett” — állapította meg az MSZMP határozata. Ennek szellemében kell megvizsgálni a *Kelet Népe* útját 1935-től 1939-ig, függetlenül egyes íróinak későbbi útjától, magatartásától.

Kezdetben írói bíztak az Új Szellemi Front elképzeléseiben, a lap 1935-ben ehhez csatlakozva kezdi meg munkáját. Programja: széleskörű összefogással harcolni az Új Szellemi Front zászlaja alatt, megmenteni a népi-nemzeti értékeket, a parasztság mellé állítani a középosztálybelieket, harcolni a parasztságért. Az Új Szellemi Front GÖMBÖS kezdeményezésére, az írók és a kormány együttműködésére épült, szándékai azonban nem voltak őszinték, csak az írók félrevezetését szolgálták. Amikor ez már mindenki előtt világossá válik, a lap írói a nép megmentésének eszméi alapján egyre erősebben veszik fel a harcot a német befolyás ellen és előbbi céljaikért, már nem Gömbösékkel, hanem velük szemben.

Az első számban BARSÍ Dénes fogalmazza meg a folyóirat megindításának célját, kifejti, hogy a Tiszántúl írói akarnak szólni a Tiszántúl népéhez. Áttekinti a Tiszántúli forradalmi hagyományait és úgy látja, hogy ennek hordozója most kizárólag a parasztság lett. Így kapcsolja össze a jelent a múlttal, a népi írók mozgalmát a forradalmi hagyományok folytatásának tekinti.

A folyóirat világnézeti profilját nem annyira a szépirodalomból, hanem inkább a társadalomtudomány és a kultúra kérdéseivel foglalkozó cikkekből ismerhetjük meg. Nemcsak azért, mert az évek során ezek az írások egyre nagyobb teret foglalnak el, hanem azért is, mert a szépirodalmi rész állásfoglalásában is elmarad amazok mögött, eltekintve néhány kivételtől. Ezért a *Kelet Népe* megismerésének legfontosabb forrásai a tanulmányok.

Ezek sokoldalúan vetik fel az ország bajait. Már az első számok példáját adják a szerény eszközökkel, de következetesen vívott harcnak. Nincs a *Kelet Népe*nek olyan írója, aki ne látná világosan a magyarországi megmerevedett kasztrendszer és nem foglalna állást az osztályharc kérdésében, bár a megoldásra igen sokféle módon adnak választ.

A munkásosztállyal való szövetség gondolata már a korai számokban is felmerül, a későbbi cikkekben egyre világosabban fogalmazzák meg azok az írók, akik a folyóirat útját a marxizmus felé egyengetik (DONÁT Ferenc, VERES Péter).

A folyóirat íróit (mint általában a népieket) állandóan izgató probléma a középosztály helyzete, hovaállása, megnyerése a parasztság számára. A vélemények talán ebben a legeltérőbbek, de egyik munkatársuk sem marad közönyös. Hogy túlmentek a kérdés egyszerű felvetésén, vitatásán és a szervezés útját is megpróbálták, azt az mutatja, hogy a folyóirat egyik száma hozza a magyar parasztság levelét a „művelt ifjúsághoz”. Ezt a levelet 58 paraszt írta alá. Tartalmának lényege az, hogy vezetőket várnak a művelt ifjúság soraiból. A levélre reagált ugyan néhány újság, érkeztek levelek a szerkesztőséghez, de ez a jóindulatú, naiv kezdeményezés természetesen nem érhetett el eredményeket. Sokan úgy látják, mintha a középosztály megnyerésén győzne vagy bukna minden. Ez a probléma sok zavaros nézetet vet fel. Foglalkozik a kérdéssel FÉJA Géza, SZABÓ Pál, SZABÓ Zoltán, VERES Péter is.

Legvilágosabban SZABÓ Zoltán fejt ki álláspontját arról, hogy miért tartja ilyen döntő fontosságúnak a középosztály megnyerését:

„Egy nemzet nemzeti tudatának ihletője a szellem, hordozója az eddigi társadalmi rendszerekben a középosztály.”

Kérdés, vajon el tudja látni hivatását? Erre BAJCSY-ZSILINSZKY Endre társadalmi helyzete ellenére kimondja a tagadó választ: nem, a magyar középosztály helyébe másra van szükség. SZABÓ Pál éppen BAJCSY-ZSILINSZKY könyvével (Egyetlen út: a magyar paraszt) kapcsolatban fejt ki nézeteit, lényegében egyetértve a szerzővel:

„... minden út, amit mi járunk, egyetlen síkra vezet, ez a sík pedig a magyar paraszt.”

Állandóan napirenden van a nacionalizmus kérdése is. Van, aki úgy véli, hogy minden baj oka az, hogy az idegen vezető osztályoknak semmi közük sincs a magyarsághoz. Azonban ellenkező véleménnyel is találkozunk, mert egyik cikk írója azt fejtegeti, hogy a környező államokkal való testvériség felé az első lépés a sovíniszta indulatok csökkentése mindenfelé. (FÉJA Géza: *Vádló és vádlott.*) Hasonló nézeteket fejt ki VERES Péter is, aki megállapítja, hogy vannak ugyan faji különbségek, de ezek csak másodlagosak az osztályellentétek mellett: első a szociális kérdés: „Aki ezt a sorrendet megfordítja, tudatosan vagy öntudatlanul leplezi az igazságot.” Foglalkozik a nemzeti függetlenség kérdésével is. Megállapítja, hogy a magyar reakció vonzódik a némethez, hiszen nincsenek köztük ellentétek. Nincsenek középosztály-mentő elképzelései, levonja a következtetést: új, népi származású értelmiségre van szükség.

SZABÓ Pál írásai azért is jelentősek, mert általában a népi írókat foglalkoztató két alapvető kérdést érinti: a parasztság és a magyarság problé-

máját. Dózsáról szóló írásában kifejti, hogy alakját eddig igyekezett kikerülni a magyar történetírás, nem merik bolygatni, mert azóta is megoldatlan maradt a parasztság helyzete. A népi mozgalom baloldalához tartozó író is „harmadikutas” eszméket fejteget: „... hogy ma még lehet itt magyar kultúráról, magyar nyelvről, szóval fajtáról beszélni, ez kizárólag a parasztság érdeme Dózsával, vagy Dózsa nélkül...”

A *Kelet Népe* írói gyakran használják a nemzet és a nép fogalmát. A kettő szerintük nem választható el; ha a nép elpusztul, elpusztul a nemzet is, mert a nemzet ereje a népben van:

„A szellem őrsége, a munkás és a földművelő ebben az országban a legszilárdabb alap.” (JANKOVICH Ferenc: *Nemzet és nép*.)

Itt ugyan a nép fogalmába a munkásosztályt is beveszi a cikkíró, a lap munkatársaira azonban ez nem jellemző általánosan, mert a nép fogalma alatt elsősorban és többnyire kizárólag a parasztságot értik.

A szabódezsős eszmék igen gyakran bukkannak fel a fejtegetésekben. Nagy súlyt helyez „a magyar sorsközösség” gondolatára BARSÍ Dénes, látja ugyan, hogy ez nem elég, mint ahogy a nép nevében beszélni sem elegendő már. A Márciusi Front programjáról írva elismeri annak jó szándékát, de kevesli:

„Ettől a romantikus szellemi kiállástól nem várhatunk semmit... Az uralkodó frontot nem megdönteni, de meghatni se lehet a március 15-e újra élesztett petőfis romantikájával.”

Külön kell foglalkozni azokkal az írásokkal, amelyek a *Kelet Népe* íróinak céljait foglalják össze. Ez a cél és szándék ugyan az eddigiekből is kiviláglik, de az ilyen jellegű hosszabb-rövidebb írások teljesebb áttekintésre, tömörebb megfogalmazásra, összegezésre törekednek. Egyike ezeknek BAJCSY-ZSILINSZKY beszéde Debrecenben a *Kelet Népe*-esten, amely bizonyos oldalról leszűkítve a feladatokat a német befolyás elleni harcra, „szellemi szabadságharcra” hív mindenkit. A harcra hívó hang továbbzeng a folyóirat hasábjain. Egyre inkább a nemzeti ellenállás vonalára terelődik át a harc, bár a társadalmi kérdéseket is napirenden tartják. 1938-ban az újévi szám harci programmal jelentkezik. Ez a hang később csak fokozódik, utolsó erőfeszítést tesznek a *Kelet Népe* írói egyetlen feladatba sűrítve mindent, amiért eddig harcoltak: megmenteni a néppel az országot az áruló nemzeti szocializmus és a német hódítás ellen. A kétségbeesett kiáltás megfogalmazása az újévi köszöntő:

„A magyar újesztendő a harc kezdete. Harc a halállal, az életért. Mert egy itt az élet, de ezer a halál. Halál a menekülés, a belenyugvás, halál a gyávaság, amiért nem merünk a ránszakadt szörnyűségekkel megbirkózni szemtől szembe. Mi harcot hirdetünk az új esztendőre”.

Ugyanez év augusztusában „A magyarokhoz” szóló felhívást hozza a szerkesztőség:

„... a szabadságharc ideje jött el... nyilazó pártütők, idegen kolonizátorok és népellenes maradiak egyformán ellenfeleink és politikai gondolkodásunk alap-pontja ez: a hazát meg kell védeni függetlennek, magyarnak nemzeti szabadságaiban és szép különállásában minden európai Góliátok ellen is.”

A jellemző harmadikutas álláspont még mindig megmaradt.

Jelentéktelennek tűnik, de mégis fontos az a szerkesztőségi összegezés, amely a *Kelet Népe* munkáját és célkitűzéseit foglalja össze egy előfizetési felhívás keretében:

„A Kelet Népe a régi történelmi osztályok kultúrájának romjaiból feltámadt új értelmiség folyóirata ... hirdeti és munkálja az egyetemes magyarság oszthatatlanságát ... Hadat üzen minden olyan erőszakolt és csak a kiváltságosok meddő szükségletét szolgáló rezdüléseknek, melyek kerékkötői a nép széles tömegeire támaszkodó, új, megtartó nacionalizmus megteremtésének ... Az első folyóirat, amelynek íróit a parasztság közvetítő nélkül kapja.”

Ebben az összegezésben megtalálhatók a *Kelet Népe* munkájának pozitív és negatív vonásai. Tekintettel a folyóirat németellenes álláspontjára, a kihangsúlyozott nacionalizmus oka a németek elleni gyűlölet, a függetlenség féltése. Pozitívumai ellenére magában rejtí annak a tévedésnek csíráit, amely néhány íróját egyre távolabb vitte az igazságtól.

A politikai élet különböző eseményeire, fordulataira igen érzékenyen reagál a lap. A későbbi évfolyamokban egyre több az ilyen tárgyú írás. Ezek előbb csak belpolitikai, később már külpolitikai kérdésekkel is foglalkoznak (*Szemle*-rovat). Elvértve találunk itt jobboldali, opportunistá hangot is, de a jellemző a *Szemlére* a bátor kritikai kiállás. Ilyenek például a magyar jobboldal, a német befolyás, a sajtótörvény-javaslat ellen írott cikkek. Külön kell megemlíteni a Lengyelország német megszállására reagáló szám tiltakozó anyagát, amely a jelent a múlttal összekötve a magyar—lengyel barátságot hangsúlyozza, szemben az új közös ellenséggel, a német fasizmussal.

A *Kelet Népe* politikai és ideológiai harcát alátámasztják az említett nagyszámú és rendszeresen közölt szociográfiai tanulmányok. Fontosnak tartják a helyes történelemszemlélet kialakítását is, valamint a hagyományok felhasználását politikai harcaikban (DÓZSA, PETŐFI, KOSSUTH, RÁKÓCZI stb. emlékének idézése).

Összegezve: a cikkek, tanulmányok híven tükrözik a folyóirat harcait, ellentmondásait, hibáit és erőfeszítéseit. Legvilágosabb a németek elleni harc vonala, amit különböző indokokkal ugyan, de mindnyájan legfontosabbnak tartanak.

A szépirodalmi alkotások mind műfajilag, mind pedig művészi értéküket illetően ugyancsak megoszlók. Vers, regényrészlet, elbeszélés, dráma egyaránt megtalálható. Kitűnő, tehetséges írók, magasszínvonalú művészi alkotások mellett bekerülnek igyekvő, jóindulatú, de dilettáns írások is. Alapos értékelésük csak egyéb folyóiratokkal párhuzamosan lehetséges, így itt inkább csak tájékoztató összefoglalást adunk róla, a lap egyéb céljainak tükrében. A *Kelet Népe* írógárdája évről évre szélesedik. Egyre több író érzi magáénak a folyóirat mondanivalóját, kér részt munkájából és vállalja az ezzel járó következményeket. Az első számok, évfolyamok írói, SZABÓ Pál, BARSÍ DÉNES, VERES PÉTER, SINKA ISTVÁN, ERDÉLYI JÓZSEF, BAKÓ JÓZSEF neve mellett feltűnik FODOR JÓZSEF, ÁPRILY LAJOS, PÁKOZDY FERENC, TATAY SÁNDOR, NAGY LAJOS, DARVAS JÓZSEF, ILLYÉS GYULA, majd SÁRKÖZI GYÖRGY és WEÖRES SÁNDOR neve. Már az itt felsorolt, legjelentősebb és gyakran előforduló nevekből kiderül, hogy igen színvonalas és sokrétű írógárda vette körül a folyóiratot, amiből a *Kelet Népe* művészi, műfaji, sőt ideológiai sokfélesége természetszerűen következett.

A szépirodalmon belül mennyiségileg kevesebb, eszmei tartalmát, néha művészi értékét tekintve is jelentéktlenebb a próza. Többsége elbeszélés.

Ezek az elbeszélések az évek során mind tartalomban, mind művészi színvonalban gazdagodtak ugyan, de később az eseményekre érzékenyebben reagáló lírai művek háttérbe szorítják őket, közlésükre vagy egyáltalán nem jut hely, vagy igen kevés.

SZABÓ Pál itt kifejtett szépírói munkássága még nem az érett írói mutatja. Írói tehetsége teljességében csak a *Kelet Népe*-korszak után bontakozott ki. TATAY Sándor elbeszélései a parasztság sorsát mutatják be sajátos írói kifejezésmóddal. A későbbi évfolyamokban néhány kedvesen derűs írásával TERSÁNSZKY J. Jenő neve is feltűnik. A városi munkásság életének sivárságát ábrázolja NAGY István, míg DARVAS József és TAMÁSI Áron prózája a szegényparasztság életét tükrözi. A kisváros kilátástalan tespedését rajzolja FÉJA Géza. Jelentős a prózai alkotások között SÁRKÖZI György folytatásokban közölt Dózsa-drámája.

A versek közvetlenebbül — ahogy a líra jellegéből következik is — reagálnak az eseményekre. Ennek eredménye, hogy a lírai termés gazdagabb és jelentősebb. A verseken keresztül egy tragikus kor képe tárul fel. A költők szava keserű lemondás, élénk tiltakozás vagy bátor harcbahívás. Igen kevés a csendes, politikamentes költői merengés; a kor mást követelt. Az évek során színesedik, gazdagodik a lírai anyag, hogy végül a IV. és V. évfolyam számaiban, mint utolsó kétségbeesett segélykiáltás harsanjon fel a költők kara: mentsük meg az országot, a népet, talán még lehet, még nem késő! Különösen ennek az utolsó szakasznak a lírája figyelemre méltó: a szomorú, keserű bizakodást fejezi ki SZABÓ Lőrinc szép verse. JUHÁSZ Géza a német elnyomás elleni gyűlöletet, BÖZÖNI György a tévelygés bizonytalanságát mondja el. A harcról való lemondás miatt kesereg Sárközi György egyik versében:

„Nem menekülhetsz a világtól,
Jobbágya vagy, el nem költözhetsz,
S aki törvénye ellen lázad,
Csak rababb lesz, megkötözöttebb.”

(Nyári éjszaka)

A jelent a múlttal összevető, az önkényuralom korát idéző versével korához szól JÉKELY Zoltán.

Egyes költők művein belül is váltakozik a bizakodás és a csüggedés hangja. Amikor a *Kelet Népe* harcot hirdet, ennek lendületét énekli FODOR József is: „Amíg nem csüggedünk, addig vagyunk!” (*Új harcok előtt*). A következő számban viszont már a kuruc kesergők hangját üti meg, mikor így ír:

„Vérem, fajtám csupa seb,
Enföldjében árva eb,
Ha még vársz, cseréld neved,
Köd jövőd, könny kenyered
S tiltó gátokon eped
Ki óvna, pár szellemed.”

(Véremből sírván...)

A költő, az ember magányosságát, a háborútól való rettegését fogalmazza meg JANKOVICH Ferenc:

„Itt már az isten sem segít.
A puskaapor kialszik itt.”

(A viharhoz)

Az ország helyzete eljutott a mélypontra, de az írói felelősség még segíteni akarását kiáltja el. Az epika nyugodt hangja helyett prózairóinkból is kétségbeesett lírai jajkiáltás tör fel. Szinte egymás után szólal meg a líra hangján SZABÓ Pál és VERES Péter. Az elnyomott, kiszolgáltatott haza sorsa miatt érzett aggodalom megrázóan jut kifejezésre SZABÓ Pál prózában írott lírai költeményében:

„Követelik hegyeinket, vizeinket és pusztáinkat,
és gyermekeinket és kenyerünket és verejtékünket.
Uraink megtagadtak minket, vendégeink fojtogatnak
minket és hiába sírunk...”

(*Magyar Miatyánk*)

Ezt a *Magyar Miatyánkot* első oldalon, vezércikk helyett hozza a folyóirat, ami mutatja, hogy a szerkesztőség legfontosabbnak tartotta, utolsó harcbahívásnak szánta.

A szépirodalmi művek mellett az irodalom különböző kérdéseivel is állandóan foglalkozik a lap. Ilyen az irodalom és az élet kapcsolata, az irodalom alakító, emberformáló szerepe. Különösen FÉJA Géza tanulmányai foglalkoznak az írók szerepének jelentőségével, azzal, hogy az írókat miért tartja önmagára nézve veszélyesnek a fennálló társadalmi rend. Az írók és az irodalom különleges, de hagyományos magyarországi feladatát is látja. Látja azonban azt is, hogy az irodalom túlzott felelőssége nálunk a politikai erők gyengeségének mutatója is.

Könyvismertésekben, kritikákban is kifejtik nézeteiket az irodalom kérdéseiről. A „Könyvek” rovat mindvégig megmaradt a *Kelet Népe*-ben. A szerkesztőség határozott irodalmi igényekkel és politikai nézőponttal választja ki az ismertetésre szánt könyveket. A rovat munkatársai főleg FÉJA Géza és TAKÁCS Gyula, de rajtuk kívül SZABÓ Pál, SZABÓ Zoltán, FODOR József, JUHÁSZ Géza, BARSÍ Dénes is sokat dolgoznak a rovatnak. Írnak KODOLÁNYI, HUNYADI Sándor, ERDEI Ferenc, DARVAS, REMENYIK Zsigmond, SZABÓ Lőrinc, TAMÁSI, NÉMETH László, NAGY Lajos műveiről. A „népieskedést” elmarasztalják, ugyanakkor meleg elismeréssel ír FÉJA ILLYÉS Gyuláról, „okos, szemérmes” kortársáról, akinek minden műve állásfoglalás. NAGY Lajos értékeit azonban nem ismeri el, kis tehetségű írónak tartja. Elmarasztalják az izmusokat is. Különösen a lap írógárdájának megjelenő műveivel foglalkoznak, ezek mellett azonban találunk kritikát a folyóirattól távol álló írók műveiről is. (PL. BABITS, SZERB.)

A jelen és a közelmúlt (tehát hatásában még jelen), nagy íróegyniségeinek méltatása és példája sem hiányzik a *Kelet Népe*-ből. Elismerően nyilatkoznak nagy kortársukról, a folyóirat későbbi szerkesztőjéről, MÓRICZ Zsigmondról. JUHÁSZ Gyula és JÓZSEF Attila haláláról meleg lírai hangú írással emlékeznek meg. ADY Endre génuszát nemcsak tanulmányban idézik, hanem közlik egyik kis prózai írását is. Folytatásokban hozzák FÖLDESSY Gyula ADY-értékelését.

Már említettük PETŐFI szellemének ápolását, mellette KÖLCSEY nevével is gyakran találkozunk a folyóiratban. FÉJA Géza párhuzamba állítja a reformkor nagy írójának harcait saját harcaikkal (KÖLCSEY politikája). Így idézi emlékét JANKOVICH Ferenc is. A hagyományok mellett nagy gonddal kísérik figyelemmel az erdélyi irodalom útkereséseit, fejlődését (SZENTIRMAI Jenő, VITA Zsigmond cikkei).

A külföld irodalmát is érdeklődéssel figyelik, ritkán, de különös igényességgel választják ki azokat a műveket, amelyek a *Kelet Népe* olvasói és írói számára érdekeseeknek, hasznosaknak vélnék. Találunk itt afrikai néger dalokat, szlovák költők és LI-TAI-PO verseit. A kritikák közt Roger MARTIN DU GARD és GORKIJ művei mellett ismertetik GIONO könyvét is.

Nemcsak a megjelenő könyveket, hanem a kortárs folyóiratokat is figyeli a *Kelet Népe*, bár ez nem rendszeres, kis terjedelmű, periferikus jellegű a folyóiratban. Kivétel a tartalmában és terjedelmében egyaránt jelentős Nyugat-kritika.

A művészeti rovatban tanulmányok jelennek meg BERÉNY Róbert, MEDGYESSY Ferenc, DERKOVITS művészetéről. Az építőművészet és népzene kérdéseit sem hagyják figyelmen kívül. Foglalkoznak a színházzal, ezen belül főleg a népi színjátszásról ír rendszeresen MUHORAY Elemér. A film problémájáról szóló cikk kifejti tömeghatásának jelentőségét.

Mielőtt a folyóirat munkásságát összegeznénk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a köréje tömörült írók és a szerkesztőség egyéb törekvéseit, mozgalmát sem. Ilyen a *Kelet-Népe*-estek és kiadványok tervezése és szervezése. Az utóbbi nem vezetett nagy sikerre, kifejlesztését főként az anyagiak hiánya gátolta meg. Így a *Kelet Népe Könyvtár* első számát nem is követte több. Az viszont említésre érdemes, hogy ez a szám FÖLDESSY: *Ady értékelése* című munkája volt, ami, mint már említettük, megelőzően folytatásokban jelent meg a folyóiratban. A *Kelet Népe* kiadásában jelent meg ugyan néhány könyv (ERDÉLYI, SZABÓ Pál, SINKA), de a tervezett *Kelet Népe Könyvtár* nem valósult meg.

Ezzel szemben a *Kelet Népe*-estek szervezése nagy sikereket ért el, komolyan elősegítette a mozgalom kiszélesítését, népszerűsítését. Céljuk, SZABÓ Pál visszaemlékezése szerint, az általános érdeklődés felkeltése volt a népi irodalom, az ország problémái iránt, az emberek megmozgatása a fasizmus veszélyével szemben. Az estek szervezésének első nyomai 1937 őszére vezetnek vissza. Ezeket később kiterjesztették az egész ország területére, mindenfelé akadtak lelkes segítők, szervezőik. A hallgatóság főként a vidéki értelmiség soraiból került ki, de gyakran beszéltek paraszti hallgatóság előtt is az írók. Előfordult, hogy a szegény hallgatóságot estélyi ruhás közönség váltotta fel. Az előadók a *Kelet Népe* írói voltak. Egyik legjelentősebb az a debreceni *Kelet Népe*-est, amelyiken BAJCSY-ZSILINSZKY Endre nyíltan németellenes beszéde elhangzott. Sok sikeres estet szerveztek, az is előfordult, hogy az est a rendőrség közbelépésével ért véget. Ezeket a találkozásokat a irodalmi-politikai cél mellett összekapcsolták a folyóirat terjesztésével is. Ezekből az estekből nőttek ki a népi írók estjei, amelyek túléltek a *Kelet Népet*.

A *Kelet Népe* élettartama alatt jelentős esemény volt idősebb és népszerűbb kortársának, a *Válasznak* egybeolvadása a *Kelet Népe*ével. Ennek oka a belpolitikai helyzet a *Válasz* számára egyre kedvezőtlenebb légköre volt. Nem elég, hogy a körülötte kialakult író-csoport egysége megbomlott, létét a sajtótörvény is megnehezítette. Hogy megszüntetését megelőzzék, a *Kelet Népe* kötelezettségeivel, íróival és adósságaival együtt átveszi a folyóirat munkájának folytatását. A *Válasz* utolsó száma elbúcsúzik olvasóitól:

„El kell hallgatnunk anyagi eszközeink fogyatékos volta és szellemi szabadságunk egyre fokozódó korlátozása miatt... Ha nem akarunk egyenként elhullani, védelmi állásokba kell húzódnunk.”

(*Válasz* 1938. jún.)

A visszahúzódas nem jelent harci szünetet: most már a *Kelet Népe*n belül harcolnak tovább, amely szintén közli olvasóival az egyesülést, kifejtve, hogy céljaik eddig is közösek voltak. Programját felújítva hangsúlyozza a szerkesztőség, hogy három nagy kérdés van: a bel- és külpolitika és a művelődés. Ezekkel kíván foglalkozni továbbra is a folyóirat.

Tervbe veszik a *Kelet Népe Társaság* megalakítását is, de ez már csak terv maradt.

A Kisgazdapárt anyagi támogatása ettől kezdve megszűnt. A folyóirat előfizetési díjának felemelésével (6 helyett évi 10 pengő) már a *Válasz* előfizetőire is támaszkodva próbálnak új anyagi alapokat teremteni a további munkához.

SZABÓ Pál ekkor a *Kelet Népe* mellett szerkesztette a baloldali *Szabad Szót* is. Mivel nem akarta a két lap terheit továbbra is vállalni, belefáradt a vitákba, anyagi nehézségek gondjaiba, szívesen lemondott a *Kelet Népe* szerkesztéséről, annál is inkább, mert a kettős szerkesztői munka csaknem lehetetlenné tette írói munkásságát.

MÓRICZ Zsigmond régen ábrándozott egy folyóiratról, és jó barátságban lévén SZABÓ Pállal, ismerte a *Kelet Népe* helyzetét, örömmel vette át a folyóiratot. Örült, hogy egy folyóirathoz juthat „amiben sok mindent meg lehet írni, ami tilos”. (MÓRICZ Virág: *Apám regénye.*) Így a *Kelet Népe* 1939. december 15-én már MÓRICZ Zsigmond nevével jelenik meg, aki később átalakítja a lapot és szinte minden energiáját ráfordítja.

Ezzel a megegyezéssel a *Kelet Népe* első szakasza, amely 1935—39-ig tartott, befejeződött. Öt év alatt jelentéktelen vidéki folyóiratból országos folyóirattá vált. Írói, szerkesztői, a rendszer zaklatásainak kiszolgáltatva sem hagyták abba harcukat. Erre így emlékezik vissza SZABÓ Pál:

„... némely cikket az ügyesség előtt kellett védeni (elsősorban nekem), d' megindult végre az a folyamat, hogy valóban nemzeti művészetté, irodalomme lehet csinálni a népi művészetet, népi irodalmat... Nem volt az akkori viláá tragikumának olyan szakasza, amihez a *Kelet Népe* nem szólott volna hozzág

(*Nyugtalan élet*)

Értékét állandó aktualitásra törekvése adja; minden ellentmondásával együtt tükrözi a kort, amely létrehozta.

ERZSÉBET SINKA: KELET NÉPE (1935—39)

C'est dans la floraison de la littérature „populaire” hongroise que fut né la revue *Kelet Népe*, l'un des périodiques les plus remarquables — à côté du *Válasz* — du mouvement populaire hongrois. Successeur de la revue *Tiszántúli Figyelő*, *Kelet Népe* débuta également dans la région transtibiscine, mais peu de temps après, la rédaction se trouva transférée à Budapest, toujours sous la direction de Pál SZABÓ qui, contrairement aux autres rédacteurs, n'a jamais quitté la revue. Les ennuis d'argent, que la revue dut affronter tout le long de son existence, l'ont contrainte d'accepter, durant quelque temps, la subvention du Parti indépendant des petits propriétaires. Le camp de ses lecteurs se composait d'intellectuels provinciaux rejoints par un nombre peu élevé de paysans cultivés. Les collaborateurs de la revue se recrutèrent en premier lieu parmi les écrivains populaires, mais leur cercle s'élargissait peu à peu par d'autres auteurs. En 1938, la revue *Válasz* s'intégrant au *Kelet Népe*, une partie de ses collaborateurs alla s'associer au camp de ce dernier.

Lors de son début, le *Kelet Népe* fut une „revue littéraire, artistique, critique et de science sociale”, comme il a été indiqué dans le sous-titre. Plus tard, les problèmes politiques — intérieures et extérieures — l'emportèrent sur les questions littéraires. Aux problèmes sociaux (situation des paysans, questions agraires) vinrent s'ajouter ceux de l'indépendance du pays. Dans cet athmosphère, la prise de position antigermanique se mitonnait. Aussi y voyons-nous, à côté des articles littéraires, des études importantes relevant de la sociographie, de la politique et d'autres sciences humaines et sociales. La situation de la classe moyenne, le problème des nationalités, les traditions révolutionnaires constituaient l'objet de maintes études.

Les collaborateurs principaux de la revue furent: Pál SZABÓ, Géza FÉJA, Péter VERES, Dénes BARSÍ, István SINKA, József FODOR et Sándor TATAY.

En 1939, Pál SZABÓ passa le poste de rédacteur de la revue à Zsigmond MÓRICZ qui la transforma. La première période du *Kelet Népe* fut ainsi terminée.

Kiállítás az Akadémiai Könyvtár épületterveiből. Egy évszázaddal ezelőtt költözött az Akadémiai Könyvtár a Magyar Tudományos Akadémia akkor elkészült épületébe, mint az Akadémiának abban az időben egyetlen tudományos intézménye. Azóta nemcsak az Akadémia alakult át nagyszabású, irányító tudományos szervezetté, több mint 40 intézettel, hanem az Akadémiai Könyvtár állománya és feladatai is megsokszorozódtak. Az évtizedek óta egyre szűkebbé vált helyen a Könyvtár további élete és fejlődése lehetetlenné vált. Ezért az Akadémia úgy döntött, hogy egyéb nagyszabású létesítményei után (Központi Orvostudományi Kutatóintézet, Automatizálási Kutató Laboratórium) könyvtárának is új otthont épít. Szemben az Akadémia épületével, az egykori Lloyd palota helyén, tehát azon a téren, amely annyira át van szöve az Akadémiát alapító SZÉCHENYI István emlékeivel, áll majd az új hatalmas, közel 100 000 légköbmétert kitevő könyvtárépület. De mivel itt nemcsak arról van szó, hogy az egyik nagy budapesti könyvtár kap új épületet, hanem arról is, hogy ez az épület a főváros egyik legszebb pontján, a Dunaparton emelkedik majd, az Akadémia, amelynek palotáját a „nemzeti részvét emelte”, módot akart adni arra, hogy a szakkörökön túl a legszélesebb közvélemény, a budapestiek is hozzászólhassanak, akiknek nem közömbös városuk arculata. Ezért az épülettervekből az Akadémia előcsarnokában kiállítást rendezett. A kiállítás a tervező mérnök CZEBE István három homlokzati terv-variánsát mutatta be: melyik hogyan illeszkednék be a városképbe. Természetesen egyik se archaizáló, egyik se valamilyen elmúlt stílus föllevenítését kísérli meg, hanem mindhárom a mai művészeti ízlésnek, az egyszerűségben monumentalításra törekvő modern építészeti stílusnak felel meg. Kezdetre lesz ez az új Dunapartnak, amely már jelentkezik az új Erzsébet-hídban, de egyúttal nemes, sötétebb tónusú burkolati anyagával igyekszik kapcsolódni a tér régebbi épületeihez, főleg a tér hangsúlyát mindenkor meghatározó Lánc-hídhöz.

CSAPODI CSABA

KÖZLEMÉNYEK

Az oxfordi „*Liber Sancti Albani*” és a Corvina Könyvtár. PONGRÁCZ József a *Magyar Könyvszemle* 1912. évfolyamában, a cambridgei korvináról szóló cikkében¹ hívta föl először a magyar kutatók figyelmét arra, hogy az Oxfordi Bodleiana könyvtár régi nyomtatott katalógusa egy SZENT ALBÁN életéről szóló kódexet mint esetleges korvinát ír le.²

Az oxfordi könyvtár kéziratárában MS. Canon. Pat. Lat. 17. jelzet alatt őrzött kódex három művet tartalmaz: 1. *Vita Sancti Albani* (mesés történet a XI. századból, egy állítólagos SZENT ALBÁN vértanú élete, aki a császár fia volt és a magyar király örökbe fogadta³). 2. AUGUSTINUS: *Ad Cyrillum epistola cum Cyrilli ad Augustinum responsione*. 3. URBANUS pápa V.: *Versus decem heroici mittens imperatori [Graecorum] unum „Agnus Dei.”* (Mindössze néhány soros vers abból az alkalomból, mikor V. Orbán pápa a török elleni segítség érdekében öt fölkereső Paleolog János görög császárnak egy viaszból készített ún. „Istenbárányát” ajándékozott.) A kis méretű és mindössze 57 folióból álló kódexet a könyvtár 1817-ben vásárolta Velencében, M. L. CANONICI apát gyűjteményével. Készítésének éve 1461. Egykori tulajdonosát COXE a katalógusban így jelöli meg: „olim (Mathiae I. ?) regis Hungariae, cujus arma gentilia in fronte videntur”. Tehát a magyar király „nemzetségi címerével”.

COXE kissé bizonytalan megfogalmazásával szemben HEVESY a Corvina-könyvtárról írt nagy monográfiájában már minden kétség nélkül és sokkal pontosabb meghatározással vette föl a hiteles korvinák jegyzékébe, 78. szám alatt.⁴ HEVESY azt írja, hogy a *Liber Sancti Albani*-n az aragon címer van („au bas les armes d’Aragon”), azonban „surmontées d’un corbeau”, vagyis „tetején hollóval”. Mivel COXE aragon címet még nem említ, HEVESY közléséből arra kellene következtetni, hogy a kódexet eredetiben tanulmányozta, vagy hogy COXE katalógusától független, részletesebb információkat szerzett. A hollóval átfestett, vagy megfejtelt címer alapján pedig alig lehet mást föltételezni, mint hogy BEATRIX királyné hozta Nápolyból és adta át a Corvina-könyvtárnak. Így vettük föl mi is azok közé a kódexek közé, amelyek egykor BEATRIX királyné tulajdonában voltak.⁵ Azóta azonban sikerült megszerezni Oxfordból a kérdéses kódex

¹ PONGRÁCZ József: *A cambridgei Korvin-kódex és a Trinity College magyar vonatkozású egyéb kéziratai*. Magy. Könyvszle. 1912. 5–6. l.

² COXE, Henricus: *Catalogi codicum manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae*. Pars. 3. Oxonii 1854. 290–291. l.

³ GOMBOS, Albinus Franciscus: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. T. 3. Bp. 4917. sz. 2298–2306. l.

⁴ HEVESY, André de: *La bibliothèque du roi Matthias Corvin*. Paris 1923. — L. még: WEINBERGER, Wilhelm: *Erhaltene Handschriften des Königs Matthias Corvinus und des Graner Erzbischofs Johann Vitéz*. Zentralbl. f. Bibliothekswesen 1929. 6–13. l. 89a sz. alatt mint kétes.

⁵ CSAPODI Csaba: *Beatrix királyné könyvtára*. Magy. Könyvszle. 1964. — Ua.: *A Magyar Tud. Akad. Könyvtárának Kiadványai*. 41. Bp. 1964. 16. l. és 21. l. 13. sz.

mikrofilmjét és értékes, kimerítő fölvilágosításokat kapni Albinia de la MARETÓL, a Bodleiana könyvtárosától⁶ s ezekből kiderül, hogy a Szent Albán-kódex esetében megint egy olyan darabbal van dolgunk, amelyet sajnos ki kell hagynunk a korvinák sorozatából, sőt az aragon-kódexek közül is. A kódexen ugyanis se holló nincs, se aragon címer. A négyosztatú címerpajzs 1. és 4. mezejében az Anjou címer látható, ugyanabban az alakban, ahogy a nápolyi Aragon-ház is használta, de a 2.; 3. mezőben nem az aragon függőleges sávok vannak, hanem Lotaringia címere. Ezt a címet pedig a nápolyi trónkövetelő és lotaringiai herceg, Anjou René, illetve 1453 óta az ő fia, János calabriai herceg használta, akinek atyja átadta a lotaringiai hercegséget. A kódex tehát 1461-ben nem az Aragon-ház valamelyik tagja, hanem a calabriai herceg számára készült és sohase került a magyar király birtokába.

Mi okozhatta a félreértést? Két dolog. Az egyik ugyanaz, ami régebben annyi aragon-címeres kódexet hozott tévesen kapcsolatba a Corvinával: az Anjou-címerben is megtalálható magyar piros-fehér pólyák. Ezeket gondolta COXE a magyar király nemzeti címerének s az 1461-es évszám alapján MÁTYÁS királyénak, akinek hollós címerét nyilvánvalóan nem ismerte. Meglepőbb ennél a HEVESY-féle holló. Nyilvánvaló most már, hogy HEVESY magát a kódexet nem látta, hanem közlésében másodkézből vett adatra támaszkodott, olyannak az adatára, aki összetévesztette az Anjou—lotaringiai és az aragon-címet. Albinia de la MARE szellemes és teljesen meggyőző föltevése szerint HEVESY egy angol nyelvű közlés egy betűjét nézte el. Ebben a leírásban az állhatott, hogy a címer fölött korona van (ez megfelel a valóságnak). HEVESY az angol crown=korona szó helyett crow=varjú szót olvasott és ezt értelmezte át hollónak.

Az oxfordi MS Canon. Pat Lat. 17. tehát nem korvina, de ettől függetlenül valószínűnek lehet tartani, hogy a Vita Sancti Albani megvolt a Corvina-könyvtárban, A XIV. század második fele óta ugyanis ez a legenda különös jelentőséghez jutott azáltal, hogy azóta a cseh kódexek Csehország patrónusai közé SZENT ALBÁNT is fölvtették. Mint Emma URBÁNKOVÁ megállapítja,⁷ ennek az az oka, hogy IV. KÁROLY császár ezt a magyar—cseh kapcsolatot is fölhasználta arra, hogy fia, ZSIGMOND útját előkészítse a magyar trónra. Viszont — tehetjük hozzá, — ugyanúgy elképzelhető, hogy MÁTYÁS király is fölhasználta ugyanezt a maga politikájában, ellenkező előjellel.

Mindenesetre a *Liber Sancti Albani* esete újabb bizonyítéka annak, hogy milyen szükséges lenne már az összes hiteles, kétes, sőt téves korvinák teljes kritikai jegyzékére. Mert addig, amíg ilyen nincs, az egyszer becsúszott tévedések mindig tovább öröklődnek és további tévedések alapjává lesznek.

CSAPODI CSABA

Comenius Januaja első kiadásának egyetlen magyarországi példányáról. Ismeretes, hogy COMENIUS méltán világhírré és nagy elterjedtségre szert tett tankönyvét, a *Januat* az 1628—1631. évek között készítette el, s 1631-ben jelentette meg Lesznóban *Janva Lingvarum Reserata Sive Seminarium Lingvarum et Scientiarum omnium, hoc est, Compendiosa Latinam (et quamlibet aliam) linguam, una cum scientiarum Artiumque fundamentis perdis cendi Methodus, sub titulis centum, periodis mille, comprehensa* címmel.

Ez az 1631-es első kiadás nagyon ritka könyv. Sokáig tartotta magát az a vélemény, hogy ebből az első kiadásból csak egyetlen példány maradt meg (vö. J. W. NOVÁK-J. HENDRICH: *J. A. Komensky. Jeho život a spisy*. Praha, 1932. 691. l.). Jaromir ČERVENKA

⁶ Szíves fáradozásaiért és gondos tájékoztatásáért itt is őszinte köszönetet mondok.

⁷ URBÁNKOVÁ, Emma: *České znení legendy o sv. Albánovi, králi uherském, a její latinská predloha*. Ročenka Universitní knihovny v Praze. 1957. 138—145. l.

szerint ebből az első kiadásból a világon csak három példány ismeretes (vö. J. A. Comenii *Janua Linguarum reserata*. . . Editio synoptica et critica, Praha, 1959). Saját kutatásaim eredményeképpen most arról adhatok számot, hogy ezt a nagyon ritka kiadványt felfedeztem az egri Főegyházmegyei Könyvtárban is. Hazánkban ez az egyetlen példány van ebből a ritka első kiadásból. Az egri példány „verus Possessor”-ai — a könyvben található adatok tanúsága szerint — 1729-ben Michael CSERVENAK, 1797-ben pedig Gregorij TALLIAN DE VIZEK voltak (vö. 1 kép). A *Magyar Könyvszemlében* (1962. 109—112.) megjelent cikkemben már rámutattam arra is, hogy COMENIUS munkáinak első kiadásából általában kevés van meg a magyar, de a csehszlovák könyvtárakban is (vö. *Soupis děl J. A. Komenského v československých Knihovnách, archívech a museích*, Praha, 1959.).

Hazánkban pl. Patakon, ahol COMENIUS négy éven át működött, a *Janua* első kiadásából, sőt a pataki *Janua* textusát tartalmazó kiadványból egyetlen példány sem található, pedig a *Januát* is már 1648-tól hosszú ideig használták (vö. *Sárospataki Lapok* 1892. 326, 454. *Sárospataki Füzetek* 1862. 445.). A *Janua* kiadások két fő típusát szoktuk megkülönböztetni. Az I. típus éppen az 1631-es lesznói kiadás. COMENIUS a legrégibb, tehát az 1631-es I. kiadású lesznói *Januájával* nem volt teljesen elégedett, ezért alakítja, módosítja. Hogy a szövegben, a megfogalmazásban milyen mértékű az alakítás, külön is bemutattam *Comenius tankönyvei: II. A Janua* (Az Egri Tanárképző Főiskola Füzetei 1964.) című írásomban.

Az egri példány „élettörténetéről” sajnos kevés adatunk van. Nem tudjuk mikor és hogyan került a könyvtár birtokába. Hosszú ideig, illetőleg egészen máig nem is a COMENIUS-címszó alatt tartották nyilván. Mivel COMENIUS tankönyveinek első kiadásából általában igen kevés példánnyal rendelkeznek könyvtáraink, a felfedezett és itt leírt *Janua* igen értékes anyaga a magyar könyvtáraknak is.

BAKOS JÓZSEF

Tótfalusi Kis Miklós temetése. VERESEGYHÁZI Istvánnak, a kolozsvári református egyházközség harangoztatógazdájának számadáskönyvében találtam feljegyezve, hogy „1702. Die 22. Martij. Tótfalusi Miklos Uram koporsóban valo tételekor harangoztattak nyolcszor (percipiáltatt) semmi”.¹ Ezen alkalommal a „siralmas” háznál „Tiszteletes Tudós Tótfalusi Kis Miklós Uramnak Teste felett” CSEPREGI TURKOVICS Mihály helybeli lelképásztor prédikált és SZATHMÁR-NÉMETHI Mihály kollégiumi professzor órált. CSEPREGI — úgy látszik — talán a főkonzisztorium elégtételadásának s TÓTFALUSI kegyetlen végzetének hatása alatt, továbbá meggondolva azt is, hogy Hollandiában mennyi jóindulattal és segítséggel volt hozzája is e koporsóban pihenő halott, megbánva eddigi magatartását, méltó módon magasztalta az elhunyt valóban nagyérdemű férfiút, ámbár egy-egy példázattal — mintegy a maga mentségére — személytelenül, de mégiscsak az elhunyt magatartására igyekezett áthárítani az üldözések indítóokát. Vele ellentétben azonban SZATHMÁR-NÉMETHI Mihály, aki TÓTFALUSIval szemben talán sohasem tanúsított mereven ellenséges magatartást, most is méltó módon jellemezte őt. Nagyon helyesen jegyzi meg GYALUI Farkas, hogy elismeréssel szól művészetéről, szorgalmáról, önzetlenségéről és egynehány mondatával rendkívül találóan vázolja tragédiáját, összeütközését az akkori világrénddel.²

¹ HEREFEI János: *Könyvészeti tanulmányok*. Kolozsvár, 1942. 25.

² GYALUI Farkas: *Vita Misz-Tótfalusi Kis Miklós ravatala fölött*. Kolozsvár, 1909. és a temetési beszédeknek a debreceni ref. nagykönyvtárban ugyancsak csaknán megmaradt példánya. Könyvtári jelzése: RMK. 686.

Az elmondottakból kiindulva most már azt is megértjük, hogy SZATHMÁR-NÉMETHI Mihály miért is mondomta, hogy talán csodálni és ócsárolni fogják, hogy már a koporsóba tételkor „kettős tisztséget tesznek az elholtaknak”,³ vagyis egy bibliaimagyarázatos prédikációt és egy szabadon választott tárgyú órációt tartanak, holott ilyenkor még a főemberek koporsója felett is legtöbbször csak prédikáció és ének szokott elhangzani. Úgy látszik, hogy ilyen pompával való temetéssel akarták az ekklezsia vezetői levezekelni az elhunyt ellen tanúsított embertelen magatartásukat.

A koporsóba tételtől számított jó hónap múltával, vagyis „Anno 1702. Die 24. Aprilis, Tótfalusi Uram temetésekor harang(oztak) négyszer, perci(piáltatott) semmi.”⁴ Tehát ezen a napon mondomta el temetési beszédét a TÓTFALUSI végső kívánsága szerint az Enyedről átjött ENYEDI István teológiai professzor, aki beszédének alapigéjéül NEHEMIÁS próféta szavait idézi, szólván: „Én Istenem emlékezzél-meg én rólam e' dologban! és ne engedjed, hogy eltörültesse az én jótémenyim, melyeket cselekedtem az én Istenemnek Házával, és annak rendtartásával.”⁵

A kinyomtatott beszédek összes fennmaradt példányából az ENYEDI beszédének második fele, az ún. „alkalmaztatás”, ki van szakítva.⁶ Ebből azután bizonyossá válik, hogy a jó barát nyíltan szemébe vágja vádjait mindazoknak, akik TÓTFALUSI méltatlan sorsát előidézték s ezzel hazájukat is megfosztották a művelődésnek a lekicsinyelt „vas-műves” által megkezdett úton való méltó folytatásától.

Ezek előrebocsátása után ha visszatérünk CSEPREGNEK a halottasháznál elhangzott prédikációjához, különös figyelmet kell fordítanunk a beszédnek GYALUI által is idézett ama pontjára, amely arról számol be, hogy „vagyunk itt-is e' siralmas háznál jelen ketten, vagy hárman: és ha Istentől engedve léssen, az ő testének tisztességes eltemetésére maga utolsó kívánsága és rendelése szerint fognak jöni Tiszteletes Atyafiak, a' kik hogy mind Isten beszédéből, mind Halotti Oratioval tisztességet tegyenek temetése napján, kívánta és akarta maga; a' kikkel együtt arról tehetünk bizonyosságot, a' mit nem csak szemünkkel láttunk, mitsoda munkát vitt végbe ez mi Atyánkfia.”⁷

Ilyeténképpen CSEPREGI prédikációjából nagyjából kiviláglik a temetés sorrendje, vagyis a testnek március 22-én a háznál történt koporsóba tételkor való egyházi szolgálat után a temetés napjára a „maga utolsó kívánsága és rendelése szerint fognak jöni Tiszteletes Atyafiak”, akik akkor is prédikációval és órációval fognak szolgálatot tenni.

Először is megállapítandó, hogy mikor is volt a temetés napja, minthogy GYALUI szerint a koporsóba tétel után ENYEDI „napok múltával, vagyis április 4.-én temetési prédikációt mondomta, valószínűleg a belfarkas-utcai templomban”⁸. De — hát — a harangoztatógazda számadásából észrevehető, hogy mind a SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtárába*, mind GYALUI Farkas tanulmányába az eredeti nyomtatványból átvett sajtóhiba következtében került bele az április 4.-e időpont. Állításunk helyessége mellett bizonyít czegei VASS György naplója is, amely szerint 1702. „24. Aprilis temettük el ugyan Kolozsvárat az szegény Tótfalusi uramat is”⁹.

A továbbiakban megállapítható, hogy miután ismeretes a TÓTFALUSI elhantolása alkalmával prédikáló szónok ENYEDI István nagyenyedi professzor személyében, most

³ GYALUI: 7.

⁴ HERPEI i. m. 29.

⁵ NEHEMIÁS könyve XIII. részének 14. verse.

⁶ RMK I, 1654. és Gyalui 8.

⁷ GYALUI: 6.

⁸ I. h. 4.

⁹ Czegei Vass György és László naplója. (Hist. Mon. Hung. Scriptorum. XXIV;) 350.

már meg kell keresnünk azt a másik jó barátot is, aki hasonlóképpen az elhunyt végakarata következtében az órációt tartotta! Valószínűleg az ő személyét sem lesz nehéz megtalálnunk, noha reá vonatkozólag sehol semmiféle célzást nem találunk. Ellenben SZATHMÁR-NÉMETHI Mihálynak előbb idézett szavait újra boncolás alá kell vennünk. Tehát TÓTFALUSI utolsó kívánságára a temetési szertartás elvégzésére jönni fognak, vagyis máshonnan fognak jönni, tiszteletes atyafiak. Nos, az egyik ENYEDI István volt, akiről tudjuk, hogy TÓTFALUSINAK egészen közeli szomszéd-földije, vagyis nagybányai szülők gyermeke s ezért nagyon valószínűleg fia volt a krónikát író, ugyancsak ENYEDI István nevezetű városi nótáriusnak,¹⁰ akit nagybányai tanulása idején TÓTFALUSI netalán személyesen is ismert. Ezenkívül azt is meg kell említenünk, hogy ez az enyedi professzor majd öt esztendeig tartott hollandiai tanulása közben bizonyosan nemegyszer felkereste az Amszterdamban nyomdászzkodó jeles földijét, akit a künn tanuló diákok egyike sem szokott elkerülni, sőt közülük mindazokat, akik reá voltak szorulva, anyagiilag is támogatott. Ezek közül az egykori diákok közül a temetésen ENYEDIN kívül még itt találjuk KAPOSI JUHÁSZ Sámuel, a BÁTHORI Zsófia által Sárospatakról elüldözött és APAFI által Gyulafehérváron letelepített kollégium professzorát is. Az ő jelenlétét onnan állapíthatjuk meg, hogy a temetést közvetlenül követő naptól kezdve, vagyis 1702. április 25-től 28-ig terjedő időben a főkonzisztorium rendeletére czegei VASS György főgondnok és RHÉDEI Pál gondnok, valamint ENYEDI István és KAPOSI Sámuel professzorok a nyomdát felleltározták, minthogy úgy határozták, hogy a TÓTFALUSI saját tulajdonát képezett materiákat és eszközöket a kollégium számára megvásárolják.¹¹ Itt kell tehát helyesbítanunk BOD Péter tudósítását, minthogy szerinte a tipográfia „megvizsgálása” és „rendbe szedése” (?) 1703-ban történt volna.¹²

Különbön nemcsak ENYEDIT, de KAPUSIT is közeli baráti szálak fűzték a most eltemetett jeles férfiúhoz; e körülményt már csak az a helyzet is bizonyítja, hogy amikor TÓTFALUSI 1684-ben a biblia kinyomtatásához hozzákezdett, a helyesbítéseket a zsidó és a görög nyelvet jól értő CSÉCSI János és KAPUSI Sámuelakademistákra bízta,¹³ s éppen ezért a magyar szövegben eszközölt javítások miatti támadások nemcsak magát a mestert, hanem rajta keresztül nyilvánosan meg nem nevezett segítségét is sértették. Mivel pedig e két derék teológus közül TÓTFALUSI halálos betegsége idején Csécsi a távoli Kassán tanárkodott, a teológiai doktori fokozatot is megszerzett KAPOSI azonban aránylag sokkal közelebb: a Gyulafehérvárra menekült kollégiumot igazgatta, ezért minden habozás nélkül feltételezhető, hogy a haldokló TÓTFALUSI ettől a pártfogoltjától kívánta, hogy felette a szabadabb, tehát a bibliai lokushoz nem kötött órációt elmondja.

Egészen bizonyos, hogy ez a buzgó és fáradhatatlan férfiú a neki juttatott feladatot a lehető legméltóbban oldotta meg, megemlékezvén a hazája s egyháza javáért minden idejét, egészségét, s — bizony — életét áldozott világhíres mester kiválóságáról és tetteiről, sőt célozhatott érdemtelenül történt megaláztatására is. Emiatt történhetett tehát, hogy ENYEDI prédikációja második felének, valamint az ő egész beszédének is pusztulnia kellett, mert hiszen kéziratát a nyomdába már be kellett küldenie, bizonyosság erre, hogy megmaradt kéziratai között annak annak semmi nyoma sincsen.¹⁴

Tehát ENYEDI és KAPOSI beszédeiben TÓTFALUSINAK mind emberi, mind mester-ségbeli, mind tudománybeli képességéről történt megemlékezésről aligha lehet kétségünk. Való igaz, hogy HERMÁNYI DIENES József a *Nagy Enyedi síró Heráklitus és hol mosolygó s*

¹⁰ Erdélyi Történelmi Adatok. IV. 221.

¹¹ CZEGEI VASS GYÖRGY: 350–51.

¹² BOD Péter: *Smírnai Szent Polikárpus*. 169.

¹³ HORVÁTH Cyrill: *Csécsi János életrajza*. (Irod. tört. Közl. 1904. 357.)

¹⁴ KONCZ József: *A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története*. M.-vásárhely, 1896. 141–44, 496.

hol kacagó Demokritusában sok pletykát szedett össze, ő azonban tudatosan nem ferdített, komoly tartalmú feljegyzéseiben pedig az elbeszélés igazságában éppen nem is kételkedhetünk. Tehát önála olvassuk, hogy TÓTFALUSI „az Isten magyar nemzetbeli reformáta ekklézsiájának hasznára született férfiú. Míg Hollandiában vala, addig az akademizáns deákok úrnak tartják vala s legtudósabb akademikusnak is. Bezzeg bizony büzzlett volna oda fel valamely magyarnak álmat is látni, hogy előtte elmenjen. Papi belső köntöst is viselt vala.”¹⁵

Bizonyosnak tartjuk azt is, hogy nemcsak e két beszédet semmisítették meg, hanem még azt a versezetet is, amelyet a nagy tudományú PÁPAI PÁRIZ Ferenc orvosdoktor és enyedi kollégiumi professzor szerzett. Nagyon hihető, hogy az elmúlás közeledését érző TÓTFALUSI a koporsókövére vésendő epicedion megírására magát PÁPAIT óhajtott felkérni. Ugyanis talán lehetetlen is lett volna, hogy végső kívánságából éppen azt a jó-akaróját mellőzte volna el, akire *Mentségében* is annyira sokszor hivatkozik. Állításom bizonyítékaul szolgáljon, hogy a sírversnek hosszabb költeménnyé kidolgozott és kinyomtatott szövegét az ENYEDI beszédének „alkalmaztatását”-val, valamint a KAPOSÍ órációjával együtt téphették ki e beszédgyűjteményből s ezért az sem maradt reánk. Ellenben nyugodt lélekkel állíthatom, hogy BOD Péter kezébe mégiscsak eljutott egy olyan könyvpéldány, amely teljes volt, vagyis amelyet a megfélejesítés előtt magából a nyomdából netalán PÁPAI PÁRIZ egyik tanítványának: HALMÁGYI Istvánnak közvetítésével ennek nagybátyja: MISKOLCZI CSULYAK Ferenc, TÓTFALUSI egyik tipográfuslegénye,¹⁶ eljuttatott öccse professzorához. Majd a tudós professzor hagyatékából kerülhetett az enyedi kollégium bibliotékájába, ahol azután BOD Péternek 1736/40. esztendei könyvtárossága idején¹⁷ alkalma volt végigolvasni és a PÁPAI PÁRIZ versezetét lemásolva, évek múltával újra kinyomtatni (*Erdélyi Féniks*), minthogy ő is látta, hogy ebből már több példány amúgy sem maradt fenn.

SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtárában* BOD Péter után megemlíti PÁPAI PÁRIZ Ferenc szerzőségével megjelölve a Kolozsvárt 1702-ben kinyomtatott, ma már azonban egyetlen példányban sem ismeretes *Életnek képe, mellybe bé-iratott példás emlékezetre méltó neve a Nemzetes, Tiszteletes, Tudos M. Totfalusi Kis Miklos Uramnak*. Kolosvár, 1702. SZABÓ Károly még hozzáfűzi, hogy „Újra kiadta jegyzetekkel Bod Péter »Erdélyi Féniks« cz. alatt H. n. 1767., az előbeszédben megemlítvén, hogy Pápai P. Ferencz ezen versei mind kézírásban, mind nyomtatásban kezében voltak.” „Említi (még) gr. Kemény József is »Lexicon Érud. Hung.« cz. kéziratában (Tótfalusi Kis Miklós név alatt).”¹⁸ A BOD Péter által használt példány tehát nagyon hihetőleg az enyedi kollégium 1849-beli pusztulásakor semmisült meg. A többi azután egészen bizonyosan ugyanaz a kéz pusztította el, mint amelyik az ENYEDI s a KAPOSÍ beszédeit tüntette el mindegyik reánk maradt példányból. Tehát nyugodtan állítható, hogy PÁPAI PÁRIZ hosszú verse nem volt külön nyomtatvány, hanem netalán a temetéskor is elmondott, TÓTFALUSI érdemeit méltató vers, vagyis az RMK 1654. szám alatt ismertetett könyv tartozéka s ilyen formán a RMK 1653. számú füzet aligha tartható önálló kiadványnak. Állításomat még az a körülmény is támogatja, hogy a máig is meglevő sírkőre PÁPAI versének utolsó két szakaszát vésették fel a kő északi lapjának magyar nyelvű feliratául.

Ugyancsak a temetés napjára készítette el a nyomda CSEPREGI T. Mihály prédikátor, VIZAKNAI BERECSKY György orvos-doktor, továbbá a kollégium diákjai közül a senior, a contrascriba, öt osztálytanító, tíz alumnus diák, hat nemes ifjú és öt nyomdászlegény

¹⁵ HERMÁNYI DIENES József: *Nagyeneydi Demokritus*. Bp. 1960. 264.

¹⁶ SZÁDECZKY Lajos: *Halmágyi István naplói és írásai*. (Magy. Tört. Eml. II. oszt.) 431.

¹⁷ *Felsőcsernátoni Bod Péter önéletírása*. (Erdélyi Ritkaságok. 4. sz.) 87–88.

¹⁸ RMK. I, 1653.

verseiből szerkesztett s kifüggesztésre szánt temetési kártát, amelynek egyes versei a szertartás pontjait áthidalandó, netalán előszóval is előadattak. Nem lehetetlen, hogy e verseket a temetési beszédek szedéstükrére is áttörölve, a könyv hatodik fejezetéül csatolták, miként ez az elmúlt időkben általános szokás volt. Így azután a könyvnek ez a szakasza is megsemmisült. A kártának egyetlen megmaradt példánya a Farkasutcai templom papiskékének ülései feletti egyik táblájára van felerősítve.¹⁹ Elégge fájdalmasnak találhatjuk, hogy TÓTFALUSI egykori ellenfelei közül egyedül csak CSEPREGI vett részt a részvétnek ilyen módon való nyilvánításában.

HEREPEI JÁNOS

Bessenyei György levele a Realzeitung szerkesztőjéhez. BESSENYEI Györgyről, a magyar felvilágosodás vezéralakjáról egészen a legutóbbi időkig azt tartotta a szakirodalom, hogy sokoldalú tevékenysége ellenére, az időszaki sajtóhoz nem fűzték kapcsolatok. E megállapítást csak megerősíteni látszott az a körülmény, hogy noha XVIII. század végi időszaki sajtónk bőséges híradásokban foglalkozott a kor íróival és munkásságukkal, éppen a nagy úttörőnek, BESSENYEINEK a nevével jóformán alig találkozunk lapjainkban. Nemrég derült ki, miként erre máshol rámutattunk,¹ hogy BESSENYEINEK egészen közvetlen kapcsolata volt az időszaki sajtóval, hiszen tulajdonképpen az ő nevéhez fűződik folyóiratirodalmunk megindulása is. Ugyanis Bécsben 1781-ben BESSENYEI kiadott egy német nyelvű folyóiratot, *Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung* címmel. E címében SONNENFELS egykori folyóiratára emlékeztet, de azzal semmi egyéb kapcsolatban nem lévő folyóirat hat számának megjelenéséről van tudomásunk; ezek közül az utolsó már önálló címmel is rendelkezik, és ezért — formai szempontból — némileg elüt az első öt füzettől. A folyóirat-forma mögött BESSENYEI tipikus műfaja, a röpirat-szerű elmélkedések gyűjteménye húzódik meg. Az elmélkedések számonként és egyes füzeteken belül is több, különböző filozófiai és politikai jellegű kérdéssel foglalkoznak, cikk, tanulmány, glossza, aforizma vagy néha csak hír formájában. E fejtegetések BESSENYEIT elméleti szempontból fejlődése csúcsán mutatják be, közvetlenül visszavonulása előtt, amikor is — elsősorban HELVETIUS, ROUSSEAU és MONTESQUIEU hatására — még inkább, mint előző munkáiban, a felvilágosult abszolutizmus tanításainál radikálisabb nézeteket hirdetett.

A folyóirat sorsáról és visszhangjáról egyelőre csak annyit tudunk, ami a *Realzeitung* 1781-ik évfolyamában, az első szám ismertetéseképpen napvilágot látott. Erre az ismertetésre válaszolt BESSENYEI, akinek a *Realzeitung* szerkesztőjéhez küldött levelét a bécsi folyóirat szintén közölte, a szerkesztők újabb megjegyzései kíséretében. BESSENYEI levelét, amelyet a *Realzeitung* „*Der Verfasser vom Mann ohne Vorurtheil an die Herren Verfasser der Realzeitung*” címmel közölt, így írta alá: „Georg v. Bessenyei, Kustos der K. K. Bibliothek.” Ebből nyilvánvaló, hogy a névtelenül kiadott folyóirat szerkesztője BESSENYEI György volt.²

A *Realzeitung* irodalmi és tudományos folyóirat volt, amely a *Göttingische Gelehrten Anzeigen*hez hasonlóan, zömmel könyvismertetéseket tartalmazott, amelyek között

¹⁹ Irod. tört. Közl. 1895. 82; 1901. 39. és *Magy. Könyvszle* 1898. 277.

¹ *Bessenyei György ismeretlen folyóirata*. Irod. tört. Közl. 1967. 25–34.

² A HOLZMANN – BOHATTA: *Deutsches Aencnymen Lexikon* újabb, 1961-ben megjelent kiadása hívta fel a figyelmet BESSENYEI e folyóiratára (287. l., 6864. tétel). A lexikon hivatkozásai között szerepelnek többek között a *Realzeitung* idézett számai is. Maga a folyóirat eredetiben megvan a British Museum Könyvtárában; e londoni példány fotómásolata pedig megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban.

néha magyar vonatkozásúak is akadtak. Ebben az évfolyamában pl. BENKŐ József *Milukoviá*járól és az *Ungrisches Magazin*ról közölt recenziót. A folyóirat szerkesztője 1781-ben Friedrich Justus RIEDEL volt, a lap munkatársai közé tartozott VAN SWIETEN, Ignaz BORN és Josef RICHTER. A szerkesztést a következő évben Alois BLUMAUER vette át, aki, mint ismeretes, a bécsi cenzúra-bizottság tagja volt, ő ellenőrizte a folyóiratokat. Amikor a szerkesztést átvette, azt írta, hogy a „kiterjesztett sajtószabadság” szükségessé teszi azt, hogy legyen egy olyan lap, amelyik a megjelenő könyveket értékeli.³

A *Realzeitung* 1781. június 14-i, 33. számában jelent meg az a meglehetősen részletekbe menő ismertetés BESSENYEI folyóiratának első füzetéről, amely a magyar író levelét kiváltotta. A kritika magát a folyóirat címében is kifejezett célt: a közre ártalmas előítéletek elleni harcot örömmel üdvözölte, de már előljáróban sietett azt is hangsúlyozni, hogy nem ért egyet BESSENYEI valamennyi állításával. Éppen ezért látja szükségesnek azt, hogy az első szám tartalmával részletesebben foglalkozzon, mert a tévedés is figyelemre méltó lehet, nemcsak az igazság. Majd sorra veszi a magyar folyóirat szerkesztőjének főbb tételeit, és azokhoz fűzi hozzá néha helyeslő, de többnyire kritikai megjegyzéseit a *Realzeitung* recenzióiban.

A folyóiratismertetés meglehetősen terjedelmessé vált, annyira, hogy átnyúlt a *Realzeitung* következő, 34. számába is. Ebben a bécsi lap BESSENYEINEK azokkal a sajátos formákba zárt, és — minden valószínűség szerint a cenzúra megtévesztése céljából — *Errata* cím alatt feltett tizenkét ún. „morál-politikai” kérdésével foglalkozik, és próbál azokra válaszolni. A *Realzeitung* kritikusa is rejtélyesnek találta e kérdések esetében a sajtóhibák felsorolására szolgáló cím alkalmazását, de BESSENYEI folyóiratában más helyen is élt ilyen eszközökkel. A *Der Mann ohne Vorurtheil* többi füzetében is találkozunk ilyesféle címekkel: *Vorrede*, *Nachricht*, *Nachricht an das gelehrte Publikum*, *Moralische Anmerkungen*. Ennek magyarázatát valószínűleg BESSENYEINEK az az elképzelése adhatja meg, hogy munkáját ilyen formában könnyebben elfogadja a cenzúra. Mint ismeretes, II. JÓZSEF, éppen 1781-ben kiadott cenzúrárendelete értelmében, az időszaki sajtó cenzúráját bizonyos mértékben enyhítette. Bár ez a rendelkezés sem, de főleg a későbbi jozefinista cenzúra-gyakorlat nem jelentett sajtószabadságot a hírlapok és folyóiratok számára, de BESSENYEI akkor még számíthatott arra, hogy politikai és filozófiai tárgyú gondolatait, amelyek sok szempontból túlmentek a bécsi jozefinista felvilágosodás határain, sőt HELVETIUS és ROUSSEAU eszméi alapján éppen annak néhány lényeges pontját támadták, a folyóirat-formában való álcázás által könnyebben átjuttathatja a cenzúrán, amivel éppen előző munkájának elgáncsolása kapcsán volt alkalma már megismerni.

A *Realzeitung* 1781. szeptember 25-i, 39. számában közölte azt a levelet, amelyet BESSENYEI írt a folyóiratáról megjelent kritikával kapcsolatban. Ebben higgadt, tárgyilagos hangon ismeri el a kritika szükségességét, hiszen eddig nem volt olyan tudós, akinek a rendszerében ne találtak volna mások tévedéseket. Ez is azt bizonyítja szerinte, hogy az emberi értelem bizonyos fokig képes csak eljutni, de a tökéletességig nem. És ez alól nincsen kivétel. Itt nem írja, de folyóiratában kifejtette: még az uralkodó sem tévedhetetlen, mert ő is csak ember. Egyébként elismerően szól a *Realzeitung* kritikusról, akik nem személyeskedve, hanem tárgyilagos hangon bírálták nézeteit. Bírálatuknak ezt a címet lehetne adni: „Inimicus rei, amicus personae.” Figyelembe fogja venni a bírálatot, de az is tény, hogy minden dolognak két, vagy még több oldala van. Az ízlés is különböző, amit nem cserél fel senki a másikéval. Körülöttünk minden egymás ellen küzd a világban, és mi ennek a harcnak a közepén állunk. Mindez azonban nem akadályozhat meg bennünket abban, hogy egymásnak hasznos bírálatot ne mondjunk, különösen ha olyanokról

³ *Realzeitung* 1782. 40—43. sz.

van szó, mint a *Realzeitung* bírálói, akik kritikai érzékük mellett gazdas ismeretekkel is rendelkeznek.

Az alábbiak során közöljük a *Realzeitung* 1781. 39. számában megjelent BESSENYEI-levelet, és a lap szerkesztőinek közvetlenül a levélhez fűzött megjegyzéseit. Bár még öt füzet megjelenéséről tudunk BESSENYEI folyóiratából, a következő számokkal kapcsolatosan már nem találunk a *Realzeitung*ban több recenziót. Pedig a következő füzetek tartalma még élesebb kritikát válthatott volna ki a bécsi recenziósekből, hiszen BESSENYEI-nek az abszolutizmust élesen támadó megjegyzései még csak ezekben következtek. De lehetséges, hogy éppen ezért nem írtak róla többet.

*Der Verfasser vom Mann ohne Vorurtheil an die Herren Verfasser der Realzeitung.
Messieurs!*

Es ist hart seine Gedanken in einer langen Reihe ohne Irrthum zu sagen; es ist aber noch härter, über alles dasjenige ein richtiges Urtheil zu sprechen, was aus so vielen Köpfen entspringet. Ich weis, und sie wissen noch besser, daß kein einziger Gelehrter noch auf unserem Erdballe erschien, der ein philosophisches, moralisches, politisches, theologisches, historisches, oder ökonomisches System hervorgebracht hätte, wobei andere nicht irrige Meinungen dort und da entdecken konnten. Ein Beweis, daß unser menschlicher Verstand wohl zu einer Vollkommenheit nie gelangen kann. Jedoch scheint es, daß diejenige, welche den wahren Werth unserer Gedanken für die Menschheit in der Augen der Welt zu bestimmen suchen, als Männer ohne Schwachheit betrachtet werden müssen. Das Bestreben, wornach einige mehr seyn sollen, wie alle, und das Ganze, ist eben so schön, als hart zu erfüllen.

Diese Erinnerung kann keine vernünftige Kritik unterdrücken, sie scheint nur den Kritiker, Vorsicht, Bescheidenheit einzuflößen.

Vor ihrem Tribunal haben sie das Urtheil über mein Stück gesprochen. Ich wende ihnen wider dasselbe nichts ein. Ich fand Menschlichkeit, Verstand, eine edle Art, und Bescheidenheit darinn. Sie betrachteten die Sachen, und ließen die Person unbeleidigt. Ich gebe ihrer Kritik folgende Inschrift:

Inimicus rei, amicus personae.

Es wäre mir vielleicht nicht unmöglich, doch Entschuldigungen, oder sogar eine Rechtfertigung wider ihre Ausstellungen zu machen. Aber dieses ist eine unnöthige Sache; denn ich weis die Antwort darauf im voraus. Sie würden mir sagen: Wir haben dasjenige recensirt, was sie schrieben, und nicht das, was in ihrem Kopfe zurückblieb.

Ich besitze Eigenliebe, so gut, wie andere, zum Glück aber wird sie bei mir durch die Billigkeit beherrscht; folglich so oft sie mir Irrthum in meinen Werken entdecken; so oft muß sich meine Hochachtung gegen ihre vernünftige Kritik vergrößern; Obschon wir mehrmals gesehen haben, daß die Behauptung der Sachen, oft nicht so sehr nach ihrer natürlichen Beschaffenheit, als nur nach der Stärke des Geistes geschieht. Eine jede Sache hat zwey Seiten, oder auch mehrere, sie kann liegen auf einer jeden Seite, wie sie gestellet wird, ihre Schönheit, oder Billigkeit alsdann kömmt auf den Geschmack um einen anderen vertauscht. Hier gehet nun alles gegen einander in der Welt auf, und wir bleiben in der Mitte dieser mit sich selbst streitenden Welt stehen. Diese Betrachtung ist richtig, sie hindert aber doch nicht, dass sie bei uns nicht nützliche, solide, wahre Ausstellungen machen könnten, trotz der Verschiedenheit unseres Geschmacks. Ihr Tribunal also kann nach allen Betrachtungen bestehen, um so viel mehr, weil man die Stärke der Beurtheilungskraft darinnen mit schönen Kenntnissen bemerkt. Vergeben sie mir meine Herren, daß ich ihnen hier von einer Sache schreibe, worinnen ich Lektionen von ihnen lieber annehmen müßte.

Meine Achtung für schöne Gaben konnte sich nicht enthalten ihren Verdiensten den gebührenden Tribut zu erlegen. Er ist ihr Eigenthum mit jenigen Estime, womit ich verbleibe

Ihr

Georg v. Bessenyei
Kustos der k. k. Bibliothek.

Die Verfasser der Realzeitung an den Herrn vom Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung.

Ihre vortreffliche Erinnerungen, die dem Kritiker Vorsicht und Bescheidenheit einfließen sollen, sind uns, als ein im gägenwärtigen Zeitpunkte höchstnützlich, und ihres philosophischen würdiges Produkt willkommen; und sie würden es auch noch dann seyn, wenn sie zur Belehrung für uns wären niedergeschrieben worden. Es ist freilich sehr hart über alles dasjenige ein richtiges Urtheil zu sprechen, was aus so vielen Köpfen entspringet: aber es ist einem Autor noch härter seine Eigenliebe so sehr zu mässigen, daß er auch den gegründesten Widerspruch vertragen könne, besonders wenn seine Gedanken sich auf den blossen Geschmack stützen; indem der Geschmack in Sachen der höheren Erkenntniß meistens ein verborgenes Interesse ist, das nur immer jene Seite zeigt und rechtfertiget, die mit selben übereinstimmt. Und dann kann freilich auch der vernünftigste Kritiker nicht in der gefälligsten Gestalt erscheinen. Dies seye nur gesagt, um ihre Selbstverläugnung — eine so schöne, als seltene Tugend — in ein glänzenderes Licht zu setzen. Sie hätten uns aber können Gerechtigkeit wiederfahren lassen, ohne gegen sich selbst ungerecht zu seyn, und uns erröthen zu machen. Indessen machet uns ihr Geständniß nicht stolz, dass sie Menschlichkeit, Verstand, eine edle Art und Bescheidenheit in unserer Rezension über ihr Stück fanden. Diess kann man von jedem als eine Pflicht fodern, und die Nichterfüllung derselben würde uns doppelt strafbar machen. Auch die schönen Kenntnisse, die sie unserer Rezension zuschreiben reizet nicht unsere Eigenliebe. Sind welche da, die Aufmerksamkeit verdienen, so sind sie nur das Eigenthum ihrer geistvollen Schrift in der sie schon halb lagen, und eben diese Gaben, die sie uns anrechnen, fodern uns die Erinnerung ab, daß wir unser Amt für kein Tribunal ansehen, keine Richter zu seyn, kein Urtheil sprechen zu können uns einbilden. Wir wissen zu wohl, was Mensch, und Kenntniß sey. Und soll es doch Richter geben, so sehe man dafür das ganze gelehrte Publikum an: die Recensenten hingegen immer nur als Sachführer der Gelehrsamkeit. Wir zweifeln nicht, daß sie selbst zureichende Gründe für die Unterstützung unseres Ideals von Kunstrichteramt finden werden, die wir nicht, ohne weiltäufig zu seyn, anführen könnten. Dem ungeacht bleiben uns doch immer jene Vorschriften zur Pflicht, die ein Kunstrichter auf sich hat: so wie ein Autor und das Publikum weit grössere Vortheile von unserer Prüfung als vom Machtspruche eines Kunstrichters ziehen können. Aus dem gegebenen Gesichtspunkte sehen sie noch ferner unsere Erinnerungen an, die über die übrigen Theile ihres Werkes noch angestellt werden. Es enthält zu viele Vorzüge, als daß wir nicht mit selben das Publikum genauer bekannt machen sollten, und gründete wenigstens in uns Hochachtung für den Verfasser, die sich durch gegenwärtiges Schreiben verdoppelt, in welchem auch edle Eigenschaften ihres Herzens hervorleuchten, die wir beinahe in ihrem Werke verkannt hätten.

Die Verfasser.

KÓKAY GYÖRGY

Egy feltételezhetően Bessenyei-mű a sajtószabadságról. Otto GROTH *Die Geschichte der deutschen Zeitungswissenschaft* (München, 1948.) című munkájában, a sajtószabadság kérdésével foglalkozó német irodalom áttekintése során, említést tett egy 1781-ben Bécsben *Über den Gebrauch der Freyheit der Presse* című műről, anélkül azonban, hogy részletesen ismertette volna.¹ E kiadvány megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményének egyik kolligátumában,² amelyet még felvágatlan állapotban kaptunk kézhez; vagyis e példányt még senki nem láthatta. Valóban anonim szerző³ 8r nagyságú 32 lapos füzetéről van szó, amelyet az impresszum adatai szerint 1781-ben Bécsben a TRATTNER nyomda adott ki.

¹ I. m. 94–95. l.

² Jelzete: 304.786. A kolligátum másik tagja: BIEDERMANN, Bonaventura: *Zirkular über Nachdruck*. Zu Redlichhausen in Schwaben, 1791.

³ HOLZMANN–BOHATTA: *Deutsches Anonymen Lexikonának* kiadásai nem tartalmazzák e művet.

Tartalma határozottan azt a gyanút keltette bennünk, hogy e munka szerzője BESSENYEI György volt.

A röpirat azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy az új uralkodónak a véleményesszabadságot biztosító intézkedése, amely általános helyesléssel találkozott, milyen visszaélések és veszélyek forrása lehet éppen a felvilágosodás és a tudomány elterjedése szempontjából. II. JÓZSEF sajtórendelete ugyanis — mert kétségtelen, hogy az őáltala 1781 júniusában kiadott cenzúrarendeletéről van szó — a szerző szerint egyeseknél az uralkodó szándékaitól eltérő, vagy azokkal éppen ellentétes tevékenységet váltott ki. Általánosan ismert tétel, hogy a közjó a törvényhozás végcélja. Az ehhez a célhoz vezető fontos eszköz az előítéletek kiirtása és a hasznos eszmék terjesztése. („Ausrottung der Vorurtheile und Verbreitung nützlicher Ideen.”) Ez pedig leginkább egy tisztességes sajtószabadság („durch eine anständige Freyheit der Presse”) által érhető el. A sajtószabadságnak — az államigazgatás érdekeit is szolgáló — előnyei ismertetése után a szerző azokkal a tényezőkkel foglalkozik, amelyeknek szem elől tévesztése veszélyeket rejtethet magában mind az egyes írók, mind pedig a felvilágosodás terjedése szempontjából. Felemeli szavát az írók és a művek folytonos szaporodása ellen, mert ez az írásmód, a stílus („Schreibart”) színvonalának a süllyedésével jár együtt. Különösen részletesen foglalkozik az elszaporodó vitairatok stílusával, és maguknak e vitáknak a hiábavalóságával. E vitákat ugyanis többnyire a személyeskedés, az egyéni érdek és az ellenfél felett aratandó mindenáron való győzelem vágya irányítja, és nem az igazságra való törekvés, nem a közjó. Pedig ez utóbbiak szolgálata nincsen ellentétben az értelmes önszeretettel, hiszen valamely igazság felfedezése csak annyiban jelent tartós dicsőséget felfedezőjének, amennyiben az igazságot általánosan, társadalmilag is hasznossá teszi. Aki viszont a közjó kárára keresi saját előnyét, az egyszersmind saját kárára is dolgozik. Persze, így sem könnyű az egyéni érdeket alárendelni a közérdeknek, de mégis szükséges. „Ich gestehe, diese Wahrheit, daß jeder, der den Vortheil des besondern Körpers, dessen Mitglied er ist, zum Nachtheil des allgemeinen Besten zu begünstigen trachtet, zu seinem eigenen Nachtheil arbeite, ist keine leichte Aufgabe, aber nothwendig scheint es mir immer, wenn man anders erhalten will, daß Ueberzeugung das Privatinteresse besiegen soll.” A társadalom csak azokat jutalmazza, akiknek a fáradozása valódi javulást eredményez.

Fontos a vitában a kifejezések helyes megválogatása is. Nem szabad igyekezetünknek főleg arra irányulnia, hogy más gondolatai között feltétlenül ostobaságokat fedezzünk fel. Ha olvasóink figyelmét a lényeges kérdések helyett csak egyes szavakra irányítjuk, kételkedni fognak abban, hogy komolyan keressük az igazságot. Az olvasók szórakoztatására és nem meggyőzésére törekvő viták csak arra jók, hogy a végtelenségig elnyújtásák őket, de nem oldanak meg semmit sem. A régi és az új írók körül lefolyt vita is azt mutatta, hogy csak az vezet eredményre, ha pártatlanul megvizsgáljuk egymás nézeteit, és nem az, ha csak egymás gyengéit pécézzük ki. A tudományok fejlődése is megkívánja ezt. NOLLET-ra és FRANKLIN-ra hivatkozik, akik nem értek volna el külön-külön olyan eredményeket akkor, ha tapasztalataik kölcsönös kicserélése helyett, egymás műveinek egyes szavaiba kötöttek volna bele. Emberek vagyunk, ezért bizonyos önmegtagadásra van szükség ahhoz, hogy ne ellenfeleink leszólásával, kisebbsítésével kívánjunk olvasóink előtt feltűnni. De a pártatlanság nincs is ellentétben a helyes önszeretettel. Ugyanis mi magunk is csak így kívánhatunk olvasóinktól méltányosságot. Az előző századok vitáiratai közül is csak azok nem merültek már el a feledés homályába, amelyek témájukkal csakúgy, mint stílusukkal kitűntek a többiek közül. Mert a szenvedély mellett a szenvedélyes nyelv is megnehezíti az igazság felismerését. Műfogások helyett az okosság és a szerénység célravezetőbb. Az írói pályán elérendő hírnévhez is az szükséges, hogy a patriotizmus mozgasson bennünket. „Wollen wir auf diesem Bahne rühmliche Fortgänge machen, so muß Patriotismus der Beweggrund seyn, der uns antreibt die Feder zu ergreifen.” Le kell

lepleznünk a visszaéléseket és az igazságot kell védelmeznünk, tekintet nélkül a személyekre.

A kis füzet végén a szerző ismét felhívja olvasói figyelmét a tárgyalt téma jelentőségére, mert ez adott neki is ösztönzést arra, hogy megtörje a hallgatást. Szándékát akkor tekinti azonban elértnek, ha senki sem bizonyítja be állításainak az ellenkezőjét.

Ahhoz, hogy e röpirat szerzőjének BESSENYEIT tételezzük fel, a következő megfontolások alapján jutottunk el. Mindenekelőtt kétségtelen, hogy nem valamely francia vagy angol író munkájának a fordításáról van szó, hiszen megírásának közvetlen indítékát olyan konkrét esemény képezi — ti. II. JÓZSEF cenzúrarendelete — amely eleve bécsi érdekeltségű szerzőre utal. Azt a lehetőséget pedig, hogy valamely osztrák író művéről lehetne szó, azzal zárhatjuk ki, hogy a cenzúrarendeletnek itt tárgyalt következménye, a mérhetetlenül felduzzadt röpirodalom kérdése, csak később kezdte foglalkoztatni az osztrák írókat, de akkor is más szempontból tárgyalták e jelenséget. Elsősorban BLUMAUERRE gondolunk, aki a *Realzeitung* 1782. évfolyamában az osztrák irodalomról írt cikksorozatában, majd egy évvel később, önálló röpiratban szintén foglalkozott e röplapirodalom felduzzadásával.⁴ Ő is elítélően nyilatkozott a sok jelentéktelen brosúráról, hangoztatva, hogy azokkal csak anyagi haszonszerzés volt a szerzők célja. A *Realzeitung*-ban pedig e kiadványoknak *Makulatur* címmel nyitottak rovatot, mert nem találták őket még ismertetésre sem érdemesnek, és csupán csak címeiket sorolták fel.⁵ Ezek a megnyilatkozások azonban nemcsak valamivel későbbiek, hanem jellegük szerint is mások, mint az általunk tárgyalt röpirat. Ha vannak is az értéktelen röpiratok elítélésében megegyező vonások is, mégis eltérnek BLUMAUERÉK megnyilatkozásai annyiban, hogy nem hatolnak oly mértékben a kérdés mélyére, és nem tárgyalják e problémát oly sok összefüggésben, mint az általunk BESSENYEINEK tulajdonított mű.

BESSENYEI szerzőségét a következő pozitív érvekkel támaszthatjuk alá. A más helyen ismertetett *Der Mann ohne Vorurtheil* című, kétségtelenül BESSENYEI által írt folyóirat, és az ugyanabban az évben keletkezett *Über den Gebrauch der Freyheit der Presse* című röplap között számos formai, tematikai és gondolati hasonlóság és megegyezés fedezhető fel. Ilyen mindenekelőtt az a körülmény, hogy mindkettő megírására az új uralkodó új kormányzati rendszere adott alkalmat. („Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung” — „... des Monarchen ... angehende Regierung.”) Mindkettő névtelenül jelent meg, és II. JÓZSEFET sem név szerint, hanem csak mint uralkodót emlegeti mindkét munka. Az utóbbi röpirat főtárgyát képező, elburjánzó brosúra-irodalommal kapcsolatos kérdések részben megtalálhatók BESSENYEI folyóiratában is: mindjárt az első szám elején. Igaz, hogy ott inkább a hízog- és gúnyiratok érdeklik jobban a szerzőt, a röpiratban pedig inkább a vitairatokkal foglalkozik: mégis, mindkét helyen ugyanaz a jelenség: a nyolcvanas évek elején eluralkodó, jellegzetes bécsi sajtótermékek túltermelése foglalkoztatja.

Még jelentősebb bizonyítéknak érezzük a két kiadványban fellelhető gondolati felfogásbeli megegyezéseket. Ilyen mindenekelőtt az az élénk figyelem és lelkesedés, amellyel — II. JÓZSEF új cenzúrarendelete kapcsán, de annak jelentőségét szándékosan vagy illuzionizmusból (a mű névtelensége inkább az előbbire enged következtetni) erősen el is túlozva — a sajtó- és véleményszabadság kérdését kíséri. „Was könnte mich auch zwingen ihren Thron durch Verstellung in einem Staat zu entheiligen, wo einem jeden erlaubt ist zu denken, und zu schreiben, was und wie er will” — írja BESSENYEI folyóirata első számában. És a röpirat elején ezt olvashatjuk: „Die weise Huld desjenigen, dessen angehende Regierung uns Schadloshaltung für den grossen Verlust verspricht,

⁴ *Die Broschürenflut während der josephinischen Pressfreyheit*. Von BLUMAUER u. PEZZL. (1783.) — Josephinische Curiosa. Wien, 1850. V. 48.

⁵ *Realzeitung* 1782. I.

jedem aus uns die Freyheit angedeihen ließ, seine Meynungen über allerley Gegenstanden freymüthig zu äußern." Sem II. JÓZSEF, sem pedig az osztrák felvilágosult abszolutizmus elméletírói nem gondoltak ilyen méretű, mindenre és mindenkire kiterjedő sajtószabadságra.⁶ Erre csak az a BESSENYEI gondolhatott, aki ekkor már HELVETIUS nyomán, sokkal radikálisabb nézeteket vallott e téren is. Nem a sajtószabadság korlátozását kívánja akkor, amikor rámutat a sok megjelenő brosúrára, hanem az írókat és az olvasókat kívánja igényességre nevelni. Úgy érzi, hogy a sok értéktelen vitairat éppen a sajtószabadságot veszélyezteti, és ugyanakkor rámutat az öncélú, személyeskedő viták, vitairatok haszontalanságára. Az a BESSENYEI, akit máshol is mint a „pennacsaták” szorgalmazóját ismertünk meg, itt is éppen a lényeges kérdésekről folytatandó viták érdekében figyelmeztet mindarra, ami ezektől elterelheti a figyelmet.

E kérdésekkel kapcsolatban itt is, akárcsak a folyóiratban, szóba kerül az egyéni érdek és a közérdek problémája. Az öncélú vitairatok szerzőit ugyanis csak saját önzésük, egyéni érdekeik és a dicsőségvágy ösztönzi. Pedig BESSENYEI szerint ezúttal is az jár jobban, annak a munkája lesz időálló, aki egyéni érdekeit aláveti a közérdeknek, és akinek a tollát a társadalmi hasznosság, a patriotizmus mozgatja. BESSENYEI, aki miként folyóiratában láthatjuk, HELVETIUS nyomán felismerte az önzésnek, az egyéni érdeknek a nagy szerepét, ezúttal sem választja ketté mereven az egyéni és a közérdeket, hanem itt is azt bizonyítja, hogy az „értelmes önszeretet” („vernünftige Selbstliebe”) ugyanazt tanácsolja, amit a köz java. A röpiratban olvasható azon fejtegetések, amelyek arról szólnak, hogy a tudományok nem jutnak előbbre, ha egy-egy tudós, ahelyett, hogy egymást támogatva dolgozna, azon mesterkedik, hogy egymást becsmérelje, BESSENYEINEK ugyanebben az évben írt *Jámbor szándékára* emlékeztetnek, ahol szintén a tudomány szervezett, kollektív műveléséről beszél.

BESSENYEI a viták jellegének és stílusának megfelelő színvonalával kíván közelebb jutni a tudomány fejlődéséhez és az igazság megismeréséhez. A *Realzeitung* kritikusan írt válaszában ezt írta: „Ich weiss und sie wissen noch besser, daß kein einziger Gelehrter noch auf unserem Erdballe erschien, der ein philosophisches, theologisches, historisches oder ökonomisches System hervorgebracht hätte, wobei andere nicht irrige Meinungen dort und da entdecken konnten. Ein Beweis, daß unser menschlicher Verstand wohl zu einer Vollkommenheit nie gelangen kann.”⁷ Ebben a röpiratban is arról olvashatunk, hogy a véleményeltérések a helyes viták által válnak eredményessé, és az igazság a kölcsönös véleményeserék által bontakozik ki. „Man muß beyderseits anerkannte Wahrheiten zum Grunde legen, und denen, welche dem Widerspruche unterliegen, den Weg zu bahnen . . .” és: „Der Irrthum wird aus einem Winkel nach dem andern vertrieben, und muß endlich den Platz vollends räumen.” És miként a *Pennacsata* című kis írásában, itt is saját nézeteinek cáfolására, ellenvélemények kifejtésére buzdítja befejezésül olvasóit.

Az igazság minél jobb megközelítéséhez szükségesek a viták — ez BESSENYEI többször is hangoztatott véleménye. A nyolcvanas évek elején felburjánzó, öncélú, személyeskedő és kisszerű vitairatokban azonban éppen annak a nagy diszkusszióknak a sikerét látta veszélyeztetve, amelynek pedig a tudomány és a felvilágosodás terjedése szempontjából oly nagy jelentőséget tulajdonított.

Az *Über den Gebrauch der Freyheit der Presse* címmel, 1781-ben megjelent röpirat szerzőjének, a fenti érvek alapján BESSENYEI Györgyöt gondoljuk. Ezúttal azonban — ellentétben a szintén mostanában előkerült és teljes bizonyossággal BESSENYEI által írt *Der Mann ohne Vorurtheil*-lel — szükségesnek látszik még, hogy feltételezésünket a további kutatás megerősítse, vagy esetleg — megcáfolja.

KÓKAY GYÖRGY

⁶ Vö. GNAU Hermann: *Die Zensur unter Joseph II.* Strassburg u. Leipzig 1911.

⁷ *Realzeitung* 1781. 615. L.

Régi Irodalmi Szemle (Staré Noviny Literního Umění). A szabadságharcot megelőző korszak hazai folyóiratainak átfogó regisztrálásával kapcsolatban nemcsak illő, hanem szinte adósságtörlesztésnek is tekinthető a megemlékezés a *Régi Irodalmi Szemle* névvel is idézett első kifejezetten folyóiratjellegű szlovák periodikáról, a *Staré Noviny Literního Umění*-ről.¹ Bár a folyóirat a maga korának figyelemre méltó zszurnalisztikai vállalkozása volt, az utókor előtt mégis meglehetősen homályban maradt és nem egy esetben a korszerű sajtótörténeti szintézisek vagy monografikus feldolgozások is mellőzték megemlézését. Ennek közvetlen oka minden valószínűség szerint az a tény, hogy az egyébként is csekély példányszámban megjelent lap Magyarország mai területén, legalább is nyilvános gyűjteményben nem áll a kutatók és érdeklődők rendelkezésére.²

A lapindulás időpontját tekintve, az első számával 1785. május 1-én megjelenő *Staré Noviny*-t az akkori Magyarország folyóiratai között előkelő helyen kell rangsorolni. A lapot csak néhány évvel előzik meg az első magyarországi német nyelvű periodikák, az 1764-ben indult *Pressburger Zeitung* mellékleteként publikált *Der Freund der Tugend* és a *Der vernünftige Zeitvertreiber*, az első önálló folyóiratok, a WINDISCH Károly Gottlieb szerkesztette *Pressburgisches Wochenblatt zur Ausbreitung der Wissenschaften und Künste*, az *Ungrisches Magazin*, a *Neues Ungrisches Magazin* (indulási évük 1781). Viszont már a *Staré Noviny* megjelenését követően indultak a magyar nyelvű folyóiratok, így a *Magyar Kurir* mellékleteként megjelenő *Magyar Múza* (1786), a *Magyar Hirmondó* melléklapja a *Pozsonyi Magyar Múza* (1787), az első irodalmi kritikai folyóiratunk, a KAZINCZY—BACSÁNYI-féle *Magyar Museum* (1788), valamint a Péczeli szerkesztette első népszerű tudományos periodika, a *Mindenes Gyűjtemény* (1789). A *Staré Noviny* közvetlenül felzárkózott a szlovákok első hírlapjához, az 1783-ban megindult, egyébként a kor szellemének megfelelően folyóirat jelleggel is rendelkező *Presspurské Noviny*-hez.

Természetesen a *Staré Noviny* megjelenése sem alkalomszerű, társadalmi előzmények és háttér nélküli vállalkozás volt. Társadalmi bázisa elsősorban az akkori Felső-Magyarország nyugati részének szlovák értelmisége volt, amelynek körébe a század hetvenes éveiben már behatoltak a felvilágosodás eszméi és a társadalmi, politikai helyzet helyi adottságai által megszabott keretben jelentős szellemi erjedést indítottak el. Ebben a korban kap erőre a szlovák nemzettévalás gondolata, amely a magyarlakta területek fejlődéséhez hasonlóan itt is elsősorban nyelvi-irodalmi síkon jelentkezik. A szlovák nyelv első kodifikációja, BERNOLÁK *Grammatica slavica*-ja azonban már a *Staré Noviny* indulását követően. 1790-ben került publikálásra és így folyóiratunk, mint ŠTŮR *Národňje Noviny*-jáig valamennyi szlovák periodika, még cseh nyelven szólt a szlovákokhoz.

Maga a felvilágosodás a szlovák nép között, akkori társadalmi és kulturális viszonyainak megfelelően, a magyarsághoz viszonyítva lényegesen enyhébb hullámokat keltett. Mivel a nagyszombati egyetem már 1777-ben átköltözött Budára, a szlovák nyelvterületen — a pozsonyi evangélikus liceumtól eltekintve — hiányzott a jelentősebb kulturális centrum, az írók és olvasók túlnyomó többsége a falusi kúriák, kisvárosi udvarházak és ami különösen jellemző, a parókiák egymással rendszeres érintkezést alig tartó lakói közül kerültek ki. Önálló politikai vagy kulturális szervezet hiányában, a magyarságtól bizonyos mértékben társadalmi települési és nyelvi adottságaik miatt el is különült, zömében őstermelést folytató szlovákság számára ebben az időben szinte

¹ Korabeli ortográfia szerint: *Staré Noviny literního Vmenj*.

² A magyar nyelvű szakirodalomban csupán SZIKLAY László (*A szlovák irodalom története*. Bp. 1962.) foglalkozik részletesebben a folyóirattal. Fontosabb cseh, ill. szlovák források: V. KLIMEŠ: *Počátky českého a slovenského novinářství*. Praha. Orbis. 1955.; M. PIŠŮT—K. ROSENBAUM—V. KOCHOL: *Literatura národního obrození*. Vyd. SAV Bratislava, 1960.

kizárólag az egyházak, illetve az általuk fenntartott intézmények biztosították a művelődés lehetőségét; maga a szlovák értelmiség ekkortájt lényegében a katolikus és evangélikus klérus tagjaiból és az egyházak szolgálatában álló funkcionáriusokból és alkalmazottakból állott.

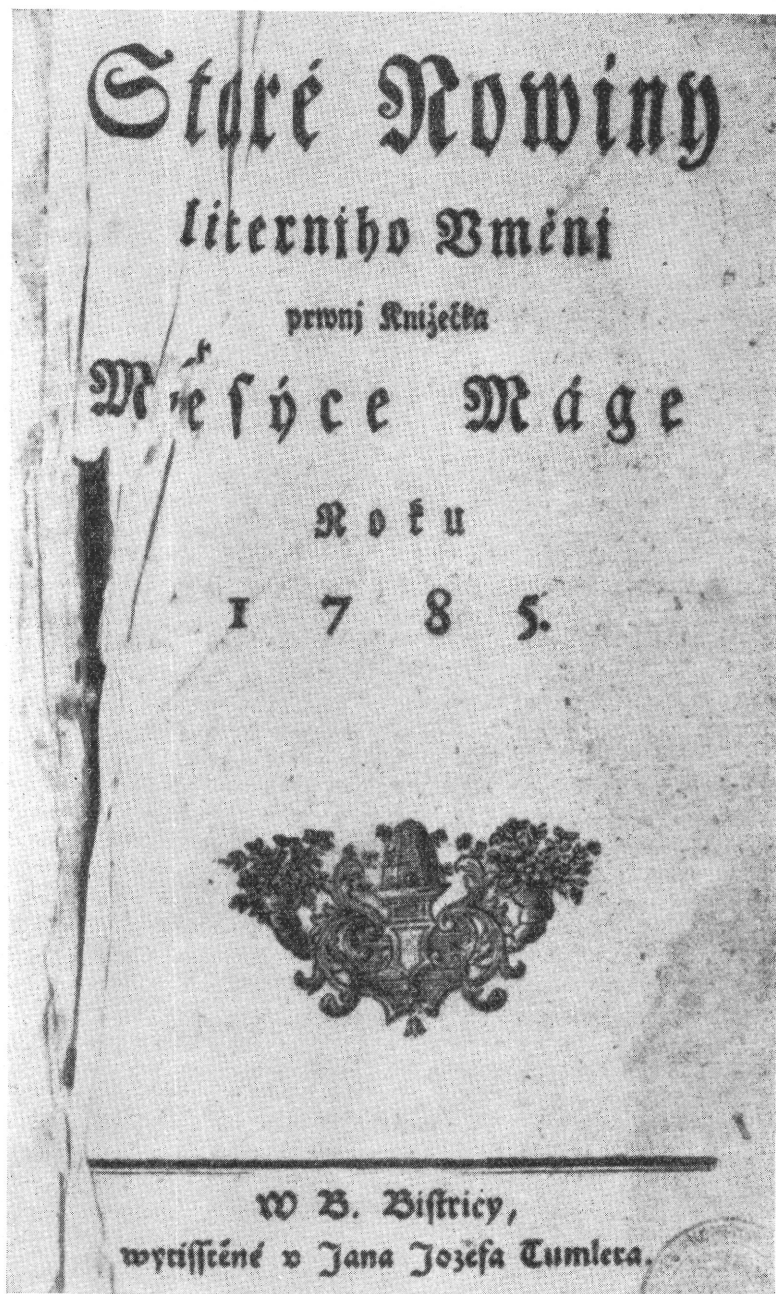
Ez a helyzet természetesen éreztette hatását a felvilágosodás eszméinek érvényesülése során is. A szlovák értelmiség érdeklődését elsősorban a lokális problémák kötötték le, az értelmiség szoros kapcsolatot tartott az alapvető termelési ággal, a mezőgazdasággal, a feudalizmus Európa-szerte roskadozó társadalmi-gazdasági formációjával szemben pedig bizonyos atavisztikus reverenciával, vagy legalábbis passzivitással viseltetett. A szlovák felvilágosodást ezen provinciális jelleg mellett még az az ellentmondás is jellemezte, hogy hívei, akik az eszméket osztrák közvetítéssel vették át, azok gyakorlati megvalósítását az abszolutista uralkodó, II. JÓZSEF személyétől várták. A nemzeti öntudatra még nem ébredt szlovákság legjobbjai a jozefinista reformokat, mint az emberi jogegyenlőséget és a gondolatszabadságot biztosító intézkedéseket üdvözölték, azonban, bár ezektől a polgárosodási folyamat gyorsulását remélték, a fennálló társadalmi és politikai keretek lebontásának kérdését fel sem vetették. Miközben erőteljesen sikra szálltak a szlovák nyelv fejlesztése és közéleti érvényesítése érdekében, elégedett lojalitással vallották magukat a „hungarus” haza hű fiainak, ugyanakkor nemegyszer, mint a folyóirat beköszöntőjében is, latin nyelvű versben juttatták kifejezésre spontán hálájukat a kegyes császárnak titulált és soknemzetiségű birodalma germanizálására törekvő uralkodónak.

A fentiekből szinte következik, de mégis kiemelendő, hogy a szlovák felvilágosítók elitje, köztük a *Staré Noviny* szerkesztésében közreműködő evangélikus lelkészek szilárdan álltak a vallás talaján. A felvilágosodási klasszikusainak beható ismerete és társadalmi—politikai tanításaiknak igenlése mellett nemcsak megmaradtak az eszmék békés együttélése síkján, hanem a tőlük tanult racionalista érvelést is apologetikájuk erősítésére használták fel.

A *Staré Noviny* munkatársai azon tudományos egyesület tagjai közül kerültek ki, amelyet Ondrej PLACHÝ (1755—1812) evangélikus lelkész 1785-ben Besztercebányán Societas Slavica néven alapított. Az egyesület, amely az első a korra jellemző kis hatósugarú vidéki szlovák írói csoportosulások között, célkitűzései szerint a szülőföld és a honfitársak múltjának és jelenének megismertetése útján kívánta fejleszteni a szlovák nemzeti öntudatot. Eszméi irányelvek nyújtása helyett gyakorlati jellegű feladatként vállalta a hagyományok rögzítését, a más nemzetekhez való viszony tisztázását, a szellemi és gazdasági elmaradottság felszámolását. Az egyesület tagjai az ország területén szét-szórva éltek, egyesületi tevékenységük lényegében a lapnak küldött cikkek megírására szorítkozott.

Összefogásuk és általában a lap létrehozása és fenntartása az alapító-szerkesztő PLACHÝ nevéhez fűződik. PLACHÝ lelkészi, tanári, funkcionáriusi minőségben egész életét egyháza szolgálatára szentelte, számos egyházkormányzati, hitvédelmi, hitbuzgalmi iratot alkotott, kéziratban maradt egyháztörténetet is írt. A korabeli kulturális és gazdasági viszonyok között a *Staré Noviny*hoz hasonló időszakos lap rendszeres megjelenítése, anyagi bázisának folyamatos biztosítása magában véve is kivételes szervező energiát igényelt. De PLACHÝ emellett a lap eszméi vonatkozású cikkeinek jelentős részét maga is írta, széles körű műveltsége, irodalmi tájékozottsága és fejlett íráskészsége folytán fegyelemre méltó tartalmi és formai színvonalon.

Szerkesztői minőségében természetesen az ő érdeme a cikkírók megfelelő összeválogatása is. Munkatársai szinte kizárólag társadalmi súllyal bíró, irodalmi hírnévvel rendelkező vagy ilyenre később szerttevő evangélikus lelkészek. Köztük első helyen kell említeni Juraj RIBAYT (1754—1812), akkortájt cinkotai lelkész, Josef DOBROVSKÝ-

1. ábra

nak, a szlavisztika és a cseh irodalomtudomány megalapítójának barátját és munkatársát, korának egyik legsokoldalúbb és legképzettebb szlovák közéleti személyét, aki elsősorban a szlovák folklór és a nyelvészet terén tevékenykedett és többek között jelentős szó- és közmondás-anyagot gyűjtött a régi irodalmi emlékek és a korabeli szlovák népnyelv alapján. A munkatársak közül kiemelkedő egyéniségek: Augustin DOLEŽAL (1737—1802), a folyóirat megjelenése idején szucsányi lelkész, aki elsősorban *Az egész világ emlékezetes tragédiája* című párbeszédés biblikus epikus költeményével örökítette meg nevét a korai szlovák irodalom történetében; Michal SEMIAN (1741—1812), a ratkói iskola rektora, az első szlovák nyelvű magyar történelem írója és MÉSZÁROS Ignác szentimentális regényének, a *Kartigámnak* szlovák átdolgozója; Bohuslav TABLIC lelkész (1769—1832), korának polihisztor tudósa, az angol és francia szépirodalom első szlovák műfordítója, a régi szlovák versek gyűjteményének összeállítója és az első szlovák költészettörténet írója. A szerkesztő mellett a folyóirat legszorgalmasabb cikkírója és nyelvész szakértője Jan HRDLIČKA maglódi lelkész (1741—1810).³

Ami a folyóirat zsurnalisztikai profilját illeti, a *Staré Noviny* a nyugati morális folyóiratok német típusához áll legközelebb. Ezek, mint a lipcsei *Die Vernünftigen Tadeln* innen és a zürichi *Discurse der Mahlern* — angol elődeikkel a *The Tatler*-rel és a *The Spectator*-ral ellenétben — nem a már uralomra jutott burzsoázia szócsövei voltak, hanem a csak éppen ébredő polgári rend számára halmoztak fel szellemi fegyvertárat, nem is annyira valóságos folyóiratok, mint inkább cikkgyűjtemények, amelyeket esetleg megváltozott cím alatt rendszerint könyvformában is kiadtak. A *Staré Noviny* német mintáihoz hasonlóan a legkülönbözőbb tárgykörből hoz tanulmányokat, vitacikkeket, ismertetéseket, közöl glosszákat, anekdotákat, tanítómeséket, ad gyakorlati tanácsokat, kommentál időszakos kérdéseket. Német mintáival szembe állítja formai téren a bizonytalan írástechnika és a gyenge tipográfia, érdemben pedig az a tény, hogy az egyházi személyek által szerkesztett folyóirat a zömében hithű szlovák értelmiség vallásos ideológiáját nem megingatni, hanem éppen megerősíteni igyekezett.⁴

Ha az 1785 májusától 1786 áprilisáig 12 számot megélt és összesen 741 oldal terjedelemben megjelent havi folyóirat cikkeinek tartalmi megoszlását elemezzük, a közlemények oldalterjedelme alapján a legnagyobb csoportot (33%) a vallási vonatkozású, ill. vallásos szemléleten alapuló filozófiai, etikai és társadalompolitikai cikkek alkotják. Bár a folyóirat munkatársai közül a hitelesen megállapítható szerzők maradéktalanul idealista állásponton állnak és kivétel nélkül az evangélikus klérus tagjai, európai szintű műveltségük és a felvilágosodás eszméinek beható tanulmányozása az e csoportba tartozó írásművek tartalmát, célkitűzéseit és érvelési módszereit is befolyásolja. DESCARTES és LEIBNIZ hatása felismerhető pl. az apologetikus irányú cikkekben, ahol a lélek önálló létét, halhatatlanságát bizonyító érvelésnél háttérbe szorulnak a kinyilatkoztatásra,

³ A szerkesztő és a munkatársak irodalmi tevékenységére nézve lásd RIZNER V. Ludovit: *Bibliografija slovenského pisomništva*. Turc. Sv. Martin. 1932. Személyükhöz kapcsolódó magyar nyelvű, ill. vonatkozású fontosabb tanulmányok: SZABÓ Zoltán: *A cseh—tót szellemi közösség kezdetei*. Ribay György életműve. Egy. Phil. Közl. 1937. 169—209 p.; KRČMÉR, Štefan: *Literárne súvislosti*. I. Sborník Matice Slovenskej VI. 1928. 1—7. Egyéb. méltatásuk: ČAPEK, Jan B.: *Augustín Doležal a jeho tragoedia*. Bratislava 1931. évf. 565—633 p.; PRAŽÁK, Albert: *Dějiny slovenské literatury*, I. Praha. 1950.

⁴ A lap jellegére és cikkeinek tartalmára vonatkozólag a maga módján utal az alcím, helyesebben a cím alatt megjelölt célkitűzés: „Különböző írássok egybegyűjtése a történelem, a földrajz, a csillagászat és a gazdaság köréből, hasznos időtöltés céljából és a szlovák nyelvet szerető, a tudományokban jártas olvasók számára s a fiatalok szükséges tanításaképpen részben más könyvekből kiszedve s tiszta szlovák köntösbe öltöztetve, részben újonnan szereve.”

a biblia tekintélyére alapító tradicionális bizonyítékok és inkább a logika, a pszichológia sőt a fiziológia köréből igyekeznek érveket gyűjteni.⁵ A folyóirat támadja ugyan LA METTRIE mechanikus materializmusának tételeit, de cáfolat céljára elsősorban a német deista Herman Samuel REIMARUS érveit használja fel.⁶ Erkölcsstani kérdéseket tárgyaló cikkekben főleg a KONFUCIUS-féle laikus morál elvi alapján álló Christian WOLF hatása érezhető, aki szerint a jó önmagáért való, az erkölcsi magatartás egyetlen helyes forrása az ész.⁷

A felvilágosodás eszméinek hatása alatt a BAYLE, VOLTAIRE és ROUSSEAU műveit jól ismerő munkatársak állást foglaltak az emberi egyenlőség elvének, a vallási türelemnek teljes mértékű érvényesítéséért. Maga PLACHÝ a vallási türelemmel foglalkozó tanulmányában kifejezetten hangsúlyozza, hogy minden ember nemzetiségi hovatartozásától, vallásától, társadalmi helyzetétől függetlenül, természettől fogva tagja az emberiség nagy családjának és egymással közvetlen testvéries, vérrokon kapcsolatban áll.⁸ A vallási türelem kérdése a folyóirat több munkatársa más irányú cikkeiben is állandóan visszatérő téma. Rámutatnak pl. arra, hogy Hollandia mintája lehet a vallási türelemnek, mert ott nemcsak az ismert egyházak, hanem a kisebb szekták ellenében is érvényesítik. Kiemelték, hogy az akkori Oroszország türelmet tanúsít a törökök, tatárok és „más pogányok” irányában azzal az indokolással, hogy azok is hasznos állampolgárok. A Szent Bertalan-éj eseményeit tárgyaló cikk szerzője felhívja a figyelmet VOLTAIRE *Henriade*-jára és felsóhajt: „Nem tanulhatnának-e a keresztény hívők éppen a természet-hívőktől keresztényi szeretetet?”

A cikkek második és harmadik csoportját (oldalaterjedelemben 23, ill. 14,5%) a történelmi (mitológiai, genealógiai), ill. a földrajz-néprajz-honismereti cikkek alkotják. Ezek lényegében a népszerű tudományos ismeretterjesztés szerepét kívánták betölteni, rendszerint valamely morális tanulság kiemelésével. Így a IX. KÁROLYRÓL szóló cikk az uralkodók figyelmébe ajánlja a türelmet, a XENOPHON *Kyropaideia*-ja alapján KYROS perzsa király történetét ismertető cikk igyekszik megrajzolni az ideális uralkodó alakját, a NERÓVAL foglalkozó cikk a kegyetlenséggel szemben igyekszik olvasói ellenérzését felkelteni. A történelmi cikkek közül jelentősebbek az ókori germánokkal, SARDANAPALLAL, a keresztesháborúkkal, Konstantinápolyval, LUTHER végrendeletével, valamint az ausztriai és az orosz uralkodóházak genealógiájával foglalkozó írások. Részletes földrajz-statisztikai cikkek ismertetik a Habsburg birodalom országait, alapos néprajz-kultúrtörténeti tanulmányok foglalkoznak a törökökkel és arabokkal.

A negyedik, ugyancsak a folyóirat közhasznú ismeretterjesztő jellegét tükröző csoportba (az oldalaterjedelem 11%-a) sorolhatjuk azokat a többnyire rövidebb cikkeket, amelyek az egészségügy, a gazdálkodás és a háztartás különböző gyakorlati kérdéseivel foglalkoznak tanácsadó céllal. Egyesek általánosabb jellegűek (pl. „Válasz arra a kérdésre, hogyan őrizheti meg az ember jó egészségét”, „A hosszú élet titka”), mások

⁵ PLACHÝ: *Nesmrtednost duši lidských* 357–405. p.

⁶ Szerinte a kinyilatkoztatás szükségtelen, mert az isteni jóságról és bölcsességről nem tételezhető fel, hogy egyetlen embert is hagyna a sötétségben tévelyegni. L. KLIMEŠ I. m. 166. l.

⁷ KLIMEŠ: I. m. 165 p.

⁸ PLACHÝ: *Snašelivost* 459. l. Az emberi egyenlőség eszméjének mély átérzése mondatja vele azt a gyakorlati tapasztalatokkal alig alátámasztható nyilatkozatot: „Habár szegény vagyok és nincs hova lehajtanom fejem, mégis azok, akik a fejedelmi, királyi, császári palotákban laknak, közeli hozzátartozóim, vér szerinti testvéreim, akik az ő családjukból semmiképpen sem úzhatnak ki.” Más helyen PLACHÝ megállapítja: „Isten napja ugyanúgy süt MOHAMED vagy a dalai láma híveire, mint ránk és valameny-nyiünkre. Azok parancsai szerint ugyanúgy lehet erkölcsösen, sőt jó emberként élni.”

konkrét esetekre szóló tanácsok (témái pl. a kis gyermekek fogainak kihúzása, a gesztenyetermesztés, a száraz diófák felfrissítése, kotlóstyúkok nevelése, veszett kutya harapása esetén alkalmazható ellenszerek, vízbefulladt ember életrekeltése). E csoporthoz kapcsolódva említhetjük meg azt a feltűnően csekélyszámú természettudományi cikket (az oldalterjedelem 3%-a), amelyek túlnyomóan idegen cikkek adaptálásai. Ismertetéseket közül a folyóirat az elefántról, az orrszarvúról, a bálnáról, népszerű formában tájékoztatja olvasóit KOPERNÍKUS alapján a heliocentrikus világképről.

A kérdés jelentőségéhez és a lap célkitűzéseire képest kevés, de elég terjedelmes cikk foglalkozik nyelvtudományi kérdésekkel (7,5%). Köztük legjelentősebb HRDLIČKA-nak *A cseh vagy általában a szláv nyelv kiválóságáról* szóló tanulmánya.⁹ E cikk jelentős állomás a szlovák-cseh-szláv nyelvi-népi öntudat kibontakozásának útján. A barokk korban a nemzeti eszmélés első lépései inkább a latin nyelvtől való bizonyos elfordulás formájában jelentkeztek. PÁZMÁNY és más vallásos szerzők műveit szlovákra fordítják, a cseh emigráns lelkészek viszont inkább a cseh nyelv térhódításának útját egyengetik. A szlovák nyelv önállósítására, a cseh irodalmi nyelv és az egyházi nyelv elszlovákizálására irányuló tudatos törekvés a XVII. század végén indul meg. Ez az irányzat még a következő század folyamán is megmaradt a hungarus patriotizmus korlátai között, másrészt azonban kezdettől fogva hangot ad a szláv összetartozás gondolatának is. Ez utóbbi a szlovák népi líra és a világi műköltészet fejlődésével, a nyugat- és középszlovák dialektusoknak irodalmi nyelvvé való alakulásával bizonyos mértékig háttérbe szorul és a cseh vonalat elsősorban a cseh nyelvet egyházi funkciójukban is használó evangélikus papi körök képviselik. HRDLIČKA, akire felismerhetően hatott mind COMENIUS¹⁰ mind a korabeli cseh nyelvészek szemlélete,¹¹ utolsóként BERNOLÁK fellépése előtt — a későbbi romantikusok előfutáraként nagy lelkesedéssel, de hiányos nyelvészeti felkészültséggel szintézisbe akarja foglalni a két vonalat. Legtöbb kortársához hasonlóan azonban neki sincs világos álláspontja a cseh és a szlovák nép és nyelv rokonságának foka, ill. az eltérés lényege tekintetében, csaknem szinonim értelemben használja a szlovák, cseh, szlovák-cseh, sőt a szláv megjelölést, még annak a megalapozatlan nézetnek is helyet ad, hogy a szlovák nyelv valamennyi szláv nyelv ősnyelve. Bár tartalmánál fogva HRDLIČKA cikket inkább a cseh lapoknak kellett volna közölni, a modern kommentárok¹² megállapítják, hogy szerző a cseh nyelv „biblikus” fejlődés változatát elég gyatra formában alkalmazza és megkezeletlenül vegyíti szlovák kifejezésekkel. (Feltehetőleg a nyelvi bizonytalansággal függ össze, hogy a lap szépirodalmi anyaga teljesen jelentéktelen, egy-két anekdota, tanítómese, néhány részben oktató, részben az uralkodót dicsőítő vers.)

HRDLIČKA tanulmányában nyolc érvet hoz fel a cseh, ill. a szláv nyelv felsőbbrendűsége mellett. Régi voltát afféle pre-romantikus érveléssel, bizonytalan eredetű mondák kritikátlan átvételével indokolja. Értéket jelent eredetisége és függetlensége, mivel — a tanulmány szerzője szerint — semmiféle más nyelvből nem ered (nem „leány nyelv”, hanem a szó szorosabb értelmében vett „anya nyelv”), valamint hasznossága, mert a „királytól a koldusig” a lakosság minden részének érintkezési nyelve. Telve tetterős optimizmussal, a nyelv fejlesztése érdekében aktív hazafias magatartásra hívja

⁹ *Vznešenost' řeči české neb vůbec slovenské* (417—438 p.).

¹⁰ L. *Chvála jazyka českého* c. művét.

¹¹ L. többek között Johann Alois HANKE: *Empfehlung der böhmischen Sprache und Literatur*. Wien, 1783.

¹² KLIMEŠ i. m. Ugyanő kiemeli, hogy a szlovák nyelv, ill. nép jelölésére ma használatos „slovensky” kifejezést akkor a szláv (a jelenlegi nyelvben „slovansky”) faj megjelölésére alkalmazták.

fel honfitársait. Rámutat arra, hogy a lengyelek és oroszok (a „moszkvaiak”) már jobban kiművelt nyelvvvel rendelkeznek.

Már a lap beköszöntő cikke is tiszteletteljes elismeréssel szól az uralkodóról. különösen méltányolja a szlovák nép iránti megértő magatartását, vallási toleranciáját. Ezt a lojális beállítottságát a lap mindvégig megtartotta: a fennálló társadalmi, politikai és gazdasági rendet nem bírálta, kulturális vagy nemzetiségi jellegű szervezkedést nem propagált, az alsóbb néprétegek nehéz helyzetéről, terheiről nem írt. Ugyanekkor patrióta büszkeséggel ecseteli a „magyar föld” természeti szépségeit, termékeinek bőségét. A Habsburg birodalom centralizáló és germanizáló törekvéseinek időszakában is a történelmi magyar államalakulatot tartja szem előtt és földrajzi-néprajzi jellegű cikkeiben a cseh-szlovák rokonság és a szláv testvériség gondolata sem szerepel.

A folyóirat Jan Josef TUMLER besztercebányai, különösebb hírnévre nem emelkedett vidéki nyomdájában, fraktur betűtípussal, gyenge tipográfiai kivitelben (változó méretű szedéstűk, görbülő sorvezetés, egyenlőtlen betűnagyság) jelent meg, és korabeli. de bizonytalan helyesírást tükröz. A 12 szám folytatólagos oldalszámozást kapott. A cikkek címe sok helyen barokkos terjengősséggel jelöli meg a tartalmat, máshol a szerző értelmező alcímet ad, vagy a tanulmány részegységeiről jelszószerűen tájékoztat. Folytatólagos cikkeknél gyakran történik utalás az előzményre. Viszonylag kevés cikk tünteti fel név szerint a szerzőt, egyes helyeken felismerhető a rá való utalás, máshol viszont csak elemzéssel felderíthető pszeudonimek szerepelnek. Bibliográfiai apparátusa az egyes számok hevenyészve összeállított hiányos tartalomjegyzékei és az utolsó szám végén újonnan szerkesztett teljes címjegyzék, a folytatólagos oldalszám megadásával. Ez utóbbi sok helyen, bár meglehetősen ötletszerűen ad tartalmi annotációt. A szerzők esetenként megadják a cikkek forrásait, vagy megemlítik a témáról részletesebb tájékoztatást adó műveket.

A folyóiratnak mindössze 60 előfizetője volt. Köztük 39, túlnyomólag evangélikus, egyházi személy, 21 nemes; 4 nő. Borítólapjának verzőján feltünteteti az előfizetők nevét. Szlovák, magyar, német hangzásúak egyaránt szerepelnek. Az évi előfizetés ára négy arany volt.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Folyóirataink példányszáma és olvasóközönsége az 1840-es és 50-es években. A példányszámok kérdése — az újabb korok felé haladva — mindinkább kiadói üzleti titok lett, ezeknek adatait tehát hosszas kutatások árán sem lehetne hiánytalanul megállapítani. Bizonyos tekintetben a véletlen is szerepet játszik, hogy mely írói levelestárakban, memoárokból stb. bukkanunk értékes adatokra. Számottevő előmunkálatok híján rendszeres adattartást ma még senki sem szolgáltathat. De — úgy véljük — jelentős mértékben előbbre vihetjük a kérdést azzal, ha legalább több évtizedes gyűjtésünk szórványos és töredékes eredményeit feldolgozzuk.

Sajtótörténetünk „hőskorában” a szerkesztők és kiadók még nyitott sisakrossal álltak a közönség elé. Az egyes évfolyamok végén közzétették a „t. előfizetők” névsorát lett légyen az százon aluli maroknyi létszám vagy sok százat kitevő díszes hadsereg!

Az első évtizedekben, a XVIII—XIX. századfordulón tehát elég könnyen tájékozódhatunk. Nemcsak szám szerint, de név szerint is ösmerjük KÁRMÁN József *Uránidjának*, DÖBRENTÉY Gábor *Erdélyi Múzeumának*, a *Tudományos Gyűjteménynek* stb. előfizetőit, illetőleg olvasóközönségét.

De később, a 40-es, 50-es, 60-as években már annak is örülhetünk, ha legalább a lapok példányszámát sikerül megtudnunk. E korszak lapjainak olvasóközönségére már

csak közvetve: a tartalom, az ízlés-irány, néhány memoárszerű följegyzés és esetleg egypár szerkesztői üzenet révén következtethetünk.

A források e kétféleségéből adódik, hogy a régebbi fejezetet részletesebben ismerjük és közelebről megvilágíthatjuk, mint az újabbat! Amott szinte személy szerint találkoznak az olvasókkal, itt csak nagy általánosságban.

Ezúttal az 1840-es évek három folyóiratára (*Regélő Pesti Divatlap*, ill. *Pesti Divatlap*, *Honderü és Magyar Életképek*), valamint az 50-es évek legelső folyóiratára (*Hölgyfutár*) vonatkozó sajtótörténeti vizsgálatainkat foglaljuk össze.

I. A 40-es évek három legjelentősebb folyóirata, indulásuk sorrendjében: a *Regélő Pesti Divatlap* (későbbi címe *Pesti Divatlap*), a *Honderü* és az *Életképek*.

Az elsőt mint a kor leginkább haladó és népies irányú folyóiratát tartjuk számon; a második ellenkezőleg: a konzervatív körök s főleg az arisztokrácia közlönye; a harmadik — a *Pesti Divatlap*hoz hasonlóan — szintén demokratikus törekvésű, de mérsékeltebb s tartózkodóbb.

A *Regélő Pesti Divatlap* MÁTRAY Gábor *Regélőjének* folytatása. ERDÉLYI János és GARAY János indította meg 1842. január 1-én. De ERDÉLYI csak rövid ideig vett részt a szépirodalmi rovatok szerkesztésében. A lap két és fél éven keresztül (1844. június végéig) lényegében GARAY János munkája.

A folyóirat előfizetőinek száma 1842-ben, a meginduláskor igen figyelemre méltó: „Nevünkhöz oly bizodalommal volt a közönség, hogy midőn hölgylapot hirdeténk számára kiadni, tizenkét száznál több előfizető gyűlt össze.” (1842. szept. 1. sz. 697—8. l.) Ennél többre — úgy látszik — nem is számított a szerkesztő, mert már aug. 25-én közli, hogy „az I. félévi Divatlap-példányok egészen elfogyván, már csak csonkapéldányokkal szolgálhatunk”. Sőt mi több: a szerkesztőség maga ajánlkozik „néhány teljes számú, be nem piszkolt” első félévisorozat visszaváltására, pestiektől 5, vidékiektől 6 pengő forintjával. (Uo.)

A *Regélő P. D.* közönségsikere fölkelte a már erősen hanyatló *Athenaeum* féltékenységet. BAJZA többször megtámadta a lapot, de GARAY és főmunkatársa, VAHOT Imre kíméletlenül visszavágtak. A *Regélő P. D.* „Hírlapi sarampó” című rovatát mintha egyenesen azért létesítették volna, hogy ott teljes fegyverzetben szálljanak síkra „a mikrológus” BAJZÁVAL.

VAHOT Imre az *Athenaeumot* „kis közönségű lapnak, most már alig lézengő, tudománytalan óságnak” nevezi, később pedig (dec. 18) szerkesztőjét, BAJZÁT „irodalmunk zugprókátorának” titulálja s más, hasonló jelzőkkel illeti. De végül is elült a harc, s két év múlva (1844. jan. 11.) ERDÉLYI János már teljes tárgyilagossággal állapítja meg az időközben (1843 végén) megszűnt *Athenaeumról* a következőket: „Az Atheneum volt szerencsés mintegy három-négy év alatt megindulása után oly hiteles organumnak tekinteni, hogy aki oda írt, az iránt láthatlanban is bizalmat, szimpátiát érez a közönség; de utóbbi években olvasóinak kevés száma miatt hatása igen szűk körre szorult, s benne föllépni név szerzése végett csak félszerencse lőn.” Végeredményben tehát a friss erőkkal és élénk tartalommal jelentkező *Regélő P. D.*-nak is szerepe volt a nagy jelentőségű *Athenaeum* bukásában.

Vizsgálódásunk szempontjából GARAY *Regélőjének* legfontosabb közleménye: *Visszapillantás első évi pályánkra* c. önjellemzése (1842. nov. 3., 987—8. l.): „Nem csatlakoztunk — úgymond —, midőn kb. egy évvel ezelőtt a magyar szép-világot, politikai árózónánk közepette, egy Divatlappal kínáltuk meg; mert felszólalásunk oly kegyes részvétre talált, minővel eddig magyar divatlap nem dicsekedhetett: ezerkét száznál több előfizetőnk közül ti. a nyári, rendszerint minden magyar lapokra szűkebb, év-fél is alig vitt el tőlünk annyit, hogy a helyettök újból s kivált okt. óta e percig érkezők által helyre ne üttetnének, mi legszólóbb bizonyosága, hogy Divatlapunk egy művelt magyar nemesi rendnek — melynek számára írni mindig büszkéek vagyunk — méltányos kívána-

taít, szükségeit meglehetősen eltalálta, noha kielégíteni még csak ezután foghatja... Midőn tehát a nagyérdemű közönséget bizonyossá tesszük, hogy Divatlapunk a közeledő 1843-i évben is pályázni törekszik — ígéretek helyett inkább visszautaljuk arra, mit eddig adtunk; ebből biztosabban következtethetend arra, mit várhat ezentúl tőlünk. Irányunkat és programunkat nincs miért megváltoztatnunk; lapunk ezentúl is a haladás és nemzetiség zászlója alatt egy művelt nemesi rendnek szellemi, művészi és társas életi kívánatait fogja a javítás és haladás szellemében tárgyalni, szívének és eszének mulattató és oktató élményt szerezni, nagy tekintettel hölgyeinkre, kik ti. magyarok, s nemzeti szellemben kívánnak társalogni, mulattatni, vagy ha tetszik művelődni." Önreklámja ezúttal is az *Athenaeum*-ot sérti, megjegyezvén, hogy „az *Athenaeum* 1/4 íve alig két ujjal nagyobb a mi 1/8 ívünkénél...”

GARAYtól 1844 június végén VAHOT Imre veszi át a folyóiratot és címét *Pesti Divatlapra* változtatja. 1846-ig PETŐFI a segédszerkesztője.

Az új szerkesztő a június 26-i szám borítékliján közli *Előfizetési jelentését*. Hivatkozik új munkatársára, PETŐFIRE, s a lap terjedelem- és tartalombeli gazdagodását ígéri. A mellékletek között nemcsak divatlapokat, hanem írói és művészi arcképeket, sőt „hímetmintákat” is fog nyújtani. Az előfizetési ár marad a régi: pestieknek 5 ft, vidékieknek 6 ft. évente. — Számunkra nem közömbös, hogy kik segédkeztek VAHORNAK a pesti és vidéki előfizetők gyűjtésében: „Előfizetni lehet minden magyar- és erdélyországi postán, külföldre egyedül a bécsi főpostahivatalnál. Kolozsvárt különösen t. Méhes Sámuel s Nagyenyeden t. Vajda Dániel uraknál; Pesten a lap kiadóhivatalában: szeglet-ház a Hatvani és Magyar utcában, 526. sz. a., s Eggenberger és fia könyvtárusoknál a Ferenciek terén.”

Előfizetőinek számát VAHOT egyszer sem teszi közhírré, mint GARAY tette. Csupán sejteti, hogy előfizetőinek tábora az eredeti 1200-as létszám körül hullámszik. „A magyar nőnem hivatása”-ról elmélkedve, panaszkodik, hogy „legnagyobb tehetségű íróink kenyérkereset közt kénytelenek eltölteni idejük legszebb részét; nagy örömszajt kell támasztanunk amiatt, ha egynémely magyar regénynek 2—3 000 vevője van, míg köztünk a külföldi regényekből 20—30 000 példány is elkél...” Végül a minket legközelebből érdeklő vallomás: „A divatlapszerkesztő fennen dicsekszik, ha 1 000-ig fel bírja vinni előfizetői számát, míg egynémely magyarhoni német divatlapnak annyi előfizetője van, mint összesen a három magyarnak. — És ez nagyobbára onnét van, mert a magyar nőnem valódiilag nem felel meg hivatásának...” (1846. ápr. 2. 261—4. l.)

Múlt századbéli folyóirataink gyakran közlik a külföldi lapok előfizetési statisztikáját. Ezzel nemcsak érdekes tudnivalókat vagy kuriózumokat akarnak nyújtani olvasóinknak, hanem ezen túlmenően: felrázni, nevelni akarják őket a jó példák követésére. Ezt teszi VAHOT is, midőn az 1846. évf. egyik számában (757 l.) felsorolja egy csomó francia lap példányszámát; 18 francia lapnak összesen kerek 62 000 előfizetője van, tehát egyenként átlag több mint 3 000. Ugyanakkor neki (VAHOTnak) dicsekednie kell azzal, hogy *A Magyarföld és Népei* című, folyóiratnak nevezett füzetes vállalata előfizetőinek száma „az 1 000-et már jóval felülhaladja”. (1846. 335. l.)

II. FRANKENBURG Adolf *Emlékiratai* (I—III. köt. 1868) a negyvenes évek sajtótörténetéhez igen fontos és értékes tudnivalókat nyújtanak.

Az *Emlékiratok* II. kötete a fiatal írók BAJZA *Athenaeuma* ellen intézett csatározásainak rajzával kezdődik. „Legkészségesebb szövetségesünk — úgymond FRANKENBURG (II. köt. 12. l.) — Munkácsi János, a *Rajzolatok* szerkesztője volt, ki lapját teljesen rendelkezésünk alá engedte.” A *Rajzolatok* „mintegy 6—700 előfizetőt számlált, ami akkor divatlapnál nem megvetendő mennyiség volt...”

E fejezet egyik jegyzetében (II. köt. 12—13. l.) FRANKENBURG igen becses adalékokat közöl az akkori lapok és folyóiratok példány-, illetőleg előfizetői-számáról:

„Budapesten akkoriban a következő újság- és hetilapok jelentek meg: *Jelenkor* 3800, *Tudósítások* 1600, *Regélő* és *Honművész* 500, *Rajzolatok* 650, *Kémlő* 500, *Ismertető* 200, *Athenaeum* és *Figyelmező* 800 előfizetővel. — E lapok hetenkint 15 szedőt, 15 sajtót s 28 nyomót foglalatostokdattak, s körülbelül 35 000 ív papirost fogyasztottak el; legtöbb munkaerőt pedig, ideértve a rézmetszőket, réznyomókat és festőket is, a divatlapok (*Regélő* és *Rajzolatok*) vettek igénybe.”

FRANKENBURGNak persze saját lapjáról, az *Életképekről* van legtöbb mondanivalója. Emlékiratai II. kötetének második fele és a III. köt. túlnyomó része az *Életképekről* szól. Reánk most csak a példányszámok és az olvasók kérdése tartozik.

„A M. *Életképek* első hat füzetének nyolcszáz példánya kelt el” — mondja a II. köt. 140. lapján. — Később az *Életképeknek* mintegy 1200 előfizetője volt, s ezeknek több mint fele egész évi előfizető (II. köt. 235. l.). Ez aránylag magas példányszámot ismételten hangsúlyozza: A folyóirat „oly költséges kiállítással jelent meg, hogy az év végén 1200 előfizető után nem maradt annyi, hogy tulajdon lapomra előfizethettem volna”. (II. 239—240. l.)

Egy mellékmondatból megtudjuk a *Honderű* előfizetőinek számát is: „A *Honderű* amily magasztalója volt eleinte, oly dühös ellensége lett később az *Életképeknek*, főképp midőn ennek előfizetői két harmaddal múltak föl az övéit...” (II. 232.) Eszerint az 1200 előfizetőt számláló *Életképekkel* szemben a *Honderűnek* mindössze 720 előfizetője lehetett. (Ennek a számnak kétharmada 480.)

Az *Életképek* olvasótáborának összetételére FRANKENBURG emlékiratai nyomán csak következtetni lehet. A III. kötetben (26. l.) elmondja, hogy GAAL Józseffel együttesen írogatott *Darázatok* című rovatban derekasan csipkedték azon „bűháborító bajszú tensurákat, kik ázsiai ősi nyugalommal a haza egére torlódó föllegek létét csak akkor kezdik gyanítani, mikor a menkő lecsapott, s ekkor is — meggyőződvn, hogy a segedelem már késő — újlag régi tespedésükbe dőlnek”. Ezek a reformkorban egyre általánosabbá váló szatírák sok olvasójukat megnevettették, „de még többen akadtak, akik ellenségeink lettek”. Gróf Fáy István (máltai lovag) „régis ismerettség s barátság ösztönénél fogva” kérte Frankenburgot egy hosszú levélben: „ne méltóztatna” a nemességet s főleg a „magos aristocratia” szalon-életét „persiflirozni”, mert — úgymond — „az bizonyisten nem ér semmit, s azonfelül a költői tehetségnek legnagyobb ága a kivicezés, miután kicsúfolni mindent lehet a világon”. „Somogyból apámnak egy volt táblabíró barátja hatalmas pironatoriumot, Borsodból és Szabolcsból pedig egypár fűtykőst és ólmos botot küldtek »recepisse« mellett; egy tucat kékvérű nagyság és méltóság föl hagyott az előfizetéssel... No, de azért csak vígan folytattuk mesterségünket...”

E följegyzésekből következtetve: az *Életképeknek* is, éppúgy, mint a *Honderűnek*, olvasói táborát részint az arisztokrácia, részint pedig a birtokosnemesség szolgáltatta. Fő különbség az arányokban lehetett: a *Honderűt* nagyobb arányban olvasták „a pamlagkörök” (vagyis a szalonok henye népsége), míg az *Életképek* előfizetőinek többsége a birtokosnemességből, sőt az ólmos-fűtykős, hétszilvafás kisnemesekből, s nem utolsósorban a honorácior-osztályból telt ki.

FRANKENBURG sokkal többet árul el folyóiratának gazdasági alapjairól visszaemlékezéseiben, tehát utólag, mint annak idején magában a folyóiratban. Az *Életképek* évfolyamai e szempontból kevésbé beszédesek: a szerkesztő a prenumeránsok és a példányok számát egyszer sem említi! Pl. az 1846. évfolyamot zárva (dec. 25., 822. l.) csak általános felhívást intéz olvasóihoz: „Ille nék mármost, hogy mi is amúgy kacsaringósan bevégezzük ez évi utolsó számunkat, s ígérjünk jövendőre különféle szebbnél szebb frázisokban oly csudadolgokat, miket magunk sem hiszünk — de az olvasók még kevésbé. (Gúnyos célása bizonyosan VAHOT Imrére, illetőleg a *Pesti Divatlapra* vonatkozik!)

Úgyis csak arra megy ki minden: »tessék prenumerálni!» S azért minden hosszas zárszó helyett boldog újév kívánása mellett e tartalomdús két szóra bátorzkodunk önöket, t. olvasók s még tiszteltebb előfizetők, figyelmeztetni, anélkül, hogy valaha eszünkbe jusson önökhöz — búcsúztatót írni!”

1846-ban 1400 előfizetője volt.

Egy alkalommal (1847. jan. 2., 29. l.) tudtunkra adja, hogy az országnak különösen két vidéke tartja távol magát az irodalompartólástól: Csongrád és Temes. Ott a legszűkebb az előfizetősaratás!

Az *Életképek* 1847. évi működéséről, amikor a lapot JÓKAI vette át, ugyancsak FRANKENBURGTól kapunk hasznos tudósítást. (*Bécsi élményeim* c. visszaemlékezései I. kötetében. Sopron, 1883. 32. l.) Azt írja, hogy az ERDÉLYI Jánostól szerkesztett *Szépirodalmi Szemle* „Jókainak sem hagyott békét, főképp midőn látta, hogy az előfizetők, akiket tölem elhesselni akart, az új szerkesztőnél is mind egy szálig megmaradtak, s doronggal sem lehetett őket elriasztani, miután az értelmes közönség a »verébijesztőket« kinevette...”

A szabadságharc eseményei egyetlen folyóiratunknak sem kedveztek. A politikai események minden érdeklődést lekötöttek. Az olvasóközönség teljesen a napilapok felé fordult. Az előfizetők száma jelzi ezúttal is a közönség magatartásának alakulását. JÓKAI maga említi több helyütt, hogy 1848 március előtt még 1500 volt az *Életképek* előfizetőinek száma, novemberben viszont leszállt 400-ra.

III. A *Hölgyfutár* 1849. november 15-én indult meg és 1864. november 10-ig állott fenn. Az alapító NAGY Ignác haláláig (1854. márc. 19.) szerkesztette. Ezután a lap három hétig szünetelt. Ápr. 6-tól BEREZ Károly szerkesztette, majd pedig 1856. ápr. 1-től TÓTH Kálmán, 1861. júl. 1-től BULYOVSKY Gyula, 1862. nov. 1-től BALÁZS Frigyes. Másfél évtizedes fennállása alatt mintegy 3750 száma jelent meg.

Gyakran foglalkozott előfizetőivel, az előfizetők táborát több ízben is körvonalazgatta — a folyóiratból magából mégsem tudjuk pontosan megállapítani: évről évre hány előfizetője volt?

Első szerkesztője nemhiába humorista: újabbnál újabb tréfás ötletekkel tért ki a kérdés elől, amelyet időnként íróársai és olvasói fölvetettek.

NAGY Ignác legerősebb tréfája az volt, amikor — az előfizető-gyűjtés jól bevált, hagyományos módszerét alkalmazva — számítva az olvasók hiúságára, hogy tudniillik nyomtatásban láthassák nevüket —: az 1851. év utolsó hónapjaiban az újesztendőre bejelenti az előfizetők névsorának közlését (nov. 14., 29., dec. 29., 30., 31.). „Előfizetőink névjegyzékét a félév végén közleni fogjuk” — írja az 1852-re szóló előfizetési felhívásban. De aztán 1852 januárjától kezdve úgy hallgat erről az ötszörös ígéretéről, mintha egyszer se tette volna. Egyetlen közleményt nem találunk, amelyben a névjegyzék kérdését újból érintené!

Ellenben a következő évben rátér egy kevésbé veszélyes módszerre: tréfás körítésben folytatja az előfizető-gyűjtés propagandáját. Minthogy lapja — címénck megfelelően — főleg a *hölgyközönség* szórakoztatását szolgálja, elsősorban hölgyközönséget igyekszik toborozni. S mivel a hölgyek — ha még hajadonok — szerfölött kívánnak fölöttő alá jutni: NAGY Ignác azzal a varázserővel ruházza fel lapját, hogy bájdús olvasói, ill. előfizetői feltűnő szerencsével szereznek férjet! Íme, az 1852. május 7-i szám (419. l.) arról ad hírt, hogy: „Előfizetőnőink szaporodnak, s nagy örömmel tapasztaljuk, hogy már több fiatal pesti hajadon, mihelyt férjhez ment, másnap mindjárt előfizetni küldé hozzánk férjét. Biztosíthatjuk a két magyar haza szépeit, hogy kik illy nemes szándékkal viseltetnek irántunk, azok mielőbb okvetlenül férjhez fognak menni, mégpedig szerencsésen.” Később, 1852. nov. 27-én (1102. l.) a következő évre szóló előfizetési felhívását csodálatos házassági statisztikával kíséri:

„Volt a Hölgyfutárnak az idén 500 prenumeránsa: 10 kedves nő, 75 szeretetre méltó özvegy és 390 imádatadó hajadon, továbbá 9 nőtlen derék fiatal ember s 16 még derekabb nős férfiú. A 390 hajadon közül háromszázan udvarias, mívelt, derék férjet kaptak, 89-en a legbiztosabb szerelmi viszonyban élnek, lanyagilag vagyontalan hölgy ternót csinált, férjet bizonyosan fog kapni. A 75 szeretetre méltó özvegyből 30 ismét nem-özvegy lett, harmincat azonban úgy elhagyá szerencséje, mint ők elhagyák a júliusi előfizetésekor a Hölgyfutárt, de 15 szépözvegynek boldog sorsa ismét megjött, miután októberi évnyegyedre ők is megjöttek; egy különösen, ki arannyal fizetett elő, azon kellemes helyzetben van, hogy nyole kérője közül nem tudja kit kosarazzon ki. A 10 kedves nő családi boldogságnak örvend. 9 nőtlen prenumeránsunk közül három szép s ami legfőbb gazdag nőt kapott, kettő szerencsésen letévé a státuszvizsgálatot, háromnak üldöző hitelezője meghalt, egy pedig egy szép reggel azt vette észre, hogy gyönyörű tenor hanggal bír, s ez a mai világban mindenesetre jobb, mintha költő lett volna belőle. A 16 férjből ötten, kik előbb boldogtalanok voltak, elolvastán 'Minőnek kell egy jó férjnek lenni' című cikkünket, úgy tettek, s most igen jól érzik magukat; ötnek földbirtokán bányát földöztek föl, négynek gazdag urabátyja meghalt. . . . Ennyi példának hatni kell, s így fölösleges többet mondanunk. Hogy pedig a fölebbi statisztikai adatok valóban hitelesek, arról jövő évben számolunk.”

A propagandát, melynek alapjait imígyen megvetette, a későbbi években is folytatja, részint *Előfizetési kiáltványaiban*, részint *Hírharang* című rovatának különböző apró cikkeiben. Pl. az 1853. dec. 1. és 3-i felhívásban:

„Jegyzőkönyveinkből hitelesen bebizonyíthatjuk, hogy négy év alatt hajadon előfizetőink közül *kétszázötvenheten* férjhez mentek, sok férji előfizető pedig a szerencse mindenféle adományai által boldoggá lett. Sőt mi több, sok embernek életét mentettük meg, mert orvos-előfizetőink annyira elmerültek lapunk olvasásába, hogy betegeiket meglátogatni elfeledték, és ezek azután szerencsésen felgyógyultak. . . .” Ua. dec. 17-én (1095. l.) a 218-ik férjhez menendő hajadont üdvözli stb. Ua. dec. 24-én (1119. l.) a karácsonyi jókívánságok között „szép olvasónőinknek jó Hölgyfutárt, s a Hölgyfutárnak sok szép olvasónőt” kíván.

Az 1852. nov. 27-i előfizetési felhívásban említett (légből kapott!) 500 előfizetővel szemben 1853. nov. 9-én (968. l.) egy kis polemikus cikkében már mintegy 1000 körüli előfizető létezését sejteti: „Legyen — úgymond — a „D — b” [Délbáb]-nak, meg a „P. N.” [Pesti Napló]-nak 10 000 prenumeránsa (külön-külön), mi 1000-rel is megelégszünk.” — De igen valószínű, hogy ennél sokkal több volt!

Előfizetőinek számával sohasem dicsekszik, inkább mindvégig panaszskodik, s a toborzást tréfákkal, adomákkal, ötletes megjegyzésekkel egyaránt folytatja. Íme, egy kis florilegium az 1853. évfolyamból:

„Egy amerikai lap kimutatása szerint New Yorkban, tehát egy városban 156 különféle lap jelenik meg, összesen véve naponként 1,216.714 példány. Nálunk ennyi tornász virsli sem fogy el!” (márc. 11.)

„Amerikában egy szerkesztő tudatván, miszerint 10,000 előfizetője van, s hogy több példányt az ottani nyomda kiállítani nem képes, jelenti: miszerint nem fogad el több előfizetést. Sirjanak-e vagy mosolyogjanak ezen a magyar szerkesztők?” (jún. 6.)

„T. levelezőink közül többen tudakolják, hogy — újdonság hiányában — mivel szolgáljanak? Gyűjtsenek előfizetéseket!” (jún. 9.)

„Egy amerikai lap megint jelenti, hogy neki nem kell több előfizető. Ugyan, avizálják az alkalmatlankodókat — Magyarországra!” (aug. 19.)

„Előfizetőink pár nap óta rendkívüli sűrűséggel jönnek. Ezt csak azért tudatjuk, hogy mindenki siessen, mert ha még két hétig halomszámra kapjuk a praenumberationalis leveleket, mint most, úgy az amerikai lapok modorában kiírjuk, hogy: „Nem kell több!” (dec. 22.)

„Nyílt posta, Szolnokba. Öntől is meghívás karácsonra! A megemlékezés kedves, de nekünk itthon kell ülni, s várni: hoz-e a „krisztkind!” — sok új prenumeráns?” (dec. 23.)

„Előfizetőink száma csakugyan úgy szaporodik, miszerint újévre bátran jelenthetjük, hogy „nem kell több!” E jelenséget egyébiránt t. előfizetőink maguk maguknak fogják megköszönni, mennyiben lapjaink körül pár nap múlva eléggé [!] kitűnő erőket gyűjtöttünk össze.” (dec. 28.)

Míg egyfelől gondosan (és ügyesen!) titkolgatta NAGY Ignác a *Hölgyfutár* előfizetőinek számát, másfelől viszont nem csinált titkot abból, hogy — saját kezére dolgozó laptulajdonos-szerkesztőhöz illően — igen takarékosan, bölcs beosztással gazdálkodik. Előfizetőinek számát nem árulta el, de azt ismételten közölte lapjában, hogy csak kevés számú fölös példányt nyomat. Későn jelentkezők és későn reklamálók már alig pótolhatják a hiányzó példányokat!

Pl. 1853. júl. 9-én egy szerkesztői üzenet: „A kívánt számokkal már nem szolgálhatunk. Mi mind pontosan megküldöttük annak idejében. Hiányokat csak úgy pótolhatunk, ha a panasz rögtön történik.”

Ezt a takarékos gazdálkodást NAGY Ignác halála után, utóda, BEREZ Károly is folytatja. 1855-ben már jan. 17-én közli előfizetőivel, hogy a *Hölgyfutár* „idei elsőbb számai végképp elfogytak”. (Ígéri az elfogyott számok újranyomását.) Ugyancsak 1855. márc. 21. és márc. 29-én olvassuk, hogy „teljes számú példányok már nincsenek” stb.

Ha már az előfizetők, illetőleg a példányok számának megállapításával nem boldogulunk, beérnők azzal is, ha legalább személy szerint minél többet megismerhetnénk az előfizetők közül. Nagy Ignác elég sűrűn üzenet előfizetőinek, de szerkesztői mondanivalói sem árulnak el sokat e téren. „Szép előfizetőnéi”-t többnyire csak ezzel a gyűjtőnévvel kezeli, név szerint igen ritkán szólítja meg őket. Csekély számú férfielőfizetőivel szemben kevésbé tartózkodó, a közületi és vállalati előfizetésekről is pontosabb tájékoztatást kapunk. Pl. az 1852. dec. 24-ik. sz. „Nyílt postá”-jából egyszerre három efféle előfizető címét tudjuk meg: Deesre „A társalkodó egyletnek”, Magyaróvárra Krahl Mihály kávésnak, és Jankovára „Az olvasó egyletnek”. Találkozunk egypár férfi-előfizető címével is: pl. 1853. júl. 9: Balán-Bányára H.A.H. úrnak, vagy 1853. márc. 16: Abonyba [Abonyi Lajosnak] ezzel, a tréfás üzenettel: „Az agarászatot közleni fogjuk, hanem bizony nem ártott volna egypár nyulat is küldeni vele.”

Miután ilyen eredménytelenül járt a folyóirat áttanulmányozása, megpróbáltunk közvetett úton hozzájutni a titkokhoz, hogy tudniillik: hány példányban, illetőleg hány előfizető számára készült a *Hölgyfutár*?

NAGY Ignácnak utolsó éveiben BALÁZS Sándor volt legfőbb munkatársa, afféle segédszerkesztője. BALÁZS Sándor két ízben is írt visszaemlékezést NAGY Ignácról és lapjáról; föltehető tehát, hogy ezekben talán érinti a példányszámot is. Idevágó első cikke *A „Tisztújítás” költőjéről* címen a *Nemzeti Hírlap* 1876. dec. 10-i számában jelent meg. Dicséri a „lelkiismeretes, galant, mondhatni splendid szerkesztőt”, akitől ő mint „újdondász”, ill. segédszerkesztő havi 30 forintot kapott. Elmond két anekdotát is NAGY Ignácról, de a példányszám kérdését nem is érinti! — Másik cikke *A Hölgyfutár* címen a *Baja* c. hetilapban látott napvilágot (1885. nov. 8.), részben ismételve előbbi közleményének tartalmát; a példányszámot itt sem említi. Pedig ha valaki, NAGY Ignác mellett legjobban ő tudhatta, hogy hány előfizetője volt a *Hölgyfutárnak*.

Végül a NAGY Ignácról szóló újabb irodalomhoz folyamodtunk. Legrészletesebb monográfiusa, SZINNYEI Ferenc (ItK 1902. és klny.) szorgalmasan összegyűjtötte NAGY Ignác életrajzi adatait, tanulmánya végefelé pár lapon a *Hölgyfutárral* is foglalkozik, de csak a lap tartalmát elemzi és munkatársait ismerteti; gazdasági és társadalmi háttéréről — példányszámáról és olvasóközönségéről — nincs sem tudomása, sem mondanivalója.

Viszont más forrásból arról értesülünk, hogy NAGY Ignác halálakor a folyóiratnak — állítólag — csak 370 előfizetője volt, de 1856–57-ben már az 1800-at is eléri az előfizetők száma.

Chownitz Julian ismeretlen életrajza és Németországban kiadott folyóiratai.

A külföldön megjelent hírlapok és folyóiratok magyarországi származású szerkesztőinek, kiadóinak és nyomdászainak munkásságáról csak nagyon hiányos ismereteink vannak. A hungarika-periodikumok bibliográfiai összeállítására még kísérlet sem történt. Fel sem tudjuk mérni, hogy jelentőségében és terjedelmében hány periodikusan megjelent hungarika nyomdatermék lappang határainkon kívül, márpedig, minden ilyen hírlap és folyóirat amelynek megjelentetésében magyarok működtek közre, magyar kultúr-kincs, szorososan hozzátartozik a magyar irodalomtörténethez és sajtótörténethez.

Ezen a hiányzó, fontos forrásmunkán kíván segíteni az *Ephemerides Hungaricae* című sajtóbibliográfiai kézikönyv anyaggyűjtése, amely a történelmi Magyarországon 1705—1849-ig bármely nyelven megjelent periodikák és mellékleteik bibliográfiáján és lelőhelyjegyzékén kívül a hungarika hírlapok és folyóiratok feltárására is kiterjeszkedett.

Az *Ephemerides Hungaricae* anyaggyűjtésének felhasználásával szeretnénk közölni CHOWNITZ Julian újságíró és szerkesztő önéletrajzát, mert ebből ismerjük meg külföldi zornalisztikai működését.

CHOWNITZ a szerkesztésében megjelent *Die Opposition* című napilapban, 1848. április 17-én, a 7. számban adta ki életrajzát. Ez az újságyszám csak az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárának állományában található meg. Itt közöljük az ismeretlen önéletrajz új adatokat feltáró részeit.

... Vor 8 Jahren verliess ich Pesth, nachdem hier mein Pesther Charivari von der Regierung war unterdrückt worden. Ich ging dann nach Leipzig, und gab dort die „Eisenbahn“ heraus. Hierauf nach Mainz, wo ich das „Rheinland“ so lang redigirte, bis ultramontaner Einfluss mich vertrieb. Nunmehr wandte ich mich nach Stuttgart, und schrieb die „deutschen Wespen“ — endlich nach Ulm, wo ich die Redaktion der „Ulmer Schnellpost“ übernahm. Es waren dies sämtlich Oppositionsblätter. In Ulm gründete ich die erste deutschkatholische Gemeinde Süddeutschlands, und trat eben mit dem edlen Bassermann in Verbindung, um die Leitung der berühmten „Manheimer Abendzeitung“ zu übernehmen — als ich, in Folge der mit meiner Stellung verbundenen Anstrengungen, in eine tödtliche Krankheit, es waren wiederholte Blutstürze, verfiel. — Jetzt, körperlich und geistig gebrochen — erhielt ich Briefe (die ich in Händen habe) von meiner mir über Alles theuren Mutter, welche mich mit herzerreissenden Klagen und unter Androhungen ihres Fluches beschwor, zum Glauben meiner Geburt zurückzukehren — und ich, dem Tode nah, gab nach, und verband mich schriftlich, ihrem Wunsche zu folgen. Noch nicht völlig genesen, schrieb ich „Österreich und seine Gegner“ und die „Signaturen“ Grundsätze, an die ich damals wirklich glaubte — und die mir die Wiederkehr in die österreichischen Staaten und zu meiner theuren Mutter ermöglichten. — In Österreich ward ich von allen Staatsmännern freudlich empfangen, und — unter polizeiliche Aufsicht gestellt. Jetzt gingen mir die Augen auf. Ich wollte wieder hinaus; man verwehrte mir's. Ich bat um die Concession zu einer Zeitung; man schlug sie mir ab. Was sollt ich thun; wovon leben, wie meine Mutter ernähren, die auf meine Unterstützung angewiesen war? Dreiviertel Jahre lang bettete ich vor den Thüren der Gewalthaber (die der Liberalen war mir ja verschlossen); erst als ich wieder so schwer krank war, dass Dr. Seoda mich für „hektisch“ erklärte, erhielt ich ein kleines Amt in Gratz. — Dort genas ich vollständig. — Aber eben diese Genesung an Körper und Geist zeigte mir das volle Entsetzliche meines Schicksals... Ich stand, wie gesagt, unter polizeilicher Aufsicht. Ein Oberkommissär hat dies selbst gegen einen Professor an Joanneum erklärt. Ich schrieb dreizehn Bittgesuche nach Wien, mich zu erlösen, mir mindestens ein literarisches Amt in einem Archiv oder einer Bibliothek zu geben; aber — nicht einmal ward mir darauf geantwortet!... Da raffte ich mich auf, und wollte nöthigenfalls ohne Pass in's Ausland fliehen. Es leben in Gratz allgemein geachtete Personen, wie Hr. Prof. Ples, die mir dies, so wie die Versicherung bestätigen werden, dass ich mit ganzem Herzen der liberalen Sache zugethan war, obgleich ich dies äusserlich verbergen musste. Davon zeugt aber auch meine Geschichte Ungarns, welche ich bereits 1847, so gut, als es unter der Censur möglich war, schrieb! — — Endlich, endlich nahte Erlösung. Der 13, 14 und 15. März brachte sie auch mir. Ich legte mein Amt nun freiwillig nieder, und ... reis'te ins Vaterland.

... Ich bin übrigens nicht der einzige, der eine solche Geschichte hat. — Viele, zum Theil grosse Männer, haben in der politischen Arena nicht immer auf derselben Seite gestanden. Die Hauptsache bleibt: dass sie ihrem Vaterlande nützlich waren. Ich bin ihm wenigstens nirgendwo schädlich gewesen; ich habe mir gegen dasselbe keine Schuld vorzuwerfen. Selbst das strenge und liberale Leipziger Repertorium schieb im Januar 1848 über meine Geschichte Ungarns u. A.: „Der Verfasser liebt sein Vaterland, und ist ein hellblickender und unbefangener Mann“ Es lebe hoch das Vaterland! Es blühe seine wiedererrungene Freiheit! Jul. Chownitz.

Eddig tart CHOWNITZ Julian önéletrajza. Ennél a beszámolónál részletesebben írt önmagáról a *Geschichte der ungarischen Revolution in den Jahren 1848 und 1849. mit Rückblicken auf die Bewegung in Österreich* című, Stuttgartban, 1849. évben megjelent kétkötetes munkájában, itt azonban zszurnalisztikai tevékenységéről nem szólt.

Még Chownitz nevét sem említi OSZTERN Rózsa: *Zsidó újságírók és szépírók a magyarországi német nyelvű időszakai sajtóban a Pester Lloyd megalapításáig.* (Bp. 1930) című tanulmányában.

Ismert magyarországi bibliográfiáink is csak keveset tudnak CHOWNITZról. SZINNYEI József a *Magyar írók életében* közli, hogy „Chownitz (Chowanetz József) Julian Tódor, hírlapíró, szül. 1814-ben, Érsekújvárott Nyitra megyében; 1849 végén Svájceba, majd Németországba költözött és Stuttgartban telepedett le. Szerkesztette az *Opposition* című politikai napilapot 1849-ben Pesten.” Nincs több adat, ezeket is helyesbíteni kell. Az *Opposition* Pesten 1848. április 10-én indult és 1849. július 8-án szűnt meg. Szünetelt 1848. december 31—1849. április 29-ig. CHOWNITZ 1848. október 10-től D. SCHULLERrel együtt szerkesztette. A felelős szerkesztő 1848. október 22-től D. SCHULLER, 1849. július 19-től VASFI Mór. Közben, 1849. április 29 — június 18-ig ideiglenesen A. PFEILBOGEN szerkesztette. SZINNYEI nem szól arról, hogy a szabadságharc végén CHOWNITZ Bécsben ugyancsak *Opposition* címmel 1849. október elsején napilapot adott ki, ennek 1—5. száma az Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtárában található. Az életrajzi lexikonban felsorolt forrásmunkák közül csak néhányat sikerült a könyvtárakban megtalálni. Meg kell említenünk, hogy a felsorolt szerkesztők közül SZINNYEI csak VASFI (EISLER) Mór adatait közli; „Orvosdoktor, hírlapíró, szül. 1818 Galgócon Nyitra megyében. Az 1848. márcziusi események után hírlapírássra adta magát. 1849. július 17-én Müller Gyula az *Opposition* ez. német politikai napilap pesti kiadója szerződésileg rábízta a lap szerkesztését 70 frt. havi fizetéssel (az eredeti német szerződés szerint); azonban az osztrákok közeledtével már július 8-án a lap megszűnt és Vasfi Temesvárra menekült, ahol mint segédorvost alkalmazták. A szabadságharc leverése után Prágába menekült, hol orvosi tanulmányait folytatta; később Lipcsébe költözött, hol Freytag, Schmidt Julian és Kuranda Grenzbote szerkesztőségébe lépett.”

PETRIK Géza: *Magyarország bibliográfiájában* felsorolja CHOWNITZ könyvalakban megjelent műveit, nem is célja, hogy külföldi, zszurnalisztikai munkáiról írjon.

WURZBACH Constantin: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich* című munkájában ennyit közöl: „Chowanetz Joseph (Schriftsteller und Zeitungsschreiber, geb. zu Neu=Zamich in Ungarn im Jahre 1814).”

KERTBENY Károly — PETRIK Géza: *Magyarországi német könyvészet 1801—1860.* című munkájában CHOWNITZ 1836—1856-ig könyvalakban megjelent művein kívül egyetlen zszurnalisztikai munkáját említi, az 1839-ben megjelent *Pesther Charivari* című havilapjának 1—3. számát.

CHOWNITZ gazdag zszurnalisztikai munkásságából a budapesti könyvtárakban csak a *Pesther Charivari* című folyóiratot sikerült megtalálni, annak is csak a 2. számát, a Piaristák Központi Könyvtárában. Mivel ez a folyóirat is unikum, közöljük a címlap szövegét:

„Belletristische Original-Localblätter. Augegeben Anfangs Juni 1839. In Commission bei Kilian et Comp. Gedruckt mit Joseph Beimel's Schriften in Pesth.” Ugyanitt találjuk a tartalomjegyzéket is „Inhalt: J. T. Chownitz: Pesther Briefe. (Wird fortgesetzt.) — Aristo Theles: Alphabetischer Theater — Katechismus für Pesth. (Wird fortgesetzt.) — Aug. Schilling: Die Ichmenschen. — J. T. Chownitz: C'est tout comme chez nous! (Wird fortgesetzt.) — Myself: Gar nichts. Humoristische Vorlesung. — Myself: Empfindsame Badereise nach Ofen. — A. Nitt. v. Tschabuchnigg: Leichenstück. — Jacques: Der Literat in der Einbildung. — J. T. Chownitz: Pesther Fresken; a. P. Kafeehaus — Kunst-richter. b. P. Hausfräulein. c. P. Roué. (Müssiggänger.) (Wird fortgesetzt.) — Lewak: Der goldene Becher und das Glas. Fabel.”

A füzet előzéklapján a szerkesztő ismerteti célkitűzéseit:

„An das Publikum! Der Pesther Charivari erscheint in zwanglosen Heften zu 8 Bogen, Velinpapier, mit eleganten Umschlag — jede dritte bis vierte Woche ein Heft. Seinen Inhalt bilden Bilder, Szenen, Skizzen und Aufsätze (zumeist humoristischen Genre's), die sich auf Pesth, Ofen u. s. w. beziehen und ein scherzhaftes Spiegelbild unseres Lebens und Treibens geben — doch sind nichtlokale Aufsätze keineswegs ausgeschlossen, jedoch nur dann, wenn sie durch pickanten Inhalt, Witz, Satire und namentlich durch Kürze, sich unterscheiden. Der Pesther Charivari besitzt einen ausgedehnten Kreis, meinst junger, Mitarbeiter — worunter Namen guten literarischen Klanges; von Seite des Herausgebers wird gewiss nichts versäumt werden, was dem Unternehmen stets erhöhteres Interesse und lebendige Bedeutsamkeit geben kann — und so soll, bei der sich auf's Erfreulichste kundgebenden Theilnahme des Publikums, unser Charivari seinen eigenthümlichen und, wir hoffen, nicht vergeblichen Pfad verfolgen.”

Az elmondottakhoz hozzátehetjük még, hogy a folyóirat nem illusztrált, 8 rétet alakú, 47 pagina.

Az *Opposition*-ban közölt önéletrajz éppen azért érdekes, mert CHOWNITZ külföldi, ismeretlen zszurnalisztikai tevékenységét mutatja be. Sajnos, eddig ebből a munkásságból egyetlen címet sem sikerült megtalálni. A további kutatás megkönnyítésére kiemelten is közöljük ezeket a periodikákat: Lipcsében jelent meg; *Eisenbahn*, — Mainzban; *Reinland*, — Stuttgartban; *Deutsche Wespen*, Ulmban; *Ulmer Schnellpost* és *Gemeinde Süddeutschland*, — Mannheimban; *Mancheimer Abendzeitung*. CHOWNITZ nem szól a Bécsben megjelent *Opposition* 1—5. számáról, amely még ide, a külföldi periodikákhoz tartozik. A felsorolt és még lappangó periodikák megjelenése nem lehet kétséges, felkutatásuk külföldi könyvtárakban remélhető.

V. BUSA MARGIT

Arany János könyvtára. ARANY János halála után három évvel, 1885-ben engedte át megőrzés végett ARANY László a költő relikviái legnagyobb részét s könyvtára egy töredékét a nagyszalontai ARANY-Emlékbizottságnak. Akarata, hogy egykor a költő egész könyvtára, lehetőleg az összes emléktárgyakkal együtt a szülőföld múzeumában legyen, mind e mai napig nem teljesült. Könyvtárából csupán azokat a könyveket találjuk manapság is a „csónkatorony”-ban, melyeket 1885-ben maga ARANY László küldött.

A relikviák leltárában levő katalógusba mindössze 94 kötetet vett fel ARANY László. Ezek költőink munkáinak különböző kiadásai, továbbá azok a régebbi könyvek, melyekben sajátkezű névbeírása található s végül az olyan munkák egy része, melyeket a szerzők ARANYnak dedikáltak, vagy melyekben költeményei jelentek meg. ARANY László több alkalommal saját megjegyzéseivel bővítette a katalógust, közölve velünk azt amit egyik-másik öregebb könyvvel kapcsolatban atyjáról tudott.

Így mindenekelőtt érdekes, amit az idegen nyelveket tanuló ARANYról olvasunk itt:

Első német nyelvtana a Leipzigben (1882) megjelent KÄSTNER Christ. Ang. Lebr.: *Kunst die Regeln der deutschen Sprache geschwind zu erlernen, gut zu behalten und leicht auszuüben* c. könyv. A német szótárak közül kézi példánya a BALLAGI-féle 1854-es *Új teljes német és magyar szótár* német–magyar része volt.

Ifjú korában angolul GOLDSMITH: *Vicar of Wakefield*-jének 1841-i leipzig kiadásából tanult.¹ Egyedül angol szótára egész 1861-ig a két kötetes *Schul- und Reise – Taschenwörterbuch der englischen und deutschen Sprache*² volt. Emikroszkopikus betűkkel nyomtatott kis szótárral kapcsolatban jegyzi még fel ARANY László, hogy ebből tanulta meg atyja az angol nyelvet s egyszer említette, hogy „*azt hiszi, ő már talán több angol szót ismer, mint e kis szótárban található.*” Figyelemre méltó, hogy az angol–német része majdnem egészen elhasznált, külseje, valamint lapjai is egészen sárgák, kopottak a sok forgatástól, míg a német–angol rész aránylag használatlan, lapjai fehérek. Ezt cserélte fel aztán az 1861-ben szintén Lipcsében kiadott *Vollständiges Wörterbuch der englischen und deutschen Sprache* von William JAMES c. szótárral.³

Francia nyelvtanulmányaira ARANY László csak egy helyt utal: azt írja, hogy a *Nouveau Dictionnaire de poche français-allemand et allemand-français*-t ifjú kora óta használta.⁴

Mind ezekben, mind a többi tankönyvfélékben is ARANY marginális jegyzeteit találjuk lépten-nyomon. A vizuális és mechanikus memorizálás bizonyítékai ezek, melyekhez főképp az angol nyelv tanulása közben folyamodott. Legelső tankönyvében a *Vicar of Wakefield*-ben, de később is, saját jegyzeteivel, aláhúásaival kíséri a kiejtéshez írt magyarázatokat. Egyes kivételeket ezen kívül Nb. jelzéssel vagy összegezve számmal még külön is megjelöl. A *Schul- und Reise-Taschenwörterbuch* angol–német rész hátulsó lapjára a kiejtésről „*Hangok magyarázata*” címmel táblázatot ír be; sőt olvasmányaiiban is gyakran találjuk egyes szavaknak kiejtés szerinti lejegyzését. Majd hangsúlyt jelöl, s nemegyszer a grammatikai alakokat írja a lap szélére. Mindezeknél nem ritkábban – főképp ROTHWELL angol–német beszélgetési könyvében – az egyes szavak magyar jelentését is leírja, különösen fákról, virágokról és madarakról c. fejezetekben. S itt ez apró jegyzetekben is megtaláljuk a pontos megfigyelő, gondosan dolgozó ARANYT, midőn sajtóhibákat javít az angol szövegben, vagy pedig mikor – valószínűleg már mint jobb angol a későbbi időben – első olvasmányát a *Vicar of Wakefield*-et ismételtén átolvassa egy helyen pl. a rear szónál bejegyzi: „*James is így*” (a *Vollständiges Wörterbuch*-ban) „ROTHWELL: *rér*” (a *Gesprächsbuch*-ban).

ARANY László feljegyzi, hogy HUGO Victor összes munkái ifjú kora óta, atyja könyvtárában voltak.⁵ Valószínűleg azok közül való az a néhány avult kis könyv, melyeket SZILÁGYI Isvántól kapott.

STIELER *Schulatlása* vagy huszonöt éven át volt rendes kézi atlasza.⁶ Ha a könyvei közt fennmaradt 17 darab térképet nézegetjük, világosan látjuk, mily élénk érdeklődéssel szemlélte, követte mind a múlt, mind a jelen históriáját. Szinte katonai szakértelemmel rajzolta be mappáiba az orosz–török hadszíntér fontosabb változásait: az arevonalat háromszor-négyszer; ennek megfelelően az útközetek helyeit is. Hasonló nyomait találjuk a porosz–francia, porosz–osztrák és az osztrák–olasz háború tanulmányozásának is.

Bizonyára kisebb és irodalomtörténeti szempontból kevésbé értékes része ez ARANY könyvtárának, mint amelyet fia magánál tartott. Ez utóbbi Budapest ostroma idején

¹ *Accentuirt, mit erläuternden Anmerkungen und einem vollständigen Wörterbuch* von K. R. SCHAUB V. Aufl.

² ... mit beigefügter Bezeichnung der englischen Aussprache und Accentuation nach dem Walkerschen Systeme. Leipzig, K. Tauchnitz.

³ Zum Gebrauch für alle Stände. XIII. Stereotipausgabe. I. Teil.

⁴ Sixième édition. A Leipzig 1812, Theof. Rabenhorst.

⁵ V. HUGOS *Sämtliche Werke*, Frankfurt a/M. 1835–38. I–XVII Bde.

⁶ STIELER'S *Schulatlás über alle Teile der Erde*. Gotha 1853 Justus Perthes.

elpusztult. Annál fontosabbak tehát ARANY széljegyzetei, melyeket olvasás közben vetett papírra. Ezek adják a könyvtár legnagyobb értékét.

Kedves klasszikusaink művei közül alig van valami e könyvek között. SHAKESPEARE-től pl. sem eredetiben, sem német fordításban semmi sincs; GOETHE-től egy költeményes könyv s a *Faust*. HERODOTOST is csak egy munkája, a *De bello persico* képviseli. Egyedül HUGO Victor, kinek összes munkái — német fordításban — megvannak. Idegen nyelvű könyveit ezeken kívül egy-két magyarból fordított német és az egyetlen finn könyv: az *Unkarin-album* egészíti ki. Van e könyvtárnak két kéziratoss könyve. Az egyik: NASZÁLYI SZÉP MIHÁLY: *Életbölcseesség - s tapasztalásból merített atyai oktatások a növekedő ifjúság számára*. 1854. VAHOT Imre és JÓKAI Mór bíráló és ajánló soraival. Hogy hogyan és mi célból került ARANYhoz, vagy miért maradt nála és mi volt felőle a véleménye, nem tudjuk. A másik munka: *Leírása Sopron, Vas, Zala, Veszprém, Győr, Esztergom megyékben fekvő históriai emlékü várak' Városok' szőlőhegyek' tavaknak, melyeket az 1828-i portális összeírás alkalmával személyesen bejártam és a helyszínen feljegyeztem. Id. Szilágyi Lajos életének 80-dik évibe*. Erről a munkáról sem tudjuk: hogyan és miért került a költő könyvtárába. De valószínű, hogy ezt is bírálatra és kiadásának elősegítése végett küldte el neki szerzője.⁷

Az önálló műveken kívül az egész állománynak csaknem felét teszik a *folyóiratok*. Egyharmaduk az Akadémia és a Kisfaludy Társaság kiadványai (MTA évkönyvei, Almanachja, Értesítői, a különböző osztályok köréből való Értekezések, továbbá Jelenlései és Jegyzőkönyvei, valamint a Kisfaludy Társaság Évlapjai).

ARANY saját művei közül a következők vannak meg a könyvtárban: *Toldi és Toldi Estéje*. Toldi 2-ik, Toldi estéje első együttes kiadása. 1854. Heckenast kiadása.

Kisebb költeményei. 2 kötet. 1860. Jegyzetekkel.

Buda halála. 1864 Ráth M. kiadása.

Összes költeményei. 6-ik kiadás. 1869—72. Ráth M. kiadása.

Összes költeményei. (Új olesó kiadás. 3 kötet. 1872. Ráth M. kiadása. Jegyzetekkel.)

János király fordítása. 1875. Fűzve. (Arany a sarkát három helyen cérnával összevarrta.)

SOLLOHUB: *Előkelő világ* 1875. Olesó könyvtár 8. sz. Arany László következő bejegyzésével: „Németből fordította Arany János. (megjelentek a Koszoruban.)” Ti. folytatásokban jelent meg, ezért írja többesben.⁸

Próza dolgozatai. 1879. Akadémiai Kiadás.

Toldi szerelme. 1879. Szerző kiadása. Jegyzetekkel.

Toldi szerelme. 3-ik kiadás. 1882. Ráth M. kiadása.

Régi, a költő fiatal korában olvasott, illetve használt könyvei a következők:

JAGAMANUS: *Italianische Sprachlehre*. Leipzig 1811. *Nouveau Dictionnaire de poche français-allemand et allemand-français*. 1812. Benne ARANY László bejegyzése: „Ez volt kézi példánya”.

⁷ Az eddig előadottak bevezetését képezték az 1931-ben tragikus körülmények között elhunyt testvéröcsém: DEBRECZENI Ferenc debreceni református főgimnáziumi tanár *Arany János könyvtárának katalógusa* c. munkájának. E bevezetés után következik ARANY Nagyszalontán levő könyvtárának teljes és pontos jegyzéke. Külön az önálló művek, külön a folyóiratok. Az önálló műveket szakok szerint csoportosította. Külön a magyar és külön az idegen nyelvűeket. Mindezt könyvészeti szempontok és kíváncsalmak szerint és minden könyvnél érzékeltetve, hogy a költőt melyik munka mennyire érdekelte, vagy érdektelen volt-e reá nézve; jelezve, hogy felvágott vagy felvágatlan állapotban találta. A folyóiratokból mind kiírta azoknak az értekezéseknek, cikkeknek íróját és címét, melyeket Arany felvágott, olvasott. Feltüntette azt is, hogy Arany melyeket kísért lapszéli jegyzeteivel, vagy hol javított még sajtóhibákat is.

⁸ ARANY László tévedett, mert nem a *Koszoruban*, hanem a *Szépirodalmi Figyelőben* jelent meg az 1. évf. (1860) 39—48. számban név nélkül, az utolsó folytatás alatt három apró csillaggal.

KÄSTNER: *Kunst der Regeln der deutschen Sprache* ... 1822. *Anakreontis Carmina*. Lipsiae 1829.

KIS Mihály: Angol nyelvtan. 1842.

Sokrates négy beszéde. Ford. SZABÓ István. Kisfaludy Társaság kiadványa. 1846.

Ezeket kívül van még egy régi könyv, a legrégibb, de ez fiatal korában még nem volt birtokában: *A magyar irodalmi eszmélete*, írta PÁPAY Sámuel. 1808. Benne a következő bejegyzés: ARANY Jánosnak SZILÁGYI Sándor. Ezt bizonyára Kőrösön ajándékozta neki mint a magyar irodalom tanárának.

A már említett *szélgjegyzetei* legnagyobb részben komoly, tárgyilagos megjegyzések. De van néhány kisebb, egészen szubjektív megjegyzése. Ilyen pl. mikor THALY Kálmán *Kárpáti kürt* c. könyvében ezt a két sort olvasta:

Ki jelen vagy, hol bu van s enyészet:

Eljősz te is kedvesem: költészet!

odaírta: „nem igaz”. — KORDA Pál: *A túlvilág komédiája* c. könyvének címlapjára a szerző ajánló szavai után ezt írta oda határozott betűkkel: „Nem kell!”

A szélgjegyzeteken kívül értékesebb feljegyzéseket is találunk: költeményszerzetekeket, illetve verssorokat, kisebb verseket, első fogalmazásokat, rajzokat stb. Jellemző, hogy azokra írta, amiket olvasott, nézegetett, ami éppen a keze ügyébe akadt, amikor az ihlet jött.

Így MÁTYÁS Florián: *Akadémiai Értekezések. Igazítás és pótlékul a Magyar Nyelv Szótárához*. Pécs 1863. c. füzet hátulsó fedőlapjának felső részén ezt a két soros epigrammját olvashatjuk:

Álmaidon ne törődj, mert amit az emberi elme

Vágyva remél imett, azt látja, ha álmodoz épen.

Először e szót: emberi; rövidítve írta, így: eri és azután írta ki: emberi; az imett helyett pedig előbb ezt: éber, melyet áthúzott.

Az ázsiai orosz — török csatatér — a *Hon* mellékleteként kiadott *Térkép az orosz — török háborúhoz* c. térképen kívül az *Öreg pincér* c. versének utolsó előtti szaka és az utolsó szak két sora olvasható ceruzával írva.

Volt térképe az európai Törökországról is: *General-karte der Europäischen Türkei*. Kívül a fedelén tintával rárajzolta nagy nyomtatott betűkkel: EURÓPAI TÖRÖKORSZ. — A sok hajtogatástól elnyűtt és a sarkokat vászonnal megragasztotta. A hátlapján megrajzolta a Margitsziget térképét. Rajta ARANY László hitelesítő írása: „A Margitsziget. Arany vázlata (1880 körül).” Ugyanezen a térképen van egy másik hasonló rajz is, mely vázlat lehetett a Sziget térképéhez.⁹

Sokan küldték meg műveiket ajánló sorokkal. Szerkesztő korában neki személy szerint vagy a szerkesztőségnek. Máskor iránta érzett tiszteletből, sokan barátai és íróársai. Az idegenek különféle címekkel illetve: T. T. c., Tekintetes, Nagyságos ARANY János úrnak. A barátai egyszerűen, természetes közvetlenséggel.

Ilyenek a következők:

CSENGERY Antal: *Történelmi tanulmányok és jellemrajzok* c. művét e szavakkal: Arany János barátjának Csengery Antal mk.

GYULAI Pál: *A népszerűség*. 1868. így: Arany Jánosnak Gyulai Pál.

KRIZA János: *Vadrózsák* I. kötetét 1863. T. Arany János úrnak tisztelete jeléül Kriza.

LÉVAY József: *Emlékbeszéd Tcmpe Mihály felett*. 1869. Arany János barátomnak Miskole márc. 24. 1869. Léway József.

SÁROSI Gyula: *Az én albumom* 1857. Arany János barátomnak szíves hálával Sárosi Gyula.

⁹ L. Vasárnapi Újság 1917. 9. sz. 146. l. DEBRECZENI Ferenc: *A rajzoló Arany*.

- Szász Károly: *A gavallér politikusok*. 1869. Aranynak Szász Károly.
 SZILÁGYI Sándor: TOOTH János: *Kis Kun Halas története*. Kiadta SZILÁGYI Sándor.
 1861. Arany János barátomnak Szilágyi Sándor.
 SZILÁGYI István: *A gimnáziumi oktatásügy története a magyarországi helvét hitvallásuaknál*. 1861. Arany Jánosnak Szilágyi.
 TOLDY Ferenc: *Mária Terézia*. 1872. Arany János barátomnak.
 TOMPA Mihály: *Két halotti beszéd*. 1855. Arany Jánosnak Tompa Mihály.
 GR. ZICHY Géza: *A boldogság útja*. 1875. Tisztelete jeléül a szerző.

Vannak aztán cikornyás, pathoszos, különös, sőt különködő ajánlások is. Így pl.:

- GLASER Emm.: *Sternlose Nächte — Nuits sans étoiles*. Paris 1869. Arany János úr édes hazánk koszorús költőjének mély tisztelettel a szerző Emm. Glaser.
 RÉNYI Rezső: *Petrarca és Kisfaludy Sándor*. 1880. Arany János úrnak ő Nagyságának nem mai napról keltezett mély tisztelete és szeretete jeléül a szerző.
 KERTBENY Károly: *Dante in der ungarischen Literatur*, Berlin 1873. T. cz. Arany János úrnak szül. 1817-ben márcz. 2-án szellemi mély tisztelettel a szerző Kertbeny Károly szül. 1824 febr. 28-n.
 ID. MÁNDY Péter: *A magyar nyelv eredete és előnyei; s javaslat arról: mikép lehetne a magyar írást könnyíteni és egyszerűsíteni*. 1858. T. Arany János úrnak — az avuló szuette fáából maradandó érc szobrot elővarázsoló költőnek tisztelettel ajánlja a szerző.

Nem érdektelen, hogy ARANY könyvtárában van egy-két olyan könyv, melyet a szerző vagy más nem neki, hanem másnak ajánlott, de hogy hogyan és miért került oda, fia sem tudott róla semmit.

Van néhány olyan könyv is e könyvtárban, mely *nem a költőé volt*. Az egyik egy tankönyv: *Demosthenis Orationes*. Lipsiae 1857. Belül két név: TOKODY Béláé 1859. A másik: ARANY János írásával: ARANY László 1860. Majd a következő szöveg: „1866 körül azonban elolvasta atyám s meg is tartotta könyvtárában. 1885 márc. Arany László.”

Ezen kívül van még négy könyv, melyek a költő halála után kerültek a család birtokába. Közülük kettőt özv. ARANY Jánosnének ajánlott a szerkesztő.

Az ARANY László által adományozott könyveken kívül még van egy kis szekrény könyv a nagyszalontai ARANY-Emlékmúzeumban *Arany Juliska könyvtára* néven. Ezeket a könyveket Arany Juliska férje: SZÉLL Kálmán, a nagyszalontai református egyház 53 éven át volt lelkesze ajándékozta a múzeumnak. Midőn 1913 év végével nyugalomba vonult és Nagyszalontáról elköltözött, velem együtt válogatta ki saját könyvei közül és adta át a múzeumnak. Olyan pontos lelkiismeretességgel, hogy mikor felesége egy könyvet meg akart tartani, nem engedte. Így szólt: „Ez nem a mienk.” Vagyis a Juliskáé. A könyveket a múzeumban egy kisebb szekrényben helyeztük el, amely ARANY szalontai könyvszekrénye lehetett és Kőrösre költözésük alkalmával hagyták Szalontán.

ARANY Juliska könyvei néhány kivételével eredetileg az édesapjáié voltak; ő ajándékozta leányának. Kifejezetten Juliskának a szerző, vagy kiadó, vagy más ajánlékozó által ajánlott mű összesen csak 11 van, s ebből is 8 kötetet a költő ajándékozott leányának. Részben a saját munkáit, u. m. *Széchenyi Emlékezetét* e szavakkal: Juliska kedves leányának Arany János. *Buda halálát* (1861) így: „Arany Juliskának, Széll Kálmán nejének, szerető Atyja Arany János.” Aztán ALMÁSI Tihamér: *Könny és mosoly* c. könyvét 1859-ben e szavakkal: „Arany Julesának atyja.” Továbbá CSOKONAI, KAZINCZY, a két KISFALUDY költeményeit. Ezek közül KISFALUDY Sándor: *A kesergő szerelem* c. 1858-ban megjelent kötetét: „Tompá néniék ittléte emlékéül Juliska leányomnak szept. 20 1859. Arany János.” Érdekes, hogy *Toldi* 58-i kiadását „Arany Julesa kisasszony-

¹⁰ A katalógus összeállításakor ennyi volt. Azóta több eltűnt — ARANY munkáiból is.

nak Gyulai Pál ajándékozta. Van egy könyv: Dalkönyvecske a magyar nép számára Pest 1856. melyben két ajánlás olvasható: „T. cz. Jókay úrnak”, „aki Arany Julcsának adta.”

Hogy ezek előbb csakugyan a költő tulajdonában voltak, az is bizonyítja, hogy többen ott találjuk olvasás közben odaírt jegyzeteit (12 kötetben). Aztán itt van VABOT Imre *Pesti Divatlap*-jának második félévi folyama és 1848 első félévi folyama, melyek nem lehettek a Juliskáé, mert akkor még csak 7—8 éves volt. HUGO Victor: *Tudor Máriájában* 1851. benne van sajátkezű irásával a neve: „Arany János dec. 31 851”. és SZATMÁRI Károly *Sirály* c. regénye címlapján szintén. VIDA József: *Nemzeti Koszoru, költemények* c. 1860-ban megjelent könyvére pedig ráírta: 1 f. 30 x.

A két, de mégis egy könyvtárt a következő számszerű adatokkal jellemezhetem:

Szépirodalmi magyar nyelvű	111	mű, jegyzetekkel	15	Felvágatlan	11
Szépirodalmi idegen nyelvű	30	„	2	„	1
Irodalomtörténeti	24	„	5	„	1
Nyelvészeti	20	„	7	„	2
Magyar történelmi	31	„	6	„	12
Egyháztörténelmi	6	„	—	„	2
Egyetemes történelmi	22	„	7	„	7
Műveltség-történeti	17	„	—	„	3
Esztétikai, filozófiai, pedag.	16	„	2	„	4
Politikai, pénzügyi, keresk.	16	„	1	„	4
Tankönyvek, szótárak	24	„	11	„	2
Vegyesek	15	„	1	„	4
Térképek	17	„	12	„	—
Folyóiratok	302	„	19	„	2
ARANY Juliska könyvei	153	„	23	„	—
Összesen	804	„	111	„	55

Ezek szerint 804 mű a könyvtár állaga. Mivel azonban 4 műről kétségtelenül megállapítható, hogy a költő halála után kerültek a könyvtárba, illetve ARANYNénak férje halála után adta a szerző; így kerekén 800 műből áll ARANY János szalontai könyvtára.¹⁰

DEBRECZENI ISTVÁN

A székesfehérvári Pauer-gyűjtemény. 152 éve, 1814. augusztus 1-én született PAUER János, a Pest megyei Ráckeven szerény viszonyok közt élő polgár család gyermekeként. Elemi és középiskoláit Székesfehérvárott végezte, ahol hosszú évekre SIMONYI Pál nagyprépost biztosított számára házában otthont s egyengette a tehetséges fiú szellemi fejlődésének útját. SIMONYI mintegy 2500 kötetből álló, értékes könyvtárral dicsekedhetett. Nem kétséges, hogy ez volt PAUER első ihletője a könyvek iránti szeretetre.

A filozófiát a pesti egyetemen végzi. Itt ismerkedik meg HORVÁT Istvánnal, a lelkes történész professzorral, akinek sugalló hatása alól ő sem vonhatja ki magát, s az egyetem egy másik kiváló tanárával, SZANISZLÓ Ferencel is, a *Religio és Nevelés* c. folyóirat szerkesztőjével.

Filozófiai tanulmányai befejeztével, 1834-ben, PAUER a székesfehérvári papi szemináriumba lép, 1838 nyarán pappá szentelik, majd néhány éves csákvári káplánkodás után, melynek során megismerkedhet az ESZTERHÁZYak értékes családi könyvtárával, 1841 őszén Pestre kerül SZANISZLÓ lapjához belső munkatársnak. Az itt töltött három esztendő előnyösen befolyásolja szellemi kibontakozását. A szerkesztőségi munka révén

kerül szorosabb kapcsolatba SOMOGYI Károllyal, a század egyik legjelesebb magyar bibliofiljével, aki 1881-ben 42 000 kötetes könyvadományával vetette meg az ő nevét, viselő szegedi városi könyvtár alapjait.

1844-ben tér vissza Székesfehérvárra. Teológiai tanár, majd éveken át a könyvkedvelő, kiváló humanista műveltségű FARKAS Imre püspök titkára. 1858-ban kanonok s a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. 1872-ben segédpüspök. 1878-ban székesfehérvári megyéspüspök. Meghalt 1889. május 15-én.

PAUER nem holmi sznobizmustól táplált vagy különönségből fakadó bibliománia megszállottja, hanem vérbeli bibliofil;¹ benne a könyv külső tulajdonságai és belső tartalma iránt való érdeklődés szép harmóniában egyesül, a régi és ritka könyvek iránt tanúsított vonzalomnak már elég korán jelét adja. Egy papnövendék korából fennmaradt naplójába, melyben olvasmányaival kapcsolatos reflexióit rögzíti, kb. 1834-ből ezt jegyzi fel: „Pazman Péter Corvin könyvtárának maradványait a Töröktől 30 000 forinton akarta megvenni, hogy sok kéziratot stb. a végenyészettől megmentsem, de meg nem nyerheté. Lásd Kazy Hist. Univ. Tyrnav. P. II. L. 2. p. 272. item Schmitt p. 2. pag. 114.”

Legkorábbi nevezetes könyvszerzeménye egy antiqua Cl. Ptolemaeus ALEXANDRINUS 1562-ben megjelent *Geographiája*, melyhez saját bejegyzése szerint 1835-ben Veszprémben jutott hozzá. Amikor az egyházi pályán való emelkedéssel anyagi lehetőség is nyílt rá, szenvedélyes odaadással látott hozzá először RMK gyűjteményének, majd antiqua, ill. incunabulum gyűjteményének megteremtéséhez és gazdagításához.

PAUER több évtizeden át az egyháztörténelem és a jog tanára a székesfehérvári szemináriumban. Maga is a magyar történelmi múlt önálló és becsült kutatója, Székesfehérvár középkori emlékei feltárásában értékes régészeti tevékenységet fejt ki. Lelkes numizmatikus és éremgyűjtő. Hivatásánál fogva érdekli a filozófiai, teológiai és a lelkipásztori irodalom. Hű barátja a római klasszikusoknak. E sokoldalú szellemi érdeklődésnek megfelelően fejleszti fiatal éveitől fogva könyvtárát.

Megyéspüspökké történt kinevezése után is 10000 kötetet meghaladó gyűjteményének nagy részét 1881-ben minden külön összeírás nélkül kebelezte be a kb. 11 000 kötetet számláló püspöki könyvtár állagába.² Ilyenformán nem egyszerű feladat annak megállapítása, hogy a püspöki könyvtárnak — a harmincas évek derekán gyökeresen átrendezett — mai állományában, mely könyvek valók PAUER gyűjteményéből. Ő ugyanis számos könyvét nem látta el ex-librisszel vagy névbejegyzéssel. Némi segítséget nyújt az eligazodásnál, hogy könyvei belső tábláján sokszor fedezhető fel az ő kezétől származó ceruzabejegyzés a könyv beszerzési idejét vagy helyét illetően.

Annyit megállapíthatunk, hogy gyűjteményében nagyobb mértékben szerepeltek klasszikus és újabbkori teológiai és filozófiai művek, jogi szakkönyvek, köztörténeti és egyháztörténeti művek, kiváltképp a magyar történelemmel foglalkozó honi és németnyelvű összefoglalások és monográfiák, önálló kutatásaihoz szükséges forráskiadványok, régészeti szakkönyvek, a XVIII—XIX. századi magyar nyelvű vallásos irodalom, valamint a latin klasszikusok alkotásai.

Ami könyvtárának pénzben kifejezhető értékét illeti, a székesfehérvári káptalanban végzett Canonica Visitatio-ról 1868-ban készült jegyzőkönyv feljegyzi „In bibliothecam triginta annorum defluxu sensim copiam duodecim millia florenos expensos habet.”³ 1877-ben egy önéletrajzi vázlatban úgy nyilatkozik, hogy 40 éves gyűjtésének eredmé-

¹ Révai Nagy Lexikon. Bp. 1911. 3. köt. 281. l.

² Székesfehérvári Egyházm. Levéltár, 442. sz. 1908. okt. 28. RADVÁNYI Miklós: Jelentés a székesfehérvári püspöki könyvtár állapotáról 1908-ban. 9. l.

³ Székesfehérvári Káptalani Levéltár. Can. Vis. Cathedr. Eccl. Albaregalens. 1868. jan. 7. 113. l.

nyeképpen könyvtára meghaladja a 10 000 kötetet.⁴ Pedig könyvgyűjtésének aranykora még ezután következett!

A halála alkalmával készült leltár könyvgyűjteményét 20 000 kötetre becsülte.⁵

PAUER könyvtára a maga idejében országos hírnek örvendett. THALY Kálmán PAUER-nél tett egyik látogatása után a *Századok* lapjain a lelkes elismerés hangján emlékezik meg róla.⁶

A múlt század második felében eleven érdeklődés támad a régi magyar kéziratok és könyvkiadványok iránt. Sokan vállalkoznak ezek felkutatására és feldolgozására. Mindez a külföldön megjelent ősnymtatványok és régi könyvek gyűjtésére is serkentőleg hatott. Ennek a mozgalomnak a keretébe kell beállítanunk PAUER püspök bibliofil szenvedélyét is.

Élete őszén van már, mikor anyagi körülményei lehetővé teszik, hogy nagy álmát megvalósíthassa, és régi-könyv gyűjteményét kiépíthesse. 1873-ban lesz nagypréposttá. Évi jövedelme ekkor 6 000 o. é. forint. Megyéspüspökké történt kinevezése után sem volt lényegesen több. „Ehhez képest — írja egy hivatalos levélben — a székesfehérvári püspök jövedelme, mely 13 000 forintra van felvéve, 7 000 forint jövedelemtöbbletet mutat ki, azonban ezen többlet is, jelenleg legalább inkább csak papíron mutatkozik, mint valóságban.”⁷ Élete két utolsó évtizedében lázasan kibontakozó bibliofil szenvedélyét csak jelentős áldozatok árán tudta kielégíteni. Hogy incunabulum és antiqua gyűjteményét kedve szerint gyarapíthassa, értékesítenie kellett egy-egy nagy áron vásárolt műtárgyat, pénzzé kellett tennie gazdag érem-kollekciójának értékes darabjait, sőt sorozatait, s a befolyó összeget könyvtára céljaira fordította. Műgyűjtő és numizmatikai hajlamánál erősebbnek bizonyult könyvgyűjtő szenvedélye.⁸

Az Országos Statisztikai Hivatal egy 1886. évi kiadványa, mely Magyarország 1885. évi könyvtári viszonyai felmérésére tesz kísérletet, PAUER könyvtáráról a következőképpen számol be: „Székesfehérvár tudós püspöke több ezer kötetre menő könyvgyűjteményét 1881-ben a püspöki könyvtárral egyesítette, de magánál tartotta 1711 darab-ból, kizárólag ősnymtatványokból, leginkább hungaricák-ból álló gyűjteményét. A könyvkiállításon 15 mű volt kiállítva, köztük több unicum. MAGDICS Ignác székesfehérvári püspöki könyvtárnok a ritkabecsű gyűjteményről a következőket írja nekünk: A gyűjtemény magában foglalja a nyomdászat feltalálásának első évtizedeitől kezdve 1700-ig megjelent s nagy gonddal és költséggel szerzett kiadványokat. Időszerűleg osztályozva, ezen munkák megjelenésének éveit: 1460—1490 közt 133; 1490—1500 közt 77; 1501—1550 közt 232; 1551—1600 közt 391; 1601—1700 közt 878; összesen: 1711 kiadvány.”⁹

Ez a beszámoló PAUER könyvtáráról elnagyoltnak, felületesnek látszik. Már maga az a megállapítás, hogy a különgyűjtemény kizárólag ősnymtatványokból áll, téves: a közölt kimutatás is csupán 210 ősnymtatványról számol be. 1885-ben — a továbbiakban majd kimutatjuk — lényegesen több incunabulum volt már PAUER-nak! Az sem felel meg a valóságnak, hogy a gyűjtemény „leginkább hungaricák-ból” tevődik össze.

Halála után ez a külön kezelt gyűjtemény is bekerült a püspöki könyvtárba. Az 1935. évi nagy könyvtárrendezés folyamán a XVII. századi kiadványokat besorolták a nagy könyvtár folyószámos rendszerben rendezett állagába. Az RMK-ba tartozó

⁴ PAUER, Johannes: *Historia Dioecesis Albaregalensis*. Albae Regiae, 1877. 363. l.

⁵ CZOBOR Béla: *Emlékbeszéd Pauer János felett*. Bp. 1890. M. Tud. Akadémia 53. l.

⁶ *Századok*. 1872. 426. l.

⁷ Székesfehérvári Egyházm. Lt. 1561 A. 1329/1880. okt. 2.

⁸ CZOBOR: I. m. 52. l.

⁹ *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*. Szerk. GyÖRGY Aladár. Kiad. az Orsz. Statisztikai Hivatal. Bp. 1886. 445. l.

művek, az incunabulumok és a XVI. századi antiquák azonban, későbbi szerzeményekkel kiegészülve, mindmáig megtartották különgyűjtemény jellegüket.

A továbbiakban vegyük sorra és elemezzük ezeket a gyűjteményeket, mint a bibliofil PAUER könyvtárának legértékesebb részét.

Régi Magyar Könyvtár. A püspöki könyvtár RMK állománya jelenleg 164 mű. Vajon melyek tartoztak ezek közül a tudós püspök könyvtárához? Itt ismét utalnunk kell PAUER általános gyakorlatára: könyvei táblájának belső oldalára vagy az előzőklapra többnyire felírta a beszerzés időpontját, helyét, esetleg az eladó nevét. Ugyancsak ceruzával jegyzi be a könyvvvel vagy szerzőjével kapcsolatos észrevételeit. PAUER értékes, régi könyveit restauráltatta, szükség esetén antik kötések hangulatát keltő formában újrakötött, és gerincükön SZAMMER Kálmán székesfehérvári nyomdász által festett, ízléses, stílszerű címkékkel látja el. Olyan könyvek esetében, melyekben nem található a beszerzésre vonatkozó feljegyzés, az említett egyéb ismertető jelek alapján állapítottuk meg, hogy egy-egy kötet PAUER tulajdonát képezte-e.

Az RMK kötetek közül 21 művön fedeztük fel PAUER sajátkezű bejegyzéseit. Az említett ismertetőjegyek alapján még 44 műről tudtuk megállapítani, hogy az ő könyvtárából valók. Igazolhatóan tehát összesen 65 mű tartozott RMK gyűjteményéhez.

PAUER különgyűjteményei közül időrendben ez az első. Az egyes művek beszerzési ideje szinte kizárólag a 70-es évekre esik. Hét Halléből és egy Bécsből beszerzett könyvön kívül, a többi itthon vásárolta, antikváriusoktól vagy magánkézből.

E mennyiségben szerény gyűjteménynek könyvészeti szempontból kétségtelenül legértékesebb darabja BALASSI Bálint *Istenes Eneki*-nek Kassán, 1665-ben SEVERINA özvegné nyomdájában készült kiadásának egy példánya, melyet — mint a *Magyar Könyvszemle* 1878. 336. 1.-jén közli — régi könyvtáblából maga áztatott ki. Csonka példány, a ragasztóanyag is megviselte papírja állagát, mégis nagy érték, mert ebből a kiadásból ez az egyetlen hazánkban fellelhető példány.

Az 1882. évi budapesti országos könyvkiállításon PAUER könyvtára az említett BALASSI-kiadványon kívül még másik RMK kötetel is szerepel: a MELLEGLI Ferenc neve alatt, *Bonum principium, consequentiae pessimae* címen 1680-ban Nagyszombatban megjelent művecske, a nagyszombati egyetem filozófiai fakultásának hallgatói írták. Szintén egyetlen ismert példányként tartják számon.

Térjünk vissza a fent említett BALASSI-kötethez. Ezt a művet SZABÓ Károly a *Magyar Könyvszemle* 1879. évf. 122—123. lapján írja le a 6. (140.) pont alatt. Majd a 7. (141.) pontban *Isten eleibe felbocsátandó Ahítatos Imádságok*. Kassán, 1665. c. mű leírása következik: „Valamint Balassa Bálint Énekeinek bártfai XVII. századi régebbi kiadásában, úgy a legközelebb leírt kassai 1665-iki kiadásban is, ezen imádságok... külön czimlappal, s külön lapszámozva, de együtt, egy kötetben jelentek meg és maradtak fenn. Egyetlen csonka példánya, melyből csak az utolsó ív (G 1—12, 145—163 lap) és az Index van meg, Balassa Bálint Énekei kassai csonka példányával együtt, megvan Pauer János székesfehérvári püspök könyvtárában.” Így tehát PAUER RMK gyűjteményének ez a kis töredék a harmadik unicum-a.

Rariora-ként kell kezelnünk PAUER püspök RMK gyűjteményéből a következőket: NEUBARTH János: *Új Kalendarium*. Lőcse, 1705. (RMK. I. 1706.) 4 példányt tartunk számon belőle.

Bár formai szempontból az incunabulumok közé tartozik, mégis itt kell megemlítenünk mint magyar szerző külföldön, idegen nyelven megjelent művét: MICHAEL DE HUNGARIA, neves magyar egyházi szónok és író *Sermones praedicabiles per totum annum licet breves* c. munkáját, mely Deventerben 1491-ben jelent meg. SZABÓ Károly szerint (RMK. III./1. 25.) ezt a kiadványt hazánkban egyedül PAUER könyvtára őrzi. A közlés idején külföldön is csak a müncheni kir. könyvtárban és a frankfurti városi könyvtárban

volt meg. Azóta még a győri Papnevelőintézet könyvtárában is előkerült egy példány.

Antiquák. A püspökség kiskönyvtárában, ahol a külön gyűjtemények helyezkednek el, több szekrényt megtöltenek a XVI. századi kiadványok, az antiquák. A gyűjtemény 491 kötetben 627 művet foglal magában s ezekből 279 kötetről sikerült kétséget kizáróan megállapítani, hogy egykor PAUER gyűjteményéhez tartozott.

A nyolcvanas évek elejéig PAUER antiquáit két Halléból 1874-ben rendelt könyv kivételével, budapesti antikváriumokban vásárolja, vagy kéz alatt szerzi be, ill. ajándékozás útján jut hozzá. Eddig az időszakig kimutathatólag mindössze 55 kötetnyi antiquát találunk könyvtárában. A többi 229 kötetet, úgy látszik, 1880–1886 között szerzi be, de most már túlnyomórészt külföldről. A 9 db Budapesten, a 8 db Székesfehérvárról, valamint a 4 db egyebünnen beszerzett kötettel szemben 208 kötet külföldi antikváriumok útján kerül hozzá.

Bécsi antikváriusok összesen 38 könyvet szállítanak számára, még pedig 12 művet a gróf LICHNOWSKY Róbert olmtüzi kanonok könyvtárának likvidálásával megbízott bécsi könyvkereskedő, akinek a nevét nem sikerült kideríteni. Két mű a SCHÖNFELD cégtől, három KOHN-tól, 21 pedig közelebbről meg nem határozható helyről érkezik, valószínűleg a most felsorolt cégek egyikétől-másikától. A turini LOESCHER cég 1880–1884 között 25 művel gyarapítja könyvtárát. Valamelyik lipcei cégtől, valószínűleg a híres LIST & FRANCKE-től 2 mű érkezett 1881-ben. 138 mű viszont ismeretlen időben és ismeretlen helyről került gyűjteményébe.

Ami a gyűjtemény tartalmi összetételét illeti, az antiquákból szemléletesen tárul elénk a humanizmus korának sokoldalú szellemi érdeklődése. Igaz, még mindig a teológiai irodalom van túlsúlyban. A szentatyák (KRIZOSZTOM, ÁGOSTON, NAGY SZ. VAZUL, CYPRIANUS) mellett szép számmal szerepelnek a reformáció szellemi vezéreinek írásai (LUTHER, MELANCHTON, KÁLVIN, THEODORE DE BÉZE stb.). A nagy humanista író, ERASMUS 17 művel szerepel a gyűjteményben. MACHIAVELLI sem hiányzik. Az új tudományként jelentkező klasszika-filológiát Guillaume BUDÉ képviseli. A római klasszikusok közül a hagyományos nevek (mint CAESAR, CICERO, HORATIUS) mellett ezüstkori írók, mint APULEIUS, AULUS GELLIUS és PETRONIUS ARBITER is szóhoz jutnak. Történelemből a népszerű Josephus FLAVIUS hatféle kiadása van meg; a török háborúkról szóló számos mű viszont az európai török veszély időszerűségéről tanúskodik. A kartográfiát a híres ORTELIUS *Theatrum orbis terrarum* c., 1596-ban Antwerpenben megjelent nagyértékű világtatlasza képviseli. Az antiqua gyűjteményt 19-féle biblia-kiadás teszi gazdaggá, köztük a legrégebbek: Lyon, 1515, SACCON; Bázél, 1524, FROBEN; Zürich, 1524, FROSCHAUER; Zürich, 1530, FROSCHAUER (német nyelvű); Párizs, 1543, ROIGNY; Wittenberg, 1543.

PAUER e különgyűjteményében néhány, bibliofil szempontból különösen értékes ALDUS-, STEPHANUS- és PLANTIN-kiadvány is található.

PAUER szinte haláláig gyarapította antiquáinak számát, és incunabulum-gyűjtése virágkorában is (1880–1886) szeretettel foglalkozott velük. Ezt bizonyítják azok az alapos és gondos, nagy ügybuzgósággal készített leírások, melyeket antiquáiról készített, s melyek aknaszilánkoktól sérülten — lényegükben azonban használhatóan — megmenekültek a háború pusztításaitól. Tetszetős kézírásával készült leírásaiból van olyan, amely már 1871-ben megvolt. A fennmaradt cédulaanyag 462 mű leírását tartalmazza. Élete végéig dolgozott ezen, valamint a sajnos elveszett ősnymtatvány leírásokon.¹⁰

Ezekből a leírásokból szűrőpróba alapján is kiderül, hogy az idők során több értékes mű sajnálatosan eltűnt. Így pl. ERASMUS: *Mariae encomium*, Bazel, 1522. Froben. A ritka műnek ez a különlegesen ép és szép példánya az 1936-ban készült könyvtári

¹⁰ CZOBOR: I. m. 55. l. 1. jegyz.

katalógusban már nem szerepel. Ugyanez a helyzet TEMESVÁRI Pelbárt: *Stellarium*, Hagenau, 1511. kiadású művével is.

PAUER könyvleírásai alaposak, sokoldalúak, ha nem is várhatjuk tőle egy modern bővített címléírás szempontjainak érvényesítését. Különös érdeklődéssel veti magát a művekben fellelhető történelmi vonatkozások kibogozására. Kiváltképpen is számon tartja a magyar vonatkozásokat s jegyzi fel szorgalmasan céduláira s nemegyszer magukba a könyvekbe is.

Incunabula. Ősnyomtatványok intenzív gyűjtésére csak élete utolsó évtizedében szánja rá magát.

Legelső darabját: Joannes GEILER A KEISERSPERG *Sermones de arbore humano* (Strassburg, 1495—96.) c. művének csonka példányát 1876-ban vásárolta a budapesti HOROVITZ antikváriumában. Ugyanott szerezte be 1879-ben GRATIANUS *Concordantia discordantium canonum* c. művét (Nürnberg, 1483). Ugyancsak régebbi gyűjtéséből való az az 1478-ból való ószövetségi bibliatöredék, melyet most a székesfehérvári szeminárium könyvtár őriz 5620-as jelzet alatt.

Első jelentősebb lépése az ősnyomtatvány gyűjtés terén 1880 első felében történt, amikor egy bécsi antikvárius útján megvásárolta gróf LICHNOWSKY Róbert kiadásított könyvtárának 9 kötetnyi incunabulumát. Ehhez járult az év nyarán a budapesti HOROVITZ Lipótnál beszerezett két ősnyomtatvány.

1881-től fogva rendszeres kapcsolatban áll egyes nagy külföldi antikvárius cégekkel, melyek kisebb-nagyobb tételekben szállítják számára a katalógusaikból általa nagy gonddal és körültekintéssel kiválogatott ősnyomtatványokat és antiquákat. Így a turini LOESCHER Emmanuel, akivel eleinte a jónevű székesfehérvári KLÖCKNER könyvkereskedő közvetítésével tartott üzleti kapcsolatot, 1881-ben 14 kötetnyi ősnyomtatvánnyal gyarapítja gyűjteményét. Ugyanez évben a híres LIST & FRANCKE lipcei céggel is összeköttetésbe kerül, s innen 2 kötet érkezik. 1881-ben még a pesti HOROVITZtól is vásárol egy kötetet.

1882-ben LOESCHER már 23 kötetet szállít, a LIST & FRANCKE antikvárium 22 kötet szállítására kap tőle megrendelést. Ebben az évben a bécsi SCHÖNFELD cég 3 kötettel gazdagítja könyvtárát. 1883-ban kimutathatóan csupán 3 kötetrel gyarapszik az incunabulum-gyűjtemény, s ezeket a bécsi SCHÖNFELD szállítja még az év elején.

1884-ben kizárólag a turini LOESCHER cégtől érkeznek incunabulumok, még pedig szép mennyiségben, szám szerint 37 kötet. Itt említjük meg, hogy különféle külső kritériumok alapján LOESCHER turini üzletéből származónak kell minősítenünk a gyűjtemény 21 kötetét, amelyekben nem találhatók ugyan PAUER szokásos bejegyzései, azonban az egykori tulajdonos neve (pl. Alessandro VOLPI) vagy a cég irónnal végzett jellegzetes bejegyzései elárulják származásukat. Ezek a könyvek minden valószínűség szerint 1882—84 között jutottak PAUER birtokába. Ez ugyanis a turini kapcsolatok időszaka, 1885-ben már csak egyetlen könyv érkezett Turinból.

Az 1885—86-os évek PAUER ősnyomtatvány gyűjtésének valóságos aranykora. A megrendelések zömét a bécsi KOHN-féle antikvárium bonyolítja le. 1885-ben 159 kötetet szállít. A milánói Giorgio GRIEB könyvkereskedése 10 kötetrel, Münchenből Ludwig ROSENTHAL 1 kötetrel, a lipcei Oswald WEIGEL-féle antikvárium pedig 11 kötetrel gyarapítja a gyűjteményt.

1886-ban már csak a bécsi KOHN kap PAUERTől megrendeléseket, és az év elején két alkalommal összesen 81 kötetet küld Székesfehérvárra. 33 kötet érkezik még tőle, de meg nem határozható időpontban, valószínűleg még az előző évben.

A teljesség kedvéért itt említjük meg, hogy még 1874-ben vásárolja antiquaként Petrus NIGER: *Clypeus thomistarum* c. művének velencei kiadását, melyről azonban az OSZK. szakértői megállapították, hogy ősnyomtatvány.

A további 44 kötetről különféle külső ismertetőjegyek alapján csak annyit tudunk megállapítani, hogy PAUER szerzeményei, de beszerzési forrást, ill. időpontot nem sikerült kiderítenünk.

Ennek a hét esztendőre alig terjedő lázas gyűjtésnek, melynek eredménye a 482 kötetnyi ősnymotatvány, váratlanul vége szakad. Az egyházkormányzat gondjai, a keserű családások beárnyékolják életét. Vigasztalást könyvei kedvelt társaságában keres, de most már ott sem igen talál.¹¹

1886 tavaszán a budapesti RÉVAI Leó antikváriumában vásárolja meg gyűjteménye két utolsó darabját: SENECA, *Opera philosophica et epistulae* c. művét (Tarvisii 1478) és egy *Sophologium* c. erkölcstani művet Iacobus MAGNITÓL (Köln, 1470 körül).

Ha már most ennek a párját ritkító ősnymotatvány gyűjteménynek állagát a művek tartalma szerint elemezzük, a következő eredményre jutunk.

A kötetek jelentős része tartalmilag a teológiai irodalomhoz tartozik. A 13, német nyelvterületen, ill. Velencében megjelent bibliakiadvány és szentírási szövegeket magyarázó 24 kötetnyi postilla jellegű mű mellett 54 szoros értelemben vett skolasztikus mű teszi a gyűjtemény leggazdagabb szakasportját. SZENT TAMÁS művei s azok kommentárjai szerepelnek itt reneszánsz teológusok munkáival vegyesen. Az egyéb teológiai tudományágak közül az erkölcstant 15 mű, a patrológiát 34, a hagiográfiát 10 mű, a lelkipásztori irodalmat 9, a liturgiát 10 mű képviseli. A lelki irodalom kategóriájába osztható be 11 munka, hitszónoklati mű 39 kötet. A filozófiához 43, a jogtudományhoz 39 mű sorolható. A történelemmel foglalkozó művek száma 26. Az ókori római írók és költők szövegkiadásai és az ezekhez fűződő kommentárok 64 kötettel szerepelnek, a humanista írók 36 művel. A gyűjteményben 9 orvostudományi munka is van. A továbbiakban 13 grammatikai, ill. stilisztikai mű, 9 csillagászati és matematikai, 5 természetrajzi és földrajzi könyv, 5 florilegium, ill. lexikális munka, valamint 25, egyéb ismeretágakhoz tartozó mű teszi tartalmilag változatossá PAUER incunabulum gyűjteményét.

A bibliofil PAUER nemcsak gyűjti a könyvnyomtatás őskorának alkotásait, hanem nagy szorgalommal fel is dolgozza. Segédkönyveket szerez be, s azok felhasználásával utána jár a szerző adatainak, igyekszik kideríteni a nyomdára vagy a megjelenési időre vonatkozó adatokat, ill. egy-egy kétes mű azonosságát megállapítani. Eredményeit nemegyszer az egyes művek előzéklapjára saját kezével írja fel. Így bár ősnymotatvány-leírásai nem maradtak meg, módunkban áll nyomon követni módszerét.

Mind ez ideig, sajnos, nem kerültek elő feljegyzések, melyek fényt derítenének arra, mekkora összeget fizetett ki PAUER a 482 kötetből álló ősnymotatvány-gyűjteményért. Egyes könyvekben található bejegyzései alapján csupán 58 incunabulumáról lehet megállapítani, mit fizetett értük. 52 különböző terjedelmű műért 812 forintot, kettőért 122 német márkát, háromért 25 olasz lírát. Hevenyészett számítás szerint is legalább 8 — 10 000 forintra becsülhetjük azt az összeget, melyet a gyűjtemény megteremtésére áldozott.

¹¹ CZOBOR: I. m. 56. l.

Álljon itt egy példa. Az Inc. 425, jelzetű mű, „Epistola de miseria curatorum seu plebanorum” c. névtelen szerzőjű munka. Előzéklapján PAUER kiegyensúlyozott, csinos írásával a következőket jegyzi fel: „Nyomatott Augsburgban, Sorg Antal által. E városban a nyomda működni kezdett 1468-ban. Az első nyomdászok voltak: Zeiner Günther, Schlüssler János; Heyni Christmann, kinek nyomdáját átvette Sz. Ulrich és Afráról nevezett kolostor; ezektől többféle kiadványokat bírnak. Sorg Antal nyomdászatát megkezdte e városban 1475-ben, és ott éveken át folytatta. Ezen időközben jelent meg ezen kis munka nála. — Magukkal s viszonyaikkal meghasonlott s elégedetlen emberek a világon mindenkor voltak; — és lesznek is mindenkor. Ezen kis munka tartalma is némi világosságot vet ezen igazság megvilágítására. Az írónak érzülete minden környezetében ellenséget, üldözöt vélt lappangani, saját ördögét — diabolusát — látta. Nevét az író nem tette ki, s nem örökítette meg. Talán Sorg előtt sem jelentette ki.”

A fejlett szépérzéssel megáldott PAUER incunabulumainak külsejére is sokat adott. A rongált, de még megmenthető régi kötések restauráltatja. Ahol a kötések újjal kell pótolni, gondoskodik arról, hogy annyira szeretett régi könyvei az egykori ízlést és hangulatot utánzó borjúbőr- vagy pergamenkötéses, csatos köntöst kapjanak. Valamennyi ősnymtatványát a gerincükre elhelyezett, gót- vagy antikva-betűs ízléses, festett címkékkel látja el. Ezeknek nagy része még ma is épségben található.

A könyvkötési munkákkal ritkábban a jónévű LÁZÁR György budapesti könyvkötőt, többnyire az ügyeskező székesfehérvári KUBIK Lőrincet bízta meg. Fennmaradt egy sajátkezűleg vezetett jegyzéke, melyet a kötésre kiadott ősnymtatványokról készített. Ebből kiderül, hogy az 1885. nov. 22—1886. jún. 4-ig terjedő időben 219 incunabulumot köttetett be, ill. restauráltatott KUBIK mesterrel, 509 forint költséggel. Mind a könyvkötőnek, mind a címkéket festő SZAMMER Kálmánnak PAUER minden esetben pontos írásbeli utasítást ad a rájuk bízott munkát illetően.

Különbféle szempontok alapján lehetne még elemeznünk PAUER ősnymtatvány-gyűjteményét.

1. Különösen szép könyvek. Mintegy 45 darabja tarthat igényt ilyen vonatkozásban érdeklődésünkre.

2. Érdekessé tehet egy könyvet egykori tulajdonosa. Az Inc. 33. jelz. könyv: PRISCIANUS 1476-ban Velencében megjelent műve valamikor, még a XV. században magyar tulajdonosé volt. A könyv első lapján ui. középkorias írással olvasható a „M. Pauli de Zekelwasarhelh” bejegyzés. A mű a turini LOESCHER cég útján került PAUERhez. — Dionysius de LEUWIS alias RICKEL: *Specula omnis status humane vite* (Nürnberg. 1495.) c., Inc. 304. jelzetű művét a bécsi KOHN cégtől vásárolta PAUER. A könyv ötödik levelén középkori folyóírással ez áll: „Ego fr. Franciscus hunc librum apportavi mecum de Hungaria ad cenobium. . .” (a helynevet később kivakarták.)

Jól szemmel kísérhető egy könyvnek vándorútja kézirőlkézre, országról országra az Inc. 378. jelz. műnél, melynek címe: *Homiliarius doctorum*. (Basel, 1498. Nicol. Kessler.) Az első bejegyzés a második lapon szép gótikus betűkkel: „Iste liber donatus est Monasterio Polvgan. Canonicis Regularibus ordinis Sancti Augustini per venerabilem virum et domn Johannem de Coryer plebanum eccle pragen. seu canonicum eiusdem Anno dni 1505.” Nyomban utána egy századdal későbbi beírás olvasható: „Anno 1604 Die 17 Junii Reverendus vir Dnus Bartolomeus nepomucen In eternam sui memoriam mihi dono dedit et ob pignus Amoris fraterni.” Pár évvel később: „Hic liber emptus est a Rndo Domino Alberto Kolomyga per me Marcum Kolossvary R. 3. die 28. Julii Anno Dni 1613.” Ismét új tulajdonos bejegyzése a kötet utolsó lapján: „Ego Gregorius Frayt, civis Tirnauiensis dono dedi hunc Autorem, fratri meo Michaeli Thomanovics alias Zroonesany in perpetuum amoris charitatem et consanguinitatem Anno Xti nati 1624. Hic liber est meus post mortem nescio cuius.” Majd megint új gazda jelentkezik: „Hic liber est a Domino Michaeli Thomanovics in sui memoriam sempiternam Stephano Kőszeghi Parochia Nagy legiensis filio suo adoptivo. Anno 1645. die 21 Maii” Végül az utolsó nyomon követhető állomás a könyv előzéklapján: „Anno 1667 Donatus mihi Paulo Rotanth Csepregiensi ab A. R. D. Stephano Küszögy Lectore et Canonico Eccleae Jaur. in ultima eius infirmitate.”

LOESCHER turini antikváriumából került a gyűjteménybe a *Moralia Sancti Gregorii pape super Job* (Velence, 1496), c. Inc. 330. jelz. mű, melyben az előzéklapon Moses SZUNYOGH XV. századi írással beírt neve olvasható.

3. Különösebb érdeklődésre tarthat számot magyar vonatkozásai miatt hét mű. Ilyen pl. az Inc. 85. Petrus NIGER: *Clypeus Thomistarum* (Velence 1481) c. műve, melyet a szerző CORVIN MÁTYÁSNak dedikál.

4. Könyvtártörténeti érdekessége lenne annak a kimutatásnak, amely feltüntetné, hogy a gyűjtemény egyes könyvei mely külföldi kolostorok könyvtárából valók. Így pl. a bécsi jezsuiták rendházából 16 könyv származik, az ágostonrendiek bécsi zárdájából 5 mű, a ciszterciek lilienfeldi apátságából 4, a domonkosrendiek brünni könyvtárából 4 mű, a jezsuiták gorheimi házából újból 4 mű, a Joannes FABER bécsi püspök (XVI. század) által alapított bécsi Sz. MIKLÓS püsp. kollegiumból 13 mű, és így tovább.

A Magyarországon található ősnymtatványok készülő tudományos katalógusának megjelenése előtt — sajnos — nem áll módunkban lemérni PAUER incunabulum-gyűjteményének reális bibliofil értékét, amely nyilván azon múlik, hogy a gyűjtemény hány különlegesen ritka és értékes ősnymtatványt tartalmaz akár nemzetközi, akár magyar viszonylatban. Annyit azonban joggal leszögezhetünk, hogy PAUER a maga korában kiemelkedő értékű bibliofil művet valósított meg.

SULYOK JÁNOS

Diskay Lenke exlibrisei és alkalmi grafikái. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása. DISKAY Lenke exlibris kiállítása az Országos Széchényi Könyvtár exlibris kiállításai sorában már a hetedik. A kiállítást BÉLLEY Pál és GALAMBOS Ferenc (Kisgrafika Barátok Köre) rendezte.

DISKAY Lenke mint grafikusművész biztos rajztudásról és erős kolorisztikus hajlamról tesz tanúságot. Exlibriseivel a hagyományos kifejezési formákon túljutva korszerűbb eszközöket keresett a könyvjegy lényegének, a tulajdonos egyéniségének megragadása céljából. A külföld is elsősorban exlibriseire figyelt fel. Kiállításra 70 darab exlibris került lino- és fametszetek, 1959 és 1966 közötti időből.

Nagyon sikerült a kiállítás illusztrált katalógusa, mely az Országos Széchényi Könyvtár házi sokszorosítójában BÉLLEY Pál szerkesztésében készült. A kiállított exlibriseket időrendi sorrendben sorolja fel, feltüntetve a tulajdonosok nevét, az ábrázolt képet, a technikát és a milliméterekben kifejezett méretet.

MUNKÁCSI PIROSKA

FIGYELŐ

Három búcsúztató. (Szimonidesz Lajos, Borsody Bevilaqua Béla, Frank László)
A magyar polihisztorok az utóbbi években bizony alaposan megfogyatkoztak. Felszabadulásunk után egykori „őseiket” (ASZALAY, TÓTH Béla, TAKÁCS Sándor, MARGALITS Ede stb.) a századforduló nagyjai közül HALÁSZ Gyula, RÁTH-VÉGH István, SUPKA Géza, REXA Dezső, BORSODY BEVILAQUA Béla és társaik követték s bezárta a sort SZIMONIDESZ Lajos.

SZIMONIDESZ Lajost a hivatalos sajtó, mint nyugállományú vezérőrnagyot, volt tábori püspököt és a történettudományok kandidátusát parentálta el. De mind ezek a „jelzők” mit sem árulnak el sokoldalú, aktív bal oldali és harcos, hányatott életéről, arról a szinte habzsoló kutatószenvédélyről, amellyel fél évszázadon át kereste a magyar kultúrtörténet számtalan forrását, évtizedeket töltve a különböző levéltárakban és könyvtárakban, minden fillérjét fotokópiákra költve. Sok ezer számra halmozódtak fel időközben lakásán ezek a dokumentumok. Hogy mennyire voltak hézagpótlók, arra talán a legjellemzőbb, hogy a két világháború között fotokópiázott TÁNCSICS-per dokumentumainak nagy részét, amelyeket saját költségén csináltatott, éppen az ő anyagából ismerhetjük ma, mert a levéltári anyag az 1945-ös ostrom alatt megsemmisült!

Nyolevanegy évet élt: 1884-ben született és 1965. július 18-án hunyt el. Hivatalos foglalkozása: evangélikus lelkészség, de szabadgondolkodása miatt egyházi felettesei, már fiatal korában a márianosztrai női fegyházba száműzték hivatásának gyakorlására, majd amikor lelkészi megbízatásáról önként lemondott, írásból próbálta tengetni életét. Tunguz sapkájában, bő lebernyejében járta a könyvtárakat és könyvkereskedéseket, jó barátja volt a harmincas évek forradalmi munkáskultúrája zászlóvivőinek. Ha szükség volt, bátran kiállt felszólalásokkal, átiratokkal minden jogfosztás és üldöztetéssel kapcsolatban, jó barátságban volt JÓZSEF Attilával, MADZSAR Józseffel, BRAUN Róberttel, NAGY Lajossal és amikor 1930-ban a fasiszta önkény letartóztatta TAMÁS Aladárt kommunista bűncselekmények miatt, ő is „erkölcsi garanciát” vállalt érte aláírásával azokkal az értelmiségiekkel együtt, akik szabadonbocsátását kérvényezték. Igaz, hogy nem sokkal előbb az egykori Cikk-cakk esték további változatának, a Rendkívüli Színpadnak előadásain (amelynek vezetője PALASOVSKY Ödön és TISZAY Andor, dramaturgia HEVESY Iván és TAMÁS Aladár, zenei irányítója KOZMA József és díszlettervezője BORTNYIK Sándor voltak) saját maga is fellépett és egy árnyjáték szereplőjeként Laotse-t idézte. Szoros kapcsolatban volt az egykori 100%-körrel, ami abban az időben eléggé nagy kockázat volt, de hát Szimonidesznek akkor már volt néhányszor dolga a hatóságokkal...

Tudását és tehetségét csak népi demokráciánk ismerte el, amikor kinevezte tábori püspöknek, ám kutatásait ekkor sem hagyta abba. Templomában, a Vas utcai, egykori evangélikus imaházban, amelyet művész körökben „Kriptának” neveztek, (ahol ma az Ódry-színpad tart előadásokat), nem az Istenről, hanem az emberi szeretetről, a kollektív, egymást segítő új embertípusról és a békeharceről prédikált.

mesterségek, a magyar serfőzés, a vendéglátóipar, a Pest-budai kávéházak, a kávé- és kávé-mesterség történetét (két-két kötetben), összefoglalta a régi diákadomákat (*Magyar gaudeamus*) és a magyar történelmet anekdotákban, az erősen németellenes *Német maszlagban* leleplezte az osztrák elnyomást hazánkban. Írt a régi magyar világjárókról is. Felszabadulásunk után két könyve és több mint negyven cikke látott napvilágot, számos kézírata fekszik Budapest népszokásaival kapcsolatban a különböző intézményeknél, — tehát történész volt, kutató és polihisztor a javából, de halálakor, a nekrológírók, mivel nem volt kéznél róla semmi adat, hát egyszerűen elhallgatták, hogy író volt.

Ma már más lakja azt a naputeai kis lakást, ahol valamikor az előszoba ajtóval szemben kis rézágyú állt az ajtónyílásnál és kezében füstölő kanóccal jelent meg a csengetésre BEVILAQUA, hogy a hivatlan látogatót elzavarja! Mert ilyen „bolondos” ember volt.

Halálával szürkébb lett Budapest, „akit” szerelmese és bizarrságainak kutatója most már békén hagy. . .

Természetesen harmadik író társunknak, FRANK Lászlónak a nevét is hiába keressük a lexikonokban. Az egykori galileista diákot, majd a bécsi-, berlini- és sanghaji-újságíró korunk szakmabelije nem ismerik. Hazajövele után hiába írt számos folyóiratunkba, hiába jelentette meg két nagysikerű önéletrajzi visszaemlékezését — az önkényes mércéhez mindez kevés volt. Itt próbáljuk pótolni most azt, amit mások elfelejtettek.

FRANK László 1890-ben született és 1965-ben halt meg Budapesten. Fővárosunk gyermeke volt és egész életét mindig világvárosok forgatagában küzdötte végig. Harcokban és mozgalmas élményekben volt gazdag élete.

Már fiatal korában kapcsolatba került a magyar forradalmi ifjúsággal. A Galilei-körbe, az Anker köz 2-be nővére, FRANK Klára vitte, aki egyébként 1911-ben a Galilei kör titkára volt. Az „őszirózsás forradalom” alatt aktív részt vett a kommunista párt első megmozdulásaiban és valószínűleg itt szívta magába azokat az eszméket, amelyekhez, minden megpróbáltatások ellenére, egész életében hű maradt!

A Magyar Tanácsköztársaság bukása után már az európai történelem sodra irányította életét. Diák korában még a megcsontosodott monarchia ellen küzdött, a Tanácsköztársaság alatt a proletariátus szabadságáért.

A magyar ellenforradalom pribékjei elől 1919 őszén Bécsbe menekült, ahol a *Bécsi Magyar Újság* szerkesztőségében GÁBOR Andor mellett dolgozott. (Bécsi emigrációjának élményeit a *Café Atlantis* c. könyvében írta meg.) Az osztrák hatóságok zaklatásai miatt azután a húszas évek végén, a weimari Németországba utazott, ahol több berlini újságnak volt a munkatársa és jóbarátja Egon Erwin Kischnek. 1933-ban azonban kénytelen volt HITLER rohamosztagosai elől Sanghajba hajózni. Itt élte át a második világháborút is. (Élményeit *Sanghajba menekültem* című visszaemlékezéseiben írta meg.)

Felszabadulásunk után, amikor végre hazatérhetett, elpusztíthatatlan tetterővel látott, immár ötödször életében, jövőjének megalapozásához. Itthon azonban kevesen ismerték. Régi barátai nagyrészt elpusztultak, a két világháború közötti magyar munkásmozgalommal pedig alig volt valami kapcsolata. A mai olvasók mégis szívesen vették visszaemlékezéseit. Könyveinek nagy sikere volt! Talán azért, mert a *kortárs* szólt bennünk a mai nemzedékhez arról a korról, amelyben világotrengető forradalmak érlelődtek, évszázados uralmak roppantak össze, diktátori vagy magasztos eszmék vitték előre, vagy akadályozták a szabadság útját.

FRANK Lászlót minden otthonából katalizmak sodorták tova. Volt újságíró, riporter, tolmács, szerkesztő, műfordító, agitátor, kommunista és szun-yat-szenista forradalmár, magyar emigráns, angol gentleman, illetve üldözött hontalan. Élményeit könyvsorozatban akarta feldolgozni, de csak két kötete látott napvilágot.

Visszatérte után, kisebbjelentőségű művei közül megemlíthjük *Az atom lázadása*, *Egy riksakuli története*, *Szélhámosok-kalandorok*, *Tajvan a távolkeleti tűzjészek* c. írásait, melyek könyvalakban jelentek meg.

Ezenkívül lefordította Anna FRANK naplóját, GERSTÄCKER: *Kaland a Missisipin*, VRIES: *Bartje, egy holland fiú története* c. regényeket és MARX: *Zsidókérdését* is.

Írt magyar, angol és német nyelven egyaránt. Hazatérte után nemzetközi ismereteit és gazdag élettapasztalatait számos magyar napilap és folyóirat gyűmölesztette. Élete utolsó éveiben, súlyos betegsége ellenére is tovább dolgozott. A legutóbbi években élénken részt vett a MUOSZ keretében szervezett újságíróképzésben. A magyar emigráció sajtótörténetének jegyzeteiben, melyet tananyagként adott ki az Újságírószövetség, sok eddig ismeretlen és értékes adatot közölt.

Hatvenöt éves korában hunyt el. Hatvan évi szakadatlan munka után a halál ragadta ki a tollat kezéből.

TISZAY ANDOR

Firenze tragikus novembere. 1966 november 3-ról 4-re virradó éjszaka az egész évi átlagos csapadékmennyiség egy harmada hullott Toscanára, az ár óránként 50–60 kilométeres sebességgel zuhogott Firenze felé. November 3-án éjfél előtt megszakadt a vasúti összeköttetés Firenze és Arezzo között. A firenzei vízműveket az ár valósággal szétvetette, ezzel a város ivóvíz nélkül maradt. A transzformátorok felrobbantak s ezzel sötétség borult Firenzére. Tetézte a bajokat, hogy ünnepre készülődött Itália, november 4-én az első világháború befejezését ünneplik az olaszok, mindenütt ünnepi szolgálatot tartottak. Éjfél után, tehát november 4-ére virradó éjszaka az Arno először a Ponte Vecchio és a Ponte a Santa Trinità között lépett ki a medréből, majd betört a Via dei Bardi-ba és a Piazza dei Cavalleggeri-be, mely az Arno partra nyílik s ezzel az ár betört a térre épült nemzeti Könyvtárba, a Biblioteca Nazionale Centrale-ba. Rövidesen az egész történelmi városközpont víz alatt állt. Súlyosbította az is a helyzetet, hogy ezen a tragikus éjszakán viharos szél dühöngött, a megvadult vízáradat fatörzseket, gerendákat, bútorokat sodort magával. Nemcsak az árvíz pusztított, hanem a sebesen úszó faanyagok is. November 4-én alkonyatkor tetőzött az áradás, majd megkezdődött a lassú apadás. A víz csak másnapra vonult el az elárasztott 30 000 hektárnyi területéről, rettenetes látványt hagyva maga után.

Az első közlések szerint a firenzei könyvtáraknak mintegy 5 millió kötete került tartósan — helyenként 3–4 napig — víz alá. Francesco BARBERI bibliográfiai főfelügyelőnek az egyik napilaphoz intézett közléséből kaphattuk az első reális értékelést.¹ BARBERI szerint a firenzei könyvtárak kára alapos becslés alapján kb. 2 millió állományegység, könyveket és brosúrákat egyaránt számításba véve. Hivatalos közlés ezideig nem jutott el hozzánk, egyelőre ezt a számot tekinthetjük hitelesnek.

Az áradás a Biblioteca Nazionale Centrale-t sújtotta leginkább. Itália nyolc nemzeti könyvtára közül ez a legnagyobb, a legtekintélyesebb. Állománya ma már meghaladja a 3 millió egységet. Épülete viszonylag új, 1935-ben avatták fel. Raktárainak jelentős részét az alagsorban helyezte el a tervezés, vasszerkezetű állványokon. A tájékozó víz ezeket a raktárakat árasztotta el legelőször. Számos értékes gyűjteményt tárolt itt a könyvtár, közöttük a legjelentősebbik a „Magliabechiana”, a könyvtár 18. századbeli, alapítási állománya.

Az alagsorban elhelyezett másik jelentős gyűjtemény az ún. „Palatina”, vagyis az egykori Biblioteca Palatina, a toszkánai nagyhercegség 90 ezer kötet könyvből és 3000 kéziratból álló gyűjteménye volt, mely 1861-ben került a mostani könyvtárba.

¹ F. BARBERI: *I libri di Firenze*. Corriere della Sera, 1966. dec. 4. 5. l.

Ugyancsak az alagsorban tárolta a könyvtár az 1500—1800. évek nagy formátumú, illusztrált köteteit, valamint az 1860-tól gyűjtött hírlapállományt, mely egyedülálló, egy példányos olasz hírlap- és folyóirat-évfolyamokat foglalt magában. Itt került víz alá a hazai és külföldi parlamenti irományanyag, nemkülönben a „Miscellanea”-gyűjtemény, mely sokezer füzetből, kisnyomtatványból, röplapból, sokszor a könyveknél is értékesebb, ritka tételekből állt. Rendkívül súlyos az a veszteség is, mely a Központi Katalógus (Catalogo Unico) vonatkozásában érte a könyvtárt: sok-sok ezer katalógus cédula várt itt besorolásra. Sajnálatos módon víz alá kerültek a könyvtár régi állományrészeinek eredeti, kéziratos könyvkatalógusai is. E súlyos csapást csak az enyhíti, hogy a víz alá került legfontosabb állományrészeket a könyvtár idejében mikrofilmre vette s ezek a mikrofilmek épen megmaradtak. A firenzei Nemzeti Könyvtár veszteségét a kommentárok „a könyvek hekatombájának” nevezték el, a kár becslések szerint kb. 200 ezer kötet könyv.

A napilapok, folyóiratok cikkei és az előzetes hivatalos vagy félhivatalos közlések alapján ma már körvonalazni lehet a többi könyvtárat ért károkat is.²

A Palazzo Strozzi-ban székel (Piazza Strozzi) a 300 ezer kötetes Biblioteca del Gabinetto Scientifico Letterario G. P. Vieusseux. Ezt az általános gyűjtőkörű könyvtárt 1819-ben alapította a genfi származású Gian Pietro VIEUSSEUX; különösen az olasz Risorgimento-ra vonatkozó gyűjteményét tekintették rendkívül értékesnek. A könyvtár a második világháború során is súlyos veszteségeket szenvedett, az újrarendezett állomány számára 1954-ben készítettek korszerű raktári (vasszerkezetű) berendezést, sajnos, a Strozzi palota alagsori részében

Elpusztult a Biblioteca della Facoltà di Lettere della Università, tehát a bölcsészettudományi kar könyvtárának jelentős állományrésze a Piazza di S. Marco-n, alagsor raktárban tárolta a könyvtár 1,3 millió kötetes állományának számottevő részét, mikrofilmtárat, itt őrizte az összes kari doktori disszertációkat, nemkülönben G. PAPINI híres könyvtárát, melyet a második világháború során biztonsági okokból vittek le az alagsorba.

Súlyos kárt szenvedett a Biblioteca del Conservatorio di Musica Luigi Cherubini is a Via degli Alfani-n; legértékesebb gyűjteménye, a „Fondo Pitti”, mely az 1600-as 1800-as évek zenei kéziratait tartalmazta, ugyancsak víz alá került.

Jelentősek azok a könyvkárok is, amelyek templomokban, múzeumokban keletkeztek. A Dóm — a Santa Maria del Fiore — káptalani irattárában igen értékes anti-fonáriumokat őriztek, e hatalmas miniatűr pergamenköteteket elárasztotta a víz, az írást és a miniatúrákat nagyrészt kimosva. A Museo dell' Opera del Duomo-ban 6000 kötet valamint 55 kéziratos, miniatűr énekes könyv, valamint az egész levéltár víz alá került.

Meg kell emlékeznünk az Állami Levéltárról (Archivio di Stato) is, mely az Uffizi „Loggetta”-jában székel; termei víz alá kerültek. Ma még nem tudjuk, mi maradt meg az elárasztott anyagból, a Levéltár itt tárolta a megszüntetett szerzetesrendek iratait, a Guelf-párti kapitányok levéltárát, a toszkánai anyakönyveket (1808—1865), a „Capitano del Popolo” 14. századbeli irattárát. Pótolhatatlan, ritkabecsű dokumentumokról van szó. . .

A firenzei könyvkiadók — a Le Monnier, a Sansoni, a Marzocco, a Nuova Italia, a Olschki, a D'Anna, a Valmartina — raktárai is pincékben települtek, ugyanúgy, mint a nagyobb könyvkereskedéseké. Az itt tárolt könyvanyagot is elárasztotta a szennyes ár.

Szerencsére nem érte károsodás a Biblioteca Medicea-Laurenziana-t, a Riccar-

² Vö.: BARGELLINI, Simone: *Firenze 4 novembre 1966 l'inondazione e dopo*. Azienda Autonoma di Turismo. Firenze, 1966. 16 l.; *Situazione di musei e gallerie fiorentine dopo l'inondazione del 4 novembre 1966*. Azienda Autonoma di Turismo. Firenze, 1966. XII. 9. (Soksz.) 1 + 12 l.; napilapok és folyóiratok cikkei és közlései.

diana-t, a Marucelliana-t, az Accademia delle Belle Arti, az Archivio. Storico del Comune, az Archivio Storico del Risorgimento neves, értékes könyvvállományát.

Itália mozgósította hivatalos apparátusát, a római Istituto di Patologia del Libro-t, mely teljes üzemével a firenzei károk elhárítására összpontosította magát. Az egyházi restauráló műhelyek is mind Firenze megsegítésére siettek. VI. PÁL pápa telefonutasítására már november 5-én reggel Firenzébe indultak a Biblioteca Apostolica Vaticana neves restaurátorai, akik különösen a pergamen kódexek restaurálásának világhírű szakértői, de siettek Firenzébe a Monte Oliveto-i, a Grottaferrata-i, a Santa Maria del Monte a Cesena-beli apátság, a Praglia-i, a Santa Faustina apátság szerzetes restaurátorai, megmozdult azonban az egész világ, úgyszólván minden föld-résről szakértők siettek — közöttük magyarok is — Firenzébe.

Már november 5-én megkezdődött a mentés, elsősorban a Nemzeti Könyvtárban E. CASAMASSIMA igazgató irányításával. Legelső feladat volt az anyag kimentése az iszapos vízből. Százak önként jelentkeztek arra, hogy a mocsos iszaptól valósággal kihalásszák a köteteket és „könyvláncot” alkotva juttassák el azokat az alagsori raktárakból a téren álló tehergépkocsikhoz.

A tehergépkocsikra rakott állománytömböket a Firenze környékén levő mezőgazdasági szárítóüzemekbe (gabona-, fa- és dohány-szárítókbá) vitték: Vicchióba, Mugellóba, Vernióba és Cafaggiolóba, természetesen megfelelő könyvtáros, illetve restaurátor kísérettel.

A legértékesebb köteteket közvetlenül Rómába szállították, az Istituto, valamint a Vatikáni Könyvtár s a Grottaferrata-i Apátság restauráló műhelyébe.

A vízből, iszaptól kiemelt kötetek megszáritásának módját a közlésekből nyomon lehet kísérni. A köteteket először lapról lapra óvatosan szétnyitották, minden egyes oldal közé szívópapírt (de nem itatóspapírt) helyeztek azzal a céllal, hogy a lapok közül a vizet, a nedvességet ki lehessen vonni anélkül, hogy a tintát s a miniatúrákat további károsodás érje. A tapasztalat szerint 30 személy naponként 400 kötetet tudott ily módon elsődlegesen megszáritani.

A szárítóhelyiségekben a szárítás hőfoka a közlések szerint nem haladhatta meg a 40 Celsius fokot. A pergamenre írt kódexeket meleg, éspedig nedves-meleg helyiségekben lassan szárították. Minden mentési munka természetesen tele van rendkívül sok veszéllyel, hiszen az anyag nem egy esetben 3—4 vagy több napig is víz alatt volt, ráadásul tetézte a bajt, hogy az áradás során felszakadtak a naftával működő automatikus fűtőberendezések tartályai s az ár nemcsak gerendákat, fatörzseket, állati tetemeket s egyéb szennyeződést vitt magával, de naftát is, melynek csokoládészínű sűrű állaga különösen súlyos csapást jelentett az állományegységekre.

A szakmai viták leginkább a „talkum” — magnéziumhidroszilikát — alkalmazása körül lángoltak fel. A Grottaferrata-i szerzetes-restaurátorok ugyanis a nedves kódexlapok közé ilyen talkumport hintettek. A pergamenlapokba került agyagos iszap és a talkum állítólag „cementálódott”, kaolinná állt össze. BARBERI bibliográfiai főfelügyelő idézett közlésében megállapította, hogy a vád nem helytálló, a módszer bevált. A vita még folyik, a végleges kiértékelés után a kérdésre visszatérünk.

A mentést végzőket támadás érte azért is, mert az iszapos vízből kiemelt köteteket sok esetben száraz fűrészporral vastagon felhintett helyiségekben helyezték el a földre, a mesterséges szárítás előtt. A kötetekben levő nedvesség azonban feloldotta a fűrészporban levő tanint, mely kitörölhetetlenül beivódott a lapok állagába. BARBERI közlése szerint azonban csak az első napokban nem vizsgálták meg a fűrészport, annak megállapítására, hogy tartalmaz-e tanint, vagy sem. Később kizárólag fenyőfa és nyárfa fűrészporát alkalmazták első szárításra. E két fa fűrészpora tanint veszélyesebb mértékben nem tartalmaz.

E sorok írásáig hozzánk eljutott közlések csak az első lázas híradások. Az elsődleges mentőakciókat követi a helyreállító könyvvédelem. A restaurátorok munkája hosszú évekig tart s kérdéses, mit, hogyan lehet majd megmenteni. A firenzei árvíz tragikus csapás nemcsak Itáliára, de az egész emberiségre is.

TOMBOR TIBOR

Bibliográfiai nyomozás József Attila és az illegális kommunista párt viszonya kérdésében. — VÉRTES György könyvéről. VÉRTES György könyvében arra vállalkozott, hogy megvizsgálja, mi igaz abból, hogy JÓZSEF Attilát — a munkásosztály nagy költőjét, aki ma már az egész nemzet nagy költője — a harmincas évek közepe felé kizárták az illegális MKP tagjai sorából.¹ Nem könnyű feladat. Be kell látni, hogy végleges tisztázása fontos teendője újkori irodalomtörténészeinknek, hiszen JÓZSEF Attila összegyűjtött verseinek és írásainak jegyzetes akadémiai kiadásában, de más gyűjteményes kiadások jegyzeteiben, elő- vagy utószavaiban, életrajzokban és megemlékezésekben is felbukkan ez a költő emlékeit sértő állítás és ezek a könyvek közkézen forognak. Egyetemi jegyzetekből, tankönyvekből ezt tanulja vagy tanulta az ifjúság. Voltaképpen nem a mi folyóiratunk feladata ebben a vizsgálódásban elmélyedni. Nem is tesszük meg, mert ez elsősorban irodalomtörténeti folyóirataink dolga. A kutatási terület rokon volta alapján egy részt ebből: a tisztázást segítő munkát könyvtárosainknak és bibliográfusainknak mégis vállalniuk kell és meg is teszik. Példa erre VÉRTES György könyve és REGULI Ernő szegedi bibliográfiája. Utóbbiról VÉRTES is megállapítja, hogy nélkülözhetetlen JÓZSEF Attila hiteles életrajzának megírásához.² VÉRTES könyvével nemcsak azért foglalkozunk, mert egy páratlanul izgalmas *bibliográfiai nyomozás* összefoglalása, beleértve az illegális MKP által kezdeményezett és támogatott legális, féllegális jelentékeny számú folyóirat felkutatását és átvizsgálását; az illegális Párttal kapcsolatban nem álló bal oldali, „urbánus” vagy „népi” lapokat is és végül az illegális kommunista mozgalomban résztvevő vagy ezt kívülről támogató tanúk vallomásait, közléseit is. VÉRTES György otthonosan mozog a MKP illegális munkájának történetében, hiszen JÓZSEF Attilával együtt, egy időben lett a párt aktív tagja. Ez az aktivitás kezdetben az 1930-tól 1932 nyaráig tartó MADZSAR-féle szemináriumban való részvételből, munkások és értelmiségiek körében tartott előadásokból, szeminárium-vezetésekkel és a párt által szervezett folyóiratok szerkesztéséből, cikkírásból állott. A cikkek írói fedőnevet használtak; az elfedett igazi nevek kinyomozása is bibliográfusi feladat; JÓZSEF Attila nem használt fedőnevet. Hozzá tartozott az illegális párttag teendőihez a külön megbízatások vállalása. JÓZSEF Attila a SALLAI Imre és FÜRST Sándor, az illegális párt vezetőségi tagjai lefogása után (1932. szept.) vállalta és teljesítette a párt megbízatását: manifesztumot írt a halálbüntetés ellen és aláírásokat gyűjtött neves — haladó szellemű — értelmiségiek körében SALLAI és FÜRST megmentése érdekében. Ez csak kiragadott példa annak jellemzésére, milyen hőfokú volt JÓZSEF Attila együttérzése a párt törekvéseivel életének abban a szakaszában, amikor élete vagy hosszú időre való bebörtönöztetése volt a tét. Ilyen kockázatvállaláshoz képest semmiség volt, hogy a *Döntsél a tőkét* c. verseskötetéért 8 napi elzárásra ítélték. Ilyen tények ismeretében a kívülállók számára, akik JÓZSEF Attilát főleg csak verseiből ismerik és tisztelik — és ezek száma ma már sok százezer —, és akik az illegális párt szervezetét, felsőbb kapcsolatait, a pártvezetőség változásait, a konspiráció szigorú szabályait nem ismerik, érthetetlen, hogy harminc évvel a költő halála után még mindig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni azt a „megállapítást”, hogy JÓZSEF Attilát életének harcok szakaszában kizárták

¹ VÉRTES György: *József Attila és az illegális kommunista párt*. Bp. 1964. Magvető. 175 l.

² REGULI Ernő: *Írások József Attiláról*. Szeged, 1955. (A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 31.).

a pártból. E megrázó kérdés tisztázása a magyar irodalom ügye, tehát országos ügy. SZABOLCSI Miklós VÉRTES György könyvével a *Kritika* 1965. évi novemberi számában foglalkozik. Bevezetésében ezt írja:³

„Az utóbbi években József Attila és az illegális KP viszonyának kérdése ismét az érdeklődés előterébe került . . . Országos, széles körű visszhangot akkor keltett a kérdés, amikor Vértés György — előbb egy folyóiratcikkében, majd egy, ezt jelentősen kibővítő könyvében részletesen tárgyalta a kérdést, új adatokkal is egészítve ki eddigi ismereteinket. Kétségtelen érdeme, hogy a kérdést felvetette, bátran szembenézett vele . . .”

SZABOLCSI Miklós a következőkben utal arra, hogy JÓZSEF Attila és az illegális KP viszonyának kérdését a kutatás már hosszabb ideje felvetette és hogy cikkének megállapításai egy az ELTE bölcsészkarra, az MSZMP Párttörténeti Intézete és az MTA Irodalomtörténeti Intézete kutatóiból álló kollektíva kutatásaira, véleményére támaszkodnak. Kár, hogy ebből a jegyzetéből nem tudjuk meg, mikor volt ez a tanácskozás? Ha VÉRTES könyvének megjelenése után folyt le, úgy a SZABOLCSI Miklós cikkénél tovább nem jutott ez az ankét keretében folytatott vizsgálat. Nem hangzott el a kérdésben a legilletékesebb irodalomtörténészek és a párttörténet kutatóinak olyan deklarációja, amely a JÓZSEF Attila életművét és életrajzát bemutató két reprezentatív mű, az 1957-es *József Attila Emlékkönyv* emlékező részeiben és az 1959-es kiadású Összes művek jegyzetében a költő kizárásáról szóló megállapításokat hatálytalanná halványítaná. Reméljük, erre is sor kerül.

VÉRTES György könyvével teljesítette azt, amire vállalkozott: átélhető szemléletességgel ismerteti írása nagyobbik részében JÓZSEF Attilának a párthoz vezető útját 1928–1930-ig; aktív párttagsága idejét 1930-tól 1933 februárjáig — a környezet rajzát is adva —, majd a „magára hagyatottság” szakaszát 1933. februártól 1934 közepéig. Nem akadt — nem akadhatott — olyan dokumentumra, de még nyomra sem, amely a kizárás tényét igazolhatná. Ketten állították teljes határozottsággal, hogy JÓZSEF Attilát kizárták az illegális pártból: HORVÁTH Márton és SÁNDOR Pál. HORVÁTH Márton előadásáról megállapítja VÉRTES György, hogy szerzője önálló kutatást nem végzett, egyetlen dokumentumra sem hivatkozott. SÁNDOR Pál állítása egy konkrétumra támaszkodik: JÓZSEF Attilát nem küldték ki az 1934-iki moszkvai írókongresszusra. A kongresszus után a megbántott költő cikket írt *Miért nem én?* címmel. „A kizárás — írta Sándor Pál — a »Miért nem én?« c. kézirat miatt történt . . . A tény tisztázására egyszerű lenne, ha jelentkezni tudnának az akkori pártvezetőségi tagok, akik a kizárást végrehajtották. Ezek közül azonban ma már senki sem él s így közvetlen tanúszkodásra nincs mód.”

SZABOLCSI Miklós ebben a kérdésben így foglal állást cikke jegyzetei között: „A »Miért nem én?« c. József Attila cikk máig nem került elő, pedig valószínűleg döntő fontosságú lenne a költő és a párt viszonyára vonatkozólag — egyúttal bizonyítéka annak is, hogy 1934-ben is kommunistának vallotta magát. Az azonban nem látszik bizonyított-nak [itt utal a cikkében előadottakra], hogy József Attilát emiatt az írása miatt »zárták ki« a pártból.” VÉRTES Györgynek könyve utolsó negyedében, a kizárás legendájának alaptalanságához van még egy adata. 1935-ben többször találkozott a KMP Külföldi Bizottsága illegálisan Magyarországon tartózkodó kiküldöttjével, NEMES Dezsővel. Kulturális kérdésekről is beszéltek és szóba került JÓZSEF Attila is, azonban sohasem hallotta, hogy JÓZSEF Attilát kizárták a pártból.

A kizárás legendájával végleg le kellene számolni. Még akkor is benne maradnak a felduzzadt JÓZSEF Attila-irodalomban kiirthatatlanul, szókincsünk pazarló felhasználásá-

³ SZABOLCSI Miklós: *József Attila és az illegális Kommunista Párt viszonyának kérdéséhez*. *Kritika* III. 11. 1965. nov. 11–20. 1.

val a megbántott költő emlékéhez tapadó szavak: „a kapcsolat megszakadása”, a „lehagyás”, a „viszony megromlása”, a „kívül kerülés” stb. Ezt a foglalkozást hagyjuk meg a versmagyarázóknak. Nekünk még elég marad a költő nagy verseiből.

VÉRTES György kétszáz cikk, broszúra, könyv adatait felhasználó bibliográfiai nyomozása végül is elérte célját. Elérte már azzal is, hogy a JÓZSEF Attila kutatókat, elsősorban SZABOLCSI Miklóst — aki cikkében több új adattal szolgál — újabb állásfoglalásra készítette. Könyvtáros-bibliográfusaink pedig a két írás adatai alapján folytassák tovább az illegális kommunista párt szövevényes sajtóhagyatékának, lappangó iratanyagának feltárását.*

KÓHALMI BÉLA

Külföldre került korvinák lelőhelymegállapítása. Már sajtó alatt van, s remélhetőleg még ebben az évben megjelenik a *Magyarországi Corvinák* c. kötet folytatásaként a *Külföldi Corvinák* c. kiadvány. A külföldön őrzött korvinák száma köztudomásúan jóval nagyobb, mint a hazaiaké: kerek számban 180 fennmaradt korvinából 46 van itthon.

Nemegyszer hosszabb nyomozást igényelt egy-egy külföldön őrzött kódex jelenlegi hollétének felderítése. Levelezés, külföldi gyűjtemények nyomtatásban megjelent kéziratkatalógusainak áttanulmányozása, mikrofilmek meghozatala segítette a kutatást, s utóbbiak alapján történt a reprodukcióra kerülő lapok kiválasztása is. Munka közben nem egy hitelesnek tartott kódexről kiderült, hogy nem korvina, de ugyanakkor több újabb, eddig ismeretlen, hiteles kódex is előkerült.¹ Olyan eset is volt, amikor egy-egy kódex jelenlegi lelőhelyét kellett kinyomozni. Ez volt a helyzet egy MARTIALIS-kódexszel is, amelyet FÓGEL bibliográfiája 80. sz. a. még az elveszettek között említ azon az alapon, hogy POLIZIANO szerint SASSETTI küldött egy MARTIALIS-példányt MÁTYÁS királynak,² a kódex maga azonban FÓGEL számára még nem volt ismeretes.

1931-ben a milánói Hoepli-cég Zürichben árverésre bocsátott egy MARTIALIS-kódexet — talán éppen azt, amelyet POLIZIANO említ. A MÁTYÁS címerével ékes kéziratot akkor egy HORNBY nevezetű angol gyűjtő vásárolta meg.³ A ZOLNAI—FITZ-féle bibliográfiában is úgy szerepel — helyesen —, mint a HORNBY-gyűjteményben őrzött kézirat.

Mikor 1964-ben ki kellett nyomozni a kódex, ill. a HORNBY-gyűjtemény hollétét, minthogy közelebbi cím nem volt birtokunkban, az *Aslib Directory*-ből merített adat alapján a Liverpool-i Public Library-hez fordultunk, mivel ott jeleztek Hornby Library-t.⁴ Kérdésünkre Liverpool helyett Salisburyból kaptunk választ, Major J. R. ABBEY-től, aki közölte velünk, hogy MÁTYÁS király MARTIALIS-kódexe nála van. Ő HORNBY halála után (1946) az egész gyűjteményt megvette, s ezzel együtt került hozzá a korvina is. Száma jelenleg J. A. 3223.⁶

* Cikkem megírása után került elém MOLNÁR Géza vitacikke a *Kortárs*-ban. MOLNÁR Géza — a fel nem támasztható koronatanúk hiányában — teljesen meggyőzőnek találja VÉRTES György bizonyító anyagát. SZABOLCSI Miklóssal vitázva azt írja, hogy a kizárás ügye nem egyszerű biográfiai probléma, mert a párt ellenségei és megtevesztett hívei tíz év előtt ezt a „biográfiai problémát” politikai ütőkártyának használták fel. A kérdés végleges tisztázása ezért is fontos. (MOLNÁR Géza: *A szenvedélyes ígaza*. — *Kortárs* 1966. Nov. 1839—41. l.).

¹ Mindezekről — minthogy a kutatás még részben folyamatban van — a megjelenendő kötet fog pontosan számot adni.

² FÓGEL J.: *Elveszett vagy lappangó Corvinák*. Bibliotheca Corvina, Bpest. 1927. 81. l.

³ HOFFMANN E.: *Ismeretlen Corvin-kódex*. Magy. Könyvszemle 1930. 393—394. l.

⁴ *Bibliographia bibliothecae regis Mathiae Corvini*. Bpest. 1942. 80. l.

⁵ *Aslib Directory, a guide to sources of information in Great Britain and Ireland*. London 1957. 1361. sz.

⁶ L. OSZK irattára, 854/1964—65. sz. akta.

A továbbiak folyamán sikerült megszerezni a jelenlegi tulajdonostól a kódex teljes mikrofilmjét, mikor azonban arra került a sor, hogy a *Külföldi Corvinák* c. kötethez szükséges színes felvételt is megkapjuk, Mr. ABBEY elzárkózott ennek megküldésétől. Így a MARTIALIS-kódex szép címlapja nem kerülhet bele a kötetbe. Fekete-fehér reprodukciója látható a *Magyar Könyvszemle* 1930. évi kötetében.⁷

A Martialis-korvina egyike azon keveseknek, amelyek ma még magánkézben vannak, így van rá némi remény, hogy egyszer még talán hazakerülnek.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

Negyven éve jelenik meg a szovjet cikkbibliográfia. A Szovetszkaja Bibliografija jubileumi megemlékezést közöl az 1926-ban indult *Letopisz Zsurnál'nyih Sztatei*-ről, az Össz-szövetségi Könyvkamara folyóirataikk bibliográfiájáról. A negyven év alatt megtett út jellemzői a statisztikai számok:

1926-ban 206 folyóirat 19,856 cikkének címleírását közölte a *Letopisz*, 1966-ban már 150,000-nél több volt a címek és 2 000 körül a feldolgozott folyóiratok száma. Az anyag terjedelme úgyszólván a megindulástól kezdve állandóan nőtt, nemcsak a folyóirat-irodalom fejlődése, de az anyaggyűjtés fokozatos kiterjesztése folytán is. Eleinte csak a szabályos időközökben megjelent, szigorúan értelmezett folyóiratokat vették fel. 1927-től kezdve már egyre több nem szabályosan megjelent periodikus tudományos folyóirat tartalmát analizálták, főleg az Akadémia, a tudományos társaságok, és intézmények kiadványait, amelyeknek címe többnyire a *Trudü, Ucsenie Zapiszki, Izvesztija* szavakkal kezdődött. 1935-től kezdve már a szövetséges köztársaságok orosz nyelvű folyóirataira is kiterjesztődött a cikkbibliográfia, sőt a *Pravda* és az *Izvesztija* elvi cikkeire is. (A napilapokat 1936-tól kezdve a *Letopisz Gazetnih Sztatei* regisztrálja.) A hatósugár további kiterjesztése a nem folyóirat jellegű időszaki kiadványok felé ma is napirenden tartott kérdés.

A Nagy Honvédő Háború idején a *Letopisz Zsurnál'nyih Sztatei* folytonosságában hiányok álltak be: a folyóiratok egy része szünetelt, több folyóirat nem érkezett be a Könyvkamarába. Ezért 1949-ben a háború éveit alatti kimaradt cikkeket külön kötetben tették közzé. (*Ukazatel' Sztatej, ne zaregistrirovannih 1941—1945 gg.* Moszkva 1949.)

A folyóiratok megválasztásán kívül a cikkek válogatása is kezdettől fogva gondot okozott. Kihagyták az összes recenziókat (ezeket repertorizálja 1934-től kezdve a *Letopisz Recenzij*), a rovatok időszerű (krónikaszerű) közleményeit és híreit, valamint a más kiadványokból átvett anyagot. Az ismeretterjesztő folyóiratok és ismeretterjesztő szaklapok cikkeit szigorú válogatással vették fel, végül kezdettől fogva kihagyták a folyóiratok szépirodalmi közleményeit.

Az első években évente négyszer jelent meg a *Letopisz*, a harmincas években évente 24—30 számot adott ki, 1949-től kezdve tért át a heti megjelenésre. A név- és földrajzi indexet évente négyszer külön kötetben közli. Szakrendi index készítésére eddig nem kerülhetett sor, a kérdés tanulmányozás alatt áll.

A tekintélyes vastagságú — 15 íves — 1966-i 52. szám január első napjaiban érkezett meg az Országos Széchényi Könyvtárba. Aki hasonló kiadvány szerkesztésében résztvett, az tudja értékelni, hogy ez a szervezethez milyen fokát jelenti.

Da.

Dr. Rózsa Györgyöt, az Akadémiai Könyvtár igazgatóját, a Magyar Könyvszemle Szerkesztőbizottságának tagját az UNESCO mellett működő Nemzetközi Társadalomtudományi Dokumentációs Bizottság Utrechtben tartott ülészakán elnökévé választotta.

⁷ V. ö. 3. sz. jegyzet.

A sportbibliográfia hazai és nemzetközi feladatai. Hazánkban a sportbibliográfia kérdésével SZUKOVÁTHY Imre, a Testnevelési Főiskola egykori igazgatója foglalkozott először. Az 1936-ban megjelent *Néhány adat a sportbibliográfia történetéhez* című tanulmányában (*Testnevelés*. 1936. 794—807. l.) többek között a magyar sportbibliográfia összeállításának fontosságára is felhívta a szakkörök figyelmét.

Külföldön már az 1900-as évek elején sorra jelentek meg a testnevelési és sporttudomány kutatásának elengedhetetlen segédkönyvei. Magyarországon csak 1942-ben adták közre az első sportbibliográfiát. POLGÁRDY Géza *Magyar turistairodalom* című összeállítása is (Bp. 1942, Magyar Turisták Országos Szövetsége. 34 l., 2 t.) csupán egy sportágnak, a természetjárásnak irodalmára terjed ki és adatai is hiányosak. Bár csak a könyvtár értékesebb könyveinek jegyzéke HEPP Ferenc: *A m. kir. Testnevelési Főiskola, múzeumi külön könyvgyűjteményének leírása* (Bp. 1943, M. kir. Testnevelési Főiskola, Stephaneum ny. 93. l.), mégis ebbe a műfajba kell sorolnunk, hiszen 65 jelentős (első-sorban külföldi) mű 78 kötetének bibliográfiai adatait tartalmazza. Arról is említést kell azonban tennünk, hogy 1945 előtt kevés sportkönyv jelent meg hazánkban, ugyanakkor jelentős azoknak a tanulmányoknak, cikkeknek a száma, melyek témájukat a testkultúra köréből merítették. Több mint száz esztendő **a magyar sportújságírás** — az első sportlap BÉRCZY Károly szerkesztésében a *Lapok a lovászat és a vadászat köréből* címmel 1857-ben indult meg —, ennek ellenére a sportlapok irodalma a mai napig nincs bibliográfiailag teljesen feldolgozva.

A sportlapok bibliográfiai munkálatainak megkezdését sürgeti GEDÉNYI Mihály és GARAM Jenő: *A magyar sportbibliográfia ügye* című cikke is (*Testneveléstudomány*. 1955. 1. sz. 107—112. l.). Bevezetőjében azt olvashatjuk, hogy a tudományos kutatásnak elsősorban a bibliográfiákra kell támaszkodnia, a testnevelési és sporttudomány művelői tehát a munkájuk tárgyául választott kérdések részleteit, történetét vagy előzményeit csak az előző korokban megjelent szakirodalomból meríthetik.

Jelentős lépésnek tekinthetjük MOLNÁR Zoltán kezdeményezését, amikor arra vállalkozott, hogy összegyűjti a sportkönyvek és sporttárgyú cikkek bibliográfiai adatait. Az első kötet *Magyar sportkönyv és folyóiratközlemény bibliográfia 1945—1954.* ([Bp. 1958]. Testnevelési Tudományos Tanács. 123 l.) címmel kéziratként jelent meg, amelyet további három (1919—1944; 1896—1919; 1895 előtti művek) követett. A könyv- és folyóirat címanyagot sportágak, ezen belül évek szerint rendezte a bibliográfus. Az első magyar sportbibliográfiában számos hiányosságot fedezhetünk fel ugyan (Vö. KOZOCSA István Magyar Könyvszle 1959. évi 4. számának 417—418. oldalán), a hasznos segédkönyv mégis alapjául szolgálhat a további bibliográfiai munkálatoknak.

Ezúttal kell említést tenni arról is, hogy a Testnevelési Főiskola Könyvtára AMBRUS László vezetésével három (1962—64) esztendő testnevelési és sportszakirodalmát összegyűjtötte. E kiadványok közül az első *Testnevelési és sportszakirodalom* címmel 1963-ban jelent meg (Kiad. a [Budapest], Magyar Testnevelési Főiskola, Könyvtár. [Bp.] Sportsoksz. 88 l.), míg az 1963-ban megjelent könyvek és cikkek bibliográfiáját tartalmazó kötetet *Magyar testnevelési és sportszakirodalom* címmel tették közzé (Kiad. a [Budapest]: Magyar Testnevelési Főiskola, Könyvtár. Bp. 1963. (Összeáll. AMBRUS László. (Közrem.). BÁLINT Józsefné, RAJOS Ferencné. [1964] Sportsoksz. 114 l.). Ugyanezzel a címmel jelent meg az 1964-re vonatkozó bibliográfia is (Kiad. a [Budapest], Magyar Testnevelési Főiskola, Könyvtár. Bp. 1964. (Összeáll. AMBRUS László és BÁLINT Józsefné. [1965] Sportsoksz. 152 l.).

A munkaközösség az önálló műveknél a teljességre, a hírlap- és folyóiratközleményeknél a jelentősebbek összegyűjtésére törekedett. Az önálló művek a könnyebb áttekinthetőség céljából az osztályozási kategóriák elején sorszámmal aláhúzásával szere-

pelnek. A bibliográfiákat betűrendes névmutató és a feldolgozott folyóiratok jegyzéke egészíti ki.

A Testnevelési Főiskola Könyvtára az éves bibliográfiák mellett egyéb, igen jól használható bibliográfiákat is állított össze. Ezek:

A labdarúgás szakirodalmá. 1959-ig megjelent művek. (Szerk. AMBRUS László és BÁLINT Józsefné. Bp. 1960. Magyar Testnevelési Főiskola, 107 l.).

Az ifjúsági testnevelés magyar irodalmának bibliográfiája. (Összeáll. AMBRUS László. [Közrem.]: BÁLINT Józsefné, RAJOS Ferencné. Bp. 1964. Magyar Testnevelési Főiskola, 297 l.).

Bibliográfia a rekreáció tárgyköréből. (Szerk. a Testnevelési Főiskola Könyvtárának munkaközössége. Bp. 1964. 192 l., Tömegtestnevelési Közlemények.).

További bibliográfiák és tájékoztató kiadványok:

LÁSZLÓ István: *Olimpiai bibliográfia.* (Bp. 1965, TTT. 55. l., A Testnevelési Tudományos Tanács füzetei.)

AMBRUS László — GRUBICS Vilmos: *Sportegészségügyi bibliográfia.* (Bp. 1965, TTT. 433 l., A Testnevelési Tudományos Tanács füzetei.).

Új szerzemények jegyzéke. (Közzéteszi a Magyar Testnevelési Főiskola Könyvtára negyedévenként.)

Külföldi szakirodalmi tájékoztató. (Kiadja a Testnevelési Tudományos Kutató Intézet évenként 12 füzetben.)

A rövid történeti áttekintésből is kitűnik, hogy a testnevelés és sport területén az utóbbi évtizedben kifejtett bibliográfiai munkálatok jelentősek. Így értékelte a Testnevelési Tudományos Tanács, a Testnevelési Tudományos Kutató Intézet és a Testnevelési Főiskola Könyvtárának tevékenységét az UNESCO Testnevelési és Sport Világtanácsa Dokumentációs és Információs Irodájának Budapesten 1964. május 30-án megtartott ülésén Walter ARNOLD elnök, amikor azt mondta, hogy a magyar fővárosban olyan szakirodalmi központ jött létre, mely nemzetközi megbecsülésre és elismerésre tarthat számot. Ezért is határozta el a Testnevelési Tudományos Tanács elnöksége, hogy e munkálatok gondozására Bibliográfiai Bizottságot hoz létre.

A TTT Bibliográfiai Bizottságának feladata tehát kettős. Elsősorban a korábbi adatgyűjtés segítségével el kell készítenie a *Magyar testnevelési és sportbibliográfia* című kiadványt, amely a magyar sport kezdeteitől 1961-ig tartalmazza az önálló művek, hírlap- és folyóiratközlemények, illetve -cikkek adatait. Másodsorban pedig kezdeményezőként lép fel a nemzetközi szervezet felé, hogy a már megjelent *Olimpiai Bibliográfia* felhasználásával nemzetközi összefogással teljessé tegye a kiadványt. Ez utóbbi érdekében a Testnevelési Tudományos Tanács el is küldte javaslatát az Irodához azzal, hogy keretében Olimpiai Bibliográfiai Bizottságot hozzon létre. Minthogy 1968-ban lesz negyven esztendeje annak, hogy MEZŐ Ferenc az amszterdami olimpiai játékok irodalmi versenyében *Az olimpiai játékok története* című művével aranyérmet nyert, a javaslat azt is tartalmazta, hogy a Bizottságot MEZŐ Ferencről nevezzék el. Itt említjük meg, hogy az Irodának magyar tagja is van TÓTH Istvánnak, a Testnevelési Tudományos Kutató Intézet igazgatóhelyettesének személyében.

KERESZTÉNYI JÓZSEF

SZEMLE

Remete László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története. Bp., 1966. 324 l.

Szellemi életünknek különös jelensége, hogy legfontosabb közgyűjteményeink, közöttük elsősorban a nagy tudományos könyvtárak milyen kevés érdeklődést tanúsítanak saját múltjuk iránt. Természetes ténynek tekintik, hogy fennállnak, de általában csak homályos képzeteik vannak arról, miféle erőfeszítések, küzdelmek árán lettek azzá, amik. Nem érzik, nem értik a kulturális hagyomány jelentőségét. Pedig a történeti múlt ismerete semmiféle szervezett közösség vagy alakulat számára nem lehet közömbös, legkevésbé kultúr-intézetek számára. Hiszen minden közgyűjtemény nemzedékek egymást folytató munkájából előálló történeti-szociális mű. Az egyes intézetek ma élő tevékenykedő, alkotó tagjai azokon az alapokon építenek, amelyeket rég elhalt elődök raktak le. S bizonyos, hogy a jövőre vonatkozó célok, eszmények megvalósítására irányuló törekvéseink nem lehetnek kellőképp eredményesek, ha nem látjuk át annak a fejlődésnek útját, amelyet elődeink megjártak. A megismerés: megértés — s következésképp sine qua non-ja bármely kulturális tevékenység és mű „szerencsés” folytatásának.

Talán nem véletlen, hogy ennek a felismerésnek gyakorlati következtetéseit vezető nagykönyvtáraink közül legelőször a közművelődési könyvtár-ideál s a szocialista könyvtárügy előharcosa, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár vonta le: a régibb múlttal rendelkező rokonintézményeket megelőzve, elsőnek íratta meg történetét. Ezt a vállalkozást annál nagyobb örömmel üdvözljük, mivel az elkészült történet, REMETE László kutatómunkájának eredménye, valóban kitűnő munka.

Az előttünk fekvő könyv már külső megjelenésében is vonzó: modern könnyed albumformában jóminőségű fehér papíron gondos és kellőképpen változatos tipográfiaiával előállítva, elegáns kötésben, csinos borítólappal.

Magáról a műről elsősorban azt kell megállapítani, hogy rendkívül tanulságos. Megvalljuk, mi is nagyon keveset tudtunk a könyvtár mozgalmas, viszontagságos múltjáról: a múlt századi elvetélt alapítási kísérletekről, SZABÓ Ervin céltudatos terveiről és korszerű nagy szervezőmunkájáról, a társadalom különböző rétegei részéről történt lelkes hozzájárulásokról, a népnevelési törekvések missziószerű megvalósításáról, a belső könyvtári munka előremutató szakszerűségéről és így tovább. Mindezekről inkább csak sejtéseink voltak, vagy legfeljebb gyér részletismerteink, semmint tényleges összefüggő tudásunk. Aki most elolvassa a monográfiát, annak tudatában a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár többé nem csupán mint egy kiterjedt szervezeti hasznos kölcsönző könyvtár fog megjelenni, hanem mint egy korszerű elgondolásnak fél évszázados kemény küzdelemmel létrejött komoly eredménye.

A több mint háromszáz lapra terjedő előadás egy Előtörténet c. fejezettel kezdődik. Ebben a szerző először is tömör, igen szellemesen konstruált képet nyújt arról, miféle szerepet játszott a könyv Buda és Pest életében a XV. század végétől kezdve egészen a múlt század közepéig. Aztán részletesen ismerteti néhai FRANK Ignác pesti egyetemi tanár könyvhagyatékának sorsát. A professzor kifejezetten azzal a feltétellel hagyományozta több ezer kötetnyi gyűjteményét Pest városának, hogy az egy nyilvános könyvtár alapjául szolgáljon. De a városi tanács kulturális érzéketlensége s szervezői tehetetlensége folytán e szép elgondolás meghíúsult. Csak Pest, Buda és Óbuda 1873-i egyesülése után kezdett a városvezetés némi megértést mutatni a könyvtári gondolat iránt. A századfordulóig két könyvtár is alakult a főváros hivatalszervezetében: egyik a statisztikai hivatalban, egy másik a levéltárban. Az első közigazgatási szak-könyvtár szerepét töltötte be, a másik történeti segédkönyvtárét. Ezt a két gyűj-

teményt, KÖRÖSY József, illetve TOLDY László fáradozásának eredményét 1903-ban egyesítették s ezzel megvetették a mai könyvtár alapját. A korszerű értelemben vett városi könyvtár szervezése azonban csak a következő évben, 1904-ben kezdődött, amikor a városi tanács SZABÓ Ervint állította az új intézmény élére. Szerencsés választás volt, mert SZABÓ olyan modern könyvtári készültséggel és olyan széles, egész Amerikáig terjedő látókörrrel rendelkezett, aminővel talán senki az akkori szakemberek közül, s e mellett olyan szervező talentummal is, amely szintén párját ritkította. Ő valóban tudta, mi minden kell ahhoz, hogy az új fővárosi könyvtár európai szintű városügyi gyűjteménnyé váljék. Öt éven át (1909-ig) tartó megfeszített munkával sikerült is létrehozni az új organizációt. Hatalmas arányú tervszerű gyarapítás, modern bibliográfiai műveltségű új típusú könyvtárosi gárda, a könyvtári munka középpontjába helyezett olvasószolgálat, forradalmasított könyvfeldolgozás, új kérdéseket újszerűen tárgyaló szakmai kiadványsorozatok voltak ennek a szervező tevékenységnek előremutató elemei. A közfelfűnést keltő sikerhatása alatt a város hajlandónak mutatkozott a szerény körülmények között elhelyezett jeles intézmény számára egy új könyvtárpalotát építtetni. Ebből azonban az első világháború miatt semmi sem lett. SZABÓ Ervin és társai így is tovább dolgoztak s a hazai könyvtárügy fejlődését egy újabb korszakos jelentőségű lépéssel vitték előre: a tudományos könyvtárral szoros belső kapcsolatban a város különböző pontjain népművelő fiókkönyvtárakat állítottak fel s ezzel megnyitották a modern közművelődési könyvtári rendszer kialakulásához vezető utat. Az első világháború előestéjén már kibontakozott az új Fővárosi Könyvtár profilja: központja mint társadalomtudományi alapkönyvtár, kerületi fiókhálózata pedig mint általános — és be nem vallott szocialista világnézeti — nevelőintézmény jelentkezett. Amikor ez észrevehetővé vált, a társadalom konzervatív oldaláról éles támadásokat indítottak SZABÓ Ervin személye és könyvtárpolitikája ellen, de eredménytelenül. Sőt ugyanekkor neves arisztokrata és polgári személyek (gr. BATTHYÁNY Ervin, gr. ZICHY Jenő, VÁMBÉRY Ármin és THALLÓCZY Lajos) könyvgyűjteményük odaajándékozásával belső értékében is jelentékenyen gazdagították a Fővárosi Könyvtárt.

A világháború során ez a nagyvonalú fejlődés természetesen megtorpant s az erők egy részét aktuális feladatok (háborús kiadványok gyűjtése, háborús bibliográfia, katonai kórházaknak könyvekkel

való ellátása) kötötte le. Ugyanekkor SZABÓ Ervin és társai politikai célokra is felhasználták a könyvtárt: előbb a legális békeharc, utóbb az illegális forradalmi szervezkedés egyik góciává tették. Az 1919. évi proletárforradalmat SZABÓ Ervin nem érte meg: 1918 szeptemberében meghalt. Munkatársai azonban mindent elkövettek, hogy merész könyvtárpolitikai terveit valóra váltsák. Ám az idő túl rövid volt ehhez. 1919 augusztusában az ellenforradalom uralomra jutásával hosszú időre le kellett mondani SZABÓ örökségének továbbfejlesztéséről.

Az 1919—1945-ig terjedő időszak könyvtártörténetével három fejezetet foglalkozik. Az ellenforradalom első évei c. fejezet SZABÓ Ervin munkatársainak üldöztetését és az új könyvtárpolitika elveit ismerteti. A bethleni konszolidáció éveiben (1924—1929) c. szakasz részletesen tárgyalja a jobb oldali elemek vezetése alá helyezett könyvtár új szervezetét, költségvetését, állománygyarapításának méreteit és jellegét, a belső feldolgozó munka eredményeit, a hálózat alakulását, végül a Wenckheim-palota megvásárlását és berendezését. Másfél évtizedes hanyatlás címen kapunk áttekintést az 1930—1944-es időszak történetéről, majd A lejtő végén c. fejezet az 1944. márc. 19-től 1945. febr. 12-ig tartó német megszállás és nyilas rémuralom idején bekövetkezett kulturális pusztulás képét vetíti elénk.

Az 1945-tel kezdődő új korszak fejlődésének bemutatását már nem vette programjába a szerző. Mindarról, ami máig történt, csak rövid pár mondat szól a Zárszó helyett c. fejezetben s egy bővebb adatfelsorolás az ezt követő időrendi táblázatban.

Íme, a rövidre fogott recenzió. Ezzel azonban természetesen nem érhetjük be. Okvetlen szólnunk kell a munka szakmai értékéről is: arról, hogy milyen mesterseggel készültséggel, történetírói és írói készséggel mutatja be a szerző a könyvtárnak életét, fejlődését. Bár a sok száz lapra terjedő akribiásan tényszerű előadást viszonylag kevés jegyzet kíséri, mégis a szakember biztosan átlátja, milyen lenyűgözően nagy forrásanyag áll a szerény dokumentáció mögött: mennyi levéltári-irattári adat s milyen gazdag történeti szakirodalom. Ez azonban önmagában még nem lenne elég a mű sikeréhez. A jó szintézisnek egyéb feltételei is vannak: történetírói judicium, az anyaggal való bannitűdás, szelektív és kritikai érzék, szerkezetalkotó tehetség s végül írói készség. Ha ezek közül csak egy is hiányzik, az elkészült munka esetleg tévedésekkel, hibákkal lesz terhes, struktúrájában aránytalanná,

előadásában zűrzavarossá válik. REMETE László művében semmi nyoma sincs efféle fogyatékosnak. Tömédek anyagában minden adatnak szerepe van s minden a helyén van. Ugyancsak kiváló a szerkezeti elrendezés. Az építőelemek könnyed ügyességgel, szinte szellemesen vannak csoportosítva. A könyvtár történetét alkotó negyvenéves korszak kilenc szakaszra tagolódik: általában 4–5 éves időtartamokra, csupán egy alkalommal hosszabbra. Ilyen rövid periódusokon belül újra meg újra bemutatni a könyvtár életműködését – bizony nem egyszerű feladat: könnyen válhatik az előadás szkematikussá. Itt azonban minden fejezet egyéni szerkezetet mutat, olyant, amilyent a történesek sajátos menete megkíván. Sztereotip megoldás nem fordul elő. A kép folyton változik, mint valami kaleidoszkópban. – S ha mind e mellett még tekintetbe vesszük azt is, hogy az előadás kifogástalanul megfogalmazott, könnyen gördülő mondatokban, szigorú logikai fonalon halad – hogy a szerző előadását gyakran alkalmazott, tipográfiai is ügyesen kiemelt szövegidezetek élénkítik –, hogy a könyvtárüzemi leírások és statisztikai kimutatások mozgalmas eseménytörténeti, kortörténeti vetítésekkel, életrajzi betétekkel váltakoznak – hogy végig minden történeti mozzanat értelmezve, értékelve van –, akkor tudjuk csak érzékeltetni ennek a munkának színvonalát.

Úgy érezzük, hogy könyvtártörténeti irodalmunknak erről az első nagyszabású, alapos készültséggel és fáradságos munkával létrehozott szintéziséről csak elismeréssel szólhatunk.

BERLÁSZ JENŐ

Die Österreichische Nationalbibliothek in der Neuen Hofburg. Aus Anlass der Eröffnung des Erweiterungsbaues. Herausg. von der Generaldirektion. Wien 1966, Österr. Nationalbibl. 65 I. 12 t.

Régi országok modern könyvtárépítésében szinte szimptomatikussá és ezzel korjelzővé vált műemlék-épületek belső modernizálása az eredeti külső formák megtartása mellett, sőt azok monumentálisát egy új összhatás elérésére is felhasználva. Mint e kis kötet egyik szerzője hangsúlyozza: érdeke ez a műemlékvédelemnek is: modern rendeltetés nélkül sokkal nehezebb az ilyen épületek konzerválása és az építészeti múlt iránt egyre élénkebben érdeklődő közönség is így találja meg jobban szellemi gyarapodás iránti igényeinek kielégítését. Új célépület he-

lyett régi műemlék-háztömbjét formálta át páratlan leleményességgel a francia nemzeti könyvtár. Így tervezzük mi is a mienket a régi Várban, és szívós következetességgel végrehajtásra került hasonló munka egy most befejezett tekintélyes etapjáról ad hirt ez a kis kiadvány. Bécsben elkészült a Nemzeti Könyvtár új szárnya az ún. „Neue Hofburg”-ban, a volt császári palotának a híres bécsi körút egy szakasza, a Heldenplatz felé nyitva álló részén.

Kétigény találkozott mintaszerűen kedvező körülmények mellett: nagyvonalú állami elhatározás és böles szakszerűséggel keresztülviitt könyvtári koncepció.

A könyvtár számára a Burgban megnyitott új épületszárny mindenekelőtt a könyvtár és az olvasó találkozását állítja az eddigénél sokkal kedvezőbb keretek közé. Két új általános olvasóterem létesült összesen 201 olvasóhellyel, külön vonzó sajátáguk, hogy ablaksoruk a legsebb bécsi közkertre, a Burggartenre nyílik. Két feljárón elérhető karzatán a nagyobbik olvasóterem 10 000 szakrendben felállított kézi könyvet tesz szabad polcokon hozzáférhetővé. Az olvasótermek feletti emeleten kapott új helyet az eddig legszűkebb helyen sínylődő folyóiratterem a vele összefüggő feldolgozóhelyekkel és tároló-polcokkal. A 60 személyes folyóiratterem szintén a várkert üde zöldjére nyújt kilátást, vízszintes, szakfűlkés megoldású polcsorait 4150 belföldi és 320 külföldi folyóirat, valamint az összes belföldi napilapok legújabb számai foglalják el, szintén szabad használatra bocsátva. A folyóirát-feldolgozó helyiségekhez csatlakozik az osztrák folyóirat-KC, a ZAZ szerkesztősege.

Az új szárny nagy előcsarnokában kapott helyet a közönségkatalógus: használatba adása egybeesett a régi könyvkatalógus átmásolásának befejezésével: így már a könyvtár teljes anyagáról tájékozódhatik a közönség az egyetlen, normálfiókos, betűrendes katalógusból. A katalóguscarnokhoz csatlakozik a könyvkiadás és a kölesőzés, valamint az igazgatói és a tanácskozó termek, a ruhatári és az étkezőhelyiségek.

Föld alatti elhelyezésben, a két épületet összekötő és főleg az új szárny alatt elterülő föld alatti helyiségekben épült új acél állványos raktár 48 000 kötet elhelyezésére. Külön raktárt kaptak a periodikák. A nagy formátumúak (52,5 × 40 cm felett) különleges megoldású vízszintes polcokon kaptak helyet. Az állványsor egy része Compactus-, ill. Rolstore-rendszerű tömör raktár. A két épület közti vízszintes és a szintek közti vertikális közlekedést szállítóberendezés és csőposta biztosítja.

Az építkezésekről számot adó csinos, szemléletes illusztrációkkal is ellátott kiadvány szerzői és szerkesztője, Josef STUMMVOLL főigazgató hangoztatják, hogy az osztrák nemzeti könyvtár helyszükséglete ezzel távolról sem nyert még végleges fedezetet. A tervek folytatódólagos részei további, főleg föld alatti raktárak sorait ígérk nemcsak a Nationalbibliothek, de az annak keretében felállításra kerülő kb. 5 000 000 egység befogadására alkalmas depot-könyvtár számára, amely a Bécsben székelő valamennyi szövetségi könyvtár inkurrens állagának nyújt majd otthont. Az átépítésnek ezt a sikerrel befejezett első szakaszát előre elkészített terv szerint fogják folytatni.

DEZSÉNYI BÉLA

Walter, Willy: Journalistik und Philosophie. Methodologische und erkenntnistheoretische Probleme der Journalistik. Herausg. Karl Marx – Universität Leipzig, Fakultät für Journalistik. Leipzig 1964, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 124 l.

A mű tulajdonképpen egy a műfajkutatás módszereiről szóló doktori értekezés bővített alakja. De, mint azt a bevezetésben BUDZISLAWSKI, a lipcei egyetem zszurnalisztikai karának világhírű professzora megállapítja, a műfajok kérdésének mindenfajta vizsgálata a zszurnalisztika lényegét érinti.

Tömören, nagy fokú absztrakcióval van megírva ez a kis könyv, de az olvasásához szükséges fáradságot azzal egyenlíti ki, hogy mélyebb megismerések felé vezet tárgya lényegét illetően, amelyet a polgári sajtótudománnyal polemizálva ad elő a szerző.

Mindjárt bevezetőben a polgári sajtókutatás osztályköltöttségeire mutat rá. A német sajtótudomány, állapítja meg, ahogyan az az 1920-as évek elején kialakult, az agresszív imperializmus egyik kísérőjelensége. Alapítói és hangadói bevallottan célokat lát meg egyes nyugati sajtóelméleti munkák hátterében. Ezzel szemben a marxizmus-leninizmus zszurnalisztikai tudomány a sajtót, rádiót, televíziót politikai intézményeknek tekinti, amelyek célja a társadalom, elsősorban a munkásosztály számára a létfontosságú információkat megadni, a mindenkor aktuális tények fonálán ideológiai fejlődésüket előmozdítani.

Munkája voltaképpen módszertani részére rátérve WALTHER hangoztatja, hogy a polgári „sajtótudomány” idealista és apriorisztikus módszerekkel dolgozik. A német sajtótörténet mindent dátumokhoz és kiemelkedő egyéniségekhez köt, tárgyszerű megismerésre képtelen; a tulajdonképpen történelem, a zszurnalisztikai műfajok története csak illusztrációs anyag marad számára. A látszólag objektívebb módszerekkel dolgozó amerikai sajtóvizsgálat statisztikai eredményei viszont csak a külsőségeket – mint pl. a híreknek vagy a vezércikknek juttatott kisebb vagy nagyobb hely a lapban – vesz észre és tár fel, az általánosításig el sem jut.

Mint minden történetet, a sajtó történetét is csak az osztálystruktúrával és a gazdasági viszonyokkal lehet magyarázni és ábrázolni. Csak a metafizikus, a dolgokat izoláló és pusztán formai oldalukról megközelítő szemléletmód az alapja a burzsoá sajtótudomány „formatanának”, amely az újság egész tartalmát a hírre, a véleménynyilvánításra és a szórakoztatásra bontja fel. Nem jut el annak megismeréséig, hogy csak forma és tartalom dialektikus egysége ad igazi magyarázatot és hogy a helyes módszer alapja az empirikus és a logikus megismerés egysége. Így szemlélve el kell fogadni, hogy a kapitalista termelési módra való áttérés tette a sajtó kialakulását társadalmilag szükségsszerűvé. Így lett a polgárság kezében fegyver a fennálló hatalmi tényezők (egyház, feudális uralkodók) ellen. A korai sajtóközpontok ezért alakulnak ki az ipari és kereskedelmi élet központjaivá való polgári városokban és nem a feudális főurak székelyeiben.

De az újságírás formái is az osztályharc szoros függvényei: új műformák éppúgy, mint a meglevő formák új kvalitásai csak az osztályharc kiéleződésének történelmi csomópontjain, nagy tömegmozgalmak idején alakulnak ki, amikor az új szenvedélyes erővel tör érvényesülésre a réggel szemben.

A műfajkutatás a szocialista sajtóelmélet művelői előtt nem öncél. Segíteni akar a gyakorló újságírónak, hogy a különböző zszurnalisztikai harci formák felett úrrá legyen. A műfajkutatás nem formai meghatározásokat keres, hanem objektív törvényszerűségeket fed fel és a törvényszerűségekből kialakítja a műfajok elveit, hogy ezeket azután az újságíró tudatosan alkalmazza.

A továbbiakban részletesen is kifejti WALTHER, hogyan kell értelmezni a „formatan” és a „műfajelmélet” különbözőségeit a részletekben. Kritikával illeti a műfajok egyes marxista teoretikusainak

eszteticizáló tendenciáit is, ezt kifogásolja LUKÁCS Györgynek a riport műfaji sajátosságairól írt cikkeiben is. A marxista sajtóelmélet — és ezt tekinti WALTHER a zsurnalisztikai tudomány filozófiai alapjának — az újságírás termékeit mindig az objektív valóság egyfajta visszatükrözésének fogja fel. Minden fogalom, amelyet az újság felhasznál, minden gondolat, minden ítélet, minden érzelem vagy indulat, amelyet kifejez: az objektív valóság szubjektív visszatükrözése. A zsurnalisztika tehát a maga részéről — éppúgy, mint a művészetek és a tudományok — a valóság egy bizonyos, meghatározott aspektusát, oldalát, minőségét tükrözi vissza. Ezt is a történelmi fejlődés tanúsítja: a sajtó iránti társadalmi szükséglet a kapitalista termelési módra való fokozatos áttéréssel párhuzamosan keletkezett. A feltörekvő polgárságnak, hogy történelmi küldetésének megfelelően — ez a küldetés új és óriási termelő erők feltárásában állt — a feudális államhatalom és az egyház elleni harcban újfajta, különleges ismeretekre volt szüksége. Első ízben volt egy társadalmi osztálynak szüksége a *közvetlen* jelen, a *pillanatnyilag* fontos tények pontos és részletes ismeretére, hogy ezen ismeret nyomán kialakítsa magatartását, harcmodorát. A későbbiekben, a munkásosztály kezében majd a sajtó az agitáció, a propaganda, a szervezés eszközévé is válik.

A marxista kutatás fontos problémája ebből következően a zsurnalisztika viszonya a visszatükrözéshez. Nincs nézetkülönbség a sajtó felépítmény jellege és politikai eszközfunkciója tekintetében. De jóval kevesebb az olyan marxista tudományos vizsgálat, amely a zsurnalisztikát mint szellemi, ideológiai jelenséget közelíti meg, annak visszatükröző és megismerő jellegét fejtí fel. WALTHER visszatér BUDZISLAWSKINAK a lipcei fakultás egyik tudományos vitáját összegező téziseire. Ezek szerint a sajtónak a társadalmi tudatformák közt van a helye. Művészi és tudományos eszközökkel egyaránt él, de míg a művészet és a tudomány általában egy már befejezett realitást, lezárt folyamatot tükröznek vissza, addig a sajtó tulajdonsága éppen az, hogy magát a folyamatot, a kibontakozást kíséri lépésről lépésre, a realitást keletkezésének és elmúlásának minden fázisában tükrözi. Ez nem zárja persze ki irodalmi, művészeti, vagy éppen tudományos anyag közvetlen felhasználását — de mindig csak a jelen pillanat, az *aktuális* vonatkozásaiban. A tükrözés tehát a sajtó esetében a mindenkori aktuális tény visszatükrözését jelenti. Ez újra visszavezet a társadalmi-politikai funkció-

hoz: a sajtó aktualitása mindig az, ami *társadalmilag* időszerű.

WALTHER könyve nem zárja le és nem is zárhatja a vitát a marxista sajtókutatás értelme és célja felől. Kissé túlságosan is absztrakt megállapításai még közelebbi megvilágítást kívánnak, és főleg az alkalmazásban, a részletek vizsgálatainál kell életképességüket megmutatniuk. De kétségtelen, hogy ez a módszer sok érdekes lehetőséget tár fel például sajtó és irodalom összefüggéseinek nálunk is többször napirendre került kérdésének elméleti alapra helyezett megvitatásához. A komplex műfajkutatás alapgondolata értékes eredményeket ígér.

ÉS WALTHER érveléseinek történelmi alapozása kétségtelenül a védekezés egyik lehetősége mind az öncélú gyakorlatiasággal, mind az idealista formalizmussal szemben.

DEZSÉNYI BÉLA

Jahrbuch der Deutschen Bücherei. 1. Jg. (1965.) Leipzig, 1965. 228 l.

Négy évvel ezelőtt, 1962-ben ünnepelte a Deutsche Bücherei alapítása 50-ik évfordulóját. A jubileum alkalmából díszes albumot adott ki *Deutsche Bücherei 1912 — 1962* címmel.¹ A könyvtár azóta is mindent elkövet, hogy barátaival és követőivel minél szorosabb publikációs kapcsolatot létesítsen. Ennek a törekvésnek újabb tanújelét adta, amikor — a nagykönyvtárak évkönyveinek sorozatát gazdagítva — 1965-ben a Deutsche Bücherei is megjelentette évkönyvének első kötetét.

Örvendetes és csak helyeselhető a kiadók célkitűzése, hogy nemcsak az intézet, hanem a könyv és könyvtárügy időszerű és történelmi kérdéseivel foglalkozva a szakkérdések tisztázását kívánja segíteni. Ezt a feladatot már az első kötetben is igyekezett megvalósítani, és pedig sikeresen. Az évkönyvben első helyet sorrendben és jelentőségében is *A bibliográfia a tájékoztatás rendszerében* c. tanulmány foglalja el, amelyben Gerhard POMASSL és Gottfried ROST a könyvtárügy egyik legidőszerűbb kérdésében foglal állást, és megkísérli könyvtáros oldalról a könyvtár és dokumentáció között mesterségesen vont határokat eltávolítani. A szerzők a tájékoztatás egységes rendszerének szükségességét és célját elemezve kiemelik, hogy a tudományos munkához szükséges információk legnagyobb részét a könyvek és folyóiratok tartalmazzák, ezek pedig a könyvtárakban találhatók. A szakkönyvtáraknak állományfeltáró munkájuk, a

katalógusok és bibliográfiák, valamint felvilágosító tevékenységük révén a szakirodalom iránti tájékozódás társadalmi igényének kielégítésében jelentős szerepük van és ez így is marad.

E fontos kérdés világszerte foglalkoztatja a szakköröket. Legutóbb például a Szovjetunióban folytattak vitát és ennek során Fonorov G. P. a *Szovetszkaja Bibliografija* 1965. 5. számában írott tanulmányában lényegében hasonló következtetésre jut, hangsúlyozza, hogy a könyvtárak, különösen a szakkönyvtárak fontos részei a tudományos tájékoztatásnak, mivel „ezekben a könyvtárakban több információ összpontosul, mint más központokban”, továbbá, hogy „ideális tájékoztatás csak a könyvtári állomány segítségével lehetséges”. (Vö. Fonorov, G. P.: *K voproszu o vzaimosvjyazi naucnoj informacii sz bibliografiej i bibliotecsnyum delom.* S. B. 1965. 5. no. 28–38 l.)

A könyvtárak funkciórendszerével kapcsolatosan a szerzők utalnak a Horst KUNZE-féle alapelvre, amely a könyvtár klasszikus meghatározása szerinti gyűjtő, megőrző szerepet elégtelennek tartja és helyébe a fő feladatként az állomány tervszerű kiépítését, feltárását és felvilágosító munkával egybekötött közvetítését jelöli meg. Majd a bibliográfia céljából és rendeltetésének szemszögéből sorra vizsgálják az egyes típusokat, a nemzeti általános, az elemző folyóirat, az egyetemi, a szakbibliográfiákat és azok információértékét a tájékoztatás rendszerében. A bibliográfiák általános meghatározásánál a történeti fejlődés során PEIGNOT, EBERT majd VORSTIUS definícióit idézik, nem terjed azonban ki a szerzők figyelme a bibliográfia és dokumentáció viszonyával foglalkozó olyan újabb és elfogadott nézetekre, amilyeneket pl. MALCLÉS is képvisel és amely a dokumentációt lényegében meggyorsított bibliográfiának tekinti. Ehhez járul természetesen a tartalom kritikai értékelése mint a szocialista bibliográfia egyik alapvető követelménye. A vizsgálódásukat összefoglaló szerzők megállapításával teljesen egyetérthetünk. A célszerűség és gyakorlat összefüggéseinek szem előtt tartásával szerkesztett bibliográfiák egyenlő partner szerepét tölthetik be a tájékoztatás egységes rendszerében.

Az évkönyv másik elvi jelentőségű dolgozata a könyvtár és múzeum azonos és eltérő feladatait taglalja. A cikk írója Fritz FUNKE a Deutsche Bücherei bevált gyakorlatán keresztül ismerteti a „könyvmúzeum” korszerű értelmezéséből adódó funkciókat. A harmadik dolgozat Lipcse sokoldalú tradíciói közül a zenei élettel foglalkozik, s a zenemű kiadás egykori

és mai helyzetét ismerteti. Ez az egyetlen téma, amely talán távol esik kissé az évkönyv egységes tartalmi célkitűzéseitől.

A legterjedelmesebb fejezetben (95–158. lapokon) a Deutsche Bücherei beszámoló az 1962 és 1964. évek közötti tevékenységéről. Ebben a részben nemcsak az intézet egyes osztályainak működését mutatja be, hanem átfogó képet fest arról a szocialista átszervezésről, amelynek következtében az intézet tekintélye megnőtt és élvezi az NDK legmagasabb párt- és kormány-szerveinek támogatását és ez az államfő és helyettesének látogatásában is kifejezésre jutott. Az újjászervezés a könyvtár bővítésében és a technikai eszközökben történő gyarapodásában megmutatkozik, így például a gépi könyvszállító szalag bevezetése a Deutsche Bücherei Európában legjobb technikai szállító eszközökkel rendelkező könyvtárai sorába emelte.

Az évkönyv befejező részében a könyvtár történetéhez bibliográfiai összeállítást találunk az intézettel foglalkozó és az 1962–1964. között megjelenő publikációkról, a kötetet gondosan szerkesztett név- és tárgymutató teszi használhatóbbá. Az első kötet tanulságai alapján érdeklődéssel várjuk az évkönyv további folytatását, amelyet Helmut RÖTZSCH főigazgató kilátásba helyezett.

MÓRA LÁSZLÓ

Buch und Welt. Festschrift für Gustav Hofmann zum 65. Geburtstag dargebracht. Im Auftrag der Bayerischen Staatsbibliothek hrsg. v. Hans STRIEDL u. Joachim WIEDER. Wiesbaden, 1965, Harrassowitz. XXVI, 532 l.

Albumszerű vaskos díszkötet, melyben 30 neves könyvtári szakember a világ minden tájékán készített dolgozatával marandó emléket állít Gustav HOFMANNnak, az IFLA 1958–1963-ban megválasztott elnökének, a müncheni Bayerische Staatsbibliothek nyugalmába vonuló főigazgatójának. Az ünnepi kiadvány 26 oldalán Pierre BOURGEOIS, Jack DALTON, Francesco BARBERI és más prominens személyek üdvözik a jubiláns és oldalakat foglal el azoknak a neveknek felsorolása, akik az évforduló alkalmából jókívánságokat kifejezték. Gustav HOFMANN érdemeit Sir Frank FRANCIS, a British Múzeum főigazgatója, az IFLA elnöke méltatja, kiemelve szerepét a szövetség átszervezésében és az állandó titkárság felállításában. A bajor közoktatásügy egyik vezetője pedig az ünnepeltnek a Német Könyvtáros Szövetség élén és a Bayerische Staats-

bibliothek fejlesztése érdekében végzett munkásságára emlékezik.

A könyv első három tanulmánya az Emlékkönyvet szerkesztő intézménynek, a Bayerische Staatsbibliotheknek az 1945 és 1964. évek között elért eredményeiről, fejlődéséről szól be. A második világháború végén a könyvtár elpusztult és újszólván a semmiből fejlődött 837 000 egységet számláló nagykönyvtárrá. 1961 óta a bajor könyvtárak rendszerében a központ szerepét is betölti. Központi funkciókat két területen végez: a könyvtárosok kiképzése és a bajor központi katalógus szerkesztése terén. A könyvtáros helyi utánpótlást újszólván teljes egészében az intézmény irányítása alatt működő könyvtárosiskola szolgáltatja, melyben a több éves felsőfokú képzés mellett 1964 óta egy éves középfokú tanfolyam is működik. A bajor könyvtárakat kapcsolóként összekötő központi katalógust 1956-ban kezdték kiépíteni az erre a célra biztosított tekintélyes állami dotációból és a Deutsche Forschungsgemeinschaft adományából. Mint alapkatalógust az Erlangeni Egyetemi Könyvtár 530 000 darabból álló cédulakatalógusát sokszorosították, ezután a müncheni, coburgi, nünbergi stb. könyvtárak katalógusait vették fel, 1963 végén már 26 bajor könyvtár mintegy három millió katalóguscédulája készült el és ettől kezdve az érintett könyvtárak új beszerzéseiket már maguk jelentik be a központi katalógus részére. A KC aktív szerepe a német könyvtár közti kölcsönzésben domborodik ki: 1963-ban a kérdések 70%-át a központi katalógus révén teljesítették. A Bayerische Staatsbibliothekről írott beszámolót az 1945 és 1964 között a könyvtárra vonatkozó publikációk bibliográfiája egészíti ki. A közleményeket szerzőik betűrendjében felsoroló jegyzék nehézkesnek tűnik, véleményünk szerint helyesebb lett volna a tárgy és ezen belül időrendi csoportosítás. A helyi szerzőket a díszkötet legértékesebb tanulmányaival Hans Striedl képviseli. A müncheni szakrendszer megalakításának 150. évfordulója alkalmából eredeti és részben ismeretlen források felhasználásával a történet alaposságával vázolja Martin SCHRETTINGER küzdelmeit, rendszerének sikerét, elterjedését és használatát Európában, így a mi Széchényi Könyvtárunkban is.

Az Emlékkönyv második, terjedeleme szempontjából is jelentős részében a könyvtárigazgatás és gyakorlat területéről olvashatunk érdekes tanulmányokat. Így például Josef STUMMOLL írásából megtudjuk, hogy az Österreichische Nationalbibliothek 1501 és 1929 közötti gazdag

anyagát feltáró régi kézírásos katalógust átírják és nemzetközi méretű cédulakatalógust készítenek róla. Ehhez IBM és Remington gyártmányú írógépesoportokat használnak, melyeknél egy címléírási munkafolyamat alatt a vezérlő géppel összekapcsolott öt másik gépen is készülnek katalóguscédulák. A munkát 1959-ben kezdték, 1964-ben már az A-R kezdőbetűs anyag elkészült és három éven belül befejezik az átírást. Ezután terv szerint a 400 éves anyagról kötetkatalógust készítenek, mivel statisztikai vizsgálódásaik kimutatták, hogy az anyag jelentős része (40%) nincs meg sem a British Múzeumban, sem a párizsi Bibliothèque Nationale vagy a Library of Congress állományában.

Az egyetemi könyvtárak állandóan időszerű témájával, a központi könyvtár és a tanszéki könyvtárak kapcsolatával foglalkozik Tönnes KLEBERG, az Uppsala-i Egyetemi Könyvtár igazgatója. Svédországban 1963-ban a három legnagyobb egyetem, az Uppsala-i, Lund-i és Göteborg-i könyvtárak igazgatóiból alakult tanács szakvéleményt dolgozott ki ebben a kérdésben.

RUDOMINO, M. J. a moszkvai külföldi idegennyelvű irodalom könyvtára történetét ismerteti. Az 1921-ben alapított könyvtár ma már a világ 126 nyelvén kiadott három és fél milliós állománnyal rendelkezik. Több mint 30 000 olvasója van a könyvtárnak, amely egyben az idegennyelvű irodalmat gyűjtő könyvtárak módszertani központja. Az eredeti helyiségeit a könyvtár kinőtte, napjainkban már építik az új műhelyt, melyben 800 személyes nagyolvasóteremben 500 000 kötet áll majd a használók rendelkezésére. Az anyag gyors kiszolgálása céljából a raktárakban is lesznek munkahelyek.

Az Emlékkönyv valamennyi érdekes dolgozatára, köztük RANGANATHAN, Julien CAIN stb. tanulmányaira a terjedelem korlátozottsága következtében nem térünk ki. A díszmű harmadik részében közölt számos értékes könyvtörténeti tanulmányt sem részletezzük. Kiemeljük azonban Wolfgang HÖRMANNnak egy 1200-as évekből származó aldersbach-i kéziratról készített gondos tanulmányát és Paul GICHELNEK Gottfried von STRASSBURG Tristán költészete képmellékleteiről írott dolgozatát. Az unikumoknak számító középkori kéziratok és illusztrációk tökéletes nyomdatechnikával készített hasonmásai, csakúgy mint az egész díszmű kiállítása méltó a gazdag tartalomhoz és a jubilánshoz, kinek emlékeztét ez a színvonalas kiadvány is megőrökíti.

MÓRA LÁSZLÓ

Calligraphy and Paleography. Essays presented to Alfred Fairbank on his 70th birthday. Ed. by A. S. Osley. London 1965. Faber & Faber 286 l. 26 t.

Különös érzéssel vesszük kézbe ezt az illusztris művet ma, amikor az élelapoktól kezdve a magazinokon keresztül egészen a szociológiai elemzéseig érdekes téma egy különös jelenség: az „ócska” kisipari termékek, vasalók, famozsarak, kocsilámpák és öntött gyertyák diadalmas bevonulása a lakásokba. A divat érthető. A futószalag monoton egyhangúságában az ember szomjasan kap az egyedi után – nyilván ilyenféle titok lappanghat Alfred FAIRBANK életében is, akinek hetvenedik születésnapjára jelent meg ez az emlékkönyv.

Anyja 12 esztendősen korábban elvitte egy frenológushoz, aki ezekre az életpályákra tanácsolta a gyermeket: tisztviselő, gyorsíró, fametsző vagy feliratkészítő. 15 éves korában el is ment írónaknak – a századforduló táján vagyunk – s egy évtizedes körmölés során állandóan kereste „hivatása szépségét”. Így figyelt fel a reneszánsz kézírásra, amely szerinte az írás tetőpontját jelenti, s 1922-ben ilyen minták után készítette el első kézírásos könyvét. Aztán sorban következtek a többiek, köztük HORATIUS, s hét évi munkával VERGILIUS.

Most, 70 esztendősen korábban a szépírás egyik legkiválóbb művelőjét, a dőltbetűs kézírás feltámasztásának úttörőjét ünnepli benne amerikai, svájci, svéd, dán, holland és angol szerzők, professzorok és tisztelők tollából 27 esszé. Ezek egy része az ünnepeelt munkásságát ismerteti, mások paleográfiai kutatásokról, eredményekről számolnak be. Így Francis WORMALD londoni professzor egy X. századi angol lectionariumról, B. L. ULLMAN amerikai kollégája humanista kéziratokról ír, más cikkek régi római feliratok betűinek esztétikáját vagy a különböző reneszánsz iskolák betűtípusai között mutatózó finom különbségeket elemzik. Nyomon követhetjük a dőltbetűs humanista kézírás mai elterjedését a kontinens, Amerika, vagy akár Japán felé.

A könyv elolvasása, a nagyszámú illusztráció és tábla átnézése után be kell vallanunk, hogy a lakáskultúrából vett párhuzam nem is helytálló. Itt – a tanulmányon túlmenően – sokkal többről van szó, mint pusztán hobbyról. Hogy miről, azt az ünnepeelt Alfred FAIRBANK így fogalmazta meg: „Vallom az egyedi kézirat felsőbbbőségét a reprodukció felett, pontosan ugyanazért, mint amiért többre tartjuk a festményt a

reprodukciónál és a zenekari előadást a hanglemeznél.”

KELECSÉNYI ÁKOS

Sziz Rezső: A könyvvédőlap. Bp. 1966. Bács-Kiskunm. ny. Kecskemét. 30 l., illusztr. Megjelent a várpalotai Jó Szerencsét Művelődési Ház könyvművészeti kiállítására 1966-ban.

A burkoló (védőlap, védőboríték, envelope) nálunk sem a könyvművészet, sem a gyűjtők, s így a bibliofilek részéről sem részesült abban a figyelemben, amelyet megérdemelt volna a könyvművészettel és a közönség műtízésének nevelésével kapcsolatos funkciója révén. Holott a könyvtörténet, művelődéstörténet és művészettörténet szempontjából egyaránt több figyelmet érdemel.

A Magyar Bibliofil Társaság egyik megbeszélésén 1962-ben egy védőlapokat tervező grafikus arról panaszkodott, hogy voltaképpen még mindig a szemétkosárnak dolgozik. Csak kevesen néznek a burkolóra úgy, mint grafikai alkotásra, amely a tervező egyéniségén túl, magát a kort is tükrözi és ezen belül a kiadó ízlését is.

A mai értelemben vett burkoló hazai történetének kezdeteit mélyszéges homály fedi. Önálló tényezőként elsősorban gazdasági okokból, reklám céljából jelenik meg a könyvön. Önálló életet él és sokszor többet mond, mint maga a könyvcím. Művészi hatáskeltés céljára pedig alkalmasabb, mint a mögötte álló kötés.

A védőlap történeti kialakulásánál is izgalmasabb és tanulságosabb stílustörténeti vizsgálata. Ennek nyomankövetése már művészettörténeti feladat. A mai védőlap elődjét grafikai vonatkozásban az 1900-as évek első évtizedeiben találhatjuk meg, közelebből a szecesszió jegyében született burkoló- és borítéklapokon.

Grafikai szempontból leglényegesebb a burkolón a betű és a szín, s a kettő összhangja.

A burkoló legújabbkori története pontosan követi a közönség gyorsan változó ízlését, napjainkban többféle irányzat halad párhuzamosan egymás mellett, bár kétségtelen, hogy a tömegek vizuális kultúrájának szélesedése a színes burkoló iránt növeli az igényt.

A burkolóról lemondani már aligha fogunk, a szép kötések miatt a művészi könyv barátai éppúgy ragaszkodnak hozzá, mint üzleti érdekből a kiadók, s ha így állunk vele, akkor legyen céljának megfelelően minél jobb és minél szebb grafikai alkotás.

Az Országos Széchényi Könyvtár a burkolókat eddig a kötéstábla belső oldalához ragasztva őrizte meg, 1967-től a két példányban beérkező kötelespéldányok közül a forgalmi példányok borítói a Kisnyomtatványtárba kerülnek, ahol külön dobozokban betűrendes sorolásban nyernek elhelyezést. Így az érdeklődők egy helyen együtt fogják megtalálni évről-évre és betűrendes sorolásban a magyar könyvek védőlapjait.

MUNKÁCSI PIROSKA

Servolini, Luigi: gli Ex Libristi d'Italia. Milano 1965, Incisori d'Italia. (8) 1., 28 t.

Luigi SERVOLINI könyvtárnyi exlibris-könyvvel és kiadvánnyal a háta mögött, kis mappájával elsősorban az olasz közönség körében kíván az exlibrisnek új híveket toborozni s ugyanakkor a külföldet az olasz exlibrisművészet mai állásáról tájékoztatni. A huszonnyolc táblából huszonhét ma is élő olasz exlibrisművészek egy-egy alkotását mutatja be, míg a bevezető tábla Hieronimus ELMER 1516-os exlibrisét közli, tisztelgésül a nagy ós: DÜRER előtt. A rövid kis szövegrész az exlibris mibenlétét, célját s az exlibris-gyűjtés örömeit magyarázza meg, majd a szereplő művészek rövid életrajzát

adja s ezzel az exlibrisgyűjtőket nem kis hálára kötelezi.

A kötet illusztrációi pár kiváló művész elsőrendű lapjától eltekintve (ALESSANDRI, BRAMANTI, BERNARDI, Amleto DEL GROSSO, FRASCHETTI, MAININI, TOSELLO) jó európai átlagot jelentenek (ANGELINI BRYK, CIPRIANI, FAVERO, FORNACIARI, FRESCHI, GAY, LEBORONI, MATTAROZZI, MAZZANTI, OPPO, PARIGI, POLO, POZZI, SERVOLINI, TARQUINIO, VALENTE, UBOLDI). Stílusban a mai olasz exlibrisművészek széles skálán mozognak az expresszionizmustól a szürrealizmuson keresztül az absztrakcióig. sőt itt-ott még a szecesszió is kísért. Technikában a fametszet vezet, tematikában pedig a városkép és az alakos kompozíció. A hagyományos szimbolika mellett nehezen megfejtethető, sőt megfejtethetlen szimbólumokkal is találkozunk; az exlibris-rejtvény az olasz exlibrisművészetben jelentkezik leggyakrabban. Nem ritkaság a többszínű lap sem: az olaszok kolorizmusa a grafikában is igyekszik kiélni magát. A kis kötet elég átfogó képet ad napjaink olasz exlibrisművészetéről, de megközelítőleg sem ad teljes képet. Tranquillo MARANGONIT és Italo ZETTIT — akinek tevékenysége ma is nagy nagy hatással van az egész európai exlibrisgrafikára — hiába keressük a gyűjteményben.

GALAMBOS FERENC

A kiadvány előfizethető A POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁNÁL, Budapest, V., József nádor tér 1. és bármely postahivatalban. Csekk számlaszám egyéni: 61.257, közületi: 61.066. MNB egyszámlaszám: 8. Előfizethető és példányonként megvásárolható: az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest, V., Alkotmány u. 21, telefon: 111-010, csekkbefizetési számla: 05.915. 111-46. MNB egyszámlaszám: 46, az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest, V., Váci u. 22, telefon: 185-612. Előfizetési díj egy évre 60,— Ft.

TARTALOM

<i>V. Waldapfel Eszter</i> : Rendi kísérletek a külföldre került korvinák visszaszerzésére a XIX. század első felében. — A két modenai kódex további sorsa — Versuche der ungarischen Landesstände in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts um die ins Ausland verschlagenen Corvinen zurückzubekommen. Das weitere Schicksal der beiden Modeneser Kodizes	113
<i>M. Pásztor József</i> : Kassák Lajos folyóirata, a Munka 1928 és 1939 között — Lajos Kassák's Zeitschrift „Munka” in den Jahren 1928—1939.	126
<i>Sinka Erzsébet</i> : A Kelet Népe 1935—1939. — La revue Kelet Népe 1935—1939.	144

KÖZLEMÉNYEK

<i>Csapodi Csaba</i> : Az oxfordi „Liber Sancti Albani” és a Corvina Könyvtár	157
<i>Bakos József</i> : Comenius Januaja első kiadásának egyetlen példányáról	159
<i>Herepei János</i> : Tótfalusi Kis Miklós temetése	160
<i>Kókay György</i> : Bessenyei György levele a Realzeitung szerkesztőjéhez	164
<i>Kókay György</i> : Egy feltételezhetően Bessenyei-mű a sajtószabadságról	167
<i>Kindlovits Kálmán</i> : Régi Irodalmi Szemle	171
<i>Bisztray Gyula</i> : Folyóirataink példányszáma és olvasóközönsége az 1840-es és 50-es években	177
<i>Busa Margit</i> : Chownitz Julian ismeretlen életrajza és Németországban kiadott folyóiratai	184
<i>Debreczeni István</i> : Arany János könyvtára	186
<i>Sulyok János</i> : A székesfehérvári Pauer-gyűjtemény	191

FIGYELŐ

<i>Tiszay Andor</i> : Három megemlékezés. (Szimonidesz Lajos, Borsody Bevilacqua Béla, Frank László)	200
<i>Tombor Tibor</i> : Firenze tragikus novembere	203
<i>Kőhalmi Béla</i> : Bibliográfiai nyomozás József Attila és az illegális kommunista párt viszonya kérdésében	206
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Külföldre került korvinák lelőhely megállapítása	208
<i>Da.</i> : Negyven éve jelenik meg a szovjet cikkbibliográfia	209
<i>Keresztényi József</i> : A sportbibliográfia hazai és nemzetközi feladatai	210
<i>Csapodi Csaba</i> : Kiállítás az Akadémiai Könyvtár épületterveiből	156
<i>Munkácsi Piroska</i> : Diskay Lenke exlibrisei és alkalmi grafikái	199

SZEMLE

<i>Remete László</i> : A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története (Ism. <i>Berlász Jenő</i>)	212
<i>Die Österreichische Nationalbibliothek in der Neuen Hofburg</i> (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	214
<i>Walther, Willy</i> : Journalistik und Philosophie (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	215
<i>Jahrbuch der Deutschen Bücherei</i> (Ism. <i>Móra László</i>)	216
<i>Buch und Welt. Festschrift für Gustav Hofmann</i> (Ism. <i>Móra László</i>)	217
<i>Calligraphy and Paleography</i> (Ism. <i>Kelecsényi Ákos</i>)	219
<i>Szij Rezső</i> : A könyvvédőlap (Ism. <i>Munkácsi Piroska</i>)	219
<i>Servolini</i> : Gli exlibristi d'Italia (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	220

TABLE DES MATIÈRES

<i>E. V. Waldapfel</i> : Les tentatives de la noblesse hongroise dans la première moitié du XIX ^e siècle pour récupérer les manuscrits Corviniens des collections étrangères. Le sort des manuscrits Corviniens de Modène (Avec résumé en allemand)	113
<i>J. M. Pásztor</i> : La revue de Lajos Kassák: Munka (Travail) 1928—1939 (Avec résumé en français)	126
<i>E. Sinka</i> : La revue „Kelet Népe” 1935—1939 (Avec résumé en allemand)	144

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Os. Osapodi</i> : Le manuscrit „Liber Sancti Albani” conservé à Oxford et la bibliothèque du roi Mathias	157
<i>I. Bakos</i> : L'exemplaire unique de la première édition de „Janua” œuvre de Comenius	159
<i>I. Herepei</i> : L'enterrement de Miklós Tótfalusi Kiss	160
<i>Gy. Kókay</i> : La lettre de György Bessenyei aux rédacteurs de la Realzeitung	164
<i>Gy. Kókay</i> : Un pamphlet sur la liberté de la presse écrit probablement par György Bessenyei vers 1781	167
<i>K. Kindlovits</i> : La revue Staré Noviny Literniho Umèni	171
<i>Gy. Bisztray</i> : Le tirage et le public des lecteurs des périodiques hongrois entre 1840 et 1860	177
<i>M. Busa</i> : La biographie inconnue et les revues éditées en Allemagne de Julian Chownitz	184
<i>L. Debreczeni</i> : La bibliothèque du poète János Arany	186
<i>J. Sulyok</i> : La collection des livres de Pauer à Székesfehérvár	191

CHRONIQUE

<i>A. Tiszay</i> : Trois commémorations (Lajos Szimonidesz, Béla Borsodi Bevilacqua, László Frank)	200
<i>T. Tombor</i> : Le novembre tragique de Florence	203
<i>B. Kóhalmi</i> : Investigation bibliographique sur les rapports entre Attila József et le Parti Communiste illégal	206
<i>K. Gárdonyi</i> : Constatation des propriétaires des manuscrits corviniens conservés à l'étranger	208
<i>Da.</i> : La bibliographie soviétique des articles de revue paraît depuis quarante ans	209
<i>I. Keresztényi</i> : Tâches nationales et internationales de la bibliographie du sport	210
<i>Os. Osapodi</i> : L'exposition des plans du bâtiment nouveau de la Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences	156
<i>P. Munkácsi</i> : Les exlibris et les graphiques d'occasion de Lenke Diskay	199

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Remete László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története (<i>J. Berlász</i>)	212
Die Österreichische Nationalbibliothek in der Neuen Hofburg (<i>B. Dezsényi</i>)	214
Walther, Willy: Journalistik und Philosophie (<i>B. Dezsényi</i>)	215
Jahrbuch der Deutschen Bücherei (<i>L. Móra</i>)	216
Buch und Welt. Festschrift für Gustav Hoffmann (<i>L. Móra</i>)	217
Calligraphy and paleography (<i>A. Kelecsényi</i>)	219
Szij Rezso: A könyvvédelem (<i>P. Munkácsi</i>)	219
Servolini: Gli exlibristi d'Italia (<i>F. Galambos</i>)	220

Derényi Gyula

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1967

3. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 83. ÉVF., 3. SZ. 221—316. I. BUDAPEST, 1967. JÚL.-SZEPT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ,
RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÖRHalmi Béla

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL: *Sashegyi Oszkár*: Az állami könyvcenzúra kezdetei Magyarországon — *Tardy Lajos*: A magyar—orosz-szovjet könyvtári kapcsolatok múltjából — *Terbe Lajos*: Ligeti Károly 1917. május 1-i beszéde az ivanovo-voznyeszenszki Izvesztyijában — *Radó György*: Magyar költők egy 1927-ben kiadott szovjet antológiában — *Botka Ferenc*: A Sarló és Kalapács Könyvtára — *Markovits Györgyi*: A Szovjetunió Alkotmányának álcázott kiadása — *Dezsényi Béla*: A magyar újságolvasók tájékoztatása a cenzúra kijátszásával 1787-ben — *Zsoldos Jenő*: Marx-cikk a pozsonyi Hirnökben — *Markovits Györgyi*: Kassák Lajos az osztálybíróság előtt — *Sz. Garai Judit—Újhelyi Gabriella*: Az Akadémiai Könyvtár orosz és szovjet cserekapcsolatainak vázlatos története — *Rózsa György*: A társadalomtudományi folyóiratok világjegyzékének harmadik kiadásáról — *Szentmihályi János*: A tudományos tájékoztatás szakembereinek képzéséről tartott nemzetközi konferencia

Technikai szerkesztő: KÓKAY GYÖRGY

A szerkesztőség legfeljebb 1 fv terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el

Szerkesztőség: Budapest, VIII. Múzeum krt. 14—16. Telefon: 134—400

HANS LÜLFING

A korai könyvnyomtatás fejlődési problémái*

1

Alábbi fejtegetéseimmal néhány olyan kérdésre szeretném felhívni a figyelmet, melyek akkor merülnek fel, ha a könyvtörténetet a társadalom egyetemes fejlődésével együtt vizsgáljuk, ha megkíséreljük a könyvtörténet folyamatának az általános történelembe — elsősorban a kultúrtörténetbe — való elhelyezését. Az a vizsgálati módszer, ami az ilyen tudományos szintézis esetében a legbiztosabban eredményre vezethet, csak az induktív módszer lehet. A célnak megfelelően egyrészt a könyvtörténeti tényekből, másrészt általános társadalom- és kultúrtörténeti tényekből kell kiindulnunk. Különben nem tudjuk rögzíteni a történeti realitást és annak komplikált tényezőit, különösen, ha a XV. század összefüggéseinek mélyebb megértésére törekszünk, amely évszázad rendkívül sokrétű szociális és szellemi viszonyokkal átszőtt átmeneti korszakot képvisel, amilyen az európai népek régebbi történetében eddig csak ritkán jelentkezett. E század néhány kortársa alaposan a tudatában volt annak, hogy ebben a korszakban a régi és az új feszültségekkel, sőt nemegyszer forradalmi erővel telítve találkozik egymással. Ennek a tudatnak az a sokféle reflexiója, ami ezeknek a későközépkori, vagy éppen már korai újkori embereknek a magatartásában megnyilvánult, még tovább differenciálja a helyzetet.

2

Induljunk ki néhány nagyon egyszerű és közismert megállapításból: a könyvnyomtatást, a mozgatható betűkkel történő könyvnyomtatást, Johannes GUTENBERG, Mainz érseki székhely városi patriciátusának egyik tagja fedezte fel. Nem szabad elsiklanunk afelett, hogy itt olyan, szoros értelemben vett megállapítással van dolgunk, mely egyrészt évszázadok óta ránk hagyományozott ismeretet magától értetődően szögez le, másrészt azonban több generáció fáradságos kutatómunkájába került, amíg ezt megfelelő bizonyossággal kimondhattuk.

Az utóbbi évtizedek összefoglaló tanulmányai mutatják, hogy elég szilárd az a talaj, melyről kiindulva megkísérelhetjük az előretörést a történeti szintézis irányába. Ennek során különösen fontosak számunkra a társadalom- és kultúrtörténeti környezet tényezői, továbbá azok a kölcsönhatások, melyek a könyv, az irodalom, a tudomány és a művészet között fennállnak.

Szögezzük le: GUTENBERG, aki 1400 körül született, 1468-ban halt meg, a találmányához vezető első kísérleteket 1438 és 1440, esetleg 1444 között

* A Magyar Könyvtárosok Egyesületében 1966. okt. 13-án tartott előadás első része.

végezte. 1450—52-ben a mozgatható betűkkel történő nyomtatás már elérte azt a fejlettségi fokot, hogy nagyobb nyomdai vállalkozásra lehetett gondolni, 1456-ban pedig — egy rubrikátor tanúsága szerint — már megszületett az úttörő vállalkozás első terméke, a *42-soros Biblia*. Mindez Strassburgban és Mainzban történt, amelyek az akkori Németország legjelentősebb városai közé tartoztak.

Ezzel eljutottunk az évszázad egyik fontos tényezőjéhez, amely nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a könyvnek a XV. században végbemenő fejlődését kultúrtörténeti szempontból megérthessük. Ez a tényező a későközépkori város, a német gótika, a német polgárság városa. Az előző századokban a könyv, ide értve különösképpen a kézzel írott könyv előállítását, a kolostori írószobákkal és általuk gazdaságilag a nagybirtokkal állt összefüggésben. Körülbelül a XIII. századtól kezdve állítottak elő kéziratokat a városokban, és a kéziratmásolás kialakította a maga kézműves termelési formáit, melyek először egyes megrendelésekre, később a piaci keresletre voltak ráutalva. Ennek a fejlődésnek az okát elsősorban a káptalani és kolostori iskoláknak az újfajta studium generalékká való átalakulásában kell keresnünk. A későközépkori egyetemeken az átvett scriptoriumokból kialakultak a főiskolákhoz szorosan kapcsolódó stationariumok műhelyei, hasonlóan, mint ahogyan a régi kolostori könyvtárak utódaiként a kollégiumi, kari és végül egyetemi könyvtárak jöttek létre. A stationariumokban a kéziratokat már „per petias”, ívenként iratták, és ezek a kézművesek módján dolgozó műhelyek szoros kapcsolatban álltak a városi élettel, mint ahogyan a professzorok és hallgatók „univerzitása”, valamint a belőle kikerülő papok, jogászok és orvosok városi környezetben éltek.

Ebben a korai polgári társadalomban, az azt meghatározó gazdasági viszonyok kialakulásával párhuzamosan, létrejött az új, a városi szellemi élet követelményeihez igazodó műveltség, mely azonban még kétségtelenül függő viszonyban állt a másfélezeréves hagyományokkal rendelkező egyház tanításától és embereket kormányzó gyakorlatától, valamint a már tűnőben levő udvari-nemesi kultúra irodalmi ízlésétől. A városi polgárságban lassan kialakult a tudásszomj, melyet a világi gyakorlati élet követelményei mellett a növekvő személyiség-kultusból fakadó, elmélyedő vallásos élményt kereső szükséglet táplált, amelynek eleinte a plébániai, városi és latiniskolák igyekeztek eleget tenni. Ezek a szellemi változások és művelődési folyamatok hozták létre az új polgári értelmiséget, amely azonnal a neki megfelelő olvasási igénnyel lépett fel. Az egyház főleg az egyetemeken, az új alapítású városias szerzetesrendeken: a ferenceseken és dominikánusokon keresztül magához vonzotta ennek a polgári műveltségnek a hordozóit és — bár egyre növekvő szociális és szellemi feszültségeket magában hordva — irányította a városok életét.

Ennek újabb könyvtörténeti következménye volt a könyvtermelésnek az előző korszakokhoz képest jelentős emelkedése. Ezáltal a kereskedelem is élénkebb lett s a kéziratkereskedelem együtt kialakultak a könyvkereskedelem kezdetei. Nem utolsósorban tulajdoníthatunk ebben nagy jelentőséget a népszerű, kisterjedelmű írásos műveknek, melyeket kártyafestők és írnokok a piacokon, vásárokon, vásártereken terjesztettek. Ennek a sokrétű fejlődésnek ránkmaradt tanúi könyvtáraink polcain a későközépkori gyakorlati jellegű kéziratoknak gyakran hosszú sorai.

A XV. századi könyvkultúra tágulására és differenciálódására irányuló törekvést úgy foghatjuk fel, mint a kor városaiban zajló, sokrétűen mozgalmas, fejlődő, de egyúttal hagyományokhoz kötött élet nagyonis közvetlen kifejező-

jét. A reformáció előtti évszázad egyre több problémával telített élete és ellentmondásai sehol sem mutatkoznak meg nyilvánvalóbban, mint ezekben a városokban, melyek a régi suburbiák egyszerű, korlátok közé szorított viszonyai közül kiemelkedtek, gazdaságilag és — mint pl. a német „birodalmi városok” vagy az olasz *communák* — politikailag is független közösségekké fejlődtek. Társadalmilag a városi polgárság többszörösen tagozódott. A földművelők, kispolgárok, mesterlegények alsó rétege, az alacsony társadalmi és műveltségi fokon álló ún. városi szegénység fölött helyezkedtek el a kézművesek és kereskedők, ezek fölött az iskolák, az egyház, a közigazgatás és közelet értelmisége, végül pedig a gazdag kereskedők és a patríciusok, akik részben, mint az olasz és svájci városokban, a nemesség soraiból kerültek ki. Ez a társadalmi tagozódás nem jöhetett létre társadalmi feszültségek nélkül. A XIII—XIV. sz. óta a kereskedők és kézművesek, gazdasági fejlettségükkel járó növekvő polgári öntudatuk kifejezéseképp, gyakran forradalmi úton igyekeztek lábat vetni az addig arisztokratikus városi kormányzatban. A városok politikai hatalomra és önkormányzatra törekedtek, hogy gazdasági és társadalmi hatalmukat és önkormányzatukat megszilárdítsák. Tudjuk, hogy helyenként ezek a mozgalmak a parasztság forradalmi megmozdulásaival jártak. Ezek a folyamatok egészen különös módon párosultak az emberek vallásos hangulatával, ami ebben az évszázadban egyre jobban hatalmába kerítette a lelkeket és az egyházat továbbfejlesztő reformmozgalmakat hozott létre, míg végül a reformációban kísérelte meg valamennyi ellentmondás feloldását.

Körülbelül ilyen viszonyok között találkozunk tehát Mainzban, a XV. század első felében Johannes GENSFLEISCH zum GUTENBERG patríciussal. A család szociális helyzetét az előkelő aranyművesség és a pénzverők szövetségéhez való tartozás jelzi, amely a mainzi pénzekhez a nemesfémszükségletet szolgáltatta. Mikor azonban az 1420-as forrongások idején a patríciusi párt a fejlődő társadalmierőkkel szemben alulmaradt, GUTENBERG emigrációba kényszerült. Strassburgban is a patríciusokkal tartott, anélkül azonban, hogy mint idegen a patríciusokat megillető minden gazdasági és politikai kiváltságban részesülhetett volna. Erre utal a Nachkonstolerek katonai szervezetébe való besorolása, és talán az is, hogy a külvárosban, St. Arbogastban lakott. Ezek a nyilvánvalóan bizonytalan egzisztenciális körülmények indíthatták arra, hogy kézművesekkel, mint DRITZEHN és HEILMANN, és Hans RIFFE tisztartóval társuljon és technikai téren kezdjen kísérletezni.

A technika is hozzátartozik ui. ennek a korai polgári korszaknak a jellemző jelenségeihez. A városi gazdasági fejlődés, a kézműves termelési módok állandó alakulása, a növekvő áruszükséglet és a kereskedelmi hálózat kiszélesedésének hatására a technikai eljárások is tökéletesedtek. Ez nemcsak a technikai felszerelésben való előrehaladást jelentette, mint pl. a bányászatban, a kohászatban és az üvegyártásban, nem is csak a mechanikai találmányoknak, mint pl. a szövőszéknek vagy az óraszerkezetnek az alkalmazását, a lópor vagy a víz energiájának a felhasználását, hanem mindezzel kapcsolatban átvettek technikai eljárásokat is, amelyek Európán kívül már ismeretesek voltak, így elsősorban a papírgyártást. A papírgyártással pedig már a XIII—XIV. században megteremtették a feltételt kéziratok nagyobb mérvű előállításához, és később a XV. században a nyomtatott könyvek terjesztéséhez.

Ezekhez a mesterségbeli, technikai eredményekhez számíthatjuk a fametszést is. Ennek az új mechanikai sokszorosító eljárásnak a segítségével nagy számban lehetett azonos szemléltető képeket vagy akár szövegeket is

előállítani. A kis, kézzel rajzolt képeknek és kéziratoknak az előállítóját, a kártyafestőt, felváltotta a kártyanyomó. A xilográfiát ezután hamarosan egész könyveknek (Blockbuch) előállítására is felhasználták. Ez az eljárás a XV. században a tipográfiai könyvnyomtatás mellett évtizedeken át szokásban volt és minden bizonnyal sokkal nagyobb mértékben hozzájárult a népszerű irodalom, főleg a hitbuzgalmi művek és a városi iskolákban használt tankönyvek, elsősorban a Donatus-grammatikák elterjedéséhez, mint amennyire a ránkmaradt Blockbuchok számából erre következtetni lehet.

Végül pedig a kor technikai arculatához tartozik a mozgatható betűkkel való könyvnyomtatás feltalálása. Amilyen kevésbé ismerjük GUTENBERG személyét, főleg szellemi arculatát, annyira bizonyosnak látszik, hogy a tipográfiához nem a Blockbuch-ból és általában nem is a könyvből kiindulva jutott el. Kiindulópontja a fém-technika, elsősorban a nemesfémeknek bélyegzők és öntvények útján történő művészi megformálása volt, amint ezt az ötvösművészetből ismerte, ha ő maga nem is volt sohasem „aurifaber”. Technikai módszere a kézművesség volt; „ars”, az akkori kor értelmében; magasrendű, művészi mesterség. Így jött létre a könyvnyomtatás mint „ars artificialiter scribendi”.

Egyúttal azonban figyelembe kell vennünk, hogy a tipográfiának ez az új „művészete” munkamódszereiben és gazdasági aspektusaiban kezdettől fogva az egykorú ipar, különösképpen a városi kézműves ipar általános feltételeinek volt alávetve. Németországban a XIV., még inkább a XV. századi városi polgárság gazdasági jellegét egyre feltűnőbben a pénzgazdálkodásra való áttérés és a piacra való termelés határozta meg, azaz az áru kínálata által gondoskodott vásárlókról, nem várta be az egyes megbízók rendelését, amint az a középkori kézíratos gyakorlatban szokásos volt, Hagenauban (Elzász) már pl. Diepold LAUBER kéziratmásoló műhelyére is jellemző volt ez az új módszer, méginkább a korai könyvnyomtatásra. Amikor Johann FUST Peter SCHÖFFER-rel közösen fenntartott mainzi nyomdájából Párizsban könyveket ad el, vagy SWEYNHEYM & PANNARTZ Rómában IV. Sixtus pápánál értékesítési nehézségekről panaszkodik, úgy ezek a jelenségek már az 1460–65-ös években arra utalnak, hogy a nyomdák piacra termeltek. Amint a könyvek már nem egyes példányokban, hanem egész kiadásokban készültek, a terjesztésnek nem is lehetett más módja. A könyvkereskedést voltaképpen a könyvnyomtatás hozta létre.

Az ősnyomdásnak a munkaeszközök: betűbélyegzők, kézi öntők, nyomdaprés, előállításán kívül a piaci termelésnél felmerülő minden egyéb anyagszükségletet: betűfémeket, típuskészletet, nyomdafestéket és főleg papírt, valamint a munkabért is előlegeznie kellett.

Ezzel a könyv történetében egy másik gazdasági tényező nyer szerepet: a pénzgazdálkodás, amely a gazdasági életben egyre inkább észrevehető tőkeképződéshez vezetett. Különösen erősen jelentkezett ez Flandria és Itália textiliparában és külkereskedelmében már a XIV. században, amikor a MEDICIEK Firenzében a banktőke egyre nagyobb jelentőségre tett szert. A befektetést igénylő tőke azután előmozdította a lerakatok kialakítását elsősorban a textiliparban, de a papírgyártásban is. Ulman STROMER ennek az elvnek megfelelően szervezte meg 1390-ben nürnbergi papírmalmát. A könyvkiadás, ahogyan a késői XV. századi nyomdász-vállalkozóknál kialakult, nem volt más, mint a lerakatoknak a könyvnyomtatásban való alkalmazása.

Másrészt a termelés állandó, folyamatos kiterjesztése tőkeszükségletet eredményezett mind az előállításban, mind a forgalmazásban. A vállal-

kozók pénzkölcsönöket vettek fel, melynek következtében bizonyos termelési ágakban társas vállalkozások, konzorciumok alakultak. A tőkeképződés azonban — legalábbis Németországban — még korántsem érte el azt a fejlettségi fokot, hogy minden igényt ki tudott volna elégíteni, mivel a pénzforgalom, mint mindenféle közlekedés, az országon belül nagyon nehézkes volt. Következésképpen a hitel nagyon megdrágult. A régi bibliai hagyományból kifolyólag a későközépkori emberek tudatában mélyen gyökerező egyházi kamattilalom a fejlődést tartósabban mindenestre nem tudta meggátolni. A függetlenné váló gazdasági gondolkodás ezt a tilalmat hamarosan figyelmen kívül hagyta, vagy egyes esetekben jogászilag ügyesen mellé-interpretálta, mint ahogyan ez a HELMASPERGER-féle közjegyzői okirat alapján ítélve talán GUTENBERG esetében is történt.

A könyvnyomtatás felfedezője ugyanis kezdettől fogva belekerült a pénzgazdálkodási viszonyok szövevényébe. Amennyire keveset tudunk a találmány létrejöttéről és a feltaláló életéről, annál nyilvánvalóbban észlelhetjük a strassburgi első kísérletek idejében fellépő tőkeszükségletet és láthatólag a nyereségre való törekvést is. Andreas DRITZEHN, egyike azoknak, akik GUTENBERG vállalkozásában tőkebefektetéssel részt vettek, ezt a magatartást az 1439-es periratok szerint így fejezte ki: „Ee ein jor usskommet, so hant wir unser hauptgut wider und sint dann alle selig” (Mielőtt egy év letelik, kiki közülünk visszanyeri a saját pénzét és mindenki boldog lesz). Ez a „hauptgut” a befektetett tőke volt.

Mikor 1448–50-ben Mainzban a találmány végre gyümölcsözővé kezdett válni, GUTENBERG jelentős mennyiségű hitellel dolgozott, mely valószínűleg elérte az 1550 forintos összeget, ha az 1455-ös HELMASPERGER-féle iratot helyesen értelmezzük. Az akkori viszonyokhoz képest ez hatalmas összeget jelentett, annál is inkább, mert a vállalkozás, melyet az összeg támogatott, új volt, és a siker eleinte korántsem látszott biztosnak. FUST, aki tőkéjével részt vett a „Werk der Bücher” nevű közös vállalkozásban, maga is kölcsönt vett fel. Biztosításképpen azonban zálogul kikötötte magának a típuskészletet és a nyomdászfelszereléseket. Amennyire érthető, hogy a hitelező anyagi garanciákat kívánt, annyira végzetessé vált GUTENBERG számára ez az elzálogosítás, amikor FUST 1455-ben bírósági úton követelte tőle tőkéjének visszatérítését. GUTENBERG elvesztette a pert és ez megfosztotta őt attól, hogy találmányának gyümölcsseit élvezhesse. A feltaláló, miután az a nagyszabású vállalkozás, aminek kivitelezéséhez FUSTtal társult, évekig húzódott, arra törekedett, hogy a viszonylag gyorsan kinyomtatott 42-soros *Biblia* jövedelméből FUSTot kifizesse és anyagilag független helyzetbe jusson. FUST panaszával azonban megelőzte őt, melyet a városi kereskedő egyébként a feudális érseki bírósághoz nyújtott be, amely az 1449-es szt. Margit-napi döntés értelmében, mely a bírói joghatóságokat Mainzban újrendezte, a patrícius GUTENBERG ügyében illetékes volt.

Másrészt azonban GUTENBERG korántsem zálogosította el valamennyi termelőeszközét és a per következtében nem is veszítette el, mert fenntartotta magának az ún. ősnymoda típus- és nyomdakészletét, amellyel kb. 1445-től kezdve az aprónymotatványokat, az *Utolsó Ítélet* töredéket, a búcsúleveleket, a *Donatusokat*, az *Asztronómiai Naptárt*, később pedig az 1460-as *Catholicont* kinyomtatatta és talán a 36-soros *Biblia* kinyomtatását előkészítette. Úgy látszik, GUTENBERG semmiképpen sem volt az az életidegen feltaláló, akit FUST, a tapasztalt kereskedő, munkájának eredményétől csalárdan elűthetett volna.

Mindketten úgy mutatkoznak meg előttünk, mint józan, előnyeikről gondosan gondoskodó kereskedők. Az akkori pénzgazdálkodás praktikai GUTENBERG számára is ismeretesek lehettek. Mindkét fél igyekezett megszerezni a vállalkozásban az elsőbbségi jogot.

Rudolf BLUM a HELMASPERGER-féle közjegyzői okirat mindenre kiterjedő interpretációja alapján 1954-ben megjelent *Prozess Fust gegen Gutenberg* c. tanulmányában azt a felfogást képviseli, hogy az 1449-es „Werk der Bücher” elnevezésű nyomdai vállalkozás célja egy misszálé, misekönyv lett volna. Bár lehet, hogy ebben a tervben egyházas jellegű elképzelések is vezették a felalálót, bizonyos azonban, hogy nem kevésbé játszott benne szerepet a gazdasági kalkuláció is, amit a hatalmas tőkebefektetés meg is kívánt. A XV. században a mise még az egyházközségi élet és az istentisztelet középpontja volt. A misekönyv fontosabbnak látszhatott a Bibliánál. A misekönyvnek az egyházban való egyetemes, mindenütt nélkülözhetetlen használata éppen azt biztosította, amire egy tőkeigényes tipográfiai kiadás előállításához szükség volt: a biztos, nemzetközi méretekben lehetséges terjesztést. A misekönyveket kézírással is széles körben állították elő. A nagy számú másolat azonban sokszor vezetett szövegromláshoz. Ebből adódott a — többek között Nicolaus CUSANUSTól is szorgalmazott — misszálé-reform, mely a bázeli zsinat reformtörekvéseinek is egyik része volt. GUTENBERG ennek a nagy, csak sokféle betűtípussal kiszedhető vállalkozásnak az előkészületeit nehezen győzte. Szükség volt egy szövegtípusra, egy kottaszövegtípusra, kétféle kánon-típusra, ha GUTENBERG a maga új, „artificialiter scribendi” művészetével a kézíratos misekönyveket hűen utánozni akarta. Csak amikor FUST kb. 1452-ben elkezdte sürgetni a gyártást és a pénzszerzést, tért át GUTENBERG gazdasági megfontolásokból a Biblia-nyomatásra és a már meglevő kottaszöveg-típussal kinyomtatta a *42-soros Bibliát*.

Ennek a korális-típusnak a későközépkori misekönyv hagyományos, hieratikus írásképből való eredete magyarázza a GUTENBERG-féle textura tiszta, magas gótikus formáját. Ezzel GUTENBERG egy már elmúlt stiluskorszakba nyúlt vissza. Ez a kalligrafikus írásforma az írástörténetnek 1450 körüli állapotában, amikor a gótikus minuszcula már kezdett a basztardába feloldódni, túlhaladott volt. A GUTENBERGnek tulajdonított nyomtatványok és általában a korai nyomtatott könyvek másutt is megfigyelhető tradicionális vonásai már az első mestermű írásművészeti formáiban is szimbolikusan és hangsúlyozottan nyilvánulnak meg.

GUTENBERG a könyvdísz és a könyvillusztráció kérdésében is hasonlóképpen hagyománytisztelő volt, amiben az egyházi használatra rendelt, reprezentatív könyvekhez fűződő hieratikus elképzelések vezették. Ő csak arra vállalkozott, ami eddig a kalligrafusnak, az írónak a feladata volt, mostantól kezdve pedig a nyomdászra várt. Az illuminációkat rábízta a miniatúra-festőkre. Mintának minden vonatkozásban a kéziratot tekintette. Ha a „Werk der Bücher”-ről, a misekönyvről, majd végül a *42-soros Bibliáról* volt szó, félretette az egykorú kártyanyomók előtt is ismeretes grafikai sokszorosítási módszereket: a fametszetet és a xylográfiai blokk-nyomatást. GUTENBERG ezen exkluzív könyvművészeti beállítottságának köszönhetjük a *42-soros Bibliának* néhány illuminált példányát és vele a későgótikus könyvfestészet néhány értékes emlékét. Bár GUTENBERG a tipográfiában műértő mester volt, mégis minden másnak tekinthetjük őt, a XV. század emberét, mint bibliofil esztétának. Aprónyomtatványaival ugyanolyan feladatokat látott el mint a kártya-

nyomók, csak feladatát fejlett tipográfiai technikával oldotta meg, ezzel azonban csak mindennapi kenyerét akarta megkeresni.

A gazdasági sikereket a feltaláló már nem érthette meg. Életét nem mint beérkezett nyomdász, mint egy céh vagy ipari közösség tagja fejezte be, de mégis anyagilag biztos helyzetben halt meg, felruházva mindazokkal a jogokkal, amelyeket a kor feudális életrendje egy tekintélyes patrícius nemzetség sarjának nyújthatott, amikor is Adolf von NASSAU mainzi érsek, ellensége, Dieter von ISENBURG és a mainzi polgárság fölött aratott győzelme után, kiegyenlítő, megbékélő politikájának jeleként GUTENBERGET 1465-ben udvartartásába emelte.

HANS LÜLFING: ENTWICKLUNGSPROBLEME DES FRÜHEN BUCHDRUCKS

Verfasser beschäftigt sich in seinem am 13.10. 1966 im Verein der Ungarischen Bibliothekare gehaltenen Vortrag mit Entwicklungsproblemen des frühen Buchdrucks, indem er buchgeschichtliche Vorgänge in die allgemeine Kultur- und Wirtschaftsgeschichte des mit vielfachen Widersprüchen belasteten 15. Jahrhunderts einordnet. Der hier abgedruckte erste Teil des Vortrags bespricht am Beispiel GUTENBERGS jene Anfangsschwierigkeiten des ersten typographischen Unternehmens, die sich aus den Bedingungen der spätmittelalterlichen Geldwirtschaft und der für den Markt bestimmten Produktion ergeben haben. Auch Fragen der traditionsverbundenen typographischen und künstlerischen Gestaltung der Frühdrucke werden erörtert.

TÓTH ANDRÁS

Tervek az Egyetemi Könyvtár fejlesztésére (1906–1914)

Az első világháborút megelőző évtizedek során az egész magyar könyvtárügyben válságos helyzet állt elő. Sürgős megoldásra várt a fiatal közművelődési könyvtári hálózat ügye. A fővárosi könyvtárak mellett felnőttek a vidéki tudományos és közművelődési könyvtárak s jelentkeztek újszerű problémáikkal. A főváros régi és új nagykönyvtárai szinte kivétel nélkül komoly nehézségekkel küzdöttek.

Az Egyetemi Könyvtár, a főváros legrégibb tudományos könyvtára sem volt kivételes helyzetben. Problémái két téren jelentkeztek. A technikai jellegű kérdések a főváros és az egyetem rohamos számszerű fejlődésével, a nyomdatermékek számának világsszerte erős ütemű szaporodásával függtek össze. Az 1874-ben elkészült épület kicsinynek bizonyult. Férőhelyhiány mutatkozott elsősorban az olvasóteremben, ill. a raktárakban és a hivatali helyiségekben. A műszaki kérdések mellett funkcionális, elvi kérdések is felmerültek. A közvélemény egyre erősebben kezdte követelni, hogy a könyvtár az oktatási feladatok mellett szélesebb kört szolgáló, haladó szellemű tudományos funkciót is lásson el. A két problémakör együtt jelentkezett: az épület fejlesztésére s a funkció modernizálására irányuló kívánság egy időben nyilvánult meg.

1906 októberében az egyik legjelentősebb fővárosi sajtóorgánus, a *Pesti Napló* hasábjain a radikális körökhöz közelálló Fóti József Lajos felsőkereskedelmi iskolai tanár tollából *Kultúrpolitika* címmel vitacikk jelent meg az egyetem és az Egyetemi Könyvtár legégetőbb problémáiról. „Ez az ország rossz nevelést kap” — állapította meg Fóti. Nincs igazi tanárképzés, fel az egyetemig általános reformra van szükség. Európai viszonylatban is rengeteg a hallgató, a tantermek száma viszont katasztrofálisan kevés. Az egyetem szervezete és szelleme gátat vet minden fejlődésnek. Az egyetemen belül a leg súlyosabb vád a könyvtárat illeti. Itt hihetetlen az elmaradottság. A könyvtári szabályzat lehetetlenné teszi a tudományos elmélyedést. Az olvasótermi könyvtár összeállítása terén tudatlanság és rosszakarát vezette a könyvtár vezetőit: az olvasóterem régiségtárhoz hasonlít. A nagyraktárból egyszerre csak egy könyvet lehet kérni s az is csak másnapra érkezik ki. Az illetékesek vessenek számot lelkiismeretükkel s lássanak munkához. Művelődéspolitikát kell kezdeni, mert a „hadseregek, udvarok, önálló és közös vámok elpusztulnak; örök csak a kultúra!”

FERENCZI Zoltán könyvtárigazgató a napilap következő számában megjelent válaszában szinte minden vádat formálisan visszautasított. Hivatkozott az olvasóterem nemrégiben végrehajtott modernizálására. A beszerzési átalány és a személyzet elégtelenségével kapcsolatos vádatok elhárította. Fóti élt a viszontválasz jogával s elsősorban arra hívta fel a figyelmet, hogy a több mint 6000 hallgató részére végzetesen kevés a 120 olvasótermi férőhely.

A sajtóvitában szereplő valamennyi könyvtári kérdéssel találkozni fogunk az alábbiak során. Annyit azonban meg kell már eleve jegyeznünk, hogy Főrnak a használati szabályzatot illetően is igaza volt. A hallgatók részére „A könyvtár közhasználatáról” készített nyomtatványból valóban azt látjuk, hogy a könyvtár nem törekedett a hallgatóság megfelelő kiszolgálására. Az olvasótermet csak „tisztességesen öltözött és komoly magaviseletű” fiatalemberek vehették igénybe; a kevés olvasóhelyre az egyetemi és műegyetemi hallgatóknak elsőbbségük volt. Az valóban nehézkessé tette a tudományos elmélyedést, hogy egyszerre csak egy könyvet lehetett kérőlapon kérni s szintén csak egy könyv lehetett az olvasónál (kivéve szótárakat, fordításokat, atlaszokat). Sok panaszra adott okot a kölcsönzési rend is. Biztosíték nélkül csak „tekintélyes állású férfiak” kaphattak kölcsön. Egyetemi hallgatók egyszerre egy művet kaphattak indexük letétele vagy egy professzor jóállása mellett. Az egyetem kötelékébe nem tartozók csak a könyv teljes értékének letétele mellett vehettek kölcsön.¹

Az utóbbi évtizedekben a fővárosi sajtó több ízben emlékezett meg az Egyetemi Könyvtárról, főleg az olvasótermi kérdésekről,² — mégis elsősorban ez a meglehetősen éleshangú sajtópolémia mozdította el a holtpontról a könyvtár bővítésének, újjáépítésének ügyét. Azért, hogy végül is nem történt semmi, hogy a szép tervek füstbe mentek, — nem egészen FERENCZI Zoltánt illette a vád. Mire a tervek realizálódtak, kitört a világháború. Viszont: ha korábban kezdték volna hozzá a tervek kidolgozásához, talán pár évet nyertek volna. Olyan éveket, amikor még szó lehetett a tervek valóraváltásáról is.³

A korábbi évek során sem a könyvtár vezetősége, sem a minisztérium részéről nem jelentkezett átfogó elképzelés a könyvtári problémák megoldásával kapcsolatban. A rendezésre álló kevés forrásanyag világosan mutatja, hogy csupán részletkérdések merültek fel; alapvető, funkcionális kérdések nem. Így például a mindenkori prorektor elnöklete alatt működő egyetemi könyvtárbizottság a századfordulón foglalkozott a beszerzési átalány csekély voltával; nemzetközi példákra hivatkozva kérte — hiába! — annak felemelését.⁴

¹ *Pesti Napló*. 1906. okt. 16., 17. és 18. sz. — A könyvtárhasználatnak a cikkben kifogásolt szabályait l. a 4524/1901. VKM sz. a megjelent „Ügyviteli szabályzat” 20—44. §-ai alatt.

² Erre példákat hoz VÉRTESY Miklós: *Olvasótermi gondok az Egyetemi Könyvtárban*. Könyvtáros. 1966. 8. sz. 454—456. l.

³ A tanulmány elsőrendű forrásanyaga az Egyetemi Könyvtár irattára (EK), különösen annak „Ferenczi Zoltán iratai. Könyvtárápítkezés” c. különössomója (FZ) tervrajzokkal; valamint a könyvtárnak (részben a *Magyar Könyvszemlében* is, részben csak az éves gyarapodási jegyzékek előszavaként késve megjelent) beszámolójelentései (Jel.), ill. az egyetemi könyvtárbizottságnak a könyvtári irattárban őrzött iratai (KBiz). A felettes szervek (rektori hivatal, VKM) erre a korra vonatkozó iratanyaga elpusztult. A könyvtárbizottság jogkörét a fent említett jogszabály 2. §-a írta körül.

⁴ KBiz 1900. jan. 20—24. ülése. Az akkor legjobban ellátott s általában leghaladóbbnak tartott amerikai egyetemi könyvtárakat nem számítva, a jelentősebb adatok:

Egyetem	Hallgatók száma	Átalány
Párizs	17 512	67 104
Berlin	14 034	82 482
Bécs	8 296	102 525
Lipce	5 430	106 428
Prága	4 319	178 509
Helsinki	2 723	50 000
Utrecht	1 064	40 000
Oxford	950	98 200
Budapest	7 547	40 910

Később (a nagy torinói könyvtáregés nyomán) a tűzbiztonság kérdése, majd a nyitvatartás, a forgalom állandó emelkedésének ügyei kerültek szőnyegre, azonban mindig csak elszigetelten. A könyvtár vezetősége csupán az olvasóterem kicsiny voltát ismerte el (ezen nem segíthetett!), azonban mereven elzárkózott a kölcsönzési reform és a vasárnapi nyitvatartás elől.⁵

A sajtópolémia után a könyvtár problémakörének egésze került a szakmai és a széleskörű nyilvánosság jogos érdeklődési körébe. Az egyetemi könyvtárbizottság a vita után leszögezte, hogy „nem ugyan a szóban forgó igazságtalan és valótlanosságokat tartalmazó cikk miatt, hanem az ügy érdeméből” állást kívánt foglalni az átalány és a létszám emelése, a könyvtár épületének bővítése mellett. A bizottság a könyvtárigazgató javaslatára megállapította, hogy a könyvtár épülete — az első könyvtári cellal épített épület Magyarországon! — már létesítéskor elavult volt. A könyvtár kérdései vagy egy teljesen új épület építése („nagyszabású és végleges megoldás”), vagy a régi épület bővítése, ill. átépítése útján lennének megoldhatók. Az új épületet a Szerb utcába tervezték (a mai egyetemi főépülettel szemben fekvő telkekre). A régi épület bővítésével kapcsolatban a Szép utcára nyíló, a könyvtárral szomszédos Patay-féle telek és kis ház megvétele lett volna a megoldás. A bizottság a javaslatot minisztériumi elbírálásra óhajtotta felterjesztetni.⁶

A határozat alapján — megismételve egy évvel korábbi, teljesen visszhang nélkül maradt összeállítását — FERENCZI 1907 elején részletes elaborátummal fordult a minisztériumhoz.⁷ Indokként felhozta, hogy a könyvtár kérdésével az 1907. évi költségvetés tárgyalásakor az országgyűlés is foglalkozott. Előadta, hogy a könyvtári épület 32 éves; építéskor 2200 hallgatója volt az egyetemnek s akkor az olvasóterem 102 férőhelye elegendőnek bizonyult. A hallgatók száma azóta 6400-ra emelkedett. A hallgatók közül soknak nincs máshol tanulási lehetősége; megrohanják az olvasótermet, órákig várákoznak, a lépcsőházban meggyújtott lámpák fénye mellett olvasnak „a mi nemcsak megható, de szomorú látvány is”. Kis agitatív túlzással fejti ki, hogy a fővárosban az Egyetemi Könyvtár úgyszólván az egyetlen általános jellegű, közhasználatú tudományos könyvtár; ennek ellenére nincsenek kutatószobái s kicsiny a folyóiratolvasó is. A hivatali helyiségek is elégtelenek: az 1874-i négy tisztviselővel szemben 13 embert kell elhelyezni ugyanazokban a szobákban.

A helyzeten csak az épület bővítése segíthet. Új, 400 férőhelyes olvasótermet kell létesíteni a jog- és az orvoshallgatók részére. A régi olvasótermet a hittudományi és bölcsészhallgatóknak szánták. (Felmerült az az elképzelés is, hogy a régi olvasótermet a nők, az újat a férfiak részére kellene berendezni.) A bővítési terv méreteire jellemző másik adat: a raktáráépítkezés 1,3–1,6 millió kötet elhelyezésével kb. 50 évre oldotta volna meg a könyvtár gondjait. A javaslat tervbe vette a már említett Szép utcai telek megvételét, azonban ezen túlmenően egy kb. 10 méteres sávot óhajtott megszerezni az ún. ferences épületből is. Ezzel a könyvtári épületen belül szép, szimmetrikus megoldást tett volna lehetővé. A templom felé (az udvar helyén) új utca nyitását tervezték; ez egyrészt lehetővé tette volna a könyvtáráépületnek más épületektől való teljes

⁵ Jel. 1905. és 1906.

⁶ KBiz 1906. dec. 5.

⁷ EK FZ 1907. s. d. és a tervrajzanyag (részben a kéziratár „G. 162. a. 1.” jelzete alatt).

felszabadítását, másrészt a templom kibontását. Így a terv megvalósítása a könyvtári érdekek szolgálata mellett előnyösen befolyásolta volna a belvárosi városkép alakulását.

A minisztérium KORB Flóris műépítészt küldte ki a Szép utcai ingatlan felbecsülésére. KORB jelentette, hogy a 267,25 □ öles telekért és házáért újabban kért 620 000 korona nem reális tárgyalási alap: a legutóbbi belvárosi ingatlanárakat figyelembevéve a tulajdonosok eredeti javaslata (450 000 ft) lenne a maximális ár. A maga részéről a nyilvánosság tájékoztatása mellett a kisajátítási eljárás megindítását javasolta, hogy így a tulajdonosokat a realitás talajára lehessen szorítani. Kifejtette, hogy szerinte a jelenlegi épület bővítése csak időleges megoldást hozhat. — A minisztériumnak ezzel a lépésével a hivatalos szervek minden akciója hosszú időre lezárult. FERENCZI 1907. évi jelentése utalt ugyan a sajtóvitára s jelezte, hogy a bővítési tervet felterjesztette. Szinte mentegetődzésként sorolta fel a legutóbbi időben végrehajtott könyvtári „reform”-munkálatokat (új raktár a régi őri lakásban, a pincehelyiség bepolcozása, az olvasótermi férőhelyek 124-re emelése, az ügyrendi szabályzat kiadása).

A közvélemény sorompóbaszállása volt szükséges ahhoz, hogy a könyvtár ügyében új mozgolódás induljon meg. Elsőrendű szerepe volt ebben kitűnő haladószelemű művelődéspolitikusainknak, SZABÓ Ervinnek és MADZSAR Józsefnek, akik a *Husadik Század* hasábjain (1907 végén) fulmináns vitacikket jelentettek meg az Egyetemi Könyvtárról.⁸ A vitacikk megírására az alkalmat az Egyetemi Könyvtár olvasótermi anyagáról az újjáalakítás után kiadott, a *Pesti Napló* cikkét is „megihlető” címjegyzék⁹ szolgáltatta. A cikk elején JÁSZI Oszkár szerkesztői megjegyzésben tartotta szükségesnek elhárítani azt a vádat, mintha a könyvtári kérdés felvetése (a nagy port felvert pécsi szabadoktatási kongresszus¹⁰ utóhangjaként) „hecc” lenne a hivatalos, konzervatív tudományos körök ellen. Mindkét szerző hiába ajánlotta fel sorait más, konformista lapoknak. (SZABÓ Ervin például a *Budapesti Szemlének*!)

SZABÓ Ervin említett bírálatában tőle megszokott magas — külföldi tapasztalatokra épített — szakmai mércét állított fel. Kritikájában nem csupán a kötettel, hanem magával az Egyetemi Könyvtárral, annak funkciójával is foglalkozott. „Szegény ország vagyunk, szegények a könyvtáraink is. Nincs egész Magyarországon egyetlen technikailag tökéletesen berendezett közkönyvtár.” (Talán majd Kolozsvárott! — reméli.) Könyvtáraink csekély áta-

⁸ *Husadik Század*. 1907. 964–976. l. SZABÓ Ervin írása megjelent a „Szabó Ervin könyvtártudományi cikkei és tanulmányai” c. kötetben (Bp. 1959. 68–83. l.). A cikkről írt a kötet bevezető tanulmányában KÖHALMI Béla is.

⁹ *A budapesti kir. m. tudományegyetemi könyvtár olvasótermének címjegyzéke*. Bp. 1906. Egyetemi Ny., XI, 350 l. GULYÁS Pál ismertetése: *Magy. Könyvszle.* 1907. 68–70. l.

¹⁰ Messze vezetne, ha a pécsi kongresszussal kapcsolatos politikai és művelődéspolitikai kérdéseket ismertetnénk. Ezeket érinti a JÁSZI Oszkár működésére (elsősorban FUKÁSZ György: *A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez. Jászi Oszkár ideológiájának bírálatja*. Bp. 1960.) és a Galilei Kör történetére (TÖMÖRY Márta: *Új vizeken járok. A Galilei Kör története*. Bp. 1960.) vonatkozó modern szakirodalom. — Tanulságos viszont, hogy miben látta JÁSZI a pécsi kongresszus jelentőségét: „... a konzervatív-dogmatikus világnak ellentáborát... a szervezett munkásság és a mi embereink alkoták.” A kongresszus sikere felér az októberi általános sztrájkéval. Pécssett a haladás elmélete és gyakorlata fogott kezét. (*Husadik Század* 1907. 979–980.) — A kongresszuson SZABÓ Ervin „Általános irányelvek népkönyvtárak könyveinek megválogatására” c. tartott előadást.

lány és kicsiny személyzet mellett a nyugati könyvtárakéval¹¹ egyenértékű szolgáltatásokat nem nyújthatnak; „de bizonyára elvárhatjuk a törekvést azok irányában”. Az Egyetemi Könyvtárban ezen a téren is súlyos bajok vannak. Protekcióval, a szolgálak megvesztegetésével lehet csak könyvhöz jutni; a kézikönyvtár használatánál viszont nehézséget okoz a diákok nyelvtudásbeli hiánya, mely a „gaz némettől irtózó hangulat” szomorú következménye. A kézikönyvtár teljes anyagát két filológus (DEDEK CRESCENS Lajos és DÉZSI Lajos) állította össze. Még a társadalomtudományi anyag is hiányos, súlyosan elavult. A hittudományi szak 11 oldalas jegyzékszövegében egyetlen magyar nyelvű biblia nem található. Általában a British Museum kézi könyvtárában több magyar nyelvű szakkönyv található, mint az Egyetemi Könyvtárban. A kézikönyvtárak anyagának válogatását, minden szakhoz értő, több tudós könyvtárosra szabad csak bízni. Csak így remélhető, hogy egy ilyen jelentős közkönyvtár a reá váró művelődési feladatokat el tudja látni.

MADZSAR József az alkalmazott orvostudományi részt bírálta s először az általános arányokat kifogásolta (szépirodalom és nyelvészet 100, történelem és irodalomtörténet 50, jogtudomány 40, orvostudomány 20, hittudomány 11 lap). Az orvosi anyag válogatása „vétkes könnyelműség és fenéketlen tudatlanság” jegyeit hordozza magán. Hasznavehetetlen műveket nyújt, rossz szakrendszerben, a szakrenden belül tárgyi tévedésekkel. „Pedig ez »könyvtár-tan!« Ehhez az uraknak hivatalból érteni kell!” S mindezt Ferenczi Zoltán megnyugvással adja át a közhasználatnak! Az orvost becsukják, ha hibázik; a három urat nem fogják becsukni, „mert ebben a Magyarorszában hamarabb kerül a vádlottak padjára az, aki ilyen kérdéseket feszeget”.

SZABÓ Ervin és MADZSAR véleményének helytálló voltát mi sem bizonyítja jobban, mint GÜLYÁS Pálnak a könyvtárostársadalom hivatalos lapjában, a *Magyar Könyvszemlében* megjelent bírálata.^{11a} A jó szándék rövid dicsérete után azonnal kijelenti, hogy a célt most sem sikerült elérni. A régi jegyzékhez viszonyítva is: elavult művek maradtak bent, sőt kerültek újként be az olvasóterembe. Viszont sok olvasóterembe való mű maradt a raktárban. Az okot keresve, ő is megállapítja, hogy a könyvtárosok nem vonták be a munkába az egyetemi szakembereket. Kritikája elsősorban a francia nyelv- és irodalomtudományra irányult. Megállapította, hogy a klasszikusok közül sokan régi vagy csonka kiadásban találhatók (BOILEAU: 1809, CORNEILLE: 1834). Teljesen hiányzanak például DAUDET, FLAUBERT, MAUPASSANT, ZOLA. „Az itt feltárt hiányok annál sajnálatosabbak, mivel egyrészt azok ... könnyen el lettek volna kerülhetők s mivel másrészt orvoslásukra, tekintve egy olvasótermi könyvtár újból történő berendezésének fáradságos és költséges voltát, a közel jövőben aligha lehet remény.” A hivatalos FERENCZI-vonal a félhivatalos szaklaptól is kemény kritikát kapott.

A kemény hang nem maradt teljesen pusztába kiáltó szó: az egyetemi könyvtárbizottság 1908. január 30-án BALLAGI Aladár előadásában újból foglalkozott a könyvtári ügyekkel. Ballagi szerint a *Pesti Naplónak* (hangvétele ellenére) az alapkérdésben igaza volt: az Egyetemi Könyvtárban, a magyar

¹¹ SZABÓ Ervin elsősorban amerikai, angol és német tapasztalati anyagra épített. A monarchia legjelentősebb egyetemi könyvtára, a bécsi, más nagyságrendben, de hasonló gondokkal küzdött. Történetének kitűnő összefoglalását nyújtja PONGRATZ, Walter: *Geschichte der Universitätsbibliothek*. Graz—Köln, 1965. (Klny. a *Studien zur Geschichte der Universität Wien* c. jubiláris kiadvány I. kötetéből.)

^{11a} *Magy. Könyvszle.* 1907. 68—70.

tudományos élet mindenkori fokmérőjében, tarthatatlanok az állapotok. Ezt a *Huszdik Század* is jól látta! Minden eddigi felterjesztés eredménytelen maradt. Ő a Szerb utcai megoldást pártolta. — Nagy kárt okozott a könyvtár ügyének, hogy FERENCZI s a hivatalos körök JÁSZIEK kiállítását politikai alapon tudták elhárítani s hogy BALLAGI alapjában helyes véleménye személyi okok miatt (halálos ellensége volt FERENCZINEK) nem talált kellő értékelésre. Ez a többfrontos hadviselés lehetetlenné tette, hogy FERENCZI a minisztérium felé megfelelő eréllyel képviselje az átépítés ügyét. A személyi ügyek következménye volt, hogy az 1908/1909-es tanévben mellékes kérdések (szervezeti szabályzat, nyitvatartás időpontja) vonták el a figyelmet a főkérdésről, az építkezésről. A könyvtári bizottság is ekkortájt fordult szembe BALLAGI álláspontjával. Ezzel is magyarázható, hogy a könyvtár iránti érdeklődés hosszú időre ismét elaludt. A Szép utcai kis ház helyére többemeletes bérház épült, — így a bővítés nagyvonalú megvalósításának leggazdaságosabb lehetősége megszűnt. A minisztériumban volt ugyan 1908 végén egy megbeszélés az Egyetemi Könyvtár ügyében, azonban eredményéről nem tudunk semmit: a könyvtárigazgató éves jelentése nem is említi. Az igazgató és a bizottság mind 1908-ban, mind 1909-ben, a költségvetés tárgyalása előtt felterjesztette a követelményeknek megfelelően átalakított, szinte szokványossá vált elaborátumát a könyvtár bővítése érdekében. Eredményről itt sincs tudomásunk; „hacsak eredménynek nem tekintjük azt, hogy — a könyvtárbizottság véleménye szerint — a felelősség rólunk a nagyméltóságú Minisztériumra hárul.”¹²

Ezekben a felterjesztésekben FERENCZI megállapítja, hogy a bajok — s a hallgatók — száma állandóan fokozódik. A belvárosi építkezések minden természetes világosságot elvettek a könyvtári szobáktól; a raktárak zsúfoltak, pincékben, folyosókon állnak a könyvek. Az átalány egy középrendű német egyetemi könyvtárát sem éri el; a raktári személyzet elégtelen: egy könyv kézbeadása — s ez szerinte nem engedhető meg! — 10—15 percet vesz igénybe. Csupán az olvasótermi orvosi szak kiegészítésére (íme MADZSAR kritikájának hatása!) kb. 10 000 K-ra lenne szükség. Gyors segítség nélkül az olvasóterem nem válhatik „az egyetemi ifjúság és a tanulni vágyó közönség szükséges, nevelő és tanuló közikönyvtára”-vá. — Az egyetlen megoldás: új, minden oldalról szabadon álló épület vagy a Szerb utcában vagy az orvosi központi épülettel szemben fekvő (ma is) üres dohánygyári telken. A Szerb utcai megoldásra iratai között számos, HOFHAUSER Antal építész kezétől származó tervvázlatot találunk.¹³

Az épületért, a bővítésért hosszabb szünet után 1911 végén indult meg az új küzdelem. Vessünk e tűzszünetben rövid pillantást a könyvtár belső helyzetére, elsősorban a forgalmi adatokra, az állományra és a személyzetre. Annnyit már tudunk, hogy a hallgatók száma állandóan emelkedett; 1909-ben az igazgató szerint 7000 körül járt. A *forgalmi adatok* is erős igénybevételt mutatnak:

Az adatok világosan mutatják, hogy ha a használók száma kicsit ingadozott is, a használt művek száma szinte állandóan emelkedett. Az indexletétnék kölcsönzési biztosítékként való elfogadása a kölcsönzési forgalmat rövid idő alatt megháromszorozta. Az utolsó békeév (1913) kiugróan magas forgalmi adatokat mutat.

¹² Az EK KBiz 1908. évi jegyzőkönyveiből.

¹³ Az EK FZ iratesomóban.

Forgalom	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914
<i>Olvasók az</i> 1. olvasóteremben	3 039	2 829	2 896	3 126	2 847	3 646	3 289	3 862	2 547
2. folyóiratolvasóban és a tanári olvasóban	3 896	4 207	3 527	3 814	3 455	3 561	3 433	4 556	4 283
<i>Olvasott mű az</i> 1. olvasóteremben	57 946	65 387	91 218	97 357	89 602	94 299	85 165	100 026	76 453
2. folyóiratolvasóban és a tanári olvasóban	5 413	6 253	6 560	7 576	7 167	7 905	7 516	9 580	9 631
<i>Kölcsönzés</i> kölcsönző	2 865	3 049	3 814	6 485	8 638	9 037	8 391	8 342	6 393
kölcsönzött mű	6 555	6 175	8 099	15 024	19 538	21 680	20 508	19 429	14 319
<i>Összesen használó</i>	9 600	10 085	10 237	13 425	14 940	16 244	15 113	16 760	13 223
<i>használt mű</i>	69 914	79 739	105 877	119 957	116 307	123 884	113 189	129 035	100 403

A könyvtár *állománya* 1913 végén 498 730 kötet volt. Az éves gyarapodás 6000–7000 kötet körül mozgott, 1914-ben túlhaladta a 7500-at (ugyanekkor Bécsben évi 30 000 volt az átlag!). 1916-ra a szám 4500 alá esett. A pénzes beszerzések kötet-átlagára 1905-ben 14, 1907-ben 18, 1909-ben és 1911-ben 12 K volt. A beszerzésre fordítható évi összeg 30 000–40 000 K között mozgott. Pontosan meg volt határozva a beszerzési átalány kari %-os felhasználása. Az éves keretből előzetesen levontak 45%-ot (30%-ot a folyóiratok és folytatásos művek rendelésére, 15%-ot kötetésre); a maradványból a hittudományi kar 12, a jogi 22, az orvosi 30, bölcsészettudományi kar 36%-ot kapott. (1911. évi adatok; a természettudományi tanszékek ekkor a bölcsészkarhoz tartoztak.)¹⁴

Személyzeti vonatkozásban is sok igazság volt SZABÓ Ervin, MADZSAR és GULYÁS megjegyzéseiben. Rövid áttekintés meggyőzhet efelől. 1905-ben a már régóta súlyos egészségi problémákkal küzdő MÁTÉ Sándor első ór mellett KUDORA Károly másodór, DEDEK CRESCENS Lajos címzetes ór, DÉZSI Lajos, HÓMAN Bálint és BARBUL Jenő tisztek végezték az érdemi munkát. Valóban kivétel nélkül mind társadalomtudományi érdeklődésűek. DÉZSI 1906-ban kolozsvári professzor lett; helyét LUKCSICS József foglalta el. Ugyanekkor nevezték ki – vitázva a nők tudományos foglalkoztatásának elvi kérdéseiről – a könyvtár első női tisztviselőjét, dr. CZEKE Marianne-t. Őt követte pár év múlva WALDBAUER Ilona. 1908-ban lett fizetés nélküli segéd tiszt PASTEINER Iván. 1908 és 1913 között nyugdíjba mentek MÁTÉ, DEDEK és KUDORA. 1914-re szinte az egész személyzet kicserélődött.¹⁵ A vezető örök, TETZEL Lőrinc és BARBUL Jenő voltak a szakmailag kevésbé kiemelkedő egyéniségek. TETZEL őri kinevezése komoly elvi vitára is vezetett FERENCZI és a könyvtári bizottság között. Jellemző módon az örök végezték a másodrendű könyvtári munkákat (könyvkölcsönzés, reklamáció, folyóirattár kezelése, statisztika). Mellet-

¹⁴ Az EK Jel. alapján készült kimutatások.

¹⁵ EK 1347/1914. sz. irat. (Hivatali ügyrend az 1914–1915. évekre. A háború kitörésekor módosult.)

tük felnőtt egy lendületes szakértő fiatal könyvtárosgárda: HÓMAN Bálint, CZEKE Marianne, PASTEINER Iván és FITZ József tisztek. Ők végezték a tudományos könyvtári munkálatok dandárát (kézirat- és ritkaságtár, különgyűjtemények katalogizálása és kezelése, szakbibliográfiák készítése, katalógus ellenőrzés). Számos kiegészítő tisztt és gyakornok mellett külön kell megemlékezni PLATZ Helén gépírónőről, aki — irodai munkája mellett — majdnem egyedül látta el az új könyvek címfelvételeit. A címfelvételek ellenőrzésénél, bonyolult címfelvételek elvégzésénél állandó segítséget nyújtott FERENCZI Zoltán igazgató. A szolgálati beosztás jól szervezett volt: a hivatali ügyrend pontosan feltűntette, hogy a vezető tisztségviselők mellé személy szerint kik vannak beosztva az alacsonyabb beosztásaik közül. Osztályokra ekkor nem tagolódtott a könyvtári szervezet.

1911-ben újra lángra kapott a könyvtári küzdelem. A történeti előzményekhez tartozik, hogy WCLASSICS Gyula miniszter február 19-én meglátogatta a könyvtárat, majd március 8-ra értekezletet hívott össze, melyen „egyhangú megállapodás történt abban, hogy az egyetemi könyvtár helyzete haladéktalan gondoskodást igényel”.¹⁶ Az első lépéseket a könyvtár, ill. a könyvtárbizottság tette meg, a memorandum új formában való felterjesztésével. A könyvtári kezdeményezésbe újra bekapcsolódtak a haladó politikai tényezők, de most már szervezett formában. Úgy látszott, hogy a nagy terv ekkor állt legközelebb a megvalósuláshoz.

Ekkor újra a Szép utcai telekkel és a ferences épülettel kapcsolatos terv került előtérbe. Az augusztus 23-án felterjesztett részletes költségvetés szerint az ingatlanok megszerzése közel 1,5 millió K-ba, az építkezés kb. 2,5 millió K-ba, a berendezés mintegy 1 millió K-ba került volna; összesen tehát kb. 5 millió K-val kellett számolni. (Az építkezés alapadatai: 24 m magasság, 8 könyvtárraktári szint, 2553 m²-en m³-ként 40 K, a berendezés m³-ként 15 K.) Ezért a nem kicsiny összegért viszont a könyvtár egy új, 504 m² alapterületű olvasótermet, 12 tanári olvasószobát, hivatali helyiségeket s közel 15 000 fm raktári férőhelyet kapott volna.¹⁷

Ebben a stádiumban kapcsolódott be a vitába — SZABÓ Ervin kezdeményezésére — a Galilei Kör. S itt újra utalnunk kell arra, hogy a fővárosban ekkor nem az Egyetemi Könyvtár ügye volt az egyetlen megoldásra váró könyvtári kérdés. SZABÓ Ervin és a Galilei Kör nem csupán az Egyetemi Könyvtár, hanem az egész budapesti közművelődési és tudományos könyvtári hálózat érdekében hirdette meg a harcot. SZABÓ Ervin korabeli könyvtárügyi tanulmányai is a fővárosi hálózat egészét tekintették át.¹⁸ Egyik tanulmányában a mellékelt táblázatok például a hozzáférhető budapesti tudományos könyvtárak (Múzeumi Könyvtár, Egyetemi, Akadémiai és Fővárosi Könyvtár) adatait vetette össze az akkor szintén építési problémákkal küzdő bécsi Egyetemi Könyvtár adataival. Az összehasonlítás eredménye katasztrofális: Bécs minden jellemző számadatban (állomány, éves gyarapodás, használt kötettség, személyi állomány és beszerzési átalány) túlszárnyalja a négy budapesti könyvtár együttes számadatait. Egy másik táblázat az olvasók foglalkozás szerinti megoszlását vetette össze a budapesti Egyetemi Könyvtár és a liverpooli

¹⁶ EK KBiz 1911. nov. 12.

¹⁷ EK KBiz 1911. aug. 27.

¹⁸ *A budapesti könyvtárügy statisztikája* (1910) — *A modern könyvtárépítés némely elvéről, tekintettel a főváros terveire* (1911) — *Egyesült erővel* (1910).

public library között. Az eredmény ismét lesújtó volt s mutatta, hogy nagy tudományos könyvtárunk mennyire nem szolgált általános művelődési célokat.

1910 végén az egyik bécsi könyvtáros megküldte SZABÓ Ervinnek az ott nagy port felvert könyvtári építkezési terveket, melyeket OTTO WAGNER dolgozott ki. A tervek nem nyerték meg SZABÓ Ervin tetszését: kifejtette, hogy a raktári célok túltengése áruházszerű architektúrára kényszerítette a modern könyvtárépítést. A könyvtárosok sokszor irreális optimizmusára vall, hogy a bécsi kolléga így írt: „... klasszikus dolog volna, ha Önök Budapesten megvalósítanák a bécsi tervet s mi Budapest közvetítésével jutnánk majd új könyvtárépülethez.” SZABÓ Ervin ezt nem tartotta valószínűnek s ebben nem állt egyedül — senki sem hihette azt Budapesten, hogy itt hamarabb épül fel egy nagykönyvtár, mint Bécsben.

A Galilei Kör, melynek SZABÓ Ervin aktív, irányító tagja volt, ezekben az években (az általános választójogi harc, a nagy sztrájkok korában) tudatosan kapcsolódott be minden egyetemi és egyetemen kívüli munkaterületbe, ahol politikai eredményt lehetett remélni.¹⁹ 1911. november 11-re nyilvános diákgyűlést hívtak össze az egyetemi könyvtárak reformjával kapcsolatban. A diákság panaszaival a férőhelyviszonyokra, a sérelmes pénzbiztosításokra, a nyitvatartási idő kedvezőtlen beosztására és a beszerzés hiányosságaira vonatkoztak. A határozati javaslatnak az Egyetemi Könyvtárban levő példányán SZABÓ Ervin kezeirása olvasható, ami bizonyítja kezdeményező szerepét. A javaslatban a nyitvatartásnak este tízig való meghosszabbítását, a vásár- és ünnepnap nyitvatartás bevezetését, a kölcsönzési rend reformját, a szakfolyóiratok szabadpolcos használatát és az átalány emelését kérték. Az Egyetemi Könyvtár a gyűlésen nem képviseltette magát; jellemző módon FERENCZI Zoltán a Galilei Kört nem tartotta olyan ifjúsági egyesületnek, „mely az összes egyetemi ifjúság nevében gyűlést hirdetni illetékes volna”.

Bár az illetékesek hivatalosan nem foglalkoztak a november 17-i gyűléssel elhangzottakkal, több adat mutat arra, hogy a haladó fiatalok követeléseinek mégis volt valami fogamatja. A helyhiány enyhítése érdekében a jogtudományi kar a József körút 70. szám alatt egy — sajnos, rövidéletű! — kari olvasótermet nyitott. Pár nappal a Galilei Kör gyűlése után a könyvtárbizottság is újra elővette a bővítési programot s elhatározta, „hogy a pár évvel ezelőtt megszerkesztett memorandumot a mai viszonyoknak átalakítva” terjeszti fel a minisztériumba. November végén BALOGH Jenő államtitkár vezetésével egyetemi értekezlet²⁰ tárgyalta az egyetem könyvtári kérdéseit. Az értekezlet azonnal megvalósítandónak vélte a kari olvasóterem létesítését. A haladószellemű bölcsészkar professzorok (BEKE Manó, FRÖLICH Izidor) az ötletet „humanitárius”-nak vélték s az olvasóteremnek napilapokkal, szépirodalommal való ellátását, mellette büfé létesítését javasolták s felajánlották a célra a bölcsészkar tanácsterem felét. FERENCZI Zoltán ellenezte a kari olvasóterem létesítését, nyilván azért, mert az az Egyetemi Könyvtár építési terveinek esélyeit rontotta volna. GENERSICH orvosprofesszor BEKÉKKEL szemben a szélső reakció hangját képviselte: „bármit adunk, azonnal elégtelennek

¹⁹ A Galilei Kör történetére l. TÖMÖRY M. id. mű. — A Kör könyvtári törekvéseire l. TÓTH András: *A Galilei Kör a magyar könyvtárügyért.* (Könyvtáros 1959. 1. sz. 21–22. — E cikket TÖMÖRY nem ismeri.)

²⁰ A forrásanyag pusztulásának mérvére jellemző, hogy ennek az értekezletnek a lefolyásáról csupán az EK FZ iratok közt megmaradt, FERENCZI ceruza-kézírásával készült jegyzőkönyvfoglalmazvány töredékéből értesülhetünk.

mondják. Ma sok ember megy egyetemre s nem odavaló. Ezek a legkövetelőbbek” — mondotta. Az Egyetemi Könyvtár kérdése ezen az értekezleten — a jegyzőkönyvfogalmazványból következtethetően időhiány miatt — nem került napirendre. Viszont a könyvtári bizottság 1912 első napjaiban tartott ülésén újból állástfoglalt a könyvtári épület bővítése mellett. Bizonyos túlzásra mutatott egy 50—60 főnyi tudományos kutatóterem létesítésével kapcsolatos kívánság.

Az épületbővítés költségei — mint láttuk — tekintélyesek voltak. A kérdéssel a közvélemény és az *országgyűlés* is foglalkozni kezdett. 1911. november 11-én (a Galilei Kör gyűlésének napján) SÁGHY Gyula egyetemi jogprofesszor interpellált az Egyetemi Könyvtár szolgálati szabályzata és az építkezési tervek ügyében.²¹ ZICHY János miniszter elismerte, hogy a könyvtár túlszűfolt s elhelyezése nem megfelelő. Gyors intézkedésként kari olvasótermeket helyezett kilátásba, ahol a szegény és szorgalmas diákok ingyenes fűtés és világítás mellett tanulhatnak. A nagy építkezést illetően gyors javaslatot ígért. Pár hét múlva BENEDEK János képviselő kifogásolta a halogatást; azonnali intézkedéseket sürgetett, mivel véleménye szerint az egyetemi hallgatóságnak az egyetemi könyvtár szinte fontosabb, mint maga az egyetem. Jelezte a Ház előtt, hogy az olvasóteremben 72 hallgatóra jut egy ülőhely (Bécsben 15 főre!) s egybevetette a könyvtári átalányt több más európai könyvtárával. Kifogásolta többek között a letétes kölcsönzés nehézkességét és a vasárnapi zárva-tartás szenteskedő indokolását: „az összes pálinkás butikok nyitva vannak vasárnap és ezen nem botránkozik meg senki”. Állást foglalt a szabad folyóirat-pole és az olvasótermi anyag szaporítása mellett.²² — Pár nap múlva (BENEDEK felszólalásához csatlakozva) egyik neves szaklapunk, a *Jogtudományi Közlöny* foglalkozott a könyvtár kérdésével.²³ „Nálunk nem igen akarják megérteni, hogy az intézmények az állampolgárokért vannak” — kezdte sorait a névtelen cikkíró. Hivatkozott a könyvtár közismerten szegényes ellátottságára, rossz katalógusaira és igen éles hangnemben arra, hogy a könyvtár este nyolc után, szombaton délután és vasárnap zárva van. Az olvasóteremben szabadpolcos megoldást követelt s gúnyosan mutatott rá e megoldás szerinte egyetlen hátrányára, arra ti., hogy ebben az esetben nem lehet statisztikázni, „pedig nálunk ez mindennél fontosabb”.

A képviselőházi és sajtóbeli visszhang után 1912. január 23-án magas-szintű értekezlet ült össze a minisztériumban, ismét BALOGH államtitkár vezetésével.²⁴ A megbeszélésen részt vettek a minisztérium egyetemi ügyosztályának vezetői és előadói, a képviselőház alelnöke (JANKOVICH Béla), a Múzeumi Könyvtár, ill. az Akadémiai Könyvtár főkönyvtárnokai (FEJÉRPATAKY László és SZILY Kálmán), a főváros polgármestere (BÁRCZY István), az egyetem képviselői (FRÖLICH rektor vezetésével), valamint a minisztérium építész-szak-

²¹ *Budapesti Közlöny*. 1911. 233. sz. (Országgyűlési Értesítő).

²² Uo. 1912. 10. szám. Az átalányösszehasonlítás érdekesebb adatai:

Egyetem	Kötetszám	Átalány
Budapest	278 333*	40 000
Bécs	782 710	60 000
Breslau	371 544	126 000
München	555 000	230 000
Strassburg	942 000	754 000

* Téves adat 478 333 helyett. Az adatok általában propagandisztikus jellegűek!

²³ 1912. 3. sz. (jan. 19.)

²⁴ EK FZ sk. jegyzőkönyvfogalmazvány.

értői (VARJÚ Elemér és KERTÉSZ Róbert). A magas grémium előtt több alternatív javaslat feküdt, ami — régi szokás szerint — lehetőséget nyújtott a meddő vitára, a mellébeszélésre, a lényeges intézkedések elodázására. Szóba került egy nagy (a múzeumi, akadémiai és egyetemi könyvtárakat magában foglaló) nemzeti könyvtár terve, az Egyetemi Könyvtárnak a dohánygyári telken történő elhelyezése, valamint (az akkori bécsi tervek visszhangjaként) „valahol messzebb a környéken” egy pótraktár létesítése, mely a kevésbé forgalmazott anyag elhelyezésére szolgált volna. A sokrétű tervezgetés ellenére érdemes egyes felszólalásoknál kissé elidőzni.

SZILY Kálmán akadémiai főkönyvtárnok szavait a jegyzőkönyv így foglalja össze: „Sok a baj, de a legnagyobb baj, hogy 3 könyvtár van, de igazi nagy könyvtár nincs. Köztük határvonal nincs. Sok közös mű van meg... és sok könyv nincs meg. Sokszor restelkedik. Nemzeti könyvtár kell.” Szavai világosan mutatják az akkori magyar könyvtárügy, azon belül elsősorban a gyűjtőköri kérdések rendezetlen voltát. BALLAGI Aladár szerint három nagy könyvtár sok, egy viszont kevés. Szerinte az Akadémiai Könyvtárt kellene feláldozni s egyesíteni az Egyetemi Könyvtárral.²⁵ A múzeumi könyvtárat ő is nemzeti könyvtárrá fejlesztendőnek tartotta. Az Egyetemi Könyvtár épületének a Károlyi-kertet ajánlotta; funkciójaként a tanárok, kutatók és nyomorgó egyetemi hallgatók érdekeinek szolgálatát jelölte meg. Nagyjából BALLAGI álláspontját támogatták JANKOVICH, FEJÉRPATAKY, FERENCZI, valamint BÁRCZY polgármester is, aki kifejtette, hogy őt a kérdés elsősorban városfejlesztési szempontból érdekli. Megoldásként most is a Szerb utcai telket ajánlotta.

Az értekezleten elnöklő államtitkár zárszavai semmitmondóak voltak s már szinte előrevetették a sikertelenség képét: „Gondoskodik — úgymond —, hogy érintkezés legyen a könyvtárak között s az eszméket képviselni fogja.” A forrásanyag majdnem teljes hiánya ettől kezdve erősen érezteti hatását és megnehezíti az összefüggések felderítését. Az akció egyelőre még nem maradt abba, azonban egyre több nehézség merült fel.

A könyvtári bizottság egyik ülésén BALLAGI Aladár már pesszimista volt: utalt a bizonytalan külpolitikai helyzetre (a második Balkán-háború kritikus hetei!) s jelezte, hogy a pénzügyi viszonyok miatt „e kérdés megoldása bizonyára hosszabb időre halasztást fog szenvedni”.²⁶ A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelősége 1912 végén megjelent együttes emlékirata „a magyar könyvtárügy fejlesztése érdekében” szintén arra mutat, hogy az Egyetemi Könyvtár építési tervei már nem voltak elsőrendűen érdekesek: elsősorban a pozsonyi és a debreceni egyetemi könyvtárak fejlesztéséről, ill. a népkönyvtárügyről emlékezett meg az emlékirat.²⁷ Kedvezőtlenül befolyásolta

²⁵ Ilyen tervek először a XIX. század hatvanas éveiben merültek fel. A tervet az Egyetemi Könyvtár és az Akadémiai Könyvtár vonatkozásában a Tanácsköztársaság könyvtárügyi szervezkedése keltette életre.

²⁶ KBiz. 1912. dec. 17. — Az 1912. évi LXIII. tc. 17. §-a már ekkor lehetővé tette a hadi szükségletek fedezését állampénztári vagy banki előlegezés, ill. más hitelművelet útján. Ez a rendelkezés volt a hadikölcsönök jogalapja.

²⁷ Magy. Könyvszle. 1912. 188—192. l. A Tanács az elvi irányvonalat megszabó, a Főfelügyelőség a gyakorlati végrehajtó szerv volt. A Tanács elnöke WLASSICS Gyula, alelnöke FRANKÓI Vilmos, előadója MIHALIK József volt. Választott tagjai a közművelődési közelet kimagasló egyéniségei közül kerültek ki. Hivatalból jelöltek tagokat a Főfelügyelőség, az egyes tárcák, múzeumok, nagykönyvtárak s egyéb művelődési intézmények.

az építkezés propagandalehetőségét az is, hogy a jogi kar József körüti olvasótermét az érdeklődés hiánya miatt be kellett zárni s ezt a könyvtár ügyének ellenségei ki is használták.²⁸

A könyvtár vezetősége és a könyvtárbizottság a kedvezőtlen előjelek ellenére sem adta fel a reményt. Kapcsolatba léptek a SCHLICK—NICHOLSON-gyárral. Az üzem bemutatta a ma is alkalmazott SCHLICK—VAJDA-féle könyvállvány-szabadalom műszaki leírását és rajzait,²⁹ melyeken egy 2,25 m magas, 1 m széles, 21,5—31—41 cm mély állvány- és polcrendszer látható. A költségvetés szerint egy ilyen pole felállítása 180 K-ba került volna. — A könyvtárbizottságban MAGYARY Géza jogprofesszor állt a legkitartóbban a könyvtár ügye mellett. 1913 végén az egyik ülésen³⁰ vázolta a könyvtár alapkérdéseit: az építkezést és az átalány ügyet. Kifejtette, hogy a Szerb utcában már nem lehet építkezni, mert a kérdéses telkeken nagyarányú házépítések kezdődtek. Most már csak a Szép utcai változat marad hátra. Azonban sietni kell, mert a belvárosi telekárak rohamosan emelkednek: ez az utolsó alkalom. Csak a pénzügyminisztérium akadékoskodik; a ferences rend egyetért a megoldással. Most már csak az Egyetemi Könyvtárnak kell a szükséges lépéseket megtenni. A beszerzéssel kapcsolatban a kari kívánságjegyzékek elavult formája helyett a rendszeres szakmai támogatás biztosítását javasolta. — FERENCZI válaszában kifejtette, hogy a ferencesek 1915 tavaszán óhajtják megkezdeni saját építkezéseiket. Az épületbővítés 4—5 millió K-ba, egy új épület mintegy 15 millió K-ba kerülne. Az éves beszerzési keret 40 000 K, melyből 6000 K a köttetés; a folyóiratok drágulása miatt „e rendszer szerint nem lehet könyvet rendelni”. Az átalánynak 70 000 K-ra való felemelése lenne szükséges.

Komoly formában még egyszer fellángolt a tervezgetés tüze — 1914 tavaszán! FERENCZI Zoltán és a könyvtárbizottság, elsősorban MAGYARY Géza határozott optimizmussal kezdték nézni az építkezés ügyét. A források hiánya miatt nem tudjuk pontosan megállapítani ennek az optimizmusnak az okát: sem az 1914. évi költségvetés és zárszámadás, sem az országgyűlési naplók és irományok nem tesznek említést építkezési terv konkrét elfogadása felől. Tény, hogy 1914 áprilisában elkészültek az alaprajzok, a könyvtár bekérte a ferences és a könyvtári telkek telekkönyvi betétlapjait. MAGYARY Géza professzor megleghangú levélben gratulált FERENCZINEK az építkezési kérdés megoldásához, mellyel „a könyvtár nagyon érdemes tisztviselői is végre valahára elérték céljukat”. Egy (feltehetően FERENCZI elképzeléseit vázoló) tervrajz szerint ekkor már a Szép utca nélkül tervezték a bővítést, viszont a ferences épületből nyerendő kiegészítéssel. A vázlaton kibővített nyílt oszlopcsarnokot látunk az előcsarnok előtt; a nagy előcsarnok részekre tagolt (két nagy ruhátárral és társalgóval). A ferences telekrészre tervezett új épületben hivatali szobákat s egy ötszobás igazgatói lakást találunk. Az udvar beépítetlen. Az emeleten az olvasóterem a jelenlegi méretű; a bővített oszlopcsarnok felett öt kis tanári olvasószobát terveztek. A kölcsönző az olvasóterem mellett helyezkedett volna el. Ehhez a tervhez csatlakozott az emeleti hivatali helyiségek új terve: a mai tájékoztató szobában két kis olvasóasztalt terveztek a segédkönyvtárt használók részére. A raktárak tervezésénél FERENCZI Zoltán 4242,60 m²-rel

²⁸ EK 907/1913. sz. irat.

²⁹ EK FZ iratok.

³⁰ KBiz 1913. dec. 19. (Az átalányösszegeknél az akkori korona és a mai forint váltószáma kb. 1 : 25.)

számolt: a földszinten 606,60, a két emeleten egyenként 1818 m²-rel. Az alap-terület egyharmad része állványzatra, kétharmad része folyosókra és közökre szolgál. „Marad 1413 m² állvány, 1 folyóméterre 0,50 állványmélységgel esik 6 sor magasságban $35 \times 6 = 210$, egy m²-re 420 kötet, összesen 593 460 kötet.” Ugyanez a számítás 40 cm mélységgel 741 825 kötet elhelyezését teszi lehetővé. Az olvasóterembe 15 000 kötetet terveztek.³¹

A könyvtárak tervezetésébe ismét bekapcsolódott a Galilei Kör, — mégpedig igen széles politikai és társadalmi alapon. 1914. április 20-ra gyűlést hívtak össze az egyre nagyobb diáknyomor ügyében. A diáksághoz intézett felhívás megállapította, hogy a „gondtalan diákromantika” kora elmúlt; a Kör szociográfiai adatfelmérése megállapította, hogy az egyetemi hallgatók létfenntartását szolgáló külön munkák (leckeadás, címírás, irodai munka) bérei „rosszabbak a proletárok éhbéréénél”. Az egyetemtől segítséget kértek, jelezték, hogy a diákság éhez, de az egyetem habozott. Ez természetes, mert „... az osztálytudomány letéteményese nem mert színt vallani”. Negyvenkét egyetemi egyesület van a fővárosban; ígéretnek, de nem adnak semmit. „Az »ember küzdj és bízva bízzál« iskolás dogmája nem vigasztalhat többé, ha az idealizmus köntöse mögött ott áll ijesztő valóságában a meztelen nélkülözés és egytétlen társadalom.” Vannak a különböző diákegyesületek között világnézeti ellentétek, de „a diáknyomor valamennyiünk nyomora” és „a tudomány megunta a nyomort”. A diákság kívánságait tíz pontban foglalták össze; az első három pont a szállás és az étkezés kérdéseivel foglalkozik. A negyedik pont az egyetemi könyvtár reformjával kapcsolatos kívánságokat rögzíti (első-sorban az 1912. évi gyűlés már ismert határozatai alapján): új könyvtárárpület létesítése, az olvasóterem bővítése, a vásár- és ünnepnap nyitvatartás, a kölcsönzési reform. SZABÓ Ervinék hatására a következő pontok a fővárosi kultúrház s a benne létesítendő nyilvános könyvtár, a fiókkönyvtárak és felszerelésük, tudományos felvilágosító iroda, egyetemi olvasószoba létesítésével foglalkoznak. Egészségügyi és sportkérdések, az ösztön- és szigorlati díjak reformja, diákparlament létesítésére irányuló óhaj fejezi be a kívánságok jegyzékét.³² Az Egyetemi Könyvtár — szokás szerint — a gyűlésen nem képviseltette magát.

A konzervatív diákszervezetek igyekeztek a Galilei Kör vitorláiból a szelket kifogni. Viszont láthatólag kisebb politikai iskolázottsággal rendelkeztek, mint radikális ellenfeleik. „A gazdasági diákmozgalom szervező bizottsága” április 30-ra ellengyűlést hívott össze; a meghívó hangneme finom, udvarias s távol áll minden harcias szellemtől. A tárgysorozat: a diákság társadalmi és gazdasági helyzete, valamint a diáksegélyezés. A meghívó jelzi, hogy a professzorok is átérzik a kérdés fontosságát: az elnökséget BEÓTHY Zsolt vállalta; az egyetemi tanácsot MÁGÓCSY-DIETZ Sándor bölcsészkar dékán fogja képviselni. Akadályoztatás esetén írásbeli véleménynyilvánítással is megelégedtek. A meghívó nem sorolt fel kívánságokat s az Egyetemi Könyvtár kérdését még csak nem is érintette. A konzervatív taktika nem volt sikeres. Az Egyetemi Könyvtár megfigyelőjeként jelen volt BALLUN Géza gyakornok jelentéséből tudjuk, hogy a Galilei Kör erre a gyűlésre is bevitte saját programját. RÁKOS

³¹ EK FZ iratok; a hivatali helyiségekre: EK 1436/1914. sz., 1912. évi tervrajzot tartalmazó irat.

³² A Galilei Kör (TÖMÖRY által nem ismertetett) meghívója: EK 440/1914. sz. a. — A konzervatív gyűlés iratai uo. 1050 és 1075/1914. sz. a.

Ferenc joghallgató felszólalásában³³ panaszkodott az olvasótermi férőhelyek elégtelensége, az esti és vasárnapi zárvatartás miatt; az új beszerzésekről jegyzékek készítését javasolta, valamint tágas folyóiratolvasót a hallgatóság használatára. (Berlini példára hivatkozott, ahol 130 fő részére 2500 folyóirat áll rendelkezésre.) A professzorok nem mutattak túlságos megértést a könyvtári kérdések iránt. HEGEDŰS István kifejtette, hogy a hallgatók az Egyetemi Könyvtárban meglevő lehetőségeket sem használják ki. Még BEKE Manó is a jogászolvasó bezárásával érvelt. — Ezen a gyűlésen szerepelt a nyilvánosság előtt hosszú ideig *utoljára* az Egyetemi Könyvtár kérdése.

Az Egyetemi Könyvtár valóban égető, megoldásra váró problémái az első világháború előtti utolsó alkalommal is a nagy társadalmi kérdésekkel együtt jelentkeztek. Gazdag országban, komoly szakemberek alapjában reális terveket készítettek, hogy egyik legrégebbi hagyományokkal rendelkező művelődési intézményünk régóta kísértő bajaira orvoslást találjanak. Pénzügyi szűklátókörűség, a lényegyet látni nem képes, sokszor frázisokba burkolódzó művelődéspolitikai szemlélet a tervek valóra válását megakadályozta mindaddig, amíg arra lehetőség volt. Ekkor még a haladó erők szervezett támogatása sem volt elég a gátló körülmények felszámolására. Pár hónappal az áprilisi gyűlések után kitört a háború s megérkezett a miniszteri rendelkezés, — nem az építkezések megindítása, hanem az „értékek és iratok közveszély esetén biztonságba helyezése tárgyában”. A könyvtári alkalmazottak sorra bevonultak, majd 1914 novemberében megkezdődött a hadikölcsönök jegyzése.³⁴ A szép, kezdetről reális tervekre a történelem nyomta rá a szomorú bélyegzőt: „ad acta!”

A. TÓTH: PLÄNE ZUR WEITERENTWICKLUNG DER BUDAPESTER UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK IN DEN JAHREN 1906 — 1914

In den beiden letzten Jahrzehnten vor dem ersten Weltkrieg mußte beinahe eine jede große wissenschaftliche Bibliothek der ungarischen Hauptstadt erhebliche Schwierigkeiten überwinden. Auch die Universitätsbibliothek bildete dabei keine Ausnahme. Die Zahl der Studenten nahm bedeutend zu, und es wurde von der öffentlichen Meinung mit immer größerem Nachdruck gefordert, daß die Bibliothek auch eine fortschrittliche wissenschaftliche Funktion haben müsse. Der Kampf um den Umbau des veralteten Bibliotheksgebäudes begann im Oktober 1906 mit der Polemik, die im Tagesorgan *Pesti Napló* ('Pester Tagebuch') eröffnet wurde. Dem Entwurf nach sollte nicht nur die Handbibliothek im Lesesaal vollkommen modernisiert werden, sondern auch die Errichtung eines selbständigen, sich bis zur angrenzenden Nebengasse (Szép utca) erstreckenden Bibliotheksgebäude wurde vorgesehen. Die Leitung der Bibliothek — an ihrer Spitze mit Direktor Z. FERENCZI — war den Umbauplänen durchaus nicht abgeneigt, ja sie selbst nahm an der Ausarbeitung der Pläne aktiv teil, aber weder die Bibliothekare, noch der Bibliotheksausschuß der Universität, noch die Universität selbst konnte erreichen, daß die Pläne auch verwirklicht werden. Das zuständige Ministerium vertrat die Angelegenheit nicht mit der nötigen Energie. Es half auch nichts, daß die fortschrittlichsten Vertreter der öffentlichen Meinung ihre Stimme im Interesse der Universitätsbibliothek erhoben. In der Zeitschrift der radikalen bürgerlichen Intelligenz, *Huszádik Század*

³³ RÁKOS Ferenc (1893 — 1963) jogász, 1919-ben a budapesti forradalmi törvényszék elnöke. 1945 után fontos jogászai pozíciókat töltött be. Műfordítással is foglalkozott.

³⁴ Biztonsági utasítás: EK 3157/1914. sz. — Hadikölcsönjegyzés: 2082/1914. sz. — Kévéssel a háború kitörése előtt FERENCZI Zoltán a helyrajzi katalógus készítésével kapcsolatos utasítás ellen tiltakozott (1330/1914. sz. irat alatt található. „Jelentés . . .”) azzal, hogy az ahhoz szükséges 42 000 ft-ot inkább az Egyetemi Könyvtár „lényeges hibái” kiküszöbölésére kell fordítani.

('Zwanzigstes Jahrhundert'), ergriffen Ervin SZABÓ und József MADZSAR das Wort und stellten vor allem die rückständigen Verhältnisse in der Handbibliothek des Lesesaals an den Pranger.

Allein die gewaltig zunehmende Zahl der Bibliotheksbesucher hätte eine gründliche Lösung der Frage gefordert. Während 1906 9600 Leser etwa 70 000 Bände benützt haben, besuchten 1913 16 760 Leser die Bibliothek und benützten 130 000 Bände. In die noch immer ungelöst gebliebene Frage schaltete sich 1911 der radikale Verein der Studenten, der „Galilei-Kreis“ ein. Auf stürmischen, öffentlichen Studentenkundgebungen wurden die Entwicklungsprobleme der Universitätsbibliothek zusammen mit Fragen der allgemeinen menschlichen Fortschritts diskutiert. In seinen Bestrebungen wurde der „Galilei-Kreis“ auch von ähnlich gesinnten Professoren, besonders von denen der philosophischen Fakultät (u. a. von Manó BEKE, Izidor FRÖLICH) unterstützt. Der Fall wurde auch im Parlament erörtert: ein Professor-Abgeordnete interpellierte im Interesse der Lösung und versuchte — von mehreren Abgeordneten unterstützt — für die Universitätsbibliothek eine staatliche Subvention zu erwerben. Das Ergebnis dieser Aktion war, daß am Jahresbeginn 1912 eine Ministerkonferenz sich mit den Entwicklungsfragen der Universitätsbibliothek, bzw. im allgemeinen mit den Zuständen und mit der Koordination der einzelnen wissenschaftlichen Bibliotheken in Budapest beschäftigte. Die Auswirkungen der außenpolitischen Ereignisse wurden aber zunehmend merkbar: Im Jahre 1912 verhinderten die militärischen Ereignisse auf dem Balkan die Lösung. Die Pläne ließ man aber trotzdem nicht endgültig fallen: Das Frühjahr 1914 brachte wiederum ernste Hoffnungen, auch der „Galilei-Kreis“ erhob seine Stimme, jetzt war es aber schon wirklich zu spät. Durch den Ausbruch des ersten Weltkrieges wurden die schönen, weitblickenden Pläne zur Entwicklung der Universitätsbibliothek, welche Pläne sich während der vergangenen Jahre stets mit fortschrittlichen, auf die Lösung großer gesellschaftlicher Probleme gerichteten Bestrebungen verbunden meldeten, schnell „ad acta“ gelegt.

KÖZLEMÉNYEK

Filipec (Pruisz) János nagyváradai és olmtüzi püspök könyvei. I. Nem a Corvina-könyvtár volt az egyetlen nagy könyvgyűjtemény a XV. századi Magyarországon. Az intézmények és testületek — pozsonyi egyetem, budai domonkos studium generale, pozsonyi káptalan stb. — könyvtárain kívül számos magyar humanista főpapnak volt olyan gyűjteménye, amely az Alpokon innen és túl egyformán komoly értéknek számíthatott. Mi maradt ezekből? Még a királyi könyvtár maradványainál is kevesebb, VITÉZ JÁNOS mintegy 30 ismert kódexén kívül alig valami. HOFFMANN Edit, aki először vette számba a MÁTYÁS- és ULÁSZLÓ-kori magyar könyvgyűjtők tulajdonából fennmaradt darabokat, a királyi könyvtáron és VITÉZ JÁNOSon kívül 22 tulajdonost és ezek birtokából összesen 39 könyvet tudott bemutatni.¹ Ez a szám azóta se sokat változott.

A MÁTYÁS-kori könyvgyűjtők sorában ott találjuk HOFFMANN Edit munkájában FILIPEC János váradai püspök nevét, mint akinek egy Pontificaleját őrzi az esztergomi főegyházmegyei könyvtár s ezenkívül ránkmaradt „könyvtárának egy másik ismeretes darabja”, amely „nem az ő rendelkezésére készült, csak átmenetileg volt birtokában s azelőtt a Corvinába tartozott. Ez az olmtüzi főkáptalani levéltár Leon Battista ALBERTI kézírata... Hogy mely évben került FILIPECZhez, nem lehet megállapítani.”²

FILIPEC nem volt magyar ember, de jelentős szerepet játszott a MÁTYÁS- és ULÁSZLÓ-kori Magyarországon.³ 1431 körül született Morvaországban, atyja huszita volt. Pályáját világi emberként kezdte mint valamiféle hivatalnok, írnok vagy jegyző. Mikor MÁTYÁS király meghódította Morvaországot, mindjárt ehhez az új, idegen uralkodóhoz csatlakozott, mellette találta meg emelkedésének útját, amit hű szolgálataival meg is érdemelt tőle. Így lett 1476 táján nagyváradai püspök és Bihar megye örökös főispánja, 1484-ben főkancellár. MÁTYÁS király több fontos követségét ő vezette, így azt, amely ARAGONIAI BEATRIXOT hozta el Nápolyból 1476-ban, ő folytatta a hosszú, de eredménytelen tárgyalásokat a francia királlyal 1487-ben a török DZSEM herceg megszerzése érdekében,⁴ azután innen továbbmenve Milánóban CORVIN JÁNOS számára ő jegyezte el SFORZA Mária Biancát.⁵ Életpályája mégsem mondható zavartalannak. Mikor az olmtüzi káptalan 1484-ben püspökké választotta, FILIPEC átvette ugyan a váradai mellett ennek a püspökségnek a kormányzását is, de sokáig kétséges volt, nem kell-e új méltóságát átengednie ifjabb VITÉZ JÁNOS szerémi püspöknek. Sőt ellenségei azzal is megvádolták,

¹ HOFFMANN Edit: *Régi magyar bibliofilek*. Budapest 1929.

² Uo. 122–123. l.

³ BUNYITAY Vince: *A váradai püspökség története. 1. k. A váradai püspökök a püspökség alapításától 1566. évig*. Nagyvárad 1883. 308–322. l. GÁNÓCZY, Antonius: *Episcopi Varadienses*. Viennae 1776. 419–450. l.

⁴ BERKOVITS Ilona: *Egy Corvin-kódex származása. Mátyás király követe Franciaországban*. Magy. Könyvszle. 1945. 22–37. l.

⁵ FILIPECZ követségeiről l. BALOGH Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában. I. köt.* Budapest 1966. 673–676. l.

hogy a huszitákat támogatja és maga is huszita elveket vall. Ezen az alapon VIII. INCE pápa vizsgálatot indított ellene.⁶

MÁTYÁS király halála után először megpróbálta CORVIN JÁNOS ügyét támogatni, de mikor be kellett látnia ennek reménytelenségét, ő lett egyike azoknak, akik II. ULÁSZLÓT trónra segítették, ő vásárolta meg ULÁSZLÓ támogatására a Morvaországban állomásozó fekete sereget. Nem sokkal ULÁSZLÓ megkoronáztatása után azonban váratlanul lemondott mindkét püspökségről,⁷ elosztotta vagyonát barátai és különböző templomok közt,⁸ ő maga pedig elment ferencesrendi barátnak a boroszlói rendházba.⁹ Innen később áttért a morvaországi magyar-hradisi (Uh. Hradište) kolostorba, melyet ő alapított.¹⁰ Politikai szerepe azért nem szűnt meg teljesen, szükség esetén rendelkezésre állt ULÁSZLÓ támogatására. Így ő volt az, aki 1506-ban létrehozta a házassági szerződést ULÁSZLÓ gyermekei és I. MIKSA császár unokái közt. Halála 1509-ben következett be.

f FILIPEC mint püspök a nagy építők, a nagy mecénások közé tartozott. RANSANUS öljegyezte róla, hogy Nagyváradot a török támadás után nagyszerűen megerősítette, a székesegyházat bőkezűen gazdagította ruhákkal, ezüst edényekkel és királyian díszes szerkönyvekkel: „*libris praeterea magnis, quos vocant graduarios et antiphonarios, omni ex parte adeo mire exornatos, ut magni et ditissimi alicuius regis dicata Deo dona possint non immerito iudicari.*”¹¹ Sok más alkotáson kívül az ő nevéhez fűződik az első morvaországi nyomda alapítása Brűnnben. Ez a nyomda készítette a *Thuróczy Krónika* első kiadását. FITZ József meggyőző érvelése szerint a krónika kiadása FILIPEC személyes érdeme volt. FITZ szerint ő csatoltatta hozzá a nagyváradai könyvtár anyagából a váradi kanonok *Rogierius Carmen miserabile*-jét is, amelynek semmiféle kézírata nem ismeretes ma, így tehát FILIPECnek köszönhető, hogy a magyar történelemnek ez a rendkívül értékes forrása fennmaradt.¹²

Mi maradt meg FILIPEC könyveiből? A királyi pompájú szerkönyvekből mindössze egy darab, egy Pontificale, vagyis azoknak a szertartásoknak a könyve, amelyeket a

⁶ GALLA Ferenc: *Mátyás király és a Szentszék. (Mátyás király emlékkönyv. Budapest 1940. 1. k.)* 117. l.

⁷ „*praeter omnium opinionem ommissa mortualium rerum cura ad Divi Francisci collegia invito rege confugit*” (BONFINIS, Antonius de: *Rerum Ungaricarum decades*. Ed. I. Fögel, B. Iványi, L. Juhász. T. IV. P. 1. Decas IV. Lib. X. 135.) Hogy lépésének mi volt az indítéka, nem tudjuk pontosan. SZEKFÜ Gyula így próbálja magyarázni: „A Hunyadi-hatalom megszüntetése, Ausztria és a cseh tartományok elveszte, a török ellen annyira szükséges állandó sereg tönkretétele néhány nagyúr aktív bűne volt, legsúlyosabban Zápolyai István, Kínizsi Pál és Filipec püspök vétkeztek jótévedjük ellen, ez utóbbi talán a bűneit jóváteendő vonult kolostorba, s adta át Ulászló mellett a hatalmat Bakócz Tamásnak, az új kancellárnak.” (HÓMAN – SZEKFÜ: *Magyar Történet. 6. kiad.* 1939. 567. l.) Ez a magyarázat valószínűtlen. Láttuk, hogy FILIPEC először megpróbálta CORVIN JÁNOS reménytelen ügyét támogatni. Az sem valószínű, hogy egyszerűen a politikai élettől csömörlött volna meg, mert később, szerzetesként is aktívan segítette, ha kellett, ULÁSZLÓ politikáját. Arra sem igen gondolhatunk, hogy a világi tudományoktól, a humanizmustól fordult volna el, mert mint látni fogjuk, AVICENNA munkáit a püspökségről való lemondás után is a jelek szerint magával vitte Boroszlóba.

⁸ BONFINIS i. m. 151 – 154.

⁹ „*accitis e Silesia divi Francisci sacerdotibus sacrosanctum sumpsit habitum et ab illis exceptus consensu curru Vratislaviam evectus est ibique in sacro Francisci collegio die noctuque in divino cultu versatur.*” (Uo. 158.)

¹⁰ GÁNÓCZY i. m. 449. l.

¹¹ RANSANUS, Petrus: *Epitome rerum Hungaricarum*. Tyrnaviae 1579. E_{3v} fol.

¹² FITZ József: *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. 1. köt. A mohácsi vész előtt.* Budapest 1959. 148 – 150. l. MÁLYUSZ Elemér (*Thuróczy János krónikája és a Corvina*. Fil. Közl. 1966. 301. l.) ezt a föltevést, mint alaptalant, elvetette.

püspök végez.¹³ Ezt a kódexet Filipec püspök egy Nagy Lajos-kori példányról másoltatta a maga számára, vagy a váradi székesegyháznak, mert a császárkoronázásban „Ego Carolus rex romanorum” [1346–1378], a királyi eskü szövegében „Ego Ludouicus” szerepel, a püspök pedig „Nos Johannes . . . episcopus ecclesie Varadiensis”; első lapján FILIPEC címere, kék mezőben három egymást keresztező, aranyhegyű, arany tollú ezüst nyíl, hegyével fölfelé, a középsőnek hegye lapátszerű. A Pontificalet általánosan elfogadottan a budai királyi könyvfestőműhely termékének tartják, csak a közelebbi meghatározásban térnek el a vélemények. HOFFMANN Edit szerint (az ő idejében a LIECHTENSTEIN-gyűjteményben, ma Párizsban őrzött) Kálmáncsehi Breviáriummal, a zágrábi Kálmáncsehi Missaleval és a budapesti Trapezuntius-korvinával áll a legközelebbi rokonságban, keletkezésének idejét 1481–1489 közé teszi.¹⁴ BERKOVITS Ilona PETANCIUS egyik korai munkáját látja benne, amely közvetlenül 1476 után, tehát FILIPEC váradi püspökségének elején készült.¹⁵ BALOGH Jolán viszont legutóbbi nagy művében PETANCIUS egész miniátori munkásságát meggyőző érveléssel kétségbe vonja s a Pontificalet ismét a TRAPEZUNTIUS-korvina, KÁLMÁNCSEHI Breviárium csoportjához sorolja, azokhoz a kódexekhez, amelyek DE KASTELLO ITHALICO DE MEDIOLANO működésével kapcsolatosak.¹⁶

Hogy ez a kódex hogyan került el a pusztulást, nem tudjuk. Talán ezt is lemondásakor ajándékozta el FILIPEC. Mindenesetre egy bejegyzés PODMANICZKY István nyitrai püspök 1513-ban történt pappá, illetve püspökké szenteltetéséről és első miséjéről ad hírt, tehát föltételezhetően ekkor az ő tulajdonában volt a könyv.

A Pontificale hitelességéhez nem fér szó. Sajnos nem így áll a helyzet a másik könyvvel, amelyet eddig FILIPEC tulajdonának tekintettek. Hogy az olmtüzi káptalani levéltár birtokában levő Leon Battista ALBERTI *De re aedificatoria* korvina egykor FILIPEC püspök tulajdonában lett volna, az egyike a Corvináról szóló szakirodalomban évtizedeken át egyik kézből a másikba öröklődő tévedéseknek, s először CSONTOSI Jánosnál bukkan föl. CSONTOSI János *Újabb adatok Attanatestől festett Corvin-codexek-ről* című tanulmányában, amely az *Archaeologiai Értesítő* 1909-i évfolyamában jelent meg, ismertetette meg először a magyar szakirodalommal az olmtüzi korvinát; a leírásban azt mondja, hogy „a codex egykori tulajdonosa valamikor Filipec János váradi püspök volt, amint ezt a kéziratban levő sajátkezű bejegyzése tanúsítja”. FÖGEL József korvina-jegyzékében¹⁷ ez a megállapítás már úgy alakul, hogy „Egy XVI. sz. bejegyzés szerint a kézirat FILIPECZ PRUISZ János váradi püspöké volt.” HOFFMANN Edit egyszerűen csak CSONTOSI említett cikkére hivatkozik.¹⁸

A valóságban sem sajátkezű aláírás vagy bejegyzés, sem más olyan XVI. századi vagy későbbi jegyzet, amely FILIPEC nevét említené, nincs a kódexben. Mindössze egy XVII. vagy XVIII. századi bejegyzés az első lap alján: Ex Biblioth[eca] Cathed[ralis] Eccl[esi]ae Olom[ucensis]. Úgy látszik, CSONTOSI — FILIPEC olmtüzi püspökségének ismeretében — ezt a bejegyzést FILIPEC sajátkezű írásának vette. A nála máskor is nemegyszer előforduló elsietett következtetés, felületes megállapítás és ebben az esetben a félreérthető fogalmazás is, alapjává lett a későbbi tévedéseknek. CSONTOSI nem mondja

¹³ FRAKNÓI Vilmos: *Két magyarországi Pontificale a XV. századból*. Magy. Könyvszle. 1879. 84–87. l. (Akkor tévesen még SANKFALVI Antal pozsonyi préposténak tartotta, de utóbb ő maga állapította meg az igazi tulajdonost.) — Ua.: *PRUISZ János váradi püspök Pontificaleja*. Magy. Könyvszle. 1884. 1–4. l. — *Magyarország műemléki topográfiája. I. Esztergom műemlékei*. Összeáll. GENTHON István. Budapest. 1938. (Benne: BERKOVITS Ilona: *Főszékesegyházi Könyvtár*. 298–306. l.)

¹⁴ HOFFMANN E. i. m. 123. l.

¹⁵ BERKOVITS i. m. 298. l. és Ua.: *A magyarországi corvinák*. Budapest. 1962. 90. l.

¹⁶ BALOGH J. i. m. 538–539. l.

¹⁷ *A Corvina könyvtár katalógusa*. (Bibliotheca Corvina. Budapest. 1927.) 118. sz.

¹⁸ HOFFMANN E. i. m. 124. és 203. l.

Gen. I. Doct. I.

Capitulum primum. Gen. primum doctrine prime libri primi de dispositione medicine. Jacopi Isidori.

Hec q. medicina

est scientia quia humani corporis dispositionem notant ex parte qua sanatur ad ea remouenda debita sanitas peruenit et amissa recuperatur.

¶ Quod autem aliquis dicit quod medicina dicitur theoretica et practica in tota ipsa posita theoretica quam dicitur esse scientia. Non autem respondebitur nisi et dicitur quod amia quid sit est et theoretica et practica et philosophia quod est theorema et practica. In unaquaque autem harum dispositionum alius uoluit dicere cuius dicitur theoretica et alius cuius dicitur practica non tibi nobis necesse est declarare differuntia quod licet eas certum sit in medicina. Et ideo de medicina dixerunt quod est theoretica et ea est practica non est ex illiusmodi quod uultum dicitur quod una dispositionum medicine et scire altera operari quodammodum multi huius loci peruenientes existunt. Et debet scire quod illud quod uoluit et alius quod nulla dicitur dispositionum medicine est nisi scire una eorum est ad sciendum primum exparte altera ad sciendum operandi qualitate. ¶ Quod uero primum eorum nescit aut theoretica appropriatum et altera appropriatum nomine prout per theoreticam uero ipsorum uolumus quod quod scire scire non tibi acquirunt ita quod declarare qualitate operationis non nobis immittit scire de in medicina quod nescit scire uero tria: operationes sunt nouem et per practica ipsi uolumus non operationem effectum neque laboris motum corporis sed dispositionem operatio nis medicine et ea est scientia aut sciamur nobis ad inquirendum sciam uel sciamus et ipsa scia est qualitas operationis. Excutit de in medicina quod apud calidum adhibita sunt in principio quod repellit et frigida et implebitur et postea repellit et refrigerat et implebitur et postea sunt postea et declaratione sufficienter modum sciamus et sciamus per in apud quod scire de materiam quod in medicina et repellit panoplia. ¶ De hoc igitur doctrina in scia ubi aut habet et hoc scia est declaratio quod altitudo operationis. ¶ Quod de hac dispositionum qualitate sciamus id sciamus sciamus et sciamus operationis ademptio enim et in uicis operationis fuerit. ¶ Et quod aliquis dicitur potest quod dispositionum corporis huius sunt tres egritudines sanatae et dispositionum non est in materia nec egritudo quod ubi dicitur fuisse potest bibe nescit ut ei ubi dicitur bibe fuisse auri non inuenit una dicitur et affirmat hanc remouit neque negat. ¶ Simpliciter hanc remouit necessaria fuerit quod dicitur ubi remouit a sanitate colligitur firmata et dispositionem tunc quod ubi hanc sanitate diffinitio operationis quod habuit aut dispositionem ex qua operationis subiectum ipsius sanae puenit. ¶ Propter hanc diffinitionem oppositum ubi sanitate diffinitio quodammodo desiderauerunt et posuerunt in et aditione qua si in dicitur. Propterea cum medicina in hoc non lingunt neque si ubi qui ei in huiusmodi disputare debet neque lingu ubi hoc neque illud qui contra eos sunt in medicina aut sciamur huius enim rei certitudo alteri doctrine principio pertinet.

Capitulum secundum de subiecto medicine.

¶ Quoniam medicina corporis humani ex parte quod sanatur et a sanitate remouet pertinet et cuiuslibet rei scia acquiri necesse est per quod est hoc ubi ubi per hoc est sciamus egritudinem et medici na scire sanitate et egritudinem est. Et quia sanitas et egritudo et eorum pars sunt in multis plerisque de cultu quod sciamus non per significationem nec declarationem debent et in medicina scire accidentia que in sanitate accidunt et egritudine. ¶ Et si autem declarantur si in sciamus uero quod sciamus si acquiri non per se autem eorum et per se ipsi si est habuerunt et principia aut non oportet nisi ex parte sciamus etiam accidunt et decompositionem est causa. ¶ Et uero quoniam sciamus sunt ipsi in hoc egritudinem et sanitate. ¶ Et si autem uero multum possit quod sanitas et egritudo me huiusmodi subiectum quod sciamus in hoc aut ipsi et subiectum quod sciamus in hoc etiam longum quoniam sciamus est causa et hoc duo sunt subiecta sunt apud notionem et sciamus et alterationem. In cuiuslibet autem rei compositionem et alterationem si se componit ad aliam huiusmodi peruenit unitate et hoc unitas ad quam huiusmodi res multitudine autem egritudine aut forma plerisque uero est in alterationem et forma est apud notionem. ¶ Effectus autem est sciamus est permittit et alteratio humani corporis dispositionum sicut sunt aere et quod sciamus autem compositionem et aqua et potum et quod sciamus autem et eorum et remouit res quod sciamus loca habitabilia et quod sciamus autem et motus et quietas corporis et aliorum et ex eis sunt sanitas et uel hanc et alterationem et egritudinem et diffinitio in eis et generibus et in artibus et in modis et in eis et in eis superuenit corporis ipsi sciamus huiusmodi sunt autem sunt. Si uero non sunt contra naturam. ¶ Formalis uero est sciamus plerisque et uicinis quod post eorum eorum et apud finem. ¶ Et autem huiusmodi sunt operationes et in eis quod quid operationis est sciamus uicinis peruenit et sciamus ipsi qui sunt uicinis subiecta quod amodo nos declarabunt. ¶ De hoc igitur sunt subiecta doctrine medicine ubi aliquid sciamus de corpore humano quod sanatur aut infirmatur. ¶ Huius autem sanationis perfectionem sciamus autem sciamus et egritudo remouetur. Quod si hanc partem sciamus duarum dispositionum et uicinis uicinis est. Et huiusmodi quid est et regimur eius compositionem et potum electio aeris et mensura motus et quietas et medicatio cum medicina et medicatio in uicinis hoc autem totum apud medicos est sciamus ipsi sanos et egritudine et medicos quod modum nolantur et dicitur quomodo inter duas dispositiones licet quod proculdubio non est medium media uocatur. ¶ Et postquam in diffinitione hanc demonstrat notionem hanc cum collectionem est nobis quod medicina tractat de chemia et operationibus et uicinis et uicinis simplicibus et compositionibus et partibus et uicinis et in uicinis et aliorum et in uicinis et operationibus et dispositionibus corporis. Sanitas et egritudo et medicatio et causis eorum et compositionem et potum et aeribus et aqua et regionibus et montibus et quibus corporibus et aliorum et eorum et generibus et uicinis accidunt quod corpori eueniunt ex rebus extraneis et regimine cum compositionibus et potibus et medicatio et manus operationibus ad sanitate seruanda et uicinis quod modum medicatio. ¶ Huius uero res quod sunt et quibus medicos ubi aliquid est agendum non ubi quod sunt in

ugyan, hogy FILIPEC sajátkezű névalírása olvasható a könyvben, hanem „sajátkezű bejegyzést” mond, a rá hivatkozó vagy rá támaszkodó későbbi közlésben ez kifejezetten FILIPEC tulajdonáról szóló bejegyzéssé alakult.

Nem is igen lehet elképzelni azt, hogy a Leon Battista Alberti korvina valaha *Filipec* tulajdonába került volna. A kódexben ugyanis Mátyás címereit a lapszéli keretben eltűntették. A díszként alkalmazott rész címereket (kettős kereszt, Morvaország, Bécs stb. címere) sima felülettel festették át, a possessor-címert pedig kivakarták s a korona alatt MÁTYÁS címere helyére a SZAPOLYAI család ágaskodó farkasa került. CSONTOSI ebből arra következtetett, hogy FILIPEC után a harmadik tulajdonos SZAPOLYAI JÁNOS király volt. De ekkor meg hogyan került vissza megint Olmützbe? Hiszen CSONTOSI FILIPEC-ről szóló föltételezésének éppen az olmützi bejegyzés az alapja. A valóságban tehát az olmützi korvina sorsáról semmi mást nem tudunk, mint azt, hogy valamikor SZAPOLYAI JÁNOS vagy esetleg JÁNOS ZSIGMOND tulajdonába került és azután később, ismeretlen időben az olmützi káptalané lett.

Az olmützi korvina tehát még átmenetileg sem volt FILIPEC püspök birtokában. Viszont FILIPEC-nek egy kétségtelenül hiteles könyvét őrizi a drezdai Sächsische Landesbibliothek ősnymtatványgyűjteménye.¹⁹ A hatalmas méretű, nagy-folio alakú kötetben két nyomtatvány van kolligálva. Az egyik AVICENNA két orvostudományi munkáját tartalmazza, a *Canon* öt könyvét és a *De viribus cordis*-t. Az előbbit GERARDUS CREMONENSIS, az utóbbit ARNOLDUS DE VILLA NOVA fordította latinra. Velencében jelent meg 1483-ban Pierre MAUFER, Nicolaus DE CONTUGO és társaik nyomdájában (GW 3119, az I. könyv a GW-ben jelzett variáns). A kolligátum másik darabja szintén AVICENNÁnak egy másik orvostudományi munkája, a *Cantica de medicina*, AVERROES kommentárjaival. Ez is Velencében jelent meg, a következő évben, 1484-ben, nyomdásza ANDREAS DE SOZIIIS. (GW 3129.)

A hibátlan állapotban fennmaradt ősnymtatványok gondosan vannak rubrikálva, az egyes fejezetek első lapján gótikus, virágdiszes lapszéldíszek és finoman kidolgozott iniciálék. Kötése is még teljesen gótikus stílusú. A gazdag vaknyomással díszített két csatos, barna bőrkötés vereteinek legnagyobb része is megvan, a csatok veretein A D betűk. Kézírásos bejegyzés a szövegek mellett alig van, de ami van, az is öt különböző kéztől. Az egyik XVI. századi bejegyző német anyanyelvű volt, mert azt írta be, hogy „bedula est arbor quaedam ein birken baum”.

Hogy a kötet tulajdonosa FILIPEC volt, az a hátsó tábla belső oldalán olvasható bejegyzésből derül ki:

Forma. fa populi, feruor iuuenilis, opesq[ue]
 Surripuere tibi, noscere quid sit homo.
 Post hominem vermis, post verme[m] fetor et horror,
 Sic in non hominem vertitur omnis homo.
 Dum hec fili legeris, meme[n]to te cito morituru[m]. Recole eciam
 districti iudicis sententiam: A qua nemini licen[tia] appellandi concedit[ur]
 pondera seuissi[m]orum hostiu[m] funesta accusato[rum]: Insup[er]
 et[er] naru[m] penaru[m] acerbitatem.

I[ohannes] e[piscopus] waradiens[is]

A to gest prawa prawda.

Az elmúlás gondolatának szembeállításával, az emberi test fölbomlásának naturalistán rémes vázolója és a kikerülhetetlen, szigorú, örök ítélet várása,

¹⁹ Jelzete: Ink. 3122 (1°) és Ink 3320 (1°). — DECKERT, Helmut: *Katalog der Inkunabeln der Sächsischen Landesbibliothek zu Dresden*. Ein Bestandverzeichnis nach den Kriegsverlusten des Jahres 1945. Leipzig. 1957. 48–49. l. 76. és 80. szám.

— a humanista udvari élet pompájából kolostori cellába vonuló FILIPEC vallomása önmagáról, mikor anyanyelvén fűzi hozzá, hogy „Ez valóban igaz.”

Az AVICENNA kötetet FILIPEC valószínűleg lemondása után is egy ideig magánál tartotta, erre lehet következtetni a könyv további sorsából. Az első tábla belsején egy tintával átmázolt és ezért csak bizonytalanul és hiányosan olvasható bejegyzés szerint: „Iste liber est andree [?] peters [?] wratislaviensis [?] et est comp[ar]atus VI. flor. Hung. feria qu[in]ta post sancti [!] valentini martiris 1498 et donatus per eund[em] dominu[m] . . . suo . . . parte[m] visitans . . .” A bejegyzés alatt későbbi, címeres exlibris C. C. E. H. Z. W. O. betűkkel [= Carl Christian Erdmann Herzog von Württemberg-Öls]. Ebből az ölsi, alsósziléziai, nagyon régi kastélykönyvtárból — amelynek legrégebbi részei XVI. századi boroszlói kolostori és más egyházi könyvtárakból származtak — szerezte meg 1884-ben több mint száz egyéb kötettel együtt az AVICENNA ősnymotatványt a drezdai Sächsische Landesbibliothek.²⁰ A kötet sorsát tehát ezen az alapon úgy rekonstruálhatjuk, hogy a két ősnymotatványt FILIPEC püspök szerezte meg és köttette egybe. A kötés 1485 előtt nem készülhetett, mert a kolligátum második tagja a kolofon szerint 1484. szeptember 25-én készült el Velencében. Lemondása után FILIPEC magával vitte Boroszlóba s onnan való távozása után, 1498-ban egy közelebbiről nem ismert főpap vásárolta meg és azután továbbajándékozta valamilyen Boroszló körüli egyházi intézménynek. Innen jutott az ölsi könyvtárba s végül a drezdai Landesbibliothekba.

Volt-e még az ölsi könyvtárban és került-e onnan Drezdába más FILIPEC-ősnymotatvány, nem tudjuk. A drezdai Landesbibliothek ősnymotatványgyűjteménye a második világháborúban súlyos veszteségeket szenvedett. A ma meglevő állományról kiadott katalógus több olyan darabot nem ismer, amely FILIPEC birtokából származnék.

Van azonban még egy érdekes adalék, amit GÁNÓCZY Antal jegyzett föl a XVIII. században. GÁNÓCZY azt írja, hogy FILIPEC magyar-hradisi szerzetesként korális könyvek — tehát a szerzetesi zsolozsmához szükséges s általában nagy méretű, díszes kódexek, — készítésével foglalkozott s az ottani konvent birtokában fönn is maradtak ilyen, nagy munkával készült könyvek, amelyeket a hagyomány szerint FILIPEC saját kezével írt.²¹ A hagyomány ilyen formában elég valószínűtlenül hangzik. Hatvanéves korán túl fogott volna hozzá a szerzetessé lett diplomata-főpap a nagy gyakorlatot kívánó kódexek írásához, festéséhez? Sokkal valószínűbb, hogy FILIPEC saját díszes szerkönyveiből adományozott a kolostornak, nem pedig ő maga másolta ezeket. Talán a helyszínen végzett kutatás egyszer majd ki tud deríteni valamit erről a kérdésről.

Jelenleg FILIPEC püspököknek mindenesetre csak két könyvét ismerjük tehát, egy szerkönyvet, a Pontificale-t és egy könyvtári darabot, a két ősnymotatványból egybe kötött könyvet, amely AVICENNA orvosi munkáit tartalmazza. Bármilyen kevés is ez a két könyv, mégis eléggé fényt vet FILIPEC könyvkultúrájára. A Budán, a királyi könyvfestőműhelyben készült Pontificale igazolja RANSANUSnak azt az állítását, hogy rendkívül díszes szerkönyveket készítettett, az AVICENNA-kötet pedig arra mutat, hogy könyvtárában világi tudományos munkák is voltak és hogy sokat áldozott könyveinek szép külsejére, ha a nyomtatott könyv is gazdag illuminálást és pompásan díszített kötést kapott.

CSAPODI CSABA

²⁰ DECKERT i. m. 80. l.

²¹ GÁNÓCZY i. m. 449. l.

Makula nélkül való tükör. Ez az „igen szép makula nélkül való tükör . . . nem más; hanem Kristus Urunk és az ő Szent Szüléinek életéről való könyv, melyet Tót, vagy-is Cseh nyelvből magyarra fordítván: Előljáróim engedelmeiből hálá-adásul és igaz, atyafiságos szeretetnek jeléül kegyelmednek kezéhez nyújtok illendő alázatossággal”. UJFALUSI Judit, a klarissza-rend nagyszombati konventjének tagja, később főnöknője írta ezt a barokk stílusú mondatot könyve előszavában. „Atyafiságos” szeretete jeléül művét néni-jének, BERÉNYI Györgyné UJFALUSI Klárának ajánlja.

A könyv címlapján a következő szöveg olvasható: „MAKULA NÉLKÜL VALÓ TÜKÖR. Melly az üdvözítő Jesus Kristusnak, és szent Szüléinek életét, úgy keserves kinszenvedését, és halálát adgya elé. Melly Superiorok Engedelmeiből Szűz Szent Klára Szerzetében lévő Ujfalusi Judith által Cseh nyelvből Magyar nyelvre fordíttatott és a' Tekintetes és Nagyságos ujfalusi Ujfalusi Klára asszonynak, Tekintetes és Nagyságos Karancs Berényi György Uram ő Nagysága kedves Házás-társának költségén kibocsáttatott. Nagy-Szombathban, A' Jesus Társasága Académiája bötüivel, 1712. Esztendőben.”

Mivel fordításról van szó, első kérdésünk természetesen az eredeti mű címére és szerzőjére vonatkozik. A fordítás és előszava erről sem árul el. Csak az eredeti munka nyelvére utal. Az a körülmény, hogy UJFALUSI látszólag pontatlanul „tót, vagy-is cseh” nyelvet említ az előszóban, nem az ő hibája, hiszen „ . . . a szlovák sokáig . . . az a bohemizált nyugati szlovák nyelvjárás, amely a barokk, majd a felvilágosodás korában a trnavský jazyk¹ filológiai alapját jelentette”.² Ezen az alapon épített tovább BAJZA József Ignác (1755—1836) pozsonyi kanonok, majd az árvai születésű BERNOLÁK Antal (1762—1813) érsekújvári plébános, a szlovák irodalmi nyelv megalkotója.³

Mivel a fordítás címe alapján semmilyen támpontot sem találtam a HORÁK—TOBOLKA-féle cseh és szlovák bibliográfiában, a könyv főtárgya és alcíme alapján kezdem nyomozni. Az Országos Széchényi Könyvtárban akadtam így rá a — *Jesus, Marija i Josip* című horvát nyelvű, a múlt század 90-es éveiben Zágrábban megjelent könyvre. Meglepődve tapasztaltam, hogy vannak fejezetcímei és a szövegben egész sorai, amelyek szó szerint egyeznek UJFALUSI szövegével. Az előszóból kitűnt, hogy ez a horvát könyv is fordítás, mégpedig COCHEM Martin német kapucínusnak *Das grosse Leben Christi* című könyvéből. Ezután már nem volt nehéz megtalálnom a HORÁK—TOBOLKA-féle bibliográfiában⁴ ennek az eredetileg németül írt műnek cseh fordítását, amely *Veliký Život Pána a Spasytelé Nassého Krysta Gežisse A geho neyswětégssy . . . Matky Marye Panny . . .* címmel jelent meg Prágában 1698-ban, a jezsuiták Károly Ferdinándról elnevezett kollégiumának nyomdájában STARČK János Ferenc munkájával. Fordítója a Nymburkba való EDELBERT kapucinus szerzetes. További kiadásai 1717-ben, 1729-ben, 1746-ban és 1759-ben láttak napvilágot. UJFALUSI Judit fordítása szempontjából az I. kiadás jön számításba. Az idézett bibliográfia adatai alapján sikerült ennek egyik, a bécsi Österreichische Nationalbibliothekban őrzött példányát a magyar fordítással egybevetnem. Mind a fejezetek címei, mind pedig az egyes fejezeteken belüli mondanivaló sokhelyütt szó szerinti egyezést mutat.

Sokhelyütt — nincs ugyanis szó egyszerű fordításról, hanem átdolgozásról. A cseh

¹ Nagyszombati nyelvjárás.

² ANGYAL Endre: *Cseh—magyar, szlovák—magyar irodalmi kapcsolatok a barokk korban*. Tanulmányok a csehszlovák—magyar irodalmi kapcsolatok köréből (Budapest 1965. 98. l.).

³ BERNOLÁK ez irányú főműve az 1787-ben megjelent *Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum*.

⁴ HORÁK—TOBOLKA: „*Knihopis českých a slovenských tisku*” II. része 5. alrészének 21. oldala.

könyv 1137 oldalából és 177 fejezetéből a magyar könyvben 536 oldal és 129 „rész” lesz. Még hozzá kisebb formátumban. A rövidítésen kívül stílusbeli átdolgozás nyomai is észlelhetők. Az egyes fejezetek végén szereplő alkalmi vagy ünnepi imáknál elhagyja a megszólításból a jelzők halmozását. Latinos, németes szavakat magyarokkal helyettesít.⁵ A könyvet bezáró jelszó is önálló a magyarban. A csehben ez olvasható: „Ad Majorem Dei Gloriam et Ssanctorum Oomnium Honorem.”⁶ UJFALUSI magyar zárszava sokkal személyesebb hangvételű: „Mindenek legyenek az Isten Szent Nevének legnagyobb dicsőségére és az ő Szent Annának tisztességére, és a' minket igazán szerető Jézusunk Szent Szíve tegyen eleget minden fogyatkozásainkért”.

UJFALUSI fordítása egyébként nem ismeretlen a magyar bibliográfiában. Hozza SZINNYEI, és idézi e könyv említését 1781-től kezdve a saját koráig.⁷ Magam WESZPRÉMI István *Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia* című művének IV. kötetében akadtam rá fordítás közben.⁸ Ám sem ők, sem TAKÁCS Ince közvetlenül idevonatkozó értekezése⁹ nem közlik, ki írta és milyen címmel az eredetit és annak cseh fordítását.

A fordítás után lássuk közelebről az eredeti művet és szerzőjét. Szolgáljon e téren vezérfonalul az az előadás, amit a mainzi Gutenberg-Egyetemen tartott 1962. július 23-án Leutfrid SIGNER *Martin von Cochem, eine grosse Gestalt des rheinischen Barock, seine literarhistorische Stellung und Bedeutung* címmel.¹⁰ Eredeti neve LINIUS Márton volt. 1634. december 13-án született a Mosel balpartján fekvő Koblenztől 51 km-re levő Kochem mezővároskában. 26 éves korában szentelik pappá a kapucinus rendben. Eleinte bölcseletet tanít, majd lelkipásztor. Mint ilyen INGELHEIM Anzelm Ferenc mainzi érsek missziós szónoka és vizitátora. 1689 és 1696 között XIV. Lajos francia király pusztító hadjárata elől kelet felé menekülve rendje ausztriai, valamint csehországi kolostoraiban tartózkodik. Aztán nyilván visszatér a Rajna-vidékre, mert 1698 és 1700 között a trieri érsek szolgálatában működik mint hitszónok és vizitátor. Az írással már mint bölcselet-tanár kezdett foglalkozni. *Kinderbüchlein* című gyermekkátéjának olyan sikere volt, hogy kiadója, a kölni FRIESSEN arra buzdította, szentelje magát teljesen az írásnak. A kiadó jó emberismerő lehetett. COCHEM még ausztriai és csehországi „számkivetése” közben is állandóan írt, úgyhogy 1706-ban már 60 műve volt forgalomban. Amikor pedig a Bruchsal melletti Waghäuselben (Baden, karlsruhei járás) 1712. szeptember 10-én lehúnyta szemét, így parentálták el: „Tot librorum scriptor, quot annorum in religione viator!” Imakönyveken és latin meg német misemagyarázatokon kívül átdolgozta a Mainzi Kantuálét (1681) írt anekdóta-, példa- és legendagyűjteményt. Utóbbiak olyan népszerűek voltak, hogy némelyikéből még életében 30 000 példány kelt el! A *Das grosse Leben Christi* című könyvét, amelyből a szóbanforgó cseh fordítás készült, 1677-ben írta Ezt a művét eredetiben és fordításaiban háromszázszor adták ki, illetve nyomták újra (Ebben a számban valószínűleg nincsenek benne a magyar átdolgozás, ill. fordítás kiadásai, hiszen a COCHEM-bibliográfia összeállítói az eltérő cím és a szerző nevének mellőzés miatt nyilván nem is sejtik, hogy ez a műve is megvan magyar fordításban.) A magya

⁵ Pl. „něgaky slawný Legat” = „néminemű követ”; „hauffy angelu” = „sok sereg angyal”.

⁶ Isten nagyobb dicsőségére és minden szentek tiszteletére.

⁷ SZINNYEI: *Magyar írók élete és munkái*, XIV. k. 626. oldal.

⁸ 305. oldal 3. bekezdés.

⁹ *Magyar ferences aszketikus élet és aszketikus kiadványok különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra*. Budapest 1942, 67. l.

¹⁰ Könyvalakban mint a mainzi Institut für europäische Geschichte 35. száma, Wiesbaden, 1963.

fordítás 1712 és 1904 között 10 kiadást, illetve újranyomást ért meg! Reá is alkalmazható tehát SIGNER megállapítása: „Bizonyára nem túlozunk, ha Martin von Cochemet Németország legolvasottabb vallásos írójának nevezzük... és hatását a népi vallásosságra és a népeletre rendkívül mélynek és erősnek tartjuk.”¹¹

Népszerűségének közvetett bizonyítéka, hogy egyik felvilágosodás korabeli kritikusa, Anton von BUCHER (1746—1817), COCHEM írásait támadó könyvét 1784-ben (72 évvel COCHEM halála után!) alattomosan COCHEM neve alatt jelentette meg Münchenben, mert csak így számíthatott elterjedésre a nép széles rétegeiben.

Ekkora népszerűség úgy látszik kellemetlen vagy gyanús lehetett METTERNICHÉK szemében. 1826. augusztus 9-én betiltották az akkori Ausztria területén COCHEMnak valamennyi 1790. előtt megjelent művét. UJFALUSI magyar átdolgozása bizonyára azért került el az elkobzás sorsát, mert nem tüntette fel az eredeti könyv szerzőjének a nevét. Ám valami úton-módon mégis csak hatással lehetett ez a fejlemény a mű további magyar kiadására, mert a VI. kiadás, amely 1806-ban Budán lát napvilágot „A' Királyi Magyar Universitas' Typográphiájának Betűivel, és Költségével”, már a tudós FEJÉR György (1766—1851) átdolgozásában jelenik meg.¹² Az átdolgozás után UJFALUSI könyve 518 oldal helyett 656 oldal terjedelmű, méghozzá nagyobb alakban. Szerkezetileg az történt, hogy az átdolgozó összevonta a 129 (illetve a II. kiadásától fogva 128) részt 117-be. Viszont hozzáadott 67 „szakaszt” 129 oldal terjedelemben. Ennek a toldásnak a címe: *Üdvöztökné Jézus Krisztus élete... amint azokat a' négy Evangyelisták előnkbe adgyák.* Sőt, még második toldalékot is fűzött hozzá: az *Apostolok Cselekedeteit* 28 részben mintegy 50 oldalon. Az előbbi toldalék ún. evangéliumharmónia, az utóbbi az ugyanilyen című és tárgyú újszövetségi könyv szövege. Érthető, hogy az átdolgozó neve sem szerepel a könyv címlapján. Hiszen az V. kiadástól (1792. Buda és Nagyszombat) UJFALUSI Judit neve sem olvasható rajta. Ez később se változik, beleértve az 1903-i és 1904-i kiadásokat, amelyeket Rózsa Kálmán és neje Budapest, Szentkirályi utca 30. sz. alatti könyvnyomdájában nyomtak.

A tartalomjegyzékek összehasonlításából kitűnik, hogy a megelőző kiadásokhoz képest a VI. kiadásból vagy olyan szövegrészeket hagytak ki, amelyeknek a tartalma apokrif könyvekre támaszkodott (pl. a XL. rész, az LI. rész), vagy olyanokat, amelyekben COCHEM írói fantáziája látszott túl „erősnek” (pl. a CXVIII, CXXII. részek).

COCHEM életművét a felvilágosodás elvetette, a romanticizmus viszont újra felfedezte és megbecsülte. W. SCHERER 1883-ban megjelent *Geschichte der deutschen Literatur* c. könyvébe felveszi COCHEMET. Művei személyes ismeretében állítja, hogy KLOPSTOCKnál is kiválóbb író. Ma, amikor megvan a kellő történelmi távlatunk, kezdjük jobban megérteni, hogy „a barokk lélek titka az egyidejűleg jelentkező világosságban és homályban rejlik”.¹³ Ez a felismerés COCHEM művének értékelésében is utat tör magának.

Magyar művelődéstörténeti szempontból az sem érdektelen, hogyan juthatott hozzá UJFALUSI Judit COCHEM könyvének cseh fordításához. Kolostorának, a nagyszombati Klára-szűzek zárdájának a története a XIII. század első felébe nyúlik vissza. Fordulatai jól tükrözik a város történetének eseményeit: az 1335-ös nagy tűzvészben elhamvad. 1432-ben a városra törő husziták elől Pozsonyba menekülnek. 1556-ban viszont ők a befogadói a Sárospatakról elűzött klarisszáknak és begináknak. 1619-ben Bethlen hadai elől menekülnek Bécsűjhelyre. Majd 1644-ben I. RÁKÓCZY György csapatai elől Kis-

¹¹ A ¹⁰ alatt idézett mű 22—23. l.

¹² Lásd SZINNYEI i. m. 626. l.

¹³ VEIT-LENHART: *Kirche und Volksfrömmigkeit im Zeitalter des Barock*. Freiburg i. Br. 1956. 263. l.

martonba. Odisszeájuknak nem akar vége szakadni: 1683-ban ismét úton találjuk őket, ezúttal THÖKÖLY támadása elől menekülnek.¹⁴

Az Országos Levéltárban levő naplójuk¹⁵ így számol be erről: „már közel lévén az ellenséghez készletlenül tartottak a Convent sietséggel Morvába szaladni, és ott Kreszli Maximilian nevű tanácsbéli Úr fáradozása és szószólása által Berény Várossába befogadtatott...” Ez a Berény nyilván Brno (Brünn), Morvaország fővárosa volt, mert a napló a továbbiakban felsorolja azokat az egyházi és világi előkelőségeket, valamint egyéb lakosokat, akik ott-tartózkodásuk idején lakóhellyel, pénzzel vagy természetbeni adományokkal támogatták őket. Az előbbieik között számos olyan szerepel, aki csak a morva fővárosban lakhatott. A természetbeni adományok között nagy fali képek is voltak. Könyveket ugyan a diárium nem említ. De feltehetjük, hogy amikor visszajöhettek Nagyszombatba, nem szakadtak meg végleg morvaországi kapcsolataik. Ezek révén kerülhetett könyvtárukba a cseh COCHEM-fordítás, s így akadt ott rá nemsokára a magyar fordító... Mivel az Orsz. Levéltárban őrzött „Actaik” között sajnos, a könyvjegyzékük nem szerepel, ezt a feltevést okiratszerűen nem lehet bizonyítani.

Honnan tudott azonban UJFALUSI Judit csehül vagy szlovákul, hogy a cseh könyvet megértse? Az említett napló tanúsága szerint UJFALUSI Judit Magdolna 1692. szeptember 21-én tizenhat éves korában tette le a rendi fogadalmat. Ezek szerint 1676-ban született. Amikor tehát a fordítást végezte 36 éves volt. Az UJFALUSI családot a közismert genealógusok (NAGY Iván, KEMPELEN Béla) a honfoglaláskori DIVÉK-nemzetségtől származtatják. Az az ág, amelyből Juditunk származott, a „divékújfalusi” előnevet viselte. Ha Judit gyermekkorát az északnyitramegyei Divékújfalun töltötte, a falu szlovák lakosságából kikerülő szolgálóktól könnyen ráragadhatott a szlovák szó. Tudását később Nagyszombatban jól kiegészíthette, hiszen itt az ún. nagyszombati szlovák nyelven „jól megértették egymást nemcsak a cseh és szlovák származású diákok és tanárok, hanem az itt élő és működő magyarok is”.¹⁶ A PÁZMÁNY Péter alapította egyetem nyomdájából nem egy szlovák nyelvű könyv került ki. Sőt, „a XVII. század közepéig nagyon elterjedtek nyugat-szlovák területen a morva katolikus szerzők cseh nyelven írott vallásos iratai, teológiai vagy ajtatossági munkái. Ha Pozsonynak, Nagyszombatnak és környékének akkori két-, sőt háromnyelvű állapotát figyelembe vesszük, nem utasíthatjuk el azt a lehetőséget, hogy ilyen kiadványok csehül, illetve szlovákul értő magyaroknak... is kezébe jutottak”.¹⁷ Így UJFALUSI Judit fordítása megkésett irodalmi gyümölcse ennek a kölcsönös német—cseh (szlovák)—magyar kapcsolatnak.

Újabb szerény adalék ez annak a szerepnek a feltárásához, amit Nagyszombat a magyar—cseh—szlovák kapcsolatok történetében játszott, s amire ANGyal Endre idézett tanulmánya utal, midőn JENEI Ferencet idézve itt keresi a magyar barokk egyik fontos kiindulópontját, vagy KÁFER Istvánt szólaltatja meg, aki „Nagyszombatot mint a magyar és szlovák irodalmi barokk közös forrását jellemezte”.¹⁸

VIDA TIVADAR

¹⁴ KARÁCSONYI János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig.* II. k. 460. skk. l.

¹⁵ *Diarium Monialium Tyrnaviensium res gestas ab anno 1618. continens.* fasc. 4. No 1.

¹⁶ ANGyal Endre: i. h. 98. l.

¹⁷ Uo. ANGyal E. idézi GOGOLÁK Lajos *Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes* c. művének megállapítását. (München, Oldenburg-Verlag, 1963.)

¹⁸ Uo. Utalás az 1956. V-i sárospataki barokk-vita anyagára, l. *Irodalomtört. Közl.* 1957. 59. l., illetve KÁFER I.: *K dejinám slovenskej predberiolákovskej literatúry a jazyka c. tanulmányára.* (Philologica, Bratislava. 55—65. l.)

Kossuth illegális emigrációs folyóirata: a „Negyvenkilenc”. Ismeretes, hogy a könyvtárak hírlap-, ill. folyóirattárai mellett a levéltárakat is a régi időszi sajtótermékek lelőhelyének tekinthetjük. Jó példa erre KOSSUTH Lajos *Negyvenkilenc* című politikai folyóirata, melynek eddig mindössze egyetlen számát ismertük.¹

Az Országos Levéltár „Gyűjtemények R. 90” állományában az I. 4772, 4788, 4816 és 4837 sz. palliumokban találhatjuk ennek az 1866 novembereben megindult és 1867 márciusáig fennállt lapnak valamennyi — összesen öt (s ezek közül a 4—5. összevont) — számát.²

A lap mérete: 37×27 cm, három hasábra tördelt, nyomdatechnikája fejlett, korszerű, azonban a szépen szedett, jó nyomdáról és jó nyomdásról tanúskodó tükröt ritkán töri meg egy-egy kurzíválás, kiemelés s ezért némileg egyhangú benyomást kelt, kevéssé hat mozgósítóan. A lapszámozás az első számtól az utolsóig folyamatos és 36-ig terjed (az utolsó számhoz fűzött melléklet külön paginázást kapott). A lap impresszuma — tekintettel a speciális, elsősorban konspiratív szempontokra — hiányos, illetve fiktív. Sem a szerkesztő, sem a kiadó nincs megnevezve, a megjelenés helyéül a „Debreczen, a lap nyomdájában” megjelölés szerepel.

A lap címe felett, stilizált koszorúba foglalva „1849. ápril 14” szöveg látható, felette a nemzeti színeket heraldikai vonalazással kifejezésre juttató szalag középső mezéjében „Resurgam” jelszó. A lapcím alatt alcím: „Politikai Folyóirat” és minden egyes számban megismétlődő PETŐFI-idézet („De mit tűr a szolgaságnak népe? Mért nem kél fel, hogy láncát letépje? Arra vár, hogy isten kegyelméből Azt a rozsdá rágja le kezéről?”) és KOSSUTH-idézet („Az erős akarat nem ismer akadályt”).

A rövidéletű lap egyértelműen a kiegyezés meghúását kívánja előmozdítani. Bár — alcíme szerint — időszi sajtótermék, mégis teljesen magánviseli a politikai röpirat műfajának minden alaki és tartalmi kellékét; vitáit, mely éles hangon és gúnyosan támad s az ellenfelek személyét sem kíméli, és kizárólag egyetlen témával foglalkozik — egyébbel csak annyiban, amennyiben azzal összefügg.

Az első szám vezércikke világos programot ad. Alaptétele: „Magyarország semmi más nemzetnek vagy országnak alá nem rendelt szabad és egész kormányzatára nézve független ország, mely saját állami léttel és alkotmánnyal bír”, enélkül „függeteg tartománnyá vagy éppen municipiummá” süllyedne. Minthogy a Habsburgok a saját állami létet jószántukból meg nem adják, minden önámítás hiábavaló: „egy újabb 49, hasonló hősiességgel, mint a múlt, de kitartóbb önbizalommal, az egyedüli út Magyarország nemzeti és állami létét megmenteni”. Az ezt követő cikkek („Lapunk korszerűsége”, „A közös ügyek hálója”) gyilkos szatírával átszőtt történelmi és közjogi érveléssel kívánják eleve hitelét szegni a DEÁKÉK által előkészített kiegyezési műnek. Előremutató és a mai, modern sajtó módszereire emlékeztet a külföldi lapok pozitív megnyilatkozásait közlő sajtószemle. A hazai kiegyezéspárti lapok stilisztikai hibáit, magyartalanságait tűzi tollhegyre *A magyar hírlapirodalom művészi gyönyörűségei* című kis glosszagyűjtemény.

A 2. szám — 1866. decemberi keltezéssel — „az országgyűlésnek nevezett gyűlekezet” tárgyalásait ismerteti, illetve a lehető legélesebben bírálja és támadja. DEÁK Ferentől kezdve SZENTIVÁNYI Károlyon, a házelnökön keresztül EÖTVÖS Józsefig mindenkitől 1849 szellemét kéri számon és kemény ítéletet mond azokra, akik készek megalkudni s elállni a teljes függetlenség követelésétől.

A 3. szám vezércikke (*Pártunkhoz*) minden előzőnél kérlelhetetlenebbül tűzi ki elvbarátai elé: „Jelenben a jelszó az, hogy az alkudozások nemzetgyilkoló politikájának

¹ DEZSÉNYI Béla: *Kossuth Lajos publicisztikai munkássága az emigrációban*. OSzK Évkönyve 1959. Bp. 1961., 351. l.

² KOSSUTH Lajos életrajzírója, VAS Zoltán hívta fel ezekre figyelmemet.

véget kell vetni minden áron. Caeterum censeo: — hogy az 1849. április 14-kei nemzeti határozat által trónfosztott osztrák ház bitor uralmát meg kell semmisíteni.” Az *Egy fejezet a múlt háború történetéhez* című cikk szigorú bírálatot tartalmaz egyes felelős funkciókat viselő magyar politikai emigránsok — elsősorban KOMÁROMY György és gr. CSÁKY Tivadar — politikai működése felett. *Okmányok* cím alatt KOSSUTH Lajosnak a porosz — olasz — osztrák háború küszöbén írt, 1866. június 23-i *Vitéz magyarok!* megszólítású kiáltványát közli.

Az utolsó, 4—5. szám (1867. február—március) vezércikke („*Magyarország sirásói*”) az immár létrejötnék tekinthető kiegyezés végzetes, nemzetgyilkos voltát e lemzi, mind elvi, mind személyi síkon az engesztelhetetlen haragig, olykor izzó gyűlöletig hevített hangon. A 29., 32. és 33. oldalon látható fehér foltok arról tanúskodnak, hogy az olaszországi cenzúra a megváltozott helyzetben már túlzottnak ítélte a több, mint szenvedélyes hangot.

Az utolsó szám a „*Szerkesztői jelentés*”-sel zárul, mely szerint „a változott s megnehezült viszonyok folytán lapunk, ha még folytattathatik, nem havonkint, hanem csak időhöz nem kötött alkalmi kiadásban fog megjelenni”.

Az e számhoz fűzött négyoldalas melléklet egyetlen cikket tartalmaz („*Az osztrák absolutismus legújabb formája*”) s retrospektíven elemzi, „miként történhetett, hogy elhitették a nemzettel, mintha a Habsburg-Lotharingiai ház . . . visszaadhatná nekünk az 1848. évi alkotmánnyal biztosított szabadságunkat és önállóságunkat; mintha tehetné ezt, a nélkül, hogy saját megsemmisülését aláírja”.

Ezzel a félesztendeig sem élő lap végleg eltűnik a külföldi magyar sajtó történetéből. Már megindulásakor is reménytelen helyzetben vette fel a harcot — hiszen BIS-MARCK akkor már félredobta a magyar légiót, az olasz biztatások is ellanyhultak, majd megszűntek. Kossuth ezután harcat új eszközökkel folytatja a *Magyar Ujság* 1867. május 26-i számában megjelent, *Deák* Ferenchez intézett első nyílt levelével.³

TARDY LAJOS

Az első műszaki és ipari szakfolyóiratok Magyarországon. Megvalósult és megghiúsult kezdeményezések. A magyar műszaki folyóiratirodalomszületését 1867-től, a *Magyar Mérnök-egyesület Közlönyének* megjelenésétől szokták számítani. Mivel a *Közlönyt* megelőző kezdeményezések története eddig homályban maradt, a következőkben — elsősorban levéltári adatokra támaszkodva — a reformkorban és az abszolutizmus idején jelentkező törekvések történetére kívánunk fényt deríteni.

Hazánkban 1867 előtt a mai értelemben vett műszaki szakfolyóirat nem jelent meg, de voltak már oly ipari és természettudományi folyóirataink, amelyek rendszeresen publikáltak műszaki közleményeket. Ismeretes, hogy Magyarország ipara feudális és gyarmati függőségünk következtében csak vontatottan bontakozhatott ki. A reformkorban iparunkon belül a kisipar dominált és gyáriparunk zöme a mezőgazdaság által termelt nyersanyagok feldolgozásával foglalkozott. 1841-ben Magyarország (Erdély és a határörvidék nélkül) 60 millió forint értékű össztermelésén belül 31 millió esett a len, kender, gyapjú és bőrárukra s ehhez jött még a malom-, szesz-, dohány- stb. ipar termelése. Az első két műszaki ismereteket propagáló iparlapunk a *Hétlap* és a *Műipar* híven tükrözi a korabeli iparunk helyzetét és szerkezetét.

A *Hétlap Műtudomány és Egyéb Hasznos Ismeretek Terjesztésére* c. folyóiratot Joó János, az egri líceum építészeti és rajzolóstan tanára szerkesztette. Joó a *Hétlap*

³ DEZSÉNYI: Uo.

programját 1837. október 28-án Heves megyéhez benyújtott s onnan a Helytartótanács-hoz továbbítandó kérvényében egyebek között így vázolta: „Tárgya leendő mind az, mit kézi mesterség, szorgalom és ipar előmutathat, főleg azonban mi kézműveseknek mesterségük tökéletesítésére hasznos és szükséges lehet. Figyelem leginkább azon új és hasznos találmányokra 's legújabb divatú kézművekre fog fordítatni, mellyeket honunk és a külföld időnként előmutatni fog. A megjelenő rajzok olly értelmesen és tökéletes mérték szerint készíttetnek, hogy azokról a mesteremberek a tárgyalat műveket tökéletesen elkészíthessék.”¹ A *Hetilap* 1838-ban fél éven át jelent meg, de mivel csak kevés mesterember támogatta előfizetésével, Joó a Helytartótanács-hoz fordult, kérve, hogy az rendelje el, hogy lapjára a céhek kötelezően előfizessenek. Kérését elutasítják s vállalkozása végleg megszűnik.²

Másik reformkori iparlapunk, a *Műipar* is csak félévig jelent meg. Ezt 1841-ben a Magyar Gazdasági Egyesület ismeretterjesztő és műtani szakosztályainak irányítása alatt Török János és Kacsovics Lajos szerkesztették. A *Műipar* — amint programjából is kitűnik — a mezőgazdasági termékeket feldolgozó iparágakat támogatta: „Gyorsan és pontosan fogja ezen lap a közönséget mind azon felfedezésekről és tapasztalatokról értesíteni, mellyeket a gazdasági technológiában és mechanikában sikerült elérni, vagy megpróbáltak a honi és külföldi vállalatok, cukorgyárak, sör- és pálinkafőzések stb.”³

A reformkorban néhány ismeretterjesztő folyóiratban is jelentek meg műszaki szakeikkek, így a *Kémlőben* (1836—1837) és az *Ismertetőben* (1836—1841). Ez utóbbiban Novák Dániel széles skálájú szakismertetései (*Technikai tapasztalások*) érdemelnek figyelmet. Rendszeresen foglalkozott műszaki kérdésekkel az Iparegyesület „encyclopaedicus” tartalmú folyóirata, a *Hetilap* (1845—1848). Ebben kerülnek először előtérbe a kohászat és gépgyártás problémái. Bár több hazai szerzőt megszólaltat, sőt maga Kossuth is nyilatkozik műszaki kérdésekben (ismertetése De Poorter új találmányú egytetemes szövőszékének, 1845. 17. szám), technikai szakeikkeinek zöme külföldi lapokból, így elsősorban a *Polytechnisches Zentralblatt*-ből való.

A szabadságharcot megelőző években több oly folyóirat megjelentetésére kértek engedélyt, amely előzetes programja szerint műszaki kérdésekkel is kívánt foglalkozni. Ilyen lett volna a *Magyar Isis*, amelyet a Természettudományi Társulat 1848-tól kívánt megjelentetni.⁴ SILLYE Gábor, korábban a *Hírnök*, később pedig a *Gazdasági Lapok* segéd-szerkesztője 1846-ban Debrecenben *Alföld* című népnevelést, műipart és mezőgazdaságot tárgyalandó folyóirat közzétételére kért engedélyt.⁵ 1847-ben GRÜN János szegedi nyomdász egy műiparral és kereskedelemmel foglalkozó hetilap kiadhatását kérte engedélyezni.⁶ Bár a Helytartótanács ezekben az években az ismeretterjesztő és iparlapok megjelenését nem korlátozta, a kezdeményezések kibontakozása rendszerint az előfizetők hiánya következtében bukkott el; így az előbb említett szaklapok megjelenéséről sincs tudomásunk.

1848 nyarán a történelmi Magyarország határain belül szinte egy időben (június—szeptember) két műszaki kérdéseket is népszerűsítő folyóirat jelent meg. Kolozsvárott BERDE Áron tanár szerkesztésében az *Ipar és Természetbarát* jelent meg, Szokolcán pedig

¹ Országos Levéltár (O. L.) Helytartótanács (Ht.) Departmentum (Dep.) gremiale (grem.) 1838 — 9 — 5 és 18.

² O. L. Ht. Dep. grem. 1839 — 9 — 8.

³ O. L. Ht. Dep. grem. 1840 — 9 — 48.

⁴ O. L. Ht. Act. revisionis (rev.) librorum (lib.) 1847 — 11 — 97.

⁵ O. L. Ht. Act. rev. lib. 1846 — 11 — 110a

⁶ O. L. Ht. Act. rev. lib. 1847 — 11 — 95.

LICHARD Dániel evangélikus lelkész a *Noviny pre Hospodarstvo, Remeslo a Domáci Život* című hetilapot adta ki. Ez utóbbinak programját LICHARD SZEMERE Bertalanhoz írt beadványában így foglalta össze: „mellőzvéen minden politikai vitatásokat a fennevezett hetilap egyedül a gazdaszat és műipar fejlődésének irányában működik”.⁷ BERDE a szabadságharc bukása után új vállalkozásba kezd, *Hetilapja* — amely műszaki ismereteket is népszerűsített — 1854-ben szűnt meg.

Az 1850-es években a vasútépítés s ennek révén a fém- és gépipar fokozott lendületet vesz. A műszaki értelmiség száma gyarapodik, de ezek szakmai fejlődésüket az elnyomatás politikájának megfelelően a Bécsben megjelenő szaklapok voltak hivatva előmozdítani s mérnökeink publikálási vágyát is ezek elégíthették ki. Az 1849-től megjelent *Zeitschrift des Österreichischen Ingenieur-Vereines* KRUSPÉR István és YBL Miklós tanulmányainak adott helyet. Az osztrák kormányhivatalok a *Dingler's Polytechnisches Journalt* és a *Förster's Bauzeitungot* ajánlják előfizetésre.

Az októberi diploma kiadását (1860) követő valamivel enyhébb politikai légkör, nemkülönben a magyar műszaki nyelv használatának és fejlesztésének igénye egy magyar nyelvű szaklap megjelentetését sürgette. 1862-ben egy műszakilag képzett volt honvéd-alezredes, MAIGRÁBER Ágoston *Világegyetem* címen műszaki folyóiratot kívánt kiadni. MAIGRÁBER kérését — akit a szabadságharc után bebörtönöztek, majd mint forradalmárt tartottak nyilván — a Helytartótanács elutasítja, mivel félt, „hogy a tervezett műtani szaklap vezetését illetőleg is Maigráber neve a véle összeköttetésben álló túlzó pártiak által csak czéggül használtatnék fel”.⁸ Műszaki értelmiségünk magyar nyelvű publikálási vágyát SZATHMÁRY Károly karolta fel. SZATHMÁRY, az Alföldi Vasút Központi Bizottságának a titkára, és több vasútfejlesztéssel kapcsolatos tanulmány szerzője, 1865-től a *Magyarország Anyagi Érdekei* című folyóiratot szerkesztette. Ez a folyóirat rendszeresen hoz műszaki közleményeket, és ebben jelennek meg a Magyar Mérnökegyesület első közgyűléseinek jegyzőkönyvei is. Felsőbb szintű műszaki tanulmányoknak szorított helyet ez években a *Magyar Természettudományi Társulat Közlönye* is.

Műszaki ismeretek terjesztése és népszerűsítése terén a kiegyezést megelőző években jelentős szerepet töltöttek be újra éledő iparlapjaink, így az *Iparosok Lapja* (Pest, 1859) és folytatása, az *Iparlap* (1860—). Sokat ígért, de mindössze néhány számig jutott el a *Pécsi Iparlapok* (1862), amely szerkesztőjének, ZSOLNAY Ignácnak jelszavát, a „tudománnyal párosult ipart” igyekezett valóra váltani. Zomborban 1865-ben ZÁCH József tanár és WAGNER András nyomdász *Ipar* címen jelentetett meg egy szaklapot, ez azonban rövidesen beolvadt az elsősorban helyi eseményeket közlő *Bács-Bodrogh*-ba.⁹ A Helytartótanács több iparlap kiadhatási kérelmét elutasítja, így nem jelenhet meg a *Gazdaszat s műipar* és a *Magyar Iparos*. Ez utóbbit ORPÓDI Győző szerkesztette volna; ő előzetes programja szerint a legújabb találmányok ismertetését is céljául tűzte.¹⁰

1863-ban LICHARD Dániel felújítja 1848-as kezdeményezését *Obzor. Noviny pre Hospodarstvo, Remeslo a Domáci Život* címen. Programja egyebek között „a legújabb találmányok ismertetése, a gyáriparnak s a kisebb közületnek összefüggésére vonatkozó értekezések, az ausztriai államban, különösen pedig honunkban szabadalmazott (patentált) találmányok névsorozata s meddig lehet leírása”.¹¹ Az *Obzor* sokáig állt fenn és jelentős szerepet töltött be a szlovákság anyagi és szellemi kultúrájának fejlesztésében.

⁷ O. L. Belügyminisztérium, rendőri iratok 1848 — 2 — 11.

⁸ O. L. Ht. Elnöki (Eln.) 6632/1862 IV. N.

⁹ O. L. Ht. Eln. 164/1865 IV. B.

¹⁰ O. L. Ht. Eln. 7. 416 és 8356/1863 IV. B.

¹¹ O. L. Ht. Eln. 5560/1863 IV. B.

A kiegyezés éve szakfolyóirataink számára is új korszakot jelez, és 1867 júliusában megkezdhetette pályafutását a *Magyar Mérnökegyesület Közlönye*, több viszontagságos kezdeményezés után az első magasabb képzettségű szakemberek számára írt és külföldön is hírnevet szerzett műszaki szakfolyóiratunk.

TURÁNYI KORNÉL

Az 1917-es forradalom emigrációs és magyarországi visszhangja. Az 1917-es szocialista forradalom, mint minden jelentős történelmi esemény, állásfoglalásra készítette a politikusokon és államférfiakon kívül a világ szellemi életének szinte valamennyi képviselőjét. Az elmúlt ötven esztendő során a legkülönbözőbb vitafórumokon hallatták szavukat mindazok, akik lelkesen üdvözölték november hőseit és éles polémiákban védték meg az ellenség támadásaitól az új eszmét. A legszélsőségesebb érzelmek összecsapásának lehettünk tanúi. Egy tény azonban senki sem vonhatott kétségbe: a cárizmus megdöntésével alapvető változás következett be az emberiség történelmében. Erre a változásra reagáltak a világ politikusai éppen úgy, mint az egyes nemzetek haladó tollforgatói. 1917 októbere nemcsak új politikai események sorozatát indította el, hanem érzelmi és gondolati tartalommal telített irodalmi alkotások megszületését is inspirálta.

Jelen fejtegetésünkben nem vállalkozhatunk arra, hogy az októberi forradalom hazai és emigrációs recepciójának teljes körképét és minden részletre kiterjedő dokumentációját adjuk. Teljesség helyett néhány tipikus jelenségre, a felvázolt tabló legsajátosabb színösszetételeire kívánjuk a figyelmet felhívni.

A szovjet forradalom jelentőségét íróink és költőink, a haladó értelmiség képviselői hamar felismerték és írásaikban nemegyszer fejezték ki szimpátiájukat a Szovjet-Oroszországban végbemenő átalakulásokkal (KASSÁK Lajos: *Oroszok, 1917* című verse). Nem véletlen, hogy ezek a rokonszenvmegnyilvánulások éppen 1918–1919 táján érik el érzelmi telítettségük legmagasabb fokát. KOMJÁT Aladár forradalmi versei: az *Új Internacionálé*, az *Orosz testvér*, a *Bolsevikiek* például az adott történelmi pillanatban a keleti példát állítják a magyar nemzet elé. De ismerős az a hangvétel is, mellyel a *Kilencszáz-tizenhét* című nem engedélyezett lap beköszöntőjének olvasásakor találkozhatunk: „Ne az emberek szociális narkotikum, hanem szociális forradalomra ébresztője legyen az új forradalom.” Az előző írásokkal azonos érzelmi szinten vall *Mama Oroszország* című versében DÉRY Tibor, aki szintén 1917 szelleme mellett tesz hitet.

Az 1919-es Tanácsköztársaság bukása után az októberi forradalom emlékét a szomszédos államokba emigrált magyar írók tekintették szívügyüknek. Ez a generáció ADY örökségét kívánja folytatni, azét az ADY-ét, aki GORKIJ-ban a „bálványrombolót” látta meg, és amely nemzedék a kurzus Magyarországon eltorzított szovjet irodalom objektív megismertetésére törekedett. Így kapcsolódott össze az emigrációs központokban élő baloldali és kommunista írók tevékenységében 1917 történelmi szerepének állandó hangsúlyozása a szovjet irodalom legfrissebb alkotásainak bemutatásával. Bizonnyos esetekben e kettős célkitűzés egy és ugyanazon műben is találkozik, gondolunk itt elsősorban a Moszkvában megjelenő és a *Sarló és Kalapács* 1937-es évfolyamában közreadott *Hogyan edzették meg az acélt* című OSZTROVSZKIJ regényrészletekre.

A húszas évek emigrációjának legjelentősebb központjában, Bécsben, lát napvilágot az októberi forradalom 10 éves évfordulóján egy nagyon jelentős felmérő és összegező kiadvány. Ez a publikáció *A Forradalom útja* címen foglalja össze krónikás hűséggel a szovjet hatalom első évtizedének történetét.

Bécs mellett az emigráció történetében kiemelkedő szerepet játszik Pozsony irodalmi élete. A húszas és harmincas években számtalan magyar nyelvű baloldali és kom-

munista sajtóorgánum hasábjain ismerkedhet meg az olvasó a Szovjetunióval foglalkozó különböző típusú és témájú cikkekkel. Az itt megjelenő sajtótermékek közül is kiemelkedik propagáló funkciójával a FÁBRY Zoltán szerkesztésében Pozsonyban megjelenő *Az Út* című kultúrpolitikai folyóirat. GORKIJ, KATAJEV, SOLOHOV írásainak rendszeres bemutatásával egyidejűleg lát napvilágot GENADIEF tollából egy érdeklődésre számot tartó rövidebb tanulmány *Az októberi ifjúság az orosz irodalomban* címmel. (*Az Út* 1932, 11–12. 1., 25–30. 1.) A korai összefoglaló kísérletek közül ez az írás az elsők között dokumentálja az októberi forradalom eseményeinek irodalmi visszhangját.

Az ellenforradalmi diktatúra 25 éves uralma során 1917 fogadtatásának magyarországi regisztrálásához egy sajtóságos, de mégis tipikus műszert ad a korszak kutatójának kezébe a kurzus cenzúraapparátusa. A kitiltások „klasszikus” gyűjteményeiben (*Posta- és Rendeletek Tára, Nyomozókulcs, Bűnügyi Kőrözesek Lapja*) tallózva arra a megállapításra juthatunk, hogy jogosan félhettek a cenzorok 1917 októberének világviszhangjától. A kiválasztott könyveimék minden különösebb kommentár nélkül illusztrálják a nemzetközi közvélemény ezen történelmi eseménnyel kapcsolatos élénk érdeklődését és a hazai „reagálás” különös intenzitását.

A kitiltási dátumokból is könnyen leolvasható az önkényes adminisztratív beavatkozás felfelé ívelő görbéje. Amíg 1923-ban csak néhány könyv került a kitiltás sorsára, például HOLITSCHER Arthur: *Drei Monate in Sowjet-Russland*, Berlin, 1923. (P. R. T. 1923. 39.), addig a harmincas évek elején megszáporodik az inkrimináltnak minősített művek száma.

A Belügyminisztérium 1931. május 2-án kelt bejegyzése alapján került a kitiltás sorsára SCHAUBÜCHER Zürichben megjelent *Der russische Revolutionsfilm* című munkája. A további kitiltások főként Berlinben kibocsátásra került kiadványok címeit foglalják magukba. Ezek között:

1. BABEL: *Budjonnyjs Reiter-Armee*. Berlin 1930. (P. R. T. 1930. 48., Odh. 1931. máj. 2. B. M.)
2. *Durch die russische Revolution 1917–1918*. Berlin. Vereinigung Internationaler Verlagsbuchhandlung. Hamburg. (Nyé. 1932. 33. Bkl. 1933. 19.)
3. KRUPSZKAJA: *Erinnerung an Lenin*. (Bkl. 1932. 9.)
4. RHYS WILLIAMS: *Durch die russische Revolution 1917–1918*. Berlin 1932. (P. R. T. 1932. 46.)
5. KRITZMANN L: *Die heroische Periode der grossen russischen Revolution*. Wien – Berlin. Verlag für Literatur und Politik. (P. R. T. 1933. 14.)

Az 1917-es forradalommal foglalkozó írások közül részletesebben kell szólnunk John REED: *Tíz nap, amely megrengette a világot* című könyvéről.

John REED az első világháború idején haditudósítóként járta be Oroszországot. Az októberi forradalom napjait is itt élte végig. A forradalommal kapcsolatos élményeit riportkönyvében foglalta össze, mely 1919 januárjában jelent meg New Yorkban. Az amerikai kiadáshoz LENIN írta az előszót. Ebben a szerzőt és művét méltató bevezetésben a következőket írja:

„Rendkívül nagy érdeklődéssel és nem csökkenő figyelemmel olvastam el John Reed: »Tíz nap, amely megrengette a világot« című könyvét és teljes szívemből ajánlom az egész világ munkásainak figyelmébe. Óhajtanám, ültessék át minden nyelvre és terjesszék el sok millió példányban, mert ez a könyv hű és rendkívül eleven leírását adja azoknak az eseményeknek, amelyek olyannyira fontosak annak megértéséhez, mi a proletárforradalom, mi a proletárdiktatúra. E kérdéseket éppen most széles mederben vitatják, de mielőtt valaki az ilyen eszmék mellett vagy ellen foglalna állást, okvetlen szükséges, hogy meg is értsé döntésének teljes jelentőségét. Semmi kétség: John Reed könyve hozzá fog járulni, hogy tisztázza ezt a kérdést, amely a világ munkásmozgalmának alapvető problémája.”

A regény orosz kiadását KRUPSZKAJA előszava bocsátja útjára. Megállapítása ma is teljes érvényűek:

„Az első pillantásra különösnek tűnik fel, hogy írhatta ezt a könyvet egy külföldi, egy amerikai, aki nem ismeri a nép nyelvét, életét . . . Azt hinné az ember, hogy minden lépésnél neveltséges hibába kell botolnia, sok lényeges dolog felett kell elsiklania.

A külföldiek másképp írnak Szovjetországról. Vagy egyáltalán meg sem értik a lejátszódott eseményeket, vagy egyes tényeket ragadnak ki, amelyek nem mindig jellegzetesek és aztán általánosítják őket. Igaz viszont, hogy nem sokan voltak közülük a forradalom szemtanúi.

John Reed nem volt közömbös megfigyelő, szenvedélyes forradalmár volt, kommunista, aki megértette az események értelmét, a nagy küzdelem értelmét.”

A riportregény magyar nyelvű verzióját ACÉL Pál és NAGY Ábel fordításában 1931-ben kapja kézhez az olvasó. REED írása a *Sarló és Kalapács Könyvtára* gondozásában, Moszkvában jelent meg, és az írói beszámoló anyagán kívül tartalmazza a LENIN és KRUPSZKAJA-féle előszó magyar változatát is.

Érdemes még megemlítenünk a dekoratív kiállítású címlapot is, mely az emelvényen beszélő LENINT és az alatta álló vöröskatonákat, munkásokat ábrázolja.

A moszkvai kiadás után egy esztendővel került indexre a regény magyar és német kiadása: REED John: *10 nap, mely megrengette a világot*. Ford. ACÉL Pál—NAGY Ábel. Moszkva 1931, Centrizdat, 194, 2 l. Sarló és kalapács könyvtára 7. (P. R. T. 1932.) REED, John: *Zehn Tage, die die Welt erschütterten*. Berlin—Wien 1932, Verlag für Literatur und Politik. (Bűnügyi Körözések Lapja 1932. 52., P. R. T. 1932. 23, 33, Nyé. 1930. 32.)

1917 októberének politikai, társadalmi következményei, továbbá a kulturális életben végbement változások nem maradtak elszigetelt jelenségek. Létezésükkel, termékenyítő hatásukkal a hivatalos Magyarországnak is számolni kellett. Ezen a téren pedig eredménytelennek bizonyultak a legkülönbözőbb retorziós kísérletek.

1917 októberével nemcsak a szocialista forradalom, hanem az új szovjet irodalom fogalma is bevonult a magyar köztudatba.

SILFEN JÁNOS

Martosy Mórocz János és egy elfelejtett sajtóorgánum, az „Újpesti Közlöny”. Egy bátor kiállású, harcos szellemű sajtótermékről és szerzőjéről hallgat az utókor, pedig feltétlenül megérdemelné, hogy a mellőzés, a feledés homályából kiemeljük és megemlékezzünk róla.

JÓZSEF Attila sokat említett „város-peremén”, egy kis földszintes ház szobakonyhás szerkesztőségében készült hétről hétre egyetlen ember irányításával az *Újpesti Közlöny* című hetilap. Főszerkesztője: MARTOSY MÓRO CZ János író, aki vezércikkeivel jelentkezett a *Közlöny* hasábjain.

A lap eredetileg Újpest megyei város hivatalos orgánumaként vált ismeretessé. MÓRO CZ Jánost pedig a baloldali érzelmeiről közismert dr. UGRÓ Gyula polgármester nevezte ki a hetilap főszerkesztőjévé.

Az *Újpesti Közlöny* munkatársai közül említsük meg BRANKOVICS György, JUHAY Antal, LENGYEL Miklós, BÁLINT László, TIEFF Géza, valamint KULCSÁR László hírlapírók nevét. Ugyancsak a lap szerkesztőségi gárdájához tartozott a nemrég elhunyt József Attila-díjas költő, VIHAR Béla, NAGY D. Ferenc, BERDA József.

MÓRO CZ János állandó harcot folytatott a város vezetésével, valamint a kormány politikájával szemben.

Ujpest, 1919. szeptember 25. csütörtök

21. 424000

UJPEST ÉS KÖRNYÉKE

ELŐZETESI ÁRA: 10 SZ. ÉVF. 28 KÖRÖNY

➡ **EGYES SZAM ARA 60 FILLER** ➡

FELPUS SÁRKESZTŐ

MARTOSI MÓRO CZ JÁNOS

Spektralanalyse des Kristallinheitsgrads

UIPEST, CSOKONAL-UTCA II. SZÁM

Végzetes napokat élünk. Kockára került mindaz, amit ösünk ezer év óta szereztek, amit fiaink száz vitézsátlában hősi önfeláldozás árán megtartottak.

Ugy látszik, mintha már hiányozna belőlünk az a férfias akarat és elszántság, amely a csapódár szerencsés visszahódására szükséges, mintha már arra se volna bennünk megfelelő akarat, hogy a belső válságokkal farkasszemet nézve, magunkat becsületes úton-módon egy ferde és konkát helyzetnek az urává tegyük.

Nyissuk ki a szemünket!

Ma itt állunk az összehasonlított har-
téri helyzeitünk után, zúllott belügyi
viszonyok között. Eg a ház a fejünk
föött van, mint egy meghasonlott
család, az egy ház belsejében azon
civakodunk, hogy ki legyen, ha majd
lesz mit enni — az asztalfőn, ki a

második ki az utolsó helyen.

A pusztában elhangzó székelt kell elmondanunk hogy akkor, amikor mindenki egy emberként, a látra kellene állani, akkor a válságok tömeget, a lélek, az érzelmei válságát, a lelkezzeti gyűlöletet is magunkra engedjük zuhanni és nincs ember se ott se lent, aki a válságokat meg tudná oldani, aki a gyűlöletet az emberszeretettel medrebe volna képes terelni?

Hol van a nemzet? Vannak-e
Értünk még férfiak? Álszik minden
lelkismeret? Van még Magyarország
és önzetles magyar ember, akinek
nem mindegy, mi történik itt, mi
történik vele és a hazájával?

Ha van nemzet, ha vannak felfiak és ha van még Magyarország, akkor lepiennek elő, ne gyűlöljék, ne dűdözzék egymást, ne sorakozzanak a felekezeti, a politikai párt zászló alá: hanem a tiszta bunalapító nemzeti zászló alá és cselekedjék azt, amit az ország válsága ma mindnyájunktól, keresztényektől és nem keresztényektől megkövetel, amit mindnyájunkra rák parancsol!

E parancs következtében, akarmelyik felekezethez tartozunk, legyünk csak magyarok, vagyunk csak magyar polgárok a Magyarország nemzeti egységeért, annak fenn-tartásáért és biztosításáért egyesüljünk, cselekedjünk s bizonyítsuk be, hogy itt most nem lehet felekezeti és osztálygyűlölet, nem lehet ellentét, vetekedés, mert itt csak háza van és kötelesség.

A kötelesség pedig az, hogy megakadályozzuk a régi rendszernek fel-támadását, a bolsevizmusnak vissza-csalását, hogy megmentsük a magyar hazát, a magyar kultúrát, a magyar part és magyar kerekde-lmet a dolgozó magyar ne-
 cselei.

Ennek a kötelességnek őhajj és akar megfelelni az úpesti „Városi Polgári Part”, amely f. hó 21-én megalakult, s ennek az úpesti polgár. partnak kövessék a példáját az ország többi városai és polgárai s akkor a háborúozta romokból fel fog épülni az új Magyarország!

2. Mondja ki a nagygyűlés, hogy

A parti életének érdekesebb, az alap-
zabálási és önkormányzati el-
járások hatásköréig egy 20-tagú inté-
bizottsággal valószínűleg megle-
hetően gyorsan pártunk keretén belül
megszervezhető. Az alapzabálá-
soknál való részvétel és az alakuló kö-
zegek működése szükségesek.

A nagygyűlés az időnyugtá-
s hangulatát elősegítve, azután Dr. Kiss
Sándor, Kálmán Leósz és Kálmán
Oszkár meghívta az intézőbizottsá-
g 20 tagjának egyfeléleire. Min a
megbeszéltek a szomszédos terem-
be vonultak és a kerekasztal nagy kör-
ségegy négy órát fejtögtetett.

Egy negyed óra múlva Kima Lajos az intéző-bizottság jelöltjeinek a névsorát felolvastatta a nagygyűlés a jelötteket egyhangúlag megválasztotta.

A korelak ekkor határozottan kijelentette, hogy a "Városi Polgári Párt" megalakult. Az intéző-bizottság (melynek tagjai jóval későbbben voltak közelien), megválasztott a felhatalmazottak a pártnak kezdetlenkénti megvezetésére, az alapszabályok kidolgozására és az elsőbűnű ügyekről mielőbbi döszéltatására. Felvilágosította továbbá a jelenlévőket, hogy önjait-e meg a lakosok felhatalmazták.

Dr. Kiss Sándor, miniszter asszony
köszönte meg a polgártársak meg-
jelenését s felhívta a figyelmüket
Németországra, ahol az egyetértő

szervezetünknek már megkezdődött, ahol a nemzeti érzés az egyetértés, összefogás, összefűzés által működtetett a pogorászat. Még elemben hazatértem a magyar polgárság soraiban, ahol szerencsén is egy következtetett a kommunizmus, amely a földművelés legelőtérbe lépés. Kíváncsi voltam: Nemcsak az eladók, hanem a kisközségek, a helyi kommunizmus, megcsalások. Dolgoztam, hogy elindítsam, nyugvóhelyeként a hazánk, nemcsakunk boldogabb legyen. (Hilberts)

[illegible]

Több bevezető nem lévén, a szerzők federték a jelenlévőket, hogy ne csak párttagok, hanem egyszerű emberek is, igyekezzenek menni! több látogt szerezni, mert csak így érhetjük el ama magasságokat, a egyedül boldogult előzőket, amiket csak magunk elé tudunk tenni. A magyarok Intézkedni kellene, hogy a magyar munkások a farszázadunkat! fejezte be beszédét a szerzők és a nagygyűlés ezzel véget ért.

A. E. G.

Fogunk együtt. Akik együtt kaptak is együtt pusztultak a szörnyen legyek egyre a békén. Azok a falak, amelyek benőmtek a falaknak, mesterségesen építettek falak, mindkettőnek ellenfelei voltak azokat közén. Ha az el-
előző falak leomlanak, meg-
határozzák egymást, megismerked-
nek egymással és megismerked-
nek egymással. Aki együtt kaptak is együtt pusztultak a szörnyen legyek egyre a békén. Azok a falak, amelyek benőmtek a falaknak, mesterségesen építettek falak, mindkettőnek ellenfelei voltak azokat közén. Ha az el-
előző falak leomlanak, meg-
határozzák egymást, megismerked-
nek egymással és megismerked-
nek egymással.

nyelvünk, s hasonló az életünk: mind a ketten csupán szorgalmas munkával tudjuk megkeresni kenyünket és fenntartani életünket.

Miért legyenek közöttünk ellen-
tesek? A polgárság érdekei nem be-
lyesülőjások! A munkásság érdekei
a munkás testi erejével vesz részt a
termelésben, a polgár szellemi munka-
lái, vagy a szellemi és testi munka
egyesített alkalmazásával. Magyar-
szónak szomorú helyzetben van.
Készségára hosszú évek szenvedése-
ségei, ipara a hosszú háború
után fokmérten kereskedelme az
uhánytól tolytán lezúllott, tekintélye

a proletárdiktatúra következtében teljesen megszűnt területének nagyobb része idegen megszállás alatt van, kormányfőként székfoglalókörök és csekély jelentőségűek, hadseregük nincsen, a falut ellenségevé tették a városnak: mit kívántok még? Pusztuljon még tovább ez a nemzet? Csúszson még lejjebb az a lejtő, amelynek már ugys a végefele tart?

Csak a szorgalmas munka és a legteljesebb összetartás képes megmenteni ezt az országot. Összetartás a társadalmi osztályok között, összetartás a nemzetiségek között, összetartás a felekezetek között.

A pártillanások és letelestítődések lesznek Magyarországi sorsunk. Hát nem látunk-e a világ történelemből? Nagy Sándor tábornokai szétlőtték a Macedón heroldalmat; Attila pártokra szakadt népe megölté a nagy Hun-országot, s nem áll-e előttünk intő példának Lengyelország sorsa a közelmultban? A pártokra szakadt Lengyelországot elfoglalták a szomszédok. A pártok ellen

A Városi Polgári Párt.

F. 6. szeptember hó 21-én, a Komáromi Udvari Kör nagy termében gyűlt össze felekezeti különbözőségektől Ujpest azon polgárai, akik a társadalmi és a felekezeti életet akarják biztosítani és csak a haza és a nemzet érdekében akarnak harcolni. Az értekezlet Dr. Kálmán Odón nyitotta meg s azt ajánlotta, hogy korelnökül Brankovics Györgyöt és jegyzőül Dr. Szalay Sándort választassák meg. (Eljenzés.)

A korelnők megköszönte az értekezlet bizalmát, melegen üdvözölte a megjelent polgártársakat s a „Városi Polgári Párt” megalakulását hangsúlyozva a tárgyalást megnyitotta.

Dr. Szalay Sándor leendleges és a helyzetünket hűsögesen ecsetelő beszéd után a következő indítványt terjesztette elő:

Indistrány.

1. Mondja ki a naggyűlés, hogy a párt, mely nem áll sem ország, sem felekezeti alapon, "Városi Polgári Párt" elnevezés alatt csemmel megakadul, s feladatának tekinti a különböző politikai pártok, társadalmi osztályok és vallásfelekezetek közötti béke megteremtését, tisztességes és becsületes adminisztráció mellett a városipolitikai és gazdasági reorganizációját, a háború okozta belső gazdasági zavarok elhárítását, az ipar és kereskedelem fellendítését és a háború miatt félbe-

A Tanácsköztársaság idején NYISZTOR földművelésügyi népbiztos mellett dolgozott, majd a kommün bukása után ismét folytatta az *Újpesti Közlöny* szerkesztését. Baloldali magatartása miatt azonban letartóztatták. A vádat a Fővárosi Ügyészség 1919. december 15-én elejtette és a szerkesztőt szabadlábra helyezték. A szabadságot csak rövid ideig élvezhette, mert 1919. december 28-án az „Ostenburg-különítmény” tagjai a szerkesztőségi hivatalból hurcolták el MÓRO CZ JÁNOST. A felfegyverzett tisztek egy újpesti katolikus hitoktató feljelentése alapján tartóztatták le. Először az újpesti Csokonai utcai Katolikus Legény Egylet székházába szállították, innen a Palace-szállóba került, ahonnan a Mária Terézia laktanya egyik cellájába vezetett útja. Az ellene felhozott vád a következőképpen hangzott: „A Nemzeti Hadsereg és tiszteinek gyalázása.”

Öt napi sorozatos kihallgatás után, 1920. január 3-án útnak indították a hajmáskéri internálótábor felé. Öt hónapi szenvedés után, 1920. május 25-én ötszáz társával a zalaegerszegi internálótáborba szállították. A lágerből csak 1920. december 11-én szabadult.

Egyéves kényszerpihenő után ismét megindítja az *Újpesti Közlöny*-t, de már 1921-ben sérényen dolgozik a Fővárosi Ügyészség, és a lappéldányokban egyre megszokottabbá válik a fehér mező, az „ablak”.

A hetilap 1922. január 12-i számában *Az internálás* címen cikket közöl MÓRO CZ a lágerélet borzalmairól. Ezt követően március 2-án *A kurzus szelleme* címen lát napvilágot vezércikke. Ugyanebben a számban VASS József miniszter ellen ír cikket a lap egyik munkatársa, JUHAY Antal.

Március 16-án BRANKOVICS György írását közli a hetilap *Az Újpesti Közlöny elkobzása* cím alatt. Ebben az eszmefuttatásában arról számol be a szerző, hogy MARTOSY MÓRO CZ János *Internálásom napjaiból* című cikke miatt elkobozták az *Újpesti Közlöny* összes fellelhető példányát. Április 13-án jelenik meg a főszerkesztő *Pokolgép* című vezércikke. Ebben az írásában a következő gondolatainak ad hangot: „Van-e joga a magyarnak műveltsége említésére? És van-e oka büszkeségre az olyan nemzetnek, amelyik társadalmi keretei között megtűri az évek óta garázdálkodó orgyilkosokat, a gonosztevőket is?”

Amikor az orgoványi erdők fái, a Britannia pincéi, Hajmáskér és Zalaegerszeg kinczötelepei és a Sió hullámai évek óta nemzeti gyalázatainkról szolgáltatnak bizonyosságot. Kívánhatjuk-e hogy a művelt nyugat közé soroljanak?”

A kurzus biztonsági szerveinek válasza nem sokáig várat magára. 1922. május 18-án a hivatalos lap és az összes napilap az alábbi rendeletet közli:

„A magyar kir. belügyminiszter 73.584. 1922. VII. a. számú rendeletével Újpesten MÓRO CZ János felelős szerkesztésében megjelenő „Újpesti Közlöny” című lap további megjelenését és terjesztését az ország belső rendjének és közbiztonságának, valamint külső politikájának érdekeit veszélyeztető közleményei miatt a 6357/1929. M. E. sz. rendelet alapján további rendelkezésig megtiltotta. Nevezett lap az események valótlán és tendenciózus beállításával folyó évi január 26-iki és február hó 2.-ik számának „Internálásom napjaiból” című cikkeiben a közhatóságok, március 2.-iki számában a „Kurzus szelleme” című cikkben a katolikus egyház kipellengérezésével, március 23.-iki számában „Konzolidáció” „Kibékülés” című cikkében az osztályellentétek szításával, április hó 13.-iki számában „Pokolgépek” című cikkével az ország külpolitikai érdekeit sérti. Valamint április 20.-iki számában „A törvény” című cikke a bíróságokat és a független bírói eljárást rosszindulatúlag gyanúsító bírálatával a közrendet és a közbiztonságot veszélyezteti.”

MÓRO CZ azonban nem adja fel a harcot. Öthetenként jelenteti meg különböző címmel úgynevezett röplapjait. 1922. év júniusától 1926 augusztusáig a következő fejelekkel jelenteti meg időszaki lapjait:

Újpest és környéke, Újpesti Hírlap, Újpesti Élet, Újpesti Kurír, Újpesti Trombita, Újpesti Kürt, Újpesti Szemle, Újpesti Tükör, Újpesti Híradó, Újpesti Kultúra, Újpesti Igaz Független Újság, Újváros, Világosság, Iparos Újság, A riport, Színház és Mozi, Szociáldemokrata röpiratok, Magazin, Irodalom és Művészet, Színházi Újság.

1926 augusztusában újból sajtóvétség miatt áll a pestvidéki kir. törvényszék előtt. Kiszabott büntetése: 14 napi fogház. Szabadulása után ismét a régi lendülettel szerkeszti időszaki lapjait. Három évvel később, 1929. szeptember 3-án a magyar királyi Kúria helybenhagyja a Móroczot felmentő két alsóbbfokú ítéletet. Ennek ellenére a rendőrség 60 napi elzárással és 450 pengő pénzbüntetéssel sújtotta, mivel ezek a röplapok a betiltott *Újpesti Közlöny*-t voltak hivatva pótolni, tehát a főszerkesztő e cselekedetével kijátszotta a törvényt. Súlyosbító körülménynek számított, „nemzetellenes” magatartása.

Ettől kezdve szüntelenül államfogház, toloncház és rendőri felügyelet vár rá. 1931-ben újabb könyvét jelenteti meg: *Órák és napok egy ember életéből* címen. E munkájában megrajzolja a hajmáskéri és zalaegerszegi internálótáborok minden borzalmát. Mórocz főszerkesztő emlékeiből megrázó könyv lett.

1931 december 24-én a budapesti rendőrkapitányságtól két detektív nyomult be Mórocz lakásába házkutatási parancsal. A könyvnek a lakásban található valamennyi példányát elkobozták és ezzel egy időben a Hungária nyomdlából minden példányt elszállítottak. Könyvének elkobzása után a hírhedt TÖREKY-tanács többrendbeli kormányzó-sértés és nemzetgyalászás vádjával ítéltkezett felette. Védője dr. VÁMBÉRY Ruzstem volt. Az ítéletben csupán a novella 1-et alkalmazták, és így tovább is szerkeszthette hetenként megjelenő időszaki lapjait.

1937-ben adja ki *Zsidókérdés egy magyar nemes szemszögéből* című könyvét, melyben az üldözöttek védelmére áll. Ezt követi 1940-ben *Világfájdalom* című kötete. Két évvel később, 1942-ben *A Négy kapernaumi halász* című írásával hívja fel magára a figyelmet. E három utóbbi könyve miatt zsidóbérencnek minősítették. Minden üldöztetés ellenére MÓRO CZ JÁNOS a náci muralom alatt is vállalta a megbélyegző jelzőt, és a kinyomtatott szó erejével állt ki a védtelenek mellett. A felszabadulást már nem érthette meg. 1944 januárjában, 65 esztendőskorában halt meg Újpesten.

Írói munkásságának 11 kötete (elbeszélések, novellák és regények), valamint lapjának, az *Újpesti Közlöny*-nek példányai az Országos Széchényi Könyvtárban pihennek díszes kötésben. MARTOSY MÓRO CZ JÁNOS hamvai pedig az újpesti megyeri temetőben nyugszanak. Talán mégsem örökre elfeledve, az utókor számára.

NAGY D. FERENC

Az Új Hang és az ellenforradalmi cenzúra. Tudjuk, hogy a horthysta apparátus — beleértve az ügyészséget, rendőrséget, csendőrséget, posta- és vámhivatalokat s az ezekhez csatlakozó besúgóhálózatot — figyelemre méltó precizitással szervezte meg a védekezést, hogy a hazától távollevő hazafiak szava ne jusson el Magyarországra. A legkülönbözőbb dokumentumok tanúskodnak a külföldi sajtó szervezett megfigyeléséről, hivatalos közlönyök közömbösnek tűnő lapjain, poros, szakadozott levéltári anyagban, könyvtári naplókban. Úrlap, melyen szabályos rubrikákban sorakoznak fel az adatok, kinek, milyen külföldi lapot küldenek; ehhez csatlakozva detektívjelentések a „megfigyelt egyénről”, szokásairól, kapcsolatairól, világnézetéről (jár-e templomba, például), s végül a kérdéses lap elkobzását tanúsító papiros. Mint ismeretes — legalábbis könyvtárosok előtt — a tárgyalt korszakban két nyomtatott, összesített jegyzék jelent meg hivatalosan *A postai szállításból kitiltott vagy bírói úton elkobzott sajtótermékek jegyzéke,*

a Posta- és Táviráda Vezérigazgatóság kiadványaként 1933-, illetve 1938-ban, de ezeken kívül ma már több bizalmas, sokszorosított jegyzékről tudunk, mely a kitiltott periodikumokat sorolja fel. A sok, különböző természetű dokumentumból azután szinte teljességre törekvően összeállítható lenne a két világháború közötti korszak haladó szellemű emigráns periodikáinak bibliográfiája.

E hivatalos dokumentumokat érdekes módon egészíti ki az Országos Széchényi Könyvtár régi „Remota” naplója a hírlapokról. Ebbe annak idején bevezették a nemzeti könyvtárba bekerült tiltott külföldi lapokat 1919 végétől 1944-ig. A napló első oldalán találjuk például a taskenti *Világ szabadság*-ot (1919–1920), több bécsi emigráns lapot, a párizsi kommunista sajtó új és új címen megjelenő évfolyamait (*Párisi Munkás, Riadó* stb.), az *Inprekorr*-t, s végig egy sor érdekes lapcím, egészen a Budapesten 1944-ben megjelent *Ellenállás*-ig.

Az *Új Hang* 1938 januárjában indult s 1941 júniusáig élt, az ugyancsak Moszkvában kiadott *Sarló és Kalapács* utódaként. Első főszerkesztője BARTA Sándor volt, majd annak halála után GÁBOR Andor. A cikkek szerzői közül néhányat említünk: BALÁZS Béla, BÖLÖNI György, DIENES László, GEREBLYÉS László, GERGELY Sándor, LÁNYI Sarolta, LUKÁCS György, MADZSAR József, RÉVAI József, TAMÁS Aladár. A felsoroltaknak csak egy része élt ez időben a Szovjetunióban, s a más országokban élő emigráns írók többnyire álnéven küldték be cikkeiket a lapnak (így például BÖLÖNI, GEREBLYÉS Franciaországból), de a szovjetunióbeli magyar írók is sokszor használtak álnévet. Egyedül GÁBOR Andor a következő nevekkal jegyezte az *Új Hang*-ban megjelent írásait: ÁRVA Péter, BESNYŐ (ezt az álnévet már bécsi emigrációja idején is használta, a *Panorámá*-ban), HERTELENDY Balázs, KARAKÁN Tivadar, METTLY Mihály, NÉVTELEN Ákos, PERVY Péter, SANDY (ugyancsak régi álnéve), SZEKENYI Gáspár, TÜKÖRY Tivadar. TAMÁS Aladár cikkeit HOLLÓ István, MEZEI Kálmán, PAÁL András, TEMES Áldor néven jegyezte. LÁNYI Sarolta írásait LENKE Sári és LEVELES Zsolt aláírással találjuk.*

A lap magas színvonalát tanúsítják a benne szereplő külföldi szerzők. Közülük néhány: GORKIJ, MAJAKOVSKIJ, HEMINGWAY, E. E. KISCH, MAURIAC, NEXÖ, STEINBECK, BRECHT, BEZRUC, J. BECHER.

Széles látókörű, művészileg igényes folyóirat volt az *Új Hang*, mely kora minden lényeges problémájával foglalkozott. A háború és a fasiszmus elleni harc jegyében született. Fontos helyet kapott benne az irodalmi rész, de ezen túl rendszeresen foglalkozott politikai, gazdasági és általános kulturális kérdésekkel, s mindezek magyarországi és nemzetközi vonatkozásaival. Gyorsan és érzékenyen reagált a hazai problémákra, határozottan kiállt a Márciusi Front programja mellett, a perbefogott népi írók ügyében, az egyre jobban kiszípolozott és üldözött munkásosztály érdekében.

A Magyarországról szóló cikkek a legfontosabb történeti, illetve politikai kérdéseket tárgyalták, így például: az 1848–49-es forradalmi mozgalmak; az 1918-as polgári demokratikus forradalom; a Tanácsköztársaság; az agrárkérdés; a nemzetiségi kérdés. Egy sor cikk jelent meg a néppellenes törvényekről, éles tiltakozások a fajüldözés, a letartóztatások ellen. Számunkra fokozottan érdekesek a fasiszta sajtótörvénnyel (MADZSAR József írt róla), a sajtóperekkel, a cenzúrával kapcsolatos írások.

Ami a nemzetközi rovatot illeti, szintén igen széles volt a skála, Európa és általában a világ minden területének fontos problémája helyet kapott a lapban.

* Az álnevekről írva, meg kell említeni a forrást, amely kitűnő könyvtári, irodalmi segédlet. GOLDMAN Sándorné, a Párttörténeti Intézet munkatársa állította össze: az *Új Hang Repertórium*a (1938–1941.) Bp. 1965. Gépirat. A Repertórium három fő részre oszlik: 1. Irodalom, 2. Magyarország, 3. Nagyvilág. Utána Névmutató, majd Álnévmutató következik.

UJ HANG

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT

Az irodalomban, művészetben, társadalomkritikában a magyar nép becsületes demokráciát, igazi békét és szabadságot követelő hangját szótaltatja meg és pártállásra való tekintet nélkül támogat minden ilyenirányu megmozdulást.

Az UJ HANG minden száma a magyar és nemzetközi irodalmi és társadalmi élet legégetőbb kérdéseit tárgyalja és gazdag szemlesorozatot tartalmaz.

Élesen ironikus és szellemes volt a „napi”, azaz „friss” rovat: a glosszák, és az *Ahogy én látom* című.

Már fenti, vázlatos bemutatása a lapnak is rávilágít arra, hogy egyrészt: miért kezelték remotaként az Országos Széchényi Könyvtárban az *Új Hang*-ot, miért tiltották ki az országból első beérkezett példányaitól kezdve (*Posta- és Távirtda Rendeletek Tára* 1938. 25. sz. és 1940. 14. sz.; *Csendőrségi Nyomozati Értesítő*. 1938, 1941), miért gyártották a periratok tömegeit róla, időnként „gyorsított eljárással”.

Az alábbiakban közöljük az *Új Hangra* vonatkozó egykorú bírói és ügyészi iratokat.

35.584/1940. k. ü. szám

A budapesti kir. ügyészségtől

A vonatkozó nyomozati iratokat egy drb bűnjel folyóirat csatolása mellett megküldöm és *indítványozom*,

hogy a kir. törvényszék a Bp. XXV. fejezetében szabályozott eljárást tegye folyamatba, a Bp. 477. §-a alapján tűzzön ki a főtárgyalásra határnapot és a Moszkvában előállított „*Új Hang*” című politikai és társadalmi folyóirat 1939. december haváról keltezett, a budapesti kir. büntetőtörvényszék vizsgálóbírájának B. I. 2789/1940. sz. végzésével már lefoglalt magyar nyelvű folyóirat csatolt és még bárhol feltalálható példányainak elkobzását és megsemmisítését a Btk. 62. §-a alapján ítéletileg mondja ki, s arról a kir. Belügyminiszter Urat, valamint a m. kir. államrendőrség budapesti főkapitányságát ítélet kézbesítése útján értesítse.

I n d o k o k :

Az indítványi részben megjelölt sajtótermék tartalma az 1921. évi III. t. c. 5. §. első bekezdése alá eső az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására és megsemmisítésére izgatás vétségének az 1921. évi III. t. c. 7. §. első bekezdése alá eső, a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétségnek, valamint a Btk. 172. §. második bekezdése alá eső és az 1938. évi XVI. t. c. 4. §. első bekezdése alá eső osztály elleni izgatás büntettének a jelenségeit tünteti fel...

az olvasót a kommunizmus javára befolyásolni és híveket szerezni törekszik... a 86. oldalon Magyar élet főcím alatt „A legújabb földreform javaslat”, a 94. oldalon a „Telepítési törvény mérlege”, „Mezőgazdasági munkapiac”, 100. oldalon „Hozzászólás” főcím alatt „Kanyargó ösvények”, 105. oldalon „Glosszák” és 117. oldalon „Ahogy én látom”, 121. oldalon „Sorsok és emberek” felirat alatt megjelent közlemények a magyar közélet és földbirtokviszonyokat bírálja a nemzet megbecsülését sértő kijelentésekkel, ezenkívül a vagyontalan földműves néposztályt a vagyonos, illetve birtokos osztály elleni gyűlöletre izgatja.

A folyóirat Oroszországban, Moszkvában állítattott elő, tartalma miatt azonban bűnvádi eljárás senki ellen sem indíttatott meg.

Mínt hogy pedig az előállítók külföldiek és ott is laknak, s mínt hogy az egyébként felelős személyek ismeretlenek, s így a panaszolt sajtótermék miatt bűnvádi eljárás senki ellen sem indítható meg, ennél fogva a Btk. 62. §. és a Bp. 477. §.-ára alapított indítvány indokolt.

Budapest, 1940. évi június hó 20-án

Baróthy Pál sk. kir. főügyész,

a budapesti kir. ügyészség elnöke

A kiadmány hitelül:

Zeőke Károly sk.
főtisz.

Budapesti Kir. Ügyészség bélyegzője

(FL 1940. Fűgy. ir. VII. 3-5.)
57.301/1940. k. ü. szám.

A budapesti kir. ügyészségtől

A vonatkozó nyomozati iratok és egy drb. bűnjel folyóirat csatolása mellett megküldöm és

indítványozom

hogy a kir. törvényszék a BP. XXV. fejezetében szabályozott eljárást tegye folyamatba, a Bp. 477 §-a alapján tüzzön ki főtárgyalásra határnapot és a Moszkvában előállított, „Új Hang” című politikai és társadalmi folyóirat 1940. január haváról keltezett, — a budapesti kir. törvényszék vizsgálóbírájának B. I. 2789/1940/2. számú végzésével már lefoglalt magyar nyelvű folyóirat bárhol feltalálható példányának elkobzását és megsemmisítését a Btk. 62. §-a alapján ítéletileg mondja ki, s erről a m. kir. belügyminiszter urat, valamint a m. kir. rendőrség budapesti főkapitányságát, ez utóbbit 18.159/1940. fk. II. számra :ivatkozással az ítélet kiadványának a kézbesítésével értesítse.

Indokok:

Az eljárás tárgyává tett folyóirat tartalma az 1921. évi III. tc. 5. §. első bekezdésében meghatározott az állam és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló izgatás vétségét, az 1921. évi III. tc. 7. §. első bekezdése alá eső a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétséget és az 1920. évi I. tc. 14. §-ához képest az 1913. évi XXXIV. tc. 2. §-ába ütköző, e §. második bekezdése szerint minősülő kor.nányzó-sértés vétségét állapítja meg.

Moszkvában magyar nyelven havonta megjelenő folyóirat ezen 128 oldal terjedelmű számában foglalt valamennyi közlemény a kommunizmus és a szovjet rendszer céljait szolgálja oly módon, hogy a kommunista felfogás szempontjából vizsgálja a világ eseményeit és dicsőíti a kommunista orosz állapotokat, ezt kíváncsú színben tünteti fel, míg minden más államformát és társadalmi rendet gúnyos bírálat hangján, mint alsóbbrendű életszemlélet eredményét mutatja be. A szóbanlevő mű közleményeket tartalmaz a magyar közéletéről is és kommunista bírálattal törekszik az olvasót a szovjetrendszer javára befolyásolni és híveket szerezni.

E tekintetben különösen a 25. oldalon „Lenin halálára”, 26. oldalon „Lenin”, a 86. oldalon „Szovjetunió” felirat alatt megjelent közlemények szolgálják a kommunizmus céljait és valószínűleg meg az államfelforgatás vétségének a tényálladékát.

A 108. oldalon „Zokog a gróf” című közlemény a budapesti kir. büntetőtörvényszéknél gr. Széchenyi Bálintné és társai ellen fizetési eszközökkel elkövetett visszaélés büntette miatt folyamatba tett büntetőper adataival és a főtárgyalás eseményeivel foglalkozik, olyan beállítással, hogy e bűnperben az életbe léptetett zsidó törvény szelleme és az osztályérdekek érvényesültek. Állítja, hogy Széchenyi Bálintné azért ítéltek el, mert zsidó származású, Padovetznét, mert alacsony társadalmi osztályhoz tartozik és mert a vagyonos gróftól vallomásaiban meghazudtolta és gróf Gattenburgot, azért, mert már nem tartozik a grófok társadalmi osztályához, mint egy főzősnő által kitarított állásnélküli személy.

Ellenben a bíróság bűnössége ellenére nem ítélte el a gazdag gróf Széchenyi Bálintot azért, mert gróf és gazdag.

A közlemény egész tartalma, de különösképpen az alábbi kitételek tartalmaznak olyan tényállításokat, amely a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülését sértik: „Magyar bírák előtt éppen az igazság számítson egy pörben? Nem odáig azért nem süllyedtünk!”

„Ma már az igazság is odáig züllött!”

„Aki zsidónót vesz feleségül az ne hazudjon, azt a mai magyar bíró leleplezi.”

„Ez a Kocsis (dr. Kocsis Miklós ügyészségi alelnök közvádoló) az a grófi kocsis...”

„Ő egy ügyészségi alelnöknek még rendben vannak osztály ösztönei nem emelt vádat. Nem bizony!”

„Ezzel vége a magyar igazságnak. A bíróság mindenkit elítélt.”

A 112 oldalon „Ahogy én látom” főcím alatt levő közlemények közül „Gyanús” „Egyenest: Paradiesom” „Kontra Paradiesom” felirat alatti közlemény a kárpátaljai visszacsatolt területeken levő állapotok, valamint a magyar tényezők és erőfeszítéseivel foglalkozik, a közélet megjavítása és az itt lakó nép alacsony életszínvonalának a felemelése céljából tett intézkedéseket becsúszó módon tárgyalja.

14.601/939 fk.II.sz. vele 1172/939 fk.II.sz.

J e l e n t é s

1939 év á p r i l i s hó 10 é n.

Tisztelettel jelentem, hogy a budapesti kir. ügyészség megkeresésében foglaltakra nézve a puhatolást megejtettem, azénban nem sikerült megállapítanom, hogy a Moszkvában megjelenő "Uj Hang" című sajtótermék 1938 évi 9. 10. és 11-es számaiban megjelent sajtókölemények magyar hangzásu szerzőinek kilétét és előéletét.

Nyomozásom igen megnehezítette azon körülmény, hogy az állítólagos szerzők származási és személyadatai teljesen ismeretlenek és ezek hiányában a kért adatok megállapíthatók nem voltak, mert a bünygi és politikai nyilvántartó hivatalban hasonló nevű egyén nagyon sok fordul elő és így azok ott sem kereshetők sem azonosíthatók nem voltak.

Helmezi Margit, Hévízi András és Brondi András nevű egyének pedig a politikai nyilvántartó hivatalban egyáltalán nem fordulnak elő.

Hay Gyula nevű egyén a politikai nyilvántartó hivatalban egy előfordul aki Abonyban 1900 évben született rk.vallásu. Ez ismeretlen helyen tartózkodik és mint kommunista van nyilvántartva, azonban azon körülmény, hogy nevezettet mily bűncselekmény terheli sehol nem tűnik ki.

A fenti adatok igazolására a politikai és országos bünygi nyilvántartó hivatalok által lebslyegzett kérdőjegyeket ezen jelentésemhez csatolom.

Kmft.

Dr. Kovács István

Rktm. 123. — Fővárosi Nyomda Rt.

datektij. (koronás).

A budapesti kir. büntetőtörvényszék, *mint külön bíróság.*

22. II. / 5005 / 4
szám.
1939

AMAGYAR SZENT KORONA NEVÉBEN!!

A budapesti kir. büntetőtörvényszék *(mint külön bíróság)* nyilvános főtárgyalás alapján meghozta a következő

í t é l e t e t :

A kir. törvényszék a Moszkvában megjelent „*Vj Klag*” című folyóiratának 1938. szeptember, október és november hónapokban megjelent 9, 10. és 11. számaitnak

A magyar büntetőtörvények hatályosságának területén levő példányai-
kal együtt elkobzását és megsemmisítését a Btk. 62.§-a és a Bp.477.
§-a alapján elrendeli.

Ezt az ítéletet a To.117.§-a értelmében jogerőre emelkedése után
a m.kir. belügyminiszterrel és a budapesti kir. ügyészséggel közli.

A bünjelként őrzött nyomtatványokat az ítélet jogerőre emelke-
dése után megsemmisítés végett a kir. ügyészségnek megküldi.

A 116. oldalon „Tengerre magyar” cím alatti közlemény azt állítja, hogy a magyarság most veri fogához az első hadiuzsorán szerzett milliókat. Ugyanez a közlemény Magyarország Kormányzójának a személyét is sértő módon érinti a következőkben idézett részben:

„Később egy bizonyos tengernagy vezérkedése alatt az osztrák flotta melyből jugoszláv flotta lett a végén, addig vitézkedett, míg az osztrák magyar tengerből mare nostro lett, ami azonban nem a mi tengerünket jelentette. A magyar tenger mind a másé. De aki egyszer tengernagy, nem szívesen hagyja a nagy tengert...”

Az ismertetett közlemények a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétséget, ez utóbbi közlemény ezenkívül még kormányzósértés vétségét is megvalósítja.

Mínthogy az eljárás alá vont sajtótermék előállítói külföldiek és ott is laknak, az egyébként felelős személyek ismeretlenek, a panaszolt könyv tartalma miatt bűnvádi eljárás senki ellen se indítható meg,

ennélfogva a Btk. 62. §. és Bp. 477 §-ára alapított indítvány törvényszerű és indokolt.

Budapest, 1940. június 20.

Baróthy Pál s. k. kir. főügyész, a budapesti kir. ügyészség elnöke.

MARKOVITS GYÖRGYI

A munkásság két világháború közötti irodalmi olvasmányai. A két világi háború közötti magyar társadalom olvasási kultúrájának, s ezen belül irodalmi ízlésének és igényének kutatása terén ma még csak kezdő lépések történtek. Az alábbiak a munkásosztály olvasási kultúrájának s irodalmi műveltségének alakulásához kívánnak néhány adalékkal szolgálni — a további erre vonatkozó kutatásokhoz tájékozódásként, kiindulásként.

Alapvető nehézséget jelent, hogy különösen a dolgozó tömegek olvasási kultúrájának alakulásáról nem áll rendelkezésre megfelelő mennyiségű és színvonalú felmérés. Különösen a 20-as évekre vonatkozóan tudunk keveset a kutatott témáról; a 30-as és 40-es években már gyakrabban indultak szociográfiai felmérések, statisztikai adatgyűjtések.

Előljáróban idézünk néhány felmérést arról, hogy az olvasás — mint a szabadidő felhasználásának módja — milyen mértékű volt a munkásosztály különböző csoportjainál.

Az Országos Társadalombiztosító Intézet évről évre 14—18 év közötti munkásfiatalokat üdültetett üdültelepein. 1941-ben felmérést végeztek arról, hogy az itt üdültetett kb. 6000 munkásfiatal mivel töltötte elsősorban szabadidejét. A válaszadás szerint az olvasás a fiúknál 22,4%-os, a leányoknál 36,7%-os volt, ami igen magas aránynak számít. Különösen a budapesti fiatalok olvasásának aránya volt magas, itt a fiúk is 29,1%-ban neveztek meg elsősorban időtöltésként az olvasást. Kisebb-nagyobb mértékben egyébként a munkásfiatalok túlnyomó többsége olvasott, a fiúknál mindössze 1%, a leányoknál pedig 6,8% volt azoknak aránya, akik egyáltalán nem olvastak.¹

Hasonló felmérést végzett az Országos Szociálpolitikai Intézet is 1940-ben. Itt 15—28 év közötti munkásfiatalok szabadidejének felhasználásáról készült statisztikai összeállítás, s eszerint — több évi felmérés adatait figyelembe véve — a férfimunkásoknak 53%-a, a nőmunkásoknak ugyancsak 53%-a olvasott rendszeresen.²

¹ PETRÁNYI Győző—RUSZNYÁK Gyula: *Munkásifjúságunk helyzete*. Bp. 1944. 68., 75—77. l.

² GYULAI Elemér: *A magyar munkásifjúság szórakozása*. Szociális Szemle. 1940. 2. sz.

A kíváncsiak oldaláról közelítette meg a kérdést ROSTÁS Ilonának és REITZER Bélának a 30-as évek végén készített szociográfiai felmérése. E felmérés felerészt budapesti felerészt vidéki textilmunkásokra terjedt ki. A megkérdezett 962 munkás közül főleg olvasással töltötte legszívesebben szabadidejét 87 munkás (9%), olvasással és egyébvel pedig további 152 munkás (16%).³ Ugyancsak közel 1000 textilgyári munkás adatait dolgozta fel 1941-ben RÉZLER Gyula. Az ő felmérése szerint 741 munkás közül 306 munkás (41%) rendszeresen olvasott könyveket. RÉZLER Gyula adatai szerint elsősorban a szakmunkások olvastak, a betanított munkások — ezek túlnyomó többsége nő volt — nagyobb fele nem olvasott rendszeresen. Legkisebb mértékben a napszámások vettek kezükbe könyvet, ezeknek csak mintegy harmada olvasott rendszeresen.⁴

S összehasonlításként szolgáljon még egy adat: az 1930-as évek végén a vasasszakszervezet szemináriumain részt vevő 537 munkás közül 417 munkás (78%) olvasott rendszeresen.⁵

A felsorakoztatott adatokból többféle szempontú következtetés vonható le. A korok szerinti rétegződést figyelembe véve megállapítható, hogy elsősorban a fiatalabb munkások olvastak nagyobb arányban. Az idősebb munkásoknál az olvasásra fordított idő s energia csökkent: egyrészt másirányú elfoglaltságaik (családi problémák stb.), másrészt nagyobb mértékű elfáradásuk, érdeklődésük csökkenése folytán. Fokozottan vonatkozott mindez a munkásnőkre: itt a munkásleányok olvasási aránya az idősebb munkásasszonyokéhoz képest sokszoros volt. Tekintetbe kell itt azonban venni, hogy az idősebb munkásasszonyokat — a termelőmunkában való résztvétel mellett — szinte teljesen lefoglalta és kimerítette a család ellátása és a gyermekek nevelése. A szakképzettséget figyelembe véve is rétegződés állapítható meg: a szakmunkásoknál nagyobb mértékű volt az olvasás, mint a tanulatlanabb, kulturális téren is elmaradottabb betanított munkásoknál és a segédmunkásoknál. Jelentős eltérés volt az olvasás tekintetében is a városban s a falun lakó munkások között: az erre vonatkozó adatok csekély volta mellett is nyilvánvaló, hogy a városi munkásság jóval kedvezőbb helyzetben volt. A falun élő munkásságnak nemcsak a könyvvásárláshoz szükséges anyagi erő nem állott rendelkezésre, de könyvtárba sem jutott el, sőt gyakran villanyvilágítása sem volt.

Az olvasási arány terén eltérés jelentkezett a politikai tudatosság foka szerint is. A szakszervezeti könyvtárak statisztikái szerint, s a mozgalomban részt vevő munkások között végzett felmérések szerint a politikailag öntudatosabb munkások nagyobb arányban olvastak is. A politikailag elmaradott munkások általában az olvasás terén is elmaradottabbak voltak, vagy olvasmányaik színvonala volt jóval alacsonyabb. Mindezt a továbbiakban felsorolt statisztikák is bizonyítják.

Az olvasási kultúra alakulásánál figyelembe kell venni, hogy az olvasás önmagában nem jelentett minden esetben hasznos, értékes tevékenységet. A reakciós szemléletű alantas színvonalú művek olvasása káros volt a társadalom, s az egyén politikai és kulturális fejlődésének szempontjából egyaránt. Az alábbiakban mindennek figyelembevételével igyekszünk képet rajzolni a munkások irodalmi olvasmányairól.

³ ROSTÁS Ilona — REITZER Béla: *Ezer munkás a szabadidejéről*. Bp. [1940.] 15. l.

⁴ RÉZLER Gyula: *Egy magyar textilgyár munkástársadalma*. Bp. 1943. 51. l.

⁵ A Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége vezetőségének jelentése és zárszámadása az 1937 — 1938. évekről a XVI. rendes közgyűlésre. (Bp. 1939.) Párttört. Int. Arch. Vsz. 1937/23. sz. — A Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége vezetőségének jelentése, zárszámadása és mozgalmai jelentése az 1939 — 1940. évekről a XVII. rendes küldöttközgyűlésre. (Bp. 1941.) Párttört. Int. Arch. Vsz. 1939/23. sz.

Az Országos Társadalombiztosító Intézet üdülõtelepein 1941-ben üdültetett kb. 6000 fiatalkorú munkás elsõdleges olvasmányanyaga a következõképpen oszlott meg:

	<i>fiúk</i>	<i>leányok</i>
Regények	56,5%	64,5%
Képeslapok	17,9%	14,6%
Szakmai és ismeretterjesztõ mûvek	19,1%	7,8%
Egyéb olvasmányok	5,5%	6,3%

Mint a felmérést elemzõ tanulmány szerzõi írták, a regényeket és a verseket a leányok szeretik inkább. A regénybe a kérdezettek beleszámították a filléres ponyvát is, de — amikor hozzájutottak — „nagy regényeket” is szívesen olvastak.⁶

Az Országos Szociálpolitikai Intézet felmérései szerint a 15—28 év közötti munkásfiatalok olvasmányanyaga az 1930-as évek végén a következõképpen alakult:

	<i>férfiak</i>	<i>nõk</i>
Ifjúsági regények	9%	3%
Fantasztikus, kalandos és bûnügyi regények	19%	5%
Erotikus regények	8%	8%
Szентimentális regények	3%	48%
Egyéb könnyû szórakozást nyújtó regények	15%	14%
Komoly, esztétikai értékû regények	39%	22%
Ismeretterjesztõ munkák	7%	—

Ebben a felmérésben feltûnõ az esztétikai értékû regények keresettségének viszonylag magas aránya, különösen a férfimunkásoknál (39%). A nõmunkásoknál viszont a szentimentális regények olvasottságának magas aránya (48%) tûnik szembe. A fantasztikus, kalandos és bûnügyi regények természetesen a férfimunkásoknál voltak népszerűek.

A Magyar Textilipar Rt. 157 rendszeresen olvasó munkásának elsõdleges olvasmányanyaga 1941-ben a következõképpen alakult:

Szépirodalmi könyvek	126 munkás	(80,3%)
Ebbõl történelmi regények	22 „	(17,4%)
Tudományos mûvek	16 „	(10,2%)
Szakirodalom	6 „	(3,8%)
Ütleírások	9 „	(5,7%)

Az adatokat szolgáltató munkások többségben nõk közül kerültek ki. A felmérést elemzõ tanulmány megemlítette, hogy egyesek vallásos és ismeretterjesztõ könyveket is olvastak, politikai irodalmat a megkérdezettek között csupán 1 munkás tanulmányozott. 26 munkás (16,5%) nyíltan bevallotta, hogy csak a könnyebb fajsúlyú irodalom, a füzetes regények érdeklik. 76 munkás (48,4%) mindenféle fajtájú könyvet olvasott.⁸

E felmérésekbõl kiderül, hogy az olvasott könyvek túlnyomó többsége szépirodalmi mûvek közül kerül ki. Ez egyrészt mutatja a szépirodalom nagy jelentõségét az olvasáson belül, de ugyanakkor utal arra is, hogy az ismeretterjesztõ irodalom — beleértve az irodalmi ismeretterjesztõ könyveket is — olvasási aránya viszonylag alacsony

⁶ PETRÁNYI Gyõzõ — RUSZNYÁK Gyula i. m. 68. l.

⁷ GYULAI Elemér id. cikke.

⁸ RÉZLER Gyula i. m. 51—52. l.

volt. Meg kell azonban jegyezni azt is, hogy a munkások ismeretterjesztő irodalom iránti érdeklődése nagyobb volt, mint más társadalmi osztályoké. Például a városi közművelődési könyvtárakban — amelyeket túlnyomórészt a polgári-kispolgári rétegek használtak — az ismeretterjesztő irodalom alig tette ki az összes könyvforgalom 4–5%-át.⁹

A szépirodalmi olvasmányanyag tartalmi feltárása terén előbbre jutunk, ha az egyes írók műveinek az olvasottságát vizsgáljuk meg.

1942-ben 200 — 15—18 év közötti — leánytanoncot kérdeztek meg olvasmányaik felől. E tanoncok közül 15 nem szeretett vagy nem szokott olvasni. A többi jóformán csak szépirodalmat olvasott. Egy leány ismeretterjesztő könyveket, egy másik útleírásokat, egy harmadik pedig vallásos könyveket kedvelt leginkább. Verseket e leányok nemigen olvastak, ADY, KOSZTOLÁNYI és BABITS neve szerepelt egyszer-egyszer a válaszokban, a többi költő nevéről nem esett szó. A legkedveltebb írók a következők voltak: JÓKAI, GÁRDONYI, MIKSZÁTH, az újabb írók közül NYIRŐ József, ZILAHY Lajos, SOMOGYVÁRI Gyula, ZSIGRAY Julianna, s ritkábban HERCZEG Ferenc és GULÁCSY Irén. A külföldi klasszikus szerzők művei csak elvétve szerepeltek, annál olvasottabbak voltak a divatos bestsellerek. Első helyen állt Margaret MITCHEL regénye: *az Elfújta a szél*, majd CRONIN: *Réztábla a kapu alatt*, BROMFIELD: *Árvíz Indiában*, DU MAURIER: *A Manderley-ház asszonya*, Rachel FIELD: *Egy asszony három élete* című regények következtek. Eléggé sok kedvelője volt RACHMANOVA és ALDRICH regényeinek, és sokan sorolták legkedvesebb íróik sorába COURTHS-MAHLERT, OHNET-t és Emilia MARLITTOT is. Sokan ilyen című könyveket soroltak fel kedvenc olvasmányaik között: *Nehéz ma lánynak lenni*, *Hazudj tovább*, *A férfi mind gazember*, *A szerelem elműlik*, *A férj tudja meg utoljára* stb.¹⁰ E munkásleányok tehát túlnyomó többségben színvonalatlan olvasmányokat kedveltek leginkább.

Valamivel kedvezőbb helyzet volt tapasztalható egy másik felmérés nyomán, amely 1934-ben készült a Fővárosi Könyvtár 11 fiókkönyvtárában tanoncok olvasmányairól. Meg kell jegyezni, hogy a könyvanyag összetétele itt nem tett lehetővé annyira alacsonyszínvonalú olvasást, s érvényesült itt a könyvtárosok ajánló-eligazító szerepe is. A felmérés nyolc napja alatt a fiókkönyvtárakból a tanoncok a következő írók műveit kölcsönözték:

JÓKAI Mór	31	kölcsönzés
GÁRDONYI Géza	16	„
HERCZEG Ferenc	15	„
MIKSZÁTH Kálmán	} 6—6	„
CSATHÓ Kálmán		
Jack LONDON	} 5—5	„
H. G. WELLS		
ERDŐS Renée		
MÓRICZ Zsigmond	} 4—4	„
ZILAHY Lajos ¹¹		

Tehát e munkásfiatalok között JÓKAI volt messze a legnépszerűbb író, őt követte GÁRDONYI Géza és HERCZEG Ferenc, s hasonlóan különböző szemléletű és értékű írók művei keveredtek egymással a további sorrendben.

A fiatalabb munkások olvasmányairól adott számot az Országos Szociálpolitikai Intézet már említett adatgyűjtése is. Eszerint a 15—28 év közötti munkásfiatalok leg-

⁹ L. DRESCHER Pál: *Nagyvárosi népkönyvtárak* (Magy. Könyvszle 1937. 1. füzet) és RADÓ István: *Vidéki közkönyvtárak* (Magy. Könyvszle 1940. 1. füzet) c. tanulmányait.

¹⁰ HANSKARL Erzsébet: „Mi a kedvenc olvasmányod?” Jelenkor. 1943. 21. sz.

¹¹ DRESCHER Pál: *Mit olvas a Fővárosi Könyvtár közművelődési fiókjainak közönsége?* Bp. 1934. (Különlenyomat.)

kedveltebb olvasmányai a magyar klasszikusok közül JÓKAI és MIKSZÁTH művei voltak, a külföldiek közül pedig DOSZTOJEVSKIJ, JACK LONDON és ZOLA művei. Az adatgyűjtést elemző tanulmány szerint nagy érdeklődés nyilvánult meg VICTOR HUGO és DUMAS, a magyarok közül MÓRICZ Zsigmond és SZABÓ Dezső munkái iránt is. Sokan olvasták a szocialista írók munkásp problémákkal foglalkozó könyveit is, de az ilyen olvasók csak a férfimunkások közül kerültek ki. Ugyancsak a férfimunkások között nagy keletje volt a kalandos regényeknek, a vadnyugati- és detektívtörténeteknek (EDGAR WALLACE, MAX BRAND, ZANE GREY stb. könyveinek). A nők a szentimentális regényeket kedvelték (COURTHS-MAHLER, CROKER, LEHNE stb. köteteit). Az elemzést végző tanulmány szerint a munkásság irodalmi élményeiben két szélsőség volt található: a legvalószínűtlenebb romantika és a legvaskosabb naturalizmus keresése.¹²

A munkásosztály és más társadalmi osztályok olvasmányanyagának összehasonlítására ad lehetőséget egy következő statisztikai felmérés, amely ugyancsak 1934-ben készült a Fővárosi Könyvtárban. Ezek az adatok is a 11 fiókkönyvtár nyolc nap alatti kölcsönzéséből alakultak, s ezek szerint a leggyakrabban keresett szerzők a következők voltak:

JÓKAI Mór	678 kölcsönzés, ebből munkás	93 (13,5%)
HERCZEG Ferenc	492 kölcsönzés, ebből munkás	38 (7,7%)
GÁRDONYI Géza	401 kölcsönzés, ebből munkás	51 (12,7%)
MIKSZÁTH Kálmán	276 kölcsönzés, ebből munkás	26 (9,4%)
CSATHÓ Kálmán	229 kölcsönzés, ebből munkás	17 (7,4%)
ZILAHY Lajos	193 kölcsönzés, ebből munkás	37 (19,1%)
MÓRICZ Zsigmond	192 kölcsönzés, ebből munkás	41 (21,3%)
ERDŐS Renée	131 kölcsönzés, ebből munkás	30 (22,9%)
RACHMANOVA	89 kölcsönzés, ebből munkás	2 (2,2%)
ZOLA	88 kölcsönzés, ebből munkás	15 (17%)
HARSÁNYI Zsolt	71 kölcsönzés, ebből munkás	2 (2,8%)
BALZAC	70 kölcsönzés, ebből munkás	14 (20%)
TORMAY Cécile	65 kölcsönzés, ebből munkás	3 (4,6%)
Anatole FRANCE	63 kölcsönzés, ebből munkás	15 (23,8%)
Romain ROLLAND	53 kölcsönzés, ebből munkás	3 (5,6%)
TOLSZTOJ	52 kölcsönzés, ebből munkás	5 (9,6%)
DOSZTOJEVSKIJ	52 kölcsönzés, ebből munkás	11 (21%)
MADÁCH Imre	39 kölcsönzés, ebből munkás	5 (12,8%)
SHAKESPEARE	36 kölcsönzés, ebből munkás	9 (25%)
DREISER	36 kölcsönzés, ebből munkás	7 (19,4%)
SHAW	35 kölcsönzés, ebből munkás	8 (22,8%)
GORKIJ	25 kölcsönzés, ebből munkás	6 (24%) ¹³

A leggyakrabban keresett szerzők tehát JÓKAI, HERCZEG Ferenc és GÁRDONYI Géza voltak. Ha figyelembe vesszük azonban, hogy az összes könyveket tekintve a munkásolvasók aránya 11,6% volt, HERCZEG Ferenc műveit számarányuknál jóval kisebb mértékben olvasták munkások (7,7%-os arányban). A legkeresettebb szerzők művei közül számarányuknál ugyanúgy jóval kisebb mértékben olvasták munkások CSATHÓ Kálmán műveit, s szinte teljes mértékben elfordultak a szovjetellenes RACHMANOVA könyveitől (csak 2,2% munkásolvasó), az ellenforradalmár szemléletű TORMAY Cécile könyveitől (4,6% munkásolvasó), s a konzervatív-színvonalatlan HARSÁNYI Zsolt regényeitől (2,8% munkásolvasó). Arányukhoz képest viszont jóval magasabb mértékben olvasták SHAKESPEARE (25%), GORKIJ (24%), ANATOLE FRANCE (23,8%), SHAW (22,8%), MÓRICZ Zsigmond (21,3%), DOSZTOJEVSKIJ (21%), BALZAC (20%), DREISER (19,4%) és ZOLA (17%) műveit. S ha hozzátesszük még, hogy az itt eddig nem szerepelt írók közül

¹² GYULAI Elemér id. cikke.

¹³ DRESCHER Pál id. cikke.

Mark TWAIN műveit 40%-ban, TRAVEN regényeit 37,5%-ban, PUSKIN műveit 33,3%-ban, VÖRÖSMARTY verseit 27,1%-ban, GOETHE *Faust*-ját 23%-ban, ADY verseit pedig 20%-ban munkások olvasták, a munkások olvasmányainak színvonala — a Fővárosi Könyvtárban végzett felmérés tanúsága szerint — mindenképpen kedvezőnek volt tekinthető. Az egyéb társadalmi rétegek (értelmiségiek stb.) olvasmányanyagát természetesen befolyásolta az is, hogy például a magyar és külföldi klasszikusok műveit részint már iskolai tanulmányaik során megismerték, másrészt a klasszikusok s más színvonalasabb művek esetleg otthoni könyvtárukban is megvoltak. Mindezt a munkásság olvasmányainak a más társadalmi osztályok és rétegek olvasmányaihoz való viszonyítása terén ugyancsak tekintetbe kell venni.

Egy másik, 1937-ben készült felmérés is tanúskodik a munkásolvasók haladó és színvonalas művek olvasására irányuló törekvéseiről. E felmérés a Fővárosi Könyvtár egyik fiókjának 90 nap alatti kölcsönzéseiről készült. Itt csaknem 600 nőolvasó leggyakrabban az alábbi 24 szerző műveit kereste:

Munkásnők

JÓKAI Mór
HERCZEG Ferenc
ERDŐS Renée
MIKSZÁTH Kálmán
DOSZTOJEVSZKIJ
CSATHÓ Kálmán
MÓRICZ Zsigmond
H. G. WELLS
KOSZTOLÁNYI Dezső
DICKENS
ZILAHY Lajos
Knut HAMSUN
KOMÁROMI János
BALZAC
GÁRDONYI Géza
MÓRA Ferenc
IBANEZ
WASSERMANN
KARINTHY Frigyes
RACHMANOVA
Thomas MANN
Sinclair LEWIS
Pierre BENOIT
RÉGNIER

„Intellektuális” dolgozó nők

JÓKAI Mór
SURÁNYI Miklós
GULÁCSY Irén
MIKSZÁTH Kálmán
KOMÁROMI János
ERDŐS Renée
HARSÁNYI Zsolt
Sinclair LEWIS
TAMÁSI Áron
ZILAHY Lajos
Thomas MANN
HERCZEG Ferenc
GALSWORTHY
NYIRŐ József
MÁRAI Sándor
Selma LAGERLÖF
Sigrid UNSET
FARRÈRE
OSTENSO
MERESKOVSKIJ
RACHMANOVA
H. G. WELLS
KIPLING
MAUGHAM¹⁴

A színvonalas és haladó írókat tekintve a munkásnők legkeresettebb szerzői között 17 ilyen író volt, az „intellektuális” dolgozó nők legkeresettebb szerzői közül csak 8 volt ilyenek tekinthető. Csaknem ilyen eltérés mutatkozott a háztartásban dolgozó munkásnők és a háztartásban dolgozó „intellektuális” nők olvasmányai között — ugyan- csak a munkásnők javára. E kategóriákban a 20 legkeresettebb író a következő volt:

Háztartásban dolgozó munkásnők

JÓKAI Mór
GULÁCSY Irén
Pierre BENOIT
Sinclair LEWIS
Jack LONDON
HERCZEG Ferenc

Háztartásban dolgozó „intellektuális” nők

HARSÁNYI Zsolt
SURÁNYI Miklós
MÓRICZ Zsigmond
HERCZEG Ferenc
ZILAHY Lajos
NYIRŐ József

¹⁴ FORT Sándor: *Egy népkönyvtár nevelő munkássága nőolvasói körében*. Bp. 1937. (Különlenyomat.)

ZOLA
GÁRDONYI Géza
ARANY János
SZÉKELY Tibor
GALSWORTHY
KAFFKA Margit
MÓRICZ Zsigmond
Knut HAMSun
KOMÁROMI János
Selma LAGERLÖF
HARSÁNYI Zsolt
SURÁNYI Miklós
SUDERMANN
ZILAHY Lajos

ERDŐS Renée
MÁRAI Sándor
MIKSZÁTH Kálmán
JÓKAI Mór
GULÁCSY Irén
Sinclair LEWIS
SOMOGYVÁRI Gyula
Jack LONDON
MAUROIS
TOLSZTOJ
Sigrid UNDET
Pierre BENOIT
Pearl BUCK
GALSWORTHY¹⁵

A háztartásban dolgozó munkásnőknél tehát a 20 legkeresettebb író közül 11 színvonalas és haladó író volt, míg a háztartásban dolgozó polgári—kispolgári nők 20 legkeresettebb írója közül csak 8 volt ilyen író. Figyelemre méltó itt az is, hogy a háztartásban dolgozó „intellektuális” nők 10 legkeresettebb írója kizárólag magyar szerzők közül került ki, a háztartásban dolgozó munkásnők 10 legkeresettebb írója közül pedig 4 külföldi volt, köztük ZOLA, Jack LONDON és Sinclair LEWIS. Ez is utal bizonyos mértékig a munkásolvasók internacionális, külföld felé forduló érdeklődésére.

A munkásosztály viszonylagosan magasabb színvonalú olvasására egyéb felmérések is utalnak. RÉZLER Gyula adatgyűjtése szerint például a Magyar Textilipar Rt.-ben — ahol pedig főleg betanított nőmunkások dolgoztak — a legnépszerűbb írók MIKSZÁTH, GÁRDONYI, MÓRA, TAMÁSI Áron, NYIRŐ József és MÁRAI Sándor voltak — tehát többségben haladó és színvonalas írók. Itt — mint a felmérést elemző tanulmányában RÉZLER Gyula írta — nagy tápora volt a kalandos könyveknek és útleírásoknak. A felnőttek is gyakran kérték az üzemi könyvtárból VERNE Gyula műveit. Általában azokat a könyveket szeretik a munkások — írta RÉZLER Gyula —, amelyekben életet, mozgást, kalandot, szabadságot találnak.¹⁶

A mozgalomban részt vevő munkások általában nemcsak irodalmi színvonal tekintetében törekedtek igényességre, számukra még elsődlegesebb volt a könyv tartalma, eszmei mondanivalója. A munkásmozgalom sokévtizedes tevékenysége során általában eszmei—színpadbeli igényességre nevelte a munkásságot. Az eredményeket — ha részlegesen is — mutatja néhány, a mozgalomban részt vevő munkások olvasmányairól készült felmérés.

1942-ben 23 vidéki ifjűmunkás olvasmányairól készült egy összeállítás. Az ifjűmunkások közül 14 nem vett részt a mozgalomban, ezek nagy része elsősorban kalandregényeket, sőt ponyvákat olvasott legszívesebben. 9 fiatal részt vett a munkásmozgalomban, ezek leggyakoribb szépirodalmi olvasmányai PETŐFI, JÓKAI, KASSÁK Lajos, DARVAS József, NAGY István, GORKIJ és SOLOHOV — tehát színvonalas és többségben forradalmi jelentőségű írók — művei voltak.¹⁷

Egy másik felmérés — ugyancsak a 40-es évek elején — a munkásmozgalomban részt vevő 68 fiatal olvasmányáról készült. E fiatalok leggyakoribb olvasmányai a magyar írók közül PETŐFI, JÓKAI, ADY, KASSÁK Lajos, JÓZSEF Attila és ILLYÉS Gyula művei voltak. A külföldi szerzők közül első helyen Upton SINCLAIR szerepelt, utána DICKENS, ZOLA, Jack LONDON, Anatole FRANCE, GORKIJ, BARBUSSE, TRAVEN, Alexej TOLSZTOJ, Egon Erwin KISCH, FEUCHTWANGER, KATAJEV és AVDEJENKO művei következtek.¹⁸

¹⁵ FORT Sándor id. cikke.

¹⁶ RÉZLER Gyula i. m. 51. l.

¹⁷ *Adatok a vidéki ifjűmunkásság helyzetéről.* Népszava. 1942. ápr. 26.

¹⁸ Keresztülkassul egy ifjűmunkáscsoport életén. Népszava. 1941. ápr. 13.

Egy harmadik statisztikai összeállítás szerint a mozgalomban részt vevő munkásság legolvasottabb magyar írója a 20-as években KASSÁK Lajos volt, a harmincas években JÓZSEF Attila és DARVAS József. A külföldi írók közül ZOLA, JACK LONDON, ANATOLE FRANCE, GORKIJ, TRAVEN és UPTON SINCLAIR művei voltak a legkeresettebbek, mert — mint az olvasmányanyagot idéző tanulmány szerzője írta: — ezek művei „... arra szolgálnak, hogy az olvasókban is felébresszék a változni és változtatni akarás értelmi és érzelmi folyamatát...” A tanulmányíró fel is sorolta, hogy melyik szerző miért népszerű a munkások között. Mint írta: „József Attila versei és Darvas József első regényei főleg azért népszerűek, mert elsősorban a munkássághoz szólnak. Zola azért népszerű, mert a szociális igazság egyik előharcosa volt, Anatole Francenál igazi humanizmus nyilvánul meg, Jack London a szabadságvágyat érzékelteti, Traven munkái harcos emberek harcos élményeiről és az élet valóságáról szólnak, s Gorkij és az orosz írók pedig azért népszerűek, mert valamennyien ... közvetlen részesei a harcnak...”¹⁹ S hasonlóképpen írt 1943-ban SZAKASITS Árpád is egyik cikkében PETŐFIVEL, ADYVAL és JÓZSEF ATTILÁVAL kapcsolatosan. PETŐFI azért él oly lángolón a munkásság képzeletvilágában — írta —, mert dalaiban maga a nép szólalt meg, ADY verseiben az elnyomottak kiáltása süvölt, életet, szeretetet és szabadságot követelve, s JÓZSEF ATTILA verseiben „... az új magyar proletár ereje feszül...”²⁰

A szervezett munkásság a külföldi irodalmak közül különös érdeklődéssel fordult a szocializmust építő Szovjetunió irodalma felé. Az ellenforradalmi rendszer évei alatt az orosz és a szovjet irodalom igénylése politikai kiállás is volt. Mint az egyik tanulmány szerzője, ZEMPLÉNYI István írta: ez az irodalom azért népszerű a munkásság előtt, mert „... az orosz írók Puskintól egész Tolsztojig teljesen az élet és a nép közelségében működtek. Az orosz társadalmat a maga hűségében ábrázolták...” Ezek a költők és írók egyben nevelők is voltak. GORKIJ pedig már nemcsak a nép írója volt — írta ZEMPLÉNYI —, „... hanem maga a nép. Az orosz társadalom igazi arcának és harcának írója ő és mindez kellőképpen magyarázza, mi az oka népszerűségének a munkások között...”²¹

Végül néhány munkás egykorú példája szolgáljon tanulságként, hogy mit jelentett a munkásosztály egy-egy tagja számára az irodalom.

HANKISS János akkori kultuszállamtitkár 1943-ban egy értekezleten egy TROMBITÁS nevű inasgyerekről beszélt, aki minden szabadidejét arra használta fel, hogy olvasson, de nem ponyvát, hanem haladó, szocialista irodalmat. ZOLA és DOSZTOJEVSZKIJ tartozott a kedvencei közé s általában a „magas irodalom” lelkes híve volt, mert — mint HANKISS mondta — jobbá, értékesebbé akart válni a könyvek által. S mindehhez hozzáfűzte még HANKISS János: az ilyen munkásfiatalok példája nem egyedülálló, sokan voltak ilyenek akkor is, amikor pedig még „... az ebédjük sem volt biztosítva...”²²

Egyik cikkében KASSÁK Lajos is egy munkást idézett, akire TOLSZTOJ *Háború és békéje* volt lenyűgöző hatással. „Úgy beszélt előttem erről a könyvről — írta KASSÁK —, mint aki szerencsés pillanatban szerencsésen magára talált... Hallgattam az embert, aki eddig csak merev logikai formulákkal volt megközelíthető, s valósággal újjászületett Tolsztoj könyve által...” Egy másik munkással is beszélt KASSÁK, akire STENDHAL *Vörös és fekete* című regénye volt ilyen döntő hatással. „Hetekig a regény hőseivel bajlódtam álmomban — mondta e munkás —, s ahogyan lassan megnyugodtam, észre-

¹⁹ ZEMPLÉNYI István: *Irodalom és társadalom*. Bp. 1942. 9. l.

²⁰ SZAKASITS Árpád: *A költő és a munkás. A munkás könyve*. 1943. Bp. [1943.] 41. .

²¹ ZEMPLÉNYI István i. m. 13. l.

²² HANKISS János előadása. *A szabadidőmunka időszervi kérdései*. Szerk. Fluck András, Bp. [1943.] 15. l.

vettem, hogy kicsit meg is változtam. Azóta mintha tágabbnak látnám a világot és érdekesebbnek érezném az életet. . .”²³

A könyv szemet-lelket megnyitó, élesztő és ébresztő hatásáról vallott egy harmadik munkás is. ZEMPLÉNYI István írta, hogy ez a munkás így nyilatkozott egy könyvről: „Ez a könyv az én fájdalmaimat, örömeimet írta meg egy olyan helyzet kapcsán, amit én is átéltem és ugyanilyen gondolataim és érzéseim voltak róla, csak éppen nem tudtam volna azokat így kifejezni. . .” S ZEMPLÉNYI ezt is hozzátette: „Ez is érthetővé teszi, hogy miért nem olvas az értelmes munkás Herczeg Ferencet és Harsányi Zsoltot és hasonlókat, akiknek regényeiben kimondottan nagypolgári sorsokról, életkörülményekről és érzésvilágról van szó. . .”²⁴

S a sok példa közül utolsóként egy fiatal takarítónő szavait idézzük, akiről BÁLINT György írt a *Gondolat*ban. Ez a takarítónő hozzájutott DARVAS József regényéhez, a *Fekete kenyér*-hez, s elragadtatással így beszélt a könyvről: „Én eddig mindig csak ponyvát olvastam. Nem is tudtam, hogy olyan regények is vannak, melyek rólunk szólnak, a mi életünkről. . .” A könyv egy ideig kézről-kézre járt a munkáslakásokban — írta BÁLINT György —, mindenütt nagy tetszést keltett, s „. . . a ház lakói alig tudták megérteni, hogy olyan írók is vannak, akiket a munkások és a parasztok sorsa is érdekkel. . .”²⁵

A könyv, a regény, a vers is — MARX szavaival — anyagi erővé vált, ahogy az olvasmány mondanivalója behatolt az olvasók tudatába. A jellem- és világnézet-formálás egyik nagymértékben ható tényezőjeként jelentkezett, s nemcsak az egyént emelte fel, hanem a munkáosztály egységét is.

SZILÁGYI JÁNOS

²³ KASSÁK Lajos: *Író, könyv, olvasó*. A munkásműveltség könyve. Szerk.: Szendrő Ferenc. Bp. 1947.

²⁴ ZEMPLÉNYI István i. m. 10–11. l.

²⁵ BÁLINT György cikke. BÁLINT György — DARVAS József — FORGÁCS Antal — JAHN Ferenc: *Visegrádi ucca* 20–24. *Gondolat* 1936. 2. sz.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Régi magyarországi nyomtatványok a jugoszláviai gyűjteményekben. E folyóiratban már két alkalommal beszámoltam a szlovákiai, ill. a cseh- és morvaországi gyűjteményekben levő régi (1712 előtti) magyarországi nyomtatványokról (*Magy. Könyvszemle.* 1963. 116—120 és 344—347). Most ugyanilyen áttekintést nyújthatok Jugoszláviáról, ahol 1966 októberében négyhetes kutatóutat tettem a magyar—jugoszláv kultúresere-egyezmény keretében. Ennek során az alábbi sorrendben a következő gyűjteményeket kerestem fel:

Novi Sad, Matica Srpska — *Beograd*, Akadémia, Egyetemi Ktár, Nemzeti Ktár, Egyházi Múzeum — *Dubrovnik*, Naučna Bibl., ferencesek, domonkosok — *Šibenik*, minoriták — *Zadar*, Naučna Bibl., ferencesek — *Rijeka*, Naučna Bibl., levéltár, ferencesek, kapucinusok — *Ljubljana*, Egyetemi Ktár, szeminárium, ferencesek — *Maribor*, Naučna Bibl., püspöki ktár — *Varaždin*, kapucinusok — *Čakovec*, ferencesek — *Zagreb*, Egyetemi Könyvtár, érseki ktár, szemináriumi ktár, teol. kari ktár, jezsuiták, Akadémiai Ktár — *Dakovo*, püspöki ktár — *Osijek*, ferencesek, múzeum — *Vukovar*, ferencesek — *Ilok*, ferencesek — *Subotica*, püspöki ktár, ferencesek.

A fenti 16 város 36 gyűjteménye közül a rijekai kapucinusok könyvtárába nem engedtek be, 11 további gyűjteményben nem leltem általam keresett nyomtatványokra, míg az alábbi gyűjteményekben következő számban találtam régi magyarországi nyomtatványt:

Novi Sad	Matica Srpska	1
Beograd	Egyetemi Ktár	2
Beograd	egyházi múzeum	2
Dubrovnik	domonkosok	1
Zadar	Naučna Bibl.	1
Rijeka	Naučna Bibl.	3
Rijeka	ferencesek	9
Ljubljana	Egyetemi Könyvtár	27
Ljubljana	szeminárium	16
Varaždin	kapucinusok	10
Čakovec	ferencesek	15
Zagreb	Egyetemi Könyvtár	112
Zagreb	érseki ktár	52
Zagreb	szemin. ktár	5
Zagreb	ferencesek	18
Zagreb	teol. kari ktár	1
Zagreb	jeszuiták	4
Zagreb	Akadémiai Ktár	14
Dakovo	püspöki ktár	5
Osijek	ferencesek	5
Osijek	múzeum	1
Vukovar	ferencesek	4
Ilok	ferencesek	7
Subotica	ferencesek	21
	Összesen	336

Összesen tehát 24 gyűjteményben 336 RMK-példányt sikerült felkutatnom, amelyek közül korábban — a szakirodalom, ill. nyilvántartásaink alapján — 3 könyvtárból csak 46 példányról (azaz kb. 12%) tudtunk.

A számunkra új 290 RMK-példány közül tíz mint nyomtatvány eddig teljességgel ismeretlen volt:

1. PILCIUS, Kaspar: *Epinikion praelii cum Turcis commissi, et victoriae incrementae militum Sendroensium*, 9. die Iulij anno 1578. acquisitae. Bartphae (1578) [Gutgesell]. [4] lev. — 4° Zagreb EK 38.905 (28)
2. PYTHIRAEUS (MEKINICH), Grgur: *Duseune peszne psalmi ... po Gerguru Pythiraeusu alit Hervatzki Mekinichiu pri S. Krisi kol Soprona plebanusu*. Pri Sz. Krisi 1609 Imre Farkas. [4] + 98 [recte 99] + [4] lev. — 8° Ljubljana, püspöki szeminárium P. III. 4 (1) — A 55. lev. hiányzik.
3. PYTHIRAEUS (MEKINICH), Grgur: *Druge Knhge ...* Pri Sz. Krisi 1611 Imre Farkas. [4] + 124 + [4] lev. — 8° Ljubljana, püspöki szeminárium. P. III. 4 (2)
4. MOLNÁR Gergely: *Elementa gramaticae latinae ...* Varadini 1657 Szenczi. [80] lev. — 8° Dubrovnik, domonkosok 11—III—34
5. [ALVARES, Manuel: *Institutionum grammaticarum liber primus*. Latine-Hungarice-Germanice. Tyrnaviae 1659 Schneckenhaus.] [2] + 182 lap. — 8° Zagreb, EK Bibl. Zriniana 422 (1) — Hiányzanak a következő levelek: A₁—A₄, A₇, A₈, C₁, H₄ és H₅.
6. ALVARES, Manuel: *De institutione grammatica liber secundus*. [Latine-Hungarice-Germanice.] Tyrnaviae 1659 Schneckenhaus. [6] + 137 + [1] lap. — 8° Zagreb EK Bibl. Zriniana 422 (2)
7. ALVARES, Manuel: *Institutionum grammaticarum liber tertius*. [Latine-Hungarice-Germanice.] Tyrnaviae 1659 Schneckenhaus. [2] + 92 [recte 90] + 4? lap. — 8° Zagreb Ek, Bibl. Zriniana 422 (3) — Hiányzik az F₇ és F₈ levél.
8. *Pax Romana seu asper pacis Romanae et patris Ardaburij vindex*. Honori ... Pauli Eszterhazi de Galantha ... dum consvetos Palladis labores annius proemijs remuneraretur, ab ... almae archiepiscopalis universitatis Tyrnaviensis juventute in scenam data. Tyrnaviae 1699 Hörman. [8] + ? lev. — 4° Zagreb EK 27.376 (31) — A B₄ levéllel megszakad.
9. *Cultus sancti Joannis apostoli et evangelistae*. Potissimum desumptus ex Sacra Scriptura et ss. patribus. Tyrnaviae 1700 Hörmann. 14 lap. — 8° Zagreb EK 302.265

Ezekhez hozzákapcsolható még egy további, horvát nyelvű nyomtatvány (Pozsony 1640), melyet ugyan SZABÓ Károly a Régi Magyar Könyvtár II. kötetében az 561. szám alatt leírt, de példány csak most lett belőle ismeretes a zágrábi Egyetemi Könyvtárból (jelzete II D—16°—15).

A fenti munkák közül kiemelhető a két horvát nyelvű evangélikus énekeskönyv (2. és 3. sz.), amelyet 1609-ben és 1611-ben Sopronkeresztúron nyomtattak. A horvát szakirodalomban is ismeretlen két könyv nótajelzésként számos helyen magyar énekezdetre utal, ami a saját irodalomtörténetünk számára is igen értékes adalék. Ugyan-csak jelentős az a latin nyelvű, történeti tárgyú iskoladráma, amelyet 1699-ben ESZTERHÁZI Pál nádor tiszteletére adtak elő a diákok Nagyszombatban (8. sz.). Az egyes felvonások előtt a tartalmi összefoglalás magyar nyelven is megtalálható.

A jugoszláviai gyűjteményekben talált régi magyarországi nyomtatványok számszerűségét és a személyes tapasztalatokat felmérve megállapítható, hogy e könyvek legnagyobb számban itt is — akárcsak Csehszlovákiában — a hazánkkal tartós történelmi kapcsolatban állott területen találhatók (Horvát-Szlavonország, ill. Szlovákia). Mennyiségileg kevesebb, de sok esetben ritkább műveket őriznek az említett területekkel határos, de Magyarországról nézve már távolabbi vidékeken (Szlovénia, ill. Horvátország). A még messzebb eső országrészekben a régi hazai nyomtatványok előfordulása esetleges, de nem ritkán innen is kerülnek elő teljesen ismeretlen és számunkra fontos kiadványok (Dubrovnik, ill. Prága).

A fentiek után elmondható, hogy a régi magyarországi nyomtatványok legjelentősebb gyűjteményei felett — a hazai és csehszlovákiai könyvtárak után — most már Jugoszláviában is világos képünk van. A retrospektív nemzeti bibliográfiánk régebbi korszakainak feldolgozásához legsürgősebb lépésként a mind mennyiségi, mind minőségi szempontból igen jelentős romániai (elsősorban erdélyi) könyvanyag feltárása szükséges.

BORSA GEDEON

Adalék Kultsár István könyvtárának történetéhez. BUSA Margit a *Magyar Könyvszemle* előző számában részletesen ismertette KULTSÁR István Komárom megyére hagyott könyvtárának történetét. Tanulmányát — levéltári kutatásaim alapján — a következővel szeretném kiegészíteni. 1830-ban felmerül egy városi könyvtár létesítésének gondolata Komáromban. KÖNIG Károly helyi kereskedő 1930 június 12-én a városi tanácshoz írott beadványában azt kéri, hogy saját könyvtárát kölesönkönyvtárként a polgárok rendelkezésére bocsáthassa. KÖNIG törekvéseivel nem ért egyet KÖRMENDI Chrysologus iskolaigazgató, s úgy érvel, hogy König könyvtára csak a művelt német polgárok olvasási igényeit elégítené ki, ezek száma a városban pedig csekély, a magyar lakosság érdekét az szolgálná, ha KULTSÁR Istvánnak a várme gyére hagyott könyveit a városnak engednék át. A vitába a Helytartótanács is beleszól és KÖRMENDI álláspontját teszi magáévá és felhívja Komárom megyét, hogy a KULTSÁR-könyvtárat a végrendelkező kívánsága szerint fordítsa a köz hasznára. A megye 1832 augusztus 1-én tartott közgyűlésén foglalkozik a könyvtár ügyével s válaszként kéri a helytartótanácsot, hogy „efféle kérdéses tudósítástól bennünket felmenteni méltóztassanak”. A Helytartótanács ezután belenyugszik a megye közönyös magatartásába és KULTSÁR Istvánnak a köz művelődésére szánt könyvtára holt anyagként hever tovább a megyeháza helyiségeiben.¹

TURÁNYI KORNÉL

¹ Helytartótanács. Rev. Lib. 1830—5—12 és 1832—5—6.

FIGYELŐ

T. P. Sevensma. (1879–1966.) A könyvtárosok nemzetközi közösségének nagy halottja századunk élő könyvtártörténetét testesítette meg, amikor az élők sorából távozott. Ő volt az 1928-ban alakult nemzetközi könyvtárosszövetség (IFLA, FIAB) alapítója és több mint harminc éven át főtitkára. Hollandiában, Hilversum városában született, előbb a rotterdami, majd az amsterdami egyetemi könyvtár igazgatója volt. Nemzetközileg ismert neve tette magától értetődővé, hogy őt állítsák 1929-ben a volt Nemzetek Szövetsége (az ENSZ elődje) genfi könyvtárának élére. Az ő tervei szerint épült fel az akkori egyik legmodernebb könyvtár, a népszövetségi palota épületkomplexusának legimponálóbb tagjaként, szakok szerint tagolt raktárszintekkel és messzemenő szabad használatot lehetővé tevő olvasótermekkel. 1938-ban tért vissza hazájába, átvette a leydeni egyetemi könyvtár vezetését. Amikor sok év után nyugalomba vonult, továbbra is részt vett a könyvtári mozgalomban — haláláig tiszteletbeli elnöke volt a FIAB-nak —, azonkívül két nagy holland lexikon szerkesztését vállalta.

Egyik legfőbb úttörője volt nyugaton annak az irányzatnak, amely a bezárkózott, kutatásainak élő könyvtárost szociális kötelezettségének tudatára ébresztette, olvasók és könyvtárosok közti szoros együttműködést hirdetett. A modern olvasószolgálat ma már magától értetődő elvei és módszerei részben az ő agitációja nyomán érvényesültek minden országban. Tudós könyvtárosok és tudományos kutatók egymást segítő munkaközössége — a mai tudományos könyvtárak alapállása — az ő sokfelé elszórt munkái és személyes hatása nyomán vált a modern könyvtárügy egyik alapkövetelményévé.

D. B.

Hungarika bibliográfiát! Karl-Heinz JÜGELT nemrég megjelent hungarika katalógusában¹ sorra veszi a jénai egyetemi könyvtárban található XVI–XVIII. századi magyar vonatkozású történelmi műveket, 470 könyvet és rőpiratot, és mindegyiknél feltünteti azt is, hogy leírása hol található. Az eredmény igen meglepő, az anyag harmadrészét eddig semmiféle magyar vonatkozású könyvészet nem dolgozta fel, s így számunkra teljesen ismeretlen. Ez a feldolgozatlanság nem lehet elszigetelt jelenség, bizonyosan más könyvtárak polcain is tömegével sorakoznak olyan régi újságlapok, rólapok, könyvek, amelyekről sejtelmünk sincs.

Kell, hogy ez a tény gondolkozásra készítse a magyar bibliográfusokat, kell, hogy figyelmüket egy lehető teljességre törekvő hungarika bibliográfia összeállítása felé irányítsa! Egy ilyen munka természetszerűen több, mégpedig legalább három részre tagozódik, és mindháromnál mások a követelmények, szerkesztési elvek, sőt bizonyos szem-

¹ *Hungarica Auswahl-Katalog der Universitätsbibliothek Jena*. Weimar, 1961.

pontból még a gyűjtési szempontok is mások. Az első korhatárnak az 1711. vagy az 1800. esztendő adódik, a másodilnak pedig 1945.

Az utolsó húsz év termésének számbavétele jellegzetesen nemzeti könyvtári feladat, márcsak azért is, hogy a Széchényi Könyvtár tudomást szerezzen minden fontos hungarikáról, s így be tudja őket szerezni. A külföldön megjelent magyar nyelvű művek és a magyar írók idegen nyelvre fordított munkái szervesen beletartoznak a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* keretébe. Erre már többen rámutattak, utoljára SZENTMIHÁLYI János 1958-ban, *A hungarica-bibliográfia néhány problémája* című cikkében.² Emellett a magyar vonatkozású anyag összegyűjtésére is kell gondolni. Ez utóbbira HANKISS János tett érdekes, számos példával illusztrált javaslatot.³ HANKISS tanulmánya azonban éppúgy visszhang nélkül maradt, mint SZENTMIHÁLYIÉ, még megvitatásukra sem került sor.

Az 1711–1944 közt megjelent hungarikák számbavételére eddig igen kevés történt, s ezt részben a megjelentetés nehézségei és a felelős szervek érdektelensége magyarázza. Példaként VERESS Endre *Bibliográfia román-ungarját*⁴ emlitem. Itthon hiába keresett rá kiadót, az 1879-től 1920-ig terjedő rész pedig még ma is kéziratban porosodik, a kutatók számára hozzáférhetetlenül.

A legrégebbi korszaknál valamivel kedvezőbb a helyzet. Az 1711-ig megjelent hungarikákat már SZABÓ Károly szerette volna feldolgozni a *Régi magyar könyvtár* IV. részeként. HELLEBRANT Árpádnak hasonló tervei voltak, sőt a tárgykört egy 1885-ben kelt levelének tanúsága szerint szerette volna kibővíteni a „XV. században magyarországi nyomdászoktól nyomott munkákkal, ha ti. külföldön jelentek meg.”⁵ SZABÓ halála akadályozta meg terve kivitelében, HELLEBRANT kedvét pedig elvették szerencsétlen családi körülményei, amelyek szembeállították az Akadémiában teljhatalmú GYULAI Pállal.

A korszakról mégis jelent meg egy sereg könyvészeti összeállítás. Egyik csoportjuk egy-egy gyűjtemény katalógusa, mint az „Apponyi”, mindmáig legteljesebb hungarika feldolgozásunk,⁶ vagy mint HUBAY Ilonának a Széchényi Könyvtár röplapjait feldolgozó kitűnő munkája.⁷ A bibliográfiák egy része gyűjtési kritériumnak egy-egy várossal való foglalkozást tekint, mint BALLAGI Aladár vagy FITZ József műve,⁸ mások pedig a megjelenési nyelvet. Utóbbiak közé tartozik VERESS Endre előbb említett összeállítása, KERTBENY úttörő jellegű könyvészete, KONT Ignác bibliográfiája.⁹ Mindazonáltal érthető, hogy GULYÁS Pál 1942-ben rezignált hangon állapította meg: „Egyelőre arra sincs sok remény, hogy a Régi Magyar Könyvtár teljesen hiányzó IV. része valaha is elkészüljön.”¹⁰

A felszabadulás óta új távlatok nyíltak a tudományos kutatásra, tömegével jelennek meg a legkülönbözőbb tárgykörű bibliográfiák. GULYÁS Pál borulátása sem lenne indokolt ma. Talán van remény egy ilyen jellegű bibliográfia kiadására, és ha van, akkor a munkát mielőbb el kellene kezdeni. A teendők menetét a következőkben látom:

1. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtörténeti és Dokumentációs Bizottsága, mint a kérdés leghivatottabb gazdája, vegye be tervfeladatai közé az 1711 vagy

² *Magy. Könyvszle.* 1958.

³ *Debreceni Kossuth L. Tudományegyetem évkönyve.* I. 183–241. l. Debrecen, 1955.

⁴ 1–3. Bucuresti, 1931–35.

⁵ A levél az Akadémiai Könyvtárban.

⁶ APPONYI S.: *Hungarica.* 1–4. München, 1903–1927.

⁷ *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpivek az Országos Széchényi Könyvtárban.* 1480–1718. Bp., 1948.

⁸ BALLAGI A.: *Buda és Pest a világirodalomban.* 1473–1711. Bp., 1925. — FITZ J.: *16. és 17. századi röpiratok Pécsről.* Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából. 1931–32. 6–7. sz.

⁹ KERTBENY K.: *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok.* 1451–1600. Bp., 1880. KONT I.: *Bibliographie française de la Hongrie.* Paris, 1913.

¹⁰ *A bibliográfia kézikönyve.* 2. köt. Bp., 1942. 58. l.

1800 előtti hungarikák könyvészetének elkészítését, jelöljön ki egy 3—5 tagú szerkesztő-séget, és gondoljon a szükséges anyagiak biztosítására.

2. A szerkesztőség dolgozzon ki egy tervezetet a korhatárra, szerkesztési elvekre és legfőképp arra, hogy hogyan értelmezik a hungarika fogalmát, a magyar vonatkozást, mennyire törekedhetnek a teljességre. SZENTMIHÁLYI János számos példát hoz fel idézett tanulmányában arra, hogy a hungarika fogalom mennyire szűkíthető, illetve bővíthető. A tervezetet vitassák meg régi könyvtörténetünk kutatóival.

3. A szerkesztő bizottság kartonkatalógus formájában állítsa össze az eddig megjelent könyvészetekben feltárt anyagot. Nemcsak a kimondott hungarika-bibliográfiákra és katalógusokra gondolok, hanem olyan egyéb művekre is, amelyekben feltehetően sok magyar vonatkozású anyag található. Ilyen például WELLER *Repertorium typographicum*¹¹ vagy ESTREICHER *Bibliografia polskája*,¹² amelyeket — tudomásom szerint — még senki sem nézett át ebből a szempontból.

4. Az érdekelt könyvtárakkal és a felettes hatóságokkal való megbeszélés során rá kellene venni nagyobb régi állománnyal rendelkező könyvtárainkat, hogy iktassák tervükbe hungarika anyaguk feltárását. Ennek legcélszerűbb formája rotaprint, xerox, stencil vagy más házi sokszorosítás lenne, de megoldható géppel írt katalóguscédulák formájában is. Az *Apponyiban*, *Ballagiban* vagy más könyvészetben részletesen leírt műveknél elég a szerző neve, a rövidített cím és a leírásra való hivatkozás, más esetben pedig célszerű lenne a címlap betűhív másolata a sormetszet jelölésével.

5. Nehezen megoldható feladat a külföldi könyvtárakban rejtőző anyag felkutatása, pedig itt van a legtöbb remény ismeretlen hungarikák felfedezésére. Elsősorban azt kell megállapítani, hogy hol található olyan külön kezelt röplap vagy egyéb gyűjtemény, időrendi vagy szakkatalógus, amelynek segítségével aránylag kevés munkával lehet a bibliográfiában felhasználható címekhez jutni. Ilyen helyeknél lehet gondolni egy-két hónapi időtartamú kiküldetésre. De egyéb lehetőségen is érdemes gondolkodni. Példaként felhozom JÜGELTnek, a Deutsche Staatsbibliothek könyvtárosának a nevét. Nem lehetne valamiképp honorálni munkáját és kutatási kedvezményt kérni számára, hogy a jénain kívül más német könyvtár anyagát is dolgozza fel? Talán Krakkóban is lehetne megfelelő szakembert találni erre a célra.

6. Meg kell kezdeni erőteljes iramban a csak külföldi könyvtárakban található és komoly értéket jelentő hungarikák tervszerű beszerzését mikrofilmen vagy fénymásolatban.

Legyünk tisztában azzal, hogy belátható időn belül a teljességet nem tudjuk megközelíteni. De mégis lehetne egy hat vagy nyolc éves határidőt szabni az anyaggyűjtésre, a kiadást pedig nem szabad a bizonytalan jövőre halasztani. A *Régi magyar könyvtár* új kiadásának megjelentetése után kerítsünk sort erre! Ha az egész anyagnak csak kétharmadát sikerül összegyűjteni, akkor is olyan könyvészethez jutunk hozzá, amit múltunk minden kutatója igen jó eredménnyel használhat.

VÉRTESY MIKLÓS

Az úgynevezett szóbeli történelem és a tudományos tájékoztatás új útjai. Egyre kevesebb levelet írunk. És talán senki sem ér rá ma már, hogy rendszeres naplót vezessen, mint régen szokás volt, élményeiről és az eseményekről, amelyeknek valamilyen formában és valamilyen fokon részese volt. Az idő fokozódó sürgetése erőinket a

¹¹ WELLER, E.: *Repertorium typographicum*. Nördlingen, 1864.

¹² ESTREICHER, Karol: *Bibliografia polska*. 1—32. Krakow, 1872—1938.

jelenre összpontosítja, a tervszerű cselekvés számtalan részletére — a cselekedet mögött rejlő gondolatot, egy-egy alkotás, mű vagy létesítmény belső rugóit, összefüggéseit az előzményekkel, kialakulásának egymást követő fázisait nem örökítjük meg. Egy tervfeladat, egy tudományos kísérletsorozat, vagy akár egy átgondolt, egységes politikai akció befejeztével ezek a háttérben maradó részletek elfelejtődnek, leválnak, mint a kész épületről az állványzat.

Nem változtat ezen, hogy soha annyi statisztika, számszerű adatrögzítés nem készült, mint napjainkban. Az akták és statisztikák mögött rejlő indítást, a lebonyolítás részleteit az adatgyűjtemény nem örökíti meg. Lehet, hogy egy-egy ilyen akció hátterét csak néhányan ismerték: nem mindig azért, mert titokban akarták tartani, hanem mert az adott pillanatban, a munka eleven folyama közben ez nem látszott fontosnak. A megelőző megbeszéléseket írásban nem rögzítették, levelezésre ilyen esetekben kisebb szükség van, mint régen: a modern közlekedési lehetőségek egy-egy szóbeli tanácskozásra távoli országrészekből — néha éppen világrészekből — gyorsan összegyűjtik a közvetlen tanácskozás résztvevőit.¹ A tanácskozás jegyzőkönyve többnyire csak a legfontosabbra szorítkozik, néha nem is készül feljegyzés. Az igazgató nem intéz írásbeli kérdéseket az egyes gyár-részlegek vezetőihez, még akkor sem, ha azok helyileg távol esnek, hiszen felhívhatja őket telefonon. Így a választ azonnal megkaphatja, a részleteket visszakérdezéssel ellenőrizheti. A telex szükség esetén a legfontosabb szövegeket — vagy inkább jeleket — rögzíti is. Az ipari televízió még gyors helyszíni szemlét is lehetővé tehet.

A nagy levelezők, a KAZINCZYK és FLAUBERTek kora az irodalomban is kezd lejárni, bár a személyes élmény baráti közlése, vagy a közvetlen benyomás naplószerű rögzítése még aránylag írók és művészek életében játszik továbbra is (egyelőre?) jelentős szerepet.

Különösen a történészek, a legújabb kor történetírói érzik az írott források hiányos voltát. A levéltárak anyaga nagyobb, de kevésbé beszédes mint régen. A hozzánk legközelebb álló történelmi területen például, a könyv vagy a sajtó történetében: régen az egyházi és világi cenzúra eljárásai folyamán a részletadatok garmadáját termelte. Ma a cenzúra a demokratikus országokban megszűnt — máshol működését leplezi, nem foglalja írásba.

A politikai történelem forrásai sem maradnak fenn mindig írásos formában. Néha éppen a legfontosabb megállapodásokról, nemzetközi tárgyalások anyagáról nem készül hivatalos feljegyzés. Az előkészítés legfontosabb fázisait írás nem örökíti meg, csak a döntéseket, az immár „bizonylat”-jellegű, a közvetlen cselekvés alapját, mintegy menetrendjét vagy forgatókönyvét képező okmányt. Ezért fordul a történész előszere-ttel az élő tanúkhöz, az események résztvevőihöz, az új anyagok, új gyártási módszerek felfedezőihez és kialakítóihöz, politikusokhoz, kutatókhoz, feltalálókhoz.

Mindebben még nem volna semmi alapvetően új, hiszen a történetíró száz évvel ezelőtt is felkereste és kikérdezte az élő tanúkat, mielőtt műve megírásához fogott. De új az, hogy néhány év óta ezeket a szóban elmondott emlékeket nem *egyszeri* használatra gyűjti *egy* történész, nem *egy* meghatározott műhöz szolgáló részletkutatás elemeiként bukkannak fel — hanem a szóban elmondott emlékeket rögzítik, nem egyszeri felhasználás céljára, hanem tartós dokumentumként. És a szóbeli anyag gyűjtését többnyire nem is maga a történetíró végzi, hanem egy közbeiktatott anyaggyűjtő szerv, rendszerint (de nem szükségképpen) egy már fennálló szervezet: könyvtár vagy dokumentációs intézet. És ez a szerv a kérdező munka eredményét — a műfaj mesterei ezt interjúnak nevezik, úgy, mint az újságírás egy közismert, de még szintén nem nagy múltra visszatekintő mű-

¹ KARSAI Elek előadása az OSZK-ban 1966. dec. 19-én.

formáját — közönsége számára tárolja és szélesebb vagy szűkebb körben hozzáférhetővé teszi, éppúgy, mint a kéziratokat vagy a könyveket.

Az Egyesült Államok könyvtáraiban ez idő szerint 75 ilyen „Oral — history — plan” áll megmunkálás alatt. Maga az elnevezés: szóbeli történelem is innen származik. A közel húsz éve folyó módszeres munkának ezen a téren a Columbia Egyetem mellett működő *Oral History Research Office* a legtekintélyesebb központja. Itt elsősorban történelmi érdekű anyagot gyűjtenek. De van szóbeli történelmi anyaga már New York állam mezőgazdaságának, a texasi olajkutaknak és a jazz-zene történetének.²

A siker egyik alaptényezője, hogy a megkérdezett, rendszerint nagyon elfoglalt, vezető emberek — politikusok, katonák, gazdasági szakértők, tudósok, — időbeosztásához alkalmazkodik. És formája a közvetlen beszélgetés, ami számukra nem fárasztó, nem látszik „kötelező, felelősséggel ellátott” tevékenységnek. Azonkívül a magnófelvétel lehetővé teszi gyors kérdések feltevését, ezzel az emlékezet felfrissítését, elmélyítését, esetleg olyan adatok napvilágra hozását is, amelyek a kérdező nélkül fel sem merülnek.

A kérdező, az interjú-vezető ugyanis nem szorítkozik pusztán „lehallgatásra” mechanikus hangrögzítésre. Feladatai, eljárásának technikája már kidolgozott módszertant követ. A beszélgetést irányítani kell: ő felelős azért, hogy a figyelem a lényeg felé forduljon, felesleges anyag ne terhelje az eljárást, már csak az aránylag magas költségek miatt sem. Nem egyszerű technikus, hanem képzett, sőt egyre inkább erre a feladatra külön kiképzett szakember. Mielőtt a kiszemelt közéleti vagy gazdasági vezető kikérdezéséhez fog, gondosan tanulmányozza a már ismert irodalmat, a már feltárt adatokat — ezek alapján irányítja a beszélgetést. Sokszor maga tereli ezzel a figyelmet olyan eseményre vagy adatra, amelyet a kérdezett maga is elfelejtett már, ha maga írná az emlékiratát, éppen ezek a leginkább homályban maradó részletek elvesznek. Átgondoltság és kötetlenség közt kell egyensúlyt teremteni: volt olyan eset, hogy kertben folyó beszélgetés magnószalagjára a madárcsicsergés is rákerült.

A szalagra vett beszélgetés néha a kérdéseket is tartalmazza, néha csak a feleleteket. A legtöbbször persze összefüggő előadás, ha rapszodikus is: egy-egy tényre, emlékre több új kérdés nyomán vissza-visszatér. A gyűjtött anyag további sorsában azután egy olyan fázis következik, amit szerkesztésnek nevezhetnénk. A hangfelvételt legtöbbször gépirásra teszik át — így könnyebben kezelhető és tárolható. Leírás előtt vagy után az interjú-alannal ellenőrzetik az elmondottakat, esetleg utólagos korrekcióra is adnak ezzel lehetőséget. Sokszor magát a hangfelvételt helyezik a gyűjteménybe — ilyenkor azonban az ilyen különleges anyag konzerválásának, tárolásának használatba adásának problémái is jelentkeznek, bonyolult és magas költségkihatásokkal. A legáltalánosabb gyakorlat az, hogy a szalagról lemásolják, kéziratba teszik át a szöveget — esetleg egy rövidebb részletet eltesznek az eredeti hangfelvételtől is, mintegy szemelvényt vagy illusztrációt. Még gyakoribb az az eset, amikor egy-egy személyről vagy egy-egy esemény- vagy kísérletsorozatról felvett orális anyagot az ugyanazon témát illető más természetű dokumentumokkal együtt őrzik, tehát könyv, kézirat, hírlap-kivágás, mikrofilm együtt van tárolva tárgy szerinti rendben. Az utóbbi rendszerrel él a Ford Motor Company archívuma a gyárat illető egész dokumentáció területén, vagy a texasi egyetem, amely 1951, az első olajlelet 50. évfordulója óta gyűjti az olajkutatás történelmi dokumentumait,

A Tulane-i (New Orleans) egyetem a jazz-zene kutatásának nemzetközi központja. Az anyag legfontosabb részét a magnóinterjúk jelentik. De velük együtt tárolnak hangjeleket eredeti jazz- és népdalfelvételekkel, kb. 5000 nyomtatott kotta-kiadványt-

² Vö. *A symposium on oral history*. Wilson Libr. Bull. 1966. 599. 628 — 1. — Elizabeth I. Dixon: *The implications of oral history in library history*. J. Libr. Hist. 1966. 1. sz. 59 — 62, 74. 1.

LA ROCCA, az első nagy jazz-karmester külön gyűjteményét (kivágatok, levelek, plakátok, fényképek), és még egyéb vegyes anyagot.

A közelmúlt évtizedek fontosabb szereplőinek, főleg a forradalmi munkásmozgalom még köztünk élő hőseinek emlékeiről Magyarországon is készültek már hangfelvételek. Úttörő kísérletként 1960 végétől az Országos Széchényi Könyvtár Zárolt gyűjteményében készültek hangfelvétel-interjúk *A munkáosztály irodalmi műveltsége Magyarországon a két világháború közötti időszakban* c. témakörből. A tevbevett céltámogatás ugyan elmaradt, de, ha szükségképpen lassult tempóban is, a munka folytatódik. A gyűjtemény — gépiratba áttéve — főleg írók, költők, nyomdászok, könyvterjesztők és mozgalmi propagandisták visszaemlékezeteit öleli fel.³

A Magyar Szocialista Munkáspárt Párttörténeti Intézetében 1962 óta folyik szervezeten a hangszalagra vett visszaemlékezések begyűjtése. A nyilatkozatokat azonnal gépirásba teszik át, két példányban, amelyek egyikét a megkérdezettek — a magyar munkásmozgalom régi harcosai és a küzdelmes két világháború közti emlékek más, haladó felfogású hordozói — hitelesítik.

Hasonló témájú gyűjtés készül tudomásom szerint egyik nagy napilapunk archívuma számára is és ilyenek a Magyar Rádió hangszalagon rögzített kortárs-visszaemlékezései.

De nyitott kaput döngetnénk, ha kiragadott példákon túl a hazai és nemzetközi síkon készülő hasonló szóbeli történelmi programok részletes ismertetését kísérelnénk meg. A kérdés teljes irodalmának összegyűjtése e pillanatban még nehézségbe ütköznék, hiszen a programok igen változatosak és kidolgozásuk még eléggé elszigetelten, általános érvényű szabályok és határozott területek kijelölése nélkül folyik. Persze a szóbeli történelem⁴ anyaggyűjtő módszereivel, a tárolás és feltárás problémáival foglalkozni kell.

De e kis tanulmány közvetlen céljának — a figyelemkeltésen kívül — nem ezt tekintjük.

Hanem a szóbeli történelemnek mint *jelenségnek* a fontosságát akarjuk aláhúzni a dokumentáció és a könyvtárügy történelmi fordulópontján, amelynek tanúi vagyunk. Az e területen végbemenő forradalmi átalakulásnak kétségtelenül egyik — bizonyára a legelső — útjelzője a gépesítés. Nem csupán a katalógus-sokszorosítás, a szállítás, a kiszolgálás gépesítéséről, a szállítószalagról, a csőpostáról, a telexről vagy a kompakt raktárrendszerekről van itt szó. De megindult és terjed az anyagban való tájékozódás, az adatkeresés gépesítése is.

A gépesítés mellett a forradalmi fejlődés másik, nem kevésbé fontos tényezője magának a gyűjtött anyagnak, a könyvtárakban és más anyaggyűjtő intézetekben őrzött dokumentumoknak az átalakulása. A XV. század közepétől majdnem egészen a mi századunk közepéig, tehát közel fél évezreden át a könyvtáros szemé előtt álló alapegység a könyv volt és a könyvnek két fő fajtáját ismerte: az írott könyvet és a nyomtatott könyvet. Az így kétirányban kifesztett felfogó hálón csak kisebb rést ütött a periodikák megjelenése, majd a használati nyomtatványok — igaz, már a nyomtatás legkezdetén ismert — kategóriájának modern elburjánzása (elsősorban a plakátoké és röpiratoké). Némi fenntartással a két új típus (talán csak a hírlapok kivételével) asszimilálhatónak látszott: a bekötött folyóiratévfolyamok vagy egyes plakátok kolligátumai külsőleg is könyveknek látszottak. (Pl. az Országos Széchényi Könyvtár régi, bekötött színlapgyűjteményei.)

³ MARKOVITS Györgyi szíves közlése. MARKOVITS az interjú-alanyokat személyesen kereste fel; a tervszerű, gyors kérdések emlékezetfrissítő hatását tapasztalatai alapján hangsúlyozza.

⁴ Maga a terminus is vitatható, talán akad majd jobb magyar megjelölés is.

Új tényező azonban a nem könyvjellegű sokszorosított anyag megjelenése: nem csak az ezerféle nyomdán kívüli sokszorosítási eljárás termékei, hanem magát az írást is kiküszöbölő rögzítési eljárások termékei: film, hanglemez, hangszalag.⁵

A könyvtár hovatovább nem az írásban rögzített dokumentumok gyűjteménye többé, hanem a célkitűzése (profilja, gyűjtőköre) központjában álló stúdium minden adatáé. Tudomásul kell venni, hogy az adat, tehát a dokumentumnál kisebb egység ma már az, amit a látogató keres, akár mint kutató specialista jelentkezik, akár mint egyszerű, általános tájékozódásra törekvő érdeklődő. Nem úgy teszi fel a kérdést, hogy valamely könyv, folyóirat, kézirat megvan-e, mert tudja, hogy abban megleli, ami számára érdekes — hanem így: engem ez a téma érdekel, minél gyorsabban meg akarok tudni mindent, amit erről a könyvtár nyújthat. Sőt, ha a könyvtár anyagából nem lehet valamit megállapítani, akkor jelölje meg, hogyan juthatok hozzá. Alapvető hivatás-erkölcsi követelmény a könyvtárossal szemben a huszadik és a huszonegyedik század közti átmeneti időben, hogy a kutatót ne hagyja magára még ott sem, ahol saját gyűjteményének határai végződnek, hanem irányítsa tovább, másfajta gyűjtemények, különleges dokumentumok, a kutató által nem ismert szakemberek felé. Hiba van ott, ahol a reference-könyvtáros a leg gondosabban tájékoztat mindenről, amit a könyvtárban megtalálhat a kereső, de — ha érzi is, hogy a kutató kérte adathoz vagy adatesoporthoz még nem mutatta meg a legközelebbi, legbiztosabb utat — nem irányítja tovább, nem segít neki a további tájékozódásban, ha úgy érzi, hogy bármely szakkérdés is „nem az ő asztala”.

Egyre gyakoribb, hogy írásban, képben, mikrofilmen készen (ipari szakkifejezéssel „előregyártva”) adja vagy küldi a kívánt adatokat a könyvtár. A reference-szolgálat beékelődik a dokumentum és a kutató közé, a kutató — a szó jó értelmében — látogatóból „vevővé” alakul át. A könyvtáros-dokumentalista egyre nagyobb részét végzi el a munkának, amelyet régen teljesen a kutató végzett.

És mindezt még egy további döntő lépés követi. Ez az, amikor a könyvtár már nem csak gyűjti, bibliográfiák és más segédeszközök alapján összeválogatja anyagát, hanem közvetlenül a forráshoz nyúl, aktív részt vesz a dokumentum termelésében. Ennek a fejlődésnek — egy új minőségi átalakulásnak? — első hajtása, első szimptomája az „Oral history”. A könyvtár alapképlete, modellje, amelyben eddig az egyik oldalról könyvek áramlottak be, a másik oldalról kutatók s a két áramlat találkozási helyén székelt a dokumentációt, felvilágosítást nyújtó könyvtáros — egy harmadik kapuval egészül ki, amelyen maguk a könyvtárosok rajzanak ki a tevékeny élet széles mezejére, vagy a múlt emlékét őrző eleven „források” közé s ott módszeresen, az ő tervszerű közbejöttükkel, igényeiknek, illetőleg kutatóik, „vevőik” igényeinek megfelelően létrehozott új, még egyre alakulóban levő szerkezetű dokumentációval térnek vissza.

Még csak egy szóval kell kitérnünk a szóbeli dokumentáció jelentőségére a tudománytörténet és annak egyes ágai, köztük a könyvtártörténet terén. A még velünk levő „öregek”, de részben a kortársak emlékei a közelmúltból sok mindent megmagyaráznak, aminek az évi jelentésekben, de még a távlati tervekben, tervtanulmányokban sincs nyoma. Csak egy példát: egyike a legizgalmasabb kérdéseknek a nagy tudományos könyvtárak történetében az állagnak, az anyagnak a létrejötte, kialakulása. Ismerjük a könyvtár gyűjtőkörét, lehet, hogy az talán több ízben is, igen körültekintően, írásbeli megfogalmazást, jogszabályszerű rögzítést is nyert, mégis, sokszor egyéni elképzelésen, a szabályok alkalmasszerű magyarázatán múlik, merre terjeszkedik a gyűjtés. A válogatás közvetlen folyamatát irányíthatja egy divat, egy tudományos tendencia, egy politikai

⁵ A kiadványfajták megoszlásában beállott eltolódásra a magyar szakirodalomban tudommal SEBESTYÉN Géza utalt először. *A könyvtártudományi kutatás távlati tematikai terve*. Magy. Könyvszle. 1961. jún. különszám. 75—105. l. Kül. 87. l.

megrázkódtatás. De befolyást gyakorolhat egy egyéniség speciális érdeklődése, egyoldalú vagy sokoldalú kiterjedésű koncepciója. Vagy egy nagyobb hagyaték, amelynek továbbfejlesztése érdemesnek tűnik.

Hogy mi volt a döntő a különböző felfogások között, hogy ezek egymásutánja milyen rétegeket határozott meg az állományban — az irattári anyagból, jelentésekből nem mindig tűnik ki, de kitűnhet egyetlen vezető könyvtáros visszaemlékezéseiből, ha a szóbeli történész jó érzékkel „rákérdez”.

Hasonló ehhez pl. az Országos Széchényi Könyvtár esetében a raktárrendszerek összekeveredése, helyhiány és más okból bekövetkezett összekuszálódása. Mögötte egy egyszerű tény áll: a Nemzeti Múzeum épületének — mérettől és férőhelytől is független — alkalmatlansága a nagy raktárt igénylő újfajta nagykönyvtár szempontjából. De a megoldások és szükségmegoldások részletei a könyvtártan módszertani állapotát, a maguk idejében legmodernebbnek tartott, azután elavult raktári rendszerek áthasonítását tükrözik.

Összegezve: a szóbeli történelem a fejlődés alaptényezőinek, a társadalmi, gazdasági állapotnak döntő jelentőségét nem kisebbíti — de ezeknek a tényezőknek áttételes érvényesülését, főleg az egyéniségek szerepét, az események lefolyásának részleteit olyan új fénybe helyezheti, amely elméleti tudásunkat is gazdagítja.

DEZSÉNYI BÉLA

Egy nagy jelentőségű társadalomtudományi reference-munkáról. — A kielői Világgazdasági Intézet könyvtárának kötetkatalógusa. A használatban levő értékes kötet-katalógusok sora, mint amilyenek a British Museumé, a Bibliothèque Nationale-é, a Library of Congress-é, egy újabb, ezúttal nem általános, hanem szakgyűjtemény-katalógussal növekedik: 1966-ban megjelentek a kielői Institut für Weltwirtschaft könyvtára katalógusainak első kötetei.

A világ egyik legjelentékenyebb társadalomtudományi gyűjteményének, az 1914-ben alapított, jelenleg több mint 900 ezer bibliográfiai egységet, közte mintegy 19 ezer kurrens periodikát számláló könyvtárnak a *katalóguskoncepciója és rendszere* olyan, hogy azon ritka katalógusok közé tartozik, amely valóban *bibliográfiai forrásértékkel bír*.

Amint a „világgazdaság” összetetten értelmezendő az intézet és a könyvtár nevében, mert valójában a közgazdaságtudományok széles skálájú gyűjtése mellett kiterjed a földrajzra, a kulturális antropológiára, legújabbkori történelemre, szociológiára, állam- és jogtudományokra stb., ugyanúgy a katalógus sem egyszerűen a hagyományos könyv, folyóirat, földrajzi stb. megoldást tükrözi, hanem GÜLICH professzornak ma is élő és ható intenciói szerint, eleve a *kutatás, a használat kívánalmaiból* indult ki és ennyiben sajátos felfogást tükröz. Ha pedig *egy ilyen felfogás realizálását közel 40 évig* (1924-től számítható az újrendszerű katalógusok kiépítése) következetesen viszik keresztül, akkor az irodalomfeltárásnak, a kutatómunkának egy olyan „halmaza” jön létre, amely nem mennyiségénél, hanem *minőségénél* fogva válik alkalmassá arra, hogy kötetkatalógus formájában használják nemzetközileg. Nyilván ez a meg gondolás — és ez egyben az üzleti meg gondolás alapja is — vezethette a bostoni HALL-céget arra, hogy a kielői világ gazdasági intézet cédulaanyagát folyamatosan lefotóztassa, copy-flow eljárással sokszorosíttassa és két év alatt 213 kötetben megjelentesse.¹

¹ *Katalog der Bibliothek des Instituts für Weltwirtschaft Kiel. Personenkatalog kb. 630 ezer cédula 30 kötetben, Behördenkatalog kb. 200 ezer cédula 10 kötetben, Körperschaftenkatalog kb. 270 ezer 13 kötetben, Regionenkatalog kb. 1 millió 75 ezer cédula 52*

Mi az, ami miatt „computerizálódó” korunkban, a modern technika vívmányainak fokozódó könyvtári elterjedése körülményei között, az elhelyezésében, felszereltségében nem éppen korszerűnek mondható kieli könyvtár katalógusát most már nemcsak a kutatók, hanem az „üzlet” is felfedezte? Mi az, amivel a kieli könyvtár katalógusa többet nyújt a szokásosnál? Konceptiójában, szemléletében.

A használat helyes felismeréséből indulva ki, a katalógus-rendszer megtervezői igyekeztek *mindazon információs elemeket belesűríteni*, amelyek a kutatást előmozdítják. Ennek érdekében nem vonták meg sem kiadványtípusonként (monográfia, periodika stb.), sem műfajilag (tanulmány, recenzió, biográfia stb.) a határvonalat, ezzel szemben *a sokoldalú megközelíthetőség szempontját helyezve előtérbe, kiadványtípusra, műfajra való tekintet nélkül* alkották meg a katalógusrendszer egyes alkotó-részeit.

Így a *Personenkatalog* együtt tartalmazza egy-egy szerző monografikus műveit, folyóiratait, a műveire vonatkozó recenziókat és az esetleges biográfiai, vagy bibliográfiai adalékokat. A *Behördenkatalog* a hatóságok kiadványait, a róluk szóló ismeretésekkkel, kommentárokkal. A *Körperschaftenkatalog* ugyanezt a testületek vonatkozásában. A *Regionenkatalog* rendkívül részletes feldolgozásban a földrajzi egységek szerint csoportosított szakirodalmat. A *Sachkatalog* az ésszerűség keretein belüli részletezésben tárgyszavazza az irodalmat, míg a *Titelkatalog* a címek szerint tárja fel az állományt. Ez körülbelül az optimális, amit egy katalógus-hálózat nyújthat, és ha ehhez a koncepcióhoz hozzászámítjuk, hogy a kieli világgazdasági intézet állományának *tekintélyes része nem-könyvkereskedelmi forgalomba került kiadványokból áll* (bankjelentések, üzleti beszámolók, kutatási jelentések stb.), akkor érthető, hogy kötetkatalógusa valójában bibliográfiai értékkel bír, más szóval használata az egyéb kötet-katalógusokkal szemben, amelyek mindenekelőtt a belső könyvtári munka céljait szolgálják (címfelvétel, katalógizálás), *reference-jellegű*, a társadalomtudományi könyvtári-dokumentációs munkának válik egyik értékes tájékoztató munkaeszkövévé.

RÓZSA GYÖRGY

Irodalomtörténeti tanulmánykötetek és folyóiratok analitikus bibliográfiai kartotékjai. Már több évvel ezelőtt, 1963-ban jelent meg először az országban folyó különféle bibliográfiai vállalkozások körében az *Irodalomtörténeti tanulmánykötetek és folyóiratok analitikus bibliográfiai kartotékjai* című kiadvány, amely éveken át, a propagandisztikus hírverés mellőzésével, feltűnés nélkül látta el kitűzött feladatát. 1966-ban a kiadvány bizonyos nyilvánosságot kapott azáltal, hogy a Népművelési Propaganda Iroda, a 4. évfolyamtól kezdve átvette terjesztésre. Ez által a félig-meddig házi használatra szánt bibliográfia rendszeres előfizető táborra talált és kilépett kísérleti stádiumából.

A kiadvány a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gondozásában jelenik meg, összeállítója Szász Károlyné GILLEMOT Katalin. Két hónap anyagát tartalmazza egy-egy kartoték-tömb, így tehát évente hatszor megjelenő kiadványról van szó.

Célja a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár fiókjai könyvtári munkájának támogatása, de ezen elsődleges cél mellett az összeállító gondolt arra, hogy e kiadványt a tudo-

kötetben, *Sachkatalog* kb. 1 millió 700 ezer cédula 83 kötetben, *Standortskartei der Periodika* kb. 70 ezer 10 kötetben, *Titelkatalog* kb. 300 ezer cédula 15 kötetben. A kiadó G. K. Hall, Boston, Mass. a kötet-katalógus teljes árát közel 20 ezer USA dollárra hirdeti. — Az MTA Könyvtára megkísérli, hogy a katalógust, amiből Magyarországra már csak a rendkívül magas ár miatt is, nyilván csak egy sorozat kerülhet, kiadványcseréje keretében egy külön megállapodás formájában beszerezze és az ország érdekelt kutatóinak és könyvtárainak hozzáférhetővé tegye a benne foglalt információs anyagot.

mányos könyvtárak és kutató intézetek is haszonnal tudják majd forgatni. Ahhoz, hogy némi fogalmat alkothassunk magunknak egy-egy füzet tartalmáról, példaképpen közlünk néhány statisztikai adatot a bibliográfiában feldolgozott tanulmánykötetek számáról: 1963/64-ben 83, 1965-ben pedig 20 (1966-ról még nem áll rendelkezésre adat), nagy terjedelmű, alapvető tanulmánykötet analitikus feldolgozását végezte el. A feldolgozott folyóiratok száma viszont, kisebb változásoktól eltekintve állandó. 1966-ban pl. a következő folyóiratokból és hírlapokból került ki a feldolgozásra szánt anyag: *Élet és Irodalom*, *Kortárs*, *Könyvtáros*, *Kritika*, *Nagyvilág*, *Társadalmi Szemle*, *Új Írás*, *Valóság*, *Világosság*, *Magyar Nemzet*, *Népszabadság*, *Népszava*. Mindegyik folyóiratnál és hírlapnál természetesen a megfelelő hónapok anyaga kerül feldolgozásra.

Ha egy szóval kellene meghatározni a szóban forgó bibliográfia műfaját, akkor nem lenne könnyű dolgunk. Annyi nyilvánvaló, hogy *szakbibliográfiáról* van szó. Csakhogy a szakbibliográfiának egy sajátos válfajáról, *analitikus* szakbibliográfiáról, ami lehetővé teszi a könyvek, valamint a folyóiratok egyazon szakterületet érintő anyagának azonos módon való feltárását, és az így feldolgozott bibliográfiai adat-anyag egyetlen betűrendbe való rendezését. Az is kétségtelen, hogy *válogatott* szakbibliográfiáról van szó. Mindez kitűnik már a kiadvány címéből.

A bibliográfia legfőbb értéke: *analitikus* volta. Az analitikus jelleg keretein belül különösen nagy jelentőségű értéknek könyvelhetjük el azt a tényt, hogy az analitikus feltárás a recenzió-anyagra is fenntartás nélkül kiterjed. Sőt, a vállalkozás maga egy olyan, egyelőre még meg nem valósított bibliográfia-típus felé mutat, melynek igénye már több oldalról, több fórum részéről bizonyára felmerült: a *Magyar Nemzeti Bibliográfiát* és a *Magyar Folyóiratok Repertóriumát* mintegy kiegészítő általános recenzió-bibliográfiáról van szó.

Egy ilyen általános recenzió-bibliográfia szükségessége egyrészt a ténnyel igazolható, hogy vannak olyan országok, ahol ez a bibliográfia-típus, mint nemzeti bibliográfiai feladat, már megvalósult (példaként a Moszkvában megjelenő *Letopisz' Recenzij* említhető) és megjelenése óta senki sem vonja kétségbe a folyamatos megjelenés szükségességét. Az általános recenzió-bibliográfia szükségessége melletti másik bizonyíték az, hogy számos tudományos intézet (az MTA Nyelvtudományi Intézete, az MTA Pszichológiai Intézete stb.) az intézetben folyó szakbibliográfiai gyűjtőmunka során jelentős erőfeszítést tesz a tudományterületet illető recenziók gondos feldolgozására. E vállalkozások azonban — bizonyos tekintetben — mindig hiányosak maradnak: az intézet által képviselt tudománnyal határos tudományterületekre, ill. az úgynevezett interdiszciplináris tudományterületekre vonatkozó recenzió-anyagról nem tudnak megfelelően alapos feldolgozást-feltárást nyújtani. Nyilvánvaló, hogy egy általános, minden szakterületre (a technikai, természettudományi tudományterületekre is) kiterjedő recenzió-bibliográfia meg tudna birkózni az említett mélyrehatóbb, a rokon területek tájékára is kiható recenzió-tájékoztatással.

Nem szorul részletes bizonyításra az a tény, hogy egy-egy mű mindenkori tudomány- és kultúrpolitikai szempontú értékelése megfelelően tükröződik a műre vonatkozó recenziók anyagában. (Hiszen a *recenzió* szót — a jelentés pontos meghatározását véve alapul — éppen az választja el a *referátum*, ill. a *szólabas* szavaktól, hogy ez kritikai vonatkozásokat tartalmazó ismertetésre utal.) Ha pedig tükröződik a recenzió-anyagban ez a szempont, akkor a recenzió-anyagot az irodalom, valamint az irodalomtudomány irányítóinak, de a maguk területén a többi tudományok irányítóinak is, mindenkor gondosan figyelemmel kell kísérniök. Ez a figyelemmel kísérés sokkal hatékonyabb egy teljes recenzió-anyagot tartalmazó recenzió-bibliográfia segítségével. Tudjuk, hogy nem lehet élesen elválasztani a kultúrpolitikai funkciót a tudományszervezési tevékenységtől, de ha figyelmünket, a két összefüggő tevékenység közül inkább az utóbbi felé fordítjuk, akkor is

azt tapasztaljuk, hogy igen nagy haszna lenne egy általános recenzió-bibliográfiának. Nem egy tudományterületen belül, a tudományterület reprezentatív publikációs fórumainál egyenlőtlenségeket és aránytalanságokat mutat a recenzió-ellátottság (jelentős művek ismertetés nélkül és kritika nélkül maradnak, másokról meg terjengős ismertetések és kritikák jelennek meg). Az ilyen aránytalanságokat sokszor az összefüggő kép hiánya idézi elő. Egy általános, minden szakterületre kiterjedő recenzió-bibliográfia bizonyára jelentékenyen csökkentené, éppen az összefüggő recenzió-megoszlási kép megadásával, ezeket az aránytalanságokat.

Egy ilyen általános recenzió-bibliográfiának ennél az imént említetténnél még jelentősebb tudományszervezési következménye is lehetne. Jól tudjuk, hogy a tudomány egyenlőtlenül fejlődik: számos olyan tudományterület van most is, de volt is mindenkor, melyen belül szükségképpen elmaradottabb volt a hazai tudományos termés a nemzetközihez viszonyítva. Sőt esetleg semmiféle eredeti tudományos termés sem állt rendelkezésre (pl. egy – másfél évtizeddel ezelőtt a kibernetika vagy a közlés-elmélet terén). Úgy gondoljuk, hogy az ilyen ritkulási pontokon az eredeti tudományos kutatás hiányát fokozott témabavágó recenzió-tevékenységgel kellene, amennyire lehet, ellensúlyozni. Ez a recenzió-tevékenység fenntartaná a tudományos érdeklődés folyamatosságát az ilyen, pillanatnyilag kevésbé kutatott területeken is, és alapot szolgáltatna ahhoz, hogy eredeti kutatások bármikor zökkenésmentesen, nyomasztó elmaradottsági érzés nélkül induljanak meg, vagy kezdődjenek újra. Az eredeti kutatások pontjainak és volumenének a recenziós tevékenységgel való ilyen összeegyeztetése azonban szintén csak akkor valószínűleg meg igazán, ha rendelkezésünkre áll a többször emlegetett általános recenzió-bibliográfia.

Egy ilyen bibliográfia-típus igényétől azonban még messze van annak megvalósulása. Anyagi lehetőségek, megfelelő bibliográfusok nem állnak rendelkezésre. Az egész vállalkozás szervezeti hovatartozásán sem vitatkoztunk még. Sőt SZENTMIHÁLYI János szóban közölt véleménye szerint még számos fogalom (recenzió, referátum stb.) pontos definíciója is hiányzik, márpedig a fogalmak tisztázása elkerülhetetlen ilyen nagyobb szabású bibliográfiai vállalkozás megkezdése előtt. Mindebből az látható, hogy az általános recenzió-bibliográfia megvalósulása hazai viszonylatban még igen-igen távoli dolog. Az azonban kétségtelen, hogy az *Irodalomtörténeti tanulmánykötetek és folyóiratok analitikus bibliográfiai kartotékjai* című kiadvány – elsősorban bizonyos szerkesztési és bizonyos anyagrendszerezési elvek tisztázásával – kezdeményező lépésnek számít az említett általános recenzió-bibliográfia valamikori megvalósulása felé.

Térjünk vissza a szóban forgó kiadvány szorosabb értelemben vett ismertetéséhez. A megadott forrásokban (tanulmánykötetek, folyóiratok) szereplő irodalomtörténeti tanulmányok bibliográfiai adatai betűrendben követik egymást. Nemcsak tanulmányok bibliográfiai adatait találjuk meg a szóban forgó bibliográfiai kartoték-anyagban, hanem a sajtó és a tudományos folyóirat-visszhang meglehetősen teljességét reprezentáló recenzió-anyag adatait is, mégpedig nem az ismertetések íróinak betűrendjében, hanem az ismertetett mű szerzőjének betűrendjében. A recenziók anyagában, természetesen, tulajdonnevek is szerepelhetnek; ezek egy-egy utalócédula formájában szintén belekerülnek a betűrendbe. Az ilyen tulajdonnév-utalásokon túlmenően tárgyi utalásokkal is gazdagon el van látva a kiadvány (ilyen tárgyi utalásokkal találkozunk pl.: művészetpolitika, kozmopolitizmus, színművészet stb.). Egy-egy mű vagy tanulmánykötet bibliográfiai adata mellett sorakoznak a rá vonatkozó recenziók adatai, ám a recenziók száma gyakran elég tetemes, ami annak a jele, hogy az illető tanulmány, illetve téma nagy visszhangra talált a sajtóban, az irodalomtudományban és az irodalmi kritika műhelyeiben. A bibliográfiai kiadvány „kartoték”-nak nevezi magát, ami nem formális megnevezés, hanem arra utal, hogy a kiadvány borítólapba beleillesztett kartonlapok formájában jelenik meg. E karton-

lapok nincsenek lapszámozva, sorrendjüket csak a betűrend biztosítja. A kartonlapok nyolc részre szétvághatók és szétvágás után dobozba vagy fiókba kívánt módon rendezve elhelyezhetők. Ez lehetővé teszi azt, hogy a kartonlapok rendezési szempontját idővel megváltoztatva, az egész anyagot szükség szerint átrendezzük, illetve, hogy a felesleges kartonlapokat és ezáltal az általuk képviselt hivatkozásokat, később kiselejtezzük.

Annak érdekében, hogy kellő precizitással megtaláljuk a bibliográfiai vállalkozás helyét, néhány szempontot említünk meg arra vonatkozólag, hogy miként viszonyul az a *Magyar Nemzeti Bibliográfia*, az *Új Könyvek*, a *Magyar Folyóiratok Repertóriuma* és a Kozocsa-féle *A Magyar Irodalom Bibliográfiája* című vállalkozásokhoz. E kiadvány összegyűjti az összes recenziót, míg az *Új Könyvek* csak egy-egy elég tárgyilagos, de szűkszavú ismertetéssel igazítja el az olvasókat a könyvekről, tehát referátumot ad, recenzió helyett. Az *Új Könyvek* nem ad analitikus felvételt az esztétikai és irodalomtörténeti, valamint az életrajzi tanulmánykötet-cikkekről. A *Magyar Folyóiratok Repertóriuma* nem vágható szét és nem közöl recenziókat. A *Nemzeti Bibliográfia* pedig, amellet, hogy szintén nem vágható szét, nem dolgozza fel a tanulmányköteteket analitikusan. Kozocsa bibliográfiája ugyan mindezt megteszi, de nem vágható szét, és sajnos elmaradással adja ki.

Kik számára használható a szóban forgó bibliográfiai kiadvány? Nem véletlen, hogy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gondozásában jelent meg. Talán a legnagyobb szolgálatot éppen a Fővárosi Könyvtár fiókkönyvtárai olvasóinak, illetve könyvtárosainak tehet, de az is kétségtelen, hogy más könyvtárak (tudományos nagykönyvtárak, szakkönyvtárak stb.) tájékoztató szolgálata számára is hasznos segédesszköz.

Elhagyva a könyvtári tájékoztatás területét, adatokkal bizonyítható, hogy az irodalomtörténész szakember számára is igen jó szolgálatot tesz, mivel olyan nagy anyagot ölel fel, melynek eredetiben való átnézését nagy szabadidő lehetőséggel rendelkező személy is csak ritkán valósíthatná meg. De ha valaki rendszeresen olvassa is a feldolgozott folyóiratok és hírlapok anyagát, még akkor is, visszakeresési céllal, semmivel sem kevésbé hasznos: hiszen egy-egy adatról sokszor csak hiányos emlékek maradnak meg az olvasás után, esetleg csak a téma, csak a szerző neve, stb. rögződik az emlékezetben. Végezetül igen jelentős szerepe van ennek a kiadványnak a pedagógia, közelebbről az irodalom-tanítás támogatásában is. Tudomásunk van arról pl. hogy iskolai dolgozatot író gimnazisták, szakdolgozatukat készítő egyetemi hallgatók, valamint tanulmányi versenyekre pályázók, jó segédesszközei lennek e kiadványban.

Felmerülő kérdés lehetne az, hogy az ilyen analitikus bibliográfiai feldolgozás elsősorban az irodalomtörténet és irodalomtudomány tárgykörében hasznos-e elsősorban. Ha a pedagógiai vonatkozásból indulunk ki, akkor igenlő a válasz. Nem ennyire igenlő, ha a Fővárosi Könyvtár olvasóira gondolunk általában. Kérdés, hogy az irodalom, az irodalomtörténet és rokon vonatkozások anyagában kívánnak-e elsősorban tájékozódni az említett olvasók, vagy a tudományos ismeretterjesztő, vagy elsősorban tudományos szakirodalomban-e? (El lehet képzelni, hogy e tekintetben érdeklődés-eltolódás figyelhető meg már most, vagy ennek az eltolódásnak esetleg bizonyos előjelei mutatkoznak.) A szakember számára, végezetül, kétségtelen, hogy vannak olyan tudományterületek (szociológia, pszichológia, stb.), amelyeken belül a bibliográfiai feldolgozásokkal való ellátottság színvonala sokkalta alatta marad az irodalomtörténet ilyen természetű ellátottságának. Ha tehát a tudományos szakirodalom recenzió-anyagát tekintjük, akkor még inkább indokolt az az igény, hogy az irodalomtörténet és irodalomtudomány, ill. irodalomesztétika mellett a többi tudományterület publikációs anyagában megjelenő recenzió-anyag is feldolgozásra kerüljön.

Egy másik észrevétel arra vonatkozhatna, hogy mindenben egyetértünk-e a szóban forgó kiadványba belevett forrás-anyaggal. Egyelőre csak fővárosi megjelenésű folyóira-

tok és hírlapok kerülnek feldolgozásra. De nem lenne-e elképzelhető a meglevő folyóirat-lista egy-két más, nem-fővárosi folyóirattal való kiegészítése? (Gondoljunk például az *Alföld* vagy a *Tiszatáj* című folyóiratok tanulmány-, ill. recenzió-anyagára). Az is elképzelhető lehetne például, hogy a külföldön megjelenő magyar nyelvű folyóiratok anyaga is belekerülne a kiadványba. Hasznos lenne ugyanis tájékozódni a szomszédos népi demokráciákban megjelenő magyar nyelvű tanulmánykötetek és folyóiratok idevágó anyagáról is.

Mindezek a kritikai megjegyzések, természetesen, nem kívánják csökkenteni a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár imént ismertetett bibliográfiai vállalkozásának jelentőségét, sőt, elismerve azt, hogy az ilyen újszerű feladat az átlagosnál, a már hosszú múlttal rendelkező bibliográfiai vállalkozásokénál sokkal több gonddal, fejtöréssel és szerkesztői munkával jár, külön is értékeljük, hogy az összeállító vállalta ezt a többletmunkát, valamint a vállalkozással elkerülhetetlenül együttjáró nehézségeket, veszélyeket.

BÜKYNÉ HORVÁTH MÁRIA

Reneszánsz könyvkötőműhelyek. A magyar művelődéstörténet egyik legszebb, bár fájdalmasan rövid fejezetét keltette életre az Iparművészeti Múzeum kiállítása: reneszánsz kötéstáblák és díszítések bemutatásával.

A köztudat számára a magyarországi humanizmus és reneszánsz MÁTYÁS király nevében és a korvinák fogalmában summázódik. Itt ez a kiállítás megsejteti velünk, hogy a XV. század végi — XVI. század eleji magyarországi bibliofília és kötésművészet nem egy fényűzést kedvelő nagy uralkodó egyedülálló szenvedélye volt. Hogy mindez nem korlátozódott a budai várpalota könyvkészítő műhelyére és hogy a korvinák jelentik ugyan a korszak csúcsteljesítményét, de nem önmagukban, és nem előzmény nélküli jelenségeként.

A reneszánsz könyvművészet mozgalma Itáliából indult el és az erőteljes kulturális kapcsolatoknak köszönhetően kezdett nálunk is hatni. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen szellemi-kulturális hatást elsősorban az egyházi rend közvetített és képviselt, bár az írásbeliség monopóliumán már erőteljes rést ütött a feltörekvő polgárság. A szellemi élet teljes laicizálódása azonban még soká várat magára és a könyvművészet letéteményesei egyelőre a különböző szerzetesi könyvműhelyek: karthausi, ferences stb. kolostorok keretén belül dolgoznak és alkotnak.

Rendkívül érdekes mozzanat, hogy ezúttal az újat, az olasz reneszánszra jellemző geometrikus fonadékos kötést többnyire a kolostori műhelyek készítették, míg a konzervatív gondolkodásmód, a régebbi gótikus stílushoz való ragaszkodás a polgári könyvkötőműhelyekre jellemző. A kiállított kódexek érdekesen illusztrálják azt a folyamatot, ahogyan az új díszítómód tért hódít és lassan-lassan egyeduralkodóvá válik, miközben a réginek lényeges elemeit és jegyeit magábaolvasztja. Az olasz reneszánsz könyvművészet jellemzője az említett geometrikus fonadékos kötésminta. A nálunk meglevő gótizáló irányzaté a növényornamentika. E kettőből kölcsönhatás révén alakult ki a sajátos magyar reneszánsz stílus, amelyet bizonyos keleti hatás is átszínez. Azt a folyamatot, amely a keleti (egyiptomi) és olasz hatást szerves egésszé dolgozza a hazai formakincessel, hogy eredményeit aztán eljuttassa cseh és lengyel kultúrterületre is, miközben hazai gyökerei a törökdúlás következtében elszáradnak: jól érzékelteti a kiállítás.

Van azonban a kiállításnak néhány olyan negatív mozzanata, amelyet meg kell említenünk. Mindenekelőtt úgy tűnik, mintha csak a beavatottak számára rendezték volna. Az az ember, aki különösebb könyvtörténeti és művészettörténeti képzettség nélkül járja végig a termet: nem kap szervesen összefüggő egészet. A kisebb-nagyobb kódexek látványára emlékezik talán egy darabig, de ez minden. A kiállítás címe könyvkötő-

műhelyekről beszél. Kevésbé megtévesztő volna, ha a reneszánsz kötéstáblák és díszítésekéről tenne említést. Nem mindenki tudatosul, hogy a könyvkötőműhelyeken alkotó közösségeket kell érteni. Annál kevésbé, mert a kiállítás nem hangsúlyozza ezt eléggé. Elénk tálalja az egyes könyveket, illetve műhelyeket: Lővöldi Karthausi kolostor, budai ferences csoport, G. A. mester, a pesti mészáros-céhkönyv kötőműhelye stb., de nem magyarázza meg az egyes műhelyekből kikerült munkák stílus-jellemzőit, hatását és azt, hogy mennyi munka maradt ránk tőlük és hol találhatók meg. Zavaró pl., hogy ha egy-egy táblán ki van téve 3–3 fakszimile fénykép vagy rajzmásolat egy-egy kódexről és a tájékoztató szövegfelírás nem az egyes képek alá kerül, hanem a tábla szélére, hogy a szemlélő zavarbajön, ha kedve támad az azonosításhoz.

A díszítéstechnikára hatással voltak bizonyos architekturális jelenségek. Ezt a hatást jól illusztrálták a belvárosi templom vörösmárvány pasztofóriumának kb. teljes nagyságú, hatalmas fotoreprójával. Bizonyos, hogy hatásos. De jobban örültünk volna, ha legalább néhány nagyobb reprodukcióval bemutatták volna a könyvkészítés: másolás, nyomtatás, fűzés, táblakészítés, aranyozás stb. munkáit! (Mellékesen: a kiállításra betévedt embereknek vajon hány százaléka tudta volna megmondani, hogy mi az a pasztofórium? Mert az sincs megmagyarázva!) És végül: nagyon örültünk volna valamiféle tájékoztató kiadványnak, amely röviden és jól áttekinthetően összefoglalja a reneszánsz könyvművészet korát, stílusjegyeit, az egyes műhelyek jellemzőit és kisugárzási körüket (esetleg térképpel), hogy egésszé, teljesebben érthetővé és maradandóbbá tegye a kiállítás élményét.

H. LAKATOS ÉVA

Lengyel plakátkiállítás a MOM Szakasits Árpád Művelődési Otthonában. A bemutatott mintegy 100 plakát csak kis részét tartalmazhatta a mai lengyel plakátművészetnek, mely nemcsak hazájában, hanem nemzetközi vonatkozásban is kiemelkedő. A bemutatott lengyel plakátok stílus és tárgyválasztás szempontjából egyaránt sokoldalúak.

Politikai jellegű plakátjaik erőteljesek és festői módon használják fel a fotót az emlékezésre. Kulturális tárgyú plakátjaik szellemesek, klasszikus tagolásúak. Nem szokványos megoldásúak munkavédelmi és alkoholelleanes plakátjaik sem.

Külön csoportot alkotnak a cirkuszplakátok. Ez a témakör lehetőséget ad az ötletes lengyel grafikusművészeknek, hogy gazdagon színezett tervekkel nyerjék meg a közönséget.

A lengyel grafikusművészek közül kiemelkedik PRZYGODSKI J. LENIN plakátja, MAJEWSKI G. május elsejei plakátja, URBANIEC M. Auschwitz-plakátja, HILSCHER J. nemzetközi gyermeknapra készített műve, TOMASZEWSKI H. kiállítási plakátja, JODLOWSKI T. utazási plakátja. A sportplakátok közül URBANIEC M. művei tűnnek ki. Újszerűek SOBCZYNSKI R. és BACZEWSKA L. alkotásai.

A kiállításon bemutatott plakátok jól példázzák a lengyel plakátművészet magas iskoláját, a korszerűséget, az ötletességet, a grafikai elgondolások erőteljes megformálását — és méltán váltották ki mind a szakkörök, mind a kiállítást látogató közönség elismerő véleményét.

MUNKÁCSI PIROSKA

SZEMLE

Fitz József: A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története II. A reformáció korában. Budapest 1967, Akadémiai Kiadó, 295 l.

A magyar nyomda- és könyvtörténet kimagasló művelőjének, FITZ Józsefnek ezt a munkáját nem kis megilletődéssel vette kezébe az ismertetés írója. Történt ez egyrészt, mert posthumus műről van szó, másrészt mert — ha szabad itt személyes érzelmet is kifejezésre juttatni — FITZ József volt az, aki a régi nyomtatványokkal való foglalkozás iránt az érdeklődésemet felkeltette, és első, botladozó lépéseimet e téren igazgatta.

FITZ József négyévtizedes alkotómunkájának méltó betetőzését jelenti az a nagyméretű szintézis, amelyben össze kívánta foglalni hatalmas ismeretanyagát a magyarországi nyomda- és könyvtörténetről. Ennek első kötete, amely a mohácsi vészig tárgyalta e témát, 1959-ben jelent meg. (Vö.: *Magy. Könyvszle.* 1960. 72—76. l.) A most megjelent második kötet mondanivalóját a reformáció korából veszi (s lényegében befejezi a XVI. század ismertetését).

Az olvasó a zárszóból megtudja, hogy a szerzőt hosszú és súlyos betegsége, majd 1964-ben bekövetkezett halála megakadályozta a következő, harmadik kötet megírásában, és abban is, hogy a második nyomdai munkálatait befejezze. Ezt a szerző kéziratának tiszteletben tartásával barátai és munkatársaiból alakult munkaközösség (KÓHALMI Béla, MÁTÉ Károly, SOLTÉSZ Zoltánné és V. WALDAPFEL Eszter) végezte el. Önzetlen segítségükért, amely lehetővé tette a kötet megjelentetését, annak összes olvasója nevében itt mondunk köszönetet.

A második kötet tehát szerves folytatása az előzőnek, csak a címében nyert helyes kiigazítást, ahol a „magyar” jelzőt a tartalmat pontosabban fedő „magyarországi” váltotta fel. A kötet beosztása is hasonlatosságot mutat az elsővel: az általános részt az egyes nyomdák tevékenységének ismertetése követi. Az általános

történet, természetesen magyarországi adatokon alapszik, és csak ott és annyit vett a szerző igénybe külföldi ismeretanyagból, ahol és amennyi szükséges volt a hazai viszonyok megvilágítására.

Érdekes a mű korszakolása. Míg GULYÁS Pál (*A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Budapest, 1931.) az egyes nyomdákat azok megindulásának időrendjében tárgyalta, addig FITZ József ehelyett mondanivalóját ideológiai áramlat köré csoportosította. A Mohács utáni Magyarország — mint csaknem egész Európa — a reformáció hatása alá került, ami természetesen a nyomdászatra is döntő hatással volt. A szerző tehát a reformáció korának magyarországi nyomda- és könyvtörténetét írta meg. Végére hagyta az ellenreformáció első hazai nyomdájának, a nagyszombatinak megindulását 1578-ban. Ez mintegy átvezetést jelent a következő korszakba.

FITZ Józsefnek a kötete korszakolásában megnyilvánult színes egyénisége számos fejezet összeállításában is tükröződik. Az általános részben ilyen szellemesen megválasztott témák köré csoportosította mondanivalóját, mint „a nyomdák ellenségei” (pestis, török és a cenzúra), „a nyomdavezető számvetése” (költségek, utánnyomás, ill. privilégium, szerzői honorárium), vagy „rövid életű felvidéki nyomdák” (Eperjes, Besztercebánya, Pozsony).

A szerző ezúttal is ugyanabban a rendkívül vonzó stílusban ír, mint amit már korábbi munkáiban is megcsodálhattunk. Ez olvasmányossá teszi a könyvet a szakma iránt csak érdeklődőknek és a témában jártas kutatóknak egyaránt. Az évtizedes tapasztalatok birtokában böles higgadsággal mérlegel, óvakodik a túlzó általánosításoktól. Miután kitűnően ismeri az anyagot, teljesen tisztában van, hogy milyen nagyon sok maradt máig is elrejtve a kutató szemek előtt. Elismeri, hogy a statisztika bizonyos áttekinthető tájékoztatást nyújthat, de egyben kifejezi bizalmatlan-

ságát is a számszerűségekkal szemben, sőt másokat is int ezek túlértékelésétől. („Tudjuk, hogy a régi korok bibliográfiai számadatai szükségképpen hamisak. Kénytelenek vagyunk egyes kérdések tárgyalásakor idézni őket, de jó lesz ilyenkor kérnünk az olvasót, hogy ne higgyen idézeteinknek.” — 88. lap.)

A XIX. század több szerzője számos romantikus képzelgéssel hidalta át ismerete hiányait. Ezek kigyomlálását FITZ József nem mulasztja el: helyreigazítja pl. BALLAGI Aladár novellisztikus képét a régi nyomdák életéről (52. lap), szétosztja a papír feltalálása és elterjedése körüli misztikus ködöt (75. lap) stb.

A szerző erős oldala, hogy amilyen közérthetően ismerteti a mondanivalója megértéséhez szükséges alapfogalmakat (pl. a fametszetekről szóló tudnivalók az 56. lapon), ugyanolyan élvezetesen olvashatók azok a részek is, amelyeket korábban teljes tudományos igényességgel már külön is kiművelt és most munkájába beépített (pl. a Luciusról szóló tanulmány a 63–66. lapokon).

Az élvezetesen megírt didaktikus részek a tárgy- és adatszűrűségében impozáns ismeretanyaggal jól kiegészítik egymást. A helyes arányok megválasztása nem csak az általános részre, hanem az egyes nyomdák ismertetésére is jellemző. Az olvasó világos és szakszerű áttekintést kap azok életéről, tevékenységéről és hatásáról.

FITZ József munkájához — a jegyzet-apparátusból kitűnően — az 1960-ig megjelent irodalmat használta. Helyes lett volna ezt valahol feltüntetni, hogy a címlapon szereplő 1967-es évszám ellenére az utolsó esztendő kutatási eredményeit az olvasó ne keresse hiába. Fokozza ezt a bizonytalanságot, hogy négy helyen (52., 104., 209. és 273. lapokon) az 1962–1965. évekre vonatkozó kiegészítés, ill. változtatás történt a kéziratban anélkül, hogy az 1960–1965 közötti esztendő irodalma és annak eredményei beépítést nyertek volna a könyvbe.

A mű áttekinthetőségét — az előző kötettel szemben — az illusztrációk jegyzéke fokozza. A hely- és névmutató, amelynek rendkívüli hasznosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni, sajnos nem tükrözi kellő teljességében a könyvben tárgyalt hatalmas ismeretanyagot. Több meglepő hiány felfedezése után szűrőpróbaszerűen összevettem a 88. lapon levő hely- és személyneveket a mutatóval. Ennek során kiderült, hogy abból nem kevesebb, mint öt város (Bécs, Brassó, Gyulafehérvár, Kassa és Kismarton) és öt személy (BÁTHORI Zsigmond, Xalixt HONTER, JÁNOS ZSIGMOND, MÁRTON eperjesi könyvárus és

Karl Gustav SCHWETSCHKE) neve hiányzik.

A szerző munkájának ez a második kötete még az elsőnél is gazdagabb és reprezentatívabb kiállítású. A szép köntös csak fokozza a belső tartalom értékét. Az Akadémiai Kiadó joggal büszke lehet erre a bibliofil igényű kiadványára.

A *magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem* című nagylélegzetű, összefoglaló munkának ez a második kötete alapvető kézikönyve lesz az ezzel a témával foglalkozóknak, és mindig kedves olvasmánya az eziránt érdeklődőknek. Ez FITZ Józsefnek „aere perennius” emléket állít.

BORSA GEDEON

A könyvtári szolgálat jogi szabályozása II.
Összeállította és szerkesztette TAKÁCS JÓZSEF. Budapest, 1966. 360 l. (Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács 17. sz. kiadványa.)

Könyvtárügyünk fejlődésének jó ütemét jelzi, hogy az 1958-ban megjelent könyvtárügyi jogszabálygyűjtemény újabb — az 1965-ig inclusive megjelent joganyagot tartalmazó — kötete látott napvilágot. A szerkesztői bevezető jelzi, hogy az új kötet a korábbiaknak folytatása, azonos szerkezeti vázzal és közös mutatókkal. A teljesség kedvéért utalnunk kell az 1958-ban megjelent kötet bevezetőjében mondotakra, ahol TAKÁCS József kifejtette, hogy a kötet az 1951-ben és 1954-ben megjelent gyűjteményekkel *együtt* alkot szerves egységet: 1951-ben első sorban a történeti jellegű anyag került kiadásra, majd 1954-ben az akkor hatályos jogszabályok — mindkét kötetben időrendben. Az 1958-as (majd az előtűnk fekvő 1966-os) kötetek az 1954 óta megjelent jogszabályokat tematikus csoportosításban nyújtják, megkönnyítve így is (túl a jólsikerült mutatókon) a gyakorlati használatot.

A kötet széleskörű, a könyvtárügy egészére kiterjedő áttekintést nyújt az 1956-os alapjogszabályok kiegészítéseiről, majd ezt követően az egyes ágazatok terén létrejött felügyeleti és szervezeti jellegű joganyagról, a gyűjtőköri kérdésekkel, a könyvtári belső munkafajtákkal, a könyvtárközi együttműködéssel, a dokumentációval és a személyzeti ügyekkel kapcsolatos jogszabályokról. Végül az egyes hálózatok általános szervezeti szabályzatait olvashatjuk. Külön említendő, hogy a kötet nem csupán a nyomtatásban megjelent jogszabályokat adja, hanem számos belső, csupán irattárakban található utasítást is.

A különben elszórt, szinte hozzáférhetetlen, sok esetben másodlagos fontosságú jogszabályanyag egy kötetben történt összegyűjtése számos esetben teszi majd lehetővé, hogy e joganyagból általánosan, vagy saját területünkön hasznosítható tanulságokat vonjunk le. Ezen túlmenően – forrásszerű, pontos fogalmazásban, salangos magyarázatoktól mentesen – olyan területekkel is alaposan megismerkedhetünk, melyek közvetlen munkánktól távolabb állanak. Így p. o. minden könyvtáros számára fontosak a sajtójoggal és a fordításokkal kapcsolatos jogszabályok, mivel valóban ma már könyvtáraink tekintélyes része lát el kiadói tevékenységet. Külön örömmel üdvözljük a pótszabadságok kérdésének krónikussá vált rendezetlenségével kapcsolatos megjegyzést a „szerzett jogok”-at illetően. (336. l.).

Legyen szabad pár kívánnivalóra is rámutatnunk. A jogszabáymutatóban alkalmazott csillagjelek magyarázata ide, s nem a bevezetésbe kíváncszott volna. Hasonlóképpen félreértésre adhat alkalmat, hogy a tárgymutatóból elmaradt az aláhúzások magyarázata. A tartalomjegyzék utal a magyar könyvtárügy szervezeti felépítését ábrázoló, az 1958-as kötetben található sematikus vázlatra. Helyes lett volna ennek újbóli közlése, tekintettel az azóta bekövetkezett szervezeti változásokra (p. o. az Országos Könyvtárügyi Tanács névváltozása, az Országos Műszaki Könyvtár névváltozása és függőségének módosulása, a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Könyvtárának önálló hálózati központtá válása). S a fenti, kisebb jelentőségű kifogások mellett egyetlen súlyosabb hiányosság: elmaradt az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtári hálózata nemzetközi csere-szabályzatának közlése. (E jogszabály a Könyvtárhálózati Füzetek 2. számaként jelent meg.)

A szerkesztő 1958-ban kötete elé azt a célt tűzte, hogy az a könyvtáros kézikönyveként szolgáljon, nyújtson tájékoztatást (bel- és külföld számára egyaránt) a magyar könyvtárügy fejlődéséről, s adjon segítséget a könyvtárosképzés területén. Mindkét kötet elérte, sőt messze túl lépte a kitűzött célt, s nélkülözhetetlen segédeszköze lesz minden könyvtárosnak.

TÓTH ANDRÁS

Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz. Közzéteszi NIZSALOVSZKY Endre. (A leveleket sajtó alá rendezte LUKÁCSY Sándor. A bev. tanulmányt és – LUKÁCSY Sándor közreműködésével – a magyarázó jegyzeteket írta NIZSALOVSZKY Endre.) Buda-

pest 1967, Akad. Kiadó, 259 l. 6 t. (Irodalomtörténeti füzetek 55.)

A magyar reformkor és polgári átalakulás két kiemelkedő egyéniségére – akik közül, elméleti és gyakorlati politikai hagyaték mellett, az egyik a magyar irodalom klasszikusa is – új világot vető minden adat értékes a könyvek, kéziratok bűvára számára. Különösen, ha régóta lappangó, nagyobb kéziratok anyagról van szó, mint a NIZSALOVSZKY által előbb folyóiratban ismertetett, majd a most kiadott könyvben egész terjedelmükben közreadott Eötvös-levelek. A mintaszerű, gazdag jegyzetekkel kísért szövegkiadás – NIZSALOVSZKY és LUKÁCSY együttes munkája – mindhárom részében (1. Szárnypróbalgatások, első eredmények; 2. A politikai küzdelmek keresztútjában; 3. Világos után) új, főleg részleteket megvilágító, de többször eddigi tudásunkat lényegesen bővítő, illetve módosító adattal gazdagítja a két, szoros személyes barátsággal egybefűzött, nagy alkotó életrajzát.

A sajtótörténész számára a legtöbb tanulsággal mégis a második főrész anyaga szolgál. A *Pesti Hírlap* történetének második, KOSSUTH megválása utáni szakaszára derül belőle új fény, arra a szakaszra, amely a tündöklés első évek után valahogy epigonkorznak tűnhetett régebben. Azt mutatja, hogy SZALAY, meg a szerkesztésben aktív részt nem vállaló Eötvös, nagy felelősségtudattal vállalta a feladatot, pontosan, szerződésszerűen határozták meg kölcsönös szerepüket és a végrehajtás fázisai közt sem szakadtak el egy percre sem egymástól. Eötvös nem csak kész cikksorozattal sietett a súlyos fordulatot tülesett lap segítségére, de részletekben is ott állt tanácsaival SZALAY mellett. Erősen hisznek abban, hogy az ellenzék a „vigyázatlan” KOSSUTH után mellettük fog állni. Eleve súlyt helyez Eötvös a „gyanúsítások” leszerelésére. SZALAY éreztette, mennyire kényszerhelyzet, a közérdek és az ellenzéki célok érdeke készítette új szerepére, „nehogy Kossuth vigyázatlansága által a párt mely haladási pártnak nevezi magát, organum nélkül maradjon”. Azt remélik, hogy KOSSUTH, ha csak a „Híradó sípján [a kormány konzervatív újsága] fújni nem akar”, maga is mellettük fog állni.

Az ellenzék centralista és municipalista szárnya közt habozók megnyerésére Eötvös taktikai, a sajtó hatásának jó ismeretére valló tanácsokat is ad, pl. az országgyűlési beszámolóiban a hozzájuk közel álló követek beszédeit nem szabad csak „in nucleo” adni, hanem „amennyire lehet a discussiot individualisálva; a magyarnak óriási hiúsága van, s követjeink

legnagyobb része oda áll hol magát inkább tömjénezve 's beszédeit terjedelmesebben közzétéve látja".

A családás, majd annak nyomában a lap újabb átalakítása, a centralista tendencia enyhítése, ebben az ellenzékét a megyék ellen kihasználó kormánypárti sajtó szerepe, végül a négy főmunkatárs egymás közti és az ellenzék BATTHYÁNY által vezetett többsége közti tárgyalásokra kapunk még egy sor adatot ezekből a mindig átgondolt, mégis a meggyőződés lelkeségétől fűtött levelekből.

Az igen alapos jegyzetelés a levelek szövegét egy majdnem ugyanolyan izgalmas — és alig kevésbé terjedelmes — kommentárszöveggel teljesíti ki. Az alaposságra, a lényeges új tudományos mondanivaló teljes és szabatos előadásárá jellemző, hogy pl. Eötvös elméleti főművének SZALAY által svájci barátai (Eötvös és SZALAY nyugati, főleg svájci barátaira vonatkozó adatokra folyóiratunk tárgyköre miatt itt nem térhetünk ki) útján is táplált nemzetközi hatását egészen a huszadik századi nyugati politikai-társadalomtudományi irodalomig kíséri nyomom.

Néhány jelentéktelen, inkább csak elírászerű hiba: LANDERER és HECKENAST szövegkezelése 1845-ben már évek óta befejezett volt, a „később” időpont jelölés tehát téves (161. l.). Ugyancsak 1845-ben már nem a *Pesther Tagblatt*, hanem a *Pester Zeitung* a legnagyobb német újság; utóbbit LANDERER éppen a *Pesti Hírlap* csökkentebb terjedéséért kapta kárpótlásul (162. l.). *Lagrand Dumonceau* helyesen *Langrand Dumonceau* (212. l.). Nem *Nouvelle Larousse Universelle*, hanem *Nouveau ... Universel* (144. l. es mutató).

A művek, cikkek, hírlapok indexe, valamint a névmutató egészítik ki a nem csak tudományosan alapos, de minden részében élvezetesen feldolgozott kiadványt.

DEZSÉNYI BÉLA

Historocký Rok — Pamätnica z osláv storócnice Maticе Slovenskej v roku 1963. Martin, 1966. Matica Slovenská, 363 l.

1963-ban ünnepelték a szlovákok kultúrtörténetük egyik jelentős eseményének, a Matica Slovenská alapításának 100. évfordulóját. Bár az intézmény eredeti formájában csak 12 évig állt fenn (az akkori magyar kormányzat szüklátókörű nemzetiségi és kultúrpolitikájának egyik legnagyobb balfogásaként 1875-ben betiltotta), a Matica Slovenská a létrehozásával és fenntartásával kapcsolatos küzdelmek nyomán kulturális fogalommal és a nem-

zetiségi eszme melletti kiállás szimbólumává vált. A Matica eredetileg, mint egyetlen engedélyezett, társulati formában működő szlovák kulturális intézmény szervezte a honismereti kutatásokat, gyűjtötte a szlovák életre vonatkozó dokumentumokat és széleskörű tudományos ismeretterjesztő tevékenységet is fejtett ki. 1919 után a polgári köztársaság időszakában könyvkiadóként, népművelési központként lényegileg állami kultúrpolitikai funkciót töltött be. A népi demokráciában előbb mint népnevelő tömegszervezet működött, az 1954-ben történt államosítás során Szlovák Nemzeti Könyvtár és Bibliográfiai Intézet néven, az ehhez fűződő funkciókban kapta meg végleges profilját.

Az évforduló jelentősége önmagában is indokolja a reprezentatív kivitelű emlékkönyv formájában való megemlékezést. A mű szerkesztői azonban nem az intézmény küzdelmes múltjáról és eredményeiről akartak áttekintést adni, hanem csupán a jubileumi események részletes lerögzítésével kívánták dokumentálni a kortársak egyértelműleg pozitív értékítéletét. Ennek megfelelően az emlékkönyv csak röviden említi a Szlovák Tudományos Akadémia 1963. febr. 18–20-án megtartott, a Matica Slovenská történeti jelentőségével foglalkozó ünnepi ülészeit és csupán utal az elhangzott előadásokat ismertető publikációkra.

A kötet érdemi része a lényegében 1963. aug. 2–4. között Martinban lezajlott jubileumi ünnepségsorozatnak, az elhangzott beszédeknek, a jubileummal kapcsolatos társadalmi eseményeknek (kiállítások, színelőadások, emlékműleplelések), továbbá az ország más városaiban és külföldön tartott megemlékezéseknek részletes krónikája. Jelentős helyet biztosítottak a szerkesztők a bel- és külföldi kulturális intézmények képviselőik útján vagy írásban eljuttatott üdvözléseinek. Így fotókópiában közlik az Országos Széchényi Könyvtár kétnyelvű üdvözlő levelét, amely a Matica Slovenskát mint az ezer éves magyar–szlovák kapcsolatok közös hagyományait őrző és feltáró kulturális intézményt értékeli és a közös tudományos érdekek szolgálatában készségét fejezi ki az aktív együttműködésre.

Az ünnepi ülések felszólalásai közül említésre méltó Juraj PAŠKA, a Matica igazgatójának rövid történeti áttekintést adó megnyitója és Alexander DUBČEK, a Szlovák Kommunista Párt első titkáranak a Matica kulturális jelentőségét összefoglaló ünnepi beszéde.

Az emlékkötet gondos kiállításával az ünnepi ülésekről, társadalmi eseményekről, műalkotásokról, fontosabb dokumen-

tumokról közölt fényképfelvételeivel színvonalas emléket állít a jubileumnak. A Matica külföldi tisztelői azonban szívesen olvastak volna e kötetben is néhány tanulmányt az alapítás előzményeiről, a betiltás politikai-társadalmi hátteréről, a Matica hagyományörző, népművelő és kiadói tevékenységéről, alapítói és későbbi vezetői tudományos és közéleti munkásságáról. A kutatók munkáját mindenestre megkönnyíti az évfordulóval kapcsolatban 1962–63 folyamán a szlovák és cseh sajtóban önálló műként, vagy periodikák, gyűjteményes kötetek, cikkeként publikált tanulmányok és közlemények bibliográfiája.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego. Tom V, Zeszyt 1, 2. Wrocław — Warszawa — Kraków 1966. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 284+256 l.

A Lengyel Tudományos Akadémia Lengyel Sajtótörténeti Kutatócsoportja folyóiratának 1966. évi kötetei az előzőekhez hasonlóan változatos tartalmú színvonalas tudományos publikációk. Az anyag csoportosítása továbbra is hármas: tanulmányok, dokumentumok, recenziók. A tanulmányok közül a lengyel sajtótörténet legkorábbi időszakával, Jerzy ŁOJEKnek az 1776–1783 között megjelent *Gazeta Grodzieńska*-t tárgyaló cikke foglalkozik. Az ún. Kongresszusi Lengyelország sajtóviszonyait ugyanezen szerzőnek a lapkiadó vállalatok szervezési és finanszírozási kérdéseiről, valamint Alina SŁOMKOWSKANAK a kormányssajtó létrehozására irányuló kísérletekről szóló tanulmányai dolgozzák fel. A XIX. század második felének problémái Eugeniusz TOMASZEWSKINEK *A szerzői honoráriumok bevezetése a varsói napisajtóban 1851–1861 között* című, Jerzy MYŚLIŃSKINEK *A Przegląd Rzeszowski és a Kurier Rzeszowski kiadási költségei és terjesztése 1883–1887 között* című és Zenón KMIERLIK *A néplapok története 1866–1905 között és a Zorza és a Gazeta Świąteczna című cikkeiben szerepelnek. A XX. század első évtizedeit tárgyalják MYŚLIŃSKINEK a krakkói konzervatív sajtóval és a Krytyka kiadó pénzügyeivel foglalkozó cikkei, továbbá Wojciech BUŁATNAK *A Głos (1900–1905)* és Wicław PIĄTKOWSKINAK *a Polak (1896–1906)* társadalmi-politikai folyóiratok jelentőségét elemző tanulmányai. A két világháború közötti önálló Lengyelország sajtójára vonatkozó kutatásokat Jan BORKOWSKINAK *Társadalmi-politikai problémák a Spolem hasábjain 1930 november–1939 július között* című tanulmánya, vala-*

mint a Ruch folyóiratterjesztő vállalat tevékenységére és a lengyel katonai sajtó történetére vonatkozó dokumentumösszeállítások képviselik.

A Lengyelországon kívüli lengyel nyelvű sajtó problémái Jarosław DASZKIEWICZNEK *Lengyel sajtó Szovjet-Ukrajnában 1919–1950 között* című és Andrzej SŁISZ *Lengyel sajtó Belorussziában 1921 előtt* című tanulmányaiban nyertek feldolgozást. Rokon témakört érint *A Lengyel Köztársaság new yorki főkonzulátusa sajtóosztályának tevékenysége 1919-ben* című dokumentumközlemény és Józef SKRZYPEKNEK az emigráns-problémákkal foglalkozó lwówi lapot, a *Przegląd Emigracyjny*-t feldolgozó tanulmánya.

A dokumentumok közül a legalaposabb feldolgozás *A lengyel munkásmozgalmi sajtó statisztikája 1848–1939 között* című adatgyűjtemény. Érdeklődésre tarthat számot a szólásszabadság védelme érdekében 1929 novemberében Varsóban megtartott hírlapírói konferencia anyaga is.

A recenziók sorában összehasonlító jellegű feldolgozás a lengyel ellenállási mozgalom sajtóbibliográfiáival foglalkozó cikk. Az ismertetett művek közül a legjelentősebbek: CIEŚLAK, Tadeusz: *Lengyel sajtó Mazóviában és Warmiában 1718–1918*. Olsztyn, 1964. Ketrzyński Tudományos Intézet. 185 l.; GIEBZYŃSKI, Witold: *A varsói sajtó 1661–1914*. Warszawa, 1962. PWN. 525 l. Figyelemre és követésre méltó közlemény a lengyel főiskolákon, tudományos könyvtárakban és intézetekben készült sajtótörténeti tárgyú dolgozatok, doktori és magiszteri értekezések jegyzéke is.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae 1–2. Praha 1966, Academia. 530, 490, XVI p.

Kissé szokatlan ismertetésre vállalkozni olyan művel kapcsolatban, amelynek csupán első két kötete jelent meg, a másik három és az ötöt együtt áttekinthetővé tenni hivatott hatodik, „mutató-kötet” még nem látott napvilágot. Mégsem lesz hiábavaló főként e mű alap-konceptiójára és még inkább néhány módszertani megoldására felhívni a XV–XVII. századdal foglalkozó és számos probléma megoldása előtt álló hazai irodalomtudományunk, filológiánk szakembereinek figyelmét.

A leginkább lexikonnak minősíthető munka tematikája: „a latin és görög nyelvű költészet Cseh- és Morvaország területén az Ulászló-kortól a Fehérhegyi csatáig”, azaz a XV. század utolsó harmadától a XVII. század első harmadáig. Egyaránt

figyelembe vesz kéziratossá és nyomtatásban megjelent verseket. Igen érdekes, kik kapnak címszót az *Enchiridion*-ban:

a) csehországi származású, latin vagy görög versek szerzői; b) olyan személyek, akik jelentősebb szerepet játszottak a humanista költészet fejlődése szempontjából; c) akiknek nagyobb számú kisebb verset vagy legalább egy, két- vagy néhány szerző által készített könyvet ajánlottak; d) olyan külföldiek, akik Cseh- és Morvaországban működtek vagy jelentősebb kapcsolatuk volt a területtel, illetve képviselőivel.

Az alap-konceptió tehát némiképp SZABÓ Károly RMK II–III-ának verses része. A latin, görög próza újabb kötetben jelenik majd meg, míg a cseh nyelvű verses és prózai nyomtatványokat egyaránt a szintén napjainkban befejezéséhez közeledő *Knihopis* tartalmazza.

A szerkesztőknek igen komoly problémát okozott az anyag terjedelmének csökkentése és a válogatás. (1908-ban, illetve 1918-ban megkezdett munka folytatásáról, részben újjászervezéséről van szó, TRUHLÁŘ–HRDINA kifejezetten XVI. századi örökségének feldolgozásáról.) Ezért maradtak ki az eredetileg számbavett prózaírók, a csak kevés dedikációban szerepelt személyek, továbbá azok, akiknek a cseh–morva földdel való kapcsolata vitatható, illetve nem jelentős, kimaradtak továbbá az antik szerzők nevei is.

A szerkesztők csökkentették a tárgyi címszavakat is. Mindössze egyetlen ilyen címszót használnak, a *Carmina gratulatoria*.

Mindezen egyszerűsítések ellenére számos vitatható kérdésben kellett állást foglalniuk a szerkesztőknek. Ilyen például az önálló művek besorolása. Az egy szerzőt feltüntető művek természetesen az illető szerző neve alatt kaptak helyt. Amennyiben szerző neve nem szerepel, a besorolást az „alap-vers” szerint végezték, amely rendszerint az egész mű címe is. A többszerzős műveket annak a személynek a neve alá sorolták, akihez az ajánlás szólt, ha pedig ilyen személy több volt, akkor az egész mű a szerkesztő-költő neve alatt szerepel, ha pedig az sem meghatározható, akkor az ábécé szerinti első költő neve alatt. Ennek ellenére minden szerző nevét kiemelik a megfelelő helyen, természetesen csak rövid utalás formájában.

Az anyag természetéből még egyéb megfontolások is következnek. Ilyen például az, amikor az ajánlásban szereplő – irodalmilag nem számottevő – nő neve helyett rendszerint a férj neve adja a címszót.

Ha az *Enchiridion*-ban szereplő szerző cseh nyelven is, vagy prózát is írt, akkor

ezek a művei is említést nyertek a kézikönyvben, de a lehetőségig rövidített formában, illetve a szerkesztők pusztán utalnak más kézikönyvek vagy egyéb források adataira.

Problemátikus a nevek átírása, illetve helyesírása is. Idézzük ezzel kapcsolatban szó szerint a *Bevezető* eligazítását: „A címszó alapja az a név-forma, amelyet a szerző leggyakrabban használt, illetve ha ismeretből íróról van szó, a modern irodalomtörténetben használatos név-forma... A keresztnévnek a cseh és a szlovák szerzők esetében csehül, másoknál latinul szerepelnek.” A nemesi előneveket (helyneveket) csak azoknál a szerzőknél vették figyelembe, akik születésüknél fogva kapták azt. A címszó alapja mindenképpen a vezetéknev, s az elő-, illetve helynév csak akkor az, ha az illető nemesi család kifejezetten és következetesen elő-, illetve helynévét használta vezetéknév helyett.

Minden személyről rövid életrajzot közöl az *Enchiridion*, majd a művek részletes leírása, a kritikai kiadások, lelőhelyek és a vonatkozó irodalom következik.

A kézikönyvben három kronológiai számsor található. Ezek a marginális évszámok jelzik a szerző saját munkáinak (antikvával szedve), az ajánlásban szereplő személy (kurzívval), végül azoknak a műveknek az időrendiségét, amelyekben a címszóban szereplő személynek része volt.

A vállalkozás és megoldása mindenképpen érdekes és tanulságos, s a felvetett kérdések vitathatóságuk ellenére vagy éppen ezért számunkra is rendkívül időszerűek. Most nem is vállalkozhatunk sem a mű alapvető módszertani problémáinak, sem egyes tételeinek érdemi elemzésére. Erre az egész sorozat ismertetésében kerülhet csak sor.

Az *Enchiridion* magyarországi aktualitását a módszertani problémák mellett jó néhány hungarika szereplése is aláhúzza, ami ismét csak a két ország szakembereinek, sőt Kelet-Közép-Európa tudományoságának együttes munkálkodását sürgeti.

KÄFER ISTVÁN

Taubert, Sigfred: *Bibliopola. Bilder und Texte aus der Welt des Buchhandels. Pictures and texts about the book trade. Images et textes sur la librairie.* Hamburg, 1966. Hauswedell. I. XXV, 124 l. II. IX, 523 l.

Képeskönyv a könyvkereskedelem történetéről. Az első, vékonyabb kötet témák (kereskedő, segéd, vásárló, belső berendezés, kiadó stb.) szerint elemzi a képeket, és mindegyik témáról rövid történeti áttekintést ad. A második, vastag kötet 258 nagyméretű képet tartalmaz. A szerző,

aki maga is könyvkereskedő, válogatása fő elvének a változatosságot tartja, s ezt sikerül minden tekintetben megvalósítania. Tárgy szerint mindent felölel, ami a könyvkereskedéssel kapcsolatos: kirakatokat, belső berendezést, elegáns üzletlajdonosokat, segédkeket, piaci árusokat, házalókat, antikváriumokat, kölesönkönyvtárakat, kiadókat, szerzőket, nyomdászokat, rézmetszőket, gyermek és felnőtt vásárlókat... Felfogás szerint komoly alkotások és szatirikus-vidámak váltják egymást keleidoszkopszerűen. Műfajilag láthatunk színes és fekete-fehér metszeteket, litográfiákat, olajfestményeket, akvarelleket, címlapokat, porcelánszobrokat, csak a fényképek maradtak ki, feltehetően az anyag túlságos gazdagsága miatt. Időbelileg túlteng a XIX. és XX. század, de azért találunk középkori és XX. századi alkotásokat is. Az angol, német, hollandus, olasz, francia és orosz művészek mellett sok a kínai és japán, néhány földrészről (Afrika, Dél-Amerika) és néhány országról (Magyarország, a balkáni országok és az ázsiaiak nagyrésze) azonban nem tudott TAUBERT anyagot szerezni. A művészek közül kb. százhatvannak ismerjük a nevét (Honoré DAUMIER, Gustave DORÉ, Thomas ROWLANDSON, Karl SPITZWEG stb.), de elég sok az anonim alkotás.

A második kötet egy kis könyvkereskedelemtörténeti antológia is. A képnyomtatásokat versekből, színdarabokból, levelekből, hivatalos jelentésekből, történelemkönyvekből vett idézetek kísérik. Ezek többnyire nincsenek szoros kapcsolatban a képekkel, de vagy ugyanabból az időből származnak, vagy ugyanabban a témakörben mozognak.

A szöveg három nyelvű: német, angol, francia.

Noha a szerző lehetetlen gondolatnak tartja, hogy művét a könyvkereskedelemtörténetének tekintsük, nem vitás, hogy ez a gazdag, változatos anyag igen sok adattal és ötlettel szolgálhat a historikusoknak; mégpedig nemcsak a könyvkereskedelemmel foglalkozóknak, hanem minden kultúrtörténésznek, elsősorban természetesen annak, aki valamiféle szempontból a könyv múltjával foglalkozik. A kitűnően összeválogatott képanyag átnézését a laikusoknak is ajánljuk: elvezetést okoz mindenkinél, akinek szívügye a könyv.

VÉRTESY MIKLÓS

Hering, Elisabeth: Az írás rejtélye. (Rätsel der Schrift.) (Ford. Vajda Endre) Budapest, 1966. Gondolat. 187 l. 14 t.

Az emberközi érintkezésnek a nyelv kialakulása utáni első nagy fázisáról, az

írás kialakulásáról közérthető, rövid ismeretterjesztő tájékoztatás nem jelent meg a felszabadulás óta; egy terjedelmesebb, inkább könyv- mint írástörténeti mű látott napvilágot, amely nem felelt meg a jogos igényeknek. Ezzel lehet indokolni, hogy — noha az írás és írásbeliség történelmi kutatásában Magyarország olyan nemzetközi viszonylatban is megbecsült tudósokat tud felmutatni, mint HAJNAL István és tanítványa, MEZEY László — érdemes volt lefordítani ezt a nem túl nagyigényű, de jól perdülő — szinte szórakoztatva mesélő írástörténeti könyvecskét. HERINGet inkább az ősi írásrendszerek felfedezése, kalandos, sokszor bravúros megfigyélése — egy GROTEFEND, CHAMPOLLION, vagy a legújabb, a szovjet KNOROV személysége — érdekli, mint az írások kialakulásának, az írásba foglalt közlés lassú térfoglalásának az útja. Néha nem tud ellenállni az anekdotikus részletezés vonzásának. Néha úgy látszik, elteveszti a határt az érdeklődés felelőtlenségére igénybevehető „rejtélyes” fordulatok komoly könyvben megengedhető alkalmazásánál. De a kép-, gondolat-, hangrögzítés lényeges és sokfelé egymástól függetlenül végbemenő folyamatát, meg az abécé módszerének alapján egyszerű felfedezését alapos, megbízható tanulmányra támaszkodva mutatja be. A legújabb eredmények és írástörténeti irányok — bár szembeállítás és vitatás nélkül — de helyet találnak az összképben, noha ez — a történeti egymásután néha szükségtelen megszakítása miatt — mozaikdarabokra bomlik.

Mindent összevéve érdekes, vonzó olvasmány HERING kis könyve. Reméljük, az ígért hazai szerzők készítette írástörténet nem várat már sokáig magára, addig HERING írása a könyv- és könyvtártörténet szakmai kutató-jelöltjei számára is haszonnal forgatható, könnyen érthető bevezetés gyanánt szolgálhat.

D. B.

Williamson, Hugh: Methods of book design. The practice of an industrial craft. 2. ed. London, 1966, Oxford University Press. XV, 433 l.

Az angol könyvnek a kontinensitől eltérő, jellegzetes arculata van. Stílusában az utolsó évtizedek alatt szinte semmit sem változott, ma is a nemes klasszicista hagyományokat tartja szem előtt, a „modern” elemektől, a formai újításoktól erősen elzárkózik. Ugyanakkor jellemzője az is, hogy technikailag igen magas színvonalon áll.

Hugh WILLIAMSONnak is számottevő része van abban, hogy a mai angol könyv ilyen hagyományörző formájú és ilyen gondos kivitelű. WILLIAMSON korábban az oxfordi Alden Press, majd tizenhat éven keresztül az egyik legjelentősebb angol tudományos kiadó, az Oxford University Press vezető szakembere, jelenleg pedig az oxfordi University Press (nyomda) egyik vezetője. 1952 óta részt vesz az angol Nemzeti Könyvszövetség évi kiállításának a szervezésében. Az angol könyvkiadók egyesülete által létesített könyvkiadói és nyomdászati tanfolyamnak kezdetől fogva egyik felügyelője.

WILLIAMSON tíz év után most már második, átdolgozott és bővített kiadásban megjelent műve a könyvtervezéssel kapcsolatos ismereteket foglalja össze. A könyv elsősorban a kiadóban dolgozók igényeit elégíti ki, de haszonnal forgathatják egyrészt a nyomdaiparban működők, másrészt a könyvkereskedők, könyvtárosok, könyvgyűjtők is. Az ilyen tárgyú művekhez hasonlóan külön fejezetekben tárgyalja a könyv létrejöttével kapcsolatos egyes részleteket: a kéziratot, a könyv alakját, a szedéstükröt, a szedést, a betűk megválasztását, a betűtípusokat, az illusztrációs technikákat, az illusztrációnak, a könyvdiszsznek és a színeknek a szerepét, a papírt, a kötést, a borítópapírt stb.

A könyvtervezésben érdekelteknek alaposan ismerniük kell a szerző szerint az előállítással kapcsolatos műszaki kérdéseket és lehetőségeket, ezért minden fejezetben világosan összefoglalja a szükséges technológiai ismereteket. A magyarázatokat nem sok, de szemléletes ábrával is közelebb hozza az olvasóhoz.

WILLIAMSON hangsúlyozza, hogy a könyv egyik szempontból nézve áru, ezért a nyersanyag- és termelési lehetőségekben a gazdaságosság figyelembe vételével kell válogatni. Ugyanakkor vonzóvá kell tenni a terméket, hogy a vevők minél nagyobb számban és szívesen vásárolják meg. A vásárló, az olvasó egyik igénye, hogy a könyv tartós legyen, a gyakori használat során se menjen tönkre. Másik igényük, hogy a könyv mint látvány is megfelelően céljának: jól áttekinthető, tisztán olvasható legyen. Végül harmadik igényük, hogy a könyv ne csak tartalma, hanem külseje miatt is megőrzésre érdemes legyen.

Ezek a praktikus szempontok vezetik a szerzőt az egyes részletek fejtegetésében is. Esztétikai követelményként az egységes, harmonikus tipográfiai képet hangsúlyozza. Nem beszél „szép” könyvről, csak „jó”, „megtervezett” és „jó előállított” könyvről. A könyvtervezést, a könyv-

készítést nem tekinti művészetnek, hanem mesterségnek, iparnak. Így nem ad túl sok lehetőséget az egyéni elképzeléseknek, a fantáziának, hanem a hagyományosan kialakult és szinte kötelezőnek elismert szabályokat ismerteti, azokból kell szakértő válogatás után a megfelelőeket alkalmazni.

A könyv sok hasznos ismeretet ad, s olvasása után megérthetjük, hogy az ilyen kézikönyvekből tanulók magas színvonalon tudják tartani az angol könyvet.

DÖRNYEI SÁNDOR

Hawken, William R.: Copying methods manual. Chicago, 1966. Library Technology Program — American Library Association. XV, 375 p. (Library Technology Program publications, 11.)

Az elmúlt 15 évben számos könyvfényképező és iratmásoló eljárás terjedt el. Míg korábban csak néhány reprodukálási lehetőség közül lehetett választani, ma már a hagyományos fényképezés mellett a különféle új fizikai és kémiai másolóeljárásokat s a reprográfiai ipar számtalan készülékét és másolóanyagát vehetik igénybe a könyvtárak és kutatóintézetek. Ennek következtében megnőtt a dokumentációs fényképezést, sokszorosítást tárgyaló kézikönyvek fontossága és kelendősége, mert e szakterület megduzzadt irodalmában és a gyakorlatból még kevésbé ismert másolóeljárások között nehéz tájékozódni.

Az említett időszakban megjelent jelentősebb kézikönyvek, pl. a FID által kiadott *Manual on document reproduction and selection* (1953–1957), a *Manuel pratique de reproduction documentaire et de sélection* (1964), vagy Otto FRANK könyvei, a dokumentációs fényképezés, másolás kérdéseit nem a felhasználási területekből kiindulva tárgyalják, s a könyvtári anyagra nem fektetnek kellő hangsúlyt. W. R. HAWKEN másképpen dolgozza fel ezt a témát, mint elődei: a másolásra kerülő eredeti dokumentumokból s a másolatok vizsgálatából indul ki, a könyvtári reprodukálás módjára, lehetőségeire nézve ad gyakorlati tanácsokat. Alap gondolatában és szerkezetében leginkább BINKLEY 30 évvel ezelőtt megjelent könyvével rokon (*Manual on methods of reproducing research materials*. Ann Arbor, 1936).

W. R. HAWKEN is elsősorban a „research materials” kategóriába sorolható dokumentumok reprodukálását vizsgálja. A kutatási anyag műfaja és jellege szerint sokféle. A nyomtatványok lehetnek könyvek, hírlapok, térképek, tónusos illusztrációk, katalóguskártyák. A nem nyomtatott

anyag lehet pl. kézirat, gépirat, eredeti tónusos illusztráció, kézírásos vagy gépírási katalóguslap, mikrofelvétel és eredetiről készült másolat. A műfajokon túl az eredeti dokumentumok fizikai jellegzetességeik szerint tovább csoportosíthatók. A technikai problémák egész sora merül fel például a kiválasztók számára egyszerűnek tűnő nyomtatvány-másolás esetében. Már a betűk mérete, jellege, egymástól való távolsága is befolyásolja a másolat olvashatóságát. A nyomás minősége, színe, a papír árnyalata, felülete, elszíneződése, a kötet vastagsága meghatározó tényező lehet egy-egy reprodukáló eljárás kiválasztásában vagy elvetésében. A másolatok az eredetitől és egymástól sok tekintetben különbözhetnek, pl. a méret, a fizikai jellemzők, a kép tisztasága vagy tartóssága tekintetében. A másolóanyagokat vizsgálni lehet hő- vagy fényérzékenyséjük, a kontraszt, a megvilágításterjedelem, a feloldóképesség, a színérzékenység stb. szempontjából. A felvétel ugyanakkor készülhet optikai, érintkező másoló, vagy mikrofelvevő eljárással. Ha tekintetbe vesszük, hogy a dokumentációs reprodukáló, illetve sokszorosító eljárások száma az utóbbi időben többszöröződött meg, s ezek közül e kézikönyv harmincat ismertet, meg lehet érteni azokat a nehézségeket, amelyek a legmegfelelőbb eljárás kiválasztását kísérik. A gyorsmásoló eljárások egy része még újkeletű, alig jutott túl a kísérletezés szakaszán, csak korlátozottan terjedt el. A *Copying methods manual* első ízben a legtöbb régi és új eljárás elemzését, összehasonlítását, értékelését adja a könyvtárak szempontjából, segít eligazodni a technikai problémák és lehetőségek sokaságában. A mikrofilmzés viszonylag kevés teret kap az egyéb másolóeljárások mellett.

A könyv 27 táblázata és 195 ábrája fokozza a mű használhatóságát. Adatokat tartalmaz a nyersanyagok jellegére, a selejt arányára, a készülékek beszerzési árára, a másolatok előállításai idejére nézve is. Nem a korszerű gépek leírásával, a gyártó cégek felsorolásával foglalkozik, hanem a reprodukáló eljárásokkal. A vállalati kiadványok, prospektusok elfoglaltságával — főleg az általuk bemutatott készülék előnyeit ismertető egyoldalúságával — szemben eligazítást ad a célravezető eljárások kiválasztására és közvetve a készülékek megszerzésére.

A *Copying methods manual* néhány függelékkel egészül ki. A függelékek röviden, 10–20 lap terjedelemben, tárgyalnak önálló kötetek betöltésére is alkalmas témákat. A könyvtári reprodukciós szolgáltatásokról és a kutatási dokumentumok

másolatainak beszerzési forrásairól írott függelékek is elárulják, hogy a szerző elsősorban könyvtárak használatára szánta a könyvét. A szerzői jogi kérdésekről C. F. GOSNELL írt tanulmányt. A dokumentációs reprodukció szabványainak válogatott bibliográfiáján kívül még egy bibliográfiát közöl a könyv, Allen B. VEANER annotált bibliográfiáját a könyvtári reprográfia műszaki, bibliográfiai és ügyviteli kérdéseiről. Egy 102 tételre terjedő válogatás természetesen csupán ízelítőt adhat e kérdés hatalmas irodalmából. Az európai és a nem angol nyelvű írások csak elenyésző mértékben vannak itt képviselve, de a bemutatott amerikai anyagban megtaláljuk néhány fontos publikáció szakszerű ismertetését. A kézikönyv befejezésül egy 20 lapos terminológiai szótárt tartalmaz a reprográfiai szakkifejezések magyarázatával.

HAWKEN könyve kielégíti a kis és nagy könyvtárak igényeit. Amellett, hogy a reprográfiai lehetőségekkel most ismerkedő könyvtárak, dokumentációs intézetek számára iránytűt ad a reprodukáló eljárások útvesztőjében, hasznos kézikönyvet jelent reprográfiai szakemberek, fényképezők számára is. A hagyományos fényképező eljárások, elsősorban a kisfilmes és lemezes fényképezés szerepének, technikájának az ismertetését hiányolhatjuk. Az új gyorsmásoló eljárások és mikrofilmmező rendszerek elterjedésével ugyanis az egyedi reprodukciók, pl. lemezfelvételek, nem vesztették el fontosságukat a kutatási anyag reprodukálásának különleges eseteiben. Hasznos lett volna legalább azokra az esetekre utalni, amikor az új technikai eljárásokkal nem lehet kielégítő eredményt elérni.

Külön érdeme a könyvnek áttekinthető szerkezete, egyszerű stílusa. HAWKEN könyve nem csupán a megelőző szakirodalom összefoglalása, hanem annak jelentős továbbfejlesztése, saját kutatásain alapuló eredeti mű.

TÓKÉS LÁSZLÓ

Viswanathan, Caduveti Gurusubrahmanya:
Cataloguing theory and practice. London, Asia Publishing House, 1965. XVI, 283 p.

A nálunk eléggé ismeretlen szerző hazája könyvtárügyének egyik jelentékeny személyisége, akinek nevéhez számos szakközlemény és több könyvtartani munka (*An Introduction to Public Library Organization, The High School Library, its Organization and Administration, Public Library Operations and Services*) publikálása fűződik. VISWANATHAN éveken át

vett részt az indiai egyetemi könyvtárosképzésben a katalogizálás és bibliográfia oktatójaként, huzamosabb időt töltött Angliában tanulmányúton és vendégelőadói minőségben.

Szóban forgó munkájának ez a harmadik kiadása. A korábbi kiadások (1954, 1959) meleg fogadtatása a gyakorló szakemberek részéről és a kedvező nemzetközi visszhang készítették egyrészt e jelentékenyen átdolgozott változat közreadására, másrészt az a célkitűzés, hogy világos útmutatással szolgáljon annak a bonyolult helyzetnek az áttekintéséhez, mely OSBORN, LUBETZKY s mások kritikái tevékenysége, illetőleg az A.L.A. szabályzat revíziójára irányuló törekvések és a nemzetközi szabvány előmunkálatai folytán kialakult. Munkája tehát nem egy újabb elméleti irányzatot testesít meg. A kiadvány a könyvtárszakos egyetemi hallgatók tankönyve és a gyakorló könyvtárosok kézikönyve kíván lenni.

A harminc fejezetből álló munka a könyvtári feldolgozó tevékenység szinte valamennyi területét tárgyalja, nem korlátozódik a címléírás és a leíró katalógus témakörére. Bevezető fejezeteiben a könyvtári katalógus természetével, funkcióival foglalkozik s mellékesen néhány esetlegesen megválasztott katalogizálási emléket (az ókortól kezdve) is bemutat, továbbá részletesen ismerteti több jelentősebb vállalkozást és címléírási szabályzatot. Tárgyalja a rendszavak és funkciók, valamint a leíró katalogizálás kérdéseit. Bemutatja az alapvető katalógustípusokat (szerzői, cím, betűrendes tárgyi, szótár, szak, betűrendes szak). Szinte szabályzat-szerű részletességgel vagy tíz fejezetben foglalkozik a címléírás, rendszóválasztás kérdéseivel — elsősorban a amerikai gyakorlat alapján. Az európai könyvtárosok számára a legfigyelemreméltóbb rész az indiai szerzőkkel foglalkozó lehetne, azonban nyugati forrásmunkáinál — meglepő módon — nem részletesebb.

A szerző néhány fejezetet a tárgyi feltárás kérdéseinek megvilágítására szentel. Bővebben foglalkozik a tárgyszóalkotással s viszonylag szűkszavúan az osztályozással. Vázolja a betűrendes és szakkatalógusok szerkezetét. Tárgyalja a központi feltárás és nyilvántartás kérdéseit, speciális anyagok feltárásának sajátosságait. Külön fejezetet szán a feldolgozó munka anyagi kihatásainak, az oktatás kérdéseinek megvilágítására s ennél nem többet a dokumentáció általános jellemzésére.

A szöveget a szakkifejezések definícióinak gyűjteménye, a vizsgázók számára az ellenőrző kérdések jegyzéke, valamint név- és tárgymutató egészíti ki, és a fel-

dolgozó munka bibliográfiája, amely katalogizálási szabályzatokat és kézikönyveket, osztályozási táblázatokat stb. tartalmaz.

A határozottan bevezetés jellegű munka értéke a témakör sokoldalú és célszerűen gyakorlatias kezelésében van. A fontosabb területek feldolgozásának aránytalanságai mellett kétségtelen hiányossága az, hogy csak angol és amerikai forrásokra támaszkodik.

SZELLE BÉLA

Sengupta, Benoyendra: Cataloguing: its theory and practice. Calcutta, World Press private Ltd, 1964. XVIII, 399 p.

A szerző részt vett a nemzetközi katalogizálási szabályzat előmunkálataiban és a szűkebb szakmai körökben az indiai nevek szakértőjeként vált ismertté.

A színvonalasabb tankönyvjellegű munka mind tartalma, mind módszerei miatt határozottan figyelemre méltó. Érdeklődése a katalogizálás elméleti és gyakorlati kérdéseire terjed ki — szélesebb, tehát a tárgyi feltárást is magába foglалó értelmezéssel. Tárgyát lényegében két aspektusból vizsgálja: elméleti és gyakorlati megközelítésben, s utóbbit függeléként hozott igen hasznos adattárakkal segíti elő.

Az általános, elméleti megközelítés során foglalkozik a katalogizálásnak mint ismeretkörnek a jellegével, általában a katalógus természetével és feladataival, a vele szemben támasztott igényekkel, szerkezetével és felépítésével, a katalógustípusokkal és funkcióikkal. Külön fejezeteket szentel a katalogizálás fejlődéstörténetének bemutatására, melynek során néhány jelentősebb XVII–XVIII. századi fejlemény érintése után a XIX. és főleg a XX. század minden jelentősebb katalogizálási törekvését, szabályzatát, irányzatát napjainkig terjedően ismerteti és értelmezi. Az egyes kérdések megvilágításában hangot ad a különféle véleményeknek, szabatos definíciókat alkalmaz, közli a lényeges adatokat — s mindezt logikus, jól áttekinthető szerkezetben nyújtja. Figyelme nem korlátozódik egyoldalúan az angol és amerikai eredmények feltárására. A könyv első részének áttanulmányozása a lényegzet illetően kielégítő elméleti alapokat biztosít és lehetővé teszi a mai helyzetkép megismerését az idevezető úttal együtt.

Gyakorlati megvilágításban részesülnek a címléírás, az osztályozás, a tárgyszóalkotás, a központi feldolgozás és nyilvántartás kérdései. Részletesen foglalkozik a speciális anyagok feldolgozásával, a katalógus építésével. Megkapjuk a katalogizálásnál használandó munkák válogat

jegyzékét is. Ezekre a fejezetekre az áttekinthetőség, szabátosság, jó példaanyag felvonultatása jellemző. Számunkra különös jelentőséget azonban nem a felsorolt erények adnak, hanem az, hogy az egyéni és a testületi szerző tekintetében a hangsúlyt döntően az indiai anyagra helyezi. Az Indián kívüli szerzőkkel szinte nem is foglalkozik, viszont ezt a rendkívül problematikus és az európai könyvtárosok előtt alig ismert témakört nagy alaposággal vizsgálja meg.

Megismertet az indiai nevek történetével, felépítésével, földrajzi illetőleg nyelvet-területi sajátosságaival. Foglalkozik az idegen behatások (iszlám és nyugati civilizáció) következményeivel. Bemutatja az indiai nevek feltárásával kapcsolatos eljárásokat. Ennek során alapos részletességgel feldolgozza a nemzetközi hírnévre szert tett instrukciókat (A.L.A., P.I., RANGANATHAN stb., kimutatja azok hibáit és elkalauzál a helyes megoldáshoz.

Ugyancsak aprólékos figyelemben részesíti az indiai jogi személyek kiadványainak feldolgozását.

Az indiai természetes szerzői nevek kezelésének megkönnyítésére függelékben néhány, a kérdéssel foglalkozó tanulmány szövegét adja és több névtáblázatot hoz.

Az indiai nevek tekintetében az eddig alapvető forrásnak tekintett RANGANATHAN is felülmúló, alapos, részletes és árnyalt tájékoztatást nyújt. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy SENGUPTA könyvére támaszkodva, minden művelődéstörténeti, nyelvi stb. ismeret nélkül teljes biztonsággal vállalhatjuk indiai szerzők munkáinak feltárását. Annnyit azonban feltétlenül biztosít a könyv, hogy a problémákat illetően hiteles képünk lesz és — különösen a névtáblázatok segítségével — a gyakoribb nevek elemeinek helyes értékelésére valamelyes biztonsággal vállalkozhatunk.

SZELLE BÉLA

BIBLIOGRÁFIÁK

Katonai könyvkiadás Magyarországon. 1945–1965. Bibliográfia. Összeállította a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia tudományos könyvtárának munkaközössége. A munkaközösség vezetője TÓTH Ernő. Szerkesztette HERENDI Károly és SZÉKELY Árpád. Függelék: Ajánló bibliográfia a katonai szépirodalomból. Összeállította: FARKAS Ildikó. Bp. 1967, Zrínyi Katonai Kiadó, 299 l.

A bibliográfia célját a szerkesztők a mű bevezetésében az alábbiakban jelölték meg: „... segítséget kívánunk nyújtani a hadsereg vezető szerveinek, kutató- és tudományos munkával foglalkozó intézeteinek, tanintézeteinek és könyvtárainak abban, hogy munkájukhoz megfelelő segéd-eszköz álljon rendelkezésükre.” A bibliográfia függelékében ismertetett katonai szépirodalommal a szerkesztők elsősorban a személyi állomány erkölcsi-politikai neveléséhez kívánnak segítséget nyújtani.

Úgy véljük, hogy a fenti célkitűzést a mű alkotóinak teljes mértékben sikerült elérniük. A mintegy 300 oldal terjedelmű,

több, mint 1200 bibliográfiai tételt tartalmazó kiadvány — amelyhez sorozati mutató és névmutató is tartozik — mind az érdeklődők, mind a szakemberek számára hasznos segítséget és jó tájékozódást nyújt.

A szerkesztők az anyag összegyűjtésekor elsősorban a Hadtudományi Könyvtár, az Országos Széchényi Könyvtár, a Haditechnikai Könyvtár, valamint a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Tudományos Könyvtárának anyagára és katalógusaira támaszkodtak. Ebben a vonatkozásban talán még a legújabbkori jellegű Országgyűlési Könyvtár érdemelte volna meg a szerkesztők figyelmét. Bár az anyag gyűjtése és számbavétele során nagy nehézséget okozott az a kedvezőtlen körülmény, hogy a forrásul használt könyvtárak címléirási gyakorlata nem egységes és az ebből a tényből eredő hiányosságokat a szerkesztők nem tudták teljesen korrigálni.

Egy olyan jelentős bibliográfiai vállalkozás, mint a tárgyalt mű, számos elvi problémát is felvet. Bár ismertetés szűk

terjedelme nem teszi lehetővé ezeknek a kérdéseknek a taglalását, de okvetlenül érintenünk kell a függelékben szereplő szépirodalmi rész problémáit. Mindenekelőtt dicséret illeti ennek a résznek a szerkesztőjét, hogy ilyen gondos munkával és bőséges annotációval vette számba a magyar nyelven megjelent katonai szépirodalmat. Itt csak azt a módszertani elképzelésünket szeretnénk ismertetni, hogy – véleményünk szerint – a szépirodalmat az alábbi csoportosításban kellett volna adni:

a) Visszaemlékezés-jellegű szépirodalom. (Itt kell megjegyeznünk, hogy pl. CSUJKOV marsall és KOVPAK partizánvezér visszaemlékezéseit, vagy Anna FRANK naplóját nem tekinthetjük szépirodalomnak. A fentiekhez hasonló műveket a történelmi részben kellett volna szerepeltetni.) b) Valóságos személyekről és történelmi eseményekről szóló történelmi regény. c) Képzelt személyekről és eseményekről szóló történelmi regény.

Ezzel szemben a szerkesztő közös nevezőre hozta a műveket, amivel az elmondottak miatt nem tudunk egyetérteni.

Elvi szempontból kell szóvá tennünk azt is, hogy a *Hadtudományi segédkönyvek* címszó alatt szerepel a 148. oldalon a *Felszabadulás* c. dokumentum-kötet. Ez a mű – mint ismeretes – sem bibliográfiának, sem egyéb segédletnek nem tekinthető. Ennek a kiadványnak inkább a *Magyarország felszabadítása* címszó alá kellett volna kerülnie.

Végül az általunk érintett elvi kérdések sorában a legteljesebb egyetértésünket kell kifejeznünk a bibliográfia szerkesztőivel a tekintetben, hogy olyan esetben annotációval látták el a kiadványokat, ha azok címéből nem derül ki a tartalom.

Ugyan nem elvi kérdés, de a névelő elhagyásának mai sajnálatos „divatja” miatt kell szóvá tennünk, hogy a 13. oldalon a bibliográfia 1. fejezetének címe: *Hadtudomány általános kérdései* – névelő nélkül. És ha már az apró észrevételeknél tartunk, még az idegen nyelvű könyvek címleírásáról annyit jegyeznénk meg, hogy a munkának ez a része is általában nagy gondossággal készült. A megengedhető hibaszázalékon belül tehetjük szóvá a francia „ou” helyett tévesen „on”-nak irt szócskát (13. old. 1. tétel) és néhány cseh kifejezés leírásába csúszott apróbb hibát.

A fentiekben felsorolt kritikák észrevételek nem kisebbíthetik a mű jelentőségét és értékét. A felszabadulás utáni katonai könyvkiadásról a Zrínyi Akadémia Tudományos Könyvtárának szerkesztésében megjelent bibliográfia sikeres vállalkozás és könyvészeti irodalmunk jelentős gazdagodása.

VIGH KÁROLY

Bibliography of Hungarian legal literature 1945–1965. Ed. Lajos NAGY. (Transl. [István] GOMBOCZ, [Atalín] VEREDY, [Iklós] ZEHERY. Pref. Imre SZABÓ.) Bp. 1966, Akad. K. 315. p.

Az Association Internationale des Sciences Juridiques égisze alatt jelennek meg a különböző országok válogatott jogi bibliográfiái. A magyar jogirodalom húsz éves retrospektív, szelektív bibliográfiája is ehhez a sorozathoz tartozik.

A kisebb nyelvterületek irodalmát világnyelven ismertető bibliográfiának nagy jelentősége van a tudományos munka legáltalánosabb munkaműhelyeinek: a tudományos- és szakkönyvtáraknak referensz munkája szempontjából. Ezt támasztja alá az a tapasztalat, hogy világszerte milyen nagy az érdeklődés azok iránt a szakmai segédletek iránt, amelyek lehetővé teszik a könyvtárosok számára, hogy a szakembereknek megfelelő irodalmat ajánljanak. Ebből a szempontból különösen hasznos az angol nyelvű bibliográfia.

Az elmondottak eléggé bizonyítják a retrospektív és szelektív angol nyelvű bibliográfia kiadásának aktualitását és célszerűségét. Nagy jelentőségű ez a kiadvány abból a szempontból is, hogy a magyar jogirodalmat segíti kiemelni nemzetközi elzárkózottságából és elmélyíti a kapcsolatokat nemzetközi síkon, a különböző országok jogász szakemberei között. Ennek politikai jelentősége sem hanyagolható el az egymás értékeit megbecsülni szándékozó, békés és alkotó együttélés szempontjából.

A bibliográfia bevezetője meggyőző indokolást ad arra vonatkozóan, hogy miért választotta az 1945–1965 közötti időszakot a visszatekintésre. Azokkal a társadalmi, állami és jogi változásokkal együtt, amelyek nálunk ebben az időszakban lezajlottak, együtt járt egy alapvető filozófiai-világnézeti átalakulás is, amelynek menetében az állam- és jogtudományok fokozatosan a marxizmus – leninizmus alapjaira helyezkedtek. Ez elméletileg és gyakorlatilag is óhatatlanul ahhoz vezet, hogy szakítani kell a múlt állam- és jogtudományával, amely alapvetően más elméleti alapokra támaszkodott. Egyébként – és mindezekről függetlenül – a jogirodalom sem öröklétű s valahol határokat kell vonni a történeti kutatásokat meghaladó értékelésben. A második világháború utáni új szakirodalom jelentőségét egyébként nem csak mi, hanem pl. a francia jogtudományi irodalom összeállításáról és szelektív közléséről szóló bibliográfia is magáévá teszi.

A szelektivitás egyrészt óhatatlanul s technikai követelmény is egy húsz esztendő visszatekintésénél, hiszen a mintegy

25 000-es tételre terjedő jogi irodalomnak legfeljebb tíz százaléka volt található, másrészt tudatos és értékelő elemek is jelentkeznek a válogatásnál. A bibliográfia megadja a lehetőséget arra, hogy az olvasó tájékozódást szerezzen a Magyarországon 1945 után bekövetkezett politikai-jogi változásokról, de az erre vonatkozó irodalom közlésénél fokozottabb szűrést alkalmaz, mint a tárgyalt időszak második felében s különösen a nagyobb kódexek megalkotása után megjelent irodalomnál. Ez az összeállítás tartalmát illetően bizonyos, de indokolt eltolódást jelent az utóbbi évek frissebb, aktuálisabb jogirodalma javára.

A tartalomról mondtak során kell megemlékeznünk az elhatárolások kérdéséről is, más szóval a jogágazati bontásról, a bemutatott művek osztályozásáról. A jogágazati bontás a szocialista jogrendszerekben sem egységes, nagyjából azonban megállapodott és hazai viszonylatban jó előzményekre tekint vissza. Az általában két évenként megjelenő *Allam és jogtudományi bibliográfia* ugyanis a hazai anyag bemutatása során nagyjából ugyanezt a bontási rendszert alkalmazza. A különböző jogágazatokat megelőzi a referensz-munkák bemutatása és követi a vegyes művek összeállítását tartalmazó fejezet, amely a tudományos igazgatásra, a tudományos munkára, az oktatásra stb. vonatkozó irodalmat tarifálja.

Nagyban emelik a bibliográfia értékét a bevezetők, még pedig az összeállítás bemutatására, szempontjainak indokolására vonatkozó általános bevezető és az egyes jogágazatok előtt álló szakmai bevezetők. Ez utóbbiak a tárgyalt terület fejlődésének fő irányait a tudományos irodalomnak a tételes joghoz való viszonyát, az alapvető jogelveket és a bírói gyakorlat tendenciáit tükrözik.

A bibliográfia szerkezete egyébként — természetesen — a jogirodalmat tükrözi s bár az utóbbi években jelentős a monografikus irodalom, összetételében mégis jóval nagyobb részt foglalnak el a tanulmányok.

A bibliográfia szokásos segédletei a név- és tárgymutató, valamint a rövidítések jegyzéke. Ki kell emelnünk sajátos és hazai irodalmunkban első ízben jelentkező kezdeményezését: az idegen nyelvű mutatót. Valamennyi fejezetre vonatkozóan — tehát a tárgyi tagoláson belül — bemutatja, hogy az egyes nyelveken megjelent művek milyen tételszámok alatt találhatók meg. Ezáltal lényegesen praktikusabbá teszi a használatot s a lehetőség szerint hozzájárul a nyelvi nehézségek kiküszöböléséhez.

A bibliográfia értékei folytán és azért is, mert a nemzetközi irodalomban az első ilyen jelentkezésünk, a bemutatáson túlmenő bírálatot is igényel. Ez a bírálat azonban nem lehet öncélú. Ha tartalmát tűznénk a kritika tollhegyére, nyilvánvalóan a szelektálással kellene foglalkoznunk. Nem kétséges, hogy ezen az alapon jócskán is tehetnék észrevételeket. Ez azonban óhatatlanul van így. Minden válogatásnál dönteni kell s bármilyen is a szakértelme a szelektív bibliográfia összeállítójának, nem végezhet „foghatatlan” munkát. Viszont az is kétségtelen, hogy a bírálót is tárgyi vagy személyi alapon álló szubjektív érzelmek befolyásolhatják. Az ilyen bírálat tehát végeláthatatlan és meddő vitákhoz vezetne. Sokkal objektívebb kritikai bázist jelent az, ha összehasonlítjuk a rendelkezésre álló hasonló jellegű kiadványokkal.

A különböző országok válogatott jogi bibliográfiái közül tudomásunk van a csehszlovák, francia, lengyel, jugoszláv és szovjet bibliográfiákról. Ezek közül a csehszlovák és a szovjet angolul, a lengyel és jugoszláv pedig franciául közli anyagát.

Összehasonlíthatatlanul könnyebb helyzetben volt a francia bibliográfia szerkesztője, hiszen saját anyanyelve egyben munkanyelve is volt s nem kellett kétnyelvű anyagot közölnie. A legnehezebb helyzetben viszont a szovjet bibliográfia szerkesztője volt, mivel nem csak két nyelven, hanem kétféle írásmóddal kellett dolgoznia. Ez utóbbi miatt különösen nehéz az ABC-s rend szolgálata, amit még fokoz az a körülmény, hogy a bibliográfia nem közül tételszámokat s így a visszautalások is csak az oldalszámot jelzik. A különböző bibliográfiák terjedelme nagyjából hasonló, a mienk azonban valamivel meghaladja a 300 oldalt, míg a többiek ez alatt maradnak. Segédleteiben is a magyar bibliográfia a legötletesebb, különösen az idegen nyelvű és egyben tárgyat is jelző mutatórendszerrel. A francia bibliográfia szintén ad nyelvi mutatót, de nem a tételszámmra utal vissza.

Elismeréssel kell szólni a bibliográfia kiadásáról is. Az Akadémiai Kiadó elsőrendű papíron, nagyon szép kiállításban hozta piacra a bibliográfiát, amely ekként nem csak megállja a helyét, hanem valóban példát is mutat.

Az összeállító szerkesztő munkáját a gondosság, a bibliográfiai pontosság és a szakirodalom széleskörű ismerete jellemzi. Nagyon jó a címanyag fordítása is, ami a szaknyelvek terminusteknikusai között nem könnyű feladat.

Az Új Írás öt esztendeje. Bp. 1966. 140 l.

A felszabadulás után megindult szépirodalmi folyóirataink közül csak kettőnek van repertórium; 1963-ban jelent meg *A Nagyvilág hét esztendeje (1956–1962)* és napjainkban látott napvilágot *Az Új Írás öt esztendeje 1961–1965.*

Hogy egy folyóirat teljes tartalmának különböző szempontok szerinti betűrendbe sorolása milyen nagy segítsége a kutatómunkának, azt nem kell hangsúlyoznunk. A repertórium tisztázza tükre egy-egy új szerző pályájának a megindulástól a kiteljesedésig.

Most nem tartalmi értékelést akarunk adni, megtörtént ez már, a folyóirat hasábjain kívül is, legrészletesebben WÉBER Antal: *Az Új Írás arculatáról* című munkájában (*Társadalmi Szemle* 1965. 11. sz. 70–79. l.). Fel kell fedeznünk a repertórium kezelésének módját, a feldolgozás szempontjait. Ugyanis az anyaggyűjtést nem vezeti be *Előszó* vagy *Bevezetés*, amely közölné velünk a feldolgozás technikai megoldásait. A *Nagyvilág* hét éves tartalmának feldolgozási módját KÖRTÉS Júlia az *Előszó*-ban nagyon részletesen, világosan mondta el, ugyanő lektorálta az *Új Írás* repertóriumának kéziratát, kár, hogy nem hívta fel az összeállító Kovács Gizella figyelmét a bevezető sorok céljára.

Az öt esztendő címanyaga a szerzők nevének betűrendjében található, ebbe ékezőldnek még a címekben előforduló helységnevek. A szerzők neve után következik munkájuk műfajának megjelölése, pl. *Verssei, Versfordításai, Szépirodalmi művek*, vagy *Szépirodalmi művei, Cikkei, Rajzok, Könyvismertetései és Egyéb művek*. A recenziókat csillag választja el a saját művektől. Köszönet az összeállítónak, a „meg-organizálás” kifogástalan, de némely esetben nem következetes. Ha valaki csak két elbeszéléssel szerepel, a neve után nem a műfaj megjelölése következik, hanem az *Elbeszélés-ek* szó külön-külön kétszer is fel van tüntetve a címek után (pl. CSONTOS Gáborral, 22. l.). Máshol az annotációban találjuk a műfaj megnevezését, hogy *Elbeszélés* vagy *Ism. regényről* (pl. BIRKÁS Endrénél, 16. l.). Még egy apróság; ha elhatároztuk, hogy a címekben előforduló helységneveket kivetítjük a szerzők nevének betűrendjébe, ez a szempont még indokoltabb az annotációknál, mert ebben az esetben csak abból tudjuk meg, hogy a mű melyik városra vonatkozó adatot rejt magában, pl. Sós Júlia: *Szüleim világa. Egy szárnyszerű nemzedék* (Szeged irodalmi hagyományairól, 106. l.). Örömmel látnánk „Szeged”-et Szeferisz, Jorgosz és Szeghalom között. (113. l.)

A tiszta, szép litográfiát néhány apró figyelmetlenség, korrektúrában hagyott szedési hiba zavarja meg, pl. *Csinszka*, *Csinszka* helyett, vagy BIRKÁS Endre elbeszéléscíme, *Lándchídon*, *Lándchídon* helyett.

V. BUSA MARGIT

Fráter Jánosné—Hajnal Gáspár: Kandidátusi és doktori disszertációk katalógusa. 1962–1963. Kiad. MTA Könyvtára. Bp. 1965. 87 l.

Ez a kiadvány gyűjtemény-katalógus és mint ilyen, folytatása az MTA Könyvtára által 1962-ben megjelentetett hasonló című kötetnek. Egyébként szerves része egy nagyszabású vállalkozásnak, melynek keretében a MTA könyvtára „fokozatosan” kiadja egyes állományrészeinek katalógusát. Egyelőre a kéziratjellegű anyagok katalógusait készítik el, hogy széles körben feltárják ezt az egyébként nehezen hozzáférhető állagot.

Tudományos életünk számára létfontosságúak azok a kutatások, amelyeknek eredményei a Tudományos Minősítő Bizottsághoz tudományos fokozat elnyerése céljából benyújtott disszertációkban találhatók. Ezeknek az értekezéseknek témája és tematikája természetesen tükrözi az egyes tudományok pillanatnyi helyzetét, aktuális problémáit, valamint a népgazdaság megoldandó feladatait és nehézségeit. Nyilvánvaló tehát, hogy ezekben a dolgozatokban kidolgozott problémák és kutatások eredményeinek ismerete elengedhetetlen feltétele a tudományos kutatás tervszerűségének, összehangolásának csakis, mint soronlevő gazdasági-műszaki problémáink megoldásának.

Mivel ezeknek a disszertációknak lényeges jegye az aktualitás, a frissesség — olyan nagy jelentőségű tudományos kutatásokról van szó, amelyeknek eddig még egyáltalán nincs a szakirodalomban feldolgozása —, ezért a kutatók számára ennek az anyagnak az ismerete rendkívül fontos.

A Tudományos Minősítő Bizottság rendelkezése értelmében a doktori és kandidátusi fokozat elnyerése céljából benyújtott disszertációkat az MTA Könyvtára köteles megőrizni és az érdeklődők rendelkezésére bocsátani. Itt persze nincs szó a nyomtatásban megjelent értekezésekről, amelyek egyéb módon könnyen hozzáférhetők és bibliográfiailag feltárt állapotban a kutatás rendelkezésére állnak — hanem csupán a ki nem adott, kéziratban maradt anyagról, amelyet az MTA Könyvtára őriz (amelyhez képest a publikált anyag kivételesnek tekinthető)

és amelynek bibliográfiai feltárását és így a kutatók számára való használhatóságát konkrétan ez a jelen kiadvány teszi lehetővé.

A kötet első részében a TMB által elfogadott értekezéseket 22 szakcsoportba osztva közli. Megkapjuk az egyes disszertációk rövidített címlírását, továbbá azt, hogy milyen fokozat elnyerésére nyújtották be. Feltünteteti az opponensek nevét is, valamint a tárgykör decimális szakjelzetét. A második rész szerzői mutató, míg a harmadik az opponensek névmutatóját tartalmazza.

H. LAKATOS ÉVA

Két új tudományos műszaki bibliográfia.

A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának kiadásában a közelmúltban új tudományos műszaki bibliográfiák jelentek meg. E hasznos sorozat 6. köteteként DR. HÉBERGER Károly – CSERHALMI György: *A gazdaságos sorozatnagyság számítási módszerei és bibliográfiája*, 7. köteteként pedig AGY Géza: *Tengelykapcsolók* c. bibliográfiája bizonyítja, hogy a műegyetemi könyvtár az egyetemi oktatás és kutatás segítése mellett egyre inkább fordul olyan könyvtári feladatok megoldásához is, melyekkel az ipari kutatásokhoz segítheti. Míg a sorozat korábbi füzetei között technikatörténeti témákról készült bibliográfiákkal is találkozhattunk, a jövőben ez a témakör a tudománytörténeti kiadványok között kap helyet. Így a kiadványsorozat, mely a gyorsabb megjelenés érdekében már a hatodik füzetétől kezdve sokszorosított formában jelenik meg, sokkal inkább áll a gyakorlati kutatómunka szolgálatában.

A *gazdaságos sorozatnagyság számítási módszerei és bibliográfiája* c. füzet szerzőit az a felismerés vezette, hogy „a gazdaságilag legkedvezőbb sorozatnagyságok alkalmazása a szocialista gazdaságban a munkatermelékenység emelésével és az önköltség csökkentésével járó előnyökön keresztül az egész népgazdaság rentabilitásának növelését, az egész nép javát szolgálja”. Ezért a bibliográfiai füzet nem elégszik meg azzal, hogy feltárja a téma külföldi és hazai szakirodalmát, hanem azt megelőzően négy éves tanulmányban tárgyalja a kérdést, különböző szempontok szerint közelítve meg a sorozatnagyság számítási módszereit. Így a közölt bibliográfia (melynek anyagát 1965. január 1-vel zárták le a szerzők) elméleti fogódzók is kap, s még lényegesebb segítséget jelent az érdeklődő szakembereknek. A bibliográfia, amely a külföldi szerzők cikkeinek címeit magyar fordításban is közli, tartalmazza a művek

hazai előfordulási helyét, az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ, továbbá a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára esetében pedig a raktári számát is. Ezzel lehetőséget ad a helyi vagy könyvtárközi kölcsönzés gyorsabb igénybevételére.

A *Tengelykapcsolók* c. bibliográfia az előző füzet szerkesztési elveinek megfelelően készült. A bibliográfiai adatok közlése előtt a szerző ebben a kiadványban is összefoglaló áttekintést nyújt a feldolgozott témaköréről. A kötet rendkívül tömören tartalmazza a tengelykapcsolók műszaki megoldásait, s szerencsés újítás, hogy a szöveget jól használható ábraanyag is kiegészíti. Maga a bibliográfia, amelynek anyagát az 1965. december 31. előtt megjelent művekből állította össze a szerző, kétezer címet tartalmaz, s a könyveken kívül a folyóiratcikkekre és a szabványokra is kiterjed. A füzet használhatóságát nagyban emeli a szerzők névmutatója, a szabványjegyzék összeállítása s hogy közreadja a bibliográfiában szereplő folyóiratok jegyzékét is. Ez utóbbi önmagában is jelentős segítséget nyújt a vállalati műszaki könyvtárak és könyvtárosok részére, mert az egyes folyóiratok előfordulásának gyakoriságából helyes következtetést vonhatnak le azok használhatóságára a vonatkozó szakkérdésben. Így – külföldi folyóiratok esetében – devizatakarékossági szempontokat is lehet érvényesíteni a bibliográfia nyomán.

Amikor tehát a Budapesti Műszaki Egyetem tudományos műszaki bibliográfiai sorozatának új szempontok szerinti megjelenését üdvözljük, ismét hangsúlyozni kívánjuk azt a szerepet, amelyet tudományos könyvtáraink tölthetnek be az új gazdasági mechanizmusban átszerveződő gazdasági életünkben is.

V.F.

Eperjessy Kálmán: A magyar falu története.

Kiad. a Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1966, Gondolat. 299 l. Bibliogr. 284–298. l.

A helytörténetírást elősegítő szakkönyvek között a módszertani munkákon kívül elengedhetetlenek a bibliográfiák. Sajnos az eddig megjelent helytörténeti bibliográfiák közül a legmodernebb is elég régi ahhoz, hogy értékét veszítse, hiszen nem öleli fel az 1945 után fennülő helytörténeti irodalmat, szintúgy az 1945 előtti folyóirat- és sajtóanyagot sem. Ehhez járul pontatlansága is, mely sok időt rabol el a kutatótól. A kiadványterveket figyelembe véve, valószínű, hogy ez a helyzet a közeljövőben sem fog változni. Lesznek

ugyan helyi bibliográfiai kezdeményezések, de ezek nem pótolhatják az országos viszonyokra kiterjedő helytörténeti irodalmat.

Helytörténeti szakirodalmunknak ez a hiányossága készítette a *A magyar falu története* szerzőjét arra, hogy munkájában helyet adjon a legszükségesebb könyvészeti felsorolásnak, természetesen — már céljánál fogva sem — a teljesség igényével. Jelen soroknak a mű bibliográfiájának ismertetése a célja elsősorban.

A könyv bibliográfiai tájékoztatója két részből áll. Az első fejezet *A falu történetének kutatása és forrásai* és a kötet végén található *Irodalmi tájékoztató*. Az első fejezetben az átfogó jellegű bibliográfiákat, okmánytárakat, országos- és helyi szakfolyóiratokat, tudományos intézetek évkönyveit, múzeumi füzeteket stb. sorolja fel. A felsoroltak mint első fogodzók valóban a legszükségesebbek. Egy hiányosságuk van: az okmánytárakat, oklevéltárakat csak mint gyűjtőneveket említi. Szükséges lenne mindkét fajtából egy pár jelentősebbet felsorolni, hiszen szép számmal akadnak területi és családi oklevéltárak is. A területieken kívül főleg azon nagynevű családok okmánytárai jönnek számításba, kiknek az ország több részében voltak birtokaik.

A könyvészeti felsorolás második része szorosan tapad a fejezetek mondanivalójához. Ez az értékes, részletkérdéseket megoldó hosszabb-rövidebb munkákat sorolja fel. Igen szerencsésen olvasztja a szerző a szorosan vett történeti munkák közé a néprajz megfelelő szakirodalmát. Az utóbbira ilyen bátran és ilyen szervesen beillesztve eddigi ajánló bibliográfiáink nem támaszkodtak. Pedig a néprajztudomány eredményeinek figyelembevétele, különösen a falutörténetírás szintjén, elengedhetetlen. Ugyanez vonatkozik a térképanyag felsorolására és ismertetésére. EPERJESSY kimutatta: három különböző időben készített megbízható térkép alapján milyen pontosan lehet követni a névváltozásokat, alakulásokat.

Az *Irodalmi tájékoztató* anyaga korunkhoz közeledve gazdagodik. Ez természetes, hiszen történeti irodalmunk is gazdagabb az újkor és legújabb kor problematikájának feldolgozásában. Ugyanakkor maga a könyv egyes fejezeteiben — a fejezet természeténél fogva — visszanyúl a magyar feudalizmus korai időszakára. Ezt a korszakot viszont bibliográfiai ajánlásában mostohábbban kezeli a szerző, és nem közöl olyan munkákat, melyek több száz, illetve ezret is meghaladó középkori helynévanyagot rejtenek magukban. Ilyenek pl. a magyarországi szerzetesrendek törté-

netével foglalkozó munkák. A SÖRÖS Pongrác által szerkesztett *A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története* 12/B. kötete például ezernél több olyan névről emlékezik meg, mely mellett helység, falu, birtok, vám stb. olvasható. Még egyszer ennyi a száma azoknak a helységeknek, melyek csak odaváló személyt jelölnek meg (pl. oláhtelki jobbágyok stb.). KISBÁN Emil: *A magyar pálosrend története* c. munkájának csak egy-egy kötetében található ötszáznál több 1225–1711 közötti helységnév. Az egész országban a legsűrűbb klostromhálózattal (és ehhez tartozó birtokkal) rendelkező Ferences Rend KARÁCSONYI János által megírt története is több mint ezer helynevet említ. Itt kíváncsi megemlíteni a *Várad* regestrumból, és a *Monumenta Vaticana* 1. sorozat 1. kötetében található értékes helynévanyagáról is.

Ezt a hiányosságot azért tartottam kíváncsi megemlíteni, mert a helytörténeti munkáink — csekély kivétellel — a 12–16. sz. között a legszegényesebbek. Így a helytörténeti kutató számára ebben a korban már az is komoly segítséget jelent, ha említést talál helységéről.

Mindenesetre a könyv egészéről megállapíthatjuk, hogy célját elérte. Stílusánál, anyagösszeállításánál, élvezetesen előadott problematikájánál fogva sok pedagógust és más értelmiségi szakembert készített arra, hogy elinduljon a helytörténetírás útján. A féléérthető fogalmak tisztázásával, nemkülönben bibliográfiai összeállításával pedig hozzájárul ahhoz, hogy sok olyan kutatóba öntsön önbizalmat, akik a már meglevő anyaguk rendezésénél rekedtek meg munkájukban.

BALOGH GYÖRGY

Rost, Gottfried: Bibliographie und Bibliograph. Eine Literaturinformation über Formen und Methoden der Bibliographie mit einem Ausblick auf die elektronische Verarbeitung bibliographischer Daten. Leipzig, 1966. Deutsche Bücherei. 51 l.

A *Bibliographischer Informationsdienst der Deutschen Bücherei* című sorozat 10. számaként jelent meg Gottfried Rost kis könyve. RÖTZSCH, a Deutsche Bücherei főigazgatója írt hozzá előszót. Az előszó hangsúlyozza, hogy Rost munkájának nem az a célja, hogy összefoglalja a bibliográfiára vonatkozó egész irodalmat: csak meg akarja világítani praktikus szempontból az itt felmerülő problémákat. Ezt a feladatot — el kell ismernünk — Rost kitűnően oldja meg. Külön-külön

fejezetekben és pontok alatt sorra veszi a bibliográfia társadalmi jelentőségét, történetét, elméletét, egyes formáit, a bibliográfiai munka technikáját és az elektronikus adatfeldolgozást. Minden fejezet és pont elején ismerteti a szóba kerülő tárgyat, melynek problémáit, ezt követően, a vonatkozó irodalom termékeinek egymás után való felsorolása és ismertetése révén tárja elénk. Mind formai célkitűzése, mind pedig annak megvalósítása olyan szerencsés, hogy bátran elmondhatjuk: egyszerűbb és figyelmet lekötőbb olvasmány keretében aligha tájékozódhatnánk a bibliográfia nehéz kérdéseiben és gazdag irodalmában.

TAKÁCS MENYHÉRT

Scholderer, Victor: Fifty Essays in Fifteenth- and Sixteenth-Century Bibliography. Edited by Dennis E. RHODES. Amsterdam, 1966 Hertzberg. 302 l.

Nemcsak az angol, de az egész világ ősnymtatványkutatóinak „great old man”-je, Dr. Victor SCHOLDERER 85. születésnapjának tiszteletére jelentették meg ezt az értékes cikkgyűjteményt. E könyvismertetés írójának megadott, hogy 1965-ben személyesen is megismerhette ezt a mind szakmai tudás, mind emberi értékek szempontjából kiváló férfiút, aki idős kora ellenére ma is naponta dolgozik munkahelyén, a British Museum ősnymtatványtárában, ahová 1904-ben került nagy elődje, Robert PROCTOR íróasztalához. Itt csiszolja még tökéletesebbé a British Museum ősnymtatványkatalógusának már korábban megjelent kötetait, amelyek szakmai szempontból egészen rendkívüli színvonalat képviselnek, és amelyek elkészítéséből SCHOLDERER oroszánrészt vállalt.

Azonban hosszú alkotói pályája során nem csak a világ legértékesebb ősnymtatványgyűjteményének más vállalkozások számára több mint fél évszázad után is példamutató feltárását végezte, hanem több száz cikket is írt a XV. és XVI. századi nyomtatványokról. Ezek közül választott ki ötvenet Dr. Dennis E. RHODES, hogy összefoglaló és áttekinthető képet adjon Scholderer munkásságáról. A széles skálájú és valóban rendkívüli felkészültséget tükröző tanulmányok részletes ismertetésére itt nem térhetünk ki. Ehelyett inkább a szerző tevékenységének irányvonalából szeretnénk tanulságot levonni. SCHOLDERER, miután nyugdíjba vonult és a British Museum ősnymtatvány katalógusának befejező kötetének munkáját átadta G. D. PAINTER-nek, érdeklődésével a XVI. század felé fordult.

Ezen a területen is kiválót és ismét példamutatót alkotott, amikor A. F. JOHNSON társaságában összeállította azoknak a könyveknek katalógusát, amelyeket 1601 előtt a német nyelvterületen nyomtattak és ma a British Museumban őriznek (*Short-title. Catalogue of Book printed in the German-speaking countries and German Books printed in other countries from 1455 to 1600 now in the British Museum.* London 1962.).

SCHOLDERER nemcsak a régi nyomtatványok kitűnő szakembere, de emellett költeményeket is ír, amelyek részben önálló kötetben, részben színvonalas irodalmi folyóiratok hasábjain látnak napvilágot. Érdekes itt megjegyezni, hogy a német szülőktől Angliában született szerző nem csak ezen a két nyelven, de görögül és latinul is versel.

Victor SCHOLDERER vonzó kivitelben kiadott cikkgyűjteményének megjelenése alkalmat adott számunkra is, hogy a magyar könyvtárosok nevében e sorokkal csatlakozzunk azokhoz, akik őt világszerte tisztelik és becsülik.

BORSA GEDEON

Loewinger, D. S.—Weinryb, B. D.: Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Library of the Juedisch-Theologisches Seminar in Breslau. Wiesbaden, 1965. XIII + 303 l. (Publication of the Leo Baeck Institute).

Az 1854-ben alapított boroszlói Jüdisch-Theologisches Seminar kézirattárának alapját a trieszti bibliofil, Leon Vita Saraval (1771–1851) gyűjteménye vetette meg. Ez 69 kéziratot foglalt magában. A későbbi szerzemények közül kiemelkedik B. BEER hagyatékából 36 darab és számos R. KIRCHHEIM ajándékából. Az idők folyamán ez tetemesen gyarapodott.

Nyomtatásban eddig csak B. ZUCKERMANN katalógusa adott tájékoztatót ezekről a kéziratokról (*Katalog der Seminar-Bibliothek. Jahresbericht des Jüd.-Theol. Seminars.* 1870, 1876²). A jelen katalógus szerzői — még mint a Szeminárium hallgatói — 1926/27-ben elvállalták és elkészítették a kéziratok újrakatalógizálását. Akkor 364 kézirat volt az Intézetben, később ez a szám 405-re emelkedett.

A kézirattárnak és a katalógusnak regényes utótörténete van. Az Intézet 1938-ban megszűnt, könyvtárát elrabolta a Gestapo: egyrészét a „Judenwissenschaft” egyik intézetébe szállította, a másik a Gestapo birtokában maradt. Amikor a szovjet hadsereg felszabadította Sziléziát, Klodzokban (Glatz) a Gestapo pincéiben és vasúti szerelvényen sok héber kéziratot

és könyvet talált, közöttük számosat a boroszlói Szemináriumból. Ami itt volt, a lengyel állam tulajdonába került, amely a varsói Zsidó Történeti Intézetben helyezte el. A többinek nyomaveszett, vagy elvetődött köz- és magángyűjteményekbe szerte a világon.

A katalogizálók egyikének, B. WEINRYBNEK, sikerült a katalógus egy példányát kimenteni a náci Németországból és ezt a társszerző, S. LÖWINGER, lemásolta Budapesten. Még emlékszem, milyen féltve rejtegette a német megszállás idején ezt a fontos művet. A két másolat alapján most végre sikerült sajtó alá rendezniök. Korábban egy ízben már adtak belőle mutatót: *Jiddische Handschriften in Breslau* (Magy. Zsidó Szle. LIII. 1936. 68–76.).

A nagy hozzáértéssel és példamutató alapossggal készült katalógus a héber kézirat tudomány gazdagodását jelenti. Hála illeti érte a két nagynevű és nagyérdemű tudóst.

Figyelmes olvasásunk bizonyítékaul néhány megjegyzést szeretnénk fűzni a műhöz.

1. Kiegészítések.

5. 1. 6. szám. Az *ענין המעשר* fordulat értelmét a héber kéziratok kolofonjában sikerült megvilágítanom: *Folia Ethnographica*. I. 1949. 99–101. Téves magyarázata még mindig felbukkan, pl. STRIEDL–TETZNER–RÓTH: *Hebräische Handschriften*. II. Wiesbaden, 1965. 327.

32. 1. 38. szám, 240a: Könyvlista. Ezt érdemes volna egészében közölni, a szemelvény igen értékesnek mutatja.

35. 1. 45. szám. Ezt az Aruch-kéziratot kérte kölcsön Arany János annak idején A. Kohut részére (GERGELY PÁL: Arany János és az Akadémia. Budapest, 1957. 72.).

95. 1. 176. szám. „Varianten zu Scheriras Brief”. Szeretnénk róla és eredetéről többet tudni. József b. Jákob HABAVLI is megkezdte másolását, amelyet eddig nem vettek figyelembe: MS. Cambridge, T.—S. 8. D. 1^a.

125. 1. 194. szám, 390b. Bőjti ima, amikor 1321 Sziván 21-én a római hitközség vezetői a királyi udvarba mentek. Ugyanez a szöveg megvan az 1481-ben Pesaroban befejezett Machzorban (MS. Kaufmann. A. 380 I. 73a–75a).

173. 1. 246. szám. JÁKOB b. REUBEN polemikus iratát kiadta J. ROSENTHAL. Jerusalemben, 1963.

181. 1. 254. szám. Leo MODENA apologetikus irata megjelent nyomtatásban: *Clipeus et Gladius*. Ed. S. SIMONSOHN. Jerusalemben, 1960.

181. 1. 255. szám. SALMON b. JERUCHIM

vitairatát kiadta I. DAVIDSON. New York, 1934.

213. 1. 299. szám. Jedaja PENINI *Kötáv Hittáclut* című munkája megvan a budapesti Rabbiképző egy kéziratában is, amely Lelio della TORRE gyűjteményéből került ide.

214. 1. 300^a. szám. Ugyanennek a szerzőnek *Bechinát Olámja* a fenti gyűjtő-kötetben szintén megtalálható.

214. 1. 300^b. szám. Ugyanettól a szerzőtől a *למה נקרא* című irat ugyancsak megtalálható a fenti kötetben.

2. Magyar vonatkozások.

A kötet meglepően nagy anyagot nyújt a magyar zsidóság történetéhez és irodalmához.

Rohonci rabbik irodalmi működéséhez van forrás (63, 69, 120. számok). A pozsonyi Meir BARBI írásai közül kettő van itt (73. szám, 32b; 130. szám, 51a), David KITTSEE pozsonyi dájján munkájából pedig egy (73. szám, 57b; 113. szám, 13b). Móse SZÓFER pozsonyi rabbi végrendeletének az a példánya található itt, amelyet Verpelétben másoltak 1840-ben (348. szám). Eisenstadt neve is felbukkan ismételtlen (104. szám, 58a, 59b; 311. szám, 5a). Itt voltak Móse MÜNCZ óbudai rabbi responzumai, fiának, Náchumnak másolatában (130. szám), valamint Reuben RAKONITZ zsámbéki rabbi egy tanítása (130. szám, 55a). Itt őrizték Alexander KOHUT szemináriumi prédikációit (380. szám) és a *Die jüdische Angelologie* című művének kéziratát (397. szám). Két kódex eredetileg KAUFMANN Dávid tulajdonában volt (199, 312. szám).

Az utóbbi években két munka jelent meg a boroszlói Szemináriumról, a zsidó tudománynak e nagy nevelőintézetéről és egykori centrumáról. Az első a történetének van szentelve (*Das Breslauer Seminar*. Herausgegeben von G. KISCH. Tübingen, 1963.), a második — a jelen mű — a kézirat-tárát mutatja be. Mindkettő így emlékmű is egy jelentős, elpusztított és többé fel nem támadt Intézetről, amely hatását tudományunkban mindmáig áldásosan érezteti.

SCHIEBER SÁNDOR

Eshkenazy, Eli—Strakhill, D. *Gicsev: Descriptive catalog of the old printed Hebrew books in Bulgaria*. Vol¹. Part. 1. Sofia 1966. 171 p.

A héber könyv bibliográfiáiról több ízben esett már szó e hasábocon, legutóbb a másodfokú anyagot mutatta be és egészítette ki SCHIEBER Sándor (Magy. Könyvszle. 1966. 203–204 l.). E feldolgozások

minden esetben újabb adalékkal szolgáltak a hazai hebraica bibliográfiájához, feltárva nagy közgyűjtemények ill. egyéni kutatások eredményeit. Ezúttal a Bulgár Tudományos Akadémia vállalkozásáról számolunk be, amelynek tárgya a Bulgáriában található héber könyvek bibliográfiai feldolgozása.

A BTA munkatársai először a tervbe vett katalógus sorozat első kötetének első részével jelentkeztek, amely az 1540. évig nyomott és jelenleg Bulgáriában található könyvek jegyzéke (26 tétel). A katalógus további kötetei összesen kb. 3000 tételt fognak feldolgozni. Ez a könyv-állomány eredetileg a Sofia Synagogue birtokában volt, majd 1947-től a Hebrew Scientific Institute tulajdonába került, és 1952-től a BTA tulajdonában van. A kötet szerkesztői túllépnek a könyvtári katalógus műfajának határain és irodalomtörténeti, sőt történeti forráskiadványként kezelik anyagukat. A címleírások vonatkozásában azonban szorosan ragaszkodtak a katalógus jelleghez, egyedi példányok leírását adják, nem élnek a bibliográfiák által nyújtott kiegészítési lehetőségekkel, bár az utalásokból mindez könnyen kikövetkeztethető. A szerkesztők dicséretes munkát végeztek a kolofon adatok aprólékos feltárásával, ablakot nyitva a héber nyomdászat korai története, a szedők, korrektorok személyének felderítéséhez. A könyvek nyomtatott adatainak részletes elemzése során külön szakaszt biztosítottak az ún. kísérőszövegek számára. Az ajánló és értékelő vélemények (Mákdámá, hászkámá) a korabeli héber könyv fontos kellekei. A szerkesztők gondos kézzel rendszereztek az itt található forrásanyagot, irodalomtörténeti, történeti vonatkozásokat.

Hasonlóan jártak el a kéziratok bejegyzések, glosszák, marginális jegyzetek ismertetésénél is, felismerve, hogy a kötet főértéke éppen a tárgyalt munkák egyedi vonásainak feltárásában rejlik. Bár a kiadvány bibliográfiai vonatkozásban nem sok új adatot tartalmaz, a gyűjteményben szerepel néhány ritka nyomtatvány. Ilyen Isaac ABOAV-nak Konstantinápolyban 1514-ben nyomott ספר חסדות c. könyve amelynek ismert második példánya a British Museum könyvtárában van (*Catalogue of the Hebrew books in the Library of the British Museum*. 2. ed. London 1963. p. 381.). A gyűjtemény értékes ritkasága Shem Tov ben Joseph SHEN TOV ספר חסדות c. munkájának 1526-os szaloniki kiadása, amelyet ez ideig mint a British Museum unikumát tartottak nyilván (l. uo. p. 697.). Könyvészeti ritkaság rangjára emeli Issac ARAMA ספר חסדות c. könyvét (Salonica, 1522) a számtalan bejegyzés, korrekció, mellyel egykori tulajdonosa ellátta.

Mint említettük, a hiányzó címlapokat csak átírással megjegyzésekből ismerjük, ezt a módszert követik a szerkesztők Bachja ben Asher Midrásának esetében, melynek adatait nem tudták meghatározni. A nyomtatás helyét Pesaro, ill. Konstantinápolyra teszik, évét 1507, 1514 ill. 1517-re. Nagyon valószínűnek látszik, a közölt példány pesarói nyomtatvány, amely Gerson SONCINO műhelyéből került ki 1514-ben. (l. De Rossi, *Annales Sec. XVI*. p. 3.; és a közölt vízzel azonosság a Soncino-féle 7. kiadással.)

A katalógus két átírási rendszert használ, következik ez a kötet kétnyelvű – bulgár–angol – szövegeiből. A héber átírás szabályzata természetszerűleg a bulgár nyelv hangtanához idomult úgy a cirill mint a latin átírásban. Hiányosságai ott mutatkoznak, ahol egy sémi mássalhangzójel több latin olvasatot kapott. Ebben a rendszerben a visszaállítást nagyon akadályozzák a magánhangzók esetenként változó átírásai, különös tekintettel a héber írás mater lectionisaira.

A katalógushoz két appendixet csatoltak a szerkesztők, bemutatják a leírt könyvek papírjainak vízjeleit, és a marginális glosszákat adják fényképmásolatban. Ez utóbbi hasznos szolgálatot tenne, a megjegyzések azonosításakor, de sajnos a felvételek minősége nem mindig kielégítő.

A kötetet bulgár nyelvű héber irodalmi kislexikon egészíti ki, amely a szakkifejezések megértésében nyújt segítséget. A név – héber könyvcím – nyomtatási hely és év szerinti mutatórendszer megbízható.

Ez az első kötet nem tartalmaz hungarika-vonatkozásokat, reméljük azonban, hogy a további kötetekből új információkat kapunk az 1526 után Bulgáriába vetődött budai zsidók sorsáról, könyvkultúrájáról. Ez idő szerint tudomásunk van egy szófiai közösségről, amely 1532 után Kalavába költözött, és egy csekély lélekszámú csoportról, amely Viddinben élt. (*Büchler S.*; A zsidók története Budapesten. Bp. 1901. 81–85.). E gyűlekezetek tudásairól megemlékezik a korabeli irodalom, sőt külön kiemelik a kortárs írók, hogy sokáig megőrizték magyar kiejtésüket, szokásaikat, sőt egyesek közülük kapcsolatot tartottak az anyaországgal.

DÁN RÓBERT

Zwischen Warschau, Warazdin und Warna – Literatur für Reisen in den Volksrepubliken. (Berlin 1966 Amerika Gedenkbibliothek, 54^s (4) l.)

Nagyon is időszerű és hasznos bibliográfia azok használatára, akik az európai

népi demokratikus országokba készülnek utazni, vagy ott gyűjtött úti emlékeiket szeretnék felfrissíteni, kiegészíteni.

Az teszi időszerűvé, hogy Európa idegenforgalma évről évre rohamosan növekszik s a legtöbb utas a németek közül kerül ki. (Európa különböző országaiiban 1965-ben összesen 16 millió német vendéget számláltak meg, akik közül a szocialista országokra mintegy másfél millió jutott.) Adolf von MORZÉ előszavában nyomatékosan rámutat arra, hogy a német utasok évről évre jobban megkedvelik az európai szocialista országokba tett utazásokat. Kevésbé szolgálná a népek közötti megértést, ha az utasok megmaradnának felületese és sablonos előítéleteknél s nem törekednének utazásuk során alaposabb ismereteket szerezni. Azok a művek, amelyeket a bibliográfia felsorol, a jobb meglátást s a helyesebb tájékozódást kívánják elősegíteni.

A bibliográfia első fejezete általános utazási műveket s Európára és a Duna-völgyre vonatkozó összefoglaló könyveket sorol fel. A következő fejezetek a Lengyelországra, Csehszlovákiára, Magyarországra, Jugoszláviára, Romániára és Bulgáriára vonatkozó munkákat ismertetik. A legtöbb cím (82 db) Jugoszláviára, a legkevesebb (23 db) Bulgáriára vonatkozik. Egy-egy országon belül külön fejezetek foglalkoznak az országgal, a fővárossal, városokkal, illetve a jellegzetes tájakkal s külön fejezetekbe kerülnek a történelmi, nyelvi,

képzőművészeti és népművészeti vonatkozások.

A bibliográfiát kiadói csak válogatásnak szánták, amelynek kereteit időszerűségi és nyelvi szempontok szabták meg. Az idegenforgalmi tájékoztatáshoz kétségtelenül időszerű kiadványokra van szükség. Ezért a címjegyzékben is legnagyobb részt az e tárgyba vágó legújabb irodalom kapott helyet. A német utazóközönség viszont német nyelven megjelent anyagot igényel. Ezért kellett kimaradniok az összeállításból a más nyelvű műveknek. A magyar anyagban (43 mű) alkalmunk volt megállapítani, hogy a válogatás e kényszerítő határok között, gondosan és eredményesen történt. Reprezentatív munkák ismertetik Magyarországot, Budapestet, a Balatont és más vidékeinket s kulturális értékeink bemutatását olyan szerzők munkái végzik el, mint AGGHÁZY Mária, FÉL Edit, GARAS Klára, GERŐ László, ORTUTAY Gyula, POGÁNY Ö. Gábor, RADOCSEY Dénes stb.

A részletes tárgy- és névmutatóval kiegészített bibliográfia gyakorlati hasznát nagymértékben szolgálja annak a 130 berlini közkönyvtárnak a felsorolása, amelyek útján a német olvasók akár kölcsönzés, akár helybenolvasás formájában hozzájuthatnak a bibliográfiában ismertetett könyvekhez.

A bibliográfia anyaggyűjtése, amelyet Christa JÄRSCH könyvtáros nagy körültekintéssel végzett el, 1966. július 1-én zárul.

MARKOS BÉLA

TARTALOM

<i>Lülfing, Hans</i> : A korai könyvnyomtatás fejlődési problémái — Entwicklungsprobleme des frühen Buchdrucks	221
<i>Tóth András</i> : Tervek az Egyetemi Könyvtár fejlesztésére (1906—1914) — Pläne zur Weiterentwicklung der Budapester Universitätsbibliothek in den Jahren 1906—1914	228

KÖZLEMÉNYEK

<i>Csapodi Csaba</i> : Filipec (Pruisz) János nagyváradi és olmützi püspök könyvei	243
<i>Vida Tivadar</i> : Makula nélkül való tükör	250
<i>Tardy Lajos</i> : Kossuth illegális emigrációs folyóirata: a „Negyvenkilenc”	254
<i>Turányi Kornél</i> : Az első műszaki és ipari szakfolyóiratok Magyarországon	255
<i>Silfen János</i> : Az 1917-es forradalom emigrációs és magyarországi visszhangja ..	258
<i>Nagy D. Ferenc</i> : Martosy Mórocz János és egy elfelejtett sajtóorgánium, az Újpesti Közlöny	260
<i>Markovits Györgyi</i> : Az Új Hang és az ellenforradalmi cenzúra	263
<i>Szilágyi János</i> : A munkásság két világháború közötti irodalmi olvasmányai	271

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon</i> : Régi magyarországi nyomtatványok a jugoszláviai gyűjteményekben	280
---	-----

FIGYELŐ

<i>D. B.</i> : T. P. Sevensma. (1879—1966)	283
<i>Vértessy Miklós</i> : Hungarika bibliográfiát!	283
<i>Dezsényi Béla</i> : Az úgynevezett szóbeli történelem és a tudományos tájékoztatás új útjai	285
<i>Rózsa György</i> : Egy nagy jelentőségű társadalomtudományi reference-munkáról ...	290
<i>Büky Béláné</i> : Irodalomtörténeti tanulmánykötetek és folyóiratok analitikus bibliográfiái kartotékjai	291
<i>H. Lakatos Éva</i> : Reneszánsz könyvkötőműhelyek	295
<i>Munkácsi Piroska</i> : Lengyel plakátkiállítás	296

SZEMLE

<i>Fitz József</i> : A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története II. Bp. 1967. (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	297
<i>Takács József</i> : A könyvtári szolgálat jogi szabályozása. II. Bp. 1966. (Ism. <i>Tóth András</i>)	298
<i>Főtűs József</i> levelei Szalay Lászlóhoz. Bp. 1967. (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	299
<i>Historicky rok — Pamätnica z osláv storocnice Matice Slovenskej v roku 1963.</i> Martin, 1966. (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	300
<i>Rocznik Historii Czapismniennictwa Polskiego.</i> Tom. V. Wroclaw—Warszawa—Kraków, 1966. (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	301
<i>Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae</i> 1—2. Praha, 1966. (Ism. <i>Käfer István</i>)	301
<i>Taubert, Sigfred</i> : Bibliopola. Bilder und Texte aus der Welt des Buchhandels. Hamburg, 1966. (Ism. <i>Vértessy Miklós</i>)	302
<i>Hering, Elisabeth</i> : Az írás rejtélye. (Rätsel der Schrift). Bp. 1966. (Ism. <i>D. B.</i>) ..	303
<i>Williamson, Hugh</i> : Methods of book design. 2. ed. London, 1966. (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>)	303
<i>Hawken, W. R.</i> : Copying methods manual. Chicago, 1966. (Ism. <i>Tótkés László</i>) ..	304
<i>Viswanathan, C. G.</i> : Cataloguing theory and practice. London, 1965. (Ism. <i>Szelle Béla</i>)	305
<i>Sengupta, B.</i> : Cataloguing: its theory and practice. Calcutta, 1964. (Ism. <i>Szelle Béla</i>)	306

BIBLIOGRÁFIÁK

<i>Katonai könyvkiadás Magyarországon</i> 1945—1965. Bp. 1967. (Ism. <i>Vigh Károly</i>) ..	307
<i>Bibliography of Hungarian legal literature.</i> 1945—1965. Bp. 1966. (Ism. <i>Takács József</i>)	308
<i>Az Új Írás</i> repertórium. (Ism. <i>V. Busa Margit</i>)	310
<i>Kandidátusi és doktori disszertációk katalógusa.</i> Bp. 1965. (Ism. <i>H. Lakatos Éva</i>) ..	310
<i>Két új tudományos műszaki bibliográfia.</i> (Ism. <i>V. F.</i>)	311
<i>Eperjessy Kálmán</i> : A magyar fűlő története. (Ism. <i>Balogh György</i>)	311
<i>Rost, G.</i> : Bibliographie und Bibliograph. (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	312

TABLE DES MATIÈRES

<i>H. Lülfiing</i> : Les problèmes des débuts de la typographie (Avec résumé en allemand)	221
<i>A. Tóth</i> : Plans de perfectionnement à la Bibliothèque Universitaire de Budapest (1906—1914) (Avec résumé en allemand)	228

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Cs. Csapodi</i> : Les livres de János Filipec (Pruisz), évêque de Várad et Olmütz	243
<i>T. Vida</i> : „Miroir sans macule”	250
<i>L. Tardy</i> : La revue clandestine de Kossuth au temps de son émigration: „Negyvenkilenc” („Quarante-neuf”)	254
<i>K. Turányi</i> : Les premières revues techniques et industrielles en Hongrie	255
<i>J. Söfén</i> : L'écho de la révolution de 1917 en Hongrie et dans l'émigration	258
<i>F. D. Nagy</i> : János Martosy Mórocz et un journal progressiste oublié: „Újpesti Közlöny”	260
<i>Gy. Markovits</i> : La revue „Új Hang” („Nouvelle Voix”) et la censure du régime Horthy	263
<i>J. Szilágyi</i> : Les lectures littéraires de la classe ouvrière entre les deux guerres mondiales	271

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>G. Borsa</i> : Anciens imprimés de Hongrie dans les bibliothèques de Yougoslavie	280
---	-----

CHRONIQUE

<i>B. D.</i> : T. P. Sevensma (1879—1966)	283
<i>M. Vértésy</i> : Nous avons besoin d'une bibliographie des „Hungarica”!	283
<i>B. Dezsényi</i> : L'histoire dite „orale” et les moyens nouveaux de l'information scientifique	285
<i>Gy. Rózsa</i> : Sur un ouvrage de référence de haute importance des sciences sociales	290
<i>M. Bükky</i> : Cartothèques bibliographiques analytiques des collections d'articles et des revues relatives à l'histoire de la littérature	291
<i>É. H. Lakatos</i> : Exposition des reliures de l'époque de la Renaissance	295
<i>P. Munkácsi</i> : Exposition des affiches polonaises	296

COMPTES RENDUS CRITIQUES

<i>Fitz József</i> : A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. II. (<i>G. Borsa</i>)	297
<i>Takács József</i> : A könyvtári szolgálat jogi szabályozása. II. (<i>A. Tóth</i>)	298
<i>Eötvös József</i> levelei Szalay Lászlóhoz (Rätsel der Schrift) (<i>B. D.</i>)	299
Historický rok — Pamätnica z oslav storočnice Matice Slovenskej v roku 1963 (<i>K. Kindlovits</i>)	300
Rocznik historii czasopiśmiennictwa Polskiego. Tom. V. (<i>K. Kindlovits</i>)	301
Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae. 1—2. (<i>I. Käfer</i>)	301
Taubert, Siegfried: Bibliopola. Bilder und Texte aus der Welt des Buchhandels (<i>M. Vértésy</i>)	302
Hering, Elisabeth: Az írás rejtélye (<i>B. D.</i>)	303
Williamson, Hugh: Methods of book design. 2. ed. (<i>S. Dörnyei</i>)	303
Hawken, W. R.: Copying methods manual (<i>L. Tókes</i>)	304
Viswanathan, C. G.: Cataloguing theory and practice (<i>B. Szelle</i>)	305
Sengupta, B.: Cataloguing: its theory and practice (<i>B. Szelle</i>)	306

BIBLIOGRAPHIES

Katonai könyvkiadás Magyarországon 1945—1965 (<i>K. Vigh</i>)	307
Bibliography of Hungarian legal literature 1945—1965. (<i>J. Takács</i>)	308
Az Új Írás repertóriuma (<i>M. V. Busa</i>)	310
Kandidátusi és doktori disszertációk katalógusa (<i>É. H. Lakatos</i>)	310
Deux nouvelles bibliographies des sciences techniques (<i>F. V.</i>)	311
Eperjessy K.: A magyar falu története (<i>Gy. Balogh</i>)	311
Rost, G.: Bibliographie und Bibliograph (<i>M. Takács</i>)	312

shilko X 9

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1967

4. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 83. ÉVF., 4. SZ. 317—392. I. BUDAPEST, 1967. OKT.-DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ,
RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAFFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÖHALMI BÉLA

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL: *Sashegyi Oszkár*: Az állami könyvcenzúra kezdetei Magyarországon (1673–1711) — *Kókay György*: A pozsonyi újságenczúra II. József korában — *M. Kondor Viktória*: Hogyan készült id. Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái című műve? — *Gárdonyi, Clara*: Le tre figure della Bibbia fiorentina — *Dán, Robert*: The earliest printing of Hebrew text books in Buda — *Karsai Géza*: Az Anonymus-kódex első levele — *Herepei János*: Vidéki könyvkötők a XVII. század folyamán — *Vértesy Miklós*: Patachich Ádám ösnyomtatványgyűjteménye — *Füves Ödön*: Fejezetek a pesti Zavirasz-könyvtár történetéből — *Kumorovitz L. Bernát*: Fejér György „felfedezi” az Aranybulla eredeti példányát — *Kovács Magda*: Kölcsey politikai beszédeinek cenzúrázása — *Indali György*: Egy kölesönkönyvtár állománya a Bach korszak kezdetén — *Szalai Imre*: A Magyar Írás (1921–1927) — *Markovits Györgyi*: Álcázott kiadványok a két világháború között

Technikai szerkesztő: KÓKAY GYÖRGY

A szerkesztőség legfeljebb 1 fv terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el

Szerkesztőség: Budapest, VIII. Múzeum krt. 14–16. Telefon: 134–400

KÓHALMI BÉLA

A Nagy Október öröksége

A Bajkálon túli vidéken, Magyarörkény településen elkészült a magyar internacionalisták emlékének megőrkítő obeliszk.

(Napihír 1967. XI. 4.)

Megrítkulva, de még köztünk élnek az ötven esztendő előtti győzelmes Október, az ezt követő ellenforradalom, a végnélküli intervenciók hadjáratok forradalmi zászlók alatt harcoló katonái, és a harcokkal párhuzamosan megindult gigászi építőmunka részvevői. Előző évtizedek emlékező ünnepei még a leselkedő veszedelmek elhárítására forrásították a gyökerében új társadalmi rendszer építőit. Az első félévszázad fordulóján az ünneplés már a vitathatatlan világtörténelmi jelentőségű győzelem tudatában egyesíti a Szovjetunió népeit a világ szocialista és haladó országainak népeivel. A mostani ünnep nyitánya is „Mindenkinek” szól, mert a világbékét őrző hatalmas Szovjetunió intézi a háborút viselőkhöz és a béke barátaihoz.

Emlékezők, krónikák, tanulmányok, összegezők, dokumentumgyűjtemények, antológiák és kiállítások kísérik meg ezekben a hónapokban, hogy a Nagy Október óta felnőtt két nemzedék számára, akiknek a két világháború szigorú cenzurák alatt nyögő sajtója és könyvkiadása nem tette lehetővé az *alapos* tájékozódást arról, mi történik a hatalmas cári birodalomban, s ennek összeomlása után a kialakuló szovjet hatalom országaiban. Valamikor egy-egy forradalom történetébe vagy valamely háború egy-egy szakaszának elbeszélésebe jól beleélhettük magunkat egyetlen forradalmi vezér, illetőleg hadvezér emlékirata alapján. A Nagy Október győzelmével kezdődő világtörténelmi fordulónak ilyen értelemben *tanúja* nem lehetett senki. HEVESI Gyula akadémikus, a Magyar Tanácsköztársaság volt népbiztosa, — aki a Tanácsköztársaság bukása után a még lángban álló Szovjetunióba érkezve, mint mérnök negyedszázadon át vett részt a Szovjetunió építő munkájában, — határozta meg pontosan a „tanú” szerepét: „A Szovjetunióban senki sem lehetett tanúja a gigászi erőfeszítéseknek, csak *cselekvő részvevője*”. Az erőfeszítésekbe beleértendő a Vörös Hadsereg több millióra becsülhető katonáinak éveken át tartó áldozatos, végül is győzelmes harca, de beleértendő az elképzelhetetlen nehéz munkakörülmények és élelmezési viszonyok közepette teljesített első öt éves tervek alkotásai. A villamosítás megkezdése és a mezőgazdaság talpraállítása. Belső ellenséggel végezni, Éhség tábornok ellen küzdeni, intervenciók hadseregeket leverni és kiűzni, közben a Nagy Honvédő Háborúban a betolakodó ellenséget Volgográdtól Berlinig űzni és párhuzamosan ezzel, szüntelenül gondoskodni az építő munka feltételeiről, tető alá hozni az alkotások sorát, legvégül a világon egyedül álló erőműveket létrehozni és megteremteni egy új tudomány és technika, az úrkutatás alapjait. Mindezt együttvéve egyesíti magában a Nagy Októberrel indított forradalom, melynek valóhű ábrázolása és megértetése a történettudomány és minden más legújabbkori tudomány feladata.

A félszázados évforduló ünnepi könyvkiadása feletti áttekintés, a mérleg készítésének ideje ma még nem érkezett el, de elvégzése a mi feladatunk is. Nem érkezhett el azért sem, mert a győzelmes Nagy Októberrel elindított többi forradalmak emlékező kiadványai csak az elkövetkező években esedékesek egyben azokkal a művekkel, amelyek a hatalmas Szovjetunió Honvédő Háborúja nyomán a fasiszmus jármából felszabadított országokban is sikereket felmutató társadalomépítő munkáról és jelentős alkotásokról szólnak.

Egy-két tanulságot azonban az eddigi termés futólagos áttekintése alapján is lezűrhetünk. Vegyük először az említett „*cselekvő résztvevők*” problémáját. Nem tíz, hanem százezer a nagy birodalom különböző területein harcoló internacionalista dokumentumértékű adatának összegyűjtéséről kellene — ha lehet még — gondoskodni. Szívesen emlékezünk arra, hogy az Országos Széchényi Könyvtár 8 év előtt megjelent Évkönyvében TERBE Lajos *Szibériai magyar lapok 1915—1921* címmel tanulmányt közölt, s ebben részletesebben ismertette az Omszkban LIGETI Károly, a mártírhaltalt halt internacionalista szerkesztésében megjelent *Forradalom*, és a *Vörös Újság* című, az O. K. P. Magyar Agitációs Osztályainak Területi Irodája által kiadott lapokat. Utóbbi lapon a szerkesztő neve nincs feltüntetve, mert „az omszki Vörös Újság szerkesztése a legszorosabb értelemben vett kollektív munka eredménye volt”. Legállandóbb és legkiválóbb cikkírója TÓTH Zsigmond volt. Tanulmányához TERBE Lajos 58 lap adatait függesztette és ezekhez Földrajzi Mutató-t is készített. Munkáját a szerző az OSZK további két Évkönyvében, 1959-ben *A Szovjetunió európai részében megjelent magyar lapok 1917—1921* c. sajtótörténeti vázlatában és bibliográfiájával folytatta és az OSZK 1963—1964-es Évkönyvében kiegészítésekkel és pótlásokkal szolgált a két korábbi dolgozatához *Oroszországban, illetve a Szovjetunióban megjelent magyar nyelvű lapok 1915—1921* címmel. Emeljük ki az utóbbi közleményből azt, hogy a szibériai magyar lapszerkesztők között szerepelt SIK Endre, a későbbi magyar külügyminiszter, SZÁNTÓ László akadémikus és MÜNNICH Ferenc, volt miniszterelnök, a *Magyar Hadifogoly* c. lapnak és egy tomszki kommunista tisztí hadifogoly-csoport vezetője. Három hazai archívum anyaga van itt együtt, és ha még messze is van attól, hogy teljes legyen, könyvbe kívánczozó teljesítmény. Nem kell ezt már indokolni, hiszen a SZKP Központi Bizottságának és a Szovjetunió Legfelső Tanácsának ünnepi ülésszakán Leonyid BREZSNYEV, a SZKP Központi Bizottságának főtitkára nagy beszéde első perceiben a forradalmárok harcos internacionáléjának sok nép fiait közlül a szovjet forradalmárok soraiiba állt küzdőtársak — elsőként említve a mi fiainkat — emlékének adózott. Ez tehát az egyik feladat: ennek az áldozatokra kész, a halállal parolázó, a kockázatot félvállról vevő nemzedéknek, amelynek tagjait a forradalom eszméje vitte a szovjet küzdőtársak soraiiba, meg kell kapnia az emléküket méltó módon megőrkítő összefoglaló művet.

A másik adóssága könyvkiadásunknak egy éppen ezekben a hetekben tudatosabbá vált kínos hiányérzet megszüntetése. A korosakhoz a fiatalabb nemzedékhez tartozók gyakran fordultak azzal a kérdéssel, hogyan éltek át itthon a Nagy Október eseményeit, nemcsak „a világot megrengető tíz nap”-ét, hanem a közvetlenül előtte valókat és a következőket. A kérdésekben groteszk módon jelentkezik a tájékozatlanság, amelyről nem tehetnek, mert az első világháború felnőtt nemzedéke, ha nem került hadifogságba és nem került bele a pétervári vagy a moszkvai forradalmi harcok sodrába, csak az „őszirózsás forradalom” évének novemberében kaphatott első ízben hiteles

tájékoztatót: mi történt Oroszországban és hogyan szerezte meg első győzelmeit a Munkások, Parasztok és Katonák Tanácsa LENIN és munkatársai vezetésével. Itthon 1917 évében egész 1918 novemberéig a szigorú előzetes sajtócenzúra elvetelésre ítelt minden olyan kísérletet, amely megbízható értesülésekre támaszkodva, híreket vagy beszámolókat akart volna becsempészni a magyar sajtóba. Lássuk: 1916 decemberében addig soha nem látott pompával megkoronázták IV. KÁROLYT a Várban, 1917 februárjában a képviselőház letárgyalta a kivételes hatalom kiegészítéséről szóló törvényjavaslatot, a belügyminiszter betiltja a *Nap* c. napilapot a képviselőházi lövöldözésről írt „meg nem felelő tudósítás” miatt. Ugyancsak februárban a WILSON által meghirdetett békepolitikára („Győzelem nélküli béke, népek önrendelkezési joga, tengerek szabadsága”) válaszul Németország bejelenti a korlátlan tengeralattjáró háborút, mire Amerika ápr. 6-án megüzeni a háborút. 1917 febr. 21-én a monarchia békeajánlata után HOLLÓ Lajos interpellál a képviselőházban a béke feltételeiről, és beszédében Németországot teszi felelőssé a háború felidézéséért és a végsőkig való viteléért. Beszéde alatt az egész ellenzék tüntetően kivonult a teremből. A februári orosz polgári forradalom szenzációt alaposan kiéli a sajtó. TISZA szigorított cenzúrát rendel el a *Világ*, a *Népszava* és a *Pesti Napló* ellen. Mikor ez felforrósítja a bérkövetelő munkásokat, a TISZA-kormányt menesztik. ESZTERHÁZY-kormány alakul választójogi programmal. 1911 nov. 9-én a *Népszava* üdvözlí az „új forradalmat”, de ismertetéséből a cenzúra 11 sort törölt. A *Pesti Hírlap* nov. 14-i vezércikkében ezt írja: „álom-állam képét rajzolják Oroszország térképére.” A *Neues Politisches Volksblatt*ban nov. 24-én ALPÁRI Gyula világosan beszél: „Oroszország felé tekint ma minden proletár.” 1917 nov. 25-re nagygyűlést hív össze a szociáldemokrata párt a béke ügyében. Húszezer ember szorozott az Iparcsarnokban, de háromszor annyian szorultak ki. A liget térségein rögtönzött gyűléseken ismeretlen forradalmi szocialisták magyarázták meg a proletárforradalom igazi tartalmát.

A Nagy Október történéseinek és publicistáinak az is feladata, hogy a forradalom eseményeinek átélését elősegítse. Az átélés pedig nem képzelhető el az egykorú hazai és nyugati eseményekkel való egybevetés nélkül, vagyis nem végezhető el másképp, mint az itthon, a Szovjetunióban és a közvetlenül érdekelt országokban lejátszódó eseményeket *szembesítő táblázatok* megszerkesztésével. A forrásokra utalások itt sem volnának mellőzhetők.

A szocializmus alapjainak lerakása itthon, a kommunizmus építése a Szovjetunióban még évekig párhuzamosan egymás mellett haladó folyamat. Jó volna úgy végezni ezt a munkát, hogy többet és jobban tudunk egymás életéről.

A Nagy Október hatása a Fővárosi Könyvtárra. „A könyvtár szerves része a környező társadalomnak; a társadalom egészét érintő változások nem hagyhatják érintetlenül a könyvtárat sem” — ezzel a maga idején sokak számára meglepő állítással vezette be SZABÓ Ervin, a Fővárosi Könyvtár igazgatója az intézmény 1917-es működéséről szóló jelentését. A *Fővárosi Könyvtár Értesítője* 1918-as évfolyamában közölt írását „1918 április végén” keltezte és idézett tételét mindjárt igazolta is: adatok, tények sokaságával bizonyította, hogy milyen sorvasztó hatást gyakorolt a Fővárosi Könyvtár életére az egész emberiséget válságos helyzetbe sodró és már negyvenöt hónapja húzódo első világháború.

Valóban számos történelmi példa támasztja alá SZABÓ Ervinnek negatív módon igazolt állítását. A háborúk bénítóan, a társadalmat előrehajtó áramlatok jótékonyan befolyásolják a könyvtárak sorsát. A XVI. századi reformáció kedvezően hatott a könyvtárügyre. A reformáció egyik vezető alakja, LUTHER az elsők között buzdította a városi közösségeket a népet szolgáló könyvtárak alapítására. A nagy francia forradalom erőteljes lépéseket tett, hogy kiragadja az egyesek vagy szűk, kiváltságos rétegek kezéből a számukra felhalmozott kulturális kincseket, és ezáltal a királyi, főúri, egyházi könyvtárakat a közösség rendelkezésére bocsássák. Az iparilag fejlett országokban ugyancsak társadalmi, gazdasági változások gyorsították meg a könyvtárügy fejlődését. Az a törekvés készítette az angol és amerikai uralkodó osztályokat, hogy a saját és más országok népeiből kisajtolta feleslegeik egy részét a könyvtárügy nagyfejlesztésére fordítsák, hogy ezzel a munkásság önálló könyvtáralapítási mozgalmát ellensúlyozzák, és mert a termelési technika rohamos fejlődésével egyenes arányban növekedett a tanultabb munkások iránti igény.

Közelebbi példa: úgyszólván a Nagy Októberi Szocialista Forradalom másnapján, 1917 novemberében szövegezte, és írta alá LENIN az első könyvtárpolitikai rendeletet, amelyben a petrográdi nyilvános könyvtár demokratikus átszervezéséről intézkedett, majd 1918 januárjában egy újabbat, ebben már az egész szovjet állam könyvtárrendszerének az akkor fejlettebb angol, amerikai és svájci eredmények felhasználásával történő megreformálását indította el.

A Fővárosi Könyvtár 1914–1918 közötti életéből szintén kiragadhatunk olyan pozitív mozzanatokat, amelyek szemléletesen feltárják, hogy ennek az intézménynek a tevékenységében is érvényesültek a világháború romboló befolyása mellett azzal ellentétes pozitív irányzatok is. SZABÓ Ervin azonban akkor és ott ilyenekről okkal nem írhatott.

A *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története* (1966.) című munkámban bővebben kifejthettem: ez az intézmény már az első világháború kitörése előtt a magyarországi haladó és forradalmi mozgalmak egyik erős szellemi fegyvertára lett elsősorban vezetője, az ellentáborban is tekintélynek tartott, a nemzetközi munkásmozgalomban is a legfelkészültebb magyar marxistának ismert SZABÓ Ervin, valamint az ő munkáját támogató baloldali értelmiségi könyvtárosok, közöttük MADZSAR József, DIENES László, BRAUN Róbert, KÓHALMI Béla és mások szándékából. A könyvtár központja a hazai közintézmények közül elsőként és a felszabadulásig egyedül lett, és maradt az 1919-es Tanácsköztársaság bukásáig kiadott magyar és nemzetközi marxista irodalom, munkásmozgalmi kiadványok, folyóiratok, újságok és rölapok gazdag kincsháza. Az első világháború kitörése után feltehetően nemcsak Magyarországon, hanem az egész Osztrák–Magyar Monarchián belül a Fővárosi Könyvtár volt az egyetlen olyan közintézmény, amelyben a legnagyobb gonddal szereztek be a békeharcos irodalmat, sőt a forradalmi munkásmozgalomnak a nyugat-európai országokban elérhető kiadványait, folyóiratait is.

Mindebben döntő szerepe volt annak a körülménynek, hogy a könyvtár gondozását 1904-ben vállaló SZABÓ Ervin, aki 1911 végén lett a rohamosan növekvő intézmény igazgatója, hajlíthatatlan forradalmár, egyedülállóan felkészült marxista szociológus és könyvtári szakember volt. De hogyan tükröződtek az intézmény életében az 1917-es orosz forradalmak hatásai? Annál is inkább érdemesnek tartjuk a probléma önálló vizsgálatát, mert ennek során egy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központjában kallódott fél évszázad előtti érdekes tartalmú aktacsomót is bemutatathatunk, amely nemrég került felszínre, valamint néhány korábban csak röviden érintett mozzanat hangsúlyosabb tárgyalásával gazdagíthatjuk a már ismert képet.

Mielőtt a könyvtár belső életéről szólnánk, utalnunk kell az intézmény vezetőjének az orosz forradalommal kapcsolatos állásfoglalására. Szükség van erre a kitérőre két okból is. Egyfelől azért, mert RÉVAI Józsefnek SZABÓ Ervinről még 1931-ben, HORTHY

börtönében, tehát nem éppen kutató munkára alkalmas feltételek között írott, és 1945 után általánosan ismertté lett SZABÓ Ervin-tanulmánya éppen SZABÓ Ervinnek az orosz forradalomhoz való viszonyával kapcsolatosan tartalmaz téves megállapítást és ez mindmáig zavart okoz. RÉVAI szerint ugyanis SZABÓ Ervin nem ismerte föl az orosz forradalmak jelentőségét. Nyilvánvaló, hogy e megállapítás elsősorban SZABÓ Ervinnek életében megjelent utolsó jelentős tanulmánya, az 1917-ben íródott *Imperializmus és tartós béke* című írása alapján született. Az *Imperializmus és tartós béke* című munkában tényleg nyomát sem találjuk, hogy SZABÓ Ervin egyáltalán felfigyelt volna az 1917-es orosz fordulatra, helyett a munka hibás koncepciót tükröz, és ez egy ideig másokat is téves irányba befolyásolt. Érdekes itt utalni SCHÖPFLIN Aladárnak a *Tovább* című lap 1947 május 30-i számában közölt *Egy Babits-vers története* című írására, amelyből megtudjuk, hogy a SZABÓ Ervin lelkes hívévé szegődött BABITS Mihály, aki SZABÓ Ervin ösztönzésére fordította le akkor KANT *Örök béke* című munkáját is, az *Imperializmus és tartós béke* című SZABÓ Ervin-előadás, illetve tanulmány hatására írta meg a *Free trade* című művészileg BABITS-hoz méltó, de mondanivalójában anakronisztikus költeményét —, a XIX. századi szabadversenyt magasztalta —, a SZABÓ Ervin által akkor propagált nézetek, amely abszurd elmélet volt.

A források alaposabb tanulmányozása azonban mégis cáfolja RÉVAI Józsefnek azt a megjegyzését, hogy SZABÓ Ervint nem érintették az oroszországi változások. Annyi igaz, hogy 1917 elméleti tanulságait már nem vonta le, ebben korai halála (1918 szeptember 30.) is megakadályozta, de egyes RÉVAI előtt nem ismert megnyilatkozásai és kortársak emlékezései kétséget kizárva bizonyítják, hogy SZABÓ Ervinre rendkívül erős hatást gyakoroltak az események. Ennek igazolására említsünk fel itt egy apró adalékot is, amelyet a Fővárosi Könyvtár irattára őrzött meg számunkra: 1917-ben a később közismert jogtörténész, ECKHART Ferenc (akkor bécsi levéltáros) írt egy levelet SZABÓ Ervinnek Bécsből, hivatalos ügyben. (Az írás a nem sokkal előbb elhunyt THALLÓCZY Lajosnak Bécsben levő és a Fővárosi Könyvtárra hagyott 6000 kötetes gyűjteményével foglalkozott, ennek Budapestre szállítására kapott megbízást ECKHART.) A már aláírt levél tartalmától egészen függetlenül biggyesztette annak végére ECKHART a következő mondatot: „A liberálisok sajnos erősebbek Oroszországban a munkásoknál. Mikor lesz ilyenformán béke?” Figyelmet érdemel a keltezés: 1917 március 19., tehát kerekén egy héttel az 1917 február végi, a cárizmust megdöntő orosz polgári demokratikus forradalom győzelme után írta. (A naptári különbség miatt március 12–13-án adtak hírt róla először a bécsi és budapesti lapok.) Nyilvánvaló, hogy az előző napokban már folyt eszmecsere ECKHART és SZABÓ Ervin között (aki akkoriban Bécsben is megfordult) az orosz forradalomról.

Ennél szemléletesebb (de ma már közismert) példa: SZABÓ Ervin *Az orosz forradalom és a béke* címmel közölt röviddel utóbb egy politikailag minden tekintetben helyálló cikket a *Huszdik Században* (csekély eltéréssel egy kisebb lapban is megjelent a szöveg). Ennek alapján is okunk van hinni: a SZABÓ Ervinnel folytatott eszmecserenek része volt abban, hogy a polgári beállítottságú ECKHART idézett megjegyzésében találoan tudta jellemezni a februári forradalom utáni állapotokat.

Számos adalék, forrás utal rá, hogy SZABÓ Ervin az előbbinél is nagyobb érdeklődést tanúsított a Nagy Októberi Szocialista Forradalom iránt. A legális sajtóban ő maga csak egyetlen alkalommal nyilatkozott erről, akkor is csupán egy mondat erejéig. A *Huszdik Század* című folyóirat 1918 májusi számában jelent meg *Marx* címmel egy megemlékezése, amelyben a szocialista pártoknak azt a bizonytalankodását pellengérezte ki, hogy vajon ünnepeljék-e, vagy sem („a háborúra való tekintettel”) MARX születése akkor esedékes századik évfordulóját. Ehhez fűzte hozzá („mintegy mellest”) SZABÓ Ervin: „Oroszországban amnesztiát hirdet Lenin kormánya Marx születésnapján.”

A nyugati szocialista pártok elmarasztalásából is az következik: SZABÓ Ervin a legteljesebb egyetértéssel fogadta, hogy a LENIN-kormány állami ünnepnek minősítette a MARX évfordulót. Érzelmek annál kevésbé kétségesek előttünk, mert tudjuk, hogy SZABÓ Ervin volt Magyarországon MARX és ENGELS legnagyobb propagandistája. 1905-ben és 1909-ben saját szerkesztésében, bevezetésével, részben kommentáiraival és fordításában adta ki válogatott műveiket.

Ezen túlmenően különböző világnézetű kortársak sora vallott utólag arról, hogy SZABÓ Ervin fenntartás nélküli lelkesedéssel fogadta a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hírért, a fejleményeket éber figyelemmel kísérte, és nagy tájékozottságot mutató módon kommentálta is azokat. Ilyen értelemben írt a később mártirhalált halt kommunista SALLAI Imre a bécsi *Proletár* 1920. decemberi számában (*Korvin Ottó* című cikkében), JÁSZI Oszkár a *Századunk* 1928. szeptemberi számában (*Ha Szabó Ervin nem hal meg...*), SCHÖPFLIN Aladár a *Tovább* 1947. május 30-i számából már idézett cikkében, ahol kiemelte, hogy a haladó írókkal (SCHÖPFLIN, BABITS, KARINTHY, stb.) szintén szoros kapcsolatot tartó SZABÓ Ervin tájékoztatta őket először az orosz forradalomról, megfelelő történelmi távlatba állítva azt.

Amit nyilvános fórumokon, a legális sajtóban SZABÓ Ervin nem hangoztathatott, azt elvégezte, mint az 1917–1918-ban kibontakozott illegális mozgalom egyik irányítója. Éppen a SZABÓ Ervin elméleti tévedéseit bíráló RÉVAI József mutatott rá az első közzétett, hogy SZABÓ Ervin döntő szerepet vállalt és töltött be, mint az illegális munka ösztönzője, vezetője. Az önmagukat előbb „magyarországi zimmerwaldisták”-nak, utóbb „forradalmi szocialisták”-nak nevező csoportok munkája, mint ismeretes, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után vett lendületet. Seregyei olyan illegális röplapot adtak ki (ezek egy részének szövegét l. *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*” 5. kötetében), amelyek visszatérő motívuma: ha a magyar munkások, parasztok, katonák békét és szabadságot akarnak, kövessék orosz testvéreik példáját. A mozgalom résztvevőinek (HAÁSZ Árpád, LENGYEL József) emlékezése szerint e röplapok alapgondolata rendszerint SZABÓ Ervintől származott, a megszerkesztett szöveget ő revidálta sokszorosítás előtt.

Mindez természetesen a Fővárosi Könyvtár politikai szerepének szempontjából is lényeges, hiszen ugyanaz a személy végezte a konspiratív munka irányítását, aki a felületes szemlélő előtt „politikamentes” tudományos és közművelődési intézményt is vezetett.

Adataink szerint SZABÓ Ervin csak a világnézetileg hozzá közelálló néhány munkatársát (köztük KÓHALMI Bélát, PIKLER Blankát, feltehetően MADZSAR Józsefet és DIENES Lászlót is) vette igénybe a könyvtáron belül egy-egy kockázatos feladat elvégzésére, azonban őket nem avatta be az illegális szervezkedés egészébe. Környezetének, közöttük DIENES Lászlónak, KÓHALMI Bélának, BRAUN Róbertnek sajtómegnyilvánulásai (a *Huszedik Század*, a *Világ*, a *Szabadgondolat* hasábjain) viszont világossá teszik, hogy az akkor legdöntőbb kérdések egyikében, a háború megítélését illetően azonos nézetet vallottak.

Különösen 1917-től az olvasók körében is rendkívül erőteljes szellemi pezsgés, politikai érdeklődés mutatkozott. Erről azonban már csak az ellenforradalom alatt (1920-ban) kiadott 1918-as könyvtári jelentésben találunk több („megróvó” hangon írt) utalást: „a napi politika bevonult a könyvtár csendes falai közé”, az olvasók „a felvetődött korezmék” irodalmát hajszolták, „hihetetlen forgalmat csinált” a társadalomtudományi anyag, „az orosz irodalom, német és magyar fordításait óriási érdeklődés kereste fel” stb. —, olvashatjuk a nyomtatott *Jelentés*-ben.

A könyvtárnak a forradalmi munkásságra gyakorolt vonzóerejét jellemzi HIROSSIK Jánosnak (1918 novemberében a Kommunisták Magyarországi Pártja egyik alapítója, majd vezetője), 1927 novemberében az emigráns *Párisi Munkás* című lapban közölt

írása is. HIROSSIK ebben az első világháború végének időszakát idézve érdekes epizódot örökített meg: mint frontkatonára jutott egy forradalmi röplap birtokába, amelyet szabadsága és talán élete kockáztatásával sikerült megmenteni egy személyi motozásnál. Amikor Budapestre került, egyenesen a Fővárosi Könyvtárba vitte a sok viszontagságot látott röplapot és azt SZABÓ Ervinnek adta át.

A Fővárosi Könyvtárnak a forradalmi időszakban folyó életét jellemezzük, ha e helyen néhány olyan nemrég felszínre került ötven év előtti könyvtári iratot ismer-tetünk, amelyet most az *Orosz hadifoglyok ügyei* eredeti cím alatt soroltunk be az intézmény központja Budapest Gyűjteménye könyvtártörténeti archívumába. Ezekből az iratokból kiderül, hogy 1917–1918-ban egymást váltva, vagy párhuzamosan legalábbis négy orosz hadifogoly-értelmiségi dolgozott a Fővárosi Könyvtárban, névszerint Grigorij LÖWENTHAL, Feodorij ROCHMAN, Georgij CERETELLI, Alexander CHARITON. Egy ötö-dikről, Alexander BUSANOFFRól annyit tudunk: a könyvtár vezetősége kísérletet tett, hogy megszerezze őt munkatársnak.

Önmagában véve nem feltűnő, hogy az első világháború alatt a Fővárosi Könyvtár is igénybe vett orosz hadifoglyokat. Üzemek, mezőgazdaságok már sok helyen foglalkoz-tatták a mozgósítás miatti munkaerőhiány címén az ingyen is szorgalmas oroszokat. Néhány összefüggés azonban indokolja, hogy bár egyelőre nincsenek bizonyítékaink, ne tekintsük „politikamentes” vállalkozásnak a könyvtár eljárását.

Elgondolkoztató tény mindenekelőtt az, hogy éppen 1917. március 22-én, tehát tíz nappal a februári orosz forradalom győzelme után fordult először az intézmény felet-tes hatóságához, a polgármesterhez, járjon el az illetékes katonai szerveknél, nevezetesen a pozsonyi hadifogolytábor parancsnokságánál annak érdekében, hogy idegen nyelveket is beszélő orosz hadifoglyokat rendeljenek ki könyvtári munkára. Az indoklás szerint azért volt erre szükség, mert a segítséggel a központban elvégezhetik „az évek hosszú során roppantul fölszaporodott és mai alakjában hasznavehetetlenül heverő orosz és más szláv nyelvű anyag” — feldolgozását. E célból két hadifoglyot kértek.

Kérdezhetjük méltán, hogy miért nem jelentkezett ez a szükséglet korábban, ha az orosz munkák évek óta heverték használhatatlanul. A válasz kézenfekvőnek lát-szik: a könyvtárvezetőség figyelmét is a keleti átalakulás irányította a cirillbetűs anyagra. Bizonyára az olvasók körében is ekkor növekedett meg a kereslet orosz kiadványok iránt. Az első előterjesztés különben az állomány „esetleges” — „kiegészítését” is kombi-nációba vette, amit szintén a kérdés aktualitásával magyarázhatunk. Ám az első kér-vénnyel kudarcot vallottak: a pozsonyi fogolytábor parancsnokához továbbított aktára elutasító válasz érkezett (1917. május 28-i dátummal).

A kudarc után néhány hónappal ismét hasonló előterjesztés készült, amelynek kéziratát 1917. szeptember 28-án keltezték, ugyanaznap expedálták a másolatot. E 823/917. könyvtári számú irattal közvetlenül a veszprém megyei Csót község mellett levő hadifogolytábor parancsnokságához fordult SZABÓ Ervin, és ekkor már három fogoly önkéntes átengedését indítványozta. Ehhez hozzáfűzte: „A kiválasztás eredmé-nyessége” érdekében „arra is kérem a tekintetes Parancsnokságot, hogy azt reám bízni méltóztassék. E célból a csóti fogolytábor meglátogatására szóló engedély kiállítását is kérem.” Az eredeti kéziraton betoldást is találtunk, amelyben SZABÓ Ervin bejelentette a tábor parancsnokának, hogy a könyvtári munkára alkalmas hadifoglyok közül „egynek a neve is ismert előttem: Dr. Grigorij LÖWENTHAL”.

Ez a kísérlet sikeres volt: 1917. október 24-én keltezték a „K. u. K. Kriegsge-fangenenerlager Csót bei Pápa” Lagerkommandantjának aláírásával ellátott német-nyelvű választ, amelyben értesítették a könyvtárigazgatót, hogy Grigorij LÖWENTHAL 4850. számú hadifoglyot, aki oroszul, németül, franciául, angolul ír, beszél, valamint Feodorij ROCHMAN 4851. számú foglyot, aki németül, oroszul ír és beszél, a könyvtár rendelke-

zésére bocsátják. Egy 1917. december 3-i cégjelzéses levélben a Ganz Danubius Vagon és Hajógyár egy alkalmazottja igazolta, hogy Feodorij ROCHMAN hadifogoly mérnököt a vállalatnak engedte át a Fővárosi Könyvtár. 1918. január 23-i kelettel állított ki a könyvtár egy hivatalos igazolványt az eddig nem szerepelt Gregor CERETELLIJ hadifogolynak arról, hogy a könyvtárban dolgozott. Az utolsó aktát 1918. június 27-én szövegezték, ezúttal is a csóti fogolytábor parancsnokságához fordultak. A könyvtár ekkor jelentette, hogy az előző évben átengedett LÖWENTHAL és ROCHMAN a hadifogolycsera alkalmával nemrég hazatért Szovjetországra és indítványozta, hogy BUSANOFF Alexander nevű orosz hadnagyot, aki betegállományban a XVI. helyőrségi kórházban volt, könyvtári munkára alkalmas, engedjék át az intézménynek. Az aktában található egy SZABÓ Ervin kézjével ellátott papírszelet, amelyre két nappal korábban (június 25.) jegyezte fel valaki: „Busanoff Alexander hadifogoly XVI. helyőrségi kórház”. Ezek szerint Busanoffról régebben tudott SZABÓ Ervin és kerestette őt a beadvány megírása előtt.

Az orosz hadifoglyok könyvtári munkájáról egyébként az intézmény nyomtatott Értesítője is hírt adott. Az *Értesítő* 1917-es évfolyamának 118. oldalán olvashatjuk: „Orosz tanfolyam a könyvtár hivatalnokai részére. December eleje óta könyvtárunk keleti gyűjteményében a cirill betűs könyvanyag rendezésével elfoglalt dr. Grigorij Löwenthal nevű orosz hadifogoly, dr. Alexander Chariton nevű fogolytársával együtt orosz tanfolyamot tart. A tanfolyamon két csoportban a könyvtár 18 hivatalnok a vesz részt. Ez év [1918] elején, dr. Chariton más elfoglaltsága miatt, a másik csoport —, számban kissé lepadva — beolvadt az első csoportba”. (Az 1918-as *Értesítő* 6. oldalán ugyancsak találunk kétsoros utalást a hadifogoly önkéntesek által tartott orosz nyelv-tanfolyamra).

Ha nem ismernénk SZABÓ Ervin pályafutását, munkásmozgalmi törekvéseit és tevékenységét a könyvtáron kívül és annak falai között, úgy alaptalan lenne bármiféle politikai vonatkozást keresni a fenti adatok mögött. De tudjuk, hogy SZABÓ Ervin már pályafutása kezdetén, bécsi egyetemista éveitől, szoros kapcsolatba került emigráns orosz forradalmárokkal. A KÖHALMI Béla által a Párttörténeti Intézetnek ajándékozott SZABÓ Ervin levelezés számos darabjából, amint ezt a levelek egy részét közlő LITVÁN György (a *Történelmi Szemle* 1964-es évfolyamában) kommentárja is megállapította, azt is tudjuk, hogy SZABÓ Ervin legalább az 1900-as évek közepéig fenntartotta kapcsolatait orosz elvtársaival, folyamatosan elősegítette illegális orosz nyomtatványok továbbítását a cári birodalomba. Az is kétségtelen, hogy SZABÓ Ervinre nagy hatással voltak ezek a kapcsolatok, erről JÁSZI Oszkár szólt első ízben, aki 1918. október 1-i cikkében (a *Világ* című lapban) jellemezve SZABÓ Ervint, a leghangsúlyosabban ezt emelte ki: „Volt benne egy caractère caillant, mely talán az összes többenél szembeszökőbb volt, s mely mint központi eszme kisugárzott gazdag egyénisége minden megnyilvánulására: ez az ő oroszos forradalmisága volt . . . abban a magasabb tendenciájában, hogy a kompromisszumok, a machinációk, a vak hatalommal szemben hitt az eszme erejében . . . Ő jól tudta, hogy mit jelent Oroszországban a nyomtatott betű. S jól tudta, hogy mit jelent Magyarországon a céltudatos és becsületes népszerűsítő irodalom hiánya. Talán ez a hite még tudásszomjánál is nagyobb erővel vitte életpályáját a könyvek kultúrához”.

Az iménti összefüggéseket figyelembe véve és a kivonatolt ismertett iratok adatai alapján nem látszik merésznék az a feltevés, hogy a felsorolt hadifoglyok, esetleg közülük egyik, vagy másik, politikai szerepet is játszottak. Nincs kizárva, hogy SZABÓ Ervin korábbi orosz kapcsolatai révén kereste, és találta meg velük az összeköttetést, vagy éppen ismerte a szereplők valamelyikét.

Tény az, hogy tudomásunk szerint egyetlen más magyar, vagy külföldi könyvtár sem járt el hasonló módon. Szokatlan eljárásnak tartjuk azt is, hogy SZABÓ Ervin akkor

már megroppant egészségi állapota ellenére önként vállalkozott rá, hogy leutazik a vidéki fogolytáborba. Az akció körüli élénkséget egyébként is nehezen teszi érthetővé egy-magában az a körülmény, hogy a legfeljebb egy-két ezernyi kötetes cirill anyagot akarták volna sürgősen feldolgoztatni. A politikai vonatkozásokat valószínűsíti, hogy arról már tudunk: más magyarországi orosz emigránsnak és hadifogolynak volt szerepe a SZABÓ Ervin által irányított forradalmi csoportban (l. erről V. URASZOV cikkét, *Az orosz forradalmárok segítenek*, címen az 1958-as kiadású *Nagy idők tanúi emlékeznek* című kötetben, DUCZYNSKA Ilona emlékezését a *Történelmi Szemle* 1958-as évfolyamában).

A volt orosz hadifoglyok tömeges részvétele az 1918-as őszirózsás forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság küzdelmeiben már történeti tényként ismeretes.

REMETE LÁSZLÓ

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára orosz és szovjet cserekapcsolatainak vázlatos története. A Magyar Tudós Társaság 1833. november 11-én tartott nagygyűlésén határozta el, hogy *Évkönyvének* akkor megjelent első kötetét megküldi a más országokban működő tudományos társaságoknak, akadémiáknak. A sokszor idézett körlevél így fogalmazta meg e gesztus célját: „Az 1825/7 beli országgyűlésen kezdett 's azóta folyt hazafiúi önkéntes ajánlásokra épülése után, munkálódásaihoz 1831-ben fogott Magyar Tudós Társaság, évkönyveinek 1-ső kötetét Uraságtoknak azon érzéssel küldi meg, melly az egész emberiséget, tudományok 's művészségek' szeretete által köz lelki atyafiságos nagy egyesületbe vonja. E' mellett ajánlja a Magyar Tudós Társaság a tudományos dolgokban kész segedelmét s kikéri Uraságtoknak is, iránta szíves hajlandóságát.” (*A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, 2. köt. 44. p.) A levél szövegéből nyilvánvaló, hogy a Tudós Társaság elsősorban nem könyvbeszerzési szándékkal indítványozta a cserét. Sokkal lényegesebbnek tartotta ennél a tudományos kapcsolatok lehetőségét, hogy eljuttatjuk a világba tudományunk eredményeit, hogy híreket kapunk a külföldi tudományos élet eseményeiről, baráti kapcsolatot létesítsünk idegen országok tudósaival és intézményeivel.

Ezt a levelet és az *Évkönyv* egy példányát a bécsi orosz cári követség is megkapta, azzal a kéréssel, hogy továbbítsa a szentpétervári Tudományos Akadémiának. Így vette kezdetét a magyar–orosz tudományos kapcsolatoknak egy kevésbé ismert, de szép és fontos fejezete.

A pétervári Tudományos Akadémia elsősorban saját periodikus kiadványainak megküldésével viszonzta a Magyar Tudós Társaság küldeményét. Így kerültek az Akadémiai Könyvtárba például a szentpétervári Akadémia *Bulletin*-jének, *Memoires*-jének, *Szbornik*-jének* évfolyamai. Az orosz tudományos élet eseményeiről az érdeklődők a különböző díjak odaítéléséről szóló jelentésekből, az ünnepi ülések beszámolóiból, az éves jelentésekből tájékozódhattak. A tudományos kapcsolatot jellemzi az a támogatás, amelyet az 1830–40-es években Észak-Oroszországban és az Uralban utazó REGÜLY Antal a pétervári Akadémián és annak könyvtárában élvezett.

Az orosz tudományos intézményekkel való cserekapcsolatok szinte ugrásszerű bővülése a Bach-korszak utáni években kezdődött. Az első jelentkező a pétervári Société Impériale Russe de Géographie volt, amely 1857-ben öt munkájának egyidejű megküldé-

* Az orosz intézmények neveinek, a folyóirat- és könyvcímeknek átírásánál a mai orosz helyesírást és az érvényben lévő könyvtári átírási szabványt vettük figyelembe. Azoknál az intézményeknél, melyek az MTA-val folytatott levelezésükben hivatalos francia vagy német nevet használtak, mi is ezt vettük át.

sével kérte a magyar Akadémiát, hogy vele csereviszonyba lépjen. Az Akadémia közgyűlése „e nevezetes társaság ajánlkozását szívesen vevén, azt az Évkönyvek, Értesítő, történeti és földirati kiadványai rendes megüldésével határozta viszonztatni”. (*Magyar Akadémiai Értesítő*, 1857. 608. p.) A Társaság által rendszeresen megküldött kiadványok közül az *Izvesztija* és a *Trudü* kötetei mellett nyilvánvalóan a *Geograficeszko-Sztatiszticeszkij Szlovar'* (Földrajzi-Statistikai Szótár) és az északi expedíciókról beszámoló jelentések voltak a legértékesebbek.

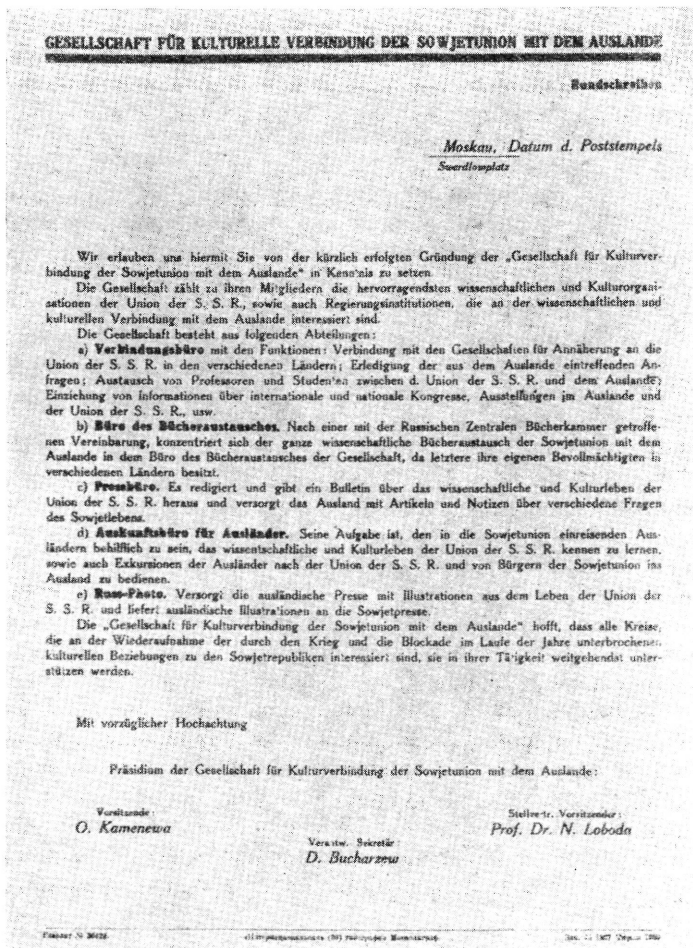
1868-ban a pétervári Commission Impériale Archéologique küldte meg az 1865- és 1866. évi *Compte rendu*-je egy-egy példányát a rendszeres csere kérésével. Viszonzásul a magyar Akadémia archeológiai kiadványait kapta meg. Az 1870-től jelentkező Physikalisches Central Observatorium évkönyveit és *Repertorium für Meteorologie* című időszaki munkájának kötetait küldte meg.

A moszkvai tudományos intézmények közül először az Imperatorszkoe Archeologiceszkoe Obscsesztvo vette fel a rendszeres cserét a *Drevnoszti* című tanulmánykötetei elküldésével, 1871-ben. Két évvel később a Société Impériale des Naturalistes is jelentkezett, *Bulletin*-jeit, valamint a *Meteorologische Beobachtungen* című kiadványát küldte.

Az észti nép irántunk érzett meleg baráti-rokoni szeretetének tulajdonítható, hogy a dorpati (Tartu) Tudós Társaság is az elsők közé tartozott Oroszországban, akik a magyar Akadémiával a cserekapcsolatot fölvelték. 1871-ben küldte meg az *Ethnische Gelehrte Gesellschaft Verhandlungen* c. kiadványa VI. kötetét, ezt a továbbiakban a *Sitzungsberichte* köteteivel és más megjelenő kiadványaival együtt rendszeresen küldte. Az 1870-es és 1880-as években gyors egymásutánban kérték a cserekapcsolatok felvételét a rigai Gesellschaft für Geschichte und Alterthümer der Ostsee-Provinzen, a moszkvai és a kazáni egyetem, a tifliszi Fiziceszskaja Obszervatorija, a tartui egyetem az odesszai Szociété des Naturalistes de la Nouvelle Russie, a kievi természetudományi társulat. A századfordulón olyan intézményekkel létesültek még rendszeres cserekapcsolatok, mint a moszkvai egyetemi Observatoire Magnétique et Météorologique, a kazáni Société d'Archéologie d'Histoire et d'Ethnographie, a pétervári Egyetemi Könyvtár, a moszkvai Lazarevskij Insztitut, később az irkutszki Observatoire Magnétique et Météorologique és a harkovi Société Mathématique.

Az Akadémiai Könyvtár kiterjedt cserehálózatában tehát igen számottevőek voltak az orosz tudományos intézményekkel folytatott kapcsolatok. Az 1890-ben jelentett 166 cseretárs közül 16, 1910-ben 248-ból 24, tehát csaknem 10% volt orosz. (Összehasonlításképpen: jelenleg 62 szovjet város 152 tudományos intézményével folytatunk cserét, de ez a szám szinte napról-napra nő.) Ha figyelembe vesszük a küldeményekről szóló néhány rendelkezésünkre álló felsorolást is (például az *Akadémiai Értesítő* egyes évfolyamaiban), bizonyosak lehetünk abban, hogy a csere útján kapott könyv- és főleg periodika anyag — bár mennyiségét tekintve az adományok és a kötelezpéldányok századvégi tömegében elenyésző lehetett, — tudományos és tudománytörténeti szempontból igen nagy értéket képviselt. Sajnos a könyvtárban a feldolgozó munka megfelelő munkaerő hiányában mindig háttérbe szorult; mennyiségében nem tudott lépést tartani az állomány növekedésével, színvonalában pedig nem érte el a kor követelményeit. Így történhetett meg, hogy ennek az anyagnak egy része ismeretlen maradt az olvasók számára. Az 1906. évi nyomtatott periodika katalógus (*Folyóiratok és időszakos kiadványok a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*, Budapest, 1906.) mindössze tíz címet jelöl meg az Oroszországból származó folyóiratok jegyzékében, köztük a pétervári Akadémia *Zapiszki, Bulletin*, XVIII. századi *Acta* és *Commentarii* című kiadványait, nyelv- és irodalomtudományi osztálya *Izvesztija*-it és *Szbornik*-jait, a moszkvai Archeologiceszkoe Obscsesztvo *Drevnoszti* című gyűjteményeit, valamint a *Vesznik Evropü* évfolyamait. Valamivel gazdagabb a HELLEBRANT Árpád által összeállított *Diplomatariumok és Monumenták*

a M. Tudományos Akadémia Könyvtárában (Budapest, 1909, MTA). Ez 22 meglevő orosz forráskiadványról számol be, többek között említi a pétervári Commission Impériale Archéologique krónika kiadásait (*Letopisz po Ipatszkomu Szpiszku*, 1871; *Letopisz po*

1. A VOKSz körlevele 1925-ből.

Lavrentiewszkomu Szpiszku, 1872, *Polnoe szobranie Ruszszkih letopiszzej*, 1851–1904) és Actáit.

Az Akadémia mégis bizonyosságát adta, hogy nagyra értékeli ezeket a kapcsolatokat. Az első világháború ugyanis megszakított minden érintkezést a hadiállapotba került országok tudományos intézményei között. 1915-ben az Akadémiai Könyvtárnak 157, 1918-ban már csak 87, főleg német és osztrák cserepartnere maradt. Csökkent ezzel együtt a beérkező művek száma is. Hogy azonban a háború miatt megszakadt kapcsolatokat a békekötés után minél gyorsabban és teljesebben fel lehessen újítni, az Akadémia közgyűlése úgy határozott, hogy kiadványait a megfelelő példányszámban félreteszi erre a célra. A felsorolt intézmények között az oroszországiakat is megtaláljuk.

A háború kimenetele azonban megakadályozta ennek a kicsit naivan optimista számításnak beigazolódását. A háború utolsó éveiben az Akadémiai Könyvtár súlyos válságba került. A csere elakadt, megszakadtak a külföldi vásárlási és előfizetési kapcsolatok. Csökkent a kötelespéldányok beérkezése is. Bár ezek szerint az állomány gyarapodása csaknem megállt, ez mégsem enyhített a már a háború előtt nyomasztó raktári helyhiányon. Megszűnt a lehetősége annak is, hogy az előző években összegyűlt anyag feldolgozását befejezhessék, sőt még nőtt a feldolgozatlan könyvek száma. A Tanácsköztársaság leverése után a válság tovább súlyosbodott. 1920-ban már csak 74 csere-társ jelentkezett, összesen 144 művel. A kötelespéldányok száma a háború előttinek egynegyedére apadt. A pénz vásárlóerejének csökkenése miatt nem lehetett megindítani a külföldi vásárlásokat, újra előfizetni a háború miatt elmaradt folyóiratokra. Ebben az évben az Akadémiának mindössze 8 kiadványa jelent meg, nem volt tehát új anyag a csere megindítására. A katalogizálás csak a csökkentett háborús szinten folyt továbbra is, ezért egyre nőtt a felhalmozódó ömlesztett anyag.

Csak 1925-ben, FERENCZI Zoltán főkönyvtárnoki kinevezése után kezdett kikerülni végre a könyvtár a válságból; ekkor sikerült ismét biztosítani a külföldi vásárlásokra és a folyóirat előfizetésekre szükséges összeget. Az Akadémia is újra megkezdte kiadói tevékenységét és az új kiadványokkal fel lehetett élesíteni a cserekapcsolatokat. 1925–38 között 450 intézettel újult fel vagy létesült csereviszony.

1925. áprilisában alakult meg Moszkvában a Szovjet-Külföldi Kulturális Kapcsolatok Társasága (Vszeszojuznoe Obszesztvo Kul'turnyh Szvjazej — röviden VOKSz). A Magyar Tudományos Akadémia az alakulásról szóló körlevelet hamarosan megkapta. Ez a körlevél többek között arról is tájékoztatott, hogy megkezdte működését a VOKSz könyvcsere irodája, amely valamennyi szovjet tudományos intézménynek a külfölddel való könyv- és folyóirat cseréjét intézi. Záradékaiban a körlevél hangsúlyozta: „A Társaság reméli, hogy mindazok, akik érdekeltek a háború és a blokád által az évek folyamán megszakadt kulturális kapcsolatok újrafelvételében, a Társaság tevékenységét messzeemenően támogatni fogják.” (MTA Könyvtár, Kézirattár, könyvtári levelezés 132/1925.)

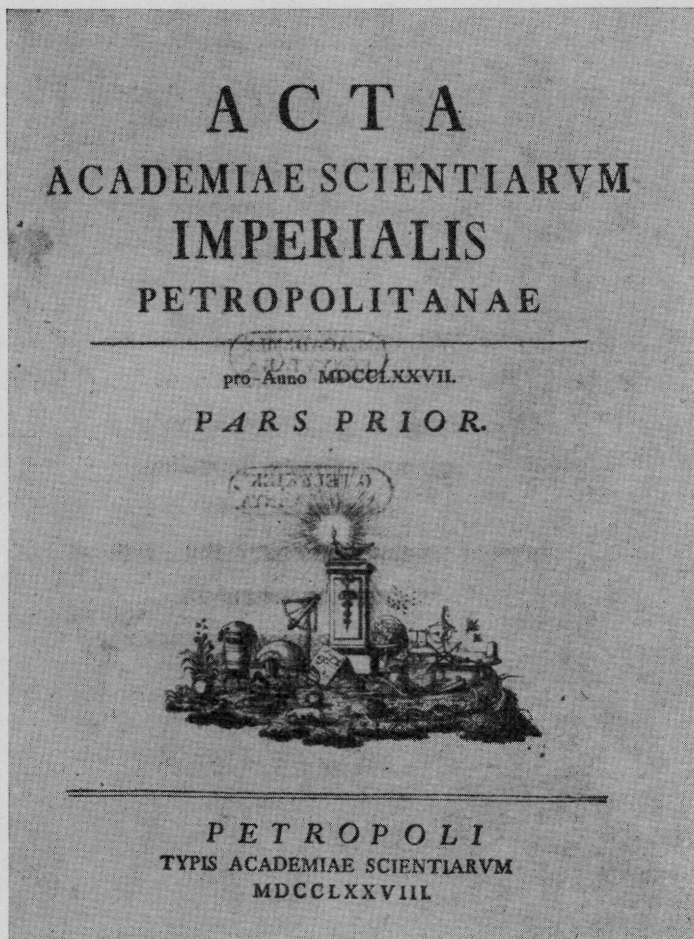
1925. május 25-i keltezéssel már meg is érkezett a VOKSz könyvcsere irodája közvetítésével Leningrádból az Orosz Tudományos Akadémia első küldeménye, 165 tételes jegyzék kíséretében. Megkaptuk többek között az *Izvesztija RAN* háború alatt megjelent évfolyamait, az orosz nyelv szótárának 21 füzetét, az *Aziatszkij Szbornik* 1918–19-es évfolyamát, az ósláv nyelvemlékek öt kötetét, NAGY PÉTER iratainak (*Pisz'ma i bumagi Petra Velikogo*) 7 kötetét és még számos értékes kiadványt. Az MTA gyorsan válaszolt a kezdeményezésre: június 24-én küldött el 9 csomag könyvet az Orosz Tudományos Akadémia számára a VOKSz címére. Ezzel felújult a tudományos könyvek és folyóiratok cseréje a két Akadémia között.

Még ugyanebben az évben megküldte kiadványait a VOKSz útján a permi egyetem és Bulletin-jeit a taskenti Université de l'Asie Centrale.

Nemsokára azonban meg nem értésbe, politikai elfogultságba ütközött ez a szépen induló törekvés. 1926 elején BALOGH Jenő főtitkár a jekaterinburgi geofizikai obszervatórium cserekerésével kapcsolatban a következőket jelentette:

„Elteltek attól, hogy Akadémiáinknak geofizikai kiadványai újabban nincsenek, ezt a könyvcsereért azért sem áll módunkban elfogadni, mert az orosz viszonyok felől tájékozott egyik tisztelt társunk közlése szerint az a Swerdloff, akitől ez az intézet nevét vette, az a kommunista agitátor volt, aki annak idején parancsot adott a szerencsétlen cári család meggyilkolására és az összes ülés nem volt hajlandó ezzel a kommunista intézettel a csereviszonyt elfogadni.” (MTA Könyvtár Kézirattára, könyvtári levelezés, 89/1926.)

Az „orosz viszonyok felől tájékoztatott tisztelt társ” figyelmét szerencsésen elkerülte, hogy a VOKSz épülete Moszkvában a Szverdlov téren állt, az Orosz Tudományos Akadémia pedig a Leninről elnevezett városban működött.

2. Az Akadémiai Könyvtár egyik legrégibb oroszországi kiadványa, a pétervári Akadémia 1778. évi Actá-ja.

Az ellenséges elfogultság szülte nyilvánvalóan a főtítkárra azon, 1927. április 8-án kelt levelét is, mely kérte a főkönyvtárnoktól az egyes szovjet intézményektől kapott művek értékének megállapítását, mivel írta „attól tartok, hogy a mi kiadványaink magasan felülmúlják értékben az ő kiadványaikat, amelyeknek nyelvi nehézség folytán sem tudjuk hasznát venni”. (MTA Könyvtára Kézirattára, könyvtári levelezés 117/1927.)

Szerencsére ez a politikai szűklátókörűség még a Horthy-korszakban sem tudta meggátolni az Akadémiai Könyvtár szovjet cserekapcsolatainak széleskörű kibontakozását. Már 1928-ban 23, 1938-ig 50 szovjet tudományos intézménnyel folytatott a könyvtár

többé-kevésbé rendszeres kiadványcserét. Az eddig említettekén kívül olyan nagy múltú és jó hírű intézmények szerepeltek a listán, mint a moszkvai egyetem, a moszkvai Akadémiai Könyvtár, Állami Múzeum, az Ukrán Tudományos Akadémia, a tartui, permi, minszki, rigai, vilnai, kazáni, leningrádi, odesszai egyetemek, az Észti Tudományos Akadémia, a leningrádi Ruszszkoe Geograficeszkoe Obscsesztvo, az Insztitut Jazüka i Isztorii Literaturü, az Insztitut Vosztokovedenija és még sok más.

Méltán tekinthetjük egyedülállónak ezt a kiterjedt csereviszonyt az ellenforradalom 25 évében, amikor Magyarország még diplomáciai kapcsolatban sem volt a Szovjetunióval, a politikai és társadalmi életben a legélesebb diszkrimináció hangját ütötték meg. A Magyar Tudományos Akadémia sajátos helyzetéből következett, hogy cserekapcsolatát a politikai szempontok ellenére fenn tudta tartani. Ezt a különleges helyzetet igazolják az 1935-ben kiadott folyóirat-lelőhelyjegyzék adatai. (*A budapesti könyvtárakba 1935. évben járó folyóiratok címjegyzéke*, — kiadta az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ, Budapest, 1935.) A néhány budapesti könyvtár közül, amelyek egyes szovjet folyóiratokkal és időszakos kiadványokkal rendelkeztek (például Statisztikai Hivatal Könyvtára, a Földtani Intézet Könyvtára) messze kiugrik az Akadémiai Könyvtár 25 olyan címmel, amely csak nála volt megtalálható. Természetesen megkapta továbbra is a Szovjetunió Tudományos Akadémiájától a *Dokladü* és az *Izvesztija* köteteit — ezek azonban más könyvtárakban is megtalálhatók voltak. Viszont csak itt voltak hozzáférhetők például a *Jazük i Müslenie*, a *Zapiszki Insztituta Vosztokovedenija*, a *Trudü Insztituta Szlavjano-vedenija*, a *Bulletin de la Commission pour les Recherches du Soleil* c. leningrádi, a *Movoznavszto* c. kievi, a *Jahresbericht der Estnischen Philologie und Geschichte* c. tartui és még sok más folyóirat, köztük néhány természettudományi is.

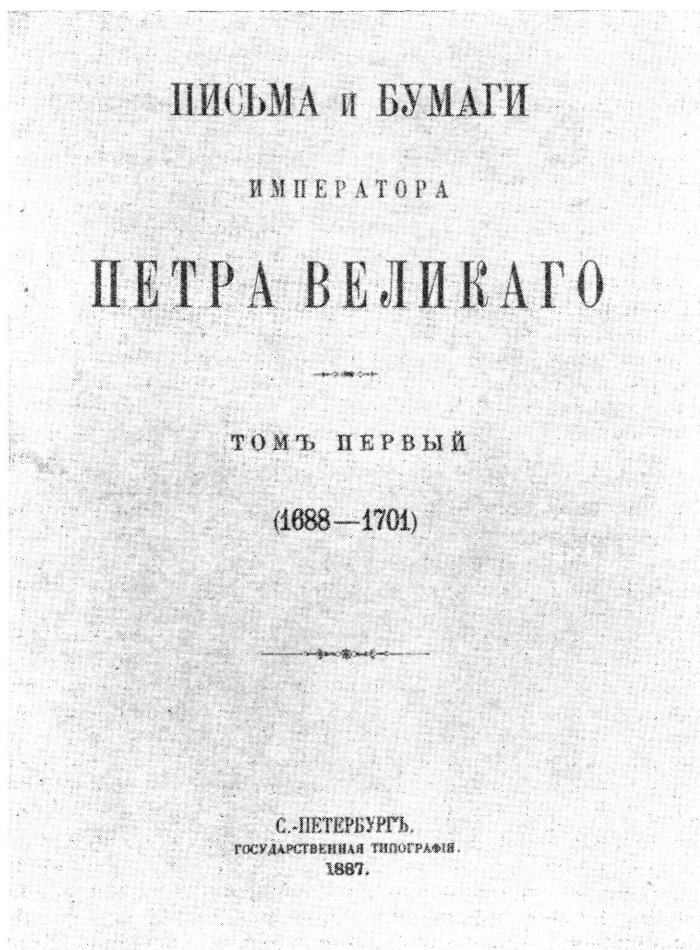
Nyilvánvalóan azonban ez a felsorolás sem lehetett teljes. Ennek legfőbb oka, hogy a feldolgozás ebben az időszakban szinte semmivel sem állt jobban, mint ötven évvel korábban. Számottevő volt a feldolgozatlan anyag mennyisége is, de még ennél is súlyosabbá tette a helyzetet, hogy maga az állomány katalogizálása a még HUNFALVIÉK által az 1860-as években megállapított, már a századforduló követelményeit sem kielégítő rendben történt. A szakok körülhatárolásának pontatlansága, az inventáriumok áttekinthetlensége, a sok hiányzó adat a lapokból álló katalógusban és más hibák miatt a könyvtár állományának nagy része teljesen feltáratlan és hozzáférhetetlen volt, bár SZINNYEI József főkönyvtárnok nagy erőfeszítéseket tett az áldatlan állapot megszüntetésére, a feldolgozatlan anyag felállítására és katalogizálására.

A Szovjetunióval kialakult kapcsolatnak a II. világháború és Magyarország hadbalépése vetett véget. Az utolsó könyvküldemény a Szovjetunióból 1941-ben érkezett a Könyvtárnak.

Budapest ostroma alatt az Akadémia igen veszélyes helyen álló épületét komoly károk érték. Különösen súlyosak voltak a sérülések a könyvtárnak a Dunára néző helyiségeiben. Ezt a részt ugyan szerencsére tűz nem érte (a fölötte levő termek kiégtek), de a könyvvállványok összedőltek, a könyvek leborultak, kiszóródtak és a romok közé keveredtek a dobozokban őrzött katalóguslapok. Mindent törmelék és por borított. MELICH János főkönyvtárnok szerint például a Szláv Irodalom szakból minden ötödik könyv hiányzott. Magának a Könyvtárnak a helyreállításához is évek kellettek; az anyag újrendezését, az újjáépítést nagyon megnehezítette az Akadémia gazdasági alapjainak megrendülése, az infláció, a munkerekhiány. Súlyos terhet jelentett 1945–46-ban sokszor még a kötelezpéldányok portóköltségének fedezése is.

Ebben a könyvtárat csaknem szétzúllással fenyegető helyzetben az újjáéledés reményének legfőbb támaszai között kell nyilvántartanunk azt a 65, különböző országbeli tudományos intézményt, amely 1946-ban csaknem teljesen viszonzatlanul is elküldte kiadványait könyvtárunknak. Ebben az évben és még a rákövetkezőkben is az Akadémiá-

nak csupán néhány Hungarica Actája, később ezenkívül egy-két egyéb kiadványa jelent meg. Az 1947. június 8-i közgyűlésen VOINOVICH Géza főtktár erről így számolt be: „Könyvtárunk elveszti korszerű színvonalát; újabb művekkel való kiegészítése elmarad.

3. Nagy Péter iratainak első kötete. Szentpétervár, 1887.

Ötszáznál több külföldi tudományos intézettel álltunk kapcsolatban; a kapcsolat a leg-
többel felújult, számos intézmény rendszeresen küldi kiadványait, de mi nem tudjuk
viszonozni, így féltő, hogy a csere lassan abbamarad.” (*Akad. Ért.* 1947. LV. köt. 479.
füz. 15. p.) Bár az adatok pontatlanok, s a félelem sem teljesen indokolt, ez a beszámoló
az akkori súlyos problémákat mégis igen jól szemlélteti.

Az elsőként helyreállt cserekapcsolatok között ismét ott találjuk a szovjet tuda-
ományos intézményeket: a Szovjetunió Tudományos Akadémiáját, a jereváni Akademiya
Nauk Armjanszkoj SzSzR-t, a taskenti Középázsiai Egyetemet, a permi Biologicseszkiy,
Insztitut-ot.

Ezekben az években egyre gyakrabban merült fel a Magyar Tudományos Akadémián belül is az igény a Szovjetunióval való tudományos kapcsolatok bővítésére. Elsőnek 1947-ben GREKOV történész-professzor akadémikust hívta meg előadás megtartására a magyar Akadémia, a későbbiekben az ilyen kezdeményezések száma fokozatosan nőtt.

A könyvtárban is hasonló törekvéseket tapasztalhattunk. Bár az állomány orosz és szovjet anyagának teljes felmérése még nem történhetett meg, máris megpróbáltak pótolni egyes hiányokat: 1946-ban a Szovjet Tudományos Akadémiától a Szovjet Enciklopédia hiányzó köteteit kérték a meglevő 41 kötet kiegészítésére, majd 1947-ben az akkori moszkvai nagykövet közvetítésével kérték még ezen kívül az orosz klasszikusok (PUSKIN és GORKIJ) kiadásait, LENIN műveinek 40 kötetes kiadását, szótárakat, különösen USAKOV négykötetes szótárát.

1949-ben a Szovjet Műveltség Hónapja alkalmából az Akadémiai Könyvtár kiállítást rendezett az MTA orosz és szovjet tudományos kapcsolatainak történetéből. A kiállítást ismertető nyomtatott tájékoztató többek között közli, hogy a könyvtár 15 szovjet város 25 intézményével folytat csereviszonyt, s ezektől 92-féle időszaki kiadványt kap meg rendszeresen. Meg kell jegyezni, hogy ebben a számban már együtt szerepelnek a leningrádi akadémiai, egyetemi és a kievi egyetemi intézmények. (*Szovetszko-vengerszkaja vüsztavka v Biblioteke VAN—Szovjet-magyar kiállítás az MTA Könyvtárában, Budapest, 1949.*)

Az ilyen időközönként jelentkező, elszigetelt törekvéseknek az Akadémiát újjászervező XXVII/1949. t. e. vetett véget, amely az Akadémiát most már valóban a népi demokratikus Magyarország tudományos életének, az országban folyó tudományos kutató munkának irányítójává tette.

A Magyar Tudományos Akadémia átszervezése gyökeres változást hozott a könyvtár munkájában is. Az eredményekért azonban még harcolni kellett. 1952. május 17-én kelt jelentésében SCHER Tibor, a könyvtár igazgatója így számol be az 1951. évi cserekapcsolatokról:

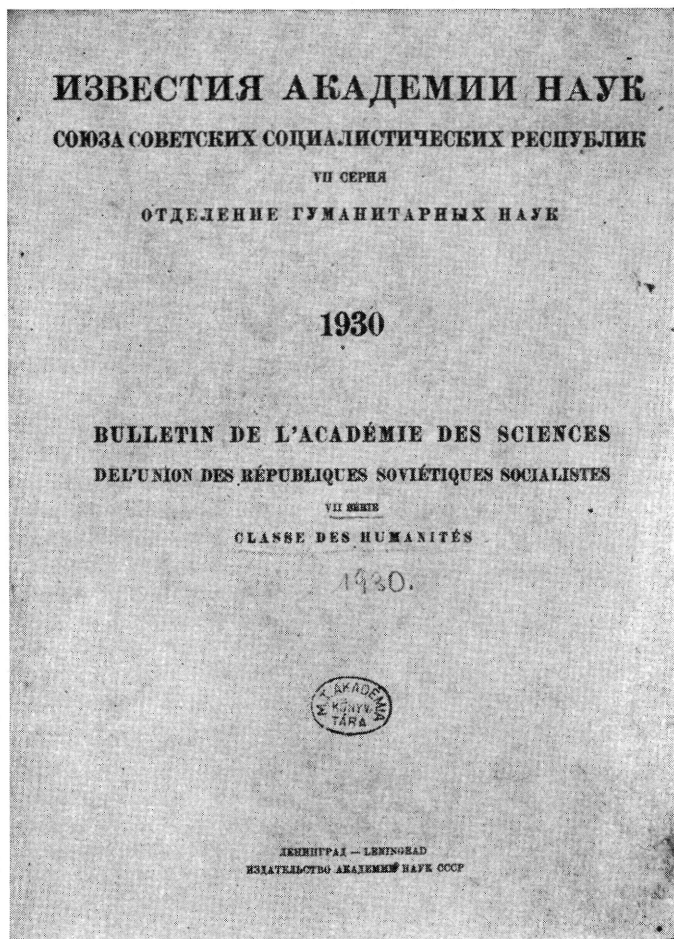
„Új munkamenetet és új munkamódszereket alkalmaztunk a külföld tudományos akadémiaival, illetve társulataival folytatott csere kiépítésében is. Aktív levelező tevékenységünk, az Acták hiányában cserébe kért más magyarországi anyag gyors beszerzése és továbbítása — általában a régi Akadémia ötletszerű, passzív csere-tevékenységével szemben — a régi és új kapcsolatok céltudatos kiépítése jelentős eredményeket hozott: 1950-ben 480 külföldi tudományos intézettől 943 periodika érkezett be rendszeresen. 1951-ben 1022 intézettől 1559. (Ezen felül még 1208 önálló mű is befutott.) Az egész anyag értéke már eddig megközelíti a 12 000 dollárt, bár mintegy 450-féle, az 1951 csere anyagához tartozó kiadvány érkezése még csak ezután várható. — Cserekapcsolataink még eredményesebben alakulhattak volna, ha a részünkről küldött Acták rendszertelen és késedelmes megjelenése nem hátráltatta volna munkánkat.” (Akadémiai Levéltár 585/1952.)

Az ebben az évben beérkezett 1562 folyóirat között 211 volt szovjet. Rendszeres vásárlások útján is igyekezett kiegészíteni a könyvtár orosz és szovjet könyvanyagát: 1950—51-ben külön kollektora kutatta ebből a célból a moszkvai könyvkereskedéseket és antikváriumokat — sajnos nem sok eredménnyel, mivel a hiányzó könyvek már ott is elfogytak. Sok könyvet vásároltak a Horizont könyvesboltban is; néhány évig szovjet anyaga nagyobb részéhez vásárlással jutott a könyvtár.

Az Akadémia Elnöksége 1953-ban az addigi tapasztalatokat felmérve, a 715. B/1953. sz. határozatban fektette le a könyvtár további munkájának irányelveit. A gyűjtőkörre vonatkozó II. rész 3. pontja így szól: „Gyűjti a szovjet tudomány minden területén megjelenő újdonságokat és régebbi műveket; e téren a teljességről csak kivételesen és akkor is csak valamely akadémiai intézet javára mond le.” E határozat eredmé-

nyeként tehát végső soron az Akadémiai Könyvtárban és hálózatában minden tudományos értékű szovjet mű megtalálható lesz.

Egyre nagyobb jelentőségre tett szert az évek során ezért a csere, mint a szovjes könyvek és folyóiratok beszerzésének forrása. 1955-ben a Szovjetunió 69 tudományot

4. Izvesztija AN SzSzsZR. 1930.

intézményével folytattunk cserét, s a küldött 568 sorozat Actáért 422-féle folyóiratot és 1742 kötet könyvet kaptunk. A könyvtár igazgatósága örömmel jelentette, hogy a csere által „... olyan kiadványokhoz, amelyek könyvárusi forgalomba nem kerülnek, vagy ott már hozzáférhetetlenek, mint például az Örmény Akadémia által küldött, . . . XVIII. századi és XIX. század eleji petrográdi kiadványokhoz” — jutott a könyvtár. (1955. évi beszámoló jelentés, az MTA Könyvtár igazgatóságán.)

A Szovjet és a Magyar Tudományos Akadémia 1957. április 20-án kelt egyezménye a két akadémia közötti tudományos együttműködésről (az első, azóta évről-

évre megújított egyezmény) nem is tartotta szükségesnek, hogy változtasson a helyzeten. A II./8 pont kimondja: „A könyv- és folyóirat cserét, valamint a nemzetközi könyvköleszítés alapján történő könyvküldést egyfelől a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, másfelől a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Társadalomtudományi Alapkönyvtára valósítja meg közvetlen megállapodás alapján.” Ennek a már érvényben levő megállapodásnak alapján az Akadémiai Könyvtár a szovjet akadémiai kiadványokból két-két példányt kap saját és hálózata számára.

Az MTA Elnöksége időről időre megvizsgálja a Könyvtár cserekapcsolatainak alakulását. Legutóbb 1961-ben kért a Könyvtártól ezzel kapcsolatban nagyobb felmérést. A május 25.-i ülésen elfogadott elemzés a csere alapelveiként leszögezi, (csak az idevonatkozó pontokat idézzük): „1. Az akadémiákkal, nagy tudományos társulatokkal és azokkal a tudományos központokkal, amelyek különös érdeklődést mutatnak a magyar tudomány és kultúra iránt, a cserét elsősorban tudományos kapcsolatnak tekinti. A csere küldemények egyenértékét ezekben az esetekben az általános nemzetközi gyakorlatnak megfelelően kevésbé mérlegeli. 2. A szocialista államok közötti cserét kölcsönös segítés nyújtásnak tekinti. A csere egyenleg pozitív vagy negatív volta az egymást segítő államok kiadvány szintjének viszonyát jelzi csak... 5. Az állami kulturális egyezmények és a szocialista államok akadémiai tudományos együttműködési egyezményeinek keretében folytatott csere az állami, illetőleg az akadémiai egyezmények kiegészítő része.” (MTA Könyvtár ig. irattár 337/1962.) Külön foglalkozik az elemzés az akadémiai kutató intézetek cseretevékenységével, ahol a hangsúly a tudományos együttműködésre esik; ezt a cserét egyébként az MTA Elnökének 3/1960. MTA/A. K. 2. sz. utasítása szabályozza.

Nyugodtan állíthatjuk az eddigiek alapján, hogy az Akadémiai Könyvtárnak Magyarországon egyedül álló orosz és szovjet tudományos könyvgyűjteménye van. Ezt igazolja az 1964. évi folyóirat lelőhely jegyzék is. (*Kurrens külföldi folyóiratok a magyar könyvtárakban*, 1964. — Budapest, 1964. OSZK): több mint 100 olyan periodikus kiadványt sorol fel, amely csak az MTA Könyvtárában található meg. Nyilvánvalóan a Könyvtár gyűjteményének és a cserében szerzett tapasztalatainak elismerését jelenti az Országos Széchényi Könyvtárnak és a Budapesti Egyetemi Könyvtárnak az MTA Könyvtárával 1964-ben, a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Főosztálya kezdeményezésére kötött megállapodása, amely az Akadémiai Könyvtárt az általános nyelvészet és irodalom, tehát többek között a szlavisztika alapkönyvtárává is nyilvánítja.

Ma már szinte napról-napra bővül az MTA Könyvtára szovjet cserepartnerneinek száma. Jelenleg 62 város 152 intézményével áll kapcsolatban. Nehéz lenne a Szovjetunió térképén olyan tájat találni, ahova a Könyvtár ne juttatná el az Akadémia kiadványait, hírt adva a magyar tudományról.

SZ. GARAI JUDIT—ÚJHELYI GABRIELLA

Magyar nyelvű könyvkiadványok a Szovjetunióban a két világháború között. Az Oroszországban megjelent magyar nyelvű lapokat már részben feldolgozták (lásd TERBE Lajos tanulmányait az OSZK 1958., 1959. és 1963. évkönyveiben); az Oroszországban, illetve a Szovjetunióban megjelent magyar nyelvű könyveket viszont eddig senki sem dolgozta fel rendszeresen. Míg a magyar nyelvű lapkiadás első példánya még 1917 december végén jelent meg Leningrádban (*Nemzetközi Szocialista*), könyvszerű kiadványok csak közel egy év múlva láttak napvilágot. A Nagy Októberi Forradalom hatása nyomán jelent meg 1918-ban az első magyar nyelvű füzet, mert azelőtti, oroszországi, magyar nyelvű könyvkiadásról nem tudunk, és ilyennek nincs nyoma sem a moszkvai sem a leningrádi könyvtárakban.

A Forradalom első éveiben, 1918–1921 között összesen 65 ilyen könyvkiadásról tudunk, míg 1917 és 1921 október 8. között 44 magyar nyelvű időszaki sajtótermék jelent meg. Ezeknek legnagyobb része 1917–1918-ban az Urálon-túli fogolytáborokban látott napvilágot. A fogolytábori lapokat — legtöbbjük sokszorosított formában — néhány száz példányban készítették, ugyanakkor például a penzai *Világszabadság* 1920. júliusi száma húszezer példányban jelent meg, a moszkvai *Vörös Újság* példányszáma pedig átlag tizenkettőezer volt. A könyvkiadványoké ellenben kiadásenként átlag ezer, kétezer példány volt. 1940-ig összesen 143 kötetet adtak ki.

Az Oroszországban, illetve a Szovjetunióban megjelent magyar nyelvű könyvkiadásokat három csoportra oszthatjuk:

1. az 1918–1921. közötti kiadványokra;
2. a *Sarló és Kalapács* kiadványaira (1930–1934);
3. és a Nagy Honvédő Háború alatt megjelent kiadványokra (1941–1944).

A *Sarló és Kalapács* kiadványairól már több helyen írtak.¹ Ugyanúgy a második világháború idején megjelent kiadványokról is, amelyeket a Szovjetunióban Élő Külföldi Munkások kiadvállalata illetve az Idegennyelvű Irodalmi Kiadó adott ki. Jelen áttekintésünkben elsősorban a húszas években, a forradalom elindulásakor megjelent kiadványokkal foglalkozunk, majd a szocialista építés öt éves tervei alatti kiadásokkal, mert összefoglalásunknak elsősorban ez a célja.

A húszas évek első magyar nyelvű kiadványait mind ez ideig érthetetlen módon elhanyagolták kutatóink. Ennek okát talán abban kereshetjük, hogy ezek a kiadványok alig kerültek el hozzánk magyar területre, és legtöbbjük nem is található könyvtárjteményeinkben. Összeállításuk is csak úgy volt lehetséges, hogy a borítólapokon és a különböző újságokban hirdetett kiadványjegyzékeket és terveket vettük figyelembe, így felkutatásuk elég körülményes volt. De éppen ez az izgalmas kutatási munka ösztönzött arra, hogy feltárjuk lehetőleg teljes egészében ezt a területet. Meg az, hogy az eddigi feltáró irodalomban kissé közönyösen vették ezeket a ma már mi tagadás, kissé elavult tartalmú sajtótermékeket, amelyeknek elsősorban csak könyvészeti érdekességük van. A jelenlegi műcsarnoki Szocialista könyv útja című kiállításon is összesen csak egy 1918-as ilyen moszkvai kiadás szerepel.

Ezért hisszük, hogy időszerű ennek a korszaknak is a pontos feltérképezése.

1918 tavaszán jelent meg Moszkvában a Kommunista Könyvtár, nyolcadrét nagyságban, füzetes sorozatban az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportja kiadásában, amelynek összesen hat száma látott napvilágot:

1. KUN Béla: *Mit akarnak a kommunisták?*
2. BUCHARIN, Nikolaj: *Osztályharc és Forradalom Oroszországban.*
3. LENIN: *A harc útja.*
4. MARX Károly — ENGELS Frigyes: *Kommunista kiáltvány.* Ford. KUN Béla.
5. BUCHARIN, N.: *A kommunisták (bolsevikiek) programja.*
6. *Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt programja.*

Ezeknek a kiadványoknak nagy részét a Tanácsköztársaság alatt Magyarországon újra kiadták, így tartalmi érdekességük alig van. A kiadványsorozatot KUN Béla szerkesztette.

1918 őszén indult Moszkvában ugyancsak KUN Béla kezdeményezésére a *Forradalmi Írások* sorozat, amelynek 17 számát, ugyancsak nyolcadrét nagyságban, szintén

¹ A Magyar Könyvszemle jelen számában BOTKA Ferenc ismerteti őket részletesen (Szerk.).

az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportja adta ki. Ebben a sorozatban is fűzött kiadványok jelentek meg, a 12. és 13. kiadvány számozás nélkül:

1. KUN Béla: *Kié a föld?*
2. SZAMUELY Tibor: *Milyen mély a papok zsebe?*
3. LIEBKNECHT Vilmos: *Pókok és legyek.* Ford. Nánássy György.
4. KUN Béla: *Ki fizet a háborúért?*
5. SZAMUELY Tibor: *Miért hullt le a cári korona?*
6. KUN Béla: *Mi a Tanácsköztársaság?*
7. KUN Béla: *Megszólal az akasztófaerdő.*
8. KUN Béla: *Kié a föld? 2. kiadás.*
9. *Kiáltvány Magyarország dolgozó népéhez.*
10. PANNOVA G. A.: *A zsákmány felosztása.* Ford. Rudnyánszky Endre.
11. SZAMUELY Tibor: *Mi történt Magyarországon?*
- [12] RUDNYÁNSZKY Endre: *Árulók tanácsai és munkástanácsok.*
- [13] RUDNYÁNSZKY Endre: *Politikai pártok Magyarországon.*
14. SZAMUELY Tibor: *Mi történt Magyarországon? 2. kiadás.*
15. KUN Béla: *Mi a Tanácsköztársaság? 2. kiadás.*
16. RUDNYÁNSZKY Endre: *Tanácsmagyarország gazdasági helyzete.*
17. RUDNYÁNSZKY Endre: ugyanaz, bővített 2. kiadás.

A tervezett 18. számot (KUN Béla: *A Tanácsköztársaság Magyarországon*) már nem adták ki, mert KUN Béla akkor már Magyarországra utazott.

A Tanácsköztársaság összeomlása után a magyar emigránsok már 1919 őszén megkezdtek kultúrmunkájukat Moszkvában, és újra megjelentették a Kommunista Könyvtárt, ezúttal számozatlan kiadásban. A kiadványokat felváltva hol Moszkvában hol Peterburgban (Leningrád), hol Jekaterinburgban nyomták 1919–1921 között, nyolcadrét nagyságban. Kiadója az Oroszországi Kommunista Párt Magyar Agitációs Osztályának Központi Irodája volt. A sorozatban a következő kiadványok jelentek meg, de hogy milyen sorrendben, az ma már meg nem állapítható:²

LENIN: *Megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat?*

Az Oroszországi Tanácsköztársaság Alkotmánya.

Mit mond a III. Internacionálé a magyarországi proletárforradalomról? (ZINOVJEV és RADEK cikkei.)

A Kommunista Internacionálé vezérelvei és szervezeti szabályzata.

MARX Károly – ENGELS Frigyes: *Kommunista kiáltvány.* 2. kiadás.

BUCHARIN, Nikolaj: *Az átmeneti korszak gazdálkodása.* Első rész: *Az átalakulási folyamat általános elmélete.* (Moszkva 1921). A második rész nem jelent meg.

ZINOVJEV: *A kommunista párt szerepe a proletárforradalomban.* (A Kommunista Internacionálé II. világkongresszusán tartott beszédéből.)

A kapitalista világ és a Kommunista Internacionálé. (1920.)

MILJUTIN, P. V.: *Szocializmus és mezőgazdaság.* (Jekaterinburg 1920.)

LENIN: *Állam és forradalom.* (Jekaterinburg, 1920. Granit kiadó.)

RUDNYÁNSZKY Endre: *A mi pártunk.* (Petrograd, 1920.)

BOGDANOV, A.: *Politikai gazdaságtan.* (Jekaterinburg, 1920. Granit) POGÁNY Antal ford.

Az Oroszországi Szocialista Szövetség Tanácsköztársaság alkotmánya. (1920)

A Kommunista Internacionálé kiáltványa.

SZÁNTÓ Béla: *Osztályharcok és proletárdiktatúra Magyarországon.* (Moszkva 1920)

KUN Béla: *Forradalomról-forradalomra.* (Moszkva 1920)

BUCHARIN, Nikolaj: *A cárizmus bukásától a burzsoázia bukásáig.* (Peterburg 1921)

BUCHARIN – PREOBRASZSZKI: *A kommunizmus Ábécéje.* (I. kiad. Moszkva, 1920, II. kiad. Jekaterinburg, 1921)

TROTZKI: *Terrorizmus és kommunizmus.* (Peterburg, 1921. Goszudarsztvennaja)

Összesen 19 kiadvány.

² A legtöbb kiadványon nem szerepel a fordító. A művek egy részét RUDNYÁNSZKY és a Lenin-intézet munkatársai fordították.

1920-ban, egyideig párhuzamos kiadásban jelent meg Moszkvában az egykori *Forradalmi Írások újabb sorozata*, amely 1922-ben szűnt meg. Ez számozatlan kiadásokban, nyolcadrét alakban jelent meg, füzve, az Oroszországi Kommunista Párt magyar csoportjának gondozásában, a Tipográfia Internacional nyomásában, a következő sorrendben (csak néhány szám volt számozva):

1. BUCHARIN Nikoláj: *Az orosz proletárdiktatúra és a világforradalom*. Moszkva 1920.
2. LENIN: *A világhelyzet és a Kommunista Internacionálé feladatai*. (Megnyitó beszéde a II. világkongresszus pétervári ülésén, 1920. júl. 19-én.)
3. POGÁNY József: „Úsd a zsidót?”
 RUDNYÁNSZKY Endre: *Mit akarsz a lengyel fronton? Vörös üzenet a Horthy-katonáknak*.
 VARGA Jenő: *A magyar Tanácsköztársaság gazdasági szervezete*.
 VARGA Jenő: *Koldus világ*.
 VARGA Jenő: *A földkérdés a magyar proletárforradalomban*. (Jekaterinburg)
31. RUDNYÁNSZKY Endre: *Képeskönyv Horthy-országról*.
 KAMENEV L. — ZINOVJEV, G.: *Lenin*.
10. KUN Béla: *Ézsau lencséje*.
 KUN Béla: *A magyarországi munkásság a fehér terror alatt*.
 MÁRKUS Pál: *Fehér terror Magyarországon*.
13. BUCHARIN, Nikoláj — RUDNYÁNSZKY Endre: *Hol az igazi szabadság?*
 LENIN: *Gazdálkodás és politika a proletárdiktatúra idején*.
 LUNACSARSZKI: *Marx Károly*.
 RAAB Nándor: *Világínség*.
 RUDNYÁNSZKY Endre: *Szamuely Tibor*.
18. RUDNYÁNSZKY Endre: *Vörös Magyarország*.
 MÁRKUS Pál: *Szent István koronája*. (Novonikolajevszk)
 ZINOVJEV, G.: *Az orosz forradalom és a nemzetközi proletáriátus*.
 VARGA Jenő: *A proletárdiktatúra népgazdasági problémái. I. rész. A proletárállam földpolitikája*. (Omszk)

Összesen 21 kiadvány.

A Forradalmi Írások ezen kívül megjelent Peterburgban (Leningrádban) az Orosz Kommunista Párt magyar agitációs osztálya központi irodájának kiadásában is. 1921-ben, nyolcadrét alakban két újabb számmal, ezeket a Goszudarsztvennaja Tipografija nyomta:

KRITZMANN, L.: *A népgazdaság szervezete Tanácsoroszországban*. Ford. RUDNYÁNSZKY Endre.

VARGA Jenő: *A földkérdés a magyar proletárforradalomban*.

Ezzel be is fejeződött ez a korszak. A következő nyolc év múlva kezdődött, amikor a nyugati demokráciákból a Szovjetunióba kerültek az addig ott kallódó magyar emigránsok. Ennek a korszaknak egyik motorja HIDAS Antal volt.

Közben a Lenin-intézet közreműködésével elkezdtek LENIN válogatott munkáinak 12 kötetre tervezett magyar nyelvű kiadását, amelynek 1932–1939 között kellett volna megjelennie a Szovjetunióban élő külföldi munkások kiadói hivatalának gondozásában, nyolcadrét alakban. A sorozatból azonban csak a 3–4., 5., 7. és 10. kötet jelent meg, mert a lelkiismeretesen és minden korrekció nélkül sajtó alá rendező CZÓBEL Ernő olyan dokumentumokat is feltárt, amelyek hátrányosan mutatták be SZTÁLIN személyét. (Nem jelent meg az 1947-ben kiadott *A polgárháború évei a Szovjetunióban* c. sorozat első kötete sem. Ebben az időben, a harmincas évek elején kezdődött a személyi kultusz káros buriánzása.)

3. kötet: *Az 1905–1907-es forradalom*. Moszkva, 1933.
4. kötet: (ugyanaz folytatása) *A reakció és a fellendülés évei*. Moszkva, 1934.
5. kötet: *Az imperializmus és az imperialista háború*. Moszkva 1935.
7. kötet: *Az államról és a proletárdiktatúráról szóló tanítás*. Moszkva, 1932.
10. kötet: *A Kommunista Internacionálé*. Moszkva, 1933.

Mielőtt rátérnénk a *Sarló és Kalapács* könyvkiadói munkásságára, fel kell még jegyeznünk egy erőtlen próbálkozást 1923-ból. Moszkvában kiadták pár száz sokszorosított példányban a Moszkvai Ifjúmunkás Könyvtár füzeteit folyóirat nagyságban (2°). A sorozat mindössze néhány hónapig élt, és három száma jelent meg:

1. RADEK Károly: *Liebknecht Vilmos és Luxemburg Róza*.
2. *Kommunista gyermekfüzet*.
3. *A kommunizmus úttörői*.

HIDAS Antal, akinek Bécsben még a húszas évek elején megjelent a KMP kiadásában *Az ellenforradalom földjén* c. első verseskötete, miután visszatért Magyarországra, és hogy letartóztatását elkerülje, 1925-ben a Szovjetunióban keresett menedéket. 1926-ban már részt vett a moszkvai Magyar Forradalmi Írók és Művészek Szövetsége megalakításában és ő az egyik szerkesztője a Forradalmi Írók Nemzetközi Szervezete folyóiratának. Így szinte magától értetődő, hogy a húszas évek végén rábízták a Szovjetunióban élő magyar nyelvű dolgozók folyóiratának, a *Sarló és Kalapács*nak szerkesztését, mely egyben az Internacionalisták Bajtársi Szövetségének is hivatalos közlönye. (Az első években a felelős szerkesztői tisztelet MÜNNICH Ferenc töltötte be. A szerkesztőbizottságban BOKÁNYI Dezső, CHLEPKÓ Ede, GAVRÓ Lajos, GARASIN Rudolf, GYÖNGYÖS Iván, HAJDU Pál, HIDAS Antal, ILLÉS Béla, JANCsik Ferenc, KUN Béla, LIPPAY Zoltán, MAGYAR László és ZALKA Máté foglaltak helyet. Ez a névsor azért fontos, mert ugyanez a szerkesztőbizottság foglalkozott a lap mindkét könyvsorozatának lektorálásával.)

A *Sarló és Kalapács* „új fegyvereket a magyar kommunisták kezébe!” jelszóval már 1930-ban elindította a *Sarló és Kalapács könyvtára*, majd 1932-ben a *Sarló és Kalapács kiskönyvtára* c. sorozatokat és ugyancsak 1932-ben külön sorozat-felirat nélkül a *Sarló és Kalapács* szépirodalmi sorozatát. Ezeket a kiadványokat a Szovjetunióban élő külföldi munkások kiadvállalata adta ki 8° és kis 8° nagyságban, többnyire színes borítóval.

A *Sarló és Kalapács könyvtárában* hét mű jelent meg számozott, sorozati jelöléssel és huszonegy számozatlan munka, összesen 27 könyv-füzet. A Kiskönyvtárban hat számozott mű, a szépirodalmi sorozatban nyolc számozatlan. A *Sarló és Kalapács* kiadásában tehát összesen 40 kötet látott napvilágot.

A *Sarló és Kalapács könyvtárában*:

1. LENIN: *Az imperialista háborúról*. 1930.
2. MÜNNICH Ferenc: *A szocialista építés öt éves terve*. 1930.
3. LENIN: *Hogyan építsük a pártot. A szervezeti kérdésekről*. 1930.
- REED, John: *Tíz nap, mely megrengette a világot*. Ford. Acél Pál. 1931.
6. BALOGH János — RÉVÉSZ Imre: *Az épülő szocializmus*. 1930.
- PJATNICKI: *Egy bolsevik feljegyzései*. Ford. Madarász Emil. 1932.
7. LENGYEL József: *Visegrádi utca. Történelmi riport*. 1931.
- LENIN: *A burzsoádemokratikus és proletárforradalomról*. 1930.
- MOLOTOV: *Harc a szocializmusért — harc a békéért. Beszámoló a VI. kongresszuson. Az öt éves terv negyedik — befejező éve*.
- MADARÁSZ Emil: *Szovjethajók. Versek*. 1933.
12. SZAMUELY Tibor: *Riadó. Válogatott forradalmi írások*. 1933.
- LENIN: *Az imperialista háborúról*. [Újabb kiadás.]
- KRUPSZKAJA: *Leninről. 1—2. kötet*. Ford. Balogh János.
- HAJDU Pál: *Első Szovjetmagyarország*.
- LEBEGYEV: *A Pireneusok lángokban*. 1931.
- ZETKIN Klara: *Emlékezések Leninre*. Ford. Lengyel József.
- SZTÁLIN: *A bolsevizmus alapvető problémái. A falusi munkáról*.
- KRUPSZKAJA: *A második öt éves terv. A XVII. pártkonferencia anyaga*.
- SZTÁLIN: *Szocialista fellendülés — kapitalista világválság. Beszámoló a XVI. pártkongresszuson*.

LIPPAY Zoltán: *A leszerelési konferencia kulisszái mögött.* 1932.

KOMJÁT Aladár: *Mindent akarunk.* 1931.

SZTÁLIN: *Az első öt éves terv eredményei.* 1933.

A forradalmi kivezető útért — az imperialista háború ellen.

A KIVB XI. ülésének határozata: *A népgazdaság 1932. évi terve.* 1932.

18. A második öt éves terv. 1932.

A Sarló és Kalapács kiskönyvtárában:

1. HIDAS Antal: *Sűrű csillagos az ég.*
2. ZALKA Máté: *Nem olyan könnyű.*
3. MADARÁSZ Emil: *Grózní, a diadalmas.*
4. ROMÁN János: *Csak egy négerrel kevesebb.*
5. BALOGH János: *Két szovjetgép.*
6. ILLÉS Béla: *Nem mese.*

A szépirodalmi sorozatban:

KISS Lajos: *Vörös város.* 1–2. kötet. 1931–1933.

HIDAS Antal: *Folyik a pör.* (Versek.)

ILLÉS Béla: *Ég a Tisza.* 1–2. kötet. 1930–1933.

FAGYEJEV: *Tizenkilenc partizán.* 1932.

ZALKA Máté: *A hadjárat vége.* Elbeszélések. 1931.

MADARÁSZ Emil: *Csuhajda Pál harca.* Novellák.

KAHÁNA Mózes: *A Kárpátok alatt.* Elbeszélések. 1932.

Tervbevett, hirdetett, de meg nem jelent kiadványok:

ERDE: *A szociál-intervensek ellenforradalmi mensevik pártja* (Balogh János fordításában.)

A Komintern XII. plenáris ülésének tézisei. (Dornbusch Richard ford.)

MAGYAR Lajos: *A Komintern az agrárkérdésről.*³

BOKÁNYI–HAJDU: *A magyarországi munkásmozgalom története.*³

SIK Endre: *Politikai Abécé.*

SZTÁLIN: *A bolsevizmus alapvető problémái.* (Münnich Ferenc ford.)

SIK Endre: *Politikai Abécé.*

SZTÁLIN: *A bolsevizmus alapvető problémái.* (Münnich Ferenc ford.)

KUN Béla: *A magyarországi proletárforradalom története.*

A Komintern és a Profintern a szakszervezeti kérdésről. Szerk. Biró K.³

LENGYEL József: *Egy a seregből.* Regény.

MADARÁSZ Emil: *A zöld káder.* Novellák.

Magyar forradalmi daloskönyv, kottákkal. Összeállította: HIDAS Antal.³

A következő néhány év a személyi kultusz légkörében némán telt el. Végülis összekovacsolódott az az új „garnitúra” (RÁKOSI, GERGELY, LUKÁCS György, GÁBOR Andor, BALÁZS Béla stb.), akik azután a népfront korszakában újra elindították az *Új Hanggal* a magyar kulturális tájékoztatás életét.

A fenti felsorolásokon kívül azonban külön-külön megjelentek különböző kiadványok. Ezek közül felemlítjük a következőket:⁴

³ A harmincas évek végén mégis megjelentek, de külön kiadásban.

⁴ A külön meg nem jelölt kiadásokat a Szovjetunióban élő külföldi munkások kiadóhivatala, Moszkva–Leningrád adta ki.

A II. Internacionálé a proletárbíróság előtt. Hogyan vesznek részt a szocdemek a Szovjetunió-ellenes háború előkészítésében. Ford. HAJDU Pál. Moszkva, 1931. Internacionalista Bajtársi Szövetség kiad.

Hogyan készítik elő a háborút a Szovjetunió ellen. Moszkva, 1931. Ford. HAJDU Pál.

DIETRICH: *Háború Kínában, intervenció, világháború.* Moszkva, 1932. Izdatelsztva Inoszt-rannih Rabocsih kiad.

HIDAS Antal: *A gyarmatok kiáltanak.* Versek. Moszkva, 1932.

SZERAFFIMOVICS: *A vasáradat.* Regény. Ford. Madarász Emil. Moszkva, 1932.

BIRÓ Károly: *A forradalmi szakszervezeti munkás vezérfonalai.* Moszkva, 1933.

BOBROVSZKÁJA: *Ismertétek meg őket.* Moszkva, 1933. Sarló és Kalapács kiad.

KUN Béla: *A II. Internacionálé bomlása.* Moszkva, 1933.

MOLOTOV: *Az ötéves terv befejező éve.* Moszkva, 1933.

NEMO: *Holnap újra háború.* Moszkva, 1933. A Sarló és Kalapács kiad.

Levente a leventékhez a leventékről. Moszkva, 1933.

KAHÁNA Mózes: *Taktika.* Regény. Moszkva, 1933.

KARIKÁS Frigyes: *Mindenféle emberek...* Elbeszélések. Moszkva, 1933.

FODOR János: *Szovjetgyár.* Moszkva, 1934.

KUN Béla: *Egységakció — a legégetőbb kérdés.* Moszkva, 1934.

MARX — ENGELS: *A szocialista programról.* Szerk. Czóbel Ernő. Moszkva, 1934?

Sztálin elvtárs beszámolója a XVII. pártkongresszuson. Moszkva, 1934.

GERGELY Sándor: *Pereg a dob.* Regény Moszkva, 1934.

DIMITROV: *A munkáosztály a fasizmus ellen.* (Beszéd a Kommunista Internacionálé VII. világkongresszusán. Zárszó a napirend 2. pontjához. Moszkva, 1935.

VISINSZKI: *Vádbeszéd a trockista — zinovjevista terrorista központ pörében.* Moszkva, 1936.

KUN Béla: *Marx.* Előadás. 1933.

BEBRITS Lajos: *Tisztelt elvtárs.* 1935.

Ezenkívül természetesen számos, aktuális kérdéseket közlő broszúra is megjelent, amelyeknek felsorolása ma már időszerűtlen.

Tudomásunk van még arról, hogy több magyar író: ILLÉS Béla, GERGELY Győző, HIDAS Antal, ZALKA Máté stb. írásai és regényei orosz nyelven is megjelentek a két világháború között a különböző állami kiadóknál Moszkvában, Leningrádban, Kijevben és a Kárpát-ukrajnai városokban.

Közvetlenül a második világháború előtt és a Nagy Honvédő Háború alatt megjelenő nagyszámú propaganda kiadvány, már széles körökben vált ismerté. Így ezeknek pontos felsorolását nem tartjuk szükségesnek. Ismertetésüket egy következő közleményre tartjuk fenn.

TISZAY ANDOR

A Sarló és Kalapács Könyvtára (1930—1933). A húszas évek végén alapvető változások következtek be a hazai és a nemzetközi életben. Véget ért a kapitalizmus ideiglenes stabilizációja, s egy minden eddiginél mélyebb gazdasági válság körvonalai kezdtek kibontakozni. A Szovjetunióban befejeződött a népgazdaság helyreállításának időszaka, napirendre került az ország erőteljes iparosítása, s hozzákezdtek a mezőgazdaság szocialista átalakításához is. Mindez egyúttal a nemzetközi munkásmozgalom megerősödését, a forradalmi erők nagyméretű aktivizálódását eredményezte.

Ilyen körülmények között látott napvilágot 1929 decemberében Moszkvában, a *Sarló és Kalapács* c. folyóirat első száma. A Budapesten megjelenő 100% (1927—1930), a bécsi *Új Március* (1925—1933) és a romániai *Korunk* (1926—1941) mellett a KMP politikai orgánuma új erőket tudott mozgósítani, és sajátos módon, sajátos feladatokkal kapcsolódott be a párt ideológiai munkájába.

A *Sarló és Kalapács* megindulásakor többféle funkciót látott el. Mindenekelőtt a Szovjetunióba került magyar emigráció számára biztosított megfelelő sajtóforumot.

Hasábjain elsősorban a moszkvai emigránsklubban létrejött munkáslevelező kör,¹ valamint a Szovjetunió Honvédelmi Minisztériuma mellett működő volt internacionalisták Bajtársi Körének tagjai publikáltak.² A lap *Proletáriródalom* c. mellékletében pedig magyar nyelvű forradalmi írók és művészek alkotásai láttak napvilágot.³

Az emigráció összefogása és összetartása mellett azonban a *Sarló és Kalapács* arra is törekedett, hogy kapcsolatot teremtsen a hazai mozgalommal, hogy ideológiai és anyagi támogatásban részesítse az itthon maradottakat, hogy egységbe forrassza a történelem által szétszórta, széttagolt kommunista erőket.⁴ Hiszen a folyóirat minden egyes száma — illegális úton — Magyarországra is eljutott, s szép számmal akadt olvasója, előfizetője a csehszlovákiai, németországi, franciaországi és különösen az amerikai magyarság, illetve emigráció soraiban.

A *Sarló és Kalapács* munkatársai azonban nemcsak folyóiratot jelentettek meg. A szerkesztőség a lap sajtó alá rendezése mellett egy jelentős — politikai és szépirodalmi műveket tartalmazó — könyvsorozat összeállítására is vállalkozott. A sorozatban, amely a *Sarló és Kalapács Könyvtára* címet viselte, évente átlag 10–12 kiadvány látott napvilágot; s 1930 és 1933 között összesen 46 kötete hagyta el a sajtót.

A folyóirat és a könyvsorozat között bizonyos munkamegosztás alakult ki. A lap előnyben részesítette a könnyebb, publicisztikai hangot; a politikai kérdések népszerű, közérthető tolmácsolását tartotta feladatának. A könyvsorozat viszont nagyobb lélegzetű, összefoglaló munkák kiadását szolgálta, nemegyszer adott helyet elvi, elméleti jellegű kiadványoknak.

A *Sarló és Kalapács Könyvtárának* 46 kötete közül 21 tudományos, illetve politikai jellegű. E kiadványok sorában mindenekelőtt azokat az elvi jelentőségű munkákat szeretnénk megemlíteni, amelyek szorosan kapcsolódtak a KMP előtt álló stratégiai és taktikai feladatokhoz. E művek sorát LENIN *Hogyan építsünk pártot?* (1930) c. munkája nyitja. Az általa érintett problémakör szerves folytatását alkotják *Az imperialista háborúról* (1930) és *A burzsoá demokratikus és a proletárforradalomról* (1930) c. ugyancsak Lenin-től származó kötetek.⁵ E könyvek akkori aktualitása összefügg a magyar pártban folyó vitákkal (mily legyen a mozgalom stratégiai célja: a polgári demokratikus vagy a szocialista forradalom? stb.), az illegális pártépítés bizonyos nehézségeivel és a Szovjetunió ellen irányuló

¹ A kör 1925-ben alakult. Megalapítója HAJDÚ Pál volt. 1929-ben a kör vezetését BALOGH János vette át, mivel HAJDÚ lett a *Sarló és Kalapács* felelős szerkesztője. — A moszkvai munkáslevelezők a folyóirat megjelenése előtt főleg a csehszlovákiai és az amerikai magyar nyelvű pártsajtóba (*Munkás, Új Előre*) küldték el írásait.

² A Bajtársi Kör 1929 áprilisában alakult. Tagjai összegyűjtötték a polgárháború harcainak dokumentumait, visszaemlékezéseket írtak, s átadták azokat a Vörös Hadsereg Székházában levő múzeumnak. (A magyar vonatkozású cikkek nagy része a *Sarló és Kalapácsban* is megjelent.) A kör vezetősége a következőkből állt: GAVRO Lajos, JANCSEK Ferenc, KATONA János, KIDÁIS Viktor, KUN Béla, LUKÁCS József, MÜNNICH Ferenc, PAPP József, SUGÁR Andor és ZALKA Máté.

³ A Magyar Nyelvű Forradalmi Írók és Művészek Szövetsége 1926 januárjában alakult. Titkára HIDAS Antal volt. A szövetség többségét a RAPP (Orosz Proletárirók Szövetsége) magyar szekciójának tagsága alkotta. A *Sarló és Kalapács* megindulásakor a következő írók voltak a tagjai: BARTA Sándor, HIDAS Antal, ILLÉS Béla, KARIKÁS Frigyes, KISS Lajos, LÁNYI Sarolta, MADARÁSZ Emil, MATHEKA János, UJVÁRI Erzsébet és ZALKA Máté. A további évek során még GERGELY Sándor és KAHÁNA Mózes.

⁴ L. KUN Béla: *Fordulópont a KMP-ben — fordulópont az emigrációban*. *Sarló és Kalapács*. 1929. 1–2 sz. 1–2. l.

⁵ A *Hogyan építsünk pártot* és *A burzsoádemokratikus és proletárforradalomról* c. köteteket DORNBUSCH Richárd, *Az imperialista háborúról* c. kötetet RABINOVICS József fordította. DORNBUSCH Richard, pedagógus, a húszas években KUN Béla titkára volt; később a Kominternben dolgozott. RABINOVICS József nyomdász volt, a harmincas évek elején a Vörös Szakszervezeti Internacionáléban tevékenykedett.

új háborús előkészületekkel. — E háború ellenes harc jegyében jelentek meg a sorozatban LIPPAY Zoltán: *A leszerelési konferencia kulisszái mögött* (1932) és NEMO: *Holnap újra háború* (1933) c. füzetei,⁶ valamint a Kommunista Internationale *A forradalmi kivezető útért — az imperialista háború ellen* (1931) c. határozata.⁷

A mozgalom gyakorlatát elméletileg megalapozó kiadványok közé sorolható BIRÓ Károly *A forradalmi szakszervezeti munka vezérfonala* (1932) c. kötete is, amely a Komintern és a Vörös Szakszervezeti Internacionálé különböző határozatainak a felhasználásával készült.⁸

A *Sarló és Kalapács Könyvtárában* megjelent munkák egy másik csoportja a Szovjetunióban folyó építőmunka bemutatását, népszerűsítését szolgálta. Közülük ki kell emelnünk MÜNNICH Ferenc, illetve BALOGH János és RÉVÉSZ R. Imre könyveit. MÜNNICH Ferenc: *A szocialista építés öt éves terve* (1930) címmel készített összeállítást. BALOGH és RÉVÉSZ pedig képekkel gazdagon illusztrált riportázst állított össze (*Az épülő szocializmus*, 1930) az ország új ipari és mezőgazdasági létesítményeiről (moszkvai Dinamo-gyár, Angara művek, sztalingrádi traktorgyár, Turkesztán — Szibériai vasút, a Rosztov melletti Gigant szovhoz stb.), valamint a szocialista rend kulturális intézkedéseiről. E munkák közé kell sorolnunk SZTÁLIN és MOLOTOV beszámolóit a XVI. párt-, illetve a VI. szovjet kongresszusról,⁹ valamint az első és második öt éves tervet ismertető dokumentumokat.¹⁰

Külön kell szólnunk a *Sarló és Kalapács Könyvtárának* azokról a kötetekről, amelyek a forradalmi hagyományok kialakítását és ápolását szolgálták. KUN Béla MARX-ról írt halálának 50 éves évfordulója alkalmából.¹¹ O. PJATNICKIJ: *Egy forradalmár feljegyzései* (1932) c. memoárja a februári forradalomig örökíti meg az illegális pártmunkában eltöltött évek emlékeit.¹² A sorozatban megjelent John REED: *Tíz nap, amely megrengette a világot* (1931) c. ma már közismert riportkönyve,¹³ valamint KRUPSZKAJA és Klara ZETKIN visszaemlékezései LENINRE.¹⁴ A magyar Tanácskltsárság belső problémáit, nemzetközi jelentőségét SZAMUELLY Tibor *Riadó* (1933) c. cikkgyűjteménye világítja meg.

A politikai jellegű művek sorát LEBEGYEV és DIETRICH művei zárják. LEBEGYEV *A Pyreneusok lángokban* (1931) címmel a spanyolországi forradalmi mozgalomról, DIETRICH pedig a kínai nép felszabadító harcáról írt (*Háború Kínában* (1932)).

A *Sarló és Kalapács Könyvtárának* szépirodalmi sorozata 26 kötetet tartalmaz. A sorozat jelentősége abban áll, hogy megközelítő teljességgel foglalja össze mindazt, amit a húszas és harmincas évek fordulóján emigrációs irodalmunk létrehozott. E kiadványok magyar nyelven való megjelenése nagyon sokat jelentett a maga idejében. Szocialista íróink az emigráció kezdetén kevés közlési lehetőséggel rendelkeztek. Műveik többnyire csak oroszul vagy németül jelenhettek meg. Magyar nyelvű kézírataik nagy

⁶ LIPPAY és NEMO munkái leleplezték a Népszövetség genfi leszerelési konferenciájának eredménytelen ülésezéseit, leírták Japán Kína elleni agresszióját, adatokat közöltek nagyhatalmak fegyverkezésének egyre fokozódó üteméről. Nemo — valószínűen MAGYAR Lajos álneve.

⁷ A határozatot az Internacionálé Végrehajtó Bizottságának XI. ülése hozta.

⁸ BIRÓ Károly — RÉZ Andor álneve.

⁹ SZTÁLIN: *Szocialista fellendülés — kapitalista világválság* (1930), MOLOTOV: *Harc a szocializmusért — harc a békéért* (1931). Mindkét mű fordítója DORNBUSCH Richárd volt.

¹⁰ Sz. n.: *Az öt éves terv negyedik, befejező éve* (1932), Sz. n.: *A második öt éves terv*. A XVII. pártkonferencia anyaga (1932).

¹¹ MARX. KUN Béla előadása a Kommunista Ifjúmunkás Internacionálé Központi Végrehajtó Bizottsága plénümán (1933).

¹² Fordítója MADARÁSZ Emil volt.

¹³ A kötet fordítói ACÉL Pál és NAGY Ábel voltak.

¹⁴ N. K. KRUPSZKAJA: *Leninről*. Fordította BALOGH János (1932), Klara ZETKIN: *Emlékezések Leninre*. Ford. LENGYEL József (1932).

része az íróasztalfiókokban hevert, s csupán időnkint tudtak azokból valamit a cseh-szlovákiai, franciaországi vagy az amerikai pártsajtóban: a *Munkásban*, a *Párisi Munkásban* vagy az *Új Előrében* elhelyezni. Igaz, 1923 és 1926 között sikerült a KMP-nek *Munka és Tudás Könyvtára* címmel egy kisebb sorozatot megjelentetnie Bécsben, illetve Berlinben. Ebben azonban csak egyetlen eredeti szépirodalmi mű található, HIDAS Antal *Az ellenforradalom földjén* (1925) c. verseskötete.¹⁵

A *Sarló és Kalapács Könyvtár* szépirodalmi sorozatának első kötetén szintén HIDAS Antal nevével találkozunk. A *Folyik a pör* (1930) HIDAS politikai költészetének legjavát nyújtja: azokat az expresszionisztikus verseket, amelyeket célratörő meggyőződés, közvetlen agitatív szándékok fűtöttek. E kötet szerves kiegészítője a néhány évvel később megjelent *A gyarmatok kiáltanak* (1933) c. gyűjtemény, amelyben azonban a szocialista meggyőződés heve már áttételesebben, s bizonyos fokig magasabb művészi színvonalon érvényesült.¹⁶ — Ezzel a hangvétellel rokon KOMJÁT Aladár lírája, amellyel *Mindent akarunk!* (1931) c. válogatásában találkozunk. Verssorait, költői képeit, fehéren izzó belső tűz olvasztja megbonthatatlan egységbe.

A prózai művek sorát ILLÉS Béla háromkötetes regénye, az *Ég a Tisza* (1930, 1932, 1933) nyitotta meg, amelynek számottevő nemzetközi sikere volt a maga idejében, s nem kis szerepet játszott abban, hogy a világ haladó közvéleménye előtt ismertté és megbecsültté legyenek a magyar Tanácsköztársaság történelmi érdemei.¹⁷ 1919 témakörét számos kötet folytatta: LENGYEL József érdekes, a film montázstechnikáját alkalmazó visszaemlékezése, a *Visegrádi utca* (1931), KARIKÁS Frigyes ízes nyelven megírt elbeszélésgyűjteménye, a *Mindenféle emberek* (1933) és KISS Lajos *Vörös város* (1931, 1933) c. kétkötetes regénye.

BALOGH János, MADARÁSZ Emil és ZALKA Máté elbeszélései az emigráció belső életébe nyújtanak bepillantást, s helyenként a szovjet élet ábrázolására is kísérletet tesznek.¹⁸ — BARTA Sándor *Nincs kegyelem* (1933) c. regényének és KAHÁNA Mózes írásainak tárgya az illegalitás. A föld alá szorított és rendkívül veszélyes körülmények között harcoló párt belső munkájának a megmutatása különösen KAHÁNA elbeszéléseiben (*Kárpátok alatt*, 1932) és *Taktika* (1933) c. regényében sikerült.

A szépirodalmi sorozat két szovjet művet is megjelentetett: FAGYEJEV *19 partizán* (1931, mai címe: *Tizenkilencen*) és SZERAFIMOVICS *Vasáradat* (1932) c. regényét. Mindkét könyv fordítója MADARÁSZ Emil volt.

Befejezésül szólnunk kell még az ún. „kiskönyvtár” sorozatról is. Tulajdonképpen ez is a *Sarló és Kalapács Könyvtárához* tartozik, csupán kiadványainak terjedelmében tér el a sorozat más tagjaitól. E kis 1–2 ívnyi füzetek többsége riport, leírás: a Szovjet-

¹⁵ A sorozat a következő kötetekből állt: LENIN: *Marx Károly* (1923), J. LIBEGYINSZKIJ: *Egy hét* (1923), MARX—ENGELS: *A kommunista kiáltvány* (1923), A. BLOK: *A tizenkettő* (1923), PLEHANOV: *A marxizmus tudományos problémái* (1923), ENGELS: *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig* (1924), LENIN: *Harc a diktatúráért* (1924), *A Kommunista Internacionálé alapkövei* (1924), HIDAS Antal: *Az ellenforradalom földjén* (1925), SZTÁLIN: *Lenin és a leninizmus* (1925), LENIN: „*Baloldaliság*”, a *kommunizmus gyermekbetegsége* (1926). LIBEGYINSZKIJ regényét MAGYAR Lajos, BLOK elbeszélőkölteményét LÁNYI Sarolta fordította.

¹⁶ A kötet szimbolikus értelmű. Látszólag az afrikai és ázsiai gyarmati népek elnyomatását ostromozza. Valójában minden egyes sora a magyar „gyarmat”, a magyar fehérterror ellen tiltakozik.

¹⁷ A regény népszerűségére jellemző, hogy rövid időn belül 22 nyelvre fordítják le, tíz orosz kiadásának példányszáma meghaladja a félmilliót.

¹⁸ BALOGH János: *Szerencsés nap* (1932), MADARÁSZ Emil: *Csihajda Pál harca* (1932), ZALKA Máté: *A hadjárati vége* (1931). Itt említjük meg még MADARÁSZ Emil: *Szovjethajók* (1933) c. verseskötetét is.

unió nevezetesebb építkezéseit népszerűsíti.¹⁹ Van közöttük egy daloskönyv, amely Hidas népdalvariációit és munkásmozgalmi indulóit gyűjtötte egybe (*Sűrű csillagos az ég*, 1932) és két prózai kötet, amely egy amerikai munkásíró, ROMÁN János és ZALKA Máté egy-egy hosszabb elbeszélését tartalmazza (*Csak egy négerrel kevesebb*, 1932 — *Nem olyan könnyű*, 1932).

A *Sarló és Kalapács Könyvtár*ában megjelent művek elvitathatatlanul hasznos és előremutató szerepet játszottak szocialista irodalmunk fejlődésében, kialakulásában. Gazdag tapasztalatokkal szolgáltak a szocialista téma irodalmi feldolgozása, megjelenítése terén. Kísérleteik és eredményeik nélkül nem tudott volna továbblépni, elmélyülni a későbbi évek szocialista művészete.

Igaz, e kor egész irodalmi termésén, s a politikai jellegű kiadványokon különösen, erősen érezni a párt egykori irányvonalát jellemző balos felfogást: a szocialista erők bizonyos túlbecsülését, a szövetségi politika elhanyagolását, időnként szektásságba átcsapó elzárkózást stb. stb. Ez azonban — a legtöbb esetben — nem egyéni hiba, e balosság rányomta bélyegét az egész nemzetközi mozgalomra, s csak évek múltán, a népfőnt politika meghirdetése után kezdett feloldódni.

A *Sarló és Kalapács Könyvtár*ában megjelent szépirodalmi művek java termése ma már közismert. Némelyikük több kiadást is megért, jelöl annak, hogy olvasóközönségünk megszerette és befogadta őket.

A művek tehát végleg hazára találtak. — De mi a sorsa eredeti, első kiadásainak?

Sajnos szomorú. E kötetek a Szovjetunióban Élő Külföldi Munkások Kiadvállalatánál jelentek meg,²⁰ átlagosan 3000—3500 példányszámban. Ebből természetesen nagyon kevés jutott el Magyarországra, különösen közkönyvtárainkba. Moszkvában volt ugyan kötelezpéldány szolgáltatás, de a Lenin Könyvtár katalóguscéduláinak tanulsága szerint, ennél a kiadványtípusnál, úgy látszik, nem vették szigorúan. A fentebb ismertetett 46 kiadvány közül jó néhányról csak a *Sarló és Kalapács* c. folyóirat hírdetéseiből van tudomásunk.

Ez a körülmény szemléltetően érzékelteti, milyen nagy szükség lenne felszabadulás előtti szocialista könyvkiadásunk módszeres feldolgozására. — S természetesen nemcsak a *Sarló és Kalapács Könyvtára* vagy a Szovjetunióban kiadott egyéb művekre gondolunk. Fel kellene mérni és végre össze kellene gyűjteni a két világháború közti egészbaloldali emigráció — a bécsi, a franciaországi, az amerikai stb. — könyvkiadását, folyóirat-irodalmát, sajtóját.

A sok küzdés és áldozat árán kiadott művek csak így válnának véglegesen és visszavonhatatlanul a nemzet tulajdonává.

BOTKA FERENC

Ligeti Károly 1917. május 1-i beszéde az ivanovo-voznjeszenszki Izvesztyijában. 1917. februárjában, mikor a cári rendszer bukásával Oroszországban az állami hatalom a polgári szellemű Ideiglenes Kormány kezébe került, a forradalmi erők a frissen alakult Munkás és Katona Küldöttek Tanácsaiban szervezkedtek. Ezek közül a

¹⁹ ILLÉS Béla: *Nem mese* (1932) a Dnyeprogesz monumentális építőmunkájáról szól, BALOGH János: *Két szovjetgép* (1932) a traktorgyártás és az öntőipar eredményeiről tudósít, MADARÁSZ Emil: *Gróznii a diadalmas* (1932) a Káspi tenger menti olajkitermelés és finomítás fejlődését ismerteti.

²⁰ A kiadvállalat 1929-ben alakult. Szervezetileg különböző nyelvű szekciókból állt. A magyar szekció egyike volt a legtevékenyebbeknek; 1945-ig hozzávetőlegesen 100—120 művet tudott megjelentetni.

petrográdi, amely ekkor vezető szerepet játszott, országos jelentőségű lapot indított *Izvesztija Szovjeta Rabocsih i Szoldatszkih Deputatov* címmel. Hasonló című lapot Ivanovo-Vozneszenszkben is adtak ki már 1917 május elejétől kezdve. Ez utóbbi lap 1917. május 10-i számában (ez volt a 2. szám) részletes beszámoló jelent meg a Moszkva környéki ipari város május 1-i munkásünnepének lefolyásáról. Ezen a napon — a cikk szerint — „a munkásosztálynak először volt alkalmja olyan körülmények között ülni meg a nemzetközi testvériség nagy ünnepét, hogy széleskörű szemlét tarthatott saját proletár erői fölött”.

A városban a déli órákban nemcsak az orosz munkások vonultak ki a tömeggyűlésre kijelölt utcákra és terekre, hanem — éppen a Munkás és Katona Küldöttek Tanácsának kezdeményezésére — a hadifoglyok is, akik ez alkalommal hagyták el először kaszárnyaikat őrizet nélkül. A lelkes hangulatban felsorakozó orosz, magyar, német és más nemzetiségű résztvevőket a béke vágya, a háború azonnali megszüntetésének óhaja egyesítette. A hadifoglyok részvétele folytán igazán nemzetközi jellegűvé vált ünnepségen a szónokok a várható nemzetközi forradalomról is beszéltek és közülük többen követelték az oktan, népgyilkos háború azonnali beszüntetését. Egyes csoportok „Kenyeret, békét és szabadságot!” feliratú zászlókkal vonultak föl. A szónokok közül a cikk név szerint is említi ZSIGYELIVET, SZAMOJLOVOT, JEVSZEJEVET, KAPITANOVOT és LIGETI Károlyt. Az elhangzott beszédek tartalmáról a lap csak összefoglaló beszámólót ad, de — „apróbb változtatásokkal” — teljes egészében közöl egy beszédet: LIGETI Károlyét. A címdalon a *Május 1.* című cikk után egy ilyen című közlemény következik: *Ligeti Károly magyar hadifogoly tisztnek, egy szociáldemokrata lap volt újságírójának beszéde.* A kezdő sorok: „Eltársak! Üdvözlöm Önöket az osztrák—magyar hadifoglyok és a magyar szociáldemokrata újság nevében, amelynél újságíró voltam”. A magyar szociáldemokrata lap említésére (a *Népszaváról* volt szó) bizonyára az ünnepség nemzetközi jellegének kiemelése végett volt itt szükség. LIGETI joggal nevezte magát e lap munkatársának, hiszen — egy évvel korábban — ennek hasábjain névvel jelzett háborúellenes írása jelent meg *Harctéri levelek* címmel (az 1916. jún. 4-i számban).

Rövid beszédében LIGETI tömören hatásosan, lázító erejű szavakkal fejezte ki a háború szenvedései által sújtott tömegek békevágyát, és olyan eszméket hirdetett, amelyek csak a kirobbanni készülő szocialista forradalomban valósultak meg:

„A vérben és szenvedések közt fuldokló emberiségnek a mai napon föl kell ébrednie és el kell dobnia kezéből a testvérgyilkos fegyvert, ki kell tépnie az ellenségeskedés és gyűlölet magvát, kart kell nyújtania egymás felé az ártatlanul kiontott vér és könny folyóján keresztül, testvéri ölelésre. . . . Ide jöttünk, hogy elmondjuk Önöknek, mennyire eltölti lelkünket ennek a napnak boldogsága. Egyetértünk azzal a néppel, amely olyan új utat mutatott az emberiségnek, melyen haladva ragyogó jövőhöz érkezik el, ahol nem lesz háború, nem fog folyókban ömleni az ártatlan vér, megszűnik az özvegyek és árvák sóhajta, gyötrelme, csak testvéri egyetértés és testvéri munka lesz. Testvéri kezünket nyújtjuk az orosz forradalmi népeknek. Ez a nép megmutatta, hogy nem tűri tovább az önkény igáját és szívét nem engedi elsőtétíteni a gyűlölet által. Az orosz forradalmi népet föl fogják magasztalni hőstettéért a történelem lapjain. Békét a világnak! Május elsején ez a mi jelmondatunk, ezt írjuk föl forradalmi zászlónkra. Testvéri ölelés a gyilkosság helyett, nemzetközi egység a népek megsemmisítése helyett. . . . Elvtársak! Engedjék, hogy tanuljunk Önöktől, engedjék, hogy beszívjuk a forradalom forró levegőjét, amely újjászüli a proletáriátus eszméjét, a forradalmi szocializmust. A francia forradalom csak a burzsoáziát szabadította föl, de az orosz forradalom minden népek forradalmának kezdete, ezért nem lehet ellensége a rab életüket vonzóló népeknek, hanem békét és testvériséget hoz minden dolgozónak. Elvtársak! Kelet forradalmának lángja elér Nyugatra s viszi magával az összes nép felszabadulását. Elvisszük ennek a forradalomnak szellemét tündöklő piros zászlóval a távoli Nyugatra, ez a mi kívánságunk, ez a mi óhajunk. Hiszünk ebben, hiszünk a proletáriátus nagy győzelmében. Éljen a népek nemzetközi szolidaritása! Éljen a nemzetközi forradalmi szocializmus!”

Az Ideiglenes Kormány — szövetségesei, az angol és francia kormány ösztönzésére — a lapokban éppen 1917. május 3-án hozta nyilvánosságra elhatározását, hogy a háborút a végső győzelemig folytatni akarja. A háborúellenes közhangulat kifejezése — mégha csak egy hadifogoly tiszt beszédének közléséről van is szó — az ivanovo-voznjeszenszki tanács és lap részéről határozott és példamutató bátor állásfoglalás volt a kormány nyíltan hirdetett szándékaival szemben. A polgári kormány tekintélyének ez a semmibevevése kétségtől szándékos és tudatos volt: arra szolgált, hogy győngítse a kormányt, és bátorítsa a készülő proletár forradalomnak a bolsevik párt irányítása alatt szervezkedő erőit.

LIGETI Károly egész életét tette föl arra, amit Ivanovo-Voznjeszenszki főterén elmondott. Vállalta a büntetést is: már a következő hónapban harcosszocialista társaival együtt útnak indították Szibéria felé. A megkezdett harcot tovább folytatta itt is, hol tollal, hol fegyverrel. *Forradalom* címmel lapot indított Omszkban, és a hadifogoly táborból seregeket indított útnak a forradalom vívmányainak védelmére. Föláldozta saját életét is. Pályafutása rövid volt. Éppen három évvel azután, hogy első újságiképe és első verse megjelent, ellenforradalmárok golyói kioltották életét. Eszméihez utolsó lehelletéig hűséges volt, tanúsítja ezt *Végrendeletem* című költeménye, amely az irkucki *Forradalom* 1920. február 28-i számában jelent meg.

Az ivanovo-voznjeszenszki *Izvesztijja* 1917. május 10-i közleménye kézzelfogható módon bizonyítja azt, amire méltán lehetünk büszkéek: orosz földön a magyarok nemcsak a forradalom győzelmes harcaiban vettek részt, hanem annak eszméi előkészítésében is.

1917. május elseje emlékezetes nap: a nyilvánosság előtt folyó magyar–orosz szocialista forradalmi együttműködés kezdete. A magyar–szovjet barátság első alapkövét ezen a napon tette le LIGETI Károly, az ivanovo-voznjeszenszki Munkás és Katona Küldöttök Tanácsával együtt, éppen ötven évvel ezelőtt.

TERBE LAJOS

A magyar-orosz-szovjet könyvtári kapcsolatok multjából. A kisinevi közkönyvtár sem állományánál, sem régiségénél fogva nem tartozott a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtti Oroszország legjelentősebb könyvtárai közé, de története¹ a meggyőző példák egész sorával igazolja azt a tényt, hogy az ismertetett intézmény alapításától kezdve kora legmagasabb színvonalán állt, elsőként vezette be olvasószolgálatában az egyéni tanácsadást, és mindenkor kitűnt kiváló katalógusrendszerével.

Besszarábia mintegy háromszázestendős, mindent elpusztító török uralom után, 1812-ben olvadt be Oroszországba. A könyvtár története tükrözi ennek a területnek társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyait.² A kormányzat által minden erővel propagált vallásos, bibliai jellegű nyomtatványok errefelé alig találtak olvasót, annál inkább az orosz és a nyugati haladó irodalom termékei. A könyv iránti érdeklődés itt akkor fokozódott nagymértékben, amikor a majdani dekabristák ún. Déli csoportja — a később kivégzett P. PESZTYEL vezetésével — Besszarábia területén bontakoztatta ki tevékenységét. PESZTYEL és barátai M. ORLOV dekabrista kisinevi házában voltak vendégei, amelyben A. SZ. PUSKIN is gyakorta megjelent 1821–1823 között, kisinevi száműzetése idején.

¹ GANENKO, P. P.: *Isztoria Kisinevszkoj Publicsnoj Biblioteki (1830–1917 gg.)* Kisinev, Kartja Moldovenjaszké, 1966, 113 l.

² Előzményeivel — az időközben a kisinevi közkönyvtárba olvadt egyéb helyi könyvtárak létrejöttével — részletesen foglalkozik a szerző.

2.

Pénzes		4
Könyv és papíros ajándék, megvásárolt könyvek, papírok, képek, levelek, és 1847-ig.		
Év	Könyv és papíros ajándék	Év
1. Ma emlékeztető a Károlyi-legendára		
1.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
2.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
3.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
4.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
5.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
6.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
7.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
8.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
9.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
10.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
11.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
12.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.

Pénzes		4
Könyv és papíros ajándék, megvásárolt könyvek, papírok, képek, levelek, és 1847-ig.		
Év	Könyv és papíros ajándék	Év
1. Ma emlékeztető a Károlyi-legendára		
1.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
2.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
3.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
4.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
5.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
6.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
7.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
8.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
9.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
10.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
11.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
12.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
13.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
14.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
15.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.
16.	Ma emlékeztető a Károlyi-legendára	1.

1. Jegyzék a Jaksics által a kisnői könyvtár részére ajándékozott könyvekről
2. Jegyzék a Jaksics által a pétervári császári könyvtár részére ajándékozott könyvekről

1809-től kezdve már nem mennek ritkaságszámba egyes nagyobb orosz városokban a nyilvános könyvtárak. De csak N. Sz. MORDVINOV 1830. évi javaslata nyomán létesítenek minden kormányzósági székhelyen közkönyvtárakat; igaz, hogy már megalapításuk évében a legreakciósabb irodalmi termékekkel tömők tele ezeket. A kisinevi könyvtár szabályzata, mely 1830-ban készült el, körültekintő részletességgel ismerteti a látogatók és könyvtárosok jogait és köteleességeit, az ügyvitelt stb. Érdekes, hogy kezdettől fogva külön helyiséggel bírt a „zszurnalnja”, azaz a folyóirattár, melyben az olvasók a könyvtári órák után kereskedelmi, gazdasági kérdésekben összejöveteleket, kötetlen megbeszéléseket tarthattak s ilyenkor a „könyvtári szilencium”-mal kapcsolatos rendelkezések nem voltak hatályban.

A monográfia ismerteti a jelentősebb könyvtárosok tevékenységét, az állomány fejlődését, a fejlesztéspolitikát — azt az utat, melyet az eredetileg mindössze négy helyiségből álló intézmény a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig megtett, nem egyszer a legmostohább körülmények között. A cári belügyminisztérium állandó nyomás alatt tartotta a kisinevi könyvtárat, s szigorúan ellenőrizte a beszerzett könyvek katalógusát. Ennek során nem egyszer tette kifogás tárgyává, hogy a cédulákból nem tudja megítélni az egyes művek árthatmas vagy ártalmatlan voltát. A haladó könyvtárosok — főleg N. KOZLOV — azonban rendszerint túltették magukat a merev előírásokon és a szigorú cenzúra ellenére a polcokon mind nagyobb számban jelentek meg cár- és egyházellenes, valamint materialista irányzatú munkák, a francia forradalomról szóló visszaemlékezések, majd az 1848/49-es eseményeket tárgyaló művek. A szerzeményezéseknél is jelentősebb forrásai az állománygyarapodásnak a különféle haladó jellegű egyesülések (talán elsősorban a Volnoje Ekonomicseszkoje Obszeszstvo) ajándékai. 1849-től kezdve a kisinevi könyvtár már Athéntől Kopenhágáig közvetlen összeköttetést tart több nagy külföldi könyvtárral, s néhányval cserekapcsolatba lép.

1847-ben egyik politikai célzatú revízió a másikat éri és könyörtelenül zúzdába küldik még SEVCSENKO *Kobzar*-ját is. A repressziók 1848-tól kezdve szinte elviselhetetlenné válnak. Mint a monográfiában olvassuk, „a cárizmus leginkább attól rettegett, hogy Besszarábiába behatolnak a forradalmi vihar hullámaintól elborított Magyarországról a forradalmi irodalom termékei. A besszarábiai kormányzó kiemelte, hogy a Kossuth-párt által kiadott és Besszarábiában elterjedt lapokban a leggonoszabb szándékú közlemények látnak napvilágot”.

Az ötvenes évek elején az orosz könyvtárügy kiváló személyisége, I. TOMSZKIJ veszi át a kisinevi könyvtár vezetését. Munkáját a reformok egész sora, a teljes korszerűség, az olvasótábor nagyarányú kibővítése jellemzi. 1875-ben az érdeklődés rendkívüli fokozódása miatt a kisinevi városi дума elrendeli, hogy a közönség érdekében délutáni négy óra helyett esti 9 óráig tartsanak a könyvtárban olvasószolgálatot.

A kisinevi könyvtár az ezt követő évtizedekben is búvóhelye az üldözött haladó irodalomnak, annak ellenére, hogy a csendőrség nem ritkán hajt végre „állományrevízió”-kat. A XIX. század végéfelé már MARX és ENGELS művei is az olvasók rendelkezésére állnak, 1912-ben pedig a folyóirattári olvasók a *Pravdat* is tanulmányozhatják. D. P. HARZSEVSKAJA könyvtáros kapcsolatot tartott a forradalmi körökkel és a hatósági zaklatásokat kijátszva a leghaladóbb könyvekkel látta el olvasóit. A monográfia egészen a Nagy Októberi Szocialista forradalomig kíséri el az olvasót és az alapítás idejétől kezdve fennmaradt adatok tanulságos és szemléltető statisztikai feldolgozása színessé és érdekessé teszi a munkát a könyvtáros, irodalomszociológus és történész számára.

P. GANENKO, a monográfia szerzője, igen jelentős magyar—orosz—moldován művelődéstörténeti emléket tárt fel azzal, hogy rávilágított: mennyire tartottak a cári

³ Isztorija Kisineva. Kisinev 1966, 62—63. 1.

hatóságok a magyar szabadságharc Besszarábiába érkezett sajtótermékeinek „felforgató” hatásától. A kisinevi könyvtár előtörténete azonban még egy érdekes összeköttetést rejt magában, melyről a szerző nem tesz említést. A könyvismertetés szokásos keretein némileg túllépve, röviden ismertetjük ezt az egyes vonatkozásaiban fontos irodalomtörténeti jellegű kapcsolatot, mely NAGYLAKE JAKSICS Gergely nevéhez fűződik.

NAGYLAKE JAKSICS — eredetileg KONSTANTINOVICS — Gergely 1778 nov. 20-án született Esztergomban. Esztergomi, váci és pozsonyi iskolákat látogat, elvégzi a bölcsészetet, majd 1806-ban elindul első — szibériai és kaukázusi — útjára, melyet később még jó néhány kisebb-nagyobb utazás követ.

Első útjáról 1812-ben tér haza — az ezt követő négy esztendő alatt magyar, szerb és orosz verses művei látnak napvilágot — majd 1816-tól ismét külföldön tartózkodik, de a leghuzamosabban Kisinevben él. Úticéljai közül csak az őshaza-kutatást ismerjük, a többi mindmáig kibogozatlan. Tekintettel azonban arra, hogy a kelet-európai filhellén-mozgalom székhelye ez időben éppen Kisinev,⁴ talán nem tévedünk, ha gyakori itt-időzését ezzel hozzuk kapcsolatba, különösen ha tudjuk, hogy e mozgalmat mind haladó hazai körök, mind a bécsi titkosrendőrség erős figyelemmel kísérték.

1817. jún. 25-én a Kisinevben tartózkodó „Jaksics Gergely, nemes és lovag” felajánlja az ottani szemináriumi könyvtár — a kisinevi nyilvános könyvtár elődje — számára a magával hozott klasszikus irodalmi műveket.⁴ Az ajándékozó levelet s a könyvek lajstromát a leningrádi levéltár őrzi.⁵

1821 derekán — amikor M. ORLOV és V. RAJEVSZKIJ itt a dekabrista mozgalmat szervezi és PUSKIN is a város lakója — ismét megfordul Kisinevben, majd Pétervárot, Odesszában és a kaukázusi fürdőhelyeken él. Nem ismertes, hogy NAGYLAKE JAKSICS valaha is találkozott-e PUSKINNAL, tény azonban, hogy JAKSICS Gergely, a kisinevi és pétervári könyvtár mecénása PUSKINNAK 1822 augusztusában megjelent „Kaukázusi fogoly” című művét 1824-ben, pétervári tartózkodása alatt, halála esztendejében magyarrá fordította.⁶ JAKSICS műve világviszonylatban PUSKIN kronológiailag első fordításai közé tartozik.

JAKSICS szereplése csak epizód a magyar—orosz könyvtári kapcsolatok megírására váró történetében. Kezdve attól, hogy magyar szerzők már a XVIII. században mondhatni rendszeresen megküldték műveiket az orosz Tudományos Akadémia könyvtárának,⁷ mely a maga részéről szintén megküldte kiadványait néhány hazai intézménynek, hogy az Oroszországgal foglalkozó, 1827-ben megjelent első magyar monográfia⁸ már behatárolja ismerteti az orosz könyvtári viszonyokat, s folytatva GÉRESI Kálmán, BALLAGI

⁴ Leningrádi Áll. Lt., CGIAL f. 802, op. 1, d. 1997, p. 1—3.

⁵ Ugyanezen év okt. 17-én PUSKIN barátját, A. N. OLENINT, a pétervári császári közkönyvtár (a mai Szaltikov—Sesedrin-könyvtár) igazgatóját keresi fel soraival, mintegy 300 kötet odaajándékozása tárgyában (CGIAL f. 733, op. 118, d. 382, p. 13—20). Jegyzéket mellékel, nyelvek szerinti bontásban. A 15 szláv kötetből 11 a saját műve — ezek nagyrésze, csakúgy, mint a hátralevő négy egyéb szláv könyv — a budai nyomda terméke, kivéve a római, 1753-ban kiadott szlavján-glagolita ábécés-könyvet. A görög kötetek klasszikusokat és orvosi szakmunkákat tartalmaznak. A latinnyelvűek — az anyag túlnyomó része — magyartárgyú történelmi munkák mellett vegyesjellegű művekből állnak s jórészt magyarországi nyomdák termékei. Néhány francia és három magyar könyv (teológiai tárgyúak) állnak a felsorolás végén.

⁶ RADÓ György—TARDY Lajos: *Puskin első magyar fordítója*. Láthatár, 1967.) 7—8. sz.

⁷ Nova Acta Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae. Tom. II—XV., passim.

⁸ LASSU I.: *Az orosz birodalom statisztikai, geographiai és historiai leírása*. Pest 1827, 74. l.

Aladár⁹ és mások múlt századi oroszországi könyvtári működésével, s végezve a felszabadulást követő korszak dús matériájával, minden arról tanúskodik, hogy kapcsolataink e téren is gazdagabb tartalmúak, semmint azt gondoltuk.

TARDY LAJOS

Magyar költők egy 1927. évi szovjet antológiában. A magyar költészet a cári Oroszországban csak igen elszórtan és szerényen megjelenő fordításokkal emelkedett ki a teljes ismeretlenségből. Az enciklopédikus érdeklődésű, sok nyelvből (közvetítő és nyers fordítások segítségével) átültető Novics címében is „kis” magyar antológiája¹ csekély számú példányban jelent meg 1897-ben, az ő nyomán járó ukrán HRABOVSZKIJ magyarból készült fordításaiból² életében semmi sem jelenhetett meg a cári birodalom területén; még a legismertebbek a demokrata SCHELLER — МИХАЙЛОВNAK a *Gyelo* c. haladó folyóiratban megjelent Petőfi-fordításai³ voltak.

Az Októberi Forradalom után ezen a téren is gyökeres változás történt, ami egyrészt annak köszönhető, hogy az orosz műfordítók, világirodalmi érdeklődésű irodalmárok és szerkesztők mielőbb pótolni akarták mindazt, amitől a cári cenzúra elzárta őket, másrészt pedig annak, hogy elsősorban forradalmi, de legalábbis felvilágosult, haladó témák után kutattak, s ilyenekben a magyar költészet mindig bővelkedett; bizvást állíthatjuk azonban, hogy mindenekelőtt az 1919. évi magyar Tanácsköztársaság iránti rokonszenv volt az, amely az első szovjet évtized fordítóinak és szerkesztőinek figyelmét a magyar irodalom felé fordította.

1925-ben magyar versek orosz fordításainak két kötete is megjelent: az egyik PETŐFI 37 versét tartalmazta LUNACSARSZKIJNAK, a nagy szovjet kultúrpolitikusnak fordításában, a másikat a magyar forradalmi költészet évszázadaiból válogatta МАТЕЙКА János — GÁBOR Andor, LÁNYI Sarolta és Szergej ZAJAICKIJ közreműködésével.⁴

Két évvel utóbb, 1927-ben, tehát az Októberi Forradalom tizedik évfordulóján jelent meg az az antológia, amellyel általános jelentőségénél, de főként érdekes magyar vonatkozásainál fogva most meg akarunk ismerkedni.

РЕВОЛЮЦИОННАЯ ПОЭЗИЯ СОВРЕМЕННОГО ЗАПАДА. АНТОЛОГИЯ.
ПОД РЕДАКЦИЕЙ И С ПРЕДИСЛОВИЕМ П. С. КОГАН. МОСКВА,
1927. МОСКОВСКИЙ РАБОЧИЙ. 228 СТР.

A kötet belső címlapját felütvé, rögtön szemünkbe tűnik, hogy címe az átellenes oldalon öt latin írású nyelven olvasható: franciául, németül, csehül, magyarul és angolul.

A belső címlap hátlapjáról azt tudjuk meg, hogy a könyvet a moszkvai Krasznojá Presznja nyomdában nyomtatták, 5000 példányban jelent meg, s a művészi címlap

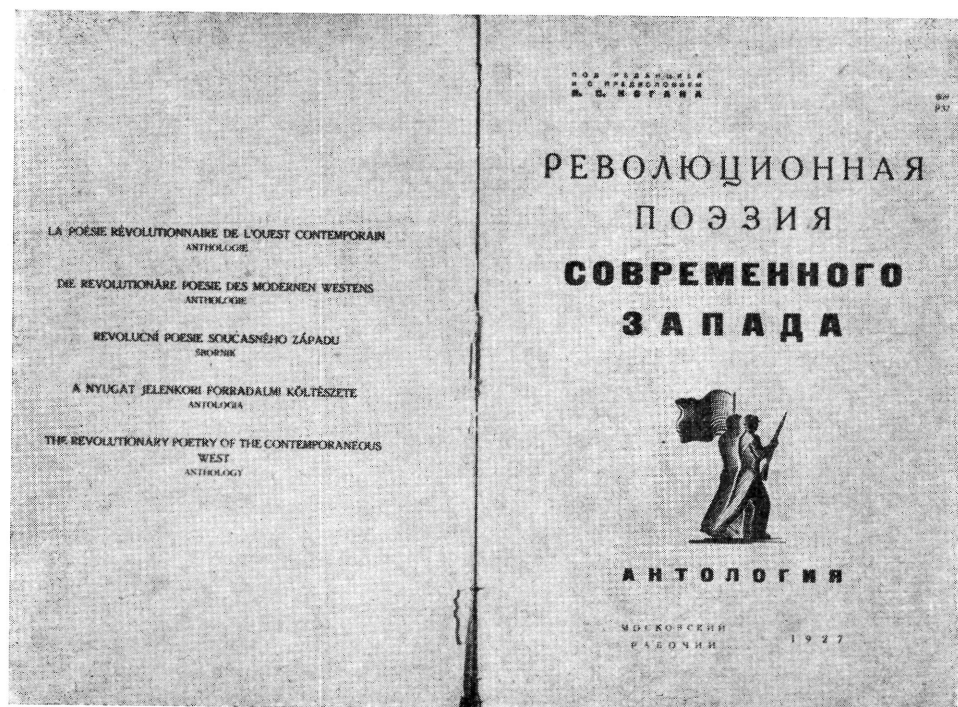
⁹ BALLAGI A.: *A szentpétervári császári közkönyvtár 1860—1870-ig.* Magyar Könyvszle. 1887, 294—310. l.

¹ Vö. KOVÁCS Zoltán: *Egy XIX. század végi orosz nyelvű magyar lírai antológia.* Filol. Közl. 1965. 1—2. sz. 168—180. l.

² Vö. RADÓ György: *Költészetünk klasszikus ukrán fordítója, Pavlo Hrabovszkij.* Filol. Közl. 1964. 1—2. sz. 144—158. l.

³ Vö. ZÖLDHELYI Zsuzsa: *Petőfi chez les Russes (XIXème siècle).* Filol. Közl. 1959. 1—2. sz. 61—70. l.

⁴ Александр Петефи: Избранные стихотворения. (Революционная поэзия Запада. Перевод и вступительная статья А. В. Луначарского. Москва—Ленинград. 1925. Государственное Издательство. — Венгерская революционная поэзия. Под редакцией Иоганна Матейка. Сотрудники С. Заяицкий, Габор, Лани, Перевод С. Заяицкого. Москва, 1925.

Vlagyimir FAVORSZKIJ alkotása. (FAVORSZKIJ festő, fametsző és díszlettervező, HOLLÓSY Simon egyik müncheni tanítványa, 1963 óta a Szovjetunió népművésze.)

A könyv nagysága: 20 × 28 cm.

P. SZ. KOGAN 14 lapra terjedő bevezetése után az antológia hat főrésze tagolódik: 1. Franciaország és Belgium, 2. Németország és Ausztria, 3. Csehszlovákia, 4. Magyarország, 5. Amerika és 6. Anglia alcímek alatt 66 költőtől — részint névtelen szerzőktől — összesen 188 verset közöl. A fordítók nevét a tartalomjegyzék tünteti fel. A könyv végén nyolc oldalon találjuk a költők életrajzát és — a legtöbbször — megjelent műveinek bibliográfiáját. A magyar költőknél ez utóbbi hiányzik.

A gyűjtemény szerkesztője, az előszó írója, Pjotr Szemjonovics KOGAN (1872—1932) irodalomtörténész, kritikus már 1910-ben a pétervári egyetem germán—román filológiai fakultásának magántanára s többek közt a nyugat-európai irodalmak történetéről írt népszerű, haladó szellemű, háromkötetes munka szerzője volt; az Októberi Forradalom után a moszkvai egyetem tanára és az 1921-ben alapított Állami Művészettudományi Akadémia elnöke, a húszas évek szovjet irodalmi életének egyik legtöbbször szereplő, legismertebb alakja.

Tehát hivatott személy, a nyugat-európai irodalmak szakértője, a szovjet közéletben kitűnően ismert professzor vállalkozott arra, hogy az Októberi Forradalom tizedik fordulójának évében a szovjet politikai eszmékre legjobban rezonáló külföldi költők, a nyugati forradalmi költők képesarnokát bemutassa a szovjet olvasónak.

KOGAN személyének, irodalmi munkásságának és pozíciójának ismeretében érthetjük meg teljesen az előttünk fekvő antológia előszavát, melyről mindjárt előljáróban meg kell jegyeznünk, hogy — sajnos a magyar költészet rovására — meglehetősen egyoldalú. Mert, jöllehet az antológiában a legtöbb a magyar költő, róluk az előszóban csak egy félmondat — s ráadásul nem is valami hízelgő félmondat — esik. Az antológiában bemutatott költők különféleségét hangsúlyozva, ezeket írja KOGAN: „... Műveik üteme és stílusa is eltérő. Kezdve Becher szabadverseitől, amelyek az egyik német kritikust „a gépek fel-le mozgó dugattyúira” emlékeztetik — egészen valamilyen magyar költő elavult versemértékéig (mint EMŐDÉIG, aki ZSUKOVSKIJ korába visz vissza minket), az itt felsorakoztatott költők alkotóművészetére jellemző finom árnyalatoknak egész skáláját, stilisztikai és szerkezeti megoldásaiknak hosszú sorát figyelhetjük meg” — olvasuk az előszóban, és ezzel ki is merül az, amit KOGAN a magyar költészetéről ír. EMŐD Tamás *A kéz c.* verse tehát, melyet az antológia orosz fordításban közölt, arra szolgált az előszó írójának, hogy a száz évvel korábbi ZSUKOVSKIJhoz hasonlítva, a formai és stílusi elmaradottság példaként említse meg... Világos: KOGAN kiváló ismerője volt a román és germán nyelvek irodalmának, mint orosz a csehet is jól megértette, így hát az antológia többi öt részének szerkesztésében, összeállításában nyilván nagyon is tevékenyen vett részt, az ott szereplő költőket jól bele tudta helyezni nemzeti irodalmaik történetébe — a magyar fejezetet viszont egyszerűen átmásolta MATHEJKA Jánosnak két évvel korábban megjelent, fentebb már említett gyűjteményéből.

De így vagy amúgy — előszava mégiscsak azt a kötetet vezeti be, amelyben a magyar költészet igen tekintélyes helyet foglal el — ismerkedjünk hát meg röviden ezzel az előszóval.

Ennyi különféle költőt egy közös kötetben bemutatni, rendkívüli feladatot ró a szerkesztőre — ezzel a gondolattal kezdi előszavát KOGAN, s nyomban elemezni kezdi a francia unanimitást és a német expresszionisták, Jules ROMAIN, DUHAMEL, BECHER sajátosságait, SANDBURGnek, az amerikai préríkbe szerelmes s a nagyváros gyönyöreivel és borzalmaival megméltelyezett költőnek egyedi vonásait. Ebben a fejezetben teszi kevés hízelgő megjegyzését EMŐD Tamásra... De rögtön hangsúlyozza, hogy gyűjteményében nem iskolák, irányzatok szerint fogja felvonultatni a költőket. Van más, időszerűbb

szempont is, úgymond, hiszen a tíz esztendővel azelőtt véget ért öldöklés — ennek szörnyűségeit maga is költői lendülettel ecseteli —, megszólaltatta a költők lelkiismeretét. S mialatt az alig magához tért Európa országaiban a kormányok kettőzött buzgalommal szerelik fel csatahajóikat és légi rajaikat, mialatt a tőkések a piacokért verekszenek egymással, „Európa lelkiismerete már megváltozott. S ezt éppen a költészet tanúsítja. A politikusok gyakran tévednek, a költők soha.” Ezzel a mondattal fejezi be KOGAN az előszó első fejezetét. A továbbiakban elmondja, hogy az az irodalmi anyag, amelyet összegyűjtve előbb kiállításon mutattak be, váratlan nagy gazdagságról tanúskodott. „Tudtuk, hogy Európának néhány tehetséges írója együttérzéssel reagált Október szózatára” — írja, de, úgymond, meglepetéssel fedezték fel, milyen sokan és milyen őszintén tiltakoznak a háború ellen. E fejezet után rátér egyes költők és költemények elemző méltatására, majd érveket sorakoztat fel azokkal szemben, akik a pártosságtól féltik a költészetet.

Ha a gyűjteményben szereplő költők névjegyzékét áttekintjük, találunk köztük olyanokat, akik világhíresek, mint Georges DUHAMEL, Jules ROMAINS, Johannes R. BECHER, Ernst TOLLER, Walter HASENCLEVER, Vitězslav NEZVAL, Carl SANDBURG és Gilbert Keith CHESTERTON. Vannak köztük, akik elvhu kommunistáknak bizonyultak, mint Paul VAILLANT-COUTURIER, van akit forradalmiságáért utóbb hitlerista koncentrációs táborban kínoztak halálra, ilyen Erich MÜHSAM, van aki sokáig eredményesen szolgálhatta a szocialista irodalmat, mint Franz Carl WEISKOPF, van aki trockista lett, mint Charles PLISNIER és vannak, akiknek nevét-nyomát már elmosta az idő, részletes irodalmi lexikonokban sem említik meg őket.

Mindent egybevetve azt mondhatjuk, hogy *A Nyugat jelenkori forradalmi költészete* c. antológia azoknak a verseit foglalja egybe, akik — részint már előzetesen, mint a magyar VÁRNAI Zseni, akinek 1912-ben megjelent, *Katonafiannak* c. híres versét olvashatjuk itt orosz fordításban —, a lenini dekrétumok közül főként a békedekrétumra reagáltak. Az ismertetett könyv alapján *háborúellenes* antológia.

Említettük már, hogy az antológia költői közt számban a magyarok az elsők. Névsoruk a következő: ADY Endre, KAFFKA Margit, BABITS Mihály, EMÖD Tamás, KELETI Artúr, ABET Ádám, CSIZMADIA Sándor, GYAGYOVSZKY Emil, BODROGI Sándor, VÁRNAI Zseni, GÁBOR Andor, BALÁZS Béla, LÁNYI Sarolta, MADARÁSZ Emil, KASSÁK Lajos, UJVÁRI Erzs, BARTA Sándor és FÖLDES Sándor — ezen kívül névtelen szerzők öt költeményét olvashatjuk az antológiában.

A névsor tehát ugyancsak különféle irányzatú, sorsú és jelentőségű magyar költőket foglal magában. Költészetünk olyan óriásai, mint ADY és BABITS, vagy a szocialista magyar líra nagyja, KASSÁK Lajos, a finom tollú KELETI Artúr vagy már a múlt század végén Amerikába kivándorolt ABET Ádám, a szocialistának indult és ellenforradalmárrá lett CSIZMADIA Sándor — csak egy-egy jellegzetes név ebben az igen érdekes és sokszínű névsorban.

A versek között pedig vannak, amelyek közismertek irodalmunk történetében, mint ADY költeményei vagy VÁRNAI Zseninek említett, történelmi szerepű verse és vannak, amelyeket érdemes volna előbányászni a feledésből, pl. FÖLDES Sándornak Rosa LUXEMBURG halálára írt versét: *A Spree-kanális éneke*... KASSÁK Lajos költeménye, a *Mesteremberek* ugyancsak ismert, és ez a szovjet antológia emlékeztet arra, hogy KELETI Artúr *Sírató éneke 1915-ből* c. verse kiváló helyet foglal el a háborúellenes világ-irodalomban.

A versek fordítójáról is meg kell emlékeznünk. Szergej Szergejevics ZAJACKIJ (1893–1930) 1914-ben adta ki első verseskötetét, majd 1922-ben a prózai műfajban jelentkezett. Az ifjúság részére is írt. Munkásságának igen fontos területe volt a fordítás: Jack LONDONT és Ferdinand FREILIGRATHOT fordította oroszra, de legtöbb fáradságát

a magyar költészet átültetésének szentelte. Már említettük, hogy részt vett a МАТЕЈКА János által 1925-ben összeállított magyar antológia szerkesztésében (később főként magyar emigráns-költők verseit fordította), s az 1925-ös antológiának került át tekintélyes része a most ismertetett, 1927 évi nemzetközi gyűjteménybe.

Nem lesz érdektelen АДЪ А *hadak útja* c. költeményének két strófáját bemutatnunk ЗАЈАІСКІЈ-féle fordításával és az új fordítással, Леонид МАТИНОВ művével:

Vörös jelek a Hadak Útján:
Hunniában valami készül,
Rongyos hadak, roppant hadak
Seregelnek vígan, vitézül.

Máma Tűz-ország Magyarország,
Fagyott testét a láng befutja,
Csoda eset. Földre esett,
Benépesült a Hadak Útja.

(Заяицкий :)

Красный знак на дороге войска,
В Гуннии готовится что-то!
Войско бродяг, войско бойцов
Идет весело и с охотой.

Сегодня Венгрия в пламени!
Огонь сжигает ее тело.
Чудо пришло, в наш мир пришло,
На пути войско зашумело.

(Мартинов :)

Красные знаки на Ратном Пути:
В Гуннии что-то готовится!
Рваная рать развеселых бойцов
Храбро в ряды становится.

Венгрия нынче страна огня,
Пламень пронзил проморзшую грудь
Чудо случилось: ей наземь упал.
Полнится толпами ратный путь.

ЗАЈАІСКІЈnak mások voltak a fordítói módszerei, mint МАТИНОВnak; az is bizonyos, hogy 1925-ben más volt a kor követelménye, a műfordítás íratlan szabálya, mint negyedszázaddal később — de bizvást mondhatjuk, hogy az a korábbi fordítás is jól, hasznosan képviselte a magyar költészetet, jó szolgálatot tett a korai magyar-szovjet irodalmi kapcsolatoknak.

Ez a megállapításunk áll mind a harmincegy költeményre, amelyet *A Nyugat jelenkori forradalmi költészete* c. kötet szerkesztői a két évvel korábban megjelent magyar antológiából átvettek.

De ЗАЈАІСКІЈ e fordításai nem csupán történeti jelentőségűek — legalábbis egyelőre.

Mert igaz ugyan, hogy a magyar politikai emigráns költők műveiből később jóval több is megjelent oroszul (részint ugyancsak ЗАЈАІСКІЈ tolmácsolásában), igaz, hogy АДЪ-tól egész kis kötetnyi vers látott modernebb fordításban napvilágot azóta,⁵ de nem egy olyan magyar költőt találunk az 1927 évi háborúellenes antológia szerző-nevei közt, akinek azóta sem jelent meg egyéb műve oroszul. Így elsősorban БАВІТС Mihály, századunk magyar költészetének egyik legkiemelkedőbb alakja az, akinek költészetét — tudomásunk szerint — még ma is csak az ismertetett antológiában megjelent *Fiatal katona* és a *Fortissimo* c. versek képviselik orosz nyelvű fordításban.

RADÓ GYÖRGY

⁵ Эндре Ади: Стихи. Переводы с венгерского. Составление и редакция переводов Агнессы Кун. Стихи в переводах В. Инбер, М. Исаковского, Л. Мартынова, Н. Тихонова. Москва, 1958. Государственное Издательство Художественной Литературы.

A Szovjetunió Alkotmányának álcázott kiadása.* 1936-ban született meg és lépett életbe a Szovjetunió új alkotmánya, mely a történelemben először rögzítette alaptörvényként a dolgozó nép jogait, s tárta szélesre a szocialista társadalom felé nyíló új perspektívákat. Az Alkotmány megjelenésével új lehetőség nyílt Magyarországon is arra, hogy az újjászerveződő illegális párt törekvéseit az új szovjet alkotmány megismertetése által népszerűsítsék nem csak a mozgalmon belül, hanem az elnyomott, kizsákmányolt, felszabadulásra vágyó dolgozó osztályok és rétegek körében. Talán 1936 végén vagy 1937 eleje táján — így emlékeznek az illegális kommunisták — került kiadásra magyar nyelven az Alkotmány, valószínűleg Moszkvában adták ki az Idegennyelvű Kiadónál, bibliofil papíron, álcázott borítólappal.

A kis kötet összeállítói igen előrelátók és óvatosak voltak, a külső borítólapon szerzőként SIMOR Miklós szerepel, a könyv címe *Newyorki Lány*, a kiadás helyeként Budapest, s felül nagy betűkkel „Olesó regény”. Az első oldal amerikai típusú ponyvaregényre emlékeztet: „Szmoking, elegáns büffé, halk (!) tánc . . . Fifth Avenue, Dorothy, Billie és Lilian” — a cenzornak, vagy az ügyeletes vámtisztviselőnek nem is érdemes tovább lapoznia. De ha mégis nagyon éber lenne, nyugodtan megnézheti az 50. azaz az utolsó oldalt: „. . . Mindenkinek megvan a maga külön igazsága, az enyém Corinne, az övé én vagyok. És ezenkívül nincs más igazság számunkra se itt a földön, se a másvilágon.”

A 2. oldalon azonban már az érdembeli rész következik; Tanácskozás az új alkotmányról a Szovjetunióban — Tanácskozás az új választójogról Magyarországon. A vékony füzet III. része *A szocialista tanácsköztársaságok szövetségének alkotmánya (alaptörvénye)* a pontos szöveggel, végül pedig *Hová vezet a magyar nép útja?* címmel a következtetések levonása, „aki a fasizmus ellen akar küzdeni, annak küzdenie kell a háború, az éhség, az elnyomás ellen . . . A Szovjetunió példája erőt ad nekünk a fasizmus elleni, a kenyérért, békéért, szabadságért folytatott harc útján.”

Mivel a magyarországi cenzúraapparátus, különösen ebben az időszakban igen erőteljesen működött, így kétszeresen fontos szerepet töltött be a kiadvány külső megjelenési formája, nagysága, terjedelme. Egyrészt a jelentéktelen, már említett ponyvakülső, másrészt, ezzel ellentétben a finom, vékony papíron sűrűn szedett sorok. A papír minősége minden viszontagságnak ellenáll, gyűrhető, hajtogatható, így könnyen elrejtethető. S az óvatosság nem csak abban nyilvánult meg, hogy az első és utolsó oldal ponyvaregény-részlet, hanem valamennyi ívjelzésen is a ponyvacímet látjuk feltüntetve. Így vált lehetővé a jelentős kiadvány becsempészése az országba.

Ez az egész „Olesó regény”-füzet, nem csak szó szerint közli a Szovjetunió új alkotmányát, hanem az SZK(b)P hozzáfűzött magyarázatait is, s így alkalmas volt arra, hogy a Szovjetunió határain kívül élő tömegekhez is szóljon.

Amint a régi Csepeli Munkásotthoni könyvtárának vezetője Zsurzs Ágoston visszaemlékszik, a *Newyorki Lány* című kötetből náluk is volt 8—10 példány. A könyvtár a szociáldemokrata párt illetve a Vas- és Fémmunkások szakszervezetének keretében működött, ezért a könyvtárban dolgozó kommunisták ezt a kiadványt illegális anyagként kezelték; sejt-összekötőjük útján kapták felső kapcsolatuktól. A munkások közül annak idején soknak a kezén megfordult, de Csepelen egyetlen példány sem került belőle a rendőrség kezébe.

Az 1937-es kiltítások vagy elkobzások között sem találkoztunk ezzel a kiadvánnyal, csak jóval később, 1943-ban ébredt rá a csendőrség, hogy milyen „ponyváról” van itt szó, és sürgősen közölték a *Nyomozati Értesítő* 33. számú füzetében *A Szovjet alkotmánya* elkobzását.

MARKOVITS GYÖRGYI

* SIMOR Miklós: *Newyorki Lány*. (A szovjet alkotmány. II. n. 1936—1937?) 50 l. (Olesó regény). (Álcázott kiadás).

OLCSÓ REGÉNY

New Yorki Lány

SIMOR
MIKLÓS

BUDAPEST.

III.

A SZOCIALISTA TANÁCSKÖZTÁRSASÁGOK SZÖVETSEGÉNEK ALKOTMÁNYA (ALAPTÖRVÉNYE)

I. FEJEZET.

Társadalmi rend.

1. szakasz. A Szocialista Tanácsköztársaságok Szövetsége a munkások és parasztok szocialista állama.

2. szakasz. A Szocialista Tanácsköztársaságok Szövetségének politikai alapját a dolgozók küldötteinek tanácsai (szovjetek) alkot-

ják, amelyek a földesurak és kapitalisták hatalma megdöntésének és a proletárdiktatúra kivívásának eredményeképpen fejlődtek ki és szilárdultak meg.

3. szakasz. Minden hatalom a Szocialista Tanácsköztársaságok Szövetségében a város és falu dolgozóinak kezében van, akiket a dolgozók küldötteinek tanácsai képviselnek.

4. szakasz. A Szocialista Tanácsköztársasá-

KÖZLEMÉNYEK

Egy XV. század végi tankönyv példaszövegei Mátyás királyról. A XV. századi városi iskolákban sok helyütt tanították a *fogalmazást, levéltírást* az ezt igénylő tanulóknak. Kétféle tankönyv segítette ezeknek az ismereteknek az elsajátítását. Az egyik az „ars dictandi” tudományát tartalmazta, ennek nyomán a levél, illetőleg az írásmű fő részeit vették sorra, ezek szakszerű megszerkesztésének szabályait tanulmányozták. Egy másik tankönyv az így megtanult elméletet egészítette ki: a levél legfontosabb részét, a *mondanivaló részletes kifejtését* illusztrálta különféle tartalmú levélmintákkal.¹ A királyi és káptalani kancelláriák már századok óta ilyen formuláskönyvekkel dolgoztak, s a városok írásbeliségének széles körű kibontakozása és differenciálódása idején, a XV. század második felében viszont már nyomtatásban látnak napvilágot a városi polgárság érdekeit kifejező, az ő életük mindennapos eseményeit tükröző levelekből álló mintakönyvek. Ilyen Paulus NIAVIS leveleskönyve is.

Paulus NIAVIS (vagy NIVIS, SCHNEEVOGEL) jó nevű szász tanférfiú volt a XV. század végén.² Plauenben született, először szülővárosában tanult, majd az ingolstadti egyetemen, ahol 1479-ben bakkalaureátust szerzett. Ezután iskolát vezetett Lipcsében majd Halléban. 1486-ban a chemnitzi iskola rektora, majd pedig a lipcei egyetemen tanított. 1490-ben Zittau város főjegyzője, 1497-ben pedig a bautzeni városi tanács egyik vezető tagja. Itt érte a halál 1517-ben

Tankönyveket is írt, retorikai és grammatikai jegyzeteket, történeti műveket, ókori klasszikus auktorokat rendezett sajtó alá. Nagy népszerűsége tett szert levélgyűjteménye, amely három részből áll: *Epistolae breves*, *Epistolae mediocres* és *Epistolae longiores*, tehát a szerző a levelek terjedelme szerint csoportosította összegyűjtött anyagát. Az egyes részek önálló kis kötetek, közös címe ezért nincs is a kiadványnak. A közepes és hosszabb leveleket tartalmazó köteteket a kolofon szerint 1494-ben nyomatta ki Lipcsében, Cunradus KACHELOFFEN nyomdájában.

A rövid levelekkel foglalkozó könyv — amelyben a MÁTYÁS királlyal kapcsolatos húsz levél található — megjelenési idejét és helyét több kiadásban nem jelezte a nyomdász. A HAIN-féle *Repertorium* ezért nem közöl róluk évszámadatot (11726, 11727, 11728.),

¹ Az „ars dictandi”-ról, valamint a formuláskönyvekről: MAKKAI László — MEZEY László: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek*. Budapest 1960. 5 — 33. l. FINÁCZY Ernő: *A középkori nevelés története*. Budapest 1926. 190. l. Ludvig ROCKINGER: *Briefsteller und Formelbücher des elften bis vierzehnten Jahrhunderts*. München 1863. Új kiadása: New York 1961. — Bő irodalomjegyzék: *Adalbertus Samaritanus. Praecepta dictaminum*. Kiadta Franz-Josef SCHMALE. Weimar 1961. 26 — 27. l.

² Paulus NIAVIS életrajzi adatai és művei: *Fortsetzung und Ergänzungen zu Ch. G. Jöchers allgemeines Gelehrten-Lexikon* von H. W. ROTERMUND. Hildesheim 1961. V. kötet, 604. oszlop.

PROCTOR sem (2887, 2888.), COPINGER viszont 1490-i megjelenésének tartja a HAINNál 11726-tal, PROCTORnál pedig 2887-tel jelzett kiadást.

Paulus NIAVIS művének ez a kiadása megvan a pannonhalmi Szent Benedekrendi Főkönyvtárban (a 122. B. 15/1—5. jelzetű kolligátumban, ezt a kötetet használtam), valamint az Országos Széchényi Könyvtárban, a 999. számú ősnymotatvány. Az itteni katalógus adatai szerint 1485—1500 közötti időkből származik.

A mű tartalmából azonban arra következtethetünk, hogy 1488 előtt aligha keletkezhett. Az pedig valószínű, hogy megjelenésben megelőzte a bővebb terjedelmű levelek köteteit.³ A lipcei KACHELOFFEN tehát bizonyára 1488—1494 között nyomtatta ki Paulus NIAVIS művének ezt az első kiadását.

*

A kötetben tíz levél foglalkozik a magyar hadtörténeti irodalomban alig ismert *Glogow-i hadjárattal*. Ez volt MÁTYÁS uralkodásának utolsó, nagyobb szabású hadászati eseménye, melynek legkiemelkedőbb fegyverténye a sziléziai Glogow (Glogau, Glogavia) elfoglalása volt 1488-ban.⁴

MÁTYÁS, hogy CORVIN János számára uralkodói hatalmat biztosítson, meg akarta szerezni számára a sziléziai hercegségeket. E kisebb-nagyobb tartományok uralkodói azonban csak az erőszaknak és a fenyegetéseknek engedve mondtak le CORVIN János javára területeikről és uralkodói jogaikról. Ez volt az oka, hogy 1488 tavaszán fegyveres felkelés tört ki Sziléziában, amelynek élén a glogow-i hercegség ura, JÁNOS sagani herceg állt. MÁTYÁS rögtön Glogow alá küldte a híres fekete sereget. A csatározások elég sokáig tartottak, a város ostroma is hónapokon át húzódott: csak november 18-án sikerült azt Mátyás seregének elfoglalnia.

Rex vngarie aduersus ducem Johannem de sagana arma mouet

(F)ama est in patria nostra regem Vngarie aduersus ducem Johannem de sagana arma moturum: displicet toti schlesie sollicitaque est: et variis modis conatur an huiusce litem: ac principum discepcionem posset lenire. quid futurum sit deus nouit pacem omnes et precantur et optant. hec iam noua te seire tametsi minus iocunda scribereque ad te placuit. vale.

Responsio

(S)cribis rem non tantum duci Johanni periculum verumetiam toti schlesie presagientem. si prouintia: ciuitatesque in ea sapiunt summo laborabunt studio: nullique parcent labori donec principum illorum discordiam intercipient. alioquin agri deuastabuntur rapientur pecora. et nec amicus. nec hostis erit satis tutus. vale.

Epistola narrans exercitum de vngaria venisse in schlesiam

(V)erum erat presagium tuum vt veniente rege vngarie minus fore vel amicos tutos: vel hostes. quamprimum ex vngaria copie sunt educte omnis cessat mercatura. agri cultus relinquitur. viarum additus latronibus obsessi ac demum deuastantur et ville: et opida non satis munita. si leciora forent pre manibus. leciora quoque ad te scribere. vale.

Responsio

(D)oleo tam insigni terre: atque fructifere quod huiusmodi iam incomodum ab vngaris patitur Nec dubium est si rex ipse copias eduxerit. qui ferum populum predabundumque habet qui agri populabuntur ac tota schlesia varia subibit pericula Te oratum facio quamprimum possis quo se turba populique multitudo conferet significare velis, in quo maxime tuum erga me officium cognoscam. vale.

³ Paulus Niavis is megjegyzi az Epistolae mediocres 1494-i kiadásának ajánlásában (lv.): „Pollicitus sum, vir honorande, in epistolis, quibus a breuitate nomen inditum, mediocres velle in medium afferre...”

⁴ Egyetlen részletes feldolgozása: TÓTH Zoltán: *Mátyás király idegen zsoldosserege (A fekete sereg)*. Budapest 1925. 265—305. l.

Epistola notificans regem vngarie magnam glogauiam obsedis

(P)ostulasti te cerciorem redderem quid vngarie regis exercitus factururus: aut quo se recipere velit Illud iam et firmiter scio ipsam glogauiam magnam obsedis. quae civitas melior est ducis Johannis de sagana. quam cum expugnauerit. facile est reliquas ciuitates obtinere. hec certa sunt et vera aliis narrare possis. vale.

Responsio

(P)ermagna me habet ammiratio qua velit confidentia dux Johannes regie potencie resistere. que cum solemnem urbem wiennam sibi subiugauit latissimis fossis. muris subductis. ac flumine nauigabili septam facile opidum illud haud satis munitum contra hostium impetum obtinebit. Tu vero que in temporis tractu agentur ad me scribere non desine. vale.

De Glogauie deditione

(F)rater meus minor natu pridie ex schlesia ad me venit retulit enim ducem Johannem de sagana fortiter quamque regis vngarie expeditione propulsasse. adeo vt ne vi quidem urbem glogauiam expugnare potuit. sed nimium obsessa. demum eam fame cohercuit. et incole regi sese dederunt hec te scire volui.

Responsio

(A)ntiqua regis consuetudo est. plerasque vt ipse ciuitates quas obsessione infestat primum circumdat corona: ac nouissime fame torquet. sic wiennam: sic nouam ciuitatem: sicque alias vrbes plurimum insignes in deditionem redegit. Tu vero dabis operam vt quo se multitudo hec recipiet: aut contra quem arma moudere ad me scribas. vale.

Quod sarraceni in lusaciam se recipiunt

(Q)uamprimum Rex vngarie magnam glogauiam: ceteraque opida que ad ducatum ducis Johannis pertinebant sibi subiugavit sarracenos ad lusaciam traduxit: famaue et merchioni Johanni bellum indicere: ducibusque saxonie. hec apud nos diuulgata sunt. de quibus te certiorem facere placuit. vale.

Responsio

(S)sarracenos esse in castris: atque adeo in fine ducatus principum nostrorum. ne obscurum quidem est. sed fere omnibus notum Idcirco principes nostri arma mouent. eisque obuiare statuerunt extimescenda sunt pericula. et maiora quam etas aut nostra vnquam nouit: aut progenitorum nosterum: deus det pacem: tranquillaque tempora id omnes precamur. vale. (2. a—b., 3. a.)

A levelekből a háborútól való félelem szava hangzik ki: a háború nyomorúságot hoz. szétzilálja az országot, a hadviselők lerombolják a falvakat, a meg nem erősített városokat, elpusztítják a föld termését, az állatokat elhajtják, a földművelés lehetetlenné válik, az utak mellékét bűnözők lepik el, veszélybe kerül az ember élete: sem barát, sem ellenség nincs biztonságban.

A háborúskodás kezdetén még abban bíznak a város lakói, hogy békésen meg-egyeznek a fejedelmek. Később azonban a rettenetes lesz úrrá rajtuk: mi lesz, ha MÁTYÁS „vad és prédára éhes” serege rájuk tör. A harc valóban sokáig tartott, s a levélíró számára a legemlékezetesebb mozzanat az éhínség volt, amely a hosszú ostrommal együtt járt. Jellemző, hogy a válaszevél Bécs és Bécsűjhely ostromával kapcsolatosan szintén a kiehéztetés borzalmát idézi fel, hozzátéve, hogy MÁTYÁS szokásos haditaktikája volt ez. Más forrásokkal egybevág ez a megállapítás.⁵

Feltűnő, hogy a levelek szerint „sarracénok” is harcoltak MÁTYÁS seregében. A fekete sereg egyes hadtestei rácokból, szerbekből álltak, valószínűleg őket nevezi Paulus

⁵ BONFINI: *Mátyás király. Tíz könyv a Magyar Történet-ből.* Budapest 1959. Fordította GERÉB László. 286., 287., 317. l.

NIAVIS szaracénoknak. Ez az elnevezés velük kapcsolatban más forrásokból is ismerős.⁶ A rác könnyűlovasság volt a huszárság őse, MÁTYÁS seregének gyorsan mozgó alakulata. Paulus NIAVIS levele szerint nagy feltűnést keltettek itt Sziléziában és Szászországban ezek a csapatok. E tény megcáfolja egyes hadtörténészek véleményét,⁷ akik szerint ilyen törökös harcmodorban harcoló csapatokat csak a déli hadszíntéren alkalmazott MÁTYÁS a törökök ellen, a nyugati seregek ellen viszont nehéz fegyverzetű seregetesteket vetett be.

Bár a levélíró nem szimpatizál MÁTYÁSSzal és seregével, a magyar király erejét mégis elismeri: könnyen elfoglalta Bécsset, a fővárost — írja —, pedig az hatalmas árkokkal, megerősített falakkal és hajózható folyóval volt körülvéve. A dicséret azonban nem MÁTYÁSNAK szól, hanem a sagani hercegnek: ilyen nagy ellenféllel vette fel a harcot.

Egy korabeli szóbeszédről is számot ad az egyik levél: JÁNOS sagani herceg birtokainak elfoglalása után MÁTYÁS serege Lausitzba vonult azzal a céllal, hogy megtámadja JÁNOS örgrófot, illetőleg a szász hercegségeket is. Ez is igazolja a többi forrás adatát: MÁTYÁS élete utolsó esztendejében nagy terveket szőtt ezekkel az északi területekkel.

*

A következő levélpár egy bizonyos *nagyarányú vereségről* számol be, amelyet a magyarok a törököktől szenvedtek.

De vngarorum ruina a turcis perpressa

(N)isi infidelium gens in populum cristi sepe numero victoriam obtinuit nunquam tamen cruce signati maiorem passi sunt ruina quam nostro euo. equidem permultos ipsi vngaros necarunt. qui antehac victores turcorum extiterunt meror enim quibusvis est accolis. quandoquidem simile ipsi periculum verentur. hec vt scires volui. et quo in statu intelliges esset ecclesia. vale.

Responsio

(?)ade feci litteras fletu meo. quibus iam innotuisti ecclesie casum. opinor profecto deum nobis irasci cum sponsam roseo eius redemptam sanguine violari sinit. magnitudo scelorum: ac hominum prauitas plagam illam meruit: atque vehementer demum timeo. in mortalium vita emendetur maiorem super nos euenturam correctionis castigationem. (7. b.)

Lehet, hogy ez a levél Várad 1474-i feldúlását említi,⁸ vagy talán az 1487-i esetet, amikor MÁTYÁS egész követségét — amely Konstantinápolyból tartott hazafelé — lekaszabolták a törökök a szendrői hídon. MÁTYÁS nem torolta meg a tekintélyén esett sérelmet, sőt biztosította a szultánt, hogy továbbra is jó viszonyban óhajt maradni vele. MÁTYÁS e gesztusa nagy port vert fel Európaszerte.⁹

Paulus NIAVIS leveléből lefojtott káröröm szól: íme, a győzők most legyőzöttekké váltak! MÁTYÁSNAK pedig mintha az egyház védelmének elhanyagolását róná fel: egyezkedik a pogánnyal. Isten előzőleg hagyta — írja a válaszlevél —, hogy az egyházat („sponsam roseo eius redemptam sanguine”) bántalmazták, de most itt van érte a bünte-

⁶ Például a Catalogus abbatum Saganensium-ban: Mátyás Sziléziába küldte „embertelen, részben hitetlen, részben romlott hitű hadinépét, a szaracénok rabszolgáit, vezérük és kapitányuk Despoth volt (azaz Harasztai Ferenc szörényi bán), Szerbia hercege, akit a törökök elűztek.” Idézi Tóth i. m. 302. l.

⁷ Például GYALÓKAY Jenő: *Mátyás király, a hadszervező és hadvezér*. Mátyás király Emlékkönyv. Budapest 1940. 234. l.

⁸ FRAKNÓI Vilmos: *A Hunyadiak és a Jagellók kora*. Budapest 1896. 254. l.

⁹ Az egész ügy okleveles anyagának részletes feldolgozása: GERÉZDI Rabán: *A magyar világi líra kezdetei*. Budapest 1962. 50–53. l.

tés. Nyilván Lipcsében is tudtak róla, hogy MÁTYÁS milyen feszült viszonyban állt ekkor a pápával.¹⁰

*

A következő levél és a rá adott válasz ugyancsak MÁTYÁS török politikájára vet fényt.

Rex vngarie indignatur principibus saxonie

(I)ndignatur rex vngarie principibus nostris. propterea quod extorsam iam pridem pecuniam a ciuitatibus contra turcos cesari porrexerunt. qui eum bello afficit. scripsit enim sanctissimo nisi et a talibus cessant turcos velle adducere. et infandum cristianis damnum inferre. illo semoto nihil est quod ad te scribere possum.

Responsio

(R)es abdita erat ciuitatibus: et omnino incognita: opinantur quique eam vt predicabant pecuniam pro cristiane religionis fide. et quod magis est. sumus coacti eam distribuere summam. deo certe committimus. qui omnia aperte habet cuius culpa id accidit. (9. a. — 9. b.)

MÁTYÁS — a levél szerint — megneheztelt a szász hercegekre, mivel a városokból a török elleni harc céljaira már előzőleg gyűjtött pénzt nem neki adták át, hanem FRIGYES császárnak, akinek valóban nem sok dolga akadt a törökkel. MÁTYÁS ezért — olvassuk — levelet akar írni a pápának, amelyben bejelenti: *emiatt tárgyalásokba kíván bocsátkozni a törökkel*, ami kimondhatatlan kárt jelent — Paulus NIAVIS szerint — az egész kereszténységre.

Átlátszó azonban a válaszlevél érvelése: bárkinek adják is ezt az összeget, az a fontos, hogy a keresztény hit védelmét szolgálja. Az egyház védelme csak ürügy, hiszen a saját hatalmát féltette a legkisebb német hercegség uralkodója is.

Mikor történhetett a levélben jelzett esemény? 1483-ban MÁTYÁS öt esztendőre békét kötött a törökkel. Ennek letételével ismét hadjáratot tervezett ellenük, ennek bizonyára hírére is keltette, s ezért tartott igényt a szász városok „adó”-jára. 1488-ban azonban teljes erejét lefoglalta az ausztriai és a sziléziai háború, s újabb hároméves fegyvernyugvásban egyezett meg a szultánnal. Beváltotta tehát fenyegetését, amelyről leve-lünkben — amely ezek szerint 1487—1488-i eseményeket idéz — olvashatunk.

*

Az utolsó hat levél a bécsűjhelyi eseményekkel, valamint azok távolabbi kihatá- aival, a német bircdalm és MÁTYÁS viszonyával foglalkozik.

Notificat Albertum saxonie ducem aduersus Mathiam vngarie regem arma mouere

(R)ogasti germane: et multo studio. si quando ad me aliqua et ammiratione digna: et auditu deferentur ad te per scriberem. dedi operam hactenus satis vt facerem desiderio tuo atque nudiustercius. ethiolus eque mihi. et amicitia: et propinquitate coniunctus scriperat Inclitum principem nostrum Albertum saxonie ducem. collum romano imperio subiecisse. onusque illud subiuisse. vt constantissimum opidum Neustat. miris modis vngaro resistens. e manibus crudelissimis matiesch possit liberari colligit exercitum ratispone. hec te scire volui. vale.

¹⁰ L. KARDOS Tibor: *A huszita mozgalmak és Hunyadi Mátyás szerepe a magyar nemzeti egyház kialakításában*. Századok 1951. 1—4. sz. GALLA Ferenc: *Mátyás király és a szentszék*. Mátyás király Emlékkönyv. Budapest 1940., újabban ELEKES Lajos: *Mátyás és kora*. Budapest 1956. 176. l.

Responsio

(F)rater amande: atque fortuna mea charior. grande facinus ad me scribis Nec minus mihi quam ceteris. quibus scriptiois tue copiam legendi feceram horrendum. audacia est: et confidencia mirabilis. ducem nostrum precellosum hoc negocium subiuisse. tu seis quam potens est: et bellicosus rex vngarie quam impaciens iniuriarum: siquando offendatur. Timendum est periculum imminens modo capitibus nostris Siquidem triumphante rege nec tuta manebit. nec quieta prouincia illa. hec verenda sunt certe. et que ego plurimum timeo. vale.

Epistola replicans

(R)epone timorem frater. atque ad spem te conuertere. non enim tantus subest timor: neque periculum Nam negocium imperii est. plusque cesarem quem ipsum ducem tangens. neque suo populo prelium aliquod ingreditur Sed cum eo quem imperiales vrbes: ac duces ordinati ad facinus hoc egregium destinabunt. quas ob res victoria in manibus est Nec romano imperio Mathiesch ille fraudulentulus resistet. quam cum fausto omnino perficitur summam laudem princeps illustris consequentur famaue eius efferetur vsque ad sidera. vale.

In precedentem replica

(P)erfectam opus magnificabis. serenum probabis vesperi diem retentum ostendes passerem: ceterum de dubiis nihil diffinies. velim profecto ne spes inanis nimium frater te extolleret. vt si aduersa acciderent asperitas eorum: et importunitas te non offenderent. nec imperiti rerum varia loquuntur Ego autem rumoribus credendum esse non censeo. donec res in lucem perducatur.

Rursus in illam replicatio

(D)ormitat lepus apertis luminibus. pauet in altissimis arborum culminibus auicularum genus. et cancer ex intimis fluuii latibulis sonitu conti pellitur Sic quoque et tu timorosos in medio formidas romani imperii. audi obserco vt clare rem negociumque intelligas Totum sic fedus contraxit imperium vt si inceptum principis proclitaretur. et principes electores essent et ciuitates imperiales presidio. quare satis constat nullum se imminere periculum. vale.

Responsio

(?)etsi antehac vehementer timebam. suauissime frater, ne dux noster magnificus periculum aliquod subiret. auertisti tamen a me omnem timorem. quandoquidem intellexi rem illam fieri plus ab imperio romano quam a principe nostro. quare tibi gratiam habeo amplissimam quod ea ad me scripsisti. et quibus rebus vicissim tibi complacitum iri potero faciam semper. vale. (20. a. – 21. a.)

E sorozat levelei egy apró adattal talán kiegészíthetik a történettudomány eddigi megállapításait.

Bécsújhellyel — tudjuk — nehezen boldogult MÁTYÁS. 1486 kora őszén már falai alatt állt seregével, s 1487 tavaszán még mindig nem érte el célját. Végre a védők június 29-én alkut kötöttek a királlyal: héthetes fegyverszünetben egyeztek meg. Ha ezalatt legalább 3000 emberből álló császári sereg a város kapujáig tud hatolni, akkor MÁTYÁS felhagy az ostrommal, ellenkező esetben a negyvenkilencedik napon a város megnyílik előtte.¹¹

Ezalatt ALBERT szász herceg vezetésével megindult a frankfurti birodalmi gyűlésen — még 1486-ban — megszavazott segélyhad, levelünk szerint a regensburgi sereg.

FRAKNÓI Vilmos szerint MÁTYÁS — a régebben közöttük fennálló barátságos viszonyra hivatkozva — találkozást ajánlott ALBERTnek, aki kapott az ajánlaton, mivel serege csak 3000 emberből állt. Többször tárgyaltak egymással, megegyezni azonban nem tudtak.¹²

¹¹ FRAKNÓI i. m. 276. l.

¹² Uo.

ELEKES Lajos is azt írja könyvében, hogy ALBERT csapatai „nem óhajtottak megütközni MÁTYÁS félelmetes hírfi hadaival. Vezetőjük harc helyett megpróbált békét közvetíteni a király és a császár között, majd — miután az utóbbi elutasította — elvonult Katonáival, MÁTYÁS kezén hagyva az elfoglalt területeket.”¹³

Paulus NIAVIS levelei szerint azonban ALBERT szándéka nem a tárgyalás volt; ellenkezőleg: „magára vállalva a német birodalom terheit”, védelmének feladatát, a regensburgi sereggel elindult Bécsújhely felé, hogy „csodálatos módon szembeszállva” a magyar királlyal, „ezt a sziklaszilárd várost kiszabadítsa Mátyás kegyetlen karmaiból”.

Erre utal a válaszelevel is. „Nagy tett”-nek nevezi írója ALBERT vállalkozását, „bátorság és csodálatos vakmerőség” kell hozzá. „Te tudod — írja — milyen erős a mi kiváló hercegünk”, de azt is, „hogy a magyarok harcias királya nem riad vissza semmitől sem, ha szembe szállnak vele”. Sorsdöntő összecsapásról van itt szó, mert „ha győz a király, akkor semmi sem marad biztonságban, s oda ennek a tartománynak a békesége”.

Paulus NIAVIS szerint tehát — bizonyára a korabeli propaganda által befolyásolt közvélemény szavát tolmácsolja — ALBERT szász herceg fegyverrel próbálta felmenteni Bécsújhelyt. Nagy remények kísérték útját, ahogy az „epistola replicans”-ban olvashatjuk. Az egész német birodalom megmozdult, hogy MÁTYÁS útját állják nyugat felé. Levélírónk szerint döntő leszámolás készült Bécsújhely alatt, „erre a dicső tettere” elszánta magát a császár, a birodalmi hercegek, a városok és az egész nép. „A győzelem a kezünkben van!” — olvassuk a tudósításban — „Mátyás, ez a család, álnok, nem támad többé a birodalomra!” Nincs kétség felőle: „ha a vállalkozás szerencsésen végződik, a kiváló herceg a legnagyobb dicsőséget szerzi meg magának, s a hir a csillagokig emeli majd őt”. A közhelyek sorozata jelzi, hogy milyen időszerűnek, halaszthatatlannak érezték a MÁTYÁSSzal való leszámolást.

A válaszelevel ennek ellenére mégis kissé borúlátó. „Ne ragadjon el a hiú remény” — olvassuk. Különbőféle kósza hírek járnak ugyanis a dolgok kedvezőtlen alakulásáról. „Ezeknek azonban nem kell hinni” — ajánlja.

De a két utolsó levél ismét bizakodó: „A rákot kiűzi folyóbeli mély rejtékhelyéről a csáklya hangja” — olvassuk a félre nem érthető hasonlatot, s Paulus NIAVIS biztosra veszi, hogy a MÁTYÁS elleni szövetség összeforrasztja az egész német birodalmat, ez elhárít minden veszedelmet, nagy erőt és segítséget adva a szász herceg vállalkozásának.

Bécsújhely közben — az egyezménynek megfelelően — mégis MÁTYÁSÉ lett, a király a negyvenkilencedik nap leteltével, augusztus 17-én bevonult a városba.

*

Mi a jelentősége tankönyvünk e leveleinek?

A már eddig is ismert, más forrásokból feltárt eseményeket az idézett példaszövegek új oldalról világítják meg. A szerző értesülései pontosak, azok értelmezésében viszont részrehajló. Adatait valószínűleg szóbeli közlésekből merítette, bizonyára különféle rendű-rangú emberektől hallotta az események elbeszélését, a szóbeszédet, a hozott-vitt híreket, az ezekhez fűzött vélekedéseket.

Paulus NIAVIS igen gyorsan reagált a kor eseményeire, azokat lezajlásuk után néhány évvel már szerepelteti könyvében, amelynek kéziratából — a kor szokásai szerint — valószínűleg már kinyomtatása előtti években is tanított. Ebben az időben is ritka azonban (s a következő századokban még inkább), hogy a kor „napi politikai” eseményei ilyen konkrét módon helyet kapjanak egy iskolás tankönyvben. Bizonyára most sem véletlenül történt. A szerző, aki a sziléziai Zittau város tanítója, s egyben jegyzője volt ekkor, levél-

¹³ ELEKES i. m. 174. l.

mintáival tudatosan MÁTYÁS hódításai, illetőleg utódai ellen akarta hangolni tanulóit, ezen keresztül a város lakóit, a közvéleményt.

De fel kell figyelniünk egy másik mozzanatra is. Paulus NIAVIS nem ok nélkül nyilatkozik ellenszenvvel MÁTYÁS sziléziai és ausztriai hadjáratairól. A hódító háború az ő országukat tette tönkre, az ő életüket keserítette meg, az ő munkájukat tette lehetetlenné. A dicsfénnel övezett nagy történelmi események háttéréből *egy egyszerű ember őszinte békevágya* szólal meg ezekben a levelekben.

MÉSZÁROS ISTVÁN

A magyar újságolvasók tájékoztatása a cenzúra kijátszásával 1797-ben. A *Magyar Kurir* 1797 június 27-i 51. számának utolsó (812.) oldalán a következő szerkesztői közlemény olvasható:

A közelebbi múlt posta napon, Juniusnak 23ikán egy olly szerencsétlenség érdekelte a *Magyar Kurirt*, mely sok érdemes olvasóit meg-szomorította, 's talán meg is sértette annyiban, hogy a' szokott napon nem vehették újságaikat. Ez a' szerencsétlenség ebből állott, hogy a' midőn dél után 4 órakor a' sajtóba akarta volna emelni az újság szedő legény az egyik formát, t. i. az árkusnak egyik oldalát, meg-botlott, a' táblát a' kezéből ki ejtette és két columnára való újság széllyel szóródott. Ezeknek újra való szedésekben tsak nem két egész óra telvén el, 6 órakor kezdődött a' nyomtatás, és mivel a' meg-határozott időre egészen ki nem készülhetett, és a' postára sem vitetődhetett az újság, felénél több a' mai [tehát 4 nappal későbbi] postára maradt. — A *N. Győrbe, Kőszögre, Kassára, Rimasombatba, Miskoltzra, Egerbe, N. Károlyba, Veszprémbe, Székesfejervárra*, 's ezen városakon túl járok, melyeket tsomóba kötve és le petsételve szoktam küldeni, itt maradtak. — A *Debretzenbe, N. Váradra*, 's azon túl jároknak is tsak felét küldhettem el. — Mivel Budáig minden nap jár innen a' posta, más nap, t. i. *Szombat*on, a' *N. Győrbe, Komáromba* 's tovább, és a' *Veszprémbe*, 's *Székesfejervárra* járokat tsak ugyan expedíaltattam, a' többit pedig a' mai napon.

Mivel ezen hibának, sem nem az Író, sem nem az újság szedő, hanem a' tsupa történet volt az oka, egész bizodalommal vagon az eránt a' *Magyar Kurir*, hogy az ő Érd. Olvasói meg-fognak néki engedni.

A mentegetődző szöveg önmagában is érdekes volna, hiszen jellemző részleteket mond el az újság nyomtatási és terjesztési körülményeiről. A szedés ütemét (fél ívnél két óra) a kor viszonyaihoz és a kéziszedés általános tempójához képest elég gyorsnak láthatjuk; az sem érdektelen, hogy a lap a postára készítés napjának késő délutáni óráiban készül el. Bizonyosságot kapunk arról is, hogy valóban a postajáratok üteme az oka, hogy az újságok hetenként kétszer jelennek meg. Ha ugyanis csak Budáig kellene továbbítani a lapot, vagy ha a terjesztés kizárólag a dunántúli nagyobb városokra — Pozsony, Győr, Komárom — szorítkoznék, a magyar politikai sajtó is korábban tért volna át a naponkénti megjelenésre s ezzel követte volna a fejlettebb nyugati újságokat, amelyek egyfelől jobb közlekedési viszonyokkal számolhattak, de másfelől közönségük is főleg városi volt (tehát az újság székhelyén élő, posta nélkül is elérhető), nem diaszpórában, falusi kuriákban elszórtan élő nemesség, mint nálunk. A fejlődés foka — mint ez a kis tény is bizonyítja — mindig megfelel a társadalom állapotának és a gazdasági-technikai feltételeknek.

A csomagolás, az irányítás technikai teendőinek lebonyolításához is kulcsot ad DECSY Sámuel mentegetődzése.

Azonban, amennyire pontosak a nyomtatási és terjesztési technikára vonatkozó részletek a kis hírben — annyira nem felel meg a valóságnak a közlés lényege. Szándékos félrevezetés a célja a D. D. S. betűkkel aláírt szerkesztő — Dr. DECSY Sámuel — magyarázkodásának. Ugyanis nem a szedő botlott meg, hanem súlyosabb, politikai természetű baleset történt, s ez mind a kor politikai történetére, mind sajtótörténetére jellemző.

Az eset valóságos háttérét egy 1798-ból való kancelláriai akta deríti fel.¹ Ez tar-

talmazza DIENES Sámuel udvari ágens² feljelentését, amelyben azzal vádolja DECSYt, hogy az 1797 június 23-i 50. számú *Magyar Kurirt* két kiadásban jelentette meg; az egyik egyezik a cenzúrának bemutatott szöveggel, a másikban azonban DECSY benne hagyott egy olyan hírt, amelynek a közlését a cenzúra megtiltotta.

Tehát nem a szedő botlása okozta azt, hogy a lap példányait két ütemben (és már előre bizonyítottan vehetjük, hogy két változatban) küldték szét.

A vizsgálat folyamán DECSY mégis megkísérli a kancellária előtt is a szedőre hárítani a felelősséget, de más fogalmazásban, mint ahogyan azt az előfizetőkkel közölte. Azt mondja a kihallgatáson, hogy a szedő — név szerint CSÁTI György — tévedésből kiszedte a cikket, amelynek a kéziratára a cenzor nem adta meg az *admittiturt*. Szerencsére ő, DECSY, a tévedést idejében észrevette, a már kinyomott [!] hibás számokat visszatartotta, a vétkes szedőt pedig elbocsátotta. Így adja elő védekezését a kancellária rövid úton hozzá intézett megkeresésére — 1798 május 25-én, tehát majdnem egy évvel a kritikus szám megjelenése után. Együttal viszont-feljelentést tesz GÖRÖG Dömötör és KERESKES Sámuel, a *Magyar Hirmondó* — a másik bécsi magyar újság — szerkesztői és kiadói ellen, — mert arra gyanakszik, hogy ők voltak vele szemben a feljelentők, — akik állítása szerint több oldalnál hasonlóan tiltott szöveget küldtek szét Magyarországra. Mellékeli a kritikus laprészt, amely arról szól, hogy BERNADOTTE,³ mint bécsi francia követ, kitűzte a francia trikolor, a forradalom zászlóját és azt a bécsi nép letépte. A feljelentéshez mellékelte „fél-árkusra” [a terjedelem tehát ugyanakkora, mint a *Magyar Kurirnál*!] ráírták GÖRÖGÉK, hogy azt még nem nyomták ki, ezért kérik visszaküldését.

DECSY és a kancellária is tovább nyomoz: utóbbi az elbocsájtott és állítólag Debrecenbe költözött szedő, valamint a lap- illetve (a *Magyar Hirmondó* esetében) kefelevonat-példányok után, amelyeket Győrben, Pozsonyban és Komáromban keres — előbbi feljelentője után: a feljelentéssel GÖRÖGÉKEN kívül CSÁTIt, az elbocsájtott szedőt és — DIENEST gyanúsítja. Láttuk, hogy az utóbbi gyanúsított állt valóban a feljelentés mögött. DECSY — akivel ezt természetesen nem közölték — találgatásokra volt utalva, a kancellária viszont az alája rendelt megyei és városi hatóságokon keresztül megbízható értesülést szerez arról, hogy Pozsonyban és Komáromban valóban találtak a cenzúra kijátszásával, eredeti szövegükben kinyomtatott példányokat a *Magyar Kurir*ből.⁴ Az is bebizonyosodott, hogy valóban küldött GÖRÖG is tudósítást kefelevonat formájában a BERNADOTTE-esetről három „magas állású férfiúnak”, t. i. a kalocsai érseknek az erdélyi kormányzónak és a munkácsi püspöknek.⁵

GÖRÖG azzal védekezik, hogy ez a kefelevonatban maradt tudósítás a *Magyar Hirmondó*ban sohasem jelent meg; ő az újság szerkesztésével különben sem foglalkozik, tehát nem tudja, mit engedett meg a cenzúra, mit nem.

A kancellária végül⁶ mind a két újságnak megbocsát az immár egy éve történt kihágásért, de figyelmeztetésben részesíti őket, hogy hasonló a jövőben ne forduljon elő.

Az eset egyik történelmi tanulsága, hogy a bécsi magyar lapok között, de sőt a szerkesztőségek kebelében is éles üzleti és személyi versengés dúlt, amit más adatok is

¹ Kanc. 5244/798. Az akták kivonatát GORIUPP Alice engedélyével kiadatlan gyűjteményéből vesszük.

² DIENES Sámuel, ágens az erdélyi kancelláriánál, 1874-ben Heidelbergben diák, természettudományos, munkák írója és fordítója, *Sokrates redivivus* c. vers szerzője. SZINNYEI: Magyar írók. Szinnyei D. szerkesztői munkásságáról nem tud.

³ Minden bizonnyal a francia forradalmi majd császári hadsereg híres tábornoka, majd marsallja, BERNADOTTE CHARLES, a későbbi svéd király, a ma is uralkodó svéd dinasztia alapítója.

⁴ Kanc. 5625, 5786, 5788, 5920, 6138/798.

⁵ Az érsek „a fiatal Kollonits” — bizonyára az, aki mellett GÖRÖG nevelősködött.

⁶ 6139/798.

bizonyítanak.⁷ DECSY helyesen sejtette feljelentőjét DIENESben, aki segédszerkesztője volt és jövedelmét féltette a *Magyar Kurir* és a *Bécsi Magyar Mercurius* (a harmadik Bécsben megjelenő magyar lap) egyesítésétől. Az egyesítésről ugyanis éppen ekkor folytak a tárgyalások, a kancellária tudtával és beleegyezésével.⁸ Az ügyet lezáró aktában 1798. július 6-án a kancellária külön kifejezetten utal arra, hogy az egyesülésnek — az éppen lefolyt vizsgálat DECSYre nézve terhelő eredménye ellenére — nem lesz akadálya és a jövőben a *Magyar Kurir*t DECSY és PÁNCZÉL felváltva szerkesztik.⁹

DECSY minden bizonnyal helyesen gyanította, hogy az egész vizsgálat elindítója — a vizsgálaté, amely csak egy évvel a vád tárgyát képező eset után indult meg — DIENES kenyérféltése volt.¹⁰

De ugyanilyen kenyérféltést tükröznek az akták az egyes szerkesztők között is, DECSY és a GÖRÖG—KEREKES-együttes viszonyában. Az utóbbival, tehát a *Magyar Hirmondó* szerkesztőségével kapcsolatban érdekes még GÖRÖGnek az a kijelentése, hogy ő a szerkesztésben ekkor már nem vesz részt, hanem azt egészen KEREKES intézi. Sőt, ezt a bejelentését a kancellária is tudomásul veszi, a DIENES—DECSY ügyet lezáró aktában: KEREKES a hibás, amiért GÖRÖGnek megmutatta (!) a betiltott cikk levonatát, a jövőben a cenzúra előtt mindig őt fogják felelőssé tenni. Viszont az is tény, hogy a lapról csak 1803-ban, annak végleges megszűnésekor válik meg GÖRÖG, és KEREKES 1800-ban bekövetkezett halálakor GÖRÖG keres új szerkesztőtársat.¹¹ Lehet, hogy GÖRÖG csak az engedély nélküli kefelevonat terjesztéséért akarta elhárítani a felelősséget magáról; másfelől az is lehet, hogy ebben az időben idejének nagyobb részét — terhes szerkesztői elfoglaltsága mellett — a *Magyar Hirmondó* képmellékleteire, az azzal kapcsolatos rézmetszői munka irányítására kellett fordítania.¹² A kérdés további megvizsgálást érdemelne. Mindenképpen arra mutatnak a fejlemények, hogy GÖRÖG a kancelláriánál különös tekintélynek örvendett, szerkesztőversenyházaival való hivatalos vitáiban máskor is ő maradt a győztes.¹³

A BERNADOTTE-eset legfontosabb tanulsága azonban az, hogy annak megítélése szükségképpen más volt Bécsben, mint Magyarországon. 1797 a Campo—Formio-i béke éve, az Ausztriát Napóleon háborúi során ért első megalázó csapásé!¹⁴ A császárhű bécsiek — akik ekkor már elfelejtették saját forradalmi gondolataikat és 1793-ban elfojtott jakobinus-mozgalmaikat, viszont egyre közelebbről érezték a forradalom elleni intervencióért visszasújtó francia hadak hatalmát — nem nézhették jó szemmel a trikolóros tüntetést. Nem úgy a magyar középnemesség, amelynek legjobbjai közül néhány még mindig börtönben ült azokért az eszmékért, amelyeket ő sokkal komolyabban vett, mint a bécsiek — és amely nemességtől éppen akkor insurrectiót kívántak a császár

⁷ Így többek közt utánnnyomási és plágium-viták pl. *Magyar Kurir* 1791. dec. 13. 1750. l.

⁸ L. 6. jegyz. Az egyesítés iránt DECSY és PÁNCZÉL Dániel között kötött és eddig szintén nem publikált szerződés az 5362/1813. sz. kancelláriai irat mellett maradt fenn.

⁹ Az egyesítés történetéről l. még FERENCY József: *A magyar hírlapirodalom története 1780—1867-ig*. Budapest 1887. 49. l.

¹⁰ Már SZACSNAVY ellen is hasonlóképpen intrikált saját segédszerkesztője, DOBSA. L. TARDY Lajos: *Egy XVIII. század végi magyar újságíró és könyvtáros élete és munkássága*. Magy. Könyvszle. 1966. 349—362. l.

¹¹ FERENCY: *I. m.* 58. l.

¹² Maga is ezt írja a lap megszűnését bejelentő cikkében, 1803-ban. L. D. SZEMZŐ Piroska: *A magyar folyóiratillusztráció kezdetei*. A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1953. Budapest 1954. 159. l.

¹³ A *Magyar Kurir* és a cenzúra 1787—1793. Magy. Könyvszle. 1967. 1. sz.

¹⁴ L. pl. EDER, Karl: *Der Liberalismus in Alt Österreich*. Wien—München 1955. 60—61. l. Világtörténet. [Vszemirnaja isztorija.] Főszerk. J. Mihajlovics Zsukov. Budapest 1964, VI. köt. 61. l.

védelmére. A két magyar lap francia vonatkozású híre tehát elsősorban nem mint cenzúra-történeti adat fontos, hanem mint a magyar újságolvasók igényéről és érdeklődéséről fennmaradt nem túl bőséges emlékek egyike. Azt bizonyítja, hogy mindkét Bécsben kiadott magyar újság szerkesztői tudták, hogy a magyar újságolvasók még mindig a messzi, Bécsen túl lefolyó eseményekre függesztik „vigyázó szemüket”. Még mindig onnan várták a felszabadulást. A magyar újságolvasók rétege elég jelentős volt már ekkor ahhoz, hogy érdeklődését a szerkesztők jónak lássák figyelembe venni és a cenzúra ellenére is módot keresni a kielégítésére. Az újságírás a XVIII. század utolsó éveiben már Magyarországon is írók és olvasók közös ügye volt: nem egyoldalú és a hatalomhoz alkalmazkodó beszámolás, hanem gondolatalkító, vitát ébresztő eszmecsere.

DEZSÉNYI BÉLA

Marx-cikk a pozsonyi Hirnökben. A tudományos szocializmus megalapítói közülezideig csak ENGELS első önálló könyvének (*Die Lage der arbeitenden Klasse in England*) korai magyar visszhangját ismerjük az 1848-i polgári forradalom előtti évekből. Itt a felderítés munkája ENGELS fiatalkori művével kapcsolatban nemcsak utalásokat hozott felszínre¹, hanem fordítástörédekeket is.² LUKÁCSY Sándor kutatásai e téren nyilvánvalóvá teszik, hogy reformkori kapitalizálódásunk idején a figyelem tudatosan fordul ENGELS alkotása felé, és a tőle idézett tények is — miként általában a gazdasági-társadalmi problémák viszonyában a nyugati írók és közgazdászok munkáiból vett adatok és érvek — aszerint polarizálódnak, vajon a haladó szemlélet vagy a konzervatív irány használja-e fel őket álláspontja támogatására. Legújabban már 1845-höz, *A munkásosztály helyzete Angliában* megjelenésének évéhez köthetjük ENGELS magyar ismeretét.³ A Magyar Irodalomtörténetnek csak hírlapcímét és évszámot feltüntető rámutatása minden bizonynyal a *Budapesti Híradónak* arra a vezércikkére utal, amely hatásosan szemlélteti, miképp szolgálhat bizonyító tételül az antikapitalista tendenciáknak egy, a pauperizmus sötét képeit felvillantó közleményben annak az ENGELSnek a műve, aki könyvének előszavában világosan megfogalmazza szándékát: azért kell feltárni az angol munkásosztály helyzetét, hogy a proletariátus nyomorának ismerete szilárd alapot teremtsen a szocialista elméletek számára.⁴ A vezércikkíró szerint szükség van iparra, de az ipar nem lehet államcél. Az állam fő feladata, hogy az emberek állandó boldogságát biztosítsa. Viszont az ipar nem boldogít. Constantin PECQUEUR francia szocialista közgazdász⁵ adatai alapján mutat rá a munkásnyomorra, és azoknak, akik a kiemelt számadatok után még kételkednének, újabb tájékoztató forrást ajánl: „tessék Engels F. e című munkáját olvasni: »Die Lage der arbeitenden Klassen [!] in England. Nach eigener [!] Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig 1845.« akkor a műipar philosophiájáról velünk szívesebben fog elmélkedni: ha vajjon lehet é, kell é, hasznos é az angol műipart mindenütt terjeszteni?”⁶

MARX korábban, más területen és leplezettebben jelentkezik irodalmunkban. Csak egy közös vonása van a korai ENGELS-ismerettel; az ő írását is a konzervatív sajtó használja fel elsőnek, mégpedig példaragon a cenzúra engedékenységeinek igazolására

¹ KOMLÓS Aladár: *Kemény és Engels*. Irod. tört. 1949. 122. (Benne: SZOKOLAY István említi elsőnek Engels művét 1846-ban)

² LUKÁCSY Sándor: *Európai szellem-reformkori olvasók*. Könyvbarát 1957. nov. szám 26; *Uő: Engels első magyar olvasói*. Valóság 1961. 107. l.

³ *A magyar irodalom története III.* Bp. 1965. 588. l.

⁴ *Marx—Engels Művei* [= MEM] II. Bp. 1958. 220. l.

⁵ MARX: *A tőke*. Bp. 1948. 898. l.

⁶ *Budapesti Híradó* 1845. II. 399. dec. 19-i sz.

A *Leipziger Allgemeine Zeitung* 1842. december 18-án kabinetparancssal kitiltották Poroszország területéről. A haladó polgári lap porosz földi elnémitásának közvetlen oka Herwegh ama levelének közzététele volt, amelyben a költő IV. FRIGYES VILMOST tájékoztatta a maga köztársasági érzelmeiről.⁷ MARX mint a *Rheinische Zeitung* főszerkesztője a lap 1843. január 1-i számában *-gal jelzett cikkében (*Das Verbot der „Leipziger Allgemeine Zeitung“ für den preußischen Staat*)⁸ foglalkozik a cenzúramentesség hiú ábrándjait cáfoló kérdéssel. Nyitó sorai után a kabinetparancs alapjául felsorakoztatott fő kifogásokat veszi számba: A *Leipziger Allgemeine Zeitung* mindenfélét hírszettel; híreinek legalább a fele hamisnak bizonyul; nem marad meg a tényeknél, hanem a hajtórugókat is keresi; akármennyire hamis is sokszor az ítélete, mindig a csallhatatlanság pátoaszával és a leggyűlölködőbb szenvedéllyel mondja ki; viselkedése állhatatlan, indiszkrét, éretlen. MARX ezután a népsajtó élettani jelenségeit fejtegeti:

„Feltéve, hogy ezek a vádak mind megalapozottak, felvetődik a kérdés: vajon ezek a vádak a »Leipziger Allgemeine Zeitung« önkényes jellege⁹ ellen irányulnak, vagy talán inkább a csak most születő fiatal népsajtó szükségszerű jellege ellen? [Csak egy bizonyos fajta sajtó létéről van-e szó, vagy a valóságos sajtó, azaz a népsajtó nemlétéről?]»¹⁰

A francia sajtó, az angol sajtó, minden sajtó ugyanúgy kezdte, mint a német sajtó, és mindegyikük ellen joggal felmerülhettek és fel is merültek ugyanezek a kifogások. A sajtó nem egyéb és ne is legyen egyéb, mint a hangos, persze »gyakran szenvedélyes és kifejezőmódjában túlzó, melléfogó mindennapi gondolkozása és érzése egy valóban népként gondolkozó népnek«. [Ezért olyan, mint az élet, mindig létrejövő, sosem kész.] Benne él a népben és becsületesen együtt érzi vele minden reményét és félelmét, szeretetét és gyűlöletét, örömet és bánatát. Amit reménykedve és félve elles, azt hangosan hírül adja és hevesen, szenvedélyesen, egyoldalúan, ahogy azt pillanatnyi kedélye és gondolatai diktálják, ítéletet mond róla. Ha ma tévesen közöl tényeket és tévesen ítél, holnap helyreigazítja. [A sajtó a voltaképpeni »természetadta« politika, amelyet pedig ellenfelei különben szeretni szoktak.]

Azok a kifogások, amelyek a fiatal »sajtót« az utóbbi napokban egymás után érték, kölcsönösen agyonütik egymást. Lám, mondták, milyen szilárd, mértéktartó, határozott politikát követnek az angol és a francia lapok. A valóságos életen alapulnak, nézetük egy meglevő kész hatalom nézete, nem tömök doktrínákkal a népet, ők valóságos doktrínái a népnek és pártjainak. Nálatok azonban nem az a helyzet, hogy kimondjátok a nép gondolatait, érdekeit, ti előbb csináljátok azokat, vagy inkább ráfogjátok a népre. Ti teremtetek a pártszellemet, nemhogy annak teremtményei vagytok. Így a sajtónak hol azt vetik szemére, hogy nincsenek politikai pártok, hol azt, hogy ezen a hiányon segíteni akar és politikai pártokat akar teremteni. De ez magától értetődik.] Ahol a sajtó fiatal ott fiatal a népszellem, és egy éppencsak ébredező népszellem mindennapi hangos politikai gondolkozása éretlenebb, formátlanabb, elsietettebb lesz, mint egy olyan népszellemé, amely politikai harcokban naggyá, erőssé és magabiztossá lett. [Mindenekelőtt az a nép, amelynek politikai érzéke még csak ébredszik, kevésbé érdeklődik az iránt, hogy egy-egy esemény tényleg megtörtént-e, mint erkölcsi lelke iránt, mellyel hat; akár tény, akár mese, a nép gondolatainak, aggodalmainak, reményeinek megtestesülése, igaz mese marad.] A nép ezt a maga lényegét látja tükrözve sajtója lényegében, és ahol ezt nem látja, mint valami lényegtelen nem méltatja figyelemre, [mert egy nép nem hagyja magát becsapni.] Ha tehát naponta kompromittálja is magát a fiatal sajtó, ha ebbe a sajtóba rossz szenvedélyek hatolnak is be, a nép mégis meglátja benne saját állapotát, és tudja, hogy minden méreg ellenére, amit a rosszakarat vagy az oktalanság belevisz, lényege mindig igaz és tiszta marad, és mindig mozgásban levő, mindig teljes áramlásában a méreg igazsággá

⁷ MEM I. 603. — Hírlaptudósításaink az általános okokat említik: „minden háttáron tülesapongó gáncsolódási láz” ütközött ki a Poroszország ellen írt cikkekből (*Hírnök* 1843. jan. 9-i sz. 3); az ellenséges irányú közlemények, mindenekelőtt a porosz bürokrácia sajtószabadságellenes törekvéseiről közölt cikk adott alkalmat a rendelet kibocsátására (*Pesti Hírlap* 1843. 30. jan. 12-i sz.); a lap következetesen gyanúsítgató és rágalmazó cikkeket hozott Poroszországról (*Jelenkor* 1843. 18. jan 15-i sz. 18).

⁸ MARX—ENGELS *Werke* I. Berlin 1957. 1521.

⁹ A dült betűkkel szedett kifejezéseket MARX emelte ki.

¹⁰ A szegletes zárójelbe tett szövegrészek a későbbi összevetést segítik.

és gyógyító orvossággá válik. [Tudja, hogy sajtója az ő bűneit hordozza, érte alacsonyítja le magát és az ő dicsőségére, előkelőségéről, önelégültségéről és megcáfolhatatlanságról lemondva, képviseli a jelenkor tövisei között az erkölcsi szellem rózsáját.]

Azokat a kifogásokat tehát, amelyek a »Leipziger Allgemeine Zeitung«-ot érték, a fiatal népsajtó, tehát a valóságos sajtó elleni kifogásoknak kell tekintenünk, mert magától értetődik, hogy a sajtó nem válhat valóságos sajtóvá, míg végig nem megy szükségszerű, a lényegén alapuló fejlődési stádiumain. A népsajtó elvetését azonban a politikai népszellem elvetésének kell nyilvánítanunk. Cikkünk elején mégis azt mondtuk, hogy a német sajtó kilátásai *látszólag* komorak. És így is van, mert a harc egy létezés ellen az *első formája* elismerésének, valóságának és hatalmának. És csak a harc győzheti meg mind a kormányzatot, mind a népet és magát a sajtót a sajtó valóságos és szükségszerű jogosultságáról. Csak az mutathatja meg, hogy engedmény, vagy szükségszerűség, illúzió, vagy igazság-e a sajtó.”¹¹

A lipcsei újság sorsa izgalmas sajtóüggyé szélesedett. MARX polemikus cikksorozata tanúskodik róla.¹² A pozsonyi *Hirnök* érdeklődése is fennakad a kérdésen, és szemelvényekből meg idézetekből összeszerkesztett átnézetet tesz közzé, hogy tükröztesse a német sajtó és a cenzúra viszonyát. A lap 1843. január 23-án megjelent 7. számának *Kis Futár*-rovatában folytatásos¹³ tárcacikk kezdődik *A német hírlapi sajtó kicsapongásai* címmel. Benne az ismeretlen tárcairó egyrészt olyan hírlapi megnyilatkozásokat ismétel, amelyek a reakció irányából közelítik meg a problémát, s ítélik el a „kicsapongásokat”, másrészt olyan sajtóhangokat közvetít, amelyekben a haladó kritika demonstrálja a „kicsapongások” valóságát. Így kerül aztán a szemlében közös égbolt alá a forradalmi demokrata *Rheinische Zeitung* és a *Rhein- und Moselzeitung* című katolikus napilap. Ez utóbbi a rágalmazó szabadelvűség hirdetői és a politikai sansculottizmus elemei ellen a még szigorúbb ellenőrzés szükségének gondolatát is megpendíti. A *Berliner Literarische Zeitung* általánosságban tartott alapról helyesel: A júdásfajú szabadsági apostolok eredeti értelmükből kivetkőzhetnek minden kérdést, a kormány rendeleteit gúnyolják, pletykákat koholnak. Ilyen módon akarják magukat méltóvá tenni az unalomig igényelt sajtószabadságra. A baloldali hegelianusok folyóiratának a *Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst*nak ideológiai vonásai a „lipcsei hírlap... hivatalos cikke”¹⁴ alapján rajzolódnak ki: Mindent tagad, aláássa a keresztény állam alapjait, megveti a monarchiai kormányhatalmat, bámulja Franciaországot, de nem a kormányát. hanem a nép egy részében mutatkozó felforgató irányt. S mégis panaszkodik a cenzúra miatt. A kormány a hazának és az alkotmánynak tartozott azzal, hogy a folyóirat további fennmaradását nem engedélyezte. E hangok közé ékelődik MARX elméleti okfejtése.

A *Hirnök* tárcacikke a *Rheinische Zeitung* magatartásának szemléltetésére lefordítja MARX idézett cikkének érdemi részét. De nem hiánytalanul.¹⁵ Egy helyütt hosszabb részletet, másutt mondatokat kihagy, itt-ott mondatösszevonással ülteti át magyarra a szöveget, néhol pontatlan kifejezéseket használ: a *Volk* szót gyakran *nemzettel*, a *Volkgeist* összetélt *nemzetszellemmel* (de egy ízben *népszellemmel*) fordítja, s van úgy, hogy szándékosan enyhíti a szó tartalmát: a *Kampf* helyén a *vita* szó áll. De még így is, ebben az alakban is az első magyar nyelvű marxi szöveggel szembesíthetjük magunkat.

A pozsonyi tárcá bevezető szakasza az idézetgyűjtemény összeállításának és rendeltetésének szempontját rögzíti: „A porosz hírlapok igen szabadelműleg véleményeznek azon rendelmény felől, minél fogva a lipcs[e]i Allg. Zeitung Poroszországból eltíltá-

¹¹ MEM I. 152–154.

¹² Uo. 154–170.

¹³ Jan. 26-i 8. és febr. 6-i 11. sz.

¹⁴ A *Leipziger Allgemeine Zeitung* e címen csak 1843. ápr. 1-én szűnt meg. MEM I. 603. — A *Deutsche Jahrbücher* betiltásáról szóló hivatalos közleményt Wigand, a folyóirat kiadója és Ruge, a szerkesztő tette közzé (*Pesti Hírlap* 1843. 46. jan. 19-i sz. 46).

¹⁵ L. a MARX-szövegben szegletes zárójelbe tett részeket.

tott: miből eléggé kiviláglik, hogy ezen tilalom a sajtóra általánosan kórlátozólag nem hatott. Mit figyelmünkre méltatván, jelen korunkban közérdekűnek tartók, némelly porosz hirlapokban nyilatkozott eziránti nézeteket kiemelve, tisztelt olvasóinkkal közleni a nélkül, hogy ezeknek személyes szempontbóli méltánylásába ereszkeznénk."

MARX cikkének tolmácsolását a következő mondat vezeti be: „A Rheinische Zeitung pedig ugyanezen tárgy felől így eszmélkedik.”¹⁶

Maga a szöveg ekképpen hangzik:

„Megengedve mindezen vádak alaposságát, kérdezhetnők: valljon a Leipziger Allgemeine Zeitung önkényes jellemét illetik-e ezen vádak, vagy nem inkább a még csak keletkező fiatal népsajtnak szükségképi jelleme ellen intéztetvék? A francz, angol s minden egyéb sajtó ugyanazon alakban s modorban keletkezett, mint a német sajtó, és mindazon szemrehányásokat megérdemlette s meg is nyerte. A sajtó nem más, de ne is legyen más, mint egy nemzetileg okoskodó nemzet mindennapi gondolatának s érzelmeinek hangos, ámbár néha szenvedélyes és kifejezéseiben tulzó s tévelygő nyilatkozata. A népnek keblében élén, annak minden reményét s félelmét, minden szerelmét s gyűlöletét, minden örömet s fájdalomát igaz egyaránt érzi. Mit remélve s féltve felfogott, azt azonnal hangosan hirdetvén, hevesen, szenvedélyesen s egyoldalúlag bírálja a szerint, mint épen kedélye s észtehetsége ingereltetve, a ma előadott tények s bírálatok tévedéseit holnap önmaga megczáfolván. Hol a sajtó még fiatal, ott fiatal a nemzetszellem is, mellynek naponkinti hangos political véleményezése mindig készültlenebb, formátlanabb s hebehurgyásabb leend, mint millyen az egy political küzdelem közt emelkedett, izmosodott s önbizonyosodott nemzetszellemnél alakult. Akárhogy következtelkenedjék tehát naponkint a fiatal sajtó, legyen ez gonosz szenvedélyektől áthatva, a nép azért mégis ezt tartja ön állapota tükrözetének s hol ezt föl nem lelné, ott a sajtót hasztalanságkint részvétre sem méltatná, jól tudván, hogy minden gonosszág s tudatlanság becsemzészi mirigy mellett, a sajtó lényegessége mindig igaz s tiszta marad és mirigye annak szünetlen forgása folyamatában igazsággá átalakul. Mi tehát azon vádak, mellyek a Leipziger Allgem. Zeitung ellen intéztettek, a fiatal népsajtó, vagyis a valódi sajtó ellen intézett vádaknak tekinthetők, mert magából érthető, mikint a sajtó azzá igazán nem lehet a nélkül, hogy az ennek lényegében gyökerezett kifejlődési stadiumokon átesett volna. De a népsajtó kárhoztatása a political népszellem kárhoztatásával ugyanazonul. Mi azonban cikkünk elején a német sajtó jövődjét csak látszólag borultnak jellemzők. S így van, mert az egy lét elleni küzdelem e lét elismertetésének, valóságának s hatalmának első alakja. S csak e vita képes a kormányt úgy, mint a népet s a sajtót magát a sajtónak valódi s szükséges feljogosítása felől meggyőzni. Csak ez bizonyíthatja be, engedmény e vagy szükségesség, káprázat-e vagy igazság.”

E fordítás nyilvánvalóan, eredendő okok miatt nem tudatosíthatta MARX szerzőségét. Értékében talán elmarad a korai ENGELS-ismeret mögött. Mégis: érdekes dokumentum a marxizmus irodalmának hazai történetében: a magyar újságolvasó már 1843-ban találkozott marxi gondolatokkal.

ZSOLDOS JENŐ

¹⁶ *Hirnök* 1843. jan. 26-i 8. sz. 4. l.

Kassák Lajos az osztálybíróság előtt*

Ha az embereknek volna bátorságuk hozzá,
 hogy visszautasítsák a hazugságokat
 s ha a legigazibb érzéseik és legigazabb gondolataik
 szerint cselekednének,
 minden tapasztalatukból a lényeg olaját
 csöpögtethetnék ki
 s öregségükre édesek és egészségesek lennének ... —

idézi KASSÁK az angol költő öregekről szóló versét egyik betiltott könyvében — *Anyám címére* —, melyért ismételtelen bíróság elé állították és kéthavi fogházra ítélték.

Az idézet — ha most nem is térünk ki KASSÁK Lajos egész életművére, az általa létrehozott iskolára, folyóiratokra, prózai és költői műveire — mottóként szolgálhat a kassáki magatartásra. Ezt a magatartást egy bizonyos aspektusból világítjuk meg: a perekből, melyeket az ellenforradalmi Magyarország indított 1919 őszétől, s folytatott huszonöt esztendőn át ellene.

A Tanácsköztársaság leverése után emigrál, de alig hagyja el az országot, *Levél Kun Bélához a művészet nevében* című, 1919-ben a *Ma* kiadásában megjelent tanulmánya megsemmisítésére ítéltetik a Tanácsköztársaság összes többi kiadványával együtt. A FRIEDRICH-féle, szeptemberi listán szerepel, s a korabeli sajtó tudósításai szerint rendőrök és detektívek járják be a fővárost, házkutatást tartva az ilyen művek után, nehogy elkerüljék sorsukat, a Mátyásfüldei gépgyárban történő elégetést. Bécsben megjelenő könyveire is ez a sors vár.

Novelláskönyv-ét, mely 1911 és 1919 között írt elbeszéléseit tartalmazza, és Bécsben, 1921-ben kerül kiadásra, 1922 elején kitiltják a postai szállításból, ugyanígy *Világ-anyám* című kötetét, melynek verseiben (*Boldog köszöntés, Mesteremberek*) zengő pátoSSzal szól a forradalomról. A *Máglyák énekelnek* kitiltására — bár ezt a művét 1920-ban jelentette meg a Bécsi Magyar Kiadó — csak 1924-ben kerül sor. A hatalmas eposz a Tanácsköztársaságnak állít emléket: „Az új költőknek ajánlom. Legyenek könyörtelenek a jóságukban és gondoljanak a lemészárolt emberekre, akik a magyar földek és vizek alatt fekszenek ma vérző nagy rózsákkal a homlokukon”. „E sajtótermék bárhol található példányai elkobzandók és terjesztői ellen eljárás indítandó” — olvassuk a magyar királyi belügyminiszter által kibocsátott körlevélben, mely a magyar királyi állami rendőrség budapesti és valamennyi kerületi Főkapitányának, valamennyi magyar királyi csendőr kerületi parancsnokságnak és valamennyi alispánnak szól.

Ugyancsak Bécsben, 1924-ben jelent meg *Álláspont. Tények és új lehetőségek* című elméleti munkája. Itt már nem egyszerű kitiltásról és elkobzásról volt szó, hanem öt esztendeig húzódó perről. Mint ismeretes, KASSÁK 1926-ban hazatért az emigrációból. A kis terjedelmű, de annál jelentősebb füzet a hatóságok kezébe került, s már 1926. október 25-én — STRACHE királyi főügyész nevével — elkészült az ügyészszégi indítvány, mely szerint:

„... bevallott célja ama munka megindítása, amellyel a kommunista emigráció ezideig adása a magyar forradalomnak és az ellenforradalom terrorja alatt kinlódó magyar munkásságnak.” „A kommunista pártot a munkásság új nemzetközi erőképviseletének nevezi. A társadalmi forradalmat jelenti ki az emberi élet módosítása végett az egyetlen forrásnak. Dicsőíti LENINT, mint a konstrukció emberét. Meg kell találnunk

* A cikk a költő halála előtt érkezett. Szomorú találkozás, hogy a *Magyar Könyvszemle* most KASSÁK Lajos emlékének hódol vele.

— mondja — annak a forradalmi munkának módját, amely a nyílt fegyveres akcióig hasznossá teszi az átmeneti időt. — A kommunista párt anyja és felnevelője az új embernek. — Megállapítja, hogy az első tennivaló pártiskolák felállítása. Ezek részére programot közöl. A burzsoá társadalom halálát és a forradalom szükségét hirdeti. . .”

1928 augusztusában készül el a nyolcoldalas vádirat, ugyanazt fejt ki, mint az indítvány, csak már jóval részletesebben.

A magyar bíróság alapos volt, a könyv utáni nyomozás egészen a forrásig, Bécsig terjedt. A Párttörténeti Archivumban őrzött periratok között megtalálható a bécsi kiadó levele eredetiben és magyarra fordítva:

„Alulírott, mint a Fischer J. kiadvállalat tulajdonosa ezennel kijelentem, hogy a Kassák Lajostól „Álláspont” cím alatt kiadásomban megjelent könyv a könyvkereskedelemben nem került. A könyv kizárólag mint kézirat, zárt borítékban bizonyos személyek részére küldetett. Tartalma, vitajellegénél fogva belekapcsolódik a kommunista pártban annakidején folytatott elméleti harcokba. A könyv 300 példányban jelent meg, ebből 150 szétküldetett, a többi pedig makulaturaként lett megsemmisítve. Egyetlen egy könyv sem küldetett Magyarországra, sem nyilvános könyvkereskedésben nem árusítottott és ma sem kapható sehol. Wien 1927, február 24.”

A Magyar Újságírók Egyesülete STRACHE főügyészhez 1926. november 18-án intézett beadványban állt ki KASSÁK mellett. Másik érdekes dokumentum az *Álláspont* ügyében a következő: „Nagyméltóságú Minister Úr, Kegyelmes Uram! Alulírott magyar írók és hírlapírók, mély tisztelettel kérjük Nagyméltóságodat, Kassák Lajos íróársunk azon kérelmére, hogy az ellene folyamatba tett új bünvádi ügyben szabadlábban védekezhessen — kegyesen helyet adni méltóztatásuk.” Az aláírók között szerepel VIKÁR Béla, HELTAI Jenő, KARINTHY Frigyes és KOSZTOLÁNYI Dezső.

Végülis megszületett az ítélet, a MÉHES-tanács 1930. október 3-án kimondta: „... a főtárgyaláson felolvasott részei a Btk 172. paragrafusában meghatározott izgatás tényálladáki elemeit megvalósítják. Minthogy azonban a bűncselekmény elévült, a kir. törvényszék Kassák Lajos szerzőt a Bp. 326. paragrafusának 3. pontja alapján felmentette.” Az írók igen, de a művet, természetesen — nem. December 6-án a belügyminiszter elrendeli a könyv elkobzását és megsemmisítését.

A KASSÁK ellen indított perek egymást követik. Az új vádirat 1932. február 27-i keltezésű: ezúttal vers a vád tárgya. GRÓ Lajos lapjában, *A Munka Kultúrstudiójában* jelent meg a *Szolgálók élete* című vers, mely a vádirat szerint „a kivételes hatalom fennállásának ideje alatt a munkásosztályt a vagyonos osztály elleni gyűlöletre izgatta és másrészt az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására és különösen a munkásosztály kizárólagos uralmának erőszakos úton való létesítésére izgatott”. Néhány sort idéz a versből, s megállapítja, hogy „e tényállítások és kifejezések egyrészt úgy tartalmilag mint egyetemes hatásukban a tárgyilagos bírálaton túlmenők, célzatuknak megfelelően a szenvedélyek felkeltésére és a gyűlölet kiváltására alkalmasak, s ezért az izgatás büntetnének a tényelemeit tüntetik fel . . . alkalmasaknak mutatkoznak az 1921. évi III. t. c. 5. §.-ában meghatározott bűncselekmény tényálladékaának megállapítására is”. A nyilvános főtárgyaláson, március 30-án TÖREKY elnökölt. A jegyzőkönyv tanúsága szerint a vádlott a következőket mondotta: „A vádat megértettem, nem érzem magam bűnösnek. A vádbeli verset én írtam és tétettem közzé. Távol áll minden napi politikától, a munkás és tőkés osztály nincs is benne megemlítve, ezért nézetem szerint nem alkalmas az izgatásra. A vers három szegény cselédleány beszélgetését tartalmazza népballadaszerű előadásban. Tisztán költői mű, amelynek motívumait a nép között eltöltött fiatalkori életem impresszióból merítettem.”

Mikor TÖREKY a vádlott elé tárja a versnek azt a részét, hogy „a parasztok egyszer csak összedöntik ezt az egész világot” — KASSÁK így válaszol: „Ez csupán a nép körében

használatos szójárás". Ezután MÉHES Ignác törvényszéki bíró megállapítja a vádlott bűnösségét:

„Kassák Lajosnak ez a műve olyan lapban jelent meg, amelynek minden cikke az osztályharcot szolgálja. A vád tárgyává tett cikk is párbeszéd formájában a szegény néposztály nyomorúságos helyzetével szemben a gazdagok jólétét élezi ki, mint akiknek egész életük szép. Ez a beállítás alkalmas nemcsak az ellenszenv, de a mélységes gyűlölet felkeltésére. Megmutatja az utat is, hogy mivel segíthetnek ezen: a világ összerombolásával... Ezért kívánnak a dajkák is harcos társat, akikkel együtt harcolnak...” Méhes érvelése ellenére azonban, a királyi törvényszék felmentette Kassákot, mivel „a közlemény hangja és tartalma alkalmas ugyan bizonyos nyugtalanság és elégedetlenség felkeltésére, de nem éri el azt a fokot, amely a gyűlöletre való izgatáshoz szükséges, t. i. szenvedélyek felkeltésére való alkalmatosságot.”

A tábla, majd a kúria is jóváhagyta 1933 februárjában az alsófokú ítéletet.

1934 novemberében mutatja be a nyomdász KASSÁK Lajos *Egy ember élete* című művét engedélyezés végett a királyi ügyészségnek. A hivatalos válasz gyorsan megszületik. December 25-én elrendeli a budapesti királyi büntetőtörvényszék vizsgálóbírája a könyv összes példányainak, a kéziratnak azonnali lefoglalását és a házkutatás azonnali fogantatását. A Párttörténeti Intézet Archivumában őrzött periratok között több érdekes dokumentum szerepel, így például a büntetőtörvényszék fogház gondnokától származó feljegyzés, mely szerint KASSÁK felesége, az államfelforgatási vétség miatt elítélt SIMON Jolán, megkezdte hat hónapos fogházbüntetésének letöltését 1934. június 14-én. Látunk különböző lefoglalási jegyzőkönyveket, detektívjelentéseket, adatokat a könyv lefoglalt példányairól Budapesten és vidéken, s végül BOZZAY GYULA rendőrtanácsos december 28-i jelentését az eredményről: „A lefoglalást fogantatítottam. 725 példányt fűzve, továbbá 1200 darab borítékot, a matricát és az imprimált korrektúrákat foglalta le a rendőrség. Az ide küldött ügyészi köteles példányon felül 3 példányt az összes iratokkal együtt csatolok... A terjesztés megakadályozására minden intézkedést megtettem...”

Ugyancsak december 28-ról datálódik a főkapitányságon felvett jegyzőkönyvben KASSÁK vallomása: „Bűnösnek nem érzem magam... A szóbanforgó sajtótermék (könyv) megírásával külön céloom nem volt, hiszen ez a kötet egy sorozatnak a 8. kötete és egyelőre befejező része „Egy ember élete” címen összefoglalt önéletrajzi sorozatomnak. Ennek a sorozatnak a célja az, hogy a körülményekhez, a valósághoz képest híven visszaadja egy ember élettörténetét gyerekkorától egész a mai napig. Ez a könyv-sorozat emberi dokumentum akar lenni minden politikai, vallási vagy nemi célzatosság nélkül. A magam részéről az inkriminált sajtótermék tartalmában az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló vétséget vagy a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen elkövetett vétséget vagy más bűncselekményt nem látok fennforogni.”

Másnap, december 29-én elkészül a vádirat, mely nyolc oldalon át idéz a *Kommün*-ből, de vád tárgyává teszi az egész könyvet. Világosan kifejti ezt a befejező, *Indokok* című rész:

„... A könyv az 1919 évben lezajlott kommun történetét adja. A szerző, aki forradalmárnak vallja magát, s aki felfogását azonosítja a proletárdiktatura eszméjével, könyvében a proletár diktatura iránt érzett felfogásának ad nyíltan kifejezést s míg egyrészt megvalósítását kívánja, másrészt fájjalja a proletárdiktaturának letörését. Míg a proletárdiktatura visszaéléseit egy szóval sem érinti, addig az ellenforradalomról, a törvényes állapot visszatérteréről s mindarról, amit e közben észlelt és vele történtek, mint „pokol”-ról emlékszik meg, s a törvényes állapot visszaállítása érdekében tett intézkedéseket valótlanul és úgy állítja be, mint a hatalmon levők visszaéléseit...”

Az 1935. február 15-i királyi büntetőtörvényszéki tárgyalás az *Indokok* ellenére – felmentő ítélettel zárul. Május 13-án azonban STRACHE királyi főügyész fellebbez, fellebbviteli főtárgyalás ügyében. A tábla a szeptember 24-re kitűzött tárgyalást elnapolja, erre december 3-án kerül sor. Hogy a *Kommün* ügyében nem volt egységes a különböző bíróságok véleménye, sőt egyazon fórumon belül is erős eltérések lehettek, erre nézve is érdekes dokumentumokat találunk. Így például a táblai iratokhoz csatolva a következő kéziratos feljegyzést: „Pro domo! A könyv lényegileg propagandamű, mert a vörös lázadást csak olyan szempontból bírálja, *hogyan kellett volna jobban csinálni*. A vörös lázadás elítélésével és megtorlásával az egész nemzet azonosította magát, a megtorlás becsérlése tehát *a nemzet egyeteme ellen intézett támadás*. (Különvélemény is van.)” Mégis átmenetileg a másik vélemény érvényesült: a tábla 1936. január 28-i ítéletében jóváhagyja az elsőfokú ítéletet azzal az indokolással, hogy „... a mű *összhatásában* nem alkalmas az olvasó lelkiületében oly képzet kiváltására, mintha a szerző az állam és társadalom mai törvényes rendjének erőszakos felforgatása és megsemmisítése mellett a proletárdiktatúra újbóli megvalósulását óhajtaná, követelné, illetve annak újbóli visszaállítására izgatna... tizenhat év távlatából már nem alkalmas a magyar állam vagy magyar nemzet megbecsülésének csorbítására...”

Azonban a kuria, illetve TÖREKY más véleményen van. Megsemmisíti a két elsőfokú bíróság ítéletét, a szerzőt bűnösnek mondja ki az 1921. III. törvénycikk 5. §-ának 1. bekezdésébe ütköző ízgatás vétségében. A büntetés: egy havi fogház, három évi hivatalvesztés és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése — olvassuk az 1936. május 19-i ítéletben. Néhány sor az ítéletből:

„A vádlott által írt és közzétett »Egy ember élete. Kommün« című könyv tartalma szerint Kassák Lajos vádlott Budapesten 1919 évben az ún. proletárdiktatúra idejében mint a tanácsköztársaság alkalmazottja vállalt állást. Előbb a közoktatásügyi népbiztosságnál működött mint cenzor, utóbb pedig a színházi bizottsághoz került. A vádlottnak ezek az állásvállalásai, valamint könyvének egyes részletei bizonyítják, hogy a kommunizmussal értelmi és érzelmi közösségben volt. Könyvében hangoztatja, hogy mindenkinek helyére kell állnia és el kell végeznie a feladatot, melyet a *forradalom* reá kiszab. Dicséri az egészségügyi bizottságokat, amelyek a gyermekekről gondoskodnak, és kiemeli, hogy egyelőre ez a legáldásosabb munkája a forradalomnak, mert fel kell táplálnia a kicsinyeket, hogy erővel és bizalommal léphessenek az ő nyomukba... Helyesli a vöröshadsereg érdekében való propagandát... Rámutat a könyv arra, hogy olyan komoly feladat megoldását, mint a forradalom, csakis józan, munkabíró és tárgyi ismeretekkel rendelkező emberekkel lehet elvégezni: az életben maradtak, lehet, hogy egyszer majd szerencsésebb kézzel nyulnak hozzá a dolgokhoz, mint ahogyan azt most tették... hangoztatja vádlott azt a reményét, hogy a világ minden táján ki fog törni a világforradalom... Amikor tehát a vádlott könyvében a proletárdiktatúra visszasságairól is megemlékezik, nem a diktatúra elítéléseképp teszi ezt, hanem a bajok felsorolásával kapcsolatban rámutat azoknak fentebb ismertetett okaira és részletesen megjelöli a módokat, amelyeknek segítségével az eljövendő forradalom sikeresebben lesz megkezdhető és befejezhető; ekként megjelenti az olvasók előtt a jövő forradalom csillogóbb képét... Tévedtek tehát az elsőfokú bíróságok, amikor a vád alapjául szolgáló könyvnek ebben a tartalmában nem ismerték föl a bűncselekmény tényálladékát...”

1936. szeptember 28-án a királyi büntetőtörvényszék kihirdeti: „a kuria ítélete jogerős és végrehajtható”. KASSÁK felesége kegyelmi kérvényt nyújt be, az IGE, a PEN Club, a Magyar Újságírók Egyesülete csatlakozik, tiltakoznak KASSÁK bezárása ellen. Végül, négy esztendei huza-vona után JÓNÁS Sámuel királyi ügyész közli, hogy a kormányzó úr a fogházat „kegyelemből elengedni méltóztatott”.

„Jónéhány évig dolgoztam tüzzel és vassal, aztán egy könyv került a kezembe s egyszerre úgy éreztem, hogy én is tudnék könyveket írni... Részben kielégültem az írás által, másrészt azonban egyre elégedetlenebb lettem nemcsak a környező világgal, hanem

VILAG PROLETARJAI EGYESULJETEK!

1922 MÁJUS 1

Testvéreim!

Betelt a mérleg! Az ember a jóság beföltésére született s akik eddig nálatok jártak, azok mind a nyelvükből élő papok voltak. A bánat és a lemondás gyermekei. Vagy a políthia lovagjai voltak, akiknek szél jár a fejükben. De én most nem magamat, a véletlen egyet, hanem benneteket prédikálalak. Együtt és egyenként! Az új világ fundamentumát, a gátfalan erőt és akaratot. Az asszonyt és a férfit prédikálalak, együtt az egész világkörnyezetével.

Ti a boldogság kulját keressétek és azt mondom, hogy minden boldogság forrása az erőben van. S ha kérdezétek: ki nyitja meg a kapukat? Azt mondom, egyedül csak ti nyithattok meg minden kaput! Az idő végtelenségével vagytok terhesek s a jóság egyetlenegy törvénye fog beteljesedni rajtatok. Én nem érmekeket, amuletteket és talizmánokat imádkozok a nyakatokba. Nem, én nem vagyok a ti dicséreti való papotok, én csak egyszerűen egymásba teszem a kezeiteket, hogy el ne dűljétek a viharban.

Laboratóriumokból, gyárakból, irodákból, műhelyekből és a nyomorúság minden fészkeiből elindultatok a bizonyosság ösvényén. A hajnal még reménytelenséget harmatozott a szeméitekbe és ti mégis előttek és megtaláltátok az első szabad napotokat. A nap aranyat nevetett fölöttetek a körutakon. Oldalaitokon letérdeltek az emeletes házak és mindennapi szenvedések elfutottak fölöttetek, mint a fogatlan kutyák. Miért? — kérdezétek.

Miért? És én alázatosan köszöntelek benneteket, kérdező asszonyok és kérdező férfiak. Ez a ti első szabad napotok. Ne engem kérdezzétek. Akármilyen bajotok van, csak önmagatokat kérdezzétek. Mert minden kérdező megadhatja magának a választ. Bennetek van a csodálatos szó, amit senki sem tud jobban kimondani, mint ti, kérdező asszonyok, vagy kérdező férfiak. Papok szemforgatása, ügyvédek gerinctelensége, színészek felelőtlen nyelve nem ér fel a ti egyszerű eszetekhez, amely azt mondja: „Minden magtárnak nyitva kell állania az előtti, aki a magot összehordta.” Nem nyalábolom le hozzátok az eget és nem tolom alálot a hegyeket. Én tudom: az éhség és a reménytelenség bádogege alól indultatok el és én csak azt mondom: Ti erős és egészséges emberek vagytok. A trónokról töröljétek háf le a trónolókat, a reménytelenségekől kaparijátok ki a reménytelenséget és mutassátok meg magatokat egymásnak, kömfalazás és spekuláció nélkül. Óh, hogy csodálalak benneteket testvéreim! Hol lehetne megtalálni az élet örömet, ha a ti mélykutu szeméitekben nem lehetne megtalálni? Tovább, csak tovább a fellelküdti utakon és én mondom nektek ó, testvéreim, megnyílnak előttek a győzelmes igazság kapui!

Kassák Lajos.

önmagammal is . . . Szembefordulok az igazságtalansággal és vállalom a terhet annak a munkának, amit írói feladatnak nevezünk . . .” — írja 1938-ban, DERKOVITS Gyula, illusztrációjával CSERÉPFALVI Imre kiadásában megjelent, és elkobzott, *Anyám címére* című művében, majd szabad versben variálva fenti gondolatait: „A külvárosok fia vagyok, kék zubbonyba öltözött, nehéz járású rabszolga, aki fáradt tagjain ma is érzi a láthatatlan láncokat s anyja tejével nem szívta magába az urak dicséretét.” A kötelespéldány bemutatása után hamarosan elkészül a budapesti királyi ügyészség vádirata, mely „sajtó útján elkövetett, a fegyveres erő ellen gyűlöletre izgatás vétsége címén” emel vádat a szerző ellen, mert „a sajtótermék *Tizenhetedik levél* felírást viselő fejezete a háború, a gyűlölködés és öldöklés szelleme ellen kel ki. E vers a tábornoki, illetve tisztikart úgy állítja be, mint amely a közkatonák véráldozatával és pusztulásával nem törődik, mint akinek lelketlen parancsai egyedüli okai a céltalan vérengzésnek és a közkatonák embertelen szenvedéseinek. Ez a versszöveg a fejezet összefüggésében alkalmas arra, hogy a fegyveres erő ellen gyűlöletet keltsen . . .” Az 1938. március 22-i büntető-törvényszéki főtárgyaláson a költőt két havi fogházra, könyvét elkobzásra ítélik. A jegyzőkönyvek között megtaláljuk KASSÁK vallomását:

„. . . Önképzés útján emelkedtem fel odáig, hogy ez a könyvem már a 36-ik mely a könyvpiacra megjelent. . . Végtelenül boldog és nagyon halás vagyok, hogy Méltóságod a tizenhetedik levelet egész terjedelmében felolvastatta, mert így a vád tárgyává tett vers egész összefüggésében áll az ítélőbíróság előtt, ami a legjobb védelem a számomra. Igaz, hogy ebben a levélben nem dicsőítem a háborút, de sohasem is dicsőítettem. Azok közül az emberek közül való vagyok, akik az írói hivatást igen komolyan veszik, az író hivatásaként az élet elmélyítését tekintik, s féltő gonddal őrködnek embertársaik sorsa felett a tekintetben, hogy áldozatul ne essenek annak a vad örületnek, mely ma körülvesz bennünket. Amit hallottam, láttam és megfigyeltem, őszintén leírtam, nagyon megdöbbenem, ha ezért az őszinteségemért büntetést kellene elszenvednem. Különben a háborúról vallott álláspontommal nem állok egyedül. Minden gondolkodni tudó ember előtt világos, hogy Magyarországnak sem érdeke, hogy jöjjön el a háború.”

A tábla nem ért egyet az alsófokú bírósággal, nem csak KASSÁK büntetését törli, de még a könyv elkobzását is mellőzi 1938. november 26-i ítéletében, azzal az indokkal, hogy a könyv nem támadja a magyar fegyveres erőt, a katonaságnak nem csak a hadviselés a feladata, s a könyv amúgyis csak műveltebb olvasók kezébe kerül.

A kúria azonban más véleményen van. KVASSAY tanácselnök 1939. május 3-án a királyi büntetőtörvényszék ítéletét hatályába visszaállítja. Ezt meg is indokolja:

„A valóság szerint az, amit egy Krisztus előtt 827-ből származó kínai vers lényegileg úgy fejez ki, hogy a katonákat vezetőik ostoba parancsokkal szükség nélkül küldik halálba és halálukból hátramaradottaikra gyász és szomorúság, parancsnokaikra pedig jótét és dicsőség áramlik. A könyvnek ez a része tehát lényegileg és általánosságban lesújtó bírálat a hadvezetőség és a tisztikar felett. . . . Ez a beállítás alkalmas arra, hogy az olvasóval a fegyveres erő intézményét általában és így a magyar fegyveres erőt is meggyűlöltesse. A vádbeli könyv ismertetett fejezete eszerint az 1921. III. t. c. 6. §-ának első bekezdésébe ütköző vétség tényálladékát megvalósítja és így nem tévedett az alsófokú bíróság . . .”

Az iratok között elsárgulva, kirottosodva, de pontosan olvasható KASSÁK Lajos szabadulóllevele, büntetését 1940. október 4.-től december 2-ig letöltötte a fogházban.

¹ A cikkben előforduló KASSÁK-könyvek, illetve versek „inkriminált kiadásai”: *Álláspont*. Wien 1924, Fischer Verlag. *Egy ember élete. (Önéletrajz.)* (7.) *Károlyi forradalom.* (8.) *Kommün.* Bp. (1935–1939.) Pantheon, Tolnai ny. 2 db. (KASSÁK Lajos Murkái.) *Máglyák énekelnek.* (Versek) 1919–1920. Wien 1920, Bécsi Magyar Kiadó. 129. l. *Szolgálok élete.* (Vers.) — A Munka Kultúrstudiója. Szerk. Gró Lajos. 1931 december. *Tábornok.* (Vers. Ford. KASSÁK Lajos.) — *Anyám címére* (Bp. 1938), Cserépfalvi. 257 l. A borítólapon DERKOVITS Gyula rajza. *Világanyám. Kassák Lajos összes versei.* Wien 1921. Bán-Verlag. 145 l.

FIGYELŐ

A társadalomtudományi folyóiratok világjegyzékének harmadik kiadásáról*.

A társadalomtudományi periodikák világjegyzékének első kiadását 1952-ben jelentette meg az UNESCO, a 2. kiadás 1956-ban látott napvilágot, míg a 3. átdolgozott és bővített — tegyük hozzá *alaposan* átdolgozott és bővített — kiadás 1967 elején jelent meg a Nemzetközi Társadalomtudományi Dokumentációs Bizottság (CIDSS) gondozásában a párizsi Maison des Sciences de l'Homme Service d'échange d'informations scientifiques-jának közreműködésével. A válogatást a CIDSS egy erre a célra létrehívott albizottsága végezte,¹ az anyagszolgáltatásban számos ország könyvtárosa, illetve társadalomtudományi specialistája vett részt.

E széleskörű nemzetközi előkészítés és együttműködés eredményeként az új kiadás minden vonatkozásban teljesebb és sokrétűbb az előzőeknél és minden bizonnyal alapvető gazdagodást, javulást mutat a szocialista országok periodikáinak bemutatása tekintetében.²

E tény egyfelől tükrözi a szocialista országok folyóiratainak gazdagodását, másfelől ismételten aláhúzza a nemzeti anyagszolgáltatások jelentőségét a nemzetközi adattárakban, repertóriumokban stb.

A válogatás alapjául az az elv szolgált, hogy *kizárólag önálló tudományos közleményeket rendszeresen* tartalmazó folyóiratok kerüljenek be a jegyzékbe, így kimaradtak az anyag- és adatszolgáltató, statisztikai, konjunktúra- és piacutató, bibliográfiai stb. folyóiratok. Kimaradt a heti- és napisajtó is, amelynek elsőrendű rendeltetése nem a tudományos közlés. A *társadalomtudományi diszciplínákat* tekintve a kötetben helyet kaptak az általános társadalomtudományi, szociológiai, társadalompszichológiai, szociológiai és kulturális antropológiai, demográfiai, kriminológiai, közgazdaságtudományi, politikatudományi, államtudományi, nemzetközi (kapcsolatok), ipargazdasági, gazdaság- és társadalomtörténeti, közjogi, nemzetközi és alkotmányjogi, statisztikai módszertani

* *Liste mondiale des périodiques spécialisés dans les sciences sociales — World list of social science periodicals.* Prép. par le Comité International pour la Documentation des Sciences Sociales. 3. éd. rev. et augm. Paris 1967, UNESCO, 448 l. (Documentation dans les sciences sociales)

¹ Az albizottság George THOMPSON (Genf, ILO) elnökségével működött, tagja Prof. André TUNC (Párizs, jogász), RÓZSA György (MTA Könyvtára), Mme Micheline BEAUCHET (Párizs, Maison des Sciences de l'Homme) és a CIDSS főtítkára és főtítkárhelyettese, Jean MEYRIAT és Jean VIET. — A magyar anyagszolgáltatást, továbbá a szocialista országok (a Szovjetunió kivételével) társadalomtudományi folyóiratainak alapjegyzékét az MTA Könyvtára Csereszolgalata állította össze SZENTGYÖRGYI Mária vezetésével.

² A 2. kiadásra vonatkozóan ld. RÓZSA György: *A világ társadalomtudományi folyóiratainak repertóriuma.* MTA Társ.-tört. Oszt. Közl. 1959. 9. köt. 3—4. sz. 423—426.

folyóiratok. Vagyis az UNESCO és a CIDSS nomenklatúrája szerinti társadalomtudományi folyóiratokat tartalmazza a kötet.³

A *Liste mondiale* folyamatos kiegészítése a *Social Science Information*, a Nemzetközi Társadalomtudományi Tanács folyóiratában történik meg (az első kiegészítés már napvilágot is látott). A jegyzék 100 ország és nemzetközi szervezet mintegy 1.400 *periodikáját* veszi számba. Közel a kísértés, hogy a folyóiratok országokénti és témaszerinti megoszlását az olyannyira divatbajlott kvantifikáló módszerekkel elemezzük, ehelyett mindössze néhány jelenségre kívánok rámutatni az adatok tükrében, egyben utalva arra is, hogy a pusztá statisztikai összehasonlítás egy ilyen kötet alapján megtevészto is lehet.

A kötet jelentős érdeme, hogy *igyekszik valóban világjegyzék lenni*, tehát a „harmadik világ” folyóiratait is a lehetőség szerinti teljességben számbaveszi. Az országok közötti arányok aligha fejezik ki egyben az országok közötti társadalomtudományi fejlettségi színvonalat még kevésbé természetesen a társadalmi színvonalat.

Nyilvánvaló képtelenség például Angolát Ausztriával összehasonlítani a társadalomtudományi kutatások szempontjából, a folyóiratok aránya 2 : 3. De ugyanilyen valószínűtlen, hogy a fejlettség valóságos színvonalát jelezné Ausztriának a Belgiummal való összehasonlítása, ahol az arány 3 : 31. Önmagukban ezek a számok már rámutatnak az indokolatlan aránytalanságokra, amelyek okai többfélék is lehetnek, mint amilyen a nemzeti anyagszolgáltatás hiányossága, értelmezésbeli különbözőség a tudományos folyóiratok tekintetében — és nem utolsósorban olykor a válogatás esetlegessége, am egy ilyen nagy munkánál szinte elkerülhetetlen. Hasonló aránytalanságokra még bőven szolgáltat példát a kötet, így például a két Korea (Észak és Dél 3 : 17), nem látszik valószínűnek, mint reális arány 8 kolumbiai folyóirat 12 svédvel szemben, ha tekintetbe vesszük a két ország társadalomtudományi kutatási szintjét. A válogató bizottság mindenesetre arra az álláspontra helyezkedett, hogy a *fejlődésben levő országok* folyóiratait éppen bibliográfiailag nehezebb megközelíthetőségük miatt minél nagyobb számban vegye fel — ez is magyarázat az aránytalanságokhoz. A legnagyobb számban az Egyesült Államok folyóiratai szerepelnek: 114, ezt követi Franciaország 90 folyóirattal, Anglia 87-el, Japán 79-el. Ötven fölött van a Szovjetunió és Nyugat-Németország folyóiratainak a kötetben szereplő száma. A szocialista országok folyóiratai kiegyensúlyozott képet mutatnak volumen tekintetében, a kialakult gyakorlatnak megfelelően úgyiszólván valamennyi társadalomtudományi ágazatnak megvannak a folyóiratai, Csehszlovákia 24, Lengyelország 26, Bulgária 27, *Magyarország* 33 folyóirattal szerepel stb. Ha az országok szerinti megoszlási számszerűsége 4 kategóriába próbálnánk sorolni, nevezetesen I. 1—5-ig, II. 5—25-ig, III. 25—50-ig, IV. 50-től feljebb, akkor a IV. legmagasabb kategóriába 6 ország tartozna, míg az I.-be 43, vagyis a kötetben szereplő országoknak mintegy a fele 1—5 folyóiratot jelent meg. Másképp összevetve a számokat, 43 ország összesen 84 folyóiratot ad ki, vagyis kevesebbet mint egyedül Franciaország. A fejlettebb kutatási bázissal rendelkező szocialista országok nagyjában a III. kategóriában helyezkednek el.

Mindezek nem a számokkal való bővészkedést szolgálják, nincs abszolút és minőségi érvényük, arra azonban alkalmasak, hogy érzékeltessenek bizonyos jelenségeket.

A *témaszerinti* megoszlásban („Subject index”) — amint az kézenfekvő — a gazdaságtudományok vezetnek számszerűleg.

³ A történettudományi, földrajzi és filozófiai folyóiratok jegyzéke megtalálható a *Bibliographie internationale des sciences historiques*, a *Bibliographie géographique internationale* és a *Bibliographie de la philosophie* kötetekben.

A jegyzék alaprendszerezése *országokonkénti*, ezeken belül sorszámozva betűrendben követik egymást a tételek.

A kötet *szerkesztése és szerkezete* többirányú tájékozódást tesz lehetővé. A folyóiratok leírása tartalmazza a címen (és rövidítésén) kívül a kiadó testületet és címét (szellemi kiadó), a kiadó intézmény vezetőjének nevét, a periodicitást és a kezdő évszámot, az átlagterjedelmet, a cikkek átlagos számát, a folyóirat érdeklődési körét, a recenzíós rovat terjedelmét, tartalmaz-e idegennyelvű tartalomjegyzéket és rezümétet. A *mutatórendszer* a következőkből tevődik össze: teljes betűrendes folyóirat címjegyzék (utalással az országra és tételszámmra), intézmény (testület) jegyzék (hasonló utalással), tárgy-mutató (francia és angol változatban).

A kötetet az UNESCO példás kivitelben jelentette meg.

Mindent összevetve, a társadalomtudományi kutatás és tájékoztató munka hasznos kötettel gyarapodott a *Liste Mondiale* kiadásával és bizonyos korlátok között módot nyújt tájékoztató jellegű statisztikai elemzésekre is.

RÓZSA GYÖRGY

A tudományos tájékoztatás szakembereinek képzéséről tartott nemzetközi konferencia. (International Conference on Education for Scientific Information Work). Londonban 1967 április 3. és 7. között a FID kezdeményezésére és védnöksége alatt az Aslib, az Institute of Information Scientists és az Office of Scientific and Technical Information nemzetközi konferenciát szervezett, melynek tárgya a tudományos tájékoztatással foglalkozók képzése volt.

A konferencián mintegy ötven meghívott vett részt. A húsz hazai résztvevőn kívül a könyvtáros- és dokumentalista képzés belga, dán, francia, holland, izraeli, kanadai, nyugatnémet, svéd és északamerikai szakemberei voltak jelen. Magyar részről SZENTMIHÁLYI JÁNOS és VINCE Pálné tartott előadást. Rajtuk kívül LÉVAI Tamásné az OMKDK hálózati igazgatója is aktív résztvevője volt a tanácskozásoknak.

Az előre kinyomatott előadások hat témacsoport problematikáját tárgyalták. Az előadásokat az előadók nem személyesen mutatták be, hanem egy referens foglalta azokat össze. Ő jelölte ki azokat a kérdéseket, amelyeket az előadások alapján megvitalásra ajánlott és a vita sorrendben e kérdések felett zajlott le.

Az első témacsoport [Referens: Dr. C. W. SHILLING (USA), előadók: A. P. J. EDWARDS, J. E. L. FARRADANE, W. L. SAUNDERS (Anglia), D. J. MALTHA (Hollandia), V. SLAMECKA (USA)] tárgya a tájékoztatástudományi képzés jövőbeli szükségletei. Egyes előadások az egyetemi képzés jelenlegi tanmenetét, az egyetemi könyvtársképzésen belüli tájékoztatástudományi specializálódás jelen gyakorlatát elemezték. Egyedül A. P. J. EDWARDS előadása tartalmazott olyan becslést, amely kimutatni igyekezett, hogy 1970-ben az Egyesült Királyságban a tudományos és műszaki tájékoztatás területén milyen számú és milyen differenciált képesítésű tájékoztatási szakemberre lesz szükség.

A témacsoport előadásai feletti vita igen érdekes, a képzés alapvető problémáit érintő kérdéseket hozott felszínre. Megmutatkozott, hogy bizonyos eltérés van a tájékoztatástudomány európai és amerikai értelmezése között. Az Egyesült Államokban „information scientist” alatt olyan szakembert értenek, aki a gépi mutatókészítés, adattárolás és adatvizsgálókeresés, a tárolási és vizsgálókeresési rendszerek tervezésének és megvalósításának szakembere. Elismertik azonban, hogy ezt a diszciplínát helyesebb „information engineering”-nek nevezni. De még ilyen formájában is interdiszciplináris tartalmú. Ennek következtében az egyetemi könyvtársképzés és továbbképzés keretében valóstít-

ják meg azt a magasabb szintű képzést, mivel a tájékoztatás tárgyát képező diszciplína egy bizonyos szintű ismerete az egyetemi könyvtárosképzésben is követelmény. Ennél magasabb szintű szakmai ismeretet az „information scientist”-től sem lehet megkövetelni, mivel ez a követelmény gyakorlatilag (bérezés) megvalósíthatatlan. Ezzel szemben az európai felfogás, melyet elsősorban W. L. SAUNDERS és H. SCHUR (Anglia), valamint D. J. MALTHA (Hollandia) képviselt, az információ tárgyát képező ismereteket elengedhetetlennek tartja, azok differenciált felhasználását hangsúlyozta a tájékoztatási munkában és mind a könyvtárosi, mind a tájékoztatási szakképzésben elsősorban az *alaptudományi* képzés fontosságát emelte ki.

A második témacsoport az előképzettségi követelményekkel és a tanfolyamok végső céljával foglalkozott. [Referens B. TELL (Svédország), előadók R. T. BOTTLE A. Gordon FOSTER, Jack BIRD (Anglia), G. PITERNICK és Anne BREARLEY (Kanada), Mme E. SAUVENIER-GOFFIN (Belgium)]. Itt elsősorban a rövid tanfolyamok, speciális, tanfolyamok, mint pl. a kémiai, biológiai irodalomról tartott ismertető tanfolyamok tapasztalatairól számoltak be az előadók és a vitában résztvevők. Itt vetődött fel ismét a képzés tartalmi és fokozati differenciáltságának szükségessége. Igen érdekes és figyelemreméltó volt a kanadai helyzetelemzés. Mind a természettudományos kutatók, mind pedig a könyvtárosok száma nem elegendő a szükségletek fedezésére. 1965-ben pl. 318 könyvtáros kapott diplomát az egyetemeken, míg ugyanezen év első öt hónapjában 499 egyetemi képesítéshez kötött könyvtárosi állást kellett volna betölteni. A kanadai helyzetelemzés szerint vitatható, hogy vajon a könyvtárosi végzettség alkalmassá teszi-e természettudományos információs munkára, de ezt a képzést, mint egyedül lehetséges képzési formát elfogadják és igyekeznek a képzésen belül a kellő specializálódást biztosítani. Igen érdekes a specializálódást elősegítő studiumok elemzése. A rövid tanfolyamok szükségességét elsősorban Angliában hangsúlyozzák (Jack BIRD előadása), mivel a tájékoztató munkában zömmel olyanok vesznek részt, akiknek sem könyvtári, sem dokumentációs alapképzettségük nincs. A vita során igen élesen vetődött fel a tájékoztató, dokumentációs, és a könyvtári munka hasonlóságának és különbözőségének problémája. A dokumentalista elsősorban, mint a könyvtár használója, a könyvtári gyűjteményekben levő és ott feldolgozott információk értékelője végzi tevékenységét. A konferencián általában ebben az *értékelési* tevékenységben látták a könyvtári és információs munka közötti különbséget, aminek a képzésre gyakorolt hatása állandó vita-téma volt.

A harmadik vitatéma első csoportja a tanfolyamok tematikájának és felépítésének elvi kérdéseivel foglalkozott. [Referens: E. P. DUDLEY (Anglia), előadók: R. M. HAYES (USA), A. D. OSBORN (Kanada), SZENTMIHÁLYI János (Magyarország), R. S. TAYLOR (USA), A. NEELAMEGHAN (India) és Mrs. V. AMMUNDSEN (Dánia)].

Az előadások azt elemezték, hogy a különböző tanfolyamokon milyen tematikájú előadások kívánatosak és hogy meghatározható-e a képzési tematikának alapvető magja.

R. M. HAYES előadása azzal az amerikai egyetemeken kialakult gyakorlattal foglalkozott, mely tematikául az információs rendszerek — elsősorban természetesen a gépi adatfeldolgozáson alapuló rendszerek — analizését választja. Ez az elemzés a rendszer felépítésére, alkalmazására és működésére terjed ki. A. D. OSBORN előadása a tematikát az általános jellegű és specifikus ismeretek alapján csoportosítja és elméletileg fejtegeti a könyvtári ismeretek magasabb szintű továbbfejlesztésének szükségességét. SZENTMIHÁLYI János a gyorsan fejlődő ismeretek elsajátításához szükséges alapvető ismereteket igyekezett elemezni. Olyan ismeretkört próbált az előadás meghatározni, melynek elsajátítása képessé teszi a képzésben részesültet a tájékoztatási technika továbbfejlesztésére, az új eredmények alkalmazására, másfelől kellő alapot nyújt ahhoz, hogy a szakágazati tájékoztatás forrásait továbbfejlessze, a gon-

dozott szakterület speciális tájékoztatási igényeit kielégítse. R. S. TAAV a tematika kérdését a képzési célokkal hozta összefüggésbe. E képzési célok: 1. az információkutatás szakembereinek képzése; 2. az alkalmazott kutatásban és fejlesztésben résztvevők képzése, ideértve az egyes információs rendszerek szaktudományi alkalmazását, végül: 3. az információs produktumok alkalmazásának kérdése. Az általa javasolt tematikai séma egyébként igen sokban egyezik az OMFB által elfogadott oktatási koncepcióban javasolt tematikai vázlatokkal.

Az igen élénk vita négy vitapont köré csoportosult:

1. Az információs rendszerek mennyiben értékelhetők az oktatásban, HAYES analitikus módszere szerint?

2. A könyvtárosképzés és a tájékoztatási szakemberképzés tematikai mennyiben egyeztetethetők?

3. A képzés alapvető tematikája nem szükségszerűen a legnagyobb szintű módszerek ismertetése. Ha ez nem így van, van-e egyáltalán alapvető tematika a képzésben?

4. Az információs rendszerek globálisan értékelhetők-e, illetve oktathatók-e?

Összefoglalójában a referens, Mr. DUDLEY a tájékoztatásnak, mint komplex folyamatnak jellemzőire mutatott rá. A tematikának a vita eredményeképpen figyelembe kell venni 1. a felhasználó személyiségét, céljait; 2. a tájékoztatás hordozóit, a tájékoztató anyagot; 3. a tájékoztatás megjelenési formáit; 4. a tájékoztatás elterjesztésének módszereit.

Ugyanezen vitatéma második csoportja [Referens: Mrs. K. HELLSTRÖM (Svédország), előadók: VINCE Pálné (Magyarország), Mrs. DAINTREE (Anglia), C. KEREN (Izrael), F. LIEBESNY (Anglia), Dr. C. W. SHILLING (USA), VAN HOVE (Belgium), I. WIESENBERGER (Csehszlovákia), T. D. WILSON (Anglia), B.V. TELL (Svédország)] a gyakorlatban kialakult tematikát foglalta össze. VINCE Pálné előadása a különböző tanfolyamok céljainak megfelelő tematika változatait mutatta be, C. W. SHILLING az amerikai Biological Sciences Communication Project által egyetemeken szervezett rövid tanfolyamok szervezetét és tartalmát ismertette. I. WIESENBERGER előadása főleg a prágai Károly Egyetem Könyvtártudományi Tanszékének átszervezésével, a Tájékoztatótudományi Tagozat jövő feladataival foglalkozott. B. V. TELL a számítógépek könyvtári és dokumentációs alkalmazása révén szükségessé vált speciális képzés formáit ismertette.

A vita során ismertette Mme F. CESTAC (Franciaország) az UFOD által szervezett levelező oktatási formát. Az alapképzésben nem részesült tájékoztatási munkaezők, a felhasználók tájékoztatási ismereteinek megalapozása és bővítése, a tankönyvhiány voltak azok a kérdések, amelyek a tanácskozás eme szakaszában az előtérben állottak.

A negyedik témacsoport [Referens: (D. J. MALTHA, Hollandia); előadók: J. SHERROD (USA), A. Gordon FOSTER, H. SCHUR (Anglia)] az oktatási intézmények közötti együttműködés, az oktatók cseréjének és az oktatási segédletek közös felhasználásának kérdésével foglalkozott.

J. SHERROD, rövid de igen lényeges pontokat érintő előadása arra utalt, hogy lehetővé vált a tudományos és műszaki információk világ szinten szervezett gyűjtése, értékelése és számbavétele (indexing).

Valószínűnek látszik, hogy még ebben az évtizedben a dokumentáció szervezete területén a nemzetközi együttműködés megvalósulhat. Szükségessé vált tehát egy állandó nemzetközi tájékoztatótudományi szeminárium szervezése. A nyolc vagy tíz legnagyobb információt termelő ország részvétele lenne kívánatos és a FID van abban a kedvező helyzetben, hogy ezt a szemináriumot megszervezze és kialakítsa annak igen magas szintű programját. Gordon FOSTER előadása az előadók cseréjének szükségességére mutatott rá, H. SCHUR előadása pedig a sheffieldi egyetem és a gyakorlatot biztosító intézetek közötti együttműködést vázolta.

A referens öt kérdést bocsátott vitára:

1. Van-e lehetőség a nemzetközi szintű tanfolyamok szervezésére?
2. Szükség van-e a tájékoztatástudományi oktatásban egyöntetű normák megállapítására?
3. Van-e lehetőség az oktatók cseréjére, lehet-e ezt a cserét előmozdítani?
4. Létre lehet-e hozni a tansegédletek nemzetközi elosztó szervét (clearing house)?
5. Az ipar érdeklődését milyen módon lehet a tájékoztatástudományi képzés iránt leghatékonyabban felkelteni?

A vita során a nemzetközi szintű tanfolyamok kérdésével kapcsolatban LÉVAI Tamásné a nyelvileg elszigetelt, de nem fejletlen kis országok tájékoztatási szakembereinek a nemzetközi tanfolyamokba való bekapcsolódásának hasznosságát hangsúlyozta. Felvetődött a tankönyvek nemzetközi számbavételének kérdése is, mellyel különben a FID/TD ülése is foglalkozott.

Az ötödik témacsoport [Referens: R. S. TAYLOR (USA), előadók: J. MARCHLEWSKA (Lengyelország), B. C. BROOKES, J. E. L. FARRADANE, P. J. EDWARDS (Anglia)] a tanárokkal való ellátottság, a jövőben szükségelt tanerők kérdésével, továbbá a tájékoztatástudományi kutatás személyi ellátottságával foglalkozott, továbbá kitért arra a kérdésre is, hogy az oktatók miképpen kapcsolódjanak a kutató munkába, különös tekintettel a kutatás multi-diszciplináris jellegére. B. C. BROOKES előadásában kitért arra, hogy a társadalomtudományi és humán tanulmányokat folytató hallgatók és a természettudományi tanulmányokat folytatók miként kapcsolódhatnak be a kutató munkába. A kutatási terület kijelölése úgyszólván minden előadás legfőbb problematikája volt. A vitára bocsátott kérdések a következők voltak: 1. Milyen emberanyagból kerülnek ki a jelenlegi oktatók? 2. Megfelelő előképzettséggel rendelkeznek-e? 3. Vannak-e különbségek az oktatók és kutatók kiválasztásában? 4. Mik az oktatók kutatási feladatai? 5. 1975-ben hány oktatóra lesz szükség?

A referens, R. S. TAYLOR rendkívül érdekes összefoglalójában hangsúlyozta, hogy a diszciplinát elméleti és gyakorlati szempontból kell elemezni, hogy az oktatás és kutatás végső konturjai kirajzolódhassanak. Meg kell határozni a tan kritériumait; az alapvető ismereteket, a tan filozófiáját, és az alkalmazás szintjén az ebből levonható következtetéseket. Így alakul ki a tájékoztatási szolgáltatásokkal, a tájékoztatási folyamattal és a tájékoztatástudománnyal kapcsolatos, kutatásra és oktatásra alkalmas ismeretkör. Végső következtetésként megállapította, hogy a diszciplína még nem alakult ki.

Az egész konferencia eredményeit W. L. SAUNDERS a következőkben foglalta össze:

A konferencián igen széles spektrum tárult elénk. A könyvtárosság jelentette a spektrum egyik szélét, a tájékoztatás a másikat. Jóslásokba nem bocsátkozott a konferencia arra vonatkozóan, hogy világszerte hány embert kell képeznünk. Az bizonyos, hogy a természettudományi képzettségűek világszerte mutatkozó hiánya arra fog kényszeríteni bennünket, hogy más képzettségű embereket is alkalmassá tegyünk a természettudományi tájékoztató munkára. Arra a kérdésre, hogy mit oktassunk, a konferencia nem adott egyértelmű választ. HAYES professzor a gépi információs rendszerek elemzésében látja az oktatás leglényegesebb tartalmát. Kiderült azonban, hogy sokféleképpen lehet az oktatás tartalmát meghatározni. Ezt a meghatározást azonban nehezíti az, hogy tárgyunk még nem kimerült, rendkívül komplex és körvonalai bizonytalanok. Ezért nem tudott a konferencia a képzés alapvető tematikájában megállapodni, bár SZENTMIHÁLYI előadása igyekezett vezérfonalat megállapítani.

Nehéz az oktatásnak lépést tartani a területünkön bekövetkező gyors és dinamikus változásokkal. Többször felvetődött a tanfolyamok időtartamának kérdése, a szakosodás szükségessége. Ez utóbbit hivatott szolgálni a továbbképzés és a rend-

szeres tanulmányok utolsó évében végrehajtott specializálódás. Szükségesnek tartotta a konferencia egy minta-tanterv kidolgozását, továbbá nemzetközi, magas szintű tanfolyamok, szemináriumok szervezését. Megállapította a konferencia, hogy törődni kell a fejletlenebb országok tájékoztatási szakembereinek képzésével és LÉVAINÉ javaslatát, a kisebb országok oktatóinak bevonására a nemzetközi szintű tanfolyamokra figyelembe kell venni. Hasznosnak és szükségesnek mutatkozik az oktatók cseréje is.

Az emberi tényezők fokozottabb figyelembevételére is felhívta a konferencia a résztvevőket, a felhasználók gyakorlati szempontjaival az oktatásnak is számolni kell. Az oktatók és hallgatók közvetlenebb kapcsolatai is kiépitendők, szükséges a kisebb és közepesebb létszámú oktatási egységek létrehozatala. Végül a konferencián elhangzott javaslatok tanulmányozására kérte fel a FID Képzési Bizottságát.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

Egy francia könyvtáros emléke. 1966-ban hunyt el a Bibliothèque Nationale osztályigazgatója, Jean PORCHER. A francia nemzeti könyvtár kéziratárát vezette, amikor a sors kedvezése folytán vele is folytathattam rövid beszélgetést, párizsi könyvtárak látogatása során. A német megszállás alatt tisztségéről lemondatták, más osztályra került, de a felszabadulás után újra visszahelyezték az őt megillető posztra.

A tudós könyvtáros mintaképét lehetne róla megformálni. A könyvtár majdnem valamennyi osztályán dolgozott, legtovább a gyarapítási szolgálatban (Service des Entrées) és a kéziratárban. A könyvtári aprómunkát odaadással végezte, a hírlapok kollacionálását éppúgy megbecsülte, mint a leltári naplók vezetését. Úgy tekintette a könyvtárost, hogy az „servus servorum scientiae”, első feladata — mondta — mások munkásságának megkönnyítése, erdőirtás, útépítés.

Pedig katonai szolgálat, az első világháború becsületrenddel kitüntetett harcosának múltján kívül két nagy francia tudósképző, az Ecole des Chartes és a csak kevés kiváló számára elérhető Ecole de Rome állott mögötte, amikor a nemzeti könyvtár gárdájába lépett.

Az önfeláldozó könyvtáros mögött nem is tűnt el egészen az alkotó kutató. Bibliográfiákon, tudományos kiállítás-leírásokon kezdve RABELAIS-kommentárokig, RABELAIS- és RONSARD-kiadások gondos előkészítéséig hosszú sort alkotnak PORCHER munkái. A francia miniaturákról írt könyvét (1959) németre, angolra, olaszra és svédre is lefordították.

Hetvennégy éves korában halt meg, szinte utolsó percéig dolgozott.

DA.

A könyv nemzetközi ünnepe. Nice Város tanácsának nagytermében megtartotta első ülését a nemzetközi könyv-fesztivál közgyűlése Jacques MÉDICIN helyettes polgármester elnöklésével. A közgyűlés megválasztotta a fesztivál „irodalmi bizottságát”, amely 29 tagból áll, köztük három ünnepelt francia regényíró, Jean Giono, André MAUROIS, Joseph KESSEL. Az első könyvünnep időpontja 1968 június hava.

Minden nemzet külön pavillonban mutatja majd be — írói és költői személyes részvételével — irodalmi termésének legjavát. A kiadók, nyomdák, terjesztési vállalkozók is képviselve lesznek, de ugyanakkor a könyvművészet alkotómesterei és kivitelezői is. A grafikai művészetek nemzetközi kiállítása, nyilvános és magángyűjtemények kincseinek bemutatása ad majd különös fényt és történelmi háttérrel az eseménynek.

Önkénytelenül is az azurpart szomszédos nagy fürdőhelyét Cannes-t juttatja eszünkbe a terv, amely már évek óta a filmművészet ünnepeinek világszerte elismert központja. A cél valóban itt is a figyelemkeltés, a mozgalom, az olvasók, a könyv kedvelőinek mozgósítása. Mégis, az esemény megrendezői tiltakoznak az ellen a gondolat ellen, mintha vulgáris reklámhajhászásra törnének. Mindenképpen azt kell remélni, hogy írók és könyvművészek kerülnek ki győztesen a kampányból: a filmfesztiválokhoz hasonló népszerűség, de kevesebb talmi csillogtatás. A bizottságban résztvevő előkelő rangú francia írók ezt a várákozást látszanak igazolni.

(—)

A brémai állami könyvtár sajtótörténeti osztálya. *Deutsche Presseforschung* elnevezéssel 1957-ben önálló osztályt alakított a brémai állami könyvtár azzal a feladattal, hogy a német sajtó múltjára — főleg annak kezdeti korszakaira — vonatkozólag anyagot és adatokat gyűjtsön. A jelenlegi igazgató — Elger BLÜHM — így részletezi egy most nyilvánosságra hozott beszámolóban az osztály feladatait:

1. *Anyaggyűjtés.* A korai német sajtó szétszórta fellelhető emlékeinek felderítése. Ezen a téren érték el eddig a legnagyobb eredményt: egy sor XVII. századbeli újság amelyeknek eddig létezéséről sem tudtak — került elő levéltárakból és könyvtárakból, mégpedig nemcsak németországi és ausztriai intézményekből, hanem például Kopenhága, Stockholm, Gdansk, Tartu, Tallinn, Leningrád, Prága, Olomouc és Zürich könyvtáraiból is. A Deutsche Presseforschung birtokában van jelenleg az egyik legnagyobb dokumentumgyűjtemény a korai német újságokról.

2. *Azonosítás és feldolgozás.* Az osztály ugyanazzal az alapossággal végzi a régi hírlapok meghatározását, mint ahogyan az ősnymtatványok német feldolgozói a nyomdászat bölesőkorának termékeivel eljárak. A régi újságok (— az intézet vezető szempontja a régi anyag felderítése és ebből a szempontból úgy látszik nem tesz különbséget újság-levelek és periodikák, egyszeri és időszakos megjelenésű nyomtatványok között —) kiadóit és nyomdászeit rendszerint nem tüntetik fel a lapokon, sőt a megjelenési helyet sem mindig. Egy sor metodológiai, történeti és tipográfiai problémát kell vizsgálatuk közben megoldani s ez, mint régi nyomtatványoknál általában, tapasztalatot és gyakorlatot igényel.

A könyvtárak és intézetek meghatározandó anyagukról — sokszor csak töredékekről — mikrofilmfelvételeket küldenek. Ezeket a Deutsche Presseforschung kutató könyvtárosai kinagyítják, hogy a megfelelő tanulmányozásra alkalmassá tegyék — utána — szerkesztők és kiadók szerint indexelik és tárolják. Mintegy 120,000 ilyen nagyítás van már a birtokukban s így a XVII. század német hírlapjainak történetét ezen másolatok alapján már egy helyen lehet tanulmányozni.

Most készül a gyűjtemény katalógusa, amely — teljes bibliográfiai leíráson kívül — az eredeti példányok lelőhelyét is megmutatja. A katalógus nyomtatásban is meg fog jelenni, a kézirat befejezése még 1967-ben várható.

3. *Felvilágosítószolgálat.* 8 600 XVII. és XVIII. századból való újságról kilenc külön kartotékrendszerben foglalva állnak a kutatók rendelkezésére már most a következő adatok:

— az eredeti újság jelenlegi lelőhelye; az a hely, ahol a példányt találták; a kronológiai meghatározás; újságcímek; szerkesztők; kiadók és nyomdák; megjelenési helyek; az újságok külső és belső (tartalmi) leírása, index 59,000 egység!)

Az osztály nagy kutatóforgalmat és reference—levelezést bonyolít le. Gazdag anyaga számos kutatás alapjául szolgált és szolgál állandóan.

D. B.

World Index of Scientific Translations. A hollandiai Delftben működő Európai Fordítási Központ (European Translations Centre) egy új és fontosnak tűnő dokumentációs szolgáltatást indított el. Fenti címmel negyedévenként kibocsátják azoknak a szovjet és egyéb szlávnyelvű, kínai és japán tudományos folyóiratoknak az indexét, melyekben angol, francia vagy német nyelvű cikkek jelentek meg. Nem a cikkek címeit közli, hanem egyetlen betűrendben az említett keleti országok folyóiratainak címeit sorolja fel. A címek után következnek a fordításban megjelent cikkekre vonatkozó adatok: év, évfolyam, szám, lapszám, annak a fordítóközpontnak a rövidítése, mely a fordítást elkészítette, (a rövidítéseket egy külön táblázat oldja fel), a folyóiratszám ára, a fordítás kódjele, melyre hivatkozva a fordítás megrendelhető, végül a három nyugati nyelv kezdőbetűje, melyeken a cikk megjelent. Az index elsősorban az alkalmazott tudományok területén megjelent folyóiratokat öleli fel, de kiterjed a fontos társadalomtudományi folyóiratokra is. A szóbanforgó folyóirat egyébként a felsorolt adatokat más (amerikai, angol, francia és nyugatnémet) fordítást-jelző szemlékből, valamint az Európai Fordítási Központ saját gyűjtéséből meríti. Szép számmal szerepelnek magyar folyóiratok is, a teljesen idegennyelvűek éppúgy, mint azok, amelyek a magyar cikkek mellett idegennyelvűeket is közölnek, de a felsorolás persze nem teljes. A *Magyar Könyvszemle* idegennyelvű cikkei ebben az első füzetben még nem szerepelnek. Az új dokumentációs szolgáltatás azok számára lesz hasznos nálunk is, akik munkájuk során egy-egy orosz, cseh, lengyel, stb. cikkekre bukkannak, de ezeket a nyelveket nem ismerik és a *World Index*-ben utánanéznék annak, hogy a keresett cikk az általuk esetleg jobban bírt angol, német vagy francia nyelven beszerezhető-e.

GOMBOCZ ISTVÁN

A szovjet könyvkiadás a jubileumi évben. A Szovjetunióban a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójára kb. 1 000 könyvet adnak ki. Ebben az évben a központi kiadók gondozásában összesen 11 500 könyv (és brostúra) jelenik meg, egyúttal több mint 230 millió példányszámban. Az egyes köztársaságokban még többtízezer könyvet adnak ki, összesen kb. egy milliárd példányban. Idegen nyelveken mintegy 650 könyv jelenik meg a Szovjetunióban. Ez évben vagy 20 külföldi könyvkiállításon vesz részt a jubiláló állam.

Forradalmi dokumentumok. A moszkvai Nauka Könyvkiadó 3 kötetben kiadta a petrográdi katonai forradalmi bizottság dokumentumait és anyagainak. A kötetek jegyzőkönyveket, felhívásokat, levelezéseket tartalmaznak. Bemutatják a petrográdi bizottság sokoldalú izgalmas tevékenységét. A dokumentumok időrendben sorakoznak 1917. szeptemberétől december közepéig, amikor a bizottság tevékenysége befejeződött.

A moszkvai könyvtárakról. Moszkvában naponta több mint 200.000 ember látogatja a nyilvános könyvtárakat. A szovjet fővárosban 4 000 állami és szakszervezeti könyvtár működik, amelyeknek könyvvállománya összesen mintegy 172

millió kötet. Itt a könyvtárak száma gyorsabban növekszik, mint pl. a filmszínházaké, de általában sem a mozik, sem a könyvtárak száma nem elegendő. 1967-ben a főváros új kerületeiben 15 új épületet elöltek ki könyvtárnak.

Megkerült egy Csajkovszkij-kézirat. A Grúz Tudományos Akadémia kéziratokkal foglalkozó intézetében nemrég megtalálták Csajkovszkij „Aranyfelhő az éjszakában” című kórusművének kéziratát, amelyet eddig elveszetteknek hittek.

Csajkovszkij 1887 nyarat Grúziában töltötte. Az említett mű megírására Lermontov „Sziklaszirt” című költeménye ihlette. A kézirat második lapjának alján lévő aláírását a hitelessége céljából összehasonlították valamennyi Grúziában szerzett mű és a tbiliszi konzervatóriumban őrzött kéziratának aláírásával.

A nagy szovjet enciklopédia harmadik kiadása. 1969–1974 között megjelenik, a nagy szovjet enciklopédia 3. kiadása, amely valamennyi tudományág ismereteit összesíti és rendszerezi. Az új kiadás tükrözni fogja azokat a mély változásokat, amelyek az utóbbi években a Szovjetunióban és a világ más országaiban végbementek, hű képet ad az ismeretek különböző területein történt fejlődéséről. (N.)

SZEMLE

50 éves a Nagy Októberi Forradalom, Útmutatók, témavázlatok, bibliográfiák, műsorjavaslatok. Bp. 1967. Népművelési Propaganda Iroda. 208 l.

A TIT, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ és a Népművelési Intézet munkatársainak jól összehangolt együttese állította össze ezt a rendkívül ügyes kézikönyvet a Nagy Október megünneplésére készülő sok ezer előadó, könyvtáros számára. A műsorok összeállítói mindent együtt, a kívánt szomszédságban találnak: a történelmi előadássorozat szervezői a lényeges időrendi adatokat, a megfelelő — nem elijesztő — tételszámú bibliográfiával; az irodalmi műsorok szerkesztői a szovjet és magyar költők forradalmi verseinek lelőhelyeit, a dramatizálásra alkalmas novellák, elbeszélésekét is a szovjet színdarabok jegyzékével együtt. Énekkarok, zenekarok, szólisták és kamaraegyüttesek vezetői számára is szolgálnak javaslatokkal és a sokféle igényű rendezőségek számára *beszerzési* forrásokkal. Terjedelmes rész foglalkozik a TIT szakosztályok programjaival és az évforduló országos jellegű rendezvényeivel; ezekhez csatlakozik a Filmjegyzék. Az évforduló országos jellegű rendezvényeinek ismertetésében találjuk az ifjúsági rendezvények, az állami népművelés és tömegszervezetek országos rendezvényeinek, fesztiváljainak és kiállításainak terveit, az állami könyvkiadók ünnepi kiadványainak felsorolását. Jól használható — 1917. márc. 12 — 1960. dec. 6-ig terjedő — Eseménynaptár zárja le ezt a sokféle igényt egyszerre kielégítő segédkönyvet. A Nagy Októberi Forradalom emlékét nem egynapos emlékezéssel fogja ünnepelni az ország: a könyv javaslatainak gazdagsága hónapokra szóló ünnepi találkozók programjához nyújt sokatértő segítséget. Szerkesztették: DOMBRÁDY Lóránd (TIT), PELEJTEI Tibor (KMK), RÁCZ Zoltán (NI), felelős szerkesztő: KAMARÁS Rezső.

K. B.

Október fényei Szegeden. Bibliográfia. Összeállította PÉTER László. Szeged 1967. (A Somogy Könyvtár kiadv. 4.) 50 l.

A Nagy Októberi Forradalom szegedi visszhangjának a szegedi napisajtóban napvilágot látott dokumentumait gyűjtötte egybe a szerkesztő, négy szegedi és egy fővárosi napilapban — 1917. március 12. és 1918. október 31-e között megjelent cikkekből, versekből válogatva. Az írássok hangzónéből tisztán kihallatszik a két szegedi forradalmár költő és írónak a forradalmat féltő és a forradalomtól megittasult szava: JUHÁSZ Gyuláé és MÓRA Ferencé. Írásaikból az időrendbe szedett tételekkel szemben álló oldalakon szemelvényeket is kapunk. Általában — ismerve a forradalom szövevényes, váratlan fordulatokkal zsúfolt történetét, jó gondolat volt a cikkek felsorolásával szemben álló oldalakon egy-egy mondatban jelezni a megfelelő nap történetét.

K. B.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a korabeli kapitalista sajtó tükrében. Budapest, 1967. Házi soksz. 36 l.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójára nyújtja át az Országgyűlési Könyvtár ezt a másfél íves, igénytelen külsejű füzetet, amelynek azonban — újságírókon, közéleti embereken kívül, akiknek elsősorban szánták — a könyvtárosok és a dokumentalisták is komoly hasznát fogják látni.

A kutatóforgalom és a könyvtári felvilágosító szolgálat egyaránt szívesen fogja látni a VÉRTES György igazgató elgondolása szerint a Világpolitikai Dokumentáció szerkesztősege által készített szöveggyűjteményt, amely az egykorú nyugati polgári sajtó termékeinek, angol, francia, német lapok válogatott cikkeinek fordítását tartalmazza a világot megrázó nagy napokról. Ezek a szemelvények az egykorú nyugati újságok állásfoglalását tükrözik a

munkások és parasztok forradalmáról — ahogy a kortárs szemével látták az eseményeket, de beállítottáguknak megfelelően eltorzítva és a háborús izgatás hullámai által elferdítve.

A gyűjtemény nagyon helyesen mindehol az értékelést, az állásfoglalást keresi, nem az események egyszerű híreit. Mert a jelentések — mint ma is — a hírgyűnösök uniformizált anyagát adják. Az értékelő cikkek viszont, még a *Matin* című párizsi lap LENINNELEL vagy TROCKIJAL folytatott interjúi is, szinte háborzongatóan mutatják, mennyire hamisan ítélték meg ezek a már akkor is nagytőkés keretekben, monopóliumok vezetése alatt álló „világlapok” a helyzetet. Nem volt köztük egy sem, amely ne sietett volna bizonyítani, hogy a „maximalisták” elvesztették a játszmát, hogy Oroszországban ötven évig nem lesz újabb forradalom.

Nos, így is volt. Ötven év alatt új forradalom nem volt, de ennek az időnek a hatását még ma is érzi a világ, a felszabadulásra, forradalomra váró egész emberiség, meg a népek igazi forradalmától rettegő kevesek is. És az Országgyűlési Könyvtár szemelvénygyűjteménye nemcsak ennek a maga nemében egyetlen forradalomnak világrengető első napjairól ad újfajta képet, de ugyanakkor a kapitalista sajtó sajátságos, ferdített tükrözési módjáról is. Újságcikkeken és ünnepi megemlékezéseken kívül ennyire komoly történelmi tanulmányozásra is csábít ez az anyag, amelyre a kis kiadvány felhívja a figyelmet. Az Országgyűlési Könyvtár és más könyvtáraink napilap-anyagának nagy történelmi forrásértékét új oldalról helyezi éles világításba.

Két jelentéktelen fordítási hibára hívjuk fel a figyelmet. Egy francia lap szövegében előforduló *Nouvelle Presse Libre* újság-cím mögött a *Neue Freie Presse*, a nálunk is jól ismert bécsi újság húzódik meg, ezt tehát jobb lett volna eredeti címen idézni, mint franciául. (33. l.) (Talán érdemes lett volna néhány cikket fel is venni belőle.) — És a *Times*ből idézett egyik szövegben az „Ensign” szó jelentése egyszerűen „zászlós”, tehát nem más, mint az első hadügyi népbiztos eredeti katonai rangja. (25. l.) Végül: október 25. az új naptár szerint november 7. és nem október 26. (2. l.)

A szöveggyűjteményt megelőző eseménynaptár lényegesen megkönnyíti a folyamatos olvasást, de az egyes cikkek felhasználását is.

D. B.

Budzislawski, Hermann: Sozialistische Journalistik. Eine wissenschaftliche Einführung. Leipzig 1966, Bibliogr. Institut, 236 l.

A szerző a marxizmus-leninizmus alapjain álló német tudományos sajtókutatás legnagyobb alakja. Aktív újságíró volt, Carl von OSSIETZKY híres folyóiratának, a *Weltbühne*-nek a munkatársa. Amikor OSSIETZKY-t a náciak elfogták, ő menekítette a lapot Berlinből Prágába, majd Csehszlovákia német megszállása után Párizsba. Olyan munkatársakkal dolgozott együtt, mint Heinrich MANN, Bertolt BRECHT, Anna SEGHERS, Arnold ZWEIG. Végül New-Yorkba menekült s onnan folytatta vádoló antifasiszta publicisztikáját. 1948-ban hívták meg a lipcsei egyetem sajtóintézetébe professzornak, azután ő lett az ugyanott létesített zsurnalisztikai fakultás dékánja. Több ízben volt az NDK népi kamarájának tagja, 1965 óta a tudományos dolgozók világsszövetségének alelnöke.

Könyve a lipcsei egyetemen tartott előadásainak összegezése, a szocialista alapon értelmezett zsurnalisztika első tudományos elméleti kézikönyve.

Tárgyát nem nevezi sajtótudománynak, bár tudományos rangját és jelentőségét vitathatatlanak tartja. Éppen a burzsoa tudomány hasonló ágának az elnevezés körül folyó vitáit és bizonytalanságait veszi élesen tollhegyre. A régebbi „újságtudomány” vagy „sajtótudomány” fogalma elavult, mert túl szűk: a tömegkapcsolatot szolgáló modern intézmények egész csoportja szorul ki belőle — rádió, televízió, híradófilm —, de értelem szerint nem tartozhatnak bele a hírgyűnösök, a hirlaptudósítók, sőt még a folyóiratok és az illusztrált lapok sem. Nem nevezhetjük tárgyunkat „információtudománynak” és a „tömegközlés tanának” (Lehre von den Massenkommunikationen) sem — az információ, a közlés útja ugyanis számtalan csatornán át vezet, amelyek közül a periodikák, a rádió és a TV csak egyes speciális eseteket jelentenek. (BUDZISLAWSKI nem említi, hogy a retorikának, mint tömegközlési módszernek egyre gyakoribb szerepeltetése nyugati művekben ilyen összefüggésben különösen természetesnek látszik.) A BUDZISLAWSKI által is tisztelettel említett, nemrég elhunyt liberális felfogású német sajtókutató, GROTH, a „Periodik” elnevezést ajánlja: de ezt valószínűleg a német tudományos terminológia sem fogja elfogadni. És alkalmatlan a nyugat-német szakkutatók által ma általánosan elfogadott „publicisztikai tudomány” elnevezés is, mert a zsurnalisztika többet foglal magába, mint a min-

dig politikai értelmű publicisztika (pl. az újságoknak, de a rádióknak, TV-nek is, van sport- vagy divatrovatja).

A német marxisták által elfogadott és a lipcei sajtófakultás kutatótevékenységében alapul vett „Zsurnalisztika” terminus kiterjeszthető a klasszikus értelemben vett sajtó minden megjelenési formáján túl a jelen és a jövő összes tömegkapcsolati szerveire is, mert nem tagadható, hogy ami mindannyiukban közös — az eltérő műszaki és szervezeti adottságok ellenére — az éppen a zsurnalisztikai módszerek alkalmazása, a sajtóval közös feladatok betöltése más-más módon.

A zsurnalisztikáról szóló szocialista tudomány egyébként politikai-ideológiai jellegű és rendszertani helye a társadalomtudományok közt lelhető fel. A valóságot zsurnalisztikai eszközökkel és módszerekkel tárja fel és ugyanezekkel a sajátos módszerekkel törekszik az adott társadalmi valóság megváltoztatására. Nem öncélú vizsgálódás, nem egyedül a megismerésre irányul, hanem a gyakorló zsurnalisztákat (újságírókat, rádiószerkesztőket, TV-riportereket stb.) segítő feladatok minél tökéletesebb betöltésében. Fő célja, tehát az újságírók oktatása és képzése — fenntartva persze, hogy elengedhetetlen a tehetőség, a képzés csak a nélkülözhetetlen elméleti alapot adja meg.

A zsurnalisztika a valóságot a történet folyamatának közepette tükrözi — nem befejezett realitást, mint a tudomány és a művészet, hanem még alakuló, sőt átalakuló, változó valóságot. A zsurnaliszta LENIN szavával a jelen történetírója. A jelen történetelmének alapegysége pedig az *aktualitás*. Az aktualitás fogalmát elemezve BUDZISLAWSKI ismét tudatosan szembehelyezkedik a polgári tudománnyal. Az aktualitásnak tartalma is van és ez a tartalom mindig osztályjellegű. Az az aktuális, ami az osztályharcban és különösen a történelem fordulói a legfontosabb, a legjelentősebb, az események középpontjában álló, azokat vezetőn hivatott osztály szempontjából. A szocialista újságíró előtt az aktualitás mindig a munkásosztály aktualitása, az, ami az osztály felszabadítását szolgálja, előre viszi. Nem pusztá kíváncsiság dönti el tehát azt, hogy mi aktuális, sem a mesterségesen felcsigázható érdeklődés, nem az úgynevezett „szenzáció” és a hozzá fűződő érzelmi tartalom.

A polgári sajtótudomány két másik formai kategóriájának, a periodicitásnak és publicitásnak BUDZISLAWSKI az aktualitás mellett csak másodlagos jelentőséget tulajdonít. A publicitásnak egyedül a mértéke fontos: a könyv és az újság publicitása között a különbség csak annyi,

hogy az újság szélesebb közönséghez szól, vagy vél szólni. A periodicitás pedig — és ez különösen a legmodernebb tömegkapcsolati szervezeteknél van így — oly mértékben válik sűrűvé, hogy a valóságban már helyesebb volna *kontinuitásnak* minősíteni. (Itt kiegészíthetjük BUDZISLAWSKI fejtegetését azzal, hogy a tiszta periodika típusát pl. a könyvtárak gyakorlata is kénytelen kitágítani: egyre több kiadványfajta törekszik folyamatos, minél sűrűbb megjelenésre; sőt könyv is van már, amely beilleszthető lapokkal egészül ki időnként, hogy az időt követni tudja.)

A BUDZISLAWSKI-féle értelmezésben, — természetesen a marxizmus-leninizmus után, amely a tudományos zsurnalisztikának is elengedhetetlen alapja, és amelynek jelentőségét e szempontból mind a gyakorlati újságíró, mind a zsurnalisztikai tudomány kutatója szempontjából külön fejezetben elemzi a szerző — a zsurnalisztikai megismerés fő alapja a történelem. A zsurnalisztika a maga speciális tárgyát elsősorban történelmileg közelíti meg, a sajtó lényegét annak történelmén keresztül ismeri meg. A történelmi módszert — persze külön súllyal a jelenre, a kortörténetre koncentrálva — fölébe helyezni a technikai-statisztikai módszereknek, bár ezeket sem veti el.

Különös élességgel hangsúlyozza BUDZISLAWSKI a sajtó és az irodalom összefüggéseit. Különbözőségük alapja a visszautkröződés más-más módjában rejlik, mint azt már fentebb jeleztük. Összefüggésük legfőbb biztosítéka azonban maga az újságírói egyéniség: az újságíró nem valamilyen alsóbbrendű, „be nem fejezett” író: a zsurnalisztikai műfajok nem kisebb értékűek az irodalmiaknál. Athatják és megtermékenyítik egymást, és itt az irodalmi publicisztikának, a sajtó belletisztikus műfajainak van különösen nagy szerepük.

Külön fejezetben szól a műfajok jelentőségéről. Mindig társadalmi szükséglet áll egy-egy műfaj kialakulása mögött. A műfajoknak megvannak sajátos törvényeik, határaik érintkeznek, néha egymásba is folynak, de tartósan át nem háthatók. A műfaj definícióját mégsem szabad abszolutizálni és sohasem szabad elfelejteni, hogy ugyanannak a műfajnak más a jelentősége aszerint, hogy ki és kinek, vagy milyen célnak az érdekében használja a műfaji keretet. A „szemfüles” riporter hamis polgári újságíróideálja sehol sem találkozhat a marxista szemlében értelmezett riportműfajjal, amelynek olyan példái vannak, mint egy Egon Erwin Kisch cikkei. A műfaj értékét nem a forma hanem a tartalom dönti el. BUDZIS-

LAWSKI hármas kritérium alapján állítja fel a műfajok tipológiáját: megkülönböztet túlnyomóan *informáló* műfajokat (hír, tudósítás), túlnyomóan *érvelő* műfajokat (cikk, hírmagyarázat), és végül túlnyomóan *esztétikailag determinált* műfajokat (riport, portré, tárcs). Sajtó és irodalom szoros kapcsolatát főleg a harmadik műfaji csoport szolgálja.

A könyv és a sajtó történetírója szempontjából a legérdekesebb fejezetek egyike a sajtószabadságról szól. Történeti és filozófiai alapvetéssel helyezi új megvilágításba a sajtószabadság polgári fogalma és marxista értelmezése közötti különbséget. A polgári forradalmak jelszavaként a sajtószabadság mint az újság- és folyóiratkiadó ipar szabadsága nyert megfogalmazást. Ez a tisztán formai értelmezés elég a feudális cenzúra megszüntetéséhez, de nem volt elég a feudális, majd a polgári állam ellenőrzésének teljes felszámolásához sem, — mert hiszen csak az előzetes cenzúrát törölte el, az utólagos megtorlás önkényességeit nem tudta megszüntetni — a kapitalizmusnak a monopóliumok felé vezető útja pedig ennek a szabadságfogalomnak az értékét katasztrofálisan megrendítette. A munkásosztály sajtója, a szocialista sajtó számára a sajtószabadság fogalmát abból a filozófiai felismerésből kell levezetni, hogy a szabadság nem más, mint a szükségszerűség felismerése. Az újságíró joga, de kötelessége is számot adni a folyamatban levő történelem menetében a szükségszerűen bekövetkező új mozzanatról. A szabadság biztosítéka pedig nem a formális jog, hanem az, hogy történelmileg hivatott osztály élni is tudjon ezzel a joggal.

Csak szemelvényesen tudtuk a fentiekben áttekinteni BUDZISLAWSKI értékes kézikönyvét. A szerző ezt a művet elsősorban tankönyvnek szánta: a szokott német alaposság lapidáris, tanulásra alkalmas fogalmazással párosul. Amellett — és ez egyik legfőbb értéke — hogy mindig történeti összefüggésben látja a tárgyat, törekvésének központjában nem a történelmi, de még nem is elsősorban az az elméleti kérdések állnak, hanem a gyakorlati zszurnaliszta megfelelő orientálása. Könyvének több mint felét gyakorlati problémák töltik ki — nyelvi, stilisztikai tanácsok, a tömeghatás és a tömeglélektan tudnivalói, a tömegkapcsolati eszközök gazdasági és műszaki vonatkozásai, végül a képes újságok, a rádió és televízió különleges követelményei. Am gyakorlati fejtegetéseit is a marxizmus-leninizmus elveinek következetes alkalmazása hatja át: a sajtónak lenini értelemben vett szervező feladatából vezeti le a gya-

korló zszurnaliszta feladatait, azokat az elveket, amelyek kétes esetekben a döntést kell, hogy irányítsák.

A néha már-már szinte parancsolóan sommássá váló gyakorlati előírások folyamata BUDZISLAWSKI saját zszurnalisztikai élményeiből fakadó néhány szép vázlat-tal tudja élvezhető, lelkesítő mederbe vezetni. Nem lehet e szempontból említés nélkül hagyni a Heinrich MANN és a Franz MEHRING zszurnalisztikai szerepét méltató részleteket.

DEZSÉNYI BÉLA

A magyar műszaki egyetemeken elfogadott doktori disszertációk jegyzéke 1958—1963. Bp. 1964—1965.

A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának szerkesztésében megjelent bibliográfiai kötetek jelentősége abban rejlik, hogy azok a műszaki jellegű kutatások rejtett, nem publikált — és éppen ezért nehezebben hozzáférhető — területeiről szolgáltatnak fontos adalékokat a tudományos tájékoztatás, illetve a további kutatás számára.

A nem publikált irodalom köréből a tudományos igényű kutatómunkán alapuló és nem egyszer jelentős eredményeket felmutató egyetemi doktori disszertációk figyelemmel kísérésére, anyaguk bibliográfiai, sőt ezen túlmenően tartalmi feltárására vállalkozott a BME Könyvtára, a doktori disszertációk gyűjtésével foglalkozó hazai könyvtárak közül elsőnek. Sorozatából eddig két kötet látott napvilágot, 1954-ben és 1966-ban. Az 1964-ben megjelent kötet 1958-ig visszamenőleg öleli fel valamennyi műszaki egyetem ilyen jellegű anyagát. (A hazai műszaki egyetemek 1957 óta jogosultak ismét a doktori cím odaítélésére, és 1958-ban fogadták el az első disszertációkat.) Az 1964—1965-ös évek anyagát feldolgozó második kötet bizonyossága szerint ennek a két évnél az anyaga több, mint a megelőző öt évben együttesen elfogadott dolgozatok száma. Ez a mennyiségi növekedés önmagában is jelzi a kutatások élénkülésének tendenciáját és ezzel együtt az itt lecsapódott tudományos eredmények bibliográfiai feltárásának szükségességét. A következő köteteket kétévénként kívánja megjelentetni a Könyvtár.

Az anyaggyűjtés kiterjed a Budapesti Műszaki Egyetem, a Budapesti Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem, valamint a Veszprémi Vegyipari Egyetem és a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem tanszékein elfogadott valamennyi dolgozatra. Az előszó tanúsága szerint a köte-

tek az említett egyetemek közös munkájának eredményeként jöttek létre — a koordinálási és szerkesztési munka a BME Könyvtárának érdeme.

A bibliográfia nemcsak törekvései miatt érdemel említést; szerkesztési szempontjai, melyek a gyakorlatban jól használható tájékoztatási segédletté teszik, szintén figyelemre méltóak. Mindkét kötet azonos elvi és szerkesztési alapokon nyugszik — a második kötetben található kisebb változtatásokat (szerzők személyi adatainak kiegészítése, bírálók feltüntetése) az első kötet gyakorlati használatának tapasztalatai indokolják. Szerkezetét az elfogadó egyetemek sorrendje határozza meg. Mivel a hazai műszaki egyetemek profilja eléggé differenciált, ez a beosztás nagyjából szakok szerinti rendszerezésnek is tekinthető. A szakok szerinti rendszert azonban nem viszi következtetesen végig, s a nagyobb szakokon belül már a szerzők nevének alfabetikus rendjében követik egymást a disszertációk.

A leírások közlik a disszertációk valamennyi lényeges adatát, amelyek szerzőjének azonosítására, készítésének (nem pedig elfogadásának!) idejére, bírálóra s nem utolsó sorban tartalmi feltárására vonatkoznak. A címeket az eredeti mellett angol, német és orosz fordításban is közli, mint ahogyan a kötetek címe, tartalomjegyzéke és előszava is az említett három nyelven fródt. Feltünteti az ETO szakjelzeteket is. A pontos címadatok közlése mellett figyelme a dolgozatokban előforduló bibliográfiai felsorolások jelölésére is kiterjed, sőt a BME Könyvtárban megtalálható disszertációk raktári jelzetét is közli.

A bibliográfia gyakorlati használhatóságának legfőbb biztosítékát kétségtelenül a címleírás követő szakszerű, részletes annotációk képezik, amelyek — ezúttal csak magyar nyelven — kitérnek a dolgozat témakörének, eredményeinek, sőt nem egyszer szerkezeti tagolásának ismertetésére, képletek, egyenletek közbeiktatásával, ahol ez szükségesnek látszik. Külön érdekességük, hogy ahol lehetőség kínálkozik, utalnak a gyakorlati felhasználás lehetőségeire is.

A köteteket a használhatóság megkönynyítése érdekében név- és tárgymutató illetve a bíráló szakemberek mutatója egészíti ki.

A kötetek felépítésében egyetlen problémaként a szerkezeti beosztást említhetjük meg. Bár az egyetemek szerinti csoportosítás, mint erre már utaltunk, nagyjából szakok szerinti csoportosításnak is tekinthető (gépészet, építészet, könnaszat stb.) az ezt követő betűrendes be-

osztás következtében mégis szétszóródik a tematikailag egymáshoz tartozó anyag. Az egymáshoz kívánkozó témák szétszórtságát az a körülmény súlyosbítja, hogy az egyes oktatási formák által elfogadott anyag sem teljesen homogén (fizikai témákat pl. a BME és a vészprémi Vegyipari Egyetem tanszékei egyaránt fogadtak el), s ez bizonyos mértékig nehezíti a keresést. Úgy tűnik, egy szigorúbb szakrendi beosztás, amely a besorolás alapjának a dolgozatok témakörét, nem pedig az egyetemet és szerzők nevét tartja, — a bibliográfia gyakorlati használhatóságát biztosítani kívánó célkitűzéseknek jobban megfelelné. A szerkesztésnek ezt a hiányosságát a tárgymutató enyhíti ugyan, de teljes egészében nem felelteti. Szakrendi beosztás esetén viszont a névmutató teljes egészében betöltené azt a funkciót, amelyet ez esetben a szerkezet hordoz. A szakrendi beosztás feltételei amúgyis adóttak, hiszen a bibliográfia közli a dolgozatokhoz tartozó ETO szakjelzeteket.

DÉR MÁRIA

Unesco handbook of international exchanges. Echanges internationaux—Répertoire de l'Unesco. Intercambios internacionales — Repertorio de la Unesco. Szpravocnik JUNESZKO po mezdunarodnüm obmenam II. 1967. Páris, 1967, Unesco. 1102 p.

Az Unesco nemrég egy igen fontos kézikönyvet bocsátott ki, éspedig a nemzetközi kapcsolatokról 1965-ben már megjelentetett kézikönyv újabb, jelentősen bővített kiadását.

A kézikönyv fő célja az, hogy egyetlen kötetben tájékoztatást nyújtson a nevelésügy, a tudomány, a kulturális élet és az általános ismeretközlés körében működő nemzetközi és nemzeti szervezetek céljairól, működéséről, valamint az egyes államok közötti két- és többoldalú kulturális egyezmények hálózatról. A kötet címe a „esere” szót tartalmazza, ezt azonban itt igen szélesen kell értelmeznünk: idetartozik a személyeknek, a kiadványoknak és az információknak mindenféle határokon túli mozgása, amennyiben ismereteknek frásban vagy képben való továbbításáról, átadásáról van szó. Mi a magyarban „nemzetközi kapcsolatokról” beszélünk és ezért mondjuk, hogy a most megjelent kötet az egész világot átfogó kulturális érintkezések, kapcsolatok legteljesebb nemzetközi adattárát vettük kezünkbe.

A kötet elején néhány elvi tanulmány a nemzetközi kulturális viszonylatok egy-egy aktuális kérdését taglalja (nemzetközi kapcsolatok a természettudományok és a műszaki élet területén, a művészeti kapaso-

latok irányai, az úrben való hírtovábbítás hatása a kulturális kapcsolatokra. stb.). Az egyes cikkek angolul vagy franciául íródtak, utánuk francia ill. angol, továbbá orosz és spanyol összefoglalók következnek.

Maga az óriási adattár két részre oszlik: előbb az ENSZ-hez tartozó, majd a többi nemzetközi szervezet sorakozik címeik, működési adataik, rövid programjuk és kiadványaik megjelölésével. Külön alfejezet sorolja fel a világ összes eddigi kulturális tárgyú többoldalú egyezményét.

A nemzetek szerint csoportosított rész nyújtja az egész kézikönyv lényegét: 131 állam és egyéb terület 4750 intézménye sorakozik országok és azokon belül fő szakcsoportok szerint. Az egyes országfejezeteket néhány fontos adat vezeti be. (Terület, népesség, hivatalos nyelv, kormányforma, vízumrendszer, külföldi látogatók számának legfrissebb adatai, külföldi diákok száma, ösztöndíjak, a rádióvevők, a televíziókészülékek és a napilapok száma.) A továbbiakban minden országfejezet két részre oszlik, az első a nemzetközi kapcsolatokat fenntartó intézményeket, a második a kulturális egyezményeket sorolja fel. Az intézménylista élén rendszerint az irányító minisztériumi hatóságok, a kultúrkapcsolatokkal foglalkozó szervek szerepelnek, majd a nevelésügy, a tudomány, az irodalom szervei, akadémiai, intézetei, a múzeumok, könyvtárak, tájékoztatási szervek, idegenforgalmi hivatalok, tömegszervezetek sorakoznak. Külön egyezményes jelek tájékoztatnak arról, hogy az egyes intézmények személyesere-kapcsolatban állnak-e a külfölddel, van-e kiadványszerűjk stb. A kulturális egyezmények listája közli az aláírást, az életbelépés dátumát, a hivatalos közlés forrását és megjelöli azt a nemzetközi szerződés gyűjteményt, amelybe a szöveget felvették.

A kötet végén lévő mutatók valamenynyire tárgyalta nemzetközi és nemzeti szervezetet rövid neveikkel újra sorra vesznek, a keresett szerv ezúton még könnyebben megtalálható.

GOMBÓCZ ISTVÁN

Stokes, Roy: Bibliographical control and service. London, Deutsch, 1965, 125, 1. A Grafton book.

STOKES a laugboroughi College könyvtárosi tanfolyamának vezető tanára. Munkáját a könyvtáros hallgatók számára írta. Alkalmazkodik benne a tantervi követelményekhez és sohasem hagyja figyelmen kívül a pedagógiai szempontokat.

Előszavában hangsúlyozza, hogy könyvről akarja vezetni, rá akarja szorítani a növendékeket, hogy mindig forduljanak közvetlenül a forrásokhoz. Éppen ezért nem is törekszik teljességre: típusokat mutat be és azok a könyvek, amelyeket megjelöl, csak példái ezeknek a típusoknak. A növendék feladata, hogy saját példáival kiegészítse a megadottakat. Németországban hűsvétkor — írja — az a szokás, hogy a házban és a kertben festett tojásokat rejtenek el. A gyermekeknek nagy öröme telik keresésükben és megtalálásukban. Ilyen élvezetes és soha meg nem unható keresés, felfedező út a bibliográfus munkája is. Erre hívja STOKES olvasóit és növendékeit.

Ez a hangulatos bevezetés azonban nem jelenti azt, hogy Stokes könyve csak hosszúságos keresés, vagy éppen felfedező út megtétele árán érthető és hasznosítható. Nagyon is logikusan felépített öt fejezetben tárja élénk mondanivalóját, amely röviden bár, de felöleli a bibliográfus számára szükséges ismereteknek szinte egész problémakörét, nem felejtve el még a bibliografizálандó anyag előállítás-módjára vonatkozó kérdéseket sem. Irodalmi összeállítás és betűrendes mutató egészíti ki a könyvecskét.

STOKES munkája, bár első sorban angol anyaggal foglalkozik és az angol bibliográfusok problémáit tartja szem előtt, jól hasznosítható a mi munkánkban is, mert hiszen a bibliográfia legfontosabb kérdései mindenütt ugyanazok.

TAKÁCS MENYHÉRT

Čáda, František: Rukopisy knihovny státního zámku v Kynžvartě. Soupis rukopisu (Codices manu scripti bibliothecae castelli Kynžvart in Bohemia occidentali. Catalogus codicum) Naklad. Českoslov. akad. věd. Praha 1965. 208 p., 6 t.

Az államosított kynžvarti (könyvszwart) műemlék-kastély könyvtárát METERNICH osztrák kancellár alapította. A kastélynak a XIX. század harmincas éveiben történt újjáépítése után itt egyécsítette a családnak addig különböző helyeken őrzött értékes könyveit s a gyűjteményt további szerzeményekkel közel 37 000 kötetnyire gyarapította. A ma 40 000 nyomtatványt magába foglaló könyvtárban a kéziratok száma viszonylag nem nagy: alig haladja meg a másfélszázatot, de a közöttük található ritkaságok Kynžvart kéziratosa fondját a méltán híres cseh kastélykönyvtárak egyik legjelentősebbjévé teszik.

A középkori kódexek javarészt az 1100-ban alapított és 1803-ban szekula-

rizált württembergi (egykori METTERNICH-uradalom területén lévő) Ochsenhausen bencés kolostorából származnak. Közülük a legrégebb egy biblia-kézirat a IX. század második feléből; rendkívül értékes egy gazdagon díszített XII. századi zsolttár-könyv, melynek két lapjáról a katalógus színes reprodukciót hoz; ugyancsak XII. századi kódex őrzi VOJTĚCH (ADALBERT) prágai püspöknek, I. ISTVÁN királyunk tanítómesterének egyetlen ismert művéről — szent Gorgonius passiójáról — az egyetlen fennmaradt másolatot. A METTERNICH-család régi bibliofil tagjának, LOTHAR trieri érseknek (1551–1623) gyűjteményével került Kynžvartba többek között néhány egykorú, forrásértékű francia, német és latin nyelvű krónika. METTERNICH kancellár idejében a kéziratos állomány vételek, de főként ajándékozások révén újabb ritkaságokkal gyarapodott. Ilyenek: bukolikus latin verseknek egy XV. századi kötete, mely BOCCACCIO tulajdonában volt, vagy Lope DE VEGA: *La reyna Maria* c. színművének unicum-kézirata, a szerző sajátkezű aláírásával. A kancellár államférfiúi működésének Kynžvartban található írásos dokumentumai: adatgyűjtések és elaborátumok, melyek egyrészt a napóleoni háborúkkal és a francia császár trónfosztásával kapcsolatosak, másrészt olaszországi államkonföderáció létesítésének tervével függnek össze. Ide tartoznak a Lombardia, Velence, Dalmácia és Szerbia gazdasági helyzetét elemző jelentések is. Közvetlenül Magyarországra vonatkozó írás nincs a gyűjteményben. Magyar származású szerzővel sem találkozunk, kivéve METTERNICH diplomata-fiának, Richardnak feleségét, a szellemességéről és művészet pártolásáról a maga korában Európaszerte ismert SÁNDOR Paulina grófnőt, akinek egyik vázlatkönyvében saját szerzeményű francia énekeskomédiája található. A neki dedikált LISZT-autográfok, amelyeket valószínűen Kynžvartban helyezett el, jelenleg lappanganak.

A kynžvarti kéziratok katalógusa s Csehszlovák Tudományos Akadémia égisze alatt készült. Szerkesztője, F. ČÁDA egyetemi tanár nagy műgonddal és hozzáértéssel oldotta meg feladatát. A kéziratok ana-

litikus címléírásán kívül a középkori kódexeket és az újabbskori kéziratos emlékeket egyaránt sokágú annotációkkal, bibliográfiai apparátussal látta el. Így nemcsak a szóbanforgó kézirati példányokra közvetlenül vonatkozó irodalmat, adatokat közli, hanem a bennük foglalt művekhez is ad bibliográfiai utalásokat. Jelzi, ha ugyanez a szöveg más könyvtárak kézírataiban is megtalálható. Nyomatásban már megjelent írásműveknél nemcsak az újabb, hanem a régebbi kiadásokat is felsorolja, sőt utal az előkészületben levő publikációkra is. Ha valamely szöveg eddig csak őnyomtatványban látott napvilágot, megemlíti, hogy az illető inkunábulum az ország mely könyvtárában, mely jelzetten található meg. A kéziratok szövegét egybeveti a kiadásokkal s rámutat a lényeges tartalmi eltérésekre. A szerzőkről, a forrás pontos megjelölésével, életrajzi adatokat nyújt és szükség esetén kitér a mű keletkezésének körülményeire is.

Első pillantásra talán meglepő, hogy a katalógus készítője olyan kutatási munkákat is magára vállalt, amelyek általában túlhaladják a katalógus-szerkesztés szokásos kereteit, s elvégzésük már a szakutatók feladatai közé tartozik. De ČÁDA eljárása, főként azért, mert vidéki gyűjteményről van szó, indokolt, s hazai viszonylatban, vidéki kézirategyűjteményeinknek katalógizálási programja számára is tanulságos. Lehetővé teszi, hogy a kéziratok iránt érdeklődő szakemberek már a katalógus alapján is képet nyerhessenek egy-egy darab jelentőségéről, belső értékéről; a helyben kutatók részére pedig, akiknek itt nem állnak rendelkezésre csak tudományos nagykönyvtárak nyújtotta szövegkiadások, speciális forrásművek és kézikönyvek, a katalógus adta támpontok nagyban elősegítik, megkönnyítik a munkát. Külföldi használók elébe azzal megy tovább a kiadvány, hogy a Bevezetést bő kivonatban franciául is közli, a rövidítéseket latinul is tolmácsolja s a katalógus-rész fejezeteit, valamint a terjedelmes függelékben szereplő, gondosan kidolgozott tabelláris kimutatásokat és regisztereket latin alcímekkel látja el.

J. HAJDÚ HELGA

TARTALOM

<i>Kóhalmi Béla</i> : A Nagy Október öröksége	317
<i>Remete László</i> : A Nagy Október hatása a Fővárosi Könyvtárra	319
<i>Sz. Garai Judit—Újhelyi Gabriella</i> : A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára orosz és szovjet cserekapcsolatainak vázlatos története	325
<i>Tiszay Andor</i> : Magyar nyelvű könyvkiadványok a Szovjetunióban a két világ- háború között	334
<i>Botka Ferenc</i> : A Sarló és Kalapács Könyvtára (1930—1933)	340
<i>Terbe Lajos</i> : Ligeti Károly 1917. május 1-i beszéde az ivanovo-voznyeszenszki Iz- vesztyijában	344
<i>Tardy Lajos</i> : A magyar—orosz—szovjet könyvtári kapcsolatok múltjából.....	346
<i>Radó György</i> : Magyar költők egy 1927. évi szovjet antológiában	350
<i>Markovits Györgyi</i> : A Szovjetunió Alkotmányának álcázott kiadása	355

KÖZLEMÉNYEK

<i>Mészáros István</i> : Egy XV. század végi tankönyv példaszövegei Mátyás királyról ...	357
<i>Dezsényi Béla</i> : A magyar újságolvasók tájékoztatása a cenzúra kijátszásával 1797-ben	364
<i>Zsoldos Jenő</i> : Marx-cikk a pozsonyi Hírnökben	367
<i>Markovits Györgyi</i> : Kassák Lajos az osztálybíróság előtt	371

FIGYELŐ

<i>Rózsa György</i> : A társadalomtudományi folyóiratok világjegyzékének harmadik ki- adásáról	377
<i>Szentmihályi János</i> : A tudományos tájékoztatás szakembereinek képzéséről tartott nemzetközi konferencia	379
<i>Da.</i> : Egy francia könyvtáros emléke	383
(—) : A könyv nemzetközi ünnepe	383
<i>D. B.</i> : A brémai állami könyvtár sajtótörténeti osztálya	384
<i>Gombocz István</i> : World Index of Scientific Translations	385

SZEMLE

50 éves a Nagy Októberi Forradalom. Bp. 1967. (Ism. K. B.)	386
Október fényei Szegeden. Szeged, 1967. (Ism. k. b.)	386
A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a korabeli kapitalista sajtó tükrében (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	386
Budzislawski, H.: Sozialistische Journalistik; (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	387
A magyar műszaki-egyetemen elfogadott doktori disszertációk jegyzéke 1958—1963. (Ism. <i>Dér Mária</i>)	389
Unesco Handbook of international exchanges (Ism. <i>Gombocz István</i>)	390
Stokes, R.: Bibliographical control and service (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	391
Čada F.: Rukopisy knihovny státního zámku v knižvartě (Ism. <i>J. Hajdú Helga</i>) ..	391

TABLE DES MATIÈRES

<i>B. Kóhalmi</i> : L'héritage de la Révolution d'Octobre	317
<i>L. Remete</i> : La Révolution d'Octobre et la Bibliothèque Municipale de Budapest ...	319
<i>J. Garai</i> — <i>G. Újhelyi</i> : Les relations d'échange et la Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences	325
<i>A. Tiszai</i> : Édition en langue Hongroise de l' URSS 1917—1944	334
<i>F. Botka</i> : La „Bibliothèque de Sarló és Kalapács” (revue communiste hongroise „Faucille et Marteau”) 1930—1933)	340
<i>L. Terbe</i> : Le discours du premier mai 1917 de Károly Ligeti publié dans le journal „Isvestiya” édité à Ivanovo—Vosniesensk	344
<i>L. Tardy</i> : Quelques documents sur l'histoire des relations des bibliothèques hongroises et russo-soviétiques	346
<i>Gy. Radó</i> : Poètes hongrois dans une anthologie soviétique éditée en 1927	350
<i>Gy. Markovits</i> : L'édition clandestine de la Constitution Soviétique à Budapest en 1937	355

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>I. Mészáros</i> : Un livre d'école de la fin du XV ^e siècle	357
<i>B. Dezsényi</i> : Une information française dans un journal hongrois de la fin du XVIII ^e siècle, parue sans censure	364
<i>J. Zsoldos</i> : Un article de Marx dans le journal „Hírnök” (Courrier) édité à Pozsony	367
<i>Gy. Markovits</i> : L. Kassák devant le tribunal du régime Horthy	371

CHRONIQUE

<i>Gy. Rózsa</i> : Troisième édition de la liste mondiale des revues des sciences sociales	379
<i>J. Szentmihályi</i> : Conférence internationale sur l'éducation des spécialistes de l'information scientifique	383
<i>Da.</i> : Jean Porcher	383
(—): La fête internationale du livre	384
<i>B. D.</i> : La section de l'histoire de la presse dans la bibliothèque d'État à Bremen	384
<i>I. Gombocz</i> : World Index of Scientific Translations	385

COMPTE-RENDUS CRITIQUES

50 éves a Nagy Októberi Forradalom Bp. 1967. (B. K.)	386
Október fényei Szegeden. Szeged, 1967. (b. k.)	386
A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a korabeli kapitalista sajtó tükrében (B. Dezsényi)	386
Budzislawski: Sozialistische Journalistik (B. Dezsényi)	387
A magyar műszaki egyetemeken elfogadott doktori disszertációk jegyzéke 1958—1963 (M. Dér)	389
Unesco Handbook of international exchanges (I. Gombocz)	390
Stokes, R.: Bibliographical control and service (M. Takács)	391
Čáda, F.: Rukopisy knihovny zámku v Knížvarte (H. J. Hajdú)	391

A kiadvány előfizethető a POSTA KÖZPONTI HÍRLAPIRODÁNÁL, Budapest V., József nádor tér 1. és bármely postahivatalban. Csekk számlaszám egyéni: 61.257, közületi 61.066. MNB ilyeszámlaszám: 8.

Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADEMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21, telefon: 111-010, Csekkbefizetési számla: 05.915.111—46 MNB ilyeszámlaszám: 46, az AKADEMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci u. 22. Telefon: 185-612

Előfizetési díj egy évre: 60,— Ft